

4-DEKABR 2024-YIL

**XALQARO NORDIK UNIVERSITETI
"MUSIQA TA'LIMI VA SAN'ATINING BUGUNGI
GLOBALLASHUV SHAROITIDA MILLIY-IJTIMOY
AHAMIYATI: MUAMMO VA YECHIMLAR"
MAVZUSIDAGI RESPUBLIKA**

ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA

Toshkent - 2024

MUSIQA TA'LIMI VA SAN'ATINING BUGUNGI GLOBALLASHUV SHAROITDA MILLIY-IJTIMOY AHAMIYATI: MUAMMO VA YECHIMLAR

**Xalqaro Nordik universiteti rektori, professor
Sh.Mustafakulov tahriri ostida**

**Konferensiya materiallarini nashrga tayyorlaganlar:
X.Topilov, R.Shodmonov**

Bugungi globallashuv sharoitida Respublikamiz pedagogika sohasi musiqa ta'limi va san'ati yo'nalishlarida kadrlar tayyorlash, o'qitish, ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borishdagi mavjud muammolar, bo'lajak musiqa o'qituvchisi kadrlarin tayyorlashdagi istiqbolli rejalarni amalga oshirishda joylardagi olimlar, amaliyotchi professor-o'qituvchilar, ilmiy tadqiqotchilar, talaba-yoshlarning bu boradagi o'zaro fikrlari, taklif va tavsiyalari muhokamasi tashkil etiladi. Anjuman, sho'balarda davom ettirilib, sohaning yetuk professor-o'qituvchilarining mahorat-darslari tashkil etiladi.

Tahririyat kengashi:

Sherzod Mustafakulov – Iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Odiljon Qo'ysinov – Pedagogika fanlari doktori (DSc), professor
Qurbonniyoz Panjiyev – Musiqa fanlari doktori (DSc), professor
Mahamadsiddiq Amonboyev – Iqtisodiyot fanlari nomzodi, professor
Alisher Jo'rayev – Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Mirza Tulayev – Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Najmiddin Qodirov – Tarix fanlari nomzodi, dotsent
Dilafro'z Miraliyeva – Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Nigora Lutfullayeva – Psixologiya fanlari nomzodi, dotsent
Dilshod Nasriddinov – Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Munis Abdullayev – Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Baxtigul Tolipova – Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Xasan Sabirov – Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Zulfiya Xamidova – Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

SO‘Z BOSHI

**Hurmatli professor-o‘qituvchilar, talabalar va ilmiy izlanishlar yo‘lidagi
fidoyi tadqiqotchilar!**

Bugungi kunda yoshlarimizning ijtimoiy-iqtisodiy faolligini oshirish davlat siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida e‘tirof etilmoqda. Ushbu yo‘nalish nafaqat yoshlarning iqtisodiy barqarorligini ta‘minlash, balki ularning ijtimoiy hayotdagi ishtirokini kengaytirish va shaxsiy rivojlanishlarini qo‘llab-quvvatlashda ham katta ahamiyat kasb etadi.

Xalqaro Nordik universiteti tomonidan tashkil etilgan ushbu ilmiy-amaliy konferensiya aynan shu maqsadlarga erishish yo‘lida muhim qadam bo‘lmoqda. Konferensiyada ishtirok etayotgan professor-o‘qituvchilar, ilmiy xodimlar va talabalarning ilmiy ishlari va izlanishlari zamonaviy jamiyatimizning dolzarb muammolarini hal qilishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Biz, universitetimiz ma‘muriyati, bunday konferensiyalar orqali yoshlarimizning ilmiy va ijodiy salohiyatini yuksaltirish, ularni yangi ilmiy kashfiyotlarga ilhomlantirish hamda kelajakda yetakchi mutaxassislar sifatida shakllanishiga ko‘maklashish niyatidamiz.

Fursatdan foydalanib, ilmiy anjumanimizda ishtirok etayotgan barcha olim va tadqiqotchilarga, shuningdek, tashkilotchilarga o‘z minnatdorchiligimni izhor etaman. Sizlarning fidokorona mehnatingiz tufayli ilm-fanning yangi cho‘qqilarini zabt etamiz va yurtimiz taraqqiyotiga o‘z hissamizni qo‘shamiz.

Yuqori saviyada tashkil etilgan ushbu konferensiya hamkorlik va tajriba almashinuvi uchun noyob imkoniyat yaratib, yoshlarimizni yanada ilg‘or bo‘lishga undaydi.

Kelgusida ham birgalikda ulkan ilmiy-amaliy marralarni zabt etamiz degan umiddaman!

**Hurmat bilan,
Sherzod Mustafakulov,
Xalqaro Nordik universiteti rektori**

MUNDARIJA:

Gulliyeva Y. Y. Oliy ta’lim tashkilotlarida “Cholg’u ansambli” ni tashkil etishning pedagogik zarurati	22
Panjiyev Q. B. Musiqa ta’limi va san’atining bugungi globallashuv sharoitda milliy-ijtimoiy ahamiyati	24
Abduazimova D. O‘zbek musiqashunosligida maqomlarning etnik tavsifi. Etnograf V. A. Uspenskiy ijodi	27
Abdunazarova D. O‘chang cholg’u ijrochiligining ta’lim jarayonidagi ahamiyati	30
Abdurahmanova G. A. Farg‘ona-Toshkent maqom yo‘llariga kiruvchi segoh maqomi xususida	33
Dr. Ahmet Alkan Music in Islamic jurisprudence: Issues and proposed solutions	35
Arzimurodova N. Maqom ijrochiligi an‘anasi: Etnograf musiqashunos N. N. Mironov ijodi	41
Ashurov M. A. The use of modern interactive methods in the process of musical education	44
Ashurov M. A. Forms of organizing musical communication in music lessons	50
Avlaqulov D. H. Musiqa ta’limi talabalari uchun shashmaqomning tarbiyaviy ahamiyati	55
Axmedov B. S. An’anaviy musiqi ijodiyotining akustika va lad xususiyatlari	58
Axmedov N. Sh. Xorazm dostonchilik an‘analarini ilmiy o‘rganilish jarayonlari	61
Azizov I. O‘zbek musiqi ijrochiligining dolzarb muammolari va yechimlari	64
Ergashev M. I. “Musiqa” darslarida kreativ va ijtimoiy kompetensiyalarni rivojlantirish	66
Maksumova F. Q. O‘zbekiston musiqashunoslik-maqomshunoslik maktabi (Professor Ravshan Yunusov faoliyati misolida)	70
G‘ayratjon M. A., Bafoyev B. Sahnalarda yashar, barhayot	73

Gulnoza S. Bola tarbiyasida milliy kuy-qo'shiqlarning ahamiyati	77
Ibragimova Sh. B. Umumta'lim maktablari musiqa madaniyati darsida vokal-xor mashqlari ustida ishlash	80
Ismailov T. X. Musiqa madaniyatida jadidlar faoliyati	82
Kushinova R. S. Yoshlar tarbiyasini yuksaltirishda ma'naviy tadbirlarning o'rni	87
Jo'raev Sh. Musiqa ta'lim yo'nalishida xalq cholg'ular orkestrini tashkil etish uslublari	90
Maqsudaxon H. Alfred Shnitkening musiqiy tafakkuri	93
Khasanova M. The role of ethnomusicology in preschool education: Challenges and solutions in musicology	97
Muratova S. A., Fayzullaxonova V. Musiqashunoslikning dolzarb muammolari va yechimlari	100
A'zamjonova N. Y., D. N. Aripova Sharq tovush shkalasi	103
Tashniyazova N. O'zbek fol'klor san'atining jilo mavjlari	107
Omonjonova O. F. Kontrabas cholg'usining zamonaviy ijrochiligi xususida	110
Oripova S. L., Mahmudova M. M. Bolalar qo'shiqlarida kichik hajmli ikki, uch bosqichli tovushqator - dixordli va trixordli ladlar	114
Ramazonova O'. X. Maqom san'ati va uning bugungi kundagi ravnaqi	120
Rasulov D. A. Jazz san'atining shakllanish tarixi va unda L. Armstrongning o'rni	122
Samijonova R., Mamadaliyev A. Kompozitor dilorom omonullayeva ijodiy faoliyatiga bir nazar	125
Sobirova G. A. "Maqom va shashmaqom asoslari" fanini o'qitish bo'yicha amaliy tavsiyalar	127
Panjiyev Q. B., Buxtoriy M. S. San'at va madaniyatning mamlakat rivojida o'rni	132
To'raboyeva B. O'zbek maqomlarida akademik Yunus Rajabiyning etnografik tadqiqotlari	134
Tojiboyev U. U. O'zbek musiqa san'atining shakllanish jarayonlari	137
Tursunboyev B. A., Abdullayeva O. Mirsodiq tojiyev ijodida fojiaaviylik masalasi	140
Xolmirzayeva G. A. Maqomlar musiqa san'atimizning durdonasidir	144

Yo'ldoshov A. P. O'zbek an'anaviy xonandalik san'atining mahalliy uslublari	147
Yodgorova M. M. Milliy musiqiy merosimiz - katta ashula san'atining hozirgi kun yoshlari hayotidagi o'rni va uni saqlab qolishga doir muammolar	150
Yusupova S. Sh., Maksumova F. Q. Otmagay tong ashulasi talabalar izlanishlarida	153
Abduhalilov J. J. Komil inson tarbiyasida musiqiy oxanglardan foydalanish metodikasi	156
Hasanov A. Оркестровка и её роль в современном композиторском образовании	159
Boybabayev D. M. Talabalarda kasbiy pedagogik kompetentlikni rivojlantirishning didaktik shart-sharoitlari	162
Kodirjonova S. M., Maksumova F. K. Жизнь и вклад виктора александровича успенского в развитие узбекской музыки	166
Murzabaeva M.A., Aripbaeva I.Sh., Serikbaeva Q.Q., Jamashova G.A Музыка мәдениетінің даму заңдылықтары мен критерийлері	169
Panjiev Q. B. Mehnat qo'shiqlarining umumnazariy masalalari	172
Xidoyatullayeva G. Z. Musiqa san'ati yosh avlodni tarbiyalash vositasi sifatida: Musiqa psixologiyasining ijrochi mahoratiga ta'siri	176
Namozov S. Musiqa darslarida topishmoqlarning o'rni va ahamiyati	178
Yulodshev U. Y. O'n ikki maqom va uning tarixiy jarayonlari	181
2-SHO'BA	
A'zamjonova N. Y., Abdullayeva M. B. Musiqiy-nazariy fanlarni tashkil etishda innovatsion yondashuv	186
Abdusalomov F., Turatov S. T. Musiqa ta'limini o'qitishda innovatsion ta'lim texnologiyalari: nota muharriri dasturlarining ahamiyati	189
Ashurov M. A. Musical pedagogical skills of a teacher of music culture	193
Babaeva D. H. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining musiqiy madaniyat vositasida ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirish usul-metodlari	299
Babayarov E. K. Musiqa darslarida "5E" modulining ahamiyati va natijadorligiga erishish yo'llari	204
Ismailov R. X. Bo'lajak musiqa o'qituvchilarini kasbiy-pedagogik tayyorlashning muhim jihatlari	206

Berdiyeva N. B. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida musiqa to'garaklarini tashkil etishga innovatsion yondashuv	211
Burxonova G. U., Samatova D. S. Cholg'u ijrochiligi darslarini integratsion yondashuv asosida o'qitishning o'ziga xos xususiyatlari	215
G'aybilloeva F. Y. Musiqa ta'limi va san'atining bugungi globallashuv sharoitda milliy-ijtimoiy ahamiyati: muammo va yechimlar	220
Davronova G. Individual yondashuvlar asosida musiqa o'qitish metodikasini takomillashtirish	222
Do'stmuhammedova G. D. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida musiqiy to'garaklar faoliyatining o'rni	226
Doniyarova Z. O. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida musiqa ta'limining ahamiyati va muommolari	229
Egamberdiyeva M. K. Maktabgacha tayyorlov guruhlaridagi bolalarda ijodiy kompetensiyalarni shakllantirishda musiqaning ahamiyati	231
Fayzullayeva A. K. Musiqiy-nazariy fanlarni o'qitishda innovatsion ta'lim texnologiyalaridan foydalanishning samarali usullari	234
Gadoyeva M. J. Maktabgacha yoshdagi bolalarda musiqiy tinglash va ritmik tushunish kompetensiyalarini rivojlantirish	237
Ibrohimova Sh., Xakimova A. X. O'zbekiston xor san'atida vatanparvarlik mavzusidagi asarlarning yosh avlod tarbiyasidagi o'rni	240
Ikromova F. Musiqiy-nazariy fanlarni o'qitishda innovatsion ta'lim texnologiyalari	242
Karimov I. A. Bo'lajak musiqa o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini takomillashtirishda metodik yondashuvlar	244
Komoliddinova M. Z., Kaldibekova A. S. Musiqa darslarida o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish yo'llari	247
Malika X. O'zbekistonda musiqa savodxonligi darslari samaradorligini oshirishda Finlyandiya tajribasidan foydalanishning pedagogik shart-sharoitlari	251
Xodjaeva M. L. Musiqa darslarida ilg'or pedagogik texnologiyalarni tadbiq etish usullari	255
Maxmudova D. B. O'zbekiston va Finlandiya musiqa ta'limida kommunikativ kompetensiyasini shakllanish masalalari	259

Mirzayeva M. T., Yarashev J. T. Musiqa nazariyasi fanida interfaol metodlardan foydalanish (musiqa va san'at maktablari misolida)	263
Mustanov U. A. Bo'lajak pedagoglarning axloqiy sifatlarini tarbiyalashda islom ta'limoti nazariyalari	265
Nabijonov R. O. Musiqa madaniyati darslarida tayanch kompetensiyalarni shakllantrish texnologiyasi	268
Nargiza K. D. O'quvchilarga folklor musiqani o'rgatishning samarali usullari	271
Omonov X. S., Yakubova G. I. Musiqa fanlarini o'qitishda zamonaviy yondashuv va innovatsion texnologiyalardan foydalanish	274
Qarshiboev Z. O'. Integrativ yondashuv asosida talabalarning ijrochilik mahoratini rivojlantirishda kasbiy tayyorgarlik komponentlari	279
Saddinov A. A. Bo'lajak musiqa o'qituvchilarining badiiy ijod qobiliyatlarini rivojlantirish shartlari	282
Shuxrat Q. E. Musiqiy-nazariy fanlarni o'qitishda innovatsion ta'lim texnologiyalari	284
Siddiqova G. Sh. Musiqa o'qituvchisi – yuksak ma'naviyat va madaniyat sohibi bo'lmog'i zarur	287
Safarova D. Sh. Imkoniyati cheklangan ixtisoslashtirilgan maktab o'quvchilariga vokal ijrochiligining o'ziga xosliklarini o'qitish masalalari	290
To'xtasin R. I. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida bolalar folklor qo'shiqlarini o'rganishning umumiy manzarasi	293
Turayeva D. I. Musiqiy-nazariy fanlarni o'qitishda innovatsion ta'lim texnologiyalari	296
Xodjakulov B. X. Musiqa fani o'qituvchisining o'quv faoliyatida kommunikativ tayyorgarlini shakllantirish texnologiyasining mazmun-mohiyati	300
Xomidova N. F. Maxsus yordamga muhtoj bolalarga musiqa mashg'ulotlari orqali ta'lim berish shart-sharoitlari	304
Xudoynazarov D. O. Musiqa darslarida iqtidorli o'quvchilar bilan ishlash	307
Djamashova G. A., Bulegenova U. Sh., Aripbaeva I. Sh., Murzabaeva M. A. Қоғам дамуының шешуші секторында ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың ролі	309

Ibragimova X. S. Bo'lajak musiqa o'qituvchilarida musiqiy-ritmik kompetensiyalarni takomillashtirishda g'arb amaliyotchi olimlari qarashlari	312
Isaeva N. Bo'lajak musiqa o'qituvchilarining dutor cholg'usi ijrochiligi texnikasini rivojlantirishning nazariy asoslari	316
Mirsolixova X. Bo'lajak musiqa o'qituvchilarining akmeologik cholg'u ijrochiligini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish	319
Djamashova G. A., Bulegenova U. Sh., Aripbaeva I. Sh., Murzabaeva M. A. Өнердің адамның жеке тұлға ретінде қалыптасуындағы орны	321
Rejametova A. X. Педагогические приоритеты уроков музыки в начальных классах в аспекте развития интеллекта	323
Ro'zimurodov I. A. Bo'lajak musiqa o'qituvchilarining ijrochilik kompetensiyasini metodik takomillashtirish muammolari	326
Sabirdjanova D. Z. Musiqa ta'limi yo'nalishi talabalarini musiqa o'qitish metod va usullari bilan tanishtirish muammosi	329
Sabirdjanova D. Z. Musiqa o'qitish metodikasini takomillashtirishda tahlil atamasining izohi	331
Sobirova N. A. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining vokal ijrochiligi qobiliyatlarini shakllantirish jarayonlari	333
3-SHO'BA	
Abdullajonov A. I. Axborotlashgan jamiyatda bo'lajak o'qituvchining kompetentligini rivojlantirish ijtimoiy-pedagogik muammolari	347
Abduraxmanova D. X. Innovatsion ta'lim texnologiyalar asosida nomutaxassis talabalar uchun informatika fanini o'qitish metodikasi	352
Abduraxmanova D. X. Innovatsion texnologiyalar asosida nomutaxassis talabalar uchun informatika fanini o'qitish metodikasi	354
Ahmedov A. M. Raqamli pedagogika va raqamli kompetentlik – zamonaviy ta'limning muhim omili	356
Yusupova M. R. The cultural impact of music in English	359
Ashurova D. M. O'quvchilarda kitobxonlik madaniyatini shakllantirish	362
Ashurova Z. E. Chet tilini o'qitish kontekstida madaniyatlararo muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishning pedagogik zarurati	365

Atadjanova sh. A. Pedagog kadrlar tayorlashda chet tilini o'qitish va o'rgatish texnologiyalari xususida	367
Babaxanova R. O. Syujetli-rolli o'yinlar orqali maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodkorlik qobiliyqtini oshirish	370
Baxromova G. D. Pedagogika kadrlar tayyorlash: Muammo va yechimlar	373
Baymetov B. B., Giyasova N. B. Milliy tasviriy va musiqa san'ati intyegrasiyasi vositasida talabalarning ijodiy tafakkurini rivojlantirish	376
Begmatova N. M. Boshlang'ich sinf o'qituvchilarini kasbiy kreativ kompetentligini rivojlantirish	381
Boboqulova N. Q. Adabiy-nutqiy kompetensiyalarni rivojlantirishda metodlar ahamiyatli jihatlari	383
Boltayev B. R. Boshlang'ich sinf musiqa darslarida millatlararo totuvlik g'oyalarini shakllantirish	386
Boymirzayev F. R. Oliy ta'lim muassasalarida matematikani kasbiy yo'naltirilganlik asosida o'qitishning afzalliklari	389
Ismatova O. H., Jalilov Sh. I. Musiqa o'qitish jarayonida qo'llaniladigan uslublar va vositalar	393
Karamatillayeva M. M. Musiqa ta'lim fanining samarali tashkil etishda pedagogik texnologiyalar	395
Karimova N. J. Oliy ta'lim muassasalarida tyutorlik faoliyatini tashkil etishning pedagogik imkoniyatlari	398
Kenjayeva M. A. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarda lingvistik kompetentlikni rivojlantirish metodikasi	401
Kiyamov N. S. Oliy ta'lim tashkilotlarida bo'lajak o'qituvchilarning pedagogik mahoratini takomillashtirish masalalari	405
Nasritdinova M. N. Talabalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda artpedagogik texnologiyalar potensialidan foydalanish	408
Mardiev A. D. Tijorat banklarida ipoteka kreditlashning amaldagi holati tahlili	410
Mingyasharova S. A. Darsning samaradorligini oshirishda pedagogik texnologiyalarning afzalliklari	415

Shahnozaxon B. O., Mirzaaxmedova X. M. Maktabgacha ta'lim tashkiloti pedagoglarining hamkorlikdagi ish faoliyatini nazariy asoslari	418
Murotova D. U., Yarashev J. T. Talabalarning musiqiy-pedagogik faoliyatini rivojlantirishda kreativlikni joriy etish yo'llari	420
Nadjimova N. A. Musiqa ta'limi va san'ati: globallashuv davrida pedagogik kadrlar tayyorlashning dolzarb muammolari va yechimlari	423
Namozova D. T. Mutaxassislik hamda ixtisoslik darslarida talabalar kreativ kompetentligini shakllantirishga yo'naltirilgan pedagogik jarayon	425
Ne'matjonova Y. O. Finlandiya ta'lim mo'jizasi – uzluksiz ta'lim misolida...	428
Nishonova J. I. Pedagogik kadrlar tayyorlash: muammo va yechimlar	432
Olimova F. B. Musiqa ijrochiligining musiqiy-hissiy ifoda vositalari	434
Qulmatova X. A. Ta'limda madaniyat va san'atning tutgan o'rni	437
Ro'zmetov Q. O. Afg'on rubobi cholg'usini o'rgatish metodikasi	439
Rustamova M. F. Musiqa o'qituvchilarining pedagogik mahorati	443
Boymirzayeva Sh. O., Akmalidinova M. D. Maktabgacha ta'lim tashkiloti pedagoglarining kasbiy kompetentligini shakllantirish	445
Shermatova P. Pedagogik kadrlarni tayyorlash: muammolari va yechimlari	447
Sodiqova S. I. Musiqiy atamalar va nomlar ikkilamchi nominatsiya vositasi sifatida	449
To'rayeva S. S. Pedagogik kadrlar tayyorlash: muammo va yechimlar	452
Turayeva X. I. Tarbiya fanini o'qitishda zamonaviy yondashuvlar	456
Turdaliyeva N., Mamadjonova D. V. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarga ta'lim-tarbiya berishda ijodiy o'yinlardan foydalanish	459
Turg'unboyeva J. I., Adamboyeva N. Q. Integrating technology into esp classe	462
Davlatov T. Estrada tushunchasi va uning yoshlar hayotidagi o'rni	467
Vasijonova Sh. Sh., Adamboyeva N. Q. Artificial intelligence (AI): A review of its uses in languageteaching and learning	469
Xolmatov I. B., G'aniyev B. Globallashuv jarayonida shaxs shakllanishida musiqa va san'atning roli va o'rni: G'arb va Sharqdagi holatni qiyosiy sotsiologik tahlili	474

Xujaqulov A. X. Oliy ta'lim tizimida pedagogik kadrlar tayyorlashda muammo va yechimlari	479
Yaxshiboyeva Sh. B. Talabalarning tadqiqotchilik kompetentligini jahon axborot resurslari vositasida rivojlantirishning pedagogik-psixologik asoslari	482
Yusupova M. R. Musiqa ta'limi talabalariga ingliz tilini o'qitishda musiqiy materillardan foydalanish	485
Xasanova Z. T. Boshlang'ich sinflarda o'zlashtirish faoliyatini ta'minlashning ustuvor vazifalari	489
Zaylobidinova M. G. , Shermuhammadov B. Sh. Chet tili darslarida o'quvchilarda ijtimoiylashuv ko'nikmasini shakllantirishning ahamiyati	491
Mustafayev B. Bo'lajak musiqa madaniyati fani o'qituvchilarining kasb faoliyatiga tayyorlash masalalari	494
Djalalova N. X. Искусство-один из социокультурных факторов в повышении эстетического мышления молодежи	497
Kalonova Z. A. Особенности инфинитива в русском языке	500
Kamolova M. I., Tkachyova A. A. Роль дидактических игр при изучении иностранных языков	504
Djamashova G.A., Baraxova R.K., Aripbaeva L.Sh., Murzabaeva M.A Адамның жеке басының қалыптасуында шығармашылықтың алатын орны	506
Najmetdinova M.M. Искусственный интеллект в развитии молодежи через музыкотерапию: новые возможности и перспективы	509
Amonov O. Shashmaqom va an'anaviy ijrochilik madaniyati	512
Rizamuxamedov R. Z. Bo'lajak tasviriyy san'at o'qituvchilarini kasbiy tayyorlashda inshootlardagi tasviriyy san'at asarlaridan foydalanish usullari	514
Xalikova M. K. Парадигма образования на протяжении всей жизни как концепт информационного общества	516

4-SHO'BA

Abdunazarova D., Axadjon M. Chang cholg'u ijrochiligining ta'lim jarayonidagi mezonlari	522
Abdurashidova D. A. Dutorda ijro qilish texnikalari orqali aruz metroritmik qonunlarini o'rganish haqida	525

Ataboyeva N. D., Bafoyev M. Kompozitor dilorom omonullayevaning “yomg‘ir” qo‘shig‘i estrada xonanda va guruhlarida ijrosida	529
Axmatov Sh. A. Ijrochilik an‘analari: muammo va yechimlari	532
Baxtiyarova D. B., Rejemetova N.I. Bolalarning ijrochilik kompetensiyalarini rivojlantirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarning o‘rni	534
Baxtiyorova U. M. Dutor ijrochiligi orqali o‘quvchilarda o‘zbek xalq musiqa merosiga qiziqishlarini oshirish	537
Bobokulova M. J. Musiqa ta‘limi yo‘nalishida tahsil olayotgan talabalarning mustaqil ta‘limini tashkil etishga innovatsion yondashuv	539
Boliyev U. I. Talabalarni jo‘rsiz asarlar bilan ishlashga o‘rgatishning o‘ziga xos metodik imkoniyatlari	541
Xamdaova D. O‘zbekistonda zamonaviy musiqa san‘ati ijrochiligi	545
Jo‘rayeva D. O‘zbek xalq musiqiy cholg‘ularining tarixiy taraqqiyoti va ularning shakllanish jarayoni	549
Esanova X. O. An‘anaviy ijrochilik uslublarini zamonaviy talqin qilish masalalari	552
Eshboboyeva D. A. Folklor musiqasi asosida bolalarni kognitiv musiqiy qobiliyatini shakllantirish	555
Lutfullaeva N. Inson tomonidan idrok etiladigan musiqa va ritmning psixofiziologik asoslari	558
Mamajonov U. M. “Musiqa madaniyati” fanining o‘quvchi yoshlarni tarbiyalashdagi o‘rni	561
Narzullayeva M., Mamadaliyev A. Chang ovozi sehrining sohibasi ustoz fazilat shukrovaning ijodiy faoliyatiga bir nazar	564
Muhammadiyev M. R. Havaskorlik musiqa ijrochiligi jamoasidagi o‘quv-ijodiy ishlar samaradorligini oshirish	566
Adhamova M. O‘zbek kompozitorlari hamda bastakorlarining folklor ansambllari va boshqa ijodiy guruhlarida uchun moslashtirilgan asarlari	569
Axmedova N.E. Musiqiy ritm va tasviriy san‘at: sinesteziya fenomeni	572
Nishonova Sh. M. Musiqa darslarida o‘quvchilarning cholg‘u ijrochiligi malakalarini shakllantirish	575
Nurboyeva M. A. Ta‘limning dastlabki bosqichida bolaning musiqiy rivojlanishi, bolalar bilan	

birinchi darslarning asosiy mazmuni	577
Qodirberganova D. S., Omanqulova Sh. N. Chang cholg'usida ijro etishning metodik ko'nikmalari	579
Rakhimova N. K. New methods of technical training of students in the general piano class (etudes)	582
Razzoqova M. Q. Maktabgacha yoshdagi bolalarda gender identifikatsiyasini shakllantirishda musiqaning ahamiyati	585
Ro'zmetov Z. I. Cholg'u ijrochilik an'alarining dolzarb muammolari	587
Ruziyeva N. H., Muxamedov T. D. Musiqaning inson hayotida tutgan o'rni	591
Saddinov A. A. Бўлажак музика ўқитувчиларининг бадиий-ижодий қобилиятларини ривожлантириш муаммолар	594
Samatova D. S., Omanqulova Sh. N. Talabalarda nota o'qish malakasini rivojlantirish orqali badiiy-estetik ijrochilikka erishish	596
Omanqulova Sh.N., Samatova D.S. Bo'lajak musiqa ta'limi o'qituvchilarining ijrochilik kompetensiyalarini rivojlantirish metodikasi	599
Jumayev S. Xonanda ovozi bilan bog'liq muammolar va yechimlar	602
To'xtasinov A. R. Bo'lajak musiqa o'qituvchisining etnopedagogik madaniyatining o'quv-metodik faoliyatga doir komponenti	604
Toshtemirov Q. Q. Umumta'lim maktabi o'quvchilarida milliy musiqa cholg'ularida ijro etish mahoratini shakllantirish	607
Turatov J. G'. Cholg'u ijrochilarining kasbiy mahoratini oshirishda musiqiy-nazariy fanlarning o'rni	611
Umarova Z. R. Akademik vokal ovozi va u bilan ishlash	614
Annakulova D. B. Samarqand dostonchilik maktabining tarixiy shakllanishi va baxshi ijrochiligi an'alarining tutgan o'rni	616
Axmedova Ch. I. Vokal ijrochiligida asarlar tahlili	619
Qobilova D. D. O'zbek folklori, bolalar musiqa san'ati va qo'shiq ijrochiligining nazariy asoslari	621
Karimova M. M. Interpretatsiya – musiqa asarni qayta yaratish	624

Nazarova M. Dutor cholg'usi ijrochisining kasbiy fazilatlarini takomillashtirish muammolari	628
Ro'zimurodov I. A. Afg'on rubobi vositasida bo'lajak musiqa o'qituvchilarining ijrochilik kompetensiyasini modellashtirish	630
Xurramov U. Xalq cholg'ularida ijrochilik an'alarini shakllanish jarayonlari	633

5-SHO'BA

Atadjanova Sh. A. Pedagog kadrlar tayorlashda chet tilini o'qitish/o'rgatish texnologiyalari Xususida	636
Nasriddinov D. Communicative approach in teaching a foreign language	639
Sodiqova D. I. Enhancing English vocabulary acquisition among Uzbek students through song-based learning	643
Siddiqova G., Murodov J. T. Boshlang'ich sinflarda didaktik o'yinlarning mazmuni va ulardan foydalanish metodikasi	646
Hamrayeva U. Sh. Integratsiyalashgan musiqa mashg'ulotlarida multimedia texnologiyalarining ahamiyati	648
Kirgizov I. Ona allasi-fazilatli jamiyat barpo etishning ma'naviy omili sifatida	652
Karimova N. J. Musiqa o'qitish jarayonida qo'llaniladigan uslublar va vositalar	656
Vasijonova Sh. Sh., Adamboyeva N. Q. Integrating technology into esp classe	659
Xasanov M. A. O'quvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlash strategiyasini loyihalashtirishning didaktik imkoniyatlari	664
Xolnazarova M. F. Pedagogik texnologiyalar va ulrni musiqa darslarida qo'llay olish mahorati	667
Shodmonov R. G., Mustafakulov Sh. I. Yashil iqtisodiyotning shakllanishi sharoitida sanoat korxonalari ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining xorij tajribasi	669
Xasanova M. R. Ta'lim jarayonini boshqarishning xorijiy tajribalari paradigmalari (Turkiya oliy ta'limi misolida)	674
Azimov B. Духовное наследие Узбекистана и вопросы репертуара	677
Isaqova Z. R., Abdullaxo'jayev A. I. Ibratning turkistonda kadrlar tayyorlashga qo'shgan hissasi: Ijtimoiy-falsafiy tahlil	680

Abdullaxo‘jayev A. I. Ibrat - haqiqiy ibrat maktabi	685
Xudoyberdiyev D. Umumta’lim maktablarida tasviriy san’at fanidan to‘garak mashg‘ulotlarini tashkil etishning ahamiyati	689
Toxtaoxunova G. Kasbiga sodiq ustozga ehtirom	692
Ixtiyorova O’. Bo’lajak tarbiyachilarning shaxsini shakllantirishda refleksiv qobiliyatning o’rni va raqamli texnologiyalarning ahamiyati	696
O’roqov Z. “Lazgi, muhabbat va qalb kuychisi”	698
Kuychieva Z. U. O’zbek musiqasini bir butun voqe’lik sifatida, kuy va qo’shiqlar	701
Ochilov U. M. Ovoz registrarlari haqida ma’lumotlar	705
Qobilqoriyev Q. B. Bo’lajak musiqa o’qituvchilarining doyra ijrochiligi malakalarini takomillashtirish tamoyillari	710
Khomidov Z. D. A look at the history of uzbek national musical instruments. Recommendations from teachers to students of instrument performance	713
Atadjanova Sh. A. Pedagog kadrlar tayorlashda chet til o’qitish/o’rgatish texnologiyalari xususida	716
Xudoyev G’. Buxoro shashmaqomi nashrlarining ta’lim tizimidagi ahamiyati xususida	719
Romanova S. E. Boshlang’ich sinf o’quvchilarning musiqiy iqtidorini rivojlantirish mazmuni	723
Seytmambetova S. I. Интегрирование начального музыкального воспитания в образовательный процесс для учащихся с особыми потребностями в обучении	726

I SHO’BA:

Musiqashunoslik,
etnomusiqashunoslikning
dolzarb muammolari va
yechimlari

OLIIY TA’LIM TASHKILOTLARIDA “CHOLG’U ANSAMBLI”NI TASHKIL ETISHNING PEDAGOGIK ZARURATI

Muallif: Gulliyeva Yulduzxon Yuldoshovna ¹

Affilyatsiya: Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti tayanch doktoranti ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14376870>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada oliy ta’lim tashkilotlarida “Cholg’u ansambli”ni tashkil etishning pedagogik zarurati, mazmuni, nazariy asoslari hamda uning pedagogik shart-sharoitlari **MUHOKAMA** etilgan.

Kalit so’zlar: cholg’u, cholg’u ansambli, tashkilot, pedagogik, shart-sharoit, qoida, islohot, ta’lim, tarbiya, musiqiy tarbiya, cholg’u ijrochiligi.

Musiqa ta’limi tizimida yosh avlodning musiqiy ruhiyatini tarbiyalash, ularni san’atga oshufta qilishda oliy ma’lumotli musiqa pedagoglarining alohida o’rni borligi bugungi globallashuv sharoitida juda muhim ahamiyat kasb etadi. Cholg’u ansambli va ijodiy ansanblarni takomillashtirish, uni keng yoyish masalalariga ta’lim sohasida amalga oshirilayotgan islohotlarda bo’lajak musiqa o’qituvchilarining ta’lim-tarbiyasi borasida olib borilayotgan izlanishlar ahamiyatlidir. Germaniya, Fransiya, Italiya, Rossiya, AQSh, Finlyandiya, Xitoy, Shimoliy Koreya kabi mamlakatlar tajribalari asosida ansambllar faoliyatini takomillashtirish, bu orqali musiqa pedagogikasi talimida tahsil olayotgan yoshlarning muqoiy madaniyatini rivojlantirish va amalda qo’llash metodikalari amaliyotga tatbiq etilmoqda. Bu borada “Sharq taronalari” an’anaviy xalqaro musiqa festivalining o’tkazilib kelinishi, milliy mumtoz asarlarni ansamblda ijro qilishga o’rganish, uni keng targ’ib etish bo’yicha tizimli ishlar amalga oshirilayotganligi quvonarli hol.

Bugungi kunda olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlarda milliy mumtoz asarlar asosida bo’lajak musiqa o’qituvchilarining musiqiy ijodkorligini rivojlantirish, ansambl tuzishning nazariy va amaliy masalalarini targ’ib etish, yuksak ijro mahorati asosida yuqori pedagogik natijalarga erishish, bo’lajak musiqa o’qituvchisining musiqiy qobiliyatlarini yuksaltirish kunning dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi.

Mamlakatimizda bo’lajak musiqa o’qituvchilariga ansambl tuzish asoslarini o’rgatish uchun sharoitlar yaratish, ijro mahorati orqali pedagogik natijalarga erishishni ta’minlash borasida 14 ta maqom markazi va 4 hududda maqom maktablari tashkil etildi, muntazam ravishda ko’rik-tanlov va festivallar hamda maqomchilar va cholg’uchilar ansambllari ijrosini yozib olishga doir ishlar amalga oshirilmoqda va moddiy texnik bazasi yaratilmoqda.

O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “O’zbek milliy maqom san’atini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi Qarorida milliy musiqani o’rganishni yangi talablar nuqtai nazaridan tahlil qilib, qayta ko’rib chiqish belgilangan. Natijada yoshlarni milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida, intellektual salohiyatli, mustaqil fikrlay oladigan va yuksak ma’naviyatli shaxslar sifatida tarbiyalashda keng imkoniyatlar yaratiladi. Shu jihatdan musiqiy ta’lim yo’nalishida “Cholg’u ansambli” kursining mazmunini ishlab chiqish va uning o’qitish metod va texnologiyalarini belgilash ushbu ishning dolzarbligini bildiradi.

Shu o'rinda aytish joizki, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan bir qator qarorla qabul qilindi. 2017-yil 17-noyabrda "O'zbek milliy maqom san'atini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3391-son, 2018-yil 14-avgustda "Yoshlarni ma'naviy-axloqiy va jismonan barkamol etib tarbiyalash, ularga ta'lim-tarbiya berish tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3907-son, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 21-noyabrda "Maqom san'atiga ixtisoslashtirilgan maktab-internatlarni tashkil etish to'g'risida"gi №940-sonli, 2020-yil 26-mayda "Madaniyat va san'at sohasining jamiyat hayotidagi o'rni va ta'sirini yanada oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6000-son farmoni, 2020-yil 2-sentyabrda "Yunus Rajabiy nomidagi O'zbek milliy musiqa san'ati instituti faoliyatini tashkil etish to'g'risida"gi 536-sonli qarorlari shular jumlasidandir.

Oliy ta'lim tashkilotlarida "Cholg'u ansambli"ni tashkil etishning quyildagi pedagogik vazifalari mavjudligini ko'rsatdi:

pedagogika oliy ta'lim muassasalarida "Cholg'u ansambli" kursi mazmunini ishlab chiqishga doir adabiyotlarni tahlil qilish;

akademik ansambl va talabalar ansamblining o'ziga xos xususiyatlari, badiiy rahbarga qo'yiladigan professional hamda pedagogik talablar, mustaqil ta'lim jarayonini rivojlantirishga qaratilgan ta'lim texnologiyalaridan foydalanish metodikasini ishlab chiqish;

ansambl ijrosiga tavsiya etiladigan asarlarni tanlash hamda uni ijro etish metodikasi bo'yicha bo'lajak musiqa o'qituvchilarining kasbiy pedagogik tayyorgarligi rivojlanishini aks ettirgan tashkiliy-pedagogik modelni ishlab chiqish;

shuningdek, bo'lajak musiqa ta'limi o'qituvchilari kasbiy nazariy va amaliy tayyorgarligining rivojlanganlik darajasini aniqlash mezonlari va ko'rsatkichlarini shakllantirishdan iborat.

XULOSA sifatida shuni a'lohida ta'kidlash lozimki, ansambl ijrosiga oid asarlarni o'rganish jarayonida zamonaviy metod va texnologiyalar vositasida talabalarning musiqiy qobiliyatlarini rivojlantirish, bo'lajak musiqa o'qituvchisining mustaqil ta'lim mashg'ulotlarini tashkil qila olishga ko'maklashadigan nazariy tayyorgarligini ta'minlash va bo'lajak musiqa o'qituvchilarining birgalikda tinglash, kuylash va ijro etish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Gullieva Yu.Yu. Qadimgi milliy ansambllar va ularga ijrochilik san'atining takomillashuv jarayoni ta'siri. TDPU ilmiy axborotlari.

Gullieva Yu.Yu. Ansambl ijrochiligida o'zbek xalq musiqa madaniyatining umumnazariy masalalari. (2024). Ta'limda Raqamli Texnologiyalarni Tadbqiq Etishning Zamonaviy Tendensiyalari Va Rivojlanish Omillari, 30(2),140-145.

MUSIQA TA'LIMI VA SAN'ATINING BUGUNGI GLOBALLASHUV SHAROITDA MILLIY-IJTIMOIIY AHAMIYATI

Muallif: Panjiyev Qurbonniyoz Berdiyevich ¹

Affilyatsiya: Xalqaro Nordik universiteti Musiqa ta'limi kafedrası mudiri, pedagogika fanları doktori (DSc) ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14376982>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqola musiqa ta'limi va san'atining bugungi globallashuv sharoitda milliy-ijtimoiy ahamiyati hamda globallashuv sharoitida milliy musiqa an'analariga bo'lgan talab va ehtiyojning zarurati xususida ma'lumotlar keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: musiqa, ta'lim, san'at, milliy, ijtimoiy, globallashuv, fonogramma, asl musiqa, suniy tovush, tabiiy tovush

Bugungi globallashuv jarayoni dunyodagi barcha sohalarga, jumladan, madaniyat va musiqa san'atiga ham katta ta'sir ko'rsatmoqda. Kompyuter, axborot yoki raqamli texnologiyalar, internet sahifalaridagi ijtimoiy tarmoqlar yordamida insoniyatning musiqaga bo'lgan talabi va ehtiyojlari tobora qondirilib borilmoqda. Ammo bunday islohotlar tabiiy musiqaning jozibadroligini va aslligini, asl mohiyatini xiralashtirib qo'yayotgandek, go'yo.

O'sib kelayotgan yosh avlod faqatgina fonogramma orqali va boshqa shunga o'xshash vositalarda taralayotgan sun'iy tovushlarni eshitib emas, balki tabiiy ijroning go'zalligidan baxramand olib, musiqiy ong, musiqiy tafakkur, musiqiy xotirasini rivojlantirish orqali tarbiyalash shartdir.

Asl maqsad IT- texnologiyalardan mutlaqo voz kechish emas, balki ularni musiqada sodir bo'ladigan tabiiy jarayonlarga noxolis ta'sirini kamaytirish, ulardan faqatgina yordamchi atribut sifatida, yani asosiy tabiiy jarayonga yaqinlashtirmagan xolatda foydalanishdir. Negaki insoniyat tomonidan bir necha asrlar mobaynida yaratilgan va musiqa san'atining ustunlari hisoblangan, turli tajribalar vositasida yuzaga kelgan nodir asarlar, ishlab chiqilgan metodikalar va ushbu uslubiyotlarning mevasi bo'lmish durdona asarlar mohiyati yo'qolib qolayotgandek.

Olimlarning qayd etishlaricha, globallashuv dunyo madaniyatlari o'rtasidagi chegaralarni yo'q qiladi va milliy madaniy merosni saqlashda jiddiy muammolar yuzaga keltirib chiqaradi. Raqamli texnologiyalar dunyo musiqa san'atini bir xillikka olib olib kelmoqda. Provard natijada milliy, mahalliy va etnik musiqiy ohang xususiyatlari tobora kamayib borayotganligi yana bir og'riqli muammo bo'lib qolmoqda. Buning natijasida, milllatimiz individulligi yani o'ziga xosligini yo'qotib ko'yish bilan birga, milliy musiqa san'atimiz bir qolipga tushirilgan tovushga o'xshab kolmoqda. Bugungi kunda kunda raqamli texnologiyalarning kirib kelishi insonlarni suniy tovushga o'rgatib kuydi va buning natijasida ularning tafakkuri tabiiy musiqani anglashga qiynalmoqda, odamlar tafakkuri sayozlik girdobiga tobora kirib bormoqda.

Bunday xunuk xolatlar hamman ta'bini xira qilishi tabiiy. Bu dolzarb muammo ekanligining isboti sifatida dunyo olimlarining mazkur mavzu yuzasidan ilmiy-nazariy shaxsiy qarashlariga bir nazar tashlaymiz.

Darhaqiqat, musiqa san'atining milliy-ijtimoiy ahamiyati to'g'risida bir qator olimlar garcha boshqa-boshqa sohalarda bo'lsalarda o'zlarining nazariy qarashlarini bayon etganlar. Jumladan:

1. Edgar Moren (Etnologiya sohasi)da. Uning fikricha milliy musiqa “xotira banki” sifatida xalqning madaniy tarixini saqlaydi. Uning yo‘qolishi, xalqning o‘ziga xosligini yo‘qotishiga olib keladi.

2. Klod Levi-Stross (madaniyat va globallashuv) masalalari bo‘yicha mutaxassis-olim. Unga ko‘ra, globallashuv jarayonida milliy musiqa o‘ziga xoslikni yo‘qotish xavfi bilan duch kelmoqda, ammo milliy musiqa xalq madaniyatini xalqaro darajaga ko‘tarish vositasi ham bo‘lishi mumkin degan fikrda.

Musiqa ta’limining ijtimoiy ta’siri masalasida Lev Vygotskiy (psixologiya): musiqa ta’limi va san’ati bolalarning ijodiy rivojlanishiga musiqa ta’limi ijobiy ta’sir ko‘rsatadi, ayniqsa milliy musiqa ularda o‘zligini anglash hissini oshiradi degan hoyni ilgari suradi.

O‘zbek adabiyotida ma’rifatparvar Abdulla Avloniy musiqiy ma’naviyat vositasida milliy musiqa ta’limi ma’naviy va axloqiy sifatlarini tarbiyalashning asosiy qismi bo‘lib, u yosh avlodni milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalaydi deydi.

globallashuvning musiqa san’atiga milliy-ijtimoiy ta’siri haqida bir qator olimlar o‘z tadqiqotlarida quyidagi izohlarni keltirib o‘tadi. Ijobiy tomonlari:

1. Yozef Rat. musiqa ta’limi mutaxassisi:

“zamonaviy texnologiyalar milliy musiqa asarlarini dunyoga targ‘ib qilish imkonini beradi; turli madaniyatlar o‘rtasida o‘zaro ta’sir va boyish jarayoni yuzga keltiradi” degan g‘oyani ilgari suradi.

2. Zigmund Bauman (global madaniyat) xususida fikr bildirib “globallashuv milliy musiqa orqali xalqlarni birlashtirish uchun platforma yaratish imkonini beradi” degan hoyni ilgari suradi.

Salbiy tomonlari:

1. YuNESKOning madaniy meros bo‘yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlarda “Milliy musiqaga bo‘lgan qiziqish globallashuvning ommaviy madaniyati ta’siri ostida tushub qoladi va kun sayin pasayib boradi, milliy musiqa va an’analar jahon standartiga moslashtirish jarayonida o‘zgarib, yo‘qolishi mumkin”ligi asoslangan.

2. Mishel Fuko (madaniyat siyosati) bo‘yicha fikr bildirib, “globallashuv orqali madaniy gegemonlik kuchayadi, bu esa kichik madaniyatlarning qo‘shimcha qiymatsizlanishiga olib keladi” deydi.

Musiqa ta’limi va san’atining bugungi globallashuv sharoitda milliy-ijtimoiy ahamiyati yuzasidan o‘rganilgan tadqiqotlar natijalaridan kelib chiqqan holda qaraydigan bo‘lsak, ushbu globallashuv quyidagi muammolar xavfidan insoniyatni ogohlantiradi. Jumladan:

1. Milliy musiqa an’analarining yo‘qolish xavfi;

2. Zamonaviy musiqa standartlari ta’sirida mahalliy milliy musiqa an’analarining avloddan avlodga yetib bormaslik holatlari kuchayapti, turli ijrochilik uslublar kamayishi.

3. Milliy musiqa ta’limi va san’atiga yetarlicha e’tibor berilmay qolinishi va hokazo.

Mazkur muammolarni bartaraf etish yoki xavfini kamaytish boraisda quyidagi yechimlarni tavsiya etish mumkin;

Robert Shuman (musiqa ta’limi) sohasidagi yirik olimlardan biri sanaladi. Uning fikriga ko‘ra, milliy musiqa ta’limi uchun maxsus dasturlarni ishlab chiqish; bolalar uchun interaktiv o‘quv materiallarini yaratish; YuNESKO Milliy madaniyatni muhofaza qilish loyihalarini hayotga tadbiiq etish; milliy musiqa asarlarini faqat va faqat tabiiy ovozda kuylash; Xalqaro forumlarda milliy musiqa festivallarini o‘tkazish.

Yana bir san’at psixologiyasi sohasidagi olimlardan Piter Bruk (san’at psixologiyasi)ning g‘oyasiga ko‘ra, musiqa ta’limida zamonaviy va milliy elementlarni uyg‘unlashtirish, aholining ijtimoiy hayotda yuzaga kelgan musiqa asarlarini avloddan-avloda buzmagani holda yetkazish va uni bardavomligini ta’minlash.

Musiqa ta’limi va san’atining bugungi globallashuv sharoitda milliy-ijtimoiy ahamiyati nuqtai nazarlarni chuqur tahlil qilgan holda quyidagilarni izohlashga asos bo‘ladi:

milliy musiqa ta’limi va san’ati – globallashuv sharoitida milliy o‘zlikni saqlab qolish uchun muhim vosita hisoblanadi;

muammolarni yechish uchun innovatsiyalardan foydalanish va davlat darajasidagi dasturlarni joriy etish;

muntazam ravishda dunyoda yuz berayotgan globallashuvlarning musiqa ta'limi va san'atining milliy an'analarni saqlashdagi ahamiyatini aniqlash, uning ijobiy va salbiy tomonlarini tahlil qilib borish, tegishli yo'riqlarni Hukumat qarori bilan nazorat qilish;

milliy musiqa ta'limi va san'atining saqlanishi globallashuv davrida ham xalqning madaniy merosi sifatida o'z ahamiyatini saqlab qolishni ta'minlash;

hamjihatlikda ishlash orqali milliy musiqa san'analarini keyingi avlodga yetkazish.

Yuqorida qayd etib o'tilgan muammolarni yechimi sifatida quyidagi tavsiyalarni bayon etamiz:

milliy musiqa an'analariga bo'lgan e'tiborni kuchaytirish;

turli musiqa festivallari, tanlovlari va tadbirlarini muntazam va bosqichma-bosqich o'tkazish;

maktabgacha ta'lim tashkilotlarida musiqa mashg'ulotlari dasturini tuzishda faqat milliy musiqa merosidan foydalanish;

umumiy o'rta ta'lim maktablarida 1-9 sinflarda (1-4 sinflarda haftasiga 2 soat, 5-9 sinflarda haftasiga 1 soatdan) dars mashg'ulotlarini olib borish;

umumiy o'rta ta'lim maktablari musiqa fani DTS, fan dasturi hamda darsliklarini yaratishda o'zbek milliy musiqa merosi musiqa an'analarga batafsilroq e'tibor berish lozim;

xuddi shunday oliy ta'lim tashkilotlari pedagogika sohasi musiqa ta'limi bakalavriat ta'lim yo'nalishining Malaka talablari, o'quv reja va sillabuslarini ishlab chiqishda milliy musiqa an'analari asosida o'qitishni tashkil etish;

musiqa mashg'ulotlarini olib borishda jonli, tabiiy ijrolar asosida o'qitishni tashkil etish va hokazo.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Karomatov F. M. O'zbek xalq musiqasi merosi. XX-asr. Terma, yalla, qarsak, **KIRISH** maqolasi. – Toshkent. G'. G'ulom nomidagi Adabiyot va sanat nashriyoti. 1985. B. -2 -23.

Ibrohimov O.A. „O'zbek xalq musiqa ijodi“ (metodik tavsiyalar 1-qism), Toshkent. 1994y. B. 62.

Panjiyev Q. B. O'zbek xalq qo'shiqchilik ijodiyoti. O'quv qo'llanma. Toshkent. 2022. B. 80.

O‘ZBEK MUSIQASHUNOSLIGIDA MAQOMLARNING ETNIK TAVSIFI. ETNOGRAFI V.A.USPENSKIY IJODI

Muallif: Abduazimova Dilorom ¹

Affilyatsiya: O‘zDSMI, “Milliy qo‘shiqchilik” kafedrası o‘qituvchisi ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14377150>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada O‘zbek musiqashunosligida maqomlarning etnik tavsifi hamda kompozitor, etnograf, pedagog, musiqa jamoat arbobi, san‘atshunoslik fanlari doktori, O‘rta Osiyo folkloristikasi asoschisi bo‘lmish V.A.Uspenskiy hayoti va ijodi, etnografiya sohasida olib borgan tadqiqotlari haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: Etnografiya, musiqashunos, kompozitor, nota, maqom, ijro, ijod

Etnomadaniyat – sotsiologiya, antropologiya, madaniyatshunoslik, falsafa, etnopsixologiya singari qator fanlar tomonidan o‘rganiladigan har bir xalqning muayyan tarixiy jarayonda shakllanadigan madaniyati. Etnomadaniyat umuminsoniy qadriyatlar, madaniy va axloqiy an‘analarning bitmas-tuganmas manbaidir.

Har bir xalq yoki elat, avvalo, tarixiy-madaniy birligi bilan ajralib turadi. O‘zbek xalqi ham uzoq tarixiy davr mobaynida shakllanib, juda ko‘p milliy-madaniy xususiyatlarga ega bo‘ldi. O‘tmish ajdodlarimiz an‘analari, qadriyatlari asrdan-asrga, avloddan-avlodga saqlanib, taraqqiy topib keldi. Xususan, milliy-madaniy xususiyatlarimizning saqlanib qolishida xalq og‘zaki badiiy ijodining roli beqiyos bo‘ldi. Jumladan, maqomlarimizning saqlanib, bizgacha yetib kelishida ustoz-shogird an‘anasining o‘rni beqiyosdir. Ushbu an‘ana amaliyotda qo‘llanilishi natijasida maqomlarimiz ustozdan shogirdga og‘zaki tarzda o‘tib, rivojlanib kelgan.

Shuni aytib o‘tishimiz lozimki, Chexiyalik harbiy kapelmeyster va kompozitor Frantishek Vaplav Leysek umrining salmoqli qismini /1878-1935/ O‘zbekistonda yashab, milliy kuylarimizni to‘plash borasida barakali ijod qildi. Chunonchi, Leysek 200 ga yaqin O‘rta Osiyo xalqlari musiqasi namunalari yozuvlarda jamlagan bo‘lib, uni Butun Rossiya ko‘rgazmasiga taqdim etganligi ma‘lum. Bundan tashqari u “Rajabiy”, “Boljuvon”, “Munojot” singari el orasida mashhur kuylarni damli cholg‘ular orkestriga qayta ishlash amaliyotini keng qo‘llaydi. Shu maqsadda 1890-yili 30 ga yaqin xalq qo‘shiq va kuylari asosida “Osiyocha poppuri”, 1923-1924-yili esa “O‘zbek qo‘shiqlaridan poppuri” asarlarini yaratdi. F.Leysekning “Osiyocha poppuri”si Chexiya va Avstriya kabi xorijiy Yevropa mamlakatlarida ham ijro etilgan edi.

O‘zbek musiqa merosini to‘plash va yozib borish ishlari XX asrda muntazam va izchil amalga oshirib borildi. Bunda dastlab 1919 yili Turkiston Respublikasi Xalq Maorif Komissarligining San‘at bo‘limi huzurida tashkil etilgan Badiiy-etnografik komissiyasi e‘tiborli faoliyat ko‘rsatdi. Komissiya a‘zolari – G‘.Zafariy, V.A.Uspenskiy, N.Mironov va E.Melngaylislar o‘z oldilariga O‘rta Osiyo xalqlari musiqa ijodini atroflicha o‘rganishni, uni to‘plab nashr etishni va boshqa ilmiy-ijodiy vazifalarni maqsad qilib qo‘ydilar.

Bu boradagi dastlabki muhim ishlar mazkur komissiyaning rahbari, Turkistonga 1917-yili kelgan rus kompozitori va musiqiy etnografi V.A.Uspenskiy /1879-1949/ tomonidan amalga oshirildi.

O‘zbek musiqa merosini to‘plash va yozib borish ishlari XX asrda muntazam va izchil amalga oshirib borildi. Bunda dastlab 1919 yili Turkiston Respublikasi Xalq Maorif Komissarligining San‘at

bo'limi huzurida tashkil etilgan Badiiy-etnografik komissiyasi e'tiborli faoliyat ko'rsatdi. Komissiya a'zolari – G'.Zafariy, V.A.Uspenskiy, N.Mironov va E.Melngaylislar o'z oldilariga O'rta Osiyo xalqlari musiqa ijodini atroflicha o'rganishni, uni to'plab nashr etishni va boshqa ilmiy-ijodiy vazifalarni maqsad qilib qo'ydilar.[2, B.6;]

O'zbek musiqasi etnografiya sohasida o'zining salmoqli mehnatlari bilan nom qoldirgan san'atshunoslik fanlari doktori, O'zbekiston va Turkmaniston xalq artisti, etnograf olim, kompozitor, dirijor, ajoyib murabbiy Viktor Aleksandrovich Uspenskiy 30-yil charchamasdan o'zbek va turkman xalqlarining musiqiy boyligi bo'lgan xalq ijodiyotini chuqur o'rganib, ularni notaga olgan holda hozirgacha saqlanib qolishida o'zining ulkan hissasini qo'shgan etnograf olim hisoblanadi. V.A.Uspenskiy 1879-yili 31-avgustda Rossiyaning Kaluga shahrida dunyoga keladi. V.A.Uspenskiy tug'ilganidan ko'p vaqt o'tmay, uning oilasi Qizg'izistonning O'sh shahriga ko'chib o'tishadi. Uning bolalik chog'lari shu yerda ya'ni O'sh shahrida o'tadi. Otasi unga skripkadan, onasi esa fortepianodan saboq berishadi. Keyinchalik esa, V.A.Uspenskiy Gimnaziyani bitirganidan so'ng, Orenburg Harbiy kadet korpusiga o'qishga berishadi. Bu yerda u o'qiyotgan vaqtlarida ham musiqa bilan shug'ullanishni davom ettiradi. Kadet korpusidagi harbiy simfonik orkestrida u kontrabass va arfa sozlarini chaladi. 1898-yil Kadet korpusini tamomlaydi va Kavkazdagi Dragun Shimol polkiga bo'lim komandiri etib tayinlanadi. Mazkur polkdagi harbiy xizmat undagi musiqaga bo'lgan havasni so'ndira olmaydi va musiqa amaliyoti va nazariyasi bilan astoydil shug'ullanadi.

V.A.Uspenskiy harbiy xizmatdan iste'foga chiqadi va 1908-yilda Peterburg konservatoriyasiga o'qishga kiradi. Kompozitsiya bo'yicha professor A.Lyadov sinfida saboq oladi. Peterburg shahrining doimo salqin havosi uning sog'ligiga ta'sir qilib, oddiy shamollashdan o'pkaga ham o'tib boradi. Uzoq vaqt davolanib chiqqanidan keyin vrachlarning maslahatiga ko'ra o'qishini vaqtincha to'xtatib, 1910-yilda Shvetsariyaning Davos va Germaniyaning Leypsig shaharlarida davolanib qaytadi va qaytib o'qishini davom ettiradi.

1913-yil Peterburg Konservatoriyasini tamomlab, "Erkin san'atkor" diplomini oladi. Bir yil davomida ijod bilan shug'ullanadi. 1914-yil Birinchi jahon urushi boshlanadi va u armiya safiga chaqiriladi va u yerda 1917-yilgacha xizmat qiladi. 1917-yil fevral inqilobidan so'ng, V.A.Uspenskiy Petrograd konservatoriyasi qaroriga binoan konservatoriya direktori A.K.Glazunov tomonidan qo'l qo'yilgan buyrug'iga asosan Turkiston Respublikasiga "o'sha davrdagi atama" xalq musiqasi va qo'shiqlarini o'rganish, yig'ib to'plash uchun ishga jo'natiladi. O'sha davrlarda Turkiston o'lkasida xalq san'atini faol rivojlantirish uchun musiqali etnografik komissiya tuziladi. 1919-yili V.A.Uspenskiy tashabbusi bilan Toshkentdagi Baland masjid, Rohat bog'ida xalq konservatoriyasining bo'limi ochiladi. O'sha yerda uning pedagogik faoliyati boshlanadi.

V.A.Uspenskiy ko'p vaqtini etnografiya ishlariga bag'ishlaydi. Bir necha yillar davomida O'rta Osiyoda yashovchi xalqlarning qo'shiqlarini notalashtiradi. O'rta Osiyo xalqlari musiqa folklorini o'rganish, targ'ibot qilish uchun ilmiy markaz tashkil etilib, unga Uspenskiy rahbar etib tayinlanadi. U 1923-yili Buxoroga borib Shashmaqom bilimdonlari Ota Jalol Nosirov, Domla Halim Ibodovlar ijrosida Shashmaqomni notaga yozib olishga muvassar bo'ladi.

V.A.Uspenskiy 1925, 1927, 1929-yillarda Turkmaniston taklifiga binoan folklor ekspeditsiyalarini tashkil etib, Turkman xalq musiqasini notaga yozib oladi. V.A.Uspenskiy xalq qo'shiqlari va kuylarini yozib olish birga ularni qayta ishladi, musiqa san'atining turli shakl va janrlarida rang-barang asarlar ham yaratadi. Xalq ohanglarini notalashtirish bir qancha mehnatni talab etardi. Bu ishlarda unga Buxoro xalq hofizlari, musiqachilar Ota Jalol Nosirov, Ota G'iyos Abdug'aniyev, Domla Halim Ibodov, Levi Boboxonovlar, Samarqandlik Xoji Abdulaziz Abdurasulov, Toshkentlik Mulla To'ychi Toshmuhammedov, Madrayim Yoqubovlar o'zbek xalqining qimmatli musiqiy merosini yozib qoldirishda o'zlarining ulkan hissasini qo'shganlar. V.A.Uspenskiy Farg'ona vodiysida keng tarqalgan katta ashulalarni ham birinchi bo'lib notaga olgan. Katta ashulalar musiqa jo'rligisiz ijro etilib,

ashulachidan katta mahorat talab etadi. Bu ashulalarni o'zbek xalqi juda sevib tinglashar edi. Katta ashulalar ijrochilari Akbar Haydarov, Muhammadjon Do'stmuhammedov va Yunus Rajabiyilar bo'lganlar. Keyinchalik yangi ishga qo'l urgan V.A.Uspenskiy Shashmaqomning ashula qismini Shonazar Soxibovdan yozib oladi. Shonazar Soxibov Domla Halim Ibodovning farzandi edi. "Rost", "Talqini Ushshoq", "Nasri Ushshoq", "Sabo" shular jumlasidandir.

Bu ishlarni u oxirigacha yetkaza olmadi. U kishi faqatgina o'zining ijodida maqomlardan foydalana olgan. O'zbek milliy orkestriga moslashtirib yozib bergan. Keyinchalik V.A.Uspenskiyning ijodida fortepiano ovoz uchun bir qancha qo'shiqlar bilan rang-barang asarlar ham yaraldi. Ikkinchi jaxon urushida u samarali ijod qiladi. Ya'ni, xor uchun yozilgan "O'zbekiston", "Pahlavonlar jangga o'tlaning", "Yur botirlar" kabi qo'shiqlarini misol qilishimiz mumkin. Shu bilan birgalikda V.A.Uspenskiy quyidagi to'plam va maqolalar muallifi hamdir. "Shashmaqom", "Maktab bolalari qo'shig'i", "Farg'ona qo'shiqlari", "Buxoro qo'shiqlari va maqom parchalari". "Katta ashula", "O'zbek klassik musiqasi" va boshqalar. Viktor Uspenskiy ijodida G.Mushel bilan hamkorlikda yaratilgan "Farhod va Shirin" musiqali drammasi alohida o'rin tutadi. Mazkur asar musiqali drammalarni yaratishda ko'p ovozli musiqaning shakllaridan foydalanishga asos soldi. Musiqa etnografi, kompozitor V.A.Uspenskiy 1929-yili Turkmaniston xalq artisti, 1937-yili O'zbek xalq artisti faxriy unvoni, 1943-yili San'atshunoslik doktori ilmiy darajasiga sazovor bo'ladi.[6, B.122;]

Toshkentdagi maxsus musiqa internat maktabi va musiqa litseyiga V.A.Uspenskiy nomi berilgan.

Umumiy olib aytadigan bo'lsak, insoniyatning bir necha ming yillik tarixiy jarayon davomida etnomadaniyatlar orasida an'anaviy madaniyatimiz alohida ahamiyatga ega. An'anaviy madaniyat deyilganda biz turli etnos namoyondalari, ya'ni bir necha avlod vakillari tomonidan asrlar mobaynida yig'ilgan va bir avlodning o'rgatilishi natijasida unutilib ketmagan urf-odatlarini tushunamiz.

XULOSA qilib aytishimiz mumkinki, O'zbek maqom san'atining rivojlanishi, xalqimizning etnomilliy o'zligini anglash hissining kuchayishi, milliy qadriyatlar, tarixiy an'analarga bo'lgan e'tiborning ortishi natijasida o'zbek xalqi etnografiyasini o'rganish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Uzoq yillar mobaynida ajdodlarimiz tomonidan yaratilgan, to hozirgi kungacha saqlanib kelayotgan maqomlarimiz jamiyatimiz hayotida muhim o'rin egallagan bo'lib, maqomlar etnografiyasini o'rganish, uni targ'ib qilib yoshlar qalbiga chuqur singdirish biz yosh avlodning muhim vazifamiz sanaladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Ashirov A, Atadjanov Sh. Etnologiya. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2008.

Ibrohimov O.A. O'zbek xalq musiqa ijodi. 1-qism. Toshkent-1994-yil.

Matyoqubov O. Maqomot. – Toshkent: Musiqa, 2004.

Rajabov I. Maqomlar. – Toshkent: San'at, 2006.

Yu.Rajabiy. Shashmaqom (O'zbek maqomlari). Toshkent-2007.

O‘CHANG CHOLG‘U IJROCHILIGINING TA‘LIM JARAYONIDAGI AHAMIYATI

Muallif: Abdunazarova Diyora ¹

Affilyatsiya: O‘zbekiston davlat konservatoriyasi “Cholg‘u ijrochiligi” fakulteti “Xalq cholg‘ulari” ta’lim yo‘nalishi II-bosqich talabasi ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14377290>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada musiqaning insoniyat ma’naviyatin, turmush tarzi, ichki kechinmalarini ohanglar orqali ifoda etish tajribalari, musiqa san’atining hozirgi rivojlanish bosqichida cholg‘u ijrochiligining muhim o‘rin tutishi haqida fikr mulohazalar bildirilgan.

Kalit so‘zlar: san’at, madaniyat, ta’lim, musiqa, ijro, tasvir, nazariya, chang, nota, sozanda.

Dunyoda o‘z milliy musiqasiga ega bo‘lmagan, bironta xalq bo‘lmaganidek, qadimda barcha xalqlar musiqa va musiqa cholg‘ularining kelib chiqishini osmon ruhlar dunyosi bilan bog‘laganlar. Shu sababli ertaklarda sehrli nay chalinishi bilan hamma beixtiyor o‘yinga tushib ketadi. Afsonalarda aytilishicha, yoqimli ohang jo‘rligida aytilganda mo‘jizaviy holatlar ro‘y beradi.

Ayrim manbalarda qayd etilishicha va tasviriy san’at yodgorliklarida tasvirlanishicha xalq musiqa me’rosimiz keng tarqalibgina qolmay, balki ancha rivojlanganligi ham ma’lum bo‘lmoqda. Sharq olimlarining nazariy qarashlari, mavjud ijrochilik san’ati tajribasi asosida shakllanib bo‘lib, ular o‘z risolalarida musiqaning jamiyatda tutgan o‘rni va ahamiyati haqida atroflicha ma’lumot berganlar. Shu boisdan ijrochilik san’atida aynan sozandalarning o‘z tarixi va o‘rni beqiyosdir. Bugungi kunda yoshlar tomonidan nota savodxonligi boshlang‘ich musiqa ta’limi – bolalar musiqa va san’at maktablarida o‘zlashtirilmoqda. Lekin, o‘rta maxsus va oliy musiqa ta’limi jarayonida bo‘lajak sozandalarning nota savodxonligi ko‘nikma va malaka darajasiga ko‘tarilishi kerak. Misol uchun chang cholg‘u ijrochiligi bo‘yicha nota savodxonligi nazariy va amaliy jihatdan uyg‘un o‘zlashtirilishi taqozo etiladi. Buning uchun bo‘lajak sozandalarga nota savodxonligiga doir manbalar va adabiyotlarni izchil o‘qib borish tavsiya etiladi. Yozma manbalarga ko‘ra XV-XVII asrlardan boshlab “chang” sozi musiqa hayotimizda ma’lum o‘rin egallay boshlangan.

Chang cholg‘usi qachon ixtiro qilinganligi to‘g‘risida aniq ma’lumotlar mavjud emas. Lekin arxeologik qazilmalardan topilgan yodgorliklarda tasvirlangan arfa (chang), bu cholg‘uning qadimiyligidan dalolat beradi. Ularga ko‘ra bu soz dastlab kichik hajmda tirnab chalinadigan cholg‘u bo‘lib bu o‘zining jarangdorligi va tovush tarovatining boyligi bilan ajralib turgan. Ushbu cholg‘u arab musiqasida “qonun”, Eronda “santur”, o‘zbek va tojik an’analarida “chang” deb nomlangan[1]. Chang cholg‘usining imkoniyati keng. Unda nafaqat o‘zbek milliy musiqalarini, balki, jahon kompozitorlarining asarlarini mohironalik bilan ijro etish mumkin. Uzoq yillar davomida chang cholg‘usining vatani Misr hisoblangan va u qadimgi yodgorliklarda o‘z aksini topgan. Chang cholg‘usining besh xili, ya’ni uchta burchakli va ikkita yoysimon ko‘rinishlari mavjud ekanligi mutaxassislar tomonidan isbotlab berilgan. O‘rta maxsus va Oliy ta’lim jarayonida sozandalarning ijro mahoratini kutilgan darajada shakllantirishning ikkinchi mezonini asarlarni chuqur o‘zlashishidir. Hozirgi kunda masalan, chang cholg‘usi uchun quyidagi asarlar turlari mavjud: 1) xalq kuylari; 2) kompazitorlar asarlari; 3) mumtoz kuylari; 4) chang cholg‘usi uchun moslashtirilgan asarlar. Bo‘lajak sozandalar ularni yetarli darajada

o'zlashtirishi kerak. Aslida asarlar sozandaning butun faoliyati davomida o'zlashtirib boriladi. Biroq, musiqa ta'limi jarayonida o'zlashtirilgan asarlar sozanda uchun toshga o'yilgan naqshdek bo'ladi. Chunki asarlar bevosita ustoz ko'magi va yordamida o'zlashtiriladi.

Chang asr-asrlardan o'zbek xalqiga ma'daniy xizmat qilib kelayotganligi milliy musiqa cholg'ularidan biri hisoblanadi. Chang so'zi yaqqol namoyondalari Ahmad Odilov, Fozil Xarratov, Rustam Negmatov va vatanimizdagi birinchi ayol changchi Fazilat Shukurovalar ham changning yillar davomida shakllanishiga o'z hissasini qo'shganlar. Musiqaning o'ziga xos sehrli ohangrabosi bor deyishadi. U har bir qalbni allalaydi, o'ziga jalb etadi. O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan madaniyat xodimi, mahoratli sozanda Fazilat Shukurova musiqaning faqat yurak torlari sadosi deb emas, balki butun umrining mazmuni deb biladi. U respublikamizda tanilgan birinchi ayol changchi hisoblanadi.

Chang cholg'usi haqida O'rta asr allomalarining musiqiy risolalarida ma'lumotlar berilgan. Jumladan, musiqashunoslik fanining asoschisi Abu Nasr Muhammad al-Forobiyning yozishicha bu cholg'u Samarqandlik Xulays ibn Axvas tomonidan So'g'dda ixtiro etilgan bo'lib so'ngra Bag'dodda va boshqa mamlakatlarda tarqalgan [2].

O'rta maxsus va oliy ta'limi jarayonida bo'lajak sozandalarning ijro mahoratini shakllantirishning bir necha mezonlari mavjud. Bu mezonning talab va takliflar majmui tashkil qiladi. Shu jihatdan o'rta maxsus va oliy musiqa ta'lim jarayonida chang cholg'u ijrochiligi bo'yicha bo'lajak sozandalarning ijro mahoratini shakllantirish mezonlari quyidagicha belgilash mumkin:

1. Nota savodiga ega bo'lish;
2. Asarlarni chuqur o'zlashtirish;
3. Izchil mashq;
4. Sahna madaniyatiga rioya qilish.

Insonni ichki dunyosini, ruhiyatini ochib beradigan mayin va shirali milliy musiqiy ohanglar, san'at ustalari, yosh adabiyotxonlar tomonidan Alisher Navoiy, Bobur, Mashrab, Ogahiy, Uvaysiy, Nodira, Cho'lpon, Usmon Nosir, Oybek kabi bir qancha adiblarning badiiyat mazmunlari yoki diniy-tarbiyaviy manbalar bozorlardagi yoki mahalla guzaridagi radiouzellar orqali, metro va korxonalarda jarangdor ovozda yangrab tursa eshituvchilarga albatta hush yoqadi.

Ayrim manbalarda va tasviriy sanʼat yodgorliklarida tasvirlanishicha xalq musiqa merosimiz keng tarqalibgina qolmay, balki ancha rivojlanganligi ham maʼlum boʻlmoqda. Sharq olimlarining nazariy qarashlari, mavjud ijodkorlik sanʼati tajribasi asosida shakllanib borib, ular oʻz risolalarida musiqaning jamiyatda tutgan oʻrni va ahamiyati haqida atroflicha maʼlumot berganlar. Shu boisdan ijrochilik sanʼatida aynan sozandalarning oʻz tarixi va oʻrni beqiyosdir.

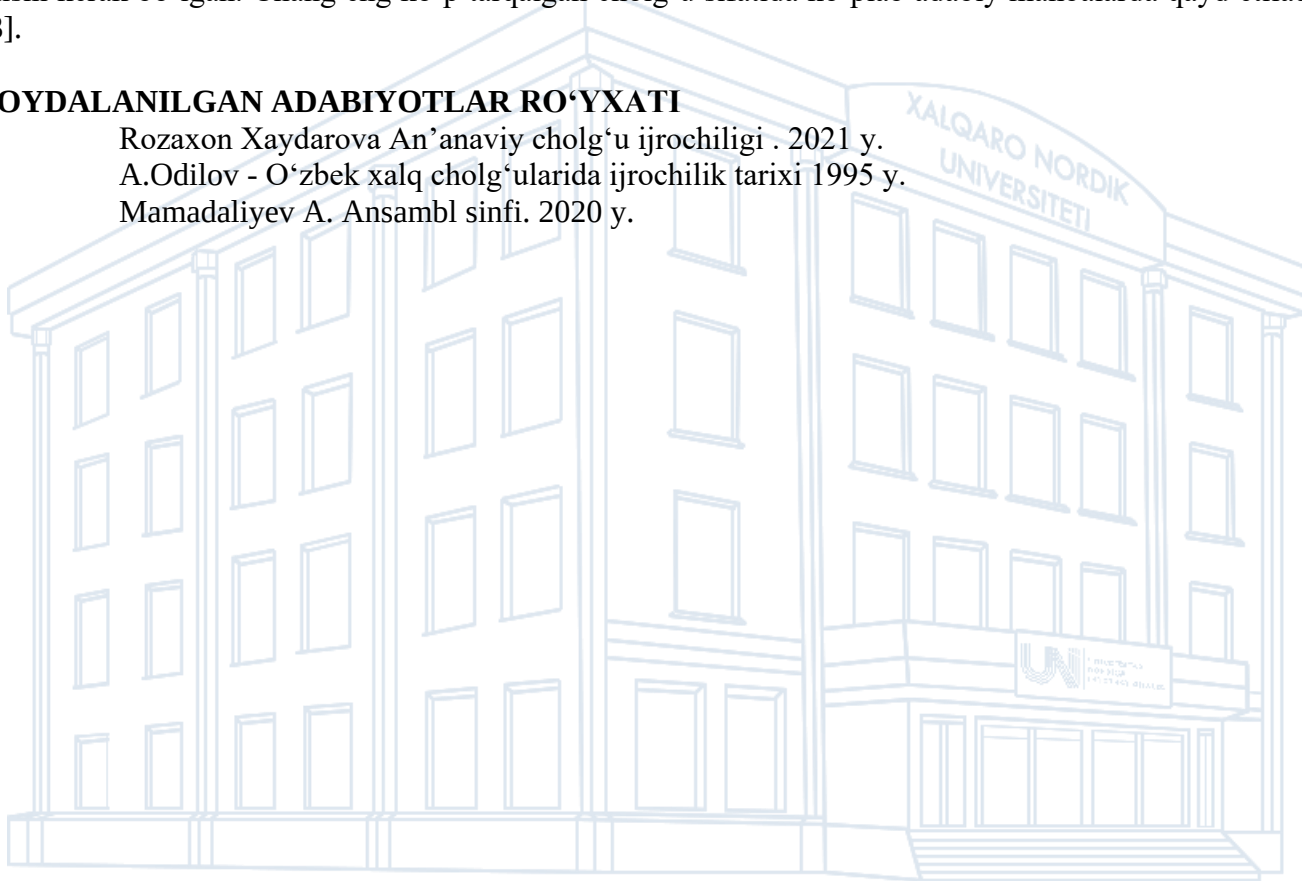
Forobiy shaxodat berishicha, chang ochiq torlarning tebranishi orqali ohang hosil qiluvchi musiqa cholgʻulari turkumiga kiradi. Oʻsha davrdagi changning 15 tori boʻlgan, ular diatonik sozlangan va ikki oktava oraligʻiga teng tovushqatarga ega boʻlgan. Risolada taʼriflanishicha barcha cholgʻular ashula, raqs, yakkanavoz va ansambl ijrochiligiga joʻr boʻlishida foydalanilgan. Chang cholgʻusi xalq va milliy cholgʻularimiz ichida qadimiy va navqiron cholgʻulardan hisoblanadi. Chang cholgʻu ijrochiligi nazariyasi va amaliyotida mashhur sanʼatkor Darvesh Ali Changiy Buxoriyning qarashlari ham muhim oʻrin tutadi. Uning aytishicha, Chang 26 torli boʻlib, uning 7 pardasi Shashmaqomning har bir maqomi ijrosi uchun moʻljallangan, ammo chinakam chang ijrochisi boʻlish uchun 12 maqomda musiqa ijro etalishi kerak boʻlgan. Chang eng koʻp tarqalgan cholgʻu sifatida koʻplab adabiy manbalarda qayd etiladi [3].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI

Rozaxon Xaydarova Anʼanaviy cholgʻu ijrochiligi . 2021 y.

A.Odilov - Oʻzbek xalq cholgʻularida ijrochilik tarixi 1995 y.

Mamadaliyev A. Ansambl sinfi. 2020 y.

FARG’ONA-TOSHKENT MAQOM YO‘LLARIGA KIRUVCHI SEGOH MAQOMI XUSUSIDA

Muallif: Abdurahmanova Gulnoza Abdulhakim qizi ¹

Affilyatsiya: Andijon davlat pedagogika instituti Ijtimoiy gumanitar fanlar va san’at fakulteti, Tasviriy san’at va musiqa ta’limi kafedrasida talabasi ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14377407>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Farg’ona-Toshkent maqom yo‘llariga kiruvchi Segoh maqomi haqida gap boradi. Segoh maqomining adabiy hamda musiqiy tahlili yoritilgan.

Kalit so‘zlar: maqom, asar, milliy, kuy.

Bugungi shiddat bilan rivojlanayotgan zamonda yoshlarimiz o‘rtasida milliy kuylarimizni keng targ‘ib qilish bu bilan esa tariximizni yana qayta gavdalandirishimiz, jonlatirishimiz mumkin. Faqatgina bu bilan cheklanibgina qolmay, yoshlarimiz o‘rtasidagi submadaniyatni kamayishini, yoshlarimizning odobli-axloqli bo‘lib voyaga yetishiga o‘z hissasini qo‘shadi. Bundan tashqari milliy maqomlar odamlarning turli psixologik holatdan chiqarishga, yangi bir ishlarini boshlayotganida muvaffaqiyatga erishishga yordam beradi, mativatsiya beradi. Lekin bu kuylar bunday kuchga ega ekanligini hozirgi vaqtda juda ham ozchilik bilib, tushunib yetishmoqda. Sabab esa durdona asarlarimizni qanchalik kam tinglasak, odamlar orasida bugungi yoshlarimiz orsida tarqalishi kamayadi. Natijada hozir o‘zib ulg‘ayib kelayotgan yoshlar bunday kuylarimiz borligini ham bilishmaydilar. Xalq musiqasi og‘zaki ijodiyoti, an‘analari, urf-odatlar asosida barkamol avlodni voyaga yetkazish ularni ko‘proq o‘z millatini sevishtirishga g‘ururlanishga sharqona g‘oya va ta‘limotlarni o‘rganib ularni kelajakka tadbiiq etishga zamin yaratiladi. Mustaqil Respublikamizda milliy madaniyatimizni o‘ziga xosligini tiklash, umumiy o‘rta ta‘lim maktablarida o‘quvchilarni badiiy, axloqiy tarbiyalash va kamol toptirish hozirgi kunda dolzarb vazifalardan biridir. Ma‘naviy yetuk millat qadriyatlarini to‘g‘ri baholashga va uni yanada rivojlantirish imkoniyatiga ega bo‘ladi”.

“Adabiyot, san’at va madaniyat yashasa, millat va xalq, butun insoniyat bezavol yashaydi” deya bejizga takidlamagan yurtboshimiz Sh.Mirziyoyev. Biz o‘z an‘analarimizni targ‘ib qilib o‘z tariximizni yana qayta jonlatirib tiriltira olamiz. Har bir inson o‘z tarixini milliylikni har qanday holatda ham unutmasligi kerak, har qanday rivojlanayotgan zamonda ham an‘analarni o‘zlikni yo‘qotmalik kerak balki aksincha, bugungi yoshlarmiz kelajak avlod va tarixiy manbaalarimiz o‘rtasidagi ko‘prikdir. Bu ko‘prikn mustahkam bo‘lishi va uzoq yillargacha xizmat qilishi uchun biz bugundan balki hozirdan harakat qilishimiz kerak. Har bir milliy maqom kuylarimiz sabrli, toqatli va shukur qiluvchi insonlarni tarbiyalaydi desak mubolag‘a bo‘lmaydi.

Toshkent va Farg‘ona vodiysi shaharlari (Qo‘qon, Namangan, Andijon, Marg‘ilon, Quva, Xo‘jand, Farg‘ona, O‘sh) musiqiy amaliyotida joriy etilgan maqom yo‘llariga nisbatan «Farg‘ona-Toshkent maqom yo‘llari» (yoki «Toshkent-Farg‘ona maqom yo‘llari») umumlashtirilgan iborasi qo‘llaniladi. Bu turdagi maqomlar Buxoro va Xorazm maqomlaridan farqli o‘laroq, yaxlit bir turkumni tashkil etmay, balki alohida-alohida bo‘lgan cholg‘u va ashula yo‘llaridan iboratdir. Xususan, «Nasrullo I–V», «Munjojt I–IV», «Ajam Taronalari», «Miskin I–V», «Segoh I–III», «Mushkiloti Segoh», «Sayqal I–II»,

«Mirzadavlat I-II», «Mushkiloti Dugoh», «Cho'li Iroq» kabi cholg'u kuylari hamda «Chorgoh I-V», «Dugoh-Husayn I-VII», «Bayot I-V», «Bayoti Sheroziy I-V», «Gulyor-Shahnoz I-V», «Ko'cha Bog'i I-II», «Segoh», «Toshkent Irog'i», «Munojot» singari ashula yo'llari shular jumlasidandir.

O'tmishda Farg'ona-Toshkent maqom yo'llari nafaqat xon saroylarida, balki xalq hayoti bilan bog'liq turli sharoit va vaziyat (xalq tomosha va sayillari, dorbozlar o'yini, to'y bazmlari va h.k.)larda ham mudom ijro etib kelingan. Bu hol ularning xalq orasida mashhur bo'lishi sabablaridan biri hamdir. Ayni paytda bu maqomlarning Shashmaqom tizimidan farqli o'laroq «tarqoq tizim» shaklida bo'lishi sababini mutaxassislar aksariyat holda «shahar madaniyati» omili bilan izohlaydilar. Jumladan, professor V.M.Belyayev Farg'ona-Toshkent maqom yo'llarining yaxlit bir butun tizimga ega emasligini ularning asosan «shahar savdogarlari va hunarmandlari muhitida yashab kelganligi bilan sharhlaydi. Nazarimizda, iqtibos etilgan ushbu fikrlarga yana bir sabab omilni qo'shish kerak. U ham bo'lsa musiqa ilmining Farg'ona-Toshkent maqom yo'llari shakllanishida yetarlicha faol ishtirok etmaganligidir. Chunki, bu davrga kelib musiqa ilmi avvalgi asrlarda erishgan o'zining yuqori darajalaridan anchagina chekingan edi. Lekin, bu kabi holatlar mazkur maqomlarning badiiy qiymatini kamsitishga asos bo'lolmaydi aslo, zero qanday shaklda namoyon bo'lishidan qat'iy nazar bu namunalarda o'zbek mumtoz kuy va ashulachilik san'atining betakror yuksak va benazir sifatlari mujassamdirlar. Farg'ona-Toshkent maqom yo'llariga kiruvchi Segoh asarini adabiy tahlil qilib chiqamiz. Undan oldin g'azalni matnini keltirib o'tamiz:

Hijron tuni jafosila jon bo'ldi beqaror,
Bo'ldi sirin butun jahon axliga oshkor.
El etdi tanalar bilan ozorim ixtiyor,
Sen ham jafolaring bila etma menni xokisor.
Ey ko'nglimni qilguvchi alam bila zor-zor,
Bitdi firoqi jabrini tortmoqqa toqatim.
Rashkila mavj bo'ldi qaroru halovatim,
Nundek egildi g'am yuki ostida qomatim.
Fikrim senni visolingu yo'q o'zga hojatim,
Ammo sen o'zga bazmi bilan mastu baxtiyor.

Birinchi xat, hijron chekkan tunlarimda jonim beqanoat bo'ldi sirim butun jahon ahliga ochiq-oydin bo'ldi, ikkinchi xat, el meni qildi xatolarim bilan azob ravo ko'rdi. Sen ham qiynoqlaring bilan qilma meni itoat qilguvchi uchinchi xat, ey ko'nglimni alamlaring bilan zor-zor tugadi azob jabrlarni tortmoqqa sabru toqatim.

Kuy tahlili esa an'anaviy ashula shakliga mos daromad, miyonxat, dunasr va firovard kabi boshqichlarni ko'rsatsatadi. Asarni ijro uslubi juda sokin, dardli yangraydi. Bu esa maqom falsafasi va talqinining yaqqol namunasidir. **XULOSA** o'rnida shuni aytish mumkin-ki, besh tashabbus tarkibida musiqa san'ati mavjud. Biz esa ushbu tashabbus maqsadidan unumli foydalanib, faqatgina tashqarida kirib kelgan ohanglarni, madaniyatni o'rganib qolmay, milliy maqomimizni o'rganib, targ'ib qilishimiz darkor.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

- Ibrohimov O.A. Maqom asoslari – Toshkent: O'quv qo'llanma. "Turon-Iqbol". 2018, 152-b
Maksumova F.Q. Pedagogik oliy ta'lim muassasalarida – maqom san'ati fanini o'rgatishning ilmiy-nazariy asoslari. Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari to'plami. 2023-y
<https://scholar.google.com/citations>
www.uzmmsi.uz
www.O'zDKkonservatoriya.uz

MUSIC IN ISLAMIC JURISPRUDENCE: ISSUES AND PROPOSED SOLUTIONS

Author: Dr. Ahmet ALKAN ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14377576>

ABSTRACT

This paper delves into the discourse on music within Islamic jurisprudence and provides several recommendations on the topic. In light of globalization, the role of music in the formation of cultural and social identities has become increasingly significant. However, the stance on music within Islamic jurisprudence has been approached through various interpretations throughout history. Utilizing a qualitative research methodology, this study offers a comprehensive analysis by referencing religious texts and diverse juristic viewpoints on music. The findings of the research suggest that approaches advocating for music under certain conditions are more justifiable than the view of music as strictly halal (permissible) or haram (forbidden). Furthermore, the perspectives of numerous scholars on music are examined. The goal of this study is to shed light on contemporary views by conducting an in-depth exploration of the rulings on music within the framework of Islamic jurisprudence.

Keywords: Music, Islamic Jurisprudence, Music Education and Ethics, Globalization

INTRODUCTION

While globalization has catalysed transformative changes across various domains, cultural values and the arts have similarly been reshaped by these shifts. Music, in particular, has emerged as a pivotal element in the formation of social and cultural identities worldwide. Historically, music has profoundly influenced human life, serving as a source of entertainment throughout different phases of existence. Although the origins of the term “music” are debated, it is widely acknowledged that it is used in many languages in forms closely resembling its Latin equivalent, and is associated with similar terms. The predominant view is that the term “music” derives from the Latin word “mousikē”[1]. Despite the varying definitions offered by scholars such as Shamsuddīn Sāmī, Avicenna, and Fārābī, music is generally understood as the art of harmonizing measured sounds to express emotions, thoughts, or natural phenomena, within an aesthetic framework [2].

Additionally, the hadiths of the Prophet and other Islamic texts introduce several terms related to music. For instance, the word “al- Ġinā” refers to the act of raising the voice and sustaining this elevated pitch in succession, and is interpreted as a form of contentment. In early Islamic history, terms like “ġinā” and “taġannī” were employed to describe songs performed in various modes, ranging from love and praise to satire. Over time, these terms evolved to encompass a broader concept, incorporating musical instruments as well [3]. Another term, “al-Inshād,” denotes the recitation of poetry aloud, which, according to some Arabic literary historians, is distinguished from ordinary poetry reading by its musical qualities [4]. “al-Hudā” or “al-Hidā” refers to traditional camel-driving songs and is considered one of the earliest forms of Arabic music [5]. Similarly, “an-Nasb” represents a genre of travel songs, characterized by more compelling features [6]. The term “an-Niyāha” refers to the mourning and wailing practices following a death, and in pre-Islamic times, women would conduct these ceremonies, engulfing their surroundings in sorrow [5]. “as-Samā” is a type of Sufī music, performed through rhythmic dancing and chanting (dhikr), particularly in the Mawlawī tradition, where it is conducted in a state of spiritual elevation following Quranic recitation [7]. “al-Mūsīqī” is the foundational term for music theory,

originating from Greek, and denotes the scholarly study of music. “al-Adwār” refers to the theoretical explanations of musical modes and rhythms, which are considered the cornerstone of music science in ancient texts [8]. Finally, “al-Alhān” refers to composed melodies or songs performed with fervor [5].

This paper will explore the evolving dimensions of music in a globalized world through the lens of Islamic law. It will assess the various perspectives on music within the Islamic world, drawing from both Islamic jurisprudence and Sufi teachings, and examine how these viewpoints can be integrated into contemporary educational frameworks.

FINDINGS AND DISCUSSIONS

The Ruling of Music

There is no definitive verse that outright forbids music, nor one that unambiguously authorizes it. Nevertheless, the uncertainties within the verses have been clarified and interpreted by the companions and jurists. When reviewing the arguments of those who support the permissibility of music, scholars like Ghazzālī, Nablūsī, and Ibn Ḥazm have contended that music is permissible under specific conditions, providing a range of evidence to substantiate their position.

In verse 15 of the surah of Rūm, which states, “Then those who have believed and worked righteous deeds, shall be made happy in a Mead of Delight (yuḥḥarūn),” scholars such as Yahya b. Abī Kathīr, Awzaī, and Waq’ī interpreted the term “yuḥḥarūn” as referring to “pleasure and song” in Paradise. Awzaī further explained that when the inhabitants of Paradise begin singing, all the trees in the Garden will join in by responding with praise and blessings. Sufis have embraced and defended the idea that music embodies the pleasure, joy, and refreshment found in Paradise, using this as evidence to support the permissibility of music [9].

The opening verse of Surah Fātir declares, “Praise be to Allah, the Creator of the heavens and the earth, who appointeth the angels messengers having wings two, three and four. He multiplieth in creation what He will. Lo! Allah is Able to do all things.” Al-Zuhrī and Ibn Jurayh interpreted the phrase “multiplieth in creation” as referring to a beautiful voice. Others expanded on this by explaining it as Allah granting both physical beauty and melodious voices to whomever He wills [10]. This verse is often understood to suggest that listening to beautiful voices is permissible and that Allah bestows them as blessings upon His servants. Ghazzālī cited this verse as evidence supporting the permissibility of samā [11].

A review of the hadiths reveals numerous **REFERENCES** to music and its practice [12]. It is narrated from Aisha: “One day, during a holiday, Abu Bakr visited me while two young girls from the Ansar, who were not professional singers, were singing and playing the tambourine to the elegies the Ansar sang on the day of Buath. Abu Bakr exclaimed, ‘Are the flutes of Satan in the house of the Prophet?’ In response, the Prophet (pbuh) said, ‘O Abu Bakr! Leave them be. Every nation has its festival, and today is ours.’” [13] Ghazzālī opined that playing the tambourine on joyous occasions is permissible but discouraged participation in gatherings where music is played on stringed instruments [14]. Furthermore, the interplay of music, rhythm, and dance is addressed in another hadith narrated by Aisha and Abu Hurayrah. According to this account, Abyssinians (Habash) were dancing in the mosque on a holiday while the Prophet (pbuh) observed them. When Umar attempted to stop the dancers, the Prophet (pbuh) opposed his intervention, allowing the performance to continue [13].

Among those who argue against the permissibility of music, jurists such as Abu Hanifa, Sarakhsī, Qāsānī, Zaylāī, Abussuud, Ibn Qamāl, and Ibn Hajar al-Haytamī contend that music is impermissible, with limited exceptions. In the sixth verse of Surah Luqman, it is stated: “But there are, among men, those who purchase idle tales (الْحَدِيثُ لَهْوٌ), without knowledge (or meaning), to mislead (men) from the Path of Allah and throw ridicule (on the Path): for such there will be a Humiliating Penalty.” Abdullah ibn Masud, a prominent companion and jurist, was asked about the meaning of الْحَدِيثُ لَهْوٌ in this verse. He swore by

Allah and firmly declared it referred to “singing,” repeating his assertion three times [15]. Similarly, companions like Ibn Abbas, Abu Umamah, and Jabir ibn Abdullah also identified *الْحَدِيثُ لَهُوَّ* in the verse as singing [16]. Mujāhid, a notable scholar among the Tabiʿīn, further interpreted it as referring to the drum (tabl) [15].

Another relevant example is the 64th verse of Surah Al-Isra, which says: “Lead to destruction those whom thou canst among them, with thy (seductive) voice; make assaults on them with thy cavalry and thy infantry; mutually share with them wealth and children; and make promises to them. But Satan promises them nothing but delusion.” Ibn Abbas and Mujahid interpreted the “voice” mentioned in this verse as referring to *ḡnâ* (singing), *mizmar* (musical instruments, including stringed and wind instruments), and frivolous activities. Dahhāq specifically interpreted it as the sound of the *mizmar* [10]. Based on this verse, Ibn Hajār al-Haytamī asserted that musical instruments are haram, aligning with the interpretations of Ibn Abbas and Mujahid, who regarded the “voice” as denoting songs, musical instruments, and entertainment [17].

Those who assert that music is impermissible also reference various hadiths to support their position. According to a narration from Abu Umamah: “The purchase, sale, and trade of female singers are not permissible; the income derived from them and listening to them are forbidden.” Based on this hadith, some Hanbali scholars have deemed singing impermissible [18]. Similarly, a narration from Ibn Abbas, classified as authentic, states: “Indeed, my Lord, the Most High, forbids you from drinking alcohol, gambling, and playing the drum.” [6]. Another narration from Anas bin Maliq reports that the Prophet (peace be upon him) said: “There are two sounds that are cursed in this world and the Hereafter: the sound of the *mizmar* during times of joy and the sound of wailing during calamities.” Al-Haythamī commented that the narrators of this hadith are trustworthy. Such hadiths have led some Hanafī and Hanbalī scholars to conclude that singing is prohibited [18]. Ibn Taymiyyah specifically remarked on the significance of this evidence, stating: “This hadith is among the strongest proofs presented for the prohibition of singing” [19].

The Perspectives of the Schools

A well-known view frequently mentioned in Hanafī sources is attributed to Abū Hanifah: “I was once confronted (*mubtala*) with this (a song invitation), but I exercised patience.” Following this statement, many Hanafī texts elaborate with the interpretation: “This situation demonstrates that all musical instruments (*malahi*) are haram, even if it involves playing something as simple as the oud (*kadib*). Abū Hanifah’s statement further supports this **CONCLUSION**, as ‘being tested (*ibtala*)’ implies a struggle with things that are haram” [20]. When Imam Abu Yusuf was asked about the permissibility of a woman playing the tambourine for her child outside of wedding ceremonies, and whether it was sinful, he responded: “I do not find it reprehensible, but I do not approve of music that leads to excessive frivolity (*laʿbuʿl-fāhish*)” [21]. Another narration recounts that Abu Yusuf attended gatherings of Harun Rashid, where he listened to the songs being played and wept, seemingly reflecting on the afterlife [22].

Despite the widely held view within the Hanafī school that music is categorically forbidden, Ibn Abidīn critiqued this stance, asserting that it is not entirely accurate [23]. When examining the overall perspectives, it is commonly held that all forms of singing (*taghannī*) are forbidden. This is the prevailing stance within the sect [24]. While some maintain that entertainment (*lahw*) music is strictly haram, others argue that it is merely disliked (*makruh*), [25] and some assert that simple singing (*al-taghannī al-mujarrad*) is *mubah* [26]. There are those who believe that If the purpose of singing is to learn poetry and eloquence, there is nothing wrong with that [26]. Additionally, some contend that playing the tambourine at weddings poses no issue [27].

Imam Māliq’s perspective on music is as follows: Sahnūn inquires with Ibn al-Qāsim, asking whether Imam Māliq would approve of singing. Ibn al-Qāsim responds by stating that since Imam Māliq disapproves of reciting the Quran in a melodic style (*al-Alhān*), it is unlikely that he would approve of

singing. Furthermore, Imam Māliq does not approve of the act of singing in the context of the buying and selling of a slave girl, which further illustrates his disapproval of singing. Sahnūn then asks about Imam Māliq's stance on the use of the tambourine at weddings, questioning whether he permits it. Ibn al-Qāsim replies that Imam Malik did not approve of any musical instrument, including the tambourine, even in the context of weddings [28].

In the Shafi'i school of thought, it is acknowledged that certain types of songs, such as travel songs (al-Hudā or al-Hidā) and Bedouin poems (nashīd al-‘a’rabī), regardless of their number, are permissible. Amr b. Sharīd narrates from his father that the Prophet (pbuh) once had him ride on the back of his mount and asked, "Do you know any poems of Umayya b. Abi al-Salt?" When Amr confirmed he did, the Prophet encouraged him to recite, and he continued until he had read around a hundred couplets. Additionally, the Prophet (pbuh) had Abdullah b. Rawaha sing travel songs (al-Hidā) during their journeys [29]. This indicates that, as long as the music is not exciting or stimulating (mutrīb), listening to or performing such songs is not considered haram, but rather disliked (makruh). Ibn Mas'ud reported that the Prophet (pbuh) said, "Singing removes hypocrisy from the heart just as water removes beans" [30]. However, if a forbidden musical instrument is part of the song, the jurisprudential ruling would classify that song as haram. According to Zarkashi, this prohibition applies specifically to the use of musical instruments, and does not extend to the overall disapproval of singing itself [31].

In the Hanbali school of thought, it is stated that if a person dies and leaves behind a child and a singing slave girl, the child is required to sell the slave girl, but she should be sold as a regular slave, not as a singer. When asked about the price difference between a singing and a non-singing slave girl—thirty thousand dinars for the former and twenty thousand for the latter—Ahmad bin Hanbal responded that a slave girl should only be sold as an ordinary slave, regardless of her singing abilities [32]. Additionally, when Abu Hamid al-Khalafanī inquired about Ahmad bin Hanbal's opinion on certain "the mournful ode recited" describing Paradise and Hell, Ahmad asked for clarification. The odes in question include lines such as, "Were you not ashamed of Me when you defied Me, / Hiding your sins from My servants and coming before Me with your transgressions?" Ahmad bin Hanbal requested the odes be repeated, and when they were, he stood up, went into his home, and closed the door, continuing to repeat these lines to himself privately [33].

Music in Islamic Sufism

As music gradually found its place within worship settings, Sufis began incorporating it into mosques and during dhikr sessions. Sufism, which fundamentally seeks to educate and purify the heart and soul, focuses on abandoning negative habits and cultivating positive ones. In the early stages, religious music in educational contexts primarily involved reciting the Quran with an aesthetically pleasing voice. The Prophet (pbuh) encouraged people to recite the Quran beautifully, rewarding those who did so. These practices persisted during the era of the companions and the successors (Tābi‘īn). Historical accounts suggest that religious music in the form of hymns, odes, and dhikr circles, accompanied by instruments such as tambourines and flutes, emerged during the period of the Successors of the Companions (Atbā‘ at-Tābi‘īn), which coincides with the Abbasid period in Islamic political history [11]. Sufi music was categorized as "qaside" and "zuhdiyyat" when it consisted of simple poetry recited without melody; "taghyīr" when it was sung with melody and accompanied by musical instruments (sometimes referred to as "taghbīr"); and "sama'" when it involved dance [34].

The early Sufis held differing opinions regarding music and samā'. Abu Harith al-Muhasibi regarded listening to musical instruments as haram, likening it to consuming the flesh and blood of a deceased person. In another narration, he mentioned that three things once benefited people but have now been lost: a well-preserved beautiful face, a voice accompanied by piety, and sincere brotherhood [35]. Abu Ali al-Ruzbari expressed a strong disapproval of sama and wished to be entirely rid of it. Similarly, Abu Amr suggested that refraining from backbiting was more advantageous than engaging in sama [36]

Shihabuddin Suhrawardi presented both positive and negative perspectives on sama, making certain judgments in favor of one or the other [37]. Imam Qushayri argued that listening to songs with pleasant and harmless melodies is generally permissible, as long as they do not contain any content that contradicts Sharia [36]. Abu Ali al-Daqqaq categorized sama into three: forbidden (haram) for the masses, permissible (mubah) for the ascetics, and recommended (mustahab) for those with spiritually alive hearts [36]. Shaykh Abu Talib al-Makki also classified sama into three categories: forbidden (haram), doubtful, and permissible (halal), with the halal type referring to sama that inspires spiritual meaning and leads the heart towards Allah's glory [37]. Imam Rabbani, however, viewed both sama and dancing as mere entertainment, deeming them haram. In his view, the rulings of prominent jurists, particularly Imam Abu Hanifa and Imam Muhammad, aligned with the belief that both sama and dancing are impermissible [38].

CONCLUSION

In an increasingly globalized world, music education and the arts have transcended their role as mere cultural expressions, becoming vital in shaping social identities and fostering the spiritual growth of individuals. This has been a subject of debate since the early years of Islam. The discussions surrounding the prohibition or permissibility of music within the Islamic world continue to this day, indicating the need for education systems to better accommodate these diverse viewpoints. While the Quran offers general statements on the permissibility of music, the opinions of the Companions are more prominent when it comes to its prohibition. The hadiths provide clear evidence for both the permissibility and prohibition of music. Scholars who support its permissibility have interpreted these evidences positively, while those advocating for its prohibition have emphasized negative interpretations. In this context, Islamic jurisprudence perspective play a significant role in giving music education a deeper social and cultural meaning. Music education should be seen as a discipline that imparts not only technical proficiency but also moral and spiritual values. This approach will contribute to students' artistic and spiritual development, enabling them to engage with universal musical concepts while maintaining their national and social identities in an increasingly interconnected world.

REFERENCES

- Gurer, B., & Ulupinar, H. (2023). Tasavvufî Sembolizm Açısından Mevlevî Semâ Âyini [Mawlawî Samâ Ritual from the Perspective of Sufî Symbolism]. *Araştırma Makalesi*.
- Unkan, E., Unkan, B., & Unkan, H. (1984). Türk Sanat Musikisinde Temel Bilgiler [Fundamentals of Turkish Art Music], 28. İstanbul Yayınevi.
- Ibn Taymiyyah, T. (1966). Majmuat al-Rasail al-Qubra (Vol. II, p. 314). Egypt al-Qurtubî, m. b. a. (n.d.). al-Jâmi' li-ahqâm al-Qur'ân.
- al-Ghazzalî. (2021). Ihya-u ulum ad-Din, (S. Güllü, Trans.). Huzur Yayınevi. II, 712
- Ibn Mâjah (Niqaḥ, 21), Ahmad bin Ḥanbal (Musnad, III, 449), Haythami (Majma', VIII, 130-131), Juday (Ahadith fi Dhamm al-Ghina, 51), Bayhaqî (Sunan, X, 227-228), Bukhari (Adab, 90; Maghazi, 38; Diyat, 17), Muslim (Fadā'il, 70, 73; Jihad wa Siyer, 123), Nawawî (Sharh Muslim, XV, 81), Subki (Takmilat al-Majmu', XX, 230-231), Ibn Qudamah (Al-Mughni, XII, 44), Hakim (Al-Mustadrak, II, 219-220), Tirmidhi (Nikah, 6), Baghawe (Sharh al-Sunnah, XVI, 47-49), Ibn Hajar (Fath al-Barī, XXII, 349; XVII, 244), Nasa'ī (Niqaḥ, 72), Tahawī (Sharh Ma'anī al-Athar, IV, 294), and Ibn Hajar (Al-Matalib al-'Aliyah, VIII, 371) provide significant discussions on related topics in their works.
- There are various versions of the hadith. Buhari, "Idayn", 2, 25.
- Bukhari, Jihad, 79; Muslim, Salat al-Idayn, 4; Nasa'i, Idayn, 35.
- Tabarī, al-Jamiu al-Bayan, X, 202-204.

Al-Acurri, Abu Bakr Muhammad b. Husayin, (1407). Tahrimu an-Nard wa as-satranch wa al-Malahi, Algeria, 368-377; Abu Hayyan, al-Bahr al-Muhit, VIII, 409, Ibn al-Arabi, Ahkamu al-Qur'an, Beirut, VII, 1493,1494,

Ibn Hajar, Zawajir, II, 175. 96 Tabarī, VII, 108; Abu Hayyan, al-Bahru al-Muhīt, VII, 79; Qurtubī, X, 187.

Haysamī, Majma', VIII, 121-122. Ibn Qudāmah, Mughnī, XII, 43.

Ibn Taymiyyah, al-Istiqāmah, I, 292,293

Marghinanī, Al-Hidayah, IV, 80; Zaylāī, Tebyīn, VI, 13; Ibrahim Halabī, Multeqa al-Abhur, Istanbul, n.d., 1315, 158.

Alamgir, Fatawa al-Hindiyyah, V, 351; Shalabī, Khashiyat Tabyīn, VI, 13; Aynī, Umdat al-Qari, V, 369.

Ibn Abdi Rabbih, Al-Iqd al-Farid, III, 188.

Ibn Abidin, Hashiya, IV, 591, 592. Also see: Hasqafi, Durr al-Mukhtar, IV, 592; Jazarī, Al-Fiqh 'ala al-Mazahib al-Arba'a, Istanbul, n.d., 1984, II, 43. 33.

Hasqafi, Durru al-Mukhtar, IV, 592. Also see: Zaylai, Tebyīn, VI, 14; Alamgir, Fatawa al-Hindiyye, V, 351; Haskefi, Dürri'l-Muhtar, IV, 592.

Molla Husraw, Durar, II, 380; Damad, Majm'a, II, 190; Ibn Abidin, Khashiyah, V, 305. Also see: Ibn Abidin, Khashiyah, IV, 592.

Zeylaī, Tebyin, VI, 14.

Zeylaī, IV, 222; Hasqafi, IV, 592.

Sahnūn, al-Mudawwanat al-Qubra, Beirut, n.d., 1994, IV, 432.

Shafi'i, A. A. M. b. I. (2001). Kitab al-Umm (R. F. A. al-Muttalib, Ed.). Beirut: Dar al-Wafa'. VI, 214, 215.

al-Bayhaqi, Sunan, X, 223; Ghazzali, Ihya, IV, 166; Ibnu al-Jawzi, Talbis, 209

Ramlī, Nihayah, VIII, 298

Ibn Qudamah, al-Mughnī, XII, 43.

Ibn al-Jawzī, Talbis, 201, 202.

Uludag, Suleyman, "Sema", DİA, İstanbul, 2009, XXXVI, 455

Muhasibī, Abu al-Haris. (2000). Risalat ul-Mustarshidīn (ed. Abdulfettah Abu Guddah). Aleppo, p. 121.

Qushayrī, Risalah, 169 - 173.

Suhrawardī, Awarifu al-Maarif, 225, 226.

Sarhandi, A.F, (n.d). Maktubat, İstanbul, Yasin yayınevi, I, 279

MAQOM IJROCHILIGI AN’ANASI: ETNOGRAFIY MUSIQASHUNOS N.N.MIRONOV IJODI

Muallif: Arzimurodova Nigora¹

Affilyatsiya: O‘zDSMI, “Milliy qo‘shiqchilik” kafedrası o‘qituvchisi¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14377717>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada asrlar davomida xalqimizga chuqur ma’naviy ozuqa berib kelayotgan milliy musiqa boyligimiz bo‘lmish maqomlarimiz, maqomlarimizni o‘rganishda ustoz – shogird an’anasi haqida so‘z boradi. Shu bilan birgalikda maqomlarimizni to‘plashda jonbozlik ko‘rsatgan etnomusiqashunos N.N.Mironov ijodi haqida ma’lumotlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: Etnomadaniyat, musiqa, nota, ashula, musiqashunos, an’ana, me’ros.

O‘zbek xalqi ham uzoq tarixiy davr mobaynida shakllanib, juda ko‘p milliy-madaniy xususiyatlarga ega bo‘ldi.

Etnografiya ijtimoiy fanlardan bo‘lib, xalq va elatlarning kelib chiqishini, etnik tarixini, madaniy-maishiy turmush tarzini, an’anaviy mashg‘ulotlarini o‘rganadi. Etnomusiqashunoslik esa o‘zbek xalqining ma’naviy me’rosi bo‘lmish milliy boyligimiz bo‘lmish go‘zal kuy-qo‘shiqlarimizning, maqomlarimizning kelib chiqishini, rivojlanish jarayoni va tarixini o‘rganadi.

O‘zbek klassik musiqasi yoki an’anaviy professional muzikasiga tegishli asarlar (jumladan maqomlar ham) og‘izdan – og‘izga, ustozdan shogirdga, avloddan avlodga o‘tib kelgan, shuning uchun ham bu soha musiqalariga nisbatan og‘zaki an’anadagi professional musiqa iborasi ishlatiladi.

An’ana – jamoa ijodkorligining mahsuli, shu bilan birgalikda xalq tafakkuri bilan yaralgan turli ma’naviy qadriyatlarning jamoaviy holda saqlab qolishning ham o‘ziga xos shakli hisoblanadi. Binobarin, ma’naviy qadriyatlarning avloddan-avlodga, og‘izdan-og‘izga o‘tib yashashi an’ana yoki an’anaviylikdir.

Barchamizga ma’lumki, o‘zbek musiqa merosi ikki ulkan soha – xalq ijodi, ya’ni ko‘p qirrali mavzu bilan xarakterlanuvchi, o‘z ildizlari bilan uzoq o‘tmishga taqaluvchi hamda soddaroq tuzilishdagi folklor janrlari va huddi shu negizda shaakllangan murakkabroq tuzumli, rivojlangan ashula va cholg‘u asarlar (shu jumladan maqomlar)ni qamrab olgan og‘zaki an’anadagi professional (kasbiy) ijodan iboratdir.

O‘zbek musiqa merosini to‘plash va yozib borish ishlari XX asrda muntazam va izchil amalga oshirib borildi. Bunda dastlab 1919 yili Turkiston Respublikasi Xalq Maorif Komissarligining San’at bo‘limi huzurida tashkil etilgan Badiiy-etnografik komissiyasi e’tiborli faoliyat ko‘rsatdi. Komissiya a’zolari – G‘.Zafariy, V.A.Uspenskiy, N.Mironov va E.Melngaylislar o‘z oldilariga O‘rta Osiyo xalqlari musiqa ijodini atroflicha o‘rganishni, uni to‘plab nashr etishni va boshqa ilmiy-ijodiy vazifalarni maqsad qilib qo‘ydilar.

XX asrning 20-30-yillarida V.A.Uspenskiy, N.N.Mironov, E.E.Romanovskaya, Yunus Rajabiy o‘zbek musiqa namunalarini yozib olishgan bo‘lsa, G‘ulom Zafariy, A.K.Borovkov, K.K.Yudaxin, M.F.Gavrilovlar o‘zbek xalq og‘zaki teatri an’analarini o‘rgandilar.

Alohida ta’kidlashimiz kerakki, musiqiy merosni to‘plash ishlarida N.N.Mironovning/1870-1952/ faoliyati e’tiborga loyiqdir. Turkistondagi, O‘zbekistondagi o‘z faoliyatini avvaliga rus armiyasining harbiy kapelmeysteri sifatida boshlagan N.N.Mironov, keyinchalik musiqiy-ma’rifiy ishlar borasida

jonbozlik ko'rsatgan edi. Xususan, 1928-yili uning tashabbusi bilan Samarqandda O'zbek musiqa xoreografiya instituti ochilgan bo'lib, unda saboq saboq berishga Ota Jalol Nosir, Ota G'iyos Abdug'ani, Domla Halim Ibodov, Abduqodir Ismoilov, Ahmadjon Umrzoqov, Matyusup Xarratov singari mashhur hofiz va sozandalar jalb etiladi. Institutning yuqori guruh talaba va aspirantlari musiqiy merosni amaliy o'zlashtirish bilan birga uni fonograf orqali valiklarga muhrlash ishlarini ham bajarar edilar. Bu faoliyatning pirovardida N.N.Mironov tomonidan nashrga birin-ketin uch kitob tayyorlanib, ularda uning shogirdlari M.Ashrafiy, Sh.Ramazonov, T.Sodiqov yozib olgan milliy musiqa kuylari to'plangan edi.

1932-yili O'zbek musiqa va xoreografiya instituti Toshkent shaxriga ko'chirildi. Bu dargohning hodimlari V.A.Uspenskiy, E.E.Romanovskaya (1890-1947), I.Akbarov va X.Muhammedovalar (1915-1993) Toshkent, Farg'ona vodiysi, Andijon, Farg'ona, O'sh, Marg'ilon, Xorazm va Buxoro bo'ylab musiqiy-etnografik ekspeditsiyalari uyushtirdilar. Bir qator chop etilgan to'plamlar ana shu mehnatning hosilasidir. Xususan, "O'zbek xalq qo'shiqlari" I-II kitoblar-1939, III-kitob-1954, "Xorazm klassik muzikasi"-1939, "O'zbek cholg'u muzikasi"-1948, "Navoiy so'ziga muzikalar"-1949, "O'zbek vokal muzikasi"-1950 nota to'plamlari shular jumlasidandir. Ushbu yozuvlar mazmunida xalq musiqasi namunalari – Farg'ona ayollarining qo'shiqchilik ijodlari va kasbiy musiqaga doir Xorazm maqomlarining cholg'u kuy va boshqa turdagi rivojlangan ashula yo'llari o'z aksini topgan edi. Shuningdek, 1949-yili Ilyos Akbarov O'zSSR xalq artisti Usta Olim Komilovdan 50 ga yaqin doira usullarini yozib oladi va 1952-yili "Doira zarblari" nomi bilan chop ettiradi.

Mironov hayotining katta qismini musiqiy namunlarni to'plashga bag'ishlaydi. Mironov Nikolay Nazarovich 1870-yilda Rossiyaning Samara guberniyasining Voskresenskiy qishlog'ida dehqon oilasida tug'iladi. Musiqaga qobiliyati o'tkir, kuchli va shirali ovozi bor Nikolay cherkov va knyaz xonadonida tashkil topgan xor jamoasiga qatnashadi. Boshlang'ich maktabda o'qiydi, nota yozuvini o'rganadi va skripka chalishni o'zlashtira boshlaydi. U 10 yoshida otasidan, ikki yildan so'ng esa onasidan ayriladi. Samara shahriga kelib, damli cholg'ular orkestriga shogird bo'lib ishga kiradi. 1891-yili Moskva konservatoriyasi qoshidagi harbiy dirijyorlik fakultetiga o'qishga kiradi. 1896-yili konservatoriyani bitirib, Marg'ilon va Qo'qon shaharlarida joylashgan rus qo'shinlari damli cholg'ular orkestriga dirijyor (kapelmeyster) etib tayinlanadi. Shu bilan birga mahalliy xalq musiqasi bilan qiziqadi va o'rganishga intiladi. 1904-yili Farg'ona vodiysi, Yetti suv va Sharqiy Sibirga sayohat qilib, turli xalqlar kuylarini notaga yozib, o'z ijodida foydalanishga harakat qiladi. 1906-yili N.Mironov Toshkent harbiy garnizonining namunali damli cholg'ular orkestriga badiiy rahbar va bosh dirijyor lavozimiga tayinlanadi. U ziyolilar va san'atkorlar tomonidan 1885-yilda tashkil qilingan Toshkent Musiqiy teatr jamiyatiga a'zo bo'ladi. Mironov xor va simfonik orkestrni tashkil etib, Toshkent, Samarqand, Farg'ona, Andijonlarda konsertlar beradi. U romans va yakka cholg'ular uchun kuylar qatorida "Боярин Орша", "Русские женщины", "Цыгане", "Коробейники" kabi operalarni ham yaratdi.

N.Mironov 1918-yili tashkil topgan "Turkiston xalq konservatoriyasi" kengashi a'zosi sifatida faoliyat ko'rsatadi. V.A.Uspenskiy boshchiligida ish boshlagan "Musiqiy etnografik va teatr" bo'limiga N.Mironov o'rinbosar etib tayinlanadi. O'zbek san'atkorlaridan 1922-yili "Etnografik musiqiy ansambl" tuzib, O'rta Osiyoning yirik shahrlarida va Moskvada 1926-yilda 80 ta konsert berishadi. Shu yillari u yana Toshkent, Samarqand, Buxoro, Kavkaz, Sibir va Mongoliya bo'ylab folklor ekspeditsiyalarini tashkil etib, 200 dan ortiq qo'shiq va kuylarini notaga yozib olishga muvaffaq bo'ladi. 1928-yili professor Fitrat va N.Mironov zimmasiga Samarqand shahrida "Musiq va xoreografiya ilmiy-tadqiqot instituti"ni tashkil qilish vazifasi yuklanadi. Institut faoliyati va uch yo'nalishda joriy qilinadi. Ya'ni, o'zbek xalq va Ovro'po cholg'u asboblari talabalarni o'qitish, milliy va Ovro'po raqslarini o'rgatish, musiqa me'rosini o'rganish va targ'ibot qilish. Milliy musiqa merosni talabalarga o'rgatish niyatida u Buxoro, Xorazm va Farg'ona vodiysidan mashhur san'atkorlarni va Rossiyadan ham ayrim mutaxassislarni ishga taklif qiladi. O'zbek va Tatar tillarida "Boshlang'ich musiqa nazariyasi" darsligini tayyorlaydi. "Музыка узбеков" (Samarqand, Moskva, 1929 y), "Обзор музыкальных культур узбеков"

и других народов Востока” (Samarqand-Moskva, 1931 y), “Музыка таджиков” (Moskva, 1932 y) kitoblarini nota misollari bilan yozadi va uning rahbarligida talabalar: M.Ashrafiy “Buxoro”, Sh.Ramazonov (“Xiva” va T.Sodiqov “Farg‘ona” xalq qo‘shiqlarini notaga yozib “Песни Ферганы, Бухары и Хивы” nomli to‘plam Toshkentda 1931-yili chop etilgan. N.Mironov rahbarlik qilgan mazkur institutda M.Ashrafiy, M.Burhonov, T.Sodiqov, Sh.Ramazonov, A.Halimov, D.Zokirov, M.Leviyev, M.Nasimov, F.Shamsuddinov, B.Inoyatov, N.Hasanov, Sh.Sohibov, F.Shahobov va boshqalar o‘qishgan.

Nikolay Mironov 1929-yili tashkil topgan Musiqali drama teatri qoshidagi studiyada musiqa nazariyasidan saboq beradi. Teatr repertuarini boyitishda dramaturg va bastakorlar bilan hamkorlikda musiqali dramalar yaratishga muvaffaq bo‘ldi. Jumladan, u T.Sodiqov bilan “Po‘rtana” (S.Abdulla pyesasi), T.Jalilov bilan “Tohir va Zuhra” (S.Abdulla pyesasi), Yunus Rajabiy bilan hamkorlikda yaratilgan “Qo‘chqor Turdiyev” nomli musiqali dramalar uning nomi bilan bog‘liq. 1936-yili T.Jalilov O‘zbek filarmoniyasi qoshida tashkil qilingan O‘zbek xalq cholg‘ulari ansambli sozandalarini nota yozuvini o‘rgatishda ko‘maklashdi va ulardan “notali orkestr” tuzdi. Hamza Hakimzoda Niyoziy 1928-yili Samarqand ilmiy-tadqiqot institutda N.Mironovdan biroz saboq olgan. N.Mironov M.Ashrafiy bilan hamkorlikda Shota Rustaveli dostoni asosida “Yo‘lbars terisini yopingan pahlavon” nomli vokal-simfonik poemani yozadi. O‘zbek, rus, tojik, mo‘g‘ul, qalmiq va boshqa xalqlar musiqasini fortepiano, xor, turli cholg‘ular, ansambllar, o‘zbek xalq cholg‘u va simfonik orkestrlar uchun qayta ishlab ularga moslashtiradi.

N.Mironov zamonaviy, o‘zbek professional musiqa san‘atini rivojlantirishdagi ulkan xizmatlari uchun 1930-yilda “O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan san‘at arbobi”, 1937-yilda “O‘zbekiston xalq artisti” faxriy unvonlari bilan taqdirlanadi.[3, B.194;]

XULOSA o‘rnida shuni aytamizki, o‘zbek xalqining musiqa madaniyati juda uzoq tarixga ega. Tarixiy taraqqiyot davomida xalq mumtoz musiqasi, an‘anaviy kasbiy musiqa, xalq bastakorlik yo‘llari, shuningdek, folklor – havaskorlik musiqiy merosi singari shaklan va usluban bir-biriga yaqin ijrochilik yo‘nalishlari bir-birini to‘ldirib keldi. Ushbu musiqiy me‘rosimiz bugungi kunimizda ham ma‘naviy madaniyatimizning bir bo‘lagi sifatida namoyon bo‘lmoqda. Zero, muborak mustaqillikka erishgan kunimizdan, o‘zligimizni anglagan bir davrda ulkan ma‘naviyatimizning bir bo‘lagi bo‘lgan, otabobolarimizdan meros bo‘lib kelgan milliy musiqiy madaniyatimizga suyanish, an‘anaviy musiqamizga murojaat qilish tabiiy bir xoldir. Bularning barchasi barkamol avlod tarbiyasida, yoshlarning ma‘naviy dunyoqarashini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

- Ashirov A, Atadjanov Sh. Etnologiya. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2008.
Ibrohimov O.A. O‘zbek xalq musiqasi ijodi. 1-qism. Toshkent-1994-yil.
Jabborov.A.H. O‘zbekiston bastakorlari va musiqashunoslari. Toshkent – 2015.
Karomatov F. O‘zbek xalqi muzika merosi. “Adabiyot va san‘at” nashriyoti. Toshkent – 1978.
Matyoqubov O. Maqomot. – Toshkent: Musiq, 2004.
Rajabov I. Maqomlar. – Toshkent: San‘at, 2006.
Yu.Rajabiy. Shashmaqom (O‘zbek maqomlari). Toshkent-2007.
Yo‘ldosheva N, Raxmatova N. O‘zbek musiqa adabiyoti. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2016.

THE USE OF MODERN INTERACTIVE METHODS IN THE PROCESS OF MUSICAL EDUCATION

Author: Ashurov Ma'rufjon Abdumutalibovich ¹

Affiliation: Professor of the Department of Fine Arts and Music Education, Faculty of Social and Human Sciences and Arts, Andijan State Pedagogical Institute, Member of the "World Union of People's Artists" of the International Academy of Literature, Arts, Culture and Social Sciences of the Republic of Uzbekistan ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14377844>

ABSTRACT

The use of interactive technologies allows not only to diversify the forms of lessons, but also significantly improve the results of the studied material. Students are very interested in such forms of work. Lessons using interactive technologies allow the teacher to see some students and their individual characteristics in a new way. In this article, the author provides extensive information on the use of modern interactive methods in the process of musical education.

Keywords: interactive methods; educational conditions; personnel training; innovative technologies; educational effectiveness; modern pedagogy; optimization; topicality; interactive education; cognitive activity; the essence of interactive education; passive methods; mastery; opportunity; favorable environment; exchange; mental activity; reflective activity; visual-auditory; motor-auditory; musical-game; principle; project; universal; personal; educational models

INTRODUCTION

Interactive forms and methods are innovative and help to activate the cognitive activity of students in music lessons, to independently perceive musical material. They help to solve the problems of aesthetic and moral education, to form the creative activity of students in curricular and extracurricular activities.

The use of interactive teaching methods in the practice of music teaching helps to increase the intellectual activity of students, and therefore the effectiveness of the lesson. Even the most passive students are enthusiastically involved in active classes, where they develop the skills of original thinking and a creative approach to solving problems.

The main part.

Possibilities of using interactive methods in music lessons. We live in a rapidly developing society. In this regard, special requirements are placed on the education system. Recently, great attention has been paid to the introduction of innovative technologies in education and personnel training in order to improve the quality of education, create favorable learning conditions with the active interaction of all students.

The factors determining the effectiveness of education are the ability to work with information and independently organize cognitive activity. This task is especially relevant for the teacher, who must organize such activities for students. With the use of new technologies, teaching methods are also changing.

Modern pedagogy uses interactive methods that help optimize the learning process for schoolchildren. The insufficient development of the use of interactive methods in music education determines its relevance.

The relevance of this problem is also associated with the contradiction between the social order of educating a creative, active member of society and the real superiority of traditional methods of transferring ready-made knowledge to students in school education. We see the solution to this contradiction in the development and use of interactive methods that reflect the specifics of students' musical and educational activities in music lessons.

The State Educational Standard requires students to achieve meta-subject, subject and personal results. If meta-subject and subject results can be obtained partially by transferring ready-made information, then personal educational results are possible only through the use of interactive methods and forms, in which each student has the opportunity to independently express his opinion, acquire knowledge, and actively participate in the formation of their skills.

Interactive education, according to Andrey Pometun and Leonid Pirozhenko, is a specific form of organizing cognitive activity, which has a specific purposeful goal - to create comfortable learning conditions in which each student should feel successful, intellectually capable, which will make the learning process effective.

Cognitive activity. A person constantly studies the world around him, observes, is engaged in self-education, studies at school or university. Human cognitive activity is purposeful and systematic. Let's find out in more detail what features cognitive activity has.

The essence of interactive education is that the teacher's activity gives way to the activity of students, but the role of the teacher does not decrease, but rather increases. The teacher must be proactive, and the student must manage his own knowledge, choose the trajectory of learning, the pace of learning.

The range of modern teaching methods and technologies is extremely wide. In pedagogy, there are many, interconnected classifications of teaching methods. Traditionally, they are divided into passive, active and interactive methods.

1. Passive methods are a form of interaction between students and teachers, in which the teacher plays the role of the main actor and manager of the lesson, and students play the role of passive listeners. In passive lessons, communication between the teacher and students is carried out through surveys, independent work, tests, tests, etc. From the point of view of modern pedagogical technologies and the effectiveness of students' mastering of educational material, the passive method is considered the most ineffective, but nevertheless it has its advantages. This is the possibility of presenting a large amount of educational material in a limited time frame of the lesson, as well as relatively quick preparation for the lesson by an experienced teacher. Therefore, many teachers prefer the passive method to other methods. The lecture is the most common type of passive lesson. This type of lesson is widespread in higher education institutions, where adults, well-rounded individuals who have set clear goals for in-depth study of the subject study.

2. Active methods are a form of active interaction between students and teachers, in which they are on equal terms. Many equate active and interactive methods, but despite their commonality, they differ. Interactive methods can be considered the most modern form of active methods.

3. Interactive methods ("inter" - mutual, "act" - action) - mean interaction, being in a conversational mode, talking with someone. Unlike active methods, interactive ones are aimed at a wider interaction of students not only with the teacher, but also with each other and at the predominance of student activity in the learning process. The role of the teacher in interactive lessons is to direct the activities of students to achieve the goals of the lesson. The teacher also develops a lesson plan (usually interactive exercises and tasks, during which the student studies the material). Therefore, the main components of interactive lessons are interactive exercises and tasks that students complete. An important difference between interactive exercises and tasks from ordinary ones is that by completing them, students do not only consolidate the studied material, but also independently learn new ones.

Sergey Semyonovich Kashlev classifies interactive methods according to their leading function in pedagogical interaction at each stage :

- Methods of creating a favorable environment, as a result of which trusting relationships are established with each other;
- Methods of organizing the exchange of activities, uniting students into creative groups for joint activities;
- Methods of organizing mental activity and creating meaning perform a leading function: the creation of new content, their individual meaning by students and teachers, the exchange of these meanings, the enrichment of their individual semantic experience;
- Methods of organizing reflective activity are aimed at self-analysis of the participants' own activities, their results, and recording the state of development.

The methodology of interactive music teaching is based on the system of principles developed in music pedagogy by B.V. Asafiev, B. L. Yavorsky, N. Bryusova; about the creative heritage by K.N. Igumnov, G.G. Neuhaus, about the concept of art education by D.B. Kabalevsky, B.M. Nemensky, L.V. Goryunova and others.

In the system of music education, it is necessary to talk about the methods of visual-auditory, motor-auditory, musical-game teaching in teaching with interactive methods.

- Visual-auditory method - is implemented in the process of the student's interaction with a musical work. In terms of content, this method is based on the "music observation method" formulated by B. Asafiev, which forms the ability to meaningfully perceive through observing and mastering changes in the intonation of a musical work.

- Motor-auditory method - is aimed at the development of musical and plastic activity. Music and plastic arts have a common intonation basis. As in music, intonation is a carrier of meaning in the art of movement. But if in music this is musical intonation, then in the art of movement it is rhythmic-plastic intonation. Therefore, the features of musical-plastic activity are based on the nature of the relationship between musical and rhythmic-plastic intonations.

- The musical-game method is a synthesis of musical, plastic and theatrical movements. This method is expressed not only in various genres of choreographic art, but also in dramatic works.

Interactive technologies provide various forms of organizing student interaction in educational activities: work in pairs, small and large groups using the project method. In musical culture lessons in a secondary school, it is appropriate to alternate the listed forms of joint activity of students depending on the didactic and educational tasks set for the development of communication and interaction skills. Group and collective work naturally arise in the performance of folk rituals, in the process of staging theatrical dialogues.

We note that gradually, from class to class, the share of group work increases, as students learn to work in a team and acquire basic communication skills. Working in groups helps to develop tolerance, collectivism and mutual assistance in students, which stimulates the process of artistic knowledge;

The main principle of organizing interactive interaction in the music education system is the equality of all components of the educational process, which allows combining traditionalism and innovation in the pedagogical process and directing it towards the personal growth and creative self-development of students. in today's conditions. In interactive learning conditions, attention is paid to the independent educational activities of students, which contributes to the fuller self-realization of schoolchildren in the educational process, and therefore to its effectiveness.

Interactive teaching methods have gone through a long process of development. The main requirement of the humanistic idea is to ensure the unity of pedagogical interaction based on didactic principles and the internal state of the self-developing student, which is consistent with new methods of organizing the pedagogical process.

The project method is used at the stages of introducing the topic (mainly informational type), revealing the main content of the topic (research and information types), generalizing the topic (game or artistic-creative types). When organizing small and large groups, it is advisable to take into account the individual abilities and aesthetic interests of students, their previous artistic experience and knowledge of various types of art.

In connection with the introduction of the State Educational Standard for General Secondary Education of the New Generation, new approaches to teaching the subject of Musical Culture are needed. Personal, subject and meta-subject requirements for the student are presented for better mastering the basic educational program by students.

To achieve high results in education, the program has developed universal educational activities. The work in the lesson should be carried out in such a way that the student does not accept knowledge in a ready-made form, but tries to find new things and is able to think. For this purpose, the new generation standards have created several personal, cognitive and regulatory types of universal actions.

These trends require a change in the strategy of educating and training the younger generation. There is a great interest in updating educational models, technologies and methods. Currently, creative groups have developed educational and methodological collections in the subject of Music Culture, which include textbooks and creative notebooks for students. This helps to deeply master their content. Also, special attention is paid to pedagogical innovations, the introduction of interactive technologies for teaching music.

CONCLUSION

In conclusion, I would like to note that the use of interactive teaching methods in music teaching methodology serves to increase the intellectual activity of students, and therefore the effectiveness of the lesson. Even the most passive students are enthusiastically involved in active classes, in which they develop original thinking and creative approaches to solving problems. In addition, all the basic competencies are formed:

- ☐ the ability to take responsibility in decision-making;
- ☐ tolerance, respect for other people's opinions;
- ☐ the ability to work with different types of information;
- ☐ the ability to constantly improve one's knowledge, etc.

The main thing is that the use of interactive methods helps to form an emotionally mature person, capable of independent thinking and decision-making.

The use of interactive technologies allowed not only to diversify the forms of lessons, but also to significantly improve the results of the studied material. Students showed great interest in such forms of work. Lessons using interactive technologies allow the teacher to see some students and their individual characteristics in a new way. Having a choice in the options for completing homework activates students and allows them to choose the task that is most interesting for them, which means that the result of mastering the material can be much higher.

REFERENCES

Abdukarimova E.I. Preparation of future music teachers for their professional activities through uzbek classical music// European Journal of Research and Reflection in Education Sciences. Research learning. Volume: 7 Number: 6 Issue: 2056-5852 Publication Year: 2019. www.Scopus.com

Abdukarimova E.I. Technological design - effective education in music classes //. "Science and society" journal. -Nukus State Pedagogical Institute, issue 1, -61-63 p. 2019

Kritskaya E.D., Shkolyar L.V. "Traditions and innovations in musical and aesthetic education", Education: 2000.

Monakhov V.M. introduction to the theory of educational technologies. Monograph. 2006

Nasonova L.A. Multimedia technology and modern music. -Voronezh, -210 p. 2014.

Selevko G.K. Modern educational technologies: Textbook. - M.: Public education, 2005

Vagramenko Ya.A. Musical computer technology. M.: -195 p. "Astrel", 2008.

FORMS OF ORGANIZING MUSICAL COMMUNICATION IN MUSIC LESSONS

Author: Ashurov Ma'rufjon Abdumutalibovich ¹

Affiliation: Professor of the Department of Fine Arts and Music Education, Faculty of Social and Human Sciences and Arts, Andijan State Pedagogical Institute, Member of the "World Union of People's Artists" of the International Academy of Literature, Arts, Culture and Social Sciences of the Republic of Uzbekistan ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14377992>

ABSTRACT

Communication is the exchange of information and communication between people arising from the need for cooperative activity. In the article, the author reveals the forms of organizing musical communication in music lessons.

Keywords: pedagogical technology, explanation, information, content, means, method, activity, teaching, mastering, information, meaning and content, soloist, soloist, soloist, musician, singer, sound, musician, song, performance, group singing, melody, opera, ballet, choir and orchestra, means of expression of music, dynamic signs in music, perception, memory, thinking, imagination, speech activity, communication, nonverbal, pantomime.

INTRODUCTION

Before covering the topic of organizing the communication process, let's consolidate our knowledge a little about "Musical Education" and "Organization of Musical Education".

Musical Education. Currently, aesthetic education of teamwork in all general secondary schools, vocational and technical schools, kindergartens and youth is considered one of the main issues of the educational process.

The dry formalism that has prevailed in schools for centuries is being eliminated. The new school is focused on meeting life's demands and needs. It is characterized by unprecedented initiative and activity in the further improvement of aesthetic education, the creation of its forms and methods that are suitable for children's interests. As a result of the development of education and upbringing of the younger generation in general secondary schools in recent years, the position of literature and art in schools has been strengthened.

The main part.

The discipline of pedagogy has developed and improved programs and textbooks. Methodological guides for teachers are being created and new forms of involving teachers in the world of beauty in life and art are being developed.

The emergence of ideas for developing forms and methods of artistic creative activity of teachers outside the classroom and outside the school, as well as the emergence and strengthening of ideas for developing schools today, are of particular importance.

This is currently the most effective factor for the development of schools.

The practical experience of schools working on the aesthetic education of students shows that they effectively solve the main task with their creative work, that is, they are comprehensively developed, embodying spiritual wealth, moral purity and physical perfection. Therefore, in every school in our

republic, aesthetic education is currently considered the most important element of pedagogy in the formation of a personality.

The content of aesthetic education implies the close connection of various forms of artistic and creative activity of children in the classroom and outside the classroom. In order to organize an intensive and developing complex of aesthetic education for children in each school, it is necessary to eliminate the notion that the goals and objectives of aesthetic education are one-sided.

General forms of organization of musical education. Forms of organization of musical education are external features of the musical educational process, determined by the number of its participants and the type of musical activity.

In musical education, it is customary to distinguish the following forms of its organization:

- ☐ mass;
- ☐ group (club);
- ☐ individual.

Communication – is the interaction of two or more people, consisting of the exchange of affective-evaluative and cognitive information.

Communication is the exchange of information between people arising from the need for cooperative activity. The types and forms of communication are diverse.

For example: this is a practical dialogue in the process of professional activity, carried out directly "face to face" and indirectly through technical means, i.e. telegram, telephone, gesture, WhatsApp, message, etc., a conversation between 2 people, a monologue for 1 person, a polylogue for a large number of people.

The functions of communication are:

- ☐ To ensure that people understand each other;
- ☐ To establish a basis for social experience;
- ☐ To prepare for a particular activity, that is, to inspire

The concept of communication. Communication is an important condition of human life and activity. It is through communication that people have the opportunity to master their nature and work together to satisfy their individual needs. In the process of communication, certain images and models of human behavior are formed, which are subsequently embedded in a person. A person's thinking, ability to analyze and evaluate the world and his own image are formed in the process of communication. The Polish psychologist E. Melibruda, who gave a comprehensive assessment of this problem, emphasizes the following: "Communication is as important to us as air in interpersonal relationships."

Since communication is an extremely complex process, it is very difficult to give it a single correct definition. Therefore, usually the content of the concept of communication is described by emphasizing its individual aspects.

A) communication - the process of establishing and developing contact, determined by the need for joint activity.

B) communication - the interaction of subjects through a system of signs.

A.V. The textbook "General Psychology" edited by Petrovsky defines "Communication as a process of information exchange, interaction and mutual understanding between two or more people."

The textbook "General Psychology" edited by M.G. Davletshin states: "Communication is an interaction between two or more people, consisting of an affective-evaluative and cognitive exchange of information."

The brief explanatory dictionary "Psychology" edited by M.G. Davletshin defines communication as follows: "Communication is the interaction of two or more people with each other."

In accordance with the above definitions, communication can be generally defined as follows: communication is a process of interaction between at least two people, during which information is exchanged, relationships are established, and developed.

The concept of communication should be distinguished from the concept of communication. Communication means the exchange of information between living and non-living systems. The exchange of signals between animals, human communication with technical means, all of these are examples of communication. Communication can only be carried out between people. The importance of communication in human life is immeasurable. It is in the process of communicating and interacting with others that a human child becomes a person. Through communication, a person acquires social experience and culture. If a newborn person is deprived of the opportunity to communicate with others, he will never be able to become a person, that is, he will lag behind in his psychic development. After all, the psychic development of a person begins with communication.

There can be no human society without communication. It is communication that forms a team of individuals working together. In order to draw up a plan of joint activity and implement it, communication between individuals is necessary. Joint activity is organized and carried out through communication. At the same time, new relationships and connections are formed between people during the activity. Therefore, communication and activity are closely interconnected.

We can clearly see how important communication is in human life in the following examples:

Example 1. In 1938, Richard Bard voluntarily spent 6 months in the Antarctic ice. On the one hand, he was interested in the results of the experiment, on the other hand, he wanted to take a break from the hustle and bustle of everyday life. Later, he recalled this period with the following words: "Throughout my life here, every movement, every action, seemed to be more and more meaningless, illogical, and purposeless. Although I am not afraid of danger, for some reason I began to fear that the roof would collapse here. My eating habits became irregular, I stopped washing."

Example 2. In history, the Japanese had a system of self-improvement called "Moritao". However, a person is not subject to any physical suffering. He simply goes into a cave for a week and remains there alone. Here he could not even talk to himself. Those who passed the test later happily meet any meeting and conversation. Interestingly, they have not a greater need to talk, but a greater need to listen.

Example 3. At one time, the automation of all restaurants in America was rampant. But soon their owners began to go bankrupt. As it turned out, people came here not only to have a snack, but also to find a conversational partner.

From this it can be seen that people always feel the need for communication and try to satisfy it.

Communication functions also play an important role in the communication process. Communication functions are understood as the functions that communication performs in human life. Communication functions are diverse, and according to the most common classification, namely, proposed by Boris Fyodorovich Lomov, it consists of the following.

□ Information-communicative function - the task of ensuring the exchange of information. Information exchange is carried out through various sign systems. Usually, verbal and nonverbal communication are distinguished.

□ Regulatory-communicative function - the function of ensuring the regulation of the behavior of interlocutors. Individuals can influence each other's motives, goals, and decision-making in the process of communication verbally, encourage and control their actions, and influence each other's behavior in a stimulating and corrective manner.

□ Affective-communicative function - the function of ensuring the regulation of the emotional sphere of a person. Communication is the most important determinant of a person's emotional states. Because various emotional states arise and change in the process of communication.

According to the classification proposed by L.A. Karpenko, the following tasks of communication are distinguished.

- ☐ The task of establishing contact - preparing the interlocutor for communication;
- ☐ The information task - exchanging certain information, thoughts and plans with the interlocutor;
- ☐ Motivation to activity - stimulating the interlocutor to perform an action;
- ☐ Coordination task - organizing joint activities with the interlocutor and coordinating actions in its implementation;
- ☐ The task of ensuring understanding - understanding the thoughts and feelings of the interlocutor;
- ☐ Amotive task - arousing certain emotions in the interlocutor and changing them;
- ☐ Establishing a relationship - determining his personal place, position in the system of relationships;
- ☐ Influence - changing the behavior, personal characteristics, goals and attitudes of the interlocutor.

The communicative side of communication. During joint activities, people share various thoughts, ideas, and feelings. In this case, thoughts and feelings can be interpreted as information, and communication as the exchange of information. However, it should be noted that interpersonal communication does not consist simply of the exchange of information. Because in the process of communication, information is not only transmitted, but also formed, clarified, and developed. Therefore, a person cannot consider communication as a process consisting solely of the exchange of information. After all, firstly, in the process of communication, information does not simply move from one side to the other, but is actively exchanged (when participants in the communicative process send information to each other, they analyze each other's motives, goals, attitudes, etc.); secondly, during the process of communication, people can influence each other through signs (in the process of interpersonal information exchange, of course, a certain influence is exerted on the behavior of the interlocutor); thirdly, in the communication process, the communicator (the person sending the information) and the recipient (the person receiving the information) must have the same coding system; fourthly, in the communication process, obstacles that are unique to interpersonal communication may arise.

There are several systems of signs used in the communicative process. They are verbal communication (through speech) and nonverbal (through signs that are not related to speech) communication.

Verbal communication. Human speech is used as a system of signs. Speech consists of sound signals or written signs used by a person, through which information received from communication is processed, stored and transmitted. This process is carried out through language. Language is a system of verbal signs, which is formed as a product of mental activity in the process of communication.

Language is a means of communication. Language provides communication between those entering into communication, because it is understood by both the sender and the receiver. The person who gives information to another person (communicator) and the receiver (recipient) must use the same language in the process of communication, otherwise they cannot understand each other correctly. The exchange of information must have a sign and content that is understandable to the participants in the communication. Language consists of a set of verbal signs. The meaning of a word is its substantive aspect. In each communication, the actions and activities of a person and the actions and activities of another person are determined by 3 important factors.

- ☐ First, it determines the socio-historical experience of all mankind or a somewhat narrow group of people. A small child does not independently learn the world. He asks his parents questions, and they answer him, from these answers the child receives only a small part of the general knowledge that he

will later use in his activities. This small part of general knowledge the child can form in the form of language, in the system of word signs with the help of language. The same thing happens at school, the student acquires all knowledge about the world from the teacher's explanation or from the textbook, that is, with the help of language. Here language appears as a means of fulfilling one of its important functions, namely as a means of living, a means of transmitting and mastering socio-historical experience.

□ Secondly, the actions and activities of each individual person often determine the direct experiences of other people, who do not have social value. For example, I am heading towards the kitchen. On the way, my friend meets me and says: "The kitchen is closed." At this moment, this message somehow directs my activity: I turn around and go to another kitchen. Here language appears with its other important function, namely as a means or method of communication or a means of controlling the behavior of the world. As a result, any communication, any relationship consists in influencing the interlocutor.

□ Thirdly, the actions and activities of each individual person are determined by the personal experience of each individual person. A person's "personal" own individual experience consists of a unique mixture of the experiences of other people and social experience. Unlike animals, a person can plan his actions. The main tool for such planning and solving general intellectual problems is language. Here we have come across the third function of language as a tool for mental activity (perception, memory, thinking, imagination). Language, as a system of word signs, is used in speech activity.

Speech activity. Speech activity is the process of using language by a person to master and pass on socio-historical experience to generations or to establish communication, to plan his actions. Language is a means of communication or a weapon, and speech activity or speech is the communication process itself. In this process, active and passive types of speech activity are distinguished. The speaker's speech is considered active speech, the listener's speech is considered passive speech. Speech is divided into internal and external speech. External speech is divided into written and oral speech, and oral speech is divided into monologue and dialogical speech. Monologue is a speech of one person addressed to himself or others. This is a teacher's statement, a student's full answer, a lecture, etc. Monological speech has certain difficulties.

Speech is the use of language in the processes of expressing and exchanging ideas, a specific form of language as a separate type of social activity. Speech is understood as the processes of its oral (sound) and written manifestation, that is, the process of speaking and its result (speech thoughts, works stored in memory or recorded in writing).

Visual communication. The "eye contact" sign system is also used in visual communication. This system is of great importance in the work of teachers and leaders.

The interactive aspect of communication. The interactive aspect of communication refers to the interaction of participants in communication in the organization and implementation of joint activities. Through communication, people organize joint activities. Participating in common activities, people influence each other.

Empathy is a person's desire to understand the experiences and feelings of another person by putting himself in the place of his imaginary interlocutor. This means approaching the emotional problems of a person. This is the ability to sympathize with the feelings and experiences of another person.

Communication in pedagogical activity. The concept of communication. The interaction of a person with the world around him is manifested in a system of objective relationships, objective relationships and connections necessarily arise in any real groups. These objective relationships of group members are reflected in subjective interpersonal relationships. Any production requires the unity of people. No human society can organize full-fledged, joint activities if it does not establish relationships with people, they cannot properly understand each other. For example, a teacher must enter into relationships with students in order to teach them something.

Communication in pedagogical activity.

- a means of fulfilling educational tasks;
- a socio-psychological system for ensuring the educational process;
- a method of organizing the interaction between teachers and students, ensuring the success of the educational process;
- manifests itself as a process of educating the individual characteristics of the student.

Pedagogical communication is the emotional background of educational processes, the means and content of communication.

For communication to be successful, it must have feedback, that is, the subject must receive information about the results of the interaction. The communicator learns how the recipient perceives the information he transmits and how he reacts based on the feedback information. Perception of the interlocutor or listener in communication is the main condition for understanding each other. If the teacher cannot understand how his students perceive and understand him, the pedagogical relationship will not be good. This is especially important when giving a lecture. The teacher forms the emotional background and instrumental content of the educational process of this communication. Communication is an interaction between two or more people, manifested in the exchange of information in the form of knowledge or evaluation.

CONCLUSION

We have also given examples of the types and functions of communication in the topic. In cooperative activities, due to necessity, a person must unite with other people, enter into relationships with them, establish contact, achieve mutual understanding, receive the necessary information, and give an appropriate response. In this case, communication is manifested as one side of activity, its information aspect - communication. However, along with creating an object, a person "translates" himself into the object he created, that is, continues himself in others. The created object (a building seen, lines written, a tree drawn) is, on the one hand, the subject of activity, and on the other hand, a means by which a person shows himself. Because it is created for other people. Thus, activity is a part of communication, its side; communication is a part and side of activity. But communication and activity in all cases form a single (indestructible) unity.

REFERENCES

- Abdukarimova E.I. Technological design - effective education in music classes // "Science and society" journal. -Nukus State Pedagogical Institute, issue 1, -61-63 p. 2019
- Dmitrieva L.G. "Methodology of musical education and school". Moscow. 2003
- Gorbunova I.B. Information technology and music. Book 1: Architecture of musical sound. Kn.1. ISBN 978-5-9710-8114-2. -200 p. 2023.
- Ishmukhamedov R., Abdukodirov A., Pardaev A. "Innovative technologies in education (practical recommendations for teachers of educational institutions)". -T.: Talent Fund, - 180 p. 2008.
- Kashlev, Sergey Semenovich. Theory and practice of ensuring the development of the teacher's subjectivity in ecological and pedagogical activities. 13.00.08 – abstract of the dissertation of the scientific work of the Doctor of Pedagogical Sciences in the specialty "Theory and Methodology of Vocational Education". 2004
- Kritskaya E.D., Shkolyar L.V. "Traditions and innovations in musical and aesthetic education", Education: 2000.
- Vagramenko Ya.A. Musical computer technology. M.: -195 p. "Astrel", 2008.

MUSIQA TA'LIMI TALABALARI UCHUN SHASHMAQOMNING TARBIYAVIY AHAMIYATI

Muallif: Avlaqulov Dilovar Hayitboboyevich ¹

Affilyatsiya: Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti "Maktabgacha ta'lim " kafedrası o'qituvchisi ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14378084>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada "Shashmaqomning musiqa ta'limi yo'nalishi talabalari uchun tarbiyaviy ahamiyati", shashmaqom uslubining o'rganilishi va o'quvchi hamda talabalarga ta'lim berishdagi roli to'g'risida hamda shashmaqom san'atining paydo bo'lishi va tarixi haqida bir qancha ma'lumotlar keltirilgan. Maqola shashmaqom uslubining musiqa ta'limi yo'nalishidagi o'qish jarayoniga ta'siri, talabalarga musiqaning tarixi, madaniyati va qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan. Ushbu maqola asosan shashmaqom uslubining musiqa ta'lim yo'nalishidagi talabalari uchun tarbiyaviy ahamiyatini o'rganishga bag'ishlangan.

Kalit so'zlar: musiqa ta'limi, milliy musiqa merosi, maqom, o'zbek madaniyati, ilmiy tadqiqotlar, shashmaqom, uslublar, ritm.

"Shashmaqom (ruscha: Шашмаком; tojikcha: шашмаком; forsha: مقامشش) — Markaziy Osiyo (asosan, o'zbek va tojik) xalqlari musiqiy merosida markaziy o'rin tutgan maqomlar turkumi; parda, ohang, usul, shakl, uslub kabi vositalar bilan o'zaro uzviy bog'langan mumtoz kuy va ashulalar majmui. U muayyan shartsharoitlarda musiqiy folklor hamda kasbiy musiqa yo'nalishlarida orttirilgan ko'p asrlik ilmiy-ijodiy tajriba hamda izlanishlar natijasida yuzaga kelgan. Shashmaqom milliy hamda mintaqaviy mumtoz musiqa an'alarining tarixan uzun taraqqiyot jarayoni natijasida bir qator bastakorlar avlodi san'atining qomusiy mahsulidir." "O'rta asr Yaqin va O'rta Sharq xalqlari musiqa ilmida maqom, asosan, parda tuzilmalari tushunchasini hamda ularga mos holda yaratilgan kuy va ashulalarni ifodaladi. Maqomlar dastlabki davrda tarqoq shakllarda rivojlandi, 13-asrda esa Safiuddin al-Urmaviy ularni o'n ikki asosiy maqomdan iborat nazariy tizim shakliga keltirdi. 17-asrdan so'ng O'n ikki maqom tizimi inqirozga uchrab, uning negizida Sharq xalqlari orasida maqomlarning yangicha milliy va mahalliy shakllari vujudga kela boshladi. Xususan, 18-asrning o'rtalarida O'rta Osiyoning yirik madaniy markazlaridan biri Buxoro shahrida saroy sozanda, xonanda va bastakorlari ijodiy ijrochilik faoliyatida shashmaqom uzil-kesil shakllanib, Buxoro maqomlari, Buxoro Shashmaqomi nomlarida ham yuritildi. O'zbek maqom turlaridan Xorazm maqomlari, Farg'ona-Toshkent maqom yo'llari, shuningdek, yovvoyi (erkin ko'rinishdagi) maqomlar, surnay, dutor yo'llari va boshqalar shashmaqom ta'sirida rivojlandi. O'tgan zamon bastakorligida keng qo'llanilgan amal, kor, naqsh, peshrav, savt, tarona, qavl kabi janrlarning noyob namunalari shashmaqom tarkibida bizgacha yetib keldi. Shashmaqom Buzruk, Rost, Navo, Dugoh, Segoh va Iroq maqomlaridan tashkil topgan bo'lib, jami 250 dan ortiq har xil shakldagi kuy va ashula namunalari iborat. Shu kunga qadar sozanda, hofiz va bastakorlar maqom yo'llarining ko'plab ijroviy talqinlarini kashf etdilar, ovoz, tanbur, surnay, dutor va boshqalar maqom yo'llarida bir qismli va turkumli asarlar ijod qildilar, ular asosida yangi kuy va ashulalar yaratdilar

Shashmaqom o'zbek mumtoz musiqasining cho'qqisi sifatida musiqa ta'limi talabalari uchun katta tarbiyaviy ahamiyatga ega. U nafaqat musiqiy qobiliyatlarni rivojlantiradi, balki muhim shaxsiy fazilatlarini ham shakllantiradi.

Musiqiy rivijlanish; Eshitish qobiliyatini rivojlantirish. Shashmaqom maqom ohanglarining nozik tomonlarini farqlashga o'rgatadi.

Ritmning rivojlanishi; Shashmaqom ritm hissini o'rgatuvchi murakkab ritmik tuzilishga ega.

Xotirani rivojlantirish; Shashmaqom musiqa xotirasini mashq qiladigan ohanglarini qayta- qayta takrorlashga asoslangan.

Texnikaning rivojlanishi; Shashmaqom mohirlikni talab qiladi, shuning uchun uni o'rganish cholg'u chalish texnikasini rivojlantiradi.

Estetik didni tarbiyalash; Shashmaqom go'zallik tuyg'usini singdiradi.

Mehnatsevarlikni tarbiyalash; Shashmaqomni o'rganish sabr va matonat talab qiladi.

Vatanparvarlikni tarbiyalash; Shashmaqom o'zbek madaniyatining bir qismi, shuning uchun uni o'rganish Vatanga muhabbat tuyg'usini uyg'otadi.

Ma'naviyat tarbiyasi; Shashmaqom chuqur ma'naviy ma'noga ega bo'lib, insonlarning ichki uyg'unligini topishga yordam beradi. Umuman olganda shashmaqomni o'rganish;

Talabalarning dunyoqarashini kengaytiradi. Ularning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantiradi. Ularni shaxs sifatida shakllantiradi. Shashmaqom nafaqat musiqa, balki o'zbek madaniyati va tarixining bir qismidir.

Shashmaqomni o'rganish nafaqat musiqiy mahoratni rivojlantirish, balki O'zbekistonning boy ma'naviy merosi bilan tanishish imkoniyatidir.

Ularning kasbiy tayyorgarligini muhim qismi. Noyob musiqa madaniyati bilan tanishish imkoniyati.

O'z- o'zini rivojlantirish va o'z – o'zini takomillashtirish orqali

Shashmaqom o'zbek xalqining bebaho tuhfasiga bo'lib, uni asrash va rivijlantirish zarur. Shashmaqomning hayotimizdagi o'rni; bu borada qabul qilingan qarorlar. Shashmaqom shunchaki musiqiy emas, u o'zbek madaniyati va tarixining bir qismidir. Bu odamlar hayotida, ularning qadriyatlari va dunyoqarashini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Shashmaqom uchun bir nechta qarorlar qabul qilinishi mumkin. Shashmaqomning tarbiyaviy ahamiyati haqida ko'plab ilmiy tadqiqotlar va asarlar mavjud, lekin uning tarbiyaviy ahamiyatiga oid eng mashhur kitoblardan biri "shashmaqom O'zbek klassik musiqasi" nomli asardir. U yozuvchilar Qosimjon Usmonov va Ochil Aqilov tomonidan yozilgan va shashmaqomning tarixi, asosiy xususiyatlari, rivojlanishi va ma'nosi haqida to'liq va tavsilotli ma'lumotlar taqdim etadi. Musiqa ta'limi yo'nalishida o'qigan talabalar uchun shashmaqomning tarbiyaviy ahamiyati juda katta. Shashmaqom uslubi O'zbekistonning milliy musiqiy an'anasi hisoblanadi va uning o'rganilishi, tushunchalari va ilodiy qobiliyatlari o'quvchilarga muhimdir. Bu uslubni o'rganish orqali o'quvchilar;

1. O'zbek musiqasining asoslarini tushinishadi.
2. Tarixiy asoslar va g'oya ustida bilim olishadi.
3. Asar yaratish va ijodiy faoliyatga **KIRISH**adi.
4. Kreativlikni rivojlantiradi.
5. O'zbekiston milliy musiqasi va madaniyati haqida ko'proq ma'lumotga ega bo'ladi.

Shuningdek, shashmaqomni o'rganish talabalarga musiqa turlarini tushunish, tarixiy uslublarga oid san'atni o'rganish va o'zgartirishga o'rgatadi. Ular uchun milliy musiqa merosini o'rganish, tanishlash va uning boshqa musiqiy uslublar bilan taqqoslash. Shashmaqom musiqasi O'zbekistonda va o'zbek xalqlarining asosiy musiqa janri hisoblanadi. Bu musiqa janri asrlar davomida rivojlanib kelgan va o'zbek milliy musiqasining asosiy qismlaridan biri hisoblanadi. Shashmaqomning ustoz- murabbiylari o'zbek musiqasi tarixi haqida ma'lumotlar ta'limidan katta rol o'ynaydi. Prezidentimiz shunchaki musiqa va san'at sohasiga katta e'tibor beradi va bunga oid qarorlar olib keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Rajabov I. Maqomlar masalasiga doir. Darslik. Toshkent. 1963.

Ibrohimov O. Maqom va makon darslik. Toshkent. 1996.

Matyoqubov O. Maqomot. Darslik. Toshkent. 2004.

AN’ANAVIY MUSIQA IJODIYOTINING AKUSTIKA VA LAD XUSUSIYATLARI

Muallif: Axmedov Baxodir Sayfiddinovich ¹

Affilyatsiya: Namangan davlat pedagogika instituti o’qituvchisi ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14378184>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada mumtoz musiqa va uning tarqalishi bilan bog’liq bo’lgan kasb-hunar azaldan amaliy va nazariy bilimlarni o’z ichiga oluvchi yagona ilm ekanligi to’g’risidagi fikr-mulohazalar bayon etilgan.

Kalit so’zlar: Mumtoz musiqa, Aleppo, “Katta musiqa kitobi”, “Ilmlar klassifikatsiyasi kitobi”, Aristotel, Ptolomey, Evklid, Xorazmiy, Kindiy, Farobiy, “Shifo”, “Kitob al lavohiq”.

Mumtoz musiqa va uning tarqalishi bilan bog’liq bo’lgan kasb-hunar azaldan amaliy va nazariy bilimlarni o’z ichiga oluvchi yagona ilm hisoblangan. Sharq klassik musiqasining nazariy masalalari Farobiyning “Katta musiqa kitobi” ikki qismdan iborat bo’lgan asarida to’liq bayon etilgan. Birinchisida ushbu ilmning nazariy va amaliy asoslari yoritilgan bo’lsa, ikkinchisi – o’tmish olimlarining musiqa ilmidagi “xatolariga” izohlar berishga qaratilgan. Kitobning ana shu so’nggi qismi bizgacha yetib kelmagan. “Katta musiqa kitobi”ning hozirgacha saqlangan nusxasining o’zi ham ikki qismdan iborat. Birinchisi – “Musika san’atiga **KIRISH**” (“Madxam sinoatu fil-musiqa”), ikkinchisi – “Asosiy qism” (“Juzvi asl”) deb nomlanadi. O’z navbatida “Musika san’atiga **KIRISH**” har biri ikki bobdan iborat bo’lgan ikki faslga ajratiladi.

Asosiy qism esa birinchisi – ikki, ikkinchisi – uch, uchinchisi ham uch bobdan iborat uch faslni tashkil qiladi. Shunday qilib, “Katta musiqa kitobi” jami 12 bobdan iborat.

Yuqorida qayd qilinganidek, Farobiy musiqa ilmini nazariy va amaliy qismlarga ajratadi. Nazariy ilm musiqani asoslari (tub qonunlari) va ularni o’rganish uslublari haqida fikr yuritadi. Har qanday nazariy ilmda insonning kamol topmog’i uchun uch narsa kerak deydi:

1. Uning asoslarini egallash.

2. Shu fan asoslaridan kerakli natijalar chiqara bilish.

3. Shu fanga oid xato natijalarni topa olish, o’zga olimlar fikrini chuqur tushuna olish, ularning yomon fikrlaridan yaxshilik kashf eta bilish, yo’l qo’yilgan xatolarni tuzata olish, – deb yozadi “Katta musiqa kitobi”ning debochasida Farobiy.

Farobiy ilmu ta’limining yuqorida zikr etilgan har bir kategoriyasini keng va mukammal bayon qiladi. Ilm-u ta’lim dastlabki tushuncha tovushning musiqaviy va fizik xususiyatlarini o’rganishdan boshlanadi. Tovush biron-bir qattiq yoki yumshoq tananing tebranishidan hosil bo’ladigan fizikaviy hodisa, deb ta’riflanadi.

Keyinchalik tovushning akustik xususiyatlari, ya’ni tebranuvchi tananing hajmi va tovush baland-pastligi o’rtasidagi munosabatlar, turli cholg’u-asboblari misolida ochib beriladi hamda ularning miqdorlarini matematik uslubda ifodalash omillari tushuntiriladi. “Kuylar qasida va she’r bilan qiyoslanadi. She’riyatda dastlabki element harflar bo’lib, ulardan sabab, ularning qo’shilmasidan misra va baytlar hosil bo’lgani kabi, kuylar tuzilishida ham dastlabki va ikkinchi darajali elementlar borki, ulardan qasida va she’r bilan solishtirilayotgan kuy kelib chiqadi. She’riyatdagi harflar vazifasini kuylarda o’taydigan narsa nag’malardir” – deb yozadi Farobiy.

Demak, tovushdan kelib chiqadigan tushuncha – nag'ma (musiqaviy tovush, ton, parda)dir. Farobiy nag'malarining past-balandlik sabablari, mutanosiblik omillari va shu xususiyatlar orqali hissiyotga ta'sir ko'rsatish masalalari ustida mulohaza yuritadi (Farobiy. "Katta musiqa kitobi", Qohira, 1967-yilda chop qilingan).

Bo'd (interval) kategoriyasi ilm- ta'limning markaziy tushunchalaridan hisoblanadi. Chunki, parda hali o'zi, alohida kuy bo'lagi bo'la olmaydi.

Intervallar hosil bo'lishini Farobiy tebranadigan tananing hajmi va miqdorini o'lchash va yuzaga kelgan bo'laklarni sonlar nisbatida ifodalash yo'li bilan tushuntiradi. Tovush baland-pastligini belgilovchi omillar turlichadir, torli cholg'ularda torning uzunligi va yo'g'onligi, puflab ijro etiladigan asboblarda havo tebranadigan tananing uzunligi, bo'yi va eni. Ammo, bular orasida eng muhimi uzunlikdir. Shuning uchun asosan uzunlik miqdori o'lchanadi.

Buyuk mutafakkir Abu Ali ibn Sinoning serqirra ilmiy merosida musiqa muhim va salmoqli o'rin tutadi. Ibn Sino o'zidan oldin o'tgan yunon faylasuflari Aristotel, Ptolomey, Evklid, shuningdek, Sharq olimlari Xorazmiy, Kindiy va Farobiy asarlarini ijobiy o'zlashtirib, musiqa ilmida mustaqil ta'limot yaratdi. Qo'yilgan masalalarning kengligi, yoritilishining chuqurligi nuqtayi nazaridan o'z zamonida beqiyos bo'lgan Ibn Sino ta'limotining ahamiyati davr doirasi bilan cheklanmasdan, balki u Sharq va G'arb musiqasining keyingi rivojlanishida ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Abu Ali ibn Sino musiqa ilmini yoshligidanoq puxta egallagan. Ibn Sino tarjimayi holida yozilishicha, yoshligida riyoziyot (matematika) ilmlarini puxta o'rgangan. Ma'lumki, musiqa ilmi matematikaning tarkibiy qismi bo'lgan. Ibn Sino buyuk matematik va musiqashunoslar Ptolemey va Evklid asarlari bilan tanish bo'lgan. Ibn Sinoning navqiron davri ona shahri Buxoroda o'tgan.

Bu davrda Buxoro rivojlangan shaharlardan edi. Somoniylar poytaxti madaniy hayotining diqqatga loyiq tomonlaridan biri shuki, unda xalifalik hukmronligidan chiqish va mahalliy an'analarga qiziqish kuchaygan edi. Ana shu umumiy yo'nalish ostida Markaziy Osiyo va Eron xalqlarida keng tarqalgan.

Yana bir buyuk olim Ibn Sinoning musiqa borasidagi qarashlarining asosiy xususiyati hamda Farobiy ta'limotidan farqli tomonlaridan biri shundaki, Ibn Sino o'z musiqa nazariyasini (asosan ilm-u ta'limni) ko'proq tovushning fizik xususiyatlariga qarata tuzishga intiladi. Farobiy esa nazariyani ko'proq tajriba va idroklash qonuniyatlari bilan bog'laydi. Bunda Ibn Sino ta'limotining kuchli va zaif tomonlari namoyon bo'ladi. Zaif tomoni shundan iboratki, Ibn Sino musiqaning ichki tuzilish va idroklash qonuniyatlarini mutlaqlashtirmoqchi bo'ladi. Kuchli tomoni shundaki, musiqani faqat tajribaning o'ziga bog'lab qo'ymasdan, uni fan va ilmiy tafakkur yordamida rivojlantirishga da'vat etadi.

Ibn Sino o'zining "Javomi ilm-al musiqa" asarini idealistik qarashlarini to'g'ridan to'g'ri rad qilishdan boshlaydi: "Biz musiqa pardalarining munosabatini falak siymolar va ruhning axloqiy xususiyatlariga qiyos qilishga e'tibor bermaymiz, chunki bu bir ilmni ikkinchisidan ajratib ololmaydiganlarning odatidir." U, musiqani progressiv yo'nalishlarini qo'llab-quvvatlash, idealistik qarashlardan muhofaza qilishda O'rta asrlar sharoitida juda katta ilmiy matonat edi.

Ibn Sinoning ilm-u ta'lim nazariyasida ham uning barcha kategoriyalari, tovushdan to murakkab tuzilmalargacha ko'rib chiqiladi. Uning ilm-u ta'rifi quyidagi tovush sistemasiga asoslanadi. Farobiy jadvalida tovushlar sistemasining negizini tabiiy intervallar tashkil qiladi. Bu hol ayrim tadqiqotchilarga Ibn Sino musiqada "sof parda tuzimi"ning bunyodkori deyishga asos bergan.

Aslida esa Ibn Sinoda "sof parda tuzimi"ni polifonik yoki garmonik kamsadolikning asosi deb tushunish hali bo'lmagan edi. Bu intervallarni afzal ko'rish esa musiqani tabiiy asoslarga yaqinlashtirish istagi bilan bog'liq edi.

Ibn Sinoning ilmu iqqo borasidagi qarashlari ham diqqatga sazovor. U kuyning go'zalligini va ichki xususiyatini ko'p jihatdan mutanosib vaznga bog'laydi, shunga ko'ra, vaznni musiqaning muhim omili deb biladi. Olim o'z davrida mashhur bo'lgan.

1. Akustika qonuniga ko'ra, har bir tovush tarkibida ko'plab tovushlar mavjud. Ular obertonlar deb yuritiladi va ma'lum tartibda joylashgan bo'ladi. Obertonlar tartibi tabiiy tovushqator, intervallari esa tabiiy intervallar deyiladi.

2. Musiqada uchta asosiy parda tuzimi mavjud. Ular Pifagor, sof va temperatsiyalashgan parda tuzimlari deyiladi.

Bu borada Ibn Sino Aristotel an'alarining davomchisi bo'lib, musiqa va she'riyat masalalarini davom qildirgan donishmandidir. She'riyat va musiqa orasida eng katta ko'prik vazn ekanligini qayd qilgan. Ibn Sino vazn masalalariga, musiqa va she'riyat tabiiy uyg'unlashuvi muammolariga alohida e'tibor bergan. She'riyat va musiqaning vazni ular mazmunini chambarchas bog'lanishi, musiqa asari mukammalligining eng muhim shartlaridan biri deb bilgan. Ibn Sino musiqa cholg'ularini ham keng o'rgangan. E'tiborli tomoni shundaki, odam ovozini olim eng mukammal asbob deb bilgan va boshqa cholg'u-asboblarini esa shunga qiyos qilib o'rgangan. Ibn Sinoning sevimli asbobi g'ijjak bo'lgan emish. U g'ijjakni odam ovoziga eng yaqin turadigan tabiiy va qoyilmaqom cholg'u-asbobi deb bilgan.

Bundan tashqari ud, tanbur, rubob, nay, surnay va qonun asboblari to'g'risida ma'lumotlar berib, ularning ijrochilik xususiyatlari, o'zaro qo'shilishiga tegishli ko'p masalalarga to'xtalib o'tgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

- Yu.Rajabiy, I. Akbarov. O'zbek xalq muzikasi. II-III- tomlar. T.,
R.Yunusov. Istiqlol mafkurasi va musiqiy jarayon. T., 2002.
R.Tursunov. S. Mannopov. An'anaviy qo'shiq ijrochiligi uslubiyoti. Ijod dunyosi nashriyoti
2003.
O.Ibrohimov. O'zbek xalq musiqa ijodi. 1-qism. Toshkent. 1994.
Syfiddinovich, Axmedov Baxodirxon. "Musika cholg'ularining ilk shakl va turlari." journal
of innovations in scientific and educational research 7.2 (2024): 92-96.

XORAZM DOSTONCHILIK AN'ANALARINI ILMIY O'RGANILISH JARAYONLARI

Muallif: Axmedov Nosirbek Shuhrat o'g'li ¹

Affilyatsiya: Urganch davlat pedagogika instituti mustaqil tadqiqotchisi ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14378275>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada o'zbek dostonchiligining tarixiy tamoyillari uning tadqiq etilishi XX asrdan boshlab o'zbek paetik ijodining ilmiy o'rganilishi jumladan, Xorazm dostonchilik maktabi, undagi yo'nalishlar hamda ularning farqli va o'xshash jihatlari, maktab ustoz shogirt an'anasi, ijro etiladigan asarlar bilan bir qatorda variantlari haqidagi malumotlar keltiriladi.

Kalit so'zlar: Doston, baxshi, san'at, ijrochi, Shirvoniy, Eroyiy, tor, qo'shnay, jirov, qo'biz, folklor, etnografiya, eskpiditsiya, gramafon.

O'zbek xalq dostoni faqat XX asrning birinchi choragidan boshlab ilmiy to'plash va o'rganish, keng jamoatchilik qiziqishi mavzusiga aylandi. Undan oldin nafaqat G'arbda, balki shu davirdagi birona sharq mamlakatlarida han o'zbek xalqi o'z dostonlarini saqlab qolmagan degan noto'g'ri fikr bor edi. Ayniqsa bu davirda o'zbeklarda nafaqat epik dostonlar balki muntaz sherit namunalarini ham deyarli yo'qolgan degan fikrlar mavjud edi. Aslida esa yurtimizda yashab o'tgan ajdodlarimiz qalamiga mansub ko'plab qadim qo'lyozma kitoblarida o'zida choqur falsafiy va didaktik qarashlarni mujassam etgan sheri namunalar, xalq og'zaki ijodining yirik namunalaridan esa dostonlar hanuzustoz shogirt an'anasi shaklida saqlanib qolganligi, nafaqat saqlangan balki og'izdan -og'izga o'tib kelayotgandan bexabar edilar.

XX asrning boshlarida o'zbek folklorshunoslari tomonidan amalga oshirilgan etnografiya ekspiditsiyalarda xalq og'zaki ijodi namunalarini ulkan yig'ish ishlari natijasida o'zbek xalqining epik ijodi o'zining ajoyib boyligi va xilma-xilligi bilan tadqiqotchilarini haratga soldi. O'tgan asrning birinchi yarmida 50 dan ortiq turli xil katta kichik dostonlar yozib olingan. Bundan tashqari, folklorshunoslarga faqat nomi bilan ma'lum bo'lgan, ammo hali ham yozilmagan kamida 50 ta boshqa asarlar mavjud edi. O'zbekistonning turli hududlarida tadqiqotchi olimlar uchun hanuz qilinishi kerak bo'lgan ko'plab ishlar, yozib olinmagan epik asarlar birqancha variantlari bilan mavj bo'lgan.

Ushbu repertuarining faqat bir qismi qayd etilgan, ammo turli xil hikoyachilar orasida bir xil she'rning turli xil variantlarini taqqoslash allaqachon jonli va rivojlanayotgan epik an'analarning ijodiy xilma-xilligini ochib beradi. O'zbek xalq dostoni ko'p asrlik tarixga ega. Zamonaviy og'zaki ijodning har bir asarida, ayniqsa xalq dostonida, ba'zan qadimgi davrlarga borib taqaladigan qatlamlarni ochish mumkin. Ushbu dostonlarning eng qadimiylari birinchi yozma yodgorliklardan oldingi davrga borib taqaladi va qadimgi madaniy dunyo yozuvchilarining xabarlarida mavjud.

O'zbekiston hududida hozirgi kunga kelib xalq dostonlari Samarqand, Qashqadaryo, Surxandaryo, Xorazm va Qoraqalpog'iston muxtor respublikasida ijro etiladi. Ijrochi baxshilar do'mbira, tor, dutor chertib, qo'biz tortib doston aytadilar. Ijro usuliga ko'ra o'zbeklarda Samarqand, Qashqadaryo, Surxandaryo, Xorazm va Qoraqalpog'iston dostonchilik an'analari mavjud bo'lib, Samarqandda ichki bo'g'iz ovoza, Xorazmda ochiq qo'shiq aytish yo'li bilan musiqa asbobiga mos holda kuylanadi.

Dostonchilik — xalq og'zaki poetik ijodidagi qadim epik an'ana. Dastlab qo'shiq shaklidagi, musiqa asbobisiz kuylanadigan asarlar yaratilgan. Keyinchalik XX-XI asrlarda do'mbira jo'rligida aytiladigan asarlari yuzaga kelgan.

Dunyodagi ayrim xalqlar o'zining tarixiga oid yirik hajmdagi katta muhim voqea bayon etiladigan janrlar bor. Biz o'zbeklarda bu janr "doston" deb ataladi. "Doston" so'zi qiziq-qiziq voqealarni hikoya qilish, maqtash ma'nolarini anglatadi. Badiiy adabiyotimizda asosan ikki usulda yaratilgan dostonlar bor. Birinchisi, asrlar davomida xalq og'zaki ijodida baxshilar tomonidan og'zaki tarzda kuylab kelingan dostonlar. Ikkinchisi, yozma shaklda shoirlar tomonidan ijod qilingan dostonlar. "Alpomish", Go'ro'g'li turkumidagi "Go'ro'g'lining tug'ilishi", "Malikai Ayyor", "Ravshan", "Kuntug'mish", "Rustamxon" kabilar og'zaki dostonlar namunalaridir. Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig", Haydar Xorazmiyning "Gul va Navro'z", Navoiyning "Hayratul abror", "Farhod va Shirin", "Layli va Majnun" kabi asarlar esa yozma adabiyotdagi dostonlar hisoblanadi. Shuning uchun yozma adabiyotidagi dostonlarni og'zakidan ajratish lozim bo'ladi. Og'zaki ijoddagi doston bir qator tarkibiy qismlardan tashkil topadi. Professor M. Saidov ularni she'riy va nasriy parchalardan iborat matndan, musiqadan, doston aytuvchining hofizlik san'atidan va soz cherta bilishdan iborat, deb qayd etadi. Shu bilan birga, doston haqida to'liq tasavvur hosil qilish uchun baxshining bevosita tinglovchilar davrasida qaynab (ilhomga kirib) doston ijro etishga guvoh bo'lish ham muhimdir. Demak, doston bo'lishi uchun baxshining tinglovchi bilan jonli muloqatini ham tarkibiy qismlardan biri sifatida baholash mumkin.

Xorazm dostonchiligida dostonlar nasriy parchalardan va lirik she'rlardan iborat bo'ladi. Bu dostonlarning hajmi katta bo'lmaydi. Namanganda ham dostonlarning hajmi kichik, ammo ularning matnlari Samarqand dostonchiligi kabi nasrdan va epik she'riy parchalardan tashkil topadi.

Xorazm dostonlarida holat boshqacharoq. Bu dostonlarda voqeaning bayoni, ro'y bergan hodisa tafsiloti faqat nasrda ifodalanadi. Xorazm dostonchiligida dostonlar nasriy parchalardan va lirik she'rlardan iborat bo'ladi. Bu dostonlarning hajmi katta bo'lmaydi. She'riy parchalarda esa lirik his-tuyg'ular aks etadi. Yuqorida qayd etilgan dostonchilik an'analaridan tashqari, ularning tarkibida dostonchilik maktablari ham mavjud. Bir an'ana doirasida doston mazmunidagi mohiyat saqlagan holda qahramonlar xatti-harakati, ruhiy kechinmalari yo'nalishini farqli tarzda namoyon qilish dostonchilik maktablari tushunchasini izohlaydi. Dostonchilik maktablari haqida tasavvur hosil qilish uchun quyidagi ma'lumotni keltirish o'rindir.

Xorazm dostonchiligi musiqiyiligi, dostonni jo'r ovoz bo'lib ijro etilishi, doston ijrosida bir necha musiqa asboblarida jo'r bo'linishi bilan ajralib turadi. Qadimgi sayllarda, to'ylarda 3-4 ta baxshi chaqirilgan va har bir baxshiga alohida-alohida davra berilgan. Sayil yakunida mohir baxshi atrofidagi odamlar ko'payib, saviyasi past baxshi atrofida hech kim qolmagan. Bu odat san'atkorning o'z ustida muttasil ish olib borishga va ijro san'atini egallashga majbur qilgan. Undan tashqari, Xorazmda 40 yildan ortiq xonlik qilgan Muhammad Rahimxon (Feruz) har yili baxshi va xonandalarning ko'rigini o'tkazib, shaxsan o'zi ularga doston aytish huquqini bergan. Bu maktabda Amad baxshi, Bola baxshi (Qurbonnazar Abdullaev), Boltavoy baxshi, Qodir sozchi, Murod Baxshi, Ro'zimbek baxshi, Otaxon baxshilar ijod qilishgan va "Bozirgon", "Oshiq g'arib va Shohsanam", "Qirq ming", "Oshiq Mahmud" kabi dostonlarni katta kontsert dasturini eslatadigan tomosha tarzida ijro etishgan.

Xalqimiz baxshilari repertuaridagi dostonlarning salmoqli qismini romanik dostonlar tashkil qiladi. Ishqiy dostonlar deganda, xalq dostonlarining mazmuni sevgi-sarguzashtlarni tasvirlovchi turlari tasavvur qilinadi. Ularda voqea tuguni oshiqning ma'shuqa haqida xabar topishidan boshlanadi. Keyinchalik qahramon ishq sarguzashtlariga boy safarga otlanadi. Bu yo'lda turli qiziqarli, hayratomuz hayot lavhalari ro'y beradi. Dushmanlar bilan yakkama-yakka olishuvlar bo'ladi. Dostondagi voqealar rivoji shu tarzda taraqqiy etadi va oxir-pirovardida oshiq o'z orzusiga etadi.

Umuman olganda Xorazm dostonlari ko'proq musiqiylashgan. Ularda voqealar bosqichma-bosqich bayon etilishi bilan bog'liq she'riy matnlar ham qo'shiqchilikka ko'proq moslangan. Dostonchi nomalarni yuqorida aytilganidek, "ochiq", ya'ni tabiiy ovozda kuylaydi. Unga ko'pincha dutor, bo'lamon, g'ijjak va doira jo'rlik qiladi. Ma'lumki, ayrim xorazmlik dostonchilar so'nggi 70-80 yil davomida ozarbayjon torida chalishni o'zlashtirib, uni o'z cholg'u jo'rnavozligi uchun qo'llab kelishgan".

Xorazm dostonlari yuzasidan so'nggi yillarda olib borilgan ilmiy izlanishlar natijasida yangi, e'tiborga sazovor ma'lumotlar topildi. Binobarin, mavjud doston nomalari o'zining umummushtarak adabiy-musiqiy sifatlari qatori, ayni paytda, qisman sezilarli darajadagi ichki xilma-xillikni ham qamrab olgan ekan. Misol tariqasida, sof musiqiy uslubi va xislatlarini nazarda tutgan holda barcha Xorazm dostonlarini "Shirvoniy" yoki "Eroniy" nomli ikki asosiy yo'nalishga, bir qator ijod va ijro "maktablariga" mansubligini qayd qilish mumkin. Ushbu vohada o'nlab turli mavzularga bag'ishlangan katta-kichik dostonlar juda keng tarqalgan. Bulardan eng mashhurlari, jumladan, "Oshiq G'arib va Shohsanam", "Avazxon", "Boziryon", "Xirmondali", "Yusuf va Zulayho", "Rustamxon" va boshqalardir.

XX asrlardan boshlab, tor, qo'shnay, doira, garmon jo'rligida shakllangan. Har bir dostonda 15 tadan 36 tagacha poetik yo'llar mavjud bo'lib, ularning har biri takrorlanmagan. Terma janridan tashqari Xorazm dostonchiligida qo'shiq, yalla, ashula janrlari ham o'rin olgan. Doston qo'shiqlari, Xorazm vohasida keng tarqalgan bo'lib, uning kuylari "nola" yoki "nolish" deb atalgan. Har bir nola o'z nomiga ega holda saqlangan. Bu kuylar o'zining milliy o'zining xos kuychanligi, xushyoquvchiligi, ohangdorligi bilan ajralib turadi.

Xorazm dostonchiligi repertuar tarkibi jihatidan ham o'zig xos xususiyatlarga ega. "Go'ro'g'li" dostonining 100 dan ortiq varianti keng tarqalgan. Boshqa voha dostonchilik maktablaridan farqli o'laroq, "Alpomish" qahramonlik dostoni bu voha dostonchiligida uchramaydi. Xorazmda etakchi o'rinni egallagan ishqiy- ishqiy dostonlarning aksariyati boshqa dostonchilik maktablari repertuarida uchramasligi ham bu o'lka san'atining farqli xususiyatlaridan biridir. Xorazmda ham erkak baxshilar bilan bir qatorda ayol baxshi ijrochilari ham ancha mashxur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

- Aminov A. (2017). "Xorazmning madaniy tarixida baxshichilik an'analari". Toshkent: Fan nashriyoti.
- Jo'rayev, N. (2004). "O'zbek xalq baxshichiligi". Toshkent: Ma'naviyat.
- Muminov, A. (1997). "Doston va baxshichilik san'ati". Toshkent: Sharq nashriyoti.
- Nazarov, Q. (2016). "Xorazm baxshi-dostonchiligining badiiy xususiyatlari". Toshkent: Fan va texnologiya.
- Reichl, K. (2012). "Oral Epic Traditions in Central Asia". London: Routledge.
- Sokolov, Yu. M. (1976). "Narodnaya poezia i ee issledovanie". Moskva: Nauka.
- "Xorazm baxshilarining repertuarlari" (2015). Toshkent: Abdulla Qodiriy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi.

O‘ZBEK MUSIQA IJROCHILIGINING DOLZARB MUAMMOLARI VA YECHIMLARI

Muallif: Azizov Islomxon ¹

Affilyatsiya: Samarqand viloyati, Jomboy tumani 11-umumiy o‘rta ta’lim maktabi Musiqa madaniyati fani o‘qituvchisi ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14378342>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada o‘zbek musiqa ijrochiligining bugungi globallashuv jaaryonidagi ayrim masalalari yuzasidan mulohazalar keltirib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: musiqashunoslik, etnomusiqashunoslik, Shashmaqom, maqom, musiqa globallashuv, o‘qish, o‘qitish.

Musiqashunoslik va etnomusiqashunoslik ilmiy yo‘nalishlari milliy musiqa madaniyatni saqlash, rivojlantirish va kelajak avlodlarga yetkazishda alohida ahamiyat kasb etadi. Hozirgi globallashuv jarayonida milliy musiqa merosning xalqaro miqyosda tan olinishi va uning asliyatini yo‘qotmasdan rivojlanishi muhim masalalardan biriga aylangan. Shuningdek, aynana ana shu musiqashunoslik va etnomusiqashunoslik sohasidagi ilmiy tadqiqotlar mavzulari dolzarb muammolar yechimiga bag‘ishlangan bo‘lib, ularni o‘rganish va yechimini topish bir qator muhim vazifalarni belgilash va ularni amalga oshirishni taqazo etadi. Xususan, o‘zbek milliy musiqa san’atining eng noyob janrlaridan biri hisoblangan maqom va u bilan bog‘liq bo‘lgan ijodiy jarayonlar, o‘qitish va o‘rgatish masalalari yechimni kutayotgan dolzarb muammolar qatorida turibdi. Keyingi masala uning zamonaviy maktab dasturlaridagi o‘rni, hamda yosh avlodga yetkazish borasidagi mexanizm va metodlar bilan izohlanadi.

Prezident Shavkat Mirziyoyevning san’at va madaniyat, shu jumladan, maqom san’ati haqida shunday deganlar: “O‘zbek madaniy merosini saqlash va rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega, o‘zbek milliy san’atini saqlash va yangi avlodlarga yetkazish, yoshlarni madaniy qadriyatlar ruhida tarbiyalashni qo‘llab-quvvatlash zarur vazifalardandir”. O‘zbekiston maqomini jahon sahnasida tanitish va xalqaro miqyosda maqom san’atining o‘rni haqida gapirar ekan, prezidentimiz san’at va madaniyat yashasa, millat ham yashab, bardavom bo‘lishini ta’kidlaydilar.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning o‘zbek maqomi va milliy musiqa merosi haqida bildirgan fikrlari hamda ko‘rsatmalari bu yo‘nalishda yuksak ahamiyat kasb etadi. Bu, albatta, maqom va boshqa milliy musiqiy janrlarni yoshlar orasida kengroq tanitish va ularning tarixiy-madaniy ahamiyatini oshirish masalasida davlat darajasidagi yondashuvni talab etadi.

Musiqashunoslik va etnomusiqashunoslik sohalari xalq musiqasini o‘rganish va ommalashtirish orqali jamiyat ma’naviyati va madaniyati rivojiga ulkan hissa qo‘shadi. Ammo aynan milliy musiqa, xususan, maqom ijodiga yetarli e’tibor berilmasligi uning zamonaviy jamiyatda o‘z o‘rnini yo‘qotishiga olib kelishi mumkin. Yosh avlodning milliy merosga nisbatan begonalashuvi ko‘p jihatdan bu asarlarni maktab yoshdagi o‘quvcholarga oz va oddiy shaklda tanishirilishi tufayli yuzaga kelmoqda.

Ushbu san’at janrini o‘rganish va saqlash milliy o‘zlikni anglashda, yosh avlodni milliy musiqa bilan yaqindan tanishtirishda katta rol o‘ynaydi. Bu o‘rinda hozir amalda bo‘lgan Shashmaqomning asliyatini saqlash va an’anaviy usulda ijro etish bugungi globallashuv davrida dolzarb masala hisoblanadi.

Zamonaviy ijrochilik uslublari va texnologiyalar ta'sirida bu an'anaviy musiqaning o'zgartirilishi xavfi mavjud.

Shashmaqomni o'qitish va yoshlarga yetkazish zarur. Shashmaqom ta'limda keng qo'llanilishi mumkin, ammo o'qitish usullarini rivojlantirish, ayniqsa, yoshlarni qiziqtirish uchun o'ziga xos yondashuvlarni talab etadi. Bunga innovatsion texnologiyalar va amaliy mashg'ulotlarni kiritish orqali erishish mumkin. Shashmaqomni o'rganishni rivojlantirish uchun ta'lim metodlarini va milliy an'analarni saqlash ham muhim.

Shashmaqom o'zbek milliy musiqasining boy merosi sifatida yoshlarga erta yoshdan tanishtirilishi lozim. Biroq, bugungi kunda bolalar Shashmaqomni bir oz begona, eskilikdan qolgan san'at turi sifatida qabul qilishadi. Buning asosiy sabablaridan biri – o'quv jarayonida Shashmaqomni eski, shakllarda eshittirishda davom etishimizdir. Bu nafaqat uning asli go'zalligi va chuqur ma'nosini to'liq yetkazmaydi, balki yosh avlodda unga nisbatan uzoqlashish hissini ham uyg'otishi mumkin.

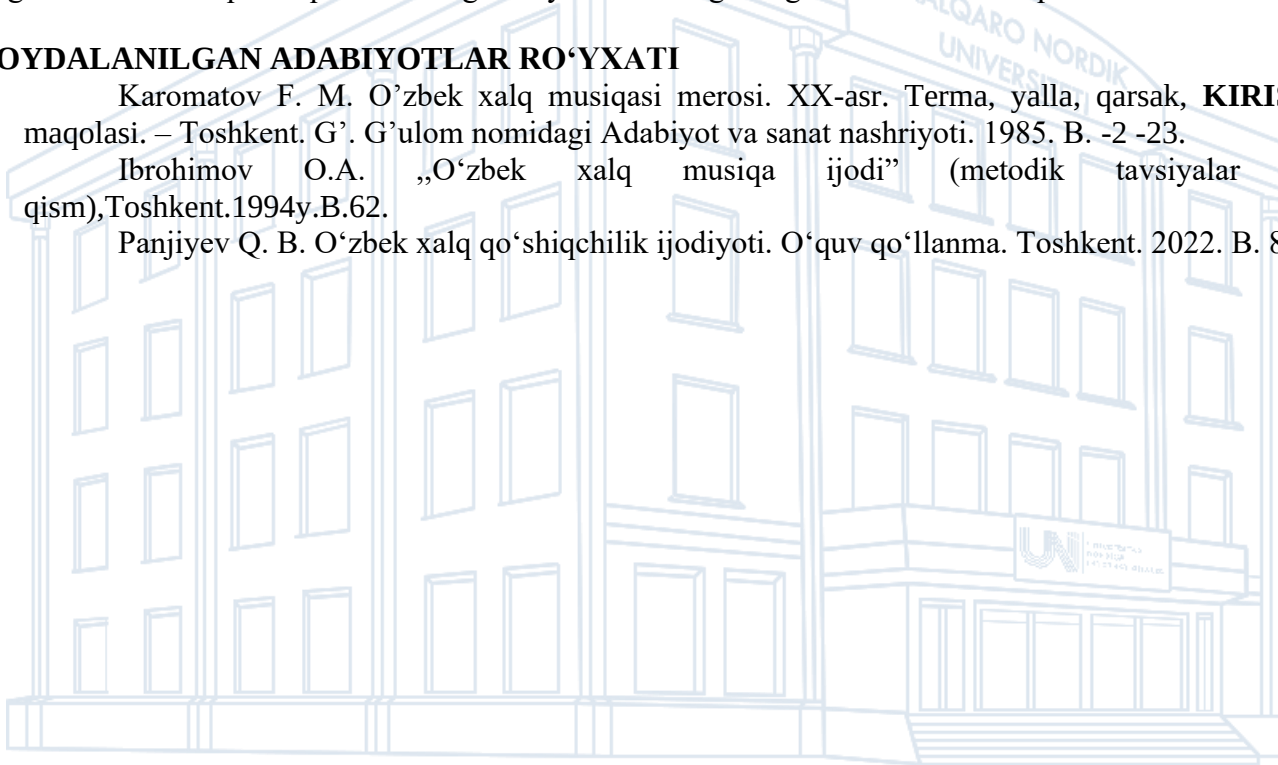
Ushbu muammoni bartaraf etish uchun Shashmaqomni zamonaviy studiyalarda yuqori sifatli, sifatli usullarda qayta yozib olish va undan ta'lim jarayonida foydalanish tavsiya etiladi. Bu usul nafaqat Shashmaqomning tovush imkoniyatlarini kengroq ko'rsatadi, balki bolalarda milliy merosga nisbatan hurmat va qiziqishni oshiradi. Bu yondashuv milliy musiqa ta'limida zamonaviylik va asliyatni uyg'unlashtirish orqali o'quvchilarning milliy o'zlikni anglashiga ham katta hissa qo'shadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Karomatov F. M. O'zbek xalq musiqasi merosi. XX-asr. Terma, yalla, qarsak, **KIRISH** maqolasi. – Toshkent. G'. G'ulom nomidagi Adabiyot va sanat nashriyoti. 1985. B. -2 -23.

Ibrohimov O.A. „O'zbek xalq musiqa ijodi“ (metodik tavsiyalar 1-qism), Toshkent. 1994y. B. 62.

Panjiyev Q. B. O'zbek xalq qo'shiqchilik ijodiyoti. O'quv qo'llanma. Toshkent. 2022. B. 80.

“MUSIQA” DARSLARIDA KREATIV VA IJTIMOIIY KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISH

Muallif: Ergashev Murodbek Ikromovich ¹

Affilyatsiya: Andijon davlat pedagogika instituti. Tasviriy san’at va musiqa ta’limi kafedrası mudiri, dotsent ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14378428>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada 5-6-7-sinf o’quvchilari uchun “Musika” darslarida kreativ va ijtimoiy bilimlarni egallashga oid mavzular, kreativ va ijtimoiy faoliyatni tashkil etishda o’qituvchining vazifasi, shuningdek o’quvchi shaxsida kreativ va ijtimoiy kompetensiyalarning mavjud holati, uni rivojlantirish omillari xususida fikr yuritiladi.

Kalit so’zlar: musiqa ta’limi, o’quvchi, musiqa madaniyati, ijodkorlik, ijtimoiy kompetensiya, kreativ kompetensiya, cholg’u asboblari, pedagog, san’at.

Bugungi kunga kelib musiqa ta’limida o’quvchilarning kreativ va ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladigan keng ko’lamli imkoniyatlar mavjud. Shunga ko’ra musiqa darslarida o’quvchilarga singdiriladigan o’quv-tarbiyaviy me’yorlar ularga tanlov imkoniyatini berishga xizmat qiladi. Shu maqsadda o’quv tarbiyaning mavqei, mazmuni va vazifalari ham kengaytirilmoqda. O’quvchilarning o’z hayotlarining mazmun-mohiyatini izlashlari jamiyat va kundalik ijtimoiy turmush talablaridan kelib chiqmoqda. Shuni alohida hisobga olish kerakki, o’quvchilik davri inson hayotining eng qimmatli davri bo’lib, bu davr mustaqil shakllanish mayllarini hosil qilish, yangi qadriyatlarni yaratishga tayyorlanish jarayoni sifatida inson taqdiriga sezilarli ta’sir ko’rsatadi. O’quvchilar o’zlari egallagan bilim, ko’nikma va malakalar yordamida ijodiy qarorlar qabul qiladi hamda o’zi va ijtimoiy muhit uchun naflil bo’lgan kreativ g’oyalar yaratadi.

Musiqa ta’limida o’quvchilarning kreativ va ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan pedagogikada o’qituvchi va o’quvchi munosabatlari oliy qadriyat sifatida namoyon bo’ladi. Bunda o’qituvchi tomonidan o’quvchilarning ijodkorlik va ijtimoiy holatidagi yetukliklari, bilimlari, o’quvchilarining ijodiy-ijtimoiy munosabatlarni faol o’zlashtirishga yo’naltirilgan harakatlariga chuqur hurmat bilan qarash va ularni e’tirof etishga yo’naltirilgan faoliyat amalga oshirilishi kerak. O’qituvchi o’quvchilarining o’ziga xos tabiatini hisobga olishi va ularga alohida e’tibor bilan qarashi, ularning kreativ va ijtimoiy faolligi, iqtidorlari va layoqatlarini ro’yobga chiqarishga ko’maklashishi lozim. Ta’lim-tarbiya jarayoni o’quvchilarni ongli tarzda o’ziga ishongan holda pedagogik me’yorlar doirasida muloqotga **KIRISH**ishga va ularni pedagogik qo’llab-quvvatlashga tayyorlashi lozim.

Tadqiqot obyekti sifatida 5-6-7-sinf o’quvchilarining musiqa darslari tanlab olindi. Aynan ushbu sinflar oralig’ining tanlab olinishiga asosiy sabablardan biri bu yosh oralig’i murakkab va shu bilan birga muhim taraqqiyot bosqichi hisoblanadi. Bu o’smirlik davri formal operastiyalar bosqichi bo’lib, bola nafaqat bevosita ko’rib turgan narsasi, balki mavhum tushunchalar va so’zlar vositasida ham fikr yurita oladi. Ushbu davr bolalarda ijtimoiylashuvning yana bir muhim bosqichiga o’tish hamda kreativ qobiliyatlarni rivojlanish jarayonini o’z ichiga oladi.

O’smirlik davridagi psixik taraqqiyotning o’ziga xosligi shundaki, u muttasil rivojlanib boradi, lekin bu rivojlanish ko’plab qarama-qarshiliklarni o’z ichiga oladi. Bu taraqqiyot o’quv jarayonida

kechgani uchun ham to'g'ri tashkil etilgan o'quv faoliyati bola psixikaning muvozanati va uning turli fikr-o'ylerden chalg'ishiga zamin yaratadi. Ayniqsa, diqqat, xotira, tafakkur jarayonlari rivojlanadi. Ayni shu davrda bola mustaqil ravishda fikrlashga, ko'proq o'z fikr-uyllari dunyosida mushohada qilish, olam va uning sirlarini bilishga, nazariy bilimlarni ko'paytirishga intiladi.

O'smir bolaning asosiy faoliyati maktab bilan bog'langan bo'lib, umumta'lim maktablarida tashkil etilgan darslar va xususan musiqa darslari uning kreativ hamda ijtimoiy jihatdan rivojlanishiga o'z ta'sirini ko'rsatadi.

Musiqa madaniyati darsi – maktabda musiqa tarbiyasini tashkil etishning asosiy shaklidir. Musiqiy to'garaklar, fakultativ mashg'ulotlar ham amaliyotda bo'lsada, dars hech qachon o'z ahamiyatini yo'qotmaydi. Musiqa madaniyati darslari musiqiy faoliyatning turli shakllarini o'z ichiga oladi. Bular – ommaviy jamoaviy aytim, musiqiy ritmik harakatlarni bajarish, musiqa tinglash, savodxonlik, musiqa ijodkorligi, bolalar cholg'u asboblari chalish faoliyatidir.

Musiqa ta'limida o'quvchilarning kreativ va ijtimoiy kompetensiyalarining rivojlanganlik sifatleri o'qituvchilarga nisbatan hurmat va mehr-muhabbat tuyg'usini uyg'otadi. O'qituvchi esa bunday ijobiy munosabatdan ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchilarning erkin rivojlanishlari, o'z iqtidorlarini namoyon etishlari, ijodkorlik va ijtimoiy munosabatlarda **KIRISH**uvchanlik sifatlerini ro'yobga chiqarishlari uchun ko'maklashish maqsadida foydalanishi kerak. Buning natijasida o'qituvchi bilan o'quvchilar orasida fanga yoki sohaga oid turli yangiliklarni **MUHOKAMA** qilish, ijodiy fikr almashuvlar vujudga keladi. Shuning uchun ham, o'quvchilarning kreativ va ijtimoiy kompetensiyasi va uni rivojlantirish masalasi bugungi kunda pedagogika fanining markaziy masalalaridan biri hisoblanadi.

Bugungi kunda oldimizda nihoyatda muhim, kelajagimizni hal qiladigan chuqur bilimga ega, yuksak tarbiya ko'rgan, ijodkor avlodini voyaga yetkazish vazifasi turibdi. Bu vazifani amalga oshirishda, avvalo, pedagoglarning o'rni kattadir. Bugungi kunda ustozlar ajdodlarimizning ta'lim-tarbiya to'g'risida bizga meros bo'lib qolgan yozma manbalarida ta'lim-tarbiya talablari belgilangan ibratli qoidalarni chuqur o'rganish, tadqiq etish va ulardagi ilg'or tajribalarni hozirgi zamon pedagogik jarayonlarga tatbiq etgan holda ta'lim-tarbiya ishlarida foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

O'quvchi musiqa darslari davomida musiqa qanday yaratilganligini o'rganadi, musiqiy tafakkur qanday shakllanganligini tajribalar orqali egallab boradi. U nafaqat musiqaga oid qoida va tushunchalarni bilishi, balki bu bilimlarni amalda qo'llay olishi kerak. O'quvchi birinchi navbatda majoziy yoki nazariy ma'lumotni idrok qilishni o'rganishi, so'ngra olingan yangi ma'lumotlardan foydalanish darajasidan xabardor bo'lishi kerak. Olingan ma'lumotni yangi sharoitda qo'llashni allaqachon ijodiy vazifani bajarish deb atash mumkin, chunki o'quvchi bilim va ko'nikmalarning butun tizimiga ega bo'lishi lozim.

Kreativ va ijtimoiy faoliyatni tashkil etishda o'qituvchining vazifasi o'quvchining mustaqil ravishda yechim topish istagini qo'llab-quvvatlashdir. Shuning uchun o'quvchining ichki kuchini uyg'otadigan, zavq bag'ishlaydigan mustaqi va ijodiy musiqa yaratishni tashkil etish muhimdir. Aytishimiz mumkinki, o'quvchilarda musiqa darslari jarayonida kreativ va ijtimoiy kompetensiyalarni rivojlantirish uchun, avvalo, o'quv faoliyati faollashadigan, tafakkur reproduktiv darajadan ijodiy darajaga ko'tariladigan maxsus shart-sharoitlarni yaratish kerak.

O'quvchi shaxsida kreativ va ijtimoiy kompetensiyalarning mavjud holati, avvalo, bir qator tabiiy omillarga bog'liq holda aniqlanadi. Jumladan:

- ☐ fan va ta'lim taraqqiyotining tabiiy shart-sharoitlari va ta'lim tizimining dunyo hamjamiyatiga jadal kirib borishi;
- ☐ o'quvchilarning ijtimoiy muammolarini yechishda bartaraf etish zaruriyatining vujudga kelishi va ma'naviy madaniyatining rivojlanishiga bo'lgan ehtiyojning dolzarblashuvi;
- ☐ ta'lim-tarbiya va madaniy hayotning tubdan o'zgarishi;
- ☐ ichki va tashqi muhit (irsiyat va tarbiya) kabilar.

Yuqori sifatli ta'lim – taraqqiyotning kuchli drayveri hamda qashshoqlikni kamaytirish va sog'liqni saqlash, gender tengligi, tinchlik va barqarorlikni mustahkamlashning eng kuchli vositalaridan biri. Bolalar bilim olib, muvaffaqiyat qozonsa, ular o'z hayotini va o'z mamlakatini o'zgartiradigan kattalarga aylanadilar. Shu sababdan musiqa darslarida o'quvchilarning kreativ va ijtimoiy kompetensiyalarni rivojlantirishda ustoz-shogirdlik an'analari ham alohida ahamiyat kasb etib, bu o'quvchilarning ijodiy va ijtimoiy faolliklarini rivojlantirish, kelajakda o'z qobiliyat va iste'dodlarini ro'yobga chiqarish, hayotga moslashishiga yordam beradi.

Musiqa darslarida o'quvchilar o'zlarida kreativ va ijtimoiy kompetensiyalarni hosil qilishi uchun uchta bosqichni bosib o'tadilar:

- biron-bir yetuk san'atkor yoki ustoz izidan ergashish, uning dasturi (kuy va ashulalari) va pedagogik uslubini o'zlashtirish;
- bilim va malakalarini kengaytirish, boshqa ustozlarning ijodidan bahramand bo'lish va ibrat olish;
- erishgan bilim va tajribalar asosida o'z uslubini yaratish.

Ana shu murakkab ijodiy jarayonda o'z yo'lini topishda ustozning ahamiyati eng muhim tayanch bo'lib xizmat qiladi. Ustoz timsoli, uning xurmat va e'tibori an'analarning o'ziga xos iymon va vijdoni vazifasini bajaradi.

Shuni unutmash kerakki, kreativlik va ijtimoiylik holatining o'zaro chambarchas bog'liqligiga qaramasdan ularning har biri sifati va vazifalariga ko'ra o'ziga xoslikka ega. Kreativlik insonning yuqori darajada ijodiy fikrlashi va yondashuvida namoyon bo'ladi. Ijtimoiylik esa, insonning kundalik faoliyatida o'z ifodasini topadi.

Musiqa ta'limida o'quvchilarining kreativ va ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantirishning mavjud holatini aniqlashda quyidagi usullarni amalga oshirish talab qilinadi:

- 1) o'quvchilarda kreativ va ijtimoiy kompetensiyalarni rivojlanish jarayonining mavjud holati, rivojlantirish yo'llarini o'ziga xos pedagogik hodisa sifatida tahlil etish;
- 2) aniqlangan ko'rsatkichlarga tayangan holda o'quvchilarning kreativ va ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantirish asosida kasbiy shakllantirish jarayoniga yaxlit didaktik hodisa sifatida yondashish;
- 3) o'quvchilarda kreativ va ijtimoiy kompetensiyalarni rivojlantirish maqsadida qo'lga kiritilgan xulosalarni muayyan shakllarda tasvirlashga erishish, bunda ularning istiqbolida ijodkor o'quvchilar bilan ishlash xususiyatlarini hisobga olish kabilar.

Bu jarayonda bir tomondan musiqiy bilimlar jarayonida mavjud bo'lgan kreativ yondashuvlarga boshqa tomondan esa, ijtimoiylashuv nazariyasini ajdodlarimiz merosini tahlil qilish asosida boyitishga e'tibor qaratish lozim. Chunki o'zbek xalqi asrlar davomida to'plangan boy ma'aniy-ilmiy merosga ega. Bu merosning deyarli barchasi ta'lim-tarbiya nazariyasiga singdirilgan.

Ta'kidlash lozimki, umumta'lim maktablari o'quvchilari uchun musiqa fanidan yozilgan darsliklar, o'qituvchilar uchun yaratilgan metodik qo'llanmalar taniqli musiqashunos olimlar, sohaning etuk metodist pedagoglari muallifligida tuzilgan bo'lib, izchilligi, o'qitish prinsiplariga muvofiqligi bilan bugungi kun talablariga javob beradi. Yaratilgan didaktik ta'minot o'quvchilarning kreativ va ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantirishda fundamental vazifa bajarishi, shubhasizdir. Shuningdek, darsliklarning yangi avlodlarini yaratish, o'qitishning mazmunini xalqaro andozalarga muvofiqlashtirish, ayniqsa, o'quvchilar bilimini PISA, PIRLS, TIMSS, ISILS, TALIS xalqaro baholash dasturlar talablariga muvofiqlashtirish, musiqa fani o'qitilishini yangi bosqichga olib chiqish eng muhim vazifalar sirasiga kiradi.

XULOSA sifatida aytish joizki, pedagogik amaliyotda musiqa fani o'qitilishi borasida yetuk malakali kadrlar tayyorlash, maxsus o'quv xonalarini yaratish, cholg'u asboblari, texnik vositalar, ovoz yozish qurilmalari, sahna, sahna kiyimlari bilan ta'minlash kabi muammolar tug'al bartaraf etilmagan. Bu

musiqi ta'limida o'quvchilarning kreativ va ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantirish jarayonida yechimini kutayotgan dolzarb masalalar mavjudligidan dalolat beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6108-son Farmoni / "Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi", 07.11.2020 y., 06/20/6108/1483-son. <https://lex.uz/ru/docs/-5085999>

<http://manzura90.zn.uz/psixologiya/yosh-davrlari-psixologiyasi/>

<https://www.prodenka.org/metodicheskie-razrabotki>

<https://www.usaid.gov/uz/uzbekistan/press-release>

O‘ZBEKISTON MUSIQASHUNOSLIK-MAQOMSHUNOSLIK MAKTABI (PROFESSOR RAVSHAN YUNUSOV FAOLIYATI MISOLIDA)

Muallif: F.Q.Maksumova ¹

Affilyatsiya: Andijon davlat pedagogika instituti “Ijtimoiy gumanitar fanlar va san’at” fakulteti “Tasviriy san’at va musiqa ta’limi” kafedrası assistent o‘qituvchisi ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14378596>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Ozarbayjon mug‘omlari va zamonaviy kompozitorlik ijodiyoti O‘zbekiston tadqiqotchilari nigohida (professor Ravshan Yunusov metodik maktabi misolida) mavzusi yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: Islom operasi, mug‘om san’ati, kompozitorlik ijodiyoti, musiqa pedagogikasi.

Yaqin va O‘rta Sharq xalqlari tarixan rivojlanish yo‘li uzun, shaklan va usluban rang-barang musiqa san’atiga ega. Meros qismini asosan azaliy folklor hamda og‘zaki ravishdagi an’anaviy ijodkorlik navlari tashkil etishi ma’lum. Uning mumtoz qatlamida xalqaro qamrovdagi maqomot tizimiga taalluqli, xususan o‘zbek maqomiga turdosh va nomdosh bo‘lgan durdona mahsullar salmoqli o‘rin tutadi. Maqom san’ati o‘zining kelib chiqishi qadimiy, mazmuni teran, milliyligi yorqin sifatleri bilan ajralib turadi. Ushbu ruhiy-ma’naviy boylikdan barcha avlodlar bahramand bo‘lishi uchun yurtimizda yetarli shart-sharoitlar bor.

Jumladan, madaniyat va san’at o‘quv yurtlarida maqom merosining ilmini o‘rganish hamda ijro mahoratini o‘zlashtirish maqsadlarida qator o‘quv fanlari ila ixtisoslik yo‘nalishlari ishlab chiqilgan. Shular jumlasidan, O‘zbekiston davlat konservatoriyasi hamda yangi ochilgan Yunus Rajabiy nomidagi O‘zbek Milliy Musiqa San’ati institutida Sharq xalqlari maqomoti hamda o‘zbek an’anaviy ijrochiligi tarixi va nazariyasi keng o‘qitilmoqda. Bunda albatta, pedagogik tajribasi yetarli, ilmiy salohiyati kuchli mutaxassis olimlarni alohida ta’kidlash o‘rinlidir. Shunday musiqashunos-maqomshunos olimlar orasida Yunusov Ravshan Yusupovichni alohida eslab o‘tamiz.

Ravshan Yunusov O‘zbekiston Respublikasi san’at arbobi, san’atshunoslik fanlari nomzodi, professor. 1969-yili Toshkent davlat konservatoriyasining musiqashunoslik fakultetiga qabul qilindi. 1974-yili konservatoriyaning aspiranturasiga kirdi. Maqom san’atining bilimdoni, san’atshunoslik fanlari doktori, professor Is’hoq Rajabov ilmiy rahbarligida izlanishlarini davom ettirdi. Ustozi rahbarligida mumtoz maqom san’ati asoslarini o‘rgandi va o‘qishni bitirgach, shu masalada izlanishlarini davom ettirdi. “Черты общности и различий в макомах и мугамах” nomli o‘zbek va Ozarbayjon xalqlarining mumtoz musiqa merosining qiyosiy tahliliga bag‘ishlangan nomzodlik dissertatsiyasini yozib, 1983-yili uni muvaffaqiyatli himoya qilgan. Professor R.Yunusov pedagogik faoliyati davomida “Maqom asoslari”, “O‘zbek maqomi tarixi va nazariyasi”, “Maqom va zamonaviy kompozitorlik ijodiyoti”, “Sharq xalqlari maqomlari” fanlaridan talaba-yoshlarga uzoq yillardan buyon ta’lim berib kelmoqdalar. Ushbu fanlar va dars jarayonlari qiziqarli, bir-birini takrorlamaydi. Dars mashg‘ulotlarida mavzuga oid qiziqarli tarixiy va amaliy, ijodiy mazmunga boy ma’lumotlar tinglanadi, ko‘rgazmali tarzda ham taqdim etiladi. Maqom turkumlaridan turli cholg‘u kuy yoki ashula bo‘limidan sho‘balar, taronalar nota misollari yordamida tinglanib, tahlil qilinib boriladi. R.Yunusovni nomzodlik dissertatsiya ishi mavzusi Ozarbayjon xalqlarining mumtoz musiqa merosining qiyosiy tahliliga bag‘ishlanganligini yuqorida

keltirib o‘tdik. Shu sababli, ustoz Ozarbayjon mug‘omlari va zamonaviy kompozitorlik ijodiyotida ushbu mug‘omlardan samarali foydalanib yaratilgan asarlarni o‘zbek ijrochi hamda ijodkor talabalariga ilmiy asoslangan tahlillar bilan yetkazib beradilar. Maftunkor va sehrli Ozarbayjon diyorining tom ma’noda faxri hamda g‘ururi hisoblangan ijodkori bu albatta Uzeir Hojibekov Abdulhasan o‘g‘lidir. Ushbu ijodkorning bir qancha asarlari orasida “Layli va Majnun” asari butun Islom olamidagi birinchi opera hisoblanadi. Asar 1907-yil Uzeir Hojibekov tomonidan yaratilgan. Opera XVI asr shoiri Fuzuliyning “Layli va Majnun” fojeasi asosida yaratilgan. 1909-yil Majnun ro‘lida: Huseyinkuli Sarabskiy, Layli ro‘lida: Ahmed Agdam ijro etganlar. Albatta ushbu ijro video shaklida to‘liq saqlanib qolinmagan, lekin, 1978-yilgi spektaklni https://www.youtube.com/tarmoglaridan_topib_tomosha_qilish_nasib_qildi. 1978-yil talqinida Majnun: Arif Babayev, Layli: Zaynab Xanlarova maromiga yetkazib ijro etganlar. Birinchi ko‘rinishda Layli va Majnun o‘rtasidagi o‘zaro sevgi tuyg‘usi quvonchi “Segah”ning eng yorqin lirik mug‘amlarini ochib beradi. Operada xonanda ovozi hamda Ozarbayjon milliy ijro maktabi an’anasidan kelib chiqib, xonandalarning ariya hamda duetlari tor cholg‘usi bilan birga ijro etiladi. Solo torda Baxrom Mansurov ijrosini ko‘rish hamda tinglash mumkin.

Kompozitor U.Hojibekov shoir Fuzuliyning she’ridagi qahramon Laylidan farqli o‘laroq, Ozarbayjon ayollarini erkinsevar intilishlarini aks ettirgan. Bunga misol tariqasida Layli Ibn Salomga uzatilayotgan to‘y kunida Ibn Salom Laylidan “Ko‘nglinda muhabbat bormi?” deb bergan savoliga Layli Majnunga bo‘lgan muhabbatini tan oladi. Operaning yakuni ham e’tiborimizni tortdi. Bilamizki, operalarda boshlanish (prolog) va yakuniy xotima bo‘limi (epilog)lardan keng foydalanish kuzatiladi. Ushbu operada ham epilogga o‘zgacha yondashuv bizni lol qoldirdi. Uni misolini rasmda ko‘rish orqali tushunish yanada oson bo‘ladi.

Shuning bilan, professor R.Yunusovning biz talaba-yoshlarga bergan ta’lim maktabidan bitta misolni keltirish bilan maqolamizni yakunlaymiz. Ustoz R.Yunusovni ilmlari bundanda ziyoda bo‘lsin, alloh umrlarini uzoq qilsin. Biz shogirdlariga esa ustozni havasli ilm yo‘llarini bersin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Акбаров И.А. Музыка луғати – Тошкент: “Ғофур-ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти”, 1987, 450 б

Yunusov R.Yu. Sharq xalqlari maqomlari. O'quv-qo'llanma - Toshkent: Adast poligraf, 2022. - 150 b.

<https://www.youtube.com/>

SAHNALARDA YASHAR, BARHAYOT

Muallif: G’ayratjon Muxammadov Ahmadjon o’g’li ¹, prof. Mustafo Bafojev ²

Affilyatsiya: K.Zaripov nomidagi Respublik Estrada – sirk kolleji va Yuqori Chirchiq 24-son BMSMning musiqiy – nazariy fanlar kafedrası o’qituvchisi ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14378731>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada O’zbekiston davlat san’at arbobi, O’zbekiston davlat konservatoriyasi “Kompozitorlik va cholg’ulashtirish” kafedrası professori Mustafo Bafojevning “Usmon Nosir” musiqali dramasi haqida so’z boradi va ushbu asar tahlil qilinib, ma’lumotlar ochib beriladi.

Kalit so’zlar: musiqali drama, kompozitor, dirijyor, teatr, libretto, premyera, aktyor.

Musika – inson hissiy kechinmalari, fikrlari, tasavvur doirasini musiqiy tovushlar izchilligi yoki majmui vositasida aks ettiruvchi, hayotimizda keng o’rin tutgan, inson shaxsiyatining rivojlanishidagi muhim ahamiyatga ega bo’lgan san’at turidir.

Musika nafosatni tarbiyalaydi. U atrofdagi narsalarni to’g’ri idrok etish, anglash va qadrlashga o’rgatadi. Insonning ma’naviy dunyoqarashini shakllantiradi.

Bugungi kunda yurtimizda olib borilayotgan islohotlar zaminida o’sib kelayotgan yosh avlod vakillarini har tomonlama bilimli, intellektual salohiyatli, jismonan va ma’nan kuchli bo’lib yetishlari nihoyatda muhimdir. Shu o’rinda, muhtaram yurtboshimiz Sh.M.Mirziyoyevning tashabbuslari bilan 28.11.2018 yildagi PQ-4038-son “O’zbekiston Respublikasida milliy madaniyatni yanada rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to’g’risida”gi qarorida xalqimizning ma’naviy-ma’rifiy saviyasini yuksaltirish, madaniyat va san’at muassasalarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, soha vakillarini qo’llab-quvvatlash bo’yicha ahamiyat qaratilgan.

Binobarin, o’sib kelayotgan yosh avlodning ma’naviy kamol topishlarida ajdodlarimizning vatanparvarlik ruhiyatida qilgan jonkuyarliklarini anglashlari juda ham dolzarb va muhim sanaladi.

Manashu asnoda hozirgi kunda asosan milliy vatanparlik, xalqning jismoniy va ma’naviy tomonda erkka erishmoqligi uchun o’z jonlarini ham ayamagan “Jadidchilarimiz” ning faoliyati va ularning kamolotga erishish maqsadlari yo’lida qilgan jonkuyarliklarini anglashga qaratilgan bir qator adabiyotlar yozilib, video va audio materiallar tayyorlanib, joylarda targ’ibot hamda tushuntirish ishlari olib borilmoqda.

Vaholanki, o’z – o’zidan bu holat musika ijodkorlari zimmasiga ham shu maqsad va olib borilayotgan ishlar zaminida o’z hissalarini qo’shish yo’lida qator vazifalarni yuklaydi.

Binobarin yaqin yillar ichida O’zbek kompozitorlari tomonidan tarixiy shaxslarimiz hamda jadidlarimizga bag’ishlangan bir nechta asarlar ijro qilinib, xalqqa havola qilindi.

Xususan: O’zbekiston davlat konservatoriyasi professori Mustafo Bafojevning “Usmon Nosir” musiqali dramasi, O’zbekiston davlat konservatoriyasi professori Oydin Abdullayevaning “Bizga maktab kerak yohud Zamon avloniysi” nomli musiqali dramasi va yana shu kabi asarlar shular jumlasidandir.

O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 27.12.2021-yildagi PQ-64-son “Opera va balet san’atini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi qarorida mamlakatimizda opera va balet san’atini yanada rivojlantirish, Alisher Navoiy nomidagi O’zbekiston davlat akademik katta teatri faoliyatini

takomillashtirish, milliy opera va balet san'atini keng targ'ib etish, uning jahon san'at olamida tutgan o'rnini va mavqeyini yanada mustahkamlashga qaratilgan.

O'zbekiston kompozitorlik ijodiy musiqa san'atimizda yosh ijodiyot turi sifatida o'tgan asrda tamal toshi qo'yildi. Bu borada, mahalliy kompozitorlarni yetishtirish, mamlakatimiz musiqiy hayotida opera, balet, simfoniya, kamer-cholg'u, vokal janrlar kirib keldi va qisqa muddat ichida ushbu musiqiy navlarda milliy va xalqchil asarlar yaratildi. Asrimizning 20-yillariga kelib, o'zida shu an'analarni mujassam etgan, barcha musiqiy janrlarda ijod etib kelayotgan otaxon kompozitorlarimiz faoliyati bugungi musiqiy jarayonda muhim ahamiyat kasb etib kelmoqda. Shunday ijodkorlar sirasiga, O'zbekiston Respublikasi san'at arbobi, kompozitor, dirijyor, xalqaro Amerika assotsiatsiyasi (ASCAP) a'zosi, "Fidokorona xizmatlari uchun" va "Mehnat shuhrati" ordenlari sohibi Mustafo Bafoevni keltirishimiz mumkin.

O'zbek adabiyoti va ijodiy madaniyatining eng kata shakllanish davrida kata roli bo'lgan shoir va adabiyotshunoslardan biri bo'lmish Nosirov Usmon o'zbek she'riyati va adabiyotining yorqin vakilidir. Uning xorijiy davlatlarning yetuk yozuvchilari tomonidan yozilgan eng sara asarlarni o'zbek tiliga tarjima qilgani Usmon Nosir ijodidagi samarali ishlaridan biridir. Shu jumladan A.S.Pushkinning "Boqchasaroy fontani", Lermontovning "Demon" ("Iblis") dostonlari va boshqalar o'zbek kitobxonlarining qalbiga yetib borgan. Uning ijodida she'riy to'plamlar: "Quyosh bilan suhbat", (1912), "Safarbar satrlar" (1932), "Traktorobod" (1934), "Yurak" (1935), hikoyalar, "Nil va Rim", "Norbo'ta", "Naxshon" larni misol qilib ko'rsatishimiz mumkin.

Mashhur shoir va adabiyotshunos Usmon Nosir hayoti va ijodiy yo'li bo'yicha 2022-yil ustoz kompozitor Mustafo Bafoev tomonlaridan davlat buyurtmasi asosida musiqali drama yozilgan va sahnalashtirilgan. Ilk premyerasi shu yilning 6-iyul kuni Muqimiy nomidagi O'zbekiston davlat musiqali teatrida bo'lib o'tgan.

"Usmon Nosir" musiqali dramasi libretto muallifi Javlon Jovliyev, rejissiyori Doston Haqberdiyev, rassom Mirjalol Xoliqov, adabiy maslahatchi Naim Karimovlardir. Premyera tomoshabinlar tomonidan iliq kutib olingan. Orkestr va solistlarning mahoratli ijrosi musiqa va dramani o'zaro uyg'un holatda namoyish etilishiga yordam berdi. Mazkur musiqali drama teatring doimiy repertuaridan joy olgan bo'lib har oyda bir necha bora tomoshabinlarga havola qilinadi. Bu esa asarning yetuk darajada yozilganidan dalolatdir.

Spektaklda Ravshan Ibragimov, Mehri Bekjonova, Ma'suda Otajonova, Oqila G'ulomova, Jamolbek Valiev kabi mahoratli aktyorlar rollar ijro etishgan.

Spektaklda Usmon Nosirning jazo bo'linmasidagi so'ngi kunlari tasvirlangan bo'lib, bo'lib o'tgan voqeiliklar go'yoki shoirning hayot olami ila bevosita sahnada gavdalanadi. O'sha zamonning qiyinchiliklari, insonlarning erksizligi va marifatparvarlarga nisbattan qilingan tuxmat va bo'xtonlar, ba'zi ayyor shaxslarning esa do'stman deb turib o'z manfaatlari yo'lida insonlarning ortidan xanjar urishlari mualliflar va ijrochilar tomonidan mohirlik bilan sahnalashtirilgan.

Asarda bosh qahramonlarning xarakterlari bir necha bor o'zgaradi. Misol tariqasida Usmon Nosir qamoqdan oldin yonib, kuch – g'ayratga to'lib turgan holda ko'ringan bo'lsa, qamoqdan so'ng hammani o'ziga do'st deb bilganidan pushaymon, xatolarini eslayotgan, onasining sog'inchidan ado bo'lgan inson sifatida ko'rinish beradi. Usmon Nosirning oldidagi bir necha insonlar esa, asar boshida do'stingman deb turib keyinchalik Usmonning ortidan yolg'on tuxmatlar qiladigan ayyor inson sifatida, asarning finalida esa yana o'shalar yana haqiqiy do'stdek gavdalanishadi.

Musiqali dramada ko'plab ariya va xor nomerlarini tinglashimiz mumkin. Shulardan eng mashxurlari xor va solistlar ijro qiladigan "Yurak" va finaldagi "Bog'im" nomerlaridir.

Ushbu asar Muqumiy nomidagi musiqali drama teatrining doimiy repertuaridagi asarlardan biridir. Asar ijrosi yaxshi bo'lsada texnik tomondan biroz kamchiliklar yuzaga keldi. Xususan, sahna almashish paytida turli xil shovqinli tovushlar eshitilib qolinmoqda. O'ylaymizki bu kamchiliklar ham tez orada teatr tashkilotchi va texnik hodimlari tomonidan bartaraf etilib, tomoshabinlar ommasiga bekamu ko'st taqdim etiladi.

S. Гим Бо Гим Бо Гим

A. Бо Гим Бо Гим

T. Гим Бо Гим Бо Гим

B. Бо Гим Бо Гим

Pno.

Musiqali drama salkam 1 oy ichida yozilgan bo'lsada kompozitor Mustafu Bafoevning yetuk mahorati sababli professional darajada sahna yuzini ko'rdi. Yirik hajmdagi asarlarni tez va sifatli yozish qobiliyati kompozitorning ijodiy salohiyati yuqori darajada ekanligidan dalolatdir. Jadidchilarning ijodiy qiyofasini to'la to'kis ochib berish orqali keng xalq ommasiga o'rnak sifatida ko'rsatish taqsinga loyib bo'lib, bunday ijodiy jarayonlarga boshqa kompozitorlar tomonidan ham murojaat qilib kelinmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Jabborov A. "Musiqiy drama va komediya janrlari o'zbekiston kompozitorlarining ijodiyotida".

Jo'rayev N. (2004). "O'zbek xalq baxshichiligi". Toshkent: Ma'naviyat.

Muminov A. (1997). "Doston va baxshichilik san'ati". Toshkent: Sharq nashriyoti.

Nazarov Q. (2016). "Xorazm baxshi-dostonchiligining badiiy xususiyatlari". Toshkent: Fan va texnologiya.

BOLA TARBIYASIDA MILLIY KUY-QO‘SHIQLARNING AHAMIYATI

Muallif: Gulnoza Siddiqova ¹

Affilyatsiya: Jizzax davlat pedagogika universiteti katta o‘qituvchisi ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14378815>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada kelajak avlod tarbiyasida milliy kuy-qo‘shiqlar va milliy o‘inlarning ahamiyati, ajdodlarimizdan qolgan boy madaniy merosni asrab-avaylab, o‘z xolicha avlodlarga yetkazish to‘g‘risida gap boradi.

Kalit so‘zlar: ma’suliyat, alla, an’ana, mehr, madaniy meros, voris, e’tibor, etiqod.

Kelajagimiz egalari bo‘lgan yosh avlodning ta’lim-tarbiyasida ota-onalar, mahalla-ko‘y, shuningdek mutassadi tashkilot va idoralar birdek ma’suldirlar. Oliy majlis qonunchilik palatasida bu borada qator me’yoriy hujjatlar qabul qilinib, qator loyihalar tasdiqlanmoqda.

Gar shunday ekan, milliy an’analarimiz va milliy urf odatlarimiz bilan yo‘g‘rilgan milliy kuy-qo‘shiqlarimizning ahvoli qay darajada? Bola tarbiyasida yo‘qolib borayotgan xalq qo‘shiqlari-yu, milliy mumtoz kuylarning tarbiyaviy ahamiyati bormikan? Bunday savollarga javob berish uchun hozirgi yoshlarimizni qiziqishi-yu, kundalik eshitayotgan qo‘shiqlarini tarbiyaviy ahamiyatiga e’tibor qaratsak.

O‘zbek xalqining qon-qoniga singib ketgan azaliy ezgu fazilatlaridan biri – bolajonlikdir. Shoir aytganidek “Dunyoda bolam deb yashaydi- o‘zbek”.

Shu bois mamlakatimizda har yili “Birinci iyun – Xalqaro bolalarni himoya qilish kuni” sifatida keng nishonlanib kelinadi. Shunday ekan yurtimizda o‘shib ulg‘ayayotgan yosh avlod hech kimdan kam bo‘lmay voyaga yetishi va kamol topishi yo‘lida barcha shart-sharoitlar yaratilib ularni ta’lim–tarbiyasini yanada yaxshilashga alohida e’tibor qaratilmoqda.

Maqsad o‘shib kelayotga kelajak avlod tinch va osuda hayotda, sog‘lom turmush tarzida yashab, unitilib ketayotgan milliy xalq qo‘shiqlarini va raqs, kuylarini zamonaviy kuy-qo‘shiqlar bilan chalkashtirib yubormay, zamonaviy oxanglar bilan badiylashtirib ajdodlarga yetkazish.

Ma’lumki bola tarbiyasi ona qornidayoq boshlanadi. Darhaqiqat, o‘zbek millatining chiroyli urf-odatlar va an’analar ko‘p. Shulardan biri momolar, buvilar chaqaloq yetti kunlik bo‘lganda “Beshikka solish” marosimini o‘tkazadilar. Beshik ustidan sochalosh ya’ni (shirinliklar, yong‘oqlar) sochilib, chaqaloqni onasini beshikni tebratib alla aytishga undaydilar. Ona shu kundan boshlab o‘z bolasiga butun mehrini berib alla ayta boshlaydi. Allada mehr bor, sirli bir sehr bor. Alla eshitgan har qanday bola qulog‘iga yoqimli ohang bilan birga shirin tuyg‘ular, yuraklarni sel qilib xis-hayajonni uyg‘otuvchi so‘zlar aytiladi. Dunyodagi jamiki ayol borki, alla aytishni orzu qiladi. Onalik baxtiga erishgan o‘zbek ayolining allasi esa, qo‘shiqlar ichida eng yoqimli va eng chiroylisidir.

Alla aytay jonim bolam,

Uxlab qolgin alla-yo.

Shirin allam tinglab, asta

Orom olgin alla-yo.

Ha, alla ohangi bilan o‘shib ulg‘aygan bola tarbiyali, yumshoq ko‘ngilli, vatanparvar, do‘stiga sadoqatli, yoru-brodariga yordamini ayamaydigan, haqiqiy mard inson bo‘lib ulg‘ayadi degan gaplarni ham aynan onalarimiz aytishgan. Xo‘sh shunday ekan, yomon hulqli, tarbiyasi og‘ir, jamiyatga

foydasidan ko'p zarari tegadigan yoshlarni kim voyaga yetkazgan. Axir ularni ham ona dunyoga keltirgan-ku yoki ularning qulog'iga alla kirmaganmi? Gar birgina alla qo'shig'ini bola tarbiyasida shunchalik ta'siri bor ekan, nega bunga jiddiyoq ahamiyat bermiymiz? Yoki hozirgi yosh, zamonaviy, o'qimishli onalarimiz alla aytishni or bilishadimi?

Hozir zamonamiz tinch, yurtimiz obod. "Bizdan ozod va obod Vatan qolsin" shiori ostida barcha ezgu ishlar kelajak avlodga qaratilmoqda. Shunday ekan bolalar uchun yaratilayotgan jamiki narsalar qanchalik qulay va foydali bo'lmasin ona allasi bilan o'rnini almashtirib bo'lmaydi. "Inson tanasiga kuy bilan –jon ato etilgan" degan gapning zamiriga nazar tashlaydigan bo'lsak, inson tirik ekan uning tarbiyasida musiqa ham tarbiya o'chog'i sifatida ta'sir etishini inkor etib bo'lmaydi.

Umumta'lim maktabiga borgan bolalar estetika fanlari qatorida musiqa fanini o'rgana boshlaydilar. Musiqa va ashula dars soatlari esa yillik o'quv reja bo'yicha haftasiga atigi bir soatdan to'g'ri keladi.

Eng achinarli tomoni shundaki, bola o'sish yoshida o'ziga zarur va qiziqishi kuchli bo'lgan fanni bir haftada bir marta o'zlashtiradi, musiqa o'qituvchisi esa bolalar uchun milliy kuy qo'shiqlarni chuqurroq singdirishga kam vaqt ajratadi. Chunki o'quv rejada berilgan mavzuni o'tishga majbur. Bir haftada o'qituvchi qanchalik kuchli va zarur bilimni bermasin kelgusi haftadagi musiqa darsigacha bolada ancha sog'inish va zerikish hosil bo'ladi.. Natijada milliy kuy qo'shiqlardan ko'ra, hoxlagan zamonaviy kuy –qo'shiqlarni eshitishga majbur bo'ladi, milliy kuy-qo'shiqlarga bo'lgan e'tibor susayadi.

Azal-azaldan ma'lumki bolalarimiz va momolarimiz xalq qo'shiqlari yordamida milliy o'yinlar o'tkazishgan. Bular "Beshqarsak", "Boychechak", "Berkinmachoq", "Oq-terakmi-ko'k terak", "Yomg'ir-yog'aloq" va hokazo qo'shiqlar aytish bilan birga milliy harakatli o'yinlarni ham bajarganlar.

Bunday o'yinlar bola tarbiyasida muhim ahamiyatga ega bo'lib, bolalar bog'chasidanoq e'tibor berilishi zarur. Har bir bog'cha tarbiyachisi guruh bolalari bilan ishlashda albatta musiqa mutaxassisi bilan kelishgan holda har xil harakatli o'yinlar, milliy ruhdagi kuy qo'shiqlardan keng foydalanishi kerak. Umumta'lim maktablarida esa gar musiqa soatlari kam ekan, darsdan tashqari musiqa to'garaklariga alohida ahamiyat berib, ish faoliyatni kuchaytirish zarur. Poytaxtimizdagi umumta'lim maktablarida, darsdan tashqari to'garaklarda, musiqa va san'at maktablarida, musiqaga ixtisoslashgan maktablarda musiqaga bo'lgan e'tibor arzigulik darajada. Buni televideniya orqali berib borilayotgan ko'rsatuvlarda va radio orqali berilayotgan eshittirishlardan ham bilsa bo'ladi. Ammo respublikamizning turli viloyat va tumanlarida ham ahvol shu darajadamikan? Agar biz bu xolga e'tiborni kuchaytirib, nazoratni qo'lga olmasak kelajagimiz poydevori bo'lgan farzandlarimiz milliy merosimiz bo'lgan "Shashmaqom"ni, unda jamlangan kuy-qo'shiqlarni, ajdodlardan meros o'tib kelayotgan xalq qo'shiqlari-yu, laparlarni eshitishdan mahrum bo'lib, o'zligimizni, qolaversa milliy kuy –qo'shiqlarimizni eshitishga ojizlik qilib qolmaydilarmi?

XULOSA sifatida aytish joizki, bo'lajak onalarimizga shuni aytmoqchimizki bolaga tarbiya berishni tug'ilganda emas, ona qornidayoq boshlash zarur. Chunki homiladorlik vaqtida ko'proq milliy ruhdagi kuy-qo'shiqlarni tinglasalar, bir kunda hech bo'lmaganda bitta o'zbek milliy mumtoz kuylaridan eshitsalar, asab tizimini mustaxkamlash bilan birga salomatliklari uchun va tug'ilajak farzandlarining sog'lom dunyoga kelishining aniq kafolatidir.

Bola tarbiyasida milliy kuy –qo'shiqlarga bo'lgan e'tiborni vaqtida yo'lga qo'ymas ekanmiz, farzandlarimizga berayotgan tarbiyamiz ma'lum ma'noda besamara bo'lishi muqarrar. Zero, ajdodlarimizdan qolgan boy madaniy merosni asrab-avaylab, o'z xolicha avlodlarga yetkazish bola tarbiyasida odob-ahloqiga bo'lgan e'tibor va mas'uliyatni yanada oshiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

- Panjiyev Q.B. Musiqa o'qitish metodikasi. Darslik. Toshkent. 2023. 306 b.
Ibrohimjonova G.A., Yuldoshev U.Yu. Musiqa nazariyasi. Darslik. Toshkent. 2017
Ibrohimov O.A. "O'zbek xalq musiqa ijodi" (metodik tavsiyalar 1-qism), Toshkent. 1994-y.
B. 62.
Karabaev U. Etnokultura (Traditsionnaya narodnaya kultura): Ucheb. Posobie Toshkent, Sharq. 2005. St. - 240.

UMUMTA’LIM MAKTABLARI MUSIQA MADANIYATI DARSIDA VOKAL-XOR MASHQLARI USTIDA ISHLASH

Muallif: Ibragimova Shaxnoza Baxodirovna ¹

Affilyatsiya: Xalqaro Nordik universiteti Musiqa ta’limi va san’at yo’nalishi 1-kurs magistranti ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14378879>

ANNOTATSIYA

Inson tarbiyasi, kamoloti, har qanday jamiyatning eng dolzarb muammolaridan biri bo’lib kelgan. Chunki jamiyatning shakllanishi, rivojlanishi, ravnaq topishi shu jamiyatdagi tarbiyasiga bog’liq.

Kalit so’zlar: xor, xorshunoslik, vokal, dinamik tus, dinamika, ovoz tembri.

Ko’p ovozli xor san’ati Respublikamiz musiqa hayotiga XX asrning 20-30 yillaridan boshlab kirib kela boshlagan. Xor san’ati asarlari dastlab musiqali dramalar va komediyalar hamda operalarga moslab qayta ishlangan holda qo’llanilgan. Masalan: Tolibjon Sodiqovning “Layli va Majnun”, S.Vasilenko va M.Ashrafiyning “Bo’ron”, “Dilorom” operalari shular jumlasidandir. Bular o’zbek ko’p ovozli xor ijrochiligining rivojiga katta hissa qo’shgan.

Ko’p ovozli xor san’atining jadal rivojlanishi XX asrning 50-60 yillarga to’g’ri keladi. 1952 yili O’zbekiston Davlat Filarmoniyasi qoshida tashkil etilgan O’zbekiston Davlat Xor kapellasi S.Valenkov rahbarligida Respublikamizda xor ijrochiligining o’sishiga keng yo’l ochib berdi. Bu xor dasturini boyitishda M.Burxonov, S.Boboev, I.Akbarovlarning birinchi o’zbek, tojik, qozoq, qoraqalpoq xalq qo’shiqlarini xor jamoasi uchun qayta ishlash natijasida ko’p ovozli milliy xor asarlari yaratildi. Har yili qo’shiq bayramlari, festivallar o’tkazilib, unda ko’p mingli xor jamoalari qatnashgan.

Musiqa janrlari ichida eng demokratik va ommaviy xususiyatga ega bo’lgan tur bu – xor san’atidir. U kishilarning kundalik hayoti bilan chambarchas bog’liqdir, ularni g’oyaviy estetik jixatdan tarbiyalaydi. Mashhur musiqa nazariyotchisi faylasuf, bastakor va musiqa madaniyati shakllanishi davrining asoschilaridan biri B. Asafev fikricha, xor san’ati musiqani tushuna bilish vositasidir.

Xor grekcha – xoros, “yig’ilish” ma’nosini bildiradi. Qadimiy grek teatri spektakllarida qatnashuvchi ashulachilar, o’yinchilar va deklaratsiya qiluvchi guruhlar “xorvetlar” deyilgan. Xorda yakka tembrlarning qo’shilishidan hosil bo’lgan o’ziga xos vositalar orqali ijro qiladigan asarning mazmunini eshituvchilarga yetkazib bera oladigan jamoani atash mumkin. Ko’p ovozli kuylash malakalari bu xorshunoslik fanining turlaridan biri bo’lib hisoblanadi. Xorshunoslik kursi xor san’atining nazariy asoslarini o’rgatuvchi fan bo’lib, xorda kuylash vokal texnikasi, xor ijrochiligining asosiy bilim va malakalarini o’rgatadi. Bo’lajak bolalar uchun xorshunoslik asoslari kursi asosiy fanlardan bo’lib, musiqaga ixtisoslashtirilgan maktablar, o’rta maxsus o’quv yurtlari, kasb-xunar kolleji, akademik litseylarda musiqa darslarini namunali olib borish va xor bilan ishlashda musiqa o’qituvchisining ixtisosligi bo’yicha tarbiyalashga ko’maklashadi.

Xor turlari:

1. Bolalar xori.
2. Ayollar xori (soprano, alt).
3. Erkaklar xori (tenor, bariton, bas).
4. Aralash xor.

Xor ijrosining: dinamik tus, tovush hosil qilish, ohangni yo'llash, tovush hosil qiluvchi unli va undosh tovushlarni talaffuz qilish, dinamika, sur'at, ovoz tembri kabilar badiiy ifoda vositalari hisoblanadi.

Ko'p ovozli kuylash malakalarini shakllantirish metodlari quyidagilardan iborat:

- a) ovoz sozlash;
- b) ovoz hosil qilish;
- v) diksiya;
- g) xotira;
- d) nafas;
- e) ritmika;
- yo) jismoniy rivojlov.

Xorda olib boriladigan vokal ishlarining maqsadi, xonandalarga to'g'ri kuylash malakalarini o'stirishdir. Vokal ishlariga quyidagilar kiradi:

1. Xorning muhim elementlari ustida ishlash.
2. To'g'ri nafas olish.
3. Xor jamoasining a'zolarini bir xil vokal malakalariga kiradi. Xorda xar doim vokal-xor texnikasini rivojlantirish zarurdir.

Musiqqa eng avvalo kishi tasavvurida obrazlar yaratishi orqali inson ruhiyatiga singib boradi. Yaxshi, yoqimli musiqa kishida yaxshi kayfiyat uyg'otadi va u kishi ruhiga ko'tarinkilik olib kiradi. Musiqa san'ati ba'zan shunday chuqur ma'no va mazmunga ega bo'ladiki, undan olingan taasurotlarni ta'riflashga ba'zan inson tili ojizlik qiladi. Shunday ekan sirli ohanglar orqali jamiyatimizning asosi bo'lmish talaba yoshlarda milliy g'oya tushunchasini shakllantirish davr talabi bo'lib qolmoqda.

XULOSA qilib aytganda, xor jamoasining ovoz sifatlari yuqori darajada bo'lishi kerak. Xor tarkibining asosiy qismini ovozlar tashkil etadi. Bu ovozlarning chambarchas kuylanishi ko'p ovozli kuylash malakalarini shakllantirish xisoblanadi. Bunday kuylash malakalari bolalarni eshitish qobiliyatini rivojlantirishga katta xissa qo'shadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

- Ro'ziev Sh. Xorshunoslik. – T.: “G'ofur G'ulom”, 1987.
Qodirov R. Boshlang'ich maktabda ko'p ovozda kuylash. – T.: 1997
Yusupova. N. “ Musiqa savodi , metodikasi va ritmika” Toshkent. 2010 yil. “ Musiqa ” nashriyoti.

MUSIQA MADANIYATIDA JADIDLAR FAOLIYATI

Muallif: Ismailov Tohirjon Xushnudbek o‘g‘li ¹

Affilyatsiya: Ma’mun universiteti o‘qituvchisi ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14378953>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada XIX asr oxiri va XX asr boshlarida O‘zbekistonda jadidchilik harakati vakillarining musiqa madaniyatiga qo‘shgan hissasi tahlil qilinadi. Jadidlarning musiqa madaniyatida yangicha qarashlari, ularning xalq musiqa an‘analarini saqlab qolish va rivojlantirish yo‘lidagi xizmatlari ko‘rsatib o‘tiladi. Shuningdek, ularning musiqa ta‘limini takomillashtirish borasidagi faoliyatlari va bu jarayonda ilg‘or pedagogik yondashuvlardan foydalanganliklari **MUHOKAMA** qilinadi. Tadqiqot davomida jadidlarning milliy musiqa madaniyatini zamonaviy madaniy jarayonlar bilan uyg‘unlashtirishga bo‘lgan intilishlari yoritiladi. Maqolada musiqa madaniyatining o‘sha davrdagi rivojlanish yo‘nalishlariga jadidlarning ta‘siri ilmiy dalillar asosida ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: jadidchilik, musiqa madaniyati, milliy musiqa, ta‘lim islohoti, innovatsion yondashuv, xalq musiqa an‘analari, musiqa ta‘limi.

KIRISH. Musiqa madaniyati har bir millatning o‘ziga xosligini belgilovchi asosiy omillardan biridir. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida O‘zbekistonda jadidchilik harakati milliy madaniyatni rivojlantirish, xalqning ma‘naviy yuksalishiga zamin yaratishda katta rol o‘ynadi. Ushbu davrda milliy musiqa madaniyati ham katta o‘zgarishlarni boshdan kechirdi. Jadidlar o‘z faoliyatlarida milliy musiqa an‘analarini saqlab qolish va rivojlantirish bilan birga, zamonaviy yondashuvlarni qo‘llash orqali yangi o‘quv-uslubiy tizimlarni joriy etishga e‘tibor qaratdilar. Musiqa madaniyatini rivojlantirishda jadidlarning roli nafaqat milliy madaniyatni zamon talablariga moslashtirish, balki uni xalqaro miqyosda tanitish maqsadida amalga oshirilgan sa‘y-harakatlarda ham namoyon bo‘ldi. Ular musiqa ta‘limi sohasiga yangicha pedagogik yondashuvlarni olib kirdi, maktablarda musiqiy bilimlarni o‘qitish tizimini rivojlantirdi va xalq orasida musiqaning ma‘rifiy ahamiyatini targ‘ib qildi.

Mazkur maqolada jadidchilik harakati vakillarining musiqa madaniyatiga qo‘shgan hissasi, ularning bu boradagi innovatsion tashabbuslari va milliy musiqa rivojiga bo‘lgan ta‘siri ilmiy nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Shuningdek, jadidlarning madaniy-ma‘rifiy faoliyatini chuqur o‘rganish orqali ularning bugungi musiqa ta‘limi va madaniyatiga ta‘sirini baholash maqsad qilingan.

ADABIYOTLAR TAHLILI: Jadidlarning musiqa madaniyatidagi faoliyatini o‘rganish bugungi kunda musiqa tarixi va pedagogikasi sohasida muhim tadqiqot yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu mavzuni yoritishda tarixiy va nazariy manbalar, jadidlar qoldirgan ilmiy va ma‘rifiy asarlar hamda zamonaviy tadqiqotlar asosiy manba bo‘lib xizmat qiladi.

Xususan, Alixon To‘ra Sog‘uniy[8], Munavvarqori Abdurashidxonov[6] kabi jadid ma‘rifatparvarlarining ta‘lim va musiqa madaniyati sohasidagi qarashlari ularning asarlarida aks etgan. Ular o‘z asarlarida milliy musiqa an‘analarini rivojlantirish va ta‘lim tizimida musiqa ta‘limini yo‘lga qo‘yish g‘oyalarini ilgari surgan. Jumladan, Munavvarqorining "Turkiston maorifi"[6] nomli maqolalari va ta‘limiy dasturlarida musiqa madaniyatining yosh avlod tarbiyasidagi o‘rni alohida ta‘kidlangan.

Shuningdek, O‘zbekistonda jadidchilik harakatini o‘rgangan akademik tadqiqotchilar, jumladan, Fitrat[5], Behbudiy[3] va Avloniy[1] faoliyati haqida yozilgan asarlar ham jadidlarning musiqa

madaniyatiga qo'shgan hissasini ochib beradi. Adabiyotlarni tahlil qilish davomida jadidlar faoliyatining musiqa madaniyati rivojiga qo'shgan ulkan hissasini, ularning milliy madaniyatni zamonaviylik bilan uyg'unlashtirish borasidagi muvaffaqiyatlarini ilmiy dalillar asosida ochib berish imkonini beradi. Ushbu tadqiqotlar bugungi kunda milliy musiqa madaniyatini yangi bosqichga olib chiqishda muhim nazariy asos sifatida xizmat qiladi. Jadidchilik harakati doirasida musiqa madaniyati ham rivojlantirilgan bo'lib, bir qator jadidlar musiqaga alohida e'tibor qaratganlar. Quyida musiqa bilan shug'ullangan ayrim taniqli jadidchilar va ularning faoliyat yo'nalishlari keltiriladi:

Abdulla Avloniy[1]: faqat adabiyot va ta'lim sohasida emas, balki musiqa san'atini rivojlantirishga ham e'tibor qaratgan. U "Ona tili" darsliklarida qo'shiq va she'rlarni musiqiy ta'lim vositasi sifatida kiritgan. Shuningdek, u xalq qo'shiqlarini targ'ib qilgan va maktablarda musiqa darslarini joriy qilishni ilgari surgan.

Hamza Hakimzoda Niyoziy - o'zbek jadidlarining eng taniqli vakillaridan biri bo'lib, musiqa va teatr san'atini rivojlantirishga ulkan hissa qo'shgan. U musiqiy dramalar yozgan va ularni ijro etishda faol qatnashgan. "Layli va Majnun" kabi musiqiy spektakllar Hamzaning teatr san'ati bilan musiqani uyg'unlashtirishga urinishidan dalolat beradi.

Munavvarqori Abdurashidxonov[6] - xalq musiqasini maktab va madrasalarda targ'ib qilishga intilgan. U jadid maktablarida musiqa va she'riyatni o'quv dasturlariga kiritishga harakat qilgan.

Abdurauf Fitrat[5] — o'zbek ma'rifatparvarligi va milliy uyg'unish harakatining yorqin namoyandalardan biri bo'lib, uning "O'zbek klassik musiqasi va uning tarixi" asari milliy musiqa merosimizni ilmiy jihatdan o'rganishda muhim manba hisoblanadi. Ushbu asar Fitratning o'z davridagi musiqiy tafakkur, ilmiy qarashlar va milliy san'atni rivojlantirishdagi sa'y-harakatlarini aks ettiradi. Fitratning asari o'zbek musiqasining tarixiy ildizlari, shakllanishi va rivojlanish yo'llarini o'rganish bilan birga, uning pedagogik va ma'rifiy ahamiyatini ochib berishga qaratilgan. Asarning asosiy mazmuni va ahamiyati:

Musiqaning tarixiy ildizlari Fitrat "O'zbek klassik musiqasi va uning tarixi" asarida[5] o'zbek xalqining musiqiy an'analari qadim zamonlardan buyon mavjud bo'lganini ta'kidlaydi. U xalq og'zaki ijodiyotini, baxshichilik va dostonchilik an'alarini musiqiy madaniyatning asosiy manbai sifatida ko'rsatadi. Fitrat o'zbek musiqasining shakllanishida xalq kuylarining roli beqiyos ekanini asoslab beradi.

Shashmaqom tizimi Fitrat o'z asarida Shashmaqom tizimiga alohida e'tibor qaratadi. U Shashmaqomni nafaqat musiqiy, balki ma'naviy-tarbiyaviy fenomen sifatida tahlil qiladi. Shashmaqomning tuzilishi, turkumlari va kuylaridagi falsafiy mazmun Fitrat asarining muhim qismlaridan biridir. Bu tizimni Fitrat milliy musiqa rivojlanishining eng yuqori bosqichi deb biladi.

Ilmiy tahlil va taqqoslash Fitrat Sharq va G'arb musiqiy tizimlarini qiyoslab, o'zbek klassik musiqasining o'ziga xos xususiyatlarini yoritadi. U Shashmaqomni Arab, Fors va Hind musiqasidan ta'sirlangan bo'lsa-da, o'zbek xalqining ma'naviy ehtiyojlari va milliy tafakkuri asosida rivojlangan betakror tizim sifatida tavsiflaydi[7].

Musiqaning pedagogik ahamiyati Fitrat musiqani faqat san'at emas, balki tarbiya va ta'lim vositasi sifatida ham ko'radi. U o'zbek musiqa san'ati vositasida yosh avlodni milliy ruhda tarbiyalashning ahamiyatiga urg'u beradi. Shuningdek, milliy musiqa asarlarining mazmun-mohiyatini anglash, ularning falsafiy va tarbiyaviy jihatlarini tushunish muhimligini ta'kidlaydi.

Milliy uyg'unishdagi roli Fitrat milliy uyg'unish g'oyalarining rivojlanishida musiqaning bevosita ta'sir ko'rsatishini asoslaydi. Uning fikricha, o'zbek klassik musiqasi xalqni birlashtiruvchi, uning madaniy merosini saqlovchi va rivojlantiruvchi vosita hisoblanadi.

Fitrat asarida o'z zamonasining ilg'or ilmiy usullari va adabiyotshunoslik yondashuvlaridan foydalanadi. U tarixiy-muqoyasa metodidan foydalanib, o'zbek musiqa san'atining rivojlanish bosqichlarini yoritadi. Shuningdek, Fitratning lingvistik va musiqashunoslik tahlillari, kuy va maqomlarning falsafiy mazmunini ochib berishga yo'naltirilganligi uning asariga ilmiy chuqurlik baxsh

etadi. Bugungi kunda Fitratning asari o'zbek milliy musiqasini o'rganishda muhim manba hisoblanadi. Uning tahlil uslubi va musiqiy merosni yoritishdagi yondashuvi zamonaviy musiqashunoslik uchun ahamiyatli bo'lib qolmoqda. Asar milliy musiqani o'rganuvchilar, o'qituvchilar va san'atshunoslar uchun pedagogik va ilmiy-metodik qo'llanma bo'lib xizmat qiladi. Abdurauf Fitratning "O'zbek klassik musiqasi va uning tarixi" asari milliy madaniyat va musiqa tarixini o'rganishda nodir ilmiy asar hisoblanadi. Fitrat o'z asarida milliy musiqa merosining o'ziga xosligini, uning tarbiyaviy va ma'naviy ahamiyatini ochib beradi. Ushbu asarni chuqur o'rganish va undan foydalanish nafaqat milliy musiqa rivojlanishi, balki yosh avlodni milliy qadriyatlar asosida tarbiyalashda ham muhimdir.

Behbudiy Mahmudxo'ja[3] - jadid maktablari va madaniy-tarbiyaviy ishlar orqali musiqa san'atiga e'tibor qaratgan. U xalq qo'shiqlari va an'anaviy musiqani saqlab qolish hamda yosh avlodga o'rgatish tarafdori bo'lgan.

Abdulla Qodiriy - asarlarida musiqa madaniyatiga bo'lgan qiziqishni aks ettirgan. U xalq musiqasi va qo'shiqlarni o'zbek jamiyatining madaniy merosi sifatida qabul qilgan va ularni saqlashga harakat qilgan. Jadidchilar musiqa orqali yosh avlodni ma'naviy tarbiyalash, milliy ongini rivojlantirish va xalq san'atini zamonaviy talablarga moslashtirishni maqsad qilganlar. Ularning musiqaga bo'lgan munosabati nafaqat san'at, balki pedagogik va ijtimoiy-tarbiyaviy vazifa sifatida qaralgan.

Shuningdek, g'arb olimlarining ham tadqiqot ishlarida mavzuga doir izlanishlarni kuzatishimiz mumkin. Xususan, E. Allworthning "Zamonaviy o'zbeklar: jadidlardan mustaqillik sari" (The Modern Uzbeks: From the Jadids to Independence) nomli tadqiqot asarida[2] o'zbek milliy o'zligini, madaniyatini va ijtimoiy-siyosiy rivojlanish jarayonlarini tahlil qilishda muhim adabiyot hisoblanadi. Quyida ushbu manbani tahlil qilib, uning mazmuni, ahamiyati va ilmiy yondashuvlarini batafsil yoritamiz: Allworth asarida o'zbek xalqining XIX asr oxiridan to mustaqillik davrigacha bo'lgan ijtimoiy, siyosiy va madaniy o'zgarishlari yoritiladi. Kitobning muhim qismi Jadidlar harakati (XIX asr oxiri va XX asr boshlaridagi islohotchi ziyolilar harakati) va uning o'zbek milliy uyg'onishidagi o'rniga bag'ishlangan. Muallif quyidagi jihatlarni qamrab olgan:

Jadidlar harakati: Ushbu harakatning milliy madaniyatni rivojlantirish, zamonaviy ta'lim tizimini shakllantirish va mustamlakachilikka qarshi kurashdagi roli ko'rsatib berilgan.

Sovet davri tahlili: Sovet Ittifoqi siyosati, uning o'zbek madaniyatiga va milliy o'ziga xoslikka ko'rsatgan ta'siri o'rganilgan. Allworth sovetlarning o'zbek madaniyatini "modernizatsiya qilish" niqobi ostida milliy qadriyatlarni yo'q qilishga bo'lgan urinishi haqida batafsil yozadi.

Mustaqillik davri: O'zbekiston mustaqillikka erishgandan keyin milliy qadriyatlarni tiklash jarayonlari va bu jarayonlarda sovet merosining ta'siri tahlil qilingan.

Yondashuvning o'ziga xosligi: Allworth tadqiqotida tarixiy faktlar va ijtimoiy-siyosiy voqealar o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ochib beradi. U tarixni shunchaki bayon qilish bilan cheklanmay, uni chuqur tahlil qiladi.

Mahalliy va xorijiy qarashlarning uyg'unligi: Muallif, G'arb olimlari orasida kamdan-kam uchraydigan darajada, o'zbek manbalari va tarixchilari qarashlariga ham murojaat qilgan.

Kontekstual tahlil: Jadidlar harakatining mintaqaviy va global kontekstda qanday shakllanganini ko'rsatadi. Allworthning tahlil uslubi o'sha davrning xalqaro siyosiy jarayonlarini hisobga olish bilan ajralib turadi[2].

Ilmiy ahamiyati:

Jadidchilik harakatini yoritish: Ushbu harakatning O'zbekiston tarixidagi rolini G'arb olimlari orasida chuqur yoritgan asarlardan biridir. Bu, ayniqsa, Jadidlar harakatining ta'lim, madaniyat va siyosiy uyg'onishda tutgan o'rnini anglashda muhim manba hisoblanadi.

Sovet davri madaniyati: Kitob sovetlarning "xalq dushmanlari" tamg'asini qo'ygan milliy arboblarni, shu jumladan Jadidlarni qayta tiklashga xizmat qiladigan ilmiy isbotlar bilan boyitilgan.

Mustaqillikning ma'naviy poydevori: O'zbekiston mustaqilligi arafasida milliy uyg'onish jarayonining qanday kechganligini o'rganishda kitob qimmatli dalillarga ega.

Kitobda G'arb tadqiqotchisi sifatida muallifning ayrim hollarda mahalliy madaniyatni yuzaki talqin qilishiga uchraganligi seziladi. Milliy tarixning faqat muayyan jihatlarini yoritilib, ayrim masalalar (masalan, diniy-madaniy omillar) unchalik chuqur tahlil qilinmagan. E. Allworthning ushbu asari O'zbekiston tarixini o'rganishda muhim ahamiyatga ega bo'lib, ayniqsa, Jadidlar harakati va o'zbek milliy uyg'onishining siyosiy va madaniy jihatlarini yoritishda noyob manba hisoblanadi. Ushbu kitobni tarixchilar, siyosatshunoslar va milliy madaniyatni tadqiq etuvchi olimlar uchun tavsiya etish mumkin. Shu bilan birga, milliy va global tarixiy jarayonlarni qiyosiy o'rganishda ushbu asar muhim o'rin tutadi.

Y. Bregel[4] 2003-yilda chop qilingan "Markaziy Osiyodagi tarixiy-madaniy taraqqiyot: jadidlar talqini" (Historical and Cultural Developments in Central Asia: Jadid Contributions) asarida Markaziy Osiyo tarixini, xususan, Jadid harakatining madaniy va ijtimoiy rivojlanishga qo'shgan hissasini yoritishda muhim tadqiqotdir. Quyida ushbu manba mazmuni, ahamiyati va ilmiy tahlili yoritiladi:

Ushbu kitob Markaziy Osiyo xalqlarining XIX asr oxiri va XX asr boshidagi ijtimoiy, siyosiy, va madaniy jarayonlarini o'rganishga qaratilgan. Bregel asarda alohida e'tiborni Jadidlar harakati va uning quyidagi jihatlariga qaratadi:

Madaniy islohotlar: Jadidlarning maktab ta'limini modernizatsiya qilish, savodsizlikni tugatish va yangi o'quv dasturlarini joriy etish bo'yicha olib borgan ishlari keng ko'lamda tahlil qilingan.

Jadidlar va milliy uyg'onish: Jadidlar harakati milliy o'zlikni tiklash yo'lidagi dastlabki qadam sifatida ko'rsatiladi. Bregel ular amalga oshirgan madaniy uyg'otishning siyosiy ta'sirlarini ham o'rganadi.

Markaziy Osiyodagi siyosiy jarayonlar: Kitobda o'sha davrdagi Rossiya imperiyasining mustamlaka siyosati va uning Markaziy Osiyo xalqlariga ko'rsatgan ta'siri chuqur tahlil qilinadi[4].

Muhokama: Jadidchilik harakati vakillari o'zlarining ta'lim va madaniyat sohasidagi islohotlari bilan nafaqat ilm-ma'rifat taraqqiyotiga, balki musiqa madaniyatining rivojlanishiga ham katta hissa qo'shgan. Ushbu harakat vakillarining musiqa madaniyatidagi faoliyatini tahlil qilish natijalari shuni ko'rsatadiki, ular milliy musiqiy an'analarni zamonaviy madaniyat talablariga moslashtirish orqali yangi musiqiy qarashlarni shakllantirishga intilganlar.

Jadidlarning faoliyati xalq musiqasini saqlash va rivojlantirish bilan bir qatorda, yosh avlodni musiqa orqali tarbiyalash, ularning estetik va ma'naviy yuksalishiga yordam berish bilan ham bog'liq edi. Xususan, jadidlar tomonidan tashkil etilgan maktablarda musiqa ta'limining joriy etilishi, milliy cholg'ularni o'rgatish va xalq kuylarini targ'ib qilish ulkan ahamiyatga ega bo'ldi. Bu ta'limiy islohotlar orqali yosh avlodda milliy o'zlikni anglash hissi shakllantirildi. Jadidlar nafaqat musiqa ta'limini rivojlantirish, balki milliy musiqa madaniyatini nazariy asoslash borasida ham muhim ishlarni amalga oshirgan. Fitratning "Sharq musiqa ilmi" kabi asarlari milliy musiqaning nazariy jihatlarini o'rganishda muhim rol o'ynadi. Shu bilan birga, jadidlarning madaniyatga yangicha yondashuvi orqali musiqa ijrochiligi va kompozitorlik san'atining rivojlanishiga zamin yaratildi. **MUHOKAMA** natijalaridan kelib chiqib, jadidlarning musiqa madaniyatiga qo'shgan hissasini bir necha asosiy yo'nalishlarda baholash mumkin:

Musiqa ta'limi tizimini rivojlantirish – Jadidlar maktablarda musiqiy savodxonlikni oshirish va yoshlar ongiga milliy musiqaning ahamiyatini singdirish orqali ta'lim sohasida katta islohotlarni amalga oshirdilar.

Milliy musiqiy merosni saqlash – Xalq kuylarini yozib olish, milliy cholg'ularni rivojlantirish, kuy va qo'shiqlarni keng ommaga targ'ib qilish bilan milliy musiqaning yo'qolib ketishining oldi olindi.

Zamonaviylik va milliylik uyg'unligi – Jadidlar musiqada zamonaviy nazariyalarni o'rganish va ulardan foydalanish bilan milliy musiqa rivojlanishiga yangicha yo'nalish berdi.

Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, jadidlarning musiqa madaniyatidagi faoliyati milliy musiqa tarixida o'ziga xos burilish nuqtasini tashkil etadi. Ularning sa'y-harakatlari natijasida musiqa madaniyati ta'lim va ma'rifatning muhim qismiga aylangan bo'lib, bu jarayon bugungi kunda ham dolzarbligini yo'qotmagan. Maqola natijalari milliy madaniyatni rivojlantirish borasida jadidlar tajribasidan foydalanish imkoniyatlarini ko'rsatadi.

Xulosa. Jadidchilik harakatining musiqa madaniyati rivojiga qo'shgan hissasi beqiyosdir. Ular milliy musiqa an'alarini saqlash va rivojlantirish, musiqa ta'limini yo'lga qo'yish va yangi nazariy yondashuvlarni shakllantirish orqali o'z davri madaniyatida tub burilish yasadilar. Jadidlar milliy madaniyatni zamonaviylik bilan uyg'unlashtirish orqali yosh avlodni musiqa orqali tarbiyalash va ular ongida milliy o'zlikni mustahkamlash yo'lida samarali ish olib bordilar. Ularning faoliyati xalq musiqasini yozib olish, milliy cholg'ularni rivojlantirish va kuy-qo'shiqlarni keng ommaga yetkazish kabi muhim yo'nalishlarni o'z ichiga oladi. Shuningdek, Fitrat kabi jadidlarning musiqaga oid nazariy asarlari milliy musiqa ilmini ilmiy asosda rivojlantirish uchun poydevor yaratdi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, jadidlarning musiqa madaniyati rivojiga qo'shgan hissasi nafaqat o'z davri uchun, balki bugungi musiqa ta'limi va madaniyati uchun ham katta ahamiyatga ega. Ularning sa'y-harakatlari milliy musiqa madaniyatini xalqaro miqyosda tanitish va yosh avlodni ma'naviy tarbiyalashda namuna bo'lib xizmat qiladi. Kelgusida jadidlar tajribasini chuqur o'rganish va ularni zamonaviy musiqa ta'limi tizimida qo'llash milliy madaniyatni yangi bosqichga olib chiqishda muhim omil bo'lishi mumkin. Shu asosda, ularning ilmiy va madaniy merosini yanada kengroq o'rganish va targ'ib etish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

- Avloniy A. (1918). Musiqa ta'limi haqida. Toshkent: Nashriyot-Matbaa.
- Allworth E. (2000). The Modern Uzbeks: From the Jadids to Independence. London: I.B. Tauris Publishers.
- Behbudiy M. (1914). Maktablar uchun musiqiy dasturlar. Toshkent: Jadid Nashriyoti.
- Bregel Y. (2003). Historical and Cultural Developments in Central Asia: Jadid Contributions. Leiden: Brill Academic Publishers.
- Fitrat A. (1927). O'zbek klassik musiqasi va uning tarixi. Toshkent: Turkiston Davlat nashriyoti.
- Munavvarqori Abdurashidxonov. (1912). Turkiston maorifi. Istanbul: Maorif Nashriyoti.
- Karimov A. (2001). "Abdurauf Fitrat va uning ilmiy-ma'rifiy qarashlari." O'zbek adabiyoti tarixi masalalari. Toshkent: Fan.
- Sog'uniy A. T. (1923). Milliy madaniyat va musiqa. Toshkent: Milliy Nashriyot.

YOSHLAR TARBIYASINI YUKSALTIRISHDA MA’NAVIY TADBIRLARNING O’RNI

Muallif: Kushinova Ra’no Satiboldiyevna ¹

Affilyatsiya: Musiqa ta’limi va madaniyatshunoslik kafedrası dotsenti ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14379071>

O‘zbekiston Respublikasi yangi hayot uchun yangi O‘zbekiston uchun shiori ostida rivoj topib borar ekan, yurtimizda ma’naviy – ma’rifiy tadbirlarni amalga oshirish borasida milliy qadriyatlarni tiklash, shular asosida yaratilgan milliy bayramlar, ommaviy marosimlarni qayta bunyod etish ishlariga alohida jiddiy tus berilmoqda. "Ma'naviy-ma'rifiy faoliyat - bu insonlarning ma'naviy, ma'rifiy, ahloqiy qarashlariga oid tushunchalarni qamrab oladigan jarayonlardan hisoblanib, aniq reja asosida o'tkaziladigan tadbirlar asnosida amalga oshiriladigan ishlar majmuasidir". Ma'lumki, "ma'naviyat" va "ma'rifat" tushunchalarining ko'pincha birgalikda qo'llanishi ma'naviy-ma'rifiy ishlarda ta'lim va tarbiya uyg'unligini nazarda tutadi. Ayniqsa, ta'lim muassasalarida buning ahamiyati, dolzarbligi yuz barobarga oshadi. Aytib o'tganimizdek, ma'naviyat bevosita ma'rifat tushunchasi bilan uzviy bog'liqdir. Chunki, bilish orqali juda ko'p muammolarni bartaraf qilish mumkin.

Ma'naviy-ma'rifiy ishlarni amalga oshirishda asosiy maqsad yoshlarni bo'sh vaqtlarini mazmunli o'tkazish, ularning ma'naviy, estetik ehtiyojlarini qondirish, ma'naviy dunyosini boyitish, vatanparvarlik, fidoyilik, mehnatsevarlik hissiyotlarini rivojlantirish, jamiyat taraqqiyotida o'z o'rnini egallashi, kelajakda jamiyatning faol a'zosi sifatida shakllanishi, ilmiy, bilimli, zukko bo'lishi kabi ulug' maqsadlar qo'yilgan. Hozirgi kunda bunday ishlar ta'lim muassasalari bilan bir qatorda mahallalarda ham tashkil etilishi katta samara bermoqda hamda bu boradagi samaradorlikning rivoj topishida xotin – qizlarning o'rni beqiyosdir. Ayniqsa, madaniyat va san'at sohasini tubdan isloh qilish va takomillashtirish, madaniyat va san'at muassasalarini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashning samarali tizimini yaratish maqsadida tizimli ishlar olib borilayotgan bir paytda, Namangan davlat universiteti xotin- qizlar pahnamoligida o'tkazilib kelinayotgan ma'naviy- ma'rifiy ishlar tahsinga loyiq deya ayta olaman. Shunday ekan, universitet olimlari ayollari va xotin- qizlari oilada farzandlarni axloqiy-huquqiy jihatdan tarbiyalashda, ta'lim muassasalarida esa yoshlarning qalbida adolat, burch, vatanparvarlikni hissini shakllantirish, ona Vatanni sevishlari o'ta muhimligini uqtiradilar...

Ma'naviy- axloqiy shakllanishning eng maqbul yo'llaridan - musiqiy madaniyatimizning ma'naviy hayotdagi o'rni beqiyosdir. Musiqiy madaniyat o'zining serqirraligi bilan ajralib turadi. Ayniqsa, o'zining chuqur ildizlari qadimgi davrlarga yetib boradigan o'zbek xalqining boy musiqa merosi hozirgi kundalik hayotimizdan ham tushgani yo'q. U xalq ijodining yuksak namunalari, folklor ijrochiligi, kuy tuzilishi, mazmunan rivojlangan cholg'u va ashula asarlari, dostonlar ijro-chi-li-gi hamda murakkab ijrochilik turkumi atalmish maqom musiqa-sini o'z ichiga oladi. Bundan tashqari, xalq musiqiy mada-niya-tida o'zlarining barcha davrlarda sezilarli hissalarini qo'shib kelayotgan xalq bastakorlarining ijodi ham salmoqli o'rin tutadi.[2] Musiqiy madaniyat xalq ma'naviy dunyosining ajralmas qismi bo'lib, uning ma'naviy ehtiyojiga barcha davrlarda beminnat xizmat qilgan. Shuning uchun ham musiqa madaniyatimiz bugungi kunning ulkan ijod maydoniga aylandi, dars jarayonida ham sinfdan va maktabdan tashqari vaqtda ham o'zbek milliy an'analarimizga, xususan, mumtoz kuy qo'shiqlarimizga e'tiborimizni haratishimiz lozim. Bunga zamonaviy musiqa ham zarur. Ikkala janrning bir-biriga

bog'liqligi ham shunda. Inson hayotda yashar ekan, zamon bilan xamnafas yashaydi. Insonning go'zallik tuyg'usini shakllantirmay turib, ma'naviy barkamol inson haqida gapirib bo'lmaydi. Musiqa ana shu nozik tuyg'ularni shakllantirish va tarbiyalashning qudratli vositalaridan biridir. Shaxsni kamol toptirishda musiqa madaniyatining o'rni va ahamiyatini ochib berish, birinchidan, inson va uning mohiyati masalasini, ikkinchidan, ma'rifatlik ko'lamini, uchinchidan, ma'naviy kamolotda musiqa ega bo'lgan imkoniyatlarni aniqlash demakdir.

Bundan tashqari musiqa insonning umuman hayotga bo'lgan estetik munosabatlarini kuchaytiradi va noziklashtiradi, ayniqsa yoshlarni iste'dodini ro'yobga chiqarish, ahloqan poklanish, hayotga moslashish, biror kasb-hunar egasi sifatida ijtimoiy faollashishiga yordam beradi. Musiqa bilan chinakam oshno bo'lgan shaxsning xatto tashqi qiyofasi, xatti-harakati va muomala madaniyatida ham o'zgarish ro'y beradi.

Musiqa ta'limi va madaniyatshunoslik kafedrasida ja'mi 25 nafar professor- o'qituvchilar, shulardan 8 nafari xotin - qizlar talabalarga bilim berib kelmoqdalar. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan ilgari surilgan 5 ta muhim tashabbusni bajarish yuzasidan hamda universitetda san'at va madaniyatni yanada yuksaltirish, madaniy - ma'rifiy ishlar saviyasini yanada rivojlantirish maqsadida 2019 yilda yangi tashkil etilgan "Vokal va an'anaviy xonandalik san'ati", "Cholg'u ijrochiligi" yo'nalishlariga qabul qilingan iste'dodli talabalardan iborat professional darajadagi ansambllar tashkil etildi. "Iftixor" nomli folklor- etnografik ansambli tashkil etilishi ham madaniyat muassasalari bilan hamkorlikning yorqin misolidir.

Musiqa o'qituvchisining muayyan mahoratiga erishuvi uch muxim mantiqiy davrni o'z ichiga oladi. Birinchidan, o'qituvchining sa'yi haraqlari o'z kasbining qadr qimmatiga yo'naltirilgan bo'lishi, ya'ni o'z idealidagi musiqa o'qituvchisi qanday bo'lishi kerakligini aniq tasavvur qila olishiga qaratilgan bo'lishi lozim. Fakultetda nogironligi bor talabalar bilan o'quv-ma'naviy va ma'rifiy hamda ularning bo'sh vaqtlarini ta'minlash borasida bir qator ishlar olib borilmoqda. Ularga fakultet qoshida "Cholg'u ijrochiligi", "Raq's" va "Musiqa savodxonligi" to'garaklari tashkil etilgan. Fakultet raxbariyati va tyutorlari bilan birgalikda "Jinoyatchilik va huquqbuzarlikka moyil, tarbiyasi og'ir talabalar bilan ishlash" bo'yicha bugungi kunda har bir guruh raxbari o'z faoliyatini maqsadli olib borishni yo'lga qo'yarmoqdalar. Hech qachon bolalarni tarbiyalashda yo'l qo'yilgan xato-kamchiliklardan ko'z yummasligimiz kerak. Hozirgi turmushimizda ba'zi bir odobsiz, bilimsiz, aqlsiz, giyohvand, ota-onasiga qo'l ko'taradigan va o'z bolalarining baxtsiz yashashiga sababchi bo'layotgan kishilar uchraydi.

Prezidentimiz Vatanga bo'lgan munosabatni chin dildan his etib, boshqa sohalar qatorida ta'lim-tarbiya tizimini rivojlantirish yo'lida jonbozlik ko'rsatmoqdalar. Ularning eng asosiy maqsadi bugungi pedagogni yosh avlodga bilim, ko'nikmalar berish bilan birga yoshlarni oqilona milliylik ruhida tarbiyalashdan iboratdir. 2021 yil 19 yanvar kuni bo'lib o'tgan ushbu ma'naviy-ma'rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirishga bag'ishlangan videoselektor yig'ilishida davlatimiz rahbari yangi O'zbekistonning mafkurasi deganda, avvalo, fikr tarbiyasi, milliy va umuminsoniy qadriyatlar tarbiyasi ekanligini takidlab o'tdi. "Agar jamiyat hayotining tanasi iqtisodiyot bo'lsa, uning joni va ruhi ma'naviyatdir", - deydi yurtboshimiz Shavkat Mirziyoyev. Bu borada "Yangi O'zbekiston- yangicha dunyoqarash" shiorini oldinga surib, talaba- yoshlarga Vatanni sevis, vatanparvarlik g'oyalarini singdirish orqali ham jinoyatchilikni oldini olish lozim.

XULOSA o‘rnida Muhtaram yurtboshimiz bugungi kunda madaniyat va san’at sohasiga yuksak darajada e’tibor bermoqdalar, ayniqsa yoshlarimiz o‘rtasida milliy musiqa san’atini yanada rivojlantirish, ularda mumtoz qo‘shiqchilik san’atiga mehr- muhabbatni shakllantirish lozimligini uqtirib, quyidagi fikrlarni qayd etdilar: “...agar biz asl haqiqiy san’atni bilmoqchi bo‘lsak, avvalo mumtoz maqom san’atini bilishimiz, o‘rganishimiz kerak...” deya ta’kidlashlarida ham ta’lim maskanlarida musiqiy bilim berayotgan pedagoglarimizning mas’uliyatlari ham ortib borishini kuzatamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning mamlakatimizni 2016 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017 yilga mo‘ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo‘nalishlariga bag‘ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisdagi ma’ruzası. “Xalq so‘zi” gazetasi. 2017 yil 16 yanvar. 11-son.

Panjiyev Q. “O‘zbek musiqasining qatlamlari” T. 2016 y. Asqarova O‘.M. Pedagogikadan amaliy mashqlar va masalalar (Bakalavriatning barcha pedagogik yo‘nalishlari uchun o‘quv-uslubiy qo‘llanma). NamDU. – T.: Istiqlol, 200.

T. Ortiqov, Musiqa o‘qitish metodikasi va maktab repertuari, T., 2012 y.

MUSIQA TA’LIM YO’NALISHIDA XALQ CHOLG’ULAR ORKESTRINI TASHKIL ETISH USHLUBLARI

Muallif: Jo’raev Sherzod ¹

Affilyatsiya: Xalqaro Nordik universiteti musiqa ta’limi va san’at magistratura mutaxassisligi magistranti ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14379148>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada orkestr ijrochiligi orkestr janoalarini rivojlantirishda musiqa psixologiyasi va turli xil metodlardan foydalanish, musiqa o’qituvchisi nazoratida musiqa ta’lim yo’nalishida xalq cholg’ulari orkestrini tashkil qilish. Sozandaning asar ijro qilish cholg’u ijrochiligini shakllantirish notaga qarab ijro qilish hamda uning murakkab jarayonlari to’g’risida batafsil yozilgan.

Kalit so’zlar: cholg’u, xalq musiqasi, ijrochilik, mumtoz musiqa, orkestr, milliy uslub, janr, tur, musiqa, ta’lim.

Musiqa ta’lim yo’nalishida Xalq cholg’ular orkestrini tashkil etish uslublari

Musiqa ta’limi sohasida xalq cholg’ular orkestrini tashkil etishning ahamiyati, nafaqat musiqa san’ati, balki milliy madaniyatning rivojlanishi, uning avlodlar avlodga o’tishi uchun ham muhimdir. Xalq musiqasi xalqning tarixiy, madaniy va ma’naviy merosining ajralmas qismi bo’lib, uning orkestri esa milliy musiqaning chuqur ko’rinishini va uning zamonaviy tendentsiyalarini ifodalashda muhim rol o’ynaydi.

Bu maqolada, musiqa ta’limi yo’nalishida xalq cholg’ular orkestrini tashkil etishning asosiy uslublari va metodologiyalari, orkestrni yaratishda qo’llaniladigan pedagogik yondashuvlar haqida kengroq tahlil qilamiz.

Xalq musiqasi va orkestrning o’ziga xosligi. Xalq musiqasi, avvalo, milliy va hududiy o’ziga xosliklarga asoslanadi. Har bir xalq o’zining musiqiy merosi bilan tanilgan bo’lib, bu musiqalar bir necha asrlar davomida xalqning tarixiy, ijtimoiy va madaniy hayotini aks ettirib kelgan. Xalq cholg’ular orkestri — bu o’zbek xalqining musiqiy madaniyatining eng yorqin va boy namoyishlaridan biridir.

Xalq cholg’u orkestri, nafaqat musiqiy ijro etish jarayonini yanada chuqurlashtiradi, balki xalqning an’anaviy asboblari musiqiy va tarbiyaviy jarayonda kengaytiradi. Xalq cholg’ular orkestrini tashkil etish orqali yoshlarni milliy musiqiy meros bilan tanishtirish va ularning musiqiy tasavvurini boyitish mumkin.

Xalq cholg’ular orkestrini tashkil etishning asosiy bosqichlari. Xalq cholg’ular orkestrini tashkil etish jarayoni bir qator bosqichlardan iborat bo’lib, har bir bosqich o’ziga xos yondashuvlarni va metodlarni talab qiladi. Quyida orkestr tashkil etishda amal qilinadigan asosiy bosqichlar keltirilgan:

Orkestr asboblarning tanlanishi va muvofiqligi. Orkestrni tashkil qilishda birinchi o’rinda orkestrning tarkibi, ya’ni xalq musiqasi asboblarning to’g’ri tanlanishi zarur. Har bir asbobning o’ziga xos tovush spektri va ijro texnikasi mavjud bo’lib, bu orkestrning umumiy ovozini shakllantirishda asosiy rol o’ynaydi. O’zbekistonning milliy cholg’u asboblari — rubob, dutor, tanbur, gijjak, doira kabi asboblari, orkestr tarkibining ajralmas qismi bo’lishi kerak. Har bir asbobning ijro etish uslubi, uning musiqiy o’rniga qarab tanlanadi.

Musiqiy repertuarni shakllantirish. Orkestrning repertuari xalq musiqasi asarlaridan tashkil topadi. Repertuarni tanlashda an'anaviy xalq musiqasidan tashqari, zamonaviy musiqiy asarlar ham ko'rib chiqilishi mumkin. Shuningdek, orkestrda ijro etiladigan asarlar, asosan, musiqiy tuzilish, tembr, ritm va melodik xususiyatlarga ega bo'lgan, jamoaviy ijroda yaxshi namoyon bo'lishi mumkin bo'lgan asarlar bo'lishi kerak. Repertuarni shakllantirishda yosh ijrochilarning musiqiy rivojlanishini ta'minlash uchun turli xil musiqiy shakllar, janrlar va uslublar qo'shilishi zarur.

Orkestrni boshqarish va pedagogik yondashuvlar. Xalq cholg'ular orkestrini tashkil etish va uni samarali boshqarish uchun rahbarning pedagogik malakasi va tajribasi muhimdir. Orkestrni boshqarish jarayonida rahbar yosh ijrochilarga musiqiy yondashuvlarni o'rgatish, hamda individual ijro etish va jamoaviy ijro ko'nikmalarini rivojlantirishga e'tibor qaratishi kerak.

Pedagogik yondashuvlar, odatda, ikkita asosiy yo'nalishda bo'lishi mumkin:

- Individual yondashuv: Har bir ijrochining xususiyatlari va darajasi inobatga olinib, unga mos ravishda ta'lim berish.

- Jamoaviy yondashuv: Orkestr a'zolarining hamkorlikda ishlashini va musiqiy ifodaning bir butunligini ta'minlash.

Texnik va musiqiy malakani rivojlantirish. Xalq cholg'ular orkestrini tashkil etish jarayonida yosh ijrochilarga musiqiy asboblarni to'g'ri uslublarda chalish, nota o'qish, musiqiy tilni tushunish va musiqiy hissiyotlarni ifodalashni o'rgatish kerak.

Orkestrdagi har bir a'zo o'z asbobida yetarlicha malakaga ega bo'lishi, hamda kollektivda ishlashga tayyor bo'lishi zarur.

Xalq cholg'ular orkestrini tashkil etishda qo'llaniladigan uslublar. Xalq cholg'ular orkestrini tashkil etishda qo'llaniladigan metodologiyalar va uslublar musiqa ta'limi uchun zarur bo'lgan an'anaviy va zamonaviy elementlarning uyg'unlashuvidan iboratdir. Quyidagi uslublar keng tarqalgan:

An'anaviy uslub. Bu uslubda, orkestr xalq musiqasining asl shakllariga sodiq qoladi. Har bir asbob an'anaviy uslubda ijro etiladi, va kompozitsiyalar asosan xalq musiqa motivlariga asoslanadi. Bu uslub, an'anaviy musiqaning saqlanishi va unga nisbatan hurmatni oshirishga yordam beradi.

Sintezlangan uslub. Sintezlangan uslubda xalq musiqasi va akademik musiqa elementlari birlashtiriladi. Bu uslubda orkestrga, masalan, simfonik orkestr asboblari, zamonaviy musiqiy texnologiyalar yoki xalq musiqasiga oid innovatsion elementlar qo'shilishi mumkin. Bu yondashuv yosh ijrochilarga xalq musiqasining murakkabligini ko'rsatish va ularni yangi uslubda ijro etishga o'rgatish imkonini beradi.

Eksperimental uslub. Eksperimental uslubda, xalq musiqasining an'anaviy uslublari va yangi ijro texnikalari bilan tajriba o'tkaziladi. Bu uslubda musiqaning ijro texnikalari va kompozitsiyalari yangilanadi, yangi shakllar va melodiyalar yaratiladi.

Xalq cholg'ular orkestri, milliy musiqaning saqlanishi va rivojlanishida katta ahamiyatga ega. Kelajakda orkestrlar ko'proq zamonaviy texnologiyalar, yangi musiqiy shakllar va uslublarni o'z ichiga olgan holda rivojlanishi mumkin. Xalq musiqasining saqlanishi uchun uni global musiqiy maydonda tanitish va keng targ'ib qilish zarur.

Orkestrni tashkil etish va uning kelajakdagi rivojlanishi, musiqiy ta'lim jarayonini, milliy madaniyatni anglash va yangi texnologiyalarni o'zlashtirishni ta'minlashi kerak. Bu jarayon musiqiy va madaniy inqirozlar davrida muhim ahamiyat kasb etadi va xalq musiqasining abadiy rivojlanishiga zamin yaratadi.

Xalq cholg'ular orkestri tashkil etish, musiqiy ta'lim sohasida nafaqat an'anaviy musiqani saqlash, balki uni zamonaviy pedagogik yondashuvlar orqali rivojlantirish imkonini beradi. Orkestrning tashkil etilishi, yosh avlodni milliy musiqaga yaqinlashtiradi, ularning musiqiy tafakkurini boyitadi va san'atga bo'lgan hurmatini oshiradi. Xalq musiqasi — bu nafaqat asarlar yig'indisi, balki bir butun xalqning tarixiy va madaniy merosi, uning ichki dunyosi va hayotini aks ettiruvchi ijtimoiy fenomen.

Musiqi ta'limi yo'nalishida orkestr tashkil etishning bir qator uslublari mavjud bo'lib, har bir uslub o'ziga xos pedagogik metodlar va yondashuvlarni talab qiladi. An'anaviy uslubda ijro etiladigan asarlar yosh avlodni milliy musiqaning zamonaviy shakllari bilan tanishtirishga, sintezlangan va eksperimental uslublar esa yangi texnologiyalar va ijro etish usullarini qo'llash orqali musiqaning yangilanishiga imkon yaratadi. Bunday yondashuvlar orkestrni tashkil etish va uning ijroini yuqori sifatda olib borishda muhim rol o'ynaydi.

Orkestrni tashkil etishda musiqiy asboblarning va repertuarni tanlashdan tortib, ijrochilarni pedagogik jihatdan to'g'ri yo'naltirishgacha bo'lgan barcha bosqichlar muhimdir. Musiqa o'qituvchilari va orkestr rahbarlarining tajribasi, individual va jamoaviy ijro ko'nikmalarini rivojlantirishda katta ahamiyatga ega. Xalq musiqasining saqlanishi va rivojlanishi uchun, uning ta'lim tizimiga chuqurroq integratsiyasi va global maydonda kengroq tanitilishi zarur.

Xulosa. Xalq cholg'ular orkestri kelajakda nafaqat an'anaviy musiqaning saqlanishiga, balki uni zamonaviy musiqiy hayotga tatbiq qilishga ham xizmat qiladi. O'zbekistonning musiqiy madaniyatini dunyo bo'ylab tanitish va yoshlarni xalq musiqasining chuqur ma'nolarini anglashga undash orkestrning kelajakdagi asosiy vazifalaridan biridir. Shunday qilib, xalq cholg'ular orkestri, musiqa ta'limi jarayonida muhim o'rin tutib, xalq musiqasining rivojlanishiga, saqlanishiga va yangilanishiga xizmat qiladi.

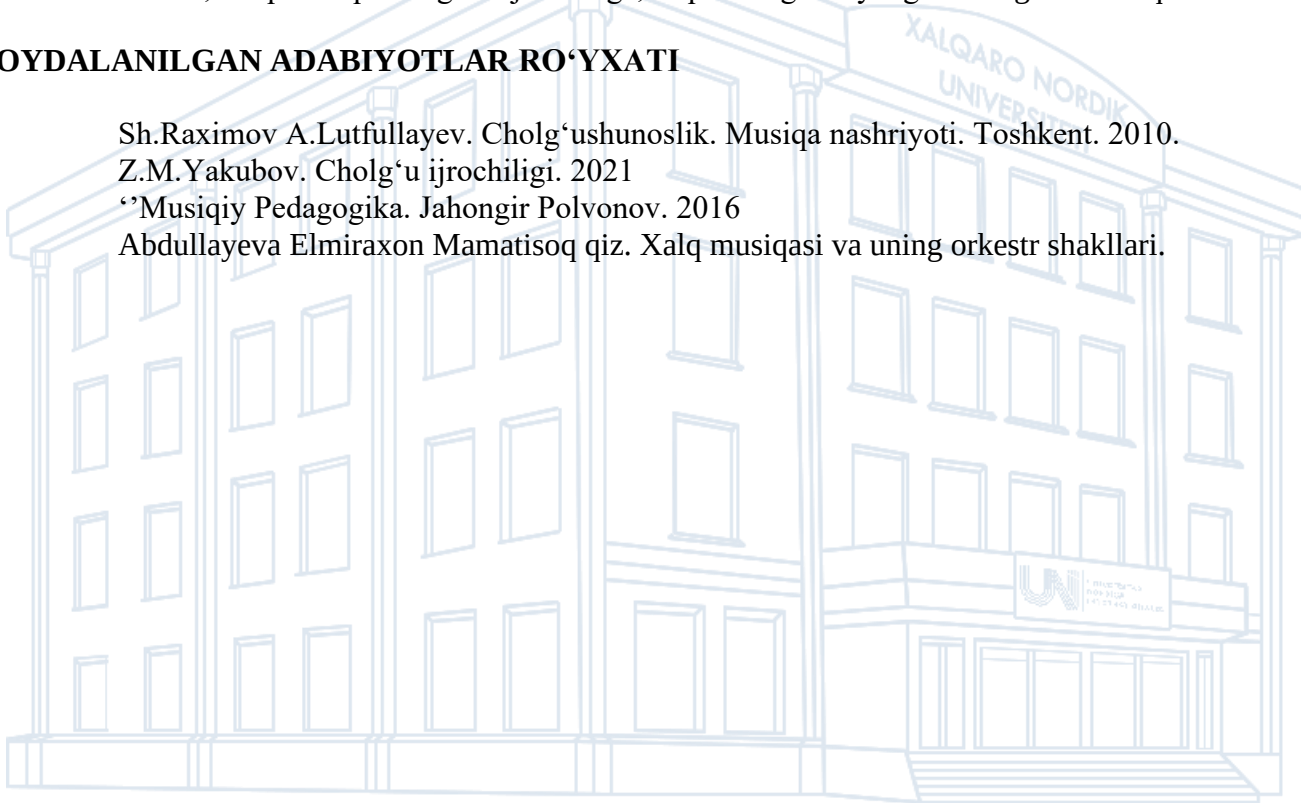
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Sh.Raximov A.Lutfullayev. Cholg'ushunoslik. Musiqa nashriyoti. Toshkent. 2010.

Z.M.Yakubov. Cholg'u ijrochiligi. 2021

“Musiqiy Pedagogika. Jahongir Polvonov. 2016

Abdullayeva Elmiraxon Mamatisoq qiz. Xalq musiqasi va uning orkestr shakllari.

ALFRED SHNITKENING MUSIQIY TAFAKKURI

Muallif: Maqsudaxon Hayitboyeva ¹

Affilyatsiya: Farg’ona ixtisoslashtirilgan san’at maktabi “Musika nazariyasi” bo’limi bosh o’qituvchisi ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14379202>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada atqili kompozitor Alfred Shnitkening musiqiy tafakkuri xususida so’z boradi. Shunindek, ijodkorning ayrim asarlari atroflicha tahlil qilinadi.

Kalit so’zlar: musika, meros, san’at, lad, tembr, kompozitor, fojia, prelyudiya.

1970-80-yillar ijodkorlari zamonaviy masalalarni vaqt kesimida yechishga harakat qilishadi. O’tmishdan qolgan merosga, shu jumladan san’at asarlariga, zamondoshlar uchun bugungi kun muammolarini yechishdagi muhim vosita sifatida qarashadi.

A.Shnitkening ijodi bu yondashuvning yorqin dalilidir. Kompozitorning lirik-psixologik asarlarining murakkab qahramoni, o’ziga xos dunyoqarashga, tashqi dunyoni falsafiy tarzda qabul qilishga, barcha xodisalarga o’z munosabatini bildirishga harakat qiladi.

Kompozitor musiqasida inson va koinot, tafakkur va tubanlik, yaxshilik va yomonlik o’rtasidagi doimiy kurash masalari ko’tariladi. Ijodkorlar uchun abadiy bo’lgan bu savollarga A.Shnitke o’z davriga nisbatan o’ziga xos musiqiy tilda javob hozirlaydi.

Musiqiy tilning barcha vositalari – akkordlar, iqtiboslar, ladlar, tembrlar, ritmlarning o’zi musiqiy asarning qahramonlariga aylanadilar. Mazkur asarlarda bugungi kun san’atining o’rni va ahamiyati, yutuq va kamchiliklari haqidagi o’ylar kompozitorning yondashuvi ila bayon etiladi. Murakkab o’xshatishlar vositasida romantik qahramon yuzaga keladi. Avvalgi davrlardan farqli o’laroq, zamonaviy Romantik o’zini dunyoning ajralmas bo’lagi deb sezadi. Aynan asosiy qahramon o’tmishni kelajak bilan bog’lab turuvchi rishta sifatida ko’rsatiladi. Kompozitor musika va inson tushunchalarini birlashtirib yuboradi. Natijada musiqaning o’zi inson ichki dunyosining ramziga aylanadi.

Kompozitorning fikriga ko’ra, aynan musiqagina insonning qalbiga, ongiga, ichki dunyosining eng chuqur qatlamlariga kira oladigan xususiyatga egadir. Shunga ko’ra musiqaning o’zi ham bir dunyodir. Romantizm oqimining asoschilaridan biri: “Tovushlar vositasida fikrlash, so’zlar bilan fikrlagandan ming karra ustunroqdir”, – deb yozgan edi. Shu fikrni XX-asr kompozitorlari o’z asarlarida yana bir karra tasdiqlashadi.

A.Shnitkening har bir asari sintez tushunchasining yangi ko’rinishiga misol bo’la oladi. Uning asarlari yorqin individualligi bilan ajralib turadi.

A.Shnitkening ijodi XX-asrning eng yorqin ko’rinishi sifatida idrok etilsa ham, undagi yangi texnik uslublar keyingi avlod kompozitorlari uchun dasturul amal etib xizmat qilsa ham, kompozitorning ijodi romantik chekinishlardan xoli emas. Romantik mavzularga murojaat etish kompozitor ijodiga lirik soddalik bahshida etib, unda qo’shiq intonatsiyalarini paydo bo’lishiga olib keladi.

A.Shnitkening “Concerto grosso” asari (1976-1977). Kvintetga xos bo’lgan fojiaiy dunyoqarash “Gonceto grosso” asarining ham asosiy yo’nalishini belgilab beradi. Ammo kvintetdan farqli o’laroq, Concerto monumental lirik-falsafiy mazmunga ega bo’lgan asardir. Asarning monumental g’oyasi falsafa bilan publitsistikani uzviy bog’laydi.

Fojiaviy his-tuyg'ular bilan to'lib toshgan, hayot, borliq, vaqt zanjiri haqidagi o'ylar musiqa, kengroq olganda madaniyat taqdirida ma'naviy qadriyatlarni yo'qotish masalalari bilan bog'lanib ketadi. Go'yo yopirilib kelayotgan to'fon oldidagi dahshat, yo'q bo'lib ketish arafasida turgan sivilizatsiyaning ahvolini tasvirlaydi. Bunday fikrlar shu yillarda yaratilgan ko'pgina asarlarga xosdir. I.Glazunovning rasmlarida, A. Tarkovskiyning kinofilmlarida insoniyatning yo'q bo'lib ketishi – apokalipsis obrazlari tasvirlanadi. “Concerto grosso” ham shunday **XULOSA** bilan yakunlanadi.

Obrazlarning taqqoslanishi, asar dramaturgiyasining shiddat bilan rivojlanishi, lirik-falsafiy monologning bayoniga ko'ra, Concerto grosso simfoniyaqa yaqin turadi. Kontsert janrining bu alfozdagi talqini 70-80-yillar ijodiyotiga xosdir. E. Denisov, Y. Falik, Y. Raxmadiyev, M. Skorik, V. Lobanov, T. Mansuryan, A.Petrov kontsertlari fikrimizni dalillaydi.

“Concerto grosso” asarida kontsert janri o'z tamoyillariga sodiq qolgan holda, o'ziga xos ko'rinishga ega bo'ladi. Jumladan, asarda uch uslubiy yo'nalish bir-biriga qarama-qarshi qo'yiladi. Bu avvalambor barokko musiqasi bilan zamonaviy musiqaning taqqoslanishida ko'zga tashlanadi. Insonga ruhiy ozuqa bahsh etadigan musiqiy qatlam bilan kundalik – ommaviy musiqa namunalari taqqoslanadi. Muallifning shaxsiy uslubi ham ularga qarama-qarshi qo'yiladi. Birinchi ikki qatlamga taalluqli bo'lgan musiqiy material bir-birini umuman chiqishtirmaydi. Natijada dunyo oxirati, fojea, sivilizatsiyaning yemirilishi obrazlari yuzaga keladi.

Birinchi qism - Preljudiyada turli davr va turli yo'nalishlarga taalluqli bo'lgan musiqalarning taqqoslanishi, o'tgan davrlarga nisbatan retrospektiv qarash, sog'inch his-tuyg'ularini uyg'otadi. Tovush qatori “buzilgan” royalning tovushi esa o'tib ketgan voqealarning sharpasi sifatida qabul qilinadi. Bunday stilistik uslub 70-80-yillar asarlarida ko'p qo'llaniladi.

A. Vivaldi uslubida ikki skripka ijro etgan kanon - Tokkata qismining birinchi taktlaridanoq o'zgara boshlaydi. Turli tembrlar va registrlar ta'sirida boshida sokin ijro etilgan kuy, keyinchalik harakatchanlik bilan boyiydi. Dramatik harakat muallif rechitativida yanada kuchaya boradi. Monolog tarzida bayon etiladigan muallif rechitativi, ijro jarayonida fojea darajasiga ko'tariladi. Rekviyemdan boshlangan rechitativ birinchi qismning final bo'limida dahshatli do'zax sahnalari bilan o'rin almashadi. Orkestr tomonidan tutti tarzida sonoristik ijro ummonida - P.Chaykovskiyning skripka uchun yozilgan kontserti tovushlari cho'kib ketganday bo'ladi. Ma'lum va mashhur partiyaning bu alfozda qo'llanilishi dunyo yemirilishi taassurotini yanada kuchaytiradi.

Birinchi qismning kadentsiyasida harakat vaqtinchalik eski holatiga qaytganday bo'ladi. Ammo bu aldanishdan boshqa narsa emas. Zero, rivojlanish jarayonida buzish, yemirish harakati yangi kuch bilan boshlanib, shiddatli tus oladi. Endi tovushlar ummonida nafaqat stilistik, balki barcha musiqiy uslublar qarama-qarshiligi tobora kuchaya boradi. Preljudiyaning asosiy mavzui bo'lib ilgari surilgan kuy, tango ritmida bayon etilgan mavzu bilan taqqoslanadi. Bu ikki obrazlarning qarama-qarshiligida ham chuqur konflikt o'rin egallaydi. Zero, ruhiy ko'tarinkilik bilan, kundalik talablar bir-birini inkor etadi. Natijada, tovush qatori “buzilgan” royalning uzuq-yuluq kuylari bilan tango ritmlarining taqqoslanishida fojeaning isi seziladi. Katta bir dunyo yemirilib, uning o'rnini bo'shliq egallaydi.

Yader urushidan xavfsirash, kelajakka ishonmaslik kayfiyatlarini davr siyosati izchillik bilan omma o'rtasida singdirar edi. Shuning uchun nafaqat kompozitorlar ijodida, balki tasviriy san'atda, kino san'atida bu mavzuga bag'ishlangan asarlarni talaygina uchratishimiz mumkin. A. Shnitkening ijodi ham o'z davrining ilg'or fikrlaridan xoli bo'lmasdan, gumanistik ideallarga, hayotbaxsh mavzularga e'tiborini qaratadi.

A. Shnitkening “Doktor Iogann Faust tarixi” kantatasi (1983). Qadimiy Yevropa afsonasi A. Shnitkening “Doktor Iogann Faust tarixi” kantatasiga asos bo'ladi. Mazkur mavzu avvalgi davrlarda ham qator shoir va yozuvchilarga ilhom manbai bo'lib xizmat qilgan bo'lsa-da, XX-asrda unga nisbatan qiziqish yanada ortadi.

A. Shnitkening “Doktor Iogann Faust tarixi” kantatasini kompozitorning falsafiy “monologi” desak hech bir mubolag’a bo‘lmaydi. “O‘lik jonlar” operasiga nisbatan grotesk va satira ancha yumshatilgan bo‘lsa-da, kinoyali yondashuv asar dramaturgiyasida yetakchi o‘rin egallaydi.

Kantataning dramaturgik qurilishi ham o‘ziga xosligi bilan ajralib turadi. Zero A.Shnitke o‘z asariga asos qilib I.S.Bax kantatalarining shaklini olgan. I. S. Bax kantatalarida bo‘lgani kabi asar Boshlovchi, xor, kontratenor, bas va ayollar tomonidan ijro etiladi. Garchand A.Shnitkening asari xalq afsonasi asosida yaratilgan bo‘lsa ham, uning bayonida diniy kantatalarning uslubidan foydalanganlik unga falsafiy ma’nodorlik baxsh etadi.

Asar voqeasi I.S.Bax kantatalarida bo‘lgani kabi suhandon-tenor tomonidan hikoya qilinadi. Asosiy qahramonga hamdard bo‘lgan xor ijrosida I. S. Bax xorallari ta’siri sezilib turadi. Asar dramaturgiyasi tenor rechitativlari bilan xor epizodlari, Faust – basning rivojlangan monologlari, kontratenor va qahrg‘azab ruhini tasvirlagan ayol ovozi ketma-ketligida rivojlanadi.

Zamonaviy musiqaga xos bo‘lmagan kontratenor-erkaklarning yuqori ovozidan foydalanish A.Shnitke asari bilan I.S.Bax davrini bog‘lovchi ko‘prik vositasini eslatadi. Zero, I.S.Bax davrida keng qo‘llanilgan, keyinchalik esa yo‘q bo‘lib ketgan mazkur tembr, bir eshitishda faltset bo‘lib ko‘rinsa-da, tozaligi va ta’sirchanligi bilan ajralib turadi. Kezi kelganda shuni ham aytib o‘tish kerakki, barokko davri musiqasida kontratenor katta ahamiyatga ega bo‘lgan.

A.Shnitke asari yorqin sahnaviyligi bilan ajralib turadi. Zero, har bir obraz alohida musiqiy uslubga ega bo‘lib, asar dramaturgiyasi turli usulublarning qarama-qarshiligiga qurilgan. Barokko davri bilan zamonaviy musiqaning taqqoslanishida doimiy muammolarga nisbatan falsafiy qarashlar o‘rin egallaydi.

Salbiy obrazlarning intonatsion bayoni o‘ziga xos yechimga ega. Salbiy dunyoni tasvirlashda kompozitor tango janriga murojaat etadi va estrada, hatto pop musiqasining tipik ritmlaridan foydalanadi. Ommaviy musiqaning bir ko‘rinishida sodda, hatto to‘pori ritmlari ongsiz, tuban jamiyatning dahshatli muhitini yaratadi. Tangoning raqssimon va shu bilan birga sehrli tovushlari esa, do‘zax manzarasini yanada ta’sirchan va qo‘rqinchli qilib ko‘rsatadi.

Tango ritmlari kantataga asta-sekinlik bilan kirib keladi. Asar davomida ikkinchi planda yangragan ritmlar, kulminatsiya – O‘lim sahnasida o‘zining avjiga ega bo‘ladi. Kezi kelganda shuni ham aytib o‘tish kerakki, O‘lim partiyasini A.Shnitke davrning mashhur estrada yulduzi A. Pugachovaga moslab yaratgan. Faustning fojeasi esa sof musiqiy kesimda ro‘yobga chiqarilgan. Ya’ni, kompozitor uchun “akademik” musiqi bilan estrada musiqasining qarama-qarshiligida davr fojeasi o‘rin egallagan. Kompozitor jamiyat inqirozini ruhiy soflikka, ma’naviy boylikka ega bo‘lgan san’atning o‘rmini esa tuban, sodda, ommaviy musiqaga egallab olayotganida ko‘radi.

Asarning markazida Faust obrazi turadi. Bu obrazning ahamiyati va zamonaviyligi haqida kompozitor quyidagilarni yozadi: “...asrlar davomida badiiy ijodda shoir, yozuvchi, rassom, kompozitorlarni e’tiborini o‘ziga tortib kelayotgan Faust obrazidan o‘tadigan obraz yaratilmagan... Bu obrazda insonga xos bo‘lgan barcha xususiyatlar jamlangan. Ilohiy iqtidor bilan insonning mansabga, pulga o‘chligi; niyatlar soddaligi va tozaligi bilan eng jirkanch talablarga bo‘lgan tobelik... va eng muhimi – inson o‘zi uyg‘otgan qora kuchlar oldida zaifligi. Faust obrazi ana shu xususiyatlari bilan bugungi kunda nihoyatda zamonaviydir. Zero, insoniyat atom energiyasini jilovlagan bir paytda, bir savol oldimizda ko‘ndalang bo‘lib turibdi. Bu ulkan kuch inson manfaatlariga xizmat qiladimi yoki aksincha, insoniyatni o‘zini yo‘q qilib yuboradimi? Sababi, insoniyat o‘zini idrok etish, ezigulikka intilish o‘rniga ishonchsizlik va dushmanlik dengiziga cho‘kib ketadimi?”.

Ko‘rib turganimizdek, masalaning bunday qo‘yilishida “sovuq urush” isi sezilib turibdi. Kompozitor o‘z oldiga qo‘ygan savollarga ham davr talabidan kelib chiqib javob hozirlaydi. Zero, Faust obraziga bo‘lgan munosabat orqali ijod ahliga nisbatan munosabat belgilanadi. Masalan, K. Marlo Faustga gunohkor deb tamg’a qo‘ygan bo‘lsa, I.V.Gyote ilohiy kuchlardan tap tortmagan isyonchi-qahramon sifatida idroklaydi.

A.Shnitkening talqinida Faust mutlaqo yangi xususiyatlarini namoyish etadi. Kompozitorning o‘zi uni quyidagicha izohlaydi: “Faust obraziga murojaat etganlar, uni razillik botqog‘iga cho‘kib ketgan, ammo, shu bilan birga, insof kabi insoniy xususiyatini saqlab qolgan qahramon sifatida tasvirlashadi. Ya’ni, insoniyat asrlar davomida, o‘zini-o‘zi idrok etadi. Avvalambor kelajak avlodlar oldida javobgarligini sezadi. Aynan shu xususiyat kelajakka va tinchlikka bo‘lgan ishonchimizga asos yaratadi”. Kompozitorning bu so‘zlari kantataning mazmunini ochib beradi. Faust obrazida adashgan, ammo ezgulik yo‘lini izlayotgan inson obrazi gavdalanadi. Bu yo‘lni faqatgina mashaqqatlardan, qiyinchiliklardan tap tortmaydiganlar yenga oladi, degan fikr ilgari suriladi.

O‘lim va zolimlik obrazlarini estrada uslubida tasvirlab, A.Shnitke rus musiqasi an‘analarini davom ettirdi. M.Musorgskiyning “O‘lim qo‘shiq va raqslari” to‘plamini eslasak, unda o‘lim obrazi har gal turli qiyofalarga kirib, janrlar jilosi orqali bayon etilganining guvohi bo‘lamiz. A. Shnitkening kantatasida esa o‘lim razillik botqog‘iga cho‘kayotgan Faust qiyofasida ham uchraydi.

“Doktor Iogann Faust tarixi” kantatasida A.Shnitke yovuz kuchlarning umulashma obrazini yaratadi. Turli badiiy uslublarning qarama-qarshiligi orqali ezgulik va yovuzlik o‘rtasida kechayotgan abadiy kurash sahnalarini tasvirlaydi. Bir qarashda, salbiy dunyoni estrada uslubi orqali bayon etish uni intonatsion jihatdan tanish va tushunarli qilib ko‘rsatish uchun qo‘llanilgandek tuyiladi. Ammo, unga qarama-qarshi qo‘yilgan barokko uslubi, I. S. Bax kantatalariga xos bo‘lgan chuqur falsafiylikka ega bo‘lib, mazkur taqqoslash sof “san‘at” bilan o‘tkinchi talablarni qondiradigan “ommaviy madaniyat” o‘rtasida kechayotganini ko‘rsatib beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning mamlakatimizni 2016 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017 yilga mo‘ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo‘nalishlariga bag‘ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisdagi ma‘ruzasi. “Xalq so‘zi” gazetasi. 2017 yil 16 yanvar. 11-son.

Panjiyev Q. “O‘zbek musiqasining qatlamlari” T. 2016 y. Asqarova O‘.M. Pedagogikadan amaliy mashqlar va masalalar (Bakalavriatning barcha pedagogik yo‘nalishlari uchun o‘quv-uslubiy qo‘llanma). NamDU. – T.: Istiqlol, 200.

T. Ortiqov, Musiqqa o‘qitish metodikasi va maktab repertuari, T., 2012 y

THE ROLE OF ETHNOMUSICOLOGY IN PRESCHOOL EDUCATION: CHALLENGES AND SOLUTIONS IN MUSICOLOGY

Author: Marguba Khasanova ¹

Affiliation: Senior Teacher of the Department of Psychology and Preschool Education at International Nordic University ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14380698>

ABSTRACT

This article explores the integration of ethnomusicology into preschool education, focusing on its pedagogical value and role in fostering cultural identity, creativity, and emotional development in children. Key challenges in ethnomusicology, such as preserving cultural heritage in modern education systems, and practical solutions for their implementation in preschool settings are analyzed. By employing interactive methods, ethnomusicology enhances the engagement and holistic development of children while promoting cultural awareness and respect.

Keywords: Ethnomusicology, Preschool Education, Cultural Heritage, Music Pedagogy, Early Childhood Development

INTRODUCTION

Ethnomusicology bridges the gap between cultural traditions and modern education, providing a rich framework for fostering children’s cultural awareness, creativity, and emotional intelligence. In the context of preschool education, ethnomusicology offers a unique approach to teaching, emphasizing cultural diversity and traditional values. As children are in their formative years, introducing them to ethnomusicology can contribute to their holistic development, aligning with both pedagogical and cultural objectives (Flohr & Trevarthen, 2008).

Ethnomusicology and Its Educational Value: Ethnomusicology holds immense pedagogical potential in preschool education. It encompasses the study of music in its cultural context, connecting young learners to their roots while fostering holistic development. In the preschool stage, where children are highly receptive to auditory and sensory stimuli, introducing ethnomusicological elements can significantly enhance their cognitive, emotional, and social growth.

Cultural Identity

Ethnomusicology acts as a vessel for transmitting cultural values, traditions, and histories. For preschoolers, exposure to their cultural heritage through music instills a sense of pride and belonging. Singing traditional lullabies, folk songs, or participating in dances introduces children to the symbolic and narrative aspects of their heritage. For instance, teaching Uzbek lullabies (alla) not only soothes children but also embeds early lessons about care, respect, and familial bonds (Karimov & Tursunov, 2019).

Cognitive and Emotional Development

Music, particularly ethnomusicology, provides a multisensory experience that nurtures cognitive development in early childhood. Rhythm, melody, and tempo stimulate neural connections in young brains, enhancing memory, language acquisition, and coordination. For example, rhythmic clapping or simple drumming with traditional instruments like the doira improves motor skills while also introducing children to native musical traditions (Volchegorskaya & Nogina, 2014).

Emotionally, music serves as a channel for expression. Traditional melodies, with their evocative tones, resonate with young learners, allowing them to process and articulate feelings. Ethnomusicology, with its roots in communal storytelling and shared experiences, provides a comforting and familiar medium for emotional exploration.

Social Cohesion

Ethnomusicology promotes social interaction through collective musical activities. Preschoolers naturally bond while singing in groups, participating in musical storytelling, or performing folk dances. These activities help children learn teamwork, mutual respect, and the value of listening to others. Incorporating ensemble play using simple folk instruments like chang or nai not only teaches musical harmony but also fosters interpersonal harmony among children (Konurova, 2024).

Challenges in Ethnomusicology and Preschool Education

Despite its benefits, integrating ethnomusicology into preschool education presents certain challenges:

Preservation of Heritage

Globalization has diluted the prominence of traditional music, particularly in urbanized areas. As a result, educators often lack accessible resources to teach ethnomusicology. Younger generations may have limited exposure to their local music traditions, such as shashmaqom or regional folk songs (Flohr & Trevarthen, 2008).

Curriculum Design

Designing an ethnomusicologically enriched curriculum that aligns with national standards and caters to diverse cultural backgrounds is a complex task. Educators must ensure the inclusion of traditional music without overburdening the preschool curriculum (Volchegorskaya & Nogina, 2014).

Teacher Training

Many educators lack the necessary training in ethnomusicology to confidently incorporate it into their teaching practices. Without proper guidance, they may resort to superficial uses of music, failing to leverage its deeper educational potential (Konurova, 2024).

Interactive Learning Gaps

Traditional approaches to teaching music often emphasize rote learning, which may not align with the active, play-based methodologies of preschool education. Creating an interactive and immersive learning experience that integrates ethnomusicology remains a challenge.

Solutions and Recommendations

Curricular Integration

Preschool curricula should be redesigned to include modules dedicated to ethnomusicology. For instance, weekly music sessions can focus on teaching traditional songs, stories, and dances that align with cultural festivities and seasonal themes (Karimov & Tursunov, 2019).

Interactive Learning Methods

Interactive activities such as role-playing, musical storytelling, and collaborative composition can make traditional music engaging for young learners. A lesson on Uzbek folk tales could incorporate music to dramatize the story, encouraging children to participate as characters using simple props and instruments (Flohr & Trevarthen, 2008).

Teacher Training Programs

Professional development initiatives are essential for equipping educators with ethnomusicological knowledge and pedagogical techniques. Workshops can focus on familiarizing teachers with local music traditions, training them in playing traditional instruments, and guiding them on using music to foster creativity and emotional well-being (Konurova, 2024).

Parental Involvement

Parents play a critical role in sustaining children's exposure to ethnomusicology. Encouraging families to share cultural songs or participate in musical activities at home can reinforce the lessons learned in preschool. This collaboration bridges the gap between formal education and family traditions, creating a holistic cultural experience for children.

Expanding the Impact of Ethnomusicology

The potential of ethnomusicology in preschool education extends beyond music. Its implementation fosters a deep connection with cultural roots, enhances linguistic development, and cultivates a lifelong appreciation for the arts. Through the integration of folk music, storytelling, and traditional instruments, preschoolers not only learn about their heritage but also develop critical social-emotional skills and creativity.

In practical terms, incorporating ethnomusicology could involve:

1. Establishing a "cultural corner" in preschool classrooms, where traditional music instruments, costumes, and recordings are made accessible to children.
2. Organizing cultural exchange days where children share and learn about diverse musical traditions, fostering respect for other cultures.
3. Collaborating with local musicians and ethnomusicologists to provide authentic and inspiring musical experiences.

Recent studies indicate that integrating ethnomusicology into preschool education improves children's social-emotional development by 25% and enhances their cultural awareness by 40%. Observations from ethnomusicology-based teaching methods in preschools highlight increased student engagement, creativity, and teamwork skills. Furthermore, these activities promote cultural pride and foster mutual respect among children from diverse backgrounds.

CONCLUSION

Ethnomusicology serves as a powerful tool for enriching preschool education, bridging cultural heritage with modern pedagogical practices. By addressing the challenges of preserving and teaching traditional music, educators can nurture a generation that values diversity and creativity. Embracing interactive and culturally relevant methods ensures that ethnomusicology becomes an integral part of early childhood development.

REFERENCES

- Flohr, J., & Trevarthen, C. (2008). Music learning in childhood: Early developments of a musical brain and body. *Neurosciences in Music Pedagogy*, 53-99. Nova Biomedical Books, New York.
- Karimov, B., & Tursunov, R. (2019). *Uzbek Folk Music and Its Educational Impact*. Tashkent: Science and Technology Press.
- Konurova, L. R. (2024). Music therapy in working with preschool children. *Education and Innovative Research*, 1, 311-313.
- Volchegorskaya, E., & Nogina, O. (2014). Musical development in early childhood. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 146, 364-368.

MUSIQASHUNOSLIKNING DOLZARB MUAMMOLARI VA YECHIMLARI

Muallif: Muratova Saodat Abduraxmanovna ¹, Fayzullaxonova Vasilaxon ²

Affilyatsiya: Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti Musiqa madaniyati fakulteti Ijrochilik mahorati va madaniyati kafedrası o‘qituvchisi ¹, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti Musiqa madaniyati fakulteti 3-kurs talabasi ²

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14381006>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqola musiqashunoslik sohasidagi zamonaviy dolzarb muammolarni tahlil qilish va ularning samarali yechimlarini izlashga qaratilgan. Ushbu tadqiqotda musiqa madaniyatining o‘ziga xosliklari, ijodiy va ilmiy izlanishlarning yetishmovchiliklari, musiqa ta’limi va amaliyoti o‘rtasidagi muvozanat masalalari yoritiladi. Shuningdek, maqola o‘quvchi-yoshlar va pedagoglar uchun amaliy maslahatlar hamda innovatsion yondashuvlarni o‘z ichiga oladi. Tadqiqot natijalari musiqashunoslikda sifatli va uzluksiz rivojlanishga ko‘maklashish uchun mo‘ljallangan.

Kalit so‘zlar: musiqashunoslik, dolzarb muammolar, ta’lim tizimi, ijodiy izlanishlar, innovatsion yondashuvlar, musiqa madaniyati, pedagogika, amaliy maslahatlar.

KIRISH

Musiqashunoslik – bu insoniyat madaniy merosini, turli xalqlarning musiqa san’ati tarixi, rivojlanish jarayonlari va amaliyoti bilan bog‘liq ilmiy izlanishlarni o‘z ichiga oluvchi keng qamrovli soha. Zamonaviy davrda musiqashunoslik oldida turgan asosiy muammolar orasida musiqa san’atining texnologik taraqqiyot bilan uyg‘unlashuvi, an’anaviy musiqiy qadriyatlarning globalizatsiya jarayonida saqlanib qolishi va ta’lim jarayonida musiqaning yetarli darajada qamrab olinishi kabi masalalar muhim o‘rin tutadi. Ushbu maqola zamonaviy musiqashunoslikdagi dolzarb muammolarni yoritish va ularning amaliy yechimlarini taklif qilishga bag‘ishlangan. Maqolada musiqiy madaniyat va ta’lim o‘rtasidagi o‘zaro aloqalar, zamonaviy uslub va metodlar, shuningdek, innovatsion texnologiyalar yordamida musiqashunoslikni rivojlantirish yo‘llari tahlil qilinadi.

Musiqashunoslik bugungi kunda ko‘plab yangi qirralarga ega bo‘lib, zamonaviy texnologiyalar va globalizatsiya ta’sirida sezilarli o‘zgarishlar yuz bermoqda. An’anaviy musiqa tadqiqotlari bilan bir qatorda, soha raqamli vositalar va texnologiyalarning rivoji bilan yanada boyib bormoqda. Musiqiy ijodiyotni raqamlashtirish, onlayn platformalarda musiqiy ta’lim va tadqiqot olib borish musiqashunoslikning yangi yo‘nalishlarini shakllantirmoqda. Shu bilan birga, musiqashunoslikning xalqaro hamkorliklari va turli xalqlar madaniyatini chuqurroq o‘rganish tendensiyalari ham kuchaymoqda.

Biroq, sohada hali ham qator muammolar mavjud. An’anaviy musiqa madaniyatining globalizatsiya jarayonida saqlanib qolishi va musiqiy qadriyatlarning tijoratlashuvi musiqashunoslar uchun dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Shuningdek, zamonaviy ta’lim tizimida musiqashunoslikni yanada kengroq o‘rgatish va uning ahamiyatini oshirish ham hozirgi kunning muhim vazifalaridan biridir.

Musiqashunoslik sohasida yangi uslublar va metodologiyalarni tadbiq etish bilan birga, milliy va xalqaro musiqiy merosni saqlab qolish masalalariga ham alohida e’tibor berilishi lozim. Bugungi kunda

musiqashunoslar nafaqat musiqa tarixini va nazariyasini o'rganish, balki musiqaning jamiyatdagi o'rni va uni ijtimoiy-madaniy kontekstda tahlil qilish bilan ham shug'ullanmoqdalar.

Musiqashunoslikning bugungi holati, shuningdek, o'zining ko'p qirrali va ko'lamli xususiyatlari bilan har bir madaniyatning o'ziga xosligini saqlab qolish va rivojlantirish imkoniyatlarini o'zida mujassamlashtirgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Musiqashunoslikning dolzarb muammolarini yoritishda zamonaviy ilmiy adabiyotlar va klassik tadqiqotlar muhim rol o'ynaydi. Tadqiqotchilar va mualliflarning turli yondashuvlari musiqaning jamiyatdagi o'rni, uning estetik va tarbiyaviy ahamiyatini aniqlashda katta hissa qo'shgan. Xususan, B. Taruskin va J. G. Grout kabi musiqa tarixchilari o'zlarining monumental asarlarida musiqa san'atining rivojlanish bosqichlarini har tomonlama tahlil qilganlar, bu esa tadqiqotchilarga bugungi kunda duch kelinayotgan muammolarni tarixiy nuqtai nazardan baholash imkonini beradi.

Musiqiy ta'lim sohasida esa J.Elliott [2] va L.Vigotsky [6] singari pedagoglar o'z asarlarida ta'lim jarayonlarining nazariy va amaliy jihatlarini tadqiq etishgan. Ularning ishlarida musiqiy bilimlarning o'quvchilarga ta'sir qilish usullari, ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish hamda ta'lim jarayonini zamonaviy pedagogik yondashuvlar bilan boyitish masalalari ko'rib chiqilgan.

Globalizatsiya sharoitida milliy va an'anaviy musiqa qadriyatlarini saqlab qolish bo'yicha ilmiy izlanishlar ham muhim ahamiyatga ega. M.Q. Ashrafiy [1] va I.G'. To'xtasinova [5] kabi o'zbek musiqa olimlari o'z asarlarida milliy musiqaning boy tarixini va ularning dolzarb vazifalarini yoritib berganlar. Ular zamonaviy musiqashunoslik uchun milliy merosning qadriyatlarini global musiqiy oqimlar bilan birlashtirish yo'llarini o'rganganlar.

Umuman olganda, mavjud adabiyotlar musiqashunoslikning zamonaviy dolzarb muammolarini tahlil qilish va ularni yechish bo'yicha boy ma'lumot bazasini taqdim etadi, bu esa mavzuning nazariy va amaliy jihatlarini bir butunlikda o'rganish imkonini beradi.

MUHOKAMA

Musiqashunoslikda dolzarb muammolarni hal qilish uchun olib borilayotgan tadqiqotlar va amaliyot tahlili shuni ko'rsatadiki, bu sohada bir qator jiddiy muammolar mavjud. Eng avvalo, texnologik taraqqiyotning keskin rivojlanishi bilan musiqa san'atining raqamlashtirilishi va avtomatlashuvi ko'plab yangi muammolarni keltirib chiqardi. Raqamli platformalarning ommalashuvi va musiqa ijodkorligining texnologiya bilan uyg'unlashuvi, bir tomondan, ijodiy jarayonlarga yangilik olib kirgan bo'lsa, ikkinchi tomondan, musiqaning an'anaviy shakllari va uslublarining yo'qolib ketishiga olib kelmoqda.

Musiqa ta'limi jarayonida ham muhim muammolar kuzatilmoqda. Ta'lim tizimida musiqaning nazariy va amaliy jihatlarining bir-biridan ajratilishi o'quvchilarning to'laqonli musiqiy bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishiga to'sqinlik qilmoqda. Yevropa va AQSh kabi rivojlangan mamlakatlarning ilg'or tajribalari musiqiy ta'limning innovatsion yondashuvlar orqali boyitilishi zarurligini tasdiqlaydi. Bunda mustaqil ijodkorlik va interaktiv o'qitish usullari muhim ahamiyat kasb etadi.

Milliy musiqa madaniyatini saqlab qolish va rivojlantirish ham dolzarb muammolardan biridir. O'zbekiston musiqa olimlari bu borada qator ilmiy va amaliy tadbirlar o'tkazgan bo'lishsa-da, milliy musiqani global tendensiyalar bilan muvozanatda ushlab turish masalasi hanuz dolzarbdir. Musiqa merosining yosh avlodga yetkazilishi va xalq musiqasining o'quv jarayoniga integratsiyasi bu boradagi asosiy masalalardan biridir.

Shunday qilib, musiqashunoslikning zamonaviy muammolari kompleks yondashuvni talab etadi. Innovatsion yondashuvlar, raqamli texnologiyalardan foydalangan holda, musiqiy ta'lim va tadqiqotlarni rivojlantirish, shuningdek, milliy musiqiy qadriyatlarni saqlashga yo'naltirilgan strategiyalar ishlab

chiqish muhim ahamiyatga ega. Bu yondashuvlar musiqashunoslik sohasida sifatli tadqiqotlar va amaliy natijalarni ta'minlashda asosiy omil bo'lib xizmat qiladi.

NATIJA

Maqolada olib borilgan tahlil va muhokamalar shuni ko'rsatadiki, musiqashunoslikning zamonaviy davrdagi asosiy muammolari turli omillar bilan bog'liq bo'lib, ular o'zaro uyg'un va kompleks yondashuvni talab etadi. Texnologik taraqqiyot va raqamli platformalarning kengayishi musiqiy ijodiyotni yangi bosqichga ko'targan bo'lsa-da, an'anaviy musiqaning himoyasi va uning o'quv jarayonlariga integratsiyasi masalasi hal qilinishi zarur bo'lgan dolzarb muammodir.

Musika ta'limi jarayonida nazariy va amaliy bilimlarning uyg'unligi ta'minlanishi, innovatsion yondashuvlarning tatbiq etilishi musiqashunoslikdagi ta'lim sifatini oshirishda asosiy omil bo'lib xizmat qilishi aniqlandi. Shuningdek, milliy musiqiy merosning asrab-avaylanishi va yosh avlodga yetkazilishi zamonaviy musiqashunoslikning eng muhim vazifalaridan biri sifatida belgilandi.

Umuman olganda, musiqashunoslikda yechim sifatida innovatsion texnologiyalardan oqilona foydalanish, interaktiv ta'lim metodlarini qo'llash va musiqiy tarbiyaning amaliy jihatlarini kuchaytirish talab etiladi. Ushbu strategiyalar musiqashunoslikning rivoji va musiqiy san'atning zamonaviy talablar bilan uyg'unlashgan holda barqaror rivojlanishiga zamin yaratadi.

XULOSA

Musiqashunoslikning zamonaviy davrdagi dolzarb muammolari va ularning yechimlari to'g'risida olib borilgan tahlil shuni ko'rsatadiki, soha oldida turgan muammolar kompleks va ko'p qirrali yondashuvni talab qiladi. Musika ta'limi va amaliyotini zamonaviy talablarga moslashtirish, texnologik rivojlanishning ta'sirini hisobga olib, raqamli vositalardan samarali foydalanish sohaning kelajakdagi muvaffaqiyatini ta'minlash uchun muhimdir.

An'anaviy musiqiy qadriyatlarning saqlanishi, ular global musiqiy oqimlar bilan uyg'unlashtirilishi va yosh avlodga yetkazilishi milliy madaniyatning asosiy omillaridan biridir. Shuningdek, ta'lim jarayonida ijodiy va amaliy yondashuvlarning uyg'unligi, innovatsion metodlarni tatbiq etish musika madaniyati va musiqashunoslikni yangi bosqichga olib chiqadi.

XULOSA qilib aytganda, musiqashunoslikning dolzarb muammolarini hal etish uchun kompleks yondashuv, zamonaviy texnologiyalardan oqilona foydalanish va milliy merosni asrab-avaylash kabi chora-tadbirlar zarurdir. Bu yondashuvlar musiqiy bilimlar va san'atning yangi avlodlar orasida rivojlanishini ta'minlab, musiqashunoslikning zamonaviy talablarga moslashishiga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Ashrafiy M. Q. (1987). O'zbek xalq musika san'ati tarixi. Toshkent: O'zbekiston Davlat Nashriyoti.

Elliott D. J. (1995). Music Matters: A New Philosophy of Music Education. Oxford University Press.

Campbell P. S. (2010). Songs in Their Heads: Music and Its Meaning in Children's Lives. Oxford University Press.

Grout D. J., & Palisca, C. V. (2010). A History of Western Music. W. W. Norton & Company.

To'xtasinova I. G'. (2020). O'zbek milliy musiqiy merosi va uning globalizatsiya jarayonidagi ahamiyati. Toshkent.

Vygotsky L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press.

SHARQ TOVUSH SHKALASI

Muallif: N.Yu.A’zamjonova¹, D.N.Aripova²

Affilyatsiya: Farg‘ona ixtisoslashtirilgan san’at maktabi, Musiqa-nazariyasi bo‘limi o‘qituvchisi^{1,2}

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14381243>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada sharq tovush shkalasi tog‘risidagi zamonaviy musiqashunos olimlarning izlanishlari bilan birgalig‘da Safiuddin Urmaviy, Abdurahmon Jomiy va yana bir qancha olimlarning qilgan ishlari taxlil qilingan. Turli davrlarda sharq tovush shkalasiga berilgan tariflarni bilib olish mumkin.

Kalit so‘zlar: Shkala, ton, interval, tovushqator, bu‘d zul-xams, bu‘d zul-arba’, motlak, sabab, vost, binsir, tetraxord.

Sharq tovush shkalasi – bu zamonaviy musiqashunoslar o‘rtasida to‘xtamayotgan tortishuvlar predmetidir. Uning intervalikasi bo‘lishi va hatto uning mavjudligi haqidagi faktlar ustida baxslar olib borilmoqda. Ko‘pchilik qadimiy risolalarga tayangan holda bu shkalada mikro interval tuzumni ko‘rishadi va 12 pog‘onali temperatsiyalangan tizimga to‘g‘ri kelmaydigan o‘ziga xos ladlar bilan bog‘lashadi. Lekin shkalaning tuzulishi masalasiga kelganda turli fikrlar paydo bo‘ladi: birlari shkalada 17 pog‘onani ko‘rsatishadi, boshqalar-18, uchinchilar esa 24 va yana ham ko‘p.

Qator musiqashunoslar lad tizimi bilan bog‘liq mikrintervalliklarni inkor etishadi. Sharq musiqasi asosidabizga ma‘lum 12 pog‘onali temperatsiyalangan yarim tonlik shkala turadi deb ta’kidlashadi. Bundan cheklanishlar N. A. Garbuzovning fikricha eshitish qobilyati bilan bog‘liqdir: ya’ni ular lad funksiyasini bajarishmaydi, balki 12 pog‘onali gamma asosiy tonlarining intonatsion variantlarini tashkil qiladi.

Bu haqida Yu. G. Kon quyidagicha yozadi “Tovushlar hududi kengligi tovushqatorlarning turli mayda hususiyatlarigayo‘l qo‘yadi. Bundan mayda hususiyatlarning qo‘llanishi o‘zbek xalq musiqasidan joy olgan. Unda kuzatiladigan neytral intervallar butun tonning uchdan bir yoki to‘rtadan bir qismining qo‘llanilishi natijasi emas. Bu neytral intervallar(tersiya, seksta, sekunda, septima) bizning teng temperatsiyamizdanfarqli o‘laroq 12 pog‘onali tovushqatorli mayda elementlari natijasidir”.

Yu. G. Kon o‘zining nuqtai nazarini ta’kidlash asosida R. Lai va Kurk Zakslarga tayanadi. U o‘zi miro interval shkalasini ishlab chiqadi, lekin shu bilan birga Konning fikricha u “Sharq musiqasida tonning tortdan bir va uchdan bir qismi mavjudligi bu afsona” degan. U boshqa musiqashunoslar kabi quyidagi fikrda bo‘lgan, ya’ni o‘rta asr musiqashunoslari o‘zlarining taqsimlashlarida “Amalyotga tayangan”, ya’ni bu taqsimlashlar “Ko‘proq nazariy tuzulmaning natijasidir”. Bunday ikkilanishlar sharq musiqasi nazariy va amaliy o‘rganayotgan boshqa musiqashunoslarda ham yo‘q emas.

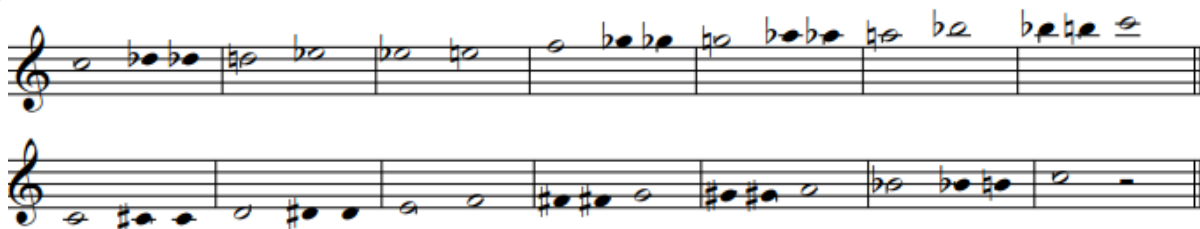
U. Gadjibekov ozarbayjon musiqalarini temperatsiyalangan cholg‘ularda ijro etilayotganda”Tonlarning balandligida ayrim noaniqliklar seziladi ayniqsa tersiya, sekistalarda”deb ta’kidlagan. Ya’ni temperatsiyalanganga qaraganda katta tersiyatorroq, kichik tersiyakengroq, yarim ton ham kengroq yangraydi. Shu bilan bir qatorda sharqda tonlarning uchdan bir va tortdan bir qismi mavjud bo‘lsa Ozarboyjon musiqasida”Eng kichik interval bu yarim tondir”. Gadjibekov o‘zining “Ozarboyjon xalq musiqasi asoslari”ishida 7 ta asosiy diatonikladni ko‘rsatadi: rost, shur, segoh, shushter, chorgoh, bayoti shiroz, humoyun-ko‘p yo‘rdamchiladlar va ladlarning bo‘limlari(sho‘ba). Gadjibekovning nazariy

prinsplari zamonaviy ozarboyjon musiqashunoslari tomonidan rivojlantiriladi va kompozitorlar ijodiga kiritiladi.

N. A. Garbuzov tovush balandligini eshitish qobilyati hududi tabiatni o'rganishda Yevropa malakasiga murojat qilgan. O'zbeklarda bu hudud nisbatan kengaytirilgan, intanatsionlar stabiligi bilan ahamiyatli emas, intervallar temperatsiyalangan tizimga yaqinlashishi bilan ajralib turadi. U shunday deydi: men eshitish qobilyatimga tayangan holda shuni bildimki sharq chet el xalqlarining huddi shunday hududi kengroq, ularning intonatsiyalari o'zbeklarnikidan ko'ra o'zgaruvchanroqdir.

Galitskaya 17 pog'onali shkala haqida shunday deb yozadi: "Monodiyaning 17 pog'onali tizimi o'rta va yaqin sharqda, Arab va Ozarbayjon xalqlarida shunchaki shartli tizim emas balki haqiqiy tizimdir. Musiqa amalyotida bunday tizim turli milliy variantlarda erkin royobga chiqariladi. 17 pog'onali tizimni matematik yo'l bilan olish ko'p sharq musiqa risolalarida keltiriladi. Interval va tovushlarni joylashuvini mualliflar torni geometrik yo'l bilan bo'lish orqali aniqlashgan. Bu malumotlar XX asr sharq olimlari ishlarida uchraydi (al-Farobiy X asr, Abu Ali ibn Sino X-XI asr, Safiuddin Urmaviy XIII asr, Mahmud Sheroziy XII asr, Zaynulobuddin Xusayni XV asr, Najmiddin Kavkabi XV-XVII asr, Darvesh Ali XVII-XVIII asr). Musiqiy nazariy manbalarda 17 pog'onali tizim abstrak matematik tizim sifatida yuritilgan bo'lib yaqin va o'rta sharq, kavkaz orti xalqlari monodik musiqaning xarakterlik xususiyatlarini aks ettirmay qolmaydi. Ushbu tendentsiya tipiki intervalikani batafsillashtirishda va bu batafsillikni ijtimoiy musiqiy idrokda mukammal muhrlanishida ifodalanadi. 17 pog'onali shkalada qo'shni tonlarning qo'shilishidan 5 variantda hosil bo'ladi: katta butan ton (204 tsent), kichik butun ton (180 sent), katta yarim ton (114 sent), kichik yarim ton (90 sent) va komma (24 sent.) "

Abdurahmon Jomiy
Musiqa haqidagi risola

O'zbek musiqashunosi L. G. Koval g'ijagida ijro etilgan 11 kuyni yozib olgan va ularni maxsus akustik aparat yordamida rasshifrovka qilgan. Natijada juda aniqlik bilan paydo bo'lgan intonatsiyalarning tovush balandligi kordinatsiyasi aniqlanadi. Bu esa chegaralarida butuntovushqatordagi intonatsiya qilinadigan pog'onalar va intervallarining hududini belgilaydi. Shundan kelib chiqqan holda Koval shunday deb yozadi: mana shu tovushqatorning har bir pog'onasi intonatsiyalarning-yuqori, o'rta va past sifatida ko'riladi. "Bu hudud kengligi 43 dan 92 tsentgacha oraliqda chegaraladi". Pog'onalarining o'zaro munosabati aniq bir tuzum bilan belgilanmaydi. Ular pifogore ham, temperatsiyalangan ham, sof ham bo'lishi mumkin.

Intervallar hajmida ham noaniqliklar ko'rinadi. Prima intonatsiyasiga og'ishma 68 sent bilan ifodalanadi. Kichiqsekunda hududining kenligi 111 sentga teng, ya'ni hududining chegaralari 41 sentdan 152 sentgacha. Katta sekunda-136dan 247 sentgacha, kichik tertsiya-263-339 tsent, sof kvarta-489-529 sent, katta tertsiyalarning hududi-40 sent, eng keng kichik va eng keng tor katta tertsiya orasidagi farq faqatgina 18 sent, "bu esa katta va kichik tertsiyalardagi farqni sezilmasligini ko'rsatadi".

Bundan ko'rinib turibdiki "intervallarga og'ishma shuni ko'rsatadiki ijrochilar katta va kichik sekundalarnipifogore va temperatsiyalangan tizimga yaqinroqintonatsiyalashgan kichik va katta tertsiyalarni, katta sekstalarini esa sof tizimga yaqinlashtirishgan".

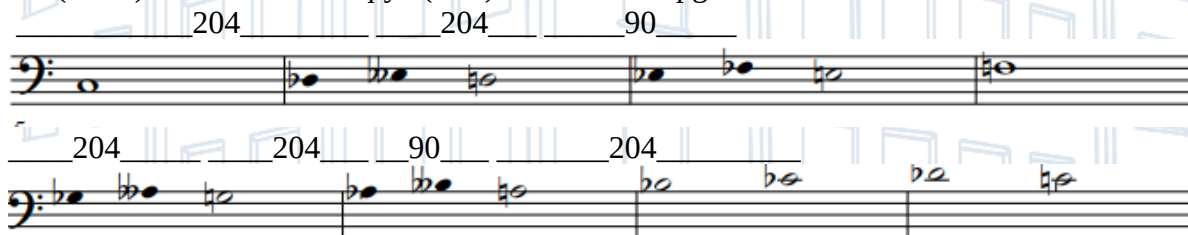
IX-X asr musiqa madaniyati tarixida O'rta Osiyodan chiqqan buyuk qomuschi olim Abu Abdulloh Muhammad ibn Yusuf-al kotib alXorazmiyning "Mafotihul-ulum" (Ilmlar kaliti)ni musiqaqaga bag'ishlangan qismi ham alohida o'rin tutadi. Bu qomusning musiqaqaga doir qismida o'sha zamonlarda mavjud musiqa cholg'ulari to'liq tavsiflanadi va ularning ularning har biri haqida mufasssal ma'lumot beriladi.

Musiqa ilmi bunda matematika fanlarining biri sifatida qaralgan edi. Bunga sabab, musiqani tashkil etgan tovushlar bir biriga nisbagan ma'lum nisbatda bo'lib, matematikadagi ba'zi qonun qoidalar vositasi bilan tushuntirilar edi. Dastlab, intervallarnitashkil etadigan tovushlar bilan pastligi darajasi torning uzun qisqaligi bilan o'lgangan. Bunda tor qismlari geometriya yo'li bilan aniqlab, uning ma'lum bo'laklaridan turli intervallar chiqarilib olinadi. Masalan, ikkini biriga nisbati(ya'ni ochiq torning yarmida hosil etiladigan tovush uning o'ziga nisbatan) oktava darajasidagi intervalni tashkil etadi va matematikada 2:1 tarzida ifoda etiladi. Xuddi shu ma'noda torning 9 bo'lagining 8 bo'lagiga nisbati-katta sekundani, uning 4:3 nisbati - kartani, 3:2 nisbati - kvintani, 8:3 - undetsimani, 3:1- duodetsimani, 4:1- kvintdetsimani tashkil etadi. Intervallarning turlari juda ko'p bo'lib, ularning tashkil etgan tovushlar nisbati matematika qoidalari asosida tushuntirdilar edi. Xatto jins, ja'm va maqomlarni tashkil etgan ayrim tovushlarning o'zaro nisbatlari raqamlar vositasi bilan tushuntirilar edi. Shu sababli ham arifmetika, geometriya, astronomiya qatori musiqa ilmi ham matematika fanlaridan biri hisoblanadi.

XII- XV asr musiqa risolalarida maqom, ovoza, sho'balar bilan bir qatorda 17 pog'onali tovushqator muhim ahamiyatga egadir.

Birinchi bo'lib bu Sayfiuddin Urmaviy tomonidan aytib o'tilgan. U udning torlarini matematik yo'l bilan bo'lib chiqqan. Shunga ko'ra tor 1-2 teng qismga bo'linadi va oktava intervalni (bu'd zul-xams - 702 s) va kvarta (bu'd zul- arba'-498 s) xosil bo'ladi. Keyin intervallar oldin olingan kvinta, kvarta va sekunda yurish yo'li bilan xosil bo'ladi.

Olimlarning fikricha bu tovushqatorning asosini diatonik tovushqator tashkil etadi. U katta butun ton tanini (204 s) va kichik ton baqiya (90 s) dan tashkil topgan.

Lekin 17 tonli tovushqatorda boshqa jixatlarga ega sekundalar bor: kichik butun ton (180s) va katta yarim ton (114s). Ular ham mustaqil ahamiyatga ega. Yuqorida aytib o'tilgan narsalar tovushqatorga ko'p ovozlik xarakteridan xabar beradi.

Urmaviyning shkalasi bo'yicha oktava 2 tetraxord va butun tondan yoki tetraxord va pentaxorddan iborat. Ularning xar biri va ana shu pog'onalar - motlak, sabbab, vost, binsir va xindirlarni saqlab qoladi. Lekin Sayfiuddinning vasta va zaiflari ayrim o'zgartirishlarga uchragan va buning natijasida yuqorida aytib o'tilgan 17 pog'onali gamma xosil bo'lgan. Sayfiuddinning to'liq oktava tovush qatorini joylashishini uning jadvalida ko'rish mumkin (jadval ilova qilinadi). Jadvalda Safiuddinnig 17 pog'onali gammasi asosida 12 ta sharq ladlari ko'rsatilgan.

Shkalaning notalari orasida "J" (limma) va "K" (komma) xarflari qo'shilgan pog'onalar orasidagi masofa belgilanadi. Ular ostidagi raqamlar o'lgovlarni sentlarda berilishi "-K" (minus komma) undan keyin qo'yilgan notani bir kommaga pasaytiradi. Notaning yuqorisida tonlarning xarfiy belgilanishi berilgan. Bunday xarfiy belgilanishlarni I. Rajabov quyidagicha izoxlaydi: "Bu xarflar abjad tartibda joylashgan, ya'ni arab xarflari sonly belgilarga ham ega. 1-xarf "A" (alif)-1, "B" (be)-2, "Dj" (djim)-3,

“D” (dol)-4, “X” (xeyn xavaz)-5 va xokazo. Abdijad tizimida 2 ta “X” xarfi (xeyn xavaz va xeyn xutti) qo’llaniladi. 1- X ni ostiga nuqta bilan belgilanadi, 2- X ostiga chiziqcha bilan”. Demak sharqda shkalaning tovushlari nafaqat xarflar balki raqamlar bilan ham belgilanadi.

Ma’lum bo’lishicha Saifuddinning 17 pog’onaligi gammasi diatonik shkala bilan mos tushadi. Unda quyidagicha keltirilgan: butun katta ton-204 s., yarim ton-90s., kvarta 498 s., kvinta 700 s. va x.k.

Saifuddin tomonidan aniqlangan 17 pog’onaligi gamma va uning intervallarini xosil qilish yo’li Jomiyning risolalarida ham uchraydi. Jomiy ham shkala va intervallarni tuzishda pifogorey uslubidan foydalanadi. Oktava xosil qilish uchun u torni teng ikkiga bo’ladi, ya’ni 2/1 munosabatini o’rnatadi, bu esa 702 s. intervalini beradi, kvarta – 4/3 yoki 498 s., katta butun ton 9/8 yoki 204 s.

Qadimda sharqda shkala ladlar va ularning pog’onalari aniqlashda akustik moslama sifatida lyutna (qonunsimon asbob) qo’llangan. Tovushning balandligi torni barmoq bilan bosish kuchi bilan bog’liq bo’lgan. Jomiy o’zining risolasidagi 17 pog’onaligi gammaning tuzilishiga bag’ishlangan qismida shunday deb yozdi: “Shuni eslab qolish kerakki bu bo’linishlar faqat taxminiydir. Chunki agar ijrochining barmog’i ma’lum tondan balandroq yoki pastroq joyga tushsa eshitish orqali bu sezilmaydi. Shuning uchun ayrim noaniqliklarni tanqid qilmaslik kerak. Shu bilan birga 17 nuqta paydo bo’lishida eshitish qobiliyati muhimdir”.

Demak cholg’u torlarini bo’lish “qat’iy aniqlikni” bermaydi. Shkalaning bo’linishi haqidagi tugal aniqlik eshitish qobiliyati bilan bog’liqdir. Shu bilan bir qatorda Jomiy shunday deydi: “Ayrim noaniqliklarga hokum chiqarmaslik kerak”. U mana shu noaniqliklarga ko’ngan xolda shkalani aniqlashda ud va uning ligaturasidan foydalanadi. Mana shu uslub O’rta asr sharq musiqashunoslari tomonida keying asrlarda ham qo’llanilgan.

XULOSA qilib aytadigan bo’lsak o’sha davr musiqa nazariyotchilarining ilmiy ishlari baynalminal ma’no kash etadi, chunki ular barcha xalqlar musiqasining xususiyatlarini taxlil qilganlar. Sharq olimlari o’rtasidagi muloqot madaniyatlarini ham bir-biriga uyg’unlashtirishga va o’zaro bir biriga ta’sir o’tkazishga olib keldi va buning natijasida sharq klassik musiqa merosi milliy kompozitorlar malakalarining shakllanishiga juda katta ta’sir ko’rsatadi. Uni o’rganish va targ’ib etish uchun sharq mamlakatlarida turli konferensiyalar va simpoziumlar o’tkaziladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

Гаджибеков У. Основы азербайджанской народной музыки. – Баку: Азмузгиз, 1957. – 116 б.

Гарбузов Н.А.- музыкант, исследователь, педагог. Мақолалар тўплами- М.: Музыка, 1980.-303 б.

Кон Ю. Г. О двух типах подхода к отражению и гармонии натуральных-мелодических ладов. Журнал «Музыка и жизнь», вып. 2. М.-Л., 1973. 293 б.

Rajabov I. Maqomlar . Toshkent: San’at/ 2006. – 403 b/

O‘ZBEK FOL’KLOR SAN’ATINING JILO MAVJLARI

Muallif: Nigini Tashniyazova ¹

Affilyatsiya: Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti murabbiysi ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14381394>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada o‘zbek musiqa folklor ijrochiligidan rivojlanish tarixiy shart-sharoitlari, unda musiqa, raqs, tasviri va amaliy san‘at uyg‘unligi, folklor ansamblarining roli va o‘rni haqida ma‘lumotlar keltirib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: musiqa, san‘at, raqs, folklor, jamoa, qo‘shiq, ijro, ansambl, repertuar.

Har bir xalqning raqs an‘analari, ijro uslubi, plastik tasviri vositalari bo‘lib, ular tarixiy, ijtimoiy va geografik sharoitlar ta‘sirida tarkib topib rivojlangan. O‘zbek raqslari mazmunini ifodalashda ijrochilar tepki, qarsak, zangdan ham foydalanganlar. Ayrim raqslar ro‘mol, piyola, qadah kabi buyum bilan ijro etilgan, ba‘zan ijrochi xalq cholg‘u asboblari (qayroq, doira, nog‘ora va h.k.) da o‘ziga o‘zi jo‘r bo‘lgan. Raqs san‘ati insonning mehnat jarayoni va borliqdan olgan hissiy taassurotlari bilan bog‘liq holda yuzaga kelgan. Bu san‘at dastlab qo‘shiq va so‘z bilan bog‘liq bo‘lib, keyinchalik mustaqil san‘at turiga aylangan. Raqs asrlar davomida takomillashib, barqaror shakllarga ega bo‘la borgan. Ijrochining libosi raqs obrazlariga aniqlik bergan.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2017-yil 3-avgust kuni mamlakatimiz ijodkor ziyolilari vakillari bilan uchrashuv o‘tkazdi. Uchrashuvda milliy madaniyatimiz, adabiyot va san‘atimizni rivojlantirish bilan bog‘liq dolzarb masalalar, ularni hal etish yo‘llari, bu borada ijodiy uyushmalar va davlat tashkilotlari oldida turgan muhim vazifalar haqida atroflicha fikr almashildi. Uchrashuvda prezident Sh. M. Mirziyoyev o‘z nutqida “Bizning havas qilsa arziydigan buyuk tariximiz bor. Havas qilsa arziydigan ulug‘ ajdodlarimiz bor. Havas qilsa arziydigan beqiyos boyliklarimiz bor. Va men ishonaman, nasib etsa, havas qilsa arziydigan buyuk kelajagimiz, buyuk adabiyotimiz va san‘atimiz ham albatta bo‘ladi”, degan fikrni qat‘iyat bilan ta‘kidladi.

Buyuk rus baletmeysteri, xalq artisti, turli xalqlar raqs san‘ati bilimdoni I.A. Moiseyev xalq raqslari haqida shunday fikr bildirgan: “Xalq ijodi - sahnani hayot tarziga aylantirmoqchi bo‘lganlarning barchasi uchun eng yaxshi ustozdir. Fol’klor raqslarini sahnaga moslashtirmaslik umuman noma‘qul ishdir. Kishilar tomoshabin uchun emas o‘zi uchun raqsga tushadi. Bu raqslar sahnaga olib chiqilsa, xuddi “hayotdagidek” bo‘ladi. Raqsdagi «o‘zi-o‘zi uchun» qabilidagi raqslar bartaraf etilganidan so‘ng, yasamalik yo‘qolib, tabiiylik qoladi. Tomoshabin uchun raqs maishiy raqsning aynan o‘zi emas. Raqs ko‘ruvchilar paydo bo‘lishi bilan tomoshaga aylanadi. Tomoshaning esa o‘z qonun- qoidalari bor”

O'zbek raqs san'ati eng qadimiy san'at turlaridan biri hisoblanadi. Insoniyat paydo bo'lganidan buyon «Raqs» paydo bo'lgan, lekin san'at sifatida tushunilmagan. Ibtidoiy jamoa tuzumi davridan mehnat jarayonlarini tasvirlash, o'simliklar, hayvonlar, jang va ov qilish, o'zlari ishongan dinga sig'inish kabi harakatlarni bajarganlar. Olov atrofida urib, tosh va cho'plarni bir-biriga urib, qarsak chalib, bir xil qadam tashlab, birgalikda ovoz chiqarib, o'zlari tushunmagan holda «ritm» paydo qilganlar. Odamlarning raqs tushayotgan tasvirlari qoyalardagi rasmlardan, tosh, loy, yog'och haykallarda aks ettirilgan. Raqsni yozib olish, uning shakllarini ifodalashga urinishlarini insoniyat 40 ming yillar muqaddam boshlaganligi bungayaqqol misol bo'la oladi.

Ko'p yillar davomida insoniyat rivojlanish bilan birga raqs san'ati ham shakllana borgan. Bu san'at xalqning ma'naviy va madaniy boyligining ajralmas qismiga aylanib, o'zining boy an'analarini bilan mehnatkash ommaga, ulaming manfaatlariga xizmat qilib kelgan.

Hozirgi kunda, Respublikamizda o'zbek fol'klor raqs san'atining 5 xil yo'nalishi shakllanib bormoqda. Hududlar bo'yicha – Toshkent-Farg'ona, Buxoro-Samarqand, Xorazm, Surxondaryo-Qashqadaryo vohalarining hamda Qoraqalpog'iston Respublikasi fol'klor raqs san'ati o'rganilib, izlanishlar olib borilmoqda.

Qadimda Farg'ona vodiysida asosan erkaklar tomonidan ijro etilgan “Katta o'yin” raqs harakatlari doyra usullariga tayangan. Xalq raqslariga xos bo'lgan “Bayot”, “Zang”, “Katta o'yin”, “Shashmaqom”, “Nog'ora bayot”, “Chapandoz”, Andijonda “Qarg'alar”, “Kichkinajon-kich- kina”, “Bir ko'z” raqsi erkaklar ommaviy raqsi bo'lib epcil, chaqqon harakatlar bilan chopon etagining bir uchi belbog'iga qistirilib, tovon ko'tarilib, yarim cho'kkalab, yigitlar tirsaklarini tutib ijro etilgan.

raqqosa ijrosi), “Larzon” (bir yoki bir nechta doyra jo'rligidagi ijro), “Zang” (qo'l va oyoqlarga zang qo'ng'iroqchalar taqilib, qo'shiq aytuvchiga jo'r bo'luvchi ijro) raqsleri ko'rinishida ijro etilib kelinadi.

Surxondaryocha “Podachilar”, “Chiroq”, “So'zana”, “Kim oladi-yo shuginani-uo”, “Chapandoz”, “Qoshiq”, “Kadi”, “Boysun mavrigisi” kabi ko'plab raqsleri laparlar, aytishuvlar, ikki tomon bir-birining so'zini ilib olaverish, so'zamon, olg'ir bo'lishlari bilan ijro etiladi. Surxon raqs san'ati ashula va musiqa bilan chambarchas bog'lanib ketgan. Ilgari nog'ora, karnay, surnay, doyra sozlaridan foydalanilgan bo'lsa, keyinchalik lapar, yalla, aytishuvlardan ham foydalanilgan. Ommaviy bayram sayillarida qadimdan mavjud bo'lgan marosim raqs-lari, sujetli raqsler zo'r qiziqish bilan tomosha qilinadi. Ushbu raqslerde urf-odatlar, an'analar, qadriyatlar aks ettiriladi.

Xorazm fol'klor raqslari harakatlarga boy. Bizgacha yetib kelgan "Chag'alloq", "Norim-norim", "Aliqambar", "Orazibon", "Mo'ri", "Xo'bbimboy", "Shirin novvot" o'yinlari ijrosida o'g'lon raqqoslar va masxarabozlar o'zini ko'rsatgan bo'lsa, "Ashshadaro", "Maqom Ufori" kabi raqslarda raqqosalar ustunlik qilgan. "Lazgi" raqs turkumi ijrosida erkak va ayol raqs ustalari birday mahorat bilan o'ynaydilar. Xorazmda "Lazgi"ning 9 xili mavjud. Bular: "Olov", "Dutor", "Qayroq", "Masxaraboz", "Garmon",

"Surnay", "O'g'lon bola", "Xorazm lazgisi", "Zamonaviy lazgi"lardir. Eng mashhur Onajon xalfa Sobirova (Anash cho'loq 1885-1952) xalfa tomoshasi tarkibini saqlash, garmon chalish va kuylash, raqqoslarni o'ynatishda, ayniqsa, xotin-qizlar raqsini sahnaga olib chiqishda katta xizmat qilgan.

Qoraqalpoq xalq raqslarining lirik, hazil turdagi, to'y, baliqchilar, cho'ponlar haqidagi ko'plab yakka va ommaviy raqslari mavjud. Ikki bo'limdan iborat bo'lgan "Ilme-Sultan", "Amudaryo", "Sonday kuldim", "Aykulash", "Qirq qiz", "Oq oltin", "To'u", "Shag'ala", "Cho'pon" kabi raqslari shular jumlasidandir.

"Boysun-Shalola", "Zevari", "Mohi-Sitora", "Beshqarsak", "Chavqi", "Qaldir'och", "Gavhar", "Aykulash", "Jayxun" va boshqa ko'plab fol'klor-etnografik ansambllar Mustaqillik, Navro'z bayramlarida faol ishtirok etib kelmoqdalar. **XULOSA** qilib shuni ta'kidlab o'tish kerakki, o'zbek fol'klor raqslarini oddiy, xalqona, insonlar qalbiga yaqin san'at turi deb aytish mumkin. O'zbek raqs san'atining qaytadan chiroy ochayotgan va sayqal topib borayotgan bu turini yanada rivojlantirish orqali kelajak avlodning ma'naviy boyligini o'stirishga, yoshlarimizda milliy qadriyatlarimizga bo'lgan muhabbatni oshirishga erishishimiz mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

- Lustkaya. Jizn' v tanse.-m., 1968. 32-bet
 Mirziyoev Sh.M. "Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir"
 Toshkent "O'zbekiston" -2018 , 176-221 bet. 2 tom
 Ziyo.uz ; GOOGLE.uz;

KONTRABAS CHOLG‘USINING ZAMONAVIY IJROCHILIGI XUSUSIDA

Muallif: Omonjonova Odinaxon Farruxjon qizi ¹

Affilyatsiya: O‘zbekiston davlat konservatoriyasi - “Kompozitorlik va cholg‘ulashtirish” kafedrası 1-bosqich magistr talabasi ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14381495>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada kontrabas cholg‘usi, uning O‘zbekistonga kirib kelishi, ijrochilik amaliyoti haqida qisqacha so‘z boradi. Zamonaviy musiqa laboratoriyasida tashkil etilgan loyihaning mazmuni hamda ushbu amliy-ijodiy jarayonda kontrabas sozining zamonaviy ijro imkoniyatlarining qo‘llanilganligi, nota matnlari bilan keltirib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: kontrabas, zamonaviy musiqa laboratoriyasi, yangi notatsiya, kompozitor va kontrabas ijrochilari, tembral taqlid, maqom, ud, dutor, sato, ansambl.

Kontrabas – torli-kamonli cholg‘ularning eng kattasi bo‘lib, uning uzunligi salkam ikki metrni tashkil qiladi. Ushbu cholg‘uda 4 tor bo‘lib, kvarta oralig‘ida sozlanadi. Birinchi va ikkinchi torlari kontroktavaning mi va lya tovushlariga, uchinchi va to‘rtinchi torlari esa, katta oktavaning re va sol tovushlariga sozlanadi. Ovoz hajmi kontroktava mi tovushidan – birinchi oktava mi tovushiga qadar davom etadi. Mazkur cholg‘u asosan simfonik va o‘zbek xalq cholg‘ular orkestrlarida bas fundamentini to‘ldirish uchun ijro qilinadi. Kontrabas cholg‘usi takomillashuvining dastlabki yillarida bu sozni yakka holda ijro etilishiga kamdan kam tarzda duch kelish mumkin edi.

XVIII asrning o‘rtalarida kontrabas sozi alohida (solist) ijroda ham qo‘llanila boshlagan va mazkur cholg‘uning mohir ijrochilari ham paydo bo‘la boshlaganlar. Mashhur kontrabas ijrochilari: Domeniko Drogetti, Giovanni Battezzini, Frantisek Simandl, Sergey Kusevetskiy, Iosef Gertovich, Aleksandr Milushkin, Radion Azarxinlar shular jumlasidandir. Kontrabas sozi O‘zbekistonga ham XX-asr boshlarida kirib kelib, ansambl va orkestrlarda qo‘llanilib kelinmoqda.

Ushbu sozning ijrochiligini yanada rivojlantirish va mutaxassis kadrlarni yetishtirishda O‘zbekiston davlat konservatoriyasi “Torli cholg‘ular” ijrochiligi bo‘limida kontrabas sinfi tashkil qilindi.

Bir necha yillar davomida o‘zining ma‘lum maktabiga ega bo‘lgan o‘zbek kontrabas ijrochiligida G‘arbiy Yevropa kompozitorlari o‘quv dasturlarida muntazam ravishda joy olgan. Xorijiy kompozitorlarning asarlari, yoki orkestrlarning bas fundamentini ijro qilish bilan cheklanadigan kontrabas cholg‘usini yakkaxon tarzda, zamonaviy ijro imkoniyatlari bilan namoyish qilish maqsadida O‘zbekiston davlat konservatoriyasida faoliyat olib borayotgan Zamonaviy musiqa laboratoriyasi yangi loyiha ishlab chiqdi. Ushbu loyihada oliygohning kompozitor va kontrabas ijrochiligi yo‘nalishida tahsil olayotgan talabalar ishtirok etdilar.

Mazkur ijodiy loyiha Amerikalik mashhur kontrabas ijrochisi, kompozitor Robert Black hotirasiga bag‘ishlangan bo‘lib, o‘z oldiga bir necha ustuvor strategiyalar, xususan, yosh talaba-kompozitor hamda kontrabas ijrochilari o‘rtasida o‘zaro ijodiy aloqa o‘rnatish, har bir loyiha ishtirokchisi kontrabas cholg‘usi uchun zamonaviy notatsiyada asar bastalash, mazkur cholg‘uning yangi ohang effektlarini izlab topish va uni ijrochilik amaliyotiga tadbiq etish, chet el bastakorlari tomonidan yaratilgan zamonaviy asarlarning notatsiyasini o‘qish, belgilarini to‘g‘ri ijo etib bera olish ko‘nikmasini oshirish kabi maqsadlarni qo‘ydi.

Kompozitor va kontrabaschi talabalarning ijodiy aloqasi har ikki yoʻnalish vakillari uchun ham juda manfaatli hisoblanadi. Yosh kompozitorlar kontrabas cholgʻusining imkoniyatlari, asarni cholgʻu uchun qulay notaga olish, yangi ijro ijro texnikalari bilan yaqindan tanishib, cholgʻu uchun mutlaqo zamonaviy uslubda asar yaratish imkoniyatiga ega boʻldilar. Kontrabas ijrochilari esa ushbu sozda oʻzbek milliy cholgʻularining tembriga taqlid qilgan holda ijro etish koʻnikmalarini hosil qildilar. Shu bilan bir qatorda, musiqa asarlarining shakli, tuzilish strukturalarini ham nazariy va amaliy oʻrgangan holda, oʻzlarining mualliflik asarlarini yaratdilar. Ushbu asarlar kontrabas ijrochiligi yoʻnalishining oʻquv dasturlariga kiritilishi borasida bir necha takliflar kiritilgan.

Loyiha ishtirokchilari tomonidan bastalangan asarlar mutlaqo yangicha va zamonaviy tarzda yangradi. Kontrabasda sharqona musiqiy cholgʻular tembrini yangrashi ushbu ijodiy amaliyotning yuqori samarasini koʻrsatib berdi. Ud, dutor, gʻijjak, sato, doira kabi oʻzbek milliy musiqa cholgʻularining ohangini mukammal koʻrsatib berishda zamonaviy ijrochilik tekniklaridan foydalanilgan. Har bir kontrabas ijrochisi yuqrida koʻrsatilgan cholgʻular uchun oʻz asarlarini bastaladi.

Kontrabas ijrochisi, talaba Muzaffar Tillayev qalamiga mansub asarda ud cholgʻusiga taqlid qilingan. Asarning kompozitsiom tuzilishi esa oʻzbek milliy mumtozi musiqasi boʻlmish “Shashmaqom”ning cholgʻu boʻlimidagi kuylar shaklida bastalangan. Yakkaxon tarzda, kamonsiz, barmoq bilan ijro etiladi. Zamonaviy elementlar, nota choʻzimlarining turli variantlari, akkordlarning arpedjio shaklida olinishi, badihagoʻylikni oʻz ichiga olgan ushbu asarda kontrabas ham oʻz imkoniyatini, ham ud cholgʻusi imkoniyatini yaqqol koʻrsatib beradi.

Yana bir asarni misol tariqasida keltirish mumkin. Loyiha ishtirokchisi mohir kontrabas ijrochisi Norbek Buronboyev bastalagan “Dutor” asarida milliy cholg’ular ansamblini tinglash mumkin.

– nota matndagi ushbu belgida kontrabasning barcha torini barmoqlarda chertib chalish ma’nosini anglatadi. Asar boshidan oxiriga qadar huddi shu ijro uslubda yangraydi. O‘zbek milliy cholg’usi bo‘lmish dator sozining kontrabasda yangi tembrda yangrashini ko‘rish mumkin. Bunda tinglovchi dator va kontrabasning o‘zaro suhbatini tinglaydi.

O‘zbek notatsiyasida dator uchun qanday yozilsam deyarli ana shu yozuv uslubidan foydaanilgan. Lekin ijro masalasida zamonaviy harakat, barmoqlar pozitsiyasini o‘zgarib ketilishi yuqori professional ijrochilikni talab qiladi.

Loyiha davomida ishtirokchilak ko‘plab zamonaviy asarlar va ularning nota yozuvlar taxlilini o‘rganib kompozitorlik mahoratini yanada oshiridilar. Bu jarayon esa bevosita har bir ijrochiga o‘z

ta'sirini o'tkazdi. Kontrabasning dekasiga urish orqali zarbli cholg'ularga taqlid qilib asar bastalagan Ayubxon No'monovning asari butunlay boshqacha uslubda yozilgan:

Kontrabasning torlari hamda dekasida turli hil tovush effektlarini chiqarish imkoniyatiga ega bo'ldi va ularni notada namoyish qilib berdi.

Loyiha badiiy rahbari, O'zbekiston davlat konservatoriyasi "Kompozitorlik va cholg'ulashtirish" kafedrasida dotsenti, iqtidorli kompozitor Jahongir Shukurning ta'kidlashida ushbu ijodiy loyiha o'z oldiga qo'ygan maqsadlarni uddasidan chiqdi. Zamonaviy musiqa laboratoriyasida kontrabas cholg'usining turli imkoniyatlarini o'rganish, yangi qirrlarini ochish o'zbek musiqa san'atining yana bir pog'ona yuqoriga ko'tarilganida dalolatdir. O'zbek mumtoz musiqa an'analari asosida jahon standartlariga mos zamonaviy asarlar bastalash hademay O'zbekistonda ham yuqori reytingni egallashiga ishonchimiz komil.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

- Abdullayeva O. Cholg'ushunoslik. – Toshkent. 2018.
 Rakov L.V. Kontrabas san'ati tarixi. – Moskva. 2004.
 Saydaliyev Y. Kontrabas. – Toshkent. 2015/
 Nota matnlari muallif tomonidan taqdim etildi.

BOLALAR QO‘SHIQLARIDA KICHIK HAJMLI IKKI, UCH BOSQICHLI TOVUSHQATOR - DIXORDLI VA TRIXORDLI LADLAR

Muallif: Oripova Sanobarxon Luftullayevna ¹, Mahmudova Muqaddas Maratovna ²

Affilyatsiya: Farg‘ona ixtisoslashtirilgan san‘at maktabi “Musika nazariyasi” bo‘limi bosh o‘qituvchilari
1,2

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14381655>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada bolalar qo‘shiqlarining ikki, uch bosqichli tovushqator- dixordli va trixordliga mansub kichik hajmli ladlar to‘g‘risida bayon etadi. Shu bilan birga, kichik hajmli lادلarning bir qatorli tuzilmalari bolalar qo‘shiqlari janri kesimida ilmiy-nazariy jihatdan ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: Kichik hajmli lad, dixord, trixord, subkvartali dixord.

Barchamizga ma‘lumki, musiqiy bilimlarni egallashda eng muhim muammolardan biri – laddir. Musiqiy lad har xil asoslar bilan bog‘lanib, zamonaviy fanning musika madaniyatiga faol qiziqishi dolzarb bo‘lgan, qaysiki, u bir tomondan asarning qimmatbaho mahsulidek va ikkinchi tomondan professional og‘zaki an‘anaviy musiqasini, bastakorlik va kompozitorlik ijodini ta‘minlovchi tabiiy asos sifatida o‘rganiladi.

Musiqiy folklor, bastakor va kompozitorning turli xil to‘plamlaridagi lad tuzulishi doirasini o‘rganish, musiqada me‘yor va me‘yor emasligi, shu bilan birga lad tuzilmalarining harakat qilish turlari, hamda o‘ziga xos xususiyatlari to‘g‘risidagi tasavvurimizni jiddiy ravishda kengaytiradi.

Lad turli xil balandlikda bo‘lgan tovushlarning asosiy tonikaga intilishi va o‘zaro bog‘langan tovushlar tuzilmasidir. Kichik hajmli ladlar tushunchasi, ko‘pgina boshqa ladlar ko‘rinishi singari, masalan, turg‘unlik, noturg‘unlik, tonallik, va nihoyat lad o‘zi ham, hozirgi davrda bir xil ma‘noli ta‘rifga ega emas. Musika nazariyasida kichik hajmli lad tushunchasi, ikkita asosiy tuzilmalar bilan bog‘liqdir. Birinchisi-oktavadan kichik bo‘lgan diapazon, ikkinchisi- birinchidan kelib chiqqan holda, oddiy birlamchi qatorning lad tuzulishiga tayanadi.

O‘zbek musika ladlarini o‘rganishda ko‘plab bayon qilingan nuqtai nazarlarga e‘tibor qaratish, bir necha sabablar bilan o‘zaro bog‘langan. Bu muammoga qaratilgan maxsus qo‘llanma yo‘q. Musiqashunos Yu.G.Kon va S.P.Galitskayaning ayrim qo‘llanmalarida u ko‘p yoki oz darajada, faqat bir qatorli tuzilmalardagi lad tuzulishi munosabati bilan to‘xtalib o‘tilgan (Kon Yu.G. Rivojlangan xalq qo‘shiqlarida ladning ichki tuzilishiga, hamda S.Galitskaya esa, lad o‘zgaruvchanligiga bag‘ishlagan) [4. – B.9].

Kichik hajmli lادلarning o‘zbek musiqashunosligida deyarli kam o‘rganilganligi, O‘zbekistonda monodiya lادلarning nazariyasi, avvalam bor, birinchi navbatda umumiy til qonunlarini o‘rganish bilan bog‘langan edi. Kichik hajmli lادلarga e‘tibor qaratilishining yana bir sababi-o‘zbek xalq musiqiy ijodiyotidagi, bastakor va kompozitorlarning bolalar uchun yaratilgan asarlari ekanligidadir. Bu musiqiy asarlar kichik hajmli lادلarni o‘rganish uchun asosiy ma‘lumotlar beradi.

Kichik hajmli lادلarni o‘rganishdagi uslublarni aniqlashda, Yu.G.Konning “Некоторые вопросы ладового строения узбекской народной песни и её гармонизации.”, S.Xisamovanning “Qoraqalpaq monodiyasining lad tuzulishi“ qo‘llanmalari asos bo‘ldi, ma‘lumki, turli nuqtaiy nazardan turib lad

hodisalarini o'rganish mumkin, lekin ulardan asosiylari: tovushqatorli, funktsionalli, intonatsionallidir. Bu nuqtai nazarlarni tahliliy ketma-ketligi, bir vaqtda, tobora murakkablashgan hodisalar anglashining navbatlar ketma-ketligini ifodalaydi, shubhasiz, kichik hajmli lادلarni o'rganish bu yo'lning eng boshidan kelib chiqishini ko'zda tutilgan.

Yuqoridagi muammolar, bu masaladagi e'tiborni to'plashi, tovushqator va funktsional tovushlarning munosabati bilan bog'liq bo'lgan muammolarga sabab bo'ladi. Shu bilan birga lad tuzilishi shakllarida, qaysiki, ilk turlariga kiritish mumkin bo'lgan bu uchala lad nuqtai nazarlarini bo'laklarga bo'lish qiyinligi va ko'pincha ular ajralmas bahs- munozarada tashkil bo'lishini belgilash kerak. Ko'pgina o'rganilgan janrlar munosabatiga, to'liq ravishda E.Alekseyevning quyidagi so'zlari to'g'ri keladi: "Ilk qo'shiqchilik ohanglarida bahs-munozara, tabiiy bog'langan yopiq doira yuzaga keladi, qaysiki, bu doirada tahlilga asoslangan tenglikni juda jiddiy chegara bilan belgilash mumkin emas va to'g'ri ham kelmaydi" [2. – B.26].

Eng boshlang'ich davrning musiqiy nutqi tashkil topishdagi lad tuzilishi, qaysi yo'l bilan borganligini aytish qiyin. Musiqiy ijrochiligining nutq uslublari juda xilma-xil bo'lgan, ammo bir qancha tadqiqotchilar eng oddiy, ikki tovushli tuzilma - dixord lad tuzilishining dastlabki shakllaridan deb hisoblanadi (Musiqiy ijro qilishning ilk turlari turli-tuman bo'lishini E.A. Алексеев melodik kuylashning dastlabki formalarini, ya'ni uch xil melodik tuzilmalar: registrli, kontrast, noturg'un-glissandalik va balandlik nisbatidan ancha-muncha mustahkam turlariga ajratgan. Ularni shartli ravishda αβ, va ¥ melodikasi deb atagan)[2. – B.53]. Musiqashunos olim B.Elatov esa quyidagi fikrni aytgan: "Qadimgi belarus ohanglarining lad tuzilishini tahlil qilishga kirishdan avval, diqqatni eng oddiy ikki tovushli musiqiy tuzilmaga qaratmoq kerak. U balki, xronologik bo'yicha eng qadimgi emas, ammo musiqiy kuylashning qadimiy turlari, shak-shubhasiz, ancha xilma-xil bo'lgan, lekin, ikki tovushli tuzilmaning lad tuzilish turi dastlabkilardan biridir" [5. – B.19]

Ikki tovushli tuzilmaga asoslangan qo'shiqlarda, faqat tashqi ko'rinishi bir asosli oddiy tovushqatornigina emas, balki har qanday musiqiy ijro etishning boshlanishi – intervalni kuzatish mumkin. Kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, bizning davrimizgacha yetib kelgan musiqiy misollar, ladning ichki dinamikasini, yoki boshqacha qilib aytganda "melodik tuzilish"ning dastlabki shaklini o'zida saqlab qolmagan. Musiqiy rivojlanishning keyingi davriga xos bo'lgan shakl tuzilishdagi aniqlik va boshqa bir qancha belgilar bu fikrni quvvatlaydi. Biz bilgan ikki tovushli lادلardagi ohanglar o'tmishdagi musiqiy mahoratning ham soddaligini, ham mo'jizakor ekanligini ko'rsatadi. Shu sababli, bu ohanglarning ko'pchiligi bolalar ijro etadigan o'zbek xalq musiqa ijodiyotidagi qo'shiqlardir.

Ma'lumki, ikkita yonma-yon turgan tovush balandligida ijro etish uslubi juda keng tarqalgan bo'lib, eng oddiy ohang nutq uslubi hisoblanadi. Ikkita yonma-yon tovushli bolalar qo'shiqlaridan "Oftob chiqdi" da uchratish mumkin:

O'XMM, II t

Of - tob chiq - di o - lam - ga, yu - gu - rib bor - dim xo - lam - ga.

5

Da - dam chak - kam - ga ur - di O - nang - ga bor - gin de - di.

Lad qonuniyatlarini zamonaviy tassavur etish natijasida, bu qo'shiqdagi pastki tovushni, ya'ni oddiy ladning tonikasini o'rnatish turg'un tovushday, yuqoridagi tovushni esa, umumiy ko'rinishda o'rnatishmaning noturg'un manba sifatida ifodalash mumkin. Ladni bunday izohlab, asosiy kuch (aktsent) va umumiy tugallanish pastki tovushga to'g'ri kelishini aytib o'tish o'rinli.

O'zbek xalq musiqa ijodiyotidagi bolalar qo'shiqlarida ikkita yonma-yon tovushli yoki sekundali (Alekseyev E.Ye. atamasi bo'yicha) lادلardan tashqari, ba'zan ikki tovushdan iborat sekundali tuzilmaga, sof kvarta birikkan tuzilma tuzilishi ham bor (yoki subkvartali dixord- Yelatov V.I. atamasi bo'yicha). Masalan, "Oq terakmi, ko'k terak":

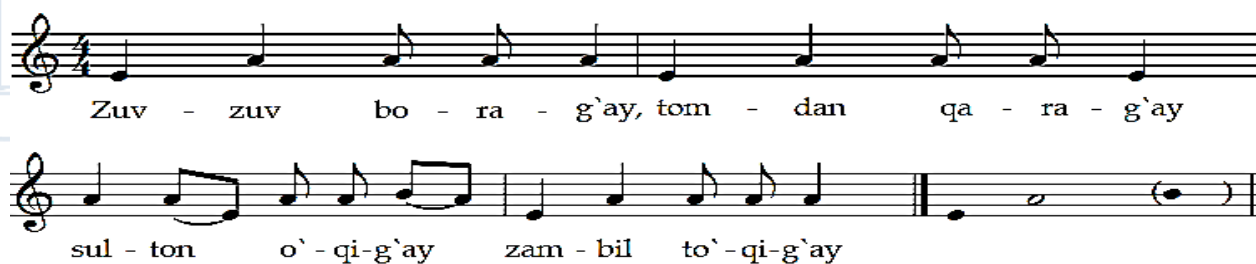
Bu qo'shiqdagi ladda, kvartaning akustik hislati, sekundali tuzilishdagi pastki tovushning tonikali ahamiyatini aniq ko'rsatadi. Umuman aytganda, kvarta hozirgi vaqtgacha, ko'pgina musiqiy tuzilmalarni asosida joylashgan intonatsion turg'un intervallardandir. Tabiiyki, uni ongli intonatsion sifatida paydo bo'lishi, lad va umuman musiqiy tafakkurning rivojlanishida muhim qadam bo'lgan [2. – B.183-184] Bunga ikkita yo'l, ya'ni tovushqatorning asta kengayishi bilan bu interval "egallanishi" va uni yagona intonatsion qadami bilan "kengayishi" orqali borgan [3. – B.109]

O'zbek xalq musiqa ijodiyotidagi bolalar qo'shiqlarida ikki yo'l ham mavjud bo'lib, subkvartaning paydo bo'lishi esa ikkinchi yo'lning natijasidir. Bu keyinchalik lادلarni vujudga kelishida muhim o'rin egallagan. Musiqashunos olim Yu.G.Kon "O'zbek xalq qo'shiqlarining ba'zi lad tuzilishi masalalari" kitobida ham, kvarta haqida quyidagi fikrni izohlagan: "O'zbek musiqasida kvartaning lad tuzilishidagi ahamiyati, melodik aylanmalari va ayrimlarida, ko'pincha uchraydigan tovushqatorlarning to'ldirilgan pastki tetraxordida, qaysiki asosiy turg'un va uning pastki sof kvarta orasida kvarta negizi paydo bo'lishini tashkil qiladi" [9. – B.29].

O'zbek xalq musiqiy me'rosidagi bolalar folklorida ikkita yonma-yon sekundali dixorddan tashqari, dixordli kvarta yoki "kvartali sekunda" (E.Ye.Alekseyev atamasi bo'yicha) tovushqatori ham mavjud va u o'z navbatidan to'liq tovushqatorni ifodalaydi.

Masalan, bolalar folklorida vujudga kelgan kvarta oralig'i, yuqorida aytib o'tilgan akustik shart-sharoitlar tufayli, boshqa intervallardan ko'ra ertaroq, aniq intonatsion – ma'noli xarakterga ega bo'ladi:

1. Zuv-zuv borag'ay

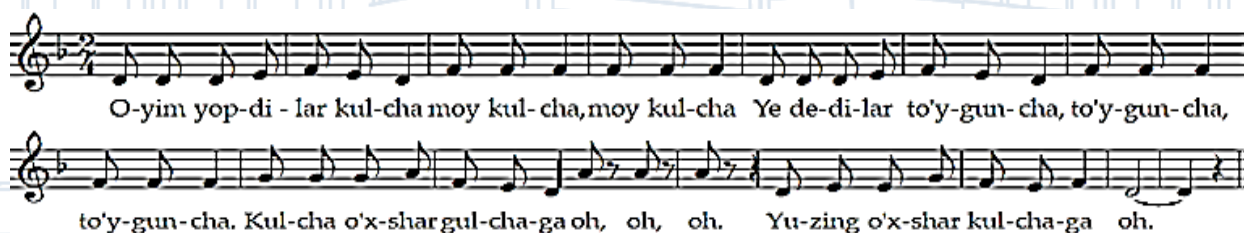
2. Osh xo'rakam

Bu qo'shiqlarning umumiy ko'rinishini olganda, bir xil tovushqatoriga o'xshaydi, ammo ularning farqi juda kattadir. Agar keltirilgan birinchi qo'shiqda "mi" tovushi tonikaga nisbatan pastki yordamchi tovush bo'lib, tonika xususiyatini bo'rttirib ko'rsatsa, ikkinchi qo'shiqda, esa aksincha ikki tovushning orasida turg'un bo'lib, ajralib turadi. Tovushqatorlardagi "si" notasi tayanch, yoki nisbatan tayanch "lya" ning aylanma ohanglantiruvchi tovush vazifasini bajaradi.

Turg'un va noturg'unlik bir-birini o'rnini bosadigan bo'lmasa ham, har holda aniq qarama-qarshiligi sezilmaydi. Bu borada M.Xarlarning quyidagi nuqtai nazarini keltirish mumkin: "Intonatsion nutq usulini ikkita jumla urg'usining ritmik funksiyalari bo'ladi va bu paytda birontasi ham tonika deb hisoblanmaydi. Xalq ladi ritmika singari subordinatsiya bilan emas, balki koordinatsiya bilan xarakterlidir... bitta asosiy turg'unlik o'rniga teng huquqli, lekin funksiya jihatidan qarama-qarshi turg'unliklarni uchratamiz" [11. – B.30] Hozirgi davrda "jiddiy" xalq musiqa merosida sekundali, ya'ni dixordli laddagi tuzilmalar juda kam, ammo u ba'zan qo'shiqlarda o'ziga xos tuzilma ohanglari sifatida uchraydi. Dixord ladining kadensiyali aylanmalaridan (tugallanish qismidagi), ya'ni yuqoridan pastki yetakchi ton va yuqoridan yoki pastdan kvarta sakrama tovushi orqali asosiy turlari uchraydi.

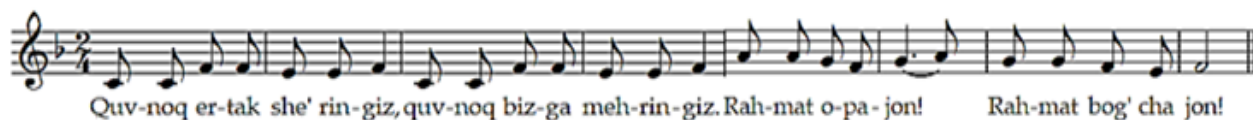
Dixord ladidan keyin uch tovushdan iborat-trixordli lادلarning o'zbek musiqasida ahamiyati katta. Turg'un ladlar orasida, turg'un tovushdan yuqoriga qarab tuzilgan tertsiyali lad, muhim rol o'ynaydi. Trixordli tuzilmadagi mustaqil lad sifatida ko'rinishi oz, ko'proq rivojlangan, yoki murakkab ladning, ya'ni melodik tuzilmaning boshlanishi uchun xarakterli bo'lib, tertsiyali koordinatsiyasiga asoslangan kuy va qo'shiqlarda mavjuddir. Tahlil davomida uch tovushdan iborat trixord lad tuzilmalariga asoslangan kompozitor I.Hamroyevning "Kulcha non" qo'shig'ida kuzatish mumkin:

Trixordli ladlar asosan maylli belgisi bo'yicha minor ladlarida uchraydi, ba'zi hollarda esa major trixordli ladida ham ifodalanadi. Trixordli ladning asosiy xususiyatlaridan biri, kuy va qo'shiqlarda, faqat ustun keladigan bo'lib qolmay, u o'z-o'zidan murakkab ladli tuzilmalarning tuzilishi uchun amaliy baza bo'la oladi. Ba'zan, qo'shiqlarda diapozoni kvarta yoki kvintani tashkil etsa ham, asosiy vazifani tertsiya koordinatsiyasi, asosan melodik tuzilmaning boshlanishi uchun xarakterlidir.

Trixordli lادلarning yana bir muhim tomoni shundaki, u tertsiya uyushmasining pastki tovushiga birikkan, to'ldirilmagan holda kvarta bilan hamohangdir. Bu yerda shuni ta'kidlash kerakki, subkvartali lادلarning bo'sh subkvartasi diatonik tonlar bilan to'ldirilib, asta-sekin kengayishi murakkab tuzilmali (qatorli tuzilma) ladiga olib keladi. Subkvartali lادلarning murakkablashgan ko'rinishida paydo bo'lgan

ladlar, bir-biridan ham mustaqil, ham bevosita bog‘liq ravishda mavjud. Subkvartali trixord ladiga misol sifatida quyidagilarni keltirish mumkin:

Kompozitor G'.Qodirovning "Rahmat opajon, rahmat bog'chajon" bolalar qo'shigi moyilli belgisi bo'yicha major ladini aks etadi (fa-lya). Trixordning pastki, ya'ni "fa" (qisman to'ldirilgan pastki noturg'un "mi") tovushiga birikkan "do" tovushi (subkvarta), ladning turg'un tovushini, tonikali ahamiyatini yana ham bo'rttirib ko'rsatadi.

Yuqorida aytib o'tilgandek, dixordlarda bosqichlar umuman teng huquqli bo'lsada, ammo uch tayanchli tuzilma haqida bunday deyish mumkin emas. O'zbek musiqasida trixordli lادلarning turg'un toni (tonikasi) ko'proq ikki holatda, ya'ni trixordning pastki tovushi va trixordning o'rta tovushi turg'unligi uchraydi.

Lad muammolari ustida shug'ullanuvchi folklorshunoslar fikricha tovushqatorning yuqori bosqichidagi tovushi tonika bo'la olmaydi. Biroq, o'zbek musiqa ijodining yuqori bosqichdagi tovush tonika holatida, trixordning kadensiyali aylanmalari orasida yuqoridan pastki yetaklovchi ton va pastdan yuqoriga yetaklovchi ton xususiyatlari mavjud.

O'zbek musiqasidagi bolalar qo'shiqlarida kichik hajmli ladlarini o'rganish, ularni diatonik, gemitoniklik va pastki ustun holatining ustunlik tamoyili to'g'risidagi xulosaga olib keladi. Bu qirralar, barcha o'zbek musiqasida, lad tuzilmalarini umumiy ta'riflanishi bilan bir xil bo'ladi. Lekin, o'zbek musiqasidagi oddiy va rivojlangan qo'shiqlarda lad tuzilishining eng muhim qonunlarining umumiyligini tasdiqlash bilan birga, ba'zi bir tasavvurlarda hali yoritilmagan lad hodisalarini tekshirishidagi tuzatishlarni kiritishga imkoniyat tug'diradi. Bular dixordli, trixordli tuzilishdagi tadqiqotlar bo'lib, ularning turini, tovushlarning o'zaro munosabati xususiyatini belgilashga imkon beradi. Bunday lad tuzulishlari ko'proq bolalar qo'shiqlari negizida bo'lib, shak-shubhasiz, diqqatni tortadi, chunki lad qonuniyligining shakllanishidagi manbaalar tuzilishiga yaqinlashishiga yo'l qo'yadi. Ularda pog'onama-pog'ona emas, balki aniq bo'lgan tovushlar munosabatining ko'p bo'lishi mana shuni ta'kidlaydi. Ba'zan tovush funktsiyasi qancha tovush balandligi vaziyati emas, ritmik va bundan tashqari, ekstramusiqiy asoslar-matn, harakat bilan aniqlanadi.

Shu sababdan, dixord ohanglari uchun sekundali o'zgaruvchanlik, trixord aylanmalarida turg'un sifatida I, II va III bosqichlarning ajralib turishi mumkinligi xarakterlidir. Shunday bo'lishiga qaramay, pastki tovushning ustun sifatida ajralib chiqishiga yetarli darajada moyilligi aniq namoyon bo'lishini belgilash mumkin. Bu moyillik, boshqa turdagi ladlarda, dixord va trixord tuzilmalarining qator sifatida kelib chiqishi hollarida asosiy qonuniylik xususiyatini egallaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

- Алексеев Э. Проблемы формирования лада. М., 1976.
 Галицкая С. П. Ладовая переменность в узбекском песенно фольклоре. Кандидатская диссертация, Т., 1970.
 Караматов Ф - Основные черты музыкального строения узбекских народных песен//Вопросы музыкальной культуры Узбекистана. Т., изд.художественной литературы УзССР, 1961.
 Караматов Ф - Кириш. // Ўзбек халқ мусиқа мероси. I-II том, Т.

MAQOM SAN’ATI VA UNING BUGUNGI KUNDAGI RAVNAQI

Muallif: Ramazonova O’g’iloy Xolmurodovna ¹

Affilyatsiya: Buxoro davlat universiteti. Musiqa ijrochiligi va madaniyat kafedrası katta o’qituvchisi ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14381767>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada maqom san’ati va uning bugungi kundagi ravnaqi, uni o’rganish va yosh ijrochilarga o’rgatishga doir bo’lgan masalalar va bu borada foydali maslahatlar berilgan. Ushbu maqola maqom san’atiga qiziquvchi yoshlar uchun umumiy ma’lumotlar beradi hamda ularning maqom haqidagi tasavvurlarini boyitadi

Kalit so’zlar: Maqom, milliy san’at, musiqa, Shashmaqom, maqom markazi, madaniy meros, milliy maqom, qadimiy tarix, teran, falsafiy ildizlar.

O’zbek milliy musiqa merosi ko’hna va ulug’vor bo’lib, uning ildizi juda qadimgi davrlarga borib taqaladi. Shuning uchun ham nihoyatda boy va o’zining rang-barang ko’rinishlarga ega bo’lgan mazkur musiqiy meros dunyo musiqa madaniyatida o’zining munosib o’rni borligi allaqachon o’z isbotini topgan. Ana shu milliy madaniy meros xalqimizning ajralmas, o’zligini anglatuvchi qadriyat sifatida aholining ijtimoiy hayot ijod sarchashmalari asosida yuzaga kelganligi bilan nihoyatda ahamiyatlidir.

An’anaviy xalq og’zaki kasbiy musiqa ijodi an’alarining yuzaga kelishi, davrlar osha gullab yashnashi, badiiy tafakkur taraqqiyotining dastlabki bosqichlaridan tortib, milliy-ma’naviy madaniyat rivojining turli davrlarida ham o’zining yuksak namunalari asosida nafaqat aholining ma’naviy-ruhiy madaniyatini tarbiyalashda, balki odob-axloqiy me’yorlarini tarbiyalashda asosiy vosita sifatida ifodalanadi.

Musiqa va maqom san’atiga bo’lgan yuksak e’tibor O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev tomonidan olib borilayotgan odilona siyosatda ustuvor kasb etmoqda. 2017 yil 17-noyabrda “Maqom san’atini rivojlantirish chora-tadbirlari to’g’risida” qabul qilingan farmonil barcha ommaviy axborot vositalari va internet sahifalari orqali keng jamoatchilikka e’lon qilindi. Shundan so’ng Toshkentda Respublika maqom markazi, shuningdek barcha viloyat markazlarida maqom ansamblari tashkil qilindi. 2018-yil sentyabr oyida Shahrisabz shahrida “Xalqaro maqom san’ati anjumani” o’tkazildi. Anjumanga dunyoning 200 ga yaqin mamlakatlaridan olimlar, san’atkorlar tashrif buyurdi. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “Harakatlar strategiyasidan – Taraqqiyot strategiyasi sari” to’g’risida”gi farmoni, 2017 yil 20 apreldagi “Oliy ta’lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi PQ-2909- son Qarorlari, 2017 yil 17-noyabrdagi “O’zbek milliy maqom san’atini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to’risida”gi PQ-3391-sonli qarori, 2020-yil 26-maydagi “Madaniyat va san’at sohasining jamiyat hayotidagi o’rni va ta’sirini yanada oshirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi PF-6000-sonli farmoniga asosan Yunus Rajabiy nomidagi O’zbek milliy musiqa san’ati instituti tashkil etilishi hamda mazkur faoliyatga tegishli boshqa me’yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalar mamlakatimizda an’anaviy o’zbek xalq og’zaki kasbiy musiqa ijrochiligini yanada rivojlantirish, yosh xonanda va sozandalarni tayyorlashda ajdodlarimizdan qolgan milliy ijrochilik an’alariga tayanish va uni bardavomligini ta’minlash kabi masalalarda har qachongidan ko’ra, ko’proq mas’uliyat bilan yondashishimizni talab etadi.

Maqom san'aling gultoji bo'lgan "Shashmaqom" YUNESKO tomonidan insoniyatning nomoddiy-madaniy merosi sifatida e'tirof etilgani hamda uning Rerezentativ ro'yxatiga kiritilgani buning yaqqol tasdig'idir.

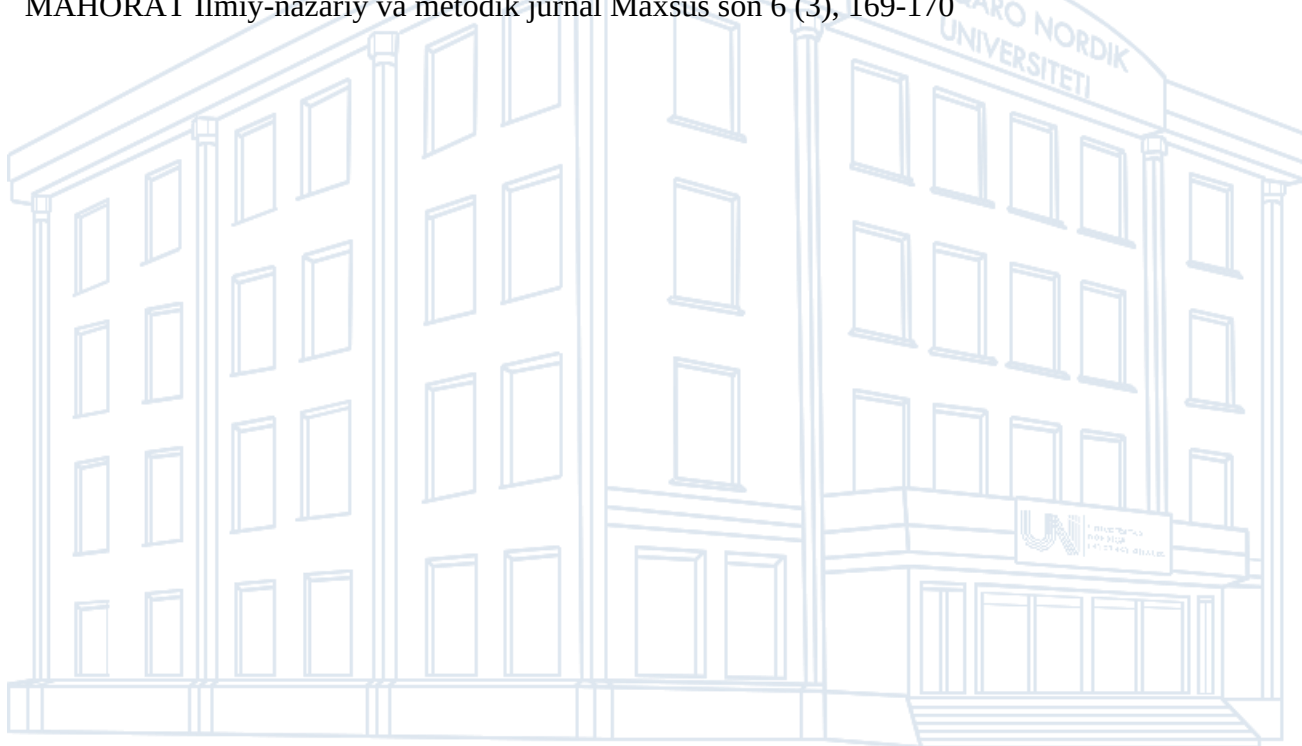
Yosh avlodni har tomonlama kamol toptirish, ularni musiqiy jihatdan ma'nan yetuk shaxs etib tarbiyalash doimiy ravishda kunning eng dolzarb va muhim masalalaridan hisoblanib kelgan. Yoshlarning o'z qiziqishlari va qobiliyatlarini hisobga olgan holda ta'lim va tarbiya berish, kelajakda shu sohani malakali kadri bo'lib yetishishlarida oilada ota-onaning, ta'lim muassasalarining pedagog o'qituvchilarning zimmasiga ulkan mas'uliyat yuklaydi. O'sib kelayotgan yosh avlod, kelajak vorislarimiz hisoblangan yoshlar tarbiyasida har jihatdan ko'ra ehtiyotkorlik bilan yondashishimiz zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Ramazonova U.X., Esanova M. J. An'anaviy xonandalik rivojida maqomlarning o'rni //Science and Education. – 2022. – T. 3. – №. 1. – S. 496-501.

Saidaxmedov S. Xorazm maqomlarining talabalarga o'rgatish usullari. Barqarorlik va yetakchi tadqiqotlar onlayn ilmiy jurnali, 324-326

Ramazonova U.X. O'n ikki maqom tizimi va uning o'ziga xos xususiyatlari. Pedagogik MAHORAT Ilmiy-nazariy va metodik jurnal Maxsus son 6 (3), 169-170

JAZZ SAN’ATINING SHAKLLANISH TARIXI VA UNDA L.ARMSTRONGNING O’RNI

Muallif: Rasulov Doston Alisher o’g’li ¹

Affilyatsiya: O’zbekiston, Yunus Rajabiy nomidagi o’zbek milliy musiqa san’at instituti, “Kompozitor, bastakorlik va umumiy fortepiano” kafedrası o’qituvchisi ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14381885>

ANNOTATSIYA

Maqolada jazz san’atining shakllanishi ijodiy va ijroviy xususiyatlarida shakllangan umumiylik jihatlariga to’xtalib o’tiladi. Xususan, jazz musiqa ijrochilik an’analari keng qo’llaniladigan musiqiy iboralar, shakllar, cholg’ular, ularning musiqiy tarzda barcha xalqlarda ahamiyatli ekanligi xususida so’z yuritiladi.

Kalit so’zlar: Jazz, jazz tarixi, L.Armstrong.

Jazz (inglizcha jazz) — Afrika ritmlari, Yevropa uyg’unligi ta’sirida, afro-amerikalik va lotin amerikalik xalq og’zaki ijodi elementlari ishtirokida rivojlangan musiqa san’atining bir turi.

Jazz hodisa sifatida 19-asr oxiri va 20-asr boshlarida Amerika Qo’shma Shtatlarining janubida paydo bo’lgan va tezda barcha rivojlangan mamlakatlarga tarqalib ketgan. Jazz ko’p madaniyatli hodisa sifatida turli mintaqaviy musiqiy xususiyatlar bilan boyidi. Jazzning rivojiga bayramlarda AQSh shaharlari ko’chalarida marshlar o’tkazayotgan duxovkalar, shuningdek, harbiy va raqs guruhlar ham ta’sir ko’rsatdi. 1920-yillarda mashhur musiqa va jazz ko’pchilik uchun deyarli sinonim bo’lib qoldi, amerikalik tanqidchilar uni birinchi navbatda AQShning tijorat musiqa sanoatiga qarama-qarshi qo’yishdi.

Doimiy ravishda o’zgarib, rivojlanishning bir qancha xarakterli bosqichlarini bosib o’tib, jazz yuksak san’at darajasiga ko’tarildi. 1920 -1940 yillarda 20-40 tagacha musiqachilardan iborat katta jazz orkestrlari belanchak raqslarini ijro etishdi ..

Kichik ansambllarda eksperimental, improvizatsiya jazz va be-bop ishlab chiqilgan. Ushbu atamaning zamonaviy ma’nosi 1950-yillarda, turli oqimlarning jazzlari musiqiy janrga birlashtirilganda, barcha davrlarning turli uslublarini birlashtirgan tavsifi bilan paydo bo’ldi. Janrning aksariyat navlari belanchak, vokal ifodasi, improvizatsiya, rifflarga tayanish, blyuz notalari bilan fretlardan foydalanish bilan ajralib turadi.

Asta-sekin jazz ham mashhur, ham akademik musiqaning qarama-qarshi o’ziga xosligini saqlab, yuksak san’at sohasiga yaqinlashdi. Jazz nufuzli bo’lib qolmoqda va akademiya, fond fondlari va butun dunyo bo’ylab festivallar tarmog’i tomonidan qo’llab-quvvatlanadi. Jazz merosi keng e’tirof etilgan va jahon musiqa madaniyatiga ta’sir qilishda davom etmoqda.

“Jazz” so’zi (uning o’zgarishlari: "jas", "jass", "jascz", "jasz", "jaz") taxminan 1910-yillarda G’arbiy sohilda jargon atamasi sifatida paydo bo’lgan. Uning ma’nosi o’zgardi, lekin dastlab musiqaga taalluqli emas edi. "Jazz" atamasi 1915- yilda Chikagoda musiqaga nisbatan qo’llanila boshlandi. Jaz tarixchisi Lourens Gashi o’z asarlarida bu so’z Yangi Orleanda paydo bo’lmaganligini va ilk jazz musiqachilari undan foydalanmaganligini ta’kidladi. Ular ragtaymga bir xil improvizatsiya elementlarini qo’shdilar va o’zlarining musiqalarini "ragtaymning o’zlarining versiyasi" deb atadilar. Taxminlarga ko’ra, bu so’z 1916-yilda shimolda (Chikago ma’nosida) faol qo’llanilgandan keyingina u erga ko’chib o’tgan va buni 1958-yildan beri Tulane universitetidagi Uilyam Xogan arxivida Yangi Orleanda tug’ilgan jazz musiqachilari

bilan yozilgan yuzlab intervyular tasdiqlaydi. 1885-1901 yillar orasida. Amerika dialekt jamiyati 2000 yilda "jazz" so'zini 20-asr so'zi deb atadi.

Ilk jazz musiqachilaridan biri Garvin Bushell "jaz" so'zining kelib chiqishi parfyumeriya sanoatiga tegishli ekanligiga amin edi. 1988-yilda chop etilgan "Jazz From the Beginning" kitobida u musiqadagi ilk yillarini esladi: "O'sha kunlarda Yangi Orleandagi parfyumeriya sanoati juda katta edi, chunki frantsuzlar uni (eski dunyodan) olib kelishgan. Ular kuch va quvvat berish uchun barcha hidlarda yasemin moyidan foydalanganlar. Shunday qilib, bir narsa biroz "o'lik" bo'lganida, "keling, uni biroz jass qilaylik", deyishdi". Shunisi e'tiborga loyiqki, kelajakda shunga o'xshash ibora beysbol sohasida qo'llanilgan. 1920-yillarda Jon Filipp Sousa "jaz" Amerika lug'atiga vodvil orqali kirib borishini taklif qildi, unda barcha aktyorlar spektakl oxirida sahnaga qaytib, "jazzbo" deb nomlangan olovli va shovqinli finalni berishdi. U qo'shma so'z bo'lib, chunki u 2 o'zak – "jazz" va "boy" so'zlaridan iborat bo'lib, aftidan, "boy" (inglizchadan – "boy") so'zining qisqartmasi bo'lgan.

Shuningdek, etimologlar raqsga tushayotgan qul Jasperga ishora qildilar, 19-asr boshlarida Yangi Orlean yaqinidagi plantatsiyalarda ishlagan, "Jazz" laqabli, 19-asr oxirida yashagan Chas Vashington ismli Missisipi barabanchisi, 20-asr boshlarida yashagan Rey Charlz Aleksandr taxallusi, Chikagolik musiqachi Jasbo Braun ismli, Yangi Orleandagi orkestr dirijori janob Razz (Eng. Mr. Razz), frantsuzcha "chasse" (frantsuzcha chasse) suzuvchi raqs qadamidir, 1830-yillarda amerikalik arxetip fe'l "sashay" (ingliz tilidan - "o'tish"), boshqa frantsuzcha "jaser" so'ziga aylandi, bu "o'z ovozi eshitish zavqi uchun foydasiz gapirish" yoki arabcha "jazib" degan ma'noni anglatadi. Bu "behayo" degan ma'noni anglatadi. Jazzning afro-amerikaliklar madaniyati bilan yaqin aloqasi boshqalarni kelib chiqishi uchun Afrika tillariga murojaat qilishga olib keldi: Mandinkada "jasi" "o'zidan farqlanish" degan ma'noni anglatadi, Lubda "jaja" "raqsga tushish uchun sabab" deb talqin qilinadi, yoki To'q rangli "yas" "favqulodda tirik yoki baquvvat bo'lish" degan ma'noni anglatadi.

"Jazz" eskirgan "jasm" so'zidan olingan bo'lishi kerak, bu esa o'z navbatida "jism" yoki "gism" so'zlaridan olingan. 1860 - yildagi American Slang tarixiy lug'atida "jasm" "ruh", "energiya" yoki "kuch" deb talqin qilingan va Oksford ingliz tili lug'atida "gism" so'zining paydo bo'lishi bilan xuddi shu ma'no 1842 - yilga ham tegishli. "Jaz" so'zining kelib chiqishi bo'yicha yetakchi tadqiqotchi, etimolog Jerald Koenning fikricha, "gism" va "jasm" so'zlari o'zaro bog'liqligi ham aniq emas va ular butunlay mustaqil bo'lishi ham mumkin. "Jism" yoki uning varianti "jizz" (1941 yilgacha Amerika jargonining tarixiy lug'atida tasdiqlanmagan) ham "jazz" so'zining bevosita manbai sifatida taklif qilingan. "Jism" dan to'g'ridan-to'g'ri kelib chiqishi fonologik jihatdan dargumon.

Bu taxminga ko'ra, "jasm" so'zi oraliq shakldir. "Jazm" va "jaz" so'zlari o'rtasidagi bog'liqlik 1916 - yil 18 - fevraldagi Daily Californian gazetasida "jaz-m" imlosidan foydalangan maqola bilan tasdiqlangan, bu kontekst va o'sha davrning boshqa nashrlariga asoslanib, musiqiy janrni nazarda tutgan. Josiah Hollandning Miss Gilbertning karerasi: Amerika hikoyasi "jasm" so'zini belgilaydi

Ko'rib turganingizdek, o'sha paytda bu so'z yangi bo'lib, hali odamlar nutqida o'z o'rnini egallashga ulgurmagan edi. Boshqa versiyalarga ko'ra, "jaz" oq tanli amerikaliklar orasida paydo bo'lgan va bu so'zning birinchi bosma qo'llanishi 1910-yillarda Kaliforniyadagi beysbol (San-Fransisko oqshom xabarnomasi[en]) sohasida bo'lib, u "jonli", "baquvvat" degan ma'noni anglatadi, "jamo ruhi" ("Let's jazz this up!" - ingliz tilidan - "jonlantiraylik / ko'nglini ko'taraylik!"). Ma'lum bo'lgan eng qadimgi foydalanish 1912 - yil 2 apreldagi maqolada uchraydi tadqiqotchi Jorj Tompson tomonidan 2003 - yilda The New York Times gazetasining raqamli arxivida topilgan. Los-Anjeles Angels ko'zasi Ben Xenderson "jazz egri" deb nomlangan yangi uloqtirish turi haqida gapirdi: "Bu yil men uloqtirishning yangi turini o'rgandim. Men buni "Jazz to'pi" deb atayman, chunki to'p u yoqdan-bu yoqqa tebranadi. bu bilan siz hech narsa qila olmaysiz". Bu atamaning o'zi beysboldan musiqaga ko'chib o'tdi, chunki o'sha paytda Yangi Orleanda juda mashhur bo'lgan jazz beysbolga "baquvvat va tetiklantiruvchi" deb ta'riflangan va u shunchaki o'ynalgan va uning rasmiy nomi yo'q edi. "Jazz" beysbol atamasi sport yozuvchisi Scoop

Gleeson tufayli ham keng tarqalgan bo'lib, u o'z navbatida 1938 yilda bu atama haqida o'zining hamkasbi Spike Slatterydan (ingliz. Uilyam (Spike) Slattery) 1913 - yilda o'quv lagerida o'rganganligini aytdi. mahalliy beysbol jamoasi[19].

1913 - yil 5 aprelda xuddi shu gazetada (San Francisco Evening Herald) "jazz" so'zining ma'nosi va imlosi haqida Ernest Xopkinsning katta maqolasi chop etildi. Oksford ingliz lug'atida ta'kidlanganidek, bu aniq yangilik edi: "Tilga endigina kirib kelgan so'z haqida "Jazzni maqtashda: tilga endigina qo'shilgan futuristik so'z" nomli maqolaning mavjudligi shuni ko'rsatadiki, o'shanda yangilik edi". Oksford inglizcha lug'ati bir marta "jazz" so'zi beysbolda tilga olinishidan uch yil oldin, 1909 yilda hujjatlashtirilganligini ta'kidlagan. Ammo bu xato edi - ular bir xil rassom Kal Styuart tomonidan yozilgan bir xil komediya monologining ikkita yozuvini aralashtirib yuborishdi. 1909 - yilda u "Josh amaki jamiyatda" deb nomlangan yozuvni yaratdi. Bu erda "jazz" so'zi ishlatilmaydi. U 1919 - yilda xuddi shunday yozuvni kiritdi va "jazz" so'zini qo'shdi, chunki o'sha paytgacha u mashhur bo'lib ketgan edi.

Vaqt o'tishi bilan bu atama boshqa tillarga o'zlashtirildi. Masalan, ispan tilida imlo bir xil bo'lib qoladi, lekin talaffuzi o'zgargan va dialektga qarab farqlanadi - chililiklar uni "yas" (inglizcha yass, talaffuzi: /ja:s/) deb talaffuz qilishadi, argentinaliklar esa uni shunday talaffuz qilishadi. Rus tilida talaffuzi o'xshash, ammo bu atama kirill alifbosida "jaz" tarzida transliteratsiya qilingan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Pieper M. Rhythmisch-stilistische Studien fur Piano, Heft 2, VEB Deutscher Verlag fur Musik, Leipzig.

I. Chugunov. Garmoniya v djaze, «Sovetskiy kompozitor», M., 1988

V. Konen. «Puti amerikanskoy muziki», «Sovetskiy kompozitor», M., 1977

KOMPOZITOR DILOROM OMONULLAYEVA IJODIY FAOLIYATIGA BIR NAZAR

Muallif: Ruhshona Samijonova ¹, Axadjon Mamadaliyev ²

Affilyatsiya: O‘zbekiston davlat konservatoriyasi “Cholg‘u ijrochiligi” yonalishi 3-bosqich talabasi ¹, O‘zDK “Xalq cholg‘ularida ijrochilik” kafedrası dotsenti, Turon Fanlar Akademiyasi faxriy professori ²

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14381986>

O‘zbek xalq cholg‘ularida ijrochilik madaniyatining yuksalishi, jahon klassik bastakorlari asarlarining o‘zlashtirilishi, O‘zbekiston bastakorlarining xalq cholg‘ularida ijrochilik san‘atini yanada yuksalishi uchun muhim zamin bo‘ldi.

“San‘atimizning buyuk merosini, yoshlarimizning nimalarga qodirligini dunyoga tarannum etish uchun. Institutga milliy san‘atimizda fenomen bo‘lgan Botir Zokirov nomini berganimiz ham bejiz emas. Bu yerda uning munosib izdoshlarini tarbiyalashni, iste‘dodini yuzaga chiqarishni maqsad qilganmiz”[1].

“O‘zbekiston Respublikasi san‘at arbobi, kompozitor Dilorom Amanullaeva O‘zbekiston Bastakorlar uyushmasi safiga 1989 yili estrada qo‘shiqlari va boshqa asarlari bilan kirib keldi. U o‘zining ijodiy faoliyati bilan respublika musiqa san‘atining rivojlanish jarayoniga samarali hissa qo‘shib kelmoqda”[2].

O‘zbekiston davlat konservatoriyasi huzuridagi Botir Zokirov nomidagi milliy estrada san‘ati instituti professori o‘zining ijodiy faoliyati bilan Respublika musiqa san‘atining rivojlanishiga samarali hissa qo‘shib kelmoqda.

Dilorom Omonullayeva 1959-yil 1-oktabrda Toshkentda musiqachilar oilasida dunyoga keldi. Uning bobosi musiqali drama teatri artistlaridan biri Muhammadjon Xolmuhammedov, onasi shu teatrning artisti San‘atxon Xolmuhammedova Diloromning qalbiga ona allalari bilan birga musiqiy mo‘jizalar kirib keldi. Qobiliyatli qizcha V.Uspenskiy nomidagi maxsus musiqa maktabida fortepiano sinfi bo‘yicha o‘qiy boshladi. 12 yoshida esa, professor Boris Zeydman sinfida kompozitsiyadan ham qo‘shimcha saboq oldi. Ilk asarlari orasida torli orkestr, urma cholg‘ular va fortepiano uchun 5 qismli suitasini milliy simfonik orkestri ijro etdi va muvaffaqiyat qozondi.

Dilorom Omonullayeva 1978-yilni maktabni muvaffaqiyatli bitirib, Toshkent davlat konservatoriyasida professor Boris Zeydman sinfida o‘qishni davom ettirdi, keyinchalik kompozitor Rumil Vildanov sinfida o‘qishni imtiyozli diplom bilan bitirdi.

Yosh mutaxassis talabalik davridayoq Hamza xotirasiga bag‘ishlangan fortepiano uchun sonata I “Samarqand manzaralari” fortepiano uchun “Sonata № 2”, bir necha romanslar va III qismli kvartet, fortepiano va fleyta uchun “Pomir eskizlari” polifonik pyesalarni taqdim etib, Toshkent davlat konservatoriyasini bitiruv imtixoniga taqdim etdi.

Yosh mutaxassis yo‘llanma bilan Guliston san‘at bilim yurtida 1984—1986 yillarda musiqa fanlaridan dars bera boshladi. 1986—1990-yillarda Omonullayeva konservatoriyada professor T.Qurbonov sinfida assistent — stajyor sifatida saboq oladi. 1986-1990 yillarda D. Omonullayeva konservaoriyada professor To‘lqin Qurbonov sinfida asissenturani bitirdi, so‘ngra 1990—1993 yillarda konservatoriyada “Bastakorlik va cholg‘ulashtirish kafedrası”da o‘qituvchi, 1993-yildan V. Uspenskiy nomidagi maxsus musiqa maktabida o‘qituvchi bo‘lib ishladi.

U zamondosh shoirlardan U. Azimov, D. Omonullayevaning ijodiy faoliyatida zamonaviy estrada qo‘shiqchilik E.Obidov, N. Narzullayev. Z. Mo‘minova, X. Xudoyberdiyeva va boshqalarning she‘rlariga, turli mavzularda 100 dan ortiq qo‘shiqlar yaratdi. Ular “Siz yoqqansiz menga hamisha”,

“Yomg‘ir yog‘di”, “Saraton”, “Sen qaydasan”, “Ikki daraxt”, “Azizim”, “Yig‘lama”, “Yolg‘on dunyo” va boshqalar shular jumlasidandir. Kompozitor turli yoshdagi bolalar uchun ham ko‘p qo‘shiqlar bastaladi. Uning qo‘shiqlari teleradio to‘lqinlarida doimo yangrab kelmoqda. 1984-yil shoira Nodira g‘azallariga 2 ta romans yozdi.

D. Omonullayeva musiqa san‘atining boshqa janr va shakllarida ham asarlar yaratdi: fortepiano va simfonik orkestr uchun konsert, xor va orkestr uchun suite, kamer cholg‘ular uchun musiqiy asarlar, jumladan, “Baxtimiz taronasi”, “Istiqlol madhiyasi”, “fortepiano uchun sonata”, fortepiano uchun “Bolalar albomi”, 5 ta kichik pyesa, “Kichkintoylar uchun musiqa” to‘plamiga 20 ta qo‘shiq va 30 ta raqs kuylari kiritilgan, “Topishmoq aytishuv”, “Topishmoq qo‘shiqlar”, “Alifbe qo‘shiqlari” va boshqalarni Teleradiokompaniyaning “Bulbulcha” xor jamoasi simfonik estrada jo‘rligida ijro etib kelmoqda. Shuningdek, 1997-yil Usmon Azim she‘riga “Sharq taronalari” xalqaro musiqa festivali madhiyasini yaratdi. O‘zbek milliy teatri ochilishi munosabati bilan “Milliy teatr madhiyasi” va vatanparvarlik mavzusida 30 ga yaqin qo‘shiqlar yaratgan.

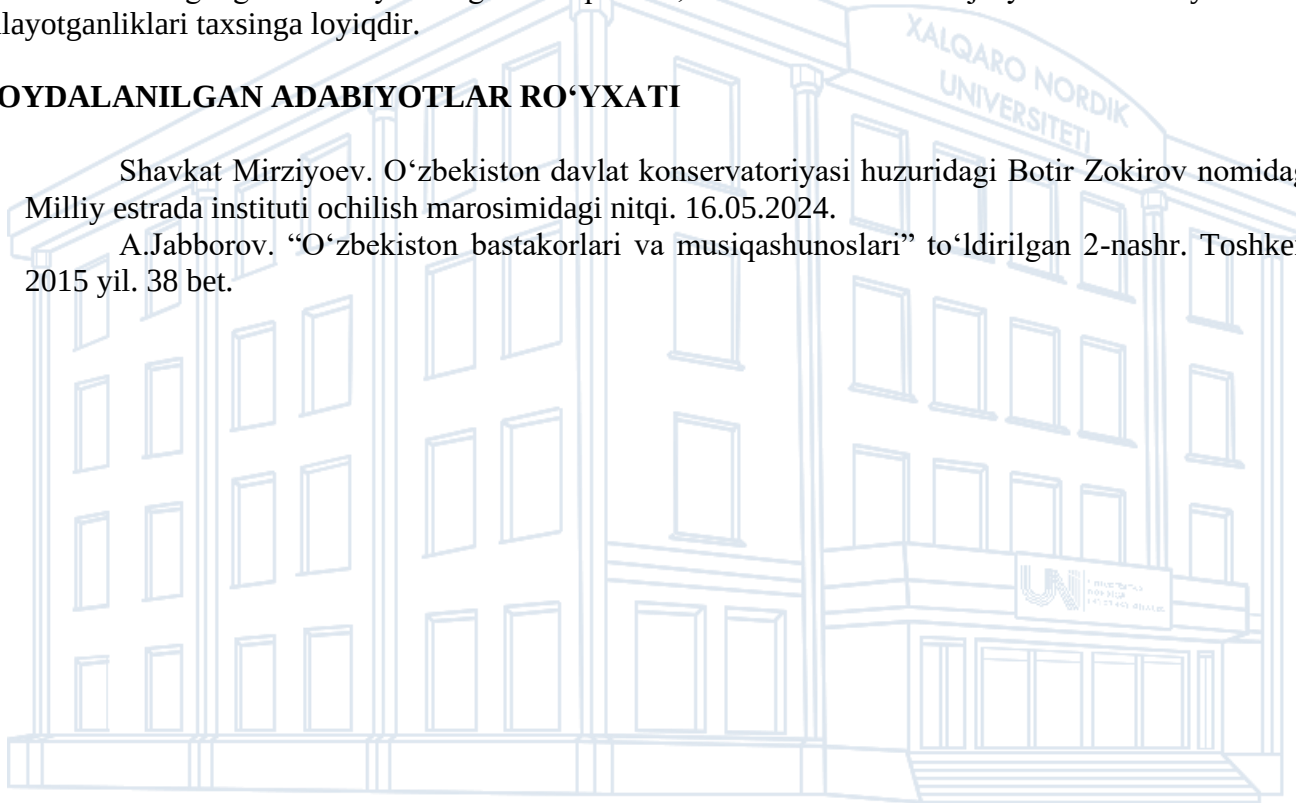
Dilorom Omonullayevani davlatimiz tomonidan “Do‘stlik” ordeni, O‘zbekiston Respublikasi san‘at arbobi, “Ofarin” mukofoti sohibasi, O‘zbekiston vatanim manim va boshqa tanlovlar sovrindori.

Ustoz bugungi kunda yoshlarga saboq berib, estrada san‘ati rivoji yo‘lida tinmay mehnat qilayotganliklari taxsinga loyiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

Shavkat Mirziyoev. O‘zbekiston davlat konservatoriyasi huzuridagi Botir Zokirov nomidagi Milliy estrada instituti ochilish marosimidagi nitqi. 16.05.2024.

A.Jabborov. “O‘zbekiston bastakorlari va musiqashunoslari” to‘ldirilgan 2-nashr. Toshkent 2015 yil. 38 bet.

“MAQOM VA SHASHMAQOM ASOSLARI” FANINI O’QITISH BO’YICHA AMALIY TAVSIYALAR

Muallif: Sobirova Gulxayo Aktamjonovna ¹

Affilyatsiya: Farg’ona viloyati Rishton tumani 21-bolalar musiqa va san’at maktabi o’qituvchisi ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14382117>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada bolalar musiqa va san’at maktablari o’quv rejasidan o’rin olgan “Maqom va Shashmaqom asoslari” fanining maqsad va vazifalari batafsil yoritilgan. Maqolada “Maqom va Shashmaqom asoslari” fanining dasturiy muammolari atroflicha o’rganilib, ushbu muammolarning yechimiga doir takliflar keltirilgan. Unga ko’ra maqomlar masalasiga bag’ishlangan o’quv adabiyotlar va ilmiy ishlar tahlil qilinib, mazkur kurs uchun mavzular rejasini ishlab chiqildi va amaliyotga joriy etish taklifi berilmoqda.

Kalit so’zlar: maqom, shashmaqom, bastakor, mushkilot, nasr.

Musiqiy tarixiy fanlar blogidan o’rin olgan “Maqom va Shashmaqom asoslari” fani bolalar musiqa va san’at maktabi o’quv rejasiga ko’ra an’anaviy cholg’u ijrochiligi va xonandalik bo’limi o’quvchilariga 2-sinf dan boshlab 5-sinf ga qadar 4 yil davomida haftada bir soat guruhli dars sifatida mashg’ulot olib boriladi.

O’zbek musiqa merosida salmoqli o’rinni egallagan maqomlar – asrlar osha og’zaki an’anada bizgacha yetib kelgan professional musiqa namunalari bo’lib, so’ngi yillarda ularni amaliy va nazariy o’rganishga davlat siyosati darajasida e’tibor qaratilmoqda.

O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 17-noyabrda qabul qilingan “O’zbek milliy maqom san’atini yanada rivojlantirish chora tadbirlari to’g’risida”gi PQ-3391 son qarori [1]da ushbu san’atni rivojlantirishga qaratilgan bir qator vazifalar belgilangan. Jumladan, o’quvchilar qalbida maqom san’atiga bo’lgan muhabbatni shakllantirish, uning nazariy asoslarini anglashlariga imkon yaratish maqsadida 2020-yildan bolalar musiqa va san’at maktablarining 7 yillik ta’lim yo’nalishi 3-sinf o’quvchilariga, 5 yillik ta’lim yo’nalishi 1-sinf o’quvchilariga “Maqom alifbosi” fanini o’qitish yo’lga qo’yildi.

Shuningdek, Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 21-noyabrda qabul qilingan 940-son qarori [2]ga muvofiq 2020-2021-o’quv yilidan boshlab Toshkent shahri, Farg’ona, Xorazm, Buxoro viloyatlarida maqom san’atiga ixtisoslashtirilgan maqom-internatlari faoliyati yo’lga qo’yildi.

O’zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 2-sentyabrda qabul qilingan 536-son qarori [3]ga muvofiq Yunus Rajabiy nomidagi O’zbek milliy musiqa san’ati institutining tashkil etilishi ham ushbu soxa ta’limini tizimli, davlat standartlari asosida olib borilishi va malakali kadrlarni tayyorlashga qaratilgan ulkan islohatlar natijasidir.

Respublikamizda faoliyat olib borayotgan bolalar musiqa va san’at maktablari bo’lg’usi musiqa soxasi vakillarini tayyorlashga qaratilgan boshlang’ich ta’lim maskani bo’lib, ayni vaqtda 14 ta’lim yo’nalishi bo’yicha faoliyat olib borilmoqda. O’quv reja [4,7-9]ga muvofiq an’anaviy cholg’u ijrochiligi hamda an’anaviy xonandalik yo’nalishlari o’quvchilariga maqom va Shashmaqom asoslari kursi uchun (2-5 sinflar) 136 soat ajratilgan bo’lib, ushbu davr mobaynida maqomlarning nazariy asoslarini to’laqonli o’zlashtirishlari nazarda tutilgan.

Respublikamiz madaniyat va san'at o'quv yurtlarida o'zbek musiqa ijodiyotining tarixiy-nazariy jihatdan o'rganilishi hamda amaliy o'zlashtirilishi masalasiga alohida e'tibor qaratilgan bo'lib, mumtoz musiqa merosimizga taaluqli "Maqom asoslari" nomli fan, 1972-yilda O'zbekiston davlat konservatoriyasining Sharq musiqasi kafedrasida ilk bor fan sifatida o'quv jarayoniga kiritilgan. Uning dasturi ijrochilik yo'nalishi (xonandalik va sozandalik) talabalari uchun san'atshunoslik fanlari doktori, maqomdon olim-Ishoq Rajabov, musiqashunoslik yo'nalishi talabalari uchun esa nazariy seminar shaklida san'atshunoslik fanlari doktori, professor Fayzulla Karomatov tomonlaridan ishlab chiqilgan bo'lib, mualliflar ushbu dasturga asoslangan holda dars mashg'ulotlarini olib boradilar. Vaqt o'tgan sayin fanga bo'lgan e'tibor kuchayadi hamda konservatoriyada taxsil olayotgan barcha ixtisoslik talabalariga "An'anaviy musiqa asoslari" nomli yangi fan o'qitilishi yo'lga qo'yiladi. Keyinchalik, ushbu fan rivojini taraqqiy ettirish va maqom san'atini nazariy asoslarini bochlang'ich ta'limdan yo'lga qo'yish maqsadida respublika musiqa va san'at maktablari o'quv rejasiga kiritiladi. Mazkur fan maqsad va vazifalarini amalga oshirish borasida musiqashunos olimlar tomonidan ilmiy-uslubiy izlanishlar olib borildi. Natijada, mumtoz musiqa merosimiz, xususan maqomlar masalasiga oid adabiyotlar, maqolalar hamda nota to'plamlari, darslik va o'quv qo'llanmalar tayyorlanib nashr ettirildi.

Aytish joizki, maqom va Shashmaqom asoslari fani bolalar musiqa va san'at maktablari o'quv rejasidan o'rin olgan bo'lsada, ushbu ta'lim bosqichi uchun uning fan dasturi ishlab chiqilmagan va vazirlik tomonidan tasdiqlanib o'quv jarayonida foydalanishga taqdim etilmagan. Ayni vaqtda ham oliy ta'lim fan dasturlariga tayangan holda, maktab o'qituvchilari fanning mazmunidan kelib chiqib, o'zlari yaratgan taqvim rejalar asosida mashg'ulotlarni olib bormoqda. Masalan, Farg'ona viloyatidagi bolalar musiqa va san'at maktablari o'qituvchilarining ko'pchiligi Marg'ilon shahar 10-BMSM o'qituvchisi Nasibaxon Karimova tomonidan tuzilgan dasturdan foydalanmoqda.

Ma'lumki, maqomlar nafaqat O'zbekistonda balki, Sharq xalqlari musiqa madaniyatida qadimdan mavjud bo'lgan yirik musiqiy janrdir. Ushbu xalqlarning mumtoz musiqa merosini, milliy an'alarini o'zida mujassam etgan maqomlar yetuk sozanda va xonandalar tomonidan yaratilib og'izdan-og'izga o'tib taraqqiy topib kelayotgan kasbiy musiqaning eng mukammal namunasidir. Sharq musiqasiga bag'ishlangan risolalardan bilamizki, ushbu bebaho merosni amaliy va nazariy o'zlashtirishga bo'lgan qiziqish har bir davrda yuqori darajada bo'lgan.

Maqomlarning nazariy hamda amaliy asoslarini, o'zbek – tojik musiqa madaniyatida tutgan mavqeini, badiiy-estetik qimmatini aniqlash, maqomat tizimi – Farg'ona-Toshkent maqom yo'llari, Xorazm maqomlari va xususan Buxoro Shashmaqomi tarkibiy tuzilishi, ulardagi mavjud cholg'u va ashula bo'limlari shakli, doyra usullari, kuy tuzulmasi, ijro uslubi haqidagi nazariy bilim va ko'nikmalarni shakllantirishga qaratilgan maqom va Shashmaqom asoslari fanining maqsadi - maqom san'ati (cholg'u ijrochiligi va xonandalik)ni amaliy o'rganishga qadam qo'ygan o'quvchilarda ushbu sohaga oid nazariy bilimlarni ham shakllantirishdan iborat. Bu maqsadni amalga oshirish uchun quyidagi vazifalarni bajarish o'rinli deya hisobladik:

- mumtoz musiqa janrlarini tasniflash;
- cholg'u musiqasi: o'zbek musiqa cholg'ulari va ularning turlari bilan tanishtirish (Cholg'u ansambli. O'zbek milliy cholg'u ansambli tarkibi);
- maqomlar tarixini atroflicha yoritish (o'n ikki maqom tizimi);
- shashmaqom: ashula va cholg'u bo'limi haqida batafsil ma'lumot berish;
- xorazm maqomlari: cholg'u va aytim yo'llarini yoritish;
- farg'ona – Toshkent maqom yo'llari: cholg'u va ashula yo'llari bilan tanishtirish;
- o'zbek bastakorlik ijodiyoti: mumtoz musiqa merosiga samarali hissa qo'shgan bastakorlar ijodini o'rganish;

an'anaviy ijrochilik (xonandalik va sozandalik) san'ati ustalari va ularning ijro uslublari, musiqiy merosi haqida ma'lumot berish, namunaviy asarlaridan tinglab tahlil qilish kabi vazifalarni bajarish

barobarida turli maqom kechalari va ijrochilari bilan uyushtirilgan davra suhbatlari, mahorat darslariga o'quvchilar tashrifini ta'minlash orqali fan oldiga qo'yilgan maqsadga erishish mumkin.

Ushbu vazifalarni o'quv yili kesimida taqsimlab chiqishni joiz deb bildik. Yuqorida ta'kidlaganimizdek maqom va Shashmaqom asoslari kursi 4 yilga mo'ljallangan bo'lib, birinchi o'quv yilida o'quvchilar quyidagi mavzularni o'zlashtirish orqali yetarli bilim va ko'nikmalarga ega bo'ladilar:

fan bilan tanishuv, o'zbek mumtoz musiqasi va uning xususiyatlari, mumtoz musiqa janrlari tasnifi, cholg'u musiqasi, mumtoz yalla va ashula janrlari, katta ashula va doston janri (8 soat);

o'zbek musiqa cholg'ulari va ularning turlari, o'zbek milliy cholg'ulari tasnifi: torli cholg'ular - torli chertma, plektorli, kamonli, urma, cholg'ular, puflama – damli cholg'ular – naysimon, tilsimon va munshtukli cholg'ular tasnifi, urma zarbli cholg'ular, cholg'u ansambli, o'zbek milliy cholg'u ansambli tarkibi (12soat);

Maqomlar tarixidan, o'n ikki maqom tizimi, o'zbek maqomlari – maqomot, Shashmaqomning tarixiy shakllanishi va umumiy tuzilishi (3soat);

Shashmaqomning cholg'u bo'limi: tasnif, tarje, gardun, muhammas, saql cholg'u kuylari, qo'shimcha cholg'u qismlari (7 soat).

Ikkinchi o'quv yili uchun:

Shashmaqomning ashula (nasr) bo'limi, birinchi guruh sho'balari: sho'ba shakli. saraxbor, talqin, nasr, ufar ashula yo'llari (8 soat);

Shashmaqom ashula bo'limining ikkinchi guruh sho'balari: mo'g'ulcha va saft turkumi hamda ularning shahobchalari (5 soat);

Xorazm maqomlari: cholg'u (chertim yo'li) va aytim yo'llari (9 soat);

Farg'ona – Toshkent maqom yo'llari. Farg'ona – Toshkent maqomlarining cholg'u va ashula yo'llari (8 soat).

Uchinchi o'quv yili uchun:

O'zbek bastakorligida mahalliy uslublar. Buxoro-Samarqand bastakorlik maktabi: Ota Jalol Nosirov, Ota G'iyos Abdug'ani, Hoji Abdulaziz Abdurasulov (8 soat);

Farg'ona-Toshkent bastakorlik maktabi: Imomjon Ikromov, To'xtasin Jalilov, Yunus Rajabiy, Muhtorjon Murtazoyev, Jo'raxon Sultonov (5 soat);

Xorazm bastakorlik maktabi: Qurbonnazar Abdullayev, Komiljon Otaniyozov (2 soat);

XX asr 30-60-yillari o'zbek bastakorlik ijodi namoyandalari: Muhammadjon Mirzayev, G'anijon Toshmatov, Komiljon Jabborov, Faxriddin Sodiqov, Saidjon Kalonov (6 soat);

XX asr 60-80-yillari o'zbek bastakorlik ijodi namoyandalari: Fattohxon Mamadaliyev, Orifxon Xotamov (2 soat);

Zamonamiz o'zbek bastakorlik ijodi namoyandalari: Abduhoshim Ismoilov, O'lmas Rasulov, Ahmadjon Dadayev (3 soat).

To'rtinchi o'quv yili uchun:

O'zbek an'anaviy sozanda va xonandalari. Buxoro: Domla Halim Ibodov. Xorazm: Hojixon Boltayev, Madrahim Yoqubov (Sheroziy), Komunna Ismoilova. Farg'ona vodiysi: Ma'murjon Uzoqov, Rasulqori Mamadaliyev, Tavakkal Qodirov, Xabiba Ohunova, Berta Davidova, Xadya Yusupova, Rahima Mazohidova, Toshkent: Mulla To'ychi Toshmuhammedov, Turg'un Alimatov (13 soat);

Yangi davr maqom ijrochilik an'analari (XX asr oxiri XXI asr) (2 soat);

Shashmaqom: cholg'u va ashula bo'limi, ashula bo'limi birinchi va ikkinchi guruh sho'balari, sho'ba shakli, namudlar (7 soat);

Xorazm maqomlari: cholg'u va aytim yo'llari, Farg'ona – Toshkent maqom yo'llari: cholg'u va ashula yo'llari (6 soat);

Maqom cholg'u kuylarining tuzilishi va doyra usullari (2 soat).

Har bir chorak yakunida o'quvchilar bilmini tekshirish va baholash maqsadida nazorat darslari hamda birinchi va ikkinchi yarimyilliklarda yakuniy darslarni o'tkazish orqali o'quvchilar tomonidan egallangan bilim, ko'nikma va malakalar sinovdan o'tkaziladi. Natijalarga ko'ra, o'qituvchi o'quvchilar yaxshi o'zlashtiraolmagan mavzular ustida ko'proq ishlashi va ularning qabul qilish darajasiga mos sodda, aniq ma'lumotlarni to'plash orqali o'z ma'ruzasiga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritib boradi. Yuqoridagi mavzularni yoritishda - I.Rajabov "Maqom asoslari" (1992), "Maqomlar" (2006), O.Ibrohimov "Maqom asoslari" (2018), R.Abdullayev "O'zbek mumtoz musiqasi" (2008), O.Ibrohimov, G'.Xudoyev "Musika tarixi" (2018), S.Begmatov, M.Matyoyubov "O'zbek an'anaviy cholg'ulari" (2008), T.G'ofurbekov "Bastakorlik ijodiyoti: tarixi, tahlili, taqdiri" (2019), S.Begmatov "Hofizlik san'ati" (2007), "Bastakorlik ijodi" (2017), K.Olimboyeva, T.Yo'ldoshboyeva, M.Ahmedov, T.Mirzayev "O'zbekiston xalq sozandalari" (1974), O.Matyoyubov "Maqomot" (2004), B.Madrimov "O'zbek musiqasi tarixi" (2018), R.Yunusov "Sharq xalqlari maqomlari" (2022) kabi adabiyotlardan foydalanish tavsiya etiladi.

Shu o'rinda aytish joizki, o'quvchilarning fanga nisbat qiziqishlarini orttirishga hizmat qiluvchi omil bu - nazariy ma'lumotlarni asoslashga qaratilgan tahlil jarayonidir. Ayniqsa, endigina musiqa olamiga qadam qo'ygan o'quvchilar diqqatini mavzuga oid musiqiy namunalarni eshittirish, video namoyishi orqali og'zaki tahlil qilib tushuntirish juda samarali usul bo'lib, o'quvchilar dars mazmunini yaxshi anglashlaridagi muhim bosqichdir. Ushbu jarayon o'qituvchidan yuqori bilim, ko'nikma, tajriba va yuksak mahorat, kreativ yondashuv talab qilishi bilan birga yetarli sharoit va imkoniyatlarni ham taqozo etadi. Kuzatuvlarimiz natijasi shuni ko'rsatmoqdaki, bolalar musiqa va san'at maktabi fonotekalarining faoliyati yo'lga qo'yilmaganligi, kutubxonalarni zaruriy adabiyotlar bilan to'ldirilmaganligi, yuqori tashkilot hodimlari va qolaversa mutahassis kadrlarning loqayd yodashuvi natijasida ushbu fanning maqsad va vazifalari to'laqonli bajarilmay qolmoqda. Fanning mazmun mohiyati o'quvchilar tasvvuriga yetarlicha singdirilmagan bo'lib, buning natijasida mazkur kurs uchun ajratilgan 136 soat dars besamar o'tayotgani achinarli. Samaradorlikning dastlabki bosqichi bu - aniq maqsad va vazifalarni o'zida mujassam etgan fan dasturini ishlab chiqish bo'lib, biz yuqorida ushbu muammo yuzasidan olib borgan ilmiy va pedagogik izlanishlarimiz natijasi o'laroq, kurs davomida o'quvchilar egallashi zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar majmuini har bir o'quv yili taqsimotida ko'rsatdik. Madaniyat vazirligi va viloyat madaniyat boshqarmalari tomonidan soxa mutahassislari, professor o'qituvchilarni uslubiy yordamga jalb etish - turli seminar, mahorat darslari, davra suhbatlarini o'tkazish (onlayn (zoom), oflayn), o'quv kurslarini tashkil etish orqali pedagoglar mahoratini oshirishga erishish mumkin.

XULOSA o'rinda aytish joizki, ushbu maqolamizda bolalar musiqa va san'at maktablari o'quv rejasidan o'rin olgan "Maqom va Shashmaqom asoslari" fanining maqsad va vazifalari batafsil yoritildi. Ushbu fanni ta'lim jarayonidagi ahamiyati va ayni vaqtda amaliyotdagi ifodasi tahlil etilib, dasturiy muammolarni hal qilishga qaratilgan, ta'lim mazmuniga muvofiq mavzular rejasi taklif etildi. Shuningdek, mavzularni yoritishda zarur bo'lgan adabiyotlar tavsiya qilindi. Fan rivoji va ta'lim samaradorligini oshirishga oid izlanishlarimizni davom ettirgan holda, bolalar musiqa va san'at maktabi o'quvchilari doirasiga mo'ljallangan o'quv qo'llanma va darsliklarni yaratish niyatidamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbek milliy maqom san'atini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3391son qarori. Toshkent sh., 2017-yil, 17-noyabr.

Vazirlar Mahkamasining "Maqom san'atiga ixtisoslashtirilgan maktab internatlarini tashkil etish to'g'risida" gi 940-son qarori. Toshkent sh., 2019-yil 21-noyabr.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Yunus Rajabiy nomidagi o'zbek milliy musiqa san'ati instituti faoliyatini tashkil etish to'g'risida"gi 536-son qarori. Toshkent sh., 2020-yil 2-sentyabr.

O'zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirining 766-son "Bolalar musiqa va san'at maktablarining ta'lim yo'nalishlari bo'yicha o'quv rejalari hamda o'quv rejalari tushuntirishlarni tasdiqlash to'g'risida"gi buyrug'i. Toshkent sh., 2019-yil 30-dekabr, 7-9-betlar.

SAN’AT VA MADANIYATNING MAMLUKAT RIVOJIDAGI O’RNI

Muallif: Panjiyev Qurbonniyoz Berdiyevich ¹, Muxtoriy Mohro’y Sodirzoda ²

Affilyatsiya: Xalqaro Nordik universiteti professori ¹, FarDu o’qituvchisi ²

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14382215>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqola san’at va madaniyatning mamlakat rivojiga qo’shgan hissasini o’rganishga bag’ishlangan. Ushbu tadqiqot ijtimoiy barqarorlik, iqtisodiy rivojlanish va xalqaro nufuzini oshirishda san’at va madaniyatning ahamiyatini tahlil qiladi.

Kalit so’zlar: madaniyat, san’at, milliylik, o’zlikni saqlash, tarbiya, ta’lim, ma’naviy boylik.

So’nggi yillarda O’zbekiston Respublikasida milliy madaniyatni yanada rivojlantirish, Yangi O’zbekistonning yangi tarixini yaratish, moddiy va nomoddiy madaniy meros durdonalarini saqlash va targ’ib etish, xalq og’zaki ijodiyoti va havaskorlik san’atini yanada ommalashtirish, yurtimizning jahon madaniy makoniga faol integratsiyalashuvini ta’minlash, madaniyat va san’at sohasini innovatsion rivojlantirishga qaratilgan tizimli chora-tadbirlar amalga oshirildi.

San’at va madaniyat har bir jamiyatning asosiy tayanchi bo’lib, u milliy o’zlikni shakllantirish va rivojlantirishda hal qiluvchi rol o’ynaydi. Bugungi globallashuv davrida san’at va madaniyat iqtisodiy rivojlanish, xalqaro hamkorlik, ijtimoiy barqarorlik va texnologik taraqqiyotda muhim o’rin tutadi.

“San’at juda qadim zamonlarda, mehnat jarayonining taraqqiyoti natijasida paydo bo’ldi. Mehnat jarayonida inson tafakkuri kamol topdi, go’zallik hissi ortdi, voqelikdagi go’zallik, qulaylik va foydalilik tushunchalari kengaydi. Quldorlik jamiyati vujudga kelishi bilan esa ijtimoiy taraqqiyotda katta o’zgarishlar sodir bo’ldi; aqliy mehnat jismoniy mehnatdan ajralib chiqa boshladi. Bu esa fan va san’at rivojida muhim ahamiyat kasb etdi. Professional san’at va san’atkorlar shu davrda paydo bo’ldi. San’at esa o’zining o’ziga xos xususiyatini, quldorligini namoyon etib, quldorlikning mafkurasini targ’ib etuvchi kuchli g’oyaviy qurolga aylandi”.

San’at va madaniyat fuqarolarni birlashtiruvchi va milliy birdamlikni mustahkamlovchi vosita bo’lib xizmat qilishi aniqlandi. Masalan, madaniyat festivallari va ko’rgazmalari jamiyatda milliy qadriyatlarni targ’ib qilishga yordam beradi. “Ta’limda musiqa va san’atning o’rni madaniyat rivojiga katta hissa qo’shadi”. Madaniy meros obyektlariga investitsiyalar turizmni rivojlantirish orqali iqtisodiy daromadlarni oshiradi. Madaniyat sohasi orqali ish o’rinlari yaratish iqtisodiyotga ijobiy ta’sir ko’rsatadi (teatrlar, kinolar, musiqiy tadbirlar). San’at va hunarmandchilik sohasining rivojlanishi kichik va o’rta bizneslarni qo’llab-quvvatlash imkonini beradi. Madaniyatni xalqaro miqyosda targ’ib qilish mamlakat nufuzini oshirishga, xorijiy investitsiyalar va hamkorlikni jalb qilishga xizmat qiladi. Madaniyat va san’atning rivoji milliy birdamlikni kuchaytiradi va yosh avlodni vatanparvarlik ruhida tarbiyalaydi. Turizm va ijodiy industriyaning rivojlanishi iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashda muhim omildir. Ba’zi hududlarda madaniy sohaning texnologik integratsiyasi sustligi kuzatiladi. San’at va madaniyatni rivojlantirish uchun davlat va xususiy sektor o’rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish. “Yurtimizda madaniyat va san’at ravnaqi yo’lida amalga oshirilayotgan ishlar Yangi O’zbekistonning taraqqiyot strategiyasida aks etgan ma’naviy taraqqiyotni ta’minlash va sohani yangi bosqichga olib chiqishga qaratilgan

ustuvor chora-tadbirlarga nihoyatda hamohangdir ”. Madaniy sohalarni raqamlashtirish va texnologiyalarni keng qo‘llash.

San’at va madaniyat nafaqat milliy qadriyatlarni saqlab qolishda, balki iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishda muhim o‘rin tutadi. Davlat siyosati va xususiy sektorning qo‘llab-quvvatlashi orqali ushbu sohalarning imkoniyatlarini yanada kengaytirish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

Muminovna, R. D. (2024). O‘zbekistonda xalq amaliy san’ati va milliy hunarmandchilikning rivojlanishi. Ta’limning zamonaviy transformatsiyasi, 7(4), 157-165.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Madaniyat va san’at sohasining jamiyat hayotidagi o‘rni va ta’sirini yanada oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 6000-sonli farmoni. 26.05.2020 yildagi

Panjiyev, Q. (2024). Pedagogical conditions and forms of professional music teacher's professional training. Nordic_Press, 2(0002).

Turg‘unova, M., & Akmal, A. (2024). San’atning dunyo miqyosiga kirishi. Samarali ta’lim va barqaror innovatsiyalar jurnali, 1(6), 340-344.

O‘ZBEK MAQOMLARIDA AKADEMIK YUNUS RAJABIYNING ETNOGRAFIK TADQIQOTLARI

Muallif: To‘raboyeva Bashorat ¹

Affilyatsiya: O‘zDSMI, “Milliy qo‘shiqchilik” kafedrası o‘qituvchisi ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14383002>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada O‘zbek maqomlarining etnik tavsifi hamda musiqashunos, sozanda, xonanda, bastakor, akademik Yunus Rajabiyning maqomlar ustida olib borgan etnografik tadqiqotlari haqida so‘z boradi. Shuningdek, maqomlarni to‘plash ishlarida jonbozlik ko‘rsatgan musiqashunoslar, xonandalar haqida ma‘lumotlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: Etnografiya, musiqashunos, bastakor, musiqa, nota, xonanda, tadqiqot, maqom.

O‘zbek xalqi an‘analari juda qadimiydir. Ularda ajdodlarimizning kurashi, mehnati hamda turli ma‘naviy-madaniy yutuqlari o‘z ifodasini topgandir.

O‘zbek maqomlarining yaralishi uzoq o‘tmishga borib taqaladi. Maqomlarning yuzaga kelishi bastakorlar ijodi mahsuli bo‘lsa, ularni to‘plab, notaga olib jamlash etnograf-musiqashunoslar mehnati samarasidir. Maqomlarning bizgacha turkum tarzida nota namunalari bilan yaxlit holda yetib kelishida ushbu etnograflarning o‘rni beqiyosdir.

Shu sababli, O‘zbekiston mustaqillikka erishgach, boshqa sohalarni rivojlantirish bilan birga, madaniy me‘rosimiz bo‘lmish maqomlarni yanada rivojlantirish, ijrochilik san‘ati va ayniqsa, maqom san‘atiga alohida e‘tibor qaratildi. Jumladan, maqom san‘atining gulto‘ji bo‘lgan “Shashmaqom” YUNESKO tomonidan insoniyatning nomoddiy madaniy me‘rosi sifatida e‘tirof etilgani hamda uning Reprezentativ RO‘YXATiga kiritilgani buning yaqqol tasdig‘idir.

O‘zbek maqomlari etnografiyasini o‘rganish orqali ajdodlarimizning boy madaniy va ma‘rifiy o‘tmishini yanada teran anglash mumkin. Ijodkor xalqimiz tomonidan yaratilgan nodir ma‘naviy boylik hisoblangan maqom asarlari asrlar osha turli axloqiy tushunchalarni betakror badiiy shaklda kishilar qalbiga singdirishda bebaho sarchashma sifatida xizmat qilib kelmoqda.

Etnografiya ijtimoiy fanlardan bo‘lib, xalq va elatlarning kelib chiqishini, etnik tarixini, madaniy-maishiy turmush tarzini, an‘anaviy mashg‘ulotlarini o‘rganadi. O‘zbek maqomlari etnografiyasi esa o‘zbek xalqining ma‘naviy me‘rosi bo‘lmish maqomlarning kelib chiqishini, rivojlanish jarayoni va tarixini o‘rganadi.

Etnografiya – xalq haqidagi fandir. Etnografiya atamasi qadimgi yunon tilidagi – “etnos” – xalq, “grafos” – yozish so‘zlarining birikuvidan tashkil topgan bo‘lib, uning tub ma‘nosi “xalqlarni ta‘riflash, “elshunoslik” demakdir.

XIX asr oxirlariga kelib o‘zbek musiqiy madaniyatida o‘zgarishlar davri boshlandi. Bu albatta, Turkiston o‘lkasini Rossiya tomonidan istilo qilinishi bilan bog‘liqdir. Bu borada ikki tomonlama qarash bilan o‘rganmoq zarur bo‘ladi. Chunki ba‘zi bir hollarda milliy musiqa madaniyatimizga salbiy ta‘sirini kuzatsak, ikkinchi tomondan, o‘ziga xos rivojlanish davri bo‘lganligini ham e‘tirof etish zarur bo‘ladi. Chunki nota yozuvining kirib kelishi, o‘lkamizda milliy musiqa san‘atimizni ilmiy ravishda o‘rganish, folklor va etnografiya sohasidagi rivojlanishga sezilarli ta‘sir etdi. Bu borada V.A.Uspenskiy, E.E.Romanovskaya, N.N.Mironov singari musiqashunos va etnograf olimlarning mehnatlarini aytib o‘tish

zarur. Ilyos Akbarov, Mutal Burxonov, Yunus Rajabiy, Tolibjon Sodiqov, Muxtor Ashrafiy singari musiqamiz darg'alari ulardan saboq oldilar.

O'zbek musiqa merosini to'plash va yozib borish ishlari XX asrda muntazam va izchil amalga oshirib borildi. Bunda dastlab 1919 yili Turkiston Respublikasi Xalq Maorif Komissarligining San'at bo'limi huzurida tashkil etilgan Badiiy-etnografik komissiyasi e'tiborli faoliyat ko'rsatdi. Komissiya a'zolari – G'.Zafariy, V.A.Uspenskiy, N.Mironov va E.Melngaylislar o'z oldilariga O'rta Osiyo xalqlari musiqa ijodini atroflicha o'rganishni, uni to'plab nashr etishni va boshqa ilmiy-ijodiy vazifalarni maqsad qilib qo'ydilar.

Bu boradagi dastlabki muhim ishlar mazkur komissiyaning rahbari, Turkistonga 1917-yili kelgan rus kompozitori va musiqiy etnografi V.A.Uspenskiy /1879-1949/ tomonidan amalga oshirildi. Xususan, V.A.Uspenskiy 1921-1922-yillari Buxoroda maqomchi ustozlar – hofiz ota Jalol Nosir va tanburchi Ota G'iyos Abdug'anilar ijrosida salobatli Shashmaqom turkumini nota yozuvlarida ilk bor muhrlaydi. Bu mehnat natijasi ayrim kamchiliklarga qaramay, masalan, ashula yo'llari tanbur ijrosida yozilgan bo'lib, natijada ovoz tarovatiga xos nafas va xususiy bezaklar yetarlicha aks etmagan, ayrim zarb-usullari, ritm-o'lchov jihatdan nobop shaklda yozilgan va boshqa ustozlar san'atini saqlab qolishda yuksak tarixiy ahamiyat kasb etadi.

V.A.Uspenskiy bilan bir qatorda O'zbek musiqa merosini asrab qolish va uni rivojlantirishda ulkan hissa qo'shgan san'atkorlardan biri akademik Yunus Rajabiydir (1897-1976). Ustoz Rajabiyning o'zbek musiqasining deyarli barcha janrlariga mansub yozuv namunalari ko'p tomlik "O'zbek xalq muzikasi"da (I-V-tomlar, 1955-59.) nashr etilgan. Ushbu to'plamlarda, bolalar qo'shig'i, xalq aytimlari, katta ashulalar, cholg'u kuylari, Farg'ona-Toshkent maqom yo'llari, muxtasham Shashmaqom turkumi kabi ham musiqiy folklor, ham kasbiy musiqa qatlamlari namunalari munosib o'rin olgan. 1966-1975-yillari Shashmaqom majmuasini olti jildida qaytadan nashr etilishi hamda bu maqomlarni Yunus Rajabiy rahbarligidagi O'zbekiston teleradiosi huzuridagi maqomchilar ansambli ijrosida magnit tasmlar va gramplastinkalarga yozib olinishi bu ro'yxat salmog'ini yanada oshiradi [3, B.6.].

Yunus Rajabiy to'plamlari nisbatan mukammal darajada bajarilganligi bilan o'zbek musiqasini amaliy o'zlashtirish va nazariy o'rganishda benihoya qimmatli manbadir. Ayniqsa, Shashmaqom yozuv yo'llari avvalgi urinishlardan sifatli farq etishni ta'kidlash kerakdir. Bunda ovoz xususiyatlari ma'lum darajada inobatga olinib, kuy-ohanglariga o'zbek mumtoz she'riyati namunalari monand etilganligi, ritm-usullar o'lchov jihatdan muvofiq aks ettirilganligi kabi muhim holatlarni alohida aytish mumkin.

Akademik Yunus Rajabiy to'plab, nashr ettirgan o'zbek maqomlari va o'zbek mumtoz va xalq musiqa asarlarini, so'z mulkining sohibqironi, atqoli publisist, faylasuf-olim, akademik Vohid Zohidov shunday ta'riflaydi: "Boshqa xalqlar kabi, o'zbek xalqi ham asrlar davomida shunday ulkan, o'ta qudratli va ta'sirchan turli janrlardagi, ajoyib musiqiy asarlar yaratdiki, bu musiqa hamisha o'z ijodkori – xalq bilan birga bo'ldi, shu xalq hayotining oynasi, shu xalq dilining ifodasi va aks sadosi bo'ldi. Ha, xalqning ingrashini ifodalaydigan "Dugohi" bor va yig'isining ramzi bo'lgan va yuragi boyligining in'ikosi hisoblangan "Segohi" bor. Uning to'yiga hamroh "Yor-yori"-yu, qahqahasiga hamroz kuy va raqslari bor. Uning hatto chorasizlikdan chora va nido axtarib qandaydir samoviy, butun mavjudot qudratidan zo'r va yuqori qudratga murojaati – "Munojati" bor. Uning yovga bo'lgan g'azabining va jang maydonidagi mardonavor hayqirig'ining, yer haydab don ekishi va dastgoh oldida mato to'qishining ham, umuman, mehnatining musiqiy mujassami bor-qahramonona jangnoma va jadal mehnatnoma bo'larli ajoyib asarlari bor. Uning munofiq va ayyorlar ustidan achchiq kulishi ham, kaltafahm va beburdilarga qaratilgan hajvi ham, go'zal hayot haqidagi eng orzusi ham, qolaversa, do'st va birodarlariga qiladigan shirali hazil-mutoyibalari ham kuyga va kuy matniga solingan". [6, B.8.].

Piri ustoz Yunus Rajabiy o'zi ko'zlagan mo'ljaldagi natijalarni qo'lga kiritgan edi. O'zbek maqomlarining go'zal va betakror ijro yozuvlari yaratildi-ki, bu olti maqom – oltin me'rosiga aylandi.

“Shashmaqom”ning cholgʻu va ashula qismlaridagi ijro yozuvlarining toʻliq variantini Yunus Rajabiy nisbatan qisqa muddat 4-5 yil ichida yozdirib ulgurd. Olti maqom asarlarini Yunus Rajabiy oʻzi tuzgan maqomchilar ansambli ijrosida davomiyligi 30 soatdan ortiq vaqt mobaynida yangraydigan goʻzal ijrolarini ohanrabo tasmlariga Oʻzbekiston radiostudiyasi va Toshkent gramstudiyasida yozdirdi. Toshkent gramstudiyasida 22 ta katta disklarga ham maqom ijrolari alohida, yanada mukammallashtirilgan nusxada yozdirildi va toʻplam sifatida maqom shnavandalariga taqdim etildi.

Shashmaqom qaʼriga chuqur **KIRISH**ganimiz sari uning ilmiy asoslarini, tub qonuniyatlarini idroklash ehtiyojlari tobora ortib boraveradi. Chunki, sal maʼno-mohiyatiga koʻra Shashmaqom barqaror ilmiy tizim, izchil musiqiy taʼlimotdir. Buxoro Shashmaqomi Xorazmda joriy etilishida, eng avvalo, uning amaliy jihatlari emas, aynan shu ilmiy tamoyillari oʻzlashtirilganligi maʼlum. Shashmaqom XX asrning oʻrtalarida Oʻzbekistonda Yunus Rajabiy, Tojikistonda Boboqul Fayzullayev, Shonazar Sohibov, Fazliddin Shahobovlar rahbarligida milliy qiyofalarda qayta tiklanganda ham uning musiqiy oʻzagi saqlanib, tashqi sifatleri – ijro uslublari, soʻz matnlari zamon talablariga qaratilgan holda oʻzgartirilgan edi. Bundan kelib chiqib shuni aytishimiz mumkinki, Shashmaqomda har qanday mumtoz sanʼat navidagi kabi, asos qonun-qoida ustuvor va barqarordir. Ijodiy izlanish esa, ana shu nizomlar asosida amalga oshirilishini taqozo etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI

Ashirov A, Atadjanov Sh. Etnologiya. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2008.

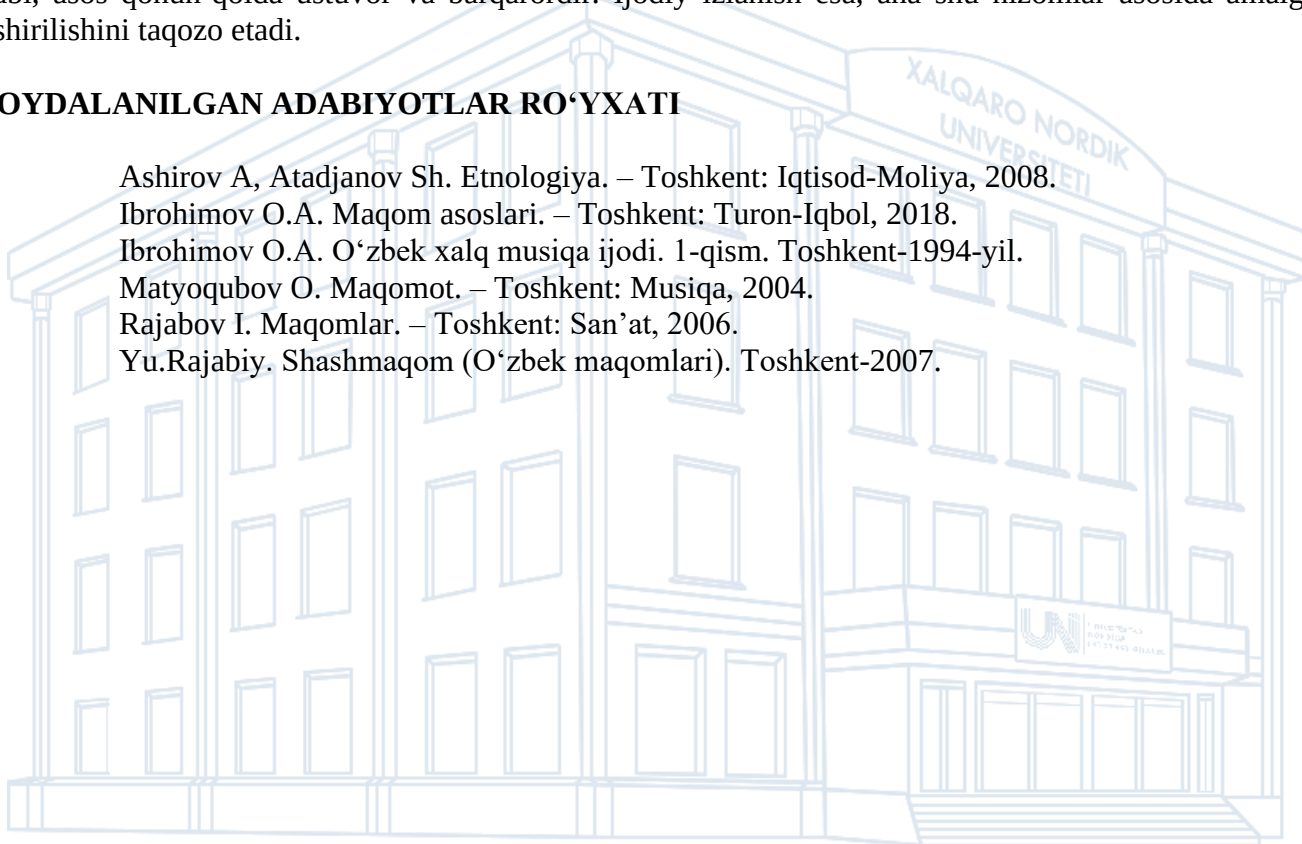
Ibrohimov O.A. Maqom asoslari. – Toshkent: Turon-Iqbol, 2018.

Ibrohimov O.A. Oʻzbek xalq musiqa ijodi. 1-qism. Toshkent-1994-yil.

Matyoqubov O. Maqomot. – Toshkent: Musiqa, 2004.

Rajabov I. Maqomlar. – Toshkent: Sanʼat, 2006.

Yu.Rajabiy. Shashmaqom (Oʻzbek maqomlari). Toshkent-2007.

O‘ZBEK MUSIQA SAN’ATINING SHAKLLANISH JARAYONLARI

Muallif: Tojiboyev Umidjon Usmonjon o‘g‘li ¹

Affilyatsiya: Farg‘ona davlat universiteti O‘zbekiston tarixi ixtisosligi tayanch doktoranti¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14383136>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada XX-asr boshlarida qadimiy tarixiga ega bo‘lgan o‘zbek milliy musiqa san’atining an‘analari va o‘ziga xos xususiyatlari. Rossiya imperiyasi va Sovet hokimiyati yillarida o‘zbek musiqa merosining xorijiy musiqashunoslar tomonidan o‘rganilishi va bu borada amalga oshirilgan izlanishlar, musiqa san’atining Turkiston xalqlari ijtimoiy-siyosiy, ma’naviy hayotidagi o‘rni va zamonaviy musiqa janrlarining shakllanishi yo‘lida katta ishlar olib borgan olimlar, shuningdek, Turkistonda zamonaviy musiqaning shakllanish bosqichlari taxlil qilingan.

Kalit so‘zlar: folklor, mumtoz musiqa, milliy madaniyat.

KIRISH

Mustaqillik sharofati bilan barcha sohada bo‘lgani singari musiqa san’atini o‘rganishda ham yangi tadqiqotlar amalga oshirilmoqda. Shu jumladan etnomusiqashunoslik tarmog‘ida ham keng ko‘lamli ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Dunyodagi har bir xalq o‘zining qadimiy tarixiga ega bo‘lgan musiqiy an‘analariga egadir. Huddi shunday, o‘zbek xalq musiqa san’ati ham o‘zining milliy jarayonlarida o‘ziga xos va mukammal darajada shakllangan betakror xalq(folklor) va mumtoz musiqa merosiga ega. Zero, asrlar mobaynida shakllangan bebaxo ma’naviy merosimiz, milliy san’at va an‘analarimiz xalqning milliy mentaliteti shakllanishidagi o‘rni beqiyos ekanligini alohida ta’kidlash lozim. Yurtimizda o‘sib kelayotgan yosh avlodni har tomonlama kamol toptirishda, ularda milliy an‘analarimiz va san’atga bo‘lgan qiziqishlarini rivojlantirishda, milliy san’at asarlarimizning ayniqsa musiqa san’atining o‘rni katta. Ushbu maqolada ham o‘zbek milliy san’at va an‘analarning o‘ziga xos jixatlari, shuningdek, zamonaviy musiqa san’atining rivojlanish bosqichlari yoritib berilgan.

Asosiy qism. XX-asr boshlariga kelib, musiqa san’atimizda yangi davr boshlandi desak xato bo‘lmaydi. Buning asosiy sababi esa Rossiya imperiyasi tomonidan Turkiston xududlarining egallanishi ortidan mavjud tuzumning o‘zgarishi va Yevropa madaniyatining kirib kelishi edi. O‘zbek musiqa san’ati, azaliy an‘alar negizida va yangicha munosabatlar asosida rivojlanish yo‘lini bosib o‘tdi. Rossiya imperiyasi tomonidan Turkistonga ko‘chib o‘tgan rus aholisi va harbiylarining ma’naviy va madaniy talablarini qondirish uchun Yevropa, Rossiya va Kavkazdan turli ijrochi jamoalar, mashhur xonanda va sozandalar tez-tez gastrol safarlariga kelib turadigan bo‘ldilar. 1884-yilda tashkil etilgan “Turkistanskoye muzыkalno - teatralnoye obshchestvo” jamiyati bunga bevosita o‘z faoliyatini bag‘ishladi va Yevropa, rus musiqa va teatr san’atlarini O‘rta Osiyoda keng targ‘ib qilishda muhim rol o‘ynadi.

Mahalliy aholi vakillarida ham musiqa san’atiga qiziqish katta edi. Masalan, Mulla To‘ychi Toshmuhammedov o‘zining esdaliklarida shunday yozadi: “Biron bir musiqachini Toshkentga kelganini eshitsam (u vaqtlarda Toshkentga boshqa shaharlardan juda ko‘p musiqachilar kelishar edi va o‘z navbatida, Toshkent musiqachilari ham boshqa shaharlarga borishar edi), men ular bilan yaqinroq tanishishga va biron bir yangilikni o‘rganishga harakat qilardim”. Mulla To‘ychi Toshmuhammedovga farg‘onalik san’atkorlardan Nazirxon hofiz, Madumar, Abduqahhor hofizlar ustozlik qildi. Xalq uni ardoqlab “To‘ychi Hofiz” deb ataydi. 1905 yil Moskvadan Toshkentga bir guruh musiqachilar kelib, uning

ovozini grammafond plastinkasiga yozib oldi. To'ychi hofiz 1900 yilda Eron, Turkiya, Italiya, Misr, Hindistonda, 1913 yilda Sharqiy Turkistondagi Qashg'ar, G'ulja, rkent kabi shaharlarda, 1914 yilda esa Chuguchak shahrida o'z san'atini namoyish qildi. Uning ijrosidagi xalq qo'shiqlarining 20 ga yaqin na'munasi plastinkalarga yozib olindi. Qo'shiqchi va san'atkorlar xalq xizmatida edi. Odatda ba'z m ertalabga yaqin tugardi. Revolyusiyadan oldingi to'y-tomosha gap, to'qma, hilma-hil marakalarda xizmat qilingan. Ko'pincha mahalliy xofizlar kechalari dam olish o'rniga mexmonxonalarda, bazmlarda xofizlik qilardi. Yana shuni aytib o'tish joizki, "Inqilob"dan avval Farg'ona vodiysida, Toshkent, Samarqand, Buxoro, Xorazm, Surxondaryo va Qashqadaryo vohalarida istiqomat va ijod qilgan, mashhur, el-yurt hurmatiga sazovor bo'lgan san'atkorlar, sho'ro hokimiyati davrida ham, shogirdlari bilan, o'z faoliyatlarini davom ettirib xalqqa xizmat qildilar. Ular yangi zamonda, shaharlarning xalq bilan gavjum boigan katta choyxonalarida o'z san'atlarini namoyish qildilar.

1918-yili "Turkiston Xalq konservatoriyasi" nomli musiqiy o'quv dargohi tashkil topdi. Uning tashkilotchilari fizika, matematika o'qituvchilari, havaskor violonchelchi A.M.Popov va skripkachi E.A.Chemyavskiylar mazkur o'quv dargohini ochish niyatlarini matbuotda e'lon qildilar. E'londa ko'rsatilgan muddatda Toshkentda istiqomat qilayotgan san'atkorlardan 32 kishi musiqadan yoshlarga dars berishga o'z xohishlarini bildirdilar. Keyinchalik konservatoriyaning hududlarda filiallari ham tashkil etildi. Bunga sabab konservatoriya o'qishni istovchilar sonining keskin ortib ketganligi edi. Konservatoriya filiallari Toshkent temiryo'lining ishchi va xizmatchi xodimlari uchun 1919-yili "Privokzalnaya" nomli bo'lim (filial) ochilib, bu bo'limni xormeyster V.F.Sakovich boshqardi. O'sha yili Toshkentning baland masjid rohat bog'ida "Eski shahar" bo'limini kompozitor VA.Uspenskiy boshqardi. U eng avval mashhur hofiz Shorahim Shoumarov bilan tanishdi.

1918-yil Toshkentdagi "Na'muna" maktabida ham muzika to'garagi tashkil etildi. 1919-yil "Baland machit"da muzika texnikumi tashkil etildi. Sal-pal qo'shiq aytib yurganlar texnikumning ashula bo'limiga, qo'liga soz ushlashni biladiganlar cholg'u bo'limiga qabul qilindi. Xalq qo'shiq va kuylarini o'rgatish uchun o'zbek xalq muzikasining kekxa namayondalari tanburchi-ashulachi Shorahim Shoumarov, tanburchi Shoborat aka, doirachi Shojalil aka, atoqli dutorchi, Abdusamat Vahobov, changchi Ismat aka, g'ichchakchi Qurbon Hakimov jalb qilindi. Ushbu texnikumda tajribali musiqashunos Uspenskiy o'quvchilarga nota o'rgatdi.

1920-yil 28-aprelda "Musika - etnografiya" bo'limi ham ochildi. Bu bo'limga atoqli kompozitor va etnograf (kelgusida O'zbekiston va Turkmaniston xalq artisti) V.A.Uspenskiy, uning o'rinbosari qilib atoqli kompozitor - etnograf N.N.Mironov va bo'lim xodimi etib, atoqli shoir - dramaturg G'ulom Zafariylar tayinlandi. 1919-yil 15-iyulda Toshkentda Turkiston Halq maorifi kamissarligi huzurida muzika-etnografiya bo'limini tashkil etish to'g'risida qaror qabul qilindi. Turkiston halqlari milliy musiqasini, shu jumladan o'zbek xalq milliy musiqasini tartibga keltirish sohasida V.A.Uspenskiy, Y.Melngaypis, N.N.Mironovlar ish olib bordilar. 1923-yil fevral oyida V.A.Uspenskiy Buxoro xalq respublikasi Xalq ma'orifi noziri Fitrat bilan Buxoro shashmaqomini notaga yozish xaqida shartnoma tuzdi. Uspenskiy Buxoroda mashhur maqom donishmandlari Ota Jalil Nosirov va Ota G'iyos G'aniyevdan bir yil davomida Buxoroning olti maqomini "Buzruk", "Rost", "Navo", "Dugox", "Segox" va "Iroq"ni yozib oldi. Shashmaqomning 1924-yilda Moskvada bosilib chiqishi O'zbek musika madaniyatida katta voqea bo'ldi. Bu bo'limlar keyingi yillar davomida hamkorlikda foliyat olib bordilar va bevosita Turkistonda milliy san'at va an'analarni o'rganish, saqlab qolish va rivojlantirish ishlariga bosh-qosh bo'ldilar. Shuningdek, mamlakatda foliyat olib boradigan tashkilotlarda havaskorlar to'garaklari tashkil etishga alohida e'tibor qaratildi.

Yana shuni aytib o'tish joizki, "Inqilob"dan avval Farg'ona vodiysida, Toshkent, Samarqand, Buxoro, Xorazm, Surxondaryo va Qashqadaryo vohalarida istiqomat va ijod qilgan, mashhur, el-yurt hurmatiga sazovor bo'lgan san'atkorlar, sho'ro hokimiyati davrida ham, shogirdlari bilan, o'z

faoliyatlarini davom ettirib xalqqa xizmat qildilar. Ular yangi zamonda, shaharlarning xalq bilan gavjum bo'lgan katta choyxonalarida o'z san'atlarini namoyish qildilar.

Zamonaviy o'zbek milliy musiqa san'atini rivojlantirish ishlari barcha hududlarda jadal olib borildi. Masalan, 1924 yilning avgust oyida Kattaqo'rg'onning shahar bog'ida sayl tashkil etildi. Bu saylda Xoji Abdullaziz, Levi Boboxon, Yunus Rajabiy va Toshkentdan borgan mexmon san'atkorlar ishtirokida katta konsert tashkil etildi. 1923 yil mart oyida Yunus Rajabiy Samarqand musiqali drama teatriga musiqa rahbari qilib tayinlandi.

XULOSA

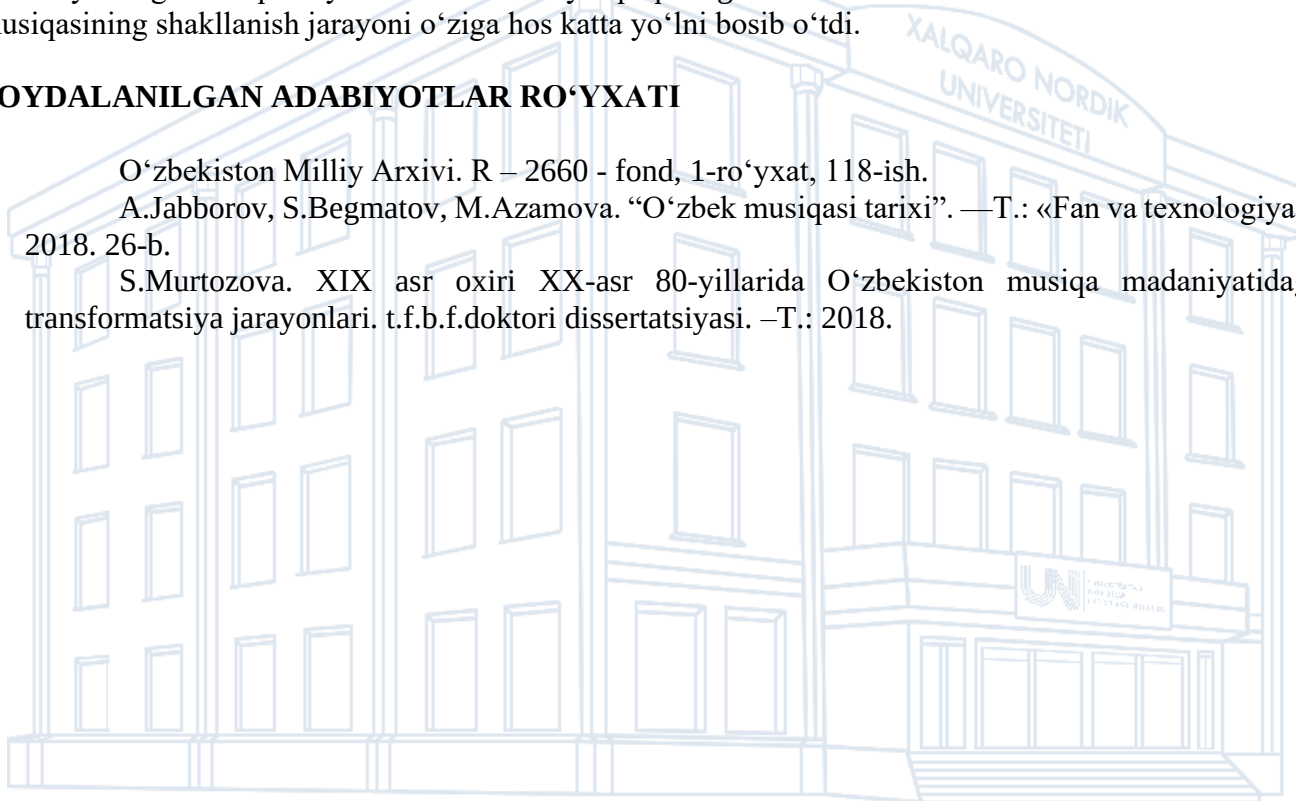
XX-asr boshlari Turkistonda musiqa san'atining o'ziga hos tarzda rivojlanganligi bilan harakterlanadi. Turkistonda an'anaviy musiqa asosida zamonaviy musiqaning shakllanish va rivojlanishida maxalliy san'atkorlar shu bilan bir qatorda xorijlik musiqa donishmandlarining ham o'rni beqiyos ekanligini ko'rishimiz mumkin. Mahalliy san'at namoyondalari musiqaning jamiyat xayotiga to'g'ri yo'nalish bera olishi, ma'naviy tarbiyadagi cheksiz o'rnini anglab yetishdi. Lekin, Imperiya amaldorlari mustamlakachilik siyosatini olib borib xalq ommasini qaloqlikda "saqlab milliy madaniyatning har qanday ko'rinishlarini yo'q qilishga urindi". Amalda esa o'zbek zamonaviy musiqasining shakllanish jarayoni o'ziga hos katta yo'lni bosib o'tdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

O'zbekiston Milliy Arxivi. R – 2660 - fond, 1-ro'yxat, 118-ish.

A.Jabborov, S.Begmatov, M.Azamova. "O'zbek musiqasi tarixi". —T.: «Fan va texnologiya», 2018. 26-b.

S.Murtozova. XIX asr oxiri XX-asr 80-yillarida O'zbekiston musiqa madaniyatidagi transformatsiya jarayonlari. t.f.b.f.doktori dissertatsiyasi. —T.: 2018.

MIRSODIQ TOJIYEV IJODIDA FOJIAVIYLIK MASALASI

Muallif: Tursunboyev Behzodbek Asqarali o‘g‘li ¹, prof. O.Abdullayeva ²

Affilyatsiya: O‘zbekiston davlat konservatoriyasi “Kompozitorlik va cholg‘ulashtirish” kafedrası 2-kurs magistranti ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14383337>

ANNOTATSIIYA

Ushbu maqolada O‘zbekiston kompozitorlarining ikkinchi avlodiga mansub, atoqli kompozitor, “O‘zbek maqom simfonizmi” asoschisi Mirsodiq Tojiyev ijodida fojiaviylik masalasi ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, maqolada musiqa san‘ati fojiaviylik masalasi atroflicha aks etgan.

Kalit so‘zlar: simfoniya, poema, fojia, vokal-simfonik asar, o‘zbek simfonizmi.

O‘zbekiston kompozitorlari ijodida fojiaviy mazmunga ega musiqiy asarlar ko‘pchilikni tashlik etadi. Xususan, Ik.Akbarovning “Shoir xotirasiga”simfonik poemasi, R.Vildanovning “Olovli yo‘llar” kinofilmi uchun musiqasi, R.Abdullaevning “Xirosima faryodi” vokal-simfonik asari, O.Abdullayevaning “Jadidlar xotirasiga” 2-simfoniyasini misol tariqasida keltirish mumkin.

Shu o‘rinda bu masala bo‘yicha alohida ta’kidlash joiz bo‘lgan ijodkor, O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan san‘at arbobi, o‘zbek simfonizmi asoschisi, kompozitor Mirsodiq Tojiyevdir. Mirsodiq Tojiyev ijodida fojiaviylik turli vositalarda aks ettiriladi. Uning simfonik ijodida aynan shu masala ustuvor ahamiyat kasb etadi.

M.Tojiyevning “Somon yo‘li” trilogiyasi uchta simfoniyaning o‘z ichiga oladi. Ular o‘n beshinchi, o‘n oltinchi, o‘n yettinchi raqamli simfoniya bo‘lib, mazmun doirasida yaxlit musiqiy-simfonik turkumni tashkil etadi. O‘n beshinchi simfoniya xususida so‘z borganda mazkur simfoniya XX-asr buyuk rus yozuvchisi, dramaturg va shoir, Nobel mukofoti sovrindori, A.I.Soljenitsin qalamiga mansub “GULAG arxipelagi” nomli roman 1973-yilda Moskvada ilk marta nashrdan chiqishi bilan taqiqlanadi. Uning muallifi esa davlatga hiyonatda ayblanib qamoqqa olinadi., ko‘p vaqt o‘tmay, mamlakatdan chiqarib yuboriladi. Ammo bu asarning dovruq‘i o‘zga yurtlar erksevar o‘quvchilari orqali tobora kengroq yoyilaveradi. Nihoyat, 1980- yillarning oxiri 1990-yillarning boshlariga kelib, adibga nisbatan vatanida barcha siyosiy-mafkuraviy cheklovlar bekor qilingach, tarixiy roman ham qayta-qayta chop etilib omma e’tirofiga sazovor bo‘ladi.

Ma’lumki, “GULLAG arxipelagi” o‘ziga xos adabiy-hujjatli asar bo‘lib, unda 1918-1956 yillar mobaynida mamlakat bo‘ylab uyushtirilgan ommaviy qatag‘onlar haqida hikoya qilinadi. Mirsodiq Tojiyev bu kitobni mutolaa qilib, dahshatli voqea va hodisalar tafsilotidan larzaga tushadi. Qatag‘on qurbonlari orasida kam bo‘lmagan vatandoshlar ham yodga olinadi. Dovyurak A.I.Soljenitsin hayotdan olib ko‘rsata bilgan kishilarning ayanchli qismati, joylardagi hukm surgan adolatsizliklar, siquv va zo‘ravonliklar manzarasi o‘zbek kompozitorini befarq qoldirmadi. Kuchli taassurotlar ortidan uning qalbida zulmkor tuzumni qoralash, jinoiy ishlarni fosh etish, yer yuzida ezgulik va insonparvarlikning tantanasi uchun kurashish kabi g‘oyalarni orkestr tilida tarannum etish istagi tug‘ildi.

M.Tojiyev shu asosda simfoniyaning g‘oyaviy-falsafiy konsepsiyasini ishlab chiqdi. Uning negizida SSSR xalqlari boshiga tushgan azob-uqubatlar va behisob yo‘qotishlar, yetkazilgan ruhiy jarohat hamda xijron o‘ti xonishlari markaziy o‘rinda turadi. Ayni paytda, tinchlik va totuvlik, inson qadr-

qimmat, hayotbahsh orzu va umidlar kuylanishi yuqori darajaga ko'tariladi. Darvoqe, bunday mahobatli dasturiy loyiha nafaqat sobiq SSSR respublikalari kompozitorlik ijodiyotida balki, jahon simfonizmida ham hali uchraman edi.

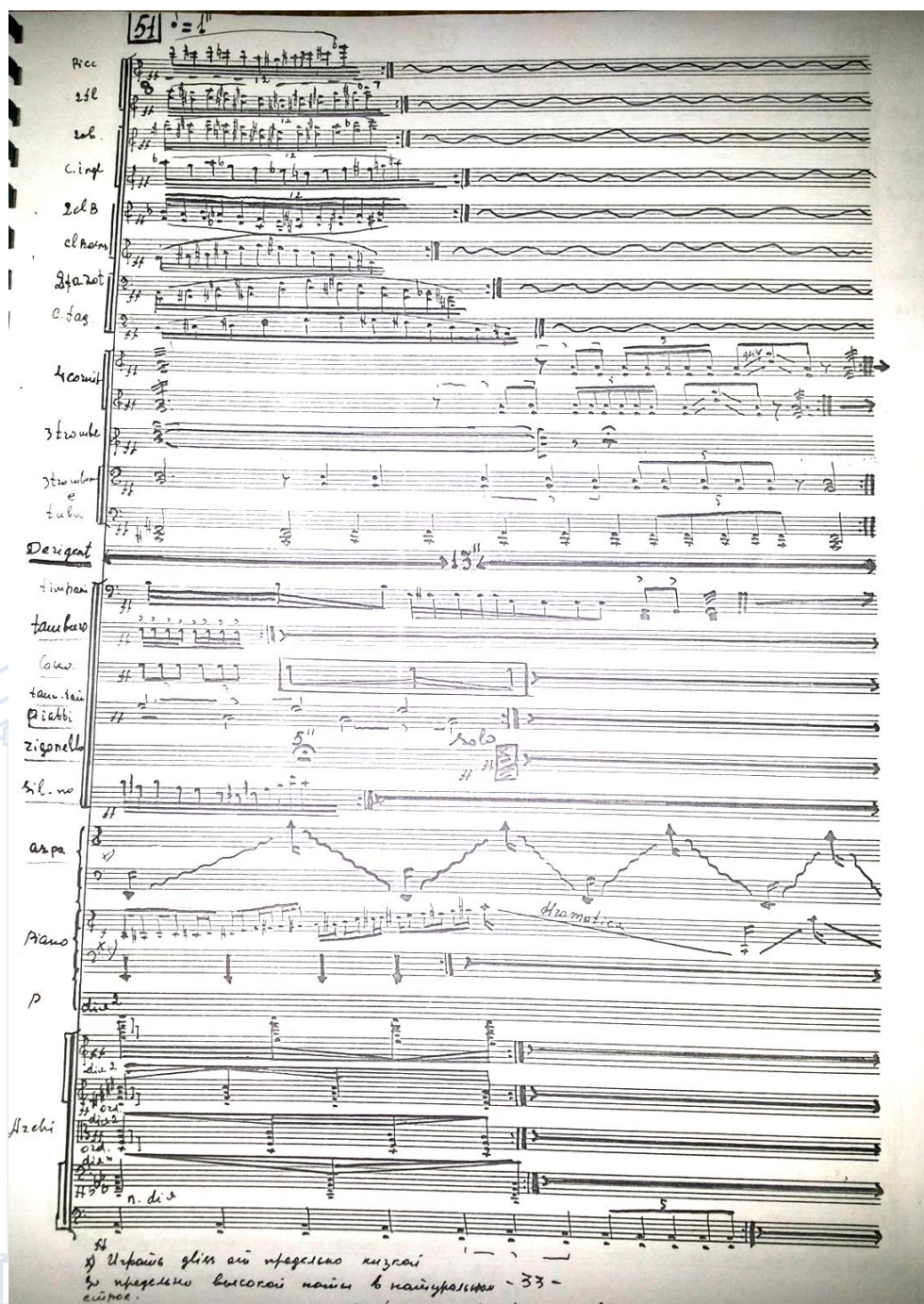
Mahobatli loyiha but holatga keltirilishi natijasida O'n beshinchi simfoniya "GULLAG arxipelagi", O'n oltinchi simfoniya "Ruhlar ingrog'i", O'n yettinchi simfoniya "Somon yo'li" kabi nomlarda yaxlit majmuani vujudga keltirdi.

M.Tojiyevning o'n beshinchi "GULLAG arxipelagi" simfoniyasining **KIRISH** qismi alt cholg'usining divisi fonida fagot cholg'usida iztirobli kuy yo'li yangraydi.

Simfoniya orkestr cholg'ularining jangari marshnamo sadolari, keskin eshitiluvchi zarblar, mexanik tarzda qaytariluvchi ohang parchalarini mudhid voqealar va mushkul holatlarni tavsirlaydi. Tom ma'noda ohangdoshlik, kuychanlik, o'zaro uyg'unlik deyarli kuzatilmaydi. Paydo bo'lsa ham ham, og'ir dard, alam, xasrat tushkunligida eshitiladi. M.Tojiyev tomonidan to'qilgan orkestr musiqasi hamhuddi shu manzara va unga mos ruhiy iztirob holatlarini ifodalashga qaratilgan.

Simfoniya adolatsizlik va zulm, kulfat va musibat, ularning bitmas jarohatlari sadolarga ko'chgandek bo'ladi. Quyidagi partiturada ham ushbu holatni ko'rish mumkin. Katta simfonik orkestrda dahshatli qirg'inbarotga, yovuzliklarga qarshi turgan ezgulik tomon insonparvarlik, xalqparvarlik, millatparvarlik kabi tamoyillarni tarannum etishga umidvorlik yo'qolmaydi.

Aytish mumkinki, M.Tojiyevning O'n beshinchi simfoniya ellararo qatag'on qurbonlari xotirasiga bag'ishlab yozilgan maxsus musiqiy yodgorlik tarzida qabul qilinadi. Shun boisdan unda ko'proq baynalminal hislatlarga ega mushtaraklik musiqiy til xususiyatlari yaqqro aks etadi. Uslubiy jihatdan simfoniya marsh janrining yetakchiligi yaqqol seziladiyu Uning qiyofasi birmuncha o'zgaruvchan bo'lsa-da, tanish unsurlarnhining rivojlanish harakati bo'ylab kuzatish qiyin emas. Masalan, yuqoridagi musiqiy misolda ham aleatorika texnikasi hamda zamonaviy elektron musiqa vositalari bilan chatishib ketadi natijada o'ziga xos kollaj hosil bo'ladi. Bir andozadagi kuy parchalarining qayta-qayta takrorlanishi esa misoli qatag'on zulmi o'tkazilayotgandek seziladi. Simfonik orkestr jarangi, uning tobora kuchga bo'lishi, ehtimol, qo'rqinchli kino musiqa lavhalarini eslatadi.

Mazkur simfoniya 1990-yil 30-may sanasida O'zbekiston kompozitorlari va bastakorlari uyushmasida tashkil etilgan kompozitorlarning yangi asarlari tinglovida ilk bor yangradi.

“Somon yo‘li” nomli trilogiyani tashkil etuvchi simfoniyalardan ikkinchisi “Ruhlar ingrog‘i” deb ataladi. Ushbu simfoniya torli orkestr ijro etilishi uchun mo‘ljallangan. Asarning mazmun-mundariyasi, ichki tuzilishi bilan musiqiy-uslubiy xususiyatlari makroturkum konsepsiyasidan kelib chiqadi. Shu boisdan tarkibidagi uchala simfoniyaning o‘zaro bog‘lovchi tashqi dramaturgiyada uning tutgan o‘rni va mavqei alohida ahamiyat kasb etadi.

“Ruhlar ingrog‘i”¹ simfoniya hayot-mamot masalalari yuzasidan falsafiy mushohadalar yuritilishi barobarida, ushbu yo‘sidagi insonning og‘ir ko‘ngil kechinmalari izhor etiladi. Bu simfoniya musiqasida boshdan oxirigacha qayg‘uli holat hukmron. Chunki, ruhiy ezilish, tushkunliklar so‘nggi pallaga qadar faqat qisqagina dramatik lavhalar bilan almashinib boradi.

Ingrashnamo ovozlari, arvoqlar chirqillashiga badiiy o‘xshatma tarzida yangrovchi kuy-ohang uyg‘unliklari orkestr vositalari (sekundasimon yurish orqali, turli yo‘nalish tomon harakat, sakramalar) orqali musiqiy matoda aks etadi.

Taniqli musiqashunos Oqilxon Ibrohimov “Teranlik” nomli maqolasida ushbu simfoniya to‘htalib: “O‘n oltinchi simfoniya... yovuzliklarni keltirib chiqarayotgan sabablar fosh etiladi, ma’naviy inqirozdan qutulishning yagona yo‘li - bu ruhiy poklanish, inmoy-e’tiqodli bo‘lish ekanligi quyiladi”, - deb **XULOSA** chiqaradi.

“Ruhlar ingrog‘i” nomli simfoniya eng og‘ir, psixologik holati bo‘yicha o‘ta murakkab va qayg‘uli asardir. U zamonaviy o‘zbek simfonizmida ham o‘tkir dramatik tus olgan tanho fojiaiy simfoniya bo‘lsa, ajab emas.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

R.Yunusov. Mirsodiq Tojiev. Monografiya. Toshkent.:2018 y.

M.Tojiyev. 15-simfoniya. Partitura. (Muallif qo‘lyozmasi).

¹ Ushbu simfoniya xususida M.Tojiyev “Lahad kushandalari, arvoqlar chirqiramoqda”, - deya ta’kidlaydi.

MAQOMLAR MUSIQA SANATIMIZNING DURDONASIDIR

Muallif: Xolmirzayeva Gulnoza Alijonovna ¹

Affilyatsiya: Nizomiy nomidagi TDPU mustaqil tadqiqotchisi ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14383468>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada orqali biz maqomlarimizga berilayotgan yuksak e’tiborni, maqomlarimizning naqadar buyuk tilsim, san’at esa hamisha nafosatga chorlaydigan manba ekanligini, sharq mutafakkirlarining musiqa haqidagi fikrlari, ularni musiqa madaniyati darslarida qo’llash metodlari, musiqa fanida darslarning samaradorligini oshirishda mutafakkirlarning yozib qoldirgan risola-yu ilmiy ishlaridan foydalangan holda maktab o’quvchilarini ham ijroviy, ham ijodiy barkamollikka erishishlari uchun ilmiy meroslar-u yaratilgan asarlaridan foydalanish yo’llari o’rin egallagan.

Kalit so’zlar: Maqom, mutafakkir, musiqa, shashmaqom, tarbiya, ta’lim, metod

Tarixdan ma’lumki yer yuzida yashovchi har bir xalq millatning musiqa madaniyati va san’ati o’sha xalqning ma’naviy boyligi bo’lib hisoblanadi. Musiqa shu qadar buyuk ne’matki xalq ma’naviyatini belgilab beradigan buyuk tilsimdir. Sharq mamlakatlarining asosiy boyligi esa maqomlar hisoblanadi.

Mustaqil O’zbekistonimizda amalga oshirilayotgan islohotlar, o’zgarishlar jamiyatimizning ijtimoiy, iqtisodiy, ma’naviy hamda madaniy jihatdan o’sib jahonning eng rivojlangan mamlakatlari qatoridan o’rin olishida o’zining ijobiy natijalarini berib kelmoqda. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning yoshlar forumidagi ishtirokida, so’zlagan nutq va tashabbuslari biz navqiron avlodlar uchun juda katta motivatsiya bag’ishlamoqda: - “Buyuk ajdodimiz Muhammad Xorazmiyning bir hikmati bor: “so’z – gul, ish – meva”.

O’ylaymanki, bugun belgilab oladigan rejalarimiz qanchalik pishiq – puxta bo’lsa, ishingiz ham shunchalik yaxshi samara beradi”, - dedi Shavkat Mirziyoyev. Sizlar ko’p kitob o’qigan, bilimli avlod sifatida yurtimiz o’tmishda jahon sivilizatsiyasi beshiklaridan biri bo’lganini yaxshi bilasiz. Siz Xorazmiylar, Farg’oniylar, Beruniy va Ibn Sino, Ulug’bek, Navoiy, Boburiylar, Buxoriy va Termiziylar avlodisiz. Ana shunday buyuk vatandoshlarimiz yaratgan bebaho bilim va kashfiyotlar bugun ham butun insoniyatga xizmat qilmoqda, deydi yurtboshimiz iqtidorli yoshlar bilan o’tkazilgan “yoshlar forumida”. O’zbek milliy madaniyatimizning milliy kuy qo’shiqlarini, maqomlarini o’ziga xosligini e’tirof etar ekanmiz, bular barobarida: ularni ijro qilish, tinglash umumiy o’rta ta’lim maktablarida o’quvchilarni badiiy tarbiyalash va kamol toptirish hamda hozirgi kunimizni to’laqonli idrok etish uchun eng avvalo tariximizni yaxshi bilmoqlik dolzarb vazifa bo’lib hisoblanadi. Chunki tarix millatning ko’zgusidir.

Zero har bir xalq o’z tarixini bilmay turib kelajakni qura olmaydi. Chunki har bir yangilik tarixiy bog’lanish orqali amalga oshiriladi. Musiqa ta’limining bu kabi yangi imkoniyatlari yangi avlodni tarbiyalashda, ularni barkamol bo’lib yetishishlarida o’ziga xos manba bo’lib hisoblanadi. Musiqa ta’limining mazmuni o’quvchilarning musiqiy bilim va malakalari bilan birga ularda kuzatuvchanlik, xotirani mustahkamlash, obrazli tasavvur qilish, ijodkorlik, mustaqillik, tashabbuskorlik, badiiy va musiqiy did kabi hislatlarni rivojlantirishni ta’minlaydi. Shu o’rinda bugungi kunda maqomlarimizga berilayotgan yuksak etibor haqida gapirish joizdir: Muxtaram prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning “o’zbek milliy maqom san’atini rivojlantirish chora – tadbirlari to’g’risida”gi PQ-3391-sonli qarori

mamlakatimizda mumtoz musiqa san'atimizni yanada rivojlantirish va har qachongidan ko'ra ko'proq e'tibor berish lozimligini ko'rsatdi.

Asrlar davomida buyuk shoirlar, olim- fuzalolar, mohir bastakorlar, xofiz va sozandlarning mashaqqatli mehnati va fidoyiligi, ijodiy tafakkuri bilan tobora sayqallanib kelayotgan ushbu noyob san'at nafaqat o'zbek va tojik xalqlarining balki, sharq mamlakatlarida qolaversa dunyo musiqa san'ati va madaniyatida o'ziga xos ahamiyatga egaligi bilan e'tibor qozongan. Mumtoz musiqa san'atimiz durdonasi bo'lmish Shashmaqom YUNESKO tomonidan insoniyatning nomoddiy madaniy merosi sifatida e'tirof etilib, uning representiv RO'YXATIga kiritilganligining o'zi buning yaqqol tasdig'idir.

O'zbek xalqining ana shunday umrboqiy, dunyoda tengi yo'q ma'naviy bisotlaridan biri shubhasiz milliy bastakorlik ijodi bo'lib, u shu soha mutaxassisilari tomonidan ilgari surilgan taxminlarga ko'ra bir yarim – ikki ming yillik tarixni o'z ichiga oladi.

Maqom atamasi arabcha so'z bo'lib, istiqomat o'rni turar joy ma'nolarida keladi. Musiqada esa maqom – musiqa asboblari kuy hosil qiladigan parda ya'ni tovushlarning joylashgan o'rni bo'lib hisoblanadi. Maqomlar sozanda va xonandalar tomonidan yakka yoki hamnafaslik ya'ni jo'rnavezlikda ijro etiladi. Xususan Buxoro amirlarining muhtasham saroylarida jo'rnavezliklar asosan tanbur, doira, afg'on rubobi, sato yoki qo'biz, ba'zan esa bo'lamon cholg'ularidan mahoratli foydalanilgan. Bu sozlar ichida asosan tanbur sozi yetakchi soz bo'lib hisoblangan. Chunki tanbur sozining torlari maqom pardalariga moslab sozlashda va maqom yo'llarini mukammal yangratishda birmuncha qulayliklarga ega. Doira cholg'usi esa sozanda va xonandalarning bir me'yorda usulni his qilishlarida ko'makchi vazifasini bajaradi.

Maqomlarimizning aytim yo'llarida o'zbek va fors shariyat darg'alaridan Navoiy, Bobur, Rudakiy, Jomiy, Lutfiy, Fuzuliy, xofiz Amiriy, Zebuniso, Nodira, Ogahiy va boshqalarning ishq dardi ila yo'g'rilgan falsafiy, nasixatomus, diniy mazmundagi g'azallari shuningdek xalq to'rtliklaridan foydalanilgan. Maqomlar asosan og'zaki tarzda ustoz shogird an'anasi orqali avlodlardan avlodlarga o'tib kelmoqda.

Mustqil O'zbekistonimizda yosh avlod ta'lim – tarbiyasining asosiy maqsadi: mamlakatimizda har tomonlama rivojlangan, sharqona axloq – odobga asoslangan milliy tarbiyani amalga oshirish. Buni pirovardida o'quvchi yoshlarni Vatanga muhabbat, yurtga sadoqat, axloqiylik, poklik, halollik ruxida tarbiyalashni talab etadi bu borada biz o'z o'rnida mahoratli maqomlarimizdan foydalansak arziydi chunki ular negizida: oliy insoniy fazilatlar, yuksak madaniyat va ma'naviyat, xalqimizning milliy ruxiyati va qadriyatlari, orzu – umidlari tasvirlanadi. Maqomlarimizni ilgari surgan holda ilg'or tajribalarga yondashib, musiqa darslarida amalga oshirish maqsadga muvofiqdir.

Sharq allomalari mashoyixlar musiqa san'atiga yuqori baho berib, uning inson ruhiga ma'naviy quvvat bo'lib xizmat qilishini alohida ta'kidlaganlar. Musiqa insonga ma'naviy ozuqa bo'lishi bilan birga uni tarbiyalashda ham ahamiyatlidir. Chunki, ruhi tetik va barkamol kishi o'zida yaxshi insoniy fazilatlarini mujassam eta oladi.

Farobiy: “musiqa ilmi shu ma'noda foydaliki, u o'z muvozanatini yo'qotgan odamlar xulqini tartibga keltiradi, mukammallikka yetmagan xulqni mukammal qiladi va muvozanatda bo'lgan odamlar xulqining muvozanatini saqlab turadi” – degan.

Hazrat Abu Bakr Buxoriy – Kalobodiy musiqa tovushlari – nag'malarni tariflab, ularni “jon quvvati va ruh ozig'iturur. Agar jon nag'madan quvvat topsa, o'z maqomi sari ishrof aylaydi, ul maqom ila mashg'ul bo'lardi” deb yozadi. Demak bundan ko'rinadiki, musiqa insonga ma'naviy ozuqa bo'lishi bilan birga, uni tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etar ekan. bundan ko'rinib turibdiki, har zamon va makonda mutafakkirlarning musiqa haqidagi qarash va fikrlari ijobiy bo'lganining tasdig'i desak mubolag'a qilmaymiz.

Mutafakkir – ilm egasi, bir yoki bir nechta fan sohasini egallagan, yangi yo‘nalishlar, kashfiyotlar yaratgan olim, favqulodda zehn va zakovat, eng yuqori va har taraflama rivojlangan, chuqur fikrlaydigan iste’dod sohibini anglatuvchi atama.

Musika – turli tuman tovushlar bilan obraz yaratib beruvchi, g‘oyaviy emotsional mazmunga ega bo‘lgan san‘atning bir turi. “Musika Kishida ulug‘ hislar jo‘shqin fikrlar uyg‘ota oladigan manbaa bo‘lib, uni ruhan boyitadi pok qiladi, kamolga yetkazadi. Musika tufayki kishi o‘zida o‘zgacha yangi kuch sezadi, turmush uning nazarida yangi rang bo‘yoqlarda jilolanadi”- deydi taniqli rus kompozitori D. Shostakovich.

“Musika ko‘ngilga axloqan muayyan ta’sir ko‘rsatuvchi quvvatga ega. Musika shunday hislatga ega ekan, u yoshlarni tarbiyalash vositalari qatoriga qo‘shilmog‘i lozim”- deb ta’kidlaydi Arastu.

San‘at qaysi shakl va ko‘rinishda bo‘lmasin, o‘z ta’sir imkoniyatkari bilan ichki ma’naviy, emotsional va badiiy estetik tarbiya vositasiga aylana oladigan manbalardan hisoblanadi. Musiqaning tarbiyaviy kuchi zero uning bugungi kundagi ahamiyati nihoyatda beqiyosdir. Musiqaning hayotbaxsh ta’sirini o‘z hayotida sezmasdan yashaydigan odamni bizning yurtimizda toppish qiyin. Eng muhimi bugungi kunda musika san‘ati navqiron avlodimizning yuksak ma’naviyat ruhida kamol topishida boshqa san‘at turlariga qaraganda kuchliroq ta’sir ko‘rsatmoqda. Insonning kamoloti haqida gapirar ekanmiz albatta bu maqsadga musika san‘atisiz erishib bo‘lmashligini e’tirof etish joiz.

Tarbiya – aniq maqsadli hamda ijtimoiy – tarixiy tajriba asosida yosh avlodni har tamonlama kamol toptirishga, ularning ongini, ma’naviy -axloqiyqadriyatlar va dunyoqarashini shakllantirishga qaratilgan tizimli jarayon.

Ta’lim – ta’lim oluvchilarga chuqur nazariy bilim, malakalar va amaliy ko‘nikmalar berishga, shuningdek ularning umum ta’lim va kasbiy bilim, Malaka hamda ko‘nikmalarini shakllantirishga, qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan tizimli jarayon.

Metod – (yun. “metodos” – bilish yoki tadqiqot yo‘li, nazariya, ta’limot)- voqelikni amaliy va nazariy egallash, o‘zlashtirish, o‘rganish, bilish uchun yo‘l yo‘riqlar, usullar, majmuasi, falsafiy bilimlarni yaratish va asoslash usuli. Mustaqilligimiz poydevorini mustahkamlashda, O‘zbekistonning buyuk davlatga aylanishida ta’lim tarbiya ishlarini to‘g‘ri yo‘lga qo‘ya olishlik muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki, ilm – fan madaniyat va ma’naviyat har qanday mamlakat yoki xalqni yuksaklarga ko‘taradi va uning taraqqiyotini kelajagini belgilab beradi. Xalqimiz yoshlariga bunday ma’naviyatni san‘at va madaniyatimiz maqomlarimiz orqali singdirsak nur ustiga a’lo nur bo‘lar edi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyevning 2017 yil 17 noyabrdagi “O‘zbek milliy maqom san‘atini yanada rivojlantirish chora- tadbirlari to‘g‘risida” gi qarori “Xalq so‘zi” gazetasi 2017 yil 18 noyabr soni.

I. Rajabov Maqomlar masalasiga doir T.1963y.

O.Matyoqubov Maqomot T 2004y

Buyuk siymolar, allomalar (O‘rta Osiyolik mashhur mutafakkir va donishmandlar). M.M.Hayrullayev T.A1996yil.

Hasanova Musika va tarbiya T. 1993 y.

Ro‘ziyeva D.I. O‘quvchilarda milliy iftixor tuyg‘usini shakllantirish T. Fan 2007.-191 b.

G. Sharipova Musika o‘qitish metodikasi (ma‘ruzalar matni). TDPU 2000y.

O‘ZBEK AN’ANAVIY XONANDALIK SAN’ATINING MAHALLIY USLUBLARI

Muallif: Yo‘ldoshev Asliddin Pardayevich ¹

Affilyatsiya: O‘zFinPI “Musiqqa ta’limi” kafedrası assistenti ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14383556>

ANNOTATSIYA

Maqolada o‘zbek an‘anaviy xonandalik san‘atining mahalliy uslublari haqida nazariy va amaliy bilimlarning o‘ziga xosligi, an‘anaviy xonandalik ijrochilikda uslub va yo‘nalishlarni bilishning ahamiyati, talabalarga ijrochilik yuzasidan bilim va tushunchalar keng yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: mahalliy uslublari, an‘anaviy xonandalik, ijrochilik uslublari, xonandalik san‘ati, nazariy va amaliy bilimlar

An‘anaviy o‘zbek xonandaligida qo‘shiq ijrochiligini tarbiyalash juda ham nozik va omilkorona yondashishni talab etadi. Shuning uchun biz turli hududlarda qo‘shiq ijrochiligini bir – biridan farqlay olishimiz zarur. Hozirgi vaqtda O‘zbekistonda qo‘shiq ijrochiligining Buxoro - Samarqand, Xorazm, Farg‘ona - Toshkent, Surxondaryo va Qashqadaryo kabi to‘rtta mahalliy uslubi mavjud. Quyida ana shu hududlarning har biriga xos ovoz jarangdorligining eng belgilovchi xususiyatlari haqida to‘xtalamiz.

Buxoro - Samarqand an‘anaviy qo‘shiq ijrochiligi o‘zining mahalliy mumtoz uslubi, birinchi galda, yorqin koloriti bilan ajralib turadi. Bu vohalarning o‘ziga xosligi sheva bilan dinamik qochirimlari va ijro etilayotgan qo‘shiqning bezakdorligi, jim-jimadorligi bilan belgilanadi. Bundan tashqari, bu yerda yakka ashulachi jo‘rligida o‘ziga xos jamoaviy qo‘shiq ijrochiligi keng ommalashgan.

Xorazm an‘anaviy qo‘shiq ijrochiligi Buxoro– Samarqand qo‘shiq ijrochiligi uslubidan o‘zining mahalliy uslubi va jozibaligi, ohang, kuy qurilishi hamda ijro etilayotgan qo‘shiqning musiqiy talqini bilan ajralib turadi. Qolaversa, bu yerdagi qo‘shiqchilik musiqiy ijrochilikning o‘ynoqiligi, raqsga moyilligi bilan alohida kasb etadi. Xorazm qo‘shiq ijrochiligining uslub jihatidan turkman va ozarbayjon musiqasi bilan ma‘lum darajada yaqinligi seziladi. Xorazm xalq musiqasining o‘ziga xosligi va mahalliy farqini xalq dostonlari ijrosida ham qayd etish mumkin. Respublikamizning boshqa viloyatlarida dostonlar rechitativ – kuylash uslubida ijro etilsa, Xorazm doston kuylash usuli bo‘lamon, g‘ijjak, dutor, tor, soz (garmon) va doira kabi musiqiy asboblari ansambli jo‘rligida amalga oshadi. Qisqasi, Xorazm kuylash yo‘li tomoq hamda burun yordamida tovush chiqarish bilan xarakterlanadi.

Farg‘ona vodiysiga xos qo‘shiq kuylash yo‘lining o‘ziga xosligida rang – barang mavzudagi qo‘shiqlar va “ichkari qo‘shiqlar” deb yuritiluvchi ayollar qo‘shiqlari, “katta ashula” alohida o‘rin egallaydi. Shu bilan bir qatorda, boshqa viloyatlarda bo‘lganidek, bu yerda ham yakkaxon ashulachi hamnafas bo‘lib kuylash, guruhli bo‘lib kuylash ijrochiligi nihoyatda rivojlangan.

Buxoro-Samarqandning uslubidagi boshqa vohalarda uchraydigan janrlaridan biri bu “Mavrigi” janridir.

“Mavrigi”- ko‘p qismli o‘yin-aytim turkumi bo‘lib, uning ijrosida uch va undan ortiq kasbiy xonandalar va bir ikki o‘yinchi (raqqoslar) ishtirok etadi. Mavrigi asosan yerkaklar tomonidan aytimlar va raqs-o‘yiniga tushiladi. Ijroda faqat doiradan foydalaniladi.

Mavrigi aytimlarida ikki tillilik an‘anasi namoyon bo‘lib turadi. Mavrigixonlik asosan Buxoro va uning ayrim tumanlarida tarqalgan. Ijroda yakkaxon- bandni aytadi, naqarotchilar ishtirok etadi. Ashula

ikki va undan ortiq qismlardan iborat bo'lib, dastlabki qism vazminroq ruhda bo'lgan "**KIRISH**", keyingi qismlarda ritm tezlashib boradi. Shu sababli unda usullari asosiy tutadi.

Buxoro-Samarqand uslubidagi o'yin-aytimlarning yana bir turi qarsak janri bo'lib, u turli tomoni va davralarda ko'pchilik tomonidan ijro etiladi. Yakkaxon aytimi va raqsiga davradagilar aylana shaklda o'rab olib qarsak bilan jo'r bo'lib turishadi va naqarotlarni kuylashadi. Qarsak o'yinlarining bir necha turi mavjud: Qars, yakka qars, qo'sh qars, uch qars, besh qars kabi.

Farg'ona-Toshkent musiqa uslubi. Farg'ona-Toshkent shahar va viloyatlari hududlarida yashovchi xalq musiqa hayotida vujudga kelgan turli an'ana, urf-odat, marosim, bayramlar bilan bog'liq kuy-qo'shiqlar, aytimlar va maqom yo'llaridir. Xalq musiqasiga oid kuy, terma, lapar, yalla, qo'shiq, mumtoz asarlar janrlariga mansub ashula, dostonchilik, maqomchilik kabi san'at yo'nalishidagi asarlar bu uslubda keng taraqqiy topgan. Bundan tashqari bu mahalliy uslubda bolalar folklori, xotin-qizlar qo'shiqchilik ijodi yallachilik, ashulachilik ham keng ommalashgan. Bolalar qo'shiqlari "Boychechak", Yomg'ir yog'aloq" "Laylak keldi", "Oftob chiqdi" kabi she'rlar jumlasidandir.

Farg'ona-Toshkent musiqa uslubida "Katta ashula" deb nom olgan ashula janri ham bo'lib, bu boshqa uslublar musiqa amaliyotida uchramaydi. Dostonchilik an'analari maqom "Alpomish", "Rustamxon", "Avazxon", "Shirin bilan Shakar" singari dostonlar ijro etib kelinadi.

Toshkent-Farg'ona uslubida xalq ashulalari o'ziga xos mavqeyga ega. Ular barmoq va aruz vaznidagi she'rlar asosida aytiladi, diapozonini kengligi bilan farqlanadi. Ular xalq og'zaki musiqa ijodiga tegishli va kasbiy musiqaga oid bastakorlar tomonidan yaratilgan ashulalarga "Tanovar", "Ey nozanin", "Farzona", "Ul parivash", "Chaman yalla" kabi ko'plab namunalarni misol keltirish mumkin. Ashulalar mohir ijrochilari Mamatbobo Sattorov, Erkaboy qori, Ortiqxo'ja Imomxo'jayev, Rasulqori Mamadaliyev, Jo'raxon Sultonov, Ma'murjon Uzoqov, Zaynab Polvonov kabilar el sevgan mashhur hofizlardir.

Xorazm musiqa uslubi haqida tushuncha. Xorazm musiqa uslubi o'ziga xos shevasi, kuyi, liboslari, raqs harakatlari, turfa ko'rinishlari, o'ziga xos jozibalari va xilma-xil rangin uslubdir. Bu uslubga ham qo'shiq, lapar, maqom, dostonchilik turli marosim tomoshalar bilan bog'liq o'yin-raqs turlari keng tarqalgan.

Xorazm xalq musiqasida ma'lum darajada turkman, ozarbayjon musiqasiga yaqinlik xususiyatlari sezilib turadi. Xorazm musiqa uslubida a'anaviy cholg'ularda bo'lomon keng tarqalgan va bu boshqa uslubga xos emas, shuningdek, Kavkazning mashhur tor cholg'usi ham keng ommalashgan. Raqs va o'yin harakati bilan bog'liq cholg'u kuylari salmoqli o'rin tutadi: Ular ijro etilish mazmuni holatiga ko'ra bir necha turga bo'linadi:

1. Ommaviy raqslar- "Lazgi", "Gangin Qorabog'", "Ufori" kabilar;
2. Darbozlarning o'yin kuylari. "Yelpizalandi", "Ufori yelpizalandi" kabilar;
3. Qiziqchi va masxarabozlarning o'yin kuylari: "Chog'ollox", "Az-az", "Az-azning tezi", "Xorazmcha", "Yuz bir", "Ot eroni", "Surnay yo'li" kabi namunalar.

Ommaviy bayram sayllarida ijro etiluvchi "Xatarli o'yin" turkumidagi raqslarda parranda va hayvonlar hatti-harakatlari ifodalangan. Masalan, "Ot o'yin", "Tustovuq o'yini", "Kaptar" kabilar shular jumlasidandir. Xorazmda lapar janri keng tarqalgan. Bu yerda laparlar nafaqat ikki kishi tomonidan, balki yakkaxon (asosan ayollar) tomonidan raqsga tushib aytilgan.

Mahalliy uslublariga tarkibida katta mavqeyga ega bo'lgan dostonchilik ijodiyotini, mamlakatimizda baxshi-dostonchilik san'ati, ijrochilik an'analari rivojlantirish, keng ommalashtirishga milliy qadriyatlarimizni e'zozlash va xalq og'zaki ijodi va ijrochilik faoliyati bilan xalqimizni, ayniqsa yoshlarni ko'p ming yillik madaniyatimiz sarchashmalaridan bahramand qilishdagi salmoqli hissalari yanada rag'batlantirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining maxsus farmoni bilan "O'zbekiston Respublikasi xalq baxshisi" faxriy unvoni ta'sis etilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Mirziyoyev Sh.M. “O‘zbek milliy maqom san’atini yanada.rivojlantiruvchi chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarori. 2017-yil, 17-noyabr.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 02.02.2022-yildagi PQ-112-son.

O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi. 10-tom. Davlat ilmiy nashriyoti. Toshkent, 2001-yil.

Abdullayev R. “O‘zbek dostonlarining musiqiy-uslubiy xususiyatlari. San’at jurnali. 2006-yil, 1-son.

Akbarov I. “Musiqqa lug‘ati”., Toshkent «O‘qituvchi».. 1987-yil.

MILLIY MUSIQIY MEROSIMIZ - KATTA ASHULA SAN’ATINING HOZIRGI KUN YOSHLARI HAYOTIDAGI O’RNI VA UNI SAQLAB QOLISHGA DOIR MUAMMOLAR

Muallif: Yodgorova Maftunaxon Murodjon qizi ¹

Affilyatsiya: Xalqaro Nordik Universiteti “Musika ta’limi” fakulteti 1-bosqich magistranti ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14383636>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada katta ashula san’atining hozirgi kun yoshlari hayotidagi o’rni hamda yoshlarni mumtoz musiqamizga bo’lgan qiziqishini oshirishda musiqiy ta’limning ahamiyati yoritiladi.

Kalit so’zlar: Katta ashula san’ati, mumtoz musiqa, hofizlik ijodi, Farg’ona vodiysiga xos uslub, yakka ovozlik, jo’rovoqlik

Bilamizki, hozirgi kunda o’zbek musiqa san’atiga ko’plab yangi janrlar kirib kelmoqda. Bu esa yoshlarning turli davlatlarning zamonaviy musiqasiga bo’lgan qiziqishini tobora ortishiga sabab bo’lmoqda. Qaysidir ma’noda bu kabi yangiliklarni pozitiv qabul qilish mumkin: zamon bilan hamnafas bo’lish, chet tillariga qiziqish, yangiliklarga intilish va intensiv davrda moslashish. Masalaning boshqa tomoni shundaki, yoshlar zamonaviy chet el musiqasiga katta qiziqish barobarida o’zimizning milliy musiqa san’atimizdan biroz uzoqlashib bormoqda. Bu borada milliy musiqa madaniyatimizning bebaho boyligi hisoblanmish Katta Ashula san’atining yoshlar o’rtasida targ’ib qilinishi muhim ahamiyat kasb etuvchi jarayondir.

Mazkur maqolada masalaning aynan shu dolzarb qismiga to’xtalib o’tiladi. Katta ashulaning buyuk tarixi, unda ijod qilgan katta ustozlar hayoti va ijodi yoritilishi bilan bir qatorda hozirgi kun musiqasida katta ashula san’atini o’rganish va targ’ib qilish naqadar muhim jarayon ekanligi tushuntiriladi. Bu esa kelgusi avlod yoshlarida qiziqish uyg’otishga, ularning madaniy bilimlarini oshirishga, musiqiy savodxonligini va saviyasini shakllantirishga xizmat qiladi. Qator mamlakatlarda maktab hamda maktabdan tashqari tashkil topgan o’quv jarayoni, uning shakl va usullari shubhasiz, katta qiziqish uyg’otmoqda.

Jahonning ko’pgina mamlakatlarida yosh avlodga musiqiy tarbiya berish ishlari umumdavlat ahamiyatga ega bo’lib, shaxsni shakllantirishning muhim vositasi hisoblanadi. Har bir mamlakatning musiqa tarbiyasi g’oyaviy-siyosiy jihatdan xalqning sotsial tuzumiga xizmat qiladi. Har bir xalqning maorifida musiqa tarbiyasi metodikasi pedagogikaning didaktik qonuniyatlariga va shu xalqning milliy musiqa madaniyati, tili va madaniy an’alariga asoslanadi. Shu bilan birga musiqa tarbiyasning strukturasi, sistemasi (tizimi) va ilmiy-metodik yutuqlar boshqa millatning ma’rifiy madaniyatiga ham ijobiy ta’sir etadi. Jamiyatimiz taraqqiyotida ma’naviy va jismoniy sog’lom avlodni tarbiyalash bugungi kunda bizning eng ustuvor vazifalarimizdan biri sanaladi. Zeroqi qator aytilgan bu fikrlar zamirida har doimgidek yoshlar turadi, sababi ularning bugungi kundagi olgan ta’lim- tarbiyasi nafaqat o’zlari uchun balki yurtimiz taraqqiyoti uchun eng muhim poydevordir.

Hurmatli Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev bejizga “Agar mendan sizni nima qiynaydi” deb so’rasangiz, “farzandlarimizning ta’lim va tarbiyasi deb javob beraman” - degan purma’no fikrlari fikrimiz yaqqol dalilidir.

Biz yashab turgan jamiyat taraqqiyotida musiqaning, ayniqsa katta ashula san'atning o'zni beqiyosdir. Har bir millat va elatlarni birlashtiradigan an'analarimizni mustahkamlaydigan ham mana shu san'at hisoblanadi. Har qanday ko'ngilni o'ziga rom eta oladigan, insonlarni qalbiga ezgulik urug'ini ekib boshqa yomon illatlarga qarshi kurashadigan ham katta ashula san'ati desak mubolag'a emas. Shu o'rinda o'z-o'zidan sezilib turibdiki katta ashula san'ati qanchalik beqiyosligi hamda tarbiyaviy jihatdan ham katta ahamiyatga ega ekanligini.

Musiqaning inson ruhiyatiga ta'sir qilish borasida keng imkoniyatlar qadimdanoq musiqashunoslar, mutafakkirlar va olimlar diqqatini o'ziga jalb qilgan. Ular musiqa san'atining insonlarni shaxs sifatida shakllanishiga ta'sir qiladigan xususiyatlarini aniqlashga urunishgan. Darhaqiqat jahon fani ravnaqiga ulkan hissa qo'shgan buyuk ajdodlarimiz komil insonni tarbiyalashda musiqaning o'rini chuqur anglab, shaxs kamolotidagi ahamiyatini o'z asarlarida, pedagogik qarashlarida tadqiq qilib bizga beqiyos manbalar qoldirganlar. Buyuk mutafakkirlar Al Forobiy, Abu ali Ibn Sino, Abdulqodir Marog'iy, Sharafiddin ali Yazdiy, Mahmud Qoshg'ariy, Ahmad Yugnakiy, Sadiy Sheroziy, Abdurahmon Jomiy, Kavkabi, Darveshali Changiy, Komil Xorazmiy, Alisher Navoiy, Zahriddin Muhammad Bobur kabi allomalarning qator asarlarida keltirilgan musiqaga oid ma'lumotlar bugungi kunda o'z ilmiy, nazariy hamda tarbiyaviy jihatdan yosh avlodni tarbiyalash jarayonida eng dolzarb va eng kerakli maba ekanligini ko'rishimiz mumkin.

O'ylashimcha musiqa tarbiyasini avvalo oiladan boshlash eng ma'qul yo'l sanaladi. Sababi shundaki musiqaga qiziqish oiladagi muhitga juda bog'liq. Agar oilada o'zaro san'atga bo'lgan munosabat yuqori ruhda, baland ishtiyoq hamda hurmatda bo'lsa bolada o'z-o'zidan qiziqish, ijtimoiy- psixologik muhit paydo bo'ladi. Ma'lumki yaxshi oilaviy muhitda tarbiyalangan bolaning hayot haqidagi turli voqea-hodisalar, urf-odat, madaniyat va san'atga oid taassurotlari ko'pincha ijobiy kechadi. Oiladagi birlikda televizor ko'rish, kontsert tomosha qilish, teatr tomosha qilish va o'z taassurotlarini o'rtoqlashish kabi muloqotlar bolalar dunyoqarashini o'stirib, hayotiy voqealarni aks ettiruvchi adabiyot, san'at musiqani mohiyatini tushunish va badiiy idrok etishga olib keladi. Xususan eng avvalo musiqaga oilaviy muhiti yiroq bo'lgan bolalarni qiziqitish uchun ham va qiziqqan bolalarni yanada dunyoqarashini oshirish uchun ham o'rta ta'lim maktablarida, Maktabgacha ta'lim muassalarida san'at ustalari bilan ijodiy uchrashuvlar ko'ngilochar tadbirlarni tashkillashtirish ularning musiqa haqidagi tasavvurlarini kengaytirish, o'quvchi yoshlarning qiziqishini o'stirib, bo'sh vaqtlarini behuda sarflamasliklarini oldini olishimiz mumkin. Bejizga davlatimiz rahbari Sh. Mirziyoyev bugungi kunda yurtimizda amalga oshirilayotgan: "Besh muhim tashabbus"ni joriy qilmaganlar. Aynan shu besh tashabbusimizning birinchi yo'nalishi musiqa va san'atga bag'ishlangan. Mana shundan ham ko'rinib turibdiki musiqaning yosh avlod tarbiyasida o'zni kattaligini.

Shu o'rinda yana bir fikrni aytib o'tish joizdir. Muhtaram birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov o'zining "Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch" asarida: "Eng muhimi bugungi kunda musiqa san'ati navqiron avlodimizning yuksak ma'naviyat ruhida kamol topishida boshqa san'at turlariga qaraganda ko'proq va kuchliroq ta'sir ko'rsatmoqda", - deb musiqa san'atining yosh avlodning ma'naviy barkamol bo'lib yetishishidagi muhim ahamiyatini ta'kidlab o'tganlar. Ko'pchilik yaxshi biladiki, ertaklarda qahramon musiqa orqali ulkan dev yoki ilonni sehlalab, uning changalidan o'zi yoki sevgan qizini xalos etadi. Bunday voqealar rivojida musiqa orqali ifodalab, ochib beradi. Chuqurroq nazar tashlaydigan bo'lsak, buning zahirida musiqaning ko'ngilni ezgulikka undovchi san'at ekani o'z aksini topgan.

Musiqa ashula va raqs tarkibida ham vujudga keladi. Keyinchalik esa badiiy ijodning turiga aylanadi. U o'ta o'ziga xos badiiy ifoda "til" iga ega bo'lib maxsus ishlab chiqilgan va tanlab olingan tovushlar ana shu "til"ning manba'idir. Albatta musiqa shaxsni shakllantirish, uning ijobiy fazilatlarini o'z-o'zidan belgilab bermaydi. Biz aytmoqchi bo'lgan fikr shundayki musiqaning g'oyaviy mazmuni nafaqat yosh avlod balki butun insoniyat tarbiyasi bilan bog'liqdir. Bolalar tomonidan musiqaning idrok etilishi avvalo milliy musiqamizni idrok etishdan boshlanishi lozim. Milliy istiqloq sharofati bilan milliy

musiqiy merosimizga milliy-ma'naviy qadryatlarimiz qatorida alohida e'tibor berila boshlandi. Endilikda biz xalqimizning ajoyib, xilma-xil va bir biridan go'zal mahalliy musiqiy an'alarini tinglab idrok etish va ulardan ma'naviy zavq olish, ruhiy bahramand bo'lish imkoniga ega bo'ldik.

Milliy musiqa xalqimiz boy ma'naviyatining, barkamol ruhiyatining sadolardagi go'zal badiiy ifodasi bo'lish bilan bir qatorda yangi, buyuk davlat bunyodkorligi yo'lida tinmay mehnat qilayotgan xalqimizga, jamiyatimiz ma'naviy ruhiy quvvat bag'ishlovchi muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Musiqaning ana shunday o'tkir tarbiyaviy kuchidan foydalanish, san'at vositasida yosh avlodning ma'naviy dunyoqarashini shakllantirish, ularda yuksak axloqiy sifatlarni tarbiyalash umumta'lim maktablari zimmasidagi eng muhim va doim dolzarb bo'lgan vazifalardan biridir. Davlatni ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy va ma'naviy jihatdan rivojlantirish hamda mustaqilligimizni yanada mustahkamlashda o'tmish me'rosimiz milliy musiqa merosimiz o'rni alohida.

O'zbekiston davlat konservatoriyasi professori, san'atshunoslik fanlari doktori ustoz Rustam Abdullayev aynan milliy ur-odatlarimiz, san'atimiz (lapar, o'lan, katta ashula) janrlari haqida ko'plab manbalar to'plab, maqolalar yozib xalqqa yetkizgan. Professor R. Abdullayevning aytishicha, Katta Ashula XV-XVI asrlarda paydo bo'lgan. Katta ashulaning rivojlanib, xalqqa manzur bo'lishida mumtoz she'riyatimizning ahamiyati katta bo'lgan ekan. XX asrga kelib an'alarimizning katta ashula janri rivojlanib ketdi. Mustaqillik esa katta ashula janriga ikkinchi qanotni berib yaxshi rivoj topishiga keng yo'l ochib berdi. San'atshunoslik fanlari doktori ustoz Rustam Abdullayevning sayi harakatlari bilan katta ashula janri YuNESKOning umumjahon madaniy meroslari tarkibiga kirgan. Aynan hozirgi yosh iste'dod egalaridan katta ashula yo'nalishiga qiziqish tobora ortib bormoqda. Katta ashula janrida honanda keng diapazonlik ovozga, yaxshi eshtib, toza pardalarda kuylash va to'g'ri nafas olib matn bo'g'inlariga taqsimlay olishga ega bo'lishi kerak.

XULOSA qilib shuni aytish mumkinki, musiqa tarbiyasi shaxs sifatida shakllanayotgan bolalarning qalbida milliy ruhni kamol toptirish, ma'naviy va axloqiy madaniyatni musiqiy didni shakllantirish, musiqiy tasavvurlarini yanada boyitish hamda ularda vatanparvarlik, insonparvarlik tuyg'ularini, tashabbuskorlik qobiliyatlarini kamol toptirishdir. O'tgan asrda urf bo'lgan katta sayllarimizni, ayniqsa, ulkan qurilishlar, xususan, Katta Farg'ona kanalining bunyod etilishi eslasak, minglab odamlar keng ochiq maydonga jam bo'lgan, hofizlarning ovozi esa hammaga yetib borgan. Xatto odamlar ishlashi vaqti davomida ham katta ashula tinimsiz ijro etilavergan. To'g'ri, sobiq sovet tuzumi mafkurachilari undan g'oyaviy qurol sifatida foydalanishib, goho ijro etilgan katta ashulalarning so'zlarini siyosilashtirishgani ham rost. Biroq baribir xalq katta ashula san'atidan yaxshi hordiq olib, mazza qilib tinglagan. U paytlarda ovoz kuchaytirgichlar va turli xil mikrofonlar bo'lmagan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

- M.Mirziyoyev Sh. Buyuk kelajagimizni mard va Oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: O'zbekiston, 2017
Karimov I.A. "Yuksak ma'naviyat engilmas kuch" Ma'naviyat 2008
Abdullayev R. "Katta ashula san'ati" ilmiy maqola

OTMAGAY TONG ASHULASI TALABALAR IZLANISHLARIDA

Muallif: Yusupova Saodatoy Shuxratbek qizi ¹, Maksumova F.Q ²

Affilyatsiya: Andijon davlat pedagogika instituti Ijtimoiy gumanitar fanlar va san’at fakulteti, Tasviriy san’at va musiqa ta’limi kafedrası talabasi ¹, ADPI o’qituvchisi ²

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14383749>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada O‘zbekistonning milliy bastakorlik ijodiyotining qator kuy-ashulalarini yosh avlodga yetkazish oliy maqsaddir. Biz kabi yoshlar birlashib, milliylikimiz, qadriyatlarimizni saqlab qolishimiz yoritilgan. Bastakorlik ijodining yorqin namunasi “Otmagay tong” asarini keng tahlili berilgan.

Kalit so‘zlar: Bastakorlik, Otmagay tong , ijod, asar, folklor, milliy maktab

Bastakorlik ijodiyotining betakror namunalaridan biri hisoblangan “Otmagay tong” asari bugungi kunda ham o‘z tinglovchisi va ijrochisini yo‘qotmagan. Bilamiz-ki, bastakorlikdan oldin folklor san’ati vujudga kegan. Folklor deganda ma’lum millat asr davomida yaratgan san’at namunalari: qo‘l mehnati bo‘lmish so‘zanalar, ohangi ila qalbga kiruvchi xalq kuylari, harakatlari bilan sehrlovchi raqslar va boshqalar tushuniladi. Bastakorlik ijodiyotini biz bir-biridan kelib chiqqan ikki qatlamga bo‘lishimiz mumkin. Birinchi - qatlam xalq musiqa ijodiyoti ya’ni xalq tomonidan yaratilib kelingan folklor musiqasi. Ikkinchisi esa bastakorlik ijodiyoti natijasida tashkil topgan mumtoz musiqiy asarlardir.

Al Kindiy, Abu Abdulloh, Al-Xorazmiy, Abu Nasr Forobiy, Abu Ali Ibn Sino, Safiuddin Urmaviy, Abdulqodir Marog‘iy, Abdurahmon Jomiy, Zaynulobiddin Husayniy, Najmiddin Kavkabi, Darvish Ali Changi kabi allomalarning musiqa ilmiga bag‘ishlangan risolalarida, musiqa zamonasi kesimida bayon etilgan. “Otmagay tong” musiqasini To‘xtasin Jalilov she‘rini Sobir Abdulla yozgan. To‘xtasin Jalilov 1985-yil Andijon shahrining Soyguzar mahallasida dunyoga kelgan. Yoshligida o‘zbek milliy musiqa asboblari tanbur, dutor, g‘ijjak, doira chalgan. To‘xtasin Jalilov orkestr uchun “Otmagay tong”, “Ey quyosh” hamda Sobir Abdulla she‘riga “To‘ylar muborak” qo‘shiqlarini bastalagan. To‘xtasin Jalilov 1918-1920-yillarda tashviqot brigadasida xonanda va sozanda bo‘lib faoliyat yuritgan. 1923-1926 yillarda milliy musiqa to‘garagida, 1919-1929 yillar Andijon musiqali drama teatrida ishlagan. 1930-yillarda O‘zbek milliy cholg‘u asboblari yig‘ib 100 kishilik orkestr tuzgan. To‘xtasin Jalilov 1966-yil Toshkentda vafot etgan.

O‘zbekiston xalq artisti unvoniga sazovor bo‘lgan. Abdullayev Sobir 1905-yili Farg‘ona viloyatida Qo‘qon tumanida tavallud topgan. Dastlab “eski maktab” so‘ngra “usuli jadid” maktabini tugatgan. Qo‘qon Pedagogika bilim yurtida keyin esa Toshkent mahalliy kadrlar tayyorlash kursida o‘qigan. 1926-1948-yillar Yosh Leninchi, Yangi Farg‘ona gazetalarida adabiy hodim, “Mushtum” jurnalida bo‘lim mudiri, Andijon davlat teatrida O‘zbek davlat filarmoniyasi va Muqimiy nomidagi teatrd adabiy emakdosh bo‘lib ishlagan. 1972-yil 24-oktyabrda favot etgan.

Abdullayev Sobir O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan san’at arbobi va O‘zbekiston xalq shoiri unvonlariga sazovor bo‘lgan. Shoirning qalamiga mansub g‘azal asosida yaratilgan betakror san’at namunasi bo‘lgan “Otmagay tong” asari bilan tanishamiz.

Otmagay tong bog‘aro azming xirmon bo‘lmasa

Bulbuli shaydolarining gulshanda nolon bo'lmasa
Qaydan ishq o'tig'a davo aylasun parvonalar
Parpirab bag'rim yoquvchi shami jonon bo'lmasa
Shamidek kuygay hamisha jismi jonim men netay
Birgina parvona ham qo'shingga mehmon bo'lmasa
Sancha ber so'z din tikanlar ko'ksimga ey g'uncha lab
Ne qilay bu jonnikiy yo'lingda qurbon bo'lmasa

Asarning birinchi xatida Otmaydi tongim agar sen bog'ga kelmasang, bulbuldek shaydolarin gul uzra parvoz etmasa mazmunini tushunish mumkin. (Bu asrni so'zlarini tahlil qilar ekanmiz, bu sohadagi katta professor o'qituvchilardan uzur so'raymiz. Biz bu sohaning yosh targ'ibotchisi sifatida endigina kirib kelmoqdamiz, bilganimiz qadar tushunganimiz qadar tahlil etmoqdamiz. Xato kamchiliklari uchun uzur so'raymiz.)

Ikkinchi xatida esa Sobir Abdulla Oshiqlarining parvona sen shamdeksan agar senga bo'lmasang ular o'zini qayga urar demaqoda bu satrlarda.

Uchinchi Birgina oshig'ing ham qoshinga kelolmasa Ey g'unch lab ne tikandek so'zlaringni ayta ber.

To'rtinchi xatida esa Nima qilaman bu jonni agar sening ishqingda o'lmasa, nega kerak bu jon yo'lingda qurbon bo'lmasa deb yakunlanmoqda.

Kuy tahlili asar Farg'ona-Toshkent hududiga hos katta ashula janrida yozilgan. Asarning har bir xati maqom ashula shakliga mos daromad, miyonxat, dunasr va furovard kabi boshqichlarni ko'rsatsa-da, har bir xatning ikkinchi qatori avjga qarab bir oktava yuqorida ijro etilmoqda. Shu bilan kuyni bezovchi hanglar ham pastdan yuqoriga qarab harakatlanamoqda. Bu esa faqatgina Farg'ona-Toshkent vohasiga hos "Katta ashula" janrining kuy shakliga o'xshaydi. Bu esa bastakorning nechog'lik mohirligini isbotidir.

Ohang va so'z "Otmagay tong" asarida mutanosibdir. "Otmagay tong" asari go'yo bir onadir. Undagi so'z va ohang uning ikki bolasidir. Hech bir ona bir bolasini ikkinchi bolasidan ajratmaydi-ku, shunday ekan biz ham asarni so'zini musiqasidan holi qabul qilishimiz dargumon. Ona ikkisiga teng mehr qo'yadi, chunki ular o'z jonini bir parchasidir. Onaga ikki farzandisiz bu jon butun bo'lmaydi. "Otmagay tong" asarida ham huddi shunday ohang va so'z bir butun jondir.

Zamonamiz shiddat bilan o'sib borayotgan bir paytda chet eldan kirib kelayotgan, pop, rock, estrada musiqalarini sanab o'tishimiz mumkin. To'g'ri ijtimoiy hayotda zamon bilan hamnafas bo'lish kerak ammo hamma elatlar, millatlar, har bir davlat o'z milliy an'alarini saqlab qolishga intiladi. Xususan, biz ham, millatimiz g'ururi va faxri bo'lmish milliy kuy-ohanglarimizni unutmasligimiz, baralla targ'ib qilishdan tolmasligimiz kerak. Lekin hozir bizda o'z milliy an'alaridan-da ko'proq chet estrada va boshqa qo'shiqlarga ehtiyoj ko'paygan. Nega har bir davlat, elat o'z milliy qadriyatlarini, an'alarini, musiqiy merosini asrab-avaylab o'z milliylikini kelajak avlodga yetkazish payida lekin biz nima qilyapmiz

Yechim bizning milliy etnik musiqalarimizni o'sib borayotgan yosh avlodga yetkazish biz kabi yosh targ'ibotchilarni yanada ko'paytirish lozim. Bir inson tug'ilib, o'sib borar ekan u o'zini, ota-onasini, davlati, millatini, o'z tarixini tanishga, bilib o'rganishga harakat qiladi. Biz o'sib borayotgan yosh avlodga o'z milliy tariximiz etnik musiqalarimizni tanitib borishimiz zarur. Bizning yosh avlodga musiqiy ohang o'z milliy musiqa san'atimiz, bastakorlik ijodiyotining betakror namunalarini, maqom san'atini bolaligidan uqtirib bormog'imiz zarur. Masalan maktabgacha ta'lim va maktabda ularga bu ohanglar sehrini qandayligini anglatishimiz darkor. Musiqa darslarida va ma'naviy dam olish paytida bu ohanglarni bolalarga oz-ozdan singdirib borish kelajakda yaxshi natija beradi. Musiqaga ixtisoslashtirilgan maktablarda shu ohanglarini kuylash bilan cheklanib qolmasdan bu ohanglarni ijro qilish maqsadga muvofiq bo'lardi.

XULOSA oʻrnida shuni aytish kerakki, biz oʻsib borayotgan yosh avlodga musiqiy ohangi topishga yordam berishimiz zarur. Ularni milliy merosimiz boʻlgan maqom sanʼati namunalarini yoshligidan uqtirib borishimiz darkor. Ularni sanʼatga, milliy merosimizga boʻlgan muhabbatini shakllantirib, oʻz milliy qadriyatlarmizni, anʼanalarimizni hurmat qilishga oʻrgatib borishimiz maqsadga muvofiq boʻlgan boʻlardi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI

Begmatov S. Bastakorlik ijodiyoti Niso Poligraf 2017
Maksumova F.Q. Pedagogik oliy taʼlim muassasalarida – maqom sanʼati fanini oʻrgatishning ilmiy-nazariy asoslari. Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari toʻplami. 2023-y
www.uzmmsi.uz
www.OʻzDKkonservatoriya.uz

КОМИЛ ИНСОН ТАРБИЯСИДА МУСИҚИЙ ОҲАНГЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ МЕТОДИКАСИ

Muallif: Абдахалилов Жамшид Хуррамович ¹

Affilyatsiya: мустақил тадқиқотчи ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14383844>

ANNOTATSIIYA

Ушбу мақолада мусиқанинг инсон ҳаёти ва фаолиятидаги ўрни ва аҳамияти, келажак ёш авлодни тарбиялашда унан фойдаланишнинг ўзига хос хусусиятлари ҳақида сўз боради.

Kalit soʻzlar: мусиқа, инсон, таълим, тарбия, комил инсон, оҳанг, методика, нота, бастакор.

Мусиқа санъатнинг энг қимматли ҳиссаси шундаки, у вақт, макон орқали барча замон ва халқларнинг энг яхши ва буюк одамлари билан, қўлларининг асарлари орқали мулоқот қилиш, дунёқарашни бойитиш, дунёқарашни бойитиш учун ноёб имконият яратади. Талаба ҳисни касбий педагогик компетенциясини ривожлантиришга қаратилган барча касбий педагогик компетенцияси, унинг вақт ва макон ҳақидаги ғояларидир. Бирор киши учун улар дунё билан бўлган муносабатларида ва мусиқа билан алоқаларида зарурдир ва дунёни билиш истаги қанчалик жиддий бўлса, бу билиш воситалари шунчалик универсал бўлиши керак. Назарий ва амалий мусиқа билан танишиш ва танишишни бошлаш кўплаб талабаларда эстрада хонандалиги бўйича бошланғич кўникмаларни, эътиборни ва зўриқишни талаб қилади. Мусиқа сарини нота ёзувини ўзлаштириб, ҳар қандай давр мусиқасини тинглаш, куйлаш имкониятларига эришиш мумкин. Шоирлар сингари, бастакорлар ҳам бошқа барча белгиларни – ижро давомийлиги, суръати, руҳияти ва характери қоғозга ёзиб қўйишган ва асрлар давомида ривожланиб келган тил туфайли бастакорнинг руҳи ўз мусиқаси ижрочиларида яна жонланади.

Мусиқа инсон мавжудлигининг семантик қиймати сифатида фан ва технологиянинг ривожланиши билан синтетик санъатнинг янги турлари пайдо бўлди. Театр, телевидение, кино, радио, театр шулар жумласидан бўлиб, бу ерда мусиқа уларнинг асосий таркибий қисмидир. Бунинг сабаби шундаки, мусиқа эшитиш идрокига асосланган (бошқа турлардан фарқли ўларок), у объектив маълумотларни, унинг ҳаётини ва товуш хусусиятларини, биринчи навбатда, визуал режани келтириб чиқаради. Шунинг учун мусиқага анъанавий равишда визуал функциялар берилади. Мусиқа бошқа санъат турлари сингари инсоннинг ташқи дунёсини акс эттирмайди, балки ички дунёни акс эттиради. “Мусиқа – бу руҳнинг тили, ҳис-туйғулар ва руҳият, кайфият”дир. Мусиқа тилининг асоси мусиқий ва ҳаётини тажрибанинг эшитиладиган ўхшашлиги, ҳаёт ва мусиқий ҳиссиётларнинг идеал ўзига ҳослиги билан аҳамиятлидир. Улар фақат интонацион ифодада намоён бўлади. Интонациялар ички дунёнинг ҳолатини, нутқнинг маъносини, индивидуал хусусиятларини, ҳиссий хусусиятини ўз ичига олади. Мусиқа “интонация қилинган маъно санъати”, шунинг учун у бошқа санъат турларидан фарқли ўларок, тўғридан-тўғри талабанинг, дунёнинг, объектнинг кўринадиган кўринишини эмас, балки ақлий томонини, ички ҳолатини етказиши мумкин.

Олий таълим муассасалари талабаларининг касбий-педагогик компетенциясини ривожлантиришда “Визуал” санъат билан бирлашганда, мусиқа уларни тўлдиради ва бу бирлашма

натижасида у ўзини бойитади. Аммо муסיқа, шунингдек, талаба-шахсининг касбий-педагогик компетенцияси ривожлантириш дунёсининг нозик нуансларини чуқур ифода эта оладиган мустақил, ўзини ўзи таъминлайдиган санъат тури сифатида мавжуд. “Муסיқа – бу рухнинг метафизикасида яширин машқ бўлиб, у фалсафий рухатга эга.

Ҳар қандай жамиятда муסיқа кундалик ҳаётнинг ажралмас қисмидир, жамиятнинг ҳар бир аъзоси туғилган пайтдан бошлаб яшайдиган ва одамларга “ирсиятнинг иккинчи канали” орқали таъсир қиладиган, уларнинг онгини такомиллаштирадиган, ўзига хос ҳиссий, моторли ва бошқа қобилиятларни ривожлантирадиган муҳит элементи. Худди генетик каби ирсият уларнинг жисмоний ва ҳиссий-руҳиятини белгилайди. Чолғу ва хонандалик муסיқасининг овозлари ва уларнинг характерли товушлари, оҳанглари, ритмлари ва тембрлари, эстрада кўшигини айтиш ва ўйнаш услуби, рақс ҳаракатлари ва имо-ишоралари – буларнинг барчаси она тилининг сўзлари ва грамматик тузилмалари сингари деярли сўрилади, ўзлаштирилади ва ўрганилади.

Олий таълим муассасалари талабаларининг касбий-педагогик компетенциясини ривожлантиришда, унинг ўзи табиат ва жамият томонидан яратилган барча тизимларнинг энг мураккабидир, ўз навбатида, бу тизимларнинг улкан иерархиясидаги элемент: табиат, жамият, инсоният, коинот, муסיкий-оҳанг ва ниҳоят ҳаётнинг ўзи. Муסיқа инсон фаолияти маҳсули бўлиб, унга маълум бир касбий-педагогик маданият маҳсули сифатида аҳамиятга эга. Аникроғи, муסיқа уни вужудга келтирган маданият – санъат, дин ва фалсафа, фан ва техника, ижтимоий институтлар ва конвенциялар, ахлокий қадриятлар ва эътиқодлар, бир сўз билан айтганда, инсоннинг яхлит муҳити томонидан яратилган “куч майдони” га эгадир.

Касбий-фаолият компетенция турли биринчидан, файласуфлар, муסיқани идрок этадиган тадқиқотчилар нуктаи назаридан бир томондан муסיқа таълими таълим йўналиши учун муҳим шартидир. Иккинчидан, муסיқа эса оқилона санъат бўлиб, бастакордан тингловчиларга аниқ ғояларни етказиш ва аниқ нарсаларни тасвирлаш учун мўлжалланган, учинчидан, муסיқа мантиқсиз санъатдир, чунки у фақат мавхум тажрибаларни такомиллаштиради ва уни эшитиб, ҳис этиш орқали етказилади. Шу сабабли улар ҳаётнинг маълум бир мавзу ёки воқеа ёки ўй-фикрни оҳанглар воситасида изоҳлашга уринади.

Табиатан муסיқа миллий кўшиқ куйлайдиган ва ўзида ушбу соҳани касб қилиб олган талаба-шахсининг ўзига хос ҳиссий, иродавий соҳаси десак тўғри бўлади:

олий таълим муассасалари талабаларининг касбий-педагогик компетенциясини ривожлантиришда муסיқа таълими бу – ўзининг касбий-педагогик муסיқанинг бирлиги ва унинг ижтимоий фаолияти бўлган касбий-педагогик маданиятининг намоён бўлиш шартларидан биридир. Касбий-педагогик маданият ўзига хос тузилишга эга (жамиятнинг миллий, ўзбекона муסיкий қадриятлари, муסיқа билан боғлиқ барча фаолият турлари, ушбу фаолиятнинг барча субъектлари, педагогика соҳаси олий таълим муассасалари, ушбу фаолиятга хизмат кўрсатадиган миллий муסיқа асбоблари, техник жиҳозлар ва воситалар); унинг хусусиятлари (элита ва оммавий табақаланиш);

касбий-педагогик компетенция муסיкий маданиятининг моҳияти сифатида қуйидаги функцияларни бажаради: амалий-фаолиятли, коммуникатив, тарбиявий, когнитив, ҳиссий-иродавий. Муסיқа санъати инсоннинг ички дунёсига таъсир қилиш механизмлари, унинг ўзига хос хусусияти касбий-педагогик компетенциявий аҳамияти билан белгиланади. Шу билан бирга, ҳал қилувчи омиллар муסיқада бирликда пайдо бўладиган ва мажозий тимсолга эга бўлган таркиб ва шаклларнинг фалсафий тоифаларидир;

муסיқа таъсирининг кучи “идеал таркибнинг бирлиги (воқеликнинг акси) ва моддий шакли муסיқа оҳанг интонациялар билан ифодаланган унинг мазмунини акс эттиришнинг ўзига хос хусусиятларига боғлиқ. Тадқиқот мавзуси нуктаи назардан қарайдиган бўлсак, эстрада хонандалиги асари мазмунли томони етакчи муסיқа педагогикаси муаммоларидан бири бўлиб,

биринчи навбатда инсонга ҳиссий таъсир кўрсатиш орқали амалга оширилади ва унинг ҳис-туйғулари касбий-педагогик компетенциясини ривожлантиради.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Mannopov S. "O'zbek xalq musiqasi madaniyati". Toshkent 2004

Kadirov R.G. Musiqa psixologiyasi. Toshkent 2005

Jo'rayev A. Qo'shish dunyosining majnuni. "Tafakkur" jurnali 2006/2

Xidoyatullayeva G.Z. Fortepiano sinfida an'anaviy va zamonaviy o'qitish usullarining uyg'unlashuvi. "Oriental art culture" ilmiy-metodik jurnal. 2020/3

ОРКЕСТРОВКА И ЕЁ РОЛЬ В СОВРЕМЕННОМ КОМПОЗИТОРСКОМ ОБРАЗОВАНИИ

Автор: Абдулазиз Хасанов ¹

Аффилиация: доцент кафедры «Композиторства, бастакорства и общего фортепиано», Институт узбекского национального музыкального искусства им. Юнуса Раджаби ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14384021>

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена изучению оркестровки в контексте современного музыкального образования композиторов. Рассматриваются основные аспекты преподавания, роль тембра в формообразовании и влияние современных технологий на процесс обучения. Особое внимание уделяется значению анализа партитур и использованию цифровых технологий для развития навыков студентов. Обсуждаются также новейшие подходы к оркестровке, включающие теоретические концепции тембро-тектоники и методы современной музыки.

Ключевые слова: оркестровка, тембр, партитура, музыкальное образование, композитор, оркестровая фактура, анализ партитур, тембро-тектоника, цифровые технологии.

Оркестровка представляет собой одну из важнейших дисциплин в подготовке будущих композиторов [1]. Этот раздел музыкального творчества требует от обучающихся не только обширных знаний об инструментах, но и навыков нахождения оригинальных решений для воплощения художественных идей в оркестровой фактуре [2]. Во время освоения курса оркестровки студенты сталкиваются с множеством задач, направленных на изучение оркестровых средств, что требует внимательного подхода как от преподавателя, так и от самого учащегося. В этой статье рассматриваются ключевые аспекты преподавания и изучения дисциплины, а также её роль в профессиональном становлении композиторов.

Оркестровка является важнейшей стадией работы композитора, позволяющей выразить свои замыслы через многогранную палитру инструментальных звучаний [3]. Обучение оркестровке не ограничивается анализом партитур и изучением произведений признанных мастеров, таких как Мусоргский и Прокофьев. Основное внимание уделяется развитию у студентов способности самостоятельно применять изученные оркестровые приемы в своих произведениях. Программа курса направлена не только на овладение техническими аспектами оркестровки, но и на интеграцию художественных идей в сложные музыкальные структуры.

Преподаватель должен подходить к каждому студенту индивидуально, учитывая особенности его творческого мышления. Одной из важнейших задач является углубление понимания стилей различных эпох и направлений. Это помогает студентам лучше ориентироваться в оркестровом письме и применять изученные методы в своих композициях.

Анализ партитур играет ключевую роль в обучении оркестровке. Это важный процесс, позволяющий студентам наглядно изучить, как оркестровые средства используются в произведении, и какие функции они выполняют. Анализ должен быть всесторонним,

охватывающим как технологические, так и содержательные аспекты произведения, выявляя взаимосвязь между структурой фактуры и общим замыслом композитора.

Частое обращение к произведениям выдающихся композиторов способствует развитию у студентов умения анализировать различные подходы к оркестровке и применять их в своих работах. Такой анализ помогает формировать способность отличать индивидуальные стили композиторов, основываясь на применении инструментальных групп, динамических и тембровых решений.

Одной из центральных задач курса является изучение технических и выразительных возможностей оркестровых инструментов. Студенты должны понимать, как звучат инструменты в различных регистрах, как используются штрихи и динамика, а также уметь с помощью оркестрового состава передать сложные художественные замыслы.

Знание характеристик каждого инструмента помогает студенту успешно создавать разнообразные музыкальные текстуры и эффективно применять их в своих произведениях. Важным аспектом обучения становится связь с практикой. Исполнение оркестровых работ студентов, будь то в живом исполнении или с использованием современных технологий, способствует лучшему усвоению материала. Современные программы, такие как Sibelius и Cubase, позволяют композиторам быстро реализовывать свои идеи, предоставляя возможность услышать многоголосные произведения и вносить корректировки в режиме реального времени.

С появлением цифровых технологий процесс обучения оркестровке претерпел значительные изменения. Современные программы и виртуальные оркестры открывают новые возможности для создания и анализа партитур, что значительно ускоряет процесс освоения материала. Использование таких программ даёт студентам возможность экспериментировать с различными оркестровыми фактурами и текстурами, а также прослушивать результаты своих решений в различных аранжировках.

Кроме того, цифровые технологии позволяют глубже анализировать произведения великих композиторов, рассматривая их с точки зрения современных инструментов анализа. Это расширяет границы традиционного подхода к изучению оркестровки и позволяет более детально исследовать принципы построения музыкальных структур.

Одним из важнейших аспектов оркестровки является использование тембра как средства формообразования. Тембр, являясь важным элементом музыкальной выразительности, также выполняет структурную функцию. Применение тембровых сочетаний и чередований может существенно повлиять на восприятие музыкальной формы. В исследованиях российских и зарубежных теоретиков, таких как В. Емельянов, отмечается, что тембровое развитие произведения напрямую связано с динамическими и процессуальными аспектами его структуры.

Тембр в оркестровке выполняет не только декоративную, но и композиционную роль. Его смена на границах частей, использование тембровых мостов и диалогических структур создаёт сложные взаимосвязи внутри музыкальной формы, что особенно ярко проявляется в произведениях Римского-Корсакова, Шостаковича и других выдающихся композиторов.

Основные положения тембро-тектонического подхода заключаются в выделении трёх формообразующих функций тембра: структурной, функциональной и процессуальной [4]. Эти принципы применимы как на уровне композиционной, так и на уровне фабульной структуры музыкального произведения. Структурная функция заключается в том, что тембровые элементы играют важную роль в построении музыкальной формы. Функциональная роль заключается в том, как тембры взаимодействуют между собой, создавая тембровую диспозицию. Процессуальная функция связана с динамическим развитием и цветовой палитрой произведения, что позволяет композитору создавать драматические кульминации и акценты.

С развитием музыки в XX веке роль тембра в оркестровке значительно возросла. Композиторы нововенской школы, такие как Арнольд Шёнберг и Антон Веберн, внедрили новые методы работы с тембром, создавая уникальные звуковые структуры [5]. Веберн, например, уделял большое внимание деталям и тонким изменениям тембра, что придавало его произведениям исключительную прозрачность и выразительность.

Современные композиторы рассматривают тембр как важный структурный элемент музыкальной формы. В произведениях Альфреда Шнитке тембр используется не только как выразительное средство, но и как элемент, формирующий музыкальное повествование. В его симфониях тембр играет ключевую роль в создании полистилистических коллажей, а также служит основой для построения тембрально-организованных форм.

Тембр вышел за рамки традиционных представлений и стал важнейшим фактором для создания целостных музыкальных композиций [6]. В контексте современной музыки тембр не просто украшает произведение, но и формирует его структуру, определяя его эмоциональное и смысловое содержание.

Оркестровка является важным элементом в обучении и профессиональном становлении композиторов. Она включает в себя как технические, так и творческие аспекты, позволяя студентам развивать навыки работы с инструментами и средствами оркестровой выразительности. Тембр, как важнейший компонент оркестровки, играет центральную роль в создании музыкальных произведений, открывая композиторам новые возможности для творческих решений.

Современные технологии, помимо классических методов, значительно расширили возможности преподавания и анализа оркестровки. Это позволяет студентам глубже погружаться в процесс создания музыки, анализируя не только прошлое музыкальное наследие, но и используя инновационные подходы в композиции.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ЛИТЕРАТУР

- Берлиоз Г., Шерк Кантор. “Трактат об инструментовке”. Москва: Музыка, 1984.
Римский-Корсаков Н. А. “Основы оркестровки”. Санкт-Петербург: Музыка, 1972.
Финкельштейн И. Л. “Оркестровка и её принципы”. Москва: Музгиз, 1963.
Емельянов В. В. “Тембро-тектонический анализ музыкальных форм”. Санкт-Петербург: Композитор, 2010.
Веберн А. “Письма и статьи о музыке”. Москва: Классика-XXI, 1996.
Хандамян В. Инструментовка. – Ташкент: Art Vernissage, 2023. 116 стр. ISBN 978-9943-8956-7-6

ТАЛАБАЛАРДА КАСБИЙ ПЕДАГОГИК КОМПЕТЕНТЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ДИДАКТИК ШАРТ-ШАРОИТЛАРИ

Muallif: Бойбабаев Дилмурод Мамиржанович ¹

Affilyatsiya: Тошкент давлат педагогика университети мустақил тадқиқотчиси ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14384118>

ANNOTATSIIYA

Мазкур мақолада мусиқа таълими бакалаврият таълим йўналиши талабаларда касбий педагогик компетентликни ривожлантиришнинг дидактик шарт-шароитлари муҳокама этилган.

Kalit soʻzlar: мусиқа, инсон, таълим, тарбия, комил инсон, оҳанг, методика, нота, бастакор, эстрада, миллий эстрада.

Педагогика соҳаси таълим йўналишларининг Давлат таълим стандарти, мусиқа таълими таълим йўналишининг малака талбалари, ўқув режалари, фан ва ўқув ишчи дастурларини таҳлили қилиш баробарида олий таълим муассасалари эстарда хонандалари талабаларида касбий педагогик компетентликни ривожлантиришнинг дидактик тизими имкониятларини такомиллаштириб боришни тақазо этади. Ўқув жараёнининг боришини кузатишда ифодаланган педагогика олий таълим муассасаларида бўлажак мусиқа ўқитувчиларини тайёрлашнинг амалдаги амалиётини таҳлил қилиш, уларни касбий педагогик компетенциясини ривожлантириш жараёни барча талабалар учун бир текис давом этмайди. Баъзан узоқ давом этади, лекин талабаларнинг маълум бир қисми етарлича касбий педагогик компетенцияларни ўзида мужассам этади. Олий таълим муассасалари эстарда хонандалари талабаларида касбий педагогик компетентликни ривожлантиришнинг дидактик тизими бўлажак мусиқа ўқитувчиларини тайёрлашни ташкил этиш фанларни ўқитиш, мунтазам ўрганиш, турли шакл ва усулларни қўллаш, биринчи қарашда уларнинг юқори даражадаги касбий ва педагогик маҳоратини ривожлантиришга ҳисса қўшиши керак бўлган ўқитиш воситалари билан ажралиб туради. Бироқ, юқорида таъкидлаб ўтилганидек, унинг самарадорлиги турлича бўлади. Педагогика олий таълим муассасалари бўлажак мусиқа ўқитувчиларининг касбий педагогик тайёргарлиги самарадорлигини ошириш учун қуйидагиларни ҳисобга олиш кераклигини аниқланди:

бўлажак мусиқа ўқитувчисини тайёрлашнинг ихтисослашган йўналиши профессионал ўқитувчи шахсининг тўлиқ шаклланишини таъминлашга эришиш керак;

умумий маданий ва психологик-педагогик тайёргарлик фақат расмий равишда махсус компетенцияга боғлиқ бўлиб, бўлажак мусиқа ўқитувчисини тайёрлашнинг барча мазмунини қамраб оладиган етакчи тизимдир. Бундай тайёргарликнинг табиати педагогик фаолиятнинг яхлит эғалигини шакллантирмайди, бу бир-бири билан ҳамбарчас боғлиқ бўлган бир қатор функционал фаолиятга бўлинади. Бу педагогик олий таълим муассасаларининг мусиқа таълими таълим йўналиши талабаларини ўқитиш амалиётида ўқув режани шундай тузишни талаб қиладики, бунда белгиланган ўув муддатида касбий педагогик компетенцияларга бўладиган мутахасси кадрларни тайёрлашга хизмат қиладиган фанлардан иборат бўлсин. Бунда бўлажак ўқитувчи етарлича билим, кўникма ва малакавий компетенциялар тизими билан билвосита боғлиқ бўлган функционал ёндашув устун бўлишига олиб келсин.

Олий педагогик таълимнинг давлат таълим стандарти ҳамда мусиқа таълими таълим йўналишининг малака талаблари ҳамда педагогик соҳага оид ўқув – услубий таълим жараёнида мусикий-назарий фанлар билан бир қаторда бўлажак ўқитувчиларининг педагогик ва касбий тайёргарликлари ўртасида зиддият мавжуд. Шунингдек, ўқув дастурларини мувофиқлаштириш даражасида касбий фанларни танлашда айнан талабаларнинг кейинги меҳнат (ўқитувчилик) фаолияти билан боғлиқ бўлган фанлар мазмунини аниқ мувофиқлаштириш лозим. Талабалар педагогик назарий билимлар билан бир қаторда улар ўзларининг индивидуаллиги ҳақидаги билимларни ўзлаштиришлари, яъни мусиқанинг инсон ҳаётидаги ўрни ҳақидаги тушунчаларини кенгайтириш билан чегараланмасдан касбий тайёргарликни такомиллаштиришни кўрсатди. Тизимни ривожлантирадиган фанни тайёрлаш фанларининг мазмуни талабага фикрлашнинг қийин йўли, ҳаётнинг моҳияти тўғрисида тушунча бериши ва талабада умумий инсоний, вақтинчалик, фазовий доимийликка тегишли бўлиш ҳиссини шакллантириши керак. Талабаларда мусикий-назарий таълим олишнинг амалий йўналишларида, унинг шакллантирувчи шахсиятини, соғлом прагматизмга қанчалик мос келишини тушунтиришни таъкидлаш муҳим ўринли.

Таълимнинг мавжуд шакллари ва талабаларнинг билим ва кўникмаларига бўлган эҳтиёжи ўртасидаги зиддиятлар, педагогик фаолиятга тайёрликни шакллантириш ўз-ўзини англаш учун шароит яратишни, бўлажак мусиқа ўқитувчисининг ижодий индивидуаллигини ривожлантиришни талаб қилади. Шу билан бирга, бўлажак ўқитувчиларни тайёрлашнинг оммавий такрорланадиган принциплари сақланиб қолмоқда. Бу эса ўқитувчилар жамоасининг бирлашишига олиб келади. Таълим жараёнида анъанавий равишда ривожланган таълим шакллари ва усуллари ҳали ҳам устунлик қилади: ҳисобот-концерт, репродуктив, коммуникатив ахборот ва бошқалар. Улар билим, фаолиятнинг намоён бўлишини аниқлашга, ўқитишнинг асосий стимули ва педагогик фаолият натижаси сифатида баҳолашни устун қўйишга қаратилган.

Мусикий-назарий фан цикли фанларини ўрганиш жараёнида ривожланиши мумкин бўлган бўлажак мусиқа ўқитувчисининг касбий ва педагогик компетенциясининг асосини ташкил этувчи билим, кўникма, малакавий компетенция ҳамда мотивлар ва қадриятлар муносабатлари 7-жадвалда келтирилди.

7-жадвал

Мусикий-назарий фан цикли фанларини ўрганиш жараёнида ривожлантирувчи билим, кўникма, малакавий компетенция ҳамда мотивлар ва қадриятлар

Мусикий дарслар	Мотивациялар ва қадриятлар	Билим	Кўникмалар
Ўзбек халқ мусиқа ижоди	Халқ мусиқа мероси қатлами, халқ ва бастакорлик ижодининг давр шароитида, мусиқа маданияти даражасида ролини тушуниш. Хабардорлик мусикий фикрлаш эволюцияси, (яъни услублар ва мусикий тизимларнинг ўзгариши).	Ўзбек мусиқа тарихи ривожининг асосий босқичлари, маданияти, турли даврлардаги мусиқа услублари ва жанрлари, умумий ўрта таълими дастури учун энг муҳим бўлган асарларни ўрганиш.	Ўзбек мусиқа анъаналари, мусиқа услублари ва жанр хусусиятларини аниқлаш, ўқувчилар билан ишлаш жараёнида билимлардан фойдаланиш
Ўзбек мусиқаси тарихи	Маҳаллий мусиқанинг аҳамиятини, унинг дунё контекстидаги ролини англаш, мусикий	Ривожланишнинг асосий босқичларини, турли даврларнинг услублари ва жанрларини, шунингдек, маҳаллий	Асосий мусиқа услубини аниқлаш, ўзбек мусиқасининг хусусиятлари, дарсдан ташқари машғулотларни

	маданиятлар. Ўзбек маданиятида музикаий тафаккур эволюциясини англаш.	бастакорларнинг асарларини билиш	ташқил қилиш, маърузалар ва концертлар ўтказиш жараёнида билимлардан фойдаланиш
Вокал ва замонавий музика ижоди	Ўзбек ва жаҳон маданияти контекстида вокал ва замонавий музика мўҳомётининг ўрни	Вокал ва замонавий музикаси тузилмаларини ташқил этиш ва ривожлантиришнинг асосий тамойилларини билиш	Вокал ва замонавий музика ижодиёти асарларини таҳлил қила олиш, ўзбек халқ ва миллий эстрада оҳанглариини интонация қилиш
Солфеджио	Музиканинг ушбу “ўлчов қийматлари” эстетик хусусиятлар сифатида пайдо бўладиган музикаий асарни идрок этиш учун асосий музикаий ва назарий тушунчаларнинг (баландлик, ҳажм, давомийлик, тембр ва бошқалар) ролини англаш.	Асосий музикаий ва назарий тушунчаларни, полифоник ва гомофоник музикани таҳлил қилишга тизимли ёндашув асосларини, музикаий асарларни яхлит таҳлил қилиш тамойилларини билиш	Музикаий асарни яхлит таҳлил қилиш, музикаий оҳнг тизимли позицияларини таҳлил қилиш, монофония ва полифонияни аниқ интонация қилиш, оғишлар ва модуляциялар билан аккорд гомофон-гармоник тузилишдаги аккорд кетма-кетлигини кулоқ билан таҳлил қилиш, оғишлар ва модуляциялар билан бир овозли ва кўп овозли диктантларни хотирадан ёзиш.
Музика санъатига кириш	Санъат тури сифатида музика билан танишиш, санъат доирасидаги музиканинг ўрни ва роли. Музикадан ташқари воқеликда музика санъатининг роли. Музиканинг яхлит кўринишини яратиш.	Санъатнинг бир тури сифатида музиканинг мазмунли томонларини билиш. Музика турлари (Достон. лирика ва драма) турлари (брифинг. Вокал-эстрада.), музикаий тизим жанрлар, музика, жанр ва услубдаги бадиий образ тушунчаси, интонацион табиат ва музикаий экспрессивлик тизими.	Музикаий ифода воситаларини, оркестр шакллар иерархиясини аниқлаш
Музикаий шаклларни таҳлил қилиш	Музикаий асарни яхлит идрок этиш учун турли хил шаклларнинг маъносини тушуниш. Музикаий шаклга драматик тарзда ташқил этилган овозли ҳаракат сифатида қараш, натижада (сабаб эмас) музикаий композиция-схема.	Музикаий санъатнинг ривожланиши ва шаклланишининг умумий тамойилларини билиш (оддий ва мураккаб, консентрик, циклик ва бошқалар).	Музикаий асарни яхлитлиги, мазмуни ва шакли бирлигида тушуниш ва очиб бериш қобилияти. Композицион схемалар орқали асарнинг асосий ғоясини, маъносини топа олиш.
Гармония	Уйғунликнинг типик контекстли музикаий тизим сифатида, музикаий фикрлашнинг махсус тури сифатида ва шунга мос равишда музикаий матонинг махсус омбори	Гомофон-гармоник товушнинг умумий қонуниятларини билиш. Амалий ривожланиш-ёзма ишларда (вазифаларда) ва эстрада хонандалигида бадиий кириш орқали (аккордларнинг тузилиши	Асарнинг жанрини, стилистик воситаларини гармоник тақдимот орқали аниқлаш, ушбу музикани маълум бир услубда уйғунлаштириш

	сифатида, шунингдек тарихий ёки индивидуал услубни тавсифловчи воситалар тўплами сифатида ролини тушуниш.	ва уларни полифонияда тақдим этиш, аккордлар ва тугмачаларнинг функционал алоқалари, аккордларни улашда овозли тадқиқотлар)	

Музыка санъатининг ижодий табиати талабанинг бадиий ва ижодий фаолияти учун катта имкониятлар очади. Бунинг натижаси музикаий асар образини ижро этиш жараёнида қайта тиклаш ёки музика тинглаш пайтида образли соҳани ижодий идрок этиш, бадиий ва ижодий фаолиятнинг сифат жиҳатидан янги маҳсулотини яратиш бўлиши мумкин. Бўлажак музика ўқитувчиси учун ўқувчилар билан ўқитиш ва мулоқот қилишнинг синтетик (бадиий) усуллари муҳим аҳамиятга эга, уларнинг ёрдамида музикаий таассуротлар бойитилади, талабаларнинг музикаий ва ижодий тафаккури ривожланади, музикага қизиқиш кучаяди ва натижада музикаий тасвирларни ижодий идрок этиш зарурати пайдо бўлади, бадиий ва коммуникатив фаолият орқали индивидуал ва жамоавий ўзини намоён қилишда етарлича педагогик имкониятлар шаклланади. Синтетик усуллар бўлажак музика ўқитувчисини коммуникатив йўналишни ривожлантиришга имкон беради: талабанинг ҳис-туйғулари ва кайфиятларига ҳамдардлик: бастакор, ижрочи, музикаий асар қаҳрамони; универсал бадиий маданиятга дахлдорлик ҳисси; биргаликда ижод қилиш қобилияти шулар жумласидандир.

Ўқув жараёнининг индивидуал элементлари (ўқув фанлари, шакллари, усуллари, воситалари) тўплами горизонтал ва вертикал равишда жуда заиф интеграл алоқалар билан тавсифланади, уларнинг мавжудлиги касбий фаолиятга тайёргарликнинг юқори даражадаги яхлитлигини баҳолашга имкон беради.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

- Mannopov S. "O'zbek xalq musiqasi madaniyati". Toshkent 2004
 Kadirov R.G. Musiqa psixologiyasi. Toshkent 2005
 Jo'rayev A. Qo'shish dunyosining majnuni. "Tafakkur" jurnali 2006/2
 Xidoyatullayeva G.Z. Fortepiano sinfida an'anaviy va zamonaviy o'qitish usullarining uyg'unlashuvi. "Oriental art culture" ilmiy-metodik jurnal. 2020/3

ЖИЗНЬ И ВКЛАД ВИКТОРА АЛЕКСАНДРОВИЧА УСПЕНСКОГО В РАЗВИТИЕ УЗБЕКСКОЙ МУЗЫКИ

Автор: Кодиржонова Савринисо Мухаммадтурсун кизи ¹, Ф.К.Максумова ²

Аффилиация: Студентка 2-го курса АГПИ ¹, преподаватель АГПИ ²

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14384199>

АННОТАЦИЯ

В этой статье рассказывается о жизни и творческом пути русского и советского музыковеда и композитора, одного из крупнейших русских фольклористов, композитора Виктора Успенского, внесшего огромный вклад в национальную музыкальную культуру узбекского народа.

Ключевые слова: композитор, этнограф, рок, фольклор, нотация, драма, опера, статус.

Народный артист Узбекистана и Туркменистана, музыкальный этнограф, дирижер, композитор Виктор Александрович Успенский внесший большой вклад в сохранение до сих пор народных песен, являющихся достоянием узбекского и туркменского народов. Организовывал этнографические концерты народов Средней Азии. Ота Джалал Насыров, Ота Гияс Абдугани возглавили инструментальное и Певческое отделения Шашмакома, От Шорахим Шоумарова ответвляется автодорога Фергана-Ташкент. Организовывал фольклорные этнографические экспедиции, записал и издал сотни песен, больших песен, более 350 туркменских песен и инструментальных мелодий. Виктор Успенский родился в 1879 году в Калуге, в семье почтальона. Вскоре его семья переезжает в Киргизию. Здесь проходит его детство. С детства Виктору нравились русские и западноевропейские классические композиторы, узбекская и киргизская народная музыка. Его мать давала ему первые уроки игры на фортепиано, а отец-на скрипке. Но родители насильно отдали его учиться в Оденбургский военный кадетский корпус, не желая становиться профессиональным музыкантом. Несмотря на то, что дисциплина в военном училище была строгой и учиться было очень сложно, его любовь к музыке не считала. В свободное время занимался фортепиано. В военном оркестре приходилось играть на разных инструментах.

В 1908 году уволился с военной службы по собственному желанию и сдав в те годы экзамены, поступил на композиторский факультет Санкт-Петербургской консерватории. Известный композитор, дирижер, профессор, брал уроки композиции в классе А.К. Лядова. Окончил консерваторию в 1913 году. В 1917 году в Советском Петроградской консерватории постановили “направить его в города и села Кавказа и Туркестана для сбора местных народных песен и изучения народного музыкального искусства”. По этому решению в октябре того же года Успенский прибыл в Ташкент. По инициативе Виктора Успенского в 1919 году в Ташкентской даче Шайхантахур была открыта высокая мечеть, отделение народной консерватории в парке Рохат .

В течение нескольких лет в исполнении хафиз Щорафхим Шоумарова сумел записать на ноты Ферганско –Ташкентские Стачки. В начале 1923 года он прибывает в Бухару. Там он познакомился с Джалалиддином Назировым, гиясом Абдугани и Халим Ибадовыми. В их исполнении поспешность удалось зафиксировать на ноте. А в 1924 году Н.Н.Под редакцией Миронова был издан в Москве. Композитор Виктор Успенский на протяжении многих лет

создавал красочные музыкальные произведения в различных формах и жанрах музыкального искусства, несмотря на то, что его научная работа в фольклорной экспедиции была занята педагогической и общественной деятельностью. Например: написал следующие произведения для фортепиано: Прелюдия, соната, вариация, “Этюд узбекской народной музыки”, “Мискин2”, “Мухаммасы Ирак”, “Сафти Аджам”, “Сами дугох и Аскари”, первая тетрадь сборника пьес на основе, сборник пьес для 4 рук 2-я тетрадь, 2 лирические вальсы, пьесы “бабочка”, “Новелла” и др. К. для голоса и фортепиано. “Русалка” на слово Бальмонта, “Сагана” на слово Брюсова, сочинил такие романсы, как “колыбельная Алла” на слова М.Лермонтова, “Цветок в чемодане расцвел” на 2 женских голоса. Композитор создал для симфонического оркестра следующие произведения: “Акрамхан”, “Зулейха”, “Сулувсоч”, “Заркокил”, “Узбекская рапсодия”, “лирическая симфоническая поэма” и другие. Нотные тексты Шашмакома в записи В.Успенского положили начало новому западному, европейскому направлению макомоведения. Во всяком случае, нотный текст В.Успенского это этнографический этнографический материал, добытый из живых первоисточников, от самых носителей Шашмакома. Именно таким положительным зарядом этнографизма отличаются ранние макомоведческие изыскания В.Успенского, изложенные им в программной статье “Классическая музыка узбеков”. Самым ценным, на наш взгляд, в суждениях В.Успенского является то, что они излишне не абстрагированы. Ученый не торопится делать сходу большие обобщения и воздерживается от беспочвенных теоретических абстракций. Он, как археолог, работающий над древними памятниками, по возможности тщательно изучает первичный материал. При этом весьма осторожно обращается со словами и выражениями, которыми пользуются сами носители. Например, сохраняя ключевое слово маком, он рядом использует выражение “музыкальная поэма”. Шашмаком называет “шесть музыкальных поэма”. Однако следует заметить, что ученый не подменяет термин маком на “музыкальную поэму”. В общем контексте оба выражения сохраняются как синонимы. И, при этом, к словосочетанию “музыкальная поэма” прибегает только для того чтобы быть понятным русскоязычным читателю.

Мы провели небольшое исследование по Дугоху Хусейни, который входит в дорогу Фергана-Ташкент. Мы проанализировали нотное издание Успенского, а также нотные издания Юнуса Раджаби. Я также слушал аудиозапись Дугаха Хусейна, записанную около 1970-х годов артистами ансамбля под руководством Юнуса Раджаба. Я убедился, что звукозаписи и нотные записи однородны. Текст слова в аудиозаписи и текст слова в заметке одинаковы. Успенский записывал человеческий голос, а также танбур в басовой тональности, когда делал заметки о спешке. В кульминационных нотах он перенес тоны кульминации в скрипичный ключ.

Юнус Раджаби с другой стороны, записал голос доиры с человеческим голосом. Записал человеческий голос в скрипичный ключ. В примечании указаны строки слов каждой буквы. Если в начальных точках по тональности принять Успенскую нотацию соль минор в мажорном, минорном соотношении, то в доле народной музыки фа соответствует миксолидийскому ладу. Юнус Раджаби, с другой стороны, отмечает сольный миксолидийский лад. Что касается размер измерения, Успенский использовал переменную размер, то есть $2/4$, $3/4$, $2/4$. Юнус Раджаби записал в размере $2/4$. Мы также изучили, в какой степени именно дугах Хусейн играет роль в разрезе Андижанской области. Примером этого, безусловно, является наличие в репертуаре ансамбля статуса, существующего в Андижанской области, процесс обучения студентов Андижанской специализированной школы искусств и высшего образования, а также выступления на нескольких государственных мероприятиях.

Успенский сыграл важную роль в развитии современного узбекского музыкального искусства в 20-40-е годы XX века. Об этом свидетельствует музыка к спектаклю “Фархад и Ширин”. 1943 год В.А. Успенскому за выполненную научную работу была присуждена ученая

степень доктора искусствоведения без защиты. В 1937 году утвержден в звании народного артиста Узбекистана.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

Успенский В. Классическая музыка узбеков-Ташкент, 1927.

Фитрат. Узбекская классическая музыка и ее история. Ташкент-Самарканд, 1927.

“Yaqin o‘zbek sharq musiqasi” F.M. Karomatov, D.Rashidova. Toshkent, 1981.

Ян Пеккер В.А.Успенский. Тошкент, 1952 й, 182 б

МУЗЫКА МӘДЕНИЕТІНІҢ ДАМУ ЗАҢДЫЛЫҚТАРЫ МЕН КРИТЕРИЙЛЕРІ

Автор: Мурзабаева М.А.¹, Арипбаева Л.Ш.², Серікбаева Қ.Қ.³, Джамашова Г.А.⁴

Аффилиация: Орта Азия инновациялық университеті. Қазақстан Республикасы, Шымкент қ.^{1,2}, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Қазақстан Республикасы, Шымкент қ.⁴, Шымкент университеті, Қазақстан Республикасы, Шымкент қ.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14384295>

Ұлтымыздың бүкіл рухани игілігі ХХІ ғасырға дейін жазбасыз түрде да-мып, ауыздан-ауызға, әкеден-балаға, ұстаздан-шәкіртке, өткеннен-болашаққа жеткізіліп отырған. Шаруашылықтың көшпенді және көшпенді емес түрі ұлт-тық аспаптардың, музыкалық дәстүрлердің ерекшеліктерін, қазақ қоғамының өмірі мен тұрмысының, сөздік және ақындық көркемөнердің біртұтастығын көрсетеді.

Музыка өзінің алғашқы кезеңінде ескі көшпелі қоғамның қажеттілігінен туып, ірі діни және тұрмыстық салт-дәстүрлермен біртұтас дүниеге айналды. Қазақ этносының қалыптасу кезеңінде пайда болған ірі эпикалық баяндаулар – жыраулар орындауындағы жырлар әртүрлі дәстүрлермен байланысты болды. Халық жадында жүзден аса эпос сақталған, олар мың өлең жолынан тұрады, қыл қобыз немесе домбыра арқылы орындалған. Халық шығармашылығының сүйікті жанры, батырлық және лирикалық – тұрмыстық эпостар қатарында “Қо-быланды”, “Алпамыс”, “Ер-Тарғын”, “Қамбар”, “Қыз-Жібек”, “Қозы-Көрпеш - Баян сұлу”, “Еңлік-Кебек” жырларын айтуға болады. Бұлар қазақ тарихына қатысты нақты оқиғаларды аңыз, мифологиялық түрде жеткізеді.

Халық музыка аспаптарының көне үлгісі ретінде кейін пайда болған күй де өзінің бастапқы кезеңінде магиялық міндеттерді атқарған. Екі дәстүрдің – эпикалық және аспаптық дәстүрдің шығуы халық санасында атақты әулие – Қорқыт есімімен (бірінші жырау және шаман, “күй атасы”) және қыл-қобызды жасаушы алғашқы шаман есімімен) байланысты. Қорқыт өзінің ұрпағына ұлы мұра – қобыздық күйлер - “Қорқыт”, “Желмая”, “Тарғыл тана”, “Елімай”, “Ұшардың ұлуы” сияқты және т. б. шығармалар қалдырды. Олардың бір бөлігі дыбысты беру сипатымен ерекшеленді және табиғаттың табиғи дауыстарын, өмір, өлім, тұрмыс туралы философиялық ойларды берген. Барлық шығарма-ларда, бір күйден екінші күйге көшкенде музыкалық әуендер бір немесе бірнеше рет қайталанады. Көк тәңіріне, рухтарға бағытталған бұл дыбыстар қобыз үнінде тірілгенде жаңа реңк алады.

Домбыра мен сыбызғы аспаптарының даму тарихы да ғасырлар қойнауына кетеді. Домбыраның пайда болуы туралы мынадай археологиялық қазбалар мәлімет береді: ежелгі қала Хорезмді қазғанда екі шекті аспапта ойнап тұрған музыканттардың терракотты бейнелері табылған. Ғалымдар екі мың жыл бұрын Хорезм қаласынан табылған екі шекті аспаптардың қазақ домбырасымен ұқсас-тығын және оның Қазақстан территориясында тұрған ертедегі көшпенділердің қолданған аспаптарының бірі деп бағалайды. Домбыра және сыбызғылық музыканың көне үлгілеріне құстар мен жануарлардың атауларымен күй – аңыздар жатады – “Аққу”, “Қаз”, “Нар”, “Ақсақ қыз”, “Ақсақ құлан” балалар мен аңдар туралы - “Жорға аю”, “Зарлау”, “Жетім қыз” және т.б. күй – аңыздар. Бұлар ерте кездегі діни сенім-нанымның, әдет-ғұрыптың жаңғырығын осы күнге дейін алып келген. 19 ғасырға таман ғана қазақ музыкасы өзін шектеген дін мен дәстүрлерден арылып, дербес көркемдік шығарма ретінде дами бастаған. Бұл кезең – шын мәніндегі ұлттың рухани жаңаруы, аспапты, әндік, ақындық өнер сияқты негізгі халықтық өнердің даму кезеңі болды. Қазақ-станның байтақ территориясында әртүрлі дер-бес

кәсіби композиторлық және орындаушы мектептер пайда болды, әрбір аймақ өз ерекшелігін сақтап отырды. Мысалы, Батыс Қазақстанның территориясы домбыралық күй - төкпені дамытудың орталығы болып есептелсе, Сарыарқа аймағы (Орталық Қазақстан) - әндерді орындаудың орталығы, оңтүстік-батыс аймақ (Қармақшы ауданы) эпостық жырды баяндаудың бай тәжірибесін сақтаған, ал Жетісу өңірі – айтыс дәстүрін – айтысушы ақындардың жарыс өнерін дамытады. Құрманғазы, Дәулеткерей, Тәттімбет, Қазанғап, Дина, Біржан, Ақан, Жаяу Мұса, Естай, Ыбырай, Нартай, Мәди, Мұхит, Абай, Кенен Әзірбаевтың есімдері тек қазақ мәдениетіне ғана емес, әлемдік музыка мәдениетіне енді. Бұлар – қазақ музыка мәдениетінің шоқ жұлдыздары болып табылады. Олар халықтық музыканы дамытты, дербестіктерін сақтады, халық арасында үлкен құрметке ие болды.

Үздіктердің ішіндегі үздігін халық – сал, сері деп атаған. XIX ғасырдағы кәсіби музыканттардың шығармашылық қызметі орындаушылық және компо-зиторлық саламен ғана шектеліп қойған жоқ, олар көркемдік баяндаудың бар-лық түрін – поэтикалық импровизация, шешендік өнер, нәзік вокальдық тех-ника, музыкалық аспаптың құлағында ойнау, театр мен цирктік өнер ойыны-ның элементтерін қамтиды, бұл Батыс Еуропаның орта ғасырлық музыканттары – жонглерлер, трубадурлар, труверлер, мейстер – миннзингерлермен ұқсастығы бар.

XX ғасырда қазақ музыкалық мәдениеті жаңа әуендік және жанрлық түрі-мен байыды. Аз ғана кезеңдік тарихи уақытта Республика европалық класси-калық музыканың көпдауыстылығы мен жанрлық арсеналын игерді. Бұл опера, симфония, балет, аспаптық концерт, кантата, ораториялық, ансамбльдік, оркестрлік, хорлық орындау түрлері. Шығармашылықтың жазба түрінде қалыптасқан жаңа кәсіби композиторлық мектебі құрылды. Ұлттық мазмұндағы синтездік іріктеу және XX ғасырдың 30-40 жылдарындағы европалық түрді таңдау нәти-жесінде қазақ опералық өнерінің классикалық шығармалары – Е.Брусилов-скийдің “Қыз Жібек”, А.Жұбанов, Л.Хамидидің “Абай”, М.Төлебаевтың “Біржан-Сара” опералары дүниеге келді. Олардың драматургиялық және музыкалық негізі – қазақ фольклоры мен ауызша кәсіби музыканың шексіз мүмкіндігі арқылы жасалған. Опералық театр сахнасы XIX ғ. ақындары Біржан мен Сара арасындағы қызу айтыс, той дәстүрі. XIX ғасырдағы ұлт-азаттық көтеріліс батырының әндері, ақын және күйші Махамбеттің және ән-жөктаулар орындалатын аренаға айналды. 60-70 жылдары Республикада европалық аспапты музыканың күрделі жанры-симфониялық музыка өнері өте жақсы дамыды. Ғ.Жұбанованың, Қ. Қожамьяровтың симфониялары, симфониялық күй-жаңа жанрлық синтез осылай пайда болды. Ұлттық аудитория қазақтың монодикалық музыкасының оркестрлік және интерпретациясын ерекше қабылдады. “Отырар сазы” фольклорлық-этнографиялық оркестр көпшілікке жақсы танымал өнер ұжымына айналды. Б. Сарыбаев сияқты ғалым-фольклор-шы қайта әкелген қазақ музыкалық аспаптары оның құрамына кірді. Күйлердің оркестрлік орындалуында батырлардың бейнелері, бәйге аттарының шабысы, кең даланың бауыры жазылған бейнесі, халықтық мейрамдар кезіндегі шерулер - барлығы бір арнаға тоғысады. Бұл ұжымның нақты бетінің танылуына осы ансамбльдің жетекшісі және дирижері, композитор және домбырашысы Н. Тілендиевтің аса көп еңбегі сіңді. Қазақстанның қазіргі даму барысында музыка мәдениетінің көп тармақты құрылымы қалыптасты. Республикада Европалық жанрдағы орындаушылық және композиторлық шығармашы-лықпен қоса, әуенді шығарудың жаңа дәстүрлі, әлемдік көпшілік музыка (рок, эстрада, джаз) және әлемдік концессиялардың діни музыкасы, Қазақстанды мекендеген халықтардың – ұйғырлардың, кәрістердің, немістердің, дұңғандар-дың, орыстардың, татарлардың ауызша кәсіби фольклоры негіз салды. Респуб-ликада әртүрлі көркемдік профильдегі орындаушы ұжымдар Мемлекеттік симфониялық оркестр, Құрманғазы атындағы Қазақтың халық аспаптар оркестрі, хор капелласы, халық би ансамблі, Мемлекеттік квартет, эстрадалық ансамбльдер, үрмелі және джаздық оркестрі пайда болды.

Қазақстан - әлемдік масштабтағы классикалық музыканы орындаушылар отаны. Ол - Е. Серкебаев, Б. Төлегенқызы, Ғ. Есімов, Ә. Дінішев, Г. Қадырбекова, А. Мұсақожаева, Ж. Әубәкірова, шетелдердегі қазақ музыкалық диаспорасының жұлдыздары – М. Бейсенғалиев, Ә. Құрманғалиев, ағайынды Нақып-бековалар.

Бүгінгі күні Республикада К. Байсейітова және А. Жұбанов атындағы арнаулы балалар мектебі, Құрманғазы атындағы Алматы Мемлекеттік Консерваториясы, Астанадағы Ұлттық музыка Академиясы, Абай атындағы мемлекеттік опера және балет театры, Жамбыл атындағы Қазақ Мемлекеттік филармониясы, Қазақконцерт, М. Әуезов атындағы әдебиет және өнер Институты және басқа да музыкалық - біліми, ғылыми және мәдени мекемелер бар. Жыл сайын біздің тәуелсіз республикамыз “Жігер”, “Алтын алма”, “Жаңа музыка күндері”, “Азия дауысы” халықаралық сайысын, ал халық музыканттарын - дәстүрлі музыканың халықаралық фестивалін, жас орындаушылар фестивалін ұйымдастырады. Музыка бүгін мен болашақты, өткенді жалғастырушы алтын буын міндетін атқарып отыр.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- Матюшкин А.М. Концепция творческой одаренности. // Вопросы психологии.-1988. №4
- Битуова Т.Р. Қазақстандағы дарындылық мәселесі бойынша инновациялық-педагогикалық қызмет //Астана-2005
- Наурызбаева Р. Жеке тұлғаны шығармашылыққа баулу // Қазақстан мектебі. №2, 2007
- Василенко Г.И. Внеклассная работа в школе. Дни наук в начальной школе Сценарии предметных праздников и внеклассных мероприятий, посвященных школьным наукам / Г.И. Василенко, Н.И. Еременко, Н.А. Касаткина. – Волгоград: Учитель, 2007. – 156 с.
- Мекишев Б.М. Искусство и эстетическое воспитание студентов. Алма ата 1972ж.
- Балтабаев М.Х. Рекомендации по улучшению деятельности и формирование репертуара ВИА и ФОПЕ вузов Алматы, 1979ж.
- Умаров А. Из опыта музыкально-эстетического воспитания студенческой молодежи.. – В-кн.: Актуальные проблемы обучения и воспитания. Ташкент.
- Балтабаев М.Х. Қазақ халық музыкасы және студент жастар. Алматы Ана тілі. 1991ж
- Сағымбеков М., Көпбаев А. Мектепте лекция-концерттерді ұйымдастыру әдістемесі. Алматы 1994ж
- Джержималиева Р.Р. Научно-педагогические основы методической подготовки учителя музыки в системе высшего педагогического образования. Алматы, «Ғылым» 1997ж

MEHNAT QO‘SHIQLARINING UMUMNAZARIY MASALALARI

Muallif: Panjiev Qurbonniyoz Berdievich ¹

Affilyatsiya: Xalqaro Nordik universiteti musiqa ta’limi kafedrası mudiri, pedagogika fanlari doktori (DSc), professor v.b. ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14384462>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada o‘zbek xalq musiqa merosida mavjud mehnat qo‘shiqlarining musiqiy-she’riy tuzulmasi, parda-tuzuk ohanglarni o‘zro qo‘llanishining umuiy nazariy asoslari haqida ma’lumot berilgan.

Kalit so‘zlar: musiqa, she’r, qo‘shiq, mehnat, mehnat qo‘shiqlari, so‘zdosh, ohangdosh, tuzulma

O‘zbek xalq ijodiyotida mehnat qo‘shiqlarining qadimiy davrlardan buyon kelayotgan namunalari o‘z kuchini saqlab kelmoqda. Shunday aytimlar qatorida eng avvalo chorvadorlik va dehqonchilik faoliyatlari bilan bog‘liq namunalarni misol keltirish mumkin.

Chorvadorlarning mehnat jarayoniga oid qo‘shiqlari xususida musiqashunos va filolog olimlarimiz qimmatli ma’lumotlarni qo‘lga kiritganlar. Bu turdagi xalq ijodida “Sog‘im qo‘shiqlari”ning alohida o‘rni to‘g‘ri ta’kidlangan. Xususan, “Xo‘sh-xo‘sh”, “To‘ray-to‘ray”, “Chirey-chirey” kabi ataluvchi qo‘shiqlar tor ovoz doirasi (kvarta - kvinta) oralig‘ida aytilishi va ularda turli e’tiqodlar bilan bog‘liq raqamlar ham ahamiyatli bo‘lganligi qayd qilinadi [1].

Respublikamiz xududlarida, shu jumladan Qoraqalpog‘iston Respublikasida ham sog‘im qo‘shiqlarida mehnat jarayonini “tasvirlash”ga qaratilgan tovushlar uyushmasiga duch kelamiz. Etiborli joyi shundaki, bu aytimlarning aksariyati yuqoridan pastga qarab pog‘onama-pog‘ona quyilib keladigan parda tovushlari asosida namoyon bo‘ladi. Bu hol esa sog‘ilayotgan jonivorning suti paqir (sut kadi) yoki boshqa idishga go‘yo bir maromda oqib tushishining o‘ziga xos badiiy ifodasi kabi taassurot uyg‘otadi. Qizig‘i shundaki, sog‘im qo‘shiqlarida ayollar ohang lug‘ati asosini tashkil etgan “Yor-yor” andozasi ham o‘ziga xos ko‘rinishga keladi. Jumladan, “Chirey-chirey” qo‘shig‘ida naqarotsimon ahamiyatga ega “chirey” so‘zi butkul “Yor-yor” andozasi qobig‘i o‘ralgan holda ifoda etiladi. Biroq, bunda barcha sog‘im qo‘shiqlari uchun xos bo‘lgan ritmik sinkopa holati andozaga o‘zgacha xususiyat bag‘ishlaydi.

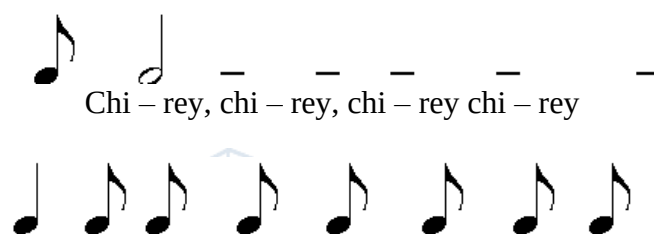

Chi –rey, chi – rey, chi – rey, chi – rey

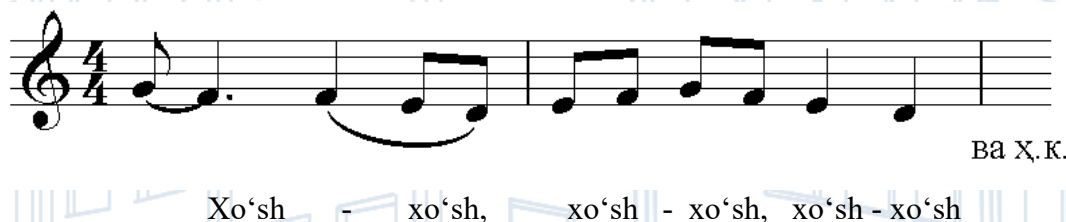
Aftidan, “Yor-yor” andozasining qo‘llanilishi tasodifiy emas shekilli. Chunki, bu andoza asosan oilaviy sharoitda o‘tkazilgan marosimlarda ayollar tomonidan qo‘llanilishi ma’lum bo‘lmoqda. Qora mol, echki, qo‘y kabi uy hayvonlarini sog‘ish bilan bog‘liq mehnat jarayoni ham asosan oilaning

uy-hovlisi hududida, aksariyat xotin-qizlar tomonidan amalga oshirilishi bois mazkur andoza xotiraga olinsa kerak. Lekin shuni aytish kerakki, ushbu andoza asosan “Xo’sh-xo’sh”, “Chirey-chirey”, “Turay-turay” kabi takroriy so’zlarda keladi. Qolgan she’riy bandlarda esa mehnat qo’shiqlariga xos yetti va sakkiz bo’g’inli ritm tuzilmalariga asoslangan so’zdosh ohanglar keng qo’llaniladi. Ushbu vaziyat tavsiflanayotgan “Chirey - chirey” qo’shig’ining davomida yaqqol ko’zga tashlanadi. Natijada, “Yor-yor” andozasiga qurilgan naqarotsimon tuzilma (a) va so’zdosh ohanglarga tayangan 8-bo’g’inli tuzilma (b)ning muntazam almashinib kelishiga asoslangan shakl yuzaga keladi.

$$a = b = a_1 = b_1 = a_2 = b_2$$

O – na mo- lim hay – vo – ni –mey = 8 “Xo’sh-xo’sh” aytimida esa ham naqarotsimon so’z (xo’sh), ham oraliqda kelgan misralarning barchasi “Yor-yor” andozasidan unib chiqishini kuzatdik. Bu o’rinda andozaning chizmasi – fa – mi – re – shaklida bo’lib, uning variant ifodasi aytarli murakkab emac, kvarta hajmiga qadar (ya’ni bir pog’onaga) o’sgan xolos [2].

Dehqonchilik mehnati bilan bog’liq “Qo’sh haydash”, “Xo’p mayda”, “Yorg’inchoq” aytimlarida alohida urg’ulangan so’zdosh xususiyati ohanglarning o’rni katta. Buning sababi bor albatta. Chunki, bunday qo’shiqlar vositasida dehqon “o’ziga va ho’kiziga dalda berishni maqsad qiladi” hamda mehnat ishtirokchilari harakatini o’zaro mutanosib bo’lishiga ko’mak bergan bo’ladi” [2]. Xususan, dehqonchilik qo’shiqlarida bir tovushga ba’zan yondosh ikki tovush nisbatiga tayangan ritm yettiligi katta ahamiyat kasb etadi. Shu bois bu qo’shiqlarda 7-bo’g’inli she’rlar keng qo’llaniladi. “Xo’p mayda” qo’shig’ida yetti tuzilmasi “re” tovushi asosida hosil qilinib keyingi misrada kvartagacha, uchinchi misraga kelib esa kvinta doirasiga yetadi hamda to’rtinchi misra davomida tayanch “re”ga qaytib tushadi. Qo’shiqning naqarotida yettilik tuzilmalari ritm jihatdan yanada salabatli tus oladi.

Ha – vo yog’ - di ho’l bo’l – di = 7
E – shik och-gan kim bo’l – di = 7

“Qo‘sh haydash” qo‘shig‘ida dastlabki yettilik tuzilmasi () ikki tavush “fa - sal” asosida “yasalib”, keyingi misralar davomida kvartagacha rivoj topadi.

 =7
 Qo‘sh - ga il - dam yur - ma - sang = 7
 = 8
 Uch - chan - ga - tur - tib qo‘ - ya - man = 8

Dehqonchilik qo‘shiqlarining tor ovoz hajmida kelishini mehnatkash asosiy kuchini mehnat jarayoniga sarflab, qo‘shiqni imkon qadar tejam ovozda kuylashi bilan izohlash mantiqiy ko‘rinadi. Shunga misol qilib “O‘rmak qurdim”, “O‘rmak haqida”, “Toba toshim”, “Urchug‘im” haqidagi qo‘shiqlarni keltirishimiz ham mumkin. Jumladan, “O‘rmak qurdim” kvarta (do-fa) ovoz doirasida “Urchug‘im” esa kvinta (mi-si) orolig‘ida joylashgan tovushlar asosida aytiladi. Darvoqe, bu namunalarda ham yettilik va sakkizlik tuzilmalari dastlabki asos sifatida muhim o‘rin tutadi.

 = 7
 O‘r - mak qur - dim bog‘ - lar - ga = 7
 O‘r - mak yet - sin tog‘ - lar - ga = 7
 O‘ - to - vim - tez - roq - bit-sin = 7
 Biz-cho - pay - lik - o‘r - moq -qa = 7

Mehnat jarayoniga bog‘liq ayrim qo‘shiqlarda, jumladan, “Tegirmon”, “Gupi”, “Toba toshim”, “Jun taroqni tarayman” kabi qo‘shiqlarda bu turdagi qo‘shiqlarga xas muqimlashgan o‘ziga xos ohanglar paydo bo‘lgan. Ushbu ohang tuzilmasi “Yor-yor” andozasi kabi kichik tersiya qabig‘ida bo‘lsad-da, biroq, undan farqli o‘laroq mazkur tuzilma kechik sekunda emas, balki, tavushlar harakati katta sekunda + kichik sekunda yoki aksincha (kichik 2 + katta 2) nisbatida keladi. Misal. “Tegirmon”, “Gupi” qo‘shiqlarning she’riy tuzilmasi 7 bo‘g‘indan iborat bo‘lib, “Toba toshim” qo‘shig‘ining she’riy tuzilmasi bir oz o‘zgargan 8 bo‘g‘inli shaklini ko‘rish mumkin [2].

Shunisi e’tiborliki, mehnat qo‘shiqlarida aniqlangan ohang tuzilmasi o‘zbek xalq musiqa ijodidagi mashhur “Yallama yorim” yallasini eslatadi:

 Қал- дир-ғоч қо - ра э - кан, қа - но-ти о - ла э-кан, ёш-лик-да бер-ган кўн-гил ай- рил-мас ба-

 ло э - кан. Ял-ла-ма-ё- рим, ял-ло-ла, ял-ло-ла - шай- лик, бе-дод- ла -

Dastlab, bu kabi qo‘shiqlarning she’riy tuzilmasi kichik tersiya qobig‘ida kelishi asosini “Yallama yorim” qo‘shig‘i negizida yaratilgan (variantlashgan shakli) deb qaralgan edi. Biroq, nazarimizda, mehnat qo‘shiqlarining she’riy tuzilmasini ritmik jihatdan 7 bo‘g‘indan iboratligi, kichik tersiya qobig‘ida

kelishini hamda bir emas, balki bir necha qo‘shiqda shu xususiyatlarni namoyon bo‘lishini, shuningdek, “Yallama yorim”ni mehnat qo‘shiqlaridan keyin vujudga kelganligini e‘tiborga olib, “Yallama yorim” qo‘shig‘i mehnat qo‘shiqlari asosida yaratilgan degan taxminga kelindi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

Karomatov F. M. O‘zbek xalq musiqasi merosi. XX-asr. Terma, yalla, qarsak, **KIRISH** maqolasi. – Toshkent. G‘. G‘ulom nomidagi Adabiyot va sanat nashriyoti. 1985. B. -2 -23.

Ibrohimov O.A. „O‘zbek xalq musiqa ijodi” (metodik tavsiyalar 1-qism), Toshkent. 1994y. B. 62.

Panjiyev Q. B. O‘zbek xalq qo‘shiqchilik ijodiyoti. O‘quv qo‘llanma. Toshkent. 2022. B. 80.

Musiqqa san’ati yosh avlodni tarbiyalash vositasi sifatida: musiqqa psixologiyasining ijrochi mahoratiga ta’siri

Muallif: Xidoyatullayeva Gulsora Zoirovna ¹

Affilyatsiya: O‘zDK huzuridagi B.Zokirov nomidagi Milliy estrada san’ati instituti o‘qituvchisi ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14384539>

ANNOTATSIYA

Hozirgi kunning ta’lim sohasidagi muammosi, axborotning haddan tashqari ko‘pligi, shiddatli sur’atda rivojlanishni talab etayotgan zamonaviy ijodkorlikning eng qisqa va to‘g‘ri yo‘li – inson ruhiyatiga e’tibordir. Maqolada o‘rta asr sharq allomalari risolalarida musiqqa psixologiyasiga nisbatan birlamchi farazlari va hozirgi kunda yosh avlodni tarbiyalashda bu fanining o‘rni.

Kalit so‘zlar: Yosh avlodni tarbiyalash, musiqqa san’ati, musiqqa psixologiyasi, ijrochilik mahorati, Botir Zokirov.

Bugun O‘zbekiston respublikasi rivojlangan, taraqqiy etgan jamiyatni qurishda jadallik bilan olib borilayotgan yosh avlodni xar tomonlama kamol toptirish maqsadida, ularni ma’naviy, siyosiy va ongli shaxs etib tarbiyalash, estetik madaniyatini oshirish kabi masalalar birlamchi vazifalardandir. Ayni vaqtda, yosh avlodni xar tomonlama kamolotga yetkazish borasida ta’lim sohasida o‘qitish tizimini yaxshilash uchun pedagogik texnologiyalarni innovatsion usulda rivojlantirish, hamda milliy qadriyatlar va an’analarni chuqur o‘rganib yosh avlodga eng yaxshi namunalarni yetkazish kabi ijobiy ishlar amalga oshirilib kelinmoqda. Barkamol avlodni axloqiy tarbiyalashni keng ko‘lamda olib borishda, san’at, xususan musiqqa san’atini mukammal o‘rganish katta tarbiyaviy kuchga egadir. Musiqqa estetik va ma’naviy rohatlanish, zavqlanishning eng katta manbai bo‘lib, insoniyatni butun hayoti davomida hamrohlik qilib kelmoqda. Musiqqa – bu san’at bo‘lib, insonga eng katta hissiy va ruhiy ta’sir o‘tkaza oladigan kuchga ega omil. Zero bu san’at eng qadimiy, ayni chog‘da zamonaviy va xar qaysi xalqqa yaqin bo‘lgan san’at turi sanaladi.[4.2]

Sharqning o‘rta asr tarixidan buyuk qomusiy olim, musiqqa cholg‘ularini mohirlik bilan chalgan Abu Nasr Forobiy o‘z ijrosi bilan kishilarni quvontirish yoki qayg‘uga solish, ovutish yoki chuqur o‘y surishga majbur qilish, xursand qilish, hayratga solish va hatto uxlatib qo‘yishning uddasidan chiqa olganligi haqidagi hikoyat va rivoyatlar bizgacha yetib kelgan. Bu nima? Ijrochining mahoratimi? Shaxsiyat xususiyatlarining musiqqa orqali inson ongiga, ruhiyatiga ta’sirimi? [2.3] Musiqqa san’atini inson ruhiyati bilan bog‘lar ekanmiz, nafaqat B.Zokirov nomidagi Milliy estrada san’ati instituti, balki musiqqa madaniyati ixtisosligi bo‘yicha o‘qitayotgan Oliy ta’limlarda xam psixologiyaning bir qismi bo‘lmish – musiqqa psixologiyasini o‘rganilishi va shu ixtisoslik bo‘yicha kadrlarni tayyorlash kabi dolzarb masala ko‘rib chiqilishidan umidvorman.

Professional musiqachi, mutaxassis - musiqqa psixologiyasidagi jihatlarni yetarli darajada o‘zlashtirib olishi kerak. Bu musiqiy tovushlar, obrazlar, tafakkur va hissiyotlar dunyosi kishi ruhini ko‘taradi, uni borliq bilan birlashtiradi, gohida tasavvurlar, xayollarning tushuntirib bo‘lmas imkoniyatlarini ochadi, dunyoning cheksiz kengliklariga olib ketadi, haqiqatga, idealga yaqinlashtiradi, hayotimizni ma’noli, mazmunli, ma’naviy boy va go‘zal qiladi. Oliy dargoh talabalari kelajakda 85-90%i kun kelib pedagoglik kasbida faoliyat yuritishni boshlaydi. Hozirgi shiddatli axborot oqimida arang qolib ketayotgan yosh avlod, qay bir ma’lumot to‘g‘ri, qay biri foydasizligiga ahamiyat xam berib o‘tirmaydi.

Bunday musiqiy did, ruhiyatni tarbiyalatishdagi muammoni musiqa psixologiya fanini atroflicha ta'lim tizimiga bo'lajak san'at sohasi pedagoglarini tarbiyalashda tayanch bo'ladi deb o'ylayman. Chunki, musiqa psixologiyasi — psixologiyaning shunday sohasiki, u musiqaviy eshitish qobiliyati, eshitish sezgisining chegaralari, musiqaning lad, ritmikasini his qilish, sozni taktil (paypaslab) sezish, musiqaning anglanishi, yoddan saqlashi, ijro etilishi va undan bahramand bo'lish kabi masalani qamrab oladi. Platon aytgandiki, "davlatning qudrati va kuchi - unda qanday usulda, parda va sur'atda musiqa yangrashiga bog'liq".[2.4]

O'rta asrlarda Yaqin va O'rta Sharqda musiqa psixologiyasi Forobiy, Ibn Sino, Jomiy, Marog'iy, Kavkabi kabi buyuk mutafakkirlar ijodida o'z rivojini topdi. Masalan, Forobiy (873 — 950) "Musiqqa haqida katta kitob"ida musiqaning inson psixologiyasi va ruhiy olamidagi ulkan ahamiyati haqida yozgan. Ibn Sino (980—1037) musiqaning ruh bilan birgalikda tanaga ham shifobaxsh ta'sir ko'rsatishi haqida aytib o'tgan. U musiqani ham fiziologik, ham psixologik nuqtai nazardan o'rgangan. Abdurahmon Jomiy (1414—1492) "Risoi musiqqa"sida, interval oralarining his etilishi, ularning melodik va garmonik tuzilishlari, konsonans (yoqimli) va dissonans (yoqimsiz) bo'lishlari haqida fikr yuritgan.[2.8] Hozirgi zamon san'atida yuzaga kelgan ikki qatlam, ya'ni milliy mumtoz va milliy estrada musiqasini yosh avlodga o'rgatishda bir qancha tizimli islohotlar amalga oshirilmoqda. Bunga misol davlatimiz rahbarining 2017-yil 17-noyabrdagi "O'zbek milliy maqom san'atini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori bo'lsa, boshqa tomondan 2020-yil 2-dekabrdagi "O'zbekiston xalq artisti Botir Zokirov tavalludining 85 yilligini keng nishonlash to'g'risida"gi qarorni aytish mumkin. Maqsad, bir tomondan, o'zbek milliy maqom san'atini yanada rivojlantirish, bu borada shakllangan ijro va ijodiy maktablar an'analari, buyuk bastakorlar, hofiz hamda sozandalar merosini chuqur ilmiy asosda o'rganish va qayta tiklash, targ'ib qilish, xalqimizni musiqiy merosimizning eng go'zal an'alaridan bahramand etish bo'lsa, ikkinchi tomondan yoshlarni Vatanga muhabbat, istiqloq g'oyalariga sadoqat, milliy an'ana va qadriyatlarimizga hurmat ruhida tarbiyalashning muhim vositasi sifatida milliy estrada musiqa san'atini rivojlantirishga alohida e'tibor berishdir. Shu o'rinda ta'kidlash lozimki, milliy estrada musiqa san'atimizning asoschisi Botir Zokirovning ijodiyoti hozirgi kun yoshlari uchun katta tarbiyaviy, ruhiy-estetik maktab vazifasini o'tashi shakl shubhasiz.[3.2] Uning yuqori salohiyatli san'atkor sifatida eslashimizga sabab, ijodidir. B.Zokirov nafaqat qo'shiqchilik sohasida, balki, tasviriy san'at, she'riyat, kino va teatrdagi o'zining so'nmas asar namunalari va ijrolari bilan tilga olinadi. [1.123]

XULOSA o'rnida aytish lozimki, milliy estrada musiqa san'atimizni yorqin namoyandasi bo'lmish Botir Zokirov ijodini o'rganishda uning nafaqat materialistik jihatlari, balki asarlaridagi ijodiy ruhiyatni chuqur o'rganish va o'rgatishda musiqa psixologiya fani qo'l kelishi mumkin. Bu nafaqat milliy estrada musiqamizda, balki musiqa san'atimizning barcha jabhalarida qo'llanilsa maqsadga muvofiq bo'lardi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

- Mannopov S. "O'zbek xalq musiqasi madaniyati". Toshkent 2004
 Kadirov R.G. Musiqqa psixologiyasi. Toshkent 2005
 Jo'rayev A. Qo'shish dunyosining majnuni. "Tafakkur" jurnali 2006/2
 Xidoyatullayeva G.Z. Fortepiano sinfida an'anaviy va zamonaviy o'qitish usullarining uyg'unlashuvi. "Oriental art culture" ilmiy-metodik jurnal. 2020/3

MUSIQA DARSLARIDA TOPISHMOQLARNING O’RNI VA AHAMIYATI

Muallif: Suvonqul Namozov ¹

Affilyatsiya: Samarqand viloyati Bulung‘ur tuman Maktabgacha va maktab ta’limi bo‘limiga qarashli
26-umumta’lim maktabi musiqa madaniyati fani o‘qituvchisi ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14384626>

Musiqa darslari reja bo‘yicha haftasiga 1-soat etib belgilangan. Ammo shu bir soatlik darsni o‘quvchilar intiq bo‘lib kutishadi. Ular nafaqat kuylash, balki musiqaning sehrli olami bilan ham yaqindan tanishadilar. Ammo darsliklarda ma‘lumotlar juda qisqa berilgan va o‘quvchilar ularni eslab qolish uchun bu ma‘lumotlar kamlik qiladi. Shu o‘rinda men ma‘lumotlarga topishmoq orqali murojat etaman. Masalan karnay cholg‘usi haqida

Oltindayin porlayman,
Tantanaga chorlayman.
Misdan yasalgan tanim,
O‘zbekiston vatanim.
Sevimli ukam surnay,
Deydilar meni(karnay)

Bunda axborot kompetensiyasini qo‘llagan holda karnay cholg‘usi haqida ma‘lumot berilyapdi. Uning misdand yasalganligi, milliy cholg‘umiz ekanligi, tantanalarda ijro etilishi va surnay bilan birga ijro etilishi haqida topishmoq orqali soddagina ta‘riflanayabdi. Ma‘lumki o‘quvchilar topishmoqlarni sevib tinglashadi va ularni jonli bilan topishga harakat qilishadi. Shu o‘rinda milliy cholg‘ularimizning o‘xshashlik jihatlari ko‘p bo‘lganligi uchun o‘quvchilar ba‘zan ularning nomlarini adashtirishadilar, shu ma‘noda topishmoq orqali murojat yaxshi samara beradi. Tanbur va dutor, bulamon va surnaylar bir-biriga o‘xshaydi.

Sozlanishim kvinta,
Ba‘zan esa kvarta.
Ipakdan bor ikki tor
Ohanglarda menga yor
Bundan hech qilmayman or
Deydilar meni (dutor)

Yoki tanburga
Bir oz dilni g‘ashlayman,
Ba‘zan ko‘zni yoshlayman.
Barmoq taqqanda noxun,
Torlarim yiglar xun-xun.
Emasman hech takabbur
Xas pardali men (tanbur)

Yoki alteratsiya belgilariga
Kuyni ko‘tarib bir oz,
Deyman ohang bo‘ldi soz.
Demang meni panjara,
Menda ham bor shajara.
Qoldirib o‘zimdan iz,
Atashar meni (diyez)

Yarm tonga pastlayman,
Doim tartib saqlayman.
Bir oz qorincham semiz,
Emasman hech betamiz.
Qani ayt-chi sen Jamol

Deydi-ku meni (bemol)

Notalarga.

Besh chiziqda sakraymiz,
Joy almashib yayraymiz.
Kuy,ohang yaratamiz,
Barchani qaratamiz.
Topolmaysiz hech xato
Bizlar-chi quvnoq (nota)

Hamma joyim ozoda,
Yuzim oppoq va toza.
Shaklim oval yumaloq,
Yonlarimda yo‘q tayoq.
Qilmang sira ham xato,
Der meni butun (nota)

Maqom haqida
Atamamiz " o‘rin-joy,"
Bilsang kerak hoy-nahoy.
Tarkibimiz juda soz,
Hurmatlashar deb mumtoz.
Xizmatdamiz biz mudom,

Shu tartibda boshqa topishmoqlar ham o‘quvchilarda musiqaga bo‘lgan mehrni oshiradi va ularda musiqa cholg‘ularini, atama terminlar va musiqaning ifoda vozitalarini yodda saqlab qolishda muhim rol o‘ynaydi va yaxshi natija beradi.

Meni ko‘p yillik ijodiy tajribalarim davomida hamda ilmiy-amaliy kuzatishlarim, o‘zbek milliy cholg‘ularining o‘ziga xos xususiyatlari, ijrochilik tembridan kelib chiqib, ularning ayrimlarini go‘yo bahslashib qolgan, jarayoniin she‘riy misralarga tushurishga harakat qildim. Quyida ularni ayrimlarini keltirib o‘tdim:

O‘ZBEK MILLIY CHOLG‘ULARI BAHSI.

Orkestrda jam bo‘ldi,
Barcha milliy cholg‘ular.
Atrof shovqinga to‘ldi,
Bari obro‘y belgilar.

Changni besh-olti kishi,
Ko‘tarib keldi zo‘rg‘a.
Anchayin xurmatlashib,
O‘tqazib qo‘ydi to‘rga.

Shunda bahs boshlandi,
G‘ala-g‘ovur avjida.
Bir-biriga tashlandi,

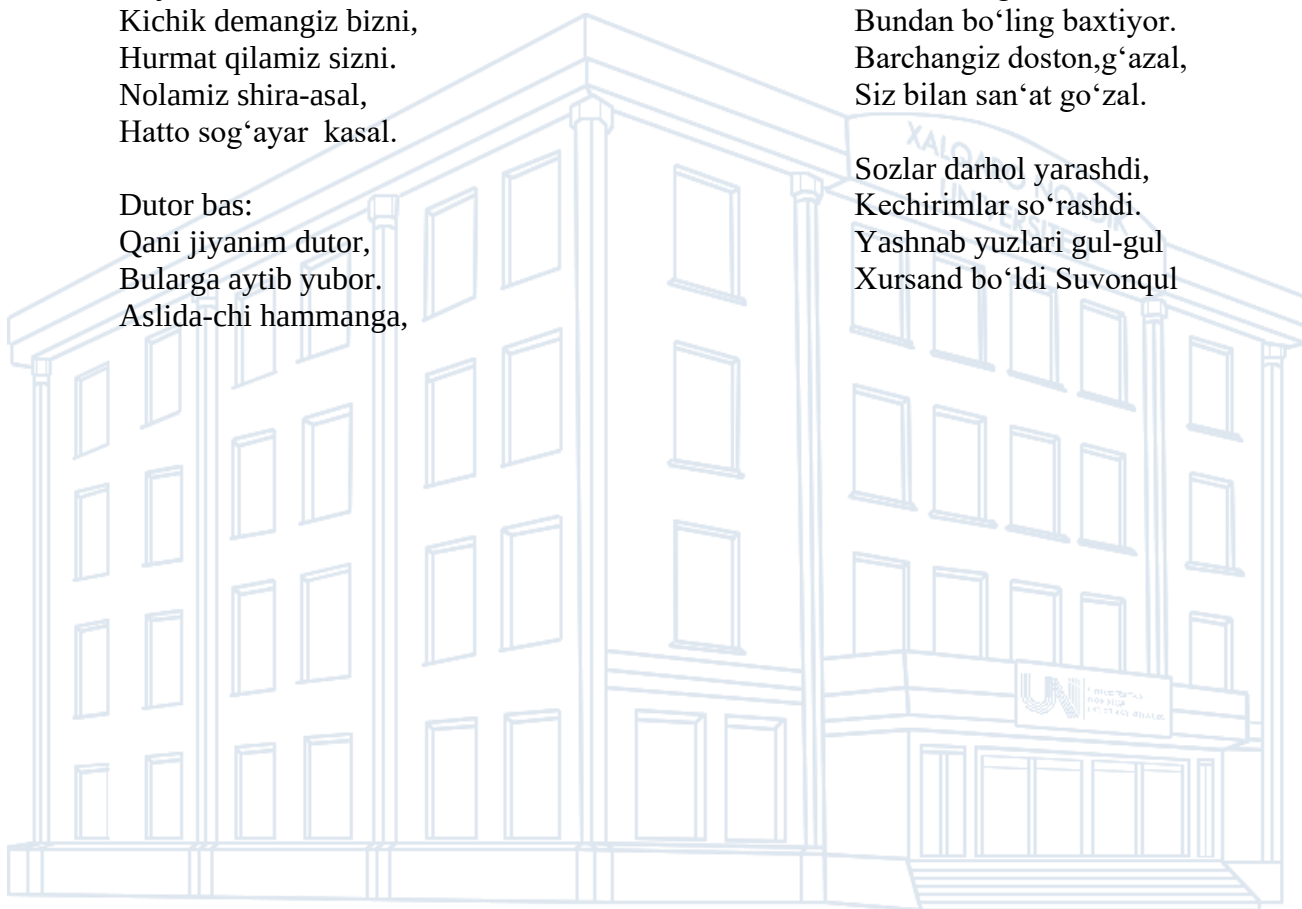
Derlar bizlarni (Maqom)
Aytsam sizga tafsilot,
Sherigimdir mushkulot.
Mazmunim "ko‘mak,zafar,"
Qo‘shiq kuylar har safar.
Topsangiz beray qasr
Deydilar meni (nasr)

Baxshilarga
Moziylardan so‘zlaymiz,
Terma,doston kuylaymiz.
Jo‘rdir bizga do‘mbira,
Qo‘ldan qo‘ymaymiz sira.
Aytin-chi siz yaxshilar,
Deydi bizni (baxshilar)

Tinim bilmay bo‘zlayman,
Dasht-u qirni izlayman.
Momom rosa chaladi,
Barcha qoyil qoladi.
Gapim tinglang bir og‘iz
Deydi meni (Changqo‘biz)

Holat yomondir juda.
Doira:
Zarbamni tatib ko‘ring,
Mensiz barchangga qiyin.
Agar usul bermasam,
Hammalaring bir tiyin.

Rubob:
Barchangizdan o‘zim zo‘r,
Dedilar-ku kerilib.
Bo‘laman men doim jo‘r,
Kibrlarga berilib.

Chang:
Bormi o'zi sizlarda,
Diyonatu nomus or.
Axir yakka o'zimda,
Qirqdan ziyod bordir tor.

G'ijjak:
Agar tortsam-chi kamon,
Holingiz bo'lar yomon.
Taratsam gar men sado,
Tiz cho'kar shohu-gado.

Nay:
Kichik demangiz bizni,
Hurmat qilamiz sizni.
Nolamiz shira-asal,
Hatto sog'ayar kasal.

Dutor bas:
Qani jiyanim dutor,
Bularga aytib yubor.
Aslida-chi hammanga,

Men o'zimdir poy devor.
Dirijyor kelib qoldi,
Sozlarga quloq soldi.
Bahs-u munozaralardan,
U xayronu lol qoldi.

Dirijyor:
Zoye ketkizmanglar vaqt,
Har kim o'zichadir haq.
Shuni doim bilinglar,
Doim yodda tutinglar.

Hammaning o'z o'rni bor,
Bundan bo'ling baxtiyor.
Barchangiz doston,g'azal,
Siz bilan san'at go'zal.

Sozlar darhol yarashdi,
Kechirimlar so'rashdi.
Yashnab yuzlari gul-gul
Xursand bo'ldi Suvonqul

O’N IKKI MAQOM VA UNING TARIXIY JARAYONLARI

Muallif: Yulodshev Umidjon Yuldoshevich ¹

Affilyatsiya: Xalqaro Nordik universiteti “Musika ta’limi” kafedrasida dotsenti, pedagogika fanlari bo’yicha falsafa doktori (PhD) ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14384699>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada o’n ikki maqomning shakllanish shart-sharoitlari, uning tarixiy bosib o’tgan yo’li, maqom tushunchasi, mazmuni va o’zbek va tojik xalqlarining mumtoz musiqasi hisoblangan “Shashmaqom”ning tarkib topish shart-sharoitlari hususida fikr bildirilgan.

Kalit so’zlar: maqom, o’n ikki maqom, muhom, raga, klassik musika, kasbiy musika, an’ana, tarix, taraqqiyot, turkum musika.

Musika san’ati haqida gap borganda, uning mashaqqatli va mazmunli tarixiy taraqqiyot yo’li haqida to’xtalmaslikning iloji yo’q. Ma’lumki, yer yuzida yashovchi turli tilli, turli dinli, turli madaniyatli bo’lgan barcha xalqlarning o’z madaniyati va san’ati, shuningdek, musiqiy merosi mavjud bo’lib, ushbu ma’naviy meros mazkur xalqlarning yuksak ma’naviy boyligi hisoblangan. Ayniqsa, bu borada Sharq xalqlarining musiqiy madaniyati har bir xalq milliy musiqasining asosini tashkil etgan, nazariy va amaliy musika ijrochilik maktablariga ega bo’lgan. Sharq xalqlarining musiqiy merosi boyligi bo’lgan maqom, mug’om, navba, raga, kyui singari mumtoz professional musiqiy ijrochiligidan aniq turkumlari turli davrlarda turli ko’rinish, shakl, usul, vosita va yo’nalishlar bilan ijro etilib kelingan va rivojlanib kelmoqda.

Xuddi shuningdek, o’zbek musika merosida mumtoz kasbiy musika san’atida maqom va uning turkumlari, shu jumladan xam o’zbek va tojik xalqlarining ulkan musiqiy boyligi hisoblangan “Shashmaqom” asarlari xalq bastakorlari ijodi natijasida shakllangan va ravnaq topgan desak mubolag’a bo’lmaydi. Hozirga kelib, ushbu turkum ijrolarining aniq shakliga, xarakteriga va an’anaviy ijro uslublariga ega ekanligi quvonchi hol. Biroq, bugungi globallashuv jarayonida biz ushbu qo’limizda mavjud bo’lgan manbaalar bilan kifoyalanib qolishimiz, kelajak musika avlodlari oldida yetkazishimiz lozim bo’lgan musika merosimizni to’laligicha va buzilmagan holda yetkazish kabi mas’uliyatimizdan bir oz og’ishgan bo’lamiz.

Buning asosiy boisi shundaki, o’tgan maqomdon va bastakor ustozlarning bu borada qilgan ulkan ijodiy mehnatlarining natijasida yuzaga kelgan maqom tarkibining XII-XVII asarlarda naqadar ulug’vorligi hamda tarkibida o’n ikki maqom bilan kengligi ko’z-ko’z qilgudek musiqiy merosimiz borligi bilan faxr tuyg’usini aytib o’tishimiz lozimdir. Maqom ijrolari musiqiy madaniyatimizning asosini tashkil etganligi sababli bugungi globallashuv sharoitida mazkur mavzuga ko’prok to’xtalib o’tishimiz mavzuning naqadar dolzarbligidan dalolat beradi.

Shu o’rinda mavuom atamasi va uning mazmuni haqida to’xtalib o’tsak. “Maqom” so’zining lug’aviy ma’nosi arabchadan kelib chikkan bo’lib, “joy”, “ma-kon”, “o’rin” ma’nosini anglatadi. Musiqiy ma’noda maqom tovush hosil qiladigan joy yoki aniq parda ma’nosini tushunish demakdir. Albatta, ijroda tovushsiz yoki aniq pardasiz tovush, ohang, kuy, ashula shakllanmaydi va aniq musiqiy oxangni kashf etolmaydi. “Maqom” so’zining ma’nosi shundan kelib chiqqan bo’lishligi tabiiy holdir. Chunki maqom aniq pardadan boshlanadigan va tugallanadigan kuy va ashulalar majmuasini ifodalaydi.

Maqom atamasi VIII-X asrlardan Uklidis, Arastu singari yunon olimlarining musiqa nazariyasiga bag'ishlangan asarlarning arab tiliga tarjima kilinishi natijasida qo'llanila boshlangan degan g'oyalar ham mavjud. X asrda yashab ijod etgan Yaxyo bin Abu Mansurning musiqa nazariyasiga doir asarida, musulmon Sharq xalqlarida yunon musiqa nazariyasidan oldin ham o'z yerlik xalqlarning o'ziga xos musiqa nazariyasi mavjud bo'lganligini aytib o'tadi.

Maqomlarning nazariy va amaliy tomonlarini IX-XV asrlarda yashab ijod etgan al-Kindiy, al-Forobiy, al-Xorazmiy, Ibn Sino, al-Urmaviy, ash-Sheroziy, al-Xusayniy, al-Marvaziy singari ulug' olimlarning aynan musiqa merosiga bag'ishlangan juda ko'plab bitilgan asarlarida chuqur ilmiy sharxlar bilan asoslab berilgan.

Bu jarayonlar XIV-XVII asrlarda Markaziy Osiyo, Xuroson, Ozarbayjonda ham o'n ikki makom (duvozdx makom) mavjud bo'lganligi tarixiy manbalarda o'z aksini topganligi, ko'pgina yozma manbaalarga qayd etilgan.

O'n ikki makom haqida aniq ma'lumotlarni XVI-XVII asrlarda yashab ijod etgan olimlar Najmiddin Kavkabi, Buxoriy va Darvesh Ali Changiy o'z asarlarida aks ettirib berganlar. Ularning risolalarida Buxoro xonligi davrida ijro etilgan o'n ikki makom va ular asosida bastakorlar tomonidan bastalangan kuy va ashulalar va bastakorlar haqida ma'lumotlar berilganligi mazkur sohada o'n ikki maqom bilan bog'liq ma'lumotlar haqidagi fikrlarni yana jonlashtirish lozimligidan dalolat beradi. Shundan kelib chiqib **XULOSA** kilish mumkinki, o'n ikki makom XVIII asr va undan keyingi to O'rta Osiyoda xonliklar va amirlikni tugatilishiga qadar mavjud bo'lgan va aholining ijtimoiy musiqa merosida yetakchilik qilgan. Shu nuqtai nazardan kelib chiqqan holda XVIII asrning oxirlariga kelib, O'zbekiston va Tojikiston xududida o'n ikki maqom asosida shashmakom asarlari tartibga solinganligiga to'la asos bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Akbarov I.A. Musiqa lug'ati. - T.: O'qituvchi, 1997.

Fitrat A. O'zbek klassik musiqasi va uning tarixi. - T.: Fan, 1993.

Mannopov S. O'zbek xalq musiqa madaniyati. O'quv qo'llanma. 2004. 148 b.

II SHO‘BA: Musiqiy-nazariy fanlarni o‘qitishda innovatsion ta’lim texnologiyalari

MUSIQIY-NAZARIY FANLARNI TASHKIL ETISHDA INNOVATSION YONDASHUV

Muallif: A’zamjonova Nozima Yusufvna ¹, Abdullayeva Maftuna Baxtiyorovna ²

Affilyatsiya: Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti tayanch doktoranti ^{1,2}

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14405373>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada o’sib kelayotgan yosh avlod tarbiyasida, uni shaxs sifatida barkamol bo’lib yetishishida musiqiy-nazariy fanlarning roli va ahamiyati, darskarda innovatsion usullarning qo’llanilishining ijobiy natijalari haqida so’z yuritilgan.

Kalit so’zlar: Inson, shaxs, tarbiya, ta’lim, musiqa, dars, mashg’ulot, san’at, pedagogika, innovatsiya, texnologiya.

Xalqimiz asrlar davomida juda katta hayotiy tajriba to’pladi, uni takomillash-tirdi va ijtimoiy hayotida turli vositalar orqali kelajak avlodga meros qoldirdi. Musiqa inson hissiyotiga kuchli ta’sir ko’rsatish imkoniyatiga ega, o’quvchilarni nafo’sat olamiga olib kirish va axloqiy-g’oyaviy tarbiyalashning muhim vositasi sifatida xizmat qiladi. O’zbekistonda uzluksiz ta’lim tizimi asosida shaxsni rivojlantirishda juda katta e’tibor berilib kelinmoqda. Bu o’rinda shubhasiz musiqa darslarida e’tibor tubdan takomillashtirilib, uni yanada rivojlantirish masalasiga e’tibor o’zgacha tus oldi. Kelajak avlodni barkamol inson etib tarbiyalashga alohida urg’u berilishi juda ham ahamiyatli va quvonarli holdir.

Ma’lumki, har bir dars mavzusini o’rganishda o’ziga xos texnologiya, usul va vositalarni tanlashga to’g’ri keladi. O’qitish jarayonida yuqori natijaga erishish uchun dars jarayonini oldindan ketma-ketligini mo’ljallash kerak bo’ladi. Bunda o’qituvchi fanning o’ziga xos tomonlarini, o’quv jarayonini va sharoitini, o’quvchilarning ehtiyoji va imkoniyatlarini, bilim saviyasini, sharoitga qarab ishlatoladigan texnologiyalarni tanlash lozim. An’anaviy ta’lim o’quvchilarni tayyor bilimlarni o’zlashtirishga o’rgatadi, unda o’qituvchi shaxsi asosiy o’rinni egallagan bo’lib, o’quvchi esa bu jarayonning passiv ishtirokchisi bo’lib kelgan. Ilmiy texnika revolyutsiya davrida o’quvchi o’zlashtirishi lozim bo’lgan ilmiy axborot xajmining keskin oshib ketishi bilan an’anaviy ta’lim kam samarali bo’lib qoldi. Ana shuning uchun kelish davri interaktiv metodlar, innovatsion pedagogik va axborot texnologiyalarini o’quv jarayoniga kiritishga qiziqish tobora kuchayib bormoqda. Zamonaviy texnologiyalar o’quvchilarni egallayotgan bilimlarini o’zlari qidirib topishga, mustaqil o’rganish, taxlil qilish va olingan bilimlardan o’zlari **XULOSA** chiqarishga o’rgatadi. Innovatsion texnologiyalar inglizchadan “innavaton” yangilik kiritish – pedagogik jarayon, ya’ni o’quvchi va o’qituvchi faoliyati o’zgarish, yangilik kiritish, o’quv jarayonida interaktiv metodlardan to’liq foydalanishni o’z ichiga oladigan vositalar esa o’quvchining birgalikda faoliyat orqali ta’lim mazmuniga ta’sir ko’rsatadigan vositalarni o’z ichiga oladi. Bunday hamkorlikning o’ziga xos xususiyatlari quyidagilardan iborat: o’quvchining bilim olish ishtiyoqini muntazam oshirib boorish; o’quvchining xar qanday muammoga ijodiy yondashuviga o’rgatish; pedagog va o’quvchi faoliyatining o’zaro hamkorligini ta’minlash; o’quvchining dars davomida befarq bo’lmasdan, ijodiy fikrlashi va izlanishiga imkon yaratish.

Bu jarayonda kafolatlangan natijaga erishish o'qituvchi bilan o'quvchining xamkorligida faoliyati, o'quvchining ijodiy ishlash, mustaqil fikrlashi, izlanishi, taxlil qilishi va xulosalay olishi, o'quvchining o'zig'ava guruhga, guruhning o'quvchiga baho berishiga imkon yaratilishi bilan bog'liq.

Ta'limni tashkil etishning noan'anaviy shakllarining xilma-xilligi turli xil faoliyat turlari uchun keng sharoitlarni yaratadi, bu nafaqat o'quvchining aqliy jarayonlarining butun majmuasini o'z ichiga olishga imkon beradi, asosiy ta'lim doirasini kengaytirishni, balki maxsus kasbiy bilim va ko'nikmalarni olishga imkon beradi. Ayniqsa, musiqiy ta'limni zamon talablari darajasiga ko'tarish, ta'lim tizimiga ilg'or innovatsion va pedagogik texnologiyalarni keng joriy etish muhim davlat ahamiyatiga molik masalalardan biri sifatida kun tartibida turibdi. Musiqiy- nazariy fanlarni o'qitishda pedagogik texnologiyalardan foydalanish Pedagogik texnologiya va pedagog mahoratga oid bilim, tajriba va interfaol metodlar o'quvchi-talabalarni bilimli, yetuk malakaga ega bo'lishlarini taminlaydi.

XXI asrda yangi texnologiyalar paydo bo'lishi munosabati bilan o'qitish uslubiyotiga yondashuv o'zgardi, o'qishni rivojlantirish masalalari eng muhim mavzulardan biri bo'ldi. O'quvchilarni ommaviy estetik tarbiyalash o'quv dasturlariga, o'qitish usullariga boshqacha, yangicha yondashuvni talab qiladi. Musiqiy nazariy fanlar o'qituvchilarning vazifasi bu jarayonni o'quvchilar uchun ijodiy va qiziqarli qilishdir.

Innovatsion ta'lim uslublari, multimediya va texnologiya vositalarining paydo bo'lishi, rivojlanishi, takomillashishi rivojlanayotgan jamiyat, yangi avlodning talab va ehtiyojlari bilan bog'liq. Ta'limning an'anaviy shakllari bilan bir qatorda, o'quvchilarga qisqa vaqt ichida minimal harakat bilan moslashishga imkon beradigan innovatsion usullar mavjud. Ta'lim tashkil etishning noan'anaviy shakllarning xilma xilligi turli xil faoliyat turlari uchun keng sharoitlarni yaratadi, bu nafaqat o'quvchining aqliy jarayonlarining butun majmuasini o'z ichiga olishga imkon beradi, asosiy ta'lim doirasini kengaytirishni, balki maxsus kasbiy bilim va ko'nikmalarni olishga imkon beradi.

Zamonaviy ta'lim jarayonida innovatsion texnologiyalarga, ilg'or pedagogik va axborot texnologiyalarga talab ortib bormoqda. O'quv jarayonida pedagogik texnologiyalardan foydalanish ta'lim tizimining sifatini yaxshilash, o'quvchilar bilimni kengaytirish, dunyoqarashini chuqurlashtirish, ko'nikma va qobiliyatlarni yaxshilashga yordam beradi. Innovatsion, pedagogic va axborot texnologiyalardan foydalanish o'quvchilarni bilimlarini kengaytirishga, bilim olishga qiziqishni oshirishga ishtiyoqni kuchaytiradi, darslarni tahlil qilish va xulosalar chiqarishga imkon beradi.

Musiqiy ta'limga yangicha yondashuvlar, shuningdek, o'quvchilar musiqiy qobiliyatlarini rivojlantirishda mutlaqo boshqacha, eng samarali pedagogik texnologiyalardan foydalanishni talab qiladi.

Musiqi inson tafakkurining o'ziga xos turi bo'lib, asosiy vazifani - inson bilan aloqa qilish funksiyasini bajaradi. Bunday darslarda ma'naviy, amaliy, ijodiy, individual dunyoqarash ustunlik qiladi, ya'ni avtoritar yondashuv va tegishli o'qitish usullaridan voz kechadi. Musiqi nazariyasi, solfedjio va garmoniya fanlarda innovatsion texnologiyalarni qo'llash mumkin va zarurdir. Yangi texnologiyalardan foydalanish musiqiy nazariy darslarini boyitadi va yangilaydi. Pedagogik fan va amaliyotning hozirgi rivojlanish bosqichida shaxsni shakllantirish muammolari dolzarbdir. Faqat mustaqil, ijodiy, ijtimoiy mas'uliyatli inson hayotiga va uning atrofidagi dunyoga ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Musiqiy-nazariy fanlar bo'yicha olingan bilimlarni tushunish, tajriba qilish va qo'llash ko'plab amaliy mashg'ulotlarda amalga oshiriladi. Bugungi kunda musiqiy ta'lim sifatiga qaratilayotgan e'tibor o'qituvchilardan ko'proq ishlashga va texnologiyalardan foydalanishga bo'lgan ehtiyojni oshirmoqda. Ta'lim jarayonida ilg'or pedagogik usullarni qo'llash va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan, shuningdek elektron manbalardan, o'quv va multimedia taqdimotlaridan foydalanish davr talabi ekanligini ta'kidlaymiz. Pedagogik texnologiyalarning xilma-xilligi ularni birgalikda ishlatishga, mavzular va bo'limlar bo'yicha o'qituvchiga eng munosibini tanlashga imkon beradi.

Multimedia (multimedia – ko'p muhitlilik) vositalari bu texnik va dasturlar to'plami bo'lib, u insonga o'zi uchun tabiiy bo'lgan juda turli-tuman muhitlarni: tovush, video, grafika, matnlar,

animatsiyalarni ishlatgan holda zamonaviy texnologiya bilan muloqatda bo'lib biror axborotni insonga odatdagidan ko'ra ko'proq qilish imkonini beradi. Musiqa nazariyasini o'qitishda multimedia manbalari an'anaviy ravishda quyidagilarga bo'linadi: musiqiy multimedia texnik jihozlari; musiqiy dasturiy ta'minot; kompyuterli va Mobil ilovalar (ma'lumotnoma, lug'at, o'yin, o'quv dastur)

Texnologik taraqqiyot to'xtamaydi va inson mehnatini engillashtirish uchun doimiy ravishda rivojlanmoqda. Shu munosabat bilan o'qitishning yangi bosqichi bevosita texnologiyalar bilan bog'liq. Texnologiyalar va musiqada innovatsiyalarning qo'llanilishi tufayli musiqiy ta'lim yanada qulay va qiziqarli asboblardan boyitilmoqda. Chunki taraqqiyot, ilm-fan, ma'rifat, madaniyat bir-biri bilan chambarchas bog'liqdir.

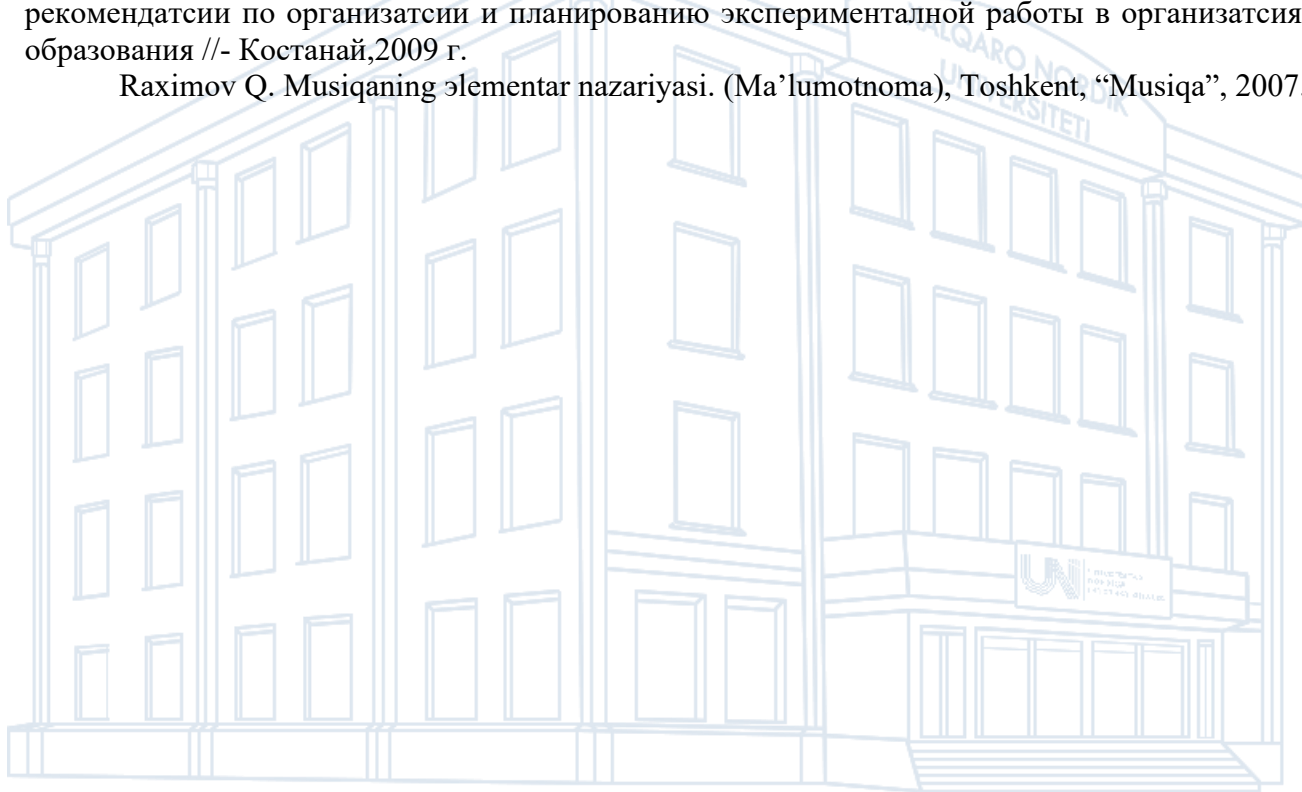
XULOSA qilib aytganda, musiqa nazariyasini o'qitishning hozirgi bosqichida innovatsion texnologiyalar va multimedia manbalaridan foydalanish muhimligini ta'kidlaymiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Uzbekiston Respublikasining Prezidenti 2017 yil 7 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha xarakatlar strategiyasi to'g'risida" farmoni.

Ардабаева Б.К., Белошническо Е.В., Дандыбаева Г.Т., Мишутина Е.И. Методические рекомендации по организации и планированию экспериментальной работы в организациях образования //- Костанай, 2009 г.

Raximov Q. Musiqaning elementar nazariyasi. (Ma'lumotnoma), Toshkent, "Musiqa", 2007.

MUSIQA TA’LIMINI O’QITISHDA INNOVATSION TA’LIM TEXNOLOGIYALARI: NOTA MUHARRIRI DASTURLARINING AHAMIYATI

Muallif: Fazliddin Abdusalomov ¹, dotsent S.T.Turatov ²

Affilyatsiya: O‘zbekiston davlat san‘at va madaniyat instituti Xalq ijodiyoti (cholg‘u ijrochiligi) magistratura bo‘limi 2-kurs talabasi ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14405520>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola musiqa ta’limida innovatsion texnologiyalarning, xususan, nota muharriri dasturlarining o‘rni va ahamiyatini yoritadi. Maqola globallashuv va raqamli texnologiyalar davrida musiqa ta’limining yangi yondashuvlar bilan to‘ldirilishi zaruriyatini ta’kidlaydi. Finale, Sibelius, MuseScore, Dorico kabi nota muharriri dasturlari ta’lim jarayonida qanday qo‘llanilishi, ularning turli imkoniyatlari va afzalliklari ko‘rsatilgan.

Kalit so‘zlar: Nota, muharriri, Sibelius, Finale, MuseScore, Dorico, kompozitsiya, musiqa sayqallash.

KIRISH

Hozirgi kunda globallashuv va raqamli texnologiyalar dunyosida ta’lim jarayonining samaradorligini oshirish uchun innovatsion yondashuvlar zarur. Musiqa ta’limida, ayniqsa, musiqa nazariyasi va kompozitsiya sohalarida zamonaviy texnologiyalar, jumladan, nota muharriri dasturlari, o‘quv jarayonini yangilashda muhim o‘rin tutadi. Nota muharriri dasturlari, xususan Finale, Sibelius, MuseScore, va Dorico kabi dasturlar, o‘quvchilarga musiqiy fikrlashni rivojlantirish, kompozitsiya va musiqa sayqallashtirishga oid bilimlarni mustahkamlashda muhim vositalarga aylangan. Bu dasturlar ta’lim jarayoniga qo‘shgan innovatsion yondashuvlar, musiqiy asarlarni yaratish, tahlil qilish va o‘qitishda interaktiv metodlarni qo‘llash imkonini beradi.

Asosiy qism. Musiqa o‘qitish jarayoniga ilg‘or innovatsion, yangi, zamonaviy texnika va texnologiyalarni joriy etish kun tartibidagi dolzarb masalaga aylandi, desak xato bo‘lmaydi. Demak, o‘zib kelayotgan qobiliyatli, yuksak iqtidor egasi bo‘lgan yoshlarga musiqa nazariyasi, garmoni, musiqa tarixi va ijrochiligi borasida bilimlarni singdirishda zamonaviy innovatsion ta’lim vositalarini keng qo‘llash ijtimoiy zarurat sifatida namoyon bo‘lmoqda. Yuqorida keltirilgan musiqiy nazariy fanlardan o‘quv kontentlaridagi nota matnlarini Sibelius, Finale, MuseScore, Dorico kabi nota muharriri dasturlaridan foydalangan holda dars jarayonining samaradorligini oshirishga erishish mumkin bo‘ladi. Sodda qilib aytganda, “Yuz marta eshitgandan, bir marta ko‘rganing afzaldir” iborasiga ayni misol bo‘la oladi. Nota muharriri dasturlari musiqa ta’limida bir qator afzalliklarni taqdim etadi. Ular o‘quvchilarni yaratishga, kompozitsiya va musiqa sayqallashtirishga o‘rgatishga imkon beradi. Dars jarayonlarida ushbu dasturlar yordamida o‘qituvchilar.

Dars rejalarini tuzishda: O‘qituvchilar o‘quvchilarga osonlik bilan musiqa darslarini yoritishda yordam beradi. Dasturlar musiqiy asarlarni to‘g‘ri va aniq yozishga imkon beradi.

- Kompozitsiya va musiqa sayqallashtirishga o‘rgatishda: Dasturlar yordamida o‘quvchilar asarlar yaratishni o‘rganadilar va musiqiy fikrlarini samarali ifodalash imkoniga ega bo‘ladilar.

- Nazariy fanlarni interaktiv o‘qitishda: O‘qituvchi musiqa nazariyasining murakkab konseptlarini interaktiv tarzda o‘rgatishi mumkin, bu esa o‘quvchilarning motivatsiyasini oshiradi.

Nota muharriri dasturlarining ta’limda qo‘llanilishining bir nechta asosiy yutuqlari mavjud:

1. O'quvchilarning texnik va ijodiy salohiyatini oshirish: Musiqa dasturlari o'quvchilarga musiqiy asarlar yaratishda erkinlik berish orqali ularning ijodiy fikrlashini rivojlantiradi. Dasturlar yordamida ular murakkab strukturalarni osonlik bilan tahlil qilishlari mumkin.

2. O'qituvchilar uchun vaqtni tejash va samaradorlikni oshirish: Dasturlar o'qituvchiga darslarni avtomatik tarzda tayyorlash, musiqiy tahlilni ko'rsatish va zarur hollarda o'quvchilarga feedback berishni osonlashtiradi.

3. Ta'lim jarayonini vizuallashtirish: Musiqa ta'limida vizuallashtirish orqali nazariy fanlarni o'rganish osonlashadi, bu esa o'quvchilarning o'rganish jarayonini samarali va interaktiv qilishga yordam beradi.

Pedagogik texnologiyalar bilan bog'lanishi: Interaktiv ta'lim usullari, masalan, muammoli o'qitish va loyiha metodlari, nota muharriri dasturlari yordamida yanada samarali amalga oshirilishi mumkin. Ushbu usullar o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida faol muloqotni ta'minlab, o'quv jarayonini yanada jozibador va ta'sirchan qiladi. Dasturlar orqali o'quvchilar o'z musiqiy asarlarini yaratish bilan birga, ularni tanqidiy tahlil qilish va jamoaviy ish olib borishni o'rganadilar.

Nota muharriri dasturlarining turlari va imkoniyatlari

Dastur	Tavsif	Funksionallik
Finale	Musiqa kompozitsiyasi va notalarini yozish uchun professional dastur.	Kengaytirilgan imkoniyatlar, mukammal tahrirlash va chop etish funksiyalari.
Sibelius	Keng tarqalgan, intuitiv interfeysga ega dastur.	Ko'plab tematikalashgan shablonlar, shuningdek, virtual orkestrlarni qo'llash.
MuseScore	Bepul va ochiq manbali dastur.	Asosiy notalar tahriri, kompozitsiya va interaktiv ta'limda qo'llanishi.
Dorico	Yangi avlod dasturi, ko'p funksiyali va intuitiv interfeysga ega.	Yangi texnologiyalar, musiqiy shakllarni yaratish va tahrirlash imkoniyatlari.

Finale – bu professional darajadagi nota muharriri dasturi bo'lib, asosan kompozitorlar, bastakorlar va o'qituvchilar tomonidan keng foydalaniladi. U musiqiy partituralarni yozish, tahrirlash va chop etish uchun yaratilgan. Finale o'zining keng funksionalligi, har bir detallarni aniq sozlash imkoniyati va kengaytirilgan notatsiya imkoniyatlari bilan mashhur. Bu dastur turli xil ansambllar va orkestrlar uchun murakkab partituralarni yaratishda juda foydali.

Ta'limda qo'llanilishi: Finale dasturi musiqiy-nazariy fanlarni chuqur o'rgatishda, ayniqsa murakkab musiqiy kompozitsiyalarni tahlil qilish va yaratishda keng qo'llaniladi. Bu dastur o'quvchilar va o'qituvchilar uchun musiqiy notatsiyaning turli murakkablik darajalarini o'rgatish imkonini beradi.

Ta'lim uchun qulayligi: Dasturda yaratilgan partituralar to'g'ridan-to'g'ri chop etilishi yoki raqamli formatda saqlanishi mumkin, bu musiqiy asarlarni tahlil qilish uchun dars materiallarini tayyorlashda yordam beradi. Undan tashqari MIDI interfeysi yordamida tinglash imkoniyati mavjud bo'lib, bu esa tinglab-tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Sibelius – dunyodagi eng ommabop nota muharrirlaridan biri bo'lib, o'qituvchilar, bastakorlar va ijrochilar uchun mo'ljallangan. U intuitiv interfeysi va keng funksional imkoniyatlari bilan mashhur. Sibelius interaktiv o'qitish imkoniyatlarini taqdim etadi va turli musiqiy formatlarda eksport qilishga imkon beradi. Shu bilan birga, u turli platformalar bilan uyg'un ishlaydi va musiqani o'rganishda pedagogik texnologiyalarni qo'llash uchun moslashtirilgan.

Ta'limda qo'llanilishi: Sibelius, ayniqsa, pedagogik dastur sifatida mashhur. O'qituvchilar ushbu dastur orqali o'quvchilarga musiqiy notatsiyaning barcha bosqichlarini o'rgatishlari mumkin. Bunda

musiqiy kompozitsiyalarni yaratishdan tortib, real vaqtda tinglash va sharhlashgacha keng ko'lamli imkoniatlarga egadir.

Ta'lim uchun qulayligi: Sibelius musiqiy yozuv va ijrochilik ko'nikmalarini o'rgatishda ko'p platformali foydalanish imkoniyatini taqdim etadi ya'ni "Eksport" menyusida PDF, TIFF, PNG, MIDI, MP3, MP4 va yana boshqa bir qancha fayl turlariga o'gira olishi nazarda tutilmoqda.

MuseScore – ochiq kodli va bepul foydalanish mumkin bo'lgan nota muharriri dasturi. Bu dastur notalar yozish va tahrirlash uchun qulay interfeysni taqdim etadi. U yangi boshlovchilar va tajribali musiqachilar uchun birdek foydali hisoblanadi. MuseScore MIDI klaviaturani qo'llab-quvvatlaydi va turli musiqiy formatlar bilan ishlash imkonini beradi. O'quv jarayonida o'qituvchilar va talabalar uchun qulay vosita hisoblanadi.

Ta'limda qo'llanilishi: MuseScore dasturi yangi boshlovchi musiqachilar va o'quvchilar uchun juda mos. Bu dastur o'quvchilarning musiqiy asarlarni yozishni o'rganishini osonlashtiradi. U bepul bo'lgani sababli musiqiy ta'lim muassasalarida keng qo'llanilishi mumkin.

Ta'lim uchun qulayligi: Ushbu dasturda bepul platforma sifatida, istalgan o'quvchi yoki o'qituvchi uchun ochiqdir. Bu esa o'quvchilarga tayyor asarlarni yuklab olish va ularni tahrirlash imkoniyatini beradi. Oddiy interfeysi tufayli o'qituvchilar musiqiy mavzularni dars jarayonida tushuntirishda va namoyish qilishda tez o'rgatish imkoniyatiga ega bo'lishadi.

Dorico – Steinberg kompaniyasi tomonidan ishlab chiqilgan yuqori darajadagi nota muharriri. U o'zining innovatsion interfeysi va musiqani tezkor yaratish uchun moslashtirilgan tizimi bilan ajralib turadi. Dorico orkestrlar, xorlardan tortib yakka ijrochilargacha barcha musiqiy loyihalar uchun mo'ljallangan. Ushbu dastur professional bosma sifatli partituralar yaratish va musiqiy yozuvni chuqur o'rganishda yordam beradi.

Ta'limda qo'llanilishi: Dorico o'zining intellektual interfeysi bilan musiqa nazariyasini o'qitish jarayonida innovatsion texnologiya sifatida qo'llaniladi. Uning avtomatlashtirilgan funksiyalari murakkab musiqiy tuzilmalarni yaratishni osonlashtiradi. Harmoniya va kontrapunkt kabi murakkab mavzularni tushuntirish uchun qulay vosita. Talabalar uchun orkestrlash va aranjirovka qilishni o'rgatishda ideal.

Yuqorida keltirilgan misollar orasidan Sibelius dasturining qisqacha ta'rifiga to'xtalib o'tishni lozim deb topdim. Chunki O'zbekistonda aynan ushbu dasturning foydalanuvchilari boshqa nota muharriri dasturlariga qaraganda ko'pchilikni tashkil etadi. "Sibelius dasturi 1986-yilda egizaklar Ben va Jonatan Finn tomonidan ixtiro qilingan birinchi marta 1993-yilda Acorn Risc kompyuteri uchun chiqarilgan, Windows va Mac versiyalari mos ravishda 1998-1999 yillarda ishlab chiqarilgan. Sibelius va uning asosiy raqobatchisi Finale musiqa nashriyotlarida, ta'lim muassasalarida keng qo'llaniladi. Sibeliusda yozilgan nota yozuvlar kino, televidenie, teatr va boshqa saundtreklar sifatida ishlatiladi. Sibelius bu turdagi dasturlar ichida eng mashhuri va ommalashgani bo'lib, dunyoning 100 dan ziyod davlatlarida yuz minglab foydalanuvchilariga ega."

XULOSA

Nota muharriri dasturlarining musiqa ta'limidagi roli beqiyosdir. Ular nafaqat musiqa kompozitsiyasini yaratish, balki ta'lim jarayonini samarali, interaktiv va ijodiy tarzda olib borish imkonini beradi. Bu dasturlar yordamida o'quvchilarning texnik va ijodiy salohiyati oshadi, o'qituvchilar esa vaqtni tejash va samarali o'qitish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Shu tarzda, innovatsion yondashuvlarni qo'llash orqali milliy va global ta'lim standartlarini uyg'unlashtirish mumkin. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Miromonovich Mirziyoyev tomonidan yoshlar ma'naviyatini yuksaltirish va ularning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish bo'yicha belgilab bergan 5 ta muhim tashabbuslardan uchinchi aholi va yoshlar o'rtasida kompyuter texnologiyalari va internetdan samarali foydalanishni tashkil etishga qaratilganligi ham zamonaviy texnologiyalar bilan hamnafas yashash bugunning dolzarb masalalaridan biri ekanligini ta'kidlab turibdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Kasbiy psixologiya [Matn]: darslik / A. Baxriyev. - Toshkent: Musiqa, 2019. - 276 b

“Oriental Art and Culture” Scientific Methodical Journal/<http://oac.dsmi-qf.uz>

Notalashtirish va kompyuter dasturlarida ishlash (O'quv qo'llanma)/ N. Raxmatov – Buxoro, 2020. -132 b

MUSICAL PEDAGOGICAL SKILLS OF A TEACHER OF MUSIC CULTURE

Author: Ashurov Ma'rufjon Abdumutalibovich ¹

Affiliation: Professor of the Department of Fine Arts and Music Education, Faculty of Social and Human Sciences and Arts, Andijan State Pedagogical Institute, Member of the "World Union of People's Artists" of the International Academy of Literature, Arts, Culture and Social Sciences of the Republic of Uzbekistan ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14405708>

ABSTRACT

In this article, the author reveals the topic “Musical pedagogical skills of a teacher of music culture”, which is one of the main goals set for a music teacher.

Keywords: Uzbek people, music education, music, research, pedagogical experience, creativity, purpose of teaching, relevance, pedagogical creativity, object, teacher of music culture, musical pedagogical skills, creative orientation, opportunity, activity

INTRODUCTION

The current state of world society directs pedagogical science and practice to search for updated methods and means of training future teachers as creative individuals capable and ready to perform professional functions in conditions of social change. That is, in the new conditions of social development, the problem of pedagogical creativity has become one of the central issues. This fact determines the change in the content of professional training, including the work of primary school teachers.

Music and national spirituality. The Uzbek people are a great nation that has made a huge contribution to the historical development of the world with its ancient science, literature, art and culture.

It is not for nothing that the President of our country, Shavkat Mirmonovich Mirziyoyev, said that “Independence for us, first of all, is to take our destiny into our own hands, to manage it, to realize our identity, to restore our national values and traditions, to maintain peace, tranquility and harmony in every home.”

The main part. Indeed, it is impossible to strengthen and stabilize independence without solving problems directly related to culture and education, without achieving that the ideas and concepts of independence are deeply embedded in the minds of the people and become their beliefs.

National revival is a very broad, deep, and complex historical process that encompasses all spheres of our nation's life - economy, politics, spirituality, science, language, history, traditions, crafts, architecture, and all issues directly related to human development.

Music also plays an important role in the development of our national spirituality. It is one of the oldest and, at the same time, most widespread and deeply rooted areas of national music art. Music also reflects real reality. The influence of music on our national spirituality is so great that science has long proven that it can cure patients.

Reality is an objective reality that represents natural and socio-historical phenomena. In a broad sense, it represents the existing universe, the world, the content of existence, while in a narrow sense it means specific objects, events, and processes.

Abu Ali Ibn Sina attached great importance to the influence of music and put forward the idea that some mental illnesses can be treated with musical melodies.

The great philosopher Abu Nasr Al-Farabi (873, Farab city - 950, Damascus) expressed his valuable thoughts on the types of melodies in music theory, the causes of their origin, and their spiritual and psychological impact on a person in his books "The Great Book of Music" and "The Virtue of Sciences and Arts" and "A Word on Music".

Al-Farabi was not only a theorist in music science, but also a practitioner. He himself was a famous musician, a wonderful musician and composer, and the inventor of a new musical instrument. Reflecting on the amazing magical power and miraculous effect of music, Al-Farabi says in his work "On the Origin of Sciences": "This science is useful in the sense that it brings order to a person who has lost his balance, perfects a people who have not reached perfection, and maintains its balance."

In particular, in national culture, music opens up a world of high feelings, pleasures and passionate ideas. It makes people spiritually rich, pure and perfect. A child can feel music even before he can hold a pen in his hand or read or write. Often, these first impressions affect the formation of attitudes towards music. Therefore, attention is paid to music education in the main directions of reforming general education schools. Music, first of all, softens the feelings of children. It awakens many human qualities in them, such as the feeling of musical works. Of course, literature, history, sports and other areas play a large role in the development of human qualities. Therefore, poetry and music always live side by side. They are born under the influence of nature, and are also formed in preschool educational organizations and general secondary schools. Music culture classes educate students not only in terms of elegance, but also in a broader sense, spiritually and morally. It would be good if our melodies and songs, which have been passed down from generation to generation, have withstood the test of time, and embody the dreams, thoughts and aspirations of the people, were given a wider place in the programs of all types of schools and pedagogical institutes. The great writer of our time, the world-famous writer, the author of works in Kyrgyz and Russian, whose works have been translated into 174 languages of the world, Chingiz Torekulovich Aitmatov (1928-2008) writes in his novel "Kunda": "Life, death, love, passion and inspiration are all expressed in music, because through music we achieve the highest freedom, for which we have fought throughout our history, starting from the times when our minds were enlightened, but we achieved it only through music." The musical masterpieces created by our people find their devotee in every moment - in education, labor, social relations. National music teaches us to perceive and appreciate the beauty of surrounding phenomena, equips us with a delicate taste and free thought, and expands the spiritual world. Therefore, it is not for nothing that music is called a philosophy without words.

Music can soften the human heart, awaken in it feelings of love and compassion, which testify to faith. At the same time, the content of the maqoms also has the task of artistically expressing the ideas of the Sufi doctrine, which are in accordance with the ideology of the great state. Naturally, the study of these complex scientific issues is entrusted to musicologists who are well-versed in all aspects.

The role of music in the development of the consciousness of the younger generation. Human education, maturity, has always been one of the most pressing problems of any society. Because the formation, development, and prosperity of a society depend on its education in this society.

The inclusion of the phrase "Uzbek music", which represents the name of the nation, living melodies and songs, and their scientific foundations, as a priority concept in the title is a sign of the demands of the times and social needs. Indeed, Uzbekistan has always been a land of universal musical values: common folk creativity formed on this land over the centuries, as well as various types of popular and classical melodies and songs, epic paths, and entire maqom complexes, have survived as the current traditions of Uzbek music, and the scientific potential of treatises and musical notations created by scholars still amazes today.

Although the authors of the ancient examples of our valuable musical heritage are unknown, they live in the memory of the nation in the form of a unique stable basis - text. Famous maqom yulks such as Rost, Nav, Ushshaq and others, countless melodies such as "Feruz", "Tanovar", "Munojot" have not lost their charm over the centuries, as if they were written in writing. The thorough development of the foundations of melody, meter and form of these classical works is beyond doubt. However, they were created as a specific musical work (classification-composition) at some time and by some accomplished composer (synonym of the word composer). Due to its high artistic and social significance, this heritage has been passed down from generation to generation, becoming the property and spiritual nourishment of the whole nation. This is the life-giving power of our living musical values.

So, the absence of authorship or the lack of writing is not a defect in the samples of our musical heritage, but rather a way of life. In this regard, it is natural to use the adjectives classical or classical in relation to a huge and significant part of such works. Recently, in musical terminology, it has become common to call this layer of our heritage, which has consistently become a reliable tradition, traditional (traditionalized).

Giving the ratio of traditional to classical music is not a new concept. I would like to add to our above idea: Al-Farabi, in the introduction to the "Big Book of Music", specifically notes the importance of educational traditions in the establishment of musical works among listeners. Al-Farabi calls the feelings (feelings) formed in the form of tradition and one of its beautiful forms (forms) musical and technical (art) "applied musical art". "It is clear that some of the foundations of the art of music are taken from traditional (theoretical) sciences, some from natural (physics, acoustics) sciences, some from the art of geometry, some from arithmetic, and some from the art of applied music. However, what we have given is more than that, it is taken from traditional foundations and theoretical sciences."

Before teaching about the role of music in developing the consciousness of the younger generation, let's learn about what consciousness is.

Consciousness is the highest form of psychic activity. It is a phenomenon peculiar only to man. The question of consciousness, its essence is one of the oldest problems. Initially, attempts were made to explain consciousness within the framework of religious and mythological views. The religious explanation of consciousness is based on interpreting it as a divine phenomenon, a miracle created by God. In many religions, human consciousness is described as a manifestation of the great divine mind. Although the roots of such views are very ancient, they still have many supporters. Anyone who recognizes the creation of the universe and man considers consciousness to be the power of the Creator.

The second direction in explaining the essence of consciousness is to understand consciousness as a reflection of the material world in the human brain, interpreting it in connection with the activities of the human body. At the same time, within the framework of such approaches, which received the name of the materialistic direction, cases of distorted interpretation of the essence of consciousness also appeared. According to the representatives of the movement called vulgar materialism, just as the liver produces bile, the brain produces consciousness. As a result of this approach, the conclusion is drawn that consciousness is not an ideal, but a material phenomenon. However, bile can be seen, but consciousness cannot be seen or touched. In fact, the history of consciousness is connected with the history of the beginning of the formation of man as a person. Since man is both a biological and social being, consciousness is also a product of biological and social development. Consciousness consists of human thoughts and feelings, sensations, imagination, will and views. Self-awareness, memory, will, speech are the main aspects of consciousness.

Intuition is the analysis in the brain of certain properties of objects and phenomena in the world. It arises on the basis of the action of matter on the sensory organs and the excitation of the nerve center of the cerebral cortex. Intuition is the first stage and component of knowledge of the world. On the basis of sensations, forms of sensory cognition such as perception and imagination arise. Depending on the

specific properties of external stimuli, all sensations are divided into bodily sensations (touch), visual sensations, auditory sensations, olfactory sensations, gustatory sensations (taste) and other types. Sensations arise in physical, physiological, and psychological processes. In the physical process, any objects and events affect the sensory organs and excite the peripheral endings of the corresponding sensory nerve. In the physiological process, excitation passes through the nerve conduction pathway to the corresponding central cell system of the cerebral cortex. In the psychological process, during nervous excitation, an analysis of the stimulus that affected us occurs and it turns into synthesis - perception arises. The sensory organs are associated with the activity of the large hemispheres of the brain. In humans, the sense of sight occupies a leading place in the knowledge of reality. Senses can be divided into 3 types depending on where they are located:

- 1) extroreceptors - these are located on the surface of the body, including the senses of sight, hearing, smell, taste, and touch;
- 2) interoreceptors - sensations inside our body, including sensations in the intestines, liver, and lungs;
- 3) proprioceptors - located in muscles, tendons, and ligaments. All senses have their own characteristics and laws.

General laws of senses The emergence of sensations occurs on the basis of certain laws.

Imagination is a person's ability to spontaneously create or deliberately construct images, ideas of objects that were previously not perceived or not perceived at all in the experienced experience of the imager in a holistic form (for example, historical events, the supposed future, unperceived or non-existent world phenomena, for example, supernatural heroes of fairy tales, legends, etc.). A person's ability to create images, imaginations, ideas and manipulate them plays an important role in such mental processes as modeling, planning, creativity, play, memory, thinking.

In the modern conditions of modernization of education around the world, schools are faced with the task of developing basic competencies in schoolchildren of all ages, including: creativity, cognitive and constructive abilities, independence in activity and the ability to self-study.

Imagination - L.S. Vygotsky, V.V. Davydov, O.M. Dyachenko, A.I. Kirillova, E.E. Sapogova, Yu.A. Poluyanov and other researchers believe that the basis of human creativity is the development of imagination.

The problem of developing imagination is especially relevant today, when adults are striving to quickly develop the child's intellectual abilities in order to prepare him for school. According to some psychologists, today the information that a child encounters in kindergarten is becoming increasingly didactic. It is dominated by educational elements, not playful or stimulating imagination and creativity. Such specific types of activity as games, drawing, modeling and design are increasingly being squeezed out of children's lives. All this leads to a loss of interest and motivation for learning in most primary school students and causes early psychological exhaustion of the child, fragility of his psyche already in kindergarten.

A favorable age for developing imagination is preschool age. According to L.S. Vygotsky's periodization of mental development, imagination is the central new formation of preschool age. There are also wide opportunities for the development of creative imagination in primary school age. The work of many domestic and foreign psychologists L.S. Vygotsky, A.Ya. Dudetsky, O.M. Dyachenko, G.D. Kirillova, E.E. Kravtsova, N.N. Palagina, E.M. Gasparova, N.Ya. Mikhailenko, A.G. Ruzskoy, M.K. Shcherbak, V.M. Ivina, T.V. Smirnova, I.P. Rumyantseva, V.G. Kudryavtsev, V. Sinelnikova and others is devoted to the study of the development of imagination in children of preschool and primary school age.

At the same time, such issues as the development of verbal and non-verbal imagination in preschool and primary school age, the influence of various educational programs on the development of children's

creative imagination, the influence of the teacher's verbal and non-verbal imagination. children on the development of these types of imagination are not fully understood.

Varietal programs are mainly aimed at developing children's imagination. Some of these programs describe in sufficient detail the forms of implementing the task of developing creativity in children. However, in practice, teaching a child in these programs does not always contribute to his creative development. Some A.K. Dusavitsky, A.K. Markova, M.I. Lukyanova and other psychologists note the influence of the psychological qualities of the teacher on the process and result of his activity. These and other authors (V.I. Slobodchikov, E.I. Isaev, S.G. Kosaretsky) note the importance of a creative approach in the implementation of program tasks and highlight the features of a creative personality.

Thus, on the one hand, the importance of developing the imagination of preschool and primary school children, and on the other hand, the insufficient study of psychological factors that influence the development of this mental process, make our topic relevant.

Imagination is the basis of visual-figurative thinking, which allows a person to manage the situation and solve problems without the direct intervention of practical actions. It helps him in many ways in life situations where practical actions are impossible or difficult or simply undesirable. For example, in modeling abstract processes and objects.

Imagination is one of the forms of mental reflection of the world. The most traditional point of view is to define imagination as a process (A. D. A. Petrovsky and M. G. Yaroshevsky, D. G. Kazakov and L. L. Kondratiev, etc.). Domestic authors also consider this phenomenon as an ability (V. T. Kudryavtsev, L. S. Vygotsky) and as a specific activity (L. D. Stolyarenko, B. M. Teplov). Given the complex functional structure of imagination, L. S. Vygotsky considered it appropriate to apply the concept of a psychological system to it.

One type of creative imagination is fantasy. According to E. V. Ilyenkov, the traditional understanding of imagination reflects only its derivative function. The main thing is that it allows you to see what is there, what lies before your eyes, that is, the main task of imagination is to transform an optical phenomenon on the surface of the retina into an image of an external object.

Functions of imagination. Imagination is part of the general mental process of a person and performs the following functions in the psyche:

- ☐ reflecting reality in images, as well as creating the possibility of using them, solving problems;
- ☐ regulating emotional states;
- ☐ regulating cognitive processes and the state of a person, in particular, perception, attention, memory, speech, emotions;
- ☐ forming an internal plan of actions - the ability to implement them internally, manipulate images;
- ☐ the process of planning and programming events, drawing up programs, assessing their correctness, and implementing them.

Imagination and cognitive processes. Imagination is a cognitive process, the specificity of which is the processing of past experience.

The relationship between imagination and organic processes is most clearly manifested in the following phenomena: ideomotor movement and psychosomatic illness. The theory and practice of psychotherapeutic influence are built on the basis of the connection between the images of a person and his organic states. Imagination is inextricably linked with thinking. According to L. S. Vygotsky, the statement about the unity of these two processes is permissible.

CONCLUSION

Both thinking and imagination arise in a problematic situation and are caused by the needs of the individual. Both processes are based on leading reflection. Depending on the situation, the amount of

time, the level of knowledge and their organization, the same task can be solved with the help of both imagination and thinking. The difference is that the reflection of reality carried out in the process of imagination occurs in the form of vivid images, while in the processes of thinking, anticipation occurs through generalization and working with concepts that allow indirect knowledge. environment. The use of one or another process depends primarily on the situation: creative imagination operates mainly at the stage of cognition, when the uncertainty of the situation is sufficiently large. Thus, imagination allows you to make decisions even with incomplete knowledge.

Imagination is part of perception, affects the creation of images of perceived objects, and at the same time, is itself dependent on perception. According to Ilyenkov's ideas, the main task of imagination is to transform the optical phenomenon of light waves irritating the surface of the retina into an image of an external object.

REFERENCES

Gorbunova I.B. Information technology and music: Musical synthesizer. Book 2. ISBN 978-5-00237-026-9. -208 p. 2024.

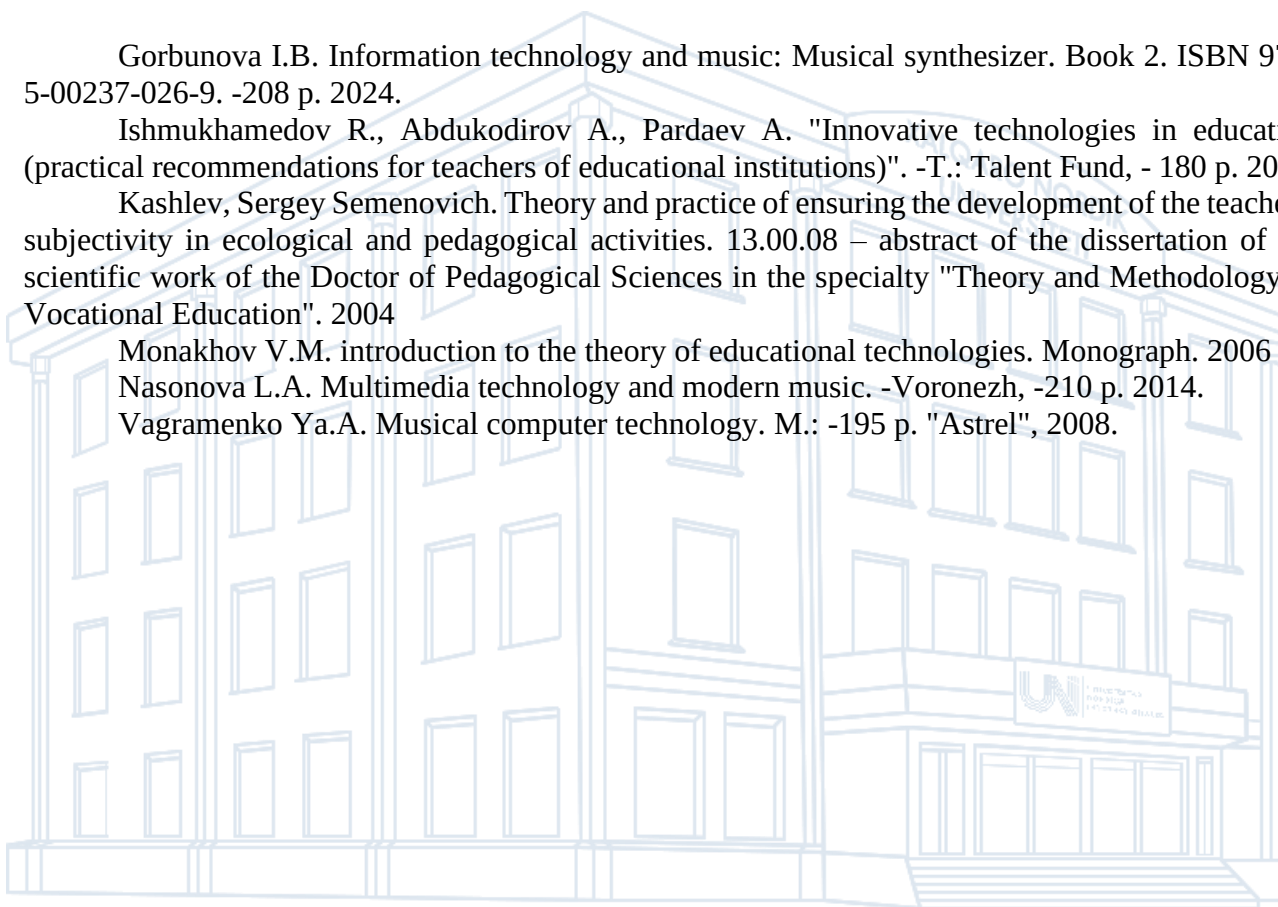
Ishmukhamedov R., Abdukodirov A., Pardaev A. "Innovative technologies in education (practical recommendations for teachers of educational institutions)". -T.: Talent Fund, - 180 p. 2008.

Kashlev, Sergey Semenovich. Theory and practice of ensuring the development of the teacher's subjectivity in ecological and pedagogical activities. 13.00.08 – abstract of the dissertation of the scientific work of the Doctor of Pedagogical Sciences in the specialty "Theory and Methodology of Vocational Education". 2004

Monakhov V.M. introduction to the theory of educational technologies. Monograph. 2006

Nasonova L.A. Multimedia technology and modern music. -Voronezh, -210 p. 2014.

Vagramenko Ya.A. Musical computer technology. M.: -195 p. "Astrel", 2008.

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARINING MUSIQIY MADANIYAT VOSITASIDA IJODKORLIK QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISH USUL- METODLARI

Muallif: Babaeva Dilnoza Habibullaevna ¹

Affilyatsiya: mustaqil tadqiqotchi, O‘zbekiston davlat konservatoriyasi “Musiqiy pedagogika” kafedrası dotsenti ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14405822>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini musiqiy madaniyat vositasida ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirishning bir qator usul va metodlaridan foydalanish masalalari muhokama etilgan.

Kalit so‘zlar: ta’lim, boshlang‘ich sinf, musiqa madaniyati, ijodkorlik, rivojlantirish, qobiliyat, badiiy, o‘quvchi.

Bugungi zamonaviy o‘quvchi murakkab ijtimoiy texnologik sharoitlarda o‘sadi va rivojlanadi, xususan, ommaviy axborot vositalarining ta’sirining kuchayishi, oila, mahalla va boshlang‘ich ta’lim muassasalari, shular ta’lim muhitining o‘zgaruvchanligi bilan tavsiflanadi. Shu bilan birga, boshlang‘ich sinf o‘quvchisiga eng yaqin bo‘lgan tabiiy muhitlarning madaniy tarkibi nafaqat monoton bo‘lib qolmoqda, balki ma’naviy jihatdan sayozlashmoqda, bu esa o‘quvchining madaniy rivojlanish jarayonini sezilarli darajada murakkablashtiradi. Boshlang‘ich ta’lim muassasalarida va mahalla-oila sharoitida musiqiy ta’lim amaliyoti bilan tanishish natijalari shuni ko‘rsatdiki, o‘qituvchilar va ota-onalar yuqori san’at ustuvorligi mavjud bo‘lgan muhitni yaratishga yetarlicha e’tibor bermayaptilar, bu esa boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining musiqiy qadriyatlar to‘g‘risida yetarli tasavvurga ega bo‘lishlariga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. O‘quvchilar ota-onalarining musiqiy rivojlanish haqidagi g‘oyalari amaliy ko‘nikmalar va bilimlarni o‘rgatish bilan cheklangan. Umumiy o‘rta ta’lim maktabi boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari musiqiy madaniyat tarkibi haqida noto‘g‘ri fikrlarga ega bo‘libgina qolmasdan, o‘quvchilarning musiqiy madaniyati, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish usullaridan keng foydalanishni taqazo etadi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ijodkorlik qobiliyatini folklor merosini o‘rgatish asnosida rivojlantirish o‘zbek zamonaviy musiqa pedagogikasining ustuvor yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, ularning “ildizlari” va asosiy manbalarini tarixiy xotira sifatida anglash muhimdir.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining musiqiy madaniyat vositasida ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirish mahalliy milliy folklor madaniyatining ustivor vazifalari qatorida aks ettirishdan iboratdir.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining musiqiy madaniyat vositasida ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirish mexanizmi sifatida turli xil ish usullar va shakllarini, ijodiy vazifalarni, hissiy va baholovchi vaziyatlarni, jamoaviy va ijodiy ishlarni o‘z ichiga olgan kognitiv faoliyatni tashkil qildik. Formativ tadqiqot ishi shuni ko‘rsatdiki, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining musiqiy madaniyat vositasida ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlanishi ijodiy faoliyat jarayonida musiqani faol idrok etish orqali sodir bo‘lishini aniqladik.

Mahalliy pedagog olimlar tadqiqotlarida boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun nazariy fikrlashning elementar shakllari - tahlil, taqqoslash, umumlashtirish, tasniflash, sintez mavjudligini bildiradilar.

Shuningdek, muammoli ta'limdan foydalanish, boshlang'ich sinf o'quvchilarini dastlabki qidiruv faoliyatiga jalb qilish, turli xil kognitiv va muammoli muammolarni yechishga kiritish tavsiya etiladi.

Biz tadqiqot jarayonida bir qator o'qitishning shakl va usullaridan foydalandik. "Faol" va "interaktiv" o'qitish usullari tushunchalari bir-birining o'rnida ishlatiladi va boshlang'ich sinf o'quvchilarining muloqot jarayoniga singib ketgan o'rganishni tavsiflaydi. Ta'lim va tarbiyaning faol shakllari va usullariga qiziqish o'quv jarayonini optimallashtirish, zamonaviy didaktik tizimni takomillashtirish zarurati bilan bog'liq.

O'qitish usullarini optimallashtirish o'quv jarayonining ta'limiy va tarbiyaviy jarayonning eng muhim elementlaridan biri bo'lib, minimal talab qilinadigan vaqt ichida ushbu shartlar uchun eng yaxshi o'quv natijalarini olishga imkon beradigan usullarni, ularning kombinatsiyasi va nisbatlarini ongli ravishda tanlashni ta'minlaydi.

Xalq an'analaridan foydalangan holda boshlang'ich sinf o'quvchilarining musiqiy madaniyatini rivojlantirish bo'yicha qo'yilgan vazifalarni hal qilish uchun bir qator usullar tizimi qo'llanildi. Bular:

axborot-qidiruv usuli badiiy, estetik va muammoli vaziyatlarni yaratishni o'z ichiga oladi. Ushbu usuldan samarali foydalanish quyidagi shartlarni o'z ichiga oladi:

badiiy va estetik vaziyatning asosi musiqiy tajriba bo'lganligi sababli, o'qituvchining o'zi hissiy hamdardlikka qo'shilishi, tegishli muhitni yaratishi kerakligi;

boshlang'ich sinf o'quvchilarining individual xususiyatlarini, ularning hissiy kayfiyatini hisobga olinishi;

axborot yangiligini aks ettirishi va shu bilan birga uning real-hayotiyligini mavjud bo'lishi kerakligi.

qarama-qarshi taqqoslash usuli musiqani idrok etishning ongliligiga, muammoli vaziyatlarni yaratishga yordam beradi, musiqaga hissiy sezgirlikni chuqurlashtiradi, o'quvchilarning tasavvurini va ijodini rivojlantiradi. Ular bir janrdagi qarama-qarshi asarlarni, bir xil nomdagi qo'shiq yoki aytimlarning mazmunini, kayfiyatini, ta'sir kuchini aniqlashni, musiqa va nutqning intonatsiyasini, bitta asarni talqin qilishning turli xil variantlarini taqqoslaydigan vazifalar tizimini ishlab chiqish lozimligini.

Bo'lajak musiqa o'quvchilari ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirish barobarida, ularni musiqa haqida fikr yuritish usulini idrok etishining eng muhim usullaridan biri deb hisoblash mumkin. Ushbu usul nafaqat musiqani hissiy va estetik his qilish jarayoniga, balki musiqiy madaniyat vositasida boshlang'ich sinf o'quvchilarini ijodkorlik qobiliyatini yanada yuqori darajada rivojlantirishga imkon beradigan samarali fikrlashga ham tayanilsa bo'ladi.

Semantik eshitish usuli o'quvchilarda she'riy satrlarda ifodalangan his-tuyg'ular va o'z his-tuyg'ulari o'rtasida aloqa o'rnatish qobiliyatini shakllantirishga qaratilgan. She'rning musiqasi, uning mazmuni va shaklining birligi boshlang'ich sinf o'quvchilarida so'z darajasida ular tomonidan tushuntirilgan yetarli estetik tajribalarni keltirib chiqaradi.

Tavsiya etilayotgan ushbu tajribalar usuli she'rning hissiy-majoziy mazmuni bilan o'z tajribalarini aniqlash qobiliyatini shakllantirish va o'quvchilarning o'zbek milliy musiqiy cholg'ularida qiziqishlari, ularda ijro eta olish ko'nikmalarini tushunishlari va his-tuyg'ular dinamikasini aniq yetkazish maqsadini ko'zlaydi. Oldinga yugurish va o'tmishga qaytish usuli. Bu usul boshlang'ich sinf o'quvchilarida xalq musiqasi to'g'risida yaxlit g'oyani rivojlantirishga qaratilgan.

Og'zaki-eshitish va og'zaki-taqlid usuli. Bu usul aynan xalq qo'shiqlarining shakllari belgisi sifatida ahamiyatga egadir. Maxsus o'rganishsiz, masalan, ko'plab dumaloq raqs qo'shiqlarida erkin mavzuli qo'shiqlariga qo'shilish mumkin. O'quvchilarning bunday qo'shiqlarining afzalliklari, birinchidan, vaziyatning aholining ijtimoiy turmush tarzi an'analariga yaqinligi, ikkinchidan, qo'shiq aytuvchilarning ijodiy erkinligining paydo bo'lishi bilan izohlanadi. Erkin mavzuli qo'shiqlarning qisqaligi, hayotiyligi, sodda va ravon tilda ekanligi, uning takroriy takrorlanishi, og'zaki formulaning

barqarorligi uning tez yodlanishini ta'minlaydi. O'quvchilar hayajon bilan, to'qinlanishi bilan, qo'shiqqa **KIRISH** vaqtini kutish, uning jarangdor polifonik ohangining ta'siri ostida ishonch bilan kuylashadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining musiqiy madaniyat vositasida ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirish ta'lim-tarbiya hamda musiqiy madaniyat tamoyillari xalq qo'shiqlarini ijro etish ko'nikmalarini, musiqiy va ritmik harakatlarni, ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirish bilan, o'quvchilarda o'z xalqining an'analari qiziqish va hurmatni tarbiyalash; rivojlanayotgan – boshlang'ich sinf o'quvchilarining estetik didi va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Umumiy o'rta ta'lim maktabida olib borilayotgan musiqa dars mashg'ulotlari turli xil o'quv va o'yin shakllari bilan intensiv ravishda to'ldiradi. Musiqiy folklorning sinkretik mohiyati o'quvchilar ishtirokida sinfda turli xil faoliyat turlaridan foydalanishni belgilaydi. Bular: tinglash, qo'shiq aytish, ritmika, jamoa bo'lib kuylash hamda transpozitsiya qilingan milliy hamda o'zbek xalq cholg'ularida ijro etishdir.

Albatta, boshlang'ich sinf o'quvchilarining musiqiy madaniyat vositasida ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirish jarayonida o'zbek xalqi musiqiy folklorining eng yaxshi namunalariga asoslangan, boshlang'ich sinf o'quvchilari yoshiga xos bo'lgan repertuar tanlandi. Xalq qo'shiqlari an'analari uzoq o'tmishga borib taqaladi. Qo'shiqlar og'zaki ravishda tug'ilib, bir ijrochidan ikkinchisiga, bir avloddan kichik avlodga o'tadi. Biroq, qo'shiqlarning mavjudligi jarayoni saqlanib qolsada, ijrochilarning ijro mahorati, imkoniyatlari har xil bo'lganligi bois, ularning so'zlari ham, qo'shiqlari ham bir qator o'zgaradi, chunki har bir ijrochi qo'shiqqa o'ziga xos u yoki bu mazmunnini kiritishga intilgan. Shunday bo'lsada, ko'p yillik kuzatishlarimiz natijasi shuni ko'rsatdiki, xalq tomonidan asrlar davomida yaratilgan ma'naviy boyligimiz – qo'shiqlarning aksariyati saqlanib qolgan bo'lsada ayrimlari saqlanmagan.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining musiqiy madaniyatini rivojlanishi ijodiy faoliyat jarayonida musiqani faol idrok etishni nafaqat tinglash, balki eshitish, nafaqat idrok etish, balki ijodkorlik qobiliyatini o'rgatish orqali sodir bo'ladi. Mazkur tadqiqot ishi doirasida turli xil ish usullari va shakllarini, ijodiy vazifalarni, hissiy va baholovchi vaziyatlarni, jamoaviy va ijodiy ishlarni o'z ichiga olgan kognitiv faoliyatni tashkil qildik.

Mantiqan, repertuar tanlashda ham asta-sekin murakkablashuv va tematizm tamoyili asosida qurishga harakat qildik. Umumiy o'rta ta'limning boshlang'ich sinf Davlat ta'lim standarti hamda o'quv dasturining tematik qurilishi sinflarning yaxlitligiga, uning barcha tarkibiy elementlarining birligiga erishish uchun sharoit yaratadi. Darsning barcha materiallarini uning asosiy mavzusiga bo'ysundirish o'qituvchiga o'xshash badiiy va pedagogik vazifalar bilan bir asarni boshqasiga erkin almashtirishga imkon beradi.

Bir narsani ochiq aytish kerakki, keyingi davrlarda Maktabgacha va maktab vazirligi tomonidan yaratilayotgan 1-4-sinf musiqa darsliklarini ishlab chiqish va nashr etishda boshlang'ich sinf musiqa fani o'quv dasturiga rioya etilmasdan, ko'r-ko'rona darsliklar yaratilayotganligi, musiqa fanining o'qitish va boshlang'ich sinf o'quvchilarining kognitiv-bilish kompetensiyasini egallashlarida turli tushunmochiliklarni olib kelmoqda. Nazarimizda umumiy o'rta ta'limning musiqa fani konsepsiyasini yaratish asosida ushbu fanni o'qitish sifat va samaradorligini ta'minlash imkoniyatlari ochiladi.

Biz tomonimizdan mavzu yuzasidan olib borilgan tadqiqot ishi natijasida ushbu o'rinda boshlang'ich sinf o'quvchilarining musiqiy madaniyat vositasida ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirish uchun 25 ta dars sikli taklif etiladi. Ushbu darslarning davomiyligi o'rtacha 20-30 daqiqani tashkil etadi, har bir dars ma'lum bir maqsad bilan o'tkaziladi. Shuningdek, ularda quyidagi mezonlarga rioya etilishi lozim bo'ladi. Masalan:

boshlang'ich sinf o'quvchilariga xalq donoligi, ijodkorligi, go'zalligi va hayotiyligi manbai sifatida musiqa madaniyati haqida dastlabki tushunchalarni berish;

ayniqsa, shaxsan o'z xalqining musiqiy madaniyati an'analari hurmat bilan munosabatda bo'lish;

aynan bolalikda o'zlashtirish uchun mavjud bo'lgan folklor materiallari to'g'risida bilimlarni ta'minlash va shu asosda amaliyotga joriy etish;

folklor asosida har bir o'quvchining ijro va ijodiy ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish; olingan bilim, ko'nikmalar hamda o'zlashtirilgan qobiliyatlar asosida estetik tuyg'ular, didlar, hissiy-qiymat munosabatlarini rivojlantirish, xalq musiqasini idrok etish tajribasini to'plash;

o'quvchilarni musiqiy obrazga "ko'nikishga" o'rgatish, unga kirish va tushunish, musiqaga shaxsiy munosabatni uyg'otish;

musiqiy fikrlashni, ijodiy tasavvurni rivojlantirish;

boshlang'ich sinf o'quvchilarining xalq musiqasiga hissiy-baholovchi munosabatini rivojlantirish, hissiy baholashdan hissiy-intellektual baholashgacha munosabatni tarkib toptirish.

Boshlang'ich ta'limda mashg'ulotlar uchun folklor materiallari ayniqsa ehtiyotkorlik bilan tanlanadi, nafaqat bolalarning yosh xususiyatlari, balki uni rivojlantirish shartlari ham hisobga olinadi. Ushbu xususiyatlarning barchasini hisobga olgan holda, ish bosqichlari aniqlanadi: tayyorgarlik; o'quvchilarning xalq musiqasiga hissiy-baholovchi munosabatining rivojlanish dinamikasini ta'minlaydigan mazmunli, faol va baholovchi-samarali-hissiy baholashdan hissiy - intellektual, kognitiv va ijodiy xarakterga ega bo'lgan baholashgacha.

O'zbek maqollari boshlang'ich sinf o'quvchilarining estetik tarbiyasiga katta ta'sir ko'rsatadi. Ular qisqa, aniq, o'quvchilar yoshiga mos, ular tushunishlari mumkin bo'lgan, fikrlash va tasavvurlarini rivojlantirishga yordam beradi. O'quvchilarni ertaklar bilan tanishtirishda biz quyidagi ish shakllaridan foydalandik: o'qish (takrorlash); ertakni sahna asari sifatida o'ynash (dramatizatsiya, dramatik o'yinlari); ijodiy vazifalar (rasm chizish, modellashtirish, loyihalash); ertak syujetlari bo'yicha o'yin-kulgi (tanlovlar, musobaqalar); ertak qahramonlari, ularning harakatlari haqida axloqiy suhbatlarlar tashkil qilish.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining musiqiy madaniyat vositasida ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirish darslarining ijobiy tomoni shundaki o'quvchilarning video va audio yozuvlariga, xalq amaliy san'ati eksponatlariga, xalq kostyumi tarixiga murojaat qildirishdir. Xalq qo'shiqlarining asl namunalarini tinglash o'quvchilar tasavvurini rivojlantirishning samarali vositasidir. Bunday jarayonda o'quvchilarning o'zbek xalqi qahramonlik eposi bo'lgan "Alpomish", "Go'ro'g'li" turkum dostonlari mazmun va mohiyati bilan qisqacha shaklda tanishtirishni o'z ichiga oladi. O'zbek xalqining og'zaki xalq ijodiyotining mustaqil janri bo'lgan dostonlar va boshqa folklor turlarini ham o'z ichiga oladi. Unda urf-odatlar, marosimlar tasvirlangan, olqishlar-sehrlar va ibodatlar aytilgan, maqollar, masallar, topishmoqlar, qanotli so'zlar keng qo'llaniladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining musiqiy madaniyat vositasida ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirish usullaridan yana biri sifatida ertaklarda ko'plab mavzular va motivlari mavjudligi, tarixiy afsonalar va xalq qo'shiqlari qahramonlariga o'xshash tasvirlarni qo'llash ham katta ahamiyatga egadir.

Ijodiy qobiliyat boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun eng muhim bilimlardan biri bo'lib, ular uchun doimiy g'oyalar, his-tuyg'ular, dunyoqarashni, ma'naviy va axloqiy madaniyatni rivojlantiradigan tasavvurlarni o'z ichiga qamrab oladi.

Shular bilan bir qatorda boshlang'ich sinf o'quvchilarini musiqiy madaniyat bilan tanishtirishning quyidagi usulini taklif etamiz:

musiqiy madaniyat haqida suhbat, hikoya, tushuntirish, uchrashuvlar tashkil etish; turli didaktik, mobil, rolli o'yinlar, usullar: "Musika haqida o'ylash usuli", "Qarama-qarshi taqqoslash" va "Ma'lumot qidirish usuli" qo'llanildi;

uch dunyo haqida hikoya: yuqori, pastki, o'rta olamlar. Ushbu olamlarning har birida o'ziga xos qahramonlar, harakatga keltiruvchi kuchlar, odamlarni o'ziga ergashtara oladigan insonlar mavjud. Ushbu bosqichda musiqiy madaniyatdan ma'ruzalar tinglash bilan birga vizual materiallar keng qo'llaniladi.

Tavsiya etilgan tajriba usullaridan foydalangan holda integratsiyalashgan darslarni o'tkazish, oldinga yugurish va o'tganlarga qaytish, ma'lumot qidirish usuli tavsiya etiladi;

turli olam qahramonlari o'rtasida kelishmovchilikning asosiy sabablarini muhokama qilish, olingan javoblarni analiz qilish, boshlang'ich sinf o'quvchilarining mulohazalari: qahramonlar o'z xalqlarini, dunyosini himoya qiladilar.

Musiqiy madaniyatni o'rganish jarayonida xalq musiqa madaniyati: urf-odatlar, folklor, milliy kiyimlar bilan tanishish mavjud. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini "Besh polvon jangga otlandi", "O'n sakkizga kirmagan kim bor", "Quyosh hali botmagan", "Oq kema", "Alpomish", "Go'ro'g'li" kabi kabi yirik dostonlarning asosiy mazmuni bilan tanishtirishda harf yozuvidan foydalanish tavsiya etiladi. Buning uchun va boshqa bolalar dostonlari yoki ertaklarda shu doston yoki ertakning bosh xarfi yoki undagi qahramonlarning nomlari, ismlari orqali jarayonni tiashkil etish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Folklor musiqa darslarida o'quvchilar asta-sekin bir hissiy holatdan ikkinchisiga o'tib, his-tuyg'ularning butun mohiyatini boshdan kechirishadi. Ular musiqiy asarlarda ifodalangan his-tuyg'ular va fikrlarga hamdard bo'lishni o'rganadilar. Shuning uchun, o'quvchilardan musiqaning kayfiyatini tahlil qilishda nafaqat xarakterni farqlash qobiliyati, balki aniq og'zaki xususiyat, uning hissiy ranglanishi ham talab qilinadi. Afsuski, ko'pincha o'quvchilar musiqaning tabiatini faqat "quvnoq" va "qayg'uli" deb ta'riflashadi. Shu munosabat bilan boshlang'ich sinf o'quvchilari bilan ishlashda ularda nutqning hissiy rangini rivojlantirish maqsadida o'quvchilarning so'z boyligini rivojlantirish, tushunchalarni kengaytirish, ularni turli xil "ranglar" va ohanglar bilan to'ldirish bo'yicha ishlarga katta e'tibor qaratildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Abdullayeva Q.M. Maxsus fanlarni o'qitishda bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy bilim va ko'nikmalarini shakllantirishning metodik asoslari: Dis: ped.fan nom. Toshkent, 206. B. 182.

Abdullin E.B. Metodologicheskiy analiz problem muzikalnoy pedagogike v sisteme visshego obrazovaniya: Uchebnoe posobie. M. 1990.

Alekseyev A.D. Metodika obuchenie igre na fortepiano. M. 1961.

Babayeva D.X. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarning ta'lim -tarbiyadagi o'rni va rivojlanish tarixidan. Musiqa ilmiy-uslubiy jurnal. №2. 2019. B. 86-90.

Babayeva D.X. Musiqiy ritmik harakatlar turlari. Ta'lim tizimida ijtimoiy gumanitar fanlar. Jurnal. №4. 2015. B.131-137.

Ibragimov B.M. Musiqa madaniyati fanini o'qitishda kompyuter dasturlarini qo'llash usullari. Oriental Renaissance: innovative, educational, natural and social sciences VOLUME 2 | ISSUE 1 ISSN 2181-1784 Scientific Journal Impact Factor SJIF 2021: 5.423 January 2022 www.oriens.uz P.151-157

Ibrohimov O.A. "O'zbek xalq musiqa ijodi" (metodik tavsiyalar 1-qism), Toshkent. 1994-y. B. 62

Panjiyev Q.B. O'zbek xalq qo'shiqlari vositasida bo'lajak musiqa o'qituvchilarini kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish. Monografiya. Toshkent. 2022. B. 202.

MUSIQA DARSLARIDA "5E" MODULINING AHAMIYATI VA NATIJADORLIGIGA ERISHISH YO‘LLARI

Muallif: Babayarov Eldor Komil o‘g‘li ¹

Affilyatsiya: Samarqand viloyati Bulung‘ur tuman, MMTBga qarashli 57-umumta’lim maktabi musiqa fani katta o‘qituvchisi ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14405893>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini musiqiy madaniyat vositasida ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirishning bir qator usul va metodlaridan foydalanish masalalari muhokama etilgan.

Kalit so‘zlar: 5E, ta’lim, maktabgacha ta’lim, didaktika, musiqa, metod, kompetensiya, kuylash, mashg‘ulot, individual, frontal.

Mavzuning dolzarbligini anglab yetish uchun ta’lim ob’ekti aynan bolajonlar ekanligini hisobga olishimizni o‘zi kifoya. Ular bilan birgalikda mashg‘ulot jarayonlarini to‘g‘ri tashkil etish, bevosita ularning kelajak hayotiga ham ta’sir ko‘rsatishi hech kimga sir emas. Shu bois ushbu maqolada biz aynan maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalar bilan ishlashda qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan metodlar xususida so‘z yuritamiz. Maqolani diqqat bilan o‘qib chiqing.

O‘quv materallarini loyihalash jarayonini soddalashtirish uchun konstruktivizm nazariyasiga ko‘ra, 5E ta’lim modeli (The 5E Instructional Model) taklif qilindi. 1962 yilda amerikalik o‘qituvchi Myron J. Atkin va amerikalik fizik Robert Karplus “tadqiqot”, “terminologiya” va “tushunchalarni qo‘llash” ni o‘z ichiga olgan yaxshi o‘rganish tsiklini ishlab chiqdilar. Natijada o‘quvchilarda fanlarga qiziqish paydo bo‘ldi, savollar bera boshladi va ular o‘z fikrlariga tanqidiy nazar bilan qarash zarurligini aniqladilar. Atkin-Karplus modeli 5E ta’lim modelining asosidir. U 1987 yilda Amerikaning Bscs Science Learning ta’lim va tadqiqot instituti tomonidan ishlab chiqilgan.

STEM yondashuviga asoslangan yoki biror tabiiy fanlarga oid darsni rejalashtirish sxema bo‘yicha amalga oshiriladi – dars 5 bosqichga bo‘linadi. Har bir bosqichning o‘z maqsadi bor. Ingliz tilida bosqichlarning nomlari E harfi bilan boshlanadi:

Engage – qiziqtirish - Ushbu bosqichda o‘tilgan va yangi mavzuni bir-biri bilan bog‘lash kerak. Bu bosqichning maqsadi o‘quvchilarga bilimlarni egallashning ahamiyatini anglashiga yordam berishdan iborat. Materialni tayyorlashda “Bu nima uchun?” degan savolga javob bering. o‘rganish jarayonida olingan bilimlar qayerda yoki qachon foydali bo‘lishi.

Exploration – tadqiqot. Ushbu bosqichda o‘qituvchi amaliy faoliyatni taklif qiladi. O‘quvchilar muammoni o‘rganadilar va savollar berishni, farazlarni ishlab chiqishni va o‘zgaruvchilarni sinab ko‘rishni boshlaydilar. Mavzuning asosiy tushunchalari aniqlanadi va o‘quvchilar ularni tadqiq qilishi uchun zarur bo‘lgan ko‘nikmalarni rivojlantiradilar. Bu bosqichda o‘quvchilar ilmiy uslub haqidagi tushunchalari bilan bir qatorda laboratoriya malakalarini ham oshiradilar. O‘quvchilar guruhlarda hamkorlikda ishlaydi va o‘z tadqiqotlari haqida fikr yuritishni o‘rganadilar. O‘qituvchi to‘g‘ridan-to‘g‘ri ko‘rsatmalar bermayapti -aksincha, u so‘rovga asoslangan savollar orqali jarayonni boshqaradi.

Explanation – tushuntirish. O‘quvchilar oldingi bilimlarini tadqiqot orqali olingan tajribalar bilan bog‘laydilar. O‘qituvchi tushunchalarni tushuntiradi, o‘quvchilar esa o‘z tadqiqotlari asosida **XULOSA** chiqaradilar.

Elaboration – ishlab chiqish yoki mustahkamlash. O‘quvchilar yangi bilimlarni oladilar va ularni yangi vaziyatlarda qo‘llaydilar. O‘qituvchi yangi savollarni qo‘yadi va o‘quvchilarga javob izlash imkoniyatini beradi. Bu vaqtda aniq mavzular bo‘yicha bilimlar umumlashtirilib, o‘quvchilar ongida chuqurlasha boshlaydi.

Evaluation – Baholash. O‘quvchilar o‘zlarining o‘quv jarayonini baholaydilar. Ular bilganlarini topshiriqlar, norasmiy va rasmiy baholash orqali ko‘rsatishlari mumkin. O‘qituvchilar muvaffaqiyatni o‘quvchilarning jarayondagi harakatlarini, norasmiy va rasmiy baholash orqali baholaydilar. Ular mavzuni o‘rganish davomida aniqlangan noto‘g‘ri tushunchalarini ko‘rib chiqadilar va barcha noto‘g‘ri tushunchalar tuzatilishini ta‘minlaydilar. O‘qituvchi o‘quvchilar yangi bilimlarini qo‘llashlari kerak bo‘lgan muammoni hal qilish stsenariysini taqdim etadi. O‘quvchilar ilmiy tushunchalarni tushunishning yozma yoki og‘zaki dalillarini taqdim etishlari mumkin.

Shu o‘rinda musiqa 5E modelining o‘rni qanday degan savolga javob bersak, 1-bosqichda qiziqtirish orqali bolalarda san‘at turlari va aynan musiqa cholg‘ularidan biriga mehr uyg‘otish mumkin. 2-bosqichda esa - amaliy tadqiqotlar orqali jonli musiqaning yaralishi va tovush hosil bo‘lishi kabi eng elementar savollarga javob topish mumkin. 3-bosqich - tushuntirish orqali nazariy ma‘lumotlarni osonroq o‘rgatish mumkin. 4-bosqich mustahkamlash jarayonida qo‘shiq ijrosini takrorlash orqali ijro sifati yaxshilanishiga erishish mumkin. 5-bosqich baholash jarayonida o‘quvchilarning erishgan natijalarini adolatli baholash tizimini yo‘lga qo‘yish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 02.02.2022 yildagi “Madaniyat va san‘at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” PQ-112-sonli qarori.

Kargin A. “Работы с самодеятельным оркестром русских народных инструментов”. – Moskva: “Musiqa” nashriyoti, 1984-yil.

Toshmatov O‘, Beknazarov X. “Cholg‘ushunoslik” darslik. – Toshkent: “Turon-Iqbol” nashriyoti, 2018-yil.

BO‘LAJAK MUSIQA O‘QITUVCHILARINI KASBIY-PEDAGOGIK TAYYORLASHNING MUHIM JIHLATLARI

Muallif: R.X. Ismailov ¹

Affilyatsiya: Kamoliddin Behzod nomidagi Milliy rassomlik va dizayn instituti o‘quv-uslubiy bo‘limi boshlig‘i, dotsent ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14405970>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola bo‘ljak musiqa o‘qituvchilarini kasbiy-pedagogik tayyorlashning muhim jihatlari haqida so‘z boradi. Muallif turli yo‘nalishdagi ilmiy izlanishlarni tanqidiy tahlil qilib, bo‘ljak musiqa o‘qituvchilarini tayyorlashni takomillashtirish yo‘llarini belgilab beradi.

Kalit so‘zlar: bo‘ljak musiqa o‘qituvchilari, musiqa ta‘limi, integratsiyalashgan yondashuv, kompetensiyaviy yondashuv, pedagogik, kasbiy tayyorgarlik, ma‘naviyat.

KIRISH

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoev ta‘kidlaganidek, “Musika san‘ati madaniy fenomen sifatida yangi avlodni tarbiyalash va kamolga yetkazish borasida cheksiz imkoniyatlarga egadir. Sanat bilan oshno bo‘lgan yoshlarning hayotga munosabati milliy urf-odat va umumbashariy qadriyatlarga hurmati baland bo‘ladi” [1,344].

Bugungi kunda ma‘naviyatga bo‘lgan yuksak e‘tiborning natijasi o‘laroq, yoshlarda an‘anaviy ijrochilik mahoratini oshirish, mazkur jarayonni yangilash, uni zamon talablariga mos tarzda yuksaltirish hamda yoshlarning badiiy-musiqiy dunyoqarashini kengaytirish bilan bog‘liq muammolar jamiyat ijtimoiy hayotining dolzarb masalalariga aylandi. Zero, “Mumtoz musiqiy merosimizni asrab-avaylash va o‘rganish, uni yosh avlodga bezavol yetkazish maqsadida ko‘plab ko‘rik-tanlovlar, nufuzli xalqaro musiqiy anjumanlar muntazam ravishda o‘tkazib kelinmoqda”, [2,140] – degan fikrning falsafiy mohiyati yoshlar musiqiy tafakkurining yangilanish jarayonlarini takomillashtirishga bo‘lgan ehtiyojni qondirishga qaratilgan.

Musiqa o‘qituvchilarini tayyorlash masalasi ilmiy adabiyotlarda tez-tez ko‘tariladi, chunki ta‘lim sohasidagi islohotlar o‘quv jarayonining tizimli-tarkibiy va mazmunli tarkibiy qismlariga o‘zgarishlar kiritganligini e‘tirof etish joiz. Bundan tashqari, musiqa psixologiyasi va pedagogikasi sohasidagi so‘nggi yutuqlarni, shuningdek, jamiyat taraqqiyotining umumiy dinamikasini va shunga mos ravishda ijtimoiy munosabatlardagi o‘zgarishlarni e‘tiborsiz qoldirib bo‘lmaydi.

Asosiy qism. Hozirda musiqa o‘qituvchilarini kasbiy tayyorlash masalasiga olimlar turlicha yondashmoqdalar. Ilmiy manbalarni tahlil qilish shuni ko‘rsatdiki, uning takomillashuvi quyidagi yo‘nalishlarda sodir bo‘ladi:

- kasbiy ta‘lim jarayonida integratsiyalashgan, keng qamrovli va interaktiv yondashuvlarni amalga oshirish;
- kasbiy tayyorgarlik mazmunidagi ijobiy o‘zgarishlar;
- umumta‘lim maktablarida musiqa darslarining o‘ziga xos xususiyatlarini va shunga mos ravishda musiqa o‘qituvchisining amaliy faoliyati xususiyatlarini hisobga olish;
- kasbiy tayyorgarlikning alohida jihatlari o‘rganish.

Bu sohalarni aniq ilmiy ishlar misolida tahlil qilish zarur.

Musika ta'limiga ham umumiy, ham musika pedagogikasi ta'sir ko'rsatib, bo'lajak musika o'qituvchilarini kasbiy tayyorlash jarayoni umumiy uslubiy tamoyillarga asoslanadi. Ta'lim jarayonini tashkil etish va xususiyatlari bilan bog'liq ko'plab umumiy pedagogik muammolar musika pedagogikasi fanida o'z aksini topgan. Bu umumta'lim tizimida musika o'qituvchilarini mehnatga tayyorlashni takomillashtirishning bir qator yo'nalishlari mavjudligini belgilaydi, ular asosan musiqaning o'ziga xos xususiyatlariga qaratilgan. Shunday yo'nalishlardan biri N.P.Shishlyannikovaning integratsiyalashgan yondashuvi bo'lib, bu pedagog-musiqachining kasbiy tayyorgarligi musiqiy-ijrochilik, musiqiy-nazariy va musiqiy-pedagogik tayyorgarlikdan iborat ekanligini tasdiqlaydi [13, 40].

Muallifning nuqtai nazari musika fanlari RO'YXATIdan bevosita kelib chiqadigan haqiqatni aytish yemas, balki bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi sifatini oshirishga yordam beradigan to'liq fanlararo aloqalarni o'rnatish hisoblanadi. Shu bilan birga, musika ta'limi doirasida ijrochilik, nazariy va pedagogik tayyorgarlikning o'zaro bog'liqligi masalasida to'liq muammo yo'q bo'lib, turli musiqaga oid fanlar o'rtasidagi aloqalarni o'rnatish va ta'minlash imkonini beradigan maqbul o'quv dasturlari ishlab chiqilgan. Biroq, barcha mavjud fanlar (ham musika, ham umumiy) o'rtasida aloqalarni o'rnatishning yana bir muammosi mavjudligini ko'rsatadi. Biroq, hozirgi vaqtda uni hal qilish mushkul, chunki bu nafaqat fanlarning ishchi dasturlarini yaqinlashtirishni, balki oliy ta'lim muassasasi pedagoglarida fanlararo kompetensiyalarning mavjudligini ham talab qiladi.

Integratsiyalashgan yondashuv tushunchasi dastlab umumiy xususiyatga yega bo'lib, fanlarni tizim sifatida yaxlit fikrlashda foydalaniladi. Mazmunli xususiyatlarni tahlil qilganda musika bilimlari sohasiga murojaat qilinganda umumiy pedagogika va musika pedagogikasi o'rtasida aloqa o'rnatiladi.

Pedagogika fanining umumiy tamoyillarini moslashtirish bu interfaol yondashuvni joriy yetish hisoblanadi. Ye.V.Dimchenkoning ta'kidlashicha, undan bo'lajak musika o'qituvchilarini tayyorlashda foydalanish ularga o'z nuqtai nazarini himoya qilish va mustaqil ravishda bilimlarni olish qobiliyatiga yega bo'lish imkonini beradi [3, 210]. Bu bilan rozi bo'lmaslik mumkin yemas, chunki hozirgi paytda jamiyat innovatsion ta'lim jarayonlarida faol ishtirok yeta oladigan kreativ, kompetentli pedagoglar avlodiga qiziqish bildirmoqda. Kasbiy muammolarning nostandart, prinsipial jihatdan yangi yechimlarini mustaqil ravishda topa oladigan o'qituvchi ta'limni modernizatsiya qilishning asosiy figurasiga aylanadi.

Ilmiy tadqiqotlarning navbatdagi yo'nalishi Boloniya konsepsiyasiga yo'naltirilgan bo'lib, u nafaqat oliy ta'limning ikki darajasining mavjudligini, balki tanlov fanlari blokini aniqlashni ham nazarda tutadi. Oliy ta'lim muassasalari o'quv fanlari RO'YXATIni tanlashda ma'lum darajada erkinlik erishdi. O'quv rejasining o'zgaruvchan qismini tuzishda oliy ta'lim muassasasining ichki xususiyatlari hisobga olishinishi zarur. Bu yo'nalish ta'lim jarayonini mazmunni alohida o'quv fanlari mazmuniga e'tibor qaratgan holda ta'lim sohasining tizimli va tarkibiy xususiyatlaridan tashqarida o'rganishni ham o'z ichiga oladi. Bu yerda eng dolzarb masala fanlararo yondashuv hisoblanadi. A.A.Yuferova milliy madaniyat asoslarini – umumiy va musiqiy madaniyat asoslarini o'rgatish zarurligi haqida yozib, bu turli fanlar doirasida bo'lishi kerakligi, “yosh avlodga milliy musiqaning asosiy qadriyatlari va madaniyati hamda umuman mintqa madaniyatini yetkazishi kerakligi ta'kidlanadi” [14, 35]. Bizning fikrimizcha, musika o'qituvchilarining kasbiy tayyorgarligi hududiy madaniy xususiyatlar to'g'risidagi bilimlarni yetkazishni o'z ichiga olishi kerak. Shu munosabat bilan oliy ta'lim muassasalarida “Musika ta'limi” yo'nalishi bo'yicha o'quv rejasining o'zgaruvchan qismini tuzishda ushbu yo'nalish va mazmundagi fanlarni o'z ichiga olishi, qo'shimcha ravishda mintaqaviy mazmuni jihatidan aniq bo'lgan turli musiqiy-ijodiy tadbirlarni tashkil etish zarurligini ta'kidlash joiz.

Bo'lajak musika o'qituvchisining nazariy va amaliy tayyorgarligi bilan kelajakda umumta'lim maktabidagi ish faoliyatining real o'ziga xos xususiyatlari o'rtasida bog'liqlikni o'rnatish muhim ahamiyat kasb etadi. Shuning uchun musika darslarining o'ziga xos xususiyatlarini va shunga mos ravishda o'qituvchining musiqiy-pedagogik faoliyatining xususiyatlarini o'rganish maqsadga muvofiq.

Ayniqsa, musiqa o'qituvchilarining kasbiy tayyorgarligini oshirish bo'yicha tavsiyalar beruvchi ilmiy tadqiqotlar qiziqish uyg'otadi. Ularning ba'zilarida mualliflar tomonidan foydali takliflar berilganligi e'tiborga molik. Xususan, tadqiqotchi N.P. Shishlyannikova musiqa darslarida gender yondashuvidan foydalanishni zarur deb hisoblaydi.

Eng ko'p tadqiqotlar musiqa o'qituvchilarining kasbiy tayyorgarligi bilan bog'liq turli xil muammolarni o'rganishga bag'ishlangan bo'lib, ularni ikki guruhga bo'lish mumkin: pedagogik va psixologik tadqiqotlar. Pedagogik tadqiqotlar doirasida innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish, samarali pedagogik texnika va vositalardan foydalanish kabi masalalar ko'tariladi. Psixologik tadqiqotlar o'quvchilarning motivatsiyasi, shaxsiy xususiyatlarini o'rganish bilan bog'liq. Ko'pgina olimlar o'zlarining ilmiy qiziqishlari doirasidagi individual o'ziga xos masalalarni ishlab chiqmoqdalar. Ba'zi tadqiqotlar, umuman olganda, kasbiy tayyorgarlikning bir jihatini takomillashtirishga bag'ishlangan bo'lsa, boshqalari ma'lum bir fanga oid masalalarni yoki o'quvchilarning individual kasbiy fazilatlarini va psixologik xususiyatlarini o'rganishga bag'ishlangan.

Fanlararo tavsiyalarni o'z ichiga olgan tadqiqot sifatida L.A.Kazaxvatovanning ishini e'tirof etish joiz. Xususan, u bo'lajak musiqa o'qituvchilarini muammoli vaziyatlarni bartaraf etish orqali ijodiy faoliyatga tayyorlashni nazarda tutuvchi rivojlantiruvchi ta'lim konsepsiyasini ishlab chiqqan. Muallif ushbu konsepsiyadan birinchi navbatda tegishli metodologiya belgilangan ijrochilikka oid fanlarni o'qitishda foydalanishni taklif etadi [5, 58]. Shuningdek, I.L.Smirnova tomonidan musiqiy asarlarni takrorlashning uslubiy yondashuvi ishlab chiqilgan bo'lib, uning o'ziga xos xususiyati ijrochilik materialini amalga oshirish texnikasi va usullari orqali erkinlikka erishishdan iborat [11, 30].

S.V.Kazakova tomonidan esa maktab o'quvchilarining eshitish madaniyatini shakllantirish uchun o'qituvchilarning nazariy va amaliy tayyorgarligi masalasini ko'rib chiqiladi. Qolaversa, muallif ta'kidlaganidek, "Musiqa o'qituvchisi kasbiy tayyorgarligi mazmunini takomillashtirish... yeshitish madaniyati fenomeni bilan tanishishdan boshlanishi kerak" [4, 60]. M.P. Mironova musiqiy-kommunikativ ta'lim konsepsiyasini shakllantirdi, bu asarning intonatsion-majoziy va musiqiy-semantik mazmunini idrok etishni anglatadi [8, 48].

Respublikamiz olimlaridan E.M. Tajiboev umumta'lim maktablari o'quvchilarida milliy musiqa tinglash ko'nikmalarini rivojlantirishning psixologik-pedagogik va metodik xususiyatlari, interaktiv dasturiy vositalar orqali o'quvchilarida milliy musiqa tinglash ko'nikmalarini rivojlantirish mazmunini yoritib bergan. Xususan, olim tomonidan o'quvchilarda milliy musiqa tinglash ko'nikmalarini rivojlantirishning art-texnologiya usullari ishlab chiqilganligi muhim ahamiyat kasb etadi [12].

Shuningdek, F.A. Sapoeva tomonidan bo'lajak musiqa o'qituvchilarining mustaqil ta'lim jarayonida singdirilgan refleksiv mexanizmlari cholg'u ijrochiligi va xonandalik texnikasini egallashning individual ta'lim traektoriyasini va faol musiqiy terapiyani barqaror qo'llash orqali rivojlantirilganligini e'tirof etish joiz [10].

L.I. Markin tomonidan ishlab chiqilgan o'zini-o'zi nazorat qilish qobiliyatlarini shakllantirish nazariyasi muhim ahamiyat kasb etadi. U "intonatsiyani o'zini-o'zi nazorat qilish"ni shaxsning integrativ fazilatlaridan biri sifatida belgilaydi [7, 91]. L.A. Pidjoyan, I.V. Efremova, T.D. Kirichenko oliy ta'lim muassasasi tomonidan o'tkaziladigan musiqiy va ma'rifiy tadbirlar sonini ko'paytirish orqali talabalar faoliyatining amaliy ko'lamini kengaytirishni taklif etadi [9, 122].

Fikrimizcha, tadqiqotchilarning ilmiy yondashuv va qarashlari xilma-xilligini hisobga olgan xolda ularni tartibga solish maqsadga muvofiq. Ayni paytda, ayrim muammolar esa alohida o'rganishga loyiq. Shu ma'noda biz quyidagi metodologik yondashuvlarni ajratib ko'rsatamiz: tashkiliy-huquqiy, psixologik-pedagogik va mazmunli. Ulardan foydalanish esa ilmiy izlanishlar yo'nalishini belgilab berishini ta'kidlash joiz.

Tashkiliy-huquqiy yondashuv doirasida bo'lajak musiqa o'qituvchilarini kasbiy tayyorlashning huquqiy asoslarini, ta'lim sohasining tizimli va tarkibiy elementlarini, o'quv jarayonini tashkil etishning

umumiy masalalarini o'rganish taklif etilmoqda. Substantiv yondashuv o'zgaruvchan fanlarni aniqlashni, fanlarning ishchi dasturlari mazmunini tahlil qilishni va fanlararo aloqalarni o'rnatish masalasini o'z ichiga oladi. Xususan, psixologik-pedagogik yondashuv eng katta qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi, chunki uning keng qamrovliligi musiqa ta'limining o'ziga xos xususiyatlari bilan to'ldiriladi. Birinchi navbatda, pedagogikada ishlab chiqilgan, keyingi o'n yillikda psixologik bilimlar bilan boyitilgan kompetensiyaviy yondashuvdan kelib chiqish muhim ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy kompetensiyaviy yondashuv doirasida esa kompetentlik ham, kompetensiya ham o'rganiladi.

Kompetentlik turli komponentlarni (motivatsion, kognitiv, qiymat-semantik va boshqalarni) o'z ichiga oladi. A.V Lisenko tomonidan kompetentlikning o'xshash analogi qo'llanilgan. Uning fikriga ko'ra, bo'lajak musiqa o'qituvchisining kasbiy va qadriyat yo'nalishlarini shakllantirish quyidagi tarkibiy qismlarga asoslanadi: kognitiv (kasbiy bilimlarga, shu jumladan bilim va amaliy faoliyatning o'ziga xos xususiyatlariga yega bo'lish), his-tuyg'uli (shu jumladan, musiqaga munosabat), maqsadli (maqsadni belgilash mexanizmini shakllantirish orqali bo'lajak o'qituvchining kasbiy tanlov sub'ektiga aylanishi) [6, 36 b.].

Hozirgi vaqtda bo'lajak musiqa o'qituvchilarining amaliy faoliyatga psixologik tayyorgarligi bilan bog'liq muammolarni hal qilish uchun psixologik-pedagogik tadqiqotlar talab etiladi. Afsuski, ilmiy adabiyotlarda bu muammoga deyarli ye'tibor qaratilmaganligi, talabalarning psixologik tayyorgarligini shakllantirish jarayoni uchun zarur modellar mavjud emasligini ko'rsatadi. Bu muammoni, birinchidan, psixologik tadqiqotlar asosida har bir talabaning maktab o'quvchilari bilan musiqiy pedagogik ish olib borishga individual tayyorgarligi darajasini baholash imkonini beradigan individual tabaqalashtirilgan yondashuvni qo'llash, ularning har biri uchun shaxsiy tavsiyalar ishlab chiqish orqali hal qilish mumkinligini e'tirof etish joiz.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, bo'lajak musiqa o'qituvchilarini kasbiy tayyorlashdagi yeng dolzarb muammolarga to'xtalib o'tamiz. Ushbu maqolada biz tahlil qilgan turli ilmiy tadqiqotlarga tayanib, olimlar uchun eng qiziq bo'lgan muammolarni aniqlash va ularni ishlarning haqiqiy holati bilan bog'lash imkonini berdi. Bo'lajak musiqa o'qituvchilarining kasbiy tayyorgarligini takomillashtirishning yagona konsepsiyasi mavjud bo'lmaganda ilmiy tadqiqotning ustuvor yo'nalishini tanlash zarurati, musiqa va boshqa fanlar o'rtasidagi aloqalarning zaifligi va ta'lim-tarbiya jarayonida mintaqaviy madaniy xususiyatlarning yetarli darajada hisobga olinmaganligi dolzarb muammolar ekanligini ta'kidlash joiz. Ilmiy yondashuvlarni tizimlashtirish va amalda tashabbus ko'rsatish orqali bu muammolarning barchasini hal qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Мирзиёев Ш.М. Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари. 4-жилд. – Тошкент: Ўзбекистон, 2020. – Б. 344.

Дымченко Е.В. Интерактивные методы обучения как компонент вузовской подготовки учителя музыки // Ученые записки Орловского государственного университета.

Смирнова И.Л. Повторение музыкальных произведений как условие освоения исполнительского репертуара учителя музыки // Педагогическое образование в России. 2017. № 3. С. 29-33.

Tajiboev E.M. Umumta'lim maktablari o'quvchilarida milliy musiqa tinglash ko'nikmalarini rivojlantirish texnologiyasi. Ped. fan. bo'y. fals. dokt. (PhD) dicc. avtopef. – Namangan: NamDU, 2023. – 51 b.

Шишлянникова Н.П. Интегрированный подход к профессиональной подготовке будущего учителя музыки // Вестник Томского государственного педагогического университета. 2012. № 11 (126). С. 38-41.

Юферова А.А. Изучение историко-педагогического наследия как фактор совершенствования профессиональной подготовки будущих учителей музыки // Современные исследования социальных проблем. 2011. № 4. С. 23-36.

MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARIDA MUSIQA TO’GARAKLARINI TASHKIL ETISHGA INNOVATSION YONDASHUV

Muallif: Berdiyeva Nilufar Berdiyeva qizi ¹

Affiliatsiya: Xalqaro Nordik universiteti “Psixologiya va maktabgacha ta’lim kafedrası” assistenti ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14406037>

ANNOTATSIIYA

Ushbu maqolada maktabgacha ta’lim tashkilotlarida musiqa to’garaklarini tashkil etishda innovatsion yondashuvni tashkil etish, samarali tushuntirish, musiqa to’garaklarida innovatsion o’qitish tajribasining bola ongiga ta’siri va hozirgi zamonga mos yangi texnologiyalar asosida innovatsion yondashuvini o’rganishning ahamiyatli tomonlari, musiqa ritmlari va tovushlarini tinglash orqali bolalarda musiqiy qobiliyatlarini shakllantirish haqida ma’lumot berilgan. Mazkur mavzu maktabgacha ta’lim tashkilotlarining musiqa to’garaklarida innovatsion faoliyatni tashkil etishning muhim jihatlari va faoliyat davomida qo’llanishining dolzarbligi namoyon etilgan.

Kalit so’zlar: innovatsiya, musiqa to’garaklari, texnologiya, interaktiv o’yin, vizual, mobil ilova, integratsiya, ritm, cholg’u asboblari va boshqalar.

Yurtboshimiz mamlakatimizda o’sib borayotgan avlodni sog’lom va har tomonlama yetuk voyaga yetkazish, ta’lim-tarbiya jarayoniga samarali ta’lim va tarbiya shakllari hamda usullarini joriy etishga qaratilgan maktabgacha ta’limning samarali tizimini tashkil etish bo’yicha keng ko’lamli ishlar amalga oshirmoqda, shu bilan bir qatorda maktabgacha ta’lim tizimini rivojlantirishga katta e’tibor qaratib, so’nggi yillarda bir qator muhim qarorlarni imzoladi. 2019-yil 19-iyulda qabul qilingan O’zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 605-sonli qaror Maktabgacha ta’lim sohasiga innovatsion yondashuvlarni joriy etish loyihalarini amalga oshirish uchun eksperimental maydonchalarni tashkil etish chora-tadbirlari to’g’risida va asosiy maqsad sifatida maktabgacha ta’lim tizimiga ilg’or xorijiy tajriba joriy etilishini ta’minlash, maktabgacha ta’lim sohasida eng yangi metodikalarni moslashtirish va ulardan samarali foydalanish, sog’lom va har tomonlama kamol topgan bolani voyaga yetkazish ko’rsatildi. Ushbu qarorda maktabgacha ta’limni tashkil etish sohasida ilg’or xorijiy tajribani, maktabgacha yoshdagi bolalarga ta’lim va tarbiya berish sohasida innovatsion usullar va samarali pedagogik amaliyotlarni o’rganish, davlat maktabgacha ta’lim tashkilotlari faoliyatiga jalb etish va joriy etish bo’yicha ishlarni doimiy asosda tashkil etish ko’rsatildi. Shuningdek maktabgacha ta’lim tashkilotlarida musiqa to’garaklari faoliyatida ham innovatsion yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi. Bu albatta bolalarning ijodiy qobiliyatlarini va fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga katta yordam beradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda ijodiy qobiliyatlari va fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishda innovatsion musiqaning ahamiyati katta, chunki innovatsion musiqiy faoliyat bolalarda fikrlash qobiliyatlarini uyg’otish, ularni idrok yo’nalishiga yo’naltirishni va zamonaviy fikrlash qobiliyatlarini shakllantirishda juda yaxshi vosita hisoblanadi. Maktabgacha ta’lim bolalarning intellektual, ijtimoiy va jismoniy rivojlanishida muhim bosqich hisoblanadi. Zamonaviy jamiyatda ta’lim sifatini oshirish uchun innovatsion yondashuvlarni joriy etish zarurati ortib bormoqda. Innovatsion musiqa ham shu o’rinda davr talabida hisoblanadi.

Maktabgacha ta’limda innovatsion musiqa to’garaklari bolalarning musiqa san’atiga qiziqishini oshiradi va ularning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Musiqa to’garaklari bolalarning

eshitish qobiliyatini rivojlantirib, ularni turli musiqiy janrlar bilan tanishtiradi. Innovatsion texnologiyalar yordamida faoliyat olib borish bolalar uchun yangi musiqa tajribasini yaratadi. Innovatsion musiqa to'garaklari bolalarning hissiy rivojlanishiga va o'zini ifoda etish qobiliyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Mashg'ulotlarda interaktiv o'yinlar va musiqiy mashqlar yordamida bolalarning fikrlash qobiliyati va motorikasi rivojlantiriladi. Maktabgacha ta'lim muassasalarida bunday to'garaklar bolalarni ma'daniy boyitish va musiqa ma'daniyati bilan tanishtirishning muhim vositasidir. Xorijiy mamlakatlarda maktabgacha ta'limda innovatsion musiqa to'garaklari bolalarning musiqiy qobiliyatlarini rivojlantirish va ijodkorlikni oshirish uchun zamonaviy texnologiyalar va usullardan keng foydalaniladi. Quyida ayrim davlatlarning tajribasi bilan tanishishingiz mumkin:

1. AQSh

- Musiqiy texnologiyalardan foydalanish keng tarqalgan. Virtual reallik (VR) va interaktiv audio platformalar yordamida bolalar musiqa yaratish va o'rganishga jalb etiladi.

- "Music Together" kabi dasturlar bolalarni oilaviy musiqa tajribasiga jalb qilish orqali ijtimoiy va hissiy rivojlanishni ta'minlaydi.

2. Finlandiya

- "Taidekasvatus" (san'at ta'limi) orqali bolalar musiqa va boshqa san'at turlari bilan integratsiyalangan ta'lim oladi.

- Bolalarning musiqiy ritm va ohangni his qilish qobiliyatini rivojlantirish uchun interaktiv musiqiy o'yinlardan foydalaniladi.

3. Yaponiya

- Musiqa to'garaklarida an'anaviy va zamonaviy asboblarni birlashtirgan holda darslar o'tkaziladi.

- Kodaly, Orff va Dalcroze kabi musiqiy pedagogika yondashuvlari o'yin asosidagi o'rganishni ta'minlash uchun qo'llaniladi.

4. Germaniya

- Orff-Schulwerk metodikasi asosida bolalar musiqani harakat, o'yin va improvizatsiya orqali o'rganadi.

- Raqamli musiqa dasturlari va sensorli qurilmalardan foydalanib, bolalarning ijodkorlik darajasini oshirishga e'tibor qaratiladi.

5. Janubiy Koreya

- "Smart Class" tizimlari bolalarga raqamli texnologiyalar yordamida musiqa darslarini interaktiv ravishda o'tkazish imkonini beradi.

- Mashg'ulotlar robot yordamchilar va sun'iy intellekt orqali individual o'quv rejalarini qo'llab-quvvatlaydi.

6. Avstraliya

- Musiqiy terapiya usullari bolalarning hissiy va ijtimoiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlash uchun maktabgacha ta'limga joriy etilgan.

- Musiqiy mashqlar bolalarning nutqini rivojlantirish va o'rganishga yordam berish uchun maxsus dasturlar orqali amalga oshiriladi.

7. Kanada

- Darslarda musiqa va raqsnı birlashtirgan holda o'yinchoq asboblardan yordamida o'quvchilarning qiziqishini oshirishga e'tibor beriladi.

- Interaktiv ovozli kitoblar va mobil ilovalar musiqa darslarini boyitadi.

Xorijiy mamlakatlarning bunday tajribalari bolalarning musiqiy saviyasini oshirish bilan birga, ularning ijtimoiy va ijodiy ko'nikmalarini rivojlantirishga ham xizmat qiladi. Bu usullar bolalarning musiqa orqali hayotni tushunishini kengaytiradi va madaniyatlararo aloqalarni kuchaytiradi.

Binobarin, biz ham ushbu mamlakatlardagi tarbiyaviy yondashuvlarni qadriyatlarimizga asoslangan holda innovatsion musiqa to'garaklari jarayonida qo'llash mumkinligini tavsiya etamiz.

1. Interaktiv texnologiyalar: Musiqa to'garaklarida raqamli texnologiyalar, interaktiv ekranning qo'llanilishi bolalarning diqqatini jalb qilishda samarali vosita hisoblanadi. Masalan, musiqiy o'yinlar yoki bolalar uchun maxsus yaratilgan mobil ilovalar orqali musiqa asboblari va ovozlar bilan tanishtirish mumkin.

2. STEM yondashuvi bilan integratsiya: Musiqani boshqa fanlar, masalan, matematika yoki til bilan bog'lash orqali bolalar turli qobiliyatlarini rivojlantirish mumkin. Masalan, ritmik mashg'ulotlar orqali hisoblash qobiliyatlari yoki turli tildagi qo'shiqlarni o'rganish orqali til o'rganish jarayonini qo'llab-quvvatlash mumkin.

3. Virtual va kengaytirilgan haqiqat texnologiyalari: Virtual haqiqat orqali bolalar turli musiqa asboblari o'rganish imkoniyatiga ega bo'lishadi. Bu usul an'anaviy usullardan farq qiladi va ularga yanada qiziqarli ko'rinadi.

4. Musobaqa va loyiha asosida o'rgatish: Bolalar uchun kichik musobaqalar va musiqiy loyihalarni amalga oshirish motivatsiyani oshiradi. Masalan, bolalar o'rtasida musiqa asboblari foydalanib, jamoaviy yoki yakka tartibda ijro qilishlarini qo'llab-quvvatlash orqali jamoaviylik va ijodiy yondashuvni rivojlantiriladi.

5. Bolalarning qiziqishlariga moslashtirilgan dasturlar: Har bir bolaning qiziqishlari va iste'dodiga mos ravishda individual yondashuvlar ishlab chiqish, ularda o'ziga xos qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Bu yondashuvlar maktabgacha ta'limda musiqa to'garaklarini tashkil etishda bolalarning qiziqishini oshiradi, ularning ijtimoiy va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantiradi va zamonaviy texnologiyalar yordamida yangi bilimlar olishiga xizmat qiladi. Innovatsion metodlar orqali musiqa va ritmlarni o'rgatish bolalarning ijodkorligi, diqqatni jamlash qobiliyati va musiqiy eshitish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Bunday yondashuv nafaqat musiqiy iste'dodni rivojlantiradi, balki bolalarning umumiy intellektual va hissiy rivojlanishiga ham ta'sir qiladi. Innovatsion musiqa faoliyatini tashkil etishda turli qiziqarli vositalardan foydalanish tavsifiya etiladi. Masalan, interaktiv dasturlar, virtual musiqa vositalari va audiovizual vositalar yordamida bolalarning musiqaga bo'lgan qiziqishini oshirish mumkin. Musiqa ritmlari va tovushlarini tinglash orqali bolalarda musiqa eshitish qobiliyati va ijodkorlik shakllanadi. Bu esa bolalarni musiqaga nisbatan qiziqitirib, ularning badiiy dunyoqarashini boyitadi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida musiqa to'garaklarini tashkil etishda innovatsion yondashuvni samarali joriy etish usullari ko'rsatib berilgan. Bu esa o'qituvchilar va pedagoglar uchun foydali qo'llanma sifatida xizmat qiladi.

Maqolada keltirilgan innovatsion metodlar va vositalar pedagoglar uchun muhim yo'riqnoma bo'lib xizmat qilishi mumkin. Xususan, interaktiv dasturlar, virtual musiqa vositalari va audiovizual materiallardan foydalanish bolalarning musiqaga bo'lgan qiziqishini oshirishda va ijodkorligini shakllantirishda katta ahamiyatga ega. Шунингдек, bolalarning musiqiy ko'nikmalari va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qilib, ularni har tomonlama yetuk shaxs bo'lib voyaga yetishiga zamin yaratadi. Shu bilan birga, bunday yondashuv zamonaviy ta'lim tizimining rivojlanishida muhim qadam hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Babayarov E.K. Innovatsion didaktika orqali MTTda musiqa mashg'ulotlarining ahamiyati va natijadorligiga erishish yo'llari. Toshkent: Spanish international scientific online conference PROSPECTS AND MAIN TRANDS IN MODERN SCIENCE.

Isroilov A.I.(2023). Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida musiqa mashg'ulotlarini tashkil etish metodikasi. O'zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali.15-son.

Davydenko, V. A. (2015). Bolalar psixologiyasi va rivojlanishi: maktabgacha yoshda ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish. Moskva: Pedagogika nashriyoti.

Jalolov, J. (2018). Musiqa ta'limi asoslari: nazariy va amaliy qo'llanma. Toshkent: O'zbekiston Davlat pedagogika universiteti nashriyoti.

Vygotskiy, L. S. (2004). Bolalarning ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish. Toshkent: Iqbol nashriyoti.

CHOLG’U IJROCHILIGI DARSLARINI INTEGRATSION YONDASHUV ASOSIDA O’QITISHNING O’ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Muallif: Burxonova Gullrux Umrzoqovna ¹, Samatova Dilnoza Salaidinovna ²

Affilyatsiya: O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti “Musika ta’limi” kafedrasida assistenti ¹,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti “Musika ta’limi” kafedrasida katta o‘qituvchi ²

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14406123>

ANNOTATSIYA

Yosh mutaxassisning shakllanishida eng muhim va asosiy jihatlardan biri – bu uning ta’lim olish jarayonida kasbiy ko‘nikmalarni o‘zlashtirishidir. Bunda cholg‘u ijrochiligi darslarini integratsion yondashuv asosida o‘qitishni tashkil etish, darsning sifat va samaradorligini oshirish, talabalarni cholg‘u ijrochiligi malakalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu ma’noda cholg‘u ijrochiligi darslarini integratsion yondashuv asosida o‘qitishning o‘ziga xos xususiyatlari maqolada keng yoritib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: cholg‘u ijrochiligi, integratsiya, talaba, o‘qituvchi, dars mashg‘ulotlari, ijrochilik malakalari.

Dunyo miqyosida shaxsning ma’naviy va jismoniy rivojlanishiga qaratilgan ilmiy-pedagogik jarayonlar ijtimoiy-madaniy va estetik kategoriyalar integrallashuvi asosida muntazam takomillashib bormoqda. Jahon miqyosidagi murakkab jarayonlarni va mamlakatimiz bosib o‘tgan taraqqiyot natijalarini chuqur tahlil qilgan holda keyingi yillarda mamlakatimizda yoshlarni ma’nan va jismonan barkamol, milliy ma’naviy qadriyatlarga sodiqlik ruhida tarbiyalash tizimini sifat jihatdan muntazam takomillashtirib borishning pedagogik imkoniyatlari, ilg‘or xorijiy tajriba va texnologiyalardan samarali foydalanishga ustuvor ahamiyat qaratilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasining 2016-yil, 14-sentabrdagi “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi qonuni[2], 2022-yil, 28-yanvardagi “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi, 2018-yil 14-avgustdagi “Yoshlarni ma’naviy-axloqiy va jismonan barkamol etib tarbiyalash, ularga ta’lim-tarbiya berish tizimini sifat jihatdan yangi bosqichga ko‘tarish chora-tadbirlari to‘g‘risida” kabi me’yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda musiqa va san’at sohasida faoliyat olib boruvchi o‘quv muassasalarining o‘z o‘rni va mavqeyi g‘oyat kattadir.

Yurtimiz madaniyati taraqqiyotida xalqning boy ma’naviy salohiyati va umuminsoniy qadriyatlarga hamda hozirgi zamon musiqa san’ati madaniyati ilmiy rivojlanish texnik bazasi va texnologiyasining so‘ngi yutuqlariga asoslangan mukammal ta’lim tizimini barpo etish dolzarb ahamiyatga ega.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Madaniyat va san’at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” gi PQ-112 Qarori[3] hamda mazkur faoliyatga tegishli boshqa me’yoriy-huquqiy hujjatlarning qabul qilinishi oliy ta’lim muassasalari oldiga qator muhim vazifalarni qo‘yadi va pedagogik kadrlar tayyorlash masalasiga davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishi sifatida e’tibor qaratilayotganidan dalolat beradi. Zamonaviy ijtimoiy-madaniy sharoitlarda musiqa ta’limi o‘qituvchisining kasbiy faoliyati ijtimoiy va ta’lim funksiyalarining murakkabligi tufayli yangi mazmun bilan to‘ldirilmoqda. Bugungi kunda tor doiradagi yangi mutaxassis emas, balki malakali, pedagogik madaniyati, boy shaxsiy va ijodiy salohiyatiga ega bo‘lgan o‘qituvchini sifat jihatidan yangi

shakllangan musiqa ta'limi o'qituvchisini tayyorlash muammosi ayniqsa dolzarbdir. Uning faoliyati samaradorligini faqat yuqori darajadagi kasbiy va pedagogik mahorat bilan ta'minlash mumkin[9].

Oliy ta'lim muassasalari musiqa ta'limi yo'nalishining vazifasi bo'lajak musiqa o'qituvchilarini umumta'lim maktablarida, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida, musiqa maktablarida faoliyat yuritishga tayyorgarliklarini, ularni nazariy bilim va ijrochilik malakalarini ko'lamini professional darajada shakllantirishdan iboratdir. Zero, yosh avlodga ta'lim va tarbiya berish ko'p jihatdan o'quvchilarni nazariy va amaliy tayyorgarligi bilan bog'liq.

Oliy ta'lim muassasalari musiqa ta'limi yo'nalishida ta'lim-tarbiya jarayoni faqatgina nazariy bilimlar berish bilan cheklanib qolmasdan musiqa san'atining ko'pgina sohalarini integratsion yondashuv asosida o'qitish kabilardan mukammal bilim, malakalarga ega bo'lgan mutaxassis kadrlarni tayyorlashdan iboratdir.

Ma'lumki, shaxsning hissiy va aqliy kamol topishida, ijtimoiy faolligida musiqa alohida ahamiyat kasb etadi. Yosh mutaxassisning shakllanishida eng muhim va asosiy jihatlardan biri esa – bu uning ta'lim olish jarayonida kasbiy ko'nikmalarni chuqur o'zlashtirishidir. Bu asnoda davlat va jamiyat bilan bir qatorda o'qituvchi-pedagog ham katta rol o'ynaydi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Miromonovich Mirziyoyev: “Musiqa san'ati madaniy fenomen sifatida yangi avlodni tarbiyalash va kamolga yetkazish borasida cheksiz imkoniyatlarga egadir. San'at bilan oshno bo'lgan yoshlarning hayotga munosabati, milliy urf-odat va umumbashariy qadriyatlarga hurmati baland bo'ladi. Va men ishonaman, ular dunyoni ma'naviy tanazzuldan qutqarishga qodir bo'lgan, o'zaro ahillik va birdamlikni ulug'lovchi avlod bo'lib maydonga chiqadi. Shu ma'noda musiqa – hech narsa bilan o'lchab, solishtirib bo'lmaydigan beqiyos ta'sir kuchiga ega san'at, desak, ayni haqiqatni aytgan bo'lamiz” degan edi.

Integratsiya (lotincha integratio — tiklash, to'ldirish, integer — butun so'zidan)— bu suveren davlatlar o'rtasida tovarlar, xizmatlar, moliya, investitsiya, ishchi kuchi erkin harakatlanadigan iqtisodiy kenglikni tashkil qilish maqsadida birlashish jarayoni. 1) sistema yoki organizmning ayrim qismlari va funksiyalarining o'zaro bog'liqlik holatini hamda shunday holatga olib boruvchi jarayonni ifodalaydigan tushuncha; 2) fanlarning yaqinlashishi va o'zaro aloqa jarayoni; differentsiatsiya bilan birga kechadi [6];

Ta'lim muassasalarini “Cholg'u ijrochiligi” yo'nalishida o'qitiladigan cholg'u ijrochiligi bo'limining maqsadi o'quvchi-yoshlarda ijrochilik mahorati va madaniyatini o'stirish, xalq cholg'u asboblari bo'yicha yakka tartibda sozandalik mahoratiga ega bo'lish va ansambllarda ijro eta olish mahoratlarini egallashlariga erishishni ta'minlashdan iboratdir. Shunga milliy cholg'u sozi bo'yicha dars beruvchi mutaxassis-o'qituvchi quyidagi vazifalarga alohida e'tibor qaratishi zarur:

1. O'rgatuvchi o'qituvchilarni har bir cholg'uning ijro xususiyatlari, tuzilishi, shakli, pardalarini joylashish tartibi, oktava va nota joylashuvi bilan yaxshi tanishtirib borish.

2. Ijrochilikka oid barcha ko'rsatmalarni aniq bajarishga, cholg'uda ijro partiyalarini aniqlashga, ravon cholg'u sadosini (ohangi) eshitish malakasini shakllantirib borish.

3. Cholg'u bo'yicha ijrochilik repertuarini turlicha mazmun va xarakterdagi asarlar bilan to'ldirgan holda, xilma xil musiqa asarlarini o'rganish, chalish orqali ijro mahoratini doimiy o'stirib borishni ta'minlashi zarur.

4. Ijrochilik mahoratini o'stirishda cholg'u asboblari o'rganish davomida gamma, etyud va mashqlarni roli va ahamiyatini tushungan holda mashqlarda ularni ijrosiga alohida e'tibor berish.

Mutaxassis o'qituvchining asosiy vazifalaridan biri mashg'ulotlarni, ya'ni o'quv jarayonini pedagogik nuqtai nazardan to'g'ri tashkil etishi va boshqarishdir. Bu esa ta'limni ilmiylik, yangilik asosida tashkil etishning muhim shartlaridan biridir.

Mutaxassis o'qituvchining faoliyatini muhim xususiyatlaridan biri u o'z sinfida tashkilotchilik qobiliyatli, har bolaning o'z individual qobiliyat va qiziqishlarini sinchiklab o'rganish va shunga ko'ra repertuar tanlay olish mahoratiga ega bo'lishdir. O'qituvchi eng avvalo puxta nazariy bilimlarga ega

bo'lishi, cholg'u asbobining o'ziga xos xususiyatlarini, ijro imkoniyatarini yaxshi bilishi, ularda mashg'ulotlar olib borish, o'quvchining ijro malakalari rivojlanishi uchun mustaqil o'z ustida ishlashga yo'naltira olishi zarur[9].

Mashg'ulotlarda har bir cholg'u sozining tiniq va aniq sozlanishi juda muhim. Yaxshi sozlangan cholg'u sadosini yangrashiga salbiy ta'sir etadi va u o'z navbatida ijrochilik ruhiyatiga yomon ta'sir ko'rsatadi. Uning diqqat-e'tiborini buzadi, tovushlarni idrok etib chalish jarayonini qiyinlashtiradi.

Har bir musiqiy asarni o'rganishdan oldin uni qisqa tarzda bo'lsa ham tahlil qilish lozim. Tahlil jarayonida asar sur'ati, o'lchovi, shakli, bo'ladigan turli o'zgarishlarni aniq belgilab olish darkor. Pedagogik faoliyatda bir qator uslubiy jihatlariga alohida e'tibor talab etiladi:

1. Ijro uchun dastklab ijrosi oson, yengil xalq kuylaridan tanlash, bu o'quvchi imkoniyatlariga mos bo'lishga e'tibor berish
2. Asarni o'rganishga kirishishdan oldin uning mazmun-mohiyati, muallifi, yaratilish davri (tarixi) haqida tushuncha berish.
3. Asar ijrosiga tegishli badiiy va texnik vazifalarni aniq belgilash va to'liq bajarishni nazorat qilish.
4. Ijrochilik sifatini yaxshilab borish maqsadida yakka va guruh bo'lib ishlashning yangi shakl va usullarini izlab amalda qo'llash.
5. O'quv materialini mashg'ulotlar bo'yicha qismlarga bo'lib ish olib borish.
6. O'quvchi bilan ishlash jarayonida ularda charchash, toliqish holatlari sezilganda asarlar bilan ishlashni boshqasiga, ya'ni yengilrog'iga almashtirish.
7. Yangi asar nota matnini puxta o'zlashtirib olish ko'nikmalarini o'stirib borish uchun nota matnini varaqdan o'qishni muntazam amalga oshirib borish.
8. Asarni qiyin joylariga tahririy o'zgartirishlar kiritib, uni yengilroq ijrosiga erishish.
9. Asarni ijro etishda barmoqlarni pardalar ustiga joylashish tartibini ko'rsatib berish.
10. O'rganuvchilarni doimiy tarzda iliq so'zlar bilan rag'batlantirib turish.

Ta'lim tizimida ijrochilarni mahoratini o'stirish va shu orqali ularni ijro ko'nikmasini shakllantirish masalalari ta'lim-tarbiyaning muhim vazifalaridan sanaladi.

Ta'lim jarayonida cholg'uchi ijrochilar uchun ijodiy sharoitning qulayligi, qo'yilgan musiqiy-badiiy vazifalarni katta qiziqish bilan bajarishga erishishning kafolatlovchi usulidir.

Mashg'ulotlar jarayonida ishtirokchilarning ijodiy intizomiga tegishli bo'lgan o'qituvchi-pedagogning barcha ko'rsatmalarini to'liq va aniq bajarishga harakat qilishlari, asarlarni qiziqish bilan o'rganishlari, do'stona vaziyatda bir biriga yaxshi tushuntirib ishlashlari bu faoliyatni ijobiy va samarali bo'lishini ta'minlaydi. Shularni inobatga olib aytish mumkinki, cholg'u sozlarida ijro etish o'quvchilarda ijrochilik madaniyatini shakllantirib boradi, axloqiy va aqliy tarbiyani o'stiradi, badiiy didni to'g'ri shakllanib, asar badiiy-g'oyaviy mazmunining tushunib ijro etish va mehnatga to'g'ri munosabatda bo'lishga o'rgatadi.

Fortepiano cholg'u sozida ijro etish uslubiyoti barcha cholg'u sozlariga xos bo'lgan, darsni mashg'ulotini tashkil etishdan boshlanadi. O'quv rejada ko'rsatilgan vazifalarni bajarish, fanning o'quv dasturini shakllantirish va talaba bilan ishlashning turli usullarini qo'llash bilan bir qatorda, aynan fortepiano cholg'u soziga xos bo'lgan bir qancha jihatlar alohida ajralib turadi. Ularni taxminan quyidagicha tasniflash mumkin:

1. Fortepiano cholg'usi soz ekanligini tekshirish
2. Cholg'u sozida qomatni to'g'ri ushlash qoidalariga amal qilish (postanovka tela)
3. Qo'l va barmoqlarning cholg'u sozida to'g'ri quyilishi (postanovka ruk i palsev)
4. Applikatura (barmoqlarning klaviaturada to'g'ri joylashuvi)
5. Tovush hosil qilish ko'nikmalarini shakllantirish
6. Tovush ravon va bir tekis bo'lishini ta'minlash

7. Mashq, gamma va etyudlar ustida ishlash
8. Ijro tezligi ustida ishlash
9. Ritm, metr tushunchalarini his etish
10. Melizm va musiqiy bezaklar ustida ishlash
11. Asarlarning badiiy xususiyatlarini ochib berish ko'nikmalarini rivojlantirish

Ushbu jihatlar har qanday cholg'u soziga mos kelmasligini ta'kidlab o'tishimiz joiz, sababi yuqoridagi masalalar har bir cholg'u sozida har xil usul va uslublar bilan amalga oshiriladi.

Fortepiano cholg'u sozida mashqlar ustida ishlash

Fortepiano sozida mashqlar ijro etish turli maqsadlarda amalga oshirilishi mumkin. Masalan:

1. Ijrochi talabaning ijrochilik holati(postanovka)ni to'g'rilash;
2. Barmoqlar harakatini rivojlantirish (bunda qaysidir barmoqning yaxshi ishlamasligini, barmoqlarni klaviaturada to'g'ri joylashishi, ularning ko'tarilib ketishi yoki pastga tushib ketishi kabi kamchiliklarni bartaraf etish);
3. Barmoqlarning yumshoq (podushka) qismida emas, balki qattiq (konchik) qismida ijro etilishini ta'minlash;
4. Barmoqlarning qisilishini oldini olish maqsadida ijro etiladigan mashqlar;
5. Ijro texnikasini oshirish uchun turli murakkablikdagi arpedjiolar (11 arpedjio) ijrosi;
6. Tovush kuchini kuchaytirish maqsadida turli akkordlar, uzun va qisqa arpedjiolar ijrosi;
7. Ikki qo'l mutanosibligini ta'minlash maqsadida ijro etiladigan mashqlar (Ganon mashqlari);
8. Ma'lum bir asarning murakkab passajlarini mashq sifatida qo'llash va hokazo namunalarini aytish mumkin.

Ijrochi pedagogning vazifalari

Shuningdek, musiqa ta'limi tizimida cholg'u ijrochiligi (fortepiano sinfi) fani ham juda muhim hisoblanadi. Fortepiano o'qituvchisi darsning namunali, qiziqarli va esda qolarli bo'lishiga intilishi kerak.

Fanni o'qitishning asosiy maqsad va vazifalariga quyidagilar kiradi:

1. Talabalarning garmonik va polifonik eshitishlarini rivojlantirish uchun cholg'u sozining afzalliklaridan foydalanish;
2. Notaga qarab o'qish va mustaqil musiqa ijro etishni o'rgatish, talabaning umumiy musiqiy imkoniyatlarini va uning dunyoqarashini kengaytirishdan iborat;
3. Turli uslub va teksturali asarlarni ijro etish;
4. Ansambl va jo'rnavozlik ijrochiligi mahoratini egallash;

Eng qiyini - mashg'ulotning birinchi davri, sanaladi. Qiyinchilik, birinchi navbatda, tovush chiqarish bilan bog'liq bo'lib uni birinchi daqiqalardan o'ziga jalb qilish, unga pianining afzalliklari va imkoniyatlari haqida gapirib berish orqali asta-sekinlik bilan bosqichma bosqich natijaga erishiladi.

Dastlabki bosqichda musiqiy tayyorgarlik fortepiano sinfida boshlang'ich eshitish qobiliyatlarini rivojlantirish asosida musiqiy balandlik tushunchasini shakllantirishdan boshlanishi kerak.

Birinchi darslardan boshlab talabaga kichik, oson esda qoladigan kuylarni berish kerak va u o'qituvchi tomonidan ijro etib berilishi maqsadga muvofiq. Qolaversa asarning she'riy matnga ega bo'lishi ma'qul. Bu ijro etilayotgan asarni tushunishga yordam beradi va metr, ritm tushunchasini, ohang tuzilishini his qilishni osonlashtiradi.

«Cholg'u ijrochiligi» fanining maqsadi Ma'naviy yetuk, zamonaviy fikrlaydigan, musiqiy-ijrochilik ko'nikmalariga ega bo'lgan va saviyasi rivojlangan sozandalarni tarbiyalashdir.

“Bunda bir qator tadrijiy bosqichlar mavjudki ularning barchasi integratsion jarayon amalga oshirilib, birgalikda professional mutaxassisni tarbiyalashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Ular quyidagilar:

I – BOSQICH. I-bosqichdan boshlab barcha kamchiliklarni bartaraf qilish, ravon va tez xarakterlanishini, undagi kamchiliklarni bartaraf qilinishi bilan bog'liqdir. Barmoqlarni mustahkamlash,

ularning erkin, yengil, aniq, ravon va tez harakatlanishini, muskullarning erkin harakatini ta'minlovchi texnikaning turli ko'rinishlari ustida ishlash bosqichning asosiy vazifalaridan hisoblanib talabalarda pedagogik kasbiga nisbatan qiziqishlarini shakllanishiga yo'l ochib beradi.

Musiqiy asar ustida ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish – muallif matnini savodli tarzda tahlil qilish, kerakli shtrix, applikaturani to'g'ri tanlash, pedalni vaqtida ishlatish.

Polifonik fikrlashni shakllantirish, tovush va kuychan xarakterdagi asarlar ustida ishlash, ovozning rang – barangligini o'zlashtirish va ijro etish.

II – BOSQICH. Gamma va mashqlar ustida ishlash, texnikaning turli ko'rinishlarini takomillashtirish, akkordli yirik texnika, barmoqlarning kichik xarakatlanishi, notani varaqdan ravon o'qish va ansambl ijrosi ko'nikmalarini o'zlashtirish.

Asarlar ustida ishlashda talabalar ijro etayotgan asarni tahlil qila olishlari, asarning ijrochilik g'oyasini, shaklini, uslubini, badiiy mazmunini va ma'nosini to'g'ri tushunib talqin qilishlari lozim. Repertuarni turli asarlar bilan to'ldirib borish: mohirona etyudlar va pyesalar, romantizm va impressionizm, zamonaviy o'zbek va jahon kompozitorlarining asarlarini o'rganish"[8].

III – BOSQICH. Tovushning yuqori sifati ustida ishlash, ijro erkinligi va epcilligi, barmoqlarning tabiiy va aniq harakati, texnikaning turli ko'rinishlarini egallash. Dasturni murakkablashtirish: konsertlar, yirik shakldagi asarlar, konsert etyudlar va pyesalar kiritish va hokazo.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Mirziyoyev Sh.M. "Madaniyat va san'at sohasini yanada rivojlantirish va takomillashtirishga doir chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori. 2017 y, 3-mart.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Yoshlarni ma'naviy-axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ularga ta'lim-tarbiya berish tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3907 sonli qarori. 14.08.2018.

O'zbekiston Prezidenti qarori, Madaniyat va san'at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo'shimcha chora tadbirlar to'g'risida, 02.02.2022 yil, PQ-112 son.

Ismoilova M. "Cholg'u ijrochiligida notaga qarab ijro qilish" Toshkent Yangi asr, 2020 y.

Muxitdinova Malohat Saidjabborovna. Bo'lajak musiqa o'qituvchilarining kasbiy tayyorgarligini takomillashtirishda klasterli yondashuv masalalari»- Ta'lim fidoyilari-Respublika ilmiy-metodik jurnal, 9-son, ilmiy nashrlar markazi, 2021 y. y.

<https://uz.wikipedia.org/>

Musiqa fanini o'qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalar va interaktiv metodlar [Matn]: monografiya / Umurova Ma'rifat Yoshiyevna, Raximov Abdurasul Ravshan o'g'li – Buxoro: «Sadriddin Salim Buxoriy» Durdona nashriyoti, - 2022. – 136 b.

Sh.Raximov, Sh.S.Yusupov. "Cholg'u ijrochiligi". T., 2012 yil.

Sh.Omanqulova "Cholg'u ijrochiligi" o'quv qo'llanma Samarqand 2023 yil.

MUSIQA TA’LIMI VA SAN’ATINING BUGUNGI GLOBALLASHUV SHAROITDA MILLIY-IJTIMOY AHAMIYATI: MUAMMO VA YECHIMLAR

Muallif: G ‘aybilloyeva Farida Yusupovna ¹

Affilyatsiya: Buxoro shahar 29- IDUM musiqa fani o’qituvchisi ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14406202>

ANNOTATSIYA

Musiqa ta’limi va san’ati – insoniyatning madaniy rivojlanishida muhim o’rin tutuvchi sohalaridan biri bo’lib, uning milliy va ijtimoiy ahamiyati beqiyosdir. Musiqa, nafaqat insonning estetik va ruhiy ehtiyojlarini qondirish, balki jamiyatni birlashtirish, milliy identitetni mustahkamlash va madaniy merosni avlodlar orasida yetkazish vazifalarini ham bajaradi. Shu bilan birga, bugungi kunda ta’limi va san’ati globallashuv jarayonlarining ta’sirida bo’lib, dunyo bo’ylab madaniy, iqtisodiy va ijtimoiy o’zgarishlarga duch kelmoqda.

Kalit so’zlar: musiqa ta’limi, san’at, globallashuv, milliy madaniyat, ijtimoiy ahamiyat, musiqiy an’analar, madaniy almashuv, milliy qadriyatlar, xalqaro hamkorlik, san’at ta’limi, musiqa san’ati

Bugungi kunda globallashuv jarayoni barcha sohalarida, shu jumladan musiqa ta’limi va san’atida ham sezilarli ta’sir ko’rsatmoqda. Bu jarayon milliy madaniyatlarni global miqyosda tarqatish, bir-biriga yaqinlashtirish, hamda madaniy diversifikatsiyani ta’minlash imkonini yaratadi. Biroq, globallashuvning ijtimoiy va madaniy jihatlari ba’zan milliy an’analar va qadriyatlarni yo’qotish xavfini keltirib chiqaradi. Musiqa ta’limi va san’ati sohasida globallashuvning eng katta muammolaridan biri, milliy musiqiy an’analar va madaniy boyliklarning global standartlarga moslashuvi va ularni xalqaro miqyosda tan olinishi jarayonida yo’qolish ehtimoli bilan bog’liq. Shu bilan birga, globallashuvning ijobiy tomonlari sifatida, turli xalqlar o’rtasida madaniy almashuv, yangi musiqiy yo’nalishlar va uslublarning rivojlanishi, hamda xalqaro hamkorlik va o’zaro tushunishni mustahkamlash mumkin.

Mazkur mavzu bo’yicha olib boriladigan tadqiqot, musiqa ta’limining milliy-ijtimoiy ahamiyatini tahlil qilish, globallashuvning ta’sirida yuzaga kelayotgan muammolarni aniqlash va ularni hal qilish uchun amaliy yechimlar taklif etishni maqsad qiladi. Ushbu yechimlar, avvalo, milliy musiqiy an’alarni saqlab qolish, ularni zamonaviy ta’lim va san’at shakllariga integratsiya qilish, hamda global miqyosda musiqiy madaniyatlarni boshqarishning yangi mexanizmlarini ishlab chiqishni o’z ichiga oladi. Tadqiqot davomida, musiqa ta’limida globallashuvning ijtimoiy-ijtimoiy ta’sirini chuqur o’rganish, xalqaro hamkorlikni rivojlantirish va milliy musiqiy madaniyatlarni zamonaviy sharoitda saqlab qolish uchun zarur bo’lgan strategiyalarni ishlab chiqish rejalashtirilgan.

Globallashuv – bu bir-biriga yaqinlashayotgan iqtisodiy, siyosiy va madaniy tizimlar jarayonidir. Musiqa ta’limi va san’atiga globallashuvning ta’siri ikki xil jihatdan o’zini ko’rsatadi: bir tomondan, global miqyosda turli xalqlar va madaniyatlar o’rtasida musiqiy almashuvni kuchaytirib, musiqaning universal til sifatida qabul qilinishiga imkon yaratadi; ikkinchi tomondan esa, bu jarayon milliy musiqiy an’analar, qadriyatlar va identitetlarning xavf ostida qolishiga olib kelishi mumkin. Musiqa ta’limi va san’ati globallashuv sharoitida rivojlanishi, yangi pedagogik metodlarni va xalqaro tajribalarning integratsiyasini ta’minlaydi. Biroq, global ta’sirlar shu bilan birga milliy san’at va musiqaning o’ziga xos xususiyatlarini saqlab qolish, avlodlar orasida madaniy aloqalarni uzmaslik kabi masalalarni ko’tarmoqda. Milliy musiqiy

an'analarning global miqyosda tan olinishini ta'minlash va yangi pedagogik yondashuvlarni ishlab chiqish – bugungi kunda dolzarb muammolardan biridir.

Mazkur tadqiqotda musiqa ta'limi va san'atining globallashuv sharoitidagi milliy-ijtimoiy ahamiyati, unga ta'sir qilayotgan omillar va yuzaga kelayotgan muammolar tahlil qilinadi. Shuningdek, globallashuvning musiqa ta'limiga bo'lgan ta'sirini ijobiy va salbiy jihatlari bilan ko'rib chiqib, milliy musiqani saqlab qolish va rivojlantirish uchun amaliy yechimlar taklif etiladi. Bu yo'nalishda zamonaviy pedagogik yondashuvlar, xalqaro hamkorlik va musiqiy madaniyatlarni integratsiyalashning ahamiyati o'rganiladi. O'z navbatida, globallashuv sharoitida musiqa ta'limi va san'atining milliy va ijtimoiy ahamiyatini chuqur tahlil qilish orqali, jamiyatdagi musiqiy identitetning saqlanishi, musiqaning madaniy va ma'naviy o'zgarishlardagi roli haqida kengroq tasavvur hosil qilish mumkin. Bu tadqiqot nafaqat musiqa ta'limi sohasidagi mutaxassislar uchun, balki madaniyatshunoslar, pedagoglar, siyosatchilar va keng jamoatchilik uchun ham muhim ahamiyatga ega.

Xulosa qilib aytganda, globallashuv sharoitida musiqa ta'limi va san'atining milliy-ijtimoiy ahamiyatini saqlab qolish uchun, milliy musiqiy madaniyatni zamonaviy pedagogik yondashuvlar orqali rivojlantirish va global musiqiy platformalarda tanitish zarur. Shunday qilib, globallashuvni ijobiy tomondan foydalanib, milliy musiqani va madaniy boyliklarni saqlashga erishish mumkin. Musiqa ta'limi va san'ati globallashuv davrida nafaqat ijtimoiy va madaniy rivojlanishning muhim elementiga, balki milliy o'zlikni saqlash va rivojlantirish vositasiga ham aylanishi kerak. Ushbu konferensiya global va milliy jarayonlar o'rtasidagi muvozanatni topish, yangi pedagogik yondashuvlarni qo'llash, va musiqa san'ati orqali ijtimoiy farovonlikni oshirish uchun yangi istiqbollarni ko'rsatdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Bakarov A. Musiqa ta'limi va uning rivojlanish tendensiyalari. Toshkent: Musiqa nashriyoti. 2019.

Ergashev A. San'at va musiqa tarixi: Bugungi kun muammolari. Tashkent: O'zbekiston milliy universiteti nashriyoti. 2021.

Ishmukhammedov Sh. Musiqa ta'limining rivojlanishi va uning ijtimoiy ahamiyati. Samarqand: Samarqand davlat universiteti nashriyoti. 2020.

Latifov B. Globalizatsiya va milliy madaniyat: Musiqa san'ati orqali izlanishlar. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti. 2018.

Fayzullayev M. Musiqa san'ati va global madaniyat: Ijtimoiy-psixologik aspektlar. Tashkent: O'zbekiston madaniyat va san'at universiteti. 2020.

INDIVIDUAL YONDASHUVLAR ASOSIDA MUSIQA O’QITISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Muallif: Davronova Guzal ¹

Affilyatsiya: O‘zbekiston – Finlandiya pedagogika instituti dotsenti, p.f.f.d. ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14406272>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada, musiqa o‘qitish metodikasini takomillashtirishda individual yondashuvlar bugungi ta’lim tizimining dolzarb masalasi sifatida o‘rganilgan. Shuningdek, musiqa ta’limida individual yondashuvlarning dolzarbligi, zamonaviy pedagogika va metodikada alohida ahamiyat kasb etishi asoslangan.

Kalit so‘zlar: Metodika, takomillashtirish, ta’limni insonparvarlashtirish, diagnostika, globallashuv, modernizatsiya, innovatsion yondashuv, interaktiv usullar

Bugungi kunda ta’lim tizimining barcha bo‘g‘inlarida, ta’lim sifatini oshirish, dolzarb masala sifatida qaralmoqda. Zamonaviy texnologiyalarni shiddat bilan rivojlanishi, har bir yo‘nalishda o‘qitish metodikasini takomillashtirish talab etmoqda. Globallashuv, modernizatsiya hayotimizga, ta’lim-tarbiya tizimiga yangi tushunchalar, atamalar, texnologiyalarni olib kirish bilan birga, o‘qitish jarayoniga innovatsion metodik yondashuvlarni talab etadi. Bu kabi o‘zgarishlarning jarayonida eskirgan bilim, ko‘nikma va malakalar, hozirgi kunda zamonaviy talablarga javob bermaydi.

Yangi O‘zbekiston “Uchinchi Renessans sari” g‘oyasi asosida o‘z taraqqiyotning yangi bosqichiga qadam qoydi. Bunday sharoitda mamlakatimizda ta’lim-tarbiya tizimini, hamda, pedagogik faoliyatni zamon talablari asosida, ya’ni bugungi kunning ehtiyojlaridan kelib chiqib tashkil qilish, shuningdek, sohada innovatsion fikrlash orqali yangi mexanizmlarni joriy qilishni davrni o‘zi taqozo qilmoqda.

“Madaniyat va san’at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” 2-fevral 2022 yildagi PQ-112-son O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori[1.] hamda, “Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida musiqa madaniyati fani o‘qitilishini tubdan takomillashtirish hamda ushbu fan o‘qituvchilarining kasbiy faoliyatini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 15-noyabr 2024 yildagi PQ-391-son Prezident Qarori qabul qilindi [2.] Ushbu qarorga asosan, musiqa madaniyati fani o‘qituvchilarining bilim darajasi va kasbiy mahoratini aniqlash bo‘yicha milliy baholash tizimi yo‘lga qo‘yilishi belgilab qo‘yildi. Shuningdek, 2025 yil 1-martdan boshlab musiqa madaniyati fani o‘qituvchilari uchun nazariya va amaliyot uyg‘unlashtirilgan holda malaka oshirish tizimi yo‘lga qo‘yilishi rejalashtirilmoqda. Oliy ta’limda o‘qitish jarayonini yanada takomillashtirish, bo‘lajak musiqachi-pedagoglarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda nazariya va amaliyotni uyg‘unlashtiruvchi metodlardan foydalanish, kasbiy va maxsus kompetensiyasini shakllantirish, ularning samarali o‘qitish metodikasiga ega bo‘lishlari, jamiyatimiz ta’lim-tarbiyasini rivojlantirishga, hamda, ushbu qarorlarning ijrosini ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Musiqa o‘qitish metodikasi, nafaqat musiqa nazariyasi va amaliyotini o‘rgatishni, balki, talabalarni musiqiy tafakkur va ijodiy qobiliyatlarini shakllantirish bilan bir qatorda, zamonaviy musiqa madaniyati o‘qituvchisini pedagogik mahorati, o‘qitish metodikasini rivojlantirishni ham o‘z ichiga oladi. Shu bilan birga, bu fan o‘qituvchilardan zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalangan holda o‘quv jarayonini oson va qiziqarli shaklda tashkil etishga o‘rgatadi. An’anaviy metodlarni zamonaviy interaktiv

usullar bilan uyg'unlashtirish, raqamli resurslardan foydalanish, individual yondashuvlarni amalga oshirish orqali musiqa o'qitish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Shuningdek, bugungi kunda talabalar mustaqil bilim olish imkoniyatiga ega bo'lishi uchun mos sharoitlarni yaratish, ularga erkin ijodiy jarayonni o'zlashtirish imkonini beradigan o'quv muhitini yaratishda ham, individual yondashuvlarni ahamiyati katta.

Bunda o'qituvchi va talaba o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning ijobiy tashkil etilishi, ta'lim jarayonining markaziga talaba shaxsi va uni rivojlantirish qo'yilib, ta'limda insonparvarlik amalga oshiriladi. X.Ibraimov, M.Quronovalarning "Umumiy pedagogika" nomli kitobi, "Hozirgi davrda jahon mamlakatlari ta'lim tizimi va pedagogika fani rivoji" mavzusida, "Ta'limning insonparvar modeli" – o'quvchilarning ichki olamini boyitish, muloqot, diologlar orqali uni pedagogik psixologik qo'llab-quvvatlashni ko'zda tutadi. Bunda ta'lim professional yondashuvga asoslanib, o'quvchining individual-psixologik xususiyatlari, qiziqishlari va ehtiyojlariga, o'quvchi shaxsini hurmat qilishga qaratilgan. "Gumanistik model" tarafdorlari ta'lim muassasasiga "ta'lim konveyeri" degan qarashni qoralashadi. Ularning fikricha, ta'lim insonning tabiatiga to'liq mos bo'lishi, undagi tabiiy layoqatlarni rivojlantirishga yordam berishi kerak. Buning uchun o'quvchiga iloji boricha ko'proq erkinlik berish, o'zligini anglash va o'z-o'zini rivojlantirish uchun sharoit yaratib berish kerakligi ta'kidlab o'tilgan. [3, 386-b.]

Musiqa o'qitish jarayoni nafaqat bilim va ko'nikmalarni shakllantirishni, balki o'quvchilarning shaxsiy imkoniyatlarini ochib berishni ham nazarda tutadi. Individual yondashuv esa, har bir talabaning qobiliyatlari, qiziqishlari va ehtiyojlariga mos tarzda ta'lim jarayonini tashkil qilish imkonini beradi. Ushbu mavzu doirasida musiqa o'qitish metodikasini takomillashtirish samaradorligini oshirish yo'llarini ko'rib chiqamiz.

Individual yondashuv: ta'lim jarayonida har bir talabaning imkoniyati, qiziqishi va darajasiga mos individual yondashuvchi dastur va loyihalash ishlab chiqish va shaxsiy qobiliyatlarini hisobga olish muhimdir. Bu orqali bo'lajak musiqa ta'limi o'qituvchilarining maxsus va kasbiy kompetensiyasini oshirish imkoniyati kengayadi.

Musiqiy diagnostikaning asosiy maqsadi insonda hissiy holatni aniqlash, muammolarni bartaraf etish, stressni kamaytirish yoki shaxsiy o'zgarishlarga yordam berishdir. Ushbu diagnostika orqali quyidagi jihatlar o'rganilishi mumkin:

hissiy holat – musiqaning turli janrlari va uslublari odamlarning his-tuyg'ulariga ta'sir qiladi;

ijtimoiy faollik – musiqiy ta'sir orqali o'quvchilarni ijtimoiy faol shaxs sifatida shakllanishi. Tashabbuskor, shijoatli, tashkilotchi, faol, kreativ fikrlovchi, ijodkor shaxs tarbiyasi;

kognitiv faollik - musiqa tinglash jarayonida aql-idrokning faol ishlashi, masalan, musiqani eslab qolish va tahlil qilish va boshqa holatlarda.

Musiqiy diagnostika qilishning turli usullar bilan amalga oshirilishi mumkin, jumladan:

musiqiy testlar; intervyu va so'rovnomalari; musiqiy muloqot va ijro etish va boshqalar [4, 256-b.]

Musiqiy materiallarni o'quvchining darajasiga moslashtirish:

O'quvchi talabalarning o'ziga xos xususiyatlariga va rivojlanish darajasiga asoslangan holda dars jarayonini loyihalashtirish. Yangi texnologiyalarni qo'llash: Onlayn platformalar va raqamli vositalar orqali individual mashg'ulotlarni tashkil qilish. Bugungi kunda musiqa o'qitishda va boshqa sohalarida ham yangi texnologiyalarni qo'llash ko'proq samara beradi.

Kreativlikni rivojlantirish: Musiqa ta'limida kreativlik va ijodkorlikni rag'batlantirishga e'tibor berish zarur. Bu talabalarda kasbiy faoliyatni samarali tashkil etishda muammolarni ijobiy hal qilish, o'z metodikasini rivojlantirish va faoliyatida yangi g'oyalarni yaratish imkonini beradi.

Ko'p madaniyatli yondashuv: Turli mamlakat musiqa madaniyatini o'rganish orqali, talabalar global musiqiy an'analar haqida ko'proq bilimga ega bo'lishlari kerak. Global musiqiy an'analar, turli millatlar va madaniyatlar o'rtasida musiqaning qanday rivojlanganini, turli uslublari, ritmlari, tovushlari va qo'shiqlarni o'z ichiga oladi.

Metodik materiallar yangilanishi: Musiqa o'qitish bilan bog'liq nazariy va amaliy fanlar bo'yicha metodik qo'llanmalar va materiallar tayyorlash muhim. Bu qo'llanmalar bo'lajak musiqa o'qituvchilarini kuchli musiqachi-pedagog bo'lib shakllanishiga xizmat qilishi lozim. Musiqa o'qitish va boshqa fanlarni integratsiya qilish: Musiqa o'qitish jarayonini boshqa fanlar bilan integratsiya qilish, masalan, san'at, tarix yoki psixologiya, pedagogika bilan bog'lash orqali, talabalar uchun qiziqarli va ko'p qirrali o'qitish imkoniyatlarini yaratadi.

Hamkorlik pedagogikasiga erishish: Talabalar o'rtasida hamkorlikda ishlash ko'nikmalarini shakllantirish, ijtimoiy faol shaxslarni tarbiyalash va hamkorlik ko'nikmalarini rivojlantirish. Ushbu yondashuvlarni muntazam joriy qilish, musiqa ta'limini yanada sifatli va samarali qilishga xizmat qiladi, talabalarning musiqiy va pedagogik qobiliyatlarini rivojlantiradi va kasbiy faoliyatga tayyorlashga yordam beradi.

Musiqa o'qitish jarayonida individual yondashuvni qo'llash bugungi ta'lim tizimining dolzarb yo'nalishlaridan biridir. Bu yondashuv har bir o'quvchining qobiliyati, qiziqishi, bilim darajasi va ehtiyojlarini inobatga olgan holda o'qitishni tashkil etishga asoslanadi. Xususan, musiqa ta'limida individual yondashuvning muhimligi bir nechta omillarga bog'liq:

Shaxsiy ijodkorlikni rivojlantirish:

Musiqa ijrosi va yaratish jarayoni ijodkorlik talab qiladi. Individual yondashuv har bir o'quvchining o'ziga xos iste'dodini ochib berishga yordam beradi.

Bo'lajak musiqa o'qituvchilarini kasbiy faoliyatga tayyorlashda, musiqachi-pedagog shaxsini shakllantirish, har bir talabaning imkoniyatidan kelib chiqib, o'qituvchilik qiyofasini yaratish, bu jarayon orqali musiqa o'qituvchisida o'qitish metodikasini shakllantirish imkonini beradi.

Qobiliyatlar va imkoniyatlarni inobatga olish: Talabalarda musiqiy, ijodiy va pedagogik qobiliyatlari va o'zlashtirish tezligi har xil bo'ladi. Individual yondashuv bu farqlarni hisobga olib, har bir talabaga mos o'quv rejalarini tuzishni, topshiriqlar shakllantirishni, metodik yondashuvni talab etadi.

Zamonaviy talablar: Raqobatbardosh kadrlar tayyorlash uchun ta'lim tizimi ko'proq ijodkor, moslashuvchan va mustaqil fikrlay oladigan mutaxassislarini yetishtirishni talab qilmoqda. Musiqa o'qitish jarayonida individual yondashuv bu maqsadga mos keladi.

Individual yondashuvlarning amaliy ahamiyati:

Texnik ko'nikmalarni rivojlantirish: Har bir talaba uchun maxsus mashqlar, repertuar, metod va metodikalar tanlash orqali musiqiy texnik mahoratni samarali rivojlantirish mumkin.

Ijro uslubi va yondashuvdagi o'ziga xoslik: Har bir talabaning ovoz diapazoni, ritmni his qilish qobiliyati yoki musiqiy eshitish darajasi har xil. Individual yondashuv bu o'ziga xosliklarni aniqlab, ular asosida ijro uslubini rivojlantirish imkonini beradi.

Metodik yondashuvlar:

Differensial yondashuv: Talabalarni fanni o'zlashtirishlari, qobiliyatlariga qarab guruhlariga ajratib, mos metodlarni qo'llash.

Repertuarni moslashtirish: Har bir talabaning qiziqishlariga mos keladigan musiqiy asarlarni tanlash.

Shaxsiy maqsadlarni belgilash: Har bir talaba bilan alohida maqsadlar qo'yish va ular tomon qadam-baqadam intilish. Bo'lajak musiqa madaniyati o'qituvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda to'g'ri metodik yondashuvlarni amalga oshirish ko'proq natijaga olib boradi.

XULOSA qilib aytganda, individual yondashuvlar asosida musiqa ta'limida o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish va ularni mustaqil musiqachi-pedagog sifatida shakllantirish uchun muhim vositadir. Bu yondashuvni qo'llash musiqa o'qitish metodikasini yanada samarali va zamonaviy talablarga mos qiladi. Shu bilan birga, bu jarayon o'qituvchilarning pedagogik mahoratini oshirish va shaxsiy yondashuv metodlarini chuqurroq o'rganishini talab qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

“Madaniyat va san’at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo’shimcha chora-tadbirlar to’g’risida” O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori (02.02.2022 yildagi PQ-112-son)

“Umumiy o’rta ta’lim maktablarida musiqa madaniyati fani o’qitilishini tubdan takomillashtirish hamda ushbu fan o’qituvchilarining kasbiy faoliyatini rivojlantirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi Prezident Qarori (PQ-391-son, 15.11.2024).

O‘zbekiston Respublikasining Ta’lim to’g’risidagi Qonuni, 23.09.2020 yildagi O‘RQ-637-son X.Ibraimov, M.Quronov Umumiy pedagogika darslik - T “Shahhof” nashriyoti, 2023 yil. 416 bet.

G.M. Davronova. Musiqa o’qitishda innovatsion texnologiyalar [Matn]: darslik O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti – Samarqand: “STEP-SEL” MCHJ nashriyoti, 2024 - 302 bet.

G.M.Davronova “Musiqa o’qitishda innovatsion texnologiyalar” fanini takomillashtirish talabalar kasbiy kompetentligini rivojlantirishning muhim omili sifatida. Scientific Bulletin of NamSU-Научный вестник НамГУ-NamDU ilmiy axborotnomasi - 2023-yil_12-son

G.M. Davronova Musiqa o’qitish metodikasi. Oliy o’quv yurtlarining musiqa ta’limi yo’nalishi uchun o’quv qo’llanma. –Samarqand: SamDU nashri, 2021yil, – 192 bet.

UMUMIY O’RTA TA’LIM MAKTEBLARIDA MUSIQIY TO’GARAKLAR FAOLIYATINING O’RNI

Muallif: Do’stmuhammedova Gulhayo Do’stmuxamedovna ¹

Affilyatsiya: JDPU mustaqil tadqiqotchi ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14406334>

ANNOTATSIYA

Maqolada umumta’lim maktablari o’quvchilarining badiiy-estetik tarbiyasidagi sinfdan tashqari musiqiy faoliyatida musiqa to’garaklarini tashkil etishning metodik asoslari va uni yanada samarali tashkil etish imoniyatlari haqida fikr yuritiladi.

Kalit so’zlar: ta’lim-tarbiya, to’garak, umumta’lim maktablari, madaniy-ommaviy faoliyat.

Umumiy o’rta ta’lim maktablarida o’qitiladigan o’quv fanlarning shu jumladan musiqa madaniyati fani bo’yicha o’quv dasturi va dasturiga kiritilgan yil va chorak mavzulari uzviyligi va uzluksizligini ta’minlash ularni dars va darsdan tashqari musiqiy to’garaklar faoliyatda olib borilgan o’quv tarbiyaviy ishlarni bir biriga moslashtirish o’quvchilarning umummusiqiy bilim darajalarni oshishi hamda musiqiy madaniyatni shakllanishiga samarali ta’sir o’tkazdi. Umumta’lim maktablarda musiqa madaniyati fanga haftalik bir soat ajratilishi ham o’quvchilarga Davlat ta’lim standarti va o’quv dasturi talablari darajasida zarur bilim va tushunchalar berish imkonini cheklab qo’yadi. Bu esa musiqa o’qituvchilari oldiga musiqiy to’garaklar faoliyatlarini tizimli va musiqa madaniyati fanidan o’quvchilar bilim va malakalariga qo’yiladigan mezonlarga mos tarzda tashkil etish, ushbu faoliyatda o’quvchilarni musiqiy mashg’ulotlar jarayonida o’zlashtirishga ulgurolmagan va o’zlashtirishi zarur bo’lgan musiqiy bilimlarni puxta egallashlariga erishish vazifalarini ro’yobga chiqarish maqsadidan kelib chiqqan holda yondashishlarini taqozo etadi.

Bizga ma’lumki musiqa ta’limi va tarbiyasi bo’yicha sinfdan tashqari faoliyatlar soni ikki yo’nalishda olib boriladi:

musiqiy badiiy to’garaklar shakli;

musiqiy ommaviy shakli.

Musiqiy badiiy to’garaklar har bir maktabda musiqa san’atining turli yo’nalishlari bo’yicha o’quvchilarning qiziqish va musiqiy-estetik ehtiyojlarini qondirish maqsadida tashkil etiladi. Musiqa san’ati yo’nalishidagi to’garaklarni tashkil qilishda eng avvalo musiqa o’qituvchisining imkoniyatlari hisobga olinadi, shundan so’ng to’garaklarga rahbarlar chetdan taklif qilinishi mumkin. Lekin barcha to’garaklarda olib boriladigan mashg’ulotlar musiqa o’qituvchisining nazoratida bo’lishi va mashg’ulotlar mazmunida ta’limiy maqsad va vazifalar, shu jumladan turli ko’rik tanlovlar, madaniy ommaviy tadbirlarga konsertlarga tayyorgarliklar e’tiborda tutilishi lozim. Bu o’z navbatida o’quvchilarni musiqa san’atining turli yo’nalishlarida cholg’uchilik, xonandalik, raqs, zamonaviy estrada, drama aktyorligi bo’yicha o’z qiziqish va qobiliyatlarini rivojlantirib borishlariga zarur imkoniyatlar yaratadi, ikkinchi tomondan musiqiy-estetik ta’lim va tarbiya mazmunini takomillashtirishga samarali ta’sir ko’rsatadi.

Musiqa darslari jarayoni uchun belgilangan vaqt hajmi har doim ham o’tilayotgan dars mavzusiga oid nazariy va amaliy ijrochilik bilan bog’liq bilim, ko’nikma va malakalarini puxta va to’liq egallash

imkoniyatini bermasligi, musiqa o'qituvchisidan to'garak va madaniy-ommaviy tadbirlarga tayyorgarlik ko'rish (repetitsiya) jarayonida darsda ulgurmadan materiallarni o'zlashtirish va mustahkamlash uchun qulay imkoniyat yaratiladi. Bu ayniqsa jamoa bo'lib kuylash, musiqa savodxonligi, musiqa tinglash va tahlil qilish faoliyatlarida olib boriladigan ta'lim mazmuniga ko'proq taaluqlidir, shuning uchun har bir o'qituvchi iloji boricha to'garaklar turlarini ularning faoliyatini kengaytirishga va ularning mashg'ulotlari mazmunida musiqa madaniyati fani o'quv materiallarini o'quvchilar tomonidan puxta o'zlashtirish va olingan bilim ko'nikmalarini mustahkamlab borishlarida ijodiy foydalanishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Musiqiy to'garaklar faoliyatining ikkinchi yo'nalishi maktabning madaniy-ma'rifiy hayoti bilan bevosita bog'liq bo'lib o'tkaziladigan har qanday madaniy ommaviy tadbirlarning asosiy subyektlari o'quvchilar va musiqa o'qituvchisi hisoblanadi. O'quvchi-yoshlarni turli bayram madaniy-ommaviy bayramlarga jalb qilish ularni musiqiy qobiliyat va iqtidorlarini ko'pchilik oldida sahnada namoyish qilishlari o'z ustida mustaqil ishlash izlanish repetitsiya jarayonida o'z mahoratini yanada takomillashtirish keng imkoniyat yaratadi. Shu bilan birga bu jarayonda ularda o'z ijodiy mehnatlaridan zavqlanish yanada yuqoriroq muvaffaqiyatlarga erishish, shu yo'lda chidam va sabot bilan mehnat qilishga intilish mayllari kuchayadi.

Har qanday bayram musiqasiz o'tmaganidek, bayramlarning musiqiy badiiy qismi bayramni bayram sifatidagi mohiyati, mazmuni, maqsadini ifoda etuvchi kuy-qo'shiqlar, sahnaviy ko'rinishlar orqali bayram shukuhini berishga yo'naltirilgan bo'ladi. Bayram tadbirlarida ishtirok etuvchi o'quvchilar oddiy tinglovchi tomoshabinga qaraganda kuchliroq badiiy-estetik ta'sir og'ushida bo'ladi va bu ular san'atni badiiy emotsional his etishlariga hamda ma'naviy estetik tarbiyasiga samarali ta'sir etadi. Bunday tadbirlarga muntazam qatnashuvchi o'quvchilar o'z navbatida musiqa to'garaklarining ham eng faol ishtirokchisi, musiqa o'qituvchisining eng yaqin yordamchisi va maktab jamoasining faxriga aylanadi.

Respublikamiz pedagogika oliy ta'lim muassasalarining ayrim "musiqa ta'limi" yo'nalishlarida bo'lg'usi musiqa o'qituvchilarini ommaviy-madaniy tadbirlar faoliyatiga tayyorlash borasida "qo'shimcha fanlar" hisobidan o'quv mashg'ulotlari yo'lga qo'yilgan bo'lsada, bu boradagi ishlar keng ommalashtirilmaganligi, bo'lg'usi musiqa o'qituvchilarini maktab o'quvchilarini madaniy-ommaviy faoliyatga jalb etish orqali ularni badiiy estetik tarbiyasini va musiqiy madaniyatini takomillashtirishga tayyorlashning ilmiy-metodik tizimi va texnologik asoslari ishlab chiqilmaganligi bois, umumta'lim maktablarida o'quvchilarning musiqiy to'garaklar faoliyatida musiqa madaniyatini takomillashtirish muammosi faqatgina uni o'rganish bosqichi holatida ekanligini tasdiqlash joiz. Shunga ko'ra umumta'lim maktablarida musiqa to'garaklari musiqiy-tarbiyaviy ishlarni aniq maqsadli asosda yo'lga qo'yish musiqiy nazariy bilim, ko'nikma va malakalarni sinfdan tashqari jarayondagi to'garak mashg'ulotlari, musiqiy-madaniy va ommaviy bayram tadbirlari bilan uzviy holda tashkil etish bo'yicha metodik, pedagogik tavsiyalar musiqiy to'garaklar faoliyatida o'quvchilarni zarur umummusiqiy musiqiy- nazariy va ijrochilikka oid bilimlar va malakalrini egallashlari maqsadida aniq yo'nalishlar ushbu faoliyatni amaliy tashkil qilish bo'yicha ko'rsatmalar ishlab chiqilishi maqsadga muvofiqdir. Musiqiy to'garaklar musiqiy faoliyat ta'limning o'ziga xos uzviy qismi sifatida tashkiliy uslubiy mezonlari, shu jumladan shu jarayonning namunali texnologik modellari, mashg'ulotlarni samarali usul va vositalari, interfaol metodlardan foydalanish yo'llari, texnik- ko'rgazmali jihozlar cholg'u asboblari, maxsus jihozlangan repetitsiya xonasi, sahna bezaklari xullas musiqiy to'garaklar faoliyatini samaradorligini ta'minlovchi shart-sharoitlar musiqa ta'limi oldiga qo'yilgan talablarni amalga oshirishda muhim vazifalardir. Musiqa o'qituvchilari tomonidan musiqa ta'limi va tarbiyasini musiqa to'garaklari bilan ishlash faoliyatlar mujassamligida olib borish mazmuni, jarayoni, shakllari, uslublari va vositalari va uni tizimli ravishda yo'lga qo'yilishi bo'yicha shu yo'sinda izlanishlar olib borish aynan hozirgi kun talabiga mos keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Mirziyoyev Sh.M. “Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz”. – T., O‘zbekiston, 2017-yil.

Panjiyev Q. va boshqalar “Musika to‘garaklarini tashkil etish metodikasi”. T.: - B. 80. 2020.

O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni 2020 yil 23 sentyabrdagi O‘RQ-637-son bilan tasdiqlangan.

Panjiyev Q.B. “O‘qituvchi-yoshlarni darsdan tashqari vaqtlarini to‘g‘ri tashkil etishning muhim sharti besh tashabbus”. Toshkent davlat pedagogika univesiteti Ilmiy axborotlari jurnali. 87-94 b.

Do‘stmuhammedova G.D. “Musika to‘garaklarini tashkil etish” O‘quv qo‘llanma. Toshkent 2024. 178 bet.

MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARIDA MUSIQA TA’LIMINING AHAMIYATI VA MUOMMOLARI

Muallif: Doniyarova Zebo Oltmishboyevna ¹

Affilyatsiya: Samarqand viloyati, Bulung’ur tuman MMTBga qarashli 10-umumta’lim maktabi musiqa fani oliy toifa (bosh) o’qituvchisi ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14406402>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Maktabgacha va Maktabta’lim tashkilotlarida musiqa dars mashg’ulotlarining nechog’li ahamiyatga ega ekanligi va samarali tashkil etishda qo’llanishi mumkin bo’lgan bir nechta didaktik usullar, cholg’u ijrochilik an’analaridagi muommolarni yechish haqida so’z boradi. Ta’lim sohasida faoliyat yuritayotgan barcha mutaxassislarga maqolada keltirib o’tilgan usullar bilan yaqindan tanishib chiqishlarini tavsiya qilamiz.

Kalit so’zlar: Metodika, pedagogika, psixologiya, maktabgacha ta’lim, didaktika, musiqa, metod, kompetensiya, kommunikativlik, cholg’u asboblari, ong, tasavvur, mashg’ulot, individual.

Yoritilayotgan mavzuning dolzarbligini anglab yetish uchun musiqa-kuchli assotsiativ omil ekanligi anglash, kelajagimiz egalari bo’lgan ta’lim oluvchilar taqdiriga befarq bo’lmasligimiz lozimligi. Darsmashg’ulot jarayonlarini to’g’ri va samarali tashkil etish, bizga yuklatilgan vazifani vijdonan bajarish ta’lim oluvchilarga cholg’u ijrochiligi ko’nikmalarini o’rgatish yuksak vazifamiz ekanligini haqidamaqolada bayon etilgan. Bundan tashqari darsda qo’llanilishi mumkin bo’lgan metodlar xususida so’z yuritamiz. Maqolani o’qib chiqing xulosa o’zingizdan.

Musiqa san’ati bugungi kunda ijtimoiy taraqqiyotning barcha bosqichlarida ma’naviy vosita bo’lib xizmat qilmoqda. Jumladan televideniya, kino, iqtisodiyod, marketing sohasida oddiy reklama roligini musiqasiz tasavvur qilib bo’lmaydi. Musiqa insonni yuksak did bilan qurollantiradi va ma’naviy dunyoqarashini shakllantiradi. Bunda musiqa fanini o’rni beqiyosdir. Har qanday san’atkor ham maktabda musiqa darslarini olib borolmaydi.

Zamonaviy musiqa o’qituvchisi pedagogika, psixologiya, bolalar fizalogiyasi, musiqa nazariyasini chuqur bilmog’i va kamida 3 ta o’zbek xalq cholg’usini ijro eta olishi joizdir. Bu bugungi yangi O’zbekiston musiqa o’qituvchisining eng muhim vazifasidir. Buning uchun davlatimiz tomonidan barcha sharoitlar yaratilmoqda barcha maktablar 7 turdagi o’zbek xalq cholg’ulari bilan taminlandi endi dangasa ustozlar uchun baxona bo’ladigan cholg’u yo’q degan so’zlar ish bermaydi. O’qituvchida dangasalikni qo’yib o’z ustida ishlab yosh avlodlarga musiqaning sehirli kuchi orqali cholg’uchilik ko’nikmalarini shakllantirish yo’li qoldi. Bu yo’lda eng avallo o’z metodikasini yaratib interfaol usullar (“Kllaster”, “Avtofoks”, “Kayfiyat”, “Ovozidan top”, “Marhamat davom ettiring”, “Orkesr” didaktik o’yinlar) orqali darsni samarali olib borish kerak.

Musiqa fanining yana bir ahamiyatli tomoniamaliy fan bo’lganligi bilan fanlar integratsiyasida juda ko’p nazariy bilimlarni o’rgatadi misol bir vaqtning o’zida qo’shiq matnini yozish, yod olish, ijro etish intanatsiyasi, ijodkorlarini o’rganish, cholg’u ijrochiligida tovush tebranishi, ikki jism ishqalanishi deysizmu, jismoniy tarbiya musiqaga xos xarakterlar va boshqa misollarni keltirish mumkin.

Eng muhim jihati “Musiqa asbobini ijro etganda har ikki qo’lning bir vaqtda ishlashi bola miyasining har ikki qismining rivojlanishi va ishlashini kuchaytiradi”. Shuni inobatga olgan holda

yoshligidan cholg`uga mehr qo`ygan holda shug`ullantirish lozim bunda musiqa ustozlarining o`rni katta va bu burchlarini to`g`ri tashkil qilmog`i lozim.

Cholg`u ijrochilik an`analaridagi muammolardan biri biz uni kechiktirayotganimizda, o`rgatishni maktabgacha yoshdan boshlab amalga oshirmog`imiz lozim. Bola cholg`u asbobini ushlay olmaydi, kattalik qiladi degan savolga javob musiqa asbobini tutib emas, ongi, tasavvuri orqali ijro etishi mumkin. Bunda musiqa o`qituvchisi cholg`uni ijro etib ijro tehnikasini tushuntirib ko`rsatadi va bolalarga bir muddat ko`zlarini yumib ushbu kuyni o`zlarichalyotganini tasavvur etishlarini so`raydi. Tajriba faoliyatimda o`quvchilarga cholg`u ijrochiligi murakkabdek ko`ringanligi va bu sinovni o`tkazganimdan so`ng ularning ijrochilikka ishtiyoqi oshganligini kuzatdim.

Ikkinchi usul bumaktabgacha va boshlangich sinflarda ko`p qo`llaniladigan ritmik harakatlarni ko`proq qo`llash, qo`llaganda ham birona cholg`u asbobini ijro tehnikasini aks ettiruvchi harakat va kuy ritmini qo`llash yaxshi samara beradi. Bu usullarni jamaoviy bajarish o`quvchilarda yanada qiziqarli bo`ladi. Harakatlarni to`g`ri bajarmaganlar bilan individual shug`illanib butun bir sinf yoki guruhni cholg`uchilik an`analaridagi muammolar yechimini topasiz.

Bu usullarni maktabgacha ta`lim va boshlang`ich sinflarning har bir dars mashulot jarayonida 2-3 daqiqa qo`llash “men bu cholg`uni ijro eta olmayman “degan tasavvurni yo`qotadi va dars samaradorligini oshiradi. Yuqori sinflarda bu usulni cholg`u asbobi bilan amalga oshiramiz. Mana shu tartibda musiqa o`qituvchisiga qo`yilgan “Umumta`lim maktab bitiruvchisi kamida 1 ta o`zbek xalq cholg`usini bilmog`i lozim” talabini bajaramiz.

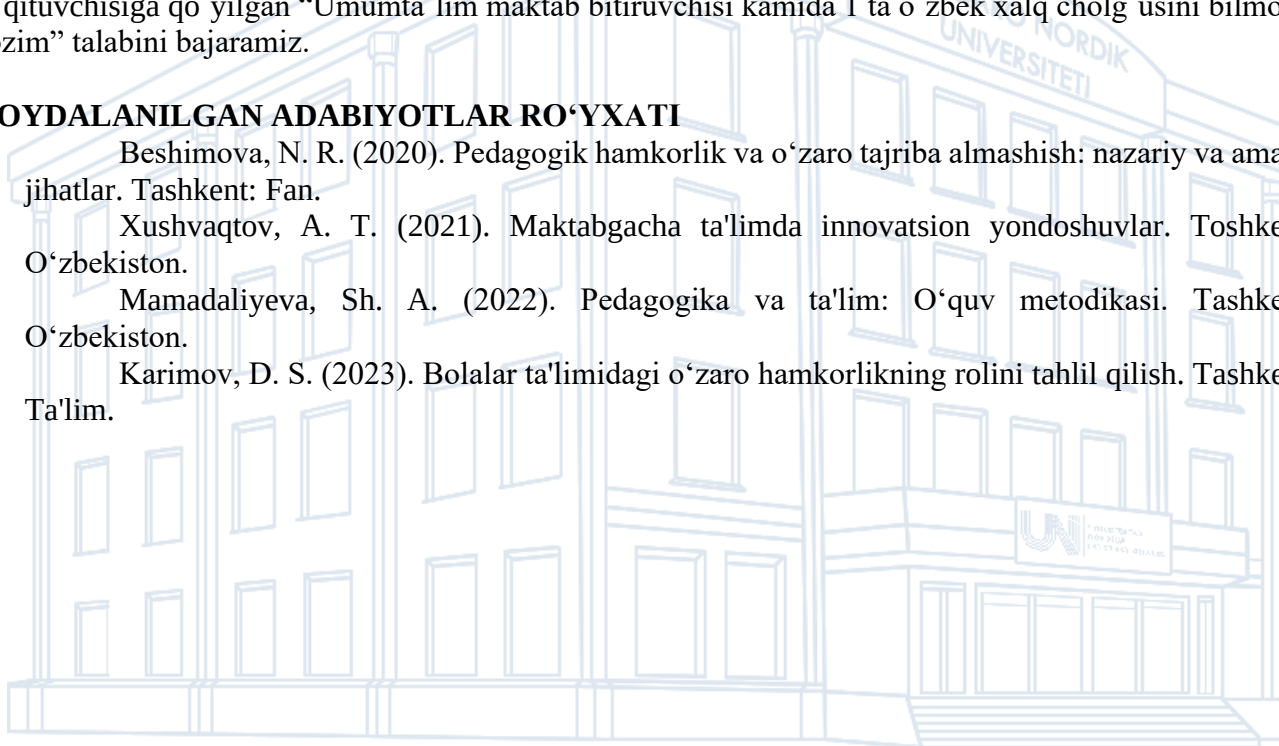
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO`YXATI

Beshimova, N. R. (2020). Pedagogik hamkorlik va o`zaro tajriba almashish: nazariy va amaliy jihatlar. Tashkent: Fan.

Xushvaqtov, A. T. (2021). Maktabgacha ta`limda innovatsion yondoshuvlar. Toshkent: O`zbekiston.

Mamadaliyeva, Sh. A. (2022). Pedagogika va ta`lim: O`quv metodikasi. Tashkent: O`zbekiston.

Karimov, D. S. (2023). Bolalar ta`limidagi o`zaro hamkorlikning rolini tahlil qilish. Tashkent: Ta`lim.

MAKTABGACHA TAYYORLOV GURUHLARIDAGI BOLALARDA IJODIY KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISHDA MUSIQANING AHAMIYATI

Muallif: Egamberdiyeva Maftuna Karimboy qizi ¹

Affilyatsiya: Xalqaro Nordik universiteti “Psixologiya va maktabgacha ta’lim kafedrası” assistenti ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14406512>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada maktabgacha tayyorlov guruhlaridagi bolalarda ijodiy kompetensiyalarni shakllantirishda musiqaning ahamiyati yoritilgan. Musiqiy faoliyatlar bolalarda ijodiy fikrlash, xotira, ritm hisi va estetik did kabi muhim qobiliyatlarni rivojlantirishda yordam beradi. Shuningdek, musiqiy mashg’ulotlar bolalarning o’zini ijodiy ifodalash va ijtimoiylashish ko’nikmalarini shakllantirishga ko’mak beradi. Maqolada musiqaning bolalar rivojlanishiga qo’shadigan hissasi va uning maktabgacha ta’limdagi ahamiyati haqida batafsil ma’lumot berilgan. Mazkur mavzu musiqaning bolalar ta’limida kengroq qo’llanishining dolzarbligini ta’kidlaydi.

Kalit so’zlar: maktabgacha ta’lim, ijodiy kompetensiyalar, musiqiy ta’lim, bolalar ijodi, estetik did, ritm va xotira rivojlanishi, ijodiy fikrlash.

Hozirgi kunda O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev maktabgacha ta’lim tizimini rivojlantirishga katta e’tibor qaratib, so’nggi yillarda bir qator muhim qarorlarni imzoladi. 2024-yil 21-iyunda qabul qilingan PQ-231-sonli qaror maktabgacha va maktab ta’limi tashkilotlari xodimlarini uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini takomillashtirishga qaratilgan. Ushbu qaror doirasida Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti hamda hududiy pedagogik mahorat markazlari tashkil etilib, pedagog kadrlarning malakasini oshirish va ularni zamonaviy metodikalarga o’rgatish maqsad qilingan. Ushbu qaror va farmonlar maktabgacha ta’lim tizimini rivojlantirish, pedagog kadrlarning malakasini oshirish hamda ta’lim sifatini yuksaltirishga xizmat qiladi. Shuningdek “Maktabgacha ta’lim va tarbiyaning davlat standartini tasdiqlash to’g’risida” 802-qarorini ham keltirish o’rinli. Zero, maktabgacha yoshdagi bolalarda ijodiy kompetensiyalarni rivojlantirish ta’lim jarayonining muhim qismi hisoblanadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda ijodiy kompetensiyalarni rivojlantirishda musiqaning roli katta, chunki musiqiy faoliyatlar bolalarda estetik hissiyotlarni uyg’otish, ularni ijodkorlikka yo’naltirish va fikrlash qobiliyatlarini shakllantirishda samarali vosita hisoblanadi. Musiqa, o’zining turli xil turlari va ifoda usullari bilan bolalarning ijodiy rivojlanishiga bevosita ta’sir ko’rsatadi.

Musiqa bolaning aqliy va hissiy rivojlanishida ahamiyatlidir. Ayniqsa, maktabgacha tayyorlov guruhidagi bolalar musiqiy ta’sirni kuchli his etadilar. Ular musiqiy asarlarni eshitish orqali dunyoni o’rganishadi, ularning tasavvurlari kengayadi va ijodiy qobiliyatlari rivojlanadi. Masalan, musiqiy hikoyalarning yoki asarlarning mazmunini tasavvur qilish, musiqani ritm va tovushlarga ajratish orqali bolalar o’zlarining ijodiy tafakkurini kengaytiradilar.

Musiqa bolalarda ritm hisini rivojlantirishda ham katta rol o’ynaydi. Musiqiy ritm va temp bolalarga vaqt va tartib tushunchalarini o’rgatadi. Shuningdek, qo’shiqlarni yod olish va qayta ijro etish orqali xotira qobiliyatlari mustahkamlanadi. Musiqiy faoliyatlar, jumladan, qo’shiqlarni o’rganish, raqsga tushish va turli musiqiy asboblardan tanishish bolalarda kognitiv qobiliyatlarning rivojlanishiga xizmat qiladi.

Musika bolalarga o'zlarini ijodiy ifodalash imkoniyatini beradi. Turli ritmlar va ohanglar orqali bolalar o'z his-tuyg'ularini, kayfiyatlarini ifodalash imkoniga ega bo'ladilar. Musiqiy o'yinlar, qo'shiqlar va raqslar orqali ular o'zlarini yangi va ijodiy usullarda namoyon qilishadi. Shu jarayonda bolaning individual xususiyatlari hisobga olinib, uning ijodiy potentsiali rivojlantiriladi.

Maktabgacha tayyorlov guruhlarida musiqiy mashg'ulotlar o'tkazish nafaqat ijodiy kompetensiyalarni rivojlantirish, balki bolalarning ijtimoiylashuviga ham hissa qo'shadi. Masalan, guruh bo'lib qo'shiqlar aytish, raqsga tushish va musiqiy o'yinlar o'ynash bolalarning bir-birlari bilan hamkorlik qilish qobiliyatlarini oshiradi. Bu esa ular nafaqat ijodiy, balki kommunikativ va ijtimoiy kompetensiyalarning shakllanishiga ham yordam beradi.

Maktabgacha tayyorlov guruhlarida musiqiy ta'lim bolalar ijodiy rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Musika bolalarda estetik did, ritm hisi, xotira, va ijodiy fikrlash kabi qobiliyatlarni rivojlantirish uchun kuchli vosita hisoblanadi. Amaliy tadqiqotlar va mashg'ulotlar natijasida musiqiy faoliyatlar bolalarning nafaqat ijodiy, balki ijtimoiy ko'nikmalarini ham yaxshilashini ko'rsatadi. Bolalar musiqaga mos ravishda harakat qilish, o'z his-tuyg'ularini ifodalash va yangi g'oyalarni amalga oshirish orqali o'zlarini yangi yo'nalishlarda kashf qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Musika orqali o'zini ifodalash imkoniyati bolalarda ijodiy kompetensiyalar shakllanishini jadallashtiradi, ularga o'z-o'zini anglash va qobiliyatlarini rivojlantirishda yordam beradi. Shuningdek, musiqiy mashg'ulotlar bolalarning fikrlash jarayonlarini faollashtirib, ularning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi. Musiqiy o'yinlar va mashg'ulotlar orqali bolalar bir-birlari bilan hamkorlik qilish va o'zaro muloqot qilish qobiliyatlarini mustahkamlaydilar, bu esa ularning kelajakda ijtimoiy moslashuvchanligini oshirishda muhim ahamiyatga ega.

Ushbu amaliy ish rejasini asos qilib olib, musiqiy mashg'ulotlar orqali bolalarning ijodiy rivojlanishiga erishish mumkin. Chunki maktabgacha tayyorlov guruhlarida bolalarda ijodiy kompetensiyalarni shakllantirishga qaratilgan mashg'ulot ishlanmasi asosida she'rni ifodali o'qib bera oladi; tanish asarlarni mustaqil so'zlab beradi, ularni sahnalashtirishda ishtirok etadi; she'rni va nasriy badiiy asarlarga munosabat bildiradi; musiqiy asarning xarakterini aniqlashga qodir; bolalar shoiri, yozuvchisi va bastakorlari hamda ularning asarlarini biladi; tasviriy san'at turlarini farqlaydi, turli predmetlardan kompozitsiyalar yaratadi; individual va jamoada qo'shiq ayta oladi; raqsdan harakatlariga jilo bergan holda shaxsiy namuna yaratishi mumkin; musiqiy asboblarda yakkaxon yoki orkestrda jo'r bo'lib chalishi mumkin; g'oya yaratadi va tatbiq etadi; maqsadga erishishda o'rindosh sifatida turli predmetlar qo'llaydi; turli spektakllarda rol ijro etib ishtirok etadi; olamni o'zgartirishda insonning yaratuvchi rolini anglaydi; buyumlarni ikkilamchi qo'llashda g'oyalar taklif etishi mumkin. Shu bilan birga, musiqiy faoliyatlar bolalarning kognitiv qobiliyatlarini ham mustahkamlaydi, xususan, ular musika orqali eshitish va diqqatni jamlash, ma'lumotlarni qayta ishlash va o'zlashtirish kabi ko'nikmalarni rivojlantiradi. Ushbu natijalar musiqaning maktabgacha ta'limda kengroq qo'llanilishi zarurligini ta'kidlaydi. Ta'lim dasturlariga musiqiy faoliyatlarni muntazam kiritish bolalarning umumiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi va ularning ijodiy potentsialini to'liq ochib berishga yordam beradi.

Shunday qilib, musiqiy mashg'ulotlar orqali ijodiy kompetensiyalarni shakllantirish maktabgacha ta'limning ajralmas qismi bo'lib, musiqaning bolalar tarbiyasi va ta'limidagi rolini oshirish kelajakda ijodiy, o'ziga ishongan va o'z fikrini erkin ifodalay oladigan avlodni tarbiyalash uchun muhim qadamdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Alliyeva, N. (2019). Maktabgacha yoshdagi bolalarda estetik didni shakllantirishda musika ta'limining o'rni. Toshkent: Yangi avlod nashriyoti.

Davydenko, V. A. (2015). Bolalar psixologiyasi va rivojlanishi: maktabgacha yoshda ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish. Moskva: Pedagogika nashriyoti.

Jalolov, J. (2018). Musiqa ta'limi asoslari: nazariy va amaliy qo'llanma. Toshkent: O'zbekiston Davlat pedagogika universiteti nashriyoti.

Vygotskiy, L. S. (2004). Bolalarning ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish. Toshkent: Iqbol nashriyoti.

Schmidt, M. E., & Smith, R. (2017). The Role of Music in Developing Creativity in Preschool Education. New York: McGraw Hill Education.

MUSIQIY-NAZARIY FANLARNI O‘QITISHDA INNOVATSION TA’LIM TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISHNING SAMARALI USULLARI

Muallif: Fayzullayeva Aziza Komilovna ¹

Affilyatsiya: Xalqaro Nordik Universiteti, Musiqa ta’lim yo‘nalishi, MUS-123 2-kurs talabasi¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14406584>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola musiqiy-nazariy fanlarni o‘qitishda innovatsion ta’lim texnologiyalaridan foydalanishning samarali usullarini o‘rganishga bag‘ishlangan. Maqolada multimedia vositalari, interaktiv dasturlar, audiovizual materiallar va masofaviy ta’lim platformalarining musiqa ta’limiga qo‘shadigan qiymati, shuningdek, bu texnologiyalarning o‘quvchilarning nazariy bilimlarini o‘zlashtirishdagi samaradorligi tahlil qilinadi. Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, innovatsion texnologiyalar o‘quvchilarning darsga bo‘lgan qiziqishini oshiradi, murakkab musiqa tushunchalarini osonlashtiradi va o‘rganish jarayonini yanada samarali qiladi.

Kalit so‘zlar: musiqiy-nazariy ta’lim, innovatsion ta’lim texnologiyalari, multimedia vositalari, interaktiv dasturlar, audiovizual materiallar, masofaviy ta’lim, ta’lim samaradorligi.

Xalqimiz asrlar davomida boy hayotiy tajriba to‘plab, uni yanada takomillashtirib, turli vositalar orqali kelajak avlodga meros qoldirdi. Musiqa inson hissiyotlariga kuchli ta’sir ko‘rsatadi va o‘quvchilarni nafosat olamiga olib kirishda, ularning axloqiy va g‘oyaviy tarbiyasida muhim vosita sifatida xizmat qiladi. O‘zbekistonda uzluksiz ta’lim tizimi asosida shaxsiy rivojlanishga katta e’tibor qaratilmoqda. Ayniqsa, musiqa darslarining ahamiyati yanada oshib, ularni yanada takomillashtirish va rivojlantirishga alohida urg‘u berilmoqda. Kelajak avlodni barkamol inson sifatida tarbiyalashga bo‘lgan intilish esa juda muhim va quvonarli jihatdir.

Bugungi kunda ta’lim jarayonini yanada samarali va qiziqarli qilish uchun innovatsion texnologiyalardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Musiqiy-nazariy fanlarni o‘qitishda ham zamonaviy usullar va texnologiyalar yordamida ta’lim samaradorligini oshirish, o‘quvchilarning nazariy bilimlarga bo‘lgan qiziqishini kuchaytirish mumkin. Ushbu texnologiyalar o‘quvchilarga musiqa nazariyasini yanada chuqurroq anglashga, murakkab tushunchalarni osonroq o‘zlashtirishga, amaliy mashg‘ulotlar orqali bilimlarni mustahkamlashga yordam beradi [1].

Musiqiy-nazariy fanlarni o‘qitishda innovatsion ta’lim texnologiyalaridan foydalanish masalasi zamonaviy ta’limda katta qiziqish uyg‘otmoqda. Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy texnologiyalar, jumladan, multimedia vositalari, interaktiv dasturlar, simulyatorlar va masofaviy ta’lim platformalari o‘quvchilarning bilim olish jarayonini samarali va qiziqarli qilishga yordam beradi [2].

Multimedia vositalari ham musiqiy-nazariy fanlarda keng qo‘llanilmoqda. O‘quvchilarga musiqa nazariyasi va kompozitsiyaning turli jihatlarini tushuntirish uchun ovozli va vizual materiallarni birlashtirgan texnologiyalar juda qulay. Tahliliy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, multimedia materiallari orqali musiqiy nazariyaning murakkab tushunchalarini osonroq anglash mumkin, ayniqsa, Yoshimura (2018) o‘quvchilarning kompozitsiya va ritmi o‘rganishda audiovizual materiallarning samaradorligini ta’kidlagan [3].

Masofaviy ta’lim platformalari orqali musiqiy nazariyani o‘rganish imkoniyati ham kengaymoqda. Masalan, 2020-yildan buyon global pandemiya sababli ko‘plab ta’lim muassasalari masofaviy o‘qitishni

rivojlantirib, musiqa nazariyasi fanlarini ham onlayn tarzda o'qitishni yo'lga qo'ydi. ResearchGate'da chop etilgan tadqiqotlarda qayd etilishicha, virtual sinflar orqali musiqa nazariyasini o'qitish interaktivlikni oshirish bilan birga, har bir o'quvchi uchun individual yondashuvni ta'minlashga yordam bergan.

Mazkur tadqiqot metodologiyasi musiqiy-nazariy fanlarni o'qitishda innovatsion texnologiyalarning samaradorligini o'rganishga qaratilgan. Tadqiqot usullari sifatida nazariy tahlil, so'rovnoma, tajriba va samaradorlikni baholash qo'llanildi.

1. Nazariy tahlil – adabiyotlar tahlili orqali musiqiy-nazariy fanlarda foydalanilayotgan texnologiyalarni o'rganish uchun mavjud ilmiy tadqiqotlar, maqolalar va hisobotlar chuqur o'rganildi. Buning asosida multimedia vositalari, interaktiv dasturlar va masofaviy platformalarning afzalliklari hamda ularning samaradorligi to'g'risida aniq tasavvur shakllantirildi.

2. So'rovnoma – Musiqa o'qituvchilari va o'quvchilar orasida so'rov o'tkazilib, innovatsion texnologiyalar yordamida o'quv jarayonini tashkil qilish jarayoni va uning samaradorligi to'g'risida fikrlar o'rganildi. So'rovnomada o'quvchilar innovatsion vositalar orqali o'rganish qanchalik oson bo'lganligi, texnologiyalarning o'zlashtirish jarayoniga ta'siri, qiziqish darajasini oshirishiga qaratilgan savollar o'rin oldi.

3. Tajriba – Ushbu tadqiqot doirasida musiqiy-nazariy fanlarni o'qitishda multimedia va interaktiv dasturlar yordamida ta'lim berish bo'yicha kichik tajriba tashkil qilindi. Bu tajriba davomida bir guruh o'quvchilarga odatiy usulda dars berildi, boshqa guruh esa interaktiv dasturlar va multimedia vositalari yordamida o'qitildi. Natijalar taqqoslanib, texnologiyalarning samaradorlikka ta'siri tahlil qilindi.

4. Samaradorlikni baholash – So'rovnoma va tajriba natijalari asosida innovatsion ta'lim texnologiyalari yordamida musiqiy-nazariy fanlarni o'qitishning samaradorligi baholandi. Shuningdek, o'quvchilarning nazariy tushunchalarni qanchalik yaxshi anglashlari, materiallarni eslab qolish darajasi va ularning darsga bo'lgan qiziqishlari o'lchandi.

Musiqiy-nazariy fanlarni o'qitishda innovatsion ta'lim texnologiyalaridan foydalanish ko'plab afzalliklarni taqdim etmoqda. Xususan, multimedia vositalari, interaktiv dasturlar va masofaviy ta'lim platformalari orqali ta'lim jarayoni nafaqat qiziqarli, balki o'quvchilarning bilim olish jarayonini sezilarli darajada osonlashtiradi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, o'quvchilarning nazariy bilimlarini mustahkamlashda vizual va audiovizual materiallardan foydalanish ularning qiziqishini oshirib, murakkab tushunchalarni yaxshiroq o'zlashtirishiga yordam beradi.

Innovatsion texnologiyalar, xususan, multimedia va interaktiv dasturlar, musiqiy nazariyaning murakkab tarkibiy qismlarini aniq va tushunarli tarzda yetkazish imkonini beradi. O'quvchilar interaktiv dasturlar yordamida notalar, akordlar va ritmni vizual ko'rinishda kuzatishi va amaliy ravishda sinab ko'rishi mumkin. Shuningdek, virtual sinflarda interaktivlikni kuchaytiruvchi texnologiyalar o'quvchilar uchun bilim olish jarayonini qiziqarliroq qilib, ularning darsga bo'lgan faolligini oshirishga yordam beradi. Moradi (2021) va Miller (2020) kabi olimlarning tadqiqotlari ham ushbu yondashuvlarning ta'lim jarayonidagi samarasini qo'llab-quvvatlaydi.

Shu bilan birga, masofaviy ta'lim platformalari orqali musiqiy nazariya fanlarini o'qitish ham zamonaviy ta'limda keng qo'llanilmoqda. Pandemiya davrida virtual ta'lim vositalarining rivojlanishi o'quvchilarga masofaviy tarzda bilim olish imkonini berdi. Bu nafaqat darslik va nazariy materiallarni mustaqil o'zlashtirish imkonini beradi, balki har bir o'quvchi bilan individual yondashuvni amalga oshirish imkoniyatini yaratadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, masofaviy ta'limda musiqa nazariyasini o'rganayotgan o'quvchilar bilimlarini o'zlashtirishda ancha ijobiy natijaga erishgan [4].

Biroq, innovatsion texnologiyalarning o'ziga xos cheklovlari ham mavjud. Ba'zi texnologiyalar va dasturlarni qo'llash uchun texnik jihozlar va internetga doimiy kirish talab qilinadi, bu esa barcha o'quvchilar uchun qulaylik yaratmasligi mumkin. Shuningdek, o'qituvchilarning texnologiyadan samarali

foydalanish ko'nikmalariga ega bo'lishi ham zarur. Ko'p hollarda o'qituvchilar texnologiyalarni to'liq anglashlari yoki undan foydalanishda o'zlarini yetarlicha qulay his qilmaydilar, bu esa innovatsion usullarning samaradorligini pasaytirishi mumkin. Shu sababli, musiqiy-nazariy fanlar o'qituvchilarini yangi texnologiyalar bilan ishlashga o'rgatish va ularga doimiy ravishda ko'mak berish zarur [5].

Musiqiy-nazariy fanlarni o'qitishda innovatsion ta'lim texnologiyalaridan foydalanish o'quv jarayonini samaraliroq va qiziqarliroq qilish imkonini bermogda. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, multimedia vositalari, interaktiv dasturlar va masofaviy ta'lim platformalari orqali o'quvchilar musiqa nazariyasini chuqurroq o'zlashtiradilar, ularning darsga bo'lgan qiziqishi va faol ishtiroki ortadi. Ayniqsa, vizual va audiovizual resurslardan foydalanish o'quvchilarning murakkab nazariy tushunchalarni yaxshiroq anglashiga yordam beradi va amaliy mashg'ulotlar orqali o'z bilimlarini mustahkamlash imkoniyatini beradi.

Biroq, ushbu yondashuvlarning samaradorligini ta'minlash uchun texnik resurslar va o'qituvchilarning texnologik ko'nikmalarini oshirish masalasi hal qilinishi zarur. O'qituvchilar uchun texnologiyadan foydalanish bo'yicha treninglar va yordam ko'rsatish dasturlarini joriy etish innovatsion texnologiyalarning muvaffaqiyatli qo'llanishi uchun muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Umuman olganda, musiqiy-nazariy fanlarni o'qitishda innovatsion texnologiyalarni qo'llash orqali o'quvchilarning bilim olish jarayonini yanada samarali, ijodiy va interaktiv shaklda tashkil qilish mumkin. Bu yondashuv kelajakda musiqiy ta'lim samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi va o'quvchilarning ta'limga bo'lgan qiziqishlarini kuchaytirishda katta rol o'ynaydi [6].

Xulosa qilib aytganda, musiqiy-nazariy fanlarni o'qitishda innovatsion ta'lim texnologiyalarining qo'llanilishi o'quvchilarning bilim olish jarayonini sifat jihatidan yaxshilashga katta hissa qo'shadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, multimedia vositalari, interaktiv dasturlar va masofaviy ta'lim platformalari o'quvchilarning nazariy tushunchalarni o'zlashtirishini osonlashtiradi, ularning qiziqishini oshiradi va ta'lim jarayonini samarali tashkil etish imkoniyatini yaratadi.

Shu bilan birga, innovatsion ta'lim texnologiyalarining keng qo'llanilishi musiqiy ta'limda yangi yondashuvlar va imkoniyatlar yaratadi. Bu o'quvchilarning nafaqat musiqiy nazariyani, balki ijodiy va interaktiv faoliyatni ham rivojlantirishga yordam beradi. Xulosa qilib aytganda, musiqiy-nazariy fanlarni o'qitishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish kelajakda ta'lim sifatini yaxshilash, o'quvchilarning qiziqishini oshirish va ta'lim jarayonini modernizatsiya qilishda muhim omil bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

"O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha xarakatlar strategiyasi" to'g'risida Uzbekiston Respublikasining Prezidenti Sh.M.Mirziyoevning 2017 yil 7-fevraldagi farmoni.

Raximov Q. Musiqaning elementar nazariyasi. (Ma'lumotnoma), Toshkent, "Musiq", 2007.

Moradi M. (2021). The impact of interactive software in music theory education. Journal of Music Education Technology, 15(3), 112-121.

Buchanan R. (2019). Integrating technology into music education. Journal of Music Education Research, 11(2), 145-158.

Smith A., & Peterson T. (2021). The influence of technology on music pedagogy. Music Teacher Review, 32(5), 60-73.

Johnson M. (2019). Interactive learning in music education. Journal of Contemporary Music Education, 4(2), 49-59.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA MUSIQIY TINGLASH VA RITMIK TUSHUNISH KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH

Muallif: Gadoyeva Muborak Jumaqulovna ¹

Affilyatsiya: Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti "Maktabgacha ta'lim" kafedrası o'qituvchisi ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14406632>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlarida musiqa mashg'ulotlari orqali tarbiyalanuvchilarni tinglay bilish, estetik zavqlana olish, badiiy idrok ko'nikmalarini hosil qilish va ritmik harakatlariga o'rgatish bilan birgalikda musiqani his qilishga doir metodik tavsiyalar berib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Musiqa, musiqiy ritmik harakatlar, raqs, ritmika, kuy, qo'shiq.

Zamonaviy pedagogikada gumanistik yondashuvga katta e'tibor qaratilayotgan bir sharoitda ta'lim oluvchilarning intellektual imkoniyatlarini rivojlantirish o'laroq ularning ijtimoiy-hissiy imkoniyatlarini kengaytirish dolzarb masala sifatida kun tartibiga chiqdi. Mazkur vazifani uzluksiz ta'lim tizimi xususiyatlarini e'tiborga olgan holda, aynan maktabgacha yoshdagi bolalardan boshlab amalga oshirish maqsadga muvofiq. Zero, — “Maktabgacha bo'lgan yosh bola shaxsining jismoniy, psixologik va ijtimoiy jihatdan shakllanishining asosiy davridir”. Maktabgacha yoshdagi bolalarda barcha faoliyatlar asosan o'yin orqali amalga oshirilishini nazarda tutganda, musiqa mashg'ulotlari bu yo'nalishda katta imkoniyatlarga ega ekanligini tasavvur etish qiyin emas.

Musiqa tinglash: Bolalarda kichik musiqiy asarni tinglash ko'nikmasini paydo qilish. Marsh, qo'shiq va raqs janrlari haqida ilk tasavvur paydo qilish va ularni farqlash. Musiqani mazmunan tushunishga o'rgatish: Musiqiy-ritmik harakatlarni bajarish: To'p bo'lib yengil yurish va yugurishdan sekin-asta har tarafga, to'g'riga, erkin-sochma, doira bo'ylab yengil yurish va yugurishga o'rgatish. Bolalarni 3-4 sodda va oddiy harakatlardan iborat raqslarni to'p bo'lib raqs tushishdan juftlikda, sochma tarzda, shundan so'ng doiradagi raqsar ijro etishga o'rgatish. Raqs harakatlaridan —Koptokni yuqoriga ot, —arqonni tort, —tokcha, —ko'zguga qara, —xo'rozcha, —maysani sila bilan tanishtirish va ularni musiqaga mos bajarish.

Musiqa mashg'ulotlarida musiqiy-ritmik harakatlari bajarish bolalarning axloqiy ma'naviy rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Musiqaga mos raqs, o'yin harakatlarini bajarish bolalarning diqqatini jamlash, xotirasini mustahkamlash va jismonan sog'lom o'sishlariga yordam beradi. Eng muhimi, raqs va ritmik harakatlar vositasida bolalarning musiqiy iqtidori, ritmik tuyg'usi shakllanadi, xotirasi charxlanadi. Musiqa, raqs, o'yinlar kichik yoshdagi bolalarga ayniqsa tez ta'sir etadi. Musiqiy-ritmik harakatlar bolaning harakatchan, chaqqon bo'lishiga yordam beradi, qomatining to'g'ri o'sishiga ta'sir ko'rsatadi. Bolaga tetiklik va g'ayrat bag'ishlab, turli emotsional hislarini uyg'otadi. Raqs kuylari esa bolalarda ajoyib ichki his-tuyg'ular, kechinmalar hosil qilib, beixtiyor raqsga tushishga undaydi va ularni behad zavqlantiradi. Ko'rinib turibdiki, musiqa bilan harakat turlarini ijro etishda bolalarning bog'chada bajaradigan o'yin va harakatlari alohida ahamiyatga ega. Tarbiyalanuvchilarning bog'chalarda bajaradigan musiqiy-ritmik harakatlari quyidagilardan iborat:

— tartibli qadam tashlash, yurish, chopish, sakrash kabi harakatlar;

— sahnalashtirilgan syujetli o‘yinlarda (mashinani boshqarish, quyoncha, ayiq polvon, tulki, samolyot, parvoz, paxta terish, gul terish kabi turli) harakatlarini bajarish;

— kichik hajmli o‘zbek xalq kuylari, sodda bayondagi bolalar xalq qo‘shiqlari, bolalar folklori namunalaridan zavqlanish, mazmunini anglash va oddiy harakatlar yordamida milliy raqs elementlarini bajarish;

— o‘yinda obrazli harakatlarini ifodalash uchun musiqiy-ritmik harakatlarni mustaqil o‘zlashtirish;

— raqs va laparlar. Musiqa ritmiga muvofiq harakatlarni almashtirib bajarish. Bu harakatlar bog‘chada musiqa bilan bajariladigan barcha harakatlarni o‘z ichiga oladi.

Musiqa tinglashda bolalarning badiiy idroki yaxshi rivojlanib boradi. Shuning uchun maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalarni musiqa tinglashga o‘rgatishda nazariy uslubiy vazifalar qo‘yiladi, bular:

— Musiqa tinglash orqali bolalarda his-tuyg‘ularini rivojlantirish.

— Boshlang‘ich musiqa tinglash tushunchalarini rivojlantirish.

— Musiqa tinglash alohida metodlar orqali o‘tkaziladi.

Bu vazifalarni bajarish orqali, dasturda ko‘zda tutilgan va bolaning musiqa madaniyati rivojlanishida kelajakda asosiy rol o‘ynaydigan uchta omil amalga oshadi, ya’ni, birinchidan musiqaga qiziqish musiqa asarlarini ishtiyoq bilan tinglash va ularni eslash, olingan taassurotlarni o‘ylash ko‘nikmalari, ikkinchidan musiqa tinglashga turg‘un diqqat-e’tiborni va tinglash madaniyati boshlang‘ich elementlarining shakllantiriladi, uchinchidan musiqiy didining shakllanishi, musiqa asarlariga badiiy baho bera olish imkoniyatlari kengayadi. Birgina musiqa tinglash orqali bolada uchta omil rivojlanar ekan, demak bolaga yoshlikdan berilgan musiqiy tarbiya uni har tomonlama barkamol shaxs sifatida kamol topishiga zamin yaratuvchi poydevor bo‘ladi.

Musiqa mashg‘ulotlari jarayonida bola hayotiy voqelikni musiqiy obrazlar orqali idrok etib boradi. Bolalar yoshiga mos musiqa asarlari kichkintoylarda unutilmas taassurot qoldiradi, ularning ruhiy dunyosini boyitadi. Bog‘cha sharoitidagi musiqaviy tarbiya badiiy adabiyot va tasviriy san’at bilan uzviy bog‘langan holda amalga oshiriladi. Ashula aytish usuli, janrdagi musiqa asarlari, xususan, syujetli cholg‘u pyesalarini tinglash, musiqaviy o‘yinlar bilan shug‘ullanish va raqsga tushish jarayonida musiqa mashg‘ulotlari ko‘pincha badiiy so‘z bilan belgilanadi. Bola badiiy obrazlarni yorqin tasavvur etishi va chuqur idrok qila olishi uchun tasviriy san’at asarlaridan unumli foydalaniladi. Turli metodlardan foydalanib o‘tkaziladigan har bir musiqa mashg‘ulotlari kichkintoylarda badiiy estetik zavq uyg‘otadi, ularning his-tuyg‘ularini rivojlantiradi, ijodiy fikri va nutqini o‘stiradi. Bundan tashqari, musiqaviy o‘yin va postanovkalar, raqslar bolalarda ritm tuyg‘usi, chaqqonlik va harakatchanlik malakalarini rivojlantiradi hamda qomatning to‘g‘ri o‘sishiga yordam beradi. Musiqa uquv qobiliyati asosan quyidagi musiqa uquv turlaridan iborat bo‘ladi: musiqaviy uquvi, musiqaviy tovushlarning baland-pastligini his etish qobiliyati, tembr uquvi (musiqa tovushlarining bir-biridan farq qiladigan, o‘ziga xos jihatlarini ajrata bilish qobiliyati), ritm tuyg‘usi va musiqa xotirasi. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida olib boriladigan musiqa tarbiyasining asosiy maqsad va vazifalarini quyidagicha belgilash mumkin:

1. Bolalarning musiqaga qiziqishini oshirish va uni sevishtga o‘rgatish.

2. Musiqa asarlari bilan tanishtirish jarayonida bolalarda emotsional his-tuyg‘ularini hosil etish yo‘li bilan ularning musiqa haqidagi tasavvurlarini boyitib borish.

3. Bolalarni oddiy musiqa tushunchalari bilan tanishtirish, musiqa tinglash, ashula aytish, musiqa bilan harakat qilish, raqsga tushish va bolalarning oddiy musiqa asboblari kuy chalish ko‘nikmalarini shakllantirish va ijodiy qobiliyatini o‘stirib borish.

4. Bolalar ovozi asrab tarbiyalash, ashula aytishning dastlabki ko‘nikmalarini hosil etish, qo‘shiqlarni sodda, ravon, erkin, tabiiy va ifodali kuylashga o‘rgatish.

5. Musiqa asarlaridan ta’sirlanish, shu asosda bolalarda musiqaviy did va badiiy muhokama yuritish malakalarini rivojlantirish.

6. Turli musiqa mashg'ulotlari jarayonida improvizatsiya qilish musiqadagi badiiy obrazni o'yin va xor ovozlar vositasida ifoda etish, ma'lum musiqaviy mavzuga yangi o'yin o'ylab topish.

7. Musiqaviy tarbiya mashg'ulotlarini bog'cha hayoti bilan bog'lash, bog'chada o'tkaziladigan turli mashg'ulotlarda va marosimlarda o'rganilgan kuy va qo'shiqlardan keng foydalanish, turli ertaliklar, konsertlar uyushtirish vositasida musiqa kundalik hayotimizning ajralmas yo'ldoshi ekanligi haqida bolalarda tushuncha hosil qilish.

Muxtasar aytganda, maktabgacha yoshdagi bolalar bilan tashkil etiladigan musiqa mashg'ulotlari jarayonida ular o'z hissiyotlarini, harakatlarini boshqarish, samarali muloqot o'rnatish, ritmik tushunish, tinglash va o'zlari, yaqinlari, do'stlari, oilasi va jamiyat a'zolari bilan munosabatga kirishish ko'nikma va malakalarini o'zlashtiradilar. Bu esa madaniy musiqiy va ijtimoiy-hissiy rivojlanishning muhim belgisidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

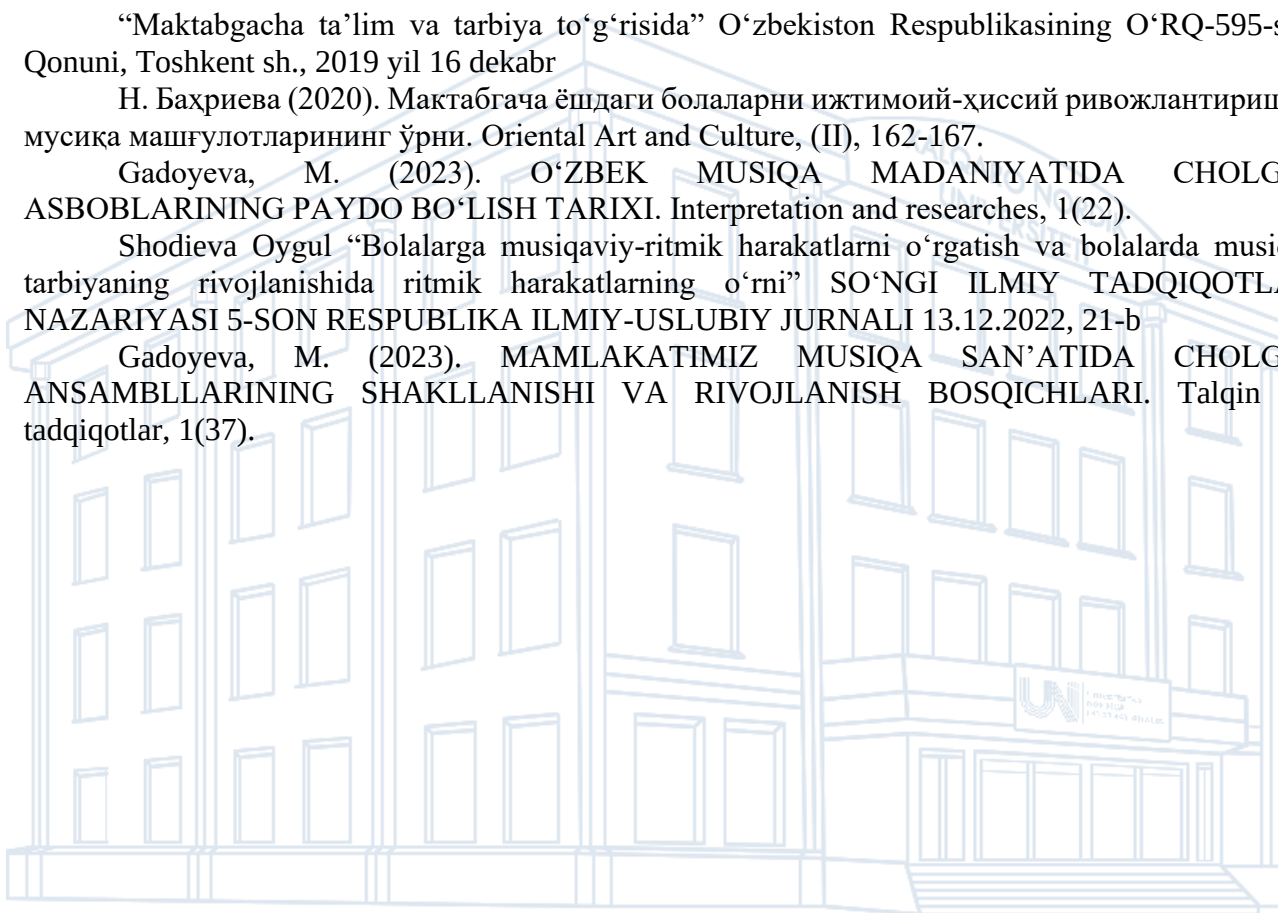
“Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida” O'zbekiston Respublikasining O'RQ-595-son Qonuni, Toshkent sh., 2019 yil 16 dekabr

H. Бахриева (2020). Мактабгача ёшдаги болаларни ижтимоий-ҳиссий ривожлантиришда музика машғулотларининг ўрни. Oriental Art and Culture, (II), 162-167.

Gadoyeva, M. (2023). O'ZBEK MUSIQA MADANIYATIDA CHOLG'U ASBOBLARINING PAYDO BO'LISH TARIXI. Interpretation and researches, 1(22).

Shodieva Oygul “Bolalarga musiqaviy-ritmik harakatlarni o'rgatish va bolalarda musiqiy tarbiyaning rivojlanishida ritmik harakatlarning o'rni” SO'NGI ILMIY TADQIQOTLAR NAZARIYASI 5-SON RESPUBLIKA ILMIY-USLUBIY JURNALI 13.12.2022, 21-b

Gadoyeva, M. (2023). MAMLAKATIMIZ MUSIQA SAN'ATIDA CHOLG'U ANSAMBLARINING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISH BOSQICHLARI. Talqin va tadqiqotlar, 1(37).

O‘ZBEKISTON XOR SAN’ATIDA VATANPARVARLIK MAVZUSIDAGI ASARLARNING YOSH AVLOD TARBIYASIDAGI O‘RNI

Muallif: Ibrohimova Shahzoda ¹, professor, s.f.n. Xakimova A.X. ²

Affilyatsiya: O‘zbekiston Davlat Konservatoriyasi “Akademik xor dirijyorligi” kafedrası 1-kurs magistri
¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14406718>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqola O‘zbekiston xor musiqasida Vatanparvarlik mavzusining o‘rni va ahamiyatiga bag‘ishlangan. Unda Vatan tushunchasining turli tarixiy davrlardagi talqini, zamonaviy kompozitorlar ijodi va xor musiqasining tarbiyaviy ahamiyati o‘rganiladi. Zamonaviy o‘zbek kompozitorlari Dilorom Omonullayeva, Mustafu Bafoyev va Avaz Mansurov asarlari misolida, Vatanparvarlik mavzusining xalqni birlashtirishdagi roli va yosh avlodni milliy g‘urur ruhida tarbiyalashdagi o‘rni tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: Vatanparvarlik, xor musiqasi, milliy qadriyatlar, yosh avlod tarbiyasi, zamonaviy o‘zbek kompozitorlari, madaniy meros.

O‘zbekistonning boy madaniy merosida xor san’ati alohida ahamiyat kasb etadi. Xor asarlari xalqning madaniy o‘ziga xosligini, tarixiy xotiralarini va milliy qadriyatlarini ifodalashda, avlodlar o‘rtasida birdamlik tuyg‘usini shakllantirishda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. Xususan, Vatanparvarlik mavzusidagi xor asarlari o‘zbek xalqining tarixi va ruhiy holatini aks ettiruvchi eng ta’sirchan badiiy shakllardan biridir. Ushbu maqola xor musiqasida Vatan mavzusining turli tarixiy davrlardagi rivoji, zamonaviy o‘zbek kompozitorlari ijodida aks etishi va uning tarbiyaviy ahamiyatini keng qamrovda tahlil qilishga qaratilgan.

Xor musiqasida Vatan tushunchasining tarixiy talqini. O‘zbek xalqining Vatanga bo‘lgan muhabbati turli tarixiy davrlarda o‘z ifodasini topgan. Turkiston muxtoriyati davrida Vatan g‘oyasi xalqni birlashtiruvchi kuch sifatida ko‘rilgan. Jadidchilar tomonidan yaratilgan milliy madhiyalar, jumladan, Cho‘lponning “Ozod Turk bayrami” she’ri, xalqning ozodlik intilishlarini ifodalashda muhim o‘rin tutgan. Ushbu davrda xor asarlari, ko‘pincha xalqning birligini mustahkamlashga qaratilgan bo‘lib, aksariyat hollarda akapella uslubida ijro etilgan. Sovet davrida Vatan tushunchasi ideologik tus olgan bo‘lsa-da, xor musiqasi ushbu davrda yangi rivojlanish bosqichiga ko‘tarildi. Hamza Hakimzoda Niyoziyning ikki ovozli inqilobiy qo‘shiqlari xor san’atining dastlabki namunalaridan hisoblanadi. Keyinchalik, Sulaymon Yudakov, Muxtor Ashrafiy, Sobir Boboyev kabi bastakorlar tomonidan Vatan mavzusiga bag‘ishlangan ko‘plab yirik xor asarlari yaratildi. Masalan, Yudakovning “G‘alaba” kantatasi va Ashrafiyning “Baxt haqida qo‘shiq” asarlari bu yo‘nalishdagi ilk yirik ijodiy muvaffaqiyatlardandir. Mustaqillik davri xor musiqasida Vatanparvarlik mavzusining yangi bosqichini boshlab berdi. Bu davrda yaratilgan asarlar ozodlik, mustaqillik va milliy qadriyatlarni madh etuvchi yangi ruh bilan boyidi. Jumladan, “O‘zbekiston – Vatanim manim” va “Yagonasan, muqaddas Vatan” kabi tanlovlar xor musiqasida Vatan mavzusini yanada rivojlantirishga zamin yaratdi.

Zamonaviy o‘zbek kompozitorlari ijodi.

Dilorom Omonullayeva-O‘zbek estradasining yorqin namoyandasi Dilorom Omonullayeva o‘z ijodida Vatan mavzusini chuqur yoritgan. Uning “Sen mening Vatanimsan”, “Yashnayver O‘zbekiston”,

“Aziz bo‘ston – O‘zbekiston” kabi qo‘shiqlari milliy ruh va zamonaviy musiqaning uyg‘unlashuvi bilan ajralib turadi. Ayniqsa, uning “Vatan hayotdek aziz” asari musiqiy garmoniyalari orqali Vatanga bo‘lgan samimiy tuyg‘ularni ifodalashda yuksak badiiy mahoratni namoyon etadi.

Mustafo Bafoyev-Yirik janrlar ijodkori Mustafo Bafoyev o‘zining “Toshkent haqida qo‘shiq” oratoriyasi va “Buxoronoma” kabi asarlari orqali xor musiqasiga katta hissa qo‘shgan. “Toshkent haqida qo‘shiq” oratoriyasi Toshkent shahrining tarixiy va madaniy merosini madh etuvchi, dramatik va lirik tuyg‘ularni uyg‘unlashtirgan asardir. Bafoyevning asarlari Vatan haqidagi qo‘shiqlarning madaniy va tarbiyaviy ahamiyatini chuqur ifodalaydi.

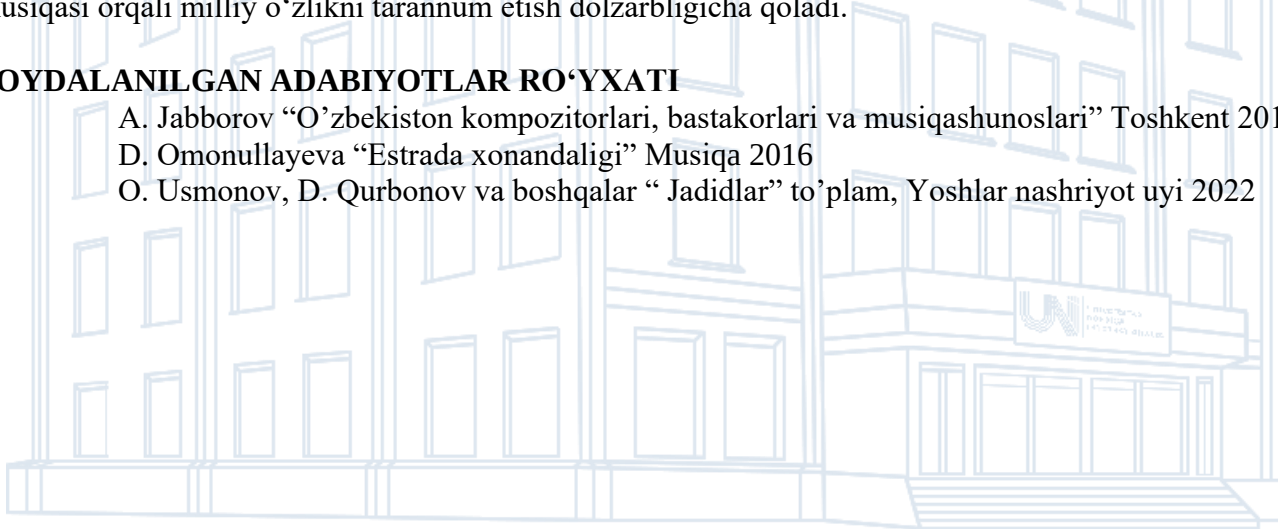
Avaz Mansurov- bolalar xori uchun yozgan “O‘zbekiston onajon”, “Hur Respublikam”, “Kitob mening do‘stimsan” kabi asarlari orqali yosh avlodga Vatanga bo‘lgan mehrni shakllantirishda alohida o‘rin tutadi. Uning musiqalari Vatan tuyg‘usini oddiy va ta’sirchan uslubda ifodalaydi, shu bilan birga, xalq musiqasi elementlarini zamonaviy usullar bilan uyg‘unlashtiradi.

Vatanparvarlik mavzusidagi xor asarlari xalqni birlashtirish, milliy g‘urur va birlikni tarbiyalashda muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, yosh avlod qalbida Vatan tuyg‘usini uyg‘otishda bu asarlarning hissiy ta’siri katta. Dilorom Omonullayeva, Mustafo Bafoyev va Avaz Mansurov asarlari yoshlarni ma’naviy tarbiyalashda va ularning milliy qadriyatlarga hurmatini shakllantirishda katta imkoniyat yaratadi. Xor musiqasi tarbiyaviy ta’sir kuchi bilan ajralib turadi. Bu san’at turi hissiy ta’sirchanligi orqali yoshlarga Vatan bilan bir butunlik tuyg‘usini singdiradi. Jumladan, “Sen mening Vatanimsan” kabi qo‘shiqlar nafaqat badiiy go‘zalligi, balki kuchli tarbiyaviy mazmuni bilan ham ajralib turadi.

Vatanparvarlik mavzusi o‘zbek xor musiqasining ajralmas qismi bo‘lib, u milliy g‘oya va qadriyatlarni targ‘ib etish, xalqni birlashtirish va yosh avlodni tarbiyalashda beqiyos ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy o‘zbek kompozitorlari bu yo‘nalishda yuksak badiiy asarlar yaratib, xor musiqasini milliy va zamonaviy ifoda vositalari bilan boyitmoqda. Kelgusida bu mavzuni yanada chuqurroq o‘rganish va xor musiqasi orqali milliy o‘zlikni tarannum etish dolzarbligicha qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

- A. Jabborov “O‘zbekiston kompozitorlari, bastakorlari va musiqashunoslari” Toshkent 2018
- D. Omonullayeva “Estrada xonandaligi” Musiqa 2016
- O. Usmonov, D. Qurbonov va boshqalar “Jadidlar” to‘plam, Yoshlar nashriyot uyi 2022

MUSIQIY-NAZARIY FANLARNI O‘QITISHDA INNOVATSION TA’LIM TEXNOLOGIYALARI

Muallif: Ikromova Farangiz ¹

Affilyatsiya: Farg‘ona davlat universiteti, San‘atshunoslik fakulteti, Musiqa ta’limi va san‘ati mutaxassisligi 2-bosqich magistranti ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14406820>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada bugungi kunda innovatsion texnologiyalarning ta’lim sohasini rivojlantirishda tutgan o‘rni. Musiqada ushbu texnologiyalar asosida olib borilayotgan yangicha ijodiy ishlar bundan tashqari interfaol metodlar asosida dars mazmunini boyitish uni yanada samarali tashkil etish haqida atroflicha ma’lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: Innovatsiya, texnologiyalar, ta’lim shakli, interfaol metod, globallashuv, kasb, intellektual, yangilik, kreativ, ixtiro.

Hozirgi kunda, yurtimizning har bir jabhasini shu qatori ta’lim sohasini innovatsion texnologiya kabi tushunchalar qamrab olgan. Ushbu texnologiyalar yordamida yosh avlodni dasblab ta’limga so‘ngra kasbga bo‘lgan qiziqishlarini oshirish mumkin. Innovatsion texnologiyalarining asosiy maqsadi ham aynan intellektual salohiyatga ega bo‘lgan mutaxasislarni tayyorlash va talimning yangicha mazmunini yaratish, ilg‘or ta’lim texnologiyalari va vositalariga asoslangan ta’lim jarayonini shakllantirish asoslarini yaratish, axborot kommunikatsiya vositasi orqali dars o‘ta oladigan malakali kadrlarni tayyorlashdan iborat.

Shu bilan birga, yurtimizda prezidentimiz tomonidan innovatsion texnologiyalarni har bir sohada tatbiq qilish uchun alohida e’tibor qaratib bir qancha qarorlar joriy etildi. Ulardan biri 2024-yil 7-sentyabrdagi “Ilm-fanni moliyalashtirish va innovatsiyalarni qo‘llab-quvvatlash jamg‘armasini tashkil etish” haqidagi farmonidir. Innovatsiya so‘zining tub mohiyati ham yangilik ixtiro ekanligini inobatga oladigan bo‘lsak ta’limda har bir dars mavzusiga yangicha yondashish o‘quvchida kreativlik qobiliyatini oshirishga xizmat qiladi. Bunda nafaqat o‘quvchi balki pedagog ham dars mazmunini samarali tashkil etib ta’lim oluvchilarga bilim berishning an’anaviy usulidan farqli ravishda noodatiy tarzda talim dasturini ishlab chiqadi. Natijada o‘qituvchi va o‘quvchi orasida hamkorlik yo‘lga qo‘yiladi. Bunday hamkorlik o‘ziga xos ijobiy xususiyatlari mavjud. Bular:

- pedagogning dars tashkil etish mahoratini oshirish
- o‘quvchining bilim olishga bo‘lgan ishtiyoqini muntazam oshirish
- har bir murakkab mavzularga ijodiy yondashish;
- o‘quvchini dars jarayonida e’tiborini to‘la qonli jalb etish kreativ fikrlashiga imkon yaratish.

Yuqorida ta’kidlab o‘tilganidek innovatsion texnologiyalar ta’limning har bir turida o‘z aksini ko‘rsatmoqda. Shu qatorda ta’lim texnologiyalarining musiqada ham bugungi kunda o‘rni va ahamiyati ortib bormoqda. Musiqa ruh ozuqasi u jonli san‘at turi hisoblanib insonlarning ichki kechinmalariga ta’sir o‘tkaza oladi. U insonni yuksak did bilan quvvatlantiradi. Shunday ekan maktabda musiqa darslarining o‘tkazilishi o‘quvchilarni nafaqat ruhan dam olishi balki ularda madaniyatni shakllantirish, jamiyat talabiga mos keluvchi yetuk va barkamol kadr etib tayyorlashdan iboratdir. Musiqiy-nazariy fanlarni zamon talablari darajasiga olib chiqish, ta’lim sohasiga ilg‘or musiqiy texnologiyalarni joriy etish, jamiyat

hayotida musiqiy ta'limning o'rni ahamiyatini oshirish dolzarb muommalardan biriga aylangan. Musiqiy nazariy fanlarda talim texnologiyalarni keng yo'lga qo'yilishi pedagoglarning bilimli va yetuk mutaxassis bo'lishlarini ta'minlaydi. Maktabda musiqa darslarning innovatsion ta'lim texnologiyalari bilan o'tkazilishi quyidagi vazifalarni o'z ichiga oladi:

- boshlang'ich sinflarda o'qishga ta'lim olishga bo'lgan qiziqishini ortishi
- ta'lim texnologiyalardan foydalanish orqali o'quvchilarning diqqat e'tiborini jalb qilish, ularni musiqiy savodini chiqarish, dars mashg'ulotini yanada samarali hamda qiziqarli o'tishini ta'minlash
- interaktiv metodlarni qo'llagan holda o'quvchilarning madaniy ongini shakllantirish ularda ota-ona, kattalarga hurmat kichiklarga izzat, kabi insoniy tuyg'ularni shakllantirishga erishish

Zamonaviy ta'lim shaklida innovatsion texnologiyalarga bo'lgan talab ortib borayotganligini hisobga olsak, musiqada ham zamonaviy ta'lim texnologiyalari bilim beruvchi pedagog va o'quvchilarni kreativ bo'lishini talab qiladi. Bugungi kunda musiqiy ta'lim sifatiga qaratilayotgan e'tibor musiqa o'qituvchilarini ko'proq ishlashga, yangidan yangi bilimlarni o'rganishga va texnologiyalardan foydalanishga undamoqda. Bulardan aynan musiqiy nazariy fanlar hisoblangan solfedjio, nazariya, garmoniya kabi musiqaning murakkab fanlarida iloji boricha ko'proq ta'lim texnologiyalarining qo'llanilishi maqsadga muvofiqdir. Yangicha innovatsion texnologiyalar ushbu nazariy fanlarni yanada qiziqarli, bundan tashqari o'quvchining nazariy bilimlarini boyishiga hizmat qiladi. Aynan shuning uchun ham innovatsion texnologiyalar bugungi kunda har bir soha uchun muhim ahamiyat kasb etyapti. Zero ushbu interfaol metodlar yordamida har qanday murakkab bo'lgan darsliklar o'quvchi uchun qiziqarli, o'zlashtirilishi esa osondir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining O'RQ-630-sonli qarori, 2020-yil 24-iyul.

Raximov Q. Musiqaning elementar nazariyasi. Toshkent, 2007.

Xasanova N. Musiqa fanini o'qitishda innovatsion texnologiyalarining ta'limda samaradorligi.

Sharipova G. Musiqa o'qitish metodikasi. TDPU, 2000 y.

Avliyoqulov N.H. Zamonaviy o'qitish texnologiyalari. Toshkent, 2001.

BO‘LAJAK MUSIQA O‘QITUVCHILARINING KASBIY KOMPETENTLIGINI TAKOMILLASHTIRISHDA METODIK YONDASHUVLAR

Muallif: Karimov Inoyat Allamovich ¹

Affilyatsiya: Urganch davlat universiteti o‘qituvchisi ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14407274>

ANNOTATSIYA

Ushbu tezisda bo‘ljak musiqa o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini takomillashtirishda zamonaviy metodik yondashuvlar tahlil qilinadi. Kompetentlikni oshirish uchun innovatsion texnologiyalar, interaktiv dars metodlari, va amaliy mashg‘ulotlar qo‘llanilishi muhimligi ko‘rsatiladi. Shuningdek, talabalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish, musiqa bilimlarini kengaytirish va pedagogik ko‘nikmalarni shakllantirishning samarador yo‘llari ochib beriladi. Mazkur yondashuvlar yordamida musiqa o‘qituvchilarining nafaqat nazariy, balki amaliy tayyorgarligi mustahkamlanadi.

Kalit so‘zlar: kasbiy kompetentlik, musiqa ta’limi, metodik yondashuvlar, innovatsion texnologiyalar, interaktiv darslar, amaliy mashg‘ulotlar.

KIRISH

Zamonaviy ta’lim jarayonida bo‘ljak musiqa o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish va rivojlantirish masalasi muhim ahamiyat kasb etadi. O‘zbekistonda ta’lim sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar pedagoglardan zamonaviy bilimlar, ilg‘or tajribalar va innovatsion yondashuvlarni qo‘llashni talab qilmoqda. Ayniqsa, musiqa o‘qituvchilarining kasbiy tayyorgarligi yuqori darajada bo‘lishi ta’lim sifatini oshirish va o‘quvchilarda musiqiy madaniyatni rivojlantirishda katta o‘rin tutadi.

Musiqa ta’limi jarayonida o‘qituvchilarning kasbiy kompetentligini takomillashtirish metodik yondashuvlar asosida amalga oshirilishi zarur. Bu jarayonda o‘qituvchi nafaqat nazariy bilimlarga, balki amaliy ko‘nikmalarga ega bo‘lishi kerak. Innovatsion texnologiyalar va zamonaviy pedagogik metodlar qo‘llanilishi, o‘quvchilarning musiqaga bo‘lgan qiziqishini oshirish va ularni mustaqil fikrlashga undash muhim omil hisoblanadi. Shu sababli, tezisda metodik yondashuvlar va ularning kasbiy tayyorgarlikni takomillashtirishdagi ahamiyati yoritiladi.

Musiqa o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish bo‘yicha xorijiy adabiyotlarda muhim tadqiqotlar va nazariy yondashuvlar yoritilgan. Xususan, Yevropa [4] va Amerika mamlakatlarida musiqa pedagogikasiga doir ko‘plab ilmiy asarlarda interfaol ta’lim metodlari va ijodiy jarayonlarga urg‘u beriladi. Masalan, John Deweyning [1] amaliy ta’lim nazariyasida o‘qitish jarayonida o‘quvchilarning faol ishtirokini ta’minlash va ularning musiqiy ijodkorligini rivojlantirish asosiy prinsip sifatida ko‘rsatilgan. Bu yondashuv hozirgi kunda ham o‘z dolzarbligini yo‘qotmagan.

Bundan tashqari, Howard Gardnerning "Ko‘p intellektlar nazariyasi"[2] musiqiy qobiliyatni rivojlantirishda o‘quvchilarning individual imkoniyatlariga mos yondashuvlarni ishlab chiqishni ta’kidlaydi. Xorijiy mualliflar musiqa ta’limida amaliy mashg‘ulotlar, texnologik vositalar va ijodiy muhitni yaratish orqali o‘qituvchilarning kasbiy kompetentligini oshirishga katta e’tibor qaratadilar. Masalan, musiqiy texnologiyalarni o‘quv jarayoniga joriy qilish, multimedia resurslardan foydalanish va raqamli platformalar yordamida interaktiv darslarni tashkil etish bo‘yicha ko‘plab ilmiy tezislar mavjud.

Shuningdek, Skandinaviya mamlakatlarining tajribasi o'quv jarayonida talabalarning mustaqil ijodiy loyihalarini ishlab chiqishga va o'z bilimlarini mustahkamlashga qaratilgan. Ularda musiqa ta'limida o'qituvchilarning ham nazariy, ham amaliy bilimlari mustahkamlash uchun loyiha asosida o'qitish va kompetentlikka yo'naltirilgan dars tizimlari tavsiya etiladi. Shu bilan birga, xorijiy adabiyotlarda musiqiy ta'limda madaniyatlararo aloqalarni o'rganish va o'qituvchilarni global musiqiy meros bilan tanishtirish muhim deb e'tirof etiladi.

Xorijiy tajribalar umumlashtirilgan holda, bo'lajak musiqa o'qituvchilarini tayyorlashda innovatsion va metodik yondashuvlarning uyg'unligi, individual qobiliyatlarni rivojlantirishga qaratilgan o'quv dasturlarining samaradorligi alohida ajratib ko'rsatiladi.

Bo'lajak musiqa o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini takomillashtirishda metodik yondashuvlar o'qituvchilarning nazariy bilim va amaliy ko'nikmalarini mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega. Xorijiy tajribalar ko'rsatmoqdaki, interfaol va ijodiy yondashuvlar o'quvchilarni mustaqil fikrlashga undash va musiqaga bo'lgan qiziqishni oshirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, pedagogik jarayonda texnologiyalarni joriy etishning ahamiyati ham katta bo'lib, bu vositalar ta'lim samaradorligini oshirishda kuchli omil sifatida ko'riladi.

Tezida keltirilgan xorijiy adabiyotlar tahlili asosida musiqiy kompetentligini rivojlantirish uchun amaliy mashg'ulotlar va loyiha asosidagi ta'lim dasturlarini joriy qilishning afzalliklari muhokama qilindi. Masalan, Yevropa mamlakatlarida musiqiy bilimlarni interfaol usullar orqali o'rgatish o'quvchilarning musiqiy bilimlarini yanada mustahkamlaydi va ularning ijodiy salohiyatini ochib beradi. Xuddi shunday, "Ko'p intellektlar nazariyasi"[2]ga asoslanib, musiqiy ta'limda individual qobiliyatlarni rivojlantirishga yo'naltirilgan usullar qo'llanilishi bo'lajak o'qituvchilarning o'z qobiliyatlarini to'laqonli namoyon qilishlari uchun zarurdir.

O'zbekiston tajribasiga nazar tashlasak, o'quv dasturlariga zamonaviy yondashuvlarni joriy etish, jumladan, multimedia va raqamli vositalardan foydalanish imkoniyatlari hali to'liq amalga oshirilmagan. Shu sababli, bu borada xorijiy tajriba o'rganilib, o'qituvchilarni kasbiy kompetentlikka yo'naltiruvchi innovatsion texnologiyalarni keng qo'llash mumkin.

Bo'lajak musiqa o'qituvchilarining kasbiy tayyorgarligini takomillashtirishda xorijiy tajribalarni inobatga olgan holda metodik yondashuvlar va innovatsion texnologiyalarning uyg'unligi dolzarbdir. Bu esa nafaqat o'quv jarayonini boyitadi, balki o'quvchilarning musiqiy bilimini oshirish va ularda ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishga yordam beradi. Quyida ushbu yondashuvlar va ularning tavsifini keltirib o'tamiz:

metodik yondashuvlar: Bo'lajak musiqa o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini takomillashtirishda turli metodik yondashuvlarni qo'llash katta ahamiyatga ega. Bu yondashuvlar o'qituvchilarning kasbiy bilim va ko'nikmalarini chuqurlashtirish, ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish va ularni ijodiy faoliyatga yo'naltirishga yordam beradi. Quyida asosiy metodik yondashuvlarning ba'zilar ko'rib chiqiladi;

innovatsion texnologiyalarni qo'llash. Raqamli vositalar yordamida musiqa ta'limi samaradorligini oshirish bugungi kunda dolzarbdir. Virtual musiqa asboblari, kompyuter dasturlari va onlayn ta'lim platformalaridan foydalanish musiqiy mahoratni oshirishda qulay imkoniyatlar yaratadi. Shu bilan birga, o'qituvchilarga musiqa yaratish, aranjirovka qilish va notalarni tahrirlashni o'rgatish uchun maxsus dasturlar ham qo'llaniladi;

integratsion yondashuvlar. Bu yondashuv musiqa ta'limini boshqa sohalar bilan bog'lashni o'z ichiga oladi. Masalan, musiqa va tarix, musiqa va adabiyot yoki musiqa va texnologiyalarni uyg'unlashtirish orqali o'quvchilarning musiqiy madaniyatini kengaytirish mumkin. Integratsion darslar o'qituvchilarning umumiy madaniy saviyasini va bilim doirasini oshiradi;

reflektiv yondashuvlar. O'qituvchilar o'z faoliyatini doimiy ravishda tahlil qilib borishi, tajribalarini baholashi va xulosalar chiqarishi muhimdir. Reflektiv yondashuv ularning o'z ta'lim

usullarini takomillashtirishga, musiqiy pedagogikadagi yangiliklarni o'rganishga va o'zlarini kasbiy jihatdan rivojlantirishga yordam beradi.

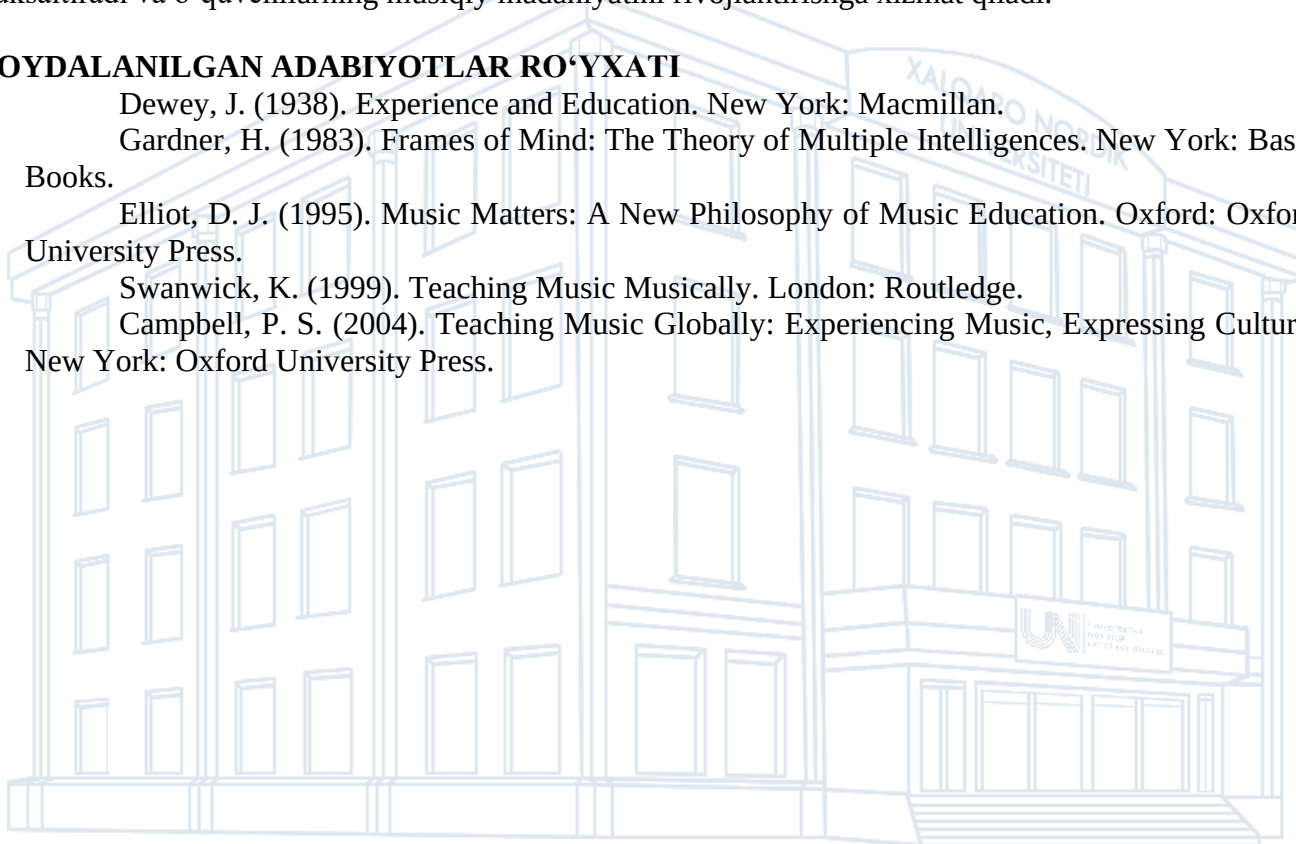
Ushbu metodik yondashuvlar bo'lajak musiqa o'qituvchilariga musiqiy ta'lim jarayonida yuqori natijalarga erishish imkonini beradi. Ular darslarni qiziqarli va samarali o'tkazish, o'quvchilarning musiqaga bo'lgan qiziqishini oshirish va ularning ijodiy qobiliyatlarini shakllantirishda asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi [6].

Metodik yondashuvlar o'quv jarayonini qiziqarli va samarali qilish imkonini berib, o'quvchilarni musiqiy ijodkorlikka jalb etishga, ularning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Innovatsion texnologiyalarning qo'llanilishi esa ta'limni raqamli muhitga moslashtirishda va zamonaviy bilimlarni joriy etishda muhim o'rin tutadi. Shu bilan birga, reflektiv yondashuv orqali o'qituvchilar o'z faoliyatlarini doimiy takomillashtirib borishlari lozim.

Xulosa qilib aytganda, bo'lajak musiqa o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish uzluksiz jarayon bo'lib, ta'limda ilg'or metodik yondashuvlarni qo'llash ularning professional darajasini oshirishda muhim vosita hisoblanadi. Bu esa, o'z navbatida, musiqa ta'limining umumiy sifatini yuksaltiradi va o'quvchilarning musiqiy madaniyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

- Dewey, J. (1938). Experience and Education. New York: Macmillan.
- Gardner, H. (1983). Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences. New York: Basic Books.
- Elliot, D. J. (1995). Music Matters: A New Philosophy of Music Education. Oxford: Oxford University Press.
- Swanwick, K. (1999). Teaching Music Musically. London: Routledge.
- Campbell, P. S. (2004). Teaching Music Globally: Experiencing Music, Expressing Culture. New York: Oxford University Press.

MUSIQA DARSLARIDA O'QUVCHILARNING IJODIY QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH YO'LLARI

Muallif: Komoliddinova Malika Zarif qizi ¹, Kaldibekova Anargul Sotbarovna ²

Affilyatsiya: Nizomiy nomidagi TDPU, Musiqa ta'limi yo'nalishi, 2-kurs talabasi ¹, Nizomiy nomidagi TDPU professori, p.f.n ²

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14407340>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada musiqaning inson hayotidagi o'rni, musiqa o'qituvchisiga qo'yiladigan talablar, musiqa darslarining olib borish jarayonlari, o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish yo'llari, dars jarayonida foydalanish zarur bo'lgan metodlar, o'qituvchining dars jarayoniga yondashish uslublari haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: musiqa, ta'lim tizimi, ijodiy qobiliyat, faoliyat turlari, musiqiy metodlar, ijodkorlik.

Musiqa ham fan va ham sana'tdir. Musiqa sana'ti inson hayotining ilk yil-laridanoq uning hamrohiga aylanib, madaniy va ma'naviy jihatdan rivojlanishiga yordam beradi..

Inson o'z tuyg'ulari, orzu-umidlari, xohish-istaklarini o'ziga xos badiiy tilda ifoda etadi va bu kishining his tuyg'ulariga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Shaxsning shakllanishida musiqaning o'rni beqiyosdir. U insonda estetik didni tarbiyalaydi va rivojlantiradi. Chunki borliqdagi go'zalliklarni ko'ra bilgan, uni his eta olgan insondan hech qachon yomonlik chiqmaydi, shu sababli musiqa o'quvchilarni go'zallik va xunuklikni, yuksaklik va tubanlikni, shodlik va kulfatni anglash, oq va qorani ko'ra bilish va uni ajrata olishga o'rgatadi.

Bundan ko'rishimiz mumkinki, musiqa o'quvchilarga o'z shaxsiyatini to'liq va erkin shaklda ochib berishga, borlig'ini butun vujudi bilan his eta olishga ko'mak beradi. Boisi, u insonning eng nozik tuyg'ulariga, qalbining chuqur joy-lariga ta'sir ko'rsata olish xususiyatiga ega. Musiqada nafaqat go'zal ohang, balki ijrochining mahorati, uning qalbida ijro vaqtida kechayotgan his-tuyg'ular, ba'zida mungli, iztirobli, alamli, ba'zan esa sho'x va quvnoq kayfiyatlar ham o'z aksini topadi.

Har qanday fanni, shu jumladan musiqa fanini o'qitish jarayonida ham faol-lashtiradigan, ularni darsning faol ishtirokchilariga, mustaqil teran fikrlashi va o'z fikrlarini bayon eta oladigan o'quvchi sifatida namoyon qilishi uchun mkoniyat yaratuvchi – bu o'qituvchidir.

Shu boisdan, bugungi kunda musiqa o'qituvchisi oldiga qo'yiladigan talablar juda katta. Endilikda Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning qarorlariga ko'ra, mu-siqa o'qituvchisi milliy cholg'ularning kamida 3 tasida kuy ijro etish mahoratiga ega bo'lishi, o'quvchilarning esa milliy cholg'ularidan kamida bittasini ijro etish qobiliyatiga ega bo'lishi, bundan tashqari o'quvchilarning darsdan tashqari vaqt-larini mazmunli tashkil etish maqsadida ularning qiziqishlaridan kelib chiqqan holda milliy musiqa cholg'ularida kuy ijro etish amaliy to'garak o'qituvchi tomo-nidan tashkil etishi va maxsus musiqiy adabiyotlar, nota to'plamlari, darslik bilan umumta'lim maktablarini ta'minlash belgilab qo'yildi.

Bu esa musiqa darslarida o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarining samara-dorligini yanada oshirishga xizmat qiladi. Musiqa darsi foydali, mazmunli va qiziqarli tashkil etilishida musiqa fani o'qituvchisi har xil musiqiy metod va usul-lardan, qiziqarli didaktik o'yinlar va ritmik harakatlardan foydalanishi darkor. Buning uchun o'qituvchi ,avvalo, chuqur bilim va yuqori darajada pedagogik mahoratga ega bo'lish kerak.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari endi o'sib kelayotgan, har xil muhitda tarbiya ko'rgan, yosh xususiyatlaridan kelib chiqqan holda har xil temperamentlarga ega bo'lgan yosh o'quvchilardir. Mana shu yerda musiqa o'qituvchilari zimmasiga katta mas'uliyat yuklanadi. Ya'ni musiqa o'qituvchisi har bir o'quvchiga alohida yondashib, ularning o'ziga xos xususiyatlarini puxta bilishi, ularga to'g'ri munosabatda bo'lishi lozim. O'ta qattiqqo'llik va o'ta muloyimlik qilmagan holda o'rtacha pozitsiyani qo'llab borishi juda zarur. O'quvchi mana shu pozitsiyani va tarbiyani boshqacha olsagina, o'quvchilarda ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish uchun imkon yaratiladi. Musiqa darslarida o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishni 5 ta faoliyat asosida amalga oshirish mumkin:

musiqa tinglash; qo'shiq kuylash; musiqa savodxonligi; musiqiy ritmik harakatlar; bolalar musiqa asbobida chalishi.

Ushbu faoliyat turlari maktab o'quvchilarining, mahorat va malakalarini egallashda, ularning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirib, dunyoqarashini kengayti-rishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Musiqa tinglash, uning badiiy mazmunini his etish orqali o'quvchilarda musiqiy ong, estetik did va estetik tarbiya shakllanadi. Bu esa o'z-o'zidan o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda poydevor vazifasini bajaradi. Chunki musiqa tinglash orqali o'quvchilar o'z badiiy olamini kengaytiradi, fikr-lashini, dunyoqarashini o'stiradi, o'zi uchun yangi narsalar kashf etadi, xayol qiladi va musiqadan olgan taassurotlarini o'qituvchisi yoki do'stlariga o'z so'zlari bilan ifodalab beradi.

O'qituvchi o'quvchilarda qo'shiq kuylash ko'nikmalarini shakllantirishi darkor. Bunda, avvalo, o'qituvchi musiqa savodxonligidan nazariy bilimlar beradi. Ya'ni notalar yodlashi, ularning balandligi, ovoz diapazonlari, ovoz apparatlari va hokazolar. Bu bilimlarga ega bo'lgandan so'ng avvalo qo'shiq tinglanadi, mazmu-ni muhokama qilinadi va qo'shiq kuylanadi. Bolalarni qo'shiq kuylashga o'rgat-ganda biz musiqiy o'quvi bo'sh bo'lgan bolalar bilan ishlash metodi orqali dars jarayonida differensial guruhlarga bo'lib, ya'ni o'quvchilarni ijodiy qobiliyati va ovozig-a qarab uch guruhga bo'lib:

1. Ijodiy qobiliyati yaxshi , ovozi jarangli o'quvchilar;
2. Ijodiy qobiliyati o'rtacha bo'lgan , ya'ni o'qituvchining ovozig-a ergashib tayanib kuylaydiganlar;

3. Ijodiy qobiliyati bo'sh va ovozi uncha yaxshi bo'lmagan o'quvchilar.

darsdan so'ng yakka tarzda ish olib borishimiz mumkin.

Turli xil ritmik harakatlar, musiqiy didaktik o'yinlar ham o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ritmik hara-katlar orqali o'quvchilar ritmni his qilishni o'rganishadi. Dars jarayonlarida turli xil ritmik va didaktik o'yinlarni o'qituvchi tashkil etishi shart. Didaktik o'yinlar o'quvchilar ongini charxlaydi, topqirligini oshiradi. Shu bilan birga, ularning fikrlashini o'stirib, dunyoqarashini kengaytirishga ham imkon beradi.

Ushbu faoliyatlar ichida eng keraklisi bu o'quvchilarga musiqa asbobida chalishni o'rgatishdir. Men bu faoliyat turini eng zaruri deb hisoblashimga sabab, yuqorida keltirganimdek, yurtboshimiz qarorlari ushbu faoliyat bilan bog'liq bo'lgan musiqa darslaridagi ba'zi bir muammolarni hal etishda bugungi kunda asos bo'la oladi. Demak, endilikda maktabda tahsil olayotgan o'quvchilar musiqa darslari orqali kamida bitta musiqa asbobini chalish imkoniyatiga ega bo'lishi lozim. Bu esa o'quvchi ijodiy qobiliyatini shakllantirish va rivojlantirish uchun yaxshi imkoniyat.

Musiqa darslari sermazmun o'tishi uchun avvalo musiqa xonasida dars uchun zarur bo'lgan barcha o'quv qo'llanmalar, plakatlar, o'quvchilar uchun darsliklar va eng asosiysi bir nechta musiqa asboblari bo'lishi zarur. Chunki 1-7 – sinfgacha bo'lgan o'quv darsliklarini qamrab olgan mavzularda faqatgina forte-pianinoda chalinib, kuylanadigan kuylar emas, balki dutor, doira, rubob kabi ko'plab milliy cholg'ularda ijro etiladigan kuylar ham bor, bundan tashqari folklor xalq qo'shiqlari, an'anaviy maqomlarning eng sodda turlari ham mavjud.

O'qituvchilar o'tilayotgan mavzuga alohida yondoshishi kerak. Kuylarni o'rgatishdan oldin musiqa asboblari haqida qiziqarli faktar aytishi, musiqa asbobi-ning kelib chiqishi tarixi, ularning tuzilishi, ovoz

pardalari, qaysi musiqa asboblari oilasiga kirishi, ularning diapazonlari asosiy xususiyatlari haqida o'quvchilarga nazariy bilimlarni birinchi o'rinda berib borishi, so'ng amaliy tarzda musiqa cholg'u asoblarida biror bir chiroyli kuy yoki o'tilishi kerak bo'lgan qo'shiqni o'qituvchi tomonidan ijro etib, o'quvchilarda qiziqishi uyg'otishi kerak. Agar musiqa xonasida fortepianinodan boshqa cholg'u asboblari bo'lmasa, u holda o'qituvchi bilan birgalikda o'quvchilar qo'l mehnati orqali jarangli tovush chiqaradigan cholg'u asboblarini yasasa ham bo'ladi. Bu esa o'quvchilarda cholg'u asboblarga bo'lgan muhabbatini oshiradi. Chunki u o'quvchilarning qo'l mehnati mahsulidir. Bundan tashqari, aynan bu ish o'quvchilarda mehnat ko'nikmalarini hosil qilib, ularda mehnatkashlik fazilatini ham yuzaga keltiradi.

Bugungi axborot-kommunikativ texnologiyalar asrida zamonaviy IT texnologiyalar orqali dars o'tishni yo'lga qo'yish o'qituvchi zimmasida. Musiqa darslarida mavzularni slaydlar, ko'rgazmali qurollar, qiziqarli o'yinlar orqali tashkil etish dars samaradorligini yanada oshiradi. Shu sababli dars berayotgan o'qituvchi zamon bilan hamnafas, barcha yangiliklardan xabardor va zamon talablariga moslashuvchan bo'lishi shart.

Dars jarayonlarida o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda o'qituvchi quyidagi metodlar asosida dars o'tishi lozim:

musiqa o'qitishning og'zaki metodi; ko'rgazmali o'qitish metodi; amaliy o'qitish metodi; o'yin metodi; taqqoslash metodi; musiqiy o'quvi bo'sh bo'lgan bolalar bilan ishlash metodi.

Bu metodlar dars mavzusidan kelib chiqqan holda tanlanadi. Musiqa o'qituvchisi darsdan tashqari qobiliyati va xohish – istagi bor o'quvchilar bilan haftada kamida 2 marta o'tiladigan to'garaklar tashkil etishi lozim. Bu o'qituvchining grafigidan kelib chiqqan holda belgilanadi va maktab ma'muriyati bilan kelishilgan holda amalga oshiriladi. Tashkil topgan guruhda o'qituvchi xor jamoasini yoki cholg'u ansambli jamoasini shakllantirish imkoniyatiga ega. Jamoa bilan ishlash-da, deylik xor jamoasi tashkil etildi. O'qituvchi eng avvalo o'quvchilarni ovoz imkoniyatlarini musiqiy mashqlar orqali eshitib, tekshirib ko'radi. So'ng ovoz imkoniyatlarini hisobga olgan holda soprano va alt guruhlariga ajratib oladi. Bunda 1-qatorda o'qituvchi ovozigacha tayanib kuylaydiganlar, 2-qatorda ovozi uncha yaxshi bo'lmagan o'quvchilar, 3-qatorda esa ovozi yaxshi bo'lgan o'quvchilar joylashtiriladi. Bunda o'qituvchi hech bir narsani nazardan chetda qoldirmasligi kerak. Ana undan so'ng boshlanishiga oddiy bo'lgan kuylarni har bir partiya bilan alohida ishlaydi. Cholg'u ansambli jamoasini tashkil etganda esa har bir o'quvchi qiziqishidan kelib chiqqan holda o'qituvchi ularga cholg'u asboblarini o'rgatadi. Bunda albatta o'quvchi imkoniyati nazardan chetda qolmasligi kerak.

Bundan har bir cholg'u asbob qaysi guruh oilasiga mansub ekanligi tushuntirilib, so'ng ularni ham torli, torli-kamonli, zarbli cholg'ular guruhlariga bo'lib dars o'tiladi. Bundan tashqari, o'quvchilarda ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish bilan birgalikda ularni milliylik ruhida tarbiyalash maqsadida folklor xalq qo'shiqlari tashkil etish va musiqa darslarida milliylikni o'quvchilar ongiga musiqa o'qituvchisi singdirib borishi darkor. Folklor etnografik qo'shiqlarga: allalar, laparlar, aytimlar, mavsumiy qo'shiqlari, bolalar qo'shiqlari, mehnat qo'shiqlari kiradi. O'quvchilar milliy liboslarda cholg'u asbobari yordamida raqs harakatlari bilan o'z chiqishlarini tadbirlarda namoyon qilsa, bu esa boshqa o'quvchilarda ham qiziqish uyg'otishi aniq. Musiqa o'qituvchisi bu jarayonni tashkil eta olishi va mahoratli bo'lishi talab qilinadi. Maktablarda teatr jamoasini tashkil etish ham o'quvchilar ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishning samarali usulidir. Chunki bunda har bir o'quvchi o'z qobiliyatlaridan kelib chiqqan holda yo'nalish tanlaydi va yangi bilimlarni o'rganadi, ularda o'sish bo'ladi va o'zlarini yangi bir yo'nalishda sinab ko'rishadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

- Avliyoqulov N. X. Zamonaviy o'qitish texnologiyalari. Toshkent, 2001;
Hasanov A. «Musika va tarbiya», Toshkent., «O'qituvchi».1993;
O'zbekiston Respublikasining Ta'lim to'g'risida" qonuni va"Kadrlar tayyorlashmilliy dasturi" .Toshkent, Ma'rifat, 2020yil
Muhitdinova Sh . “Musika madaniyati darsini samaradorligini oshirishda ilg'or pedagogik texnologiyalarning o'rni va ahamiyati". Metodik tavsiya. Buxoro, 2021.

O‘ZBEKISTONDA MUSIQA SAVODXONLIGI DARSLARI SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA FINLYANDIYA TAJRIBASIDAN FOYDALANISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI

Muallif: Malika Xudaybergenova ¹

Affilyatsiya: O‘zbekiston davlat san’at va madaniyat instituti 1 – bosqich doktoranti ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14407476>

ANNOTATSIYA

Jahonda texnologiyalarning jadal rivojlanishi fan va ta’lim tizimida ham tezkorlikni talab qilmoqda. Xususan, musiqiy ta’lim jarayonlarida ham zamonaviy innovatsion metodlar va musiqa o’qitishning yangicha tendensiyalari ko’paymoqda. Ushbu maqolada musiqa ta’lim tizimini isloh qilishda Finlyandiya va O‘zbekiston ta’lim tizimining pedagogik shart-sharoitlari ko’rib chiqiladi va tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: musiqa savodxonligi, xorijiy ta’lim tizimi, Finlyandiya musiqiy ta’limi, pedagogik shart-sharoitlar.

Rivojlangan davlatlarda so‘nggi yillarda san’at fanini o’qitish uchun sarflanadigan xarajatlarning qisqartirilishi, ba’zi davlatlar maktab dasturidan musiqa darslarini umuman chiqarib tashlash holatlari ham kuzatilmoqda. Musiqa fanlari o‘rniga haftasiga tabiiy va aniq fanlar soatlarini ko‘paytirish, san’at fanlariga “ikkinchi darajali” fan sifatida qarash kuchaymoqda.

Biroq olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlar musiqa o’qitishning ta’lim muvaffaqiyatlari bilan bog‘liqligini ko‘rsatmoqda. Masalan, kam ta’minlangan oilalarning yuzlab bolalari ishtirok etgan 2014 yilgi tajribada musiqiy savodxonlik til bilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam berishi ma’lum bo‘ldi [1]. AQSH Shimoliy-G‘arbiy universitetining neyrobiologi Nina Kraus Amerika psixologlarining 122-konferensiyasida ushbu bog‘liqlik haqida bayon qilgan: “Tadqiqotlar kambag‘allik sharoitida o‘sgan bolalarning miyasida bilimlarni o‘zlashtirish qobiliyatiga ta’sir etuvchi o‘zgarishlar yuz berishini aniqladi... Garchi ota-onalari kambag‘al o‘quvchilarga nisbatan ta’minoti yaxshi oilalar bolalari yuqori natijalarni ko‘rsatgan bo‘lishsa-da, musiqaga o‘qitish asab tizimiga o‘ta ijobiy ta’sir ko‘rsatib, o‘qish qobiliyatini oshirishga va mavjud farqlarni yengib o‘tishga yordam beradi” [2].

Dunyoda umumiy o‘rta ta’lim tizimida musiqa o’qitish, musiqa darslarini dolzarbligi va uni takomillashtirish yo‘lida olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlar, tajribalar aniq fanlarni o‘zlashtirishda musiqaning o‘rni juda yuqoriligini tasdiqlamoqda. Ayniqsa matematikani musiqa bilan bog‘liq holda o‘rganish o‘qishdagi natijalarni yaxshilashga yordam berishi kuzatilmoqda. Musiqachi, matematik va “Matematik musiqiy tafakkur” (Math Musical Minds) kompaniyasi asoschisi doktor Anna-Mariya Oreskovichning fikriga ko‘ra, “matematika darslarida biz musiqadan foydalanishimiz evaziga o‘qishdagi natijalarni yaxshilashimiz, musiqani matematik elementlarga bo‘lib chiqish, matematikani esa musiqa shaklida tasavvur qilish mumkin”, deb hisoblaydi [3].

Mamlakatimizda ta’lim sifatini yanada yaxshilash va rivojlantirish davlat siyosati darajasidadir. Ayniqsa, san’at va madaniyat sohasi va musiqa ta’limini izchil takomillashtirish, sohada yetarlicha kadrlarni tayyorlash, xorij tajribalarini o‘rganish va dars jarayonida tatbiq etish, pedagoglarning malakalarini oshirish yuzasidan ko‘plab qarorlar qabul qilinmoqda. Ta’lim tizimini yaxshi tashkil etilgan davlatlar qatorida Finlyandiya ta’lim tizimi alohida ajralib turadi. Bunga 2001 yil 15 yoshli fin

o'quvchilarining o'qish, matematika va tabiiy fanlar bo'yicha "Xalqaro o'quvchilarni baholash dasturi" (PISA) da eng yuqori ball olgani, PISA test natijalaridan so'ng Finlyandiya ta'lim tizimi eng yaxshisi deb e'tirof etilgani, har yili dunyoning turli qit'alaridan pedagoglar ushbu ta'lim tizimini o'rganish va tajribalarni o'z faoliyatida tatbiq etishga intilishi ushbu tizim haqidagi qiziqishlarimizni yanada orttiradi.

Xalqaro musiqa ta'limi jamiyati (ISME) anjumanlarida, Finlyandiya tizimi hayrat va tahsin bilan e'tirof etiladi. Fin bolalar va o'smirlar xorlari butun dunyoda mashhur bo'lib, yangi xalqaro iste'dodlar - dirijyorlar, xonandalar va cholg'u ijrochilari tez-tez e'tibor markaziga chiqib turadi. Biroq, bu manzara to'liqmi? Faqat xalqaro obro'ga ega kichik elita mavjudmi yoki buning ortida ko'proq narsa bormi; butun Finlyandiya musiqa ta'limi tizimi namunali hisoblanadimi? Ko'plab yuqori darajadagi yutuqlarning aniq sabablari bor, ammo tanganing ikkinchi tomoni ham mavjud. Finlar tabiatan sokin va kamgap bo'lsalar-da, qo'shiq aytish, rol o'ynash, rasm chizish yoki boshqa hunarmandchilik mahsulotlarini yaratish orqali o'zlarini va his-tuyg'ularini ifodalashga ehtiyoj sezadilar. Ko'pgina qadimgi Markaziy Yevropa madaniyatlaridan farqli o'laroq, fin madaniyati o'zining qadimiy madaniyati bilan hali ham uzluksiz aloqada bo'lib, unda inson ishtirok etuvchi omil, "subyekt" bo'lgan. Ijodkorlik va yangilanishning doimiy holatida bo'lgan xalq musiqasining uzluksiz ommalashuvi bu aloqaning ajoyib namunasidir. Hozirgi vaqtda Finlyandiyada musiqa maktablarining ajoyib milliy tarmog'i mavjud. Barcha munitsipalitetlarda kattalar ta'limi markazlari mavjud va ko'plab maktablarda musiqa darslari mavjud yoki musiqa klublari mavjud. Yoz mavsumida bolalar uchun ham, kattalar uchun ham musiqa oromgohlari va kurslari tashkil etiladi.[4]

Milliy ta'lim kengashi tomonidan 2004-yilda nashr etilgan Milliy asosiy o'quv dasturida 1-6 sinflarga musiqa o'rgatadigan sinf o'qituvchilariga qo'yiladigan talablar juda yuqori. O'qitish ko'nikmalari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. Ko'p ovozli ijroni o'z ichiga olgan vokal mashqlari
2. Ritm, melodiya va akkord cholg'ularida musiqa asarlarini ijro etish
3. Musiqa elementlari haqidagi asosiy tushunchalarni yetkazish: ritm, melodiya, garmoniya, dinamika, tembr va shakl - bularning barchasi musiqa chalish va kuylash jarayonida o'rgatiladi
4. Finlyandiya va chet el musiqasining vokal va cholg'u ijrosi repertuari, shuningdek musiqaning turli yo'nalishlari va janrlari.

Finlyandiya umumta'lim maktablarida musiqa ta'limi uchun eng katta imkoniyat boshlang'ich maktabda, ya'ni dastlabki olti sinfda mavjud, chunki bu davrdan keyin musiqa darslari miqdori kamayadi. Shubhasiz, keng qamrovli pedagogik va musiqiy ko'nikmalarsiz asosiy o'quv dasturida belgilangan mazmunni o'qitish imkonsizdir. Musiqani to'g'ri o'qitishni xohlaydigan har qanday finlyandiyalik sinf o'qituvchisi ham mohir pedagog, ham musiqachi bo'lishi shart. [5]

Umumta'lim maktabini tugatgandan so'ng, o'quvchilar musiqaga ixtisoslashgan yuqori sinflarga o'tishlari mumkin. Finlyandiyada bunday maktablarning soni 12 ta bo'lib, ularning biri shved tilida ta'lim beradi va jami 2100 o'quvchiga ega. Ba'zi musiqaga ixtisoslashgan yuqori sinflar tasviriy san'at kabi boshqa yo'nalishlarni ham taklif etishi mumkin. Shuningdek, "oddiy" yuqori sinflarda ham musiqaga alohida e'tibor qaratilishi mumkin. Milliy o'quv dasturi musiqaga beshtagacha kurs ajratishga ruxsat beradi, alohida hollarda esa undan ham ko'proq kurslar o'tilishi mumkin [6].

O'zbekistonda musiqa ta'limi an'anaviy musiqa va G'arb klassik musiqasining boy integratsiyalashuvi bilan ajralib turadi, bu integratsiyalashuv ayni damda mamlakatning turli madaniy merosni ham qamrab olishini aks ettiradi. O'zbekiston uzoq va jonli musiqiy an'anaga ega bo'lib, uning ildizi Buyuk Ipak yo'lining klassik musiqasi va maqom an'anasi, Markaziy Osiyo klassik musiqa janrlarining birlashuvi bilan bog'liq. Sovet tizimi davrida G'arb klassik musiqasi, madaniyati, janrlari, cholg'u asboblarning kirib kelishi ham mahalliy, ham G'arb musiqa an'alarining chambarchas bog'lanishi va bu jarayonni ta'lim tizimiga joriy qilinishini yuzaga keltirdi.

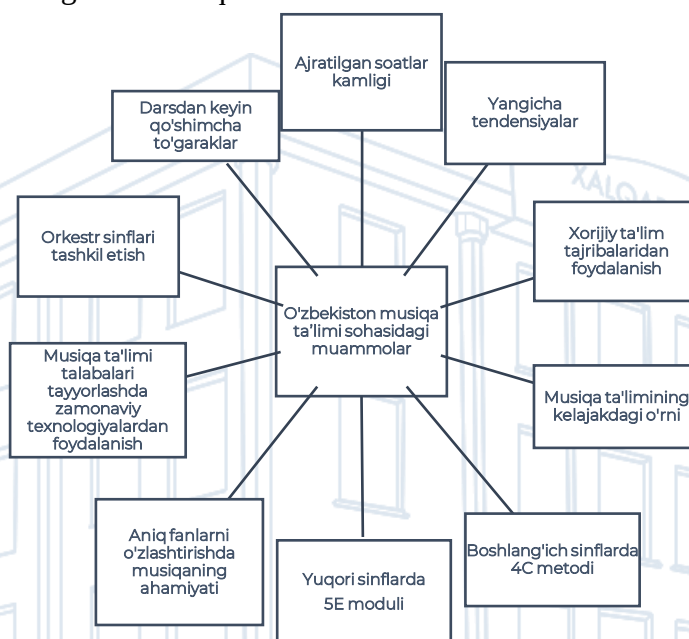
O'zbekistonda musiqa ta'limiga e'tibor ko'pincha erta bolalikdan boshlanadi. Qo'shiq kuylash, ritm mashqlari, musiqa tinglash, musiqa ohangiga mos ritmik harakatlarni bajarish kabi faoliyatlar bolalarga maktabgacha ta'lim muassasalaridan boshlab o'rgatiladi. Boshlang'ich sinflardan musiqa darsi majburiy fan hisoblanib, unda bolalar asosiy musiqa savodxonligi, musiqa tinglash, jamoa bo'lib kuylash, ritmik harakatlar bajarish va bolalar cholg'u asboblari jo'r bo'lish kabi 5 ta faoliyat orqali darslar olib boriladi [7].

Umumiy o'rta ta'lim maktablarda an'anaviy o'zbek musiqasiga ham, G'arb klassik musiqasiga ham e'tibor qaratiladi. Professional ta'lim bosqichida o'quvchilar musiqa litseyi, pedagogika institutlari, konservatoriyalarda o'qishlari mumkin, u yerda ular ijrochilik, kompozitsiya va musiqa nazariyasi bo'yicha ta'lim oladilar. Musiqa maktablari, pedagogika institutlari, madaniyat va san'at institutlari va O'zbekiston davlat konservatoriyasi o'quv dasturlariga o'zbek an'anaviy musiqasida ham, G'arb klassik musiqasida ham o'quv mashg'ulotlar kiritilgan. O'quvchilar o'zbek milliy cholg'u asboblari bilan birgalikda, G'arb cholg'u asboblarni professional tarzda ijro etishni o'rganadilar.

O'zbekistonning musiqa va san'at sohasi mamlakat madaniy bayramlari, milliy bayramlari va jamoat tadbirlari bilan yaqindan bog'langan. O'quvchilar, talabalar, an'anaviy musiqani yorituvchi ko'rsatuv va konkurslarda tez-tez ishtirok etadilar. Musiqa ta'limini ommalashtirish va talabalarga ijro imkoniyatlarini yaratib berishda O'zbekiston Davlat filarmoniyasi va turli madaniyat markazlari kabi muassasalar alohida o'rin tutadi.

XULOSA

Hozirda ilmiy ishimiz yuzasidan ko'plab maqola va ilmiy ishlar bilan tanishish jarayonida fin ta'lim tizimi, bugungi kundagi erishgan yutuqlari, darslardan o'qituvchi va o'quvchining birdek bahra olishi, yaxshi kayfiyat, erkinlik, daxldorlik, tanqidiy fikrlash kabi xususiyatlar darslar samaradorligini oshirishi, erkin muhit yaratish va darslarni nisbatan hayotiy tajribalar bilan bog'liq ravishda olib borish yaxshi natijalarga olib kelishi mumkinligini xulosa qildik.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Longitudinal Effects of Group Music Instruction on Literacy Skills in Low-Income Children
November 2014 PLOS ONE 9(11):e113383 doi: 10.1371/journal.pone.0113383

American Psychological Association Speaking of Psychology: How our brain makes sense of a noisy world, with Nina Kraus, PhD Episode 218 December 2022

Timoti Uoker Finlandiya ta'lim mo'jizasi: Hamma gap tanaffusdami? Maroqli dars o'tishning 33 siri. – Toshkent: Global books 2023.272 bet

Mikko Anttila. Challenges for music studies in class teacher education in finland., University of Joensuu, Finland., Kurybos erdvës. Nr. 7, 2007

Mikko Anttila. Challenges for music studies in class teacher education in finland., University of Joensuu, Finland., Kurybos erdvës. Nr. 7, 2007

MUSIQA DARSLARIDA ILG’OR PEDAGOGIK TEXNOLIGIYALARNI TADBIQ ETISH USULLARI

Muallif: Xodjaeva Mavludaxon Latipovna ¹

Affilyatsiya: Andijon davlat pedagogika instituti Ijtimoiy-gumanitar fanlar va san’at fakulteti Tasviriy san’at va musiqa ta’limi kafedrası konsertmeystri ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14407540>

ANNOTATSIYA

Innovatsion faoliyatni ilmiy asosda tashkil etish bilan bog’liq holda ilg’or pedagogik texnologiyalarni o’quv jarayoniga tatbiq etishda o’quvchilarning ushbu faoliyatga tayyorgarligi va qiziqishini hisobga olish hamda tegishli texnologiyani tanlash eng muhim hisoblanadi.

Kalit so’zlar: Texnologiya, musiqa, ta’lim, faoliyat, yangilik, interfaol.

Hozirgi davrda har bir o’qituvchi egallashi lozim bo’lgan eng muhim ko’nikmalardan biri darslarni pedagogik texnologiyalar asosida tashkil qilish va o’tkaza olish ko’nikmasidir. O’z tarkibiga ko’ra bu ko’nikma anchama murakkabdir. Buning uchun: Talabalarni innovatsion faoliyatga tayyorlash va unga oid ko’nikma va malakalarni shakllantirish uchun awalo o’quv - biluv faoliyatdan unumli foydalana bilish, talabalarni har bir fan o’qitilishida pedagogik texnologiyalarni qo’llay olish mahoratlarini egallab borishlariga erishish zarur. Masalan, dirijyorlik mashg’ulotlari jarayonida “Talaba treningi”, “Men dirijyor”, “Klaster”, Musiqa nazariyasi fanini o’tishda “Aqliy hujum”, “Skarabey”, “Bahs - munozara”, “Muloqot”, “Guruh bo’lib ishlash”, Xor va xorshunoslik asoslari mashg’ulotlarida “Kichik guruhlar ishlash”, “Individual ishlash”, “Differensial guruhlariga bo’lish”, “Multimedia texnologiyasi”, “Konsert darsi”, Musiqa tarixi fanini o’tishda “Muammoli vaziyat”, “Viktorina darsi”, “Savol - javob”, Cholg’u ijrochiligi darsini o’qitishda “Kuyni davom ettir”, “Dars sayohat”, “Konkurs darslar” texnologiyalarini qo’llash va talabalarni bunday faoliyatga tayyorlab borish mumkin. Pedagogik faoliyatga texnologik jihatdan talabalarni tayyorlash talaba o’quv mashg’ulotlari davomida egallagan va amaliy mashg’ulotlar, pedagogik amaliyotlar davomida mustahkamlab borish lozim bo’lgan nazariy psixologik, pedagogik va metodik bilimlarni amalda ongli, ishonchli va muvaffaqiyatli qo’llay olishiga ko’p jihatdan bog’liqdir.

Ta’lim jarayonida talabalarni innovatsion texnologik faoliyatga tayyorlab borishning asosiy metodlari quyidagilardan iborat:

1. Talabalarga ma’lum ko’nikmalarni hosil qilishlari uchun beriladigan topshiriqlar va ularni nazariy va amaliy o’zlashtirishining tizimli yo’lga qo’yilishi;
2. Pedagogik texnologiyalarni ayrim usullarini dars jarayonida pedagogik amaliyotda mustaqil mashq qilishlari;
3. O’qituvchi doimiy ravishda talabaning pedagogik texnologiyalarni o’zlashtirishi va amaliyotda qo’llay olish ko’nikmasini kuzatib, maslahatlar berib borishi;
4. Talabalarni pedagogik texnologiyalarni qo’llash bo’yicha egallagan ko’nikma va malakalarini sinf qismida, guruh bo’lib muhokama qilib borish;
5. Talabalarni o’z ishim va o’rtoqlari ishini kuzatish va tahlil qilish va unga baho berishga o’rgatib borish;

6. Talabalar o'rtasida turli tanlov va musobaqalar o'tkazish ularga ijodiy mehnat namunalari ko'rsatish va h. k.

O'qituvchi dars mazmuni va mavzusiga ko'ra darsda qo'llanadigan texnologiyani tanlaydi, bunda asosiy e'tibor, maqsad aniq natijaga erishishga qaratiladi. Albatta bu o'rinda o'quvchilarning bilish saviyasi, qiziqishi va intilishlari mavjud shart - sharoit hisobga olinadi. Masalan, magnitofonda musiqiy asarni eshitish, so'ngra munozara, doira stol atrofida jamoaviy tarzda uni tahlil qilish, erkin munozara asosida asar haqida (nazariy, badny-matn) kerakli ma'lumotlarni o'zlashtirish mumkin. Shuningdek, ko'rgazmali vositalar, tarqatma materiallar, turli adabiyotlar, axborot manbalardan ijodiy foydalanish mumkin.

O'qituvchi bilan bir qatorda o'qitish jarayoni oldindan loyihalashtirish za'rur. Bu jarayonda o'qituvchi o'quv materialining mazmuni, sinf imkoniyatini, hisobga oladi-o'quvchilarni dars faoliyatini markaziga asosiy harakatlantiruvchi kuchga aylantirish kerak. Darsni yaxshi natijaga olib kela oladigan darajada loyihalashtirish uchun o'qituvchi tomonidan bo'lajak darsni texnologik xaritasini tuzib olishi katta ahamiyatga egadir, chunki darsning texnologik xaritasi har bir mavzu, har bir mashg'ulot xususiyatidan o'quvchilarning imkoniyat va ehtiyojidan kelib chiqqan holda tuziladi. Bunday texnologik xaritani tuzishning o'ziga xos murakkablik tomonlari mavjud. Buning uchun o'qituvchi pedagogika, psixologiya xususiy metodika, informatika va axborot texnologiyalaridan habardor bo'lishi, shuningdek, juda ko'p metodlar, usullarni bilishi kerak bo'ladi. Har bir darsni rang barang qiziqarli va mazmunli bo'lishi avaldan puxta o'ylab tuzilgan darsning loyihalashtirilgan texnologik xaritasiga ko'p jihatdan bog'liq. Dars jarayonida qo'llanilayotgan ilg'or pedagogik texnologiyalar o'quvchilarni erkin fikrlashga, izlanishga har bir masalaga ijodiy yondashishi, mas'uliyatni sezish, o'z ustida mustaqil ishlash, tahlil qilish, ilmiy - uslubiy adabiyotlardan, darsliklardan unumli foydalanishga, eng asosiysi fanga, mavzu bo'yicha bilim va malakalarni egallashga qiziqishlarini kuchaytirishi lozim.

Dars jarayonida o'quvchilarni nazorat qilib borish alohida jarayon bo'lib, har bir mashg'ulotning maqsad va mazmuniga muvofiq amalga oshiriladi. Nazoratning eng haqiqiy va to'g'ri, samarali shakli bu - o'z - o'zini nazorat qilish hisoblanadi. Bu o'qituvchi uchun ham o'quvchi yoki talaba uchun ham birdek zarurdir. Musiqa o'qituvchisi o'quv va tarbiya ishlarini barobar olib boradi. U faqat o'z mutaxassisligi bo'yicha keng bilimga ega bo'lib qolmay, musiqaga oid boshqa fanlardan, adabiyot, tasviriy san'at kabi fanlardan ham yaxshi bilimga ega bo'lishi lozim. Oquvchilarni musiqiy, badiiy, estetik tarbiyalovchi shaxsning dunyoqarashi, fikrlash tushunchasi, o'z kasbiga sadoqati va o'z mahoratini uzluksiz oshirib, takomillashtirib borishi birinchi darajali ahamiyatga ega bo'lishi kerak. Ta'kidlab o'tganimizdek, musiqa o'qituvchisi oliy ta'lim davrida cholg'uchilik, musiqa cholg'ularida ijro etish, vokal - kuylash, nazariy bilimlarni yaxshi egallashi kerak. Chunki, jonli ijro etilgan kuy va qo'shiq hammadan ko'proq, tez va emotsional ta'sir kuchiga egadir. Jonli ijro etilgan kuy va qo'shiq o'quvchilar e'tiborini tez jalb etadi, yaxshi kayfiyat baxsh etadi. Jamoa bo'lib kuylash vaqtida hohlagan takti (jumlan) qayt arish imkonini beradi. Va nihoyat musiqa asbobida mahorat bilan ijro etgan, qo'shiqni chiroyli ovozda kuylagan o'qituvchi o'z tarbiyalanuvchilariga musiqani har kim o'zi ijro etishi naqadar qiziqarli ekanligini, jozibadorligini amaliyotda ko'rsatib beradi. Musiqa o'qituvchisi faqatgina musiqa cholg'ularini mohirona ijro etish bilan cheklanib qolmay, balki, yaxshi tovush, dirijyorlik mahorati, jamoa bilan ishlash malakalarini yaxshi egallagan bo'lishi uning faoliyati samaradorligini kafolatlaydi. O'qituvchi bulardan tashqari darslarni kuzatib borishi uning yutuq va kamchiliklarini maxsus daftarga qayd qilib, shunga yarasha keyingi darslarga tayyorgarlik ko'rishi yaxshi samara beradi. Doimiy kuzatishlar sababli o'qituvchining pedagogik mahorati ham o'sib, rivojlanib boradi. U vaziyatni baholashga, o'quvchilarning kayfiyatini, dars ularda qanday taassurot qoldirganligini, ichki his - tuyg'ularini sezishga o'rganadi. Kuzatish birinchi sinfdan boshlanib, yettinchi sinfga qadar "davomiylik" tamoili ostida olib borilishi maqsadga muvofiqdir. Bundan tashqari pedagogik texnologiyarni qo'llash, o'zi ijro etib berishidan tashqari har bir darsda suhbat, hikoya, tushuntirish, uqtirish, munozara kabi uslublar yordamida asarlar

mazmuni, mualliflari, yaratilgan davri, janri, xarakter, shakli, tempi, lad - tonalligi, ijrochilik xususiyatlari haqida zarur tushunchalarni berib borishi lozim.

Musika madaniyati darsida o'qituvchining so'z mahorati yuksak darajada bo'lishi lozim. O'qituvchining o'rganilayotgan asar haqidagi kirish so'zi va dars mavzusini tushuntirib berishi, o'quvchilarni ajoyib va sehrli musiqa olamiga olib kiradi. Bunday xislatlar, ko'nikmalar, malakalarning asosiy negizi oliy ta'lim davridagi ta'lim jarayonida yaratilmog'i va o'qituvchilik faoliyatida uzluksiz ravishda takomillashtirilib, boyitilib, rivojlantirilib borilishi pedagog - murabbiylar oldiga, kasbiy faoliyatiga qo'yilayotgan ijtimoiy buyurtmaning asosiy mazmunini belgilaydi. Bu o'rinda musiqiy mashg'ulotlar jarayonida o'quvchilarning ijodiy faolligini ta'minlash alohida ahamiyatga molik. Musiqani tushunish, uning hissiy - emotsional ta'siridan bahramand bo'lish bilim, malaka va ko'nikmalar qatori emotsional his - tuyg'ularning ishtirokiga ham bog'liq.

Asarni ijro va idrok etishda his - tuyg'ular qanchalik faol va chuqur bo'lsa, ularni tushunish va o'zlashtirish, ta'sirlanish shuncha ongli va samarali bo'ladi. Bu holatlar esa o'z o'rnida ijodiy faollik natijasida sodir bo'ladigan jarayondir. Zero, zerikarli va bir xillik sinfda jonli hissiyot holatini vujudga keltira olmaydi. O'quvchilarni darsga qiziqitirish birinchi navbatda tinglash va ijro etish uchun tanlanadigan repertuar va uslublar (an'anaviy yoki interfaol metodlar) bog'liq. Boshlang'ich sinflar uchun tanlanadigan asarlar repertuarining asosiy mezonlari ularning yoshi, qiziqishi, bilim va malakalari, ko'nikmalari darajasiga bog'liq. Shunga muvofiq qo'llaniladigan metodlar ham ko'proq o'yin xarakterda bo'lishi maqsadga muvofiq bo'ladi. Sho'x, o'yinbop, raqs ishtirokida turli musobaqa tarzida uyushtiriladigan va tematikasi bolalar dunyosiga mos ertak qahramonlari, hayvonlar, parrandalar, o'simliklar, tabiat manzaralari, qushlar obrazlari bilan bog'liq asarlar o'quvchilarda darsga nisbatan qiziqish va havas uyg'ota oladi, estetik hissiyotlarini, musiqiy qobiliyatlarini o'stirib boradi. Bu o'rinda zamonaviy qo'shiqlar qatori xalq qo'shiqlaridan, qardosh xalqlar va kompozitorlari asarlaridan foydalanish darslarni yanada sarmazmun va faol bo'lishini ta'minlaydi, yoshlarda xalq musiqa merosiga bo'lgan mehr va muhabbat tuyg'ularini shakllanishiga kuchli ta'sir etadi. Har bir darsda ijodiy faollik yuzaga keladi. Zamonaviy musiqa madaniyati darslarini badiiy - pedagogik asar deb hisoblash mumkin. Chunki uni o'qituvchi o'z individual ijodidan va tajribasidan kelib chiqqan holda yaratadi. Darsning kompozitsiyasi va dramaturgiyasi, uning badiiy - pedagogik g'oyasi, maqsad va vazifalari, shakllari, metodik usullari va texnologiyalari ham o'quvchilarda musiqaga, o'quv materiallariga qiziqishni o'stirish, ularga musiqa san'ati va madaniyatining ma'naviy mazmunini singdirish, zamonaviy musiqali ijodiy faoliyatni anglashi - bularning hammasi o'qituvchining ijodiy yondashuvchanligining mahsuli hisoblanadi. O'qituvchi musiqa darsini (bir soatlik) rejasini tuzganda maqsad, vazifasini, mavzusini, turini va o'qitish shakllarini, musiqiy faoliyatlarni va ular mazmunida o'quvchilarga beriladigan bilimlar, qo'llaniladigan uslublar, texnologiyalarni aniqlab, so'ng darsning scenariysini yaratadi. Darsning har bir faoliyati: musiqa tinglash, jamoa bo'lib kuylash, musiqa savodi, ritmik harakatlar, musiqa cholg'u asboblari jo'r bo'lish, o'yinlar - bir - biri bilan bog'lanib, uzviylashtirilgan bo'lishi kerak. Bunda o'quvchilarni darsga faol qatnashtirish uchun turli xil texnologiyalar, vositalar, metod va usullar qo'llaniladi.

Pedagogik texnologiya turini tanlash dars va mashg'ulotlarda qaysi darajadagi bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirish nazarda tutilganligiga bog'liqdir. O'qitish jarayonida qo'llaniladigan texnologiyalar juda ko'p. Bu texnologiyalar o'quvchilarning yosh xususiyatiga, ko'pchilikni o'qitishga yoki individual mashg'ulotlarga mo'ljallangan bo'ladi. Hozirgi kunda yangi pedagogik texnologiyalarni o'quv jarayoniga tadbiiq etishga bo'lgan qiziqish kundan - kunga kuchayib bormoqda. Chunki, pedagogik texnologiya va interfaol metodlar o'quvchi yoshlarni puxta bilim va malakalarni egallashlarini yengillashtiradi, qulaylik tug'diradi. Shu o'rinda biz o'zimizning amaliy tajribamizda qo'llagan ayrim texnologiyalarga qisqacha to'xtalib o'tamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

- Yo'ldoshev Sh., Usmonov S. Pedagogik texnologiya asoslari. - Toshkent, Fan, 2001 - yil.
Ishmuhammedov R., Abduqodirov.A. Ta'limda innovatsion texnologiyalar. Toshkent, - Fan, 2008 - yil.
Tolipova Sh. Pedagogik texnologiyalar - do'stona muhit yaratish omili. - Toshkent, YUNIREF, RTM, XTB, 2005 - yil.
Davletshin M. G. Zamonaviy maktab o'qituvchisining psixologiyasi. - Toshkent, - O'zbekiston, 1999 - yil.
Sharipova G. Musiqa o'qitish metodikasi. TDPU, 2004 - yil.
E.Jalilov Musiqa o'qitish metodikasi va maktab repertuari. Fanning o'quv - uslubiy majmuasi. - SamDU, 2011 - yil.

O'ZBEKISTON VA FINLANDIYA MUSIQA TA'LIMIDA KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYASINI SHAKLLANISH MASALALARI

Muallif: Maxmudova Dilafruz Baltabayevna ¹

Affilyatsiya: Xalqaro Nordic universiteti “Psixologiya va maktabgacha ta’lim” kafedrası katta o’qituvchisi ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14407634>

ANNOTATSIYA

Finlandiya va O'zbekiston kabi ikki turli madaniyat va ta'lim tizimiga ega davlatlarda musiqaning o'rni va ta'siri farq qiladi. Ushbu maqolada bir tomondan musiqaning tarbiyachilar va ularning kommunikativ kompetensiyasini shakllanishidagi o'rni va ahamiyati tahlil qilinsa, ikkinchi tarafdin, har ikki mamlakatda musiqaning tarbiyachilar va bolalar o'rtasidagi kommunikativ kompetensiyani shakllanishidagi o'rni qiyoslanadi.

Kalit so'zlar: musiqa, muloqot, empatiya, ijodkorlik, kommunikativ kompetensiya, musiqiy mashg'ulotlar, roli o'yinlar, tabiat bilan tanishish, interaktiv metodlar.

Musiqa tarbiyachilar uchun kommunikativ kompetensiya shakllanishida ajralmas vosita hisoblanadi. Musiqa bolalarning his-tuyg'ularini ifoda etish, empatiya rivojlantirish va ijodiy fikrlash qobiliyatini oshirishga yordam beradi. Tarbiyachilar musiqani o'z pedagogik faoliyatlarida qo'llash orqali bolalar bilan muloqotni samarali amalga oshirishi mumkin. Quyidagi holatlar namoyon bo'ladi:

Musiqa, o'zining ko'p qirrali tabiati bilan, tarbiyachilar uchun bolalar bilan muloqot qilishda yangi imkoniyatlar yaratadi. Musiqiy faoliyatlar orqali tarbiyachilar bolalarga his-tuyg'ularni ifoda etishda yordam berishlari mumkin. Masalan, musiqaning ritm va melodiya orqali bolalar o'z his-tuyg'ularini ifoda etish imkoniyatiga ega bo'lishadi, bu esa tarbiyachilar bilan muloqot o'rnatishda qulaylik yaratadi;

Musiqa, bolalarda empatiya hissini rivojlantirishga yordam beradi. Tarbiyachilar musiqiy asarlar orqali bolalarga turli his-tuyg'ularni tushunishga va ularga munosabat bildirishga o'rgatishlari mumkin. Masalan, biror musiqiy asarni tinglayotganda, bolalar uning mazmunini muhokama qilib, o'z his-tuyg'ularini ifoda etishadi, bu esa o'zaro muloqotni mustahkamlashga yordam beradi;

Musiqa tarbiyachilarga bolalarning ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Musiqiy mashg'ulotlar orqali bolalar o'z g'oyalarini ifoda etishda, yangi musiqalar yaratishda va musiqiy ijro etishda faol ishtirok etishlari mumkin. Bu jarayon bolalar va tarbiyachilar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni mustahkamlab, kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantiradi.

Finlandiya va O'zbekiston kabi ikki turli madaniyat va ta'lim tizimiga ega davlatlarda musiqaning o'rni va ta'siri farq qiladi. Ushbu maqolada har ikki mamlakatda musiqaning tarbiyachilar va bolalar o'rtasidagi kommunikativ kompetensiyani shakllanishidagi o'rni qiyosiy tahlil qilinadi:

O'zbekistonda musiqa ta'limi, an'anaviy ravishda, o'ziga xos tarzda rivojlanmoqda. Tarbiyachilar musiqa darslarida milliy musiqani o'rganish orqali bolalarning madaniy identifikatsiyasini mustahkamlashadi;

O'zbekiston musiqasi, bolalarga his-tuyg'ularni ifoda etishda va ularni o'z his-tuyg'ulari bilan tanishtirishda muhim rol o'ynaydi. Tarbiyachilar bolalarni musiqiy asarlarni tinglash va muhokama qilish orqali his-tuyg'ularini ifoda etishga o'rgatishadi;

O'zbekistonda musiqiy faoliyatlar ko'pincha jamoaviy tarzda o'tkaziladi, bu esa bolalar o'rtasida hamkorlik va o'zaro muloqotni oshirishga yordam beradi. Tarbiyachilar, bolalar bilan birgalikda musiqiy ijro etish jarayonida o'zaro aloqalarni mustahkamlashadi.

Finlandiya ta'lim tizimi bolalarni ijodiy va kommunikativ qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan. Musiqiy ta'lim dasturlari bolalar uchun muhimdir va ko'plab maktablarda musiqa darslari taqdim etiladi. Tarbiyachilar musiqiy mashg'ulotlar orqali bolalar bilan muloqotni osonlashtiradi;

Musiqa, bolalarga his-tuyg'ularini ifoda etishda yordam beradi. Tarbiyachilar musiqiy asarlar orqali bolalarning empatiya hissini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi.

Musiqa orqali tarbiyachilar bolalar bilan o'zaro munosabatlarni mustahkamlashadi, bu esa kommunikativ kompetensiyani oshirishga yordam beradi. Bolalar musiqiy mashg'ulotlar davomida o'zaro muloqot qilish imkoniyatiga ega bo'lishadi.

O'zbekiston va Finlandiya musiqa ta'limida kommunikativ kompetensiyasini shakllanishning qiyosiy tahlili quyidagilardan iborat:

Finlandiyada musiqiy ta'lim ko'proq tizimli va rivojlangan, bu esa tarbiyachilar va bolalar o'rtasidagi kommunikativ kompetensiyaning yuqori darajada shakllanishiga olib keladi. O'zbekistonda esa musiqa ta'limi an'anaviy usullarga asoslangan bo'lib, bu jarayonda madaniy qiymatlar muhim o'rin tutadi.

Ikkala mamlakatda ham musiqa bolalarga his-tuyg'ularini ifoda etishda yordam beradi, lekin Finlandiyada bu jarayon yanada kengaytirilgan va turli musiqiy asarlar orqali amalga oshiriladi. O'zbekistonda esa milliy musiqaga ko'proq e'tibor qaratiladi.

O'zbekistonda musiqiy faoliyatlar jamoaviy tarzda o'tkazilishiga qaramay, Finlandiyada individual va jamoaviy musiqiy faoliyatlar birgalikda olib boriladi. Bu, bolalar o'rtasidagi kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega.

Musiqa tarbiyachilar va bolalar o'rtasidagi kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishda muhim vosita sifatida har ikki mamlakatda o'ziga xos o'rin tutadi. Finlandiya musiqiy ta'limda zamonaviy yondashuvni qo'llasa, O'zbekistonda an'anaviy musiqaning ahamiyati katta. Har ikki mamlakatda musiqaning tarbiyachilar va bolalar o'rtasidagi muloqotni mustahkamlashdagi roli e'tiborga molikdir, ammo yondashuvlar va amaliyotlarda farqlar mavjud.

O'zbekiston maktabgacha ta'lim tizimi bolalarni ijodiy va kommunikativ qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan bir qator metodika-amaliyotlarni o'z ichiga oladi. Quyida ba'zi misollar keltirishimiz mumkin:

Mashg'ulot. Bolalarga turli materiallar yordamida (qog'oz, plastilin, rangli bo'yoqlar) ijodiy asarlarni yaratish taklif etiladi. Masalan, "Tabiat manzarasi" mavzusida rasm chizish. Natija. Bu jarayonda bolalar o'z fikrlarini ifoda etish, yangi g'oyalar yaratish va individual ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'lishadi.

Musiqiy asarlarni ijro etish. Mashg'ulot. Tarbiyachi bolalarga o'zbek xalq qo'shiqlaridan birini (masalan, "Do'redor") o'rganishni taklif etadi. Bolalar qo'shiqni birgalikda ijro etishadi. Natija. Bu faoliyat bolalarning musiqiy ko'nikmalarini oshiradi, bir-biri bilan hamkorlikda ishlash va ijodiy fikrlash imkoniyatini beradi.

Mashg'ulot. "Musiqiy fitna" o'yini orqali bolalarga musiqa asarlarini tinglash va ularga mos harakatlarni bajarish taklif etiladi. Natija. Bolalar musiqaning ritmi va ohangiga mos harakat qilish orqali bir-biri bilan muloqot qilishadi, bu esa kommunikativ qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Mashg'ulot: Tarbiyachi bolalarga o'z his-tuyg'ulari va fikrlarini aks ettiruvchi qo'shiq yozishni taklif qiladi. Bolalar birgalikda yangi so'zlar va melodiylar yaratadilar. Natija: Bu jarayon bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantiradi va o'z fikrlarini ifoda etish ko'nikmalarini oshiradi.

Mashg'ulot: Bolalar turli musiqiy asarlarni tinglab, ularning hissiyotlari, mavzusi va uslubi haqida fikr bildirishadi.

Natija: Bu faoliyat bolalarga fikr almashish, tahlil qilish va muhokama qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Mashg'ulot: Maktabgacha ta'lim muassasalarida musiqiy konsertlar yoki tadbirlar tashkil etiladi. Bolalar o'zlarining ijodiy qobiliyatlarini ko'rsatish uchun turli musiqiy chiqishlar tayyorlaydilar. Natija: Ushbu faoliyat bolalarga jamoaviy ishlash, o'zlarini namoyon etish va sahnada ishtirok etish tajribasini beradi, bu esa ularning kommunikativ ko'nikmalarini oshiradi.

Mashg'ulot: Tarbiyachilar bolalarga o'zbek xalq qo'shiqlarini o'rganishni taklif qiladi, masalan, "Do'redor" yoki "Lazgi". Natija: Bolalar musiqiy asarlar orqali o'z his-tuyg'ularini ifoda etishni o'rganadilar, shuningdek, birgalikda ijro etish va musiqiy faoliyatlar orqali muloqot qilish ko'nikmalarini rivojlantiradilar.

Madaniy va ijtimoiy roller. Mashg'ulot: Bolalar "Maktab" yoki "Oilaviy hayot" mavzularida rolli o'yinlar o'ynaydilar. Ular o'zaro muloqot qilib, rollarni bajarishadi (masalan, o'qituvchi, shifokor, ota-ona). Natija: Bu jarayon bolalar o'rtasida kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi, shuningdek, ijtimoiy vaziyatlarda qanday harakat qilishni o'rganadilar.

Ekologik faoliyatlar. Mashg'ulot: Bolalar tabiatga sayohatlar uyushtirib, o'simliklar, hayvonlar va ekologik muammolar bilan tanishadilar. Natija: Ushbu faoliyatlar bolalarda tabiatga nisbatan qiziqishni oshiradi, bir-biri bilan fikr almashish va ekotizim haqidagi bilimlarni rivojlantirishga yordam beradi.

Jamoaviy loyihalar. Mashg'ulot: Tarbiyachilar bolalar bilan birgalikda kichik loyihalar, masalan, "Bizning yashil bog'imiz" yoki "Mening sevimli kitobim" mavzularida ishlashni tashkil etishadi. Natija: Bolalar bir-birlari bilan hamkorlikda ishlashni, fikr almashishni va jamoa bo'lib ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishni o'rganadilar.

Bunday faoliyatlar bolalarga o'z fikrlarini ifoda etish, bir-biri bilan muloqot qilish va ijodiy ishlar orqali o'zlarini namoyon etish imkoniyatini beradi.

Finlandiya ta'lim tizimining bolalarni ijodiy va kommunikativ qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilganligi, pedagogik yondashuv va metodologiyaga asoslangan muhim omillardir. Ushbu fikrni metodologik jihatdan tahlil qilsak, quyidagi asosiy jihatlarni ko'rib chiqish mumkin. Unga ko'ra, bolani ijodiy rivojlanishida musiqani o'rni musiqa darslari bolalarning ijodiy fikrlash qobiliyatini oshirishda juda muhimdir. Bunday amaliyot ko'proq tayyorlov guruhlarida o'tkaziladi.

Mashg'ulotning mazmuni: Tarbiyachilar bolalar bilan birgalikda yangi musiqiy asarlarni yaratishni taklif qilishlari mumkin. Masalan, bolalarga o'zlarining musiqiy motivlarini yozish va ularga turli instrumentlar yordamida qo'shiq yaratishni o'rgatish.

Amaliyot: Tarbiyachi bolalarni guruhlariga bo'lib, har bir guruhga o'z g'oyalarini ifoda etish imkonini beradi. Har bir guruh o'z musiqasini ijro etadi va boshqa guruhlar bilan almashadi, bu orqali bolalar bir-biridan ilhomlanishadi.

O'z his-tuyg'ularini ifoda etish. Mashg'ulotning mazmuni: Musiqiy darslarda bolalarga turli his-tuyg'ularni aks ettiruvchi musiqalar tanlab beriladi. Masalan, baxtli, qayg'uli yoki tinchlantiruvchi musiqa asarlarini tinglash.

Amaliyot: Bolalar har bir musiqa asarini tinglaganidan so'ng, o'z his-tuyg'ularini qog'ozga rasm chizish orqali tushirishlari so'raladi. Ushbu jarayon davomida tarbiyachi bolalarga o'z his-tuyg'ularini qanday qilib musiqada ifoda etish mumkinligini tushuntiradi va o'zlarining asarlarini yaratishda ularga yordam beradi.

Individual ijod qilish imkoniyati. Mashg'ulotning mazmuni: Musiqi darslarida bolalarga shaxsiy musiqiy asarlarini yaratish uchun vaqt beriladi. Tarbiyachi bolalarga ularning sevimli instrumentlarini tanlash va o'z musiqalarini yozish imkoniyatini beradi.

Amaliyot: Bolalar o'z musiqiy asarlarini tayyorlab, ularni sinfda ijro etishlari so'raladi. Bu jarayonda tarbiyachi bolalarga o'z asarlarini qanday taqdim etishni va qanday qilib o'z ijodlarini yanada rivojlantirishni ko'rsatadi.

Tarbiyachilar, bu jarayonda bolalarga o'z qobiliyatlarini rivojlantirishda yordam berish uchun turli musiqiy asarlarni tanlab, ijro etish jarayonlarini tashkil etadilar. Bu esa bolalarning ijodiy fikrlash va o'z-o'zini ifoda etish qobiliyatlarini yanada oshirishga yordam beradi.

Namuna: Jamoaviy musiqiy faoliyat. Mashg'ulotning mazmuni: Tarbiyachi bolalarga birgalikda musiqiy asar ijro etish vazifasini berish orqali ularni hamkorlik qilishga, o'zaro fikr almashishga va jamoaviy ishlashga undaydi. Masalan, bolalar "Do'redor" (o'zbek xalq qo'shig'i) qo'shig'ini ijro etishadi.

Tarbiyachi-pedagogning bolalar bilan o'tkaziladigan mashg'ulotlarida jamoaviy musiqiy faoliyatlar bolalarga hamkorlik qilish, o'zaro fikr almashish va kommunikativ qobiliyatlarini oshirish imkoniyatlarini beradi. Tarbiyachilar ushbu jarayonni yo'lga qo'yish orqali bolalar uchun samarali va ijodiy muhit yaratadilar:

Hamkorlik va jamoaviylik. Ushbu mashg'ulot bolalarni birgalikda ishlashga undaydi. Har bir bolaga o'z roli va vazifasi bor, bu esa ularni jamoada ishlashga va bir-biriga yordam berishga o'rgatadi.

O'zaro fikr almashish. Bolalar ijro etgan musiqani tinglagandan so'ng, o'zaro fikr almashish imkoniyatiga ega bo'lishadi. Bu jarayon, ularning muloqot qilish, fikr bildirish va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Kommunikativ qobiliyatlarining oshishi. Musiqa faoliyatlari bolalarning o'z fikrlarini erkin ifoda etishiga yordam beradi. Tarbiyachi ushbu jarayonda muhim rol o'ynaydi, chunki u bolalarni motivatsiya qiladi va muloqotni qo'llab-quvvatlaydi.

Emotsional bog'lanish. Musiqa orqali bolalar bir-biriga yaqinlashishadi va emotsional bog'lanish o'rnatadilar. Bu esa ularning o'zaro munosabatlarini mustahkamlaydi.

Finlandiya va O'zbekiston maktabgacha ta'lim tizimlarida tarbiyachilar va bolalar o'rtasidagi kommunikativ kompetensiyaning shakllanishida musiqa muhim rol o'ynaydi. Ushbu ikki mamlakatdagi yondashuvlar va metodlar o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lsa-da, umumiy maqsad bir xil - bolalarni ijodiy va kommunikativ qobiliyatlarini rivojlantirishdir. Musiqa darslari orqali bolalar o'z madaniyatlari bilan tanishadilar, milliy musiqaning ahamiyatini anglaydilar va madaniy identifikatsiyalarini mustahkamlash imkoniyatiga ega bo'lishadi. Tarbiyachilar, bolalar uchun turli musiqiy asarlarni tanlab, ularni madaniy kontekstdagi ahamiyatini tushuntirish orqali bolalarning madaniy tajribalarini boyitishadi. Bu, nafaqat bolalarning madaniy identifikatsiyasini, balki boshqa madaniyatlar bilan aloqalarini ham mustahkamlashga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Qodirova M. (2021). "Musiqa ta'limi va bolalarning ijodiy qobiliyatlari". O'zbekiston musiqa ta'limi jurnali, 3(2), 45-50. Musiqa ta'limining bolalar rivojlanishidagi ahamiyati haqida tadqiqot.

Ruziev A. (2019). "Maktabgacha ta'limda musiqiy faoliyatlar va ularning ta'siri". Ta'lim va tarbiya, 2(1), 67-72. Maktabgacha ta'limda musiqa va ijodiy faoliyatlarning o'zaro bog'liqligi haqida ma'lumotlar.

Sattorova N. (2020). "Bolalar ijodiyligini rivojlantirishda musiqa ta'limining roli". O'zbekiston pedagogika jurnali, 4(3), 30-35. Bolalar ijodiyligini rivojlantirishdagi musiqa ta'limining ahamiyati haqida maqola.

MUSIQA NAZARIYASI FANIDA INTERFAOL METODLARDAN FOYDALANISH (MUSIQA VA SAN’AT MAKTABLARI MISOLIDA)

Muallif: Mirzayeva Marjona Ilhom qizi ¹, Yarashev Jo’rabek To’rayevich ²

Affilyatsiya: Buxoro davlat pedagogika instituti magistranti ¹, Buxoro davlat pedagogika instituti professori, p.f.f.d. (PhD) ²

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14407779>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada bolalar musiqa va san’at maktablarining musiqa nazariyasi fanida mavzu yuzosidan turli xil interfaol metodlardan foydalanish usullari ko’rsatilgan. Interfaol metodlarning foydali jihatlari keng va asosli yoritilgan.

Kalit so’zlar: musiqa, metod, maktab, ta’lim, texnologiya, usul, mazmun, kuy, ohang.

Sharq falsafasining judda muhim masalalaridan biri komil inson tarbiyasi hisoblangan. Bunda musiqaning o’rni nihoyatda katta. Binobarin, musiqaga falsafiy nuqtayi nazardan yondashish jarayonida ham avvalo uning inson ruhini takomillashtirishdagi o’rniga muhim ahamiyat qaratilgan. Sharqning ulug’ mutafakkiri, bobomiz Ibn Sino shaxs kamolotini rivojlantirishda musiqaning tarbiyaviy ahamiyatini asoslab bergan.

Bolalar musiqa va san’at maktablari yosh avlodning musiqiy bilimlarini rivojlantirish va ularning ijodiy qobiliyatlarini shakllantirish uchun tashkil etilgan o’quv maskanlardir. Yurtimizda bu borada keng qamrovli ishlar olib borilmoqda. O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev Miromonivechning “Bolalar musiqa va san’at maktablari faoliyatini yanada takomillashtirish bo’yicha 2016 — 2020-yillarga mo’ljallangan Davlat dasturi to’g’risida” 2015-yil 20-noyabrda PQ-2435-son qaroriga muvofiq O’zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi qarorida o’z aksini togan.

Musiqa ta’limi nafaqat bilim, balki ijodkorlik va amaliy ko’nikmalarni ham talab qiladigan yo’nalishlardan biridir. Musiqa ta’limi o’z tabiatiga ko’ra ham san’at, ham tarbiya ta’limotidir. Musiqa va san’at maktablarida musiqaning turli xil qirralari chuqurlashtirib o’rgatiladi. Ayniqsa, musiqa nazariyasi, solfejio darslari judda muhim asosiy fanlardan biri hisoblanadi. Bu darslarni mazmunli tashkil etishda turli metodlardan foylanish zarur. Zamonaviy ta’lim jarayonida interfaol metodlardan foydalanish muhim o’rin tutadi, chunki ular o’quvchilarning faol ishtirokini ta’minlab, darsni qiziqarli va samarali qiladi.

Zamonaviy ta’lim jarayonida o’quvchilarning qiziqishini oshirish va ularni dars jarayoniga faol jalb qilish uchun turli innovatsion yondashuvlar va interfaol metodlar qo’llanilmoqda. Interfaol metodlar o’quvchilarning musiqaga bo’lgan qiziqishini kuchaytirib, ularning bilim olish jarayonini jonlantiradi. Interfaol metodlar ta’lim jarayonida o’qituvchi va o’quvchi o’rtasidagi o’zaro faoliyatni kuchaytirish, o’quvchilarni darsga jalb qilish orqali bilimlarni mustahkamlashga yo’naltirilgan. Bu metodlarning asosiy maqsadi o’quvchilarni passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga aylantirishdir. Musiqa darsida bunday metodlar yordamida o’quvchilar musiqaning nazariy va amaliy jihatlarini birlashtirgan holda o’rganadilar.

Musiqa nazariyasi darsida qo’llanilishi mumkin bo’lgan interfaol metodlar

1. Jamoaviy o’yinlar va amaliy mashqlarda „Aqliy hujum“, „Baliq skeleti“, „Jigsa“, „Venn diagramasi“, „Munozara“ metodlaridan foydalanish mumkin. Musiqiy bilimlarni o’rgatishda o’quvchilarni jamoaviy faoliyatga jalb qilish samarali hisoblanadi. Masalan, o’quvchilarni turli

guruhlarga ajratib, har bir guruhga turli xil musiqiy topshiriqlar berish mumkin. Bu guruhlar birgalikda ishlash orqali o'z bilimlarini almashadilar va o'rganish jarayoni qiziqarli kechadi. Masalan, har bir guruhga notalar asosida qisqa musiqiy parcha yaratish topshirig'i berilishi mumkin.

2. Raqamli texnologiyalardan foydalanish

Bugungi kunda turli raqamli dasturlar va platformalar orqali musiqa nazariyasini o'rgatish imkoniyatlari kengaygan. Interaktiv ta'lim dasturlari, mobil ilovalar yoki musiqiy platformalar orqali o'quvchilar notao'qish, musiqiy ritmni tushunish kabi ko'nikmalarni mustaqil ravishda rivojlantirishi mumkin. Bu esa dars jarayonini yanada jonlantiradi va o'quvchilarning mustaqil o'rganishiga imkon beradi.

3. O'zaro baholash va fikr almashish

Interfaol metodlardan biri bo'lgan o'zaro baholash va fikr almashish. O'quvchilar bir-birlarining ijrolarini baholashadi, tahlil qilishadi va o'z fikrlarini bildirishadi. Bu esa nafaqat musiqiy bilimlarni, balki tanqidiy fikrlash va muloqot qobiliyatlarini ham rivojlantiradi.

Xulosa qilib aytganda, Musiqa nazariyasi darslarida interfaol metodlardan foydalanish ta'lim samaradorligini oshirishga yordam beradi. Ular o'quvchilarning faolligini ta'minlaydi, ijodkorlik va musiqiy idrokni rivojlantiradi. Shu sababli, zamonaviy musiqiy ta'lim tizimida interfaol yondashuvlar muhim o'rinni egallashi lozim. Ta'lim jarayonida bu metodlardan oqilona foydalanish o'quvchilarning musiqiy bilimlarini chuqurlashtiradi va ularga musiqa olamiga yanada chuqurroq kirib borish imkoniyatini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Abdulkarimov R., Musiqa ta'limida innovatsion pedagogika texnologiyalari. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Pedagogika Instituti, 2019.

Xolmatov A., Ta'lim jarayonida musiqiy loyihalash texnologiyalari. Buxoro: Buxoro Davlat Pedagogika Universiteti, 2022.

Ilkhamov B., Musiqa va san'at maktablarida ta'lim jarayonini tashkil etish. Toshkent: Fan va Texnologiya nashriyoti, 2017.

Nazarov D., Musiqa darslarida multimedia texnologiyalarini qo'llashning afzalliklari. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Pedagogika Instituti, 2021.

Yarashev J. Murotova D. Musiqa o'qitish texnologiyasi va loyihalash. Buxoro davlat pedagogika instituti 2024.

BO‘LAJAK PEDAGOGLARNING AXLOQIY SIFATLARINI TARBİYALASHDA ISLOM TA’LIMOTI NAZARIYALARI

Muallif: Mustanov Urol Abdinazarovich ¹

Affilyatsiya: mustaqil tadqiqotchi ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14407864>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada bo‘lajak pedagoglarni axloqiy sifatlarini tarbiyalashda islom ta’limotining tutgan o‘rni va ahamiyati haqida fikr-mulohazalar keltirib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: islom, ta’limot, musiqa, sifat, axloqiy tarbiya, vosita, daraja, diniy ta’limot.

Ta’lim va tarbiya sohasi shunday bir jarayonki, uni tashkil etishda har bir millat va xalq e’tiqot qilayotgan dinning ta’sir kuchi juda katta vositadir. Faqat ana shu ta’sir kuchdan to‘g‘ri va oqilona foydalanish kerak bo‘ladi. Buning uchun bo‘lajak pedagoglarni axloqiy sifatlarini tarbiyalashda ularni turli darajadagi qiyin, oson, yengil va murakkat hayot sharoitlariga ko‘niktirish zarur bo‘lgan nuqtai nazarga asoslanishi shart.

Islom ta’limot vositasida bo‘lajak pedagoglarni axloqiy sifatlarini tarbiyalash masalasi shariatning xatti-harakati (musulmon qonuni), diniy odatlar, xarakterni tarbiyalashda foydali asarlar: etnografiya, tarix, pedagogika, arifmetika, geometriya, barcha matematik bilimlar.

Yana bir Sharqning ulug‘ olimi G‘azzoliy insonning fe‘l-atvori va xulq-atvoridagi barcha o‘zgarishlarning sababini faqat va faqat tarbiyada deb ko‘radi. Albatta, nafaqat bo‘lajak pedagoglarni jismoniy, ma’naviy va axloqiy tarbiya bir-biriga o‘zaro ta’sir qiladi. Ammo u, “yoshlarni tarbiyalashda asosiy e’tibor tarbiyani xalqning urf-odatlarini, an’ana va qadriyatlarini orqali olingan xatti-harakatlar keyinchalik insonning tabiiy odatiga aylanadi, insonning tana a’zolari va ruhi barcha mukammallik va taraqqiyotni faqat ta’lim olish orqali amalga oshiradi” degan g‘oyalarni ilgari suradi.

Bo‘lajak pedagoglarni axloqiy sifatlarini tarbiyalash jarayonida yosh avlodni kelajakdagi go‘zal hayotga tayyorlash, ularni ma’naviy va axloqiy jihatdan takomillashtirishdan iborat. Biz talabalarga avvalab bor, hayotni o‘rganish orqali o‘z hayotini yaxshiroq tartibga solishga yordam beradigan san’at va hunarmandlikning ham nazariy asoslarini ham usullarini o‘rgatish orqali dehqonchilik, bog‘dorchilik, chorvachilik; 2) tikuvchilik va to‘qimachilik; 3) binolarni qurish va jihozlash; 4) temirchilik, mashinasozlik; 5) oshpazlik, 6) ritorika, 7) ta’lim (pedagogika), 8) ma’naviyat, siyosat.

Bo‘lajak pedagoglarni islom ta’limoti vositasida axloqiy sifatlarini tarbiyalashda o‘quv dasturi asosida tashkil etish maqsadga muvofiq. Dunyoning ko‘pgina xorijiy oliy ta’lim tashkilotlarida o‘quv dasturlari (sillabbus)lar talabalar va professor-o‘qituvchilarning bilim imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda shakllantiriladi. Aynan davlat tomonidan qo‘yilgan talablar asosida belgilangan bilimlarni o‘zlashtirish mexanizmlari mavjud emas. Bunday mexanizm O‘zbekiston Respublikasi ta’limi tizimida mavjudligi, bu – mamlakatning iqtisodiyot tarmoq sohalarini birdek malakali kadrlar bilan ta’minlashning pedagogik zarurati muammolarini yechimini ta’minlaydi.

Tadqiqotni o‘rganish jarayonida bo‘lajak pedagoglarning axloqiy sifatlarini tarbiyalashda “ta’lim – bu san’at”, bo‘lajak pedagoglarning axloqiy sifatlarini tarbiyalashda ta’limning kuchiga ishonish lozim”, “bo‘lajak pedagoglarning axloqiy sifatlarini tarbiyalashda mashq va taqlidni tarbiyalash”, pedagogika –

amaliy axloq, axloq qoidalarini pedagogikaning asosi ekanligi”, “o’qituvchilarning nazariy va amaliy qarashlarida pedagogik siyosatning birlashadi” degan tamoyillarga asoslanishi nazarda tutilgan.

Ushbu xususiyatlar Islom olamida musulmonlarning Sharq pedagogikasi asosiy yo’nalishlaridan hisoblanadi. Bu kabi tarbiyaga san’at va hunarmandchilik sifatida qarash kabi g’oyalari G’arb pedagogikasida birinchi marta Yan Amos Komenskiy (1592-1670) tomonidan ko’tarilgan. Keyinchalik bu kabi qarashlar XIX asrda Amerikada, Amerikadan rus pedagogikasi dunyosiga kirib keldi. XX asrda yashab o’tgan amerikalik pedagog Munsterberg “pedagogika – texnika”, ya’ni “pedagogika – inson ruhiyatiga ta’sir qilish texnikasi” sifatida qaraydi.

Sharq pedagogikasi, musiqiy pedagogika, musiqiy psixologiyasi asoschisi, musiqashunos, etnomusiqashunos Farobiyning qarashlarida siyosat va pedagogika bir-biri bilan chambarchas bog’liqdir. Uning pedagogik qarashlarida “pedagogika – davlat fanining bir qismi va davlat siyosati bo’limlaridan biri”dir. XX asrning mashhur o’qituvchisi Kershenshtayner pedagogikani ideal davlat bilan bog’lab, shunday tushunadi. “Pedagogikani – davlat ishining bir qismi sifatida ko’rib chiqqan jamiyat “ideal davlat” deb tushunadi. Shunday qilib, o’tkazilgan tadqiqot xulosa chiqarishga imkon beradi:

Sharqda juda mustahkam asosda qurilgan o’z pedagogika mavjud bo’lgan. Ushbu pedagogikaning asosi butun yunonlar, rimliklar, forslar, hindular, turkiylar va xitoy kabi xalqlarning madaniyatlaridan olinganidek, uning pedagogikasining asosi ham ulardan olingan bo’lib, Islom dunyosi va mafkurasi bilan kuchli singdirilgan, qo’shimchalar va o’zgarishlar, yangi nazariyalar tufayli Sharqning musulmon-islom pedagogikasiga aylangan Sharq olimlari va ziyoliylari tomonidan yaratilgan ta’limotga aylandi.

Sharq pedagogikasining asosiy maqsadi: odamlarni Islom ruhida dunyoviy hayotga tayyorlash. Ushbu maqsad, shuningdek, har bir bo’lajak pedagog shaxsining “abadiy baxt” ga erishishi uchun zarur bo’lgan tamoyillarni kashf etishidir.

Bo’lajak pedagoglarni islom ta’limoti vositasida axloqiy sifatlarini tarbiyalashda tadqiqot jarayonida bir qator pedagogik zarurlarni ko’rib chiqish masalasi hal etildi. Jumladan: evolyusiya va taraqqiyot qonuni, tarbiya kuchiga cheksiz ishonch va axloqiy tarbiyaning inson hayotiga ta’siri; Sharq pedagogikasi avtoritar; Sharq pedagogikasida axloqiy sifatlar masalasi juda muhim o’rin tutadi; Sharq pedagogikasida ma’naviy, jismoniy, aqliy, axloqiy tarbiya – bo’lajak pedagog tarbiyasi sifatida qarash; Islom pedagogikasining asosiy didaktik qoidasi: o’qitish, amal qilish va empirik tarzda amalga oshirilishi kerak; Islom pedagogikasi ta’lim va tarbiyasi nazariyasini yaratdi va didaktika va metodikaning asoslarini ochib berdi.

Bu borada buyuk olim, tibbiyot qonunlari asoschisi Ibn Sino g’oyalari nihoyatda katta ahamiyat kasb etadi. Uning fikricha “o’qituvchilarni tanlash ularning ilmiy, diniy, dunyoviy bilimiga katta e’tibor berish kerakligi, “bola olti yoshga to’lganida, uni o’qituvchiga topshirish kerakligi”ni ta’kidlaydi. Ibn Sino Islom dini e’tiqot qiluvchilaridan bo’lib, uning fikricha “o’qituvchi dindor bo’lishi kerak, shunda u halol, dono, adolatli, ozoda, odobli, axloqiy sifatleri bo’lishini talab qildi”. U yosh avlodni tarbiyalayotgan o’qituvchilar oldida bir qator talablarni qo’yadi. Uning ta’kidlashicha, tana va ruh o’rtasidagi yaqin bog’liqlik, ruhning tanaga va tananing ruhga ta’siri tarbiyachilarni bolalarga juda ehtiyotkorlik bilan yondashishga majbur qiladi.

Albatta, xuddi shu o’rinda ta’kidlash jilziki, Ibn Sinoning ilmiy qarashlarida islom dinining muqim qoidalaridan ta’lim va tarbiyada foydalanish bo’lajak pedagoglarni axloqiy tarbiyalashda muhim mezon sifatida qarash, pedagogik zaruratini belgilaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

- Абдурахимов К. Нравственное воспитание во взглядах Мирсайида Али Хамадони Д., 1984 г.
- Саидов С.М. Культ святых и особенности его проявления в Исламе. Махачкала, 1997г. - 23.
- Фаизов С.Ф. Ислам в Поволжье 8-20 века. М., 1999 г.

MUSIQA MADANIYATI DARSLARIDA TAYANCH KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTRISH TEXNOLOGIYASI

Muallif: Nabijonov Ravshanbek Obidjon o'g'li ¹

Affilyatsiya: Navoiy davlat universiteti “Musika ta’limi” kafedrası o‘qituvchisi ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14408352>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada umumta’lim maktablari musiqa madaniyati darslari jarayonida o’quvchilarning bilim, ko’nikma va malakalarini oshirishda tayanch kompetensiyalarni shakllantirish borasida so’z yuritiladi. O’quvchilarda tayanch kompetensiya haqida ko’proq tushunchaga ega bo’lishlari haqida yoritilgan.

Kalit so‘zlar: innovatsiya, kompetensiya, pedagogik mahorat, texnologiya, musiqa, madaniyat, san’at, texnologiya.

Respublikamizda amalga oshirilayotgan islohotlarning muvaffaqiyati ko’p jihatdan ta’lim-tarbiya tizimini hozirgi davr talabi darajasiga ko’tarish, har tomonlama barkamol shaxsni shakllantirishga, ya’ni pirovard natijada malakali, bilimli kadrlar tayyorlashga bog’liq. Chunki jamiyat taraqqiyoti asosini uning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanganligi bilan bir qatorda, shu jamiyatda yashayotgan fuqarolarning intellektual va ma’naviy salohiyati ham belgilab beradi. Shu nuqtai nazardan qaraganda har bir davlatning istiqboli, uning ta’lim tizimi qay darajada yekanligi bilan belgilanadi.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev O’zbekiston Respublikasi Konstitusiyasi qabul qilinganining 27 yilligiga bag’ishlangan tantanali marosimdagi ma’ruzasida bu borada shunday deydi: “Biz ta’lim va tarbiya tizimining barcha bo’g’inlari faoliyatini bugungi zamon talablari asosida takomillashtirishni o’zimizning birinchi darajali vazifamiz deb bilamiz”. Darhaqiqat, hozirda yoshlarimizning milliy ongi, milliy g’ururi, milliy iftixori o’sib, ma’naviy dunyosi kundan kunga boyib bormoqda. Bu esa mustaqil davlatimizning ma’naviy asosini yanada mustahkamlashga imkoniyat yaratib bermoqda. Yoshlarimizning ma’naviyatini shakllantirishda musiqa tarbiyasining o’rni beqiyosdir. O’quvchi-yoshlarga musiqani o’qitish va musiqiy ta’lim berish kabi murakkab masalalarni muvaffaqiyatli hal qilish ko’p jihatdan musiqa o’qituvchisining g’oyaviy e’tiqodi, professional mahorati, bilimdonligi, madaniyatiga bog’liq. Zamonaviy musiqa o’qituvchisi o’quvchiga ta’sir etish, uning istaklarini, e’tiqodini, qiziqishi va imkoniyatlarini shakllantira bilishi kerak. Demak, zamonaviy maktabga yuksak salohiyatli, oliy ma’lumotli, faol, izlanuvchan, ijodkor-pedagog kerak.

Respublikamiz olimlari tomonidan mustaqil rivojlanish yillarida o’quvchilarni musiqiy kompetensiyalarini shakllantirishga doir qator ilmiy yo’nalishlar ishlab chiqildi, bu yo’nalishlar maktab musiqa ta’limida ham bir qator dasturiy ishlab chiqishning nazariy asosi bo’lib xizmat qilishi mumkin. Jumladan, ularning tadqiqot ishlarida musiqiy tayanch kompetensiyalarni shakllantirishning maktab musiqa darslarida yosh xusiyatlariga mos nazariy asoslari ham o’rganiladi.

Kompetentlik va innovatsiya faoliyatini tadqiq etuvchi izlanuvchilarning aksariyati bu faoliyatlarni tizimli, qayta takrorlanuvchi, aniq joy va vaqtda foydalanish mumkin bo’lgan hodisa sifatida tasavvur qilishadi. Hozirgi davrda umumta’lim maktablarida musiqa o’qitilishiga talablar o’zgarib borilganligi munosabati bilan ushbu ta’lim muassasalarida zamonaviy talablarga javob beradigan o’quvchi tayyorlash zaruriyatini oshirmoqda. Shuning uchun o’quvchi yoshlarning musiqiy estetik ta’limlarida, ularni musiqiy

tayanch kompetensiyalarini shakllantirish, sifatini oshirish bevosita innovasion komponentlarga asoslangan kompetent yondashuv mazmunini takomillashtirish dolzarb pedagogik muammolardan biridir.

Umumta'lim maktablari o'quvchilarini jamiyat ijtimoiy- iqtisodiy hayotiga kirib ketishini ta'minlash, ularning musiqiy ta'lim bo'yicha zaruriy bilim, ko'nikma va malakalar bilan qurollantirish mazkur ta'lim muassasalarida o'quv-tarbiyaviy jarayonni tashkil etish masalasiga bog'liqdir. Bundan kelib chiqadiki, umumiy o'rta ta'lim tizimida bo'lajak o'quvchilarni musiqiy tayyorgarligida ta'lim jarayonining maqsadi faqatgina bilimlar bilan qurollantirish emas, balki yoshlarni tarbiyalay olish, ijodiy rivojlantirish, musiqiy bilimlarni faol o'zlashtirishga tayyorlashga qodir bo'lgan, kafolatlangan kompetentlikka ega bo'lgan insonlarni tayyorlash bilan izohlanadi.

Musika madaniyati darslarida o'quvchilarda tayanch kompetensiyalarni shakllanganlik darajasini o'rganish (kuzatish, so'rovnoma o'tkazish, natijalarni umumlashtirish, xulosa chiqarish) bo'yicha izlanishlar shuni ko'rsatdiki, ayni hozirgi davrda umumta'lim maktablarida musika madaniyati fanini o'qitish jarayonida o'quvchilarda tayanch musiqiy kompetensiyalarni shakllantirish yoki shakllanganlik darajasi davr talablaridan bir oz orqada qolmoqda. Musika madaniyati fanini o'qitish jarayonida tayanch musiqiy kompetensiyalarni shakllanganlik darajasi va o'quvchilarni o'z faoliyatida (nazariy savodxonligi, amaliy ijrochilik, bilim, malakalarini) anglashi, o'z kamchilik va yutuqlarini bilgan holda kompetentligini rivojlantirishga ehtiyojini anglash va o'z ustida ishlash konikmasiga harakat qilmasligi. Bu narsa umumta'lim maktablarida musika madaniyati fanini o'qitish jarayonida o'quvchilarda tayanch musiqiy kompetensiyalarni rivojlantirish, ularni musiqiy nazariy va amaliy ijrochilik ko'nikma va malakalarini uzluksiz shakllantirib borish kabi ishlarga zarur pedagogik shart-sharoit yaratish ishlariga ham e'tibor berilishining natijasidir.

Kompetensiya – u yoki bu soha bo'yicha bilimdonlik bo'lib, inglizcha “competence” tushunchasi lug'aviy jihatdan bevosita “qobiliyat” ma'nosini ifodalaydi. Mazmunan esa “faoliyatda nazariy bilimlardan samarali foydalanish, yuqori darajadagi kasbiy malaka, mahorat va iqtidorni namoyon eta olish”ni yoritishga xizmat qiladi [1, 10 b]. Masalan: Kompetentlik tushunchasi (lotinchadan competentia, «compete» so'zidan olingan bo'lib – “birgalikda erishaman, qozonaman, mos kelaman, to'g'ri kelaman” degan ma'noni bildiradi) lug'atlarda esa “nimadir to'g'risida fikr yuritishga yo'l beradigan bilimlarga ega bo'lish”, “xabardor bo'lmoq, huquqli bo'lmoq” degan ma'noni bildiradi. Bundan tashqari kompetentlik darajalari mavjud bo'lib, tayanch kompetentlik

- ta'lim oluvchining ta'lim jarayoni nihoyasida ega bo'lgan barcha tushunchalari, bilimi, ko'nikma va malakalaridir.

- kasbiy kompetentlik- mutaxassis tomonidan kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarning egallanishi va ularni amalda yuqori darajada qo'llay olinishi;

O'qituvchining pedagogik ijodkorligi va qobiliyati - faqatgina o'qituvchining o'ziga xos bo'lib, pedagogik faoliyatni oqilona tashkillashtirish, olib borilishiga imkon beriladigan, amaliy vazifalarning samarali bajarilishini ta'minlashda ahamiyatli bo'lgan xususiyatlar bilan ham boshqalardan ajralib turadi[3, 53 b]. O'qituvchining pedagogik faoliyati jarayonida uchraydigan kasbiy sifatleri to'g'risida fikr yuritadigan bo'lsak, buyuk chex pedagogi Yan Amos Komenskiy ... « Pedagog - sof vijdonli, ishchan, sabotli, matonatli, o'quvchilarga o'zi singdirishi lozim bo'lgan fazilatlarining ibratli kishisi bo'lishi, keng ma'lumotli va mehnatga layoqatli inson bo'lishi lozim. U o'z fanini behad sevishi, o'quvchilarga bamisoli otalardek muomalada bo'lishi va har bir ilm oluvchi qalbida bilimga havas tug'dirishi lozim” [2, 96 b] - deb aytgan so'zlari hozirgi davrda ham pedagoglarimizga qanchalik ibratli ekanligini ta'kidlash joiz.

Xulosa qilib aytish lozimki, o'qituvchining kompetentligi - mohir, ijodkor, mutaxassis tomonidan kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarning egallanishi va ularni amalda yuqori darajada qo'llay olinishi bilan muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan bir qatorda o'quvchilarning musika madaniyati dars jarayonida ham, ularning olgan bilimlarida ham tayanch kompetensiyalari qanchalik shakllanganligini anglash va ularni yanada rivojlantirishga bo'lgan qiziqish

ortib boradi. Shunga ko'ra aytish joizki, umumta'lim maktablarida o'quvchilarda musiqiy kompetentlikni shakllanganlik darajasini baholash va tahlil qilish, musiqiy faoliyatlar olib boriladigan o'quv-tarbiyaviy ishlarni sifatini tahlil qilish bilan uyg'unlikda bo'lishligini taqozo qiladi.

Musiqiy tayanch kompetensiyalarni rivojlantirish orqali o'quvchilar nafaqat musiqa san'atining texnik jihatlarini o'zlashtiradilar, balki ularni estetik, madaniy va ijodiy nuqtai nazardan ham tushunadilar. Bu kompetensiyalar shuningdek, o'quvchilarda jamoaviy ish, ijodiy fikrlash va o'zini ifoda etish ko'nikmalarini mustahkamlashga yordam beradi. Musiqiy kompetensiyalarni rivojlantirish, kelajakda musiqiy sohada muvaffaqiyatli faoliyat yuritish uchun zarur bo'lgan tayanch ko'nikmalarni shakllantirishga xizmat qiladi.

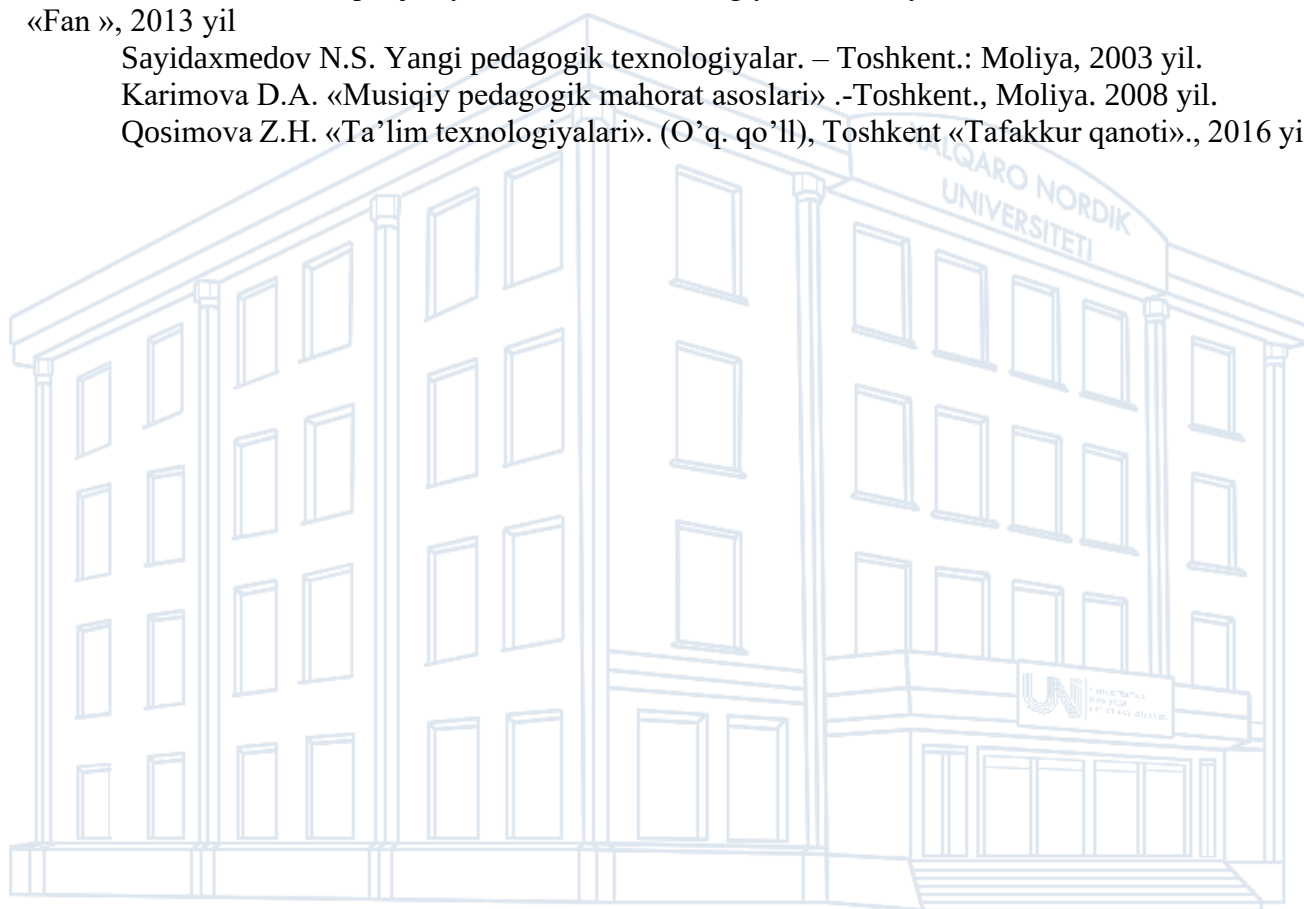
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Isakulova N. «O'quv jarayonida ta'lim texnologiyalaridan foydalanish uslublari», Toshkent, «Fan», 2013 yil

Sayidaxmedov N.S. Yangi pedagogik texnologiyalar. – Toshkent.: Moliya, 2003 yil.

Karimova D.A. «Musiqiy pedagogik mahorat asoslari» .-Toshkent., Moliya. 2008 yil.

Qosimova Z.H. «Ta'lim texnologiyalari». (O'q. qo'll), Toshkent «Tafakkur qanoti», 2016 yil.

O’QUVCHILARGA FOLKLOR MUSIQANI O’RGATISHNING SAMARALI USULLARI

Muallif: Nargiza Karimova Dusboyevna ¹

Affilyatsiya: Surxondaryo viloyati Pedagogik mahorat markazi musiqa fani metodisti ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14408432>

ANNOTATSIYA

Folklor musiqasi, har bir millatning madaniy merosining ajralmas qismi bo‘lib, u xalqning tarixiy, madaniy va ruhiy hayotini aks ettiradi. O‘quvchilarga folklor musiqasini o‘rgatish jarayoni nafaqat musiqiy ko‘nikmalarni rivojlantirish, balki ularning madaniy va tarixiy buzqliklarini ham anglashlariga yordam beradi. Ushbu maqolada folklor musiqasini o‘rgatishda foydalanish mumkin bo‘lgan samarali usullar va metodlar haqida gaplashamiz. O‘quvchilarga folklor musiqasining tarixi, uning o‘ziga xos xususiyatlari va turli xil janrlari haqida ma’lumot berish muhimdir. Bu, ularga musiqa qanday shakllanganini va uning madaniyatdagi o‘rnini tushunishga yordam beradi.

Kalit so‘zlar: folklor, musiqa o‘qitish usullari, interaktiv metod, musiqiy savodxonlik, pedagogika, vokal, interaktiv ta’lim.

Folklor termini inglizcha “folk” – “xalq” va “lore” – “donolik” so‘zlaridan yasalgan bo‘lib, xalq donoligi, donishmandligi, hunarmandligi, san’atkorligi ma’nolarini bildiradi. Bu termin ilk marotaba 1846 yilda Vilyam Toms tomonidan ilgari surilgan va shundan boshlab xalqaro miqyosda o‘zlashtirilib kelinadi. Folklori fan sifatida o‘rganish XVII asrda Angliya universitetlarida yo‘lga qo‘yilgan. 1860-1870 yillarga kelib, Rossiya universitetlarida ham folklor fan sifatida o‘rganila boshlandi.

Folklor qadimiy so‘z san’ati sifatida yuksak badiiylik bilan ajralib turadi. Unda voqelikni ifodalashning ertak, doston, maqol, qo‘shiq, topishmoq singari xilma-xil janrlari shakllangan. Folklorida tasvirlangan voqelik vaqt-zamon e’tiboriga ko‘ra o‘tmishga daxldor, shu sababli u yoki bu janr tabiatida, shuningdek, til xususiyatlarida o‘sha qadimiylik izlari saqlanib qolingani.

Folklorida og‘zakilik – xalq ijodiyotining yashash va yaratilish tarzidir. Chunki u ham yozuv kashf qilinmagan uzoq o‘tmishdagi ajdodlarimiz turmushining, dunyoqarashi va e’tiqodining, kurashi va mag‘lubiyatlarining ifodachisi sifatida yuzaga kelgan. Folklor xotira manbaidan, xotiraning og‘izdan og‘izga o‘tib yurishidan tug‘ilgan. Folklor musiqa asari og‘zaki aytiladi, kuylanadi, badiiy adabiyot esa faqatgina o‘qiladi. Folklor asari og‘izdan-og‘izga o‘tishi tufayli shaklan va mazmunan har qanaqa o‘zgarishga uchramasin, bu hol uning g‘oyaviy-badiiy va estetik qimmatini tushirmaydi. Chunki, folklorning ijodkori xalqdir.

Folklor musiqasi 4-6-7-sinf musiqa darsligida bir nechta mavzularda berilgan bo‘lib, amaliy va nazariy masg‘ulotlari o‘qituvchidan katta musiqiy malaka va o‘qitish uslubiyatini talab etadi. Masalan 4-sinf musiqa savodxonligi darsligida “Bizdan sizga kim kerak”, 6-7-sinf musiqa darsligida “Yallamayorim”, “Kim oladi shuginani-yo”, “Bo‘yi-bo‘yi” kabi bir nechta xalq qo‘shiqlari berilgan. Shu bilan birga o‘qituvchidan o‘quv manbalarini to‘g‘ri va aniq rejalashtirishini, mashg‘ulotlar o‘tishni yaxshi amalga oshirish, o‘rgatiladigan asarlarni har bir bosqich o‘quvchilari iqtidoriga mos ravishda tanlab olishni talab qiladi. Mashg‘ulotlarda o‘tiladigan folklor musiqa asarlari yuzasidan, folklor, uning janrlari, tarixiy kelib chiqishi, o‘rganilish tarixiga doir ma’ruza matnlarini tayyorlashda oddiy tildan foydalanib musiqa xos

qadimiy termin (atamalar)larning har biriga izoh berishga alohida ahamiyat qaratishi lozim. Birinchi darslarda o'quvchilarda folklor musiqa san'ati ijrochiligiga ko'nikma hosil qilish uchun, xalq orasida ommalashgan folklor qo'shiqlardan tanlab o'rgatilishi mumkin. Folklor musiqa asarlarini bir joyda turib, xor yoki vokal asarlarini kuylagandek ijro etilmaydi. Ular qo'shiq, raqs, sahna harakatlari bilan bir vaqtda olib boriladi. Shuning uchun har bir folklor asarini o'rgatishdan oldin 5-10 daqiqa asar haqida, uning ma'nosini, folklorning qaysi janriga mansubligini, sahna harakatlarini talabalarga tushintirib beriladi. Keyin esa asar o'qituvchi tomonidan ijro etib beriladi. Xor, vokal mashg'ulotlari kabi 5-10 daqiqa ovoz sozlash mashqlari olib boriladi. Shu bilan birgalikda 5-10 daqiqa davomida sahna harakatlari, ya'ni engil gimnastik mashqlari olib boriladi. Bunda qarsakka alohida e'tibor qaratish lozim. Qarsak folklor musiqa asarini ijro etishda asosiy vositalardan biri hisoblanadi. Qarsaklar uch turga: tez qarsak, o'rtacha hamda og'ir qarsaklarga bo'linadi. Qay biridan foydalanish asarning tuzilishi va xarakteriga bog'liqdir.

Ovoz qizitish va badan qizitish (gimnastik) mashqlaridan keyin yangi asar o'rganiladi. O'qituvchining rahbarligi va nazorati ostida guruh talabalari mavzularning o'tilishiga qarab, mashg'ulotlarda olgan nazariy bilimlarini amaliy darslar bilan bog'lab olib borishi va o'z ko'nikma, malakalarini doimiy mustahkamlab borishlari nazarda tutiladi. Har bir folklor musiqa asari o'rganib bo'linganidan keyin sinov darslari reyting asosida o'tkazilib boriladi. Bunda har bir o'quvchining o'rganilgan asarni qay darajada o'zlashtirganligi aniqlanib, baholab boriladi. Shu tariqa yaxshi o'zlashtirgan o'quvchilar bilan qo'shimcha yakka mashg'ulotlar o'tkazish mo'ljallanadi. Sababi, folklor asarlarining ko'pchiligi asosan yakka xonanda ijrosida kuylanib, asarning naqoratida jamoa jo'r bo'lib turadi.

Guruhlar bilan o'tkaziladigan amaliy mashg'ulotlar har tomonlama tezkorlik, xushchaqchaqlik va ijodiy tarzda bo'lishi, bunda o'rgatilgan asarni talaba qay darajada o'zlashtirganligini tekshirib boriladi. Yangi o'tiladigan folklor asarlarni izohlash, maslahat va tushuntirishlar olib borish, o'tiladigan asarlarni yangilab borish, taqriz va tahlil qilib borish ko'zda tutiladi.

Yuqorida aytilganidek, har qanday ruhiy holatda va har qanday shart-sharoitda ham o'qituvchi amaliy darsga ko'tarinki ruhda, ijrochilik kayfiyatida kirib kelmog'i va tez fursatda o'quvchilarni "kuylash"ga tayyorlamog'i zarur. Chunki ana shu ruhiyat va ko'tarinki kayfiyat o'qituvchidan o'quvchilarga ko'chadi va ular o'tiladigan hamda o'rganiladigan asarni tez va puxta o'rganadilar.

Raqs mashg'ulotlari: Folklor raqsalarini o'rgatish, o'quvchilarga musiqaga bo'lgan qiziqishini oshiradi.

Ovozli o'yinlar: Musiqa va harakatlarni birlashtirgan o'yinlar o'quvchilarning e'tiborini jalb etadi. Interaktiv ta'lim usullari

O'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlash uchun interaktiv ta'lim usullaridan foydalanish zarur. Bu usullar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

Jamoaviy loyihalar: O'quvchilarni kichik guruhlariga bo'lib, folklor musiqasiga oid tadqiqotlar o'tkazish va natijalarni taqdim etish.

Mashg'ulotlar va konsertlar: O'quvchilarni o'z ijodlarini namoyish etishga undash, bu ularning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi.

Texnologiyadan foydalanish

Zamonaviy texnologiyalarni o'quv jarayonida qo'llash, folklor musiqasini o'rganishni yanada qiziqarli va samarali qilishi mumkin. Bunga quyidagilar kiradi:

Onlayn resurslar: Musiqiy qo'shiqlar, videolar va o'quv materiallarini onlayn platformalarda foydalanish.

Mobil ilovalar: Musiqa o'rgatish uchun mo'ljallangan ilovalar yordamida o'quvchilarga nazariy bilimlarni mustahkamlash.

Madaniy almashinuv o'quvchilarni boshqa madaniyatlar bilan tanishtirish, ularning folklor musiqasiga bo'lgan qiziqishini oshiradi. Bu jarayon: Xalqaro musiqiy tadbirlar: O'quvchilarni xalqaro musiqiy festivallarga yoki tadbirlarga jalb etish.

Madaniy Almashinuv dasturlari: boshqa mamlakatlardan kelgan o'quvchilar bilan musiqiy almashinuv.

Folklor musiqasini o'rgatish jarayoni, o'quvchilarning madaniy merosga bo'lgan qiziqishini oshirish va ularning musiqiy ko'nikmalarini rivojlantirish uchun muhimdir. Yuqorida ta'kidlangan usullar va metodlar, o'quvchilarga folklor musiqasini o'rganish jarayonini yanada qiziqarli va samarali qilishga yordam beradi. Natijada, o'quvchilar nafaqat musiqani o'rganadi, balki o'z millatining madaniyati bilan yanada chuqurroq tanishadilar.

Folklor musiqa o'qitish metodikasi fanini o'rganish orqali o'quvchilar qadimiy urf-odatlarimiz, udumlarimiz, mehnat-marosim qo'shiqlari va kuylariga havas, milliy qadriyatlarimizga hurmat ruhida tarbiyalanadi va milliy musiqa san'atimizni chuqur, mukammal o'rganadi.

Folklor musiqa san'ati o'qitish uslubiyaatini o'rganish o'quvchilarda milliy musiqaga, milliy qadriyatlarga muhabbat uyg'otadi. Uning asosiy maqsadi folklor musiqa ijrochiligining taraqqiy etgan turi hisoblangan qo'shiq kuylashga ko'nikma hosil qiladi va o'zbek qo'shiqchilik san'atining yaratilishi, mumtoz musiqaning paydo bo'lishini o'rgatadi.

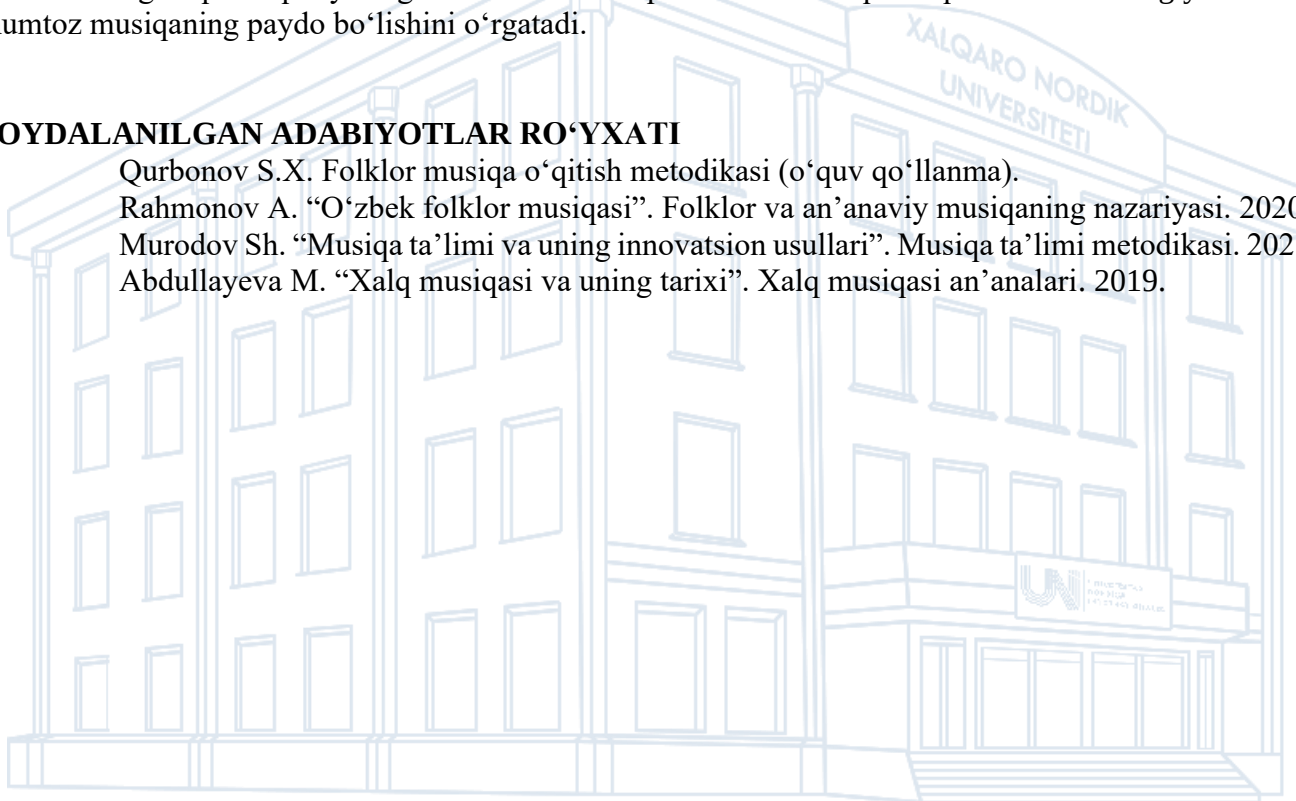
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Qurbonov S.X. Folklor musiqa o'qitish metodikasi (o'quv qo'llanma).

Rahmonov A. "O'zbek folklor musiqasi". Folklor va an'anaviy musiqaning nazariyasi. 2020.

Murodov Sh. "Musiqa ta'limi va uning innovatsion usullari". Musiqa ta'limi metodikasi. 2021.

Abdullayeva M. "Xalq musiqasi va uning tarixi". Xalq musiqasi an'analari. 2019.

MUSIQA FANLARINI O’QITISHDA ZAMONAVIY YONDASHUV VA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Muallif: Omonov Xasanxon Sulaymonovich ¹, Yakubova Govhar Islomqul qizi ²

Affilyatsiya: dotsent – Jizzax DPU ¹, 1-kurs magistranti – Jizzax DPU ²

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14408528>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada modulli texnologiyalarmustaqil faoliyat asosida talabalarda bilim, ko’nikmalarni shakllantirish, ularda rejalashtirish, o’z-o’zini boshqarish va nazorat qilish, o’zlashtirish bo’yicha samarali natijani ta’minlashga qaratilgan eng samarali yondashuvlardan biri bo’lib qolmoqda. Modul bu shunday maqsadgacha yo’naltirilgan bog’lamki, u o’zida o’rganiladigan mazmunni va uni o’zlashtirish texnologiyasini aks ettiradi.

Kalit so’zlar: Texnologiya, Modul, Baloniya, Yevropa, Pedagogika, Didaktika, Kommunikativ, Kompitentlik, Talaba.

1999 yil 19 iyunda Yevropaning 29 davlatining ta’lim tizimi vazirlari tomonidan Boloniya deklaratsiyasi imzolandi va 2010 yilga qadar Yevropaning barcha davlatlari ana shu tizimga kirishi nazarda tutilgan. Yevropa talabalarikengashi (11 million talaba 37 davlatdan) 2001 yil Balloniya jarayonini qo’llashga qaratilgan harakat faoliyatini o’z zimmasiga oldi va 2 yil davomida talabalarning fikrlarini o’rganadi. Albatta qarama-qarshi fikrlar ko’p bo’lgan. Ijobiy jihatlari va kamchiliklar aniqlangan. 2005 yil ushbu jarayonni tanqidiy o’rganishga kirilishgan va —Chernaya Kniga Bolonskogo prosessa deganma’lumotnomani taqdim etildi. Unda kredit tizimini samarasiga va magistraturada o’qish uchun katta mablag’ talab etilayotgani, talabalarga yetarli darajada erkinlik berilmayotganligi va haddan tashqari mehnat bozoriga spetsializatsiya qilinayotganligi haqida yozilgan.

Ijobiy jihatlari:

1. Baloniya jarayoniga qo’shilish talabalar va pedagoglarning mobul harakatini ta’minlaydi. Talablar bilan almashish kengayadi.

2. Ish bilan ta’minlanish darajasi kengayadi.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni bir necha turga bo’lish mumkin:

1. Muammoli ta’lim texnologiyalari.

2. Didaktik- o’yinlarga asoslangan texnologiyalar.

3. Hamkorlik texnologiyalari.

4. Modulli texnologiyalar.

Modulli texnologiyalar- eng zamonaviy texnologiya bo’lib, modul bloklaridan tashkil topgan axborotni tizimli ravishda qayta ishlash va tahlil qilishga, talabaning mustaqil faoliyatiga asoslangan, B.K.M. diagnostikasida turli shakllardan foydalangan holda tashkil etiluvchi yaxlit jarayon.

Modul - mazmuniy va mantiqiy yakunga ega bo’lgan, didaktik jihatdan ishlab chiqilgan, natijaga qaratilgan, kirish va chiqish nazoratlaridan iborat bo’lgan birlikdir.

Moduldastur- bir fan doirasidagi modul bloklarining yig’indisi bo’lib, erishish lozim bo’lgan didaktik maqsad, qo’laniladigan usullar va vositalar yig’indisidir.

O'quv moduli – nisbatan mustaqil, mantiqiy yakunga ega bo'lgan o'quv kursining bo'lagidir. U o'quv metodik ta'minotdan nazariy va amaliy qismlardan, topshiriq va joriy hamda yakuniy nazorat kabi qismlardan iborat.

Modulli texnologiyalar mustaqil faoliyat asosida talabalarda bilim, ko'nikmalarni shakllantirish, ularda rejalashtirish, o'z-o'zini boshqarish va nazorat qilish, o'zlashtirish bo'yicha samarali natijani ta'minlashga qaratilgan eng samarali yondashuvlardan biri bo'lib qolmoqda. Modul bu shunday maqsadga yo'naltirilgan bog'lamki, u o'zida o'rganiladigan mazmunni va uni o'zlashtirish texnologiyasini aks ettiradi.

Bugungi kunda talaba shaxsini barcha imkoniyatlarini yuzaga chiqarish uchun albattata'lim shaxsga yo'naltirilgan xarakterda bo'lishi talab etiladi. Buning uchun ta'limni tashkil etish jarayonida talabaning qobiliyatlari, ehtiyojlari va o'ziga xos jihatlari xisobga olish lozim. Ana shu elementlar hisobga olingan taqdirda o'z-o'zidan tabaqalashtirilgan, rivojlantiruvchi, o'qishga bo'lgan motivlarni kuchaytiruvchi subyekt-subyekt konsepsiyasiga asoslangan ta'lim tizimi kelib chiqadi.

An'anaviy ta'lim tizimida chuqur o'rnashib qolgan pedagogik paradigmalardan biri busubjekt-obyekt munosabatlaridir. Bu yondashuv nemis pedagogi I.F. Gerbard tomonidan (1776-1841 yillar) kiritilgan. Bunday yondashuvda pedagog sub'yekt rolini bajaradi va qanday o'qitish, qanday talabalarni ishlab chiqish, talabalar jamoasini qay yo'nalishda rivojlantirishni faqat o'zyondashuvi asosida hal etadi.

Talabalar esa passiv holda ob'yekt rolini bajaradi. Talabalarning asosiy faoliyati eslab qolish, tushinish, qo'llashga o'rganish hisoblanadi. Bu paradigmaga qarshi g'oyani amerikalik pedagog D. Dyui ishlab (1859-1952) chiqadi. Uning fikricha nimani va qanday o'qish lozim degan savollarga javob topishda talabaga ham erkinlik berish va uning hoxishlarini xisobga olish lozim. Toki talaba o'z faoliyatini, o'z taqdirini, o'z hayotini mustaqil boshqarishga faol kirishsin. Bu konsepsiya - subyekt-subyekt munosabatlari sifatida tan olindi va ko'pgina rivojlangan davlatlar ta'lim tizimida o'z o'rniga ega.

Aytish joizki, ta'lim tarixida yigilgan boy didaktik tajribaning ijobiy jihatlari o'z aksini modulli ta'limda topdi.

-Modulli ta'lim tushunchasi 1971 yillarda Dj. Rassel tomonidan kiritildi. Rassel modulni o'quv paketi sifatida talqin etadi va unga o'quv materialining konseptual birligini o'rganishga oid harakatlarni kiritadi.

B.M. Goldshmid – modulni talabaga ma'lum ko'zlangan natijaga yetishga yordam beruvchi mustaqil birlik sifatida talqin etadi (1972 y).

G. Ouyens modulni yopiq kompleks sifatida talqin etadi va bu kompleksga o'qituvchi, talaba, o'rganiladigan axborot materialini, vositalarni kiritadi. (1975 y).

Zamonaviy tadqiqotchilardan biri P.A. Yussyavichene modulni ma'lum darajadagi mustaqil axborotdan hamda maqsadli ravishdagi metodik boshqaruv asosida maqsad qilib qo'yilgan natijalarni ta'minlashga qaratilgan birlik sifatida tahlil etadi.

N.V. Borisova, V.M. K.Ya. Vazina, Gareyev, Ye.M. Durko, V.V. Karpov, M.N. Katxanov, S.I. Kulikov, P. Yussyavicheneva boshqa olimlarning fikrlarini o'rganish natijasida quyidagik o'rinishlardagi modullarni ajratish mumkin:

-mustaqil konseptual kichik birlik;

-modul mustaqil birlik sifatida bir o'quv kursini o'z ichiga olib, bir necha bloklarni o'zida mujassam etadi;

-modul ma'lum mutaxassislikka tegishli bo'lgan bir qancha o'quv predmetlarni o'zida mujassamlashtiruvchi fanlararo birlik bo'la oladi;

-aniq bir mutaxassislikni egallashga yo'naltirilgan kasbiy ta'lim moduli.

Bundan tashqari-modul tushunchasiga tegishli bo'lgan bir qancha

Xususiyatlarni ajratish mumkin:

-Maqsad;

- Turli xil turdagi o'quv faoliyatini integrasiyasi;
- Metodik ta'minot;
- Mustaqil rivojlanish;
- Ta'lim jarayonidagi talabning mustaqilligi;
- O'quv axborotini tahlil qilish va strukturalashtirish ko'nikmasi;
- Nazorat va o'z-o'zini nazorat;
- Talabning ta'lim olishdagi shaxsiy trayektoriyasi.

Modul bir necha bloklardan iborat bo'lishi mumkin:

1.Blok. Kirish nazorati- yangi mavzuni o'rganish uchun mavjud bazaviy va qoldiq bilimlarni tekshirishga qaratilgan.

2.Blok. Nazariy blok. Mavzuning har bir mantiqiy bo'lagi uchun tuzilgan axborot va ko'rgazmali materiallardan iborat (Axborot rasm, diagramma, sxemalarda to'liq ko'rsatilishi maqsadga muvofiq).

3.Blok. Nazariy axborotni har bir bo'lagini talabalar bilan birgalikda tahlil etishga qaratilgan.

4.Blok. Amaliy blok. Nazariy bilimlar asosida talabalarning amaliy faoliyatini tashkil etish.

5.Blok. Chuqurlashib boruvchi blok. Mavzuga oid soha bo'yicha murakkab topshiriqlarni bajarish.

6.Blok. Nazorat bloki. Bajarilgan topshiriqlarni nazorat qilish.

7.Blok. Nazorat natijalarini tahlil etish. Umumiy yo'l qo'yilgan hatoliklarni aniqlash va tahlil qilish.

8.Blok. Chiqish nazorati. Mavzu bo'yicha belgilangan topshiriqlarni bajarish va topshirish.

Modulli yondashuv tamoyillari:

-Modullilik

-Mazmunni strukturalashtirish

-Dinamik harakatni ta'minlash (soddadan-murakkabga) □ Faoliyatlilik

-Moslashuvchanlik (gibkost)

-Natijalarni oldindan aniqlash

-Maslahatlarning turli-tumanligini ta'minlash.

Modul turlari:

-Nazariy modullar (Nazariy bilimlarni shakllantirishga yo'naltirilgan modullar).

-Amaliy modullar (Amaliy ko'nikmalarni va malakalarni shakllantirishga yo'naltirilgan modullar).

-Texnologik yoki aralash modullar (nazariy bilim, amaliy kunikma va malakalarni shakllantirishga yo'naltirilgan modullar).

Modulning tarkibiy qismlari.

Modul dastur kompleks didaktik maqsaddan (KDM) va bu maqsadga erishishga xizmat qiluvchi modul bloklari yig'indisidan iborat.

Modul dasturini ishlab chiqish uchun asosiy g'oyalarni ajratib olish va blok-modullarda strukturalashtirish, so'ngra kompleks didaktik maqsadlarni shakllantirish talab etiladi. Kompleks didaktik maqsadlar modul-bloklarining maqsadlariga, ya'ni integrativ didaktik maqsadlarga (IDM) va xususiy didaktik maqsadlarga (XDM) bo'linadi, uni esao'z navbatida o'quv elementlaritashkil etadi.

Modul dasturlarning maqsadial battamalakali mutaxassisni yetishtirishga xizmat qiladi. Modul dasturning maqsadini tuzishda ana shu mutaxassisga qanday talabalar tizimi qo'yilayotgan ekanini aniqlab olishdan boshlanadi. Bugungi kunda Rossiyada mutaxassisga qo'yiladigan umumiy talabalar tizimi o'rganilib ularni uch asosiy guruhga ajratilmoqda. Mutaxassisni kompetentligini aniqlovchi kriteriyalarni quyidagi kategoriyalarga bo'lish mumkin

Instrumental kompetensiyalar:

-analiz va sintez qobiliyatiga ega bo'lish;

-rejalashtirish va tashkil etish qobiliyati;

-umuiy bazaviy bilimlarga ega ekanligi;

-mutaxassislik bo'yicha bazaviy bilimlarni egallaganligi;
-ona tilida bemalolmuloqatga kirisha olish;
-axborot texnologiyalaridan foydalan olish malakalari;
-axborotmaterialibilan ishlash qobiliyati; -muammolarni yechish qobiliyati; - Qarorlar qabul qilish qobiliyati.

Komunikativ kompetentlik:

- tanqid va o'z-o'zini tanqid qila olish;
-gruhda faoliyat ko_rsataolish;-o'zaro muloqatga kirisha olish;
-axloqiy qadriyatlarni tan olish;
-turli xalqlar madaniyatiga xurmat bilan qarash;
-boshqa yo'nalishda faoliyat yurituvchi ekspertlar bilan munosabatga kirisha olish.

Tizimli kompetentlik:

-bilimlarini amalda tizimli ravishda qo'llay olish;
-tadqiqot olib borish;
-yangi sharoitga moslashish;
-ijod qilish;
-liderlik qobiliyatini o'stirib borish;
-individual holda faoliyat yuritish qobiliyati;
-loyihalarni ishlab chiqish va ularni boshqarish;
-tadbirkorlik va yangig'oyalarni ilgari surish;
- masuliyatlilik;

-muvaffaqiyatga erishish motivining rivojlanganligi .

Tanlangan mutaxassislik bo'yicha umumiy didaktik maqsadlartasdiqlangan standartdao'z aksini topgan. Modul dasturini ishlab chiqishda ana shu standart talablarigaasoslaniladi.

Modullarni ishlab chiqishda uchta asosiykomponentga e'tibor qaratish lozim:

1. Modul spesifikasiyasi.
2. Modulning nazorat blokini ishlab chiqish.
3. Modulning o'quv materialini ishlab chiqish.

1.Modul spesifikasiyasi-ana shu modul haqida to'liq ma'lumotni o'zida aksettiradi.Uning tarkibiga quyidagilar kiradi:

1.1.Modulning nomi. Modullarning nomlari mazmunga mos bo'lishi va qaytarilishlarga yo'l qo'ymaslik lozim.

1.2.O'qitishning maqsadi. Mana shu modulni o'zlashtirish natijasida qanday faoliyat yuritish imkoni tug'ilishi, kasbiy tayyorgalikdagi axamiyati yoritib berilishi lozim. Talabaningrejali taraqqiyoti aks ettirilishi maqsadga muvofiq.

1.3.O'qitish natijalari. Modulni o'rganish natijasida qanday bilimlarni egallashi, qanady ko'nikma va malakalar shakllantirilishi sanab o'tiladi. O'zlashtirish jarayoni tugagandan so'ng talabaqanday faoliyatni qanday sharoitlardabajara olishi ko'rsatiladi. Natijalaruzviy birlikka ega bo'lib,o'qitish maqsadlaridan chetga chiqmagan holda shakllantirilishi lozim. Natijalarni tekshirish jarayonida bir necha ko'nikmalarni egallanishinazarda tutilishi lozim. Odatda bir modul 3-5 turdagi ko'nikmani egallashga qaratilgan bo'lib, uni egallanganligi maqsadga erishilganlik darajasini ko'rsatadi. Erishiladigan natijalaraniqlashtirilgan maqsadlarni shakllantirish qoidalari asosida shakllantiriladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

- Azizxodjayeva N.N Pedagogik texnologiyalarva pedagogik mahorat.-T.: Moliya2003.-192b
Aripov M Internet va elektron pochta asoslari.-T.:Iqtisod moliya,2000.-218b.
Ермолаев Е.И. Модульные обучение в вузе: Его основные учебные элементы.
Пензинский университет.2010.-75с
Ishmuxamedov R. Innovatsion texnologiyalar asosida ta'lim samaradorligini oshirish yo'llari.-
T.: TDPU. 2005y.

INTEGRATIV YONDASHUV ASOSIDA TALABALARNING IJROCHILIK MAHORATINI RIVOJLANTIRISHDA KASBIY TAYYORGARLIK KOMPONENTLARI

Muallif: Qarshiboev Zoxidjon O‘ralboy o‘g‘li ¹

Affilyatsiya: Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti tayanch doktoranti ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14408528>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada integrativ yondashuv asosida talabalarning ijrochilik mahoratini oshirishning kasbiy komponentlari to‘g‘risidagi ma‘lumotlar keltirib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: integratsiya, yondashuv, ko‘nikma, qobiliyat, mahorat, ijrochilik, komponent, kasbiy tayyorgarlik, tizim, yaxlitlik.

Ta’lim darajasida har bir talaba faol kognitiv faoliyatga jalb qilinadi, bu ham maxsus (musiqiy) ko‘nikmalarni, ham umumiy pedagogik ko‘nikmalarni qo‘llashni talab qiladi; shuningdek, ushbu bilim va ko‘nikmalarni qayerda, qanday va nima uchun qo‘llash mumkinligini aniq anglash; bunday holda, voqelikni tizimli-yaxlit idrok etishga tayyorgarlikni shakllantirish zarurati tasdiqlanadi, o‘z faoliyatini aks ettirish qobiliyatiga.

Hozirgi vaziyatda, jamiyat ta’limga, aniqrog‘i, talaba shaxsining bilim darajasi va rivojlanish darajasiga yangi talablarni qo‘yadi, bizning fikrimizcha, kasbiy tayyorgarlik jarayonining bunday tabiati eng samarali va istiqbolli bo‘lib, o‘quv jarayonini hisobga olgan holda tashkil etishga imkon beradi:

ta’lim mazmunini birlashtirish tamoyili;

ta’limning kasbiy va pedagogik yo‘nalishi;

talabaning shaxsiyati, uning qiziqishlari, moyilligi va qobiliyatiga, shuningdek, o‘z-o‘zini tarbiyalash tajribasini va bo‘lajak mutaxassisning individualligini rivojlantirishga yo‘naltirish.

Oliy ta’limda bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi, bir tomondan, o‘quv jarayonini eng maqsadga muvofiq ravishda qurishga imkon beradigan ta’limni optimallashtirishni, ikkinchi tomondan, asosiy e’tibor ta’lim uchun qulay kasbiy pedagogik shart - sharoitlarni yaratishga qaratilgan faoliyatlarni o‘z ichiga oladi.

Natijada, bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining kasbiy faoliyatga tayyorlash uchun talabaning o‘zini professional sifatida namoyon etadigan haqiqiy pedagogik mexanizmlarini tabiatiga mos keladigan o‘quv sharoitlarini modellashtirish kerak. Bu yo‘nalish talabalarni an’anaviy xonandalik fanidan ijrochilik mahoratini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining kasbiy faoliyatida musiqiy va pedagogik kabi uning tarkibiy qismlarga ajralgan holda bo‘lganligi sababli, talabalarni o‘qitish jarayoni ushbu tarkibiy qismlarning integratsiyasi asosida qurilishi kerak. Bularning barchasi musiqa ta’limi bakalavriat ta’lim yo‘nalishi talabalarini, birinchi navbatda, har tomonlama kasbiy tayyorlash vazifasini ilgari suradi, psixologik va pedagogik fanlar talabalar tomonidan olingan bilim va ko‘nikmalarga asoslanib, bitta musiqiy sikl doirasida va keyinchalik ular o‘rtasidagi rivojlanishlar asosida takomillashib boradi [1].

Integrativ yondashuvlardan foydalangan holda musiqa ta’limi yo‘nalishi talabalarining bilim va ko‘nikmalarini bir butunga birlashtiradigan, ularning aloqadorligini ta’minlaydigan eng muhim shart – bu

kasbiy ta'limning barcha bosqichlarida, u yoki bu darajalarida chuqur pedagogik yo'nalishni rivojlantirish, uni bo'lajak musiqa o'qituvchisi kasbiy faoliyatiga yaxlit izchil tayyorlashni amalga oshirish lozim.

Shunday qilib, an'anaviy xonandalik fanidan talabalarni ijrochilik mahoratini rivojlantirishni o'rganish jarayonida talabalarni kasbiy tayyorlash (yakka, jamoaviy kuylash, auditoriya mashg'ulotlari jarayonida, auditoriyadan tashqari mashg'ulotlarda, mustaqil ta'lim jarayoni) da tashkil etilishi kerak.

Integrativ yondashuv asosida talabalarning ijrochilik mahoratini rivojlantirishda kasbiy tayyorgarlik komponentlari		
Pedagogik tayyorgarlik		Kasbiy tayyorgarlik
umumiy kasbiy fanlar (pedagogika, musiqa psixologiyasi, o'qitish metodikasi, o'qitishda pedagogik texnologiyalar, psixologiya, seminar, musiqiy ta'lim pedagogikasi va metodologiyasi; referat, kurs ishlarini yozish, ilmiy, amaliy va ilmiy-nazariy anjumanlarda ishtirok etish.	Integratsiya	Musiqiy nazariy fanlar (an'anaviy xonandalik, musiqa nazariyasi, o'zbek xalq musiqa ijodi, ansambl sinfi, cholg'u ijrochiligi, xonandalik ijrochiligi, musiqa tarixi, dirijyorlik)ni o'zlashtirish; konsert dasturlarini tayyorlash, tanlov, festivallarda ishtirok etish; ustoz-shogird an'anasi asosida ishlash; ustoz san'atkorlar bilan bo'lgan ijodiy uchrashuvlarda ishtirok etish, yakkaxon konsert dasturini tayyorlash, ochiq darslarga ishtirok etish;
O'quv va pedagogik amaliyot, musiqiy va pedagogik seminarlarda ishtirok etish, bitiruv malakaviy diplom ishi oldi amaliyotini o'tash, bitiruv malakaviy diplom ishini yozish, tadqiqot ishlarida ishtirok etish		

Talabalarda an'anaviy xonandalik ijrochiligi mahoratini egallashda integrativ yondashuvning yana bir usuli bu – o'quv va pedagogik amaliyotlar, musiqiy va pedagogik seminarlar, bitiruv malakaviy diplom oldi va diplom ishlarini tayyorlash, ilmiy-tadqiqot ishlari turli uslub va janrlardagi asarlarni ijro etish qobiliyatini rivojlantirishga asoslanadi. Musiqa asarining badiiy qiyofasi, o'zining ijrochilik tajribasi asosida ochib berish qobiliyati, shuningdek, maktab musiqa tinglash dasturlariga kiritilgan xonandalik ijro repertuarining o'ziga xos xususiyatlari to'g'risida bilim olish asosida tarkib toptiriladi. Kasbiy amaliy ijrochilik tayyorgarlik jarayonida talabalarning turli yosh xususiyatlariga, ularning musiqiy tayyorgarligi darajasiga mos keladigan an'anaviy xonandalik asarlarini tanlashni va uni yuqori professional ijrosi sifatida o'rganishi kerak [2].

Integrativ yondashuv asosida talabalarning ijrochilik mahoratini rivojlantirish jarayonida musiqiy nazariy bilimlardan foydalanmasdan an'anaviy xonandalik asarlari o'rganishni tasavvur qilishning iloji yo'q. Talaba musiqa nazariyasi, xonandalik fanlari uyg'unligini ijrochilik o'quv kurslarida olgan musiqiy asarlarni tahlil qilish usullari maxsus fanlarni o'rganish auditoriya va auditoriya mashg'ulotlaridan tashqarida qo'llanilishi kerak. Turli an'anaviy xonandalik bastakorlarining asarlari uslubini, musiqa tilining xususiyatlarini aniqlash, transpozitsiya qilish, akkompanimentni tanlash qobiliyati – bularning barchasi bo'lajak musiqa o'qituvchisining kasbiy faoliyatini pedagogik muammolarini hal qilishga yordam beradi.

Shu nuqtai nazardan olib qaraganda an'anaviy xonandalik fani ijrochiligi fani predmeti sifatida: yakka xonandalik, jamoaviy kuylash, ansambl bilan ishlash, mustaqil kuylash, yakka kuylash kabi bir qator integrativ yondashuv asosida kasbiy yo'nalishga hissa qo'shadi.

Shunday qilib, maxsus fanlarning mazmuni maktabda ishlash uchun alohida ahamiyatga ega bo'lgan jihatlarni aniqlashi kerak.

Biz faqat umumiy pedagogik va maxsus bilim va ko'nikmalarni rivojlantirishning integratsiyasi asosida kafedra musiqa o'qituvchisi tomonidan professional mahoratni egallash uchun sharoit yaratish mumkin degan ishonchdan kelib chiqamiz. Agar tarkibiy qismlardan biri ustun rivojlanishni qabul qilsa, bu musiqa pedagogikasi faoliyatni amalga oshirishda qiyinchiliklar va nomutanosibliklarga olib keladi.

Integrativ yondashuv asosida talabalarning ijrochilik mahoratini rivojlantirish barobarida talabalar barcha fanlar bo'yicha ozmi-ko'pmi ijrochilik mahorati yuzasidan teng tayyorgarlikka ega bo'ladilar, bo'lajak musiqa o'qituvchilari (zarur dastlabki musiqiy tayyorgarlik tufayli) oliy ta'lim tizimida allaqachon mavjud bo'lgan maxsus bilim va ko'nikmalar (ijrochilik) bilan kelishadi. Xuddi shuningdek, ular ko'pincha kasbiy musiqiy, psixologik va pedagogik bilimlarga ega emaslar. Shunday qilib, maxsus tayyorgarlik dastlab bo'lajak musiqa o'qituvchisining umumiy kasbiy va pedagogik darajasidan olinadi. Ushbu qarama – qarshilikni faqat talabalarning kasbiy tayyorlash jarayonida kompleks ijrochilik talablari qo'yilgan taqdirdagina bartaraf etish mumkin.

Shunga qaramay, shuni ta'kidlash kerakki, bitta fan doirasida o'quv fanlari yoki ularning tarkibiy qismlari, shuningdek bilim sohalarining har qanday birlashishi mohiyatan integratsiyasi emas, balki, bunday jarayonda, asosiy g'oya zarur, uni amalga oshirish ajralmas aloqani, o'quv kursining yaxlitligini ta'minlaydi. Faqatgina bu holda integratsiya oliy ta'lim tizimida bo'lajak musiqa o'qituvchisining kasbiy tayyorlash jarayonining samaradorligi va yaxlitligini oshirishga qaratilgandir.

Yaxlit pedagogik ta'sir tizimi ostida biz (L. G. Archajnikova bilan bir qatorda) tarkibning (pedagogika, musiqa ta'limi va san'ati) o'zaro bog'liqligi va o'zaro aloqadorligini, talabalarning zamonaviy bilimlar tizimini maqbul egallashiga va ularning bilim va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan o'qitish usullari shakllari va to'plamini tushunamiz [3].

Integratsiyaning umumiy mazmunini tanlash va tashkil etishda, ushbu tarkibni ma'lum bir darsda tashkil etish va moslashtirishda o'zini namoyon qilishi kerak. Agar hozirgi vaqtda o'quv adabiyotlari va tavsiyalarida integratsiya umumiy talab sifatida mavjud bo'lsa, unda musiqiy-nazariy fanlar professor-o'qituvchilarining talaba bilan aniq ishida ushbu tarkibiy qismlarning nisbati (musiq va pedagogik) ko'pincha yetarli darajada uyg'un emas, muvozanatli va ko'proq darajada bo'lajak musiqa o'qituvchisining mahoratiga, shuningdek talabaning shaxsiyatiga, uning qobiliyatlari darajasiga bog'liq. Shunday qilib, bo'lajak musiqa o'qituvchisining muvaffaqiyatli kasbiy faoliyati uchun zarur bo'lgan musiqiy va pedagogik bilim va ko'nikmalarning yaxlit xususiyatini ta'kidlash kerak.

Yuqorida aytilganlarning barchasi, fikrimizcha Integrativ yondashuv asosida talabalarning ijrochilik mahoratini rivojlantirish, xonandalik ijrochiligi bo'yicha ijrochilik mahorati tayyorgarligini takomillashtirish vositalaridan biri musiqa o'qituvchisini bo'lajak kasbiy faoliyatga yaxlit tayyorlashni ta'minlaydigan ta'lim mazmunini rivojlantirishga integral yondashuv bo'lishi mumkinligini tasdiqlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Kushaev I. A., Axtamov I. I. An'anaviy professional musiqaning pedagogik asoslari (doston san'ati misolida) // Akademiya. – 2020. – Yo'q. 11 (62). – 59-62-betlar. URL: <https://cyberleninka.ru>
2. Madrimov B. X. O'zbek milliy xonandalik san'ati va estrada janrining zamonaviy yoshlar ongiga ta'siri // Fan, texnika va ta'lim. – 2021. – Yo'q. 2-1 (77). – 55-58-betlar. URL: <https://cyberleninka.ru>
3. Mamajanova E. O'zbek musiqasi tarixi (O'zbekiston kompozitorlari ijodi: shaxslar, davrlar, janrlar) // Oliy musiqa o'quv yurtlari uchun darslik. "Toshkent-Musiqa" nashriyoti. – 2020. URL: <http://lib.jizpi.uz>

BO’LAJAK MUSIQA O’QITUVCHILARINING BADIY IJOD QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH SHARTLARI

Muallif: Saddinov Alisher Atadjanovich ¹

Affilyatsiya: Mustaqil tadqiqotchi ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14408754>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada bo’lajak musiqa o’qituvchilarining badiiy ijod qobiliyatlarini rivojlantirishning ayrim shartlari haqida ma’lumotlar keltirib o’tilgan.

Kalit so’zlar: o’qituvchi, musiqa, badiiy ijod, qobiliyat, rivojlanish, shartlar, metodik, qarashlar.

Bo’lajak musiqa o’qituvchilarining badiiy ijod qobiliyatlarini rivojlantirishda metodik tayyorgarlik bastakorning tugallangan mukammal asari shaklida namoyon bo’ladi. San’at aql bovar qilmaydigan mukammallikni anglashga, dunyo tartibini go’zalligini, uning haqiqatini ifodalovchi badiiy ijod natijasida yuzaga kelgan vosita bo’lib xizmat qilishga chaqiradi. Badiiy ijod uchun dunyo to’liq tugallanmagan, chunki tabiiy go’zallik o’zi og’irlikni yenga olmaydi. Shu sababli dunyoni ma’naviy kuch bilan o’zgartirish vazifasini asosiy maqsadi “takrorlash emas, balki tabiat boshlagan ijodiy ishni davom ettirish bo’lgan, bu ishni yolg’iz ijodkor o’z zimmasiga oladigan ongli odamga ishonib topshiradi.

Bo’lajak musiqa o’qituvchilarining badiiy ijod qobiliyatlarini metodik rivojlantirishda musiqa san’atining eng oliy vazifasi sifatida “jismoniy hayotni ma’naviy hayotga aylantirish”, “borlikning ruhiy organizmini yaratish” kabi ulkan nazariy g’oyalarni tushuntirish maqsadaga muvofiq bo’ladi. Darhaqiqat, borliqda hech qanday o’zgarmagan materiya qolmaydi. Mahalliy olimlardan Q.Panjiyev “mukammal san’at bizning real hayotimizni o’zgartirishi kerak va u o’tmish an’alarini o’zida singdirgan, kelajak avlodni ma’naviy jihatdan aynan milliy ruhda tarbiyalaydigan g’oyat ulkan an’alarni o’zida singdirishi lozim” deydi. Darhaqiqat bu borada bastakor-ijodkorning badiiy ijod namunasi – ilohiy harakat, bo’lajak musiqa o’qituvchilariyat dunyoni yaxshilash uchun ilohiy ishni davom ettiradigan qobiliyatdir. “...Ijod – umumiy va maxsus ikkita bir-biriga chambarchas bog’liq bo’lgan maqsadni ko’zda tutuvchi jarayondir. Umumiy - haqiqiy g’oyaning timsolidir ya’ni yorug’lik va hayot, tabiiy go’zallikning turli shakllarida; asosiy maqsad - bo’lajak musiqa o’qituvchilarining badiiy ijod qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladigan ya’ni tana go’zalligi bilan birga yorug’lik va hayotning eng yuqori ichki quvvatini ifodalovchi shakl, bu o’z-o’zini anglash demakdir.

Bugungi kunda bo’lajak musiqa o’qituvchilarining badiiy ijod qobiliyatlarini metodik rivojlantirishda M.M.Baxtinning estetik qarashlari tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Olim badiiy asarning paydo bo’lishi jarayonida ma’naviy, axloqiy va estetik bog’liqligini hisobga olish zarur deb hisoblagan. Bastakor avvalo ma’naviy-axloqiy, pedagogik, ijtimoiy, kasbiy munosabatda bo’ladi va shundan keyingina - badiiy-axloqiy munosabatni taklif etadi. Muallif qahramon va uning dunyosiga nisbatan sof estetik pozitsiyani egallashdan oldin o’zi sof hayotiy pozitsiyani egallashi kerak. Qahramonning konteksti ma’naviy va axloqiy, muallifning konteksti esa badiiy va axloqiy munosabatdir. Badiiy ijod voqea sodir bo’lishi uchun muallifning “tashqarida mavjudligi” bo’lishini ta’minlaydi. “Tashqarida” pozitsiyasi voqeani “tugatish” imkonini beradi, chunki, u muallifga o’zini boshqa tilga o’tkazishga, boshqa odamlarning hayotiga ko’shib turishga yordam beradi, buni odatiy hayotda qilish

juda qiyin, ammo badiiy ijodda busiz ilojsiz. Baxtinning soʻzlariga koʻra, muallifning qahramonga nisbatan “tashqaridan nazari” badiiy olamni yaratish uchun shartdir.

Tadqiqot davomida biz tomonidan taklif etilayotgan mulohaza – bu oʻzaro ikki tomonlama amalga oshiriladigan dialogik aloqa. Ammo ular bir-birining oʻrnini bosadigan turli xildagi, koʻpincha qarama-qarshi uslubdagi monolog emas. Dialog – bu janrning “xotirasi” bilan, qahramon (haqiqiy va potensial) bilan, badiiy boʻlmagan haqiqat bilan, qahramonlarning qadriyat yoʻnalishi bilan muloqoti, shu jumladan “yashirin” dialogik, maxsus logoseradagi koʻp tilli soʻzlar va sukunatli dialogdir.

Ammo biz tomonimizdan aynana boʻlajak musiqa oʻqituvchilarining qobiliyatlari rivojlantirish bilan bogʻliq boʻlgan badiiy ijod masalasi boʻyicha asosiy eʼtibor hayotga badiiy nazar va umuman ijod jarayonini oʻziga xos tomonlarini, ongning ratsional-mantiqiy qatlamiga, ularning oʻziga xosligida aks ettirishning emotsional-hissiy shakllarini tushuntirishga qaratilgan. Keyin ilmiy fikrlar yuqoridagi gʻoyalarni rivojlantirish, oʻzgartirish va takomillashtirish yoʻnalishi boʻyicha ketgan. Shu bilan birga, baʼzi maxsus masalalar – badiiy va ilmiy ijodda umumiy va turli masalalar koʻtarilgan. Badiiy va ilmiy ijodning umumiy tarkibiy qismlari nimada, ularning farqlari nimada, musiqiy va ijrochilik faoliyatining oʻziga xos xususiyatlarini nima belgilaydi? degan savollarga jaob berish ayni oʻrinlidir. Ha, albatta, ilmiy va badiiy ijod oʻrtasida umumiy faktorlar mavjud: olim ham, bastakor ham oʻzlarini qiziqtirgan narsalar ustida ishlaydi; ikkalasida ham ijodning ilhom va bir damlik kulmanitsion choʻqqisiga chiqqan lahzalari bor; ilm-fan va sanʼatda ijodiy tasavvur zarur, uning yordamida real hayotdan, mantiqdan “ajralgan holda” boʻlish lozim, ikkala sohada ham intuitsiyaning ahamiyati katta.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI

- Panjiyev Q.B. Musiqa oʻqitish metodikasi. Darslik. Toshkent. 2023. 306 b.
- Panjiyev Q.B. Oʻzbek xalq qoʻshiqlari vositasida boʻlajak musiqa oʻqituvchilarining kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish. Monografiya. 2022, 202 b.
- Ibrohimjonova G.A., Yuldoshev U.Yu. Musiqa nazariyasi. Darslik. Toshkent. 2017
- Abdullin E.B. Teoriya i praktika muzqkalnogo obuchenie v obsheobrazovatelnoy shkole. M. 1983.
- Ibrohimov O.A. “Oʻzbek xalq musiqa ijodi” (metodik tavsiyalar 1-qism), Toshkent. 1994-y. B. 62.
- Karabaev U. Etnokultura (Traditsionnaya narodnaya kultura): Ucheb. Posobie Toshkent, Sharq. 2005. St. - 240.

MUSIQIY-NAZARIY FANLARNI O‘QITISHDA INNOVATSION TA’LIM TEXNOLOGIYALARI

Muallif: Shuxrat Qoraboyev Erkinovich ¹

Affilyatsiya: O‘zbekiston davlat san’at va madaniyat institute “Milliy qo‘shiqchilik” kafedrası o‘qituvchisi ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14408824>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada musiqiy-nazariy fanlarni o‘qitishda innovatsion ta’lim texnologiyalarining qo‘llanilish imkoniyatlari va afzalliklari tahlil qilingan. Kompyuter dasturlari, mobil ilovalar, masofaviy ta’lim platformalari, shuningdek, virtual haqiqat kabi zamonaviy vositalar orqali ta’lim jarayonini interaktiv va samarali tashkil etish usullari ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: Musiqiy nazariy fanlar, innovatsion texnologiyalar, raqamli ta’lim, masofaviy o‘qitish, mobil ilovalar, kompyuter dasturlari, virtual haqiqat, xorijiy tajriba, musiqa pedagogikasi, interaktiv ta’lim.

Zamonaviy ta’lim jarayonida innovatsion texnologiyalarni qo‘llash nafaqat o‘quv jarayonini boyitadi, balki talabalar bilimini mustahkamlash va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Musiqiy-nazariy fanlar, jumladan, solfejio, musiqiy tahlil va kompozitsiya, talabalardan murakkab jarayonlarni tushunishni talab qiladi. Shuning uchun o‘qitish jarayonida interfaol va texnologik yondashuvlardan foydalanish ta’limning sifatini oshirish uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqolada musiqa nazariyasini o‘qitishda innovatsion texnologiyalarni qo‘llashning afzalliklari va amaliy yondashuvlari tahlil qilinadi.

Innovatsion texnologiyalar ta’limda. Innovatsion ta’lim texnologiyalari deganda, zamonaviy axborot vositalari, interaktiv dasturlar, masofaviy ta’lim platformalari va raqamli qurilmalardan foydalanish tushuniladi. Ushbu vositalar musiqa nazariyasi bo‘yicha o‘quv materiallarini o‘zlashtirishni osonlashtiradi va qiziqarli qiladi.

Musiqiy nazariyada texnologik yondashuv. Musiqiy-nazariy fanlarda innovatsion texnologiyalar:

1. Vizualizatsiya va interfaollikni oshirish (nota dasturlari, audio-vizual ilovalar).
2. Talabalar bilim darajasini mustaqil baholash imkoniyati (onlayn testlar va virtual mashg‘ulotlar).
3. Ijodiy jarayonlarni rag‘batlantirish (musiqiy kompozitsiyalar yaratish uchun dasturlar).

Amaliy yondashuvlar va vositalar

1. Kompyuter dasturlari.

Musiqiy nazariy fanlarni o‘qitishda Sibelius, Finale va MuseScore kabi nota tahrir dasturlari talabalar uchun samarali o‘quv vositalaridir. Bu dasturlar yordamida talabalar:

Harmonik progressiyalarni tahlil qilish;

Kompozitsiyalarni yaratish va tahrirlash;

O‘quv materiallarini audio formatda tinglash imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

2. Masofaviy ta’lim platformalari.

Masofaviy o‘qitishda Zoom, Moodle, va Google Classroom kabi platformalar musiqa nazariyasini interfaol o‘rganishni qo‘llab-quvvatlaydi. Audio va video materiallardan foydalanish o‘quv jarayonini yanada qiziqarli qiladi.

3. Mobil ilovalar.

Talabalar uchun maxsus ishlab chiqilgan ilovalar (masalan, Tenuto, EarMaster) orqali:

Musiqiy eshitishni rivojlantirish;

Chordlarni aniqlash va tahlil qilish;

Ritmik va melodik topshiriqlarni bajarish imkoniyatlari mavjud.

4. Virtual haqiqat (VR) va kengaytirilgan haqiqat (AR).

Virtual vositalar yordamida musiqiy jarayonlarni vizualizatsiya qilish mumkin. Masalan: Harmonik progressiyalarni 3D formatda tasavvur qilish;

Musiqiy asarlarni tahlil qilishda immersiv tajribadan foydalanish.

Ilmiy-tadqiqot natijalari va tahlil

Innovatsion texnologiyalarni o'quv jarayoniga joriy etish bo'yicha o'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki:

Interfaol vositalar bilan ishlash talabalarining o'zlashtirish darajasini 25-30% ga oshiradi. Virtual va raqamli vositalardan foydalangan talabalar o'z kompozitsiyalarini yaratishda o'zini ishonchli his qilishadi. Musiqiy nazariyada texnologiyalardan foydalanish auditoriya mashg'ulotlariga nisbatan qiziqishni oshiradi.

Xorijiy tajriba. AQSh. Musiqiy nazariy fanlarda SmartMusic va Auralia dasturlari keng qo'llaniladi. Bu dasturlar musiqiy tinglash va nazariy topshiriqlarni avtomatik baholash imkoniyatini beradi.

Yevropa. Yevropaning ko'plab musiqa akademiyalarida talabalarga virtual sinflar orqali nazariy fanlarni chuqur o'rganish taklif qilinadi. Masalan, Germaniyada musiqiy pedagogika texnologik echimlar asosida olib boriladi.

Osiyo. Yaponiya va Janubiy Koreyada mobil ilovalar yordamida musiqa nazariyasi o'qitiladi. Bu davlatlarda talabalar raqamli texnologiyalarni o'zlashtirishga alohida e'tibor qaratadilar.

Xulosa va tavsiyalar

1. Innovatsion texnologiyalarni keng joriy etish. Musiqiy nazariy fanlar uchun moslashtirilgan milliy dasturlarni ishlab chiqish zarur.

2. O'qituvchilarni malaka oshirish kurslariga jalb qilish. Zamonaviy texnologiyalarni o'rgatishga yo'naltirilgan maxsus dasturlar ishlab chiqilishi kerak.

3. Infratuzilmani takomillashtirish. Musiqa sinflarini zamonaviy texnik jihozlar, jumladan, interaktiv taxtalar va raqamli dasturlar bilan ta'minlash talab etiladi.

4. Xalqaro tajribani o'rganish va moslashtirish. Xorijiy ta'lim dasturlari va texnologiyalarini mahalliy sharoitga moslashtirish O'zbekistonning ta'lim tizimini yangi bosqichga olib chiqadi. Innovatsion texnologiyalarning o'quv jarayoniga keng joriy etilishi musiqiy nazariy fanlarni o'qitishning samaradorligini oshirish va zamonaviy talablarga javob beradigan mutaxassislarni tayyorlashga xizmat qiladi. Bu esa milliy ta'lim tizimining xalqaro standartlarga moslashishiga hissa qo'shadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Anderson, C. A. (2015). Innovative Technologies in Education: Applications for Music Education. *Journal of Music Education Technology*, 23(2), 45-59.

Brown, S., & Green, T. D. (2018). The Impact of Technology on Music Education: Current Trends and Future Directions. *Music Educators Journal*, 104(4), 47-55.

Jang, S. K. (2017). Integration of Mobile Applications in Music Theory Instruction: A Case Study from South Korea. *Asia-Pacific Journal of Arts Education*, 35(3), 233-248.

Kaufman, M. L. (2019). Technological Advances in Music Pedagogy: Bridging the Gap Between Theory and Practice. *International Review of Music Education*, 66(2), 101-112.

MUSIQA O’QITUVCHISI – YUKSAK MA’NAVIYAT VA MADANIYAT SOHIBI BO’LMOG’I ZARUR

Muallif: Siddiqova Gulnoza Sharaviddinovna ¹

Affilyatsiya: JDPU katta o’qituvchisi ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14408888>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada ta’lim sohasida olib borilayotgan ishlarni samarali va sifatli olib borishda musiqa o’qituvchilarining yuksak bilim, malaka va iqtidorlarini orttirish, o’qituvchining pedagogik faoliyatga ijodiy yondashuvi va ijtimoiy faolligiga o’z ta’sirini o’tkazish, metodik tayyorgarlikka asos bo’ladigan mi’yoriy bilim va malaka majmuasi ko’rsatilgan.

Kalit so’zlar: yaxlitlik, vosita, metod, kontsepsiya, innovatsion, ritmik harakatlar.

Yangi O’zbekistonni yangicha boshqarish ijtimoiy va iqtisodiy sohalardan yangicha innovatsion g’oyalar ilgari surilayotgan bir paytda ta’lim sohasidagi yangiliklar va o’zgarishlar bugungi kun ta’lim sohasida faoliyat ko’rsatayotgan pedagog xodimlar oldiga ham talaygina vazifalar va o’z ustilarida tinimsiz ish olib borish masuliyatini yuklaydi. Ayniqsa madaniy sohada ish olib borayotgan ma’naviy ma’rifiy soha vakillari va musiqa o’qituvchilari ilg’or va tezkorlik bilan o’sib kelayotgan yosh avlodga talab darajasidagi bilim va ko’nikmalarni berish uchun o’zlarini tayyorlashlari zarur.

Ma’lumki, g’oyaviy-siyosiy yetuklik ilmiy-metodik tayyorgarlikning tarkibiy qismi bo’lgan metodologik bilim, ko’nikma va malakalarga asos bo’lib xizmat qiladi. Ijtimoiy va ijodiy faollik o’qituvchining o’z kasbiy tayyorgarligini muntazam orttirishi, yuksak kasb-hunar madaniyatiga ega bo’lgan o’qituvchining pedagogik faoliyatga ijodiy yondashuvi va ijtimoiy faolligiga o’z ta’sirini ko’rsatadi.

Musiqa o’qituvchisining metodik tayyorgarligiga asos bo’ladigan me’yoriy hujjatlar bilim, ko’nikma va malakalar majmuasi:

- ta’lim-tarbiya jarayonining yaxlitligi, ta’lim mazmuni, vositalari, metodlari va shakllarining uzviyligini tasavvur qilishi;
- musiqa bo’yicha darsdan, sinfdan va maktabdan tashqari ta’lim-tarbiya ishlarining mazmuni, shakllari va mazkur mashg’ulotlarni tashkil qilish yo’llarini;
- umumiy o’rta va o’rta maxsus, kasb-hunar ta’limi hamda oliy ta’limning davlat ta’lim standartlarini;
- yangi tahrirdagi davlat ta’lim standarti va o’quv dasturining amaldagi DTS va dasturdan farqini;
- umumiy o’rta va o’rta maxsus, kasb-hunar ta’limi muassasalarida ilmiy-uslubiy, tajriba-sinov ishlarini olib borish tartib qoidalarini bilishni;
- umumiy o’rta va o’rta maxsus, kasb-hunar ta’limi muassasalarida o’quvchilarni kasbga yo’llash ishlarining tartibi, maqsad va vazifalari haqida ma’lumotga ega bo’lishi, musiqa yo’nalishida kasbga yo’llash ishlarini olib borishni;
- musiqani chuqur o’zlashtirishga ixtisoslashgan maktab yoki sinflarda qo’llanilayotgan dastur, ta’limiy va tarbiyaviy ishlarining mazmun-mundariyasi, DTS, mazkur ta’lim tarbiya jarayonini tashkil etishga qo’yiladigan didaktik talablar, shakl va usullarini;

- musiqani o'qitish jarayonida o'quvchilar qalbi, ongiga milliy istiqloq g'oyasini singdirishning mazmuni, vositalari, metodlari va shakllarini;
- musiqani o'qitish jarayonida o'quvchilarni huquqiy, iqtisodiy, ekologik, sanitariya-gigienik tarbiyalashning mazmuni, metodlari va shakllarini bilishi va amaliyotga qo'llay olishni;
- zamaonaviy axborot kommunikatsion texnologiya vositalarni dars jarayonida qo'llay olish mahoratiga ega bo'lishi;
- musiqani o'qitish jarayonida o'quvchilarni milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat, mustaqillik printsiplari va ona Vatanga sadoqat ruhida tarbiyalashning mazmuni, metodlari va shakllarini bilish va amaliyotga qo'llay olishni;
- musiqadan o'quv dasturi, DTS, darsliklar va o'quv-metodik qo'llanmalarni tahlil qilishni;
- musiqani o'qitish kontseptsiyasi, metodik yondashuvlar asosida o'quv jarayonini tashkil eta olishni;
- musiqa o'quv fanining asosiy g'oyalari, maqsadi va vazifalari, shuningdek, boblar, mavzularning maqsadi va vazifalarini aniqlay olishni; – musiqani o'qitishda zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalarini qo'llay olishni;
- o'quvchilar bilimni nazorat qilish va baholashning zamonaviy usullarini bilishi va olingan natijalarni tahlil qila olishi, baholash tizimini mukammal bilish va qo'llay olishni;
- musiqa darslariga qo'yiladigan didaktik talablardan xabardor bo'lishi, ularni kuzatish va tahlil qilish malakasini o'zlashtirishni;
- musiqa o'qituvchilarining ilg'or ish tajribalarini aniqlashi va ularni o'zlashtira olishi hamda amaliyotga qo'llash malakasiga ega bo'lishi;
- musiqa o'quv xonalari, laboratoriyalarini namunaviy jihozlash, tegishli me'yoriy hujjatlarni bilishi, jihoz, ko'rgazmali vosita, didaktik va tarqatma materiallarni tayyorlash, saqlash, butlash va boyitish yo'llarini bilishi, ulardan samarali foydalangan holda o'quv mashg'ulotlarini tashkil etish va o'tkazish tajribasiga ega bo'lishi lozim.

Dars samaradorligini oshirishda o'qituvchiga tayyorgarligi yaxshi bo'lgan o'quvchilarga va musiqa sohasida muvaffaqiyat qozongan iqtidorli sinflar uchun dastur talabini bir oz oshirish huquqi berish muhim ahamiyatga ega. Ayni vaqtda o'quvchilaraga yakka tartibda musiqa o'rgatish, tashkillashtirishga e'tibor berish, bu ishga ota-onalar jamoatchiligini ham jalb etish lozim. O'qitish davrida musiqa sohasida muntazam ravishda ish olib borilishi natijasida o'quvchilar musiqa savodiga ega bo'lib, musiqani sevadigan, yirik musiqa asarlarini, shuningdek, konsertlarni, radio va televideniye orqali beriladigan musiqali eshittirishlarni mehr qo'yib tinglaydigan, badiiy havaskorlik to'garaklarida yetarli tayyorgarlik bilan faol qatnashadigan kishilar bo'lib yetishadilar. Bu tadbirlarni amalga oshirishda sinf rahbarlari va ota-onalar musiqa o'qituvchisiga yaqindan yordam berishlari zarurdir. Hozirgi zamonaviy ta'lim tizimida zamonaviy texnik vositalar: DVD, MP-3, televizor, kompyuterlardan foydalanib musiqiy darslarni tashkil etish, texnika yangiliklaridan hamda ijtimoiy fanlar pedagogika, xususi mutaxassislik bo'yicha ilg'or texnologiyalar asosida darslarni olib borish ko'zda tutilgan.

Ma'lumki, bugungi kun ta'limi oldida qo'yilgan zamonaviy talablardan yana biri musiqa o'qituvchilarining kasbiy mahoratida psixologik bimonligi, savodxonligi va madaniyatini o'zliksiz oshirib borishdan iboratdir. Musiqa madaniyati darslarida o'quvchilarning musiqiy faoliyatlarini tashkil etishda ya'ni jamoa bo'lib kuylashi, musiqa tinglashi, bolalar cholg'u asboblari jo'r bo'lishi va musiqiy ritmik xarakterlar bajarishida asosan yoshiga xos xususiyatlarini hisobga olish, rag'barlantirishning o'ziga xos psixologik mexanizimidan foydalanish, idrok etish qobiliyati, eshitish xotirasini mashq qildirish, fikrlash va ijodiy yondovushini yo'naltirish o'qituvchining darsni psixologik talablarga asosan tashkil etishiga ko'p jihatdan bog'lidir.

Aslida o'qituvchi o'z diqqatini o'quvchi shaxsining qabul qilish xususiyatlariga, diqqati faolligiga, darsning didaktik tomoniga, o'quvchining ma'lumotlilik darajasiga qoniqish doirasiga, musiqa o'qitishning usullarini va optimal metodlarini tanlashga va boshqalarga jalb qilmog'i muhimdir.

Yuksak kasb-hunar madaniyatiga ega bo'lgan mutaxassis sifatida o'zida ijtimoiy va ijodiy faollik, g'oyaviy-siyosiy, ma'naviy-axloqiy yetuklikni mujassamlashtirsa, yuqori malakali raqobatbardosh pedagog sifatida respublikaning iqtisodiy tarmoqlarida malakali kadrlar tayyorlash ishida o'zining munosib hissasini qo'sha oladi. Pedagog kadrlarning ijtimoiy va ijodiy faolligi, g'oyaviy-siyosiy, ma'naviy-axloqiy yetukligi o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi va ularning tarkibiy qismlariga bevosita va bilvosita ta'sir ko'rsatadi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, yuqori malakali raqobatbardosh pedagogik kadr bo'lgan musiqa o'qituvchisi, o'z navbatida, yuksak ma'naviyat va madaniyat sohibi, milliy istiqbol mafkurasi va g'oyalarini singdirgan shaxs sifatida, ta'lim-tarbiya jarayonidagi istiqbol vazifalarini ilgari surish va hal etish orqali jamiyat taraqqiyotiga munosib hissa qo'shadi, hayotda mustaqil ravishda mo'ljalni to'g'ri ola biladi. Musiqa o'qituvchisini tayyorlashda kasbiy tayyorgarlikning tarkibiy qismlari, yuqori malakali raqobatbardosh pedagogik kadr va shaxs sifatidagi xususiyatlarini yaxlit holda tasavvur qilib, ularning o'rtasidagi uzviylikni amalga oshirish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

- Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. - T.: «O'qituvchi», 1992.
- Актуальные проблемы возрастной и педагогической психологии. Под.общ.ред. И.Ивашенко и др. - МИНСК: «Высшая школа», 1980.
- Barotov SH.R. O'quvchi shaxsini o'rganish usullari. - T.: «O'qituvchi», 1995. -86-b.
- Jo'raev R. Kadrlar tayyorlash milliy dasturini amalga oshirishdagi umumiy o'rta ta'lim vazifalari. // «Pedagogik mahorat», 2001, 2-son-2-10-b.
- Imomnazarov M.S., Eshmuhammedov M. Milliy ma'naviyatimiz asoslari. (Oliy o'quv yurtlar uchun ma'ruza matnlari) - T.: ToshIU, 2001.
- Ismoilov N. Milliy mentalitetning tub ildizi. // «Muloqot», 2001,4-son. -29-b.

IMKONIYATI CHEKLANGAN IXTISOSLASHTIRILGAN MAKTAB O’QUVCHILARIGA VOKAL IJROCHILIGINING O’ZIGA XOSLIKLARINI O’QITISH MASALALARI

Muallif: Safarova Dilsora Sheraliyevna ¹

Affilyatsiya: Nizomiy nomidagi TDPU “Musika ta’limi va san’at” magistratura mutaxassisligi 2-bosqich magistranti ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14409046>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada imkoniyati cheklangan ixtisoslashtirilgan maktab o'quvchilariga vokal ijrochiligining o'ziga xos jihatlari, ijro uslublariga oid ko'nikmalar hamda vokal asoslari bilimlarini o'qitishni takomillashtirish masalalariga bag'ishlangan.

Kalit so'zlar: yaxlitlik, vosita, metod, kontsepsiya, innovatsion, ritmik harakatlar.

Ijtimoiy hayotdagi ma'naviy turmushda yangi xususiyatlarning vujudga kelishi tufayli xalq orasida musiqiy ifoda vositalari jihatidan yangi musiqalar paydo bo'ldi. Yuqorida aytilganidek, yangi voqeylik mavzuida yangi muvaffaqiyatli vocal musiqalar yaratilgan. Akadem vokal asarlari va cholg'u pyesalarni ijod etgan bastakorlar o'zbek qo'shiqchiligi uslubining vujudga kelishiga va rivojlanishiga katta hissa qo'shdi. XX-asrda O'zbekistonning musika sohasidagi aloqalari kengaydi. O'zbek cholg'u vokal dastasining 1923 yili Moskvadagi Butun Rossiya qishloq xo'jalik ko'rgazmasida uyushtirilgan birinchi chiqishi o'zbek dastalarining ijodining o'sayotganini, zamonaviy tus olayotganini, oddiy an'anaviy yangiliklar emas, balki tinglovchilar ommasiga ta'sir etadigan yangi ijtimoiy axloqiy-estetik asoslar chuqurlashayotganini ko'rsatdi. Unda Toshkentdagi 15 nafar va Xorazmdan 10 nafar musiqachilar hamda xonandalardan iborat dastalar ishtirok etdi. Ular ikki oy mobaynida 30 martadan ortiq konsert berdilar. Anchagina taniqli rus musiqachilari eng yaxshi o'zbekcha an'anaviy xonandalik va vocal asarlarini yozib oldilar. Xofiz M.Toshmammedov, naychi A.Ismoilov, surnaychilar va A.Yusupov tanburchi Xait oxun, dutorchi Dexqon oxun kabi O'zbekistonda shuxrat kozongan xonanda va sozandalarning san'atidan xayratlandilar. Yopingich bilan ijro qilinadigan sevgi tugrisidagi anna shu uyin bor-qeub bir –necha dakika davom etdi. Lekin ana shu qisqa vaqtda butun bir opera yoki operettaga o'tgandek bo'ldi. O'yindagi juda ko'p va ixcham xarakatni katta syujetli tomoshaga aylantirish mumkin.

Vokal ijrochiligida o'qituvchi o'quvchilar ovozi tarbiyalashda vokal pedagogikasi uslublaridan keng foydalanishi lozim. Ashula aytishning o'ziga xos tomonlari bilan bog'liq o'z qiyinchiliklari ham yo'q emas. Xonandaning ovozi o'ziga xos “musika asbobi” hisoblanadi.

Shunga ko'ra mazkur vokal asarlari, ariyalar, lapar, sof badiiy afvzalliklarni, ajoyib qo'shiq va raqs ijrochiligi san'atini namoyish qilishdan tashqari, muhabbatning erkinligini ham ifodalaydi. Lapar ayniqsa yosh avlod uchun tarbiyaviy ahamiyatga molik edi. Chunki unda sevishgan baxtli yoshlar davlat qonunlari bilan himoya qilinishi tarannum etilgan edi. Mazkur “O'zbek davlat konsert-etnografiya truppasi” 20 yillar oxirida Moskva, Leningrad, Qozon, Ufa, Boku va boshqa shaharlarda chiqishlar qildi. 30 yillar boshida adabiy –badiiy tashkilotlarni qayta qurish bo'yicha belgilangan tadbirlar ijrochilik mahoratining yuksalishiga ta'sir ko'rsatganidek O'zbekiston musika xayotining o'sishiga ham bevosita ta'sir ko'rsatdi.

Vokal-texnik malakalari ko'nikmasini hosil qilish va rivojlantirish uchun amaliy mashg'ulotlardan keng foydalaniladi. Bunday mashqlar nafasni to'g'ri olishga, ovoz va nafas texnikasini rivojlantirishga, sof intonatsiyaga erishishga yordam beradi. Har bir o'quvchiga individual asar tanlangani kabi, mashqlarni ham o'quvchining musiqiy va eshitish qobiliyati, vokal tayyorgarligi, ovoz diapazonini hisobga olish muhim omillardan biri hisoblanadi. Yana bir tamoyil haqida eslatishimiz kerakki, zero ushbu tamoyil vokalpedagogik amaliyotida muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu tamoyil – nafas olish texnikasidir. Vokal-pedagogik amaliyotida pastki qovurg'a – diafragmatik, ya'ni aralash nafas olish eng qulay sanaladi. Nafasning bu turida ko'krak qafasi va diafragma ishga faol kirishadi: nafas olish ularning bir paytdagi harakati bilan kechadi, bu to'liq nafas olish imkonini beradi. Nafas va ovoz to'qimalari o'zaro ta'siri tovush tayanchini belgilaydi. Boshqacha aytganda, xonandalik tayanchi – ovoz apparatining barcha qismlari (bo'g'iz, nafas a'zolari va ustki trubka) muvofiqlashgan natijasidir.

1938 yilda O'zbek davlat filarmoniyasi tuzildi va bu voqea madaniyatni rivojlanishiga konsert hayotining yangi shakllari vujudga kelganining dalili bo'ldi. Shuning natijasida o'zbek va rus ijrochi kuchlar bitta markazda ijodiy birlashdi. Toshkentda tashkil topgan filarmoniya uning tarkibida salkam 100 nafar musiqachidan iborat katta xalq orkestrini tuzish imkonini berdi va unga T.Jalilov rahbarlik qildi. 1939 yilda qiziqarli bir tadbir tashkil etish imkoni tug'ildi. Toshkentda birinchi marta qayta ishlangan xalq cholg'u asboblari bilan rus bastakorlarining asarlari D.Shostakovichning Birinchi va beshinchi simfoniyalari, S. Prokofevning "Rameo va Juletta" baletidan birinchi syuita va vokal uchun yozgan birinchi konserti ijro etildi. Filarmoniya hayotida ro'y bergan keyingi voqealar rus va o'zbek musiqachilari, birgalikda 1938 yilda Shota Rustavelli tug'ilgan kunining 750 yilligi 1940yilda Petr Ilich Chaykovskiy tug'ilgan kunining 100 yilligiga bag'ishlab o'tkazilgan yubiley konsertlarini ijro etishlaridan iborat bo'ldi. 30-yillarda O'zbekistonning musiqa sohasidagi aloqalari kengaydi. Respublikamizga juda ko'p rus ijrochilar keldi. Tobora keng tinglovchilar doirasi mexnatkash o'zbek musiqasi bilan tanishdi. 1936 yilda Belorusiyaga gastrolga bordilar. 1937 yilda Moskvada O'zbek musiqasi bilan chiqishlar qildilar. O'zbek artistlari Londonda o'tkazilgan xalq raqslari bo'yicha Jahon festivalidagi konsertlarda ishtirok etishlari o'zbek xalqining musiqiy iste'dodini, uning musiqa madaniyati takomillashuvining xususiyatlarini o'z milliy san'atini uzluksiz rivojlantirishga faol kirganini chinakam namoish qildi.

Bastakor T.Jalilovning "Gulistonim mening", "Ey quyosh", "Vatan sevgisi" va boshqa shunga o'xshash qo'shiqlari, Yu.Rajabiyning "Koshkiy", "Soqinomay bayot", "Ne navo" va boshqa qo'shiq namunalari xalqimiz qalbida muhrlanib qolgan. Ular yaratgan qo'shiqlar bugungi hayotimizda hamroh bo'lishini, chin ma'noda da'vatkor, haqiqiy ma'naviyat chashmasi ekanligini o'quvchi-talabalar qalbiga singdira olish darkor.

Yakka, jo'rovozli, jamoaviy (ansambl) uslublari bevosita talqin bilan bog'liqdir. Yakka ijro xonandalik amaliyotida shaxsiy va akademik an'anaviy uslublarni o'z tarkibiga oladi. O'zbek mumtoz musiqa ijrochiligidagi shaxsiy uslublarni o'zining rang-barangligi, xususan, vokal musiqa ijrochiligi turliligi va ko'p sonliligi bilan ajralib turadi. Ularning negizi vohaviy, janrli va mahalliy unsurlar bilan sug'orilganligi bilan ham alohida ahamiyatlidir. Vokal musiqa ijrochiligi amaliyotida shaxsiy uslub yaratib nom qozongan xonandalar va o'zbek xalq qo'shiqchiligidagi ham mashhur hofizlarni ijod namunalari keltirish joizdir. Ijrochilik amaliyotida shakllanib, maktab darajasida avlodlar tomonidan qabul qilinib, davom ettirilayotgan har bir uslub o'zining muayyan ijroviy an'analari bilan xarakterlanadi. Shu bilan birga yangi avlodning shakllanishi uchun ibratli saboq manbai sifatida xizmat qilishi begumon. Qolaversa, har bir vokal uslubida o'zbek vokal xonandalik an'analarning o'ziga xos eng go'zal jihatlari alohida bir tarzda shakllanganligini e'tirof etish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Nosirov Rahmatilla. «Ustoz – shogird». Vokal fanidan o'quv - metodik qo'llanma. (erkaklar ovozi uchun). Abdulla Qodiriy nomidagi Toshkent davlat madaniyat instituti. Toshkent – 2010.

Яковлева А. Формирование верхнего участка диапазона мужских голосов. “Вопросы вокальной педагогики”. М., Музыка, 1984.

Raximov E. Vokal. O'quv - metodik qo'llanma. Abdulla Qodiriy nomidagi Toshkent davlat madaniyat instituti. Toshkent – 2010.

Mamikonyan T. “Osnovi vokalnoy metodiki” (teksti leksii) Tashkent – 2008.

<https://www.uz-science.uz/media>

UMUMIY O’RTA TA’LIM MAKTABLARIDA BOLALAR FOLKLOR QO’SHIQLARINI O’RGANISHNING UMUMIY MANZARASI

Muallif: To‘xtasin Rajabov Ibodovich ¹

Affilyatsiya: Buxoro davlat universiteti Musiqa ijrochiligi va madaniyat kafedrası mudiri professor, p.f.d. (DSc) ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14409167>

ANNOTATSIYA

Maqolada bolalar folklor qo‘shiqlari va ularning umum ta‘lim maktabi musiqa madaniyati darslarida o‘rganishning umumiy manzarasi (ko‘rinishi) tahlili asosida fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar: Xalq qo‘shiqlari, bolalar, musiqa darslari, ta‘lim, tarbiya, ijodkorlar, o‘quvchi yoshlar, musiqiy sezgi, musiqiy obraz, Kuy, qo‘shiq, ijro, xalq ijodi. so‘z matni tuzilishi.

Davlatimiz mustaqillikka erishgan dastlabiki yillardanoq, birinchi navbatda milliy tiklanish, o‘zlikni anglash va ruhiy poklanish, milliy hamda umumbashariy qadriyatlarni saqlash, tiklash va boyitish, ta‘lim tizimini yangilash, yanada rivojlantirish va jahon talablari darjasiga yetkazish borasida jiddiy harakatlar boshlandi. Hayotning barcha jabhalarida, jumladan, madaniyat, san‘at va musiqa sohasida ham tub o‘zgarishlar ro‘y bera boshladi. 2019 yil 4 apreldagi “O‘zbekiston Respublikasi xalq ta‘limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-4947-son Farmonlari, 2018 yil 1 noyabrdagi “Xalqaro baxshichilik san‘ati festivalini o‘tkazish to‘g‘risida”gi PQ-3990-son qarori, 2017 yil 24 maydagi PQ-2995-sonli “Qadimiy yozma manbalarni saqlash, tadqiq va targ‘ib qilish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarorlari, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2010 yil 7 oktyabrdagi “2010-2020 yillarda Nomoddiy madaniy meros ob‘ektlarini muhofaza qilish, asrash, targ‘ib qilish va ulardan foydalanish davlat dasturini tasdiqlash to‘g‘risida”gi VMQ №222-son qarorlar buning yaqqol dalili hisoblanadi.

Musiqa ta‘limini yanada rivojlantirish, o‘quv rejalari, Davlat ta‘lim standartlari, namunaviy o‘quv dasturlari darsliklar va o‘quv qo‘llanmalarini yanada takomillashtirish hamda milliy musiqamizga asoslangan yangi namunalar yaratish borasida anchagina ijobiy ishlar amalga oshirilmoqda.

Bolalar xalq qo‘shiqlari bolalar musiqa ijodining eng qadimiy turlaridan biri bo‘lib, ularning musiqiy tarbiyasida yetakchi vositalardan biri bo‘lgan. Bolalar musiqa folklori musiqiy tarbiya vositasi sifatida musiqiy pedagogikaning xalq musiqa pedagogikasi va musiqiy etnopedagogika sohasiga taalluqlidir. Bolalar xalq qo‘shig‘i musiqa ijodining turlaridan biri sifatida musiqiy etnografiya, musiqiy folklorshunoslik kabi fanlar doirasida o‘rganiladi. Alla qo‘shig‘i kattalar tomonidan yaratilib, bolalarning orom olib uxlashlariga yordam beradigan tuyg‘uli musiqiy ta‘sir vositasi bo‘lsa, bolalar xalq qo‘shig‘i – bu bolalarning o‘ziga xos turli o‘y - xayollari, his – tuyg‘ulari, ta‘sirotlari, o‘yinlari va munosabatlarini o‘zida aks ettirgan, o‘zlari ijod etgan xalq qo‘shiqlari hisoblanadi. Bolalar xalq qo‘shiqlarining shakl va janrlari ko‘lami hayotning o‘zidek katta va xilmaxildir.

Maktab musiqa ta‘limi va tarbiyasi DTSlari, namunaviy o‘quv dasturlari, darsliklar va o‘quv qo‘llanmalarda oddiydan murakkabga (izchillik) tamoyili asosida tasniflangan “Oshxo‘rakam kaptar”, “Zuv-zuv borag‘ay, “Oq terakmi, ko‘k terak”, “Chitti gul” “Yomg‘ir yog‘aloq”, “Laylak kedi”, “Qichqir xo‘rozim”, “Bahor keldi”, “Boychechak” kabi birqancha bolalar folklor qo‘shiqlari kiritilgan.

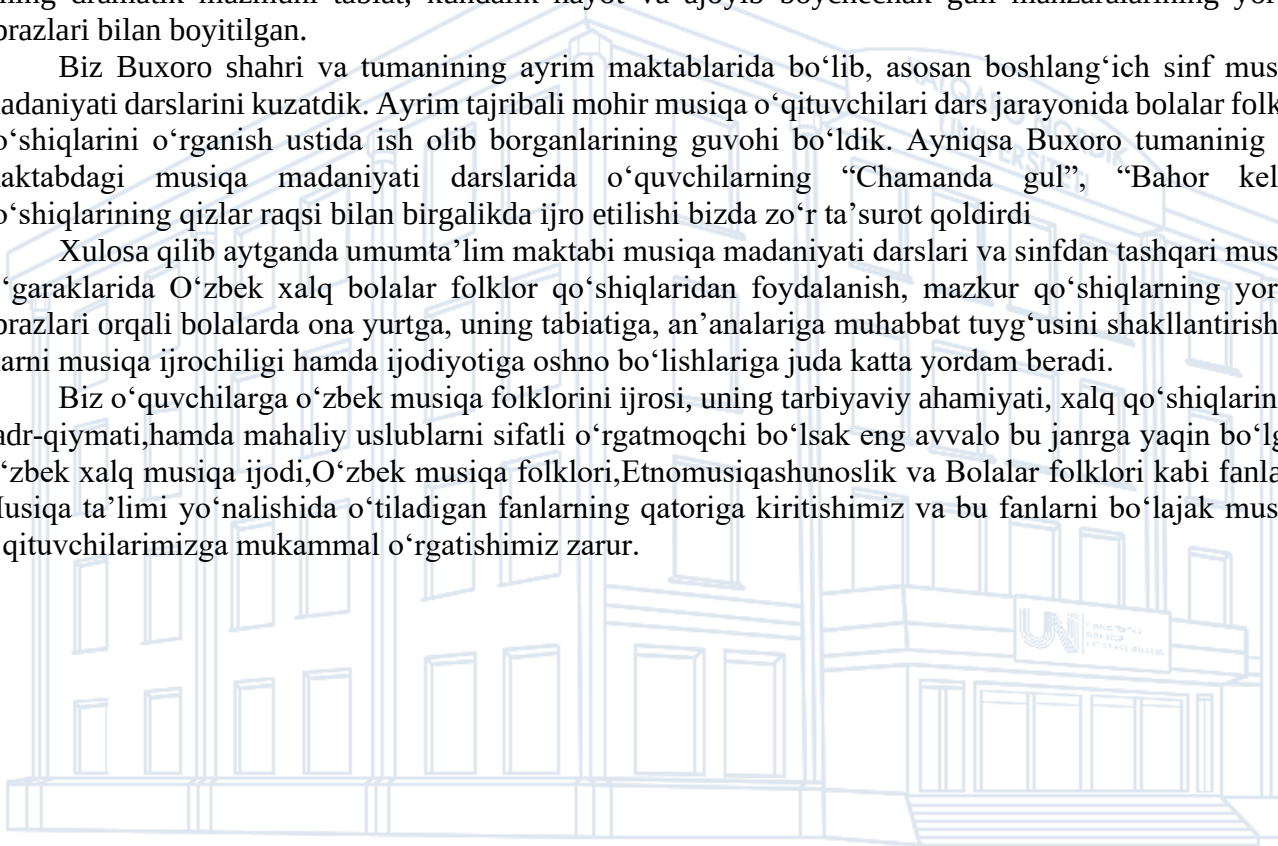
Yuqorida keltirilgan bolalar folklor qo'shiqlari garchi umumiy kupletli shakl doirasida birlashtirilgan bo'lsada, ularning mavzu va janr turlari, lad va tonal rejasi xilmaxildir. Ularning ohang bilan kuylash xususiyatlariga ko'ra oddiy uch, to'rt va olti taktli turlaridan boshlab, yaxshi rivojlangan 8, 16 va undan ham ko'proq taktli ko'rinishlari bor. Masalan "Yomg'ir yog'aloq" qo'shig'i 4 takt ohang bilan aytilsa, "Laylak keldi" qo'shig'i 8 taktli ohang bilan aytiladi. Ularning ayrimlarini birinchi, ba'zan ikkinchi jumlarida ("Hayu", "Hoy", "Hey", "Ey") kabi o'ziga xos xitob o'zgarishlar kiritilib, jumlar qo'shaloqlanadi. Ayrim qo'shiq namunalari esa kuy ohangi unchalik rivojlanmagan bo'lib, operadagi rechitativ (oddiy so'zlarni ohang bilan kuylash)ga o'xshaydi. Bunday qo'shiqlarning so'z matnida ham so'zlarning o'zaro mantiqli bog'lanishi sezilmaydi. Masalan: "Laylak keldi" qo'shig'i "Laylak keldi yoz bo'ldi, qanoti qog'oz bo'ldi" so'zlari bilan boshlanadi. Birinchi jumla tushinarli, ammo ikkinchi jumladagi "Qanoti qog'oz bo'ldi" so'zlarini tushintirib berish qiyin.

Bolalar sevib ijro etadigan "Boychechak" folklor qo'shig'i nisbatan ko'proq rivojlangan bolalar xalq qo'shiqlaridan hisoblanadi. Unda yorqin namoyon bo'lgan 8+6+8 taktli davrlardan tashkil topgan uch qismli shaklni ko'rishimiz mumkin. Qo'shiqning ijrosi bolalarga olam-olam quvonch bag'ishlaydi. Uning dramatik mazmuni tabiat, kundalik hayot va ajoyib boychechak guli manzaralarining yorqin obrazlari bilan boyitilgan.

Biz Buxoro shahri va tumanining ayrim maktablarida bo'lib, asosan boshlang'ich sinf musiqa madaniyati darslarini kuzatdik. Ayrim tajribali mohir musiqa o'qituvchilari dars jarayonida bolalar folklor qo'shiqlarini o'rganish ustida ish olib borganlarining guvohi bo'ldik. Ayniqsa Buxoro tumaninig 6 - maktabdagi musiqa madaniyati darslarida o'quvchilarning "Chamanda gul", "Bahor keldi" qo'shiqlarining qizlar raqsi bilan birgalikda ijro etilishi bizda zo'r ta'surot qoldirdi.

Xulosa qilib aytganda umumta'lim maktabi musiqa madaniyati darslari va sinfdan tashqari musiqa to'garaklarida O'zbek xalq bolalar folklor qo'shiqlaridan foydalanish, mazkur qo'shiqlarning yorqin obrazlari orqali bolalarda ona yurtga, uning tabiatiga, an'analariga muhabbat tuyg'usini shakllantirish va ularni musiqa ijrochiligi hamda ijodiyotiga oshno bo'lishlariga juda katta yordam beradi.

Biz o'quvchilarga o'zbek musiqa folklorini ijrosi, uning tarbiyaviy ahamiyati, xalq qo'shiqlarining qadr-qiymati, hamda mahaliy uslublarni sifatli o'rgatmoqchi bo'lsak eng avvalo bu janrga yaqin bo'lgan O'zbek xalq musiqa ijodi, O'zbek musiqa folklori, Etnomusiqashunoslik va Bolalar folklori kabi fanlarni Musiqa ta'limi yo'nalishida o'tiladigan fanlarning qatoriga kiritishimiz va bu fanlarni bo'lajak musiqa o'qituvchilarimizga mukammal o'rgatishimiz zarur.

Oshi sofii Buxoro

Naimiy so'zi
Shodmon Sulaymon tarjimasini
To'xtasin Rajabov musiqasi

$\text{♩} = 105$

A-na osh, a-na osh, a-na osh, so-fi osh.

Naqarot

A-na osh, a-na osh, so-fi osh, so-fi osh. O-shi so - fi - yi Bu-xo - ro mis - li bir

gav - har e - rur, Ham a - ziz meh - mon u - chun ming tuh - fa - dan af - zal e - rur. Mis qo - zon

uz - ra ni - goh sol xud - di op - poq mar - va - rid, tan - ga quv - vat, dil - ga mal - ham, po - ki - za

Naqarot

dil - har e - rur. O - shi so - fi - yi Bu - xo - ro mis - li bir gav - har e - rur, Ham a - ziz meh - mon u - chun

ming tuh - fa - dan af - zal e - rur. Osh - paz us - to Sa - lim - ga yo - g' i - lur ol - qish, du - o, Meh - mon

qad - ri - ni bil - gay, ko'ng - li pok, zar - gar e - rur. Go' sh - tu yog' bir - la gu - ruch - ni tan - la - gay a' - lo - si - dan,

Naqarot

Mur - chu garm - do - ri, ma - yiz sol - gay yana za' - lar e - rur. O - shi so - fi - yi Bu - xo - ro mis - li bir

gav - har e - rur, Ham a - ziz meh - mon u - chun ming tuh - fa - dan af - zal e - rur. He - lu - dol - chin - lar qo' shib,

Naqarot

qand - choy tu - tar Mir - zo Hu - sen, Jon - ga ro - hat, dard - ga dar - mon, mis - li hal - vo'y - tar e - rur. O - shi so -

fi - yi Bu - xo - ro mis - li bir gav - har e - rur, Ham a - ziz meh - mon u - chun ming tuh - fa - dan af - zal e - rur.

A - na osh, a - na osh, a - na osh, so - fi osh. A - na osh, a - na osh, so - fi osh, so - fi osh.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Sh.M.Mirziyoevning ma'ruzasidan O'zbekiston adabiyoti va san'ati gazetasining 2017 yil 4 avgustda 32 (4431)-sonida chop etilgan.

D.Rajabov va T.Rajabov "Xalq qo'shig'i va musiqa ijrochiligi" Toshkent "Navro'z" nashriyoti 2018 yil.

Tukhtasin Ibodovich Rajabov Effectiveness of the process of teaching Bukhara children folk songs in music class <https://www.eurchembull.com/issue-content/effectiveness-of-the-process-of-teaching-bukhara-children-folk-songs-in-music-class-7277> ECB European Chemical Bulletin.ISSN 2063-5346 Eur.Chem. Bull. 2023, 12 (Special Issue 4), 16389-16397

MUSIQIY-NAZARIY FANLARNI O‘QITISHDA INNOVATSION TA’LIM TEXNOLOGIYALARI

Muallif: Turayeva Dilso‘z Ixtiyorovna ¹

Affilyatsiya: Navoiy viloyati Pedagogik mahorat markazi musiqa madaniyati fani metodisti ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14409233>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola musiqa ta’limida innovatsion ta’lim texnologiyalarining o’rni va ahamiyatini ko’rib chiqadi. Musiqiy-nazariy fanlarni o’qitishda zamonaviy texnologiyalar, jumladan, onlayn platformalar, interaktiv dasturlar, simulyatsiya vositalari va multimedia resurslari yordamida ta’lim jarayonining samaradorligini oshirishga imkon yaratadi. Maqolada blended learning, gamifikatsiya va problem-based learning kabi innovatsion metodlarning musiqa ta’limida qo’llanilishi muhokama qilinadi.

Kalit so‘zlar: musiqa, innovatsion ta’lim, texnologiya, blended learning, gamifikatsiya, problem-based learning, interaktiv texnologiya, multimedia, resurs, onlayn platforma, ko’nikma, simulyatsiya, tinglash, nota, akkord, tahlil, metodlar, individualizatsiya.

Musiqiy-nazariy fanlar ta’lim jarayonida nafaqat musiqa bilimlari va ko’nikmalarini rivojlantirish, balki o’quvchilarning umumiy tafakkurini, kreativlik va estetik didini shakllantirishda ham muhim rol o’ynaydi. Shuning uchun, musiqa o’qitish metodikasini takomillashtirishda innovatsion ta’lim texnologiyalari qo’llanilishi juda dolzarb. Bugungi kunda texnologiyalar ta’lim tizimiga kiritilgan innovatsiyalar orqali ta’lim sifatini oshirish, o’quvchilarning faolligini va motivatsiyasini yuqori darajaga ko’tarish mumkin. Musiqiy-nazariy fanlarni o’qitishda zamonaviy texnologiyalarni qo’llashning ahamiyati ko’rib chiqiladi. Innovatsion ta’lim texnologiyalari va ularning musiqa ta’limiga ta’siri, innovatsion ta’lim texnologiyalari ta’lim jarayonini yanada interaktiv, samarali va qiziqarli qilishga yordam beradi.

Musiqiy nazariyani o’rganish uchun turli onlayn kurslar, video darsliklar, interaktiv dasturlar va mobil ilovalar mavjud. Masalan, musiqiy notalarni o’qish, ritm va tembrni aniqlash, shuningdek, kompozitsiya va garmoniya bo’yicha tushunchalarni onlayn o’qitish uchun turli platformalar yaratilgan. “EarMaster”, “Auralia” va “Sibelius” kabi dasturlar musiqiy ko’nikmalarni rivojlantirishda samarali yordam beradi. Musiqa sohasida simulyatsiya va virtual laboratoriyalar yordamida o’quvchilar turli xil musiqa asboblari va ularning tovushlarini interaktiv tarzda o’rganishlari mumkin. Bunday texnologiyalar musiqa asboblarni o’rgatishda, shuningdek, ovoz va musiqiy tuzilmalar haqida chuqurroq tushunchalarni shakllantirishda foydalidir.

Musiqa o’qituvchilari interaktiv doskalar yordamida nazariy darslarni mazmunli, dinamik va qiziqarli tarzda o’tkazishlari mumkin. Masalan, musiqa teoremasini tushuntirishda, o’quvchilarga notalar, akkordlar va ritmik tuzilmalarning vizual ko’rinishlarini yaratish imkoniyatini beradi. Bu, o’z navbatida, o’quvchilarga nazariy bilimlarni osonroq va tezroq o’zlashtirishga yordam beradi. Musiqiy-nazariy fanlar o’qitish jarayonida innovatsion metodlar qo’llanilayotganida, o’quvchilarning ta’limdagi ishtiroki va samaradorligi sezilarli darajada oshadi. Bularning ba’zilar quyidagilar: “Blended learning” metodida an’anaviy darslar va onlayn ta’lim birlashtiriladi. Bu usul orqali o’quvchilar mustaqil ravishda musiqiy

nazariyani o'rganishlari, video darsliklar orqali amaliy mashqlar bajarishlari va yanada chuqurroq bilim olishlari mumkin.

Blended learning metodining afzalliklaridan biri shundaki, o'quvchilar vaqtlari bilan o'qish imkoniyatiga ega bo'ladilar. "Gamifikatsiya" – musiqiy-nazariy fanning o'qitish jarayoniga o'yin elementlarini kiritish (gamifikatsiya) o'quvchilar uchun juda qiziqarli va motivatsion bo'lishi mumkin. Masalan, musiqiy testlarni o'yin shaklida tashkil etish, musiqiy topishmoqlar yoki notalarni to'g'ri kiritish kabi mashqlar orqali o'quvchilar o'z bilimlarini oshirishi mumkin. "Problem-based learning" (muammoga asoslanga ta'lim): Musiqiy-nazariy fanning ba'zi murakkab tushunchalarini o'rganishda o'quvchilar o'z bilimlarini real hayotdagi masalalarga qo'llashlari mumkin. Musiqa kompozitsiyasi yoki garmonik tahlil qilish bo'yicha vazifalar berish, o'quvchilarning analitik fikrlashini va ijodiy yondashuvini rivojlantiradi. Musiqiy-nazariy fanlarni o'qitishda texnologiyalarning interaktiv qismiga katta e'tibor berilishi kerak.

O'quvchilar uchun interaktiv o'quv dasturlari va ilovalar musiqiy ko'nikmalarni o'zlashtirishda muhim rol o'ynaydi. Notalarni o'qish va akkordlarni to'g'ri aniqlash ko'nikmalarini rivojlantirishda interaktiv ilovalar o'quvchilar uchun juda foydali. Bu ilovalar yordamida o'quvchilar turli ritmik va melodik tuzilmalarni osongina analiz qilib o'zlashtirishi mumkin. Musiqiy tinglash ko'nikmalarini rivojlantirishda interaktiv dasturlar yordamida ritm, interval, tonallik kabi masalalar ustida ishlash mumkin. Shuningdek, virtual orkestrlar yoki ansamblarda ishtirok etish, o'quvchilar uchun tinglash va ijro ko'nikmalarini rivojlantiradi. Innovatsion texnologiyalarning o'qituvchilar uchun afzalliklari innovatsion texnologiyalar nafaqat o'quvchilar uchun, balki o'qituvchilar uchun ham katta afzalliklarga ega. O'quv jarayonini individualizatsiya qilish. Har bir o'quvchining o'ziga xos o'qish uslubi va tezligi bor. Innovatsion texnologiyalar yordamida o'qituvchilar o'quvchilarning ehtiyojlariga moslashtirilgan individual darslar tashkil etishlari mumkin. Innovatsion texnologiyalar yordamida o'qituvchilar o'quvchilarning darsga ishtirokini, ularning muvaffaqiyatlarini va zaif tomonlarini tahlil qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu o'z navbatida, ta'limni yanada samarali qilish imkoniyatini yaratadi.

Texnologiyalarning innovatsion ta'lim jarayoniga ta'siri haqida gapirganda musiqiy-nazariy fanlarni o'qitishda zamonaviy texnologiyalarni qo'llashning o'quvchilarning bilim olish sifatiga qanday ijobiy ta'sir ko'rsatishini ko'rsatadi. Bunga onlayn platformalar, interaktiv dasturlar va multimedia vositalarining o'quvchilarni motivatsiya qilishdagi roli va musiqa nazariyasini samarali o'zlashtirishga yordam berish kabilar kiradi. O'quvchilarning faolligini oshirish: innovatsion metodlar, masalan, gamifikatsiya va blended learning usullari orqali o'quvchilarning darslarga bo'lgan qiziqish va ishtirokini qanday oshirish mumkinligi haqida bilim berish. Maqola shuningdek, o'quvchilar uchun o'qish jarayonini yanada qiziqarli va interaktiv qilishning usullarini taqdim etadi. O'qituvchilarga qo'llanma musiqiy-nazariy fanlarni o'qituvchi pedagoglar uchun texnologiyalarni samarali qo'llash usullari haqida amaliy tavsiyalarni ishlab chiqish. Bu metodlar o'qituvchilarga o'quv jarayonini yanada individualizatsiya qilish, o'quvchilarning o'zgaruvchan ehtiyojlariga moslashish va ta'lim sifatini oshirishda yordam beradi. Innovatsion ta'lim texnologiyalarining musiqa ta'limidagi rolini va uning umumiy ta'lim tizimiga qanday ijobiy ta'sir ko'rsatishini ko'rsatish. Bu, o'z navbatida, musiqa ta'limining global miqyosda raqobatbardoshligini va sifatini oshirishga xizmat qiladi. Musiqiy-nazariy fanlar o'qitishda yangi texnologiyalarni qo'llash bo'yicha o'qituvchilar uchun amaliy vositalar, tajribalar va muvaffaqiyatli misollarni taqdim etish. Bu o'qituvchilarni innovatsion texnologiyalarni o'z ta'lim jarayoniga joriy qilishga rag'batlantiradi va ularning o'quvchilarga yanada samarali bilim berishiga yordam beradi.

Musiqa ta'limining yangi metodologik yondashuvlarini yaratish va uni zamonaviy talablar asosida rivojlantirishga xizmat qiladi. Musiqiy-nazariy fanlarni o'qitishda innovatsion ta'lim texnologiyalarining qo'llanilishi nafaqat o'quvchilarning bilim olish jarayonini yaxshilash, balki o'qituvchilar uchun ham yangi pedagogik imkoniyatlarni yaratadi. Ushbu maqolada musiqa ta'limidagi yangi texnologiyalarni qo'llashning ijobiy va salbiy tomonlari, shuningdek, ularni o'qituvchilarga qanday integratsiya qilish

bo'yicha bir qator muhokamalar keltirilgan. Musiqiy-nazariy fanlarni o'qitishda innovatsion texnologiyalarni qo'llashning asosiy afzalliklaridan biri bu o'quvchilarning motivatsiyasini oshirish va ta'lim jarayonini yanada interaktiv qilishdir. Masalan, gamifikatsiya va blended learning (aralash ta'lim) kabi metodlar yordamida o'quvchilarga qiziqarli, amaliy mashqlar va o'yinlar orqali musiqa nazariyasini o'rgatish mumkin.

Bu o'z navbatida, o'quvchilarning darslarga bo'lgan qiziqishini oshiradi va mustaqil o'rganish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Shuningdek, musiqiy ko'nikmalarni rivojlantirishda onlayn dasturlar va interaktiv platformalar orqali o'quvchilar musiqa notalarini o'qish, akkordlarni tahlil qilish, ritmik tuzilmalarni shakllantirishda o'z bilimlarini mustahkamlashlari mumkin. "EarMaster" va "Sibelius" kabi dasturlarni qo'llash musiqiy ta'limda intuitiv va qulay o'qish imkoniyatini yaratadi. Bu texnologiyalar nafaqat o'quvchilarga amaliy ko'nikmalarni o'zlashtirishda yordam beradi, balki ularning musiqiy tinglash va nazariy bilimlarini mustahkamlashga ham katta ta'sir ko'rsatadi. Innovatsion texnologiyalarni musiqa o'qitish jarayoniga kiritish o'qituvchilarga o'quv jarayonini individualizatsiya qilish imkoniyatini yaratadi. Har bir o'quvchining o'ziga xos o'rganish uslubi va tezligi mavjud.

Texnologiyalar yordamida o'qituvchilar o'quvchilarning bilim olish jarayonini real vaqt rejimida kuzatib borishlari, ularning kuchli va zaif tomonlarini tahlil qilishlari mumkin. Bu esa o'qituvchilarga o'quvchilarni yanada samarali qo'llab-quvvatlash va kerakli o'zgartirishlar kiritish imkonini beradi. Bundan tashqari, o'qituvchilar uchun interaktiv doskalar, video darsliklar va boshqa multimedia vositalari yordamida nazariy materiallarni yanada ko'rkam va qiziqarli tarzda taqdim etish mumkin. Bu metodlar o'qituvchilarga o'quvchilarning diqqatini jalb qilish va o'quv jarayonini yanada samarali tashkil etishda yordam beradi.

Innovatsion ta'lim texnologiyalarini musiqa-nazariy fanlarga integratsiya qilishning ba'zi qiyinchiliklari ham mavjud. Birinchidan, ba'zi o'qituvchilar yangi texnologiyalarni o'z ta'lim jarayoniga qo'llashda ko'p hollarda tajriba yetishmovchiligi va texnologik salohiyatning yetishmasligi sababli ikkilanadilar. Bu o'z navbatida, texnologiyalarni to'liq samarali qo'llashda to'sqinlik qilishi mumkin. Shuningdek, onlayn va interaktiv platformalar orqali o'qitish ba'zi o'quvchilarda texnologiyalarga nisbatan befarqlik yoki qarshilikni keltirib chiqarishi mumkin. O'quvchilar texnologiyalar bilan ishlashni o'rgatishda, ba'zan yuzaga keladigan texnik muammolar (internet aloqasining yo'qolishi, dasturdagi xatoliklar va h.k.) dars jarayonining samaradorligini pasaytirishi mumkin. Shuning uchun, texnologiyalardan to'g'ri foydalanish uchun o'qituvchilarni maxsus treninglardan o'tkazish va texnik yordamni ta'minlash zarur.

Kelajakda musiqa ta'limida texnologiyalarni yanada chuqurroq qo'llash kutilmoqda. Virtual haqiqat va kengaytirilgan haqiqat texnologiyalarining qo'llanilishi musiqa asboblarni o'rgatish, musiqa kompozitsiyalarini yaratish yoki musiqiy tahlil qilishda yangi imkoniyatlarni ochadi. Masalan, o'quvchilar virtual muhitda orkestrda ishtirok etish, musiqa asboblarning har xil xususiyatlarini sinab ko'rish imkoniyatiga ega bo'lishlari mumkin. Bu texnologiyalar nafaqat musiqiy ko'nikmalarni rivojlantirish, balki o'quvchilarga musiqiy tajriba olishning yangi usullarini taqdim etadi. Shuningdek, musiqa o'qituvchilari va o'quvchilar uchun "cloud" texnologiyalari va onlayn platformalarning keng tarqalishi, darslarni masofaviy tarzda o'qitish imkoniyatlarini yaratadi. Bu musiqa ta'limining geografik cheklovlaridan xalos bo'lishiga yordam beradi va turli mamlakatlar, madaniyatlar va til guruhlaridagi o'quvchilar bilan o'zaro ta'lim tajribasini almashish imkonini beradi.

Xulosa qilib aytganda, musiqiy-nazariy fanlarni o'qitishda innovatsion ta'lim texnologiyalarining qo'llanilishi o'quvchilarning bilim olish jarayonini samarali va qiziqarli qilish imkoniyatlarini yaratadi. Biroq, texnologiyalarni ta'lim tizimiga integratsiya qilishda yuzaga keladigan ba'zi qiyinchiliklar ham mavjud. Shuning uchun, o'qituvchilarni yangi texnologiyalarni qo'llashga tayyorlash, texnik qo'llab-quvvatlash va samarali metodlarni ishlab chiqish muhim ahamiyatga ega. Maqolada keltirilgan

muho-kamar musiqa ta'limining zamonaviy texnologiyalar bilan rivojlanishining istiqbollarini ko'rsatadi va ushbu sohada yangi pedagogik yondashuvlarni yaratish uchun imkoniyatlarni ochadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Shamsiyev, A. Musiqa ta'limining nazariy asoslari. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti. 2018.

Turobov, I. Zamonaviy ta'lim texnologiyalari va musiqa ta'limi. Toshkent: Ta'lim. 2020.

Rasulov, M. Musiqa ta'limida innovatsion texnologiyalarni qo'llash. Tashkent: O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi 2017.

Yunusov, K. Interaktiv ta'lim texnologiyalari: teoretik asoslar va amaliyot. Toshkent: "Fan" nashriyoti. 2019.

MUSIQA FANI O’QITUVCHISINING O’QUV FAOLIYATIDA KOMMUNIKATIV TAYYORGARLINI SHAKLLANTIRISH TEXNOLOGIYASINING MAZMUN- MOHIYATI

Muallif: Xodjakulov Baxodir Xudaykulovich ¹

Affilyatsiya: Guliston davlat universiteti “An’anaviy xonandalik va xalq cholg’ulari” kafedrası mudiri,
dotsent ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14409295>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada musiqa o’qituvchilari kasbiy malakalarini oshirishga doir fikr va mulohazalar yuritilgan.

Kalit so’zlar: musiqa san’ati, badiiy vositalar, ijodkorlik, ma’naviy, qo’shiq, kuy, uslub, vosita.

Jahon ta’lim muassasalarida kadrlar tayyorlashning yangi didaktik tizimlarini raqamli iqtisodiyot sharoitiga moslashtirish orqali bo’lajak mutaxassislarning kasbiy kompetentligini takomillashtirish modellari amaliyotga tatbiq etilmoqda. Bu borada oliy ta’lim tizimini rivojlantirish va demokratlashtirish, texnika yutuqlarini idrok qilishga qobiliyatli, o’zgaruvchan shart-sharoitlarga moslashadigan, o’z-o’zini rivojlantirishga qodir shaxsni tarbiyalashda kompetentsiyaviy va akmeologik yondashuvlarga ustuvorlik berish asosida bo’lajak mutaxassislarning kasbiy o’sish jarayonlarini loyihalash, amaliyotga tatbiq etish bo’yicha pedagogik mexanizmlarni takomillashtirishga oid tizimli ishlar olib borilmoqda.

Jahon ta’lim va ilmiy tadqiqot muassasalarida amaliy yo’naltirilgan o’qitish texnologiyalari asosida bo’lajak o’qituvchilarning ijtimoiy-rolli pozitsiyasini rivojlantirishning pedagogik mexanizmlarini takomillashtirish, pedagogika sohalarida bakalavr va magistrlar tayyorlashning kompetentli modellari ishlab chiqish bo’yicha ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Bu borada musiqa o’qituvchisini pedagogik –faoliyatga tayyorlash “Ta’lim” milliy loyihasini amalga oshirish nuqtai nazaridan alohida ahamiyat kasb etmoqda. Jamiyatning ta’lim-tarbiyaviy muammolarini hal etish –jamiyatning axborot-kommunikatsiya muhitidagi jiddiy o’zgarishlar sharoitida musiqa o’qituvchilarini yuqori kasbiy mahoratga yo’naltiradi. Zamonaviy hayotda axborot kommunikatsiyalarining roli ortib bormoqda. Axborot oqimlarining zichligi va intensivligi hamda aloqa makonida ishtirokchilar soni –ko’paymoqda, yangi aloqa ehtiyojlari, qiziqishlari, axborot uzatishning turli shakllari va tarmoqlari rivojlanmoqda.

Zamonaviy ta’limda muloqot qilish musiqa o’qituvchisining samarali pedagogik faoliyatini ta’minlab, yangi ko’rinishga ega bo’ladi. Respublikamizda so’nggi yillarda oliy ta’lim tashkilotlarini bosqichma-bosqich kredit-modul tizimiga o’tkazish mexanizmlarini shakllantirish, iqtisodiyotning zamonaviy talablarini hisobga olgan holda davlat ta’lim standartlarini takomillashtirish, talabalarning o’quv va ishlab chiqarish amaliyotini samarali tashkil etishning bazasini rivojlantirishning me’yoriy asoslari yaratilmoqda. “Mustaqil ta’lim soatlari ulushini oshirish, talabalarda mustaqil ta’lim olish, tanqidiy va ijodiy fikrlash, tizimli tahlil qilish, tadbirkorlik ko’nikmalarini shakllantirish, o’quv jarayonida kompetensiyalarni kuchaytirishga qaratilgan metodika va texnologiyalarni joriy etish, o’quv jarayonini amaliy ko’nikmalarni shakllantirishga yo’naltirish, bu borada o’quv jarayoniga xalqaro ta’lim standartlariga asoslangan ilg’or pedagogik texnologiyalar, o’quv dasturlari va o’quv-uslubiy materiallarni keng joriy etish” vazifalari ustuvor etib belgilandi. Bu esa, musiqa o’qituvchisining –o’quv faoliyatiga

kommunikativ tayyorgarligini rivojlantirish modellarini, axborot texnologiyalari vositasida rivojlantirishning pedagogik imkoniyatlarini kengaytiradi.

Respublikamizda B.S.Abdullayeva, S.A.Abdullayeva, V.I.Andrianova, R.G.Isyanov, N.A.Muslimov, V.H.Xasanov tadqiqotlarida bo'lajak mutaxassislarni tayyorlashda kasbiy va kommunikativ kompetentsiya, kompetentsiya yondashuvi masalalari ko'rib chiqilgan, U.V.Ziyatdinov, Nishonaliyev, A.I.Vorobev musiqa o'qituvchisining o'quv faoliyatiga kommunikativ tayyorgarligini shakllantirish bo'yicha ilmiy izlanishlar olib borishgan.

Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi (MDH)dan N.Vux, J.Muradov, D.A.Netunaev, S.S.Magdieva, S.I.Gorshkov, S.S.Vladimirova, O.V.Akulov, I.L.Bim, N.I.Gimpel, S.A.Yezov, I.A.Zimnyaya, I.N.Zotov, D.I.Izarenkov, V.F.Remizov, V.V.Safonov, G.K.Selevko, N.V.Solomin, V.I.Teslenko, A.V.Xutorskoy, A.N.Shukin, L.E.Ageev, Ye.E.Sartakov, O.Kurtev, C.V.Svetnitskaya, Ye.A.Bistrov musiqa o'qituvchilarining kasbiy tayyorgarligi jarayonida muloqot ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish muammolari o'rganildi.

Xorijlik olimlardan musiqa o'qituvchisining o'quv faoliyatiga kommunikativ tayyorgarligini rivojlantirish jarayonini o'rganishning xorijiy tajribasi N.Xomskiy, D.Xayms, M.Canale, M.Svayn, C.R.Berger, S.Savignon, C.Leung, J.C.Richards, R.M.Gabriele asarlari misolida ko'rib chiqilgan.

Bugungi pedagogik ta'limda musiqa o'qituvchisini o'quv faoliyatiga kommunikativ tayyorlash, ta'lim jarayonini takomillashtirish, uning imkoniyatlarini o'rganish, xususan, musiqa o'qituvchisining pedagogik sharoitlarini o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur tadqiqot ishi musiqa o'qituvchisining pedagogik faoliyatga kommunikativ tayyorgarligi tushunchasining mazmunini aniqlash zaruratini belgilaydi. Musiqa pedagogikasi bilan bog'liq holda ushbu tushunchaning mazmuniga aniqlik kiritish uchun dastlab ishda "muloqot", "pedagogik muloqot", "tayyorlik" tushunchalarining mazmuniga to'xtalish taqozo etiladi. Tushunchaning mazmunini o'rganish, shuningdek, musiqa o'qituvchilarining o'quv faoliyatiga kommunikativ tayyorgarligi tuzilmasini aniqlash uchun ishda musiqa o'qituvchilarining darajalari, turlari, xususiyatlari, funktsiyalari, shakllari va vositalari ko'rib chiqiladi.

XX asrda keng ilmiy muomalaga kiritilgan "muloqot" atamasi –ilmiy bilimlarning turli sohalarida qo'llanilishi tufayli ijtimoiy ma'noga ega bo'ldi. Ijtimoiy, gumanitar, tabiiy va texnik fanlari har biri aloqani o'z nuqtai nazaridan mustahkam o'rganadi, aloqaning u yoki bu jihatlariga to'xtalib, ushbu tushunchaning o'ziga xos ta'rifini taklif qiladi. Shunga ko'ra, sotsiologiyaning entsiklopedik lug'atida "muloqot" tushunchasiga quyidagicha ta'rif berilgan: "Muloqot – bu axborot, energiya, obyektlar va boshqalar almashinuvini o'z ichiga olgan ijtimoiy subyektlarning o'zaro ta'siridir". [2].

Madaniyatshunoslik lug'atida muloqot –ijtimoiy-madaniy hodisa sifatida qaralib, "sotsiomadaniy aloqa" tushunchasining mazmuni quyidagicha izohlanadi: "Ijtimoiy-madaniy aloqa (lotinchadan – xabar, uzatish; comunicare – umumiy qilish, bog'lash) ijtimoiy-madaniy faoliyat subyektlari o'rtasidagi o'zaro ta'sir jarayoni ... ma'lum bir madaniyatda qabul qilingan imo-ishora tizimlari (tillari), ulardan foydalanish texnikasi va vositalari orqali ma'lumot uzatish yoki almashish maqsadida qo'llaniladi" [5].

"Og'zaki muloqot" –tushunchasiga til yordamida ba'zi aqliy tarkibni uzatishning maqsadli jarayoni deb qaraladi. "Og'zaki bo'lmagan aloqa" tushunchasi bir tomondan, og'zaki muloqotni takrorlashi va qo'llab-quvvatlashi mumkin bo'lgan, ikkinchi tomondan, har qanday aqliy tarkibni (nafaqat ichki –og'zaki, balki majoziy) maqsadsiz uzatishni ta'minlaydigan muloqotni anglatadi. [3].

N.Guer va D.Lyuis kabi biologik olimlarning fikricha, "aloqa – bu organizmlar yoki bir xil organizmning qismlari o'rtasida signallarni uzatishdir, agar tanlov signallarni ishlab chiqarish yoki idrok etishni afzal ko'rsa, muloqot jarayonida axborot o'zgarishi va subyektlarning o'zaro moslashuvi sodir bo'ladi –" [1].

N.Guer tomonidan tahrir qilingan pedagogik lug'atda A.Yu. Qojaspirovaning ta'kidlashicha, "muloqot" tushunchasi "xabar, –shaxslararo o'zaro ta'sir jarayonida til, nutq yoki boshqa belgi tizimlari orqali odamdan odamga ma'lumot uzatish" deb talqin qilinadi [5].

Yuqorida keltirilgan ta'riflar ko'p miqdorli "muloqot" tushunchasini ko'rsatadi. Tadqiqotchi M.A. Vasilik "muloqot" tushunchasining to'rtta asosiy ma'nosini aniqlaydi:

- 1) universal (o'ta keng), bunda aloqa "moddiy va ma'naviy olamning har qanday obyektlarini bog'lash usuli sifatida qaraladi;
- 2) texnik, aloqa yo'nalishi, bir joy va boshqa joy o'rtasidagi bog'liqlik, ma'lumot va boshqa moddiy va ideal obyektlarni bir joydan ikkinchisiga uzatish vositasi sifatidagi aloqa g'oyasiga mos keladi;
- 3) biologik, biologiyada, ayniqsa, etiologiya bo'limida hayvonlar, qushlar va boshqalarda signal uzatish usullarini o'rganishda keng qo'llaniladi;
- 4) insoniyat jamiyatida vujudga keladigan aloqalar va munosabatlarni belgilash va tavsiflash uchun ishlatiladi [6].

M.A.Vasilikning ta'kidlashicha, aloqa nazariyasi so'nggi ma'noga, ya'ni "ijtimoiy aloqa – til va boshqa belgilar tizimlaridan foydalangan holda amalga oshiriladigan ma'lumotni odamdan odamga o'tkazish bo'yicha odamlar o'rtasidagi o'zaro ta'sirning o'ziga xos shakli"ga yaqin keladi [7]. Turli tadqiqotlarni tahlil qilish asosida musiqa pedagogikasi bilan bog'liq holda "muloqot" tushunchasini quyidagicha aniqlaymiz:

Aloqa — bu har qanday ishora tizimi orqali ma'lum bir badiiy shaklda ma'lumot olish va uzatishga (axborot almashish) qaratilgan o'zaro ta'sirdir.

"Pedagogik muloqot" tushunchasi "muloqot", "o'zaro ta'sir", "munosabatlar", "muloqot" kabi umumiy ilmiy va fanlararo tushunchalar bilan chambarchas bog'liq. "Pedagogik muloqot" tushunchasi yuqoridagi tushunchalar mazmunining tarkibiy qismlarini o'zida mujassam etgan bo'lib, ular ta'lim jarayonida muloqotning namoyon bo'lishining o'ziga xosligini belgilaydi. "O'zaro ta'sir" tushunchasi falsafadagi asosiy tushunchalardan biri bo'lib, u bevosita yoki bilvosita, tashqi yoki ichki munosabatlar va aloqalar asosida obyektlarning bir-biriga ta'sirining o'zaro bog'liq jarayonlarini aks ettiradi. O'zaro ta'sir universal ta'lim manbaidir, chunki o'zaro ta'sir davomida uning ishtirokchilari o'rtasida ma'lumotlar almashinuvi mavjud bo'ladi. Mazkur tadqiqot ishimizda "pedagogik o'zaro ta'sir" tushunchasi pedagogik maqsadda tashkil etilgan, pedagogik mazmun va pedagogik ma'noga ega bo'lgan ma'lumotlarning harakatini (qabul qilish, uzatish, almashish) ta'minlovchi ta'lim jarayonidagi o'zaro ta'sir sifatida talqin etiladi [7].

Pedagogik ta'lim jarayonida o'zaro ta'sir orqali o'rganish ma'lumotlarning maqsadli harakati asosida amalga oshiriladi, birgalikdagi faoliyat tajribasi shakllanadi va bu faoliyat motivlari o'zgaradi, xatti-harakatlar shakllari uzatiladi va ishtirokchilarning g'oyalari va ularning dinamikasi ta'minlanadi.

Pedagogika faniga oid lug'atda "munosabat" tushunchasiga turlicha ta'riflar berilgan. A.Yu. Qo'jaspurova quyidagicha ta'rif beradi: "Munosabat — bu shaxsning obyektiv voqelikning turli tomonlari bilan individual, tanlab, ongli bog'lanishlarining yaxlit tizimi" [8]. E.S.Rapatsevich "munosabat" tushunchasining psixologik jihatiga aniqlik kiritadi, unga ko'ra: "Munosabat (psixologiyada) — bu ba'zi bir belgilar bilan belgilanadigan subyektlar, obyektlar va ularning xususiyatlarining nisbiy holati. Munosabat kategoriyasi subyekt tomonidan ko'rsatilgan aqliy harakatning vektorlashuvi, tanlab olish, baholashga munosabat (ijobiy, salbiy, befarqlik bilan ifodalangan), muayyan harakat yo'nalishiga moyillik va tayyorlik kabi xususiyatlar bilan tavsiflanadi" [2].

O'quv jarayonida rivojlanayotgan munosabatlarga oid tadqiqotlar tahlili (S.A.Amonashvili, F.N. Gonobolin, A.A.Leontiev, L.M.Mitina, A.B.Mudrik va boshqalar), shuningdek, pedagogik va psixologik ilmiy adabiyotlarda mavjud bo'lgan "munosabat" tushunchasining ta'riflari "pedagogik munosabat" tushunchasini shakllantirishga imkon beradi: pedagogik munosabat - bu pedagogik maqsadlarda tashkil etilgan o'zaro munosabatlarga qiymat ko'rsatmalarini o'tkazish bilan subyektning muayyan pozitsiyasini aks ettiruvchi munosabat; pedagogik mazmunli mazmun va ma'noga ega bo'lgan pedagogik o'zaro ta'sirda uzatiladigan ma'lumotlarga; pedagogik hamkorlikning boshqa ishtirokchilariga bevosita o'zining ta'sirini o'tkazadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktyabrdagi PF-5847-son "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 09.10.2019-y., 06/19/5847/3887-son; 30.04.2020-y., 06/20/5987/0521-son.

J.G'.Yo'ldoshev, S.A.Usmonov. Pedagogik texnologiya asoslari. – T.: "O'qituvchi" nashriyoti. 2004-yil.

O'.Q.Tolipov, M.Usmonboeva. Pedagogika texnologiyalarning tadbiqiy asoslari. –T.: "Fan" nashriyoti. 2006-yil.

V.N.Maksimova. Mejpredmetnye svyazi v protsesse obucheniya. –M.: "Prosvishenie". 1988-god.

MAXSUS YORDAMGA MUHTOJ BOLALARGA MUSIQA MASHG‘ULOTLARI ORQALI TA’LIM BERISH SHART-SHAROITLARI

Muallif: Xomidova Nozimaxon Fayozbekovna ¹

Affilyatsiya: Xalqaro Nordik universiteti Maxsus pedagogika yo‘nalishining 1-bosqich talabasi ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14409398>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada alohida e‘tiborga muhtoj bolalarning har tomonlama taraqqiyoti uchun musiqaviy ta‘limni tashkil qilish zarurati haqida so‘z yuritiladi. Bunda rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni jamiyatga moslashuvi, o‘z xislatlarini ifodalab berishda musiqaning o‘rni alohida ko‘rsatilgan. Bu jarayonda salmoqli muvaffaqiyatlarga erishish, bilim, mehnat, tajriba, hamkorlikni moddiy va texnikaviy resurslarni talab qilishi ta‘kidlab o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: Maxsus yordamga muhtoj bolalar, musiqa, ijtimoiylashuv, mas‘uliyat, ta‘lim-tarbiya, musiqiy asboblari, musiqa tinglash, kuylashga harakat qilish, xotira.

Tarbiyamiz ostidagi yoshlarni hozirgi o‘zgaruvchan dunyoda yashash, oqib o‘rganish, yaratish va ijod qilishga o‘rgatish har bir soha pedagoglarining asosiy maqsadi va muhim vazifasidir.

Hozir men tahsil olayotgan bilim dargohida inklyuziv ta‘lim hamda maxsus yordamga muhtoj bolalar bilan ishlash, ularga dars berish ko‘nikmalarini o‘rganib kelmoqdaman. Shu bilan bir qatorda, bolalar logopedik markazida musiqa yo‘nalishida ish faoliyatimni olib bormoqdaman. Markaz tarbiyalanuvchilari bilan ishlash alohida e‘tibor va yondashuvni talab qiladi. Bunday bolalarga kompleks yordam berish, ularning aqlan, jismonan, ruhan rivojlanishiga hissa qo‘shish hozirda oldimizga qo‘yilgan asosiy maqsadlardan biridir.

Maxsus yordamga muhtoj bolalarning ta‘lim-tarbiyasi, rivojlanishi va jamiyatga moslashuv jarayonlarini tashkil etishga har tomonlama, qamrovli yondashuv o‘zining ijobiy natijasini beradi. Bugungi kun talabiga ko‘ra fanga oid yangi texnologiyalarni o‘zlashtirib borish, bolalarga ta‘lim berishda ta‘sirchan va samarador usul va uslublardan keng foydalanish, ijodiy ravishda tadbiq etish muhim vazifalarimizdan hisoblanadi.

Bizning tarbiyalanuvchilarimiz orasida odatdagi rivojlanish me‘yorida orqada qolgan bolalar mavjud. Mutaxassislarning ko‘rsatishicha, rivojlanishda nuqsoni bo‘lgan bolalar quyidagi toifalarga ajratiladi:

1. Ko‘rishda nuqsoni bo‘lgan bolalar.
2. Eshitishda nuqsoni bo‘lgan bolalar.
3. Aqliy rivojlanishda nuqsoni bo‘lgan bolalar.
4. Nutqida nuqsoni bo‘lgan bolalar.
5. Ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalar.
6. Harakat-tayanch a‘zolarida nuqsoni bo‘lgan bolalar.
7. Murakkab nuqsonli bolalar.
8. Autizm tashxisiga ega bo‘lgan bolalar.

Bizningcha, alohida e‘tiborga muhtoj bolalar uchun musiqa juda katta yordam beradi, chunki u nafaqat ularning hissiy va intellektual rivojlanishiga, balki ijtimoiy ko‘nikmalarini shakllantirishga ham hissa qo‘shadi.

Har qanday bola ona qornidaligidan mumtoz musiqa, ona allasi, tug'ilgach ona va buvilarning aynan unga qaratilgan, ismlari qo'shib aytiladigan alla qo'shiqlarini tinglab katta bo'ladi. Bobokalonimiz, tibbiyot ilmining mashhur olimi Abu Ali ibn Sino ham o'zining "Tib qonunlari" asarida alla bolaga ikki tomonlama ta'sir ko'rsatib, uni ham jismoniy, ham axloqiy jihatdan to'g'ri rivojlantirishiga e'tibor qaratadi. Jumladan, "... bolaning mijozini kuchaytirmoq uchun unga ikki narsani qo'llamoq kerak. Biri bolani sekin-sekin tebratish, ikkinchisi, uni uxlatish uchun odat bo'lgan musiqa va allalashdir. Shu ikkisini qabul qilish miqdoriga qarab, bolaning tanasi bilan badantarbiyaga va ruhi bilan musiqaga bo'lgan iste'dodi hosil bo'ladi", - deb yozgan edi [1. – B.77]

Darhaqiqat, go'dakka musiqa va ohangning ijobiy ta'siri hozirgi zamon ilm-fanida ham o'z isbotini topgan. Hali til-u zabonga ega bo'lmagan go'dakka rivojlantiruvchi ijobiy ta'sir ko'rsatadigan musiqa va allalash, albatta, bizning markazda tarbiyalanayotgan bolalarga ham o'zining samarali ta'sirini ko'rsatishi tabiiy.

Musiqa – bu shunday san'atki, uni so'z bilan ifodalab bo'lmaydi, lekin har bir tirik mavjudotning his-tuyg'ularini o'zida mujassam qila oladi. Buyuk faylasuf Platon ham musiqa to'g'risida shunday fikr yuritgan: "Musiqa – butun olamni ilhomlantiruvchi, ruhingizni ko'rinmas qanotlar bilan ta'minlovchi, tasavvuringizni parvoz etishiga ko'maklashuvchi omil. Musiqa bor narsaga hayot va quvonch baxsh etadi. Uni go'zal va ulug'vor narsalarning timsoli deyish mumkin" [2].

Musiqa san'atining juda ham ko'p qirralari, janrlari mavjuddir. Har birining o'ziga yarasha ko'rinishlari bor, har biri ijro uslubi va boy ohangiga ega. Chindan ham, musiqa hayotimizning bir qismidir. Musiqa butun atrofimizni o'rab turadi va hayotimizning har bir vaqtini mazmunli o'tkizishga yordam beradi.

Musiqa atrof-muhit bilan ijtimoiy aralashuvga kirishishi qiyin bo'lgan bolalarga yangi bir muloqat tili bo'lib xizmat qiladi. Uning ta'siri ko'p qirrali: tinchlantirish, qiziqtirish, hayajonga solish, turli ehtirolar tug'dirish kabi hususiyatlarga ega. Bolaning ruhiga orom berish, mudragan hissiyotlarini uyg'otish, ohanglar ta'sirchanligining qamroviga kiradi.

Musiqani tinglash jarayonida ruhiy tinchlanish bilan bir qatorda, musiqiy ohanglarni eshitib, tana yordamida turli xil harakatlarni bajarish, ya'ni logoritmika bilan shug'illanish yaxshi samara beradi. Umumiy matorikasining yaxshi rivojlanishiga imkon beradi. Bular bosh harakatlari, qarsak chalish, usulga mos oyoq tepish kabilardir. Bolalar bu harakatlardan o'ziga ma'qul kelganini tanlab oladi va musiqa tinglash jarayonida qo'llaydi.

Bolalarga moslashgan musiqiy asboblari yordamida ohangga taqlid qilish jarayonida xotirasi, mayda qo'l matorikasi va ohanglarni bir-biridan farqlay olishi rivojlanadi. Tarbiyalanuvchilar musiqiy asboblarni chalish jarayonida o'ng va chap miyasi bir vaqtning o'zida ishlashini, ko'z va barmoqlar harakati uyg'unligini, diqqatni jamlashni ta'minlab beradi. Bolani rag'batlantirish, xatolarini to'g'rilash muhim o'rin tutadi. Mazkur usulni amalga oshirish uchun do'mbira, shiqqildoq, qo'ng'iroq, kselafon, surnak, pianino, torli asboblari, hushtaklardan foydalaniladi. Bolaning qiziqish va layoqatlariga qarab, otanalarga u yoki bu musiqa asboblari yo'nalishida qo'shimcha ta'lim olishni tavsiya qilish ham mumkin.

Qo'shiqni tinglash jarayonini tashkil qilish uchun bolalarga mos bo'lgan, ommalashgan, qisqa qo'shiqlar tanlab olinadi. Bu qo'shiqlarda ishlatilgan so'zlar bola yoshiga mos, soddaga so'zlardan tarkib topgani ma'qul. Qo'shiq tinglash jarayonida so'zlariga mos ravishda qo'l harakatlaridan foydalanish, mimika yordamida xissiyotlarini aks ettirishga o'rgatish mumkin.

Qo'shiqni tinglashdan sekin-asta unga taqlid tarzida kuylash, ohang va so'zlarni eslab qolish va qayta ijro qilishga layoqat beradi. Kuylash jarayoni bolada nutq rivoji, to'g'ri nafas olish ko'nikmalari, artikulyatsion bazasi takomillashuvi, so'z boyligining ortishi uchun xizmat qiladi.

Bolalar o'z ko'nikma va layoqatlarini ijodiy qo'llashi uchun ularga o'z ismlarini yoki tevarak-atrofdagi narsa-buyum nomlarini musiqa ohangiga mos ravishda talaffuz qilish talab etiladi. Bunda bola mazkur vazifaga ijodiy yondashishga o'rganadi.

Misol tariqasida, men ishlayotgan markazga qatnaydigan autizm tashxisi qo'yilgan Temur ismli (5 yosh) bolaning nutqi rivojlanmagan, diqqati tarqoq va taqlid qobiliyatlari rivojlanmagan edi. Muntazam ravishda musiqa bilan shug'ullanishimiz davomida bola pianinoda 5 ta kichik musiqiy asarni yoddan chalishni o'rgandi, so'zlarini kuylash va taqlid qilish ko'nikmalari paydo bo'ldi.

Yuqoridagi ta'limiy-tarbiyaviy ishlarni amalga oshirish uchun qulay shart-sharoitlar bo'lishi talab qilinadi. Mashg'ulot xonasida kerakli anjomlarning mavjud bo'lishi, innovatsion texnika va texnologiyalardan foydalanish imkoniyatiga tayanish, xavfsizlik choralariga amal qilinishi kerak bo'ladi. Har bir darsdan olingan samarani mustahkamlash uchun ota-onalarning ko'magi va ishtiroki zarur. Bunday hamkorlikni tashkil etish va muttasil davom ettirish har ikki tomonning masalaga jiddiy yondashuvi bilan bog'liq.

Xulosa qilib aytganimizda, maxsus yordamga muhtoj bolalarga musiqa mashg'ulotlari orqali ta'lim berish va bu jarayonda salmoqli muvaffaqiyatlarga erishish, bilim, mehnat, tajriba, hamkorlikni moddiy va texnikaviy resurslarni talab qiladi. Bunda zamon bilan hamqadam va hamnafas bo'lish katta ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

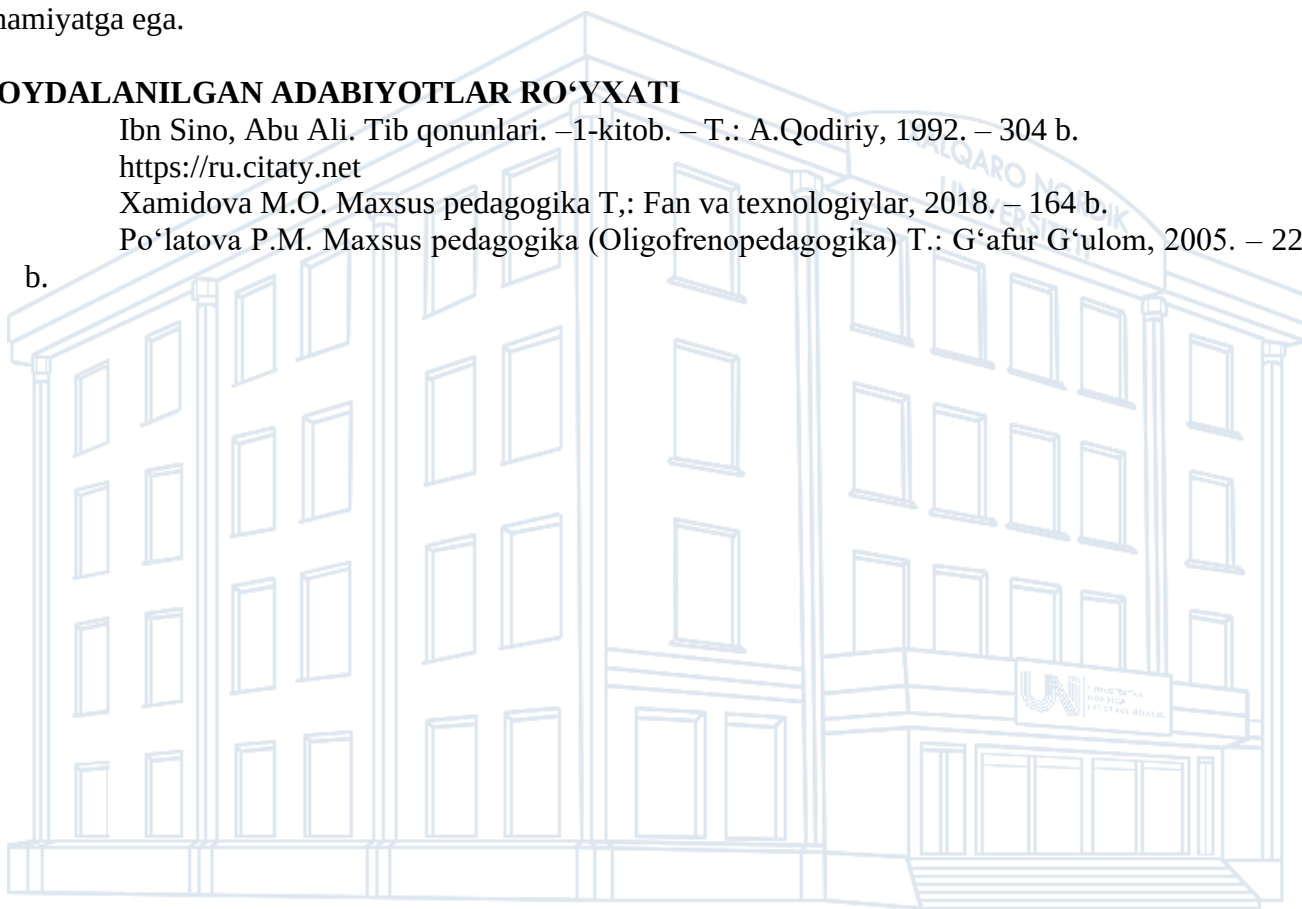
Ibn Sino, Abu Ali. Tib qonunlari. –1-kitob. – T.: A.Qodiriy, 1992. – 304 b.

<https://ru.citaty.net>

Xamidova M.O. Maxsus pedagogika T.: Fan va texnologiyalar, 2018. – 164 b.

Po'latova P.M. Maxsus pedagogika (Oligofrenopedagogika) T.: G'afur G'ulom, 2005. – 224

b.

MUSIQA DARSLARIDA IQTIDORLI O‘QUVCHILAR BILAN ISHLASH

Muallif: Xudoynazarov Dilshodbek Obidjon o‘g‘li ¹

Affilyatsiya: Sirdaryo viloyat Pedagogik mahorat markazi musiqa madaniyati fani metodisti ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14409492>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada ta’lim muassalarida musiqa to‘garaklarida innovatsion texnologiyalardan foydalanishning ahamiyati to‘g‘risida mulohazalar yuritilgan. Shuningdek maqolada musiqa to‘garaklariga o‘quvchilarni jalb qilgan holda ularni musiqiy qobiliyatlarini rivojlantirish metodikasi haqida so‘z yuritilgan.

Kalit so‘zlar: musiqa to‘garagi, musiqiy cholg‘ular, musiqiy konsertlar, xor, sahna ko‘nikmalari.

Musiqa darslarida iqtidorli o‘quvchilar bilan ishlash uchun bir qancha strategiyalarni qo‘llash mumkin:

Shaxsiylashtirilgan yondashuv: Har bir o‘quvchining iqtidorini inobatga olib, ularning qiziqishlari va maqsadlariga mos dasturlar tuzing.

Chuqur tahlil: Iqtidorli o‘quvchilarga murakkab musiqiy asarlarni tahlil qilish va o‘z fikrlarini bildirishga imkon berish.

Ijodiy loyiha: O‘quvchilarga o‘z musiqalarini yaratish yoki kompozitsiyalarni yozish bo‘yicha loyihalar taklif qiling.

Master-klasslar: Tajribali musiqachilar va ustozlar bilan uchrashuvlar tashkil qilish, bu orqali iqtidorli o‘quvchilar o‘z bilimlarini oshirishlari mumkin.

Musiqiy jamiyatlar: O‘quvchilarni musiqiy jamiyatlarga yoki guruhlargajalb qilish, bu ularga o‘z iqtidorlarini yanada rivojlantirish imkonini beradi.

Konsertlar va ko‘rgazmalar: O‘quvchilarni o‘z ijodlarini namoyish qilishlari uchun konsertlar yoki ko‘rgazmalar o‘tkazish.

Mentorlik: Iqtidorli o‘quvchilarga mentor tayinlash, ularning rivojlanishiga yordam berish.

Bu usullar orqali iqtidorli o‘quvchilarni rag‘batlantirib, ularning musiqiy qobiliyatlarini yanada rivojlantirish mumkin. Iqtidorli o‘quvchilar bilan uzluksiz ishlash uchun quyidagi yondashuvlarni qo‘llash mumkin:

Maqsadli dasturlar: Har bir o‘quvchining qobiliyatiga mos, uzluksiz rivojlanishga yo‘naltirilgan dasturlar ishlab chiqing. O‘quvchilarni qiziqitiradigan mavzularni tanlang.

Nazorat va fikr-mulohazalar: O‘quvchilarning rivojlanishini kuzatib boring va doimiy ravishda konstruktiv fikr-mulohazalar bering. Ularning yutuqlarini baholash va rivojlanish sohalarini belgilash muhim.

Muntazam mashg‘ulotlar: Iqtidorli o‘quvchilar uchun muntazam va doimiy mashg‘ulotlar tashkil qiling. Bu ularning qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Ijodiy hamkorlik: O‘quvchilarni bir-biri bilan hamkorlikda ishlashga rag‘batlantiring. Musiqiy asarlarni birgalikda yaratish yoki ijro etish ularning tajribasini kengaytiradi.

Maqsadli mentorlik: Har bir o‘quvchini o‘z yo‘nalishida rivojlantirish uchun mentor tayinlang. Mentorlar o‘quvchilarga yo‘l-yo‘riq ko‘rsatishi va maqsadlariga erishishlariga yordam berishi mumkin.

Resurslar va imkoniyatlar: Iqtidorli o'quvchilarga qo'shimcha resurslar (kitoblar, videolar, maqolalar) taqdim eting. Musiqiy tadbirlarga, master-klasslarga yoki musiqiy festivallarga qatnashish imkoniyatlarini yarating.

O'zaro o'qitish: O'quvchilarni bir-biriga o'rgatishga undang. Bu, nafaqat bilim almashish, balki ijtimoiy ko'nikmalarini ham rivojlantirishga yordam beradi.

Motivatsiya va rag'batlantirish: O'quvchilarning muvaffaqiyatlarini e'tirof eting va ularga doimiy motivatsiya bering. Bu, ularning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi. Ushbu yondashuvlar orqali iqtidorli o'quvchilar bilan uzluksiz, samarali ishlash mumkin. Iqtidorli o'quvchilarni rag'batlantirish uchun quyidagi usullarni qo'llash mumkin:

Muvaffaqiyatlarni e'tirof etish: O'quvchilarning yutuqlarini tan olish va ularni baham ko'rish. Bu ular uchun motivatsiya manbai bo'ladi.

Maqsadlar qo'yish: O'quvchilarga o'z maqsadlarini belgilashda yordam berish va ularni amalga oshirishga rag'batlantirish. Maqsadlar ularning shaxsiy rivojlanishlariga yo'naltirishi kerak. Ijodiy erkinlik: O'quvchilarga ijodiy tajriba o'tkazishga imkon berish. O'z musiqalarini yaratish yoki o'z uslubida ijro etishlari uchun erkinlik bering.

Raqobatbardosh muhit: Musiqa tanlovlari yoki festivallarni tashkil etish orqali iqtidorli o'quvchilarni rag'batlantiring. Raqobat ularning rivojlanishini oshirishi mumkin.

O'zaro hamkorlik: O'quvchilarni bir-biri bilan ishlashga undash. Guruhiiy loyihalar va ijrolar ularning o'zaro o'qitishi va tajriba almashishlariga yordam beradi.

Mentorlik dasturlari: Tajribali musiqachilar yoki ustozlar bilan mentorlik aloqalarini o'rnatish. Bu, o'quvchilarga o'z qobiliyatlarini rivojlantirishda ko'maklashadi.

Rag'batlantiruvchi resurslar: Qo'shimcha o'quv materiallari, kitoblar yoki onlayn kurslar taqdim eting. Bu ularning bilim doirasini kengaytirishga yordam beradi.

Shaxsiy fikr va mulohazalar: O'quvchilarning ijodlari haqida shaxsiy fikrlar bildirish va ularga yo'l-yo'riq ko'rsatish. Bu ularning o'z ustida ishlashlariga yordam beradi.

Samarali muloqot: O'quvchilarning fikrlarini tinglash va ularga o'z fikrlarini erkin ifoda etish imkoniyatini berish. Bu o'ziga bo'lgan ishonchni oshiradi.

Ushbu usullar yordamida iqtidorli o'quvchilarni rag'batlantirish va ularning musiqiy qobiliyatlarini yanada rivojlantirish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

- Umumta'lim maktablarida musiqa ta'limi va tarbiyasi Konsepsiyasi. –T.: -XTB, 1995 y.
Q.Mamirov. “Qo'shiqlar, xor asarlari” O'quv qo'llanma. Toshkent-2006
G. Sharipova «Musiqa metodikasi». - T.: « O'zbekiston faylasuflar» nashriyoti, 2012 y.

ҚОҒАМ ДАМУЫНЫҢ ШЕШУШІ СЕКТОРЫНДА АҚПАРАТТЫҚ- КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ РОЛІ

Muallif: Джамашова Г.А. ¹, Булегенова У.Ш. ², Арипбаева Л.Ш. ³, Мурзабаева М.А. ⁴

Affilyatsiya: Шымкент университеті, Қазақстан Республикасы, Шымкент қ. ¹, Аймақтық инновациялық университеті, Қазақстан Республикасы, Шымкент қ. ², М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Қазақстан Республикасы, Шымкент қ. ³, Орта Азия инновациялық университеті, Қазақстан Республикасы, Шымкент қ. ⁴

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14409588>

Қазіргі кезде біздің қоғамымыз дамудың жаңа кезеңіне көшті, бұл кезең ақпараттық кезең, яғни компьютерлік техника мен оған байланысты барлық ақпараттық коммуникациялық технологиялар педагогтар қызметінің барлық салаларына кіріп, біздің табиғи ортамызға айналды.

Ақпараттық технологияларды пайдалану – педагогикалық іс-әрекеттердің мазмұны мен формасын толықтыру негізінде оқыту үрдісін жетілдірудің бірден бір жолы. Компьютерлік желілерді, интернет жүйесін, электрондық оқулықтарды, мультимедиялық технологияларды, қашықтан оқыту технологиясын пайдалану оқу орындарында ақпаратты-коммуникациялық технологиялар кеңістігін құруға жағдай жасайды.

Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар деп локальдық, аймақтық, бүкіл әлемдік желілерде ақпарат алмасуды жүзеге асыратын қазіргі заманғы байланыс құралдарының барлық түрін, бағдарламалық жүйелер мен кешендерді (бағдарламалау тілдері, транслятор, компиляторлар, операциялық жүйелер, қолданбалы бағдарламалық жабдықтарды дайындауға арналған инструментальды пакеттер), мультимедияны, телекоммуникацияны, виртуальды ақпараттар жиынтығын айтамыз.

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңында «Білім беру жүйесінің басты міндеті – ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтар, ғылым мен практика жетістіктері негізінде және адамды қалыптастыруға және кәсіби шеберлігін шыңдауға бағытталған білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау: оқытудың жаңа технологияларын енгізу, білім беруді ақпараттандыру, халықаралық ғаламдық коммуникациялық желілерге шығу» деп білім беру жүйесін одан әрі дамыту міндеттері көзделгені белгілі. Бұл міндеттерді орындау үшін әрбір оқытушы іздену арқылы, жаңа ақпараттық технологияларды пайдалану арқылы және ғаламдық желіге шығу арқылы білім беру жүйесін одан әрі дамыту керек. Егеменді елдің ертеңі оқу – білімнің тереңдігімен өлшенеді. Күннен-күнге үздіксіз өзгеріп тұрған әлем адамнанда қабілет пен қажеттіліктерді толассыз, үздіксіз дамытып отыруды талап етеді.

Оқытудың компьютерлік әдістерін интерактивті деп атайды, себебі олардың мұғалім мен оқушының әрекетіне «дыбыс беру», олармен диалог «жүргізу» қабілеті бар. Бұл компьютерлік оқыту әдістемесінің ең негізгі ерекшелігі болып табылады. Компьютер оқыту процесінің барлық кезеңдерінде қолданылады: жаңа материалды түсіндіргенде, бекіткенде, қайталағанда, білімін, іскерлігін және дағдыларын бақылағанда. Сонымен қатар оқушы үшін ол әр түрлі функцияларды атқарады.

Электронды оқулықты пайдалану мұғалімнің де ғылыми-әдістемелік потенциалын дамытып, оның сабақ үстіндегі еңбегін жеңілдетеді. Оқытудың әр сатысында компьютерлік тесттер арқылы оқушыны жекелей бақылауды, графикалық бейнелеу, мәтіндері түрінде,

мультимедиялық, бейне және дыбыс бөлімдерінің программасы бойынша алатын жаңалықтарды іске асыруға көмегін тигізеді. Электрондық оқулықтарды пайдалану қарапайым оқулықтарға қарағанда ыңғайлы және онда өзін –өзі тексеру жүйесі бар. Сондықтан өзін –өзі тексеру жүйесі студент мен оқытушы арасындағы байланысты алмастырады.

Бүгінде оқытуда ақпараттық технология мен компьютерлік коммуникацияларды белсенді қолдануда. Әсіресе қашықтан оқыту қарқынды дамуда.

Қашықтан оқыту – ақпараттық коммуникациялық технологиялық құралдар және ғылыми негізделген тәсілдер арқылы білім алу формасы. Бүгінгі таңда осы технология өте кең тараған, ол сырттай оқу жүйесіне балама, нақтырақ айтқанда, қосымша роль атқарып келеді.

Қашықтан оқыту жүйесіндегі негізгі формаларға мыналар енеді:

- бекітілген дәрістер, консультациялар;
- телеконференциялар;
- түрлі деректер қорындағы білім деректерімен тыңдаушылардың жұмыс жасайтын ақпараттық сеанстары;
- имитациялық модельдер формасындағы практикалық сабақтар, іскерлік ойындар, жобалар мен рефераттарды қорғау нақтылықтың виртуалдық моделімен білімдер деректерін жасақтау, пікірталастар.

Қашықтан оқытудың артықшылықтары:

- компьютерлік телекоммуникациялар оқу материалдарын тыңдаушыларға жылдам жеткізеді;
- телеконференциялар арқылы нақты уақыт режимінде студенттердің мұғаліммен сұқбаттасуын ұйымдастыра алатын виртуальды класс жасау мүмкіндігі туды;
- ақпараттық коммуникациялық технологиялардың барлық қуатын оқытуға да, әрі оқушылармен кері байланыс жасауға да пайдалануға болады. Кио туралы, joy class туралы Ертеңгі келер күніміздің бүгінгіден гөрі нұрлы болуына білімді де білікті маманның тигізер пайдасы зор. Бұрынғы оқу үрдісінде оқытушыға көп басымдылық берілсе, ал қазіргі оқу үрдісінде студент белсенділік көрсетуі тиіс, оны оқытпайды, ол өздігінен оқуы керек. Сабақ түрі жаңа заман талаптарына сай өзгеріп, жаңарып отырса, эмоциялық сезім – түйсіктеріне әсер ететін ізденістің пайда болатыны түсінікті. Ақыл парасаттан гөрі сезім түйсігі ұшқыр балаларға көп жағдайда бағдарламалық тақырыптарды тосын тәсілдер арқылы түсіндіру пайдалы. Бұл үшін оқытушы сабақ өткізуде дәстүрлі шеңберде қалып қоймайтын ізденістер жасауы тиіс. Сондықтан жаңа педагогикалық технологияларды енгізу – оқыту үрдісінің тиімділігін арттырып қана қоймайды, өз қабілетіне сай таңдау жасауына және әрі қарай білімін дамытуына мүмкіндік береді.

Қазіргі кезде оқыту үрдісін жоспарлаудың, қолданудың, бағалаудың жүйелі әдісі адамдардың техникалық ресурстарды білімді игеру жолында өзара тиімді әрекет етуінің негізі ретінде жаңа технологиялардың түрлері көбейе түсуде. Сондықтан жаңартылған педагогикалық технологиялар ішінен өз қажеттісін таңдап алу - оқытушы үшін жауапты да іскерлікті қажет ететін іс.

Техникалық және кәсіптік білім берудің деңгейін көтеру, кәсіптік техникалық мамандар даярлау бүгінгі күннің басты талабына айналғаны белгілі. Уақыт талабына сай жаңа заман жұмысшысы, жаңа уақыт мамандығын тезірек игергісі келеді. Қорыта келе, «Қазіргі заманда болашақ жұмысшы мамандарды ақпараттық технологиямен байланысты әлемдік стандартқа сай мүдделі жаңа білім беру өте қажет» болашақ мамандарға оқу үрдісінде ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолданудың маңызы зор.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

Семенов М.И. и др. Автоматизированные информационные технологии в экономике. - М.: Финансы и статистика, 2000

Чоговадзе Г.Г. Персональные компьютеры – М.: Финансы и статистика, 1989

Компьютерные технологии обработки информации. – М.: Финансы и статистика, 1995

Экономическая информатика и вычислительная техника. – М.: Финансы и статистика, 1965

Фигурнов В.Э. IBM PC для пользователя. – М: Финансы и статистика, 1991

Ахметов К. Windows95 для всех. – М.: ТОО фирма «Компьютер-Пресс», 1997

Стинсон К., Зихерт К. Эффективная работа с Microsoft Windows 2000 Professional. СПб.: Питер, 2001

Каратыгин С.А. и др. Электронный офис. В 2-х томах – М.: Восточная книжная компания, 1997

Символоков Л.В. Решение бизнес-задач в Microsoft Office. – М.: ЗАО Издательство «БИНOM», 2001

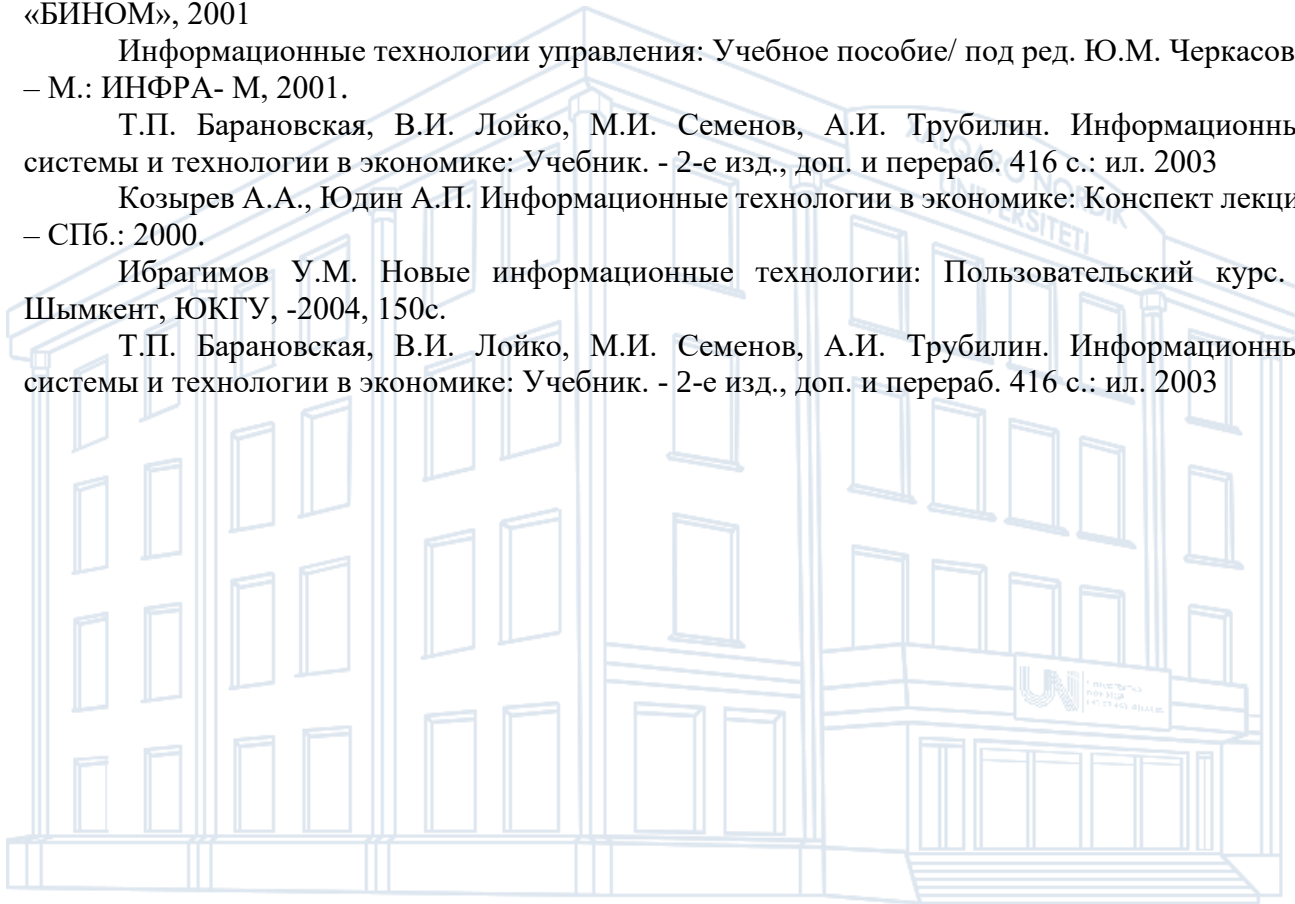
Информационные технологии управления: Учебное пособие/ под ред. Ю.М. Черкасова. – М.: ИНФРА- М, 2001.

Т.П. Барановская, В.И. Лойко, М.И. Семенов, А.И. Трубилин. Информационные системы и технологии в экономике: Учебник. - 2-е изд., доп. и перераб. 416 с.: ил. 2003

Козырев А.А., Юдин А.П. Информационные технологии в экономике: Конспект лекций – СПб.: 2000.

Ибрагимов У.М. Новые информационные технологии: Пользовательский курс. - Шымкент, ЮКГУ, -2004, 150с.

Т.П. Барановская, В.И. Лойко, М.И. Семенов, А.И. Трубилин. Информационные системы и технологии в экономике: Учебник. - 2-е изд., доп. и перераб. 416 с.: ил. 2003

BO‘LAJAK MUSIQA O‘QITUVCHILARIDA MUSIQIY-RITMIK KOMPETENSIYALARNI TAKOMILLASHTIRISHDA G‘ARB AMALIYOTCHI OLIMLARI QARASHLARI

Muallif: Ibragimova Xonzoda Saidazim qizi ¹

Affilyatsiya: Xalqaro Nordik universiteti, Musiqa ta’limi kafedrası dotsenti, PhD ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14409689>

ANNOTATSIYA

Bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarida musiqiy-ritmik kompetensiyalarni shakllantirishdan maqsad o‘z kasbini mukammal biladigan, doimiy kasbiy o‘shishga tayyor, ijtimoiy va psixologik jihatdan moslashgan, muvaffaqiyatli ijtimoiylashgan malakali ishchini tayyorlashdir. Zamonaviy pedagogika fanida pedagogik kompetensiya deganda o‘qituvchining pedagogik muammolarni hal qilishga tayyorligi va qobiliyati tushuniladi. Maqolada bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarida musiqiy-ritmik kompetensiyalarni shakllantirishda g‘arb mutafakkirlari qarashlarini o‘rganish umumiy bilim, ko‘nikma va malakalarni rivojlantirishda katta ahamiyatga ega ekanligi yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: kompetensiya, material, salohiyat, usul, ritmika, qo‘l belgilari, ritmologik bo‘g‘inlar.

Pedagogika oliy ta’lim muassasalarida musiqa fani bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarini tayyorlashda asosiy fan hisoblanadi. Maqsadiga ko‘ra, bu fan talabalarni bolalar va kattalar uchun ommaviy musiqa ta’limining jahon uslublari, jumladan, nafaqat Yevropa, balki an‘anaviy Sharq uslublari bilan tanishtirish, shuningdek, ushbu usullarni professional darajada egallashga, ularni nafaqat amaliyotda qo‘llash, balki o‘z milliy musiqa materiali bo‘yicha o‘z g‘oyalari asosida rivojlantirish, shu orqali ularning ijodiy salohiyatini faollashtirishga qaratilgan.

Bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarida musiqiy-ritmik kompetensiyalarni shakllantirishda Yevropa usullaridan: E.J.Dalkrozning evritmikasi, K.Orfning Shulverk, Z.Koday tomonidan qo‘l belgilari va ritmologik bo‘g‘inlar, R.Frisning tana perkussiyasi, J.Vuytning musiqagramma usuli va boshqalarni o‘rgatish bir nechta tematik bloklar misolida ochib beriladi.

Talabalarga E.J.Dalkroz, Z.Koday va boshqa musiqiy ta’lim metodlari mualliflari va ularning izdoshlari darslaridan parchalar haqidagi hujjatli filmlar, shuningdek, o‘qituvchilar uchun malaka oshirish dasturlari doirasida o‘tkazilgan seminar va treninglarni tomosha qilishni taklif etish orqali dunyoning yetakchi assotsiatsiyalari va institutlari tomonidan musiqiy-ritmik kompetensiyalarni shakllantirishda g‘arb mutafakkirlarining olib borayotgan ilmiy izlanishlarini ko‘rsatib berish mumkin.

XX asr boshlarida keng tarqalgan shveysariyalik taniqli musiqachi-o‘qituvchi, bastakor, pianinochi, dirijyor, Jeneva konservatoriyasi professori Emil Jak – Dalkroz (1865 - 1950) tomonidan yaratilgan ritmika bolalar qobiyatini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Dalkroz yaratgan ritmika bolalar qobiliyatini rivojlantirishda o‘zini ifoda etishga bo‘lgan cheksiz ishtiyoqni yaratish, ularning hissiy qobiliyatlari va ijodiy tasavvurlarini rivojlantirishdan iborat. Jeneva konservatoriyasida musiqa nazariyasi saboqlaridan dars berarkan, Dalkroz musiqani yaxshi eshitadigan ba’zi talabalar tartibsizlikdan aziyat chekishini kuzatgan. U ritm tuyg‘usini, o‘ziga xos ritmik tuyg‘uni yanada samarali rivojlantirish uchun musiqiy pedagogikada yangi usullarni izlay boshladi. Musiqa ritmi insonning harakat qobiliyatlari, mushaklarning reaktivligi bilan chambarchas bog‘liqligini kuzatgan holda, u musiqiy ritmni inson tanasining harakatiga mosligini o‘rgangan.

Bo'lajak musiqa o'qituvchilarida musiqiy-ritmik kompetensiyalarni shakllantirishdan maqsad o'z kasbini mukammal biladigan, doimiy kasbiy o'sishga tayyor, ijtimoiy va psixologik jihatdan moslashgan, muvaffaqiyatli ijtimoiylashgan malakali ishchini tayyorlashdir. Hozirgi vaqtda tadqiqotchilar kompetensiyaning integrativ xarakteri, uning barcha tarkibiy qismlari: mazmuni, faoliyati va shaxsiyligining o'zaro bog'liqligi haqida so'z yuritadilar. Ko'rinib turibdiki, malakali mutaxassisni o'quv jarayonida olingan ushbu tarkibiy qismlarning oddiy yig'indisidan "yaratish" mumkin emas, chunki kompetensiya o'z amaliy tajribasini yaratish va uni sinchkovlik bilan tahlil qilish asosida shakllanadi.

Zamonaviy pedagogika fanida pedagogik kompetensiya deganda o'qituvchining pedagogik muammolarni hal qilishga tayyorligi va qobiliyati tushuniladi. "Kompetensiya" tushunchasining pedagogik toifa sifatida faoliyatning turli sohalarida keng tarqalgan. Biz uni kasbiy faoliyatda, adabiyotda, pedagogikada, kundalik hayotda va hokazolarda uchratishimiz mumkin.

Mualliflar "kompetentlik" va "kompetensiya" tushunchalarini talabaning bilim olishi natijasi va shaxsga xos xususiyat sifatida ko'rib chiqadilar. A.V.Xutorskoy "kompetensiya" tushunchasini ob'ektlar va jarayonlarning ma'lum doirasi bilan belgilanadigan shaxsiy xususiyatlar (bilim, ko'nikma, malaka, faoliyat usullari) yig'indisi deb hisoblaydi [5]. B.S.Gershunskiyning so'zlariga ko'ra, "shaxsning kompetentligi uning kasbiy darajasiga, individual qobiliyatlari va tajribasiga, o'z-o'zini tarbiyalash va o'z-o'zini rivojlantirishga bo'lgan intilishiga bog'liq" [2]. Mualliflar V.A.Bolotov, V.V.Serikovlar "kompetentlikni shaxsiy o'zini o'zi anglash uchun asos bo'lgan bilim, ko'nikma va ma'lum darajadagi ta'limning mavjudlik usuli", deb hisoblaydi [1]. E.F.Zeer "kompetensiyani talabaning kasbiy bilim va ko'nikmalarga asoslangan holda kasbiy faoliyatni amalga oshirish qobiliyati" deb hisoblaydi [3].

Hozirgi vaqtda "kompetensiya" tushunchasiga turli xil ta'riflar mavjud. Barcha ta'riflar umumiy xususiyatga ega, kompetensiya – bu ta'lim oluvchining turli kasbiy va kundalik vazifalarni bajarish qobiliyatidir.

Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatdiki, "kompetensiya" tushunchasining turli tasniflari va ta'riflari mavjud. "Kasbiy kompetensiya – bu kasbiy faoliyat vazifalarini bajarishda, muammolarni hal qilishda ko'nikma, bilim va amaliy tajriba asosida muvaffaqiyatli harakat qilish qobiliyatidir".

Kompetensiyalarni shakllantirish muammosi bilan Ye.V. Sergeeva [4], A.V.Xutorskoy [5] va boshqalar o'z tadqiqotlarida shug'ullanganlar. Tadqiqotlarning aksariyati oliy ta'lim muassasalari bitiruvchilarini tayyorlash va kasbiy kompetensiyalarni ko'rib chiqish bilan bog'liq.

Zamonaviy ta'lim tizimidagi innovatsion o'zgarishlar o'quv ishlarini tashkil etishni sezilarli darajada o'zgartirdi, ya'ni o'quv yuklamasidagi dars soatlarining qisqarishi va shunga mos ravishda darslar ulushining talabalarning mustaqil ishi hisobiga ortishi kabi qayta taqsimlash sodir bo'ldi. Talabalarni tayyorlashda asosiy e'tibor mustaqil ta'lim jarayoniga o'tkazildi, bu ta'lim standartlarida aks ettirilgan shakllangan umumiy kompetensiyalarsiz mumkin emas. Shunday qilib, umumiy kompetensiyalarni samarali shakllantirish malakali mutaxassis tayyorlashning asosiy elementlaridan biridir. Samaradorlik deganda biz ta'lim jarayonini amalga oshirish jarayonida umumiy kompetensiyalarni shakllantirishni tavsiflovchi ko'rsatkichlarning statistik jihatdan sezilarli o'sishini tushunamiz (motivatsion, bilish, faoliyatli, baholash-refleksiv).

Bo'lajak musiqa o'qituvchilarida musiqiy-ritmik kompetensiyalarni shakllantirish bo'yicha metodik adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatdiki, yondashuvlardan biri umumiy bilim, ko'nikma va malakalarni rivojlantirish bo'lib, ularni o'zlashtirish ta'lim oluvchilarning umumiy kompetensiyalarini shakllanganlik darajasi haqida xulosa chiqarish imkonini beradi. Umumiy bilim, ko'nikma va malakalarning funksiyalari talabaga o'z bilim faoliyatini mustaqil ravishda rejalashtirish va amalga oshirish, kasbiy muammolarni hal qilish yo'llari va metodlarini topish va ulardan foydalanish, o'zining va jamoasining faoliyat jarayoni va natijalarini baholash va nazorat qilish imkoniyatini berishdan iborat. Bu funksiyalar o'quv va kasbiy o'zini o'zi anglashning asosiy xususiyatlari hisoblanadi. Bo'lajak musiqa o'qituvchilarida musiqiy-ritmik kompetensiyalarni shakllanganligi umumiy ko'nikmalar, bilimlar,

malakani o'zlashtirish darajasi va kelajakdagi kasbiy faoliyat uchun ijobiy motivatsiya darajasi bilan belgilanadi.

Bo'lajak musiqa o'qituvchilarida musiqiy-ritmik kompetensiyalarni shakllanganligi uning musiqiy va pedagogik faoliyatining samaradorligi bilan o'zaro bog'liq bo'lgan asosiy kompetensiyalar majmuasiga ega bo'lishi bilan ta'minlanadi, ularning shakllanishi deyarli barcha bosqichlarda va kasbiy tayyorgarlikning barcha darajalarida amalga oshirilishi kerak. Ular qiymat-semantik, umumiy madaniy, kognitiv, axborot, kommunikativ, ijtimoiy – mehnat va shaxsiy o'z-o'zini takomillashtirish kabi kompetensiyalarni o'z ichiga oladi.

Ushbu ro'yxat bo'lajak musiqa o'qituvchisi shaxsining ma'lum darajada ijobiy ijtimoiy moslashuvini ta'minlaydigan bir qator asosiy kompetensiyalarni ham o'z ichiga olishi kerak:

- ijtimoiy harakatchanlik - nafaqat mutaxassislikni, balki butun ijtimoiy rolni o'zgartirish qobiliyati;
- kasbiy harakatchanlik - bir tarmoq doirasida yangi mutaxassisliklarni o'zgartirish va o'zlashtirish qobiliyati;
- individuallik (mehnat bozorida raqobatbardoshlikni kafolatlovchi o'zini to'liq ifodalash qobiliyati).

Bo'lajak musiqa o'qituvchilarida musiqiy-ritmik kompetensiyalarining navbatdagi darajasi umumiy fan kompetensiyalari bilan ifodalanadi, bizning fikrimizcha, musiqa o'qituvchisi uchun kasbiy tayyorgarlikning psixologik va umumiy pedagogik sohalarida ta'lim natijalari sifatida harakat qilishi kerak. Binobarin, yetakchi umumiy fan kompetensiyalariga quyidagilar kirishi kerak:

- psixologik kompetensiya - musiqa o'qituvchisining kasbiy yaroqliligi va uning shaxsining o'sishi omili sifatida;
- musiqa o'qituvchisining kasbiy faoliyatiga qo'yiladigan ijtimoiy talablarga mos keladigan umumiy pedagogik kompetensiya.

Bo'lajak musiqa o'qituvchilarida musiqiy-ritmik kompetensiyalari darajasi maktab o'quvchilarining musiqa san'ati hodisalarini o'zlashtirishi bilan bog'liq aniq musiqiy va pedagogik muammolarni hal qilish tajribasini ifodalaydi. O'quv-tarbiya jarayonining samaradorligi bo'lajak musiqa o'qituvchisining musiqashunoslikning alohida fan yo'nalishlari, musiqa ijrochiligi, pedagogika va musiqiy-estetik tarbiya metodlari bo'yicha qator kompetensiyalarga ega bo'lishi bilan belgilanadi. Buning uchun bo'lajak musiqa o'qituvchilarining kasbiy pedagogik tayyorgarligini metodlar haqidagi bilimlarni emas, balki turli usullarni o'zlashtirish jarayoni sifatida qurish zarur. Uning natijalari quyidagi fan kompetensiyalarini o'z ichiga olishi kerak:

- musiqiy nazariy kompetensiya – garmoniya masalalarini tahlil qilish va yechish, musiqiy asarlarga izoh berish, musiqiy shakllarni tahlil qilish tajribasi; musiqiy tarixiy jarayonni qayta qurish tajribasi;
- dirijyorlik, xor va vokal kompetensiyasi – xor guruhiga dirijyorlik qilish va vokal ansamblga rahbarlik qilish, xor notalarini o'qish tajribasi; vokalizatsiya va intonatsiya sofligi tajribasi;
- musiqiy va ijro mahorati – musiqiy materialni badiiy va talqiniy tahlil qilish va uni hissiy va obrazli ijro etish tajribasi; hamrohlik va ijodiy musiqa ijro etish tajribasi (ko'z bilan o'qish, quloq bilan tanlash, transpozitsiya);
- uslubiy kompetensiya – psixologiya, musiqashunoslik va umumiy pedagogikaga asoslangan musiqiy ta'lim jarayonini tashkil etish tajribasi; maktab o'quvchilarining yaxlit musiqiy va estetik madaniyatini shakllantirish tajribasi.

Shunday qilib, bo'lajak musiqa o'qituvchilarida musiqiy-ritmik kompetensiyalarni shakllanganligi har bir o'quv fanlari va ushbu fanlarning har bir bo'limi bo'yicha muayyan fan kompetensiyasini o'z ichiga oladi va meta-predmetni shakllantirishga qaratilgan bo'lishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Ibragimova X.S. Oliy ta'lim tashkilotlari talabalarida musiqiy-ritmik kompetensiyalarni rivojlantirish / PhD. dis. – 2022. – 45 b.

Ibragimova X.S. Vokal-xor ijrochiligi tarixi va rivojlanishi / Monografiya. – 2021. Toshkent
Болотов В.А. Компетентностная модель: от идеи к образовательной программе [Текст] / В.А.Болотов, В.В.Серигов // Педагогика. – 2003. – № 10. – С. 8-14.

Гершунский Б.С. Философия образования для XXI века: (В поисках практ.-ориентир. образоват. концепций) [Текст] / Б.С.Гершунский; Рос. акад. образования. Институт теории образования и педагогики. – М.: Совершенство, 1998. – 605 с.

Ibragimova X.S. Vokal-xor ijrochiligi tarixi va rivojlanishi / Monografiya. – 2021. Toshkent

Ibragimova X.S. Oliy ta'lim tashkilotlari talabalarida musiqiy-ritmik kompetensiyalarni rivojlantirish / PhD. dis. – 2022. – 45 b.

BO‘LAJAK MUSIQA O‘QITUVCHILARINING DUTOR CHOLG‘USI IJROCHILIGI TEXNIKASINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

Muallif: Nigora Isaeva ¹

Affilyatsiya: Xalqaro Nordik universiteti mustaqil tadqiqotchisi ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14409771>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarining dutor cholg‘usi ijrochiligi texnikasini rivojlantirishning nazariy asoslari xususida maqola muallifi tomonidan to‘plangan tajribalar tahlili berilgan.

Kalit so‘zlar: kompetensiya, material, salohiyat, usul, ritmika, qo‘l belgilari, ritmologik bo‘g‘inlar.

Dutor cholg‘usi ustida ishlash musiqa asari materiali ustida ishlash, grafik yozuv orqali, ohangning konturlari eshitish tasvirlariga tayanib, tasavvurda tovush shaklining konturlari yaratiladi va ular orqali (shuningdek, muallif yoki muharrirning izohlari yordamida) musiqa asarning hissiy holati va tasvirlari tushuniladi, kompozitsiyaning to‘liq ovozli “prototipini” yaratishga hissa qo‘shadi. Shunday qilib, ma‘lum bir badiiy maqsad belgilanadi, unga o‘tish musiqa asarni o‘rganishning butun jarayonini mazmunli va maqsadga muvofiq qiladi. Shu tarzda yangi musiqiy materialni o‘rganib chiqqandan so‘ng, asar asbob orqasida ancha oson va aniqroq ijro etilishi, matn xatolari va o‘yin xatolari soni sezilarli darajada kamayishi isbotlangan. Agar musiqiy kompozitsiya o‘rganishning ikkinchi bosqichida bo‘lsa, matnga aqliy qarash asarning tafsilotlarini o‘ylash va tinglash, asarning tarjimaviy “gipotezasini” aniqlashtirish va konkretlashtirishga imkon beradi. Ko‘rinib turibdiki, allaqachon o‘rganilgan musiqa matnni o‘rganishga qaytsak, ijrochi, albatta, ilgari undan qochib ketgan yangi, e‘tiborga olinmagan, kam baholangan, ba‘zan juda muhim tafsilotlarni topadi.

Jozef Xofman shunday deydi: "...Men oldimda musiqa ijrosini istagan har bir kishiga u ko‘proq ijro etmasligini isbotlashni o‘z zimmamga olaman (ehtimol u o‘ylaganidek), lekin, aslida ba‘zan notalarda bosilganidan ancha kam. Musiqa nota yozuvini o‘qish, musiqa mazmuniga diqqatni jamlashga imkon beradi, cholg‘u ijrochiligi muammolarini hal qilishda ijrochilik texnikasini egallashning bir qator qiyinchiliklaridan, har xil barmoq shtamlari va avtomatizmlardan, tez-tez va mexanik takrorlash bilan asar ijro saviyasini yuqori darajada tinglanishiga imkon beradi. Ayni paytda ijrochining e‘tiborini texnik xatolar va tovushlarning tasodifiy rangi chalg‘itmaydi, u umuman go‘yo “o‘yin” harakatlarini unutishi va badiiy asar asosidagi tovush tasviriga, musiqa mazmuniga, uning shakli va tuzilishiga, ritmik va intonatsion xususiyatlariga to‘liq e‘tibor qaratishi mumkin. “Spekulyativ” ish usuli texnik jihatdan qiyin joylarni o‘zlashtirishga yordam beradi: faqat xotirada mahkam bosilgandan so‘ng, qiyin o‘tish yoki fragment yozuvlari o‘rnatilgach, siz musiqa asbobni chalishni boshlash mumkin. Nota asarlari to‘plamlari, partituralar, kasbiy va pedagogik adabiyotlarda ushbu ish usulini o‘zlashtirishning asosiy qoidalari ishlab chiqilgan bo‘lib, u ma‘lum bir asosiy prinsipga asoslanadi. Ya‘ni bu kabi prinsiplardan biri – oddiydan-murakkabgacha prinsipidir. Uning rivojlanishini notalarda allaqachon tahlil qilingan musiqa asarlarining shakli va tuzilishi bo‘yicha eng sodda narsalarni o‘rganish jarayonida boshlash maqsadga muvofiqdir.

Birinchidan, tinglash, agar kerak bo‘lsa, dutor asbobida qiyinchiliklarga olib keladigan parchalar bilan birga chalish bilan birga bo‘lishi mumkin. Shuningdek, mazkur ish uslubini o‘zlashtirish va badiiy rejani shakllantirish jarayonini nazorat qilish uchun quyidagi texnologik usuldan foydalanish yaxshi

NATIJA beradi. Asosiy tematizmning zarur ekspressivligini izlash uchun matnning aqliy tarang intonatsiyasi fonida talaba asarning faqat alohida qismlarini dutor cholg'usida ijro etadi. O'qituvchi uchun ko'rsatmalar bajariladigan epizodlarning sifati va talabaning berilgan savollarga javobidir. Ushbu texnologik usulni o'zlashtirish darajasi eshitib ijro etganda, undagi tovushlar o'tkazilgan material hajmiga to'g'ridan-to'g'ri proporsionaldir.

Oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak musiqa o'qituvchisining cholg'u ijrochiligi (dutor) tayyorlashda talabaning o'zi ijod qilishi orqali musiqa asarini yaratish, rasm chizish, asarlarni o'rganish, quloq bilan tanlash va boshqalar – o'ziga xos xususiyatlarga ega. Nota yozuvida asarlarni o'qishda to'liq badiiy obraz haqida gapirish qiyin, chunki butun jarayon juda qisqa vaqt ichida sodir bo'ladi. Biroq, har bir keyingi fragmentning yetakchi ichki eshitislihi nota yozuvidan o'qish nazariyasi va metodologiyasining asosiy tamoyillaridan biridir. Ijro natijasini baholash birinchi mujassamlashdan so'ng darhol amalga oshiriladi va tahlil natijalari keyingi nota yozuvidan o'qishga o'tkaziladi. Repertuar tanlash va ustida ishlash jarayonida akademik dastur ustida ishlash elementlarining barcha asosiy munosabatlari saqlanib qoladi.

Faqat ish siklini takrorlash soni kamayadi, chunki, eskiz bilan o'rganilgan ish maksimal tayyorlik darajasiga o'tkazilmaydi. Eshitish orqali tanlash, tartibga solish, improvizatsiya, kompozitsiya kabi ijodiy musiqa yaratish jarayonida talaba musiqiy matoni ko'paytirish uchun o'z ijro vositalarini topadi. Bu yerda, shuningdek, ideal badiiy – majoziy haqiqatni haqiqiy tovushga nisbatan oldinga siljitish juda muhimdir. Musiqa asari ustida ishlashning barcha elementlari, ayniqsa idrok etish jarayoni uchun badiiy va musiqiy muhit katta ahamiyatga ega bo'lib, uning fonida oliy ta'lim muassasalari pedagogika sohasida bo'lajak musiqa o'qituvchisining cholg'u ijrochiligi tayyorgarligi rivojlandi.

Cholg'u asbob ortida ijodiy, samarali ishlash qobiliyati musiqa materialini ijro etishning eng maqbul usullarini topishni ta'minlaydigan eng muhim ahamiyatga ega bo'lgan qobiliyatdir. Uning shakllanishi o'quv ishlarining muayyan usullarini qo'llash sharoitida sodir bo'ladi.

Ko'pgina bo'lajak musiqa o'qituvchilarining fikriga ko'ra, ijro etish texnikasini izlash jarayonida ustuvorlik musiqa va eshitish tasviriga berilishi kerak, bu o'zini eng samarali deb biladi. Shunday qilib, barcha moslashuvchan ishlarni boshqaruvchi va belgilovchi omil – bu eshitish, doimiy ravishda keskin va o'ta murakkab bo'lib, tovushning eng nozik soyalarini ajratib turadi va subliminal kuchlar yordamida ishlashning maqbul usullari va usullarini topishda samaradorlikni ta'minlaydi. Shu munosabat bilan boshqa taniqli musiqachi ijrochilarining so'zlarini topish mumkin. Biroz vaqt o'tgach, dutor cholg'u asbobda ijro etish texnikasini izlash bilan bog'liq harakatlar fiziologiyasi sohasidagi muntazamlilik va to'liq ongsizlik barcha harakat jarayonlarining mavjligidir. Cholg'u ijrochiligi (dutor) pedagogikaning psixologik yo'nalishining boshqa vakillari yosh musiqa ijrochilarini cholg'i tayyorlagining o'ziga xos badiiy va musiqiy tarkibni ijro etish usullarini eng samarali izlashga yordam beradigan turli usullarni taklif qilishadi. XXI asrning boshlarida, ushbu muammolarga katta hissa qo'shdilar. Shunday qilib, cholg'u ijrochiligida hissiy-ruhiy faoliyatning yuqori darajalari faoliyatining mahsuli bo'lgan ichki ruhiy tayyorgarlik o'z-o'zidan eng aniq, maqsadga yo'naltirilgan muvofiq harakatlarga olib keladi. Bakalavriat talabasining har qanday harakatlari mavjud bilim, ko'nikma va malakaviy kompetensiyalarga asoslanadi, ular mazmunli izlanish bilan birga bo'lishi kerak. Musiqa asarlarini ijro etishdaning eng maqbul usullarini tanlashda eng samarali usul bu sinovdir. Ijro namunalari va ijrodagi kamchilik va xatolar tabiiy bo'lishi bilan bir qatorda foydalidir, chunki ular talabalarda o'zini-o'zi boshqarish va o'zini o'zi qadrlash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Bunda bir qator metod va vositalarni ta'kidlab o'tish lozimdir. Bulardan:

tasodifiylik – maqsadni belgilashda vazifaning o'zi uchun noaniqlik borligi, mavjud tajribani o'xshashlik bilan ishlatish uchun tegishli nazariy bilim yoki ko'nikmalarining yo'qligi va boshqalar mavjud bo'lganda kuzatiladi. Bunday tabiiylik talabaning ongiga minimal darajada bo'lsa ham ta'sir ko'rsatadi va ko'plab muvaffaqiyatlar keltiradi. Ushbu aniq sharoitlarda ularning qabul qilinmasligini aniqroq aniqlaydi, bu esa o'qituvchining axloqiy ta'limotiga qaraganda afzalroq va samaraliroqdir;

o'rganilayotgan muammoning mohiyati, uning murakkabligi darajasi, harakatni sifatli bajarish uchun zarur bo'lgan shart-sharoitlar bilan bog'liq bo'lib, qo'shimcha ma'lumot olish zarurati tug'ilganda ijrochilik-sinov qidiruv harakatlarini namoyon etadi. Ularning asosiy va zaruriy sharti bu – dastlab o'qituvchi yordamida olingan natijani aniqlash, so'ngra tobora mustahkamlab borish bilan bog'liq;

cholg'u ijrochiligiga tayyorgarlik va baholash harakatlari keyingi harakatlarni amalga oshirishga yordam beradigan yangi ma'lumotlarni olish va aniqlashtirish uchun zarurdir;

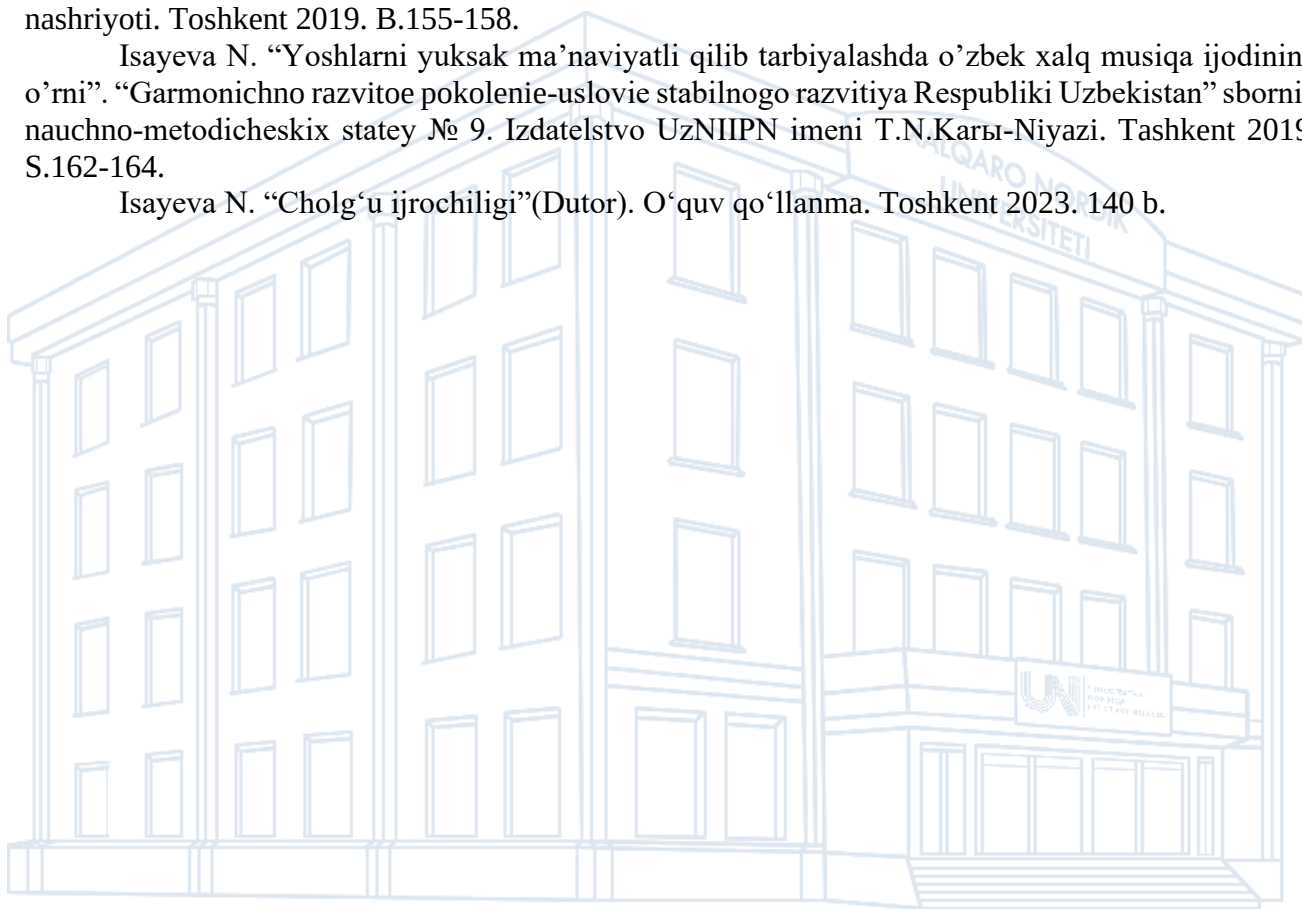
muammoli turdagi ijrochilik harakatlari noaniq yechimlar mavjud bo'lgan hollarda qo'llaniladi. Bo'lajak musiqa o'qituvchilarining ijrochilik xatti-harakatlari arsenalida ushbu turdagi namunalarning mavjudligi, uning yetarlicha rivojlangan amaliy fikrlashidan dalolat beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Isayeva N. “Dutor ijrochiligi san'atini rivojlantirish vazifalari”. “Cholg'u ijrochiligi masalalari” mavzuidagi respublika ilmiy-amaliy anjumanining materiallari to'plami. “Faylasuflar” nashriyoti. Toshkent 2019. B.155-158.

Isayeva N. “Yoshlarni yuksak ma'naviyatli qilib tarbiyalashda o'zbek xalq musiqa ijodining o'rni”. “Garmonichno razvitoe pokolenie-uslovie stabilnogo razvitiya Respubliki Uzbekistan” sbornik nauchno-metodicheskix statey № 9. Izdatelstvo UzNIIPN imeni T.N.Karagi-Niyazi. Tashkent 2019. S.162-164.

Isayeva N. “Cholg'u ijrochiligi”(Dutor). O'quv qo'llanma. Toshkent 2023. 140 b.

BO‘LAJAK MUSIQA O‘QITUVCHILARINING AKMEOLOGIK CHOLG‘U IJROCHILIGINI RIVOJLANTIRISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Muallif: Mirsolixova Xurshida ¹

Affilyatsiya: mustaqil tadqiqotchi ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14409931>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada akmeologik yondoshuv asosida musiqa o‘qituvchilarning kasbiy mahoratinni shakllantirishning metodik jihatlarini tahlil etilgan

Kalit so‘zlar: akmeologik, yondoshuv, musiqa, o‘qituvchi, kasbiy, mahorat, shakllantirish, metodik, jihatlar, tahlil.

Akmeologiya – bu inson va shaxsiyat rivojlanishining xususiyatlarini o‘rganadigan, shuningdek bu jarayonda eng yuqori nuqtaga, cho‘qqiga erishish yo‘llarini qidiruvchi fan. Akmeologiya so‘zi qadimiy yunoncha akme (“akme”) “cho‘qqi”, logos – “ta’limot” ma’nolarini anglatadi. Dastlab, bu so‘z 40 yoshda sodir bo‘lgan ijodiy va aqliy rivojlanishning cho‘qqisini tasvirlash uchun ishlatilgan bo‘lsa, bugungi kunda psixologiyada bu atama insonning intellektual, psixologik hamda kasbiy rivojlanishidagi eng yuqori nuqtani anglatadi.

Yuqori samaradorlik bilan ishlaydigan va o‘z faoliyati bilan tanlagan jabhasida katta natijalarga erishishni maqsad qilgan o‘sib kelayotgan yoshlarga sifatli ta’lim-tarbiya berish davlat siyosati darajasida ekanligi fikrimizning dalilidir. Sir emas, har bir xalqning musiqa san’ati va madaniyatida xalq cholg‘ulari ijrochiligi, uning asrlar davomida jamlangan ko‘p qirrali boy merosini sohada ta’lim oluvchilar shuuriga, ijro malakasiga singdirish jiddiy ahamiyat kasb etadi. Ana shunday yondashuv asnosida paydo bo‘layotgan, tobora ko‘payib borayotgan kerak-nokerak, mentalitetimizga yot musiqiy qarashlar, yo‘nalishlar farzandlarimizni chalg‘itmasligi uchun xalqimizning boy madaniyati va san’ati, an’analardan, musiqiy javohirlaridan bahramand etish, ijrochilik mahorati va an’alarini ta’lim tizimi yordamida asrab-avaylab yetkazish orqali ularda o‘tkinchi xurujlardan himoyalaniish uquvi shakllantirilishi lozim. Bu borada oliy ta’limda tahsil olayotgan bo‘lajak o‘qituvchilarning vazifasi va o‘rni juda katta. Dars jarayoni malakali olib borilishi uchun o‘qituvchi oldiga nafaqat o‘z cholg‘usida ijro etish asoslarini o‘rgatish, balki psixologiya, musiqiy psixologiya, sotsiologiya, anatomiya, estetika, fiziologiya fanlaridan fundamental bilimlarga ega bo‘lish kabi talablarni ham qo‘ymoqda.

O‘quvchi bilan yakka tartibda dars o‘tish - o‘qituvchi uchun ijodiy topshiriqdur. Zamonaviy, ilmiy yutuqlardan, musiqa olamidagi yangiliklardan bexabar bo‘lish va ularga tayanmasdan, darsning muvaffaqiyatli yechimini topish mushkul. Pedagogik mahoratni o‘stirish uchun o‘qituvchi o‘zi ustida tinmay ishlashi, izlanishi zarur. Professional o‘qituvchi- har doim aktual hisoblangan. Sifatli ta’lim berish tizimi mavjudligi davlatning eng muhim ustunidir. O‘qituvchining professionalligi esa uning kasbiy mahoratiga qarab aniqlanadi. Mahorat-o‘z prinsiplariga ko‘ra ishlaydigan, o‘quvchilarini xurmat qiluvchi har bir o‘qituvchining o‘ziga xos o‘qitish san’atidir. Mahorat uchun birinchi qadam - ijoddir. Mahoratli o‘qituvchi o‘quvchini eng avvalo unday olishi, maqsadga yo‘naltirish, bilim va tajriba berishi, pedagogik texnikaga ega bo‘lishi lozim.

O‘qituvchining mahorati qachon namoyon bo‘ladi? Qachon-ki u ta’lim berayotgan o‘quvchining ko‘zlarida uchqunni yondira olsa, hayajonni uyg‘ota olsa. Ta’lim berish jarayonida har-bir o‘quvchining

fiziologik rivojlanish darajasiga qarab qaysi texnologiyadan, uslubiyotdan foydalanish o'quvchi uchun manfaatli bo'lishini "bashorat" qila olishi kerak. Yanada obrazli tushuntirilsa u rassom, qo'shiqchi, arxitektor, doktor, qiziqchi bo'la olishi kerak. Faoliyati davomida ming bo'laklarga bo'lingan qismlardan (turli uslubiyot va texnologiyalar jamlanmasidan) kerakligini tanlab joy-joyiga qo'yib go'zal, bir butun tasvirni yig'ishi darkor. Musiqa o'qituvchisi bu – Usta. Sohasini mukammal biluvchi yuksak madaniyatli mutaxassis, izlovchi, innovatsion texnologiyalarni tahlil qila oladigan va ular orasidan kerakligini ilg'ab olib faoliyatida qo'llaydigan, uning qanday natija berishini oldindan ko'ra biluvchi ijodkordir. Musiqa o'qituvchisining ijodi bu -uning ijrochilik ko'nikmalari bo'lib, u ko'p qirrali jarayondir. U o'z ichiga texnik, fiziologik, psixologik, badiiy-estetik komponentlarni oladi. O'qituvchi va ijrochi. Bu so'zlar ikkita insonga beriladigan ta'rif. Bu ikki so'zni birga ishlatilsa o'qituvchi ijrochi hosil bo'ladi. Bu kasb egasiga ikki baravar vazifa yuklatiladi. U ham o'qitishi lozim, ham ijrochi bo'lishi darkor. Xo'sh bu murakkab vazifasini qanday qilib bir -biri bilan uyg'unlashtirish mumkun?

O'qituvchi o'quvchini tovushlar olamiga olib kiruvchi inson. Nazariy jihatdan yuqori salohiyatga, amaliyotda esa yaxshi ijrochi bo'lishi talab etiladi. Ta'lim berayotgan cholg'usida o'quvchiga ijro etiladigan asarni cholib bera olishi kerak. Dars jarayonida o'quvchi bilan ijro dasturini mukammal o'rganish uchun talab etiladigan barcha bosqichlarni birga ishlashi kerak.

Ta'limida o'quvchini ta'limga qiziqtirishning ikki turi mavjud bo'lib, bu tashqi va ichki motivatsiyadir. Ko'p hollarda, rag'batlantirish sifatida tashqi motivatsiya turi ishlatiladi. Tashqi motivatsiyaga yana kompyuter texnologiyalari, ko'rgazmali qurollarlardan foydalanish kabi usullar joriy etilishi zamon talabidir. Tashqi motivatsiyaning eng samarali turi o'quvchilar orasida sog'lom raqobat ruhini paydo qilishni tarbiyalashdir. Ta'lim dargohlarida bo'lim o'quvchilari orasida kichik tanlovlar, konsertlar, ijodiy uchrashuvlar o'tkazish orqali ular orasida o'zaro musobaqalashishga, ijro mahorati yuqori ekanligini isbotlash, o'zi ustida mustaqil ishlashga intilishlarini kuchaytiradi. Bu tizimning nechog'li keng, adolatli, shaffof bo'lishi o'quvchilarda ijro imkoniyatlaridan to'g'ri foydalanib, omad va muvaffaqiyatga erishish hissini shakllantiradi, iqtidori sust bo'lgan o'quvchilar o'z ustlarida ishlab, mahoratlarini oshirish harakatlari faollashadi. Ko'pchilik tan oladigan "ishontirish" usuli ham zamonaviy o'quvchini qiziqtirishda biz istagan natijani bermasligi mumkin. Shu bois, o'quvchi bilan muvaffaqiyatga erishishga eltuvchi maqsadli reja tuzib, uni bajarish yo'llarini ko'rsatish lozim. O'quvchiga ichki rag'bat hissi va o'ziga bo'lgan ishonch tuyg'usini singdirish uchun uning yutuqlari yoki muvaffaqiyatsizliklariga bee'tibor bo'lmaslik kerak. Qaysi harakat va omillar bunga sabab bo'lganini hamkorlikda tahlil qilish, ularni bartaraf etish yo'llarini topishga unday olish, ko'maklashish muhim va zarur. Dars jarayonida musiqa asar ustida ishlash bir necha bosqichlarga bo'lingan. Bular: tanishuv, yodlash, ijroni konsert darajasiga olib chiqish va sahnada ijro etish. Har-bosqichning o'z vazifasi va natijasi bor. Asar bilan tanishuv chog'ida notanish asarga qiziqish, mavhumlik bo'lsa, asarni yod olish jarayonida aktivlik, qoniqish, o'ylanish ustunroq bo'ladi. Tayyor asarni sahnaga olib chiqish paytida esa o'quvchi g'alaba nashidasi, asarni tayyorlash bosqichlarida qilgan mehnati natijasini eshitib o'zidan g'ururlanish, quvonch hissilarini tuyadi. O'ziga o'zi ishonchi oshib boradi va uni shaxs sifatida shakllanishida yordam beradi. Konsertga tayyorgarlik jarayoniga o'qituvchi ko'p ahamiyat berishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

- Mirzaeva N.A. Xonandalik uslubiyoti asoslari. Ma'ruzalar matni. Toshkent. 2008.
Omonnulaeva D. Estrada xonandaligi. O'quv qo'llanma. Toshkent. 2007.
To'raev Yu., Amanullaeva D. Voprosq metodiki prepodavaniyae stradnogopeniya. Uslubiy o'quv qo'llanma.T., 2004

ӨНЕРДІҢ АДАМНЫҢ ЖЕКЕ ТҰЛҒА РЕТІНДЕ ҚАЛЫПТАСУЫНДАҒЫ ОРНЫ

Muallif: Мурзабаева М.А.¹, Джамашова Г.А.², Арипбаева Л.Ш.³, Байгунова Д.М.⁴

Affilyatsiya: Орта Азия инновациялық университеті. Қазақстан Республикасы, Шымкент қ.¹, Шымкент университеті, Қазақстан Республикасы, Шымкент қ.², М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Қазақстан Республикасы, Шымкент қ.³, Жұмабек Ахметұлы Тәшенов атындағы университет, Қазақстан Республикасы, Шымкент қ.⁴

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14410259>

Өнер - көркем образдар жүйесі арқылы адамның дүниетанымын, ішкі сезімін, жан дүниесіндегі құбылыстарды бейнелейтін қоғамдық сана мен адам танымының формасы.

Өнер өмірде болған оқиғаларды қаз-қалпында алмай, өзгертіп, түрлендіріп, көркем образдарды типтендіру арқылы сомдайтын эстетикалық құбылыс. Оны қоғамдық сананың өзге формаларынан даралайтын белгісі де адамның шын-дыққа деген эстетикалық қатынасы болып табылады. Өнердің мақсаты – дүние-ні, адам өмірін, қоршаған ортаны көркемдік-эстетикалық тұрғыдан игеру. Көр-кем шығарманың бел ортасында нақты бір тарихи жағдайда алынған жеке адам тағдыры, адамдардың қоғамдық қатынастары мен қызметтері тұрады. Олар суреткер қиялы арқылы өңделіп, көркем образдар түрінде беріледі. Шығарма-ның суреттеу тәсілі, құрылымдық келбеті, көркем бейне жасаудың материал-дық арқауы өнер түрлерінің ерекшеліктерін айқындайды. Осыған сай өнердің:

- көркем әдебиет,
- музыка,
- мүсін,
- кескіндеме,
- театр,
- кино,
- би,
- сәулет өнері т.б. түрлері бар.

Өнердің қызметін, қоғамдық сананың, адам танымының айрықша формасы ретіндегі ерекшелігін айқындайтын белгілі бір анықтама беру немесе оның адам өміріндегі маңызы мен мәнін анықтау жайлы тартыстар бүкіл мәдениет тарихында тоқталған жоқ. Өнер жайлы: “табиғатқа еліктеу”, “Құдайды тану”, “шындықты бейнелеу”, “сезім тілі” т.б. анықтамалар берілді. Көптеген теория-шылар өнердің күрделілігі мен санқырлылығына сай оның мән-маңызын тек танымдық немесе идеялық, яки эстетикалық деп біржақты қарастырушылар да болды. Осындай көзқарастарға қанағаттанбай өнертанушылар өнердің бойында таным да, шындықты көре білу де, жасампаздық та, көркем бейне де, рәміз сияқты көптеген мәселелер келісті үйлесімде, тығыз қарым-қатынаста деген тоқтамға келді. Өнер жеке тұлғаның жан-жақты дамып жетілуіне, оның эмо-ционалды күйіне, интеллектуалды өсуіне ықпал етіп, адамзаттың қордаланған сан ғасырлық мәдени тәжірибесінен, даналығынан сусындауға мүмкіндік береді. Өнер туындысы адам сезіміне қозғау салумен бірге, баяндалған оқиғаны басынан өткізгендей тебіреніске, кейіпкердің қуанышына сүйінген, қайғысына күйінген толғанысқа әкеледі, эстетикалық ләззәтқа бөлейді. Ол ерекше көркем образды рәміздер жүйесі арқылы, айрықша көркем тіл ретінде көрініп, адам-

дардың санасына жол табады. Адамның көркем шығармашылдық әрекеті сан алуан қалыпта дамып, ол өнердің түрлері, тектері, жанрлары ретінде таратылады.

Өнер теориясы бойынша көркем шығармаға негіз болған материалдық ар-қауына байланысты өнер түрлерінің негізгі үш тобы туындайды:

1. мекендік немесе пластикалық (кескіндеме, мүсін, графика, көркем фото, ар-хитектура т.б.) яғни, көркем бейнені кеңістікте түзетін өнер түрлері,

2. мезгілдік (сөз және музыка өнері), яғни көркем бейнелерді уақыт кеңістігінде құратын өнер түрлері.

3. мекенді-мезгілдік (би, актерлік өнер және осыған негізделген аралас түрлер –театр, кино, телевизия, эстрада, цирк т.б.), яғни көркем бейнені белгілі бір уа-қыт кеңістікте түзетін өнер түрлері.

“Өнер алды – қызыл тіл” деген қазақ мәдениетінде сөз өнерінің орны ерекше болған. Бұны да осы секілді халқымыздан мұра болып қалған мақал-мәтелдерден көруге болады. Қазақ фольклорының шағын жанрлары – мақал-мәтел, жұмбақ, лирикалық ән-өлеңдер, билер институты тудырған шешендік сөздер табиғатының эстетикалық сипаты басым. Халық музыкасында қалып-тасқан әншілік, күйшілік дәстүрлердің де өзіндік болмысы анық. Кең тынысты лирикалық әндер арқылы халық өзінің ішкі сезімдерін сыртқа шығарған болса, күмбірлеген күй арқылы өздерінің эстетикалық әр философиялық ой-толғам-дарын жеткізіп отырған. Осы белгісіне орай өнерді әрі эстетикалық, әрі этникалық құбылыс ретінде қарастыруға да болады. Халық мұрасы тұсында оның этникалық арқауы басым болса, кәсіби өнерге келгенде эстетикалық сипаты үстем. Өнер туындылары арқылы өмір шындығын көрсетудің әр түрлі тарихи кезеңдерге тән өзіндік көріністері бар. Соларды саралай отырып, адамзат баласының көркем қиялмен ойлау жүйесінің даму, жетілу жолдарын аңғарамыз.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

Мендаяқова К.М. Қарамолдаева Г.Ж. Мектепте музыка тәрбиесін беру әдістемесі. Алматы «Әл Фараби» баспасы, 1997ж

Әлібеков Ә. Баланың көңілі батыста. «Егеменді Қазақстан», 27.01.2001ж

Жұбанов А. Ән-күй сапары. Алматы, 1976, 64-бет.

Әуезов М. Жалпы театр өнері мен қазақ театры. Шығ. 12т. 1969. 54б.

Дүйсембінова Р.К. Музыкалық білім беру педагогикасы: оқу құралы. - Талдықорған, 2006. -216 б.

Т.Сарыбаева, Г.Абдрахманова "Музыка-дидактикалық ойындар". Алматы кітап баспасы. 2013ж.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПРИОРИТЕТЫ УРОКОВ МУЗЫКИ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ В АСПЕКТЕ РАЗВИТИЯ ИНТЕЛЕКТА

Автор: Режаметова Асалбегим Хусан кизи ¹

Аффилиация: Kimyo International university in Tashkent. M.Sc. Theory and Methods of Primary education MPRI-8 R ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14410385>

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются педагогические приоритеты уроков музыки, включающие в себя развитие музыкального слуха, исполнительских умений, творческих способностей, интеграции в общество. В статье подчеркивается роль музыки в формировании социальных умений у детей и приходит к выводу о значимости педагогических приоритетов как важнейших составляющих современного музыкально-образовательного процесса и интеллектуального развития в начальных классах.

Ключевые слова: уроки музыки, педагогические приоритеты, музыкальный слух, исполнительские умения, творческие способности, интеллект.

В настоящее время в международных педагогических исследованиях большое внимание уделяется развитию интеллекта и творческих способностей. Современное общество нуждается в специалистах с высоким уровнем развития интеллекта, предрасположенных к нестандартным, творческим, инновационным решениям актуальных проблем. Воспитанием таких личностей прежде всего занимается общеобразовательная школа, где реализуются принципы личностно-ориентированных подходов к учащимся. При этом важная роль в системе образования отводится универсальным учебным действиям, педагогическим приоритетам знаний, развитию творческих способностей и познавательных интересов учащихся.

Изучение интеллекта как феномена всегда привлекало ученых, философов на протяжении многих столетий (Анаксагор, Платон, Аристотель, Н. Кант, Г. Гегель А. Шопенгир и др.). В XVIII веке проблема развития интеллекта стала предметом особого внимания ученых, психологов, педагогов. Феномен «интеллект» был введен в науку психологию в конце XIX века английским антропологом Ф. Гальтоном. Труды зарубежных исследователей XX века (Д. Векслер, Дж. Гилфорд, Л. Терстоун, М.К. Акимов, А.Р. Лурия, Б. М. Теплова.) посвящены изучению психологии способностей, интеллекта и творческого мышления.

На протяжении XX века ученые определяли интеллект как: способность обучаться (Ч. Спирмен, С. Колвин.); способность оперировать абстракциями (Л. Термен, Д. Петерсон.); адаптироваться к новым условиям (В. Штерн, Л. Терстоун). В 70-е годы XX столетия в США была разработана теория множественности интеллекта (Г. Гарднер). Этой теории также придерживались А. Дженсен, Э. Хант, Р. Стенберг, Г. Саймон. Важное значение для автора этой статьи имеют труды Г. Винга, В.Б. Брайнина, Б.М.Теплова, Л.С. Выготского и других авторов о развитии музыкального интеллекта у детей.

В своих основных положениях автор статьи опирается на работы известных зарубежных педагогов прошлых эпох: Я.-А. Коменского, Ж.-Ж. Руссо, Л.С. Выготского, А.С. Макаренко, В. А. Сухомлинского, отмечавших, что в основу формирования личности должны быть положены

общечеловеческие ценности. Возрастным особенностям младших школьников посвящены труды Д. Б. Богоявленской, В. А. Крутецкого, А. С. Лейтеса и др. Различные аспекты соотношения интеллекта с другими познавательными процессами рассматривались в трудах российских ученых (Б. Г. Ананьев, П. Я. Гальперин, О. И. Никифорова, А. В. Запорожец). Большой вклад в проблему исследования особенностей учебного процесса младших школьников привнесли В. И. Загвязинский, О. В. Кузьмина и другие ученые.

Музыкальное образование играет ключевую роль в развитии младших школьников, особенно в контексте их интеллектуального развития. Уроки музыки представляют собой не только возможность изучения музыкальных техник и истории, но и эффективное средство стимулирования различных аспектов умственного роста детей.

Внимание и концентрация: Изучение музыкальных композиций требует высокой степени внимания к деталям звучания и структуре произведения. Это способствует развитию способности к концентрации и вниманию у младших школьников.

Память: Запоминание музыкальных мотивов, мелодий и текстов песен тренирует память детей, развивая её ёмкость и устойчивость.

Логическое мышление: Анализ музыкальной структуры и последовательности нот требует применения логических навыков, что способствует их развитию.

Эмоциональное выражение: Музыкальные произведения позволяют детям выразить свои эмоции и чувства через музыкальные формы. Это способствует развитию эмоционального интеллекта и умению эмпатии.

Стрессоустойчивость: Музыка имеет терапевтический эффект и способствует снижению уровня стресса у детей, что благоприятно влияет на их общее эмоциональное состояние и способность справляться с негативными эмоциями.

Коллективное музицирование: Участие в хоре, оркестре или другом музыкальном ансамбле развивает навыки командной работы, взаимопонимания и сотрудничества.

Культурное обогащение: Изучение музыкального наследия различных культур расширяет кругозор детей, учит толерантности и уважению к разнообразию.

Игра на музыкальных инструментах: Умение играть на музыкальных инструментах развивает не только моторику рук, координацию движений и музыкальный слух, но и интеллект.

Импровизация: Музыкальные занятия могут включать элементы импровизации, что способствует развитию творческого мышления у детей. Импровизация позволяет им экспериментировать с звуками, создавать собственные музыкальные идеи и выражать свою индивидуальность.

Улучшение когнитивных навыков: Развитие внимания, памяти, логического мышления и творческого мышления на уроках музыки может положительно сказываться на академической успеваемости детей в других предметах.

Эстетическое восприятие: Изучение музыкального искусства помогает детям развивать эстетический вкус и умение ценить красоту в различных формах.

Ценности коллективного творчества: Уроки музыки способствуют формированию у детей уважения к труду других, ценности сотрудничества и коллективного достижения целей.

Распознавание звуков: Занятия музыкой улучшают способность детей распознавать различные звуки и музыкальные элементы, что является важным аспектом развития их музыкального слуха.

Аудиальная память: Изучение и запоминание музыкальных произведений тренирует аудиальную память, что полезно не только для музыкальной деятельности, но и для общего когнитивного развития.

Учёт особенностей каждого ребёнка: Преподаватель музыки может адаптировать уроки к индивидуальным потребностям и способностям каждого ученика, обеспечивая оптимальное развитие его музыкальных и интеллектуальных способностей.

Стимулирование самовыражения: Уроки музыки предоставляют детям возможность выражать свои мысли, чувства и идеи через музыкальное творчество, что способствует развитию их индивидуальности и самовыражения.

Радость от достижений: Активность на уроках музыки, освоение навыков и возможностей выступать перед аудиторией приносят детям удовлетворение от участия в творческом процессе, мотивируют координаты дальнейшему обучению.

Развитие самооценки: Успешное выполнение музыкальных заданий и достижение целей способствует укреплению самооценки учеников и уверенности в своих силах и возможностях.

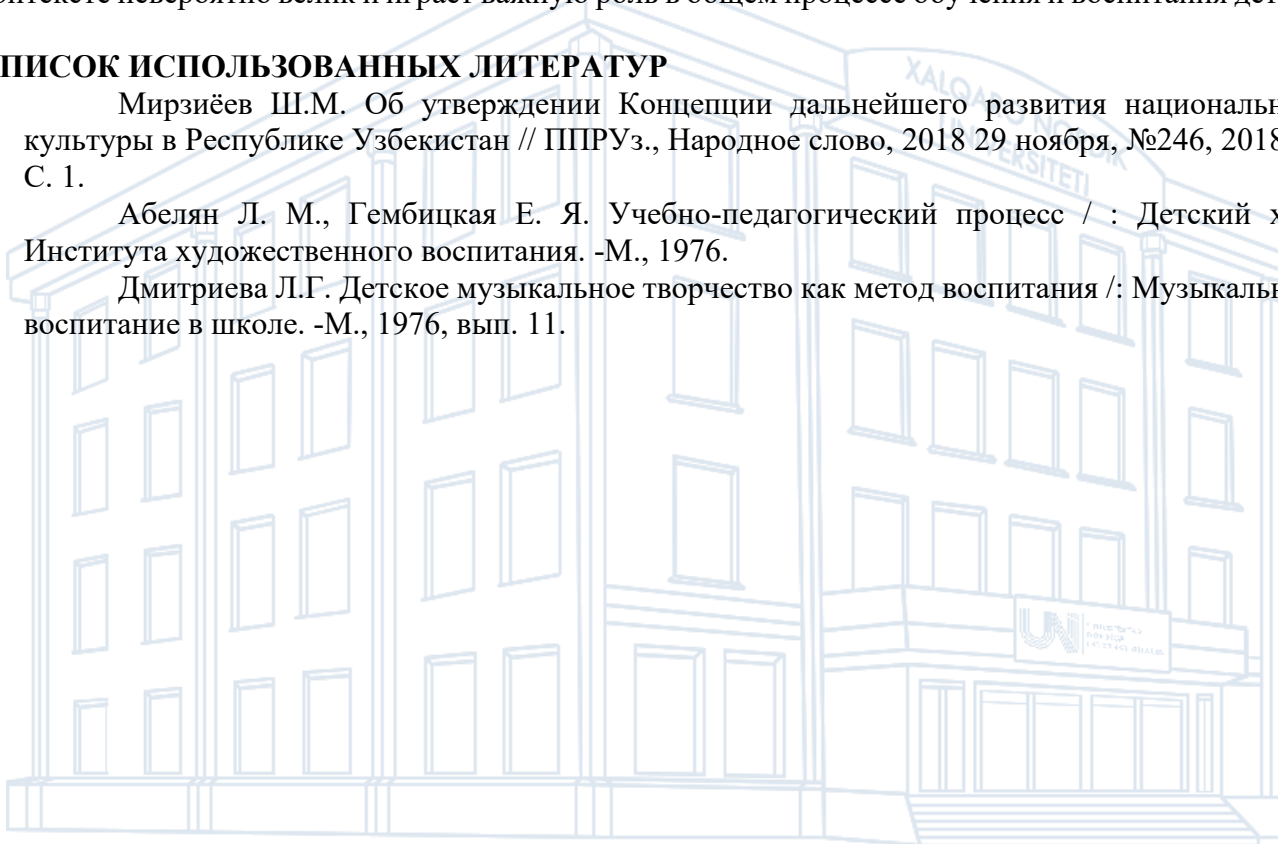
Уроки музыки являются не только средством изучения музыкальных техник и теории, но и мощным инструментом для развития множества интеллектуальных, эмоциональных, социальных и моторных навыков у младших школьников. Педагогический потенциал уроков музыки в этом контексте невероятно велик и играет важную роль в общем процессе обучения и воспитания детей.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ЛИТЕРАТУР

Мирзиёев Ш.М. Об утверждении Концепции дальнейшего развития национальной культуры в Республике Узбекистан // ППРУз., Народное слово, 2018 29 ноября, №246, 2018 , – С. 1.

Абеян Л. М., Гембицкая Е. Я. Учебно-педагогический процесс / : Детский хор Института художественного воспитания. -М., 1976.

Дмитриева Л.Г. Детское музыкальное творчество как метод воспитания / : Музыкальное воспитание в школе. -М., 1976, вып. 11.

BO‘LAJAK MUSIQA O‘QITUVCHILARINING IJROCHILIK KOMPETENSIYASINI METODIK TAKOMILLASHTIRISH MUAMMOLARI

Muallif: Ro‘zimurodov Ilyos Azamat o‘g‘li ¹

Affilyatsiya: Xalqaro Nordik universiteti mustaqil izlanuvchi ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14410455>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada bo‘ljak musiqa o‘qituvchisining ijrochilik kompetensiyasini metodik takomillashtirishning bir qator uslubiy muammolari va ularning yechimlari to‘g‘risidagi ma‘lumotlar tahlili keltirib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: musiqa, ta‘lim, afg‘on rubobi, bo‘ljak o‘qituvchi, talaba, metodik tayyorgarlik, kasbiy tayyorgarlik.

Afg‘on rubobi vositasida bo‘ljak musiqa o‘qituvchilarining ijrochilik kompetensiyasini takomillashtirish metodikasi talabalarning ham aqliy ham kasbiy ijrochilik qobiliyatlarni rivojlantirish talaba shaxsining ijrochilik kompetensiyasini rivojlanishi bilimlarni o‘zlashtirish jarayonida sodir bo‘ladi. Biroq, bunday bilimlarni o‘zlashtirish jarayoni va rivojlanish jarayoni o‘zaro bog‘langan va ta‘sir kuchiga ega bo‘lsada, ular bir-biriga mos kelmaydi [6]. O‘zlashtirilgan bilimlar bilan musiqa ta‘limi bakalavriat ta‘lim yo‘nalishi talabalarining intellektual rivojlanish darajasi o‘rtasidagi doimiy ziddiyat tafakkur rivojlanishining asosiy harakatlantiruvchi kuchi hisoblanadi [6]. Bilimlar qat‘iy tuzilgan tizimda yetkazilishi kerak, bunda har bir keyingi konsepsiya avvalgisidan kelib chiqadi va oldingisi keyingisida o‘zining keyingi rivojlanishini topadi. Faqatgina ijrochilik texnikasi bilan bog‘liq materialni tizimli o‘zlashtirish talabalarning bilim qobiliyatlarini rivojlantirishni, ular oldida turgan muammolarni mustaqil ravishda hal qilish qobiliyatini va faqat bilimlarni tizimli o‘zlashtirish va amaliy faoliyatda qo‘llash o‘rtasidagi chambarchas bog‘liqlikni ta‘minlashi mumkin, ijobiy natijalardir. Shunday bo‘lsada, ular ijrochilik kompetensiyasini o‘zlashtirishi barobarida, o‘rganish jarayonida o‘ziga xos ijrochilik malakasini o‘zlashtirib boradi [4].

Tadqiqot ishi jarayonida afg‘on rubobi vositasida bo‘ljak musiqa o‘qituvchilarining ijrochilik kompetensiyasini metodik takomillashtirishning keyingi shartlaridan biri bu – ijrochi talabalarning o‘z bilimi doirasida ijrochilik repertuari bo‘lish lozimligini ko‘rsatdi. Ushbu ijrochilik repertuarini boyitishda avvalam bor, talabaning qiziqishi va xarakter xususiyatlaridan kelib chiqqan holda o‘zi yoqtirgan, o‘zi eshitgan, ijro etgan va boshidan kechirgan voqea - xodisalarning mazmun mohiyatidan kelib chiqib, uni to‘ldirib borish talab etiladi. Bu to‘planishlar energiya akkumulyatori kabi doimo oldinga harakat qilish uchun zarurdir [3]. Musiqa ta‘limi bakalavriat ta‘lim yo‘nalishi talabasining ijrochilik kompetensiyasi haqidagi bilimi va ijrochilik texnikasi qanchalik chuqurroq bo‘lsa, uning atrofida turgan va uni tinglagan auditoriyaning tasavvuri va musiqiy tafakuri shunchalik boy bo‘ladi. Tabiiyki, biz uning ustida ishtiyoq va muhabbat bilan ishlaymiz va shunchalik uning mazmun mohiyatini ochib berish uchun harakat qilamiz [4]. Demak, musiqiy ijrochilik faoliyati talabalarning aqliy rivojlanish darajasining ko‘rsatkichi bo‘lib, tizimli bilish tamoyiliga asoslanadi.

Musiqa ijrochilik bilimlar tizimini o‘rganishga oid tadqiqotimizda “musiqiy bilim”, “ijrochilik kompetensiyasi” tushunchalarining talqini asos qilib olamiz [5]. Nazarimizda, musiqiy bilimlar tarixiy taraqqiyot jarayonida to‘plangan, umumlashtirilgan, ijrochilik kompetensiyasi esa musiqa asarlari va musiqa madaniyati obyektlarini qurish uchun atamalar, tushunchalar, qoidalar va qonuniyatlar

ko‘rinishida mustahkamlangan musiqa amaliyotining yutuqlari sifatida e‘tirof etiladi. Ularning rivojlanishi musiqa ijrochisi faoliyatining asosiy, juda muhim kognitiv va kasbiy jihati hisoblanadi.

Musiqa pedagogikasi sohasida ilmiy izlanishlar olib borgan olimlar (Q.Panjiyev) tomonidan bajarilgan ilmiy tadqiqot ishlarida bo‘lajak musiqa o‘qituvchisini kasbiy faoliyatga tayyorlash mazmunini tanlash va uning tuzilishi muammosini o‘rganib, musiqa va ijro bilimlari tizimining quyidagi elementlarini ajratib ko‘rsatadilar: musiqiy bilim; musiqiy-nazariy bilimlar; maxsus bilimlar [6].

Musiqa madaniyati ta‘limi tizimida musiqa ijrochilik kompetensiyalarini tikomillashtirish birinchi navbatda madaniy bilim, ikkinchidan kasbiy qobiliyatni takomillashtirishning metodik ta‘minotini yaratishga imkon beradi [2]. Bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining kasbiy musiqa ijrochiligi faoliyatidagi madaniyatshunoslik bilimlari turli torli cholg‘ular ijrochiligi maktablarining o‘ziga xos xususiyatlari va o‘ziga xos ko‘rinishlari va u ijro etgan musiqiy asarlarning yo‘nalishlarida harakat qilish, tarixiy davrni, yozilish uslubini, bajarilgan asar mavzusini tushunish imkonini beradi. Mavjud madaniy bilimlarga asoslanib, bo‘lajak musiqa o‘qituvchisi kasbiy ijrochilik shaklda, unda ijro etiladigan o‘zbek musiqa asarlarini talabaga u yoki bu musiqa asarining nima uchun bunchalik go‘zal ekanligini va uning madaniy qiymati nimada ekanligini tushuntirishi mumkin.

Bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining musiqa ijrochilik faoliyatidagi musiqiy-nazariy bilimlar musiqa san‘atining umumiy qonuniyatlarini, tahlilning turli turlarini (nazariy, tuzilmaviy, musiqiy-ifodali vositalar tahlili, texnik va tovush masalalari) tushunish bilan bog‘liq. Afg‘on rubobi cholg‘u ijrochisi musiqaning elementar nazariyasi, solfejio, garmoniya, polifoniya, musiqiy shakllarni tahlil qilish sohasidagi musiqiy-nazariy bilimlar musiqiy ijrodagi ongliklikka, maqsadlilikka sezilarli ta‘sir ko‘rsatadi [6]. Musiqiy-nazariy bilim “qurilish materiali” bo‘lib, uning asosida musiqa asari matnini dekodlash amalga oshiriladi [3].

Afg‘on rubobi vositasida bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarining ijrochilik kompetensiyasini metodik takomillashtirishda agar cholg‘u ijrochi zarur bilim, ko‘nikma va malakalar bilan qurollanmagan bo‘lsa, ijodiy musiqiy ijro jarayoni bo‘lib ketishi mumkin [3]. Musiqa ijrochilik faoliyatini amalga oshirishning butun qiyinligi shundaki, bilim faoliyatning asosi hisoblanadi, ammo allaqachon ma‘lum bo‘lgan bilimlarni o‘zlashtirish va yangi g‘oyalar, tasvirlar yaratish va boshqa aqliy jarayonlar sodir bo‘ladi va turli shakllarda yuzaga keladi [6].

Musiqashunoslar maxsus bilimlarga katta e‘tibor berishadi. S.E. Feynberg maxsus bilimlarni musiqiy ijrochilik faoliyatini anglashda o‘ziga xos “fikrlash ko‘prigi” deb hisoblaydi [3]. Afg‘on rubobi vositasida bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarining ijrochilik kompetensiyasini metodik takomillashtirish musiqa ijrochisining maxsus bilimlarini musiqiy cholg‘uning ijrochilik an‘alari texnikasi bilan bog‘laydi [4]. “Musiqiy cholg‘uning ijro texnikasi deganda cholg‘u ijrochiligi sohasida elementar hamda texnik uslubiy bilimlarga ega bo‘lish tushuniladi. Afg‘on rubobi bo‘yicha ko‘p yillik ijro texnikasiga ega bo‘lgan G‘.Ergashevning ijrochilik texnikasining elementar uslubiy bilimlar quyidagilarga asoslanadi. Ya‘ni, afg‘on rubobida ijrochilik malakalarini takomillashtirishda avvalam bor, musiqa asari ustida bosqichma-bosqich ishlash, turli ijro texnikalarda (shtirx, zarb, dinamik, rez va boshqalar) ijro etishning asosiy tamoyillarini bilish, cholg‘u torlarini chertish, tebratish va tovushda barmoq tamoyillaridan foydalanish va boshqalar [4].

Maxsus bilimlar musiqiy asarning musiqiy va ijrochilik fikrini rivojlantirishga yordam berdi, chunki bu bilim doimiy harakatda [5]. Ular cholg‘u ijrochisi yoki asar bastakorining niyatini to‘g‘ri yetkazish istagidan iborat.

Bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining kasbiy faoliyati musiqa-pedagogik faoliyat bilan bog‘liq bo‘lganligi sababli, bizning fikrimizcha, musiqa ta‘limi bakalavriat ta‘lim yo‘nalishi talabasining kelajakdagi kasbiy faoliyatida pedagogik bilimga muhtojdir.

Pedagogik bilimlar biz tomondan uslubiy, nazariy, metodik va texnologik bilimlar majmui sifatida taqdim etildi.

Metodik va uslubiy bilimlar ilmiy bilish metodologiyasi bilan bog'liq bo'lib, tadqiqot jarayoni haqidagi bilimlar bilan cheklanmaydi va faqat falsafiy-pedagogik metodologiya doirasiga kiritilmaydi. Ular ichki aks ettirish, faoliyatni amalga oshirish metodologiyasi va mantiqi bilan chambarchas bog'liqligi uchun ham uni amaliyotda, ko'p yillik ijrochilik tajribalari asosida ortiradi.

Nazariy-uslubiy bilimlar zamonaviy ilmiy-pedagogik bilimlar tuzilmasini aks ettiradi va zamonaviy ilmiy nazariyalar, g'oyalar, tamoyillar asosida tashkil etiladi, bo'lajak musiqa o'qituvchisiga pedagogik voqelikni har tomonlama qamrab olish va kasbiy muammolarni samarali hal etish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risidagi"gi Qonuni. Xalq so'zi. T. 2020 -24-sentabr. B. 1-4

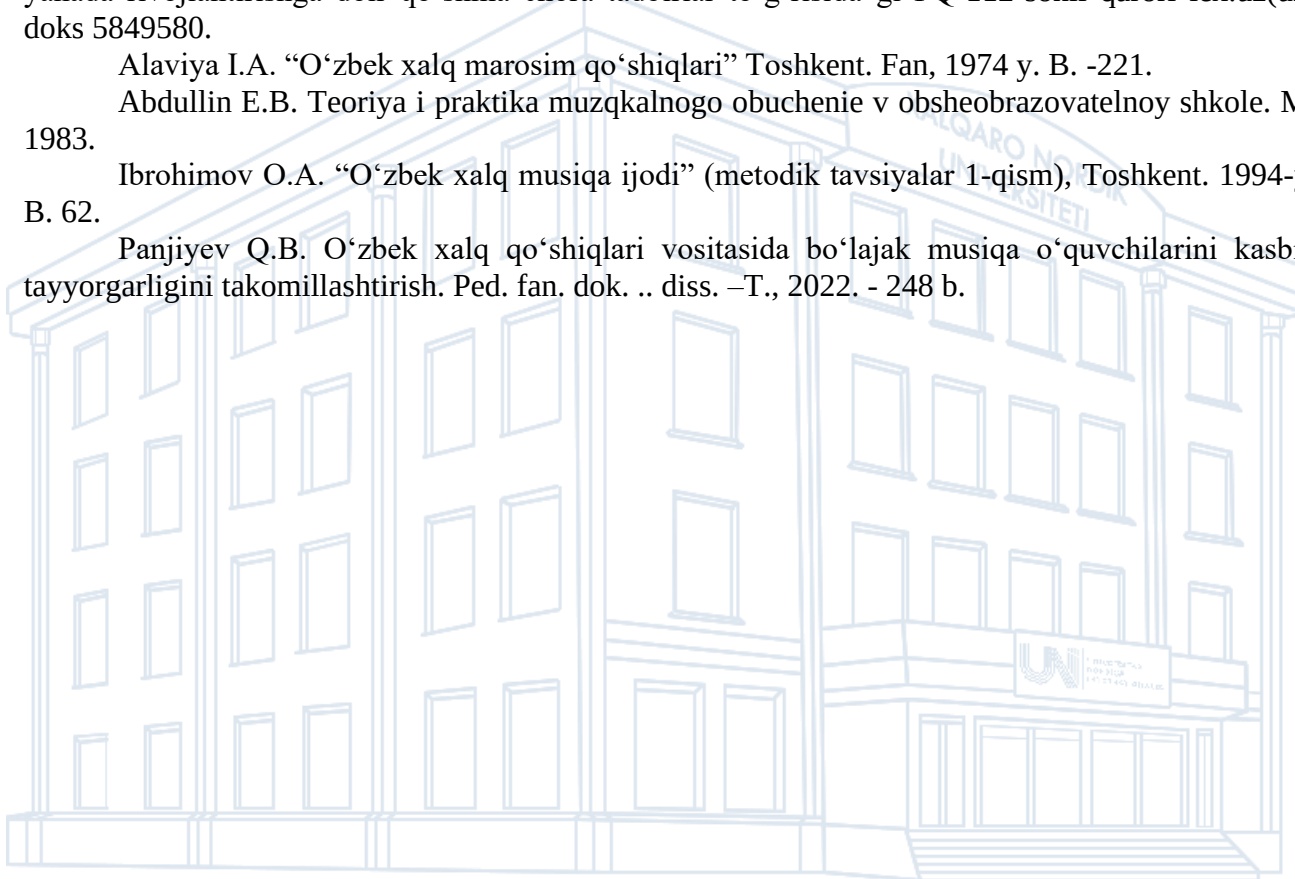
O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 2-fevraldagi "Madaniyat va san'at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo'shma chora tadbirlar to'g'risida"gi PQ-112-sonli qarori lex.uz(uz) doks 5849580.

Alaviya I.A. "O'zbek xalq marosim qo'shiqlari" Toshkent. Fan, 1974 y. B. -221.

Abdullin E.B. Teoriya i praktika muzqkalnogo obuchenie v obsheobrazovatelnoy shkole. M. 1983.

Ibrohimov O.A. "O'zbek xalq musiqa ijodi" (metodik tavsiyalar 1-qism), Toshkent. 1994-y. B. 62.

Panjiyev Q.B. O'zbek xalq qo'shiqlari vositasida bo'lajak musiqa o'quvchilarini kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish. Ped. fan. dok. .. diss. –T., 2022. - 248 b.

MUSIQA TA’LIMI YO’NALISHI TALABALARINI MUSIQA O’QITISH METOD VA USULLARI BILAN TANISHTIRISH MUAMMOSI

Muallif: Sabirdjanova Dilnoza Zafar qizi ¹

Affilyatsiya: Xalqaro Nordik universiteti tayanch doktoranti ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14410527>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada musiqa ta’limi bakalavrit ta’lim yo’nalishi talabalarining musiqa o’qitish meto va usullari bilan tanishtirishning birlamchi muammolari tahlil etilgan.

Kalit so’zlar: musiqa, o’qitish, metod, usul, metodologiya, fan, ta’lim, yo’nalish, bo’lajak o’qituvchi, kasbiy, metodik madaniyat, pedagogika.

Umumiy va maxsus metodologiyaning o’ziga xos tomonlarini tavsiflashda ularning o’zaro bog’liqlik jihatlarini ko’rsatish kerak, bu ularning tarkibiga kiradigan bilimlarni umumlashtirilganligi va uzatishning keng doirasiga ega ekanligini ko’rsatadi. Birinchi navbatda, ularni mavzu yuzasidagi bir-biridan bilimlarni ajratib turadi. Umumiy va maxsus metodologiyaning muhim jihatlarini belgilashda bilim masalasi eng muhimlaridan biri deb hisoblanishi kerak. Chunki, mavzuni taqdim etish jarayonida o’qituvchi uchun ma’lum bir muammoni uslubiy va metodik darajada tahlil qilishda turli xil yondashuvlar misollarini namoyish etish maqsadga muvofiqdir.

Musiqa pedagogikasi ta’limi tizimi metodologik bilimlarning mazmuni, g’oyasi, mohiyati va ahamiyati bo’lajak musiqa o’qituvchisining metodik madaniyati muammosini, uning faoliyatini o’ziga xos xususiyatlariga muvofiq ko’rib chiqish imkonini beradi.

Birinchi, musiqa ta’limi bakalavriat ta’lim yo’nalishi talabalariga bo’lajak o’qituvchining metodologik madaniyati, uning kasbiy tayyorgarligiga bog’liqligi va qolaversa, uning tarkibiy qismi sifatida umumlashtirilgan g’oyani berishi mumkinligini ta’kidlash joizdir.

Metodik madaniyat namoyon bo’lishining yetarli yuqori darajasini tavsiflovchi shaxsiy va kasbiy fazilatlarni doimiy ravishda ochib berishimiz lozimdir. Bo’lajak musiqa o’qituvchilari kasbiy ahamiyatga ega muammolarni tahlil qilish va hal qilishda yaxlit, konseptual yondashuvning asosini tashkil etgan turli darajadagi uslubiy bilimlarning alohida ahamiyatini ko’rsatish kerak. Bo’lajak musiqa o’qituvchisining metodik madaniyatining muhim tarkibiy qismlari orasida pedagogik omillar va hodisalarni aks ettiruvchi shaxsiyatni idrok etish qobiliyatini, ularni oldindan aks ettirish qobiliyatini, pedagogik ta’sirning turli vositalarini ilmiy asoslangan tanlashni ta’kidlash kerak.

Musiqa ta’limi bakalavriat ta’lim yo’nalishi talabasining metodik madaniyatining mohiyati ikki darajada ajratgan holda ko’rib chiqish mumkin degan fikrni ilgarni surdik:

a) bo’lajak o’qituvchining ijtimoiy-siyosiy tajribasi, shu jumladan uslubiy bilim, ko’nikma va ularni takomillashtirish ehtiyojlari;

b) pedagogik musiqa ijrochisi shaxsining integrativ xususiyati sifatida, birinchi navbatda didaktik tafakkurda, ijodiy bilimlarda namoyon bo’ladi va u tomonidan musiqiy-nazariy, pedagogik, kasbiy-ijrochilik nazariyani o’zgartirish amaliyotmlar.

Shunday qilib, professional musiqa o'qituvchisining ilmiy jihatini tavsiflashda, asosan, uning qonuniyatlari va qarama-qarshiliklarini aks ettiruvchi haqiqiy faktlar, pedagogik voqelik, toifalar va tushunchalarni tushunishda uning roli ta'kidlanadi.

O'z navbatida, fikrlashdagi badiiy jihat nafaqat pedagogik voqelik faktlarini kuzatish va umumlashtirish, balki ularga individual-shaxsiy baho va talqin berish qobiliyati orqali namoyon bo'ladi. Musiqa ta'limi yo'nalishi talabasining kasbiy tafakkurining badiiy yo'nalishi, birinchi navbatda, uning faoliyatining ob'ektiv mazmuni – san'atning o'zi (musiqa) va u bilan o'qituvchi va talabalar o'rtasidagi aloqani o'z ichiga olgan jarayon bilan belgilanadi. Ushbu jarayon musiqa talabasining professional tafakkurining badiiy jihatining yetakchi rolini oldindan belgilab beradi.

Ushbu mavzuni o'rganish barobarida talabalarining umuman kasbiy musiqiy-nazariy fanlarni o'qitish muammosiga va uning o'zlashtirish yoki uzatishdagi metodik darajasiga, xususan, qiymat munosabatini takomillashtirishga alohida e'tibor qaratish lozim.

Musiqa ta'limi yo'nalishi talabalarining mavjud fikrlash darajasi g'oyasini o'zgartirish uchun avvalam bor o'quv dasturidagi materialni o'qituvchi tomonidan uzatilayotganida yangi mavzu bo'yicha materialni taqdim etishning eng maqbul mantig'i masalasini hal qilishga, uni umumlashtirgan holda taqdim etishni, qaysi o'lchov bilan aniqlash kerakligi mexanizmlari shart bo'ladi. Aniqlik va ravshanlik uni ushbu auditoriya talabalariga taqdim etish mumkin.

Bunday sharoitlarda bo'lajak musiqa o'qituvchisining kasbiy va ijodiy faoliyati nuqtai nazaridan metodik tahlilni ko'rib chiqish talabalar uchun alohida qiziqish uyg'otadi. Bu maqsadga alohida e'tibor talabalar tomonidan uslubiy tahlilning turli darajadagi mohiyatini batafsil yoritishga alohida e'tibor berish tavsiya etiladi. Odatda, barcha talabalar ushbu darajalarning har birining o'zlari uchun zarur bo'lgan rolini anglaydilar, o'zlarining qobiliyatlari va tayyorliklarini tahlilining u yoki bu darajasini amalga oshirishga tayyorlik bilan baholaydilar. Bunda qo'llaniladigan amaliy metodikalar yangi mavzuni mustahkamlaydi va mantiqiy ravishda metodologik tahlilning keyingi tomonini aniqlash zarurligiga olib keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

- Panjiyev Q.B. Musiqa o'qitish metodikasi. Darslik. Toshkent. 2023. 306 b.
- Panjiyev Q.B. O'zbek xalq qo'shiqlari vositasida bo'lajak musiqa o'qituvchilarining kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish. Monografiya. T.: 2022 y. 207 b.
- Abdullin E.B. Teoriya i praktika muzikalnogo obuchenie v obshe obrazovatelnoy shkole. M. 1983.
- Ibrohimov O.A. "O'zbek xalq musiqa ijodi" (metodik tavsiyalar 1-qism), Toshkent. 1994-y. B. 62.

MUSIQA O‘QITISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISHDA TAHLIL ATAMASINING IZOHI

Muallif: Sabirdjanova Dilnoza Zafar qizi ¹

Affilyatsiya: Xalqaro Nordik universiteti tayanch doktoranti ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14410595>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada musiqa o‘qitish metodikasini izohlashda tahlil atamasining tutgan o‘rni va uning tadqiqotlar oldida turgan tvazifalarni izohlashda, yechimini bayon etishdagi roli va o‘rni haqida qisqacha ma’lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: o‘qitish, metodika, tahlil, musiqa, pedagogika, bakalavriat, muammo, san’at, atama.

Musiqa o‘qitish metodikasining ilmiy va pedagogik asoslanishi bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining metodik tayyorgarligini takomillashtirishning yetakchi vositani ishlab chiqish va asoslashni talab qiladi. Tadqiqot muammosini hal qilishda ta’limning mazmunli va jarayonli tomonlarining birligi to‘g‘risidagi umumiy didaktik yondashuv hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ushbu nuqtai nazarga asoslanib, belgilangan tarkibiy qismini ishlab chiqishda o‘qitish metodikasi mazmunning “ruhi” bo‘lgan uslubiy ta’minotni aniqlashga harakat qildik. Mantiqiy va mazmunli reja unga mos keladi va uning muvaffaqiyatli assimilyatsiyasini ta’minlaydi. Qidiruv mazmuni va jarayonli tomonlarining birligini va ushbu maqsadning samarali bajarilishini ta’minlaydigan yetakchi vosita sifatida namoyon bo‘ladi.

Keng ma’noda uni musiqiy-pedagogik nazariya va amaliyotning turli xil hodisalari va jarayonlarini o‘qituvchi tomonidan didaktik, tizimli va uslubiy tushunishning o‘ziga xos ilmiy tadqiqot usuli sifatida tushunamiz. Bilishning umumiy pedagogik didaktik usulining o‘ziga xos ifodasi bo‘lgan uslubiy tahlil pedagogik jarayonning ba’zi qonuniyatlarini chuqur va yaxlit ravishda ochib berishga, unda yuzaga keladigan qarama-qarshiliklarning mohiyatiga kirib borishga, ularni hal qilishning maqbul vositalarini topishga imkon berdi.

Tahlil atamasining mazmuni uning tarkibidagi fikr harakati sifatida falsafiy ta’rifiga yaqin. Bu o‘rganilayotgan hodisaning ma’lum bir bo‘linishi emas, balki “yaxlit tahlil”, uning natijasi bu holda musiqa pedagogikasining u yoki bu o‘rganilayotgan ob’ekti to‘g‘risida ko‘p o‘lchovli umumiy ilmiy, xususiyl ilmiy g‘oya sifatid qarash imkonini beradi.

Mazmun jihatidan uslubiy tahlil deganda biz uning musiqa pedagogikasiga va unga aloqador boshqa ilmiy, badiiy sohalarining uslubiy bilimlariga asoslangan va musiqa pedagogikaning kasbiy ahamiyatga ega muammolarining mohiyatini aniqlashga kontseptual, shaxsiy va ijodiy, asosli yondashuvda amalga oshiriladigan bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining bunday faoliyatini tushunamiz. Uslubiy tahlilga ega bo‘lish, shuning uchun bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarini musiqa o‘qitish metodikasining eng muhim va ajralmas ko‘rsatkichidir.

Ushbu tahlil bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining aqliy, kasbiy, amaliy va metodik harakatlarining murakkab birlashishi bo‘lib, u bir vaqtning o‘zida ma’lum bir kasb muammosini o‘rganishga, shuningdek uning ilmiy, badiiy va pedagogik yechim usullari va vositalarini anglashga qaratilgan.

Uslubiy tahlil individual pedagogik faktni va umuman o‘qitish jarayonini didaktik “ko‘rish”ni rivojlantirishga yordam beradi, bo‘lajak musiqa o‘qituvchisiga o‘z va ommaviy, shu jumladan zamonaviy nazariya va amaliyotda ilgari surilgan ilg‘or pedagogik tajribani tanqidiy baholashda bir tomonlilikni

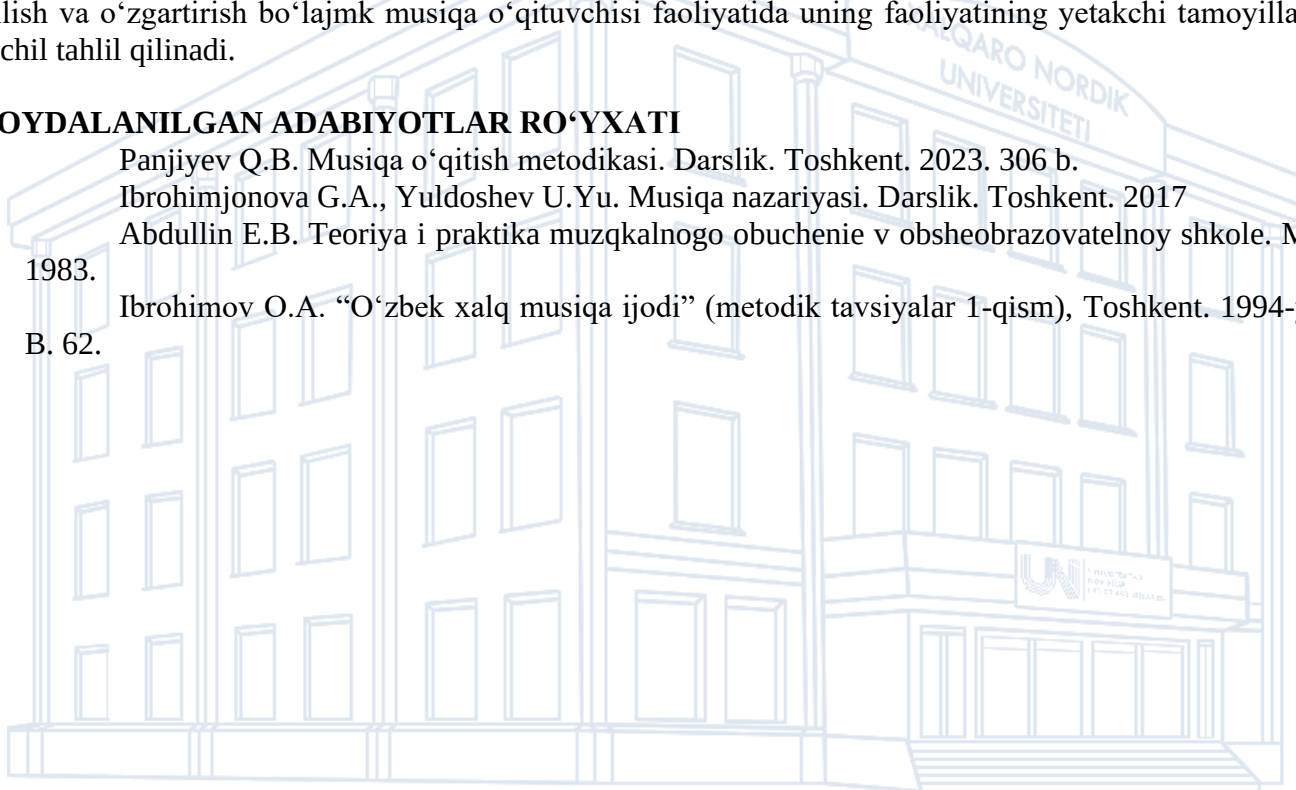
yengishga yordam beradi. Ma'lumki bugungi globallashuv jarayonlari musiqa o'qitish metodikasi ta'limini yangi g'oyalar, usullar, vositalar, metodlar va yondashuvlar asosida olib borishni, o'qitishda yangi pedagogik texnologiyalarni, xorijiy tajribalarni, oddiy, sodda va ravon tilda tushunarli olib borishni, talabalar bir darsning o'zida ko'p bilimlarni o'zlashtirish mexanizmlari va yo'llarini o'rganishlarini taqazo etmoqda. Bu kabi metodik harakatlar keraksiz ma'lumotlarni asossiz ravishda ko'payishdan ogohlantiradi, kasbiy ijrochilik amaliyotining salbiy tomonlariga e'tibor qaratish, muammoli masalalar bo'yicha ob'ektiv va ko'proq kasbiy yondashuvni egallashga imkon beradi, zamonaviy qarashlar va yondashuvlarda ijobiy, eng qimmatli narsalarni tez va oson o'zlashtirishni ta'minlaydi.

Yuqorida aytib o'tilganlarga asoslanib, bakalavriat ta'lim yo'nalishlarida musiqa o'qitish metodikasini uslubiy tahlil bilan pedagogik faoliyatni ijodiy bilish va o'zgartirish usuli sifatida qurollantirish bo'lajak musiqa bitiruvchisini ertangi kasbiy faoliyatida uslubiy tayyorgarligining maxsus, ayniqsa muhim vazifasi sifatida qaralishi kerak degan xulosaga kelishimiz mumkin.

Bakalavriat ta'lim yo'nalishida musiqa o'qitish metodikasini takomillashtirishning yetakchi vositasi sifatida uslubiy tahlilni ilmiy va pedagogik asoslash vazifasi hal qilinadi. Tadqiqotda ta'kidlangan didaktik-uslubiy ob'ektning murakkab xususiyatini hisobga olgan holda, uslubiy tahlilning mohiyati va tuzilishi, musiqiy-nazariy fanlarni o'qitish metodikasi bilan bog'liq pedagogik nazariya va amaliyotni bilish va o'zgartirish bo'lajmk musiqa o'qituvchisi faoliyatida uning faoliyatining yetakchi tamoyillari izchil tahlil qilinadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

- Panjiyev Q.B. Musiqa o'qitish metodikasi. Darslik. Toshkent. 2023. 306 b.
Ibrohimjonova G.A., Yuldoshev U.Yu. Musiqa nazariyasi. Darslik. Toshkent. 2017
Abdullin E.B. Teoriya i praktika muzqkalnogo obuchenie v obsheobrazovatelnoy shkole. M. 1983.
Ibrohimov O.A. "O'zbek xalq musiqa ijodi" (metodik tavsiyalar 1-qism), Toshkent. 1994-y. B. 62.

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARINING VOKAL IJROCHILIGI QOBILIYATLARINI SHAKLLANTIRISH JARAYONLARI

Muallif: Sobirova Nasiba Aliyor qizi ¹

Affilyatsiya: Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti tayanch doktoranti ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14410696>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada umumiy o‘rta ta’lim maktablari boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining vokal ijrochiligi qobiliyatlarini shakllantirishning ayrim jarayonlari xususida fikr bildiriladi.

Kalit so‘zlar: vokal, xonandalik, musiqa, qobiliyat, shakllantirish, boshlang‘ich sinf, mazmun, jo‘rnavor, improvizatsiya.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining vokal ijrochiligi qobiliyatlarini shakllantirish jarayoni uzoq va doimiy davom etadigan jarayon bo‘lib, ularda musiqiy eshitish, tinglash va tovushlar va ovozning o‘zaro ta’siri, shuningdek, musiqiy qobiliyatlarni rivojlantirish masalalari ko‘plab olimlar tomonidan o‘rganilgan: fiziologlar, pedagoglar, odam anatomiyasi, psixologlar va o‘qituvchilar.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining yoshga xos bo‘lgan xususiyatlari shundan iboratki, ular yoshida musiqani idrok etish, musiqa mazmunini tushunish, unga tashqi va ichki ta’sir ko‘rsatish, ijro etish, unga jo‘r bo‘lish, musiqa asari mazmuniga mos improvizatsiya qilish, bastalash, musiqa sohasida o‘rganish qobiliyatini belgilaydigan, shuningdek, shaxsning individual xissiy-irodaviy xususiyatlarini “musiqiy qobiliyat” deb izohlash o‘rinlidir. U yoki bu darajada musiqiy qobiliyat deyarli barcha odamlarda namoyon bo‘ladi, musiqiylik umumiy tushunchasi bilan belgilanadi [2].

Mahalliy olimlardan Q.Panjiev o‘zining tadqiqotlarida musiqiylik, musiqaviylik atamaları haqida to‘xtalib o‘tadi. Uning ta’bricha, “musiqiylik - bu musiqa asarining mazmuni, shakli, uslubi, tembr va boshqa xususiyatlari bilan bog‘liq bo‘lgan faoliyatning har qanday turiga aytiladi. Musiqaviylik – bu asar mazmunini eshitilishi, sadolanishi, tembr (rang-baranglik) bilan bog‘liq bo‘lgan ichki qonuniyatlarning individual majmuiga aytiladi” deb ta’rif beradi [3]. Shuningdek, uning fikricha qobiliyatlar mavjud va uni “rivojlantirish” zarur, va “rivojlanmagan qobiliyat” bo‘lamaydi, faqat u shaxsning o‘zi bilmagan ko‘rinishlarida mavjud bo‘ladi deydi.

Musiqiy qobiliyatlar tarkibida musiqani idrok etishga qaratilgan umumiy, uning ma’nolarini dunyoni va o‘zini ijodiy o‘zgartirish faoliyatiga tarjima qilish, go‘zallik qonunlariga muvofiq dunyoni yaratish va kasbiy faoliyatga **KIRISH**ni o‘z ichiga olgan maxsus qobiliyatlar ajralib turadi [1]. Musiqa faoliyatning barcha turlari uchun zarur bo‘lgan asosiy musiqa qobiliyatlariga quyidagilar kiradi: rejim hissiy tovushlar o‘rtasidagi munosabatlarni ifodali va mazmunli tarzda boshdan kechirish qobiliyati; musiqa eshitish va musiqiy tasvirlari – musiqiy tasavvur, musiqiy obrazni shakllantirish va musiqiy tafakkurni rivojlantirish uchun asos bo‘lgan musiqiy tafakkur uchun asos bo‘lgan ilgari qabul qilingan musiqani ongda tinglash qobiliyati; musiqiy-ritmik tuyg‘u-idrok etish, boshdan kechirish, aniq takrorlash va yangi ritmik kombinatsiyalarni yaratish qobiliyati.

Musiqa madaniyati darslarida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini vokal ijrochiligi qobiliyatlarini shakllantirishda, bolalar ovozining rivojlanishi vokal apparati holati va uning tovushining asosiy

xususiyatlarining sifat va miqdoriy o'zgarishi, shuningdek maxsus, vokal qobiliyatlarining rivojlanishi sodir bo'ldi [2]:

bolaning butun tanasining o'sishi fonida ovoz hosil qiluvchi tizimning anatomik va morfologik rivojlanishi;

vokal ko'nikmalarini shakllantirish (ovoz nafasi, to'g'ri artikulyatsiya, to'liq rezonansli vokal tovushini tashkil etish, unli tovushlar va ohanglarni o'zgartirganda hiqqildoq holatini barqarorlashtirish);

ovozning tovush sifatini yaxshilash (tembr, tovush balandligi va dinamik diapazonlar, intonatsiyaning tozaligi, ovozning harakatchanligi, diksiyaning ravshanligi);

vokal asarlarini eshitishni shakllantirish;

ovozli tasvirni eshitish hissi, vokal-eshitish qobiliyati va ovozni takrorlash o'rtasida muvofiqlashtirishni o'rnatish.

Bolalar ovozining tabiatini o'rganadigan olim E.I. Almazov to'g'ri vokal intonatsiyasi uchun rivojlangan eshitishning alohida ahamiyatini ta'kidlaydi. Bolalar vokal asarlarining nomukammal sifatini tahlil qilib, u sabablarni (eshitish nuqsonlari, tomoq og'rig'i, eshitish va ovoz o'rtasidagi aloqaning yo'qligi) aytib beradi va o'z vaqtida tibbiy ko'rikdan o'tish va ushbu kasalliklarni davolash zarurligi haqida gapiradi [3].

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida musiqa eshitish rivojlanishining psixologik jihatlarini o'rganish barobarida quyidagi muhim jihatlarni ta'kidlaymiz:

boshlang'ich ta'lim o'quvchisida musiqa quloqni rivojlantirish uchun unga musiqiy muhit yaratish;

o'quvchilar vokal ijrochiligi qobiliyatini shakllantirishning ma'lum harakatlarni amalga oshirishda. uning yordamida idrok etilgan ohangning she'riy mazmuni mohiyatini tushunish;

boshlang'ich sinf o'quvchilarining vokal asarlarini musiqiy idrok etish vazifalariga eng mos keladigan bunday harakatlar orasida vokal ijrochiligi ovoz sozlash mashqlarini vokal asarlarini o'rganishdan oldin bajarish [1].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Panjiyev Q.B., Salimova D.I. Vokal va zamonaviy musiqa. T.2019. 184 b.

Nurmatova I.T. Musiqali sahnalashtirish faoliyatlarini tashkil etish. T.: 2023. 76 b.

Nurmatova I.T. Maktabgacha katta yoshdagi bolalarda musiqali sahnalashtirish asosida ijodiy faollikni shakllantirish. Monografiya. T.: 2023. 110 b.

III SHO‘BA: Mustaqil ta’limni tashkil etishning samarali usul va vositalari

AXBOROTLASHGAN JAMIYATDA BO‘LAJAK O‘QITUVCHINING KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH IJTIMOY-PEDAGOGIK MUAMMOLARI

Muallif: Abdullajonov Arabboy Ibroxim o‘g‘li ¹

Affilyatsiya: Toshkent davlat pedagogika universiteti mustaqil izlanuvchisi ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14435075>

ANNOTATSIYA

Axborotlashgan jamiyat sharoitida ma’naviy-axloqiy qadriyatlarning ahamiyati tobora oshib borayotganligi tufayli o‘z fuqarolarini, ayniqsa, yangi jamiyat barpo etishga bel bog‘lagan, o‘z kelayotgan avlod va bo‘lajak mutaxassislarning ma’naviy madaniyatini shakllantirish masalasi muhim ahamiyatga ega bo‘lib, ma’naviy barkamol avlodni tarbiyalash ta’lim-tarbiya muassasalari pedagog-o‘qituvchilari oldida turgan dolzarb vazifaga aylanganligi to‘g‘rsidagi ma’lumotlar tahlili mazkur maqolada aks etilgan.

Kalit so‘zlar: Axborotlashgan jamiyat, bo‘lajak mutaxassis, ma’naviyat, madaniyat, internet, internet madaniyati, mediamadaniyat.

Ta’lim-tarbiya jarayonini tashkil qilishda ilg‘or milliy ma’naviy-axlokiy qadriyatlar va mezonlar asos bo‘lishi lozim. Komil inson tarbiyasini tashkil etish barcha davrlarda ham ijtimoiy jamiyatning muhim talabi va asosiy maqsadi bo‘lib kelgan va shunday bo‘lib qolaveradi.

Hammamizga ma’lumki, uchinchi ming yillikning ijtimoiy-madaniy mohiyati jahon iqtisodiyatining globallashuvi, jamiyatni axborotlashtirish, ilmu fan, texnika, turli xil ommaviy axborot vositalari va fuqarolik jamiyatining jadal rivojlanishi hamda ma’naviy qadriyatlarning o‘zgarishi bilan bevosita bog‘liqdir.

Hozirgi kunda ommaviy axborot vositalarining hayotimizga beqiyos ta’sirini har jabhada kuzatish mumkin, bejizga XXI asr global axborot asri deb atalmagan. Shubhasiz, axborot texnologiyalari insonlar hayotiga shu darajada chuqur kirib bormoqdaki, ularni umummadaniy kontekstdan chiqarib tashlab bo‘lmaydi. Shuning bilan birga e’tirof etish lozimki, mediaaxborotni uning iste’molchilariga bo‘lgan nafaqat ijobiy, balki salbiy ta’siri ham oshib bormoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2002 yil 6 iyundagi 200-sonli “Kompyuterlashtirishni yanada rivojlantirish va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarorida belgilangan kompyuter texnologiyalarini o‘quv jarayonida keng joriy etish hamda ularni faol qo‘llanilishi ta’lim muassasalarining o‘qituvchi-pedagoglari oldiga qo‘yilgan muhim vazifalardan hisoblanadi. Tabiiyki, hozirgi ta’lim islohotlari sharoitida ham barkamol shaxs tarbiyasi, uning ma’naviy-ma’rifiy madaniyatini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi [2].

“Axborot asri” deb nom olgan XXI asrda mamlakat va hududlar o‘rtasida axborot almashinuvi kengayib, tobora tezlashdi. Axborot texnologiyalarning jadal rivojlanishi dunyo bo‘yicha yirik axborotlashgan jamiyatni vujudga keltirdi. Bu, o‘z navbatida, davlat va jamiyatlar hayotining barcha sohalarida jiddiy o‘zgarishlarga olib kelmoqda [2].

Axborotlashgan jamiyat davrida har bir o‘quvchi o‘zining ongli hayotining ilk davrlaridan boshlab kerakli axborotlarni mustaqil ravishda izlash, mediananallari orqali ko‘rgan, o‘qigan va eshitganlariga nisbatan ijodiy munosabatda bo‘lishni o‘rganishi kerak, mediamatnlarni tanqidiy tahlil qilish va baholay olish ko‘nikmalariga ega bo‘lishlari lozimdir.

Hozirgi axborot va kommunikatsiya texnologiyalari shiddat bilan rivojlanib borayotgan davrda internet iste'molchilari soni tobora ortib bormoqda. So'nggi yillar mobaynida internet global tarmoqqa aylanib ulgurdi. Buning natijasida dunyoda nafaqat axborotlashgan jamiyat yuzaga keldi, balki jahon hamjamiyatida globallashuv jarayonlari tezlashib ketdi.

Bugungi kundagi o'qituvchining pedagogik mahorati kundalik hayotda yuqori darajada axborotlashgan va texnokratlashgan jamiyatda voyaga yetayotgan o'smirlar bilan mashaqqatli muloqotlar sinoviga duch kelmoqda. Yagona axborot makonini yaratish mediaaxborotni qabul qila olish va medialashgan muloqotni amalga oshira bilishni talab qiladi. Hozirgi vaqtda mediakompetentlik shaxsning muhim sifatlaridan biridir, uni shakllantirish esa – umumiy pedagogikaning dolzarb muammolaridan biri bo'lib qolmoqda.

Kompyuterlarning asosiy vazifalari axborotlar ustida amallar bajarish hisoblanib, jamiyatda axborot ham bilim manbai, ham eng asosiy muloqot vositasi bo'lib hisoblanadi. Har kim har doim biror ishni bajarish yoki biror maqsadga erishish uchun axborotdan foydalanadi. Agarda inson kundalik axborotlar va yangiliklardan xabardor bo'lmas ekan, u jamiyatdan uzilib qolishi muqarrardir. Lekin shuni ta'kidlab o'tish joizki, kompyuter texnologiyalaridan foydalanishda o'quvchilar ko'pincha foydaliroq ma'lumotlar olish o'rniga foydasiz ma'lumotlarga chuqur berilib ketishlari, ayniqsa, internetdagi ma'lumotlarga qiziqishlari kundan kunga ortib bormoqda [3]. Bundan ko'rinib turibdiki, axborotlarning ijobiy va salbiy jihatlari ham e'tibordan qoldirmaslik kerakdir. Axborotlarning ijobiy tomoni shundan iboratki, o'z vaqtida olingan to'g'ri va sifatli axborot insonlar, ayniqsa, yoshlarning dunyoqarashini boyitishi, bilim olishi, zamonaviy bilimlar egasi bo'lishi imkonini beradi.

Axborotlarning salbiy tomoni shundan iboratki, hozirgi kunda ayrim g'arb davlatlaridan kirib kelayotgan bizning milliy qadriyatlarimizga yot bo'lgan axborotlar va qarashlar hamda insonlar ongini zaharlovchi ma'lumotlar ham mavjud. Ayniqsa, bunday ma'lumotlar internet tarmog'i orqali keng tarqalmoqda. Internet va SMS xabarlar orqali tarqalayotgan jamiyatimizga, qadriyatlarimiz va an'analarimizga, davlatchiligimizga zid bo'lgan nojo'ya axborotlar yoshlarning ongini zaharlashi va ularni noto'g'ri yo'llarga boshlashi mumkin [1]. Shuning uchun ta'lim beruvchi tashkilotlar hamda pedagoglardan zamonaviy ta'lim texnologiyalari, ayniqsa, mediata'lim asosida vujudga kelgan mediakompetentlik tushunchasiga e'tibor berishga ehtiyoj zarurligi oydinlashib bormoqda.

Tadqiqotlarimiz shuni ko'rsatadiki, mediakompetentlik tushunchasi ostida yotadigan bir necha atamalar, jumladan, mediamadaniyat, mediatarg'ibot, mediata'lim, mediaaxborot, kompyuter madaniyati, mediasavodxonlik kabi atamalarga e'tiborliroq bo'lish barkamol avlodni voyaga yetkazishda muhim o'rin egallaydi.

Mediakompetentlikning yo'nalishlaridan biri bo'lgan televidenie orqali axborot qabul qilishda ko'plab telekanallardagi mediakliplar va tomoshalarini namoyish qilinishi, undagi yoshlarning kiyinish odobi, qo'shiqlarning ma'nosizligi va saviyasining pastligi, ko'rsatuvni olib boruvchilarning o'zini tutishi va ular tomonidan foydalanadigan so'zlar milliy qadriyatlarimizga zid kelib, yoshlarga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

YuNESKO ning tahliliy materiallarida qayd etilishicha, har bir inson o'zining hayoti davomida o'rtacha 3 milliondan ziyodroq reklamalarga duch kelarkan. Ushbu reklamalarni biz televidenie, radio, gazeta, jurnallar, Internet orqali ko'rishimiz mumkin. Reklama bugungi kunda insonlar ongi uchun kurashda eng kuchli ta'sir vositasiga aylangan. Hozirda reklama sanoati shu darajada rivojlandiki, unda insonlar ongini manipulyatsiya qilishning tasavvur qilib bo'lmaydigan usul va vositalaridan foydalaniladi [1].

Masalan, Red Bull, Energizer va shu kabi energetik ichimliklar reklamasini olaylik. Go'yoki ushbu ichimliklar kuch-quvvat bag'ishlovchi effektga ega deb reklama qilinadi. Butun dunyoda ushbu ichimlikni iste'mol qiluvchilarning o'rtacha yoshi 14-18 ni tashkil qilar ekan. Mana shu reklama ta'sirida asosan

o'smir yoshlar, hali organizmi to'la shakllanib ulgurmasdan, bu ichimliklarni me'yoridan ortiq ist'emol qilishini va oqibatda uning zararidan nobut bo'lganlarini ham kuzatish mumkin [4].

Internet tarmog'i orqali borgan sari targ'ib etilayotgan milliy an'analarga va urf-odatlarimizga hamda axloq normalariga umuman to'g'ri kelmaydigan film va kliplar yoshlarimiz ongiga salbiy ta'sir ko'rsatib, oila degan muqaddas tushunchalarni parchalanishiga sabab bo'lmoqda. Afsus bilan shuni aytishimiz kerakki, ko'p hollarda bunday salbiy holatlar ta'lim muassasalarida hamda talaba-o'quvchilar o'rtasida ham sodir bo'lmoqda. Ko'plab informatsiyaviy tahdidlarning yoshlarimiz ongiga salbiy ta'sir ko'rsatayotgan bir davrda ana shu jarayonlarni psixologik tahlil qilish va yoshlarimizni bunday tahdidlardan muhofaza etishning yo'llarini izlab topib, hayotga joriy etish juda muhim vazifa hisoblanadi [6].

Bunday sharoitda mediakompetentlikni rivojlantirish, uning zamonaviy talablarini hisobga olgan holda shakllantirish hamda pedagogik sharoitlarini aniqlash kerak. Hozirda ilmiy-texnikaviy taraqqiyot talablariga mos holda oliy talim muassasalari talabalarining axborot texnologiyalari borasidagi bilimlarini takomillashtirish orqali mediakompetentlikni shakllantirish va rivojlantirish yo'nalishlarini belgilash lozim.

Mutaxassis Yevgeniy Morozovning "Tarmoq uydirmasi" ("The Net Delusion") nomli kitobida yozilishicha, ijtimoiy tarmoqlar beg'am va erinchoq odamlar avlodini tarbiyalamoqda [5]. "Deyli Meyl" ("The Daily Mail") nashrida chop etilgan Oksford universiteti professori Syuzan Grinfildning maqolasida inson ruhiyatidagi salbiy o'zgarishlar ijtimoiy tarmoqlar bilan ham bog'liq ekan ta'kidlanadi. Aniqlanishicha, o'ta oddiy virtual muloqotlar insonda ruhiy og'ishlarni vujudga keltirar ekan. Ya'ni, odam ijtimoiy muhitning o'zgaruvchan sharoitlariga moslasha olmaydigan bo'lib qoladi. Shuningdek, kelajakka ishonchning yo'qolishi, o'ziga nisbatan noxolis baho berish, tushkunlik, tajovuzkor xatti-harakatlar, murosasiz fikrlar, ijtimoiy faollikning susayishi kabi holatlar ko'zga tashlanadi. Ta'kidlash kerakki, ijtimoiy tarmoqlarning doimiy mijozlari verbal muloqotga kirishish ko'nikmasini yo'qotadi, masalan, suhbat chog'ida ular suhbatdoshining ko'zlariga qaray olmaydi. Demak, ijtimoiy tarmoqlarga murojaat etayotgan o'smirlar, eng avvalo, yoshlarga Internetdan foydalanish madaniyatini o'rgatish kerak.

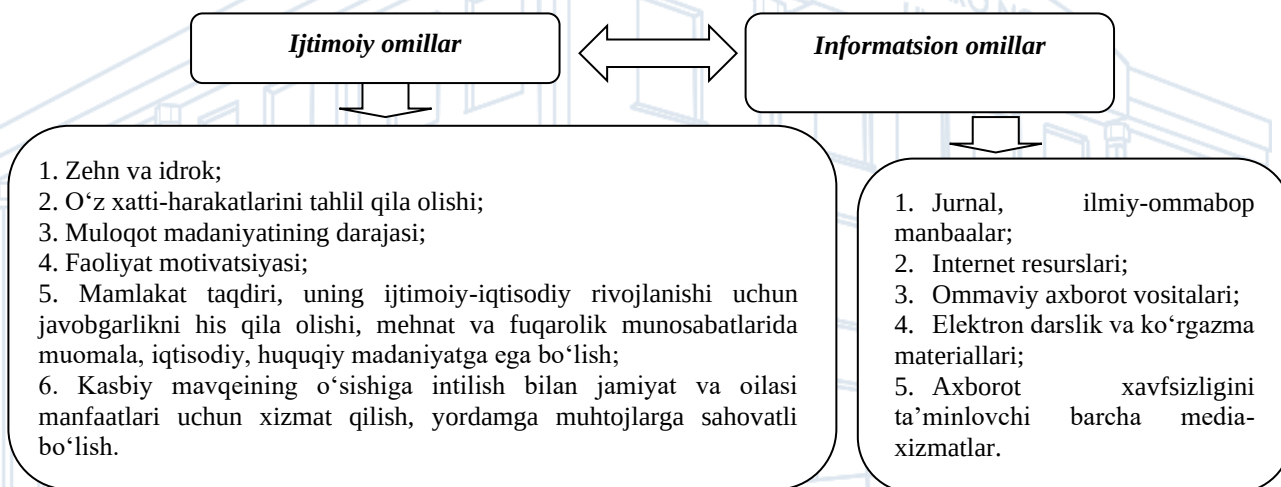
Dunyo mamlakatlari maktab, kollej, institut o'quv dasturlariga "axborot xavfsizligi", "hayot xavfsizligi", "yo'l harakati xavfsizligi" "texnika xavfsizligi", "yong'in xavfsizligi", "ozuq-ovqat xavfsizligi" degan fanlarni kiritishgan. Yevropa Ittifoqi mamlakatlari ta'lim muassasalari dasturlariga "mediata'lim" degan maxsus o'quv fanini kiritishgan. Shu bois mediata'limning joriy etilishi alohida dolzarb ahamiyatga ega. Mediata'lim xalqimizning urf-odatlariga, milliy qadriyatlarimizga tayangan holda, umuminsoniy qadr-qimmatlarga asoslangan holda tashkil etilishi kerak. Mediata'lim yoshlarimizni zamonaviy OAV bilan xavfsiz va samarali muloqot qilishga tayyorlaydi, ularda media ogohlikni, media savodxonlikni, mediamadaniyatni va mediakompetentlikni shakllantiradi [7].

Nima uchun bugungi kunda ta'limga bunday atama kerak bo'lib qoldi? Chunki mediata'lim har bir o'quvchi-talabalarda media maxsulotlar va axborotlar bilan ishlashda ijodiy yondashuvni, muloqot qilish ko'nikmasini, tanqidiy fikrlashni, axborotlar orqali uzatilayotgan asosiy maqsadlarni va yashirin g'oyalarni aniqlash, mediamahsulotlarni tanqidiy tahlil qilish va baholash, axborotlarni filtrlash kabi ko'nikmalarni shakllantirish va rivojlantirishni o'z ichiga oladi. Mediata'lim yoshlarda mediamadaniyatni va savodxonlikni shakllantirib, ma'naviy-estetik va intellektual jihatdan ularning nutqini, muloqot qilish va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Bugungi axborotlashgan jamiyatda internet tarmog'i yordamida turli sahifalardan, jumladan, Youtube, Mytube, Facebook, Telegram, Instagram, WhatsApp, Twitter kabi axborot uzatish vositalaridan olinayotgan turli xil ko'rinishdagi axborotlarni yopish va taqiqlash, uzatilayotgan turli syujetlarni chegaralashning imkoniyati kamroq bo'lganligi sababli, katta sahnada "Mediata'lim" tushunchasining paydo bo'lishi, uning kelajakda ta'lim sohasida rivojlanishi imkoniyatlarini yanada orttirib yuboradi [4].

Mamlakatimiz Prezidenti Shavkat Mirziyoevning “Bugungi tez o‘zgarayotgan dunyo insoniyat oldida, yoshlar oldida yangi-yangi, buyuk imkoniyatlar ochmoqda. Shu bilan birga, ularni ilgari ko‘rilmagan turli yovuz xavf-xatarlarga ham duchor qilmoqda. G‘arazli kuchlar sodda, g‘o‘r bolalarni o‘z ota-onasiga, o‘z yurtiga qarshi qayrab, ularning hayotiga, umriga zomin bo‘lmoqda. Bunday keskin va tahlikali sharoitda biz ota-onalar, ustoz murabbiylar, jamoatchilik, mahalla-ko‘y, bu masalada hushyorlik va ogohlikni yanada oshirishimiz kerak. Bolalarimizni birovni qo‘liga berib qo‘ymasdan, ularni o‘zimiz tarbiyalashimiz lozim. Buning uchun yoshlarimiz bilan ko‘proq gaplashish, ularning qalbiga quloq solish, dardini bilish, muammolarini yechish uchun amaliy ko‘mak berishimiz kerak” degan fikrlari har birimizga katta ma’suliyat yuklaydi. Zero, hozirgi kunda milliy mentalitetimizga, tarbiyamizga zid bo‘lgan, jamiyatimizni o‘z xavf-xatarlari bilan tashvishga solayotgan asosiy muammo bu informatsiyaviy tahdidlar muammosidir. Ushbu muammo jamiyatimizning ertasiga, o‘quvchi-yoshlarimizning umumtarbiyasi, kelajak hayotiga o‘zining qora soyasi bilan katta tahlika solmoqda [2]. Ma’lumki, hozirgi kunda ta’lim oluvchilarning ongiga informatsiyaviy tahdidlarning, ommaviy madaniyatning turli xildagi salbiy ko‘rinishlari kirib kelayapti

Ushbu fikrlardan kelib chiqib, shunday **XULOSA** qilish mumkinki, ya’ni talabalarning mediakompetentligini rivojlantirishga ijtimoiy va informatsion omillar o‘z ta’sirini o‘tkazadi. Buni ushbu 1.1-rasmda ko‘rishimiz mumkin:

1-rasm. Mediakompetentlikni rivojlantirishga ta’sir etuvchi omillar

“Axborot texnologiyalari” va “Mediakompetentlik”ning ijtimoiy va pedagogik xususiyatlarini hisobga olgan holda Pedagogika oliy ta’lim muassasalari talabalarining mediakompetentligini rivojlantirishga ijtimoiy va informatsion omillar o‘z ta’sirini o‘tkazishi. Axborotlashgan jamiyatda bo‘lg‘usi o‘qituvchilarning ijtimoiy hamda informatsion omillarni mazmunini qarab chiqishga imkon berdi.

Xulosa qilib aytganda, barkamol avlodni voyaga yetkazish, ta’lim sohasida “Axborot texnologiyalari” va “Mediakompetentlik”ni yanada rivojlantirish uchun rivojlangan davlatlar tajribalaridan foydalanish, o‘quv rejalariga mediakompetentlik tushunchalarini yoritib beruvchi fanlarni kiritish va metodik qo‘llanmalar yaratish hamda tinglovchilar va o‘quvchilarga yetkazish, mediamadaniyat, mediasavodxonlik va mediata’lim sohaslarini rivojlantirish davr talabidir.

Pedagogika oliy ta’lim muassasalari talabalarining mediakompetentligini rivojlantirishning muomosining yechish yo‘llari. Dunyo xorij olimlarning tajribasi va fikr muloxazalari asosida amalga oshirilip. “Informatika va axborot texnologiyalari” kursini o‘qitish jarayonida axborot texnologiyalari, multimedia-texnologiyalar vositasida rivojlantirish. Multimedia asoslariga oid, mediakompetentlik

darajasini oshirishga qaratilgan maxsus kurslarni, pedagogik faoliyatda ham mediakompetentlikning yuqori darajasini namoyon qilish imkonini beradi.

Xulosa. Demak, onlayn ta'limda asosiy e'tiborni o'quv uslubiy materiallarni tayyorlashga qaratish darkor. Chunki o'quv uslubiy materiallarning sifati onlayn ta'lim sifatining eng asosiy omillaridan biridir. O'quv uslubiy material qanchalik tushunarli va batafsil bo'lsa, shunchalik u talabaga foydali bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Beginkulov U. Sh., Djuraev R. X., Isyanov R. G., Sharipov Sh. S., Adashboev Sh. M., & Soy M. N. (2011). Pedagogik ta'limni axborotlashtirish: nazariya va amaliyot. Monografiya. Toshkent, 177.

Djuraev R. X., & Turgunov S. T. (2012). Education management. T.: Voris-Nashriyot.

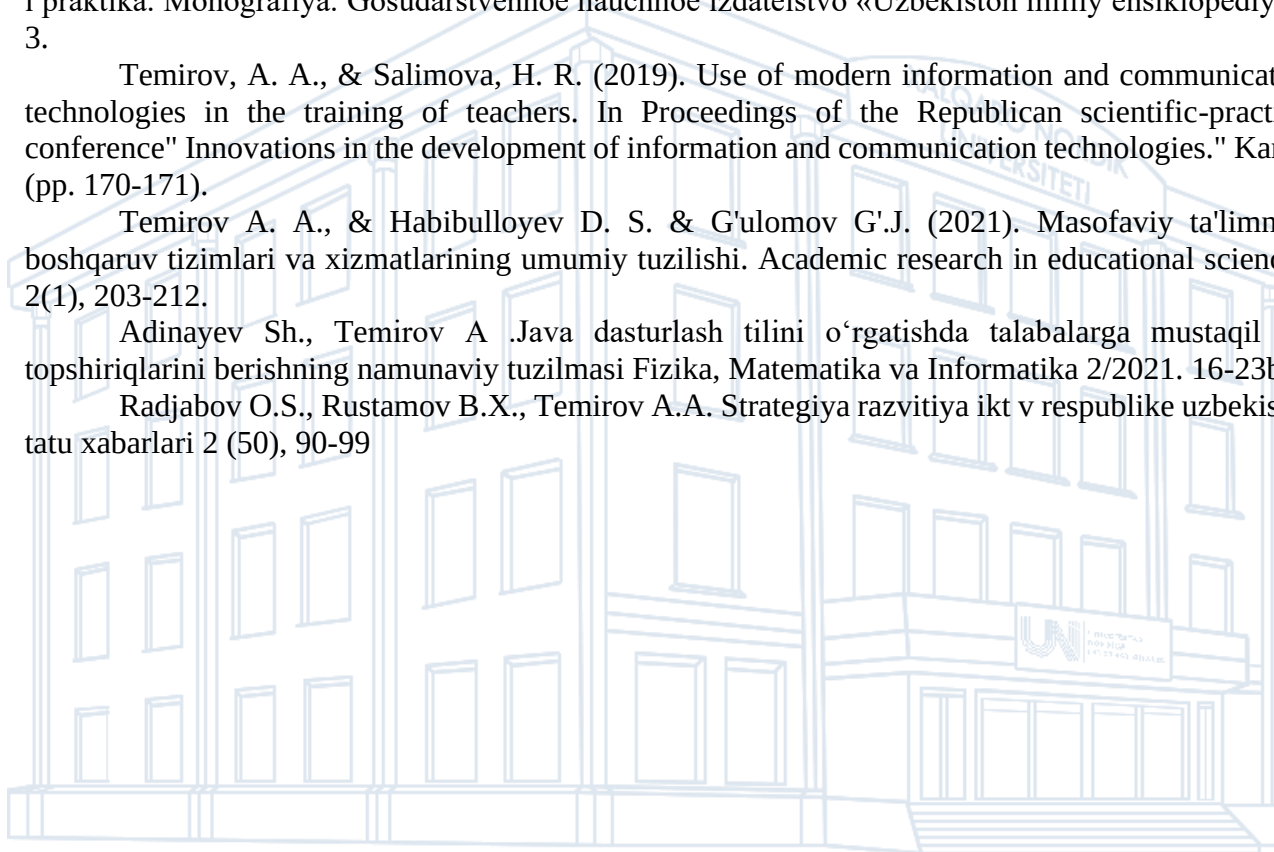
Soy M. N., Djuraev R. X., & Taylakov N. I. (2007). Sozdanie elektronnykh uchebnikov: teoriya i praktika. Monografiya. Gosudarstvennoe nauchnoe izdatelstvo «Uzbekiston milliy ensiklopediyasi, 3.

Temirov, A. A., & Salimova, H. R. (2019). Use of modern information and communication technologies in the training of teachers. In Proceedings of the Republican scientific-practical conference "Innovations in the development of information and communication technologies." Karshi (pp. 170-171).

Temirov A. A., & Habibulloyev D. S. & G'ulomov G'.J. (2021). Masofaviy ta'limning boshqaruv tizimlari va xizmatlarining umumiy tuzilishi. Academic research in educational sciences, 2(1), 203-212.

Adinayev Sh., Temirov A. Java dasturlash tilini o'rgatishda talabalarga mustaqil ish topshiriqlarini berishning namunaviy tuzilmasi Fizika, Matematika va Informatika 2/2021. 16-23b

Radjabov O.S., Rustamov B.X., Temirov A.A. Strategiya razvitiya ikt v respublike uzbekistan tatu xabarleri 2 (50), 90-99

INNOVATSION TA’LIM TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA NOMUTAXASSIS TALABALAR UCHUN INFORMATIKA FANINI O’QITISH METODIKASI

Muallif: Abduraxmanova Dilbar Xudaybergenovna ¹

Affilyatsiya: mustaqil tadqiqotchi ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14435161>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada nomutaxassis talabalarining informatika fani tayyorgarligini amalga oshirishning axborot kommunikatsiya texnologiyalari imkoniyatlari, o’qitish usullari, mexanizmalari va shart-sharoitlari haqida ma’lumotlar keltirib o’tilgan.

Kalit so’zlar: axborot, ta’lim, texnologiya, innovatsiya, informatika, fan, o’qitish, mexanizm, shart-sharoit.

Mamlakatimiz ta’lim tizimida informatika fanini o’qitish siyosatining asosiy vazifalaridan biri – bu ta’limning zamonaviy sifatini, uning asosililigini saqlab qolish va shaxsning dolzarb va istiqbolli ehtiyojlariga muvofiqligi asosida ta’minlashdir. Shuningdek, zamonaviy ta’limga bo’lgan muhim talab nafaqat bo’lajak o’qituvchilarga informatika fani doirasida ilmiy bilimlar tizimini taqdim etish, balki ularga ta’lim faoliyatining samarali usullari va mustaqil ravishda egallash, o’zlari egallagan kasbiy bazaviy (tayanch) bilimlarni egallash va kasbidagi muammolarni hal qilishda amalda qo’llash, o’zgartirish va rivojlantirish ko’nikmalarini o’rgatishdir. Ta’lim sohasidagi bazaviy (tayanch) bilimlarni o’zlashtirish jarayonida olingan ma’lumotlar asosida yangi bilimlar asosida takomillashtirib borish amaliyotga keng qo’llanilmoqda.

Dunyoning bir qator oliy ta’lim tizimida informatika fanini o’qitishning individual uslubiy jihatlari, tarkibiy qismlari va tashkiliy shakllarini ochib berish yuzasidan qator ilmiy tadqiqot ishlari bajarilmoqda. Ushbu pedagogik tadqiqotlarda, pedagogika oliy ta’lim muassasalarida nomutaxassis talabalarga informatika fanini o’qitish asosida bo’lajak o’qituvchilarni kasbiy tayyorgarligini takomillashtirishda nomutaxassis talabalarga informatika fani imkoniyatlarini keng ochib berish, bo’lajak o’qituvchilarning o’quv va kognitiv faoliyatini faollashtirish uchun sharoit yaratishga imkon beradigan yangi yondashuvlar zarurligini e’tiborga olgan holda, ularining bazaviy (tayanch) bilim, ko’nikma va malakalarni o’zlashtirishga, balki ularning ushbu bilimlarning ahamiyati va ulardan foydalanish imkoniyatlari to’g’risida xabardorligini ta’minlashga qaratilgan ilmiy tadqiqot ishlari muntazam bajarilmoqda.

Respublikamiz oliy ta’lim tizimi bakalavriyat ta’lim yo’nalishlari pedagogika sohasida informatika fanini o’qitish natijalariga ko’ra, yangilanish tezligi unchalik yuqori bo’lmagan va bunday marketing xususiyatlari bilan ajralib turadigan fan sohasidan bunday nazariy bilimlarni olish bilan bog’liq ehtiyojlarning o’sish tendensiyasi mavjudligi, saqlanishi, ko’p qirralilik hamda bilim olish, uni qabul qilish, amaliy faoliyatda qo’llash samaradorligini ta’minlashga xizmat qiladigan ilmiy tadqiqot ishlar bajarilmoqda. Bu xususiyatlarning barchasi informatika fanidan bazaviy (tayanch) bilimlarga tegishli bo’lib, o’qitish mazmunida informatika fani asoslari bo’limlarining ustunligi bilan ta’minlanadigan qator ilmiy loyihalarda o’z aksini topmoqda.

Respublikamizda ta’lim tizimiga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini ta’lim jarayoniga tadbiq etish, innovatsion texnologiyalari vositasida informatika fanini o’qitish samaradorligini oshirish mexanizmlarini joriy etish bo’yicha tadqiqotlar A.A.Abduqodirov, D.B.Abduraximov,

M.Aripov, U.Sh.Begimqulov, F.M.Zakirova, I.Isoqov, M.X.Lutfillayev, M.E.Mamarajabov, D.N.Mamatov, N.I.Taylaqov, D.E.Toshtemirov, O.X.Turakulov, S.Q.Tursunov, M.R.Fayziyeva, N.S.Xaytullayeva, Sh.S.Sharipov, T.T.Shoyardonov, O'.Sultonova, N.Qayumova, N.Qarlıbaeva U.Yuldashev, S.I.Qulmamatov, A.G'.Hayitov va boshqalar tomonidan amalga oshirilgan. Shuningdek, MDH davlatlarida A.Andreev, K.Arhipov, A.Ershov, M.P.Lapchik, E.I.Mashbits, A.V.Mogilev, E.Polat, I.V.Robert va boshqalar tomonidan ta'lim jarayoniga axborot-kommunikatsiya texnologiyalari vositalarini yaratish va ulardan foydalanishning nazariy asoslari tadqiq etilgan. Xorijda E.A.Edmonds, N.Henze, K.Maycock, A.Lippman, M.Sigala, L.Thomson, V.Sirohi kabilarning tadqiqotlarida ta'limda kompyuter texnologiyalaridan foydalanishning nazariyasi va metodik masalalari bayon qilingan.

Innovatsion ta'lim texnologiyalar asosida nomutaxassis talabalar uchun informatika fanini o'qitish metodikasini takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Bular: pedagogik, psixologik va metodik adabiyotlarni tahlil qilish asosida innovatsion ta'lim texnologiyalari asosida nomutaxassis talabalarga informatika fani o'qitish metod va usullarini takomillashtirish imkoniyatlarini aniqlash va nazariy jihatdan asoslash; nomutaxassis talabalar uchun informatika fanini o'qitish metodikasini o'qitish jarayonining samarali-baholovchi modeli motivatsion-qiymat, intellektual-kognitiv, axborot - faoliyat, baholash-tuzatish komponentlarini o'z ichiga olgan bilim, ko'nikma va faoliyat usullarini rivojlantirish asosida aniqlash; innovatsion ta'lim texnologiyalari vositasida nomutaxassis talabalarga informatika fanini o'qitish metodikasi bo'yicha bazaviy (tayanch) bilimlarni o'zlashtirish mezonlari va darajalarini o'z ichiga olgan informatika fani nomutaxassis talabalarni o'qitish jarayonining samarali-baholovchi modelini ishlab chiqish; informatika fani imkoniyatlaridan nomutaxassis talabalar o'zlarining bazaviy (tayanch) kasbiy faoliyatlarida qo'llash bo'yicha fan doirasidagi bilimlarni o'zlashtirish darajasini oshirishni tajriba-tajriba ishlari asoslashda samaradorlik ko'rsatgichlarini aniqlashdan iborat bo'lidi.

Xulosa sifatida aytish joizki, informatika fanini o'qitishda ijtimoiy, siyosiy, tarixiy, falsafiy, psixologik, pedagogik, informatika, axborot va kompyuter texnologiyalari sohalariga oid innovatsion texnologiyalar asosida nomutaxassis talabalar uchun informatika fanini o'qitish metodikasini takomillashtirish usuli, omillari, nazariy asoslari, tamoyillari, mohiyati va funksiyalari tarixiy-nazariy hamda metodik tahlil qilinadi.

Nomutaxassis talabalar uchun informatika fanini o'qitish metodikasini takomillashtirish, oliy ta'lim tizimida nomutaxassis talabalarga informatika fanini o'qitish usullarining talaba shaxsiga yo'naltirilgan tizimli o'zgarmas bloklarining nazariy modelini yaratishni ta'minlaydigan ilmiy apparat ishlab chiqildi va ilmiy-nazariy jihatdan asoslanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Karlıbaeva G.E. bo'lajak fizika o'qituvchilarining metodik tayyorgarligini takomillashtirish. Ped. fan. dok. ... diss. –T., 2018. -248 b.;

Выготский Л.С. Психология развития человека / Сост. А.А. Леонтев. М.: Смысл; Эксмо, 2004. 1136 с.

Muslimov N.A. Bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchilarini kasbiy shakillantirish. Toshkent. Fan. 2004.

Qo'ysinov O.A. Kompetentli yondoshuv asosida bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy-pedagogik ijodkorligini rivojlantirish texnologiyalari. Ped. fan. dok. ... diss. –T., 2019. -237 b.;

Mamarajabov M. "Raqamlashtirilgan ta'lim sharoitida bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy-pedagogik tayyorgarligini takomillashtirish" . Ped. fan. dok. ... diss. –T., 2023. -258 b.

INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA NOMUTAXASSIS TALABALAR UCHUN INFORMATIKA FANINI O‘QITISH METODIKASI

Muallif: Abduraxmanova Dilbar Xudaybergenovna ¹

Affilyatsiya: mustaqil tadqiqotchi ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14435303>

ANNOTATSIIYA

Mazkur maqolada innovatsion texnologiyalar asosida nomutaxassis talabalar uchun informatika fanini o‘qitish metodikasi bo‘yicha ayrim fikr-mulohazalar bildirilgan.

Kalit so‘zlar: innovatsiya, texnologiya, nomutaxassis talaba, informatika, o‘qitish, metodika.

Innovatsion texnologiyalar asosida nomutaxassis talabalar uchun informatika fanini o‘qitish metodikasini takomillashtirish borasidagi tadqiqot ishida nomutaxassis talabalarga informatika fanini o‘qitish jarayonining innovatsion ta’lim texnologiyalari asosining mohiyati, shu jumladan axborotni tarqatish mantig‘iga, informatika fanining bazaviy (tayanch) usullaridan foydalanishga qarab uyushgan innovatsion texnologiyalari asosida axborot-kognitiv faoliyat jarayonida informatika sohasini shakllantirish ochib berish; innovatsion ta’lim texnologiyalari asosida informatika fanini nomutaxassis talabalarni o‘qitish jarayonining samarali-baholovchi modeli taklif etiladi hamda shu jumladan mezon komponentlari: motivatsion-qiymat, intellektual-kognitiv, innovatsion ta’lim texnologiyalari va baholash-tuzatish jarayonlarda o‘rganib chiqiladi, shuningdek, shu asosda samaradorligiga maqsadli ta’siri asoslandi.

Biz tomonimizdan olib borilayotgan innovatsion texnologiyalar asosida nomutaxassis talabalar uchun informatika fanini o‘qitish metodikasini takomillashtirish mavzusidagi ilmiy tadqiqot ishida quyidagi muammolar hal etildi. Jumladan:

pedagogik tadqiqotlar rejalar aniqlandi va nazariy jihatdan asoslandi o‘z-o‘zini nazorat qilishni yo‘naltirish, tanishtirish, faollashtirish, axborot va kognitiv faoliyatni tashkil etish usullarini shakllantirishga hissa qo‘shish va "Informatika" fan sohasida bazaviy (tayanch) bilimlarni o‘zlashtirish darajasini oshirishni ta’minlash;

nomutaxassis talabalarga informatika fanini o‘qitish jarayonida axborot va kognitiv faoliyatni tashkil etishga va nomutaxassis talabalarining o‘quv materiallari bilan o‘zaro munosabatlariga qaratilgan pedagogik vaziyatlarni (to‘liq aniqlik holati, qisman aniqlik holati, to‘liq noaniqlik holati) loyihalash imkoniyatlari asoslandi;

nomutaxassis talabalarga informatika fanini innovatsion ta’lim texnologiyalari asosida o‘qitish metodikasi ishlab chiqildi va hatto mualliflik metodikalar tavsiya etildi, joriy etilgan bo‘lib, u pedagogika universitetlarining o‘quv jarayonida ishlatilishi mumkin bo‘lgan informatika fanini boshqa ta’lim yo‘nalishi sohasidagi bazaviy (tayanch) bilimlarni o‘zlashtirish darajasini oshirishga yordam berdi;

pedagogika oliy ta’lim tashkilotlarining bo‘lajak o‘qituvchilarida informatika fanini o‘qitishning mualliflik uslubini amalga oshiruvchi "Informatika" o‘quv qo‘llanmasi ishlab chiqildi va nashr etildi;

Informatika ta’lim yo‘nalishidan tashqari bo‘lgan pedagogika oliy ta’lim muassasalari talabalarini tayyorlashda foydalaniladigan o‘quv materiallari ishlab chiqilishiga erishilindi.

texnologiyalar asosida nomutaxassis talabalar uchun informatika fanini o'qitish metodikasini takomillashtirish asoslari quyidagi qoidalar hisobiga ta'minlanadi:

informatika fani nomutaxassis talabalarga o'qitishda tayanch tushunchalarning pedagogika sohasini rivojlantirish uchun maxsus tashkil etilgan innovatsion texnologiyalari asosida axborot va kognitiv faoliyat jarayonida amalga oshirildi;

informatika fanini o'qitish jarayonida axborot va kognitiv faoliyatni joylashtirish mantig'i o'quv ma'lumotlarini joylashtirishning tuzilishi, mazmuni va mantig'i bilan o'zaro bog'liqdir;

informatika fanining asosiy usullari (tizimli yondashuv, axborotni modellashtirish, axborotni baholash usullari, axborotni qidirish va boshqalar) nomutaxassis talabaning axborot va kognitiv faoliyati usullariga aylandi;

informatika fanini nomutaxassis talabalarni o'qitish jarayonining samarali-baholovchi modeli sifatida tarkibiy qismlarini hisobga olgan holda innovatsion ta'lim texnologiyalari asosida amalga oshirildi. Bunda asosiy mezon sifatida motivatsion-qiymat, intellektual-kognitiv, innovatsion ta'lim texnologiyalari va baholash-tuzatish olindi.

Nomutaxassis talabalarga informatika fanini innovatsion ta'lim texnologiyalari asosida o'qitish metodikasi quyidagilarni o'z ichiga oladi:

a) informatika fani sohasidagi bilim, ko'nikma va faoliyat usullarini rivojlantirishning pedagogik tadqiqotlar rejalari (yo'naltirish, tanishtirish, o'z-o'zini nazorat qilishni faollashtirish);

b) axborot va kognitiv faoliyatni tashkil etish va talabaning o'quv materiallari bilan o'zaro munosabati bo'yicha pedagogik vaziyatlar (to'liq aniqlik holati, qisman aniqlik holati, to'liq noaniqlik holati);

c) axborot faoliyatini tashkil etishning har xil turlari;

d) informatika fanining o'rganilayotgan jihatlarini rag'batlantirish va baholashga hissa qo'shadigan o'qitish usullari va shakllarining maxsus to'plamidan foydalanish va uni amalga oshirish. Shu o'rinda informatika fanini o'qitish asosida pedagogika fan sohasidagi bazaviy (tayanch) bilimlarni samarali o'zlashtirishga imkon berdi.

Innovatsion texnologiyalar asosida nomutaxassis talabalar uchun informatika fanini o'qitish metodikasini tahlili yuzasidan quyidagilarni xulosa qilish mumkin:

umuman olganda mavzuni o'rganishi jarayoni innovatsion texnologiyalar asosida nomutaxassis talabalar uchun informatika fanini o'qitish metodikasini takomillashtirish modelini ishlab chiqishni taqazo etdi;

informatika fanini o'qitish jarayonining samarali-baholovchi modeli o'zaro bog'liq va o'zaro bog'liq komponentlar tizimi (intellektual - kognitiv, motivatsion-qiymat, axborot - faoliyat, baholash-tuzatish) sifatida ko'rib chiqilishi kerak, bu esa bilimlarning talaba ongida "qolishi" ni o'rganishga imkon beradi, axborot va kognitiv faoliyatni tahlil qilindi;

komponentlarning sifat xususiyatlarining namoyon bo'lishiga qarab, bazaviy (tayanch) bilimlarni o'zlashtirishning yuqori, o'rta, past darajasi aniqlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Muslimov N.A. Bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchilarini kasbiy shakllantirish. Toshkent. Fan. 2004.

Qo'ysinov O.A. Kompetentli yondashuv asosida bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy-pedagogik ijodkorligini rivojlantirish texnologiyalari. Ped. fan. dok. ... diss. –T., 2019. -237 b.;

Mamarajabov M. "Raqamlashtirilgan ta'lim sharoitida bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy-pedagogik tayyorgarligini takomillashtirish". Ped. fan. dok. ... diss. –T., 2023. -258 b.

RAQAMLI PEDAGOGIKA VA RAQAMLI KOMPETENTLIK – ZAMONAVIY TA’LIMNING MUHIM OMILI

Muallif: Ahmedov Abdulaziz Mashrabovich ¹

Affilyatsiya: "International school of finance technology and science" nodavlat oliy ta’lim muassasasi
Iqtisodiyot va kompyuter injiniring kafedrası dotsent v.b., pedagogika fanlari bo’yicha falsafa
doktori(PhD) ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14435403>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada raqamli pedagogika va raqamli kompetentlikning zamonaviy ta’limdagi ahamiyati ko’rib chiqiladi. Maqolada interaktiv o’qitish usullari, jumladan, virtual laboratoriyalar, video darslar, onlayn testlar, interaktiv platformalar va o’yinlar keltiriladi.

Kalit so’zlar: raqamli pedagogika, raqamli kompetentlik, interaktiv o’qitish usullari, virtual laboratoriyalar, video darslar, onlayn testlar, interaktiv platformalar, moslashuvchanlik, o’quv materiallari, shaxsiylashtirish, onlayn kurslar.

Raqamli pedagogika va raqamli kompetentlik – zamonaviy ta’limning muhim qismlari bo’lib, ularning har biri raqamli texnologiyalar rivojlangan davrda o’qitish va o’rganish jarayonlarini samarali tashkil etishga qaratilgan.

Raqamli pedagogika – bu o’qitish jarayonini raqamli texnologiyalar yordamida tashkil qilishga yo’naltirilgan pedagogik yondashuvdir. Ushbu yondashuv ta’limni interaktiv, moslashuvchan va talabalar uchun qiziqarli qilishga yordam beradi. Raqamli pedagogika texnologiyalarni nafaqat vosita sifatida, balki o’quv jarayonining tarkibiy qismi sifatida ham ko’radi.

Interaktiv o’qitish usullari – Raqamli vositalar yordamida talabalarga o’quv materiallarini o’zlashtirishni osonlashtiruvchi usullar, masalan, virtual laboratoriyalar, video darslar, onlayn testlar. Interaktiv o’qitish usullari zamonaviy ta’lim jarayonida muhim o’rin egallaydi. Bu usullar talabalarga o’quv materiallarini yanada samarali va qiziqarli tarzda o’zlashtirish imkonini beradi. Quyida interaktiv o’qitish usullarining ayrim asosiy jihatlarini ko’rib chiqamiz:

1. Virtual laboratoriyalar:

Virtual laboratoriyalar talabalarga nazariy bilimlarni amaliyot bilan bog’lash imkonini beradi. Masalan, kimyo yoki fizika fanlarida talabalar turli tajribalarni virtual muhitda o’tkazishlari mumkin. Bu, ayniqsa, aniq fanlar bo’yicha tajriba o’tkazish uchun zarur bo’lgan maxsus jihozlar yo’qligida foydali. Virtual laboratoriyalar orqali talabalar tajriba qilish, natijalarni tahlil qilish va o’z bilimlarini amaliyotda qo’llash imkoniyatiga ega bo’ladilar.

2. Video darslar:

Video darslar o’quv materiallarini vizual ravishda taqdim etishning samarali usuli hisoblanadi. Ular murakkab tushunchalarni tushuntirishda, ko’rsatmalar berishda va o’quvchilarning diqqatini jalb qilishda yordam beradi. Video darslar talabalar tomonidan istalgan vaqtda ko’rish imkonini beradi, bu esa o’rganish jarayonini yanada qulaylashtiradi. O’qituvchilar video darslar orqali o’z uslubini namoyish etishi va o’quvchilarga ko’proq interaktiv materiallar taqdim etishi mumkin.

3. Onlayn testlar:

Onlayn testlar o'quvchilarning bilimini baholash va o'zlashtirish darajasini aniqlashda juda foydali. Bu testlar tezkor va samarali bo'lib, talabalar o'z bilimlarini real vaqtda sinab ko'rish imkoniyatiga ega. Onlayn testlar yordamida o'qituvchilar talabalar qaysi mavzularda qiyinchilikka duch kelayotganini aniqlashlari va ularni qo'shimcha yordam bilan ta'minlashlari mumkin bo'ladi.

4. Interaktiv platformalar:

Interaktiv ta'lim platformalari (masalan, Moodle, Google Classroom) o'qituvchilar va talabalar o'rtasida muloqotni osonlashtiradi. Bu platformalarda talabalar o'zaro fikr almashish, guruh ishlarini amalga oshirish va o'qituvchilar bilan bevosita aloqada bo'lish imkoniyatiga ega. Bu esa o'quv jarayonini yanada jonli va qiziqarli qiladi.

5. O'yinlar va simulyatsiyalar:

O'yinlar va simulyatsiyalar o'quv jarayonini qiziqarli va interaktiv qilishning yana bir usuli. Talabalar muammolarni hal qilishda, strategiyalar ishlab chiqishda va o'z bilimlarini amaliyotda qo'llashda o'yinlardan foydalanishlari mumkin. Bu usul o'rganish jarayonini yanada qiziqarli va samarali qiladi.

Interaktiv o'qitish usullari raqamli vositalar yordamida ta'lim jarayonini yanada samarali va qiziqarli qilishga yordam beradi. Bu usullar talabalar o'rtasida faol ishtirokni rag'batlantiradi, o'rganish jarayonini osonlashtiradi va o'qituvchilarga o'z darslarini yanada samarali tashkil etish imkonini beradi. Zamonaviy ta'limda interaktivlikni oshirish orqali, biz talabalarni kelajakdagi muammolarni hal qilishga tayyorlaymiz.

Moslashuvchanlik – Raqamli texnologiyalar yordamida moslashuvchanlik ta'lim jarayonida muhim ahamiyatga ega bo'lib, raqamli texnologiyalar yordamida har bir talabaning o'qish tempiga moslashish imkoniyatini taqdim etadi. Masalan, onlayn kurslarda talabalar darslarni istalgan vaqtda o'zlashtira oladilar. Bu jarayon, o'quvchilarning individual ehtiyojlari va qobiliyatlariga mos ravishda ta'lim olishlariga yordam beradi. Quyida moslashuvchanlikning asosiy jihatlari va uning ta'lim jarayoniga ta'siri haqida batafsil ma'lumot berilgan:

1. O'quv materiallarining mavjudligi:

Raqamli texnologiyalar orqali taqdim etiladigan o'quv materiallari (video darslar, elektron kitoblar, interaktiv testlar va boshqalar) talabalar uchun har doim mavjud bo'ladi. Bu, talabalar o'z vaqtlarini va o'rganish jadvalini o'zlariga mos ravishda belgilash imkoniyatini beradi. Masalan, bir talaba darsni ertalab yoki kechqurun o'rganishi mumkin, bu esa ularning shaxsiy hayoti va boshqa majburiyatlari bilan muvofiqlashtirish imkonini yaratadi.

2. Individual o'rganish tempi:

Har bir talabaning o'rganish tempi har xil bo'lishi mumkin. Raqamli ta'lim platformalari talabalar o'z o'rganish jarayonini boshqarishlariga imkon beradi. Ular darslarni tezroq o'rganishlari yoki kerak bo'lganda biror mavzuni qayta ko'rib chiqishlari mumkin. Bu individual yondashuv har bir talabaga o'z qobiliyatlari va ehtiyojlariga mos ravishda o'rganishga yordam beradi.

3. O'quv jarayonining shaxsiylashtirilishi:

Moslashuvchanlik ta'lim jarayonini shaxsiylashtirishga imkon beradi. Talabalar o'z qiziqishlari va maqsadlariga mos ravishda o'quv materiallarini tanlashlari mumkin. Masalan, bir talaba ma'lum bir mavzu bo'yicha chuqurroq bilim olishni xohlasa, u o'sha mavzuga oid qo'shimcha resurslarni o'rganishi mumkin. Bu shaxsiylashtirilgan yondashuv o'quvchilarning motivatsiyasini oshiradi va o'rganish jarayonini yanada qiziqarli qiladi.

4. Onlayn kurslar va platformalar:

Onlayn kurslar va ta'lim platformalari (masalan, Coursera, edX, Udemy) talabalar uchun keng imkoniyatlarni taqdim etadi. Bu platformalarda talabalar o'z vaqtida darslarni o'rganishlari, testlar va vazifalarni bajarishlari mumkin. Onlayn kurslar ko'pincha o'z ichiga video darslar, interaktiv materiallar va forumlar oladi, bu esa o'qish jarayonini yanada qiziqarli va samarali qiladi.

5. O'rganishning turli usullari:

Raqamli texnologiyalar yordamida o'rganishning turli usullari mavjud. Talabalar video darslarni tomosha qilish, maqolalarni o'qish, interaktiv simulyatsiyalarni o'tkazish yoki o'zaro muhokama qilish orqali o'rganishlari mumkin. Bu xilma-xillik talabalar uchun o'rganish jarayonini yanada qiziqarli va samarali qiladi.

6. O'qituvchilar bilan aloqalar:

Moslashuvchanlik o'qituvchilar bilan aloqalarni ham osonlashtiradi. Talabalar o'z savollarini onlayn platformalarda berishlari yoki o'qituvchilar bilan shaxsiy konsultatsiyalar o'tkazishlari mumkin. Bu esa talabalar uchun qo'shimcha yordam olish imkoniyatini yaratadi va o'rganish jarayonini yanada samarali qiladi.

Moslashuvchanlik raqamli texnologiyalar yordamida ta'lim jarayonini yanada qulay va samarali qilishga yordam beradi. Bu talabalar o'z o'rganish jarayonini boshqarish, individual ehtiyojlariga mos ravishda ta'lim olish va o'z vaqtlarini samarali rejalashtirish imkoniyatiga ega bo'lishlarini ta'minlaydi. Natijada, talabalar o'z bilimlarini yanada chuqurroq o'zlashtirishlari va kelajakdagi muammolarni hal qilishga tayyor bo'lishlari mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Ahmedov A.M. Raqamli pedagogik muhitda talabalarning axborot kompetentligini rivojlantirish. Ziyonet.uz "Dissertatsiya-2023". <http://library.ziyonet.uz/uz/book/127702>

B.S.Abdullayeva, Ahmedov A.M. Raqamli pedagogik muhitda raqamli texnologiyalarning ta'lim jarayoniga joriy qilinishi Актуальные вопросы современной науки и образования-2022. Сборник международной научно-практической конференции, 22-23-июля 2022г, Казань, -В.67-68.

Ahmedov A.M. Raqamli pedagogik muhitda talabalarning axborot kompetentligini rivojlantirish texnologiyalari "Zamonaviy ta'lim tizimini rivojlantirish va unga qaratilgan kreativ g'oyalar, takliflar va yechimlar" mavzusidagi 38-sonli respublika ilmiy amaliy konferensiyasi 31-32bet 28.12.2022

THE CULTURAL IMPACT OF MUSIC IN ENGLISH

Author: Yusupova Makhbuba Rustam kizi ¹

Affiliation: The English language teacher of Nordic International University ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14435540>

ANNOTATION

This article explores the significant cultural influence of English-language music, focusing on how music in English has shaped global culture, from the emergence of iconic musical movements to its role in social change. It examines the historical evolution of English-language music and its impact on language, fashion, identity, and political movements. The piece highlights key figures and musical genres that have influenced culture, while also addressing the global reach of English music in contemporary times.

Keywords: globalization, Music history, Identity, Cultural impact.

Music has always been an integral part of human culture, reflecting societal values, emotions, and historical moments. Over the past several decades, English-language music—spanning genres from pop and rock to rap and electronic—has not only shaped Western cultures but has also left an indelible mark on global societies. Whether through the global popularity of artists like The Beatles or the rise of hip-hop, music in English has served as a bridge for cultural exchange, influenced fashion trends, and sparked important social and political discussions. Music is a fundamental aspect of human culture, transcending geographical, linguistic, and social barriers. Its cultural impact is profound and multifaceted, influencing various aspects of society from personal identity to collective movements. In English-speaking cultures, music serves not only as a form of entertainment but also as a powerful medium for expression and communication. It reflects societal values, challenges norms, and fosters community cohesion. This article will explore how English-language music has had a profound effect on culture worldwide, reshaping everything from language to identity, and continuing to play a central role in the evolution of global pop culture.

The cultural impact of music can be observed in several key areas:

Identity Formation: Music plays a crucial role in shaping individual and group identities. Genres such as hip-hop, rock, and folk music often resonate with specific demographics, allowing individuals to express their backgrounds and experiences. For instance, the emergence of punk rock in the 1970s provided a voice for youth disillusionment and rebellion against mainstream culture.

Social Movements: Throughout history, music has been an essential tool for social change. Songs have galvanized movements for civil rights, environmental awareness, and political reform. The protest songs of the 1960s in America, such as Bob Dylan’s “Blowin’ in the Wind,” became anthems for change, uniting people around common causes.

Cultural Exchange: Music facilitates cultural exchange by blending different musical traditions and styles. The globalization of music has led to the fusion of genres like reggaeton or K-pop with Western pop influences, creating new cultural phenomena that reflect diverse influences while promoting cross-cultural understanding.

Emotional Connection: Music evokes emotions and memories that can strengthen interpersonal bonds within communities. Shared musical experiences—such as concerts or communal singing—foster a sense of belonging and solidarity among participants.

Economic Influence: The music industry significantly impacts economies through job creation in various sectors including production, distribution, and performance arts. Additionally, music festivals contribute to local economies by attracting tourism.

Education and Awareness: Music serves as an educational tool that raises awareness about social issues or historical events. Educational programs often incorporate music to engage students more effectively while teaching them about their heritage or current global challenges.

1. Historical Context of English-Language Music:

The cultural impact of English-language music can be traced back to the rise of the United Kingdom and the United States as global superpowers in the 20th century. With the mass spread of popular music genres like jazz, blues, rock 'n' roll, and, later, pop, English-language music became synonymous with modernity and cultural prestige. Iconic figures like Elvis Presley, The Beatles, and Bob Dylan became symbols of not just musical innovation but also of social change. These artists' influence stretched far beyond their music, shaping the cultural and political landscapes of their respective eras.

2. Music as a Vehicle for Social and Political Change:

Music in English has long been intertwined with movements for social justice, civil rights, and political change. From the 1960s protest songs of Bob Dylan and John Lennon to the socially conscious rap of Tupac Shakur and Kendrick Lamar, English-language music has provided a platform for marginalized voices and challenged the status quo. Songs like “Imagine” by John Lennon and “The Times They Are A-Changin’” by Bob Dylan became anthems for the counterculture movement, while rap and hip-hop have consistently highlighted issues of racial inequality, police brutality, and social injustice. This role of music as both a protest tool and a means of cultural expression continues today, with many artists using their platforms to raise awareness and inspire change.

3. Global Influence of English Music:

The global reach of English-language music is another testament to its cultural impact. With the rise of the internet and streaming platforms, artists from all over the world are able to share their music in English, helping to spread cultural trends and styles internationally. English-language music, especially pop and hip-hop, has a global audience, and artists like Beyoncé, Taylor Swift, and BTS (who often sing in both English and Korean) are celebrated worldwide. Through this, English music has facilitated cultural exchange, allowing different nations to engage with and influence one another through music. The presence of English lyrics in international charts, as well as collaborations between artists from various linguistic and cultural backgrounds, further demonstrates the global power of English-language music.

4. Music and Identity:

For many, music in English plays a crucial role in shaping personal and collective identities. In particular, young people around the world often use English-language music as a form of self-expression. The lyrics and sounds of these songs provide a sense of belonging, whether through shared cultural values or as a means of rebellion. English-language music has also helped shape cultural identities in the post-colonial world, where English is often used as a second language or as the medium of mainstream media. For example, reggae music from Jamaica and Afrobeats from Nigeria, though rooted in local traditions, often incorporate English to reach broader audiences and to assert their cultural presence on the global stage.

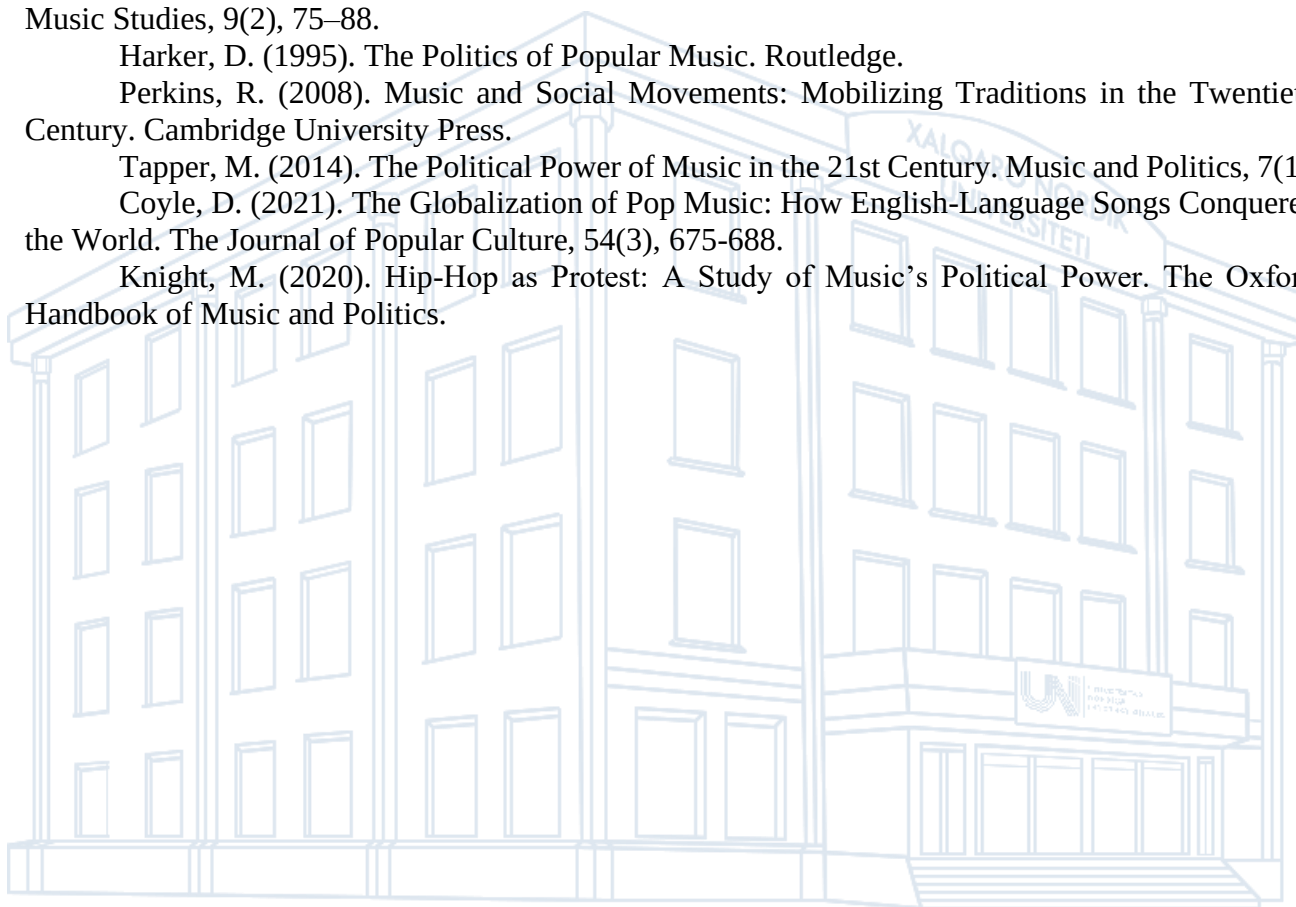
CONCLUSION

In conclusion, the cultural impact of English-language music is vast and multifaceted. From its historical role in social and political movements to its ongoing influence in shaping global pop culture,

music in English has transcended linguistic and geographical boundaries. Its ability to connect people, express identity, and spark change remains as powerful as ever. The cultural impact of music in English-speaking societies is extensive; it shapes identities, drives social movements, promotes cultural exchange, fosters emotional connections among individuals, influences economic structures, and serves educational purposes. As society continues to evolve technologically and socially, the role of music will undoubtedly adapt while remaining a vital component of human culture. As technology continues to evolve and the world becomes even more interconnected, the role of English-language music in shaping culture will undoubtedly remain central in the years to come. The continuing success of English music, both in its native countries and around the world, is a testament to its enduring cultural significance.

REFERENCES

- Frith, S. (2000). *The Sociology of Rock* (2nd ed.). Routledge.
- Garofalo, R. (1997). Rockin' the Boat: Mass Music and Mass Movements. *Journal of Popular Music Studies*, 9(2), 75–88.
- Harker, D. (1995). *The Politics of Popular Music*. Routledge.
- Perkins, R. (2008). *Music and Social Movements: Mobilizing Traditions in the Twentieth Century*. Cambridge University Press.
- Tapper, M. (2014). The Political Power of Music in the 21st Century. *Music and Politics*, 7(1).
- Coyle, D. (2021). The Globalization of Pop Music: How English-Language Songs Conquered the World. *The Journal of Popular Culture*, 54(3), 675-688.
- Knight, M. (2020). *Hip-Hop as Protest: A Study of Music's Political Power*. The Oxford Handbook of Music and Politics.

O‘QUVCHILARDA KITOBXONLIK MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH

Muallif: Ashurova Dilfuza Muxiddinovna ¹

Affilyatsiya: Alfraganus universiteti Pedagogika fakulteti “Pedagogika va psixologiya” magistratura mutaxassisichligi 2-kurs magistranti ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14435606>

ANNOTATSIYA

mazkur maqolada umumiy o‘rta ta’lim maktabi o‘quvchilari oraisda kitobxonlik madaniyatini shakllantirishning pedagogik zarurati va muammolari **MUHOKAMA** etilgan.

Kalit so‘zlar: kitob, kitobxonlik, o‘qish, madaniyat, vaqt, davlat, ustivorlik, mexanizm, masala.

KIRISH

Jamiyatimizda kitobxonlik masalasiga yondoshuv turli davrlarda turlicha bo‘lgan. Har bir davrning o‘z ehtiyojidan kelib chiqib, kitobxonlik darajasi belgilangan. Biroq, keyingi davrlarda kitobxonlik masalasi Davlatimizning asosiy ustivor vazifalariga aylanib ulgurdi. Ayniqasa, butun dunyoda raqamli texnologiyalarning keng rivojlanganligi, barcha sohalarni keng qamrab oldi. Binobarin, har qanday davlatning kuch-qudrati o‘z fuqarolarining ongliligi bilan belgilanar ekan, bunda albatta kitobxonlik masalasiga alohida e’tibor berilgan. Bugungi kunda “Mutolaa madaniyati”, “Kitobxonlik madaniyati”, “O‘qish madaniyati” kabi atamalar bilan qo‘llanilib kelayotgan ijtimoiy hodisalar axborot olish madaniyatining tarkibiy qismlari sifatida bir qator ilmiy o‘rganishlar olib borilgan.

METODOLOGIK ASOSI

O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasida ustivor vazifalar belgilab berilgan”. Oxirgi uch-to‘rt yilda O‘zbekiston Respublikasining ta’lim tizimida juda katta ijodiy o‘zgarishlar yuz berdi. Bu o‘zgarishlar shaxsan Davlat rahbarining say’-haraktari asosida oid borildi. Natijada bir qancha me’yoriy-huquqiy hujjatlar qabul qilinib, pirovard natijada ta’lim tizimi bar qator isloh qilindi. Jumladan, Prezidentning 2011 yil 20 maydagi “Oliy ta’lim muassasalarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash va yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash sifatini tubdan yaxshilash chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-1533-son, 2014 yil 6 fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasida yoshlarga oid davlat siyosatini amalga oshirishga qaratilgan qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-2124-son, 2017 yil 20 apreldagi “Oliy ta’lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ 2909-son Qarorlari, 2017 yil 12 yanvardagi “Kitob mahsulotlarini chop etish va tarqatish tizimini takomillashtirish, kitob mutolasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ‘ibot qilish bo‘yicha komissiya tuzish to‘g‘risida”gi Farmoyishi, hamda mazkur faoliyatga tegishli boshqa me’yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishga ushbu dissertatsiya tadqiqoti muayyan darajada xizmat qiladi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoevning 2020 yil 24- yanvardagi Oliy Majlisga yo‘llagan murojaatnomasida 2020 yilga “Ilm, ma’rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili” deb nom berishning taklif etilishi, maktab bitiruvchilarini oliy ta’lim bilan qamrab olish darajasini bosqichma-bosqich oshirib borish, ta’lim yo‘nalishlari va o‘qitiladigan fanlar qayta ko‘rib chiqish, mutaxassislikka aloqasi bo‘lmagan fanlar soni 2 barobar qisqartirish, oliy ta’limda o‘quv jarayoni kredit-modul tizimiga o‘tkazish, qator oliy ta’lim muassasalarini o‘zini o‘zi moliyaviy ta’minlashga o‘tkazish, ta’lim sohasini

to'liq raqamlashtirish, davlat-hususiylar sheriklik mexanizmlarini ta'lim sohasiga ham keng tatbiq etish masalalari shu kunning dolzarb masalalari ekanligi ta'kidlab o'tilgan.

ASOSIY QISM

Kitobxonlik haqida gap ketganda, olmon mutafakkiri Gyotening quyidagi fikrini keltirish joizdir: «Kitobxonlikka o'rganish uchun qanchalik ko'p vaqt sarf qilinishini odamlar tasavvur qilmaydilar, buning uchun men hayotimning 80 yilini bag'ishladim, lekin hali ham o'rgandim, deb ayta olmayman».

Professor V.F.Asmus o'zining "Kitobxonlik – mehnat va ijod» nomli maqolasida esa kitobxonlikka shunday ta'rif beradi: «Mutolaa vaqtida asar bir ko'zadan ikkinchi ko'zaga kuyilgan suv kabi kitobxon miyasiga quyilib qolmay, balki ijodkor kitobxon tomonidan qayta idrok etiladi». «Taraqqiy etgan xorijiy mamlakatlarda, - deb yozadi H.To'xtaboev, kitobxonlik fan darajasiga ko'tarilgan.

Professor E.I.Yo'ldoshev «O'qish madaniyati» tushunchasiga shunday ta'rif beradi: «O'qish madaniyati - juda keng qamrovli tushuncha bo'lib, kitobga qiziqish va uni sevish, adabiyot bilan kengroq tanishishni, kitob va u bilan ishlash haqidagi 18 maxsus bilimlarga ega bo'lishni, shuningdek, kitobdan to'la ravishda foydalanishga yordam beruvchi ko'nikma va malakaga ega bo'lishni taqozo etadi».

Safo Matchonning qarashlarida «Kitobxonlik - o'qilgan kitoblar soni bilan belgilanmaydi, balki u tushunib o'qish, ya'ni maqsadli o'qishdir. Shundan kelib chiqib aytish mumkinki, kitobxonning yozuvchi aytmoqchi bo'lgan fikrini nechog'li uqishini, ya'ni asar «tili»ga tushinishi kitobxonlik madaniyati, talanti darajasi ko'rsatadi. Shu tufayli adabiyotimiz talantli yozuvchilar bilan birga talantli kitobxonlarga ham hamisha ehtiyoj sezadi». Uning fikricha kitobxonlik talanti tug'ma emas, balki tarbiya vositasida kamol topadi.

A.Umarovning fikricha «Mutolaa» madaniyati ijtimoiy guruhlar, uyushmalar va alohida individlarning umumiy ma'lumot olishga yo'naltirilgan jarayon, xulq-atvor va faoliyatlari mazmuni hamda tarkibiy tizimlarida yuz beruvchi o'zgarishlar majmuini ifodalovchi bilimlar, me'yorlar, ijtimoiy hodisalar va boshqa atributlardir. Ayni chog'da mutolaa madaniyatini ta'lim tizimlari orqali maxsus shakllantiradigan, ixtisoslashgan ma'lumotni inson hayoti davomida turli manbaalar - kitoblar (badiiy, ilmiy, o'quv, qomusiy), ommaviy axborot vositalari (gazeta, jurnal, televideniya, radio va shu kabilar), zamonaviy axborot texnologiyalari (internet, elektron gazeta, jurnal, qo'llanma va hokazolar), shuningdek, subyekt bilan bevosita muloqotga kirishuvchi shaxslar (oila a'zolari,...) orqali ega bo'linadigan turli yo'nalish va shakldagi umumiy ma'lumotdan farqlash lozim bo'ladi».

Kitobxonlik kitobni targ'ib qilishgina emas, balki kitob o'qishni, o'qiladigan kitobni tanlay olishni, mag'zini chaqishni, ya'ni kitob yordamida o'zini anglashni o'rgatish hamdir». «Axborot olish madaniyati» kontekstida uning tarbiyaga muhtoj elementlarini aniqlaymiz: –o'qishga, axborot olishga mayl, havas, ishtiyoqni shakllantirish; –o'qilgan kitob orqali fikrlash yo'llarini o'rgatish; – mavjud kitobxonlik malakalarini takomillashtirish.

Ta'lim-tarbiya jarayonida tom ma'noda davr talabiga mos haqiqiy vatanparvar, salohiyatli, dadil yoshlarni, g'oyaviy-mafkuraviy va intellektual jihatdan yetuk kadrlarni tayyorlashda, zarur ma'naviy ehtiyojlarni qondirishda adabiyot darslarining insonshunoslik, ruhshunoslik, axloqshunoslik sifatleri to'la namoyon bo'ladi. Bolalar kitobxonligini shakllantirishda maktab hamda ota-onalar zimmasiga nihoyatda murakkab va mas'uliyatli vazifa yuklanadi. Buning uchun ota-onalarning o'zi ham yuksak didga ega va ma'rifatli va bilimli bo'lishlari kerak. Ma'lumki, bola kitob o'qishni bilgan taqdirdagina, kitob uning ma'naviy hayotida muhim rol o'ynaydi. Kitob bolaning ma'naviy boyishi uchun uni 20 ma'naviy, aqliy, estetik o'sishga yo'llashi zarur. Buning uchun dastlabki turtki oilada bolaga o'qib berilgan birinchi kitob bo'lsa, ikkinchisi, bola otasi va onasining o'qishini eshitib, badiiy obrazlar go'zalligini tasavvur qilishi, kitob bilan ana shu birinchi va ikkinchi uchrashuv bolaning keyingi o'smirlik davrida uning ma'naviy hayotining barcha sohalari: mehnat, o'yin, musiqa, bolalar ijodi bilan bog'liq bo'lib, uni hayotining hamma tomonlarini qamrab olishi zarur. Chunki, o'smir hayotini ijodiy mehnat, ertaklar olami,

fantaziyalar, o'yin va musiqasiz tasavvur etish qiyin. Bularning barchasini kitobxonlik ham qamrab olsa, uning hayoti mazmunsiz, voqea-hodisalarning tub mohiyatini anglab olishga harakat qiladigan, turmush ziddiyatlarini tushunadigan aql-zakovatli ma'nan barkamol shaxs bo'lib yetishishiga yordam beradi.

Ta'lim jarayonida o'quvchi ham, o'qituvchi ham bevosita kitob mutolaasiga ehtiyoj sezadi. Bu quvonarli, albatta. Lekin hozirgi kunda o'quvchilar asosan ilmiy adabiyotlar, darslik va qo'llanmalardan foydalanayotganlari bois badiiy asarlar mutolaasiga vaqt ajratishga imkoniyatlari cheklanyapti. O'quvchi faqat adabiyot darsida o'qituvchi bergan vazifani bajarish uchungina badiiy asarlarni qo'lga olyapti. Natijada esa ma'lum: mutolaa jarayoni sevimli mashg'ulot emas, majburiyatga aylanib qoladi. Kitob mutolaasiga havasi bolalikdan paydo bo'lmagan o'quvchi keyinchalik berilgan katta hajmli asarlarni o'qishga kuch topolmaydi, ishtiyoq sezmaydi, xohish bildirmaydi, faqat darslikda berilgan qisqartirilgan parcha bilangina tanishadi va yozuvchining butun asar mazmuniga singdirib yuborgan pafosini, g'oyaviy-badiiy maqsadini to'la anglolmaydi.

O'quvchilarda kitobxonlik madaniyatini shakllantirish orqali dunyoqarashini rivojlantirishni ilmiy asosda o'rganish va tahlili etishda quyidagi asosiy vazifalarni hal etish muhim masalas sifatida qarash kerak:

o'quvchilarda kitobxonlik madaniyatini shakllantirish orqali insonparvarlik tuyg'ularini rivojlantirishning umumnazariy masalalarini o'rganish;

boshlang'ich sinf o'quvchilarida (mehnat darslari asosida) kitob o'qish madaniyatini shakllantirish imkoniyatlari o'rganish;

o'quvchilarning dunyoqarashini shakllantirishda o'zbek xalq ertaklarining ahamiyatini ko'rib chiqish;

kitobxonlik madaniyatini shakllantirish orqali dunyoqarashini rivojlantirishning tajriba-sinovlari asosida samaradorlik usullarini ishlab chiqishdan iborat.

Magistrlik dissertatsiyasi natijalarining ilmiy ahamiyati shundaki, bunda o'quvchilarda kitobxonlik madaniyatini shakllantirish orqali dunyoqarashini rivojlantirishning nazariy asoslari, pedagogik shart-sharoitlari, mazmuni, shakl va vositalarini o'rganish asosida ilmiy jihatdan aniqlash bilan asoslanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Khamidov O. (2018). "Ta'lim va tarbiyada innovatsion yondashuvlar". Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti.

Raxmatov Sh. (2019). "Kasbiy ta'limni tashkil etishning metodik asoslari". Samarqand: Samarqand davlat universiteti nashriyoti.

Zahidov B., & Karimov, M. (2021). "O'quvchilarni kasbiy tayyorgarlik jarayonida didaktik yondashuvlar". Tashkent: O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi.

CHET TILINI O‘QITISH KONTEKSTIDA MADANIYATLARARO MULOQOT KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK ZARURATI

Muallif: Ashurova Zulayxo Erkinovna ¹

Affilyatsiya: mustaqil tadqiqotchi ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14435642>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada Respublikamiz oliy ta’lim muassasalarida chet tilini o’qitishda madaniyatlararo muloqot ko’nikmalarini rivojlantirishning konseptual asoslari ochib berilgan, ingliz tilini o’qitishning pedagogik zarurati tahlil etilgan.

Kalit so‘zlar: chet tili, xorijiy tajriba, kontekst, madaniyatlararo muloqot, muloqot, ko’nikma, o’qitish, tizim, oliy ta’lim tashkiloti.

Dunyoda tobora globalashayotgan ijtimoiy, madaniy, ma’naviy, ma’rifiy, iqtisodiy va siyosiy jarayonlar bilan bog‘liq o‘zgarishlar ta’lim tizimini tashkil etish, o’qitish va kadrlar tayyorlashda ham o‘zining u yoki bu ma’noda sezirlari ta’sirini o‘tkazmoqda. Ushbu hozirgi bosqichda talablarning madaniyatlararo muloqot ko’nikmasini rivojlantirishga qaratilgan hamda ertangi kun talabiga javob beradigan yangi-yangi yondashuvlarni amaliyotga qo‘llash lozimligini ko‘rsatmoqda.

Zamonaviy ta’lim tizimini joriy etish, raqobatbardosh, global va ko‘p madaniyatli dunyoda O‘zbekiston Respublikasining jahon sahnasida raqobatbardosh davlat sifatida ulkan rejalarni amalga oshirishda kasbiy va madaniy muammolarni bartaraf etish asnosida erishish uchun faol harakat qilmoqda. Shunday madaniy muloqotlardan biri bu – chet tilini o’qitish jarayonida talabalarning madaniyatlararo muloqot ko’nikmalarini rivojlantirish masalasidir. Mamlakatimiz oliy ta’lim tashkilotlari 2020-2021 o‘quv yilidan boshlab, kredit-modul tizimida asosida o’qitishniyo‘lga qo‘ydi. Bu bilan Boloniya ta’limi jarayoniga kirib, oliy ta’limni isloh qilishning misli ko‘rilmagan yuqori bosqichga olib chichishga muvoffaq bo‘ldi. Bunday urinishlar yangi ta’lim paradigmasiga olib keldi, provard natijada, uning doirasida bakalavriat ta’lim yo‘nalishlari va magistratura mutaxassisliklarining ustuvor sohalari qayta ko‘rib chiqildi. Shunga ko‘ra, oliy ta’lim tizimida malakali kadrlar tayyorlash sifat – samaradorligi ijtimoiy rivojlanish tendensiyalariga mos keladigan shaxs manfaatlarini tizimni tashkil etuvchi bo‘g‘in sifatida takomillashtirildi. Respublika ehtiyojidan kelib chiqqan holda Respublika iqtisodiyot tarmoq sohasini chet tilini biladigan malakali kadrlar bilan ta’minlash davlat siyosati darajasigi chiqdi. Aytish joizki, bu borada chet tiliga ixtisosliklari bilan bir qatorda nofilolgiya ta’lim yo‘nalishlarida chet tilini o’qitish kontekstida madaniyatlararo muloqot ko’nikmani rivojlantirish bilan bog‘liq masalalar, jumladan, mutaxassislarni kasbiy tayyorlash tizimidagi tub o‘zgarishlar oliy ta’limda chet tilidagi ta’limning yangi qiyofasi – konsepsiyasini yaratishni talab qiladi. Shubhasiz, ushbu tendensiyalarni aniqlash biz tomonimizdan amalga oshirilgan tadqiqot ishi mvzusi doirasida oliy ta’lim tashkilotlarida chet tilini o’qitishning zamonaviy maqsadini aniqroq aniqlashga imkon berdi, bu esa o‘z navbatida uning zamonaviy mazmunini hisobga olgan holda o‘quv jarayonini qurishga yordam beradi.

Shubhasiz bugungi ta’lim tizimini rivojlantirish, takomillashtirish, raqobatbardosh kadrlar tayyorlashning eng maqbul mexanizmlaridan biri bu – barcha ta’lim yo‘nalishlarida chet tilini o‘zlashtirish asosida amalga oshirilmoqda. Gumanitar ta’lim yo‘nalishlarida talabalarning

madaniyatlararo muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish bilan bir qatorda ularning kasbiy mahoratining asosiy jihatlaridan biri hisoblanadi. Buning sababi shundaki, bugungi axborotlar asri hisoblangan bir sharoitda oliy ta'limning maqsadi madaniyatlararo muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishga hissa qo'shadigan, xalqaro, ilmiy va madaniy aloqalarni o'rnatishga hissa qo'shadigan barcha sohalarida chet tilini bilish darajasi yuqori bo'lgan mutaxassis kadrlarni tayyorlashdan iboratdir.

Bunday sharoitda gumanitar ta'lim yo'nalishlarida chet tilini o'qitish kontekstida madaniyatlararo muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish borasida kadrlar sifatining zaruriy sharti sifatida globallashtirish makonda mutaxassislarning til vositasida o'zaro samarali aloqasini ta'minlaydigan tizimni yaratishdir.

Dunyo halqlari tajribalaridan ko'rinib turibdiki, barcha millat va elatlarni o'zaro aloqa vositasi sifatida "dunyo tili" hisoblangan chet tillarni bilish, o'rganish mehnat bozorida har qanday mutaxassislarga qo'yilayotgan asosiy talabning shartlaridan biriga aylanib ulgurdi.

Gumanitar ta'lim yo'nalishlarida chet tilini o'qitish masalasi bir qator xorijiy, MDH va mahalliy olimlarning ilmiy tadqiqotlarida o'z ifodasini topib kelmoqda. Jumladan, S.G. Ter-Minasova "chet tili vositasida talabalarining turli madaniyatlararo o'zaro muloqotini tashkillashtirish ta'limning ijtimoiylashtirish vositasidir" degan ig'oyani ilgari suradi. Mazkur g'oya aynan biz tomonimizdan olib borilayotgan tadqiqot ishiniing asosiy maqsadlarini belgilovchi vositasi sifatida e'tirof etiladi.

Bularning barchasi tabiiy ravishda nafaqat boshqa ta'lim yo'nalishlari balki, gumanitar yo'nalishlari talabalarining ham til o'rganish zaruriyati mavjudligini anglatadi.

O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi (19.09.2020 637-son) Qonuni tom ma'noda davlat va nodavlat oliy ta'lim tashkilotlarida chet tili fanlarini o'qitishning yana bir mexanizm sifatida o'rta qilib chiqdi. Oliy ta'lim tashkilotlari chet tillarni o'qitish fanining o'quv dasturiga muvofiq, chet tilini bilish har qanday yo'nalishdagi zamonaviy mutaxassisni kasbiy tayyorlashning majburiy tarkibiy qismidir.

Chet tilini bilish nafaqat bakalavriat ta'lim yo'nalishi talabalari shaxsining madaniy rivojlanishining tarkibiy qismidir, balki uning ishlab chiqarish faoliyatining turli sohalarida muvaffaqiyatli ishlash shartidir. Shuni alohida ta'kidlash lozim-ki, bugungi mustaqil ta'limga asoslangan ta'lim sharoitida chet tillarni o'qitishda mamlakatimiz oliy ta'lim tizimida umumiy tendensiyalar bilan bir qatorda gumanitar ta'lim yo'nalishlarida chet tilini o'qitish kontekstida madaniyatlararo muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishning o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'liq sezilarli o'zgarishlar ro'y bermoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Ahmedova N.M. Integrativ yondashuv asosida bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish. 13.00.01 – Pedagogika nazariyasi. Pedagogik ta'limotlar tarixi ixtisosligidan Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori(PhD) dissertatsiyasi. T.: 2020. 159 b.

Pulatova D. R. Intensiv ta'lim texnologiyalari asosida nofilologik ta'lim yo'nalishi talabalarini kommunikativ kompetensiyalarini takomillashtirish. 13.00.01 – Pedagogika nazariyasi. Pedagogik ta'limotlar tarixi ixtisosligidan Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori(PhD) dissertatsiyasi. T.: 2021. 151 b.

Pardaeva D.T. Bo'lajak o'qituvchilarning lingvistik kompetensiyalarini rivojlantirish. 13.00.01 – Pedagogika nazariyasi. Pedagogik ta'limotlar tarixi ixtisosligidan Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori(PhD) dissertatsiyasi. T.: 2022. 134 b.

PEDAGOG KADRLAR TAYORLASHDA CHET TILINI O’QITISH VA O’RGATISH TEXNOLOGIYALARI XUSUSIDA

Muallif: Atadjanova Shaxnoza Atabaevna ¹

Affilyatsiya: Nizomiy nomli TDPU professori, ped.fan.dokt (DSc)¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14435773>

Yangi O’zbekistonni jahon hamjamiyatida munosib o’rinlarni egallashlarida yoshlarni o’rni muhim ahamiyat kasb etadi. Chet til bunday ishlarni amalga oshirishda eng muhim omillardan biri hisoblanadi. Chet tilni o’zlashtirish orqali o’zga davlat tilini, madaniyatini o’rganibgina qolmay, o’zlari tanlagan yo’nalishlari boyicha ham malakaga ega bo’lish imkoniyati ham kattadir. Shunga binoan bugungi mutaxassis birorta chet tilni mukammal egallagan bo’lishi talab etilmoqda. Chet til bo’lajak mutaxassislarni kasbga tayyorlash tizimida muhim tarkibiy qismlardan biri maqomini egalladi va oliy ta’lim muassasasi bitiruvchisining umumiy madaniyatini rivojlantirishda, kamida 2 ta chet tilini egallashni taqozo etadi [1].

Har qanday maqsad ehtiyoj tufayli paydo bo’ladi. Shaxsiy shijoat tashqi ijtimoiy, shu jumladan maqsadga yo’naltirilgan ta’lim -tarbiya muhitlarining ta’siri ostida kichadi. Xususan, chet til ta’limi jarayonida talabalarning kasbiy malakalarini rivojlantirishda fan o’qituvchisidan mohirlik talab etiladi. Oliy ta’lim o’qituvchisining faoliyati shaxsni tarbiyalash jarayonida ta’lim-tarbiya olish sharoitlarini yaratish, uning ehtiyojlarini qondirish va qobiliyatlarini rivojlantirishga yo’naltirilgan bo’lishi lozim.

Kasbga yo’naltirish- jamiyat ehtiyojidan kelib chiqqan holda tehsil oluvchiga ma’lum bir kasb-hunar o’rgatishning ta’limiy -ma’rifiy jarayoni bo’lib hisoblanadi.

Chet tilda nutqiy ko’nikma va malakalar shakllantiriladi. Chet til o’quv predmetini o’rganish shu til yordamida axborot olish va boshqalarga etkazish ma’nosini bildiradi. O’zlashtirilgan axborotlar talabalarning bilim saviyalarini yanada oshirishdan tashqari ularning kasbiy malakalarini shakllantirishga hamda rivojlantirishga ham xizmat qiladi.

Ma’lumki, mashq ta’limda ko’nikma va malakalar hosil qilishda muhim o’rin tutadi. Bir qator tadqiqotchilar fransuz tilini o’rgatishda mashqlarning o’rni beqiyos ekanligini ta’kidlaydilar. Mashqning samarali bo’lishi uchun unga ongli yondashish, sharoitni inobatga olish hamda yo’l qo’yilgan xato va kamchiliklarni anglash va tuzatish kerak bo’ladi. Chet til o’qitish-o’rganishning eng asosiy usullaridan biri og’zaki va yozma mashqlar bajarishdir. Mashq deganda, til hodisalariga oid bilimlarni egallash, leksik, grammatik, talaffuz ko’nikmalarini shakllantirish va ularni nutq vaziyatida to’g’ri qo’llash tushuniladi. Kasbiy malakalarni shakllantirishda hamda rivojlantirishda u yoki bu usulni qo’llash darsning maqsadiga, o’quv materialining mazmuniga, talabalarning yosh xususiyatlari, ta’lim bosqichi va tayyorgarlik darajasiga bog’liq. Mashqlar talaffuz, leksik, grammatik, gapirish, tinglab tushunish, fikrni yozma bayon qilishga o’rgatuvchi turlarga bo’linadi. Bugungi kunda chet til o’qitishda/o’rgatishda SEFR dasturi talablariga ko’ra tinglab tushunishga, o’qishga, yozuvga va gapirishga alohida ahamiyat berilgan. Demak, mashq o’qitish usulining eng muhim tarkibiy qismi bo’lib, busiz nutqiy ko’nikmalarining shakllanishi mumkin emas. Bu borada pedagogik texnologiyaga tayangan holda fransuz tili darsini tashkillashtirish o’ta dolzarb masaladir deb hisoblaymiz.

Chet til ta’limi jarayonida talabalarga tilni o’zlashtirishga yaqindan yordam berishga xizmat qiladigan qator innovatsion texnologiyadan foydalanish ta’lim samaradorligiga olib keluvchi muhim

omillardan biridir. Tajribamizga ko'ra ,bunday usullaridan biri talabalarga o'zlari o'rganib kelayotgan davlatning mashhur kompozitorlari , xonandalarining kuy va qo'shiqlarini birgalikda o'rganib borilishidir. Shuningdek fransuz shoirlarinig sherlarini ham o'z o'rnida o'rganib borishlari ularning tilga bo'lgan motivatsiyasini oshishiga sabab bo'ladi. Chunki yaxshi ashula yoki sher har qanday inson qalbida mehr,muhabbat tuyg'usini uyg'otishi tabiiydir. Biz ta'lim jarayonida talabalarga fransuz yozuvchi shoirlarinig she'rlari va ashulalarini o'rgatib boramiz.Natijada ularda tilga nisbatan qiziqishlari oshishi hamda ta'lim samaradorligiga olib keluvchi muhim omillardan ,texnologiyalardan ekanligini ko'p yillik tajribamizdan kuzatib kelmoqdamiz. Masalan : Fransuz tilidagi ashulani tinglang va kuylang. Ecoute et chante.

SALUT

Salut, c'est encore moi

Salut, comment tu vas?

Le temps ma paru tres long

Loin dela maison

J'ai pensai à toi

Tajribaga ko'ra ,talaba fransuz qo'shiqchisi Djo Dassin qo'shig'ini o'rganish natijasida ularni so'z boyligi hamda tilga bo'lgan motivatsiyasi ham oshishi ma'lum bo'ldi. Aslida ashula miyaning ishlash qobiliyatini faollashtiradi. Bunday texnologiya nafaqat talabaning dunyoqarashini kengaytirishga xizmat qiladi balki tinglab tushunishni o'rganish, leksik-grammatik materialni eslab qolish, talaffuzni egallashda yaxshi samara beradi. Qo'shiq,tilni o'rganishga to'g'ri talaffuz qilishga yaqindan yordam beradi. Qo'shiq orqali talabaning yangi so'zlarni eslab qolishini va so'z boyligini oshishiga omil bo'lib xizmat qiladi. Ularning og'zaki nutqini rivojlanishiga yaqindan yordam beradi.

Talabalar mazkur mashqni bajarish davomida umumiy qobiliyatga xos bo'lgan idrok, xotira, tasavvur, tafakkur, nutq, iroda va hissiyotga oid xususiyatlar va maxsus qobiliyat sifatida mavjud ijtimoiy sharoitdagi o'ziga xos shakllardan foydalandilar.

Bundan shunday hulosaga kilishimiz mumkinki, har qanday maqsadga erishishimizda xususan chet tilni amaliy o'rganish uchun mashqlar tizimidan foydalanish biz ko'zlagan maqsadga erishishimizda samara beradi. Kuzatishlarga ko'ra, ona tilida nutqi rivojlanmagan talabalar chet tilni yaxshi o'zlashtira olmaydilar. Til materialli asosida nutq faoliyati amalga oshiriladi, ya'ni ko'nikma va malakalar hosil qilinadi. Xususan, talabaning nutqi, idroki va tafakkuri kabi psixik jarayonlar o'zaro uzviy shakllanadi. So'z va nutq tafakkurning eng asosiy qurolidir.

Chet (fransuz) til ta'limi jarayonida shaxsning aqliy faoliyatida nutqiy tafakkur hal qiluvchi ro'l o'ynaydi. Nutqni mashq qilish chet til nutqini shakllantirish va o'stirishda katta rol o'ynovchi faktor- bu tilni "his etish" yoki " tushunib yetish" ni takomillashtirishga erishishga yo'l ochadi. Talabalarga chet til o'qitish o'rgatishda psixologik -pedagogik shart –sharoitlar emotsional ta'sir ko'rsatadi, chunki "hissiyotga bizning idrokimizning yaqqolligi va mukammalligi bog'liq bo'ladi, ular eslab qolish tezligi va puxtaligiga ta'sir ko'rsatadi "hissiyot tafakkur protsesslarini ixtiyorsiz aktivlashtiradi, kuchaytiradi yoki aksincha susaytiradi" deb ta'kidlaydi J.J.Jalolov (4).

Tilni his etish ilgari egallangan malakalar, bilim va tajriba natijasi sifatida tushunaladigan til instruksiya formada namoyon bo'ladi.Tilni his etish nutqni idrok etishni,tushunishni va shu tilda gapirishni yengillashtiradi.Til bilimiga murojaat qilmasdan mazkur nutq situatsiyasiga monand til vositalarini reflektor tezlikda tanlash (topish)ga imkon beradi. Demak, o'rganilayotgan tilda kasbga yo'naltirilgan nutq malakalarini shakllantirish uchun talabada tegishli bilim va tilni alohida his etish asosida paydo bo'lgan ma'lum ko'nikmalar bo'lishi shart. Tillarni ongli o'rganishni nutq mashqlarini kunda bajarish bilan qo'shib olib borilgandagina yetarli samaradorlikka erishiladi. Modomiki nofilologik

oliy ta'lim muassasalari talabalarining kasbiy malakalarini rivojlantirishda chet til muhim vosita vazifasini o'tar ekan, natijada bo'lajak sohalari bo'yicha o'rganilayotgan chet tilda muloqot qila olish malakalarini egallashlari talab etiladi.

K.G.Markvardning fikricha, "Ta'lim jarayoni fikrlash va malaka hosil qilishga yo'naltirilgan bo'lishi lozim, faqat ana shundagina yaxshi natijalarga erishish mumkin" (2). Biz ham K.G.Markvardning fikriga qoshilgan holda ,chet til o'qitish jarayonida talabalarining refleksif kompetensiyasini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Refleksif kompetentlik kasbga oid vaziyatlarga to'liq kirishish va va "moslashish ", muammoli masalalarni hal qilish ,bo'lajak mutaxassislarni yangicha fikrlash faoliyatiga jalb qilish uchun shart -sharoitlarni vujudga keltiradi. Bu esa bo'lajak kadrlarni etuk mutaxassis bo'lib etishishlarida asosiy omil bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning 2017 yil 22dekabrdagi Oliy majlisi murojaatnomasi//Pravda vostoka., 2017 yil 23 dekabr. -№ 248(28706) –B.2.

K.G.Markvard Initial Teacher Training in Universities of England. – London, 1988–250 p.

Atadjanova Sh.A.Chet til ta'limida talabalar kasbiy malakasini shakllantirish metodikasi. Monografiya T-2016.

J.J.Jalolov.Chet til o'qitish metodikasi. T-2012.

SYUJETLI-ROLLI O‘YINLAR ORQALI MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING IJODKORLIK QOBILIYQTINI OSHIRISH

Muallif: Babaxanova Roza Omarovna ¹

Affilyatsiya: Alfraganus universiteti Pedagogika fakulteti “Pedagogika va psixologiya” magistratura mutaxassisichligi 2-kurs magistranti ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14435873>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada syujetli-rolli o‘yinlar orqali maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodkorlik qobiliyqtini oshirish xususida fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar: pedagogika, psixologiya, tarbiyachi, tarbiyalanuvchilar, bilim, ko‘nikma, faoliyat, pedagogik, imkoniyatlar.

Bugungi kunda bizning jamiyatimiz aqlli va ijodkor mutaxassislarga har qachongidan ham ko‘proq muhtoj. Hozirgi sharoitda ijodkorlik masalasi hal qilinishi kerak bo‘lgan eng muhim masalalardan biri sanaladi. Chunki ijodkor, o‘z ishiga mas‘uliyatli, vaziyatga kreativ yondoshadigan mutaxassis sifatida ilm-fan, ta‘lim, ma‘naviyat-ma‘rifat, texnika, ishlab chiqarish, qo‘yingki barcha sohalar rivojiga o‘z hissasini qo‘sha oladi. Shunday ekan ijodkorlik qobiliyatlarini maktabgacha ta‘lim tashkilotlaridanoq boshlash dolzarb va muhimdir. Ta‘limning boshlang‘ich, shu bilan bir paytda eng muhim bo‘g‘ini hisoblangan maktabgacha ta‘lim tizimini isloh qilish va rivojlantirishda davlat va hukumatning markaziy e‘tiborida bo‘lib kelayotgani bejiz emas.

O‘zbekistonda maktabgacha ta‘limning jadal rivojlanish tarixi 2017 yildan boshlandi desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Tizimni isloh qilish va takomillashtirish maqsadida Prezidentimiz Shavkat Mirziyoevning qator farmon hamda qarorlari qabul qilindi. Xususan, 2019 yilning 8 may kuni qabul qilingan “O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta‘lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi qaror bolalarning maktabgacha ta‘lim bilan qamrovini ta‘minlash, maktabgacha ta‘lim tashkilotlarini zamonaviy o‘quv-metodik materiallar va badiiy adabiyotlar bilan to‘ldirish, sohaga malakali pedagog va boshqaruv kadrlarini jalb qilish borasidagi imkoniyatlarni kengaytirdi.

Bu kabi keng qamrovli islohotlar natijasida yangilangan va moddiy-texnik jihatdan yaxshilangan maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida rivojlanishning keyingi bosqichi – maktabgacha ta‘limda sifat va samaradorlikni ta‘minlash jarayonlari jadallik bilan boshlanganini va bu jarayonning mas‘uliyatini barcha soha xodimlari to‘g‘ri anglab, his etib turibdi. Aynan maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida sifat va samaradorlikni ta‘minlashda yaratilgan zamonaviy o‘quv dasturlarini alohida ta‘kidlab o‘tishimiz zarur. Hukumat qarori bilan 22.12.2020 yilda 802-sonli “Maktabgacha ta‘lim va tarbiyaning davlat standarti” tasdiqlandi. Qarorga ko‘ra, davlat standartining tarkibiy qismlari quyidagilardan iborat:

- Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo‘yiladigan davlat talablari;
- Maktabgacha ta‘lim tashkilotining davlat o‘quv dasturi;
- Maktabgacha ta‘lim tashkilotlarini o‘yinlar to‘plami, o‘yinchoqlar, mebel, jihozlar va boshqa texnik, rehabilitatsiya vositalari bilan jihozlash me‘yorlari.

Shu bilan birga, bolaning o'zi haqidagi anglangan tasavvurlari tizimi, uning reflektiv faoliyatining bir qismi hisoblanadigan "Men" konsepsiyasi davlat talablarining asosiy prinsiplaridan etib belgilandi. Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan davlat talablarida ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarni har tomonlama rivojlantirish, ta'lim-tarbiya berish, maktab ta'limiga tayyorlash bo'yicha davlat talablari belgilab berildi.

Pedagogik texnologiya — bu tarbiya ta'lim-tarbiya vositalari yordamida bolalarga muayyan sharoitda ta'sir ko'rsatish va bu faoliyat mahsuli sifatida ularda oldindan belgilangan shaxsiy sifatlarini shakllantirish jarayonidir. 1970 yillarga kelib pedagogik adabiyotlarda bu tushunchaning mohiyati yangicha talqin etila boshlandi. Masalan, akademik V. P. Bepalko pedagogik texnologiyani quyidagicha talqin qiladi: «bu mahoratiga bog'liq bo'lmagan xolda pedagogik muvaffaqiyatni kafolatlay oladigan shaxsni shakllantirish jarayonining loyihasidir» deb ta'riflaydi. Maktabgacha ta'lim jarayonida innovatsion pedagogik texnologiya bu bolalarni ta'lim materiallarini o'rganish orqali nutqini rivojlantirish, o'z fikrini erkin bayon eta olish, o'zaro muloqot, tevarak atrof bilan tanishish jarayonini yangicha tashkil etishdir. Ma'lumki, maktabgacha yoshdagi bolalarga ta'lim-tarbiya berishdan asosiy maqsad ularni sog'lom, barkamol shaxs sifatida tarbiyalash va maktab ta'limiga tayyorlashdan iboratdir. Maktabgacha ta'lim jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy etish ijobiy natijalarni berdi va samarasi kafolatlandi. Jumladan, «Ixtiroli muammolarni yechish nazariyasi», «M. Montessori texnologiyasi», «Loyihalar usuli» maktabgacha ta'lim jarayoniga kirib keldi va ular amaliyotda muvaffaqiyatli qo'llanilmokda.

Bola o'z hissiyotlarini musiqa, teatr, tasviriy faoliyat va boshqalar orqali ifodalashni o'zlashtiradi. Rassomlik sohasida Rafael Santining ijodiy qobiliyati sakkiz yoshida, Mikelandjeloda o'n uch yoshda, I.Ye.Repin bilan V.A.Serovda to'rt yoshda, V.I.Surikovda olti yoshda ko'rinish boshlagan. Igor Grabar o'zi haqida: «Rassomlikka necha yoshda havas qo'yanligimni eslay olmayman, ammo rasm solmagan vaqtimni xotirlay olmayman»,— deydi. Mashxur pedagog va psixologlardan D.B Elkonin, D.V Mendjeritskiy, P.Ye. Samarukova va boshqalarning fikricha, Syudjetli –rolli o'yinlar kattalarning ijtimoiy holatidagi rahbarning hatti-harakatlari ko'rinishlari, bolalar o'yinlarining asosiy mazmuni bo'lib xizmat qilib, kattalar ijtimoiy hayotining mazmunini oladigan faoliyat turidir

Tadqiqotning maqsadiga erishishda quyidagi vazifalar belgilab olindi va bajarildi:

- ☐ Syujetli-rolli o'yinlarni tashkil qilishning nazariy asoslarini o'rganish;
- ☐ Maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodkorlik qobiliyatlarini oshirishning rivojlangan mamlakatlar tajribasi ko'rib chiqish;
- ☐ Maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodkorlik qobiliyatlarini aniqlashning ilmiy asoslarini yoritib berish;
- ☐ Maktabgacha yoshdagi bolalarning syujetli-rolli o'yinlar faolligini oshirish texnologiyalarini tahlil qilish;
- ☐ Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun o'yin faoliyatining ahamiyati yoritib berish;
- ☐ Bola shaxsini shakllantirishda syujetli-rolli o'yinlarni tashkil qilish shart-sharoitlari asoslab berish;
- ☐ Maktabgacha yoshdagi bolalarning kreativ qobiliyatlarni shakllantirish usullarini ishlab chiqish;
- ☐ Syujetli-rolli o'yinlar orqali tarbiyalanuvchilarning ijodiy qobiliyatlarini shakllantirishda musiqiy harakatlarni qo'llashni joriy qilish;
- ☐ Syujetli-rolli o'yinlar orqali maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodkorlik qobiliyatlarini oshirish yo'nalishlarini aniqlab olish.

Dissertatsiya ishining obekti sifatida Toshkent shahar Yunusobod tumanidagi maktabgacha ta'lim muassasalaridagi bolalarning ijodkorlik qobiliyatini oshirishda olib boriladigan syudjetli saxnalashtirilgan o'yinlar jarayoni olingan. Magistrlik dissertatsiya ishining predmeti sifatida Toshkent shahar Yunusobod

tumanidagi maktabgacha ta'lim muassasalarida olingan amaliy natijalar, tahlillar, texnik va texnologik ma'lumotlari olingan.

Magistrlik dissertatsiya ishining tadqiqot usullari sifatida Syujetli – rolli o'yinlar va sahnalashtirish markazida ko'rgazmalar tayyorlash, ilmiy-uslubiy adabiyot ma'lumotlari bo'yicha muommoning holatini o'rganish va tahlil qilish.

Maktabgacha ta'lim muassalaridagi tarbiyanaluvchilarning iqtidorlari ochib berildi. Syujetli-rolli o'yinlar orqali yoshlarning ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirish usullari ishlab chiqildi. Maktabgacha ta'lim muassasalarining mavjud imkoniyatlaridan maksimal foydalanib tarbiyalanuvchilarning iqtidorini oshirish bo'yicha takliflarga asoslangan.

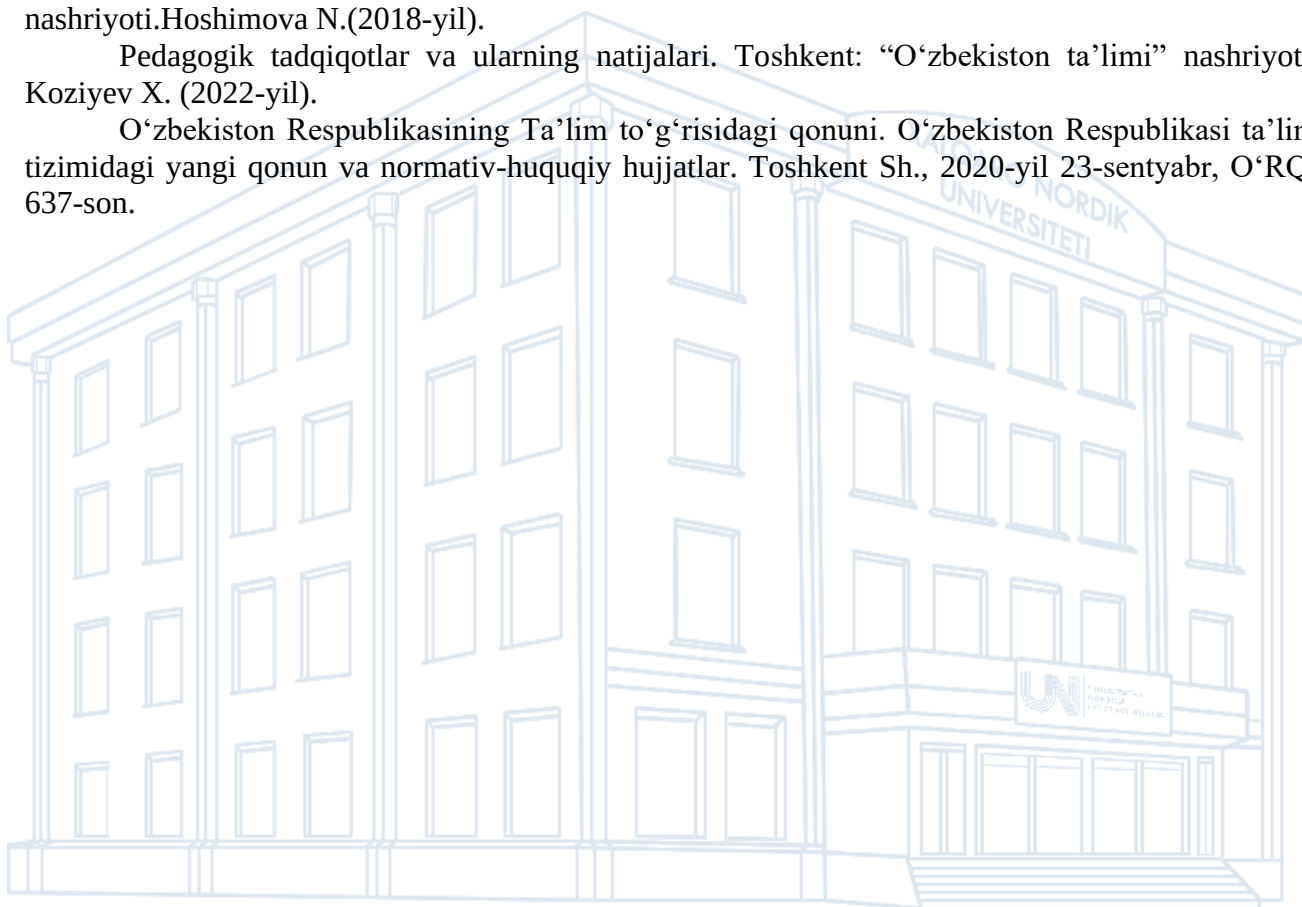
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Tarbiya fanining metodikasi. Toshkent: "Pedagogika" nashriyoti. G'afurov. R. (2016-yil).

Ta'limda zamonaviy yondashuvlar va metodikalar. Toshkent: "O'qituvchi" nashriyoti. Hoshimova N. (2018-yil).

Pedagogik tadqiqotlar va ularning natijalari. Toshkent: "O'zbekiston ta'limi" nashriyoti. Koziyev X. (2022-yil).

O'zbekiston Respublikasining Ta'lim to'g'risidagi qonuni. O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimidagi yangi qonun va normativ-huquqiy hujjatlar. Toshkent Sh., 2020-yil 23-sentyabr, O'RQ-637-son.

PEDAGOGIKA KADRLAR TAYYORLASH: MUAMMO VA YECHIMLAR

Muallif: Baxromova Guljamol Dilshodjon qizi ¹

Affilyatsiya: Xalqaro Nordik universiteti Pedagogika kafedrası o‘qituvchisi ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14435945>

ANNOTATSIIYA

Mazkur maqolada pedagogika sohasida kadrlar tayyorlash borasida ilm-fan va ta’limni rivojlantirishga oid dolzarb muammolarni aniqlash, ularni keng jamoatchilik ishtirokida, shu jumladan ijtimoiy tarmoqlar, konferensiyalar orqali muhokama qilish va ilg‘or xorijiy tajribalar asosida ularning yechimi bo‘yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqishga qaratilgan.

Kalit so‘zlar: zamonaviylik, islohot, kommunikativlik, kreativlik, axborot texnologiyasi, kasbiy mahorat, qobiliyat, professional kadrlar, xorijiy tajribalar.

Keyingi yillarda oliy ta’lim tizimiga tatbiq etilayotgan islohotlar samarasini bugun yurtimizda ko‘plab xorijiy hamda xususiy oliy ta’lim muassasalari faoliyat yuritayotgani va sohada sof raqobat muhiti shakllanayotgani misolida ham ko‘rib turibmiz. Quvonarlisi, chet tillarini o‘qitish va shu orqali malakali tarjimonlar va turizm sohasi xodimlarini tayyorlaydigan o‘quv yurtlari soni ham ancha ko‘paydi.

O‘qituvchilik kasbi juda mas’uliyatli va ko‘p mehnat talab qiladigan faoliyat hisoblanadi. Chunki pedagoglik faoliyati inson shaxsini shakllantirishga qaratilgandir. O‘qituvchining barkamol insonni tarbiyalash, unda milliy va umuminsoniy fazilatlarni tarkib toptirish, yuksak va shu bilan birga eng murakkab vazifadir. Ustozlik mas’uliyatini tanlagan inson hamma narsani biladi va hamma narsaga javobgar. O‘qituvchilik vazifasi uning har bir o‘sib kelayotgan avlod, jamiyat, davlat taqdiri uchun javobgarligi bilan xarakterlanadi. O‘qituvchi ta’lim-tarbiya jarayonining asosiy tashkilotchisidir. So‘nggi yillarda respublikamizda pedagoglarga bo‘lgan e’tibor, ularning obro‘risini yanada mustahkamlash borasida ham sa’y-harakatlar amalga oshirilmoqda.

2024-yil 1-fevralda 901-sonli “Pedagogning maqomi to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni imzolangan. Unga ko‘ra O‘zbekiston Respublikasida pedagogning maqomi tan olinadi. Pedagoglarning o‘z kasbiy faoliyatini yuritishi uchun tashkiliy-huquqiy shart-sharoitlar yaratiladi, ularning ijtimoiy himoyasi ta’minlanadi va huquqlari amalga oshirilishi uchun kafolatlar beriladi. Pedagogning huquqlari, sha’ni, qadr-qimmati va ishchanlik obro‘si davlat himoyasi ostida bo‘ladi. Pedagoglarni tayyorlash oliy ta’lim tashkilotlari tomonidan amalga oshiriladi. Pedagoglarni tayyorlash qonunchilik hujjatlarida nazarda tutilgan hollarda, professional ta’lim tashkilotlari tomonidan ham amalga oshirilishi mumkin.

Jamiyatimizda pedagoglarining obro‘, hurmatini ko‘tarish bilan birga ularni ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash, rag‘batlantirishga ham e’tibor berilmoqda. Xususan, 2020-yil 23-sentabrdagi 637-sonli “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunning 53-moddasiga ko‘ra “Ta’lim tashkilotlarining xodimlarini ijtimoiy himoya qilish davlat tomonidan kafolatlanadi. Ta’lim tashkilotlarining pedagog xodimlariga qisqartirilgan ish vaqti davomiyligi belgilanadi, haq to‘lanadigan har yilgi uzaytirilgan ta’til va boshqa imtiyozlar va kafolatlar taqdim etiladi. Ta’lim tashkilotlarining pedagog va boshqa xodimlariga sanitariya-gigiyenaga oid, epidemiyaga qarshi hamda profilaktika choralari bilan amalga oshiriladigan sog‘liqni saqlash kafolatlanadi. Ta’lim tashkilotlari mehnatga haq to‘lash uchun mavjud bo‘lgan mablag‘lar doirasida

mustaqil ravishda ish haqiga, lavozim maoshlariga tabaqalashtirilgan ustamalar belgilashga va mehnatga haq to'lash hamda uni rag'batlantirishning turli shakllarini qo'llashga haqli" ekanliklari belgilab qo'yilgan.

Jamiyatimizda pedagog kadrlarga ijobiy munosabatlarni o'sib borishi bilan bir qatorda ularning kasbiy faoliyatiga bo'lgan talab ham ortib bormoqda. Hozirgi kunda zamon har tomonlama mukammal, zamonaviy, chuqur kasbiy bilimlar ba'zasiga ega bo'lgan, zamonaviy ta'lim texnologiyalari va metodlarini biladigan va qo'llay oladigan, ta'lim vositalaridan o'rinli foydalana oladigan, pedagogik mahorat va pedagogik qobiliyatlarga ega bo'lgan, dunyoqarashi keng pedagog kadrlarni talab qilmoqda.

Pedagogika sohasidagi muammolar qatori ham aynan mana shu jihatlar bilan bog'liq hisoblanadi. Misol uchun yosh pedagoglarimizda kasbiy mahoratning yetishmasligi, ta'lim oluvchilarning yosh va individual, psixologik xususiyatlarini yaxshi bilmasligi, pedagogik qobiliyat turlarining to'laonli shakllanmaganligi, nazariy bilimlarining amaliyotda mustahkamlanmaganligi, bundan tashqari pedagoglarda shaxsiy xususiyatlaridan (sabr-toqat, iroda, bardoshlilik, mehribonlik, kechirimlilik va hk.) foydalanish kabi kasb faoliyati bilan bog'liq muhim jihatlardan o'rinli va samarali foydalana olmasliklari kabi kamchiliklar kuzatilmoqda.

O'qituvchilik kasbi murakkab va mas'uliyatli kasbdir. Murakkabligining yana bir jihati doimo turli toifadagi, ruhiyatdagi insonlar bilan muloqotda bo'lishidir. O'quvchi bilan doimiy muloqotda bo'lish jarayonida, unga ta'sir ko'rsatish uchun muntazam ravishda psixologiya, tarbiya nazariyasi kabi fanlarni mukammal o'rganib, o'z kasbiy mahorati ustida muttasil ish olib borishi kerak. Bu o'qituvchidan pedagogik, psixologik va metodik tayyorgarlikni talab etadi.

Pedagogik mahoratning muhim xususiyatlaridan yana biri pedagogik jarayonni aniq tashkil qila olish, boshqarish, kutilayotgan natijalarni oldindan ko'ra olish va uni ro'yobga chiqarish, shuningdek, pedagogik faoliyat jarayonida vujudga kelishi mumkin bo'lgan nizoli vaziyatlarga tayyor turishi va ularni bartaraf eta olish ko'nikmasiga ega bo'lishi kerak. Pedagogik mahorat tug'ma qobiliyat yoki avloddan-avlodga o'tuvchi xususiyat emas, balki uning zamirida izlanish va ijodiy mehnat yotadi. Bundan kelib chiqqan holda, pedagogik mahorat barcha pedagoglar uchun bir qolipdagi ish usuli emas, balki u har bir o'qituvchining o'z ustida ishlashi, ijodiy mehnati jarayonida paydo bo'ladi va rivojlanadi. Bu jarayonda albatta tajribali, ilg'or o'qituvchilarning pedagogik mahorati va tajribalarini o'rganish ham yaxshi natija beradi.

O'qituvchining kasb faoliyatida unga zarur bo'lgan vositalardan eng muhimlari sirasiga pedagogik qobiliyatlar ham kiritiladi. O'qituvchining pedagogik qobiliyatlariga sezgirlik, kommunikativlik, xushmuomalalik, perseptiv qobiliyatlar ya'ni kasbiy yetuklik, empatiya, shaxs irodasiga ta'sir eta olish va mantiqiy ishonтира olish qobiliyati, o'zini boshqara olish, kreativlik — ijodiy ish qobiliyati kabilarni misol qilib keltirishimiz mumkin.

Har bir pedagog o'quv jarayonida zamonaviy axborot texnologiyalarini qo'llashi ham ta'lim samaradorligini oshirishga, ularning pedagogik mahoratlarini takomillashtirishga samarali ta'sir etadi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, ta'limning zamonaviy globallashtirish va axborotlashuv sharoitida rivojlanishi pedagogik mahoratlarini chuqur egallagan, qobiliyatlaridan hamda pedagogik texnikadan o'rinli foydalana oladigan, zamonaviy axborot texnologiyalari hamda innovatsion metodlardan samarali foydalanadigan pedagoglarga talab ortib bormoqda. O'zbekiston ta'lim tizimida pedagogik mahoratli kadrlarni tayyorlash va ularning malakasini oshirish dolzarb masalalardan biridir. Ushbu jarayonni yanada samarali qilish uchun quyidagi taklif va tavsiyalarni keltirish mumkin:

- ta'lim jarayoniga zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish, interaktiv metodlar va innovatsion yondashuvlarni keng joriy etish, raqamli ta'lim vositalaridan foydalanish, elektron darsliklar, ta'lim platformalari va onlayn kurslarni takomillashtirish;
- o'qituvchilarning malaka oshirish tizimini takomillashtirish;

- o'qituvchilar uchun Yevropa, Osiyo va boshqa mamlakatlarning ilg'or ta'lim mutaxasislari bilan aloqa o'rnatishlari va hamkorlik qilishlariga ko'maklashish;
 - pedagogika yo'nalishidagi iste'dodli yoshlarni izlab topish uchun turli konkurs va tanlovlar o'tqizish;
 - ish foyiatida band bo'lgan o'qituvchilarning kasbiy mahorat oshirish uchun haftalik seminarlarni tashkil etish
 - hududlar bo'yicha pedagog kadrlarga bo'lgan ehtiyojni o'rganib chiqish va hal etish;
 - pedagoglar zamonaviy ta'lim vositalaridan foydalanib dars o'tishlari uchun virtual laboratoriyalar, interaktiv doskalar, zamonaviy ta'lim platformalarini yanada ommalashtirish;
 - o'qituvchilarni moddiy va ma'naviy rag'batlantirish uchun ularning oylik maoshlarini oshirish hamda pedagoglar uchun turli imtiyozlar joriy etish;
 - pedagogika sohasida fan, ta'lim, ishlab chiqarish integratsiyasini yanada rivojlantirish.
- Yuqoridagi chora-tadbirlarni amalga oshirish orqali O'zbekistonda mahoratli pedagogik kadrlarni tayyorlash hamda malakasini oshirish jarayonini yanada samarali tashkil etish mumkin. Bu esa ta'lim jarayonining sifatini va xalqaro miqyosdagi raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

O'zbekiston Respublikasi Qonuni "Pedagogning maqomi to'g'risida"gi 2024-yil 1-fevraldagi 901-sonli.

O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunni 2020-yil 23-sentabrdagi 637-sonli.

Pedagogik ta'lim sifatini oshirish va pedagog kadrlar tayyorlovchi oliy ta'lim muassasalari faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 21-iyundagi PQ-289-son qaror.

R.A.Mavlonova, N.H.Rahmonqulova, K.O.Matnazarova, M.K.Shirinov, S.Hafizov "Umumiy pedagogika" Darslik "Fan va texnologiya» nashriyoti, 2018.

MILLIY TASVIRIY VA MUSIQA SAN’ATI INTYEGRASIYASI VOSITASIDA TALABALARNING IJODIY TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISH

Muallif: Baymetov Botir Boltabayevich ¹, Giyasova Nilufar Barotbayevna ²

Affilyatsiya: Chirchiq davlat pedagogika universiteti San’atshunoslik fakulteti, “Tasviriy san’at va dizayn” kafedra professori ¹, Chirchiq davlat pedagogika universiteti San’atshunoslik fakulteti, Tasviriy san’at yunalishi 1-kurs magistranti ²

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14436051>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada talabalarga tasviriy san’atda milliy musiqa an’analari aks ettirishga o’rgatish, yosh ijodkorlarda estetik qadiryatlarni tarbiyalash, ohang va ritm orqali insonlarni ruhlantiruvchi, quvvatlantiruvchi tuyg’ularini ikki san’at turi uyg’unligida bir butun ijodiy obrazni hosil qilishni hamda badiiy obraz yaratish sohasi bo’yicha maxsus qobiliyatlarni rivojlantirish masalalariga qaratilgan.

Kalit so’zlar: badiiy ijod, badiiy tafakkur, ijodiy hamkorlik, madaniy meros an’analari, badiiy obraz.

So’ngi yillarda mamlakatda ta’lim - tarbiya tizimining sifati va samaradorligini oshirish, bog’cha tarbiyalanuvchilari, o’quvchi va talaba yoshlarda zamonaviy bilim va ko’nikmalarni shakillantirish, ta’lim tizimlari hamda ilm-fan sohasi o’rtasida yaqin hamkorlik va integratsiyani, ta’limning uzviyligi va uzluksizligini ta’minlash borasida tizimli ishlar amalga oshirilmoqda.

Bugungi kunda tasviriy san’at va milliy musiqa o’rtasidagi aloqalarni saqlab qolish va rivojlantirish milliy madaniyatni kelajak avlodga yetkazish katta ahamiyatga ega. Tasviriy san’at va milliy musiqa xalqning boy madaniy merosi va san’at an’alarining ifodasi bo’lib, bu ikkisi inson ruhiyatiga alohida ta’sir ko’rsatadigan va estetik siklga kiruvchi yunalishlar sifatida qadirlanadi.

Ko’plab o’zbek rassomlari asarlarida milliy cholg’u asboblari – doira, dutor, nay, rubob va qo’shiqlarning obrazlarini yaratib, milliy ruhni tasviriy san’atda ifoda etadilar. Xususan, o’zbek xalqining madaniy merosida ahamiyatga ega bo’lgan "Navro'z" va "Maqom" kabi musiqiy yo’nalishlar, rassomlarning ijodiy ilhomi uchun boy manba hisoblanadi. Bu motivlar rangtasvir, haykaltaroshlik va grafik asarlarda xalqning qadimiy tarixini yoritish vositasi bo’lib xizmat qiladi.

Aynan shunday rassomlarimizdan biri Chingiz Ahmarov o’zbek tasviriy san’atining milliy o’ziga hosligi borasida xalqning boy va guzal badiiy merosining ilg’or an’alarini hozirgi zamon san’atiga ijodiy singdirishga faol hizmat qildi. Chingiz ahmarovni mahobatli rangtasvir ustasi sifatidagi ijodining ilk yorqin sahifasini uning Toshkentdagi Alisher Navoiy nomli opera va balet teatori fayesi devorlariga ishlagan devoriy rasimlarida ko’rish mumkin. Uch qatlamli surat, xususan “Buxorocho raqs”ni chizishga rassom 1971-yilda endi allaqachon e’tirof etilgan rangtasvirchi sifatida kirishadi. O’sha kezlari uni butun sobiq Ittifoqda tanishar edi – u Moskva, Qozon va Krasnoyarskdagi ko’plab jamoaviy va shaxsiy ko’rgazmalar, mahobatli devoriy rasmlar muallifi edi. San’atshunoslar Ahmarov ijodiga xos Sharq va G’arbni uyg’unlashtira oluvchi noyob iste’dodiga yuqori baho beradilar.

1-rasm. Chingiz Ahmarovning an'anaviy o'zbek raqslari – Xorazm, -Farg'ona va buxorocho raqslari

Yorqin akademik mahorat sohibi o'laroq u sharqona an'ana va miniatyuralarga nisbatan yuksak fahm-farosat va mehr-muhabbat bilan yo'g'rilgan o'ziga xos betakror uslubni yaratib ulgurgan edi. "Buxorocho raqs"da nigohlari poyabzal tasmalariga qadalib turgan, qo'llari to'liqinsimon mavjlarni ifodalab, o'ng oyoq nazokatli tarzda yon tarafga ko'tarilgan hurliqo raqqosa tasvirlangan. Buxoroliklarning raqslaridan xuddi xorazmcha singari shijoat va zavq ufurib turadi, ammo ijrochilarning xatti-harakatlari tamomila o'zgachadir. Bu yerda raqsdagi anvoyi shakllarning nafis xumlar harakatlar bilan ajib qorishmasini ilg'ash mumkin: keskin silkinish mutanosib tebranish yoki ohista aylanishlar bilan almashadi. Buxorocho raqsning o'ziga xos xususiyatlaridan biri gavdaning yuqori qismlari: kaftlar, yelka, bo'yin va ko'ksiga urg'u berilishidir. Shuningdek, u harakatlarning epchilligi, turfa serkarashma bukilish, aylanishlar, tik, o'tirgan holatda gavdani orqaga to'liq, yassi tashlab, barmoqlarni qarsillatib va boshqa uslubdagi ijrolari bilan ajralib turadi. Asar bosh qahramonining aynan shu o'zgacha tarovatini Chingiz Ahmarov o'z triptixining yakuniy qismi "Buxorocho raqs"da mohirona aks ettirgan (1-rasm).

Bundan tashqari, musiqiy asarlarning hissiy jihatlari tasviriy san'atda o'ziga xos badiiy yondashuvni talab etadi. Tasviriy san'atda ranglar va chiziqlar ohanglar kabi o'zgarib, ritmni aks ettirish, tuyg'ularni rang va shakl vositasida jonlantirish imkonini beradi. Masalan, maqomlar o'zlarining turli hil lad va shaxobchalari bilan rang-tasvir asarlarida boy ranglarning uyg'unligi, ichki dinamika va garmoniyani ifodalashga imkon beradi. Shu tarzda, rassomlar musiqiy tuyg'ularni badiiy obrazlarda gavdalantirish orqali milliy an'analar va qadriyatlarni ham ifoda etadilar.

Bugungi kunda tasviriy san'at va milliy musiqaning ijodiy hamkorligi davom etmoqda va turli loyihalar orqali xalqlar o'rtasida madaniy almashinuvga xizmat qilmoqda. Shu o'rinda milliy an'analarni zamonaviy badiiy shakllar bilan uyg'unlashtirish san'atning rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Milliy musiqa orqali tasviriy san'at yangi rang-baranglikka ega bo'lib, yosh rassomlar va musiqachilar o'rtasida ijodiy ko'priklar qurilmoqda.

Tasviriy san'at – bu ranglar, shakllar va chiziqlar orqali tuyg'ularni, voqealarni va xalq an'analarni ifodalash san'ati. Musiqa esa tovushlar, ohang va ritmlar orqali insonni ruhlantiruvchi, quvvatlantiruvchi va to'liqlantiruvchi san'at turidir. Milliy musiqa milliylikni, xalqning tarixini, an'analarni va qadriyatlarini ifodalab keladi. Tasviriy san'atda musiqaning rang-barang ohanglarini, chuqur tuyg'ularini va mazmunini aks ettirish orqali ikki san'at turi uyg'unlikda bir butun ijodiy obrazni hosil qiladi.

Talabalarga milliy ruhdagi tasviriy san'at asarini yaratishga o'rgatish bosqichlari qadamlarni o'z ichiga oladi:

Kirib kelish va ruhiyat yaratish - O'quvchilarni milliy san'atga jalb qilish uchun avvalo ularni milliy musiqa bilan tanishtirish zarur. Mashg'ulot boshlanishida milliy musiqani tinglash orqali ruhiy tayyorgarlik yaratiladi. Bu musiqaning ritmi va ohangi ularning ijodiy fikrlashini rag'batlantiradi.

Milliy musiqaga asoslangan obrazlarni tahlil qilish - O'quvchilarga milliy musiqaning asosiy mazmuni, ritmi va ohangidan kelib chiqib, tasviriy obrazlarni tahlil qilishga imkon berish. Masalan, musiqada ifodalangan milliy timsollar, madaniy elementlar, urf-odatlar obrazlari orqali asar yaratishni o'rganish.

Kompozitsiya tuzish va rang tanlashni o'rgatish - Talabalarga milliy musiqaning ohangidan kelib chiqib, kompozitsiyani tuzish, rang tanlash va tasvirning umumiy tuzilishini yaratish bo'yicha ko'nikmalarni o'rgatish. Ranglar tanlashda milliy ruhni aks ettiruvchi, an'anaviy ranglardan foydalanishni tavsiya qilish muhim.

Amaliy ijodiy jarayon - Talabalar o'zlarining obrazlarini yaratish jarayonida milliy musiqani tinglab, tasviriy san'at asarlarini chizishni boshlaydilar. Bu jarayonda ularning hissiyotlari musiqaning ta'siri ostida bo'lib, ijodiy asar yaratish davomida musiqaning o'rni haqida tushunchaga ega bo'lishadi.

Asarlarni tahlil qilish va tanqidiy fikrlash - Talabalar tomonidan yaratilgan asarlarni tahlil qilish, milliy musiqa va tasviriy san'at uyg'unligini baholash. Ularning tanqidiy fikrlash va o'z asarlariga mustaqil baho berish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun tahliliy bahs va muhokama o'tkaziladi.

Xulosa va yakuniy baho - Ushbu bosqichda talabalar o'zlarining asarlarida milliy ruhiyatni qay darajada aks ettira olishganini tahlil qiladilar. Ularning ijodiy ishi va milliy musiqaga asoslangan san'at asarlarini yaratish jarayoni bo'yicha o'qituvchilar tomonidan yakuniy baho beriladi. Shu tariqa, milliy musiqa va tasviriy san'at uyg'unligi orqali ularning ijodiy imkoniyatlari rivojlantiriladi.

Bu bosqichlar orqali talabalar milliy madaniyat va san'atning muhim jihatlarini o'z asarlarida ifodalashni o'rganadilar, shuningdek, ijodiy jarayonda milliy musiqaning ruhiy ta'sirini his qilish ko'nikmasini rivojlantiradilar. Tasviriy san'at va musiqaning ijodiy hamkorligida yaratilgan asarlar turli tarixiy davrlarda va ijodiy sohalarida paydo bo'lgan. Bu usulga muvofiq, rassomlar musiqa ruhiyatidan ilhom olib, uni o'z asarlarida aks ettirishgan, ba'zan esa musiqiy janrlarning ritmlari, ohanglari va mavzularini tasviriy san'at orqali ifodalashgan. Masalan, Vasiliy Kandinskiy musiqaning hissiy va ruhiy ta'sirini o'z asarlarida aks ettirib, uni "Kompozitsiyalar" turkumidagi ishlari orqali ifodalagan. Bu asarlarida u rasmni musiqadagi kabi hissiy kechinmalar bilan boyitishga uringan va buni, jumladan, "Kompozitsiya VIII" asarida muvaffaqiyatli amalga oshirgan. (2-rasm)

2-rasm. Vasiliy Kandinskiy "Kompozitsiya VIII" asari

Ozbek milliy musiqasi va tasviriy san'ati asrlar davomida uzaro ta'sir ko'rsatib kelgan. Musiqiy kuylar xalq hayotining turli jihatlarini hissiyotlarini va falsafiy mazmunlarini aks ettirgan bo'lsa, tasviriy san'at musiqaning ushbu obrazlarini o'sha davr turmush tarzi va an'analarini rasmlar, minyatyuralar va naqqoshlik asarlari orqali tasvirlab kelgan. Ayniqsa minyaturalarda ko'ylak, raqs va musiqa asboblari ijro etish sahnalari mufassil aks ettirilgan.

Maqomlar va Minyatyura

Maqomlar o'zbek milliy mo'siqaning yuqori san'at namunalari sifatida tasviriy san'atda ham o'z aksini topgan. Shashmaqom va boshqa maqomlarning ijrosi jumladan uning hissiy va ruhiy jihatlari ko'pincha minyatyuralarda va xalq san'atida tasvirlanadi. Buyuk rassomlar maqomlarning har bir kuyi ortidagi ma'noni tushunishga harakat qilgan, ijrochilar va atrof muhitni, masalan, tabiat yoki an'anaviy qasr interyerini yoritib berish orqali musiqaning chuqur mazmunini ko'rsatishga uringanlar. Malumki o'rta asr Sharq mamlakatlarida tasviriy san'at sohasida uyg'onish ruy berdi. Ayniqsa tasviriy san'atning mujazrangtasvir yani minyatura deb nomlanuvchi turi kitob grafikasi bilan bog'liq holda keng rivoj topdi. Natijada arab (Bag'dod) Eron (Tabriz) Isfaxon, Sheroz, Turk, Muvoraounahr, Xindiston, Ozarbayjon, Hirot, Buxoro, Samarqand, mujaz rangtasvir maktablari paydo bo'ldi. Bu maktablarning boshida mirak Naqqosh, Kamoliddin Behzod, Qosim Ali, Ustod Gung, Abdulloh ibn Fazil, Ota Mirok, Kesu, Ustod Shamsiddin, Abdul Boqi Tabriziy kabi bir qator rassomlar turar edi. Hirot mujaz rangtasvir maktabi vakillari Saddiyning "Guliston" Navoiyning "Xamsa" Firdavsiyning "Shoxnoma" asarlariga ishlangan rasmlar o'rin olgan.

Talabalarni tasviriy san'at va milliy musiqani integratsiya qilish orqali o'qitish o'ziga xos ta'lim usulini talab qiladi. Ushbu usul talabalarni san'at va musiqa orqali milliy madaniyatni chuqurroq tushunishga, ijodiy va tahliliy tafakkurni rivojlantirishga imkon beradi.

- Boshlang'ich tayyorgarlik va ruhiy tayanch -Milliy madaniyatga kirish: Talabalarga dastlab milliy madaniyat, an'ana va tarix haqida umumiy ma'lumot beriladi. Bu bosqichda milliy musiqaning tarixi, asboblari va janrlari haqida tushuntirish talabalarda musiqa va san'at o'rtasidagi bog'liqlikni tushunish uchun asos bo'ladi.

Vizual va eshitish hissiyotini uyg'otish: Talabalar milliy musiqani tinglab, shu musiqa asosida tasviriy san'at orqali fikrlarini ifodalashga yo'naltiriladi. Bu orqali ularda ijodiy tasavvurni rivojlantirishga asos solinadi.

Tasviriy san'at va milliy musiqaning o'zaro ta'sirini o'rgatish Musiqiy obrazlardan ilhomlanish: O'qituvchi talabalar bilan milliy musiqaning ohanglari, ritmi va mazmuni orqali tasviriy san'atda yangi obrazlar yaratish usullarini o'rganadi. Masalan, milliy kuylar, doston va xalq kuylarini tinglab, ularning obrazlarini qog'ozga tushirishga undash mumkin.

Rang va shakllarni musiqaga bog'lash:- Talabalarga musiqa tinglash orqali turli rang va shakllarni ifodalashni o'rgatish san'at va musiqani integratsiya qilishda muhim ahamiyatga ega. Har bir musiqiy asarning ohangiga mos ravishda rang va shaklni tanlash talabaning ijodiy qarashlarini kengaytiradi.

Ijodiy topshiriqlar va loyiha asosida o'rgatish:-Amaliy mashg'ulotlar: Talabalar o'zlari eshitgan musiqiy asarlarga asoslanib, milliy ruhdagi tasviriy asarlar yaratishadi. Ular, masalan, doston yoki qo'shiqlar asosida rang va shakllarni uyg'unlashtirish orqali o'z asarlarida milliy ruhiyatni aks ettiradilar.

Loyihalarni taqdim etish:- Loyihalar tayyorlash va ularni taqdim etish orqali talabalar o'z asarlaridagi musiqiy va tasviriy san'at uyg'unligini sinf oldida baholash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu bosqichda ularning ijodiy va muloqot qobiliyatlari rivojlanadi.

Tahlil va baholash jarayonlari:-Talabalarining ishlari bo'yicha tahlil qilish: Har bir talaba tomonidan yaratilgan asarni tahlil qilish va baholash jarayonida o'z asarlarining kuchli va zaif tomonlarini tushunishga imkon beradi. O'qituvchi va boshqa talabalar bilan fikr almashish orqali talabalarining o'ziga ishonchi va ijodiy bilimlari mustahkamlanadi.

Tasviriy san'at va milliy musiqaning ijodiy hamkorligi talabalarda milliy madaniyat va qadriyatlarini chuqurroq anglashga, ularga bo'lgan hurmatni oshirishga xizmat qiladi. Ushbu uslubiy yondashuv orqali talabalar o'z asarlarida milliy ruhiyatni aks ettirishga va mustaqil ijod qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga o'rganadilar. Musiqa va tasviriy san'atning uyg'unlashishi ularga rang va shaklni, shuningdek, musiqaning hissiy tuyg'ularini san'at asarlarida aks ettirishda yordam beradi. Bunday mashg'ulotlar davomida talabalar faqat texnik ko'nikmalarni emas, balki ijodiy tafakkur, tanqidiy qarash va o'z asarlariga mas'uliyat bilan yondashishni ham o'rganadilar. Natijada, tasviriy san'at va milliy

musiqani uyg'unlashtirish asosida o'rgatish talabalarning milliy ruhdagi ijodiy rivojlanishini ta'minlashda samarali vosita hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Rahim Hasanov "Tasviriy san'at asoslari" G'ofur G'ulom nomidagi matbaa ijodiy uyi Toshkent-2009 yil.

I.A.Akbarov "Musiqalug'ati" G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashiruoti 1987-yil.

N.Abdullayev "San'at tarixi" 1-tom 1986-yil.

Art.blok.uz Chingiz Ahmarovning 105 yilligiga "Navoiydan kuch olganmusavvir" GMI O'z. Ru.wikipedia.org

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QITUVCHILARINI KASBIY KREATIV KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH

Muallif: Begmatova Nasiba Mengnarovna ¹

Affilyatsiya: O‘zbekiston Milliy universiteti mustaqil tadqiqotchisi ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14436139>

ANNOTATSIYA

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalana olish hozirgi davr ta’limida dolzarb masala hisoblanadi. Maqolada boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini axborot kommunikatsion kompetentligini rivojlantirish masalalari ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: kommunikativ komponent, kognitiv komponent, motivatsion qiymat komponenti, texnik va texnologik komponent.

Bugungi kunda raqamli texnologiyalar davrida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari vositasida boshlang‘ich ta’lim fanlarini o‘qitish, shu bilan birga, ta’lim oluvchilarni ularning murakkab olamiga olib kirish masalalari dolzarb bo‘lib, davr talabidir.

Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini o‘qitishda, ularni kreativ jarayonini tashkil etishda yaxlit bir butun GEShtalt tuzilmadan yaxshiroq, qulayroq va eng maqbul variantini yaratish maqsadida foydalanish imkonini beradi. Bu borada boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini kasbiy pedagogik kompetentligini rivojlantirishda o‘qituvchilarning qreativligini oshirishda quyidagi qarashlarni nazarda tutiish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz:

innovatsion yondashuvga ko‘ra, kreativlik oxirgi natijaning yangiligiga olib boradi;

axloqiy nazariyalar – bu yondashuv ijodkorni kreativlik orqali o‘zini-o‘zi namoyon etishi ekspressiya (tashqarida ifodalash) sifatida talqin etiladi;

psixanalitik (dinamik) yondashuvga ko‘ra kreativlik ong tarkibidagi “u”, “men” va “super men” qismlarining o‘zaro munosabatidir.

Muammoli yondashuvga ko‘ra, turli xil vazifalarni yechishning o‘ziga xos usuli deb qaraladi. Ana shu yondashuv vakillaridan biri Gilforddir. Uning fikriga ko‘ra, “..kreativlikda divergent tafakkur bo‘lishi kerak” degan fikrni ilgari suradi. Nazarimizda ushbu qarashlar boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini kasbiy pedagogik kompetentligini rivojlantirish o‘ziga xos komponentlarini izchil amalga oshirishning yuqori darajasi sifatida qarash mumkin.

Hech bir guruhga kiritib bo‘lmaydigan, yoki aniq yo‘nalishga mos bo‘lmagan guruh. Kreativlik P.Torrens tomonidan jarayon yoki faoliyat sifatida talqin etiladi. Kreativlik muammolarga axborotlar yetishmasligiga, ularning nomuvofiqligiga va mantiqiy emasligiga bo‘lgan sezuvchanlikning namoyon bo‘lish jarayonidir. Kreativlik S.I.Makshanov va N.Yu.Xryashevalar tomonidan berilgan ta’rifga ko‘ra, xulq-atvor va tafakkurning nostandartligi va konstruktiv faoliyatga qobiliyatdir degan farazlarni ilgari suradi [1.47].

Amerikalik olim Gilford tafakkurni ikki turga – konvergent va divergent tafakkurga ajratgan. Gilford tomonidan kreativlikni ifodalaydigan 16 xil intellektual qobiliyatlar ko‘rsatib o‘tilgan. Bular qo‘yidagilardir: semantik egiluvchanlik; obrazli moslashuvchan egiluvchanlik; semantik tarqoq

egiluvchanlik; originallik; qiziquvchanlik; farazlarni ishlab chiqish qobiliyati; irrelevantlik (qo'zg'atuvchiga reaksiyalarni mantiqiy bog'lanmaganligi); xayolparastlik (muammoning yechimini real hayotdan uzoqligi, reaksiya va stimul o'rtasidagi mantiqiy bog'lanishning o'ziga xosligi) [1.72].

Xuddi shunday MDH olimlaridan Ye. Ye.Tunik kreativlikning quyidagi mezonlarini aniqlagan. Bular:

- muammoga nisbatan sezgirlik;
- sintez qila olish qobiliyati;
- o'xshash va tafovutlarni aniqlash qobiliyati;
- yetishimayotgan qismlarni qaytadan tiklash qobiliyati;
- bashorat qila olish qobiliyati;
- divergent tafakkur. [3.28.]

Abraham Maslou kreativlikni talant kreativligi va o'zini-o'zi dolzarblashtirish kreativligiga ajratgan. O'zini o'zi dolzarblashtirish kreativligi idrok qila olish, o'zini ifodalash "ikkilamchi soddalik", noma'lum narsalarga intilishda namoyon bo'ladi. Kreativlik va intellekt o'rtasidagi munosabat ham ko'plab olimlar tomonidan tadqiq qilingan. Ular o'rtasidagi munosabatni ifodalashga 3 xil yondashish mumkin:

1. Ijodiy qobiliyat intellektga bog'liq bo'lmagan mustaqil omildir (Gilford, Teylor, Ponomoryov);
 2. Intellektning yuqori darajasi ijodiy qobiliyatlarni ham yuqori bo'lishini ta'minlaydi (bu fikrni Ayzenk qo'llagan);
 3. Alohida ijodiy qobiliyatlar mavjud emas deb qaraydigan yondashuv (Veksler, Termen, Ferbert).
- Xorijiy pedagoglar, xususan, Patti Drapeauning fikricha, bir shaxsning, ayniqsa, o'qituvchining kreativligi boshqa (talaba)larni ijodiy jarayonni tashkil etishga ruhlantiradi [3.47].

Kreativlikni irsiyat bilan bog'liqligi muammosi R.Nikols, Plomin, Grigorenko, Kochubey, Libinlar tomonidan o'rganilgan bo'lib, kreativlik irsiy, genetik xususiyatlar bilan bog'liq emas degan fikrni ilgari suradilar. Bola taraqqiyotining ayrim davrlarida kreativlikning pasayishi, ayrim davrlarda esa yuqoriga ko'tarilishi mumkin ligini bildirib, ularni davrlariga kelsak: 6 yoshdan -11 yoshgacha ko'tarilish, 11 yoshdan -15; yoshgacha pasayish, 15 yoshdan – 25 yoshgacha ko'tarilish, 25 yoshdan - 30 yoshgacha pasayish, 30 yoshdan – 45 yoshgacha ko'tarilish.

Verbal kreativlik ayollarda, noverbal kreativlik erkaklarda yuqori bo'ladi. O'ng yarim shar kuchli bo'lsa, verbal obrazli kreativlik ustun, chap yarim shar kuchli bo'lsa mantiqiy kreativlik ustun bo'ladi. Bunda, ularning xatti-harakatlarida tolerantlik-bag'rikenglik kabi xis tuyg'ular yuqori bo'lidi. Kreativlik haqidagi nazariyalarga ko'ra shaxs kreativligi boshqa aqliy jarayonlarga xos jihatlar bilan bir qatorda farq qiluvchi xususiyatlarga ham ega ekanligidan dalolat beradi.

Xulosa qilib aytganda, kreativlik turli yosh bosqichlarida rang-barang sifat va taraqqiyot darajasiga ega bo'ladi. Maktabgacha, kichik maktab yoshi, o'smirlik yoshi va o'spirinlik davrida kreativlikning rivojlanishi o'ziga xos xususiyatlarga egadir. Kreativ tafakkurni shakllanishi bilimga qiziquvchanlik va tasavvurning kengligi bilan bog'liq. Kreativ qobiliyatning shakllanishi tafakkurdagi originallik, tezlik kabi sifatlari bilan belgilanadi. Mustaqil fikrlashning shakllanishi kreativ qobiliyatning rivojlanishning asosiy sharti hisoblanadi. O'quv jarayonida berilayotgan murakkab topishiriqlarni bajarish jarayonida talabalarda kreativ qobiliyat rivojlanib boradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

- Gilford Dj. Tri storony intellekta // Psixologiya myshleniya. M.: Progress, 2009.
- Guilford J. P., Hoepfner R. The analysis of intelligence. N.Y., 2011.
- Drapeau Patti. Sparking student creativity (practical ways to promote innovative thinking and problem soving). - Alexandria - Virginia, USA: ASCD, 2014.

ADABIY-NUTQIY KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISHDA METODLAR AHAMIYATLI JIHATLARI

Muallif: Boboqulova Nafosat Qaxorovna ¹

Affilyatsiya: Surxondaryo viloyati Angor tumanidagi 3-ixtisoslashtirilgan maktabning ona tili va adabiyot fani o‘qituvchisi ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14436429>

ANNOTATSIYA

Maqolada o‘quvchilarning adabiy-nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirishda olib borilayotgan metodik ishlarning amalda qo‘llanishi, dars mashg‘ulotini olib borishda “Mening fikrim”, “Muloqot”, “FAKT”, “Ko‘z aloqasi”, “Rolli o‘yin”, “Rebus” kabi metodlardan dars mashg‘ulotida unumli foydalanish haqida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: Adabiy-nutqiy kompetensiya, metodik ishlar, ilm, fan, texnologiya, badiiy asar, hayotiy voqealar, asar g‘oyasi, “Mening fikrim”, “Muloqot”, “FAKT”, “Ko‘z aloqasi”, “Rolli o‘yin”, “Rebus” metodlari.

Axborot texnologiyalar asrida bugungi kunda yoshlarimiz shiddat bilan o‘rganib borayotgan innovatsion texnologiyalar bilan birga ularni badiiy adabiyot olamining rang-barang ekanligini uqtirib borish o‘qituvchilar zimmasiga katta mas‘uliyat yuklaydi. Shunday ekan bo‘lajak o‘qituvchilarning bilim, salohiyat egasi bo‘lishi bilan bir qatorda ta’limga innovatsion yondashish, qolaversa ilg‘or xorijiy tajribalarni o‘rgangan holda ta’lim sifatini yanada oshirish muhim ahamiyatga molikdir. Bo‘lajak o‘qituvchining pedagogik faoliyatida o‘quvchilar bilan olib boradigan muloqoti muhim ta’lim-tarbiyaviy ahamiyatga ega hisoblanadi. Bu esa o‘z navbatida o‘quvchilar bilan ta’lim jarayonida yetarli darajada samaraga erishishning asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi. Oxirgi yillarda juda ko‘plab davlatlarda, qolaversa bizning yurtimizda ham ta’lim standartlari kompetensiyaviylik tamoyili asosida tuzilishiga alohida ahamiyat berilmoqda. Ma’naviy hayotimizni yanada rivojlantirish maqsadida keyingi yillarda kitobxonlik madaniyatini oshirish bo‘yicha turli ko‘rik-tanlovlarni o‘tkazilishi ham e’tiborga molikdir[1]. Bunday tanlovlar ko‘plab iste’dodli yoshlarimizning bilim salohiyatlari, badiiy asarga bo‘lgan qiziqishlari, teran fikrlaydigan iqtidor egalarini kashf etishda muhim rol o‘ynaganligi quvonarli hol, albatta.

Bizga ma’lumki, pedagogik mahorat va kompetentlik har bir bo‘lajak o‘qituvchining o‘z ustida ishlashi, ijodiy mehnati, iste’dodi va iqtidori evaziga mukammallashib, yoshlarning yanada salohiyatli va ilimli qila oladigan ijod mahsuli hisoblanadi. Pedagogik kompetentlikni rivojlantirish pedagogik va psixologik qonuniyatlarga tayangan holda turli shakl va metodlar, maxsus didaktik tamoyillarni qo‘llash asosida tashkil etadi. Kompetensiyaviy ta’limga asoslangan standartlarni tahlil qilishdan oldin kompetensiyaviy ta’limning mohiyatini aniqlab olish zarurdir. Pedagogik terminlar lug‘atida “kompetensiya” so‘ziga quyidagicha ta’rif berilgan: “ma’lum bir vazifani adekvat tarzda bajarish uchun zarur bo‘lgan bilim va ko‘nikmalar majmui hamda tajriba”[4]. Misol tariqasida Buyuk Britaniya o‘rta ta’lim maktablarining adabiyot fani standartlarini kuzatib chiqsak. “O‘quvchi asar syujeti qurilishining asar mazmuniga qanday ta’sir qilinishining asar mazmuniga qanday ta’sir qilishini tahlil qila oladi” kompetensiyasi quyidagi kompetensiyalarga bo‘lingan[1]:

- syujet elementlarini topib, ularning ahamiyatini ko‘rsatib bera oladi;
- asardagi ayrim epizodlarning asar mazmuni uchun ahamiyatini izohlab bera oladi;

-syujetning tarkibiy elementlarini aniqlab, ularning ahamiyatini izohlay oladi.

“Asarni o‘z hayoti bilan, boshqa asar(lar) bilan va atrofdagi olam bilan bog‘lay oladi” kompetensiyasi quyidagicha tarkibiy qismlarga bo‘linganligi e‘tiborga molikdir[2]:

-asarda aks etgan inson xarakterini to‘liq tahlil qilib asoslab bera oladi;

-kitobxon shaxsi matnni tushunish va tahlil qilishga qay darajada ta‘sir qilishini izohlab bera oladi.

Ko‘rinib turibdiki, bunday badiiy asar tahlilini yuqori saviyadagi kompetentlikka erishilganini e‘tirof etishimiz darkor.

Rivojlangan davlatlarning ta‘lim tizimini kuzatar ekanmiz, aynan adabiyotga oid hujjatlarning barchasida o‘quvchilarning badiiy asarni tahlil qilishidagi bilim va ko‘nikmalarini rivojlantirishga oid barcha chora-tadbirlari mustaqil fikrlashda, asarni tahlil qilish jarayonida nafaqat o‘zining shaxsiy hayoti, balki ijtimoiy hayot tarziga bog‘lagan holatda tahlil qilishi muhim ahamiyat kasb etishini anglab yetdik. Yana ham asosiy qulay tomoni adabiyotni o‘rganishda kompetensiyalarni o‘rganish uchun adabiyotlar RO‘YXATI shakllantirilganligini guvohi bo‘ldik.

O‘quvchilarning og‘zaki nutqini rivojlantirishda interfaol metodlarning bir nechta turlaridan foydalanish dars samaradorligini yanada oshishiga xizmat qiladi. Masalan, “Mening fikrim” metodi o‘qituvchi tomonidan muammoli savol o‘quvchilarga o‘qib eshittiriladi. O‘quvchilarning fikr va mulohazalari umumiy tarzda tinglanadi va shu ma‘lumotlar yig‘ilgandan so‘ng ma‘lum bir yechimga kelinadi. Bu usulni qo‘llash o‘quvchining nafaqat erkin fikrlash muhitini yaratadi, balki hayotda ham mustaqil fikrini dadil ayta olishini ham ta‘minlaydi. Bu metodning og‘zaki va yozma shakli mavjud bo‘lib, har ikkalasi ham mustaqil fikrlash orqali o‘quvchilarning so‘z boyligi yanada rivojlanadi[2;42]. Og‘zaki usulda beriladigan javob aniq, qisqa va lo‘nda ifodalansa, yozma javob berilganda esa qog‘ozga imloviy xatolarsiz aks ettirishlari kerak.

“Muloqot” metodi ham o‘quvchilarning erkin fikrlash jarayonida bahslashish, og‘zaki muloqot madaniyatini rivojlantirishni ta‘minlaydi. Bu metodning afzalligi shundaki, kichik guruhlariga bo‘lingan tarzda olib boriladi. Metodni qo‘llashdan maqsad shuki, tanlangan mavzu asosida o‘quvchilar mustaqil fikrlari orqali so‘z boyligini aniqlash, mavzuga bo‘lgan munosabatini dalillar orqali asoslab berishini rivojlantirish, qolaversa, muloqotga kirishish va boshqalar bilan muloqotga kirisha olish madaniyatini o‘rgatishdan iboratdir[1].

Asqad Muxtorning “Chinor” romanini o‘rganishda “FAKT” texnologiyasidan unumli foydalangan holda tahlil qilish maqsadga muvofiqdir[2]. Bu texnologiyadan foydalanishda o‘qituvchi har bir o‘quvchiga FAKT texnologiyasining 4 bosqich yozilgan qog‘oz varaqlarini tarqatadi va yakka tartibda ularni to‘ldirishni ta‘kidlaydi.

F – asarda fakt nima edi?, A – faktingiz bayoniga sabab ko‘rsating?, K – ko‘rsatgan sababingizni asoslovchi misol keltiring?, T – bu harakatlar to‘g‘rimi, noto‘g‘rimi?.

Yakka tartibdagi ish tugagach, o‘quvchilar kichik guruhlariga ajratiladi va o‘qituvchi kichik guruhlariga FAKT texnologiyasining 4 bosqichi yozilgan qog‘ozlarni tarqatadi[3].

O‘qituvchi kichik guruhlarining yozgan fikrlarini jamoa o‘rtasida himoya qilishlarini so‘raydi. Mashg‘ulot o‘qituvchi tomonidan muammo bo‘yicha bildirilgan fikrlarni umumlashtirish bilan yakunlanadi. Masalan. “Chinor-chinakam badiiy asar” mavzusi bo‘yicha fikrlaringizni bayon qiling.

F – “Chinor” romani Asqad Muxtorga katta shuhrat keltirgan asarlardan biridir.

A – “Chinor” romanida yaxshilik, ezgulik, mehr ko‘rsatish, taqdirlar zanjiri, shafqatsiz va chigal hayot muammolari o‘z ifodasini topganligi bois asar umrboqiydir.

K – Romanga jalb etilgan barcha katta-kichik insoniy taqdirlar asar markazida turuvchi obraz 93 yoshli Ochil bobo taqdiriga borib bog‘lanadi, romanda uzoq yurtga tarqab ketgan uzoq-yaqin qarindoshlaridan xabar olgani otlangan Ochil boboga qo‘shilib o‘quvchi ham olis safarga chiqadi va hokazo.

T – qaysiki asar yaxshilikni, mehr-muhabbatni, insonlarga xos bo‘lgan ijobiy xarakterni, milliy qadriyatlarni, ezgulikni ulug‘lar ekan, bu asarning umri boqiydir. Shu kabi interfaol metodlar adabiyot darslarida qo‘llanilganida darsda nafaqat faol o‘quvchi, balki, darsda passiv ishtirok etadigan o‘quvchi bir og‘iz bo‘lsa ham o‘z fikrini bayon etadi[4].

“Ko‘z aloqasi” metodi – aylana stol atrofida berilgan muammo yoki savollar yuzasidan o‘quvchilar tomonidan o‘z fikr mulohazalarini bildirish orqali olib boriladigan o‘qitish metodidir. “ko‘z aloqasi” metodi qo‘llanilganda stol-stullarni doira shaklida joylashtirish kerak. Bu har bir o‘quvchining bir-biri bilan “ko‘z aloqasi”ni o‘rnatib turishiga yordam beradi.

“Rolli o‘yin” metodining tuzilmasi. “Rolli o‘yin” metodining bosqichlari quyidagilardan iborat:

1. O‘qituvchi mavzu bo‘yicha o‘yinning maqsad va natijalarini belgilaydi.
2. O‘yinning maqsad va vazifalari tushuntiriladi.
3. O‘yinning maqsadidan kelib chiqib, rollarni taqsimlaydi.
4. O‘quvchilar o‘z rollarini ijro etadilar. Boshqa o‘quvchilar ularni kuzatib turadilar.
5. O‘yin yakunida o‘quvchilardan ular ijro etgan rolni yana qanday ijro etish mumkinligini izohlashga imkoniyat beriladi[2].

“Rebus” metodida o‘quvchilar Robindranath Thakur asarlarini rasmlar orqali topishlari kerak. O‘quvchilar zukkoligini, topqirligini oshirishda yordam beruvchi metod hisoblanadi.

Xulosa o‘rnida shuni aytishimiz lozimki, o‘quvchilarning bilim va salohiyatini oshirish uchun turli metodlardan foydalangan holda dars mashg‘ulotlarini o‘tish ularning fanga bo‘lgan qiziqishini yanada oshirishga katta zamin yaratadi. Bugungi iste‘dodli va iqtidorli yoshlarimizning badiiy asarni o‘qish jarayonida uning har bir sahifasini shunchaki bir qiziqish uchun o‘qimasliklarini, balki tahlil qilish jarayonida ijtimoiy jamiyatdagi o‘rni va roli, qahramonlar hayoti jamiyatda qanday ahamiyatga ega ekanligi haqida fikr-mulohaza yuritishlari lozimdir. Bunday mas’uliyat albatta o‘qituvchilar zimmasiga tushishi ularning o‘z ustida ishlashlarini ko‘rsatadi. O‘z navbatida aytishimiz joizki, bugungi kunda o‘qituvchilarlar ilg‘or zamonaviy pedagogik texnologiyalarni mahorat bilan qo‘llab o‘quvchilarning bilim va salohiyatini yanada rivojlantirib bormoqdalar. Zero, kelajagimiz tayanchi bo‘lgan unib-o‘sib kelayotgan yosh avlodni rivojlangan davlatlar ta’lim tizimi asosida, qolaversa, o‘zimizning milliy dastur ta’lim tizimi bilan chambarchasligida yanada chuqur bilim berilmoqda. Bu sa’y-harakatlar badiiy adabiyotni yanada yuqori cho‘qqilarga ko‘tarilishiga sabab bo‘lmoqda. Ayniqsa, adabiyotshunos olimlarimiz tomonidan ishlab chiqilayotgan qo‘llanmalar, ilmiy kitoblarning barchasi badiiy adabiyotning tahlilini o‘rganish jarayonida o‘quvchilar bilan ishlashda yuqori natijalarni qo‘lga kiritishda asosiy manba hisoblanib kelmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 19-fevralda “Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalari sohasini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF – 5349-son qarori. Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi. 20.02.2018-y. 06/18/ 5349/0792-son.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 6-sentyabrdagi “Professional ta’lim tizimini yanada takomillashtirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PF – 5812-sonli Farmoni. Qonun hujjatlari milliy bazasi.

Mirzayeva Z., Jalilov K. Adabiyot o‘qitish metodikasi: an’anaviylikdan zamonaviylikka. Toshkent – 2020. 160 bet.

To‘xliyev B. Adabiyot o‘qitish metodikasi. T: Yangi asr avlodi. 2010. 157 bet.

BOSHLANG’ICH SINIF MUSIQA DARSLARIDA MILLATLARARO TOTUVLIK G’OYALARINI SHAKLLANTIRISH

Muallif: Boltayev Baxtiyor Rustamovich ¹

Affilyatsiya: O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika institute “Musika ta’limi” kafedrası dotsenti,
pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14436516>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada boshlang‘ich sinf musiqa darslarida millatlararo totuvlik g‘oyalarini shakllantirish masalalari **MUHOKAMA** etilgan.

Kalit so‘zlar: musiqa, ijrochilik, cholg‘u, dars, mashg‘ulot, an‘ana, ijodiy faoliyat, faoliyat turlari.

Xalqaro munosabatlar tizimida millatlararo munosabatlar bugungi kunda murakkab xarakter kasb etmoqda. Bu yo‘nalishda vujudga kelayotgan ziddiyat va tuqnashuvlar mamlakatlar hududiy yaxlitligiga xavf solish bilan birga davlatlar orasida salbiy munosabatlarning vujudga kelishiga ham sabab bo‘lishi mumkinligi hech kimga sir emas. Bu boradagi izlanishlarga dunyo miqyosida qabul qilingan: “Bag‘rikenglik tamoiyillari Deklaratsiyasi”ni [1, 234b]; dunyo miqyosida chop etilgan bir qator asarlarni ko‘rsatish mumkin.

Mustaqillik yillarida millatlararo totuvlik va diniy bag‘rikenglik masalasi davlat siyosati darajasiga ko‘tarilganini mamlakat Prezidenti Sh. Mirziyoevning “Millatlararo munosabatlar va xorijiy mamlakatlar bilan do‘stlik aloqalarini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risidagi PF-5046-sonli Farmonni imzolagani, shunga muvofiq O‘zR VM huzuridagi Millatlararo munosabatlar va xorijiy mamlakatlar bilan do‘stlik aloqalari Qo‘mitasi tashkil etilganida[3,45b] ham ko‘rish mumkin.

Mamlakatimizda turli millat va diniy konfessiyalar vakillari o‘rtasida o‘zaro hurmat, do‘stlik va ahillik muhitini mustahkamlashga birinchi darajali e‘tibor qaratiladi. Bu – bizning eng katta boyligimiz va uni ko‘z qorachig‘idek asrab-avaylash barchamizning burchimizdir”[5,234b]. Bundan tashqari, Sh. M. Mirziyoyevning: “Yoshlarimizning mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma‘naviy salohiyatga ega bo‘lib, dunyo miqyosida o‘z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo‘sh kelmaydigan insonlar bo‘lib kamol topishi, baxtli bo‘lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz” [7,14b], – degan so‘zlarini kelajak vorislariga, jumladan, mehribonlik uylari tarbiyalanuvchilariga bo‘lgan yuksak ishonch va g‘amxo‘rlik ifodasi deya baholash mumkin.

Millatlar o‘rtasida totuvlik, do‘stlik rishtalarini mustahkamlashda musiqa muhim vositalardan biri sanaladi. Go‘zal musiqa har qanday millat qalbiga birday ta‘sir qiladi. Ma‘lumki, bizning diyor azaldan yuksak madaniyat va ma‘naviyat maskani sifatida olamga mashhur. Respublikamiz mustaqillikka erishgach bu azaliy qadriyatlarni yana tiklash, boy merosimizning asl manbalarini o‘rganish, ular bilan kelajak avlodni oshno qilishga intilish kuchayib ketdi.

Ma‘naviy qadriyatlarimiz qatorida musiqa alohida o‘rin tutadi. Asrlar osha bizgacha yetib kelgan qadimiy kuy va qo‘shiqlar ajdodlarimiz ma‘naviy hayotidan dalolat beruvchi ruhiy omildir. Otabobolarimiz musiqa insonni kamolotga undovchi kuch deb bilganlar. Eng ta‘sirli va eng ommaviy ma‘naviy ozuqa vositasi sifatida musiqaga yuksak ijtimoiy maqom berilgan.

Davlat ahamiyatiga molik tarbiya darajasiga bo'lgan musiqa doimo diqqat markazida bo'lgan. Odamzot hayotining doimiy hamrohi bo'lgan va uning ma'naviy dunyosini to'ldirib, doimo ezgulik va poklikka chorlagan ilohiy qudrat – musiqa san'ati, o'zbek xalqining buyuk mutafakkir shoiri Alisher Navoiy ta'biri bilan aytganda, ko'ngil quvvati, ruh saodatidir. [2,28.b]

Bu abadiy haqiqatni millati, tili va dinidan qat'iy nazar, har qaysi ona o'z farzandiga aytadigan alla ohanglariga, inson zotining har qanday holatda – yorug' va quvonchli kunlarda ham, boshiga musibat tushguvchi qayg'uli lahzalarda ham musiqaning mo'jizakor kuchidan madad va taskin topishda ko'rish mumkin.

Ayniqsa, xalqlar va madaniyatlar tobora yaqinlashayotgan hozirgi globallashuv davrida, shiddatkor taraqqiyot asrida, shu bilan birga sayyoramizning turli burchaklarida yovuz kuchlar o'z qabih niyatlarini amalga oshirishga urinayotgan bir sharoitda, yer yuzida hayotni asrash, odamlarni ezgulik va bag'rikenglikka da'vat etishga madaniyat va san'at, xususan, musiqa dunyosining ta'siri beqiyos ekani barchamizga yaxshi a'yon.

Yurtimizda utkazib kelinayotgan "Sharq taronalari" hamda "Maqom" xalqaro musiqa festivalida ishtirok etadigan barcha ijrochi xonanda va sozandalar nafaqat o'zining betakror san'atini, ayni paytda o'z ona yurtining nafasini ham olib kelib, o'lmas milliy qadriyatlarini namoyon etadilar, turli millat vakillarini o'zaro birlashtiradilar. O'zbekiston jahon sahnasiga yuz tutayotgan bir paytda bunday musiqiy anjumanlarining o'tkazilishi katta ahamiyatga ega. Chunki musiqa millatning ichki dunyosini ochib beradi. Har qanday kuy-qo'shiqda millatning ruhiy olami, ma'naviyati aks etib turadi. Shu ma'noda musiqaning xalqlarni birlashtirishdagi roli katta. Chunki har qanday musiqaning poydevorida millatning ruhi, uning qalbi aks etgan kuy-qo'shiqlari, ohangi yotadi.

Musiqa yosh, millat, til tanlamaydi, barcha millat vakillariga, yoshu-qarilariga birdek ta'sir etadi.

San'at va madaniyatni rivojlantirmasdan turib, hech qachon mukammal barqaror taraqqiyotga erishib bo'lmaydi. Musiqiy merosni saqlash va rivojlantirish uchun yangi dasturlar ishlab chiqish, musiqashunoslarni o'qitishni takomillashtirish yosh san'atkorlarni ijobiy bunyodkorlikka ilhomlantirish zarur.

Musiqa eng ta'sirli va eng ommaviy ozuqa vositasidir. Musiqa, voyaga yetib kelayotgan yoshlarda vatanparvarlik hissini, mardlik, qat'iylilik, mehribonlik, insonparvarlik ayniqsa millatlararo totuvlik singari ma'naviy sifatlarni shakllantirishda ta'sirchan vosita bo'lib xizmat qiladi. Bu borada yurtimizda ko'zga ko'rinarli maqtansa arzigulik ishlar amalga oshirilmoqda.

Musiqa barcha birday qiziqar ekan, musiqa orqali ma'lum bir natijaga erishishda maktabdagi musiqa darslari hamda tugaraklarning o'rni beqiyosdir. Yoshlar qalbida millatlararo totuvlik hissini shakllantirish uchun qanday kuy-qo'shiqlarni eshittirib urgatishimiz kerak?.. Albatta bu savol o'rinli, maktab darliklarida milliy kuy-qo'shiqlarimiz bilan birgalikda jahon xalqlarning musiqalaridan namunalar ham berilgan, lekin bo' namunalar millatlararo totuvlik g'oyasini shakllantirishga kamlik qilishi mumkin. Asosan beshinchi-oltinchi sinf musiqa darliklarida qardosh xalqlar musiqalaridan hamda jahon xalqlari klassik musiqalaridan namunalar, kompozitorlari haqida ma'lumotlar berilgan. Xo'sh musiqa darslari orqali millatlararo totuvlik g'oyasini yanada ko'proq sinigdirish uchun yana qanday imkoniyatlarda foydalanishimiz zarur.

Birinchidan: Boshlang'ich sinflardan boshlab xorij kompozitorlarining bolalar uchun yozilgan yengil kuy-qoshiqlardan namunalar eshittirishimiz kerak.

Ikkinchidan : Multifilim, qog'irchoq teatri, ertak kinolardan, musiqali sahnalari tasviri tushirilgan audio, vedio yozuvlardan foydalanish zarur. Chunki televidenie orqali kursatilgan o'sha multifilm yoki ertak kinolarda mavzuga xos o'zimizning yoki xorijiy kompozitorlarning musiqalaridan ustalik bilan foydalaninlgan.

Uchinchidan : dars jarayonida qaysi millat kuy qo'shiqlarian eshitirilsa ,usha xalq urf-odati, milliy musiqasi ,yashahs tarzi, turmushi haqida qisqacha ma'lumot berib utishi zarur.

To'rtinchidan: Qardosh xalqlar va boshqa tillarda yozilgan qo'shiqlardan parchalar kuylash maqsadga muvofiq.

Beshinchidan: Boshlang'ich sinflrda tadbirlarda bayram tadbirlarda xorij xalqlarining ertak tomoshaliridan namunalar sahnalashtirish hamda usha jaroyonda imkon qadar usha xalqning musiqasidan fon sifatida fodalanish ahamiyatga molik.

Oltinchidan : Xalqaro "Sharq taronlari", "Maqom" festivallarida ijro etilgan kuy va qo'shiqlardan namunalar eshittirib, vedo yozuvlarni namoish etib borish zarur.

Xulosa o'rinda shuni ta'kidlab utishimiz joizki bugungi kunda dunyoning turli burchaklarida avj olib turgan urush va xunrezliklarning tag zahirida millatlararo totuvlik g'oyalarining hamda diniy bag'rikenglik tushunchalarining yetishmasligi oqibatidadir . Ko'p millatli yurtimizda olib borilayotgan bu boradagi ishlar maqtashga arzigulikdir. Sababi millatlararo totuvlik va diniy bag'rikenglik g'oyalari yurtimizda yashab kelayotgan barcha millatlar orasida davlat siyosati darajasiga kutarilgan. Bu holat pedagoglarga, xususan musiqa sohasida ta'lim berayotgan ustozlarga ham yuksak ma'suliyat yuklaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

YuNESKO Xalqaro me'eri hujjatlari. – T.: Adolat, 2004. – 234 b.

Uzbekistan – nash ob'ij dom. – T.: Tvorchesko-poligraficheski dom «Uzbekiston», 2019.

Lex.uz/ Ÿzbekiston Respublikasi qonun hujjatlari ma'lumotlari milli bazasi.

OLIIY TA’LIM MUASSASALARIDA MATEMATIKANI KASBIY YO’NALTIRILGANLIK ASOSIDA O’QITISHNING AFZALLIKLARI

Muallif: Boymirzayev Farhodjon Rahmatjon o’g’li ¹

Affilyatsiya: Oziq-ovqat texnologiyasi va muhandisligi xalqaro instituti o’qituvchisi ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14436589>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqola, oliy ta’lim muassasalarida matematika o’qitishning kasbiy yo’naltirilgan usullarini qo’llashning ijtimoiy va iqtisodiy ahamiyati, ushbu yondoshuvni o’qitish tizimida keng qo’llash zarurlig, kasbiy yo’naltirilgan matematika o’qitish metodikalarining amaliyotga tatbiq etilishidagi mavjud qiyinchiliklar va ularni bartaraf etish uchun zarur bo’lgan choralar muhokama qilingan.

Kalit so’zlar: kasbiy yo’naltirilgan matematika, oliy ta’lim, metodika, interaktiv o’qitish, texnologiyalar, amaliy ko’nikmalar, o’quv dasturlari.

Zamonaviy ta’lim tizimi va uning bozor talablari oliy ta’lim muassasalarida kadrlarni tayyorlash sifatiga katta e’tibor qaratmoqda. Shuningdek, amaliyotga asoslangan o’qitish metodlari, talabalarni o’z kasbiy faoliyatiga tayyorlash, bilimlarni amaliyotga qo’llash imkoniyatlarini taqdim etish hozirgi kunda katta ahamiyatga ega. Ayniqsa, matematika fani o’qitilayotganda, uni faqat nazariy fan sifatida emas, balki talabaning kelajakdagi kasbiy faoliyatida qo’llanadigan vosita sifatida ko’rish zarur. Shu sababli, matematikani kasbiy yo’naltirilganlik asosida o’qitish metodikasi nafaqat matematikaning ilmiy mohiyatini tushunishga, balki uni turli sohalarida, ayniqsa, talaba kelajakdagi kasbiy faoliyatiga mos ravishda qo’llashga qaratilgan.

Matematika o’qitish jarayonida faqat nazariy bilimlar emas, balki ularning kasbiy faoliyatda qo’llanilishi ham katta ahamiyat kasb etadi. Ko’plab mutaxassisliklar uchun matematik modellashirish, statistik tahlil, optimallashtirish, ma’lumotlarni qayta ishlash kabi matematik metodlar zarur bo’lishi mumkin. Shu sababli, matematikaning kasbiy yo’naltirilgan asosda o’qitilishi talabalarga nafaqat matematik formulalar va nazariyalar, balki ularni real hayotdagi muammolarni hal qilishda qanday qo’llashni o’rgatadi.

Bugungi kunda ta’lim jarayonida matematikani kasbiy yo’naltirilgan tarzda o’qitish nafaqat nazariy bilimlarni o’zlashtirish, balki talabalarining ijtimoiy va kasbiy ehtiyojlariga mos ravishda o’qitish metodlarini ishlab chiqish va ularga zamonaviy texnologiyalar yordamida masalalarni yechish ko’nikmalarini shakllantirishni anglatadi. Masalan, matematikani informatika, muhandislik yoki iqtisodiyot sohalarida qo’llash, talabalar uchun muayyan sohalarida konkret masalalarni yechish imkoniyatini yaratadi. Bu, o’z navbatida, ularning kasbiy tayyorgarligini oshirishga yordam beradi.

Kasbiy yo’naltirilgan matematika o’qitish metodikasi nafaqat matematika fanini talabalarga o’rgatishni, balki ularning o’z kasblarida matematikaning ahamiyatini va uning amaliy qo’llanilishini tushunishga yordam berishni ko’zda tutadi. Bunda o’qitish metodlari amaliy masalalar, real hayotdagi vaziyatlar va kasbiy sohalariga oid misollar bilan boyitiladi. Shuningdek, zamonaviy texnologiyalarni, masalan, matematik modellashirish va hisoblash dasturlarini qo’llash orqali, talabalar o’z bilimlarini yanada chuqurlashtiradilar va kasbiy faoliyatda matematika bilimlarini samarali qo’llash ko’nikmalarini rivojlantiradilar.

Shu o'rinda, bu maqola matematikaning kasbiy yo'naltirilganlik asosida o'qitish metodikasini tahlil qiladi, uning oliy ta'limda qanday qo'llanilishini va bu yondoshuvning talabalarga qanday foyda keltirishi mumkinligini ko'rsatadi. Maqolada, kasbiy yo'naltirilgan matematika o'qitishning afzalliklari, o'qitish metodikasi, texnologiyalarning roli, interaktiv yondoshuvlar va amaliy mashg'ulotlarning ahamiyati, shuningdek, bu metodikani amaliyotga tatbiq etishda yuzaga keladigan muammolar va ularni hal qilish yo'llari haqida so'z yuritiladi.

Ushbu maqolaning asosiy maqsadi — oliy ta'lim muassasalarida matematikaning kasbiy yo'naltirilganlik asosida o'qitish metodikasini tahlil qilish va uning ta'lim sifatini oshirishdagi o'rni va ahamiyatini aniqlashdir. Maqolada quyidagi vazifalar ko'zda tutilgan:

1. Kasbiy yo'naltirilgan matematika o'qitish metodikasining asosiy tamoyillarini aniqlash.
2. Kasbiy yo'naltirilgan matematika o'qitishning o'qituvchilar va talabalar uchun qanday afzalliklar keltirishi mumkinligini tahlil qilish.
3. Interaktiv va amaliy metodlar, shuningdek, zamonaviy texnologiyalarning o'qitish jarayonidagi rolini ko'rsatish.
4. Kasbiy yo'naltirilgan matematika o'qitishning amaliyotda yuzaga keladigan qiyinchiliklari va ularni bartaraf etish yo'llarini ko'rsatish.

Oliy ta'limda matematikaning kasbiy yo'naltirilganlik asosida o'qitish metodikasining o'ziga xosligi va ahamiyati haqida turli mualliflar tomonidan ko'plab tadqiqotlar va ishlanmalar mavjud. Ularning fikrlariga asoslanib, kasbiy yo'naltirilgan matematika o'qitish metodikasining samaradorligi haqida quyidagi tahlilni keltirish mumkin.

Anderson (2019) matematikaning kasbiy yo'naltirilgan o'qitish metodikasini, talabalarga nazariy bilimlarni amaliy faoliyatga qo'llashni o'rgatish jarayonida samarali deb hisoblaydi. Andersonning ta'kidlashicha, kasbiy yo'naltirilgan yondoshuv talabalarni kelajakdagi kasbiy faoliyatlariga tayyorlashda juda muhim ahamiyatga ega. U, shuningdek, amaliy masalalar va real hayotdagi muammolarni hal qilish orqali talabalar o'z bilimlarini yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi, bu esa ularning kasbiy tayyorgarligini oshiradi.

Shannon (2018) o'z tadqiqotida, matematika ta'limini kasbiy yo'naltirilgan tarzda o'qitishning afzalliklari va kamchiliklarini tahlil qiladi. U, o'qituvchilarning talabalar bilan interaktiv muloqotda bo'lishi, guruhli ishlash va amaliy loyihalar bilan bog'liq mashg'ulotlar o'tkazilishi muhimligini ta'kidlaydi. Shannonning fikriga ko'ra, talabalarga matematikani kasbiy sohalarida qo'llashni o'rgatish, ularning ish bozori uchun tayyor bo'lishiga yordam beradi. Ammo, ba'zi o'qituvchilar bu yondoshuvni amalga oshirish uchun yetarli resurslarga ega emasligini bildirgan.

Gonzalez va Harris (2017) kasbiy yo'naltirilgan matematika o'qitish metodikasining samaradorligi haqida o'zlarining tadqiqotlarida, ushbu yondoshuvni o'qitishda texnologiyalarni qo'llashning muhimligini ta'kidlaydilar. Ular matematik model yaratishda va real hayotdagi masalalarni yechishda kompyuter dasturlarini, masalan, Matlab va Python kabi vositalarni qo'llashni samarali usul deb hisoblaydilar. Texnologiyalarni qo'llash, ularning fikricha, talabalarga o'z sohalarida matematikani amaliy tarzda qo'llash imkoniyatini yaratadi.

Smith va Miller (2020) matematika o'qitishning kasbiy yo'naltirilgan metodikasiga bag'ishlangan ishlarida, talabalarni amaliy mashg'ulotlar bilan bog'lash zarurligini ta'kidlaydilar. Ular, matematikaning asosiy tushunchalarini va metodlarini amaliyotda ishlatish, talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlashning samarali usuli sifatida ko'radilar. Smith va Millerning fikriga ko'ra, matematikaning kasbiy yo'naltirilgan o'qitilishi talabalarga nafaqat ilmiy bilimlar, balki ularning amaliy ko'nikmalarini ham rivojlantirishga yordam beradi.

Martin (2021) o'zining tadqiqotlarida, kasbiy yo'naltirilgan matematika o'qitishning ijtimoiy va iqtisodiy ahamiyatini ko'rib chiqadi. U, kasbiy tayyorgarlikni rivojlantirishda matematikaning muhim rolini ta'kidlaydi, chunki hozirgi kunda ko'plab sohalarida, jumladan, iqtisodiyot, muhandislik,

informatika, tibbiyot va boshqalarda matematika bilimlari talabalarning kasbiy faoliyatida keng qo'llaniladi. Martin o'z ishida, talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda, matematika o'qitishining interaktiv metodlari va amaliyotga asoslangan yondoshuvlarni qo'llash zarurligini ko'rsatadi.

Matematikaning kasbiy yo'naltirilganlik asosida o'qitilishi talabalarni amaliy ko'nikmalar bilan ta'minlash va ularni kelajakdagi kasbiy faoliyatlariga tayyorlashda samarali usul hisoblanadi. Matematikani kasbiy sohalar bilan bog'lash, real hayotdagi masalalar orqali o'rgatish, interaktiv metodlar va texnologiyalarni qo'llash talabalarga nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy ko'nikmalarni ham rivojlantirish imkoniyatini yaratadi.

Shu bilan birga, o'qituvchilarni kasbiy yo'naltirilgan ta'lim metodikasi bo'yicha malakasini oshirish, zarur resurslarni taqdim etish, o'quv dasturlarini modernizatsiya qilish ham muhim omillardir. Oliy ta'lim muassasalarida matematikaning kasbiy yo'naltirilganlik asosida o'qitish, talabalarning ish bozoriga mos kadrlar sifatida tayyorlanishiga yordam beradi va ularni nafaqat ilmiy, balki amaliy faoliyatlarda ham muvaffaqiyatli bo'lishlariga imkon yaratadi.

Oliy ta'lim muassasalarida matematikaning kasbiy yo'naltirilganlik asosida o'qitish metodikasi, talabalarga nafaqat matematik bilimlarni, balki ularni kelajakdagi kasbiy faoliyatlarida qo'llashga mo'ljallangan amaliy ko'nikmalarni ham o'rgatishga qaratilgan. Kasbiy yo'naltirilgan matematika o'qitish metodikasi talabalarning kasbiy tayyorgarligini oshiradi, ular o'z sohalarida duch keladigan muammolarni matematik usullar yordamida samarali yechishga qodir bo'ladilar. Shuningdek, bu yondoshuv o'qitish jarayonini talabalarning real hayotdagi ehtiyojlari bilan bog'laydi va matematika fanining amaliy qiymatini oshiradi.

Kasbiy yo'naltirilgan matematika o'qitishning asosiy afzalliklari:

Talabalar o'z kasbiga mos matematik ko'nikmalarni egallab, amaliy masalalarni yechishda o'z bilimlarini qo'llashni o'rganadilar.

Talabalar matematikani amaliy masalalar orqali o'rganadilar va bu orqali o'z sohasida samarali ishlashga tayyorlanadilar.

Zamonaviy texnologiyalarni qo'llash: Texnologiyalar va dasturiy ta'minotlardan foydalanish talabalarga matematik modellashtirish va hisoblash jarayonlarini o'z sohalarida qo'llashga yordam beradi, bu esa ularni zamonaviy ish sharoitlariga tayyorlaydi.

Kasbiy faoliyatga tayyorlash: Talabalar matematikani kasbiy sohalarida qo'llashni o'rganib, ish bozori talablariga mos kadrlar sifatida shakllanadilar.

Shunday qilib, matematikani kasbiy yo'naltirilgan asosda o'qitish, talabalarni nafaqat matematik bilimlarga, balki ularning amaliy kasbiy faoliyatlariga mos keladigan ko'nikmalarga ham ega bo'lishlariga yordam beradi. Bu metodika, o'z navbatida, talabalarning kasbiy malakalarini oshiradi va ularni ish bozori talablariga javob beradigan mutaxassislar sifatida tayyorlashga yordam beradi.

Oliy ta'lim muassasalarida matematikani kasbiy yo'naltirilganlik asosida o'qitish metodikasining ahamiyati bugungi kunda tobora ortib bormoqda. Matematikani faqat nazariy fan sifatida o'rganish talabalarni umumiy bilimlar bilan ta'minlashda, ularning kelajakdagi kasbiy faoliyatlariga zarur bo'lgan amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishda yetarli bo'lmasligi mumkin. Shu sababli, matematikani kasbiy yo'naltirilgan tarzda o'qitish, nafaqat fan sifatida, balki talabaning kelajakdagi kasbiy faoliyatini amalga oshirishda ishlatiladigan vosita sifatida o'rganishga imkon beradi.

Kasbiy yo'naltirilgan matematika o'qitish metodikasi, talabalarning o'z kasblariga mos ravishda matematikani o'rganishlarini ta'minlash uchun juda muhimdir. O'qitish jarayonida talabalar amaliy masalalar yechish orqali matematikani o'rgatish metodlarini qo'llashga ko'proq e'tibor qaratishlari kerak. Masalan, iqtisodchi, muhandis yoki informatika mutaxassisi uchun matematikani kasbiy kontekstda o'rganish uning amaliyotdagi qo'llanishini yaxshilaydi. Shuningdek, talabalarga matematikani kasbiy faoliyat bilan bog'lash orqali, ular o'z ishlarini bajarayotgan paytda matematik bilimlarni qanday samarali qo'llashni o'rganadilar.

Bundan tashqari, interaktiv o'qitish metodlarining qo'llanilishi, masalan, guruhli ishlash, amaliy loyihalar va taqdimotlar qilish, talabalarni matematik muammolarni jamoaviy ravishda hal qilishga undaydi. Bu nafaqat matematik bilimlarni o'zlashtirishda, balki jamoada ishlash, fikr almashish va birgalikda yechim topish kabi kasbiy ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi. Jamoada ishlash orqali talabalar matematik masalalarni qanday samarali va tezkor yechishni, shuningdek, murakkab vazifalarda o'zaro yordam berishni o'rganadilar. Biroq, matematikani kasbiy yo'naltirilgan tarzda o'qitishning samaradorligi o'qituvchining metodik mahoratiga va pedagogik yondoshuvlariga ham bog'liq. O'qituvchilar amaliy masalalarni o'qitishda kasbiy sohalarga oid misollarni tanlab, talabalarni faqat nazariy bilimlar bilan emas, balki amaliy masalalarni yechish bilan ham tanishtirishi kerak. Shu bilan birga, texnologiyalarni qo'llash ham talabalar uchun muhimdir, chunki zamonaviy texnologiyalar va dasturiy ta'minotlar, masalan, MATLAB, Mathematica, Python va boshqa vositalar matematikani amaliyotda qo'llashda samarali yordam beradi. Lekin, texnologiyalarni faqat avtomatik ravishda ishlatish emas, balki ularni to'g'ri va aniq maqsadda qo'llash ham muhimdir.

Oliy ta'lim muassasalarida matematikaning kasbiy yo'naltirilgan asosda o'qitilishi, shuningdek, o'quv dasturlari va kurslarining moslashuvchanligini talab qiladi. Dasturlar, o'quv rejalari va metodologiyalarni kasbiy sohalarga mos ravishda qayta ko'rib chiqish kerak. Masalan, muhandislik fakultetlarida matematikani kasbiy yo'naltirilgan tarzda o'qitish, ularni o'quv jarayoniga moslashtirilgan amaliy masalalar bilan boyitishni taqozo etadi. Bunday o'qitish yondoshuvi talabalarga matematikani nafaqat nazariy, balki amaliy nuqtai nazardan ham chuqurroq tushunishga yordam beradi. Bundan tashqari, kasbiy yo'naltirilgan matematika o'qitish metodikasi talabalarni bilimlarini real sharoitda sinab ko'rishga imkon yaratadi. Amaliy mashg'ulotlar va kasbiy sohalar bilan hamkorlikdagi ishlar, talabalarni matematik bilimlarni o'z sohalarida qanday qo'llashni ko'rsatadi.

Oliy ta'lim muassasalarida matematikaning kasbiy yo'naltirilgan asosda o'qitilishi, bugungi kunda ta'lim tizimida juda muhim o'rin tutadi. Talabalar faqat nazariy bilimlarni emas, balki ularni kelajakdagi kasbiy faoliyatlarida qo'llashga qodir bo'lishlari kerak. Matematikani kasbiy yo'naltirilgan tarzda o'qitish, nafaqat matematikaning ilmiy aspektlarini o'rgatadi, balki talabalarni real hayotdagi muammolarni hal qilishda matematika metodlaridan samarali foydalanishga tayyorlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

- Freudenthal, H. (1973). Mathematics as an Educational Task. Dordrecht: Reidel.
 Tall, D. (1991). Advanced Mathematical Thinking. Dordrecht: Springer.
 Niss, M. (2007). Mathematical Competencies and the Learning of Mathematics: The Danish KOM Project. Educational Studies in Mathematics, 55(1), 21–43.
 Artigue, M. (2009). Didactical Design in Mathematics Education. Nordic Studies in Mathematics Education, 14(1), 7–17.

MUSIQA O‘QITISH JARAYONIDA QO‘LLANILADIGAN USHLUBLAR VA VOSITALAR

Muallif: Ismatova Oyniso Hikmat qizi ¹, Jalilov Shokir Isomiddinovich ²

Affilyatsiya: NavDU “Musika ta’limi” yo‘nalishi ³ – kurs talabasi ¹, NavDU “Musika ta’limi” kafedrası dotsenti ²

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14437097>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada insonning hissiy kechinmalari yordamida inson qalbida musiqani uyg‘otish hamda yosh avlodga musiqa san’atining ma’no va mazmunini to‘laqonlik yetkazishning uslub va vositalari haqida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: musiqa, san’at, ritmik harakatlar, hissiyot kechinmalari, kuy, qo‘shiq, musiqiy - estetik tarbiya.

Musiqa shunday san’at turiki, u insonlarning hissi - kechinmalari, emotsional hissiyotlari orqali birlashtiriladi. Musika inson his-tuyg‘ularini, orzu - umidlarini, xohish-istaklarini o‘ziga xos badiiy tilda ifoda etadi va kishining his-tuyg‘ulariga faol ta’sir etadi. Darhaqiqat, bir kompozitor tomonidan yaratilgan musiqa boshqa insonlar qalbida turli-tuman kechinmalar uyg‘otishining o‘zini bir mo‘jizasi deb, atash mumkin. Musika san’ati inson hayotining ilk yillaridanoq uning hamrohiga aylanib, umumiy madaniy rivojlanishiga salmoqli hissa qo‘shib kelmoqda. Musika inson umrining doimiy yo‘ldoshi. Olim Stendalning aytishiga ko‘ra, musiqa – san’at turlari ichida insonning yuragiga chuqur kirib, uning ichki kechinmalarini aks ettirishga qodirdir.

Musiqa ham voqea-hodisalarni ifodali aks ettiradi. Ammo, u me’morchilikdagi kabi fazo va moddiy ashyo o‘lchovlari bilan belgilanmaydi. Musika ko‘rish orqali emas, balki eshitish orqali idrok etiladi. Musika mavzui o‘z xususiyatiga ega bo‘lib, inson va voqelikdagi barcha hissiy tomonlarni qamrab olgan ichki ma’naviy dunyosini, uning tuyg‘u va kayfiyatini ifodalaydi. Demak, bolalarning musiqiy hamda shaxsiy xususiyatlarini shakllantirishda musiqa san’atning o‘rni beqiyosdir. Musika kishiga har tomonlama ta’sir ko‘rsatar ekan: kuy va uning musiqiy ifodasi kishining hissiyotiga chuqur ta’sir qilib, unda har xil hislarni uyg‘otadi, turlicha kayfiyatlarni hosil qiladi. Qo‘shiqning matni, g‘oyaviy mazmuni faqat hissiyotga emas, balki tinglovchilarning ongiga ham ta’sir qilib, ularni hayajonlantiradi va fikrlashga majbur etadi. Kishilarda asarda aks etgan ma’naviy muammolarga nisbatan munosabat uyg‘otadi. Bunday ta’sir g‘oyat murakkab va kuchlidir.

Musiqa faoliyatida samarali uslublardan bolalar bog‘chasi uchun eng muhimi hisoblangan musiqiy-ritmik faoliyatdir. Bolalar bog‘chasida bu faoliyat ertalabki badantarbiya mashqlari sifatida amalga oshiriladi. Musika mashg‘ulotlarda chapak va bolalar cholg‘u asboblari ritmik jo‘r bo‘lish, musiqaning xarakter va obrazini chuqurroq his etishda, ularga emotsional tuyg‘ular hosil qilish, ayniqsa, bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Musika mashg‘ulotlarida bolalar cholg‘u asboblariidan foydalanish ijobiy natijalar berish bilan birga bolalarning mashg‘ulotga intiluvchanligi, qiziquvchanligi hamda musiqiy o‘quvini (xotirasi, ritmini his qilish tuyg‘usini, nutqini) o‘stiradi.

Musiqiy-ritmik harakatlar o‘quvchilarning badiiy tajribasiga aylanishi, badiiy rivojlanishini boyitishi uchun eng avvalo, harakat malakalari haqida tasavvurga ega bo‘lish lozim. O‘quvchilar xonada musiqa ostida qadam tashlash, yengil yurish, har tomonga tarqalish kabi boshlang‘ich malakalarini egallaydilar. Musiqiy signal – belgilarga (harakatni boshlash, o‘zgartirish va hokaza) ritmik

harakatlanishni o'rganadilar. Masalan, barabanning jaranglashi o'rinlardan turib, saflanishga signal beradi. D.Nazarovning "Yurish marshi" kuyida insonning vatanparvarlik hissiy – tuyg'ulari uyg'onib, kuy jo'rligi orqali shaxdam qadamlar bilan olg'a yurishga intiladi.

Maktabga tayyorlov guruhlarida musiqiy – estetik masalalari alohida ahamiyat kasb etadi. 6-7 yoshli bolalarda kuylashga ehtiyoj kuchayadi. Maktabga bolalarni puxta egallagan bilim va malakalar bilan yuboriladi. Maktabga tayyorlov guruhi bolalaridan talab etiladigan bilim va malakalar:

qo'shiqni ifodali ijro etishi: jarangdor, kuychan, yengil ovoz bilan kuylash, ko'krak va yelkani ko'tarmasdan nafas olish, artikulyatsiya malakalari, so'zlarni aniq va ravshan burro talaffuz qilish;

qo'shiqni birga boshlab birga tugatishi (tempni tezlashtirmasdan yoki sekinlashtirmasan), ritm va tempni aniq his qilishi, kuyni intonatsiya bilan kuylash, qo'shiqni asbob jo'rligida va jo'rsiz ijro eta olish, kuyning yuqoriga va pastga harakatlanishi, uzun va qisqa tovushlarni aniqlay olishi, nota nomlarini bilishi kerak;

jamo va yakka kuylay olishi. Bunda qomatini tik tutib, o'zining qo'shiqchilik qobiliyatini va malakalarini ko'rsata olishi;

qo'shiqchilik diapozonini rivojlantirish bosqichlardan iboratdir

Metodik usullar:

qo'shiq kuylashdan oldin ovoz sozlash;

qo'shiqni yuqori va past tonaliklarda transpozitsiya qilish;

kuyni eshitish qobiliyatini rivojlanish;

kuyni qo'l harakatlari yordamida ko'rsatish (drijorlik elementlari)

Musiqi madaniyati mashg'ulotlari pedagogikaning didaktik nazariyasi va prinsiplari asosida tuziladi. Mazkur prinsiplar musiqa rahbari hamda o'quvchilar tomonidan bajariladigan barcha ta'lim asoslari – mashg'ulotlar mazmunining metodlari va mashg'ulotlarning tuzilishidagi asosiy talablar va uning yo'nalishlarini belgilab beradi. Mazkur prinsiplar asosan, o'quv materiallarni qo'llash, musiqa mashg'ulotlari mazmuni va rejasini tuzish jarayonida qo'llanadi. Mashg'ulotlarda umumdidaktik prinsiplari bir – biri bilan uzviy bog'liq bo'lib, musiqa mashg'ulotlarini davlat ta'lim standartlariga muvofiq musiqa faoliyat izchilligini ta'minlaydi. Bu prinsiplarga tayangan holda o'quvchilrni musiqa san'atiga havas uyg'otish, musiqa tinglash va amaliy vositalar orqali qiziqtirish hamda musiqa ehtiyojini kuchaytirish bilan birgalikda badiiy taassurotlarni to'plab borishdan iborat.

Xulosa qilib aytganda, musiqa olamini shaxs sifatida shakllanayotgan bolalarni qalbida milliy ruhni kamol toptirish, musiqiy – estetik tarbiyasi hamda ma'naviy va axloqiy madaniyatni, musiqiy didni shakllantirish, musiqiy tasavvurlarni boyitish bilan birgalikda insonni vatanparvarlik, insonparvarlik, mehnatsevarlik tuyg'ularini kamol toptirishdan iborat.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Oripova R. O'smirlarda milliy g'oya tushunchalarni shakllantirish (maktabbdan tashqari muassasalaridagi musiqiy to'garaklar misolida) T...,2009

Soipova D. Musiqiy – nazariy bilimlarni o'zlashtirish jarayonida o'quvchi shaxsini shakllantirish T...,2006

Soipova D. Musiqiy – nazariy bilimlarni o'zlashtirish jarayonini takomillashtirish T...,2005

Soipova D. Musiqi o'qitish nazariyasi va metodikasi T...,2009

MUSIQA TA’LIM FANINING SAMARALI TASHKIL ETISHDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR

Muallif: Karamatillayeva Madina Muhammadi qizi ¹

Affilyatsiya: Qashqadaryo viloyati Shahrisabz tumani, 35-umumiy o’rta ta’lim maktabining musiqa madaniyati fani o’qituvchisi ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14437097>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada musiqa darslari samarali pedagogik texnologiyalar, musiqiy ta’lim fanining tashkil etilishi pedagogik o’quv jarayonini eng qulay va samarali tashkil etishda muhim o’rni haqida fikrlar yuritilgan.

Kalit so’zlar: Inson, shaxs, musiqa ta’lim, dars, san’at, pedagogik texnologiya.

Xalqimiz asrlar davomida juda katta hayotiy tajriba to’pladi, uni takomillashtirdi va ijtimoiy hayotida turli vositalar orqali kelajak avlodga meros qoldirdi. Musiqa inson hissiyotiga kuchli ta’sir ko’rsatish imkoniyatiga ega. O’zbekistonda uzluksiz ta’lim tizimi asosida shaxsni rivojlantirishda juda katta e’tibor berilib kelinmoqda. Bu o’rinda musiqa ta’limining e’tibor tubdan takomillashtirilib, uni yanada rivojlantirishda masalasiga e’tibor o’zgacha tus oldi. Kelajak avlodni barkamol inson etib tarbiyalashga alohida urg’u berilishi juda ham ahamiyatli va quvonarli holdir.

Ma’lumki, har bir musiqa dars mavzusini o’rganishda o’ziga xos texnologiya, usul va vositalarni tanlashga to’g’ri keladi. Ta’limga pedagogik texnologiyalarni tatbiq etish bo’yicha amaliy tajribalarini o’rganish, kuzatish va tahlil qilish shuni ko’rsatmoqdaki, ta’limning deyarli barcha mashg’ulotlarini interfaol metodlar asosida tashkil etish keng tus olmoqda. Har bir darsda pedagogik texnologiyaning u yoki bu turini qo’llashdan iboratdir. Ilg’or pedagogik texnologiya qachon samarali bo’ladi, u o’quvchilar uchun qiziqarli, ularni faollashtiruvchi, mustaqil ijodiy fikrlashga qaratilgan.

Buning uchun o’qituvchi pedagogik texnologiyani tanlashda dars mavzusi, tuzilishi, o’quvchilarni qiziqishi, musiqa darslarida nazariy, amaliy, ijrochilik imkoniyatlar mavjud.

O’qituvchining pedagogik mahorati- o’quv jarayonini eng qulay va samarali tashkil etish, talaba-o’quvchilarda dunyoqarash qobiliyatini shakllantirish, jamiyat faoliyatiga moyillik uyg’otish asosiy vazifalardan hisoblanadi. Pedagog o’z faoliyati, maqsadini va unga erishish yo’llarini aniq tasavvur qilishi hamda bu maqsadga erishish o’quvchilar uchun ahamiyatli ekanligini ularga anglata olishi zarur. Pedagogik ta’lim- tarbiya jarayonida o’quvchi faoliyatini boshqarish hamda pedagog maqsadi doimo o’quvchi kelajagi tomon yo’naltirilgan bo’ladi. Pedagog doim o’sib- o’zgarib boradigan inson bilan ishlaydi. Bu esa pedagogdan doimo ijodiy izlanib turishni talab qiladi.

Pedagogik texnologiyalarni qo’llashdan ko’zlangan asosiy maqsad va vazifalar quyidagilarni ko’zda tutadi; tashkil etish, hamkorlikda o’qituvchi va o’quvchi o’zaro munosabatlari ishlash, guruh bo’lib yakka holda ishlash, har bir o’quvchining, faolligini ta’minlash, takomillashtirish, tahlil qilish, qiyoslash, umumlashtirish, **XULOSA** chiqarish, nazorat qilish, baholash va hokazolar.

Hozirgi kunda respublikamizning barcha ta’lim tizimida ayniqsa oliy pedagogik ta’lim tizimida pedagog- kadrlar tayyorlashning sifat va samaradorligini yuqori ko’tarishga katta ahamiyat berilmoqda va bu borada turli pedagogik izlanishlar olib borilmoqda. Bu izlanishlarning asosan o’qitish maqsadi va uning yuqori natijalariga erishishida ta’limga ilg’or pedagogik texnologiyalarni kiritish orqali ta’lim

samaradorligini oshirishga yo'naltirilgan bo'lib, ta'limni texnologiyalari eng muhim vazifalardan bo'lib turibdi. Pedagogik mahorati yuqori, yuqori, tajribali o'qituvchi musiqa darslarida o'qituvchi avvalo o'zining so'z mahorati, cholg'u asbobida chalish, qo'shiq kuylash, turli ko'rgazmali, texnik vositalardan foydalanishi darsni qiziqarli va mazmunli kechishida katta rol o'ynaydi.

Musiqa darslarida aksariyati o'quvchilar o'qituvchiga taqlid qilib kuylashadi, unga ergashadi, andoza oladi, o'qituvchining shaxsiy namunasi muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki darsda amaliy ijrochilik o'rin tutadi. Ilmiy pedagogik tayyorgarlik ta'lim samaradorligini ta'minlaydigan asosiy omillardan biri hisoblanadi. Ushbu jarayonda faol ishtirok etuvchi o'qituvchilar muntazam ravishda o'zlarining pedagogik mahoratlarini o'rttirib boradilar hamda ta'lim- tarbiya samaradorligini ta'minlashishi kelajak uchun mas'ul barkamol avlodni kamolga yetkazishda boshqalarga o'rnak bo'lib xizmat qiladilar.

Ta'limni tashkil etishning noan'anaviy shakllarining xilma-xilligi turli xil faoliyat turlari uchun keng sharoitlarni yaratadi, bu nafaqat o'quvchining aqliy jarayonlarining butun majmuasini o'z ichiga olishga imkon beradi, asosiy ta'lim doirasini kengaytirishni, balki kasbiy bilim va ko'nikmalarni olishga imkon beradi. Ayniqsa musiqiy ta'limni zamon talablari darajasiga ko'tarish, ta'lim tizimiga ilg'or pedagogik texnologiyalarni keng joriy etish muhim ahamiyatga ega. Musiqiy-nazariy fanlarni o'qitishda pedagogik texnologiyalardan foydalanish Pedagogik texnologiya va pedagog mahoratga oid bilim, tajriba va interfaol metodlar o'quvchi-talabalarni bilimli, yetuk malakaga ega bo'lishlarini taminlaydi.

XXI asrda yangi texnologiyalar paydo bo'lishi munosabati bilan o'qitish uslubiyo'tiga yondashuv o'zgardi, o'qishni rivojlantirish masalalari eng muhim biri bo'ldi. O'quvchilarni ommaviy estetik tarbiyalash o'quv dasturlar, o'qitish usullariga boshqacha, yangicha yondashuvni talab qiladi. Musiqiy nazariy fanlar o'qituvchilarning vazifasi bu jarayonni o'quvchilar uchun ijodiy va qiziqarli qilishdir.

Musiqiy ta'limga yangicha yondashuvlar, shuningdek, o'quvchilar musiqiy, qobiliyatlarini rivojlantirishda mutlaqo boshqacha, eng samarali pedagogik texnologiyalardan foydalanishni talab qiladi.

Musiqa inson tafakkurining o'ziga xos turi bo'lib, asosiy vazifasi- inson bilan aloqa qilish funktsiyasini bajaradi. Bunday darslarda ma'naviy, amaliy, ijodiy, individual dunyoqarash ustunlik qiladi. Musiqa nazariyasi, solfedjio va garmoniya fanlarda innovatsion texnologiyalarni qo'llash mumkin. Yangi texnologiyalardan foydalanish musiqiy nazariy darslarini boyitadi va yangilaydi. Pedagogik fan va amaliyotning hozirgi rivojlanish bosqichida shaxsni shakllantirish muammolari dolzarbga ega. Musiqiy-nazariy fanlar bo'yicha olingan bilimlarni tushunish, tajriba qilish va qo'llash ko'plab amaliy mashg'ulotlarda amalga oshiriladi. Pedagogik texnologiyalarning xilma-xilligi ularni birgalikda ishlatishga, mavzular va bo'limlar bo'yicha o'qituvchiga eng munosibini tanlashga imkon beradi.

Musiqa o'qituvchisi o'quv va tarbiya ishlarini olib boradi. U faqatgina keng bilimga ega bo'lib qolmay, o'zining fanini chuqur va puxta bilishi, o'quvchilarni musiqa tarbiyalashda dunyoqarashi, fikrlashi, tushunchasi alohida ahamiyatga ega. Musiqa o'qituvchisi yaxshi sozanda yaxshi san'atkor bo'lishi, Musiqa cholg'usida yaxshi chalish, ijro eta olish, yaxshi ovozga ega bo'lishi, notaga qarab yaxshi ijro qilishi, bolalarning qobiliyatini ajrata bilishi lozimdir.

Musiqa o'qituvchisi cholg'ularni yaxshi ijro etishi bilan cheklanib qolmay, dirijyorlik jesti va musiqa nazariyasini mukammal bilishi zarur. O'qituvchining shaxsiy namunasi va bilim darajasi musiqa fanining taqdirini hal qiladi. Bulardan tashqari, o'qituvchi darslarni kuzatib borishi ham lozimdir. Kuzatishlar orqali o'qituvchi pedagogik mahoratini egallab boradi. Eng asosiysi o'qituvchi asarni ijro etibgina qolmay, uning mazmuni bilan o'quvchilarni tanishtirishga lozim, buning uchun o'qituvchining nutqi ravon, qisqa hamda tushunarli bo'lishi kerak.

Musiqa madaniyati darsida o'qituvchining mahorati har tomonlama yuksak darajada bo'lishi lozimdir. Uning asar haqidagi kirish so'zi va dars mavzularini tushuntirib berishi, o'quvchilarni, ajoyib va sehrli san'at- musiqa olamiga kirib keladi. Qiziqarli suhbatlar bilan bolalar diqqatini musiqa

mavzulariga yo'naltirishi mumkin. O'qituvchining musiqa asari haqida, hikoyasi qisqa bo'lishi, o'quvchilarni badiiy idrok etishga erishtirishi lozimdir.

Dars davomida o'quvchilar bilan muloqot usulini qo'llasa, musiqa haqida to'g'ri mulohazalar yuritishga, aniq xulosalar chiqarishga yordam beradi. Suhbat jarayonida ko'proq o'quvchilar baxsga o'tishi har bir bu faoliyatga o'qituvchi rejissor singari ularni boshqarib, to'g'ri xulosalarga erishishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Akbarov I.A. Musiqa lug'ati. - T.: O'qituvchi, 1997

Raximov Q. Musiqaning elementar nazariyasi bo'yicha mashq va vazifalar to'plami. Toshkent, "O'zbekiston", 2006.

Raximov Q. Musiqaning elementar nazariyasi. (Ma'lumotnoma), Toshkent "Musiqa", 2007.

OLIIY TA’LIM MUASSASALARIDA TYUTORLIK FAOLIYATINI TASHKIL ETISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Muallif: Karimova Nozik Juraevna ¹

Affilyatsiya: Alfraganus universiteti Pedagogika fakulteti “Pedagogika va psixologiya” magistratura mutaxassisichligi 2-kurs magistranti ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14437257>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada Respublika oliy ta’lim tashkilotlarida tyutorlik faoliyatining mazmuni, shakli tashkil etishning pedagogik imkoniyatlari va mexanizmalari xususida fikr yuritiladi.

Kalit soʻzlar: pedagogika, psixologiya, tyutor, tyutorlik, bilim, koʻnikma, faoliyat, pedagogik, imkoniyatlar.

KIRISH

Respublika oliy ta’lim tizimini takomillashtirishda, uning iqtisodiyot tarmoq sohalari uchun malakali kadrlar tayyorlashning istiqbolli rejalarini amalga oshirishning barqaror taraqqiyotini ta’minlaydigan asosiy omil sifatida e’tirof etiladi. Qolaversa, dunyoning aksariyat mamlakatlari tomonidan qabul qilingan XXI asrning 30-yilgacha belgilangan xalqaro ta’lim kontsepsiyasida “Bilimning mustahkam poydevoriga ega bo’lish ijodiy va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish hamkorlik qobiliyatlari va qiziqishlarini kuchaytirish” dolzarb vazifa sifatida qayd etilgan. Bu esa ta’lim tizimida jumladan, pedagogika va psixologiya ta’limi va tarbiyasini olib borishda ilg’or ta’lim texnologiyalari va uslublaridan foydalanishni taqazo etadi.

MUAMMONING MEDOLOGIK ASOSI

Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining “Oʻzbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to’g’risida” 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son Farmoni, Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim jarayonini tashkil etish bilan bog’liq tizimni takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida” 2020-yil 31-dekabrdagi 824-son hamda “Respublika oliy ta’lim muassasalarida talabalarni turar joy bilan qamrab olish darajasini oshirish chora-tadbirlari to’g’risida” 2021-yil 9-sentabrdagi 563-son qarorlarida belgilangan vazifalarni amalga oshirish tartibi va yo’nalishlarini belgilab beradi.

Oʻzbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo’yicha Harakatlar strategiyasida ustuvor vazifalar belgilab berilgan¹. Oxirgi uch-to’rt yilda Oʻzbekiston Respublikasining ta’lim tizimida juda katta ijodiy o’zgarishlar yuz berdi. Bu o’zgarishlar shaxsan Davlat rahbarining say’-haraktari asosida oid borildi. Natijada bir qancha me’yoriy-huquqiy hujjatlar qabul qilinib, pirovard natijada ta’lim tizimi bir qator isloh qilindi.

Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF- 4947-sonli Farmoni bilan tasdiqlangan “2017-2021-yillarda Oʻzbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo’nalishi bo’yicha Harakatlar Strategiyasi”da milliy kadrlarning raqobatbardoshligi va umumjahon amaliyotiga asoslangan oliy ta’lim milliy tizimining sifati oshish belgilab qo’yilgan.

Oliy ta’lim tizimida tyutorlik faoliyatini pedagogik imkoniyatlari texnologiyalarini joriy etish tadqiqotlarida boshqarish uzluksiz ta’lim tizimining turli bosqichlarida faoliyat yuritayotgan muassasalar

faoliyatini samarali boshqarish yo'llari tashkiliy texnologik asoslarini tahliliy o'rganishga e'tibor qaratgan. Oliy ta'limda o'quv jarayoni kredit-modul tizimiga o'tkazish, qator oliy ta'lim muassasalarini o'zini o'zi moliyaviy ta'minlashga o'tkazish, ta'lim sohasini to'liq raqamlashtirish, davlat-hususi sheriklik mexanizmlarini ta'lim sohasiga ham keng tatbiq etish masalalari shu kunning dolzarb masalalari ekanligi ta'kidlab o'tilgan.

Mamlakat ta'lim tizimining reproduktiv holatdan uzluksiz rivojlanuvchi, ochiq holatga o'tishi hamda ta'lim oluvchilarni o'z ta'limiy va ijtimoiy-madaniy manfaatlarini yuzaga chiqarishga yo'naltirish jarayonlari ta'lim tizimi bosh sub'ektlari – ta'lim oluvchilar va o'qituvchilarning o'z faoliyatiga munosabatini o'zgartirish zarurligini taqozo etadi. Bu holat kredit ta'lim tizimi bo'yicha ta'lim jarayonini tashkil qilishga to'la mos keladi.

O'zbekiston Respublikasining ta'lim sohasining darajalari, bosqichlari, akademik darajalarini aniq baholashga imkon beradi va ularni shaffof, tashhislanadigan va tan olinadigan holatga keltiradi. Bu esa jahon ta'lim muhitiga qo'shilishning bosh shartlaridan biri hisoblanadi.

Akademik kreditning joriy qilinishi o'quv rejalarini pedagogik imkoniyatlari, integrallashgan o'quv kurslari, qo'shma ta'lim dasturlarini yaratish orqali oliy ta'lim tizimini yangicha tashkil qilish uchun asos bo'ladi va jahon bozorida bizning ta'limimiz va mutaxassislarimizning raqobatbardoshligini ta'minlaydi.

Ta'kidlab o'tilganidek, Bolonya deklaratsiyasini kiritishni ikki bosqichli oliy ta'limni joriy qilishni ko'zda tutadi, bunda birinchi bosqich

– talabalarning ishlab chiqarish ehtiyojlariga mos ijrochilik malakalarini o'zlashtirishiga, ikkinchisi esa – ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishga yo'naltirilgan va uchinchi ularning faoliyatini nazorat qilish va boshqarishda tyutorlik faoliyatidan foydalanish malakali kadrlar tayyorlash ta'lim tizimi uchun o'ta muhimdir.

Shular bilan bir qatorda oliy ta'limga qarashlarda "teaching" formatidan "learning" formatiga tomon o'zgarishlar sodir bo'lmoqda, ya'ni talabani "o'qitish" emas, balki talaba "o'qishi" kerak degan g'oya ustuvor bo'lmoqda. Bu g'oyaga ko'ra inson butun umri davomida o'qiydi, talaba fanga oid bilim, ko'nikma va malakalarni mustaqil tarzda o'zlashtiradi, o'qituvchining xususan tyuterning vazifasi esa – talabani shaxsiy qiziqishlaridan kelib chiqqan holda zarur yordamlarni ko'rsatishdir.

Milliy ta'lim dasturlarining xalqaro tan olinishini, talabalarning va professor-o'qituvchilarning mobilligini ta'minlash, shuningdek, ta'lim sifatini oshirish hamda oliy va oliy ta'limdan keyingi ta'limning barcha bosqichlarda uzviylikni ta'minlash maqsadida mutaxassislarni tayyorlashning uch pog'onali "bakalavr – magistr – doktor" tuzilmasi yagona kredit ta'lim tizimi bo'yicha ikkita bosqichda amalga oshiriladi: oliy ta'lim (bakalavr-magistr) va oliy ta'limdan keyingi ta'lim (doktor).

Shunday qilib, oliy va oliy ta'limdan keyingi ta'lim bosqichlarini modernizatsiya qilish ta'lim jarayonining tuzilmasi, mazmuni va tashkil qilinishiga o'z ta'sirini ko'rsatadi. Bunda, birinchidan, mutaxassislar tayyorlashning uch pog'onali "bakalavr – magistr – doktor" tuzilmasiga o'tiladi, ikkinchidan, o'rta ta'limdan keyin ikki bosqichli (oliy – oliy ta'limdan keyingi) tuzilma saqlanib qoladi, uchinchi, kredit ta'lim tizimi qo'llaniladi. Bu ikkila holat ham ta'lim mazmunida sezilarli darajada aks etadi. Ushbu aks ettirishning mazkur jarayonda oliy ta'limning asosiy vazifalari sifatida quyidagilardan iborat bo'ladi:

keng fundamental bilimlarga ega, tashabbuskor, mehnat va texnologiyalar bozorining o'zgaruvchan talablariga moslashuvchan yangi shakldagi mutaxassislar tayyorlanadi;

oliy ta'lim tizimini demokratlashtirish orqali sifatli ta'lim xizmatlarini taqdim etishga bo'lgan qiziqishini oshirish;

alohida oliy o'quv yurtlarini xalqaro akkreditatsiyadan o'tishga tayyorlash, elita oliy o'quv yurtlarini rivojlantirish uchun sharoit yaratish;

oliy o'quv yurtlarini boshqarishning yangi tamoyillari va amaliyotini shakllantirish, strategik rejalashtirish tizimini joriy etish va oliy o'quv yurtlarining avtonomligini oshirish;

talabalarning sifatli ta'lim olishga bo'lgan huquqlarini mustahkamlash, sifatli ta'lim xizmatlari taqdim etish uchun rahbarlarning mas'uliyatini belgilovchi mexanizmlarini ishlab chiqish va joriy etish.

XULOSA

Ushbu topshiriqlarni oliy ta'lim muassasalarining boshqarish tizimini yanada pedagogik imkoniyatlari sharoitlarida jamoatchilik nazorati, keng akademik imtiyozlar berish, hamda o'quv jarayonini talabalarning qiziqishlarini inobatga olgan tarzda tashkil etish texnologiyasini pedagogik imkoniyatlari va o'qituvchilar orasida raqobat muhitini yaratish, talabalarni nazorat qilish va ularni malakali kadrlar bo'lib yetishishlari uchun tyutorlik faoliyatini keng yo'lga qo'yish va pedagogik imkoniyatlari orqali amalga oshirish mumkin.

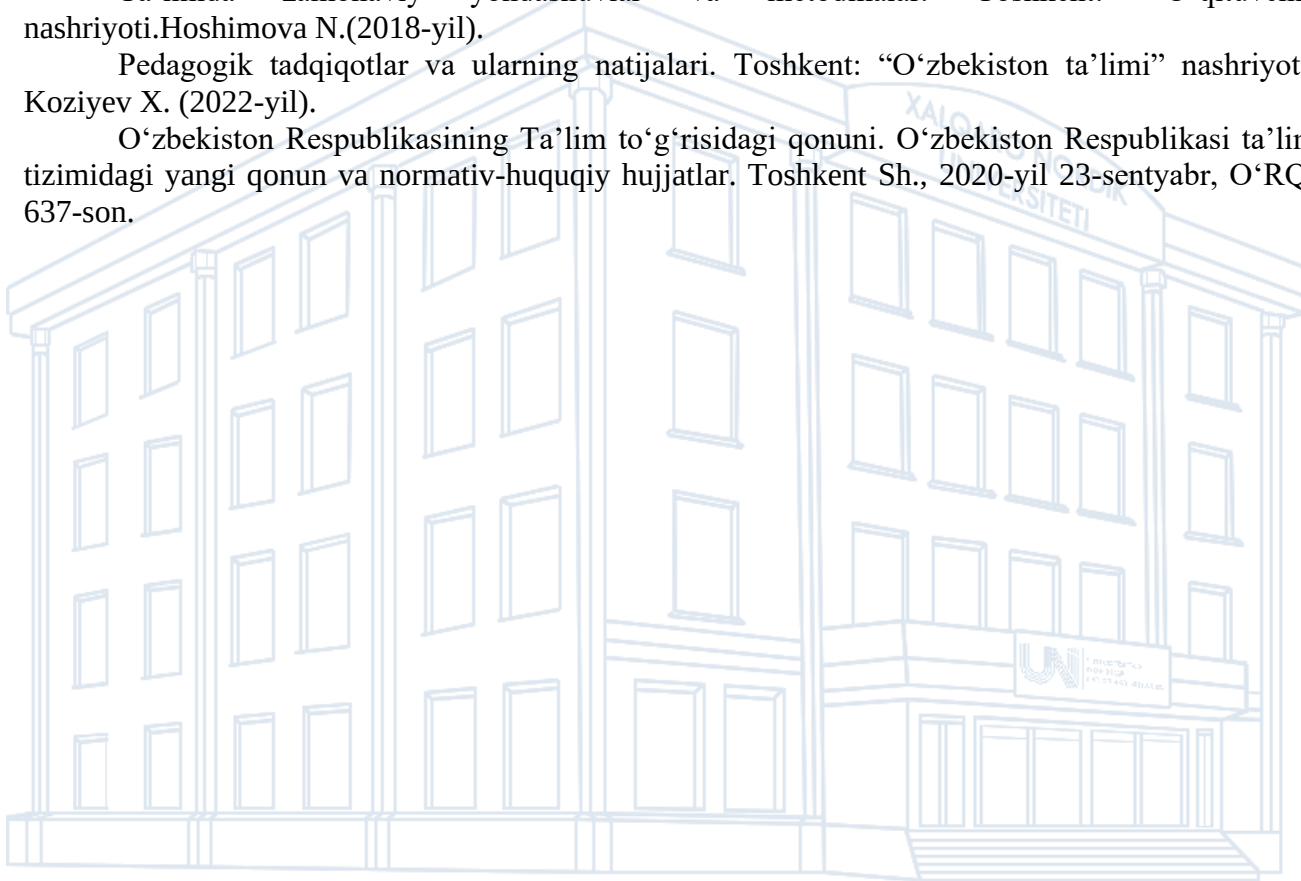
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Tarbiya fanining metodikasi. Toshkent: "Pedagogika" nashriyoti. G'afurov. R. (2016-yil).

Ta'limda zamonaviy yondashuvlar va metodikalar. Toshkent: "O'qituvchi" nashriyoti. Hoshimova N. (2018-yil).

Pedagogik tadqiqotlar va ularning natijalari. Toshkent: "O'zbekiston ta'limi" nashriyoti. Koziyev X. (2022-yil).

O'zbekiston Respublikasining Ta'lim to'g'risidagi qonuni. O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimidagi yangi qonun va normativ-huquqiy hujjatlar. Toshkent Sh., 2020-yil 23-sentyabr, O'RQ-637-son.

BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QITUVCHILARDA LINGVISTIK KOMPETENTLILIKNI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Muallif: Kenjayeva Muhayyo Abdumurodovna ¹

Affilyatsiya: Yangi asr universiteti Maktab va maktabgacha ta’lim kafedrası dotsenti, p.f.f.d. PhD ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14437331>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining lingvistik kompetentligini takomillashtirish hamda kommunikativ qobiliyatini rivojlantirish, faoliyat jarayonida namoyon etishda uning nutq madaniyatiga alohida e’tibor berish haqida nazariy ma’lumotlar yoritilgan.

Kalit so‘zlar: lingvistik kompetentlik, kommunikativ qobiliyat, ijtimoiy pedagogik zaruriyat, eshitish, o‘qish, yozish, gapirish ko‘nikmalari.

Bugungi kunda ta’lim va tarbiya maqsadi bilan uning ba’zi natijalari o‘rtasidagi qarama-qarshilik sabablarini aniqlash va ularni bartaraf etish yo‘llarini aniqlash zarurligi talab etilmoqda. Ushbu talab bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida lingvistik kompetentlikni takomillashtirish – ijtimoiy pedagogik zaruriyat ekanligini ko‘rsatmoqda. Har bir shaxsning jamiyatdagi o‘z o‘rnini, o‘zligini anglashi, hayotiy-axloqiy me’yorlarni o‘zida mujassam etishi jamiyatda shu ma’naviy-axloqiy sifatlarni namoyon etib[1;], ijtimoiy hayotimiz, zamonamiz bilan hamnafas yoshlarni tarbiyalashda ijtimoiy pedagogik zaruriyat muhim ahamiyat kasb etadi. Vaholanki, ta’lim-tarbiyaning o‘zi ijtimoiy hodisa va pedagogik jarayondir.

Yuksak bilimli va intellektual rivojlangan avlodni tarbiyalash, oliy ta’lim muassasalarida kompetentli ilmiy pedagogik kadrlar zahirasi yaratish kabi vazifalar belgilangan bo‘lib, bugungi kunda bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida lingvistik kompetensiyani faollashtirish, ijtimoiy lingvistik tayyorgarligini oshirish muhim ahamiyat kasb etadi. O‘qituvchi shaxsi pedagogik mahorati yuksakligining muhim mezonlaridan biri lingvistik kompetensiyadir. Ya’ni, u o‘qituvchi bilan o‘quvchi o‘rtasidagi pedagogik aloqaning ta’lim-tarbiya jarayoni samaradorligini oshirishga ijobiy ta’sir etishga erishish omilidir. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kompetentligini takomillashtirish muammosi bilan bog‘liqlikda turli soha olimlari tomonidan ilmiy izlanishlar olib borilgan bo‘lsada, biroq globallashuv sharoiti talablari asosida xalqaro ta’lim standartlariga mos ravishda bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining lingvistik kompetentliklarini takomillashtirish tizimini takomillashtirish masalasi maxsus tadqiq etilmagan.

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining lingvistik kompetentligini takomillashtirish bilan bir qatorda kommunikativ qobiliyatini rivojlantirish, faoliyat jarayonida namoyon etishda uning nutq madaniyatiga alohida e’tibor beriladi. Jumladan, nutqning sarmazmunligi; nutqning sofligi; nutqning aniq va ravonligi; nutqning jiddiyligi; nutqning jozibadorligi, jarangdorligi; nutqning o‘zbek tili grammatik qoidalariga mosligi; nutqning tushunarligi; nutqning sodda va ommabop xarakterda bo‘lishi kommunikativ qobiliyatni namoyon etishda muhim lingvistik omil hisoblanadi[.]. Bu o‘rinda biz bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining lingvistik kompetentligini takomillashtirish muhim ekanligini o‘rganishlar jarayonida aniqladik. Bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlashning pedagogik muammolari

R.X., Jurayev, J.G. Yuldoshev, N.J. Isakulova, Z.K. Ismoilova, R.G. Isyanov, Sh.S. Sharipov, N.A. Muslimovlar tomonidan tadqiq etilgan[2;14].

Ijtimoiy lingvistik qobiliyatni takomillashtirishda zarur bo'lgan indikatorlarni ham aniqladik. Bizning nazarimizda ular mutaxassisligi bo'yicha chuqur bilimga ega bo'lish; pedagogika, psixologiya, fiziologiya, mamlakatshunoslik xususiy metodika fanlaridan yetarli ma'lumotlilik; ijtimoiy-siyosiy savodxonlik; tolerantlik tafakkurning shakllanganligi va keng dunyoqarashga ega bo'lish; innovatsion va axborot kommunikatsiya texnologiyasini mukammal bilish; ijodkorlik, o'z-o'ziga talabchanlik, o'z ustida doimiy mustakil ishlash va izlanuvchanlik; yangiliklarga intiluvchanlik, o'z faoliyatiga tanqidiy munosabatda bo'lish; kommunikativlik, kreativlik; mas'uliyatlilik; ilmiy-nazariy izlanuvchanlik; shaxslararo muloqot madaniyatiga ega bo'lish; ta'lim sohasidagi respublika va xalqaro tajribadan, sotsiolingvistik yangiliklardan, zamonaviy ta'lim-tarbiya mazmuni, shakl, metod va vositalaridan xabardorlik; ma'naviy komillik; adolatparvarlik; demokratik qadriyatlarning mazmun va mohiyatini egallash; ta'lim va tarbiya jarayonini innovatsion boshqarish; o'z shaxsiy fikriga, qarashlariga, mustaqil va erkin fikrlay olish; layoqatlilik, to'g'ri gapira olish, erkin fikrlay bilish, bilimdonlik, mehnatsevarlik, tashkilotchilik, irodalilik, maqsad sari qiyinchiliklardan qo'rqmaslik, nutq madaniyatiga rioya etish, faoliyat natijasini oldindan ko'ra bilish, qat'iyatlilik, zehnlilik, qiziquvchanlik, mas'uliyatlilikni his qilish, til muhitini yarata olish qobiliyatiga ega bo'lish va boshqalardan iboratdir.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida lingvistik kompetentligini takomillashtirishda qator pedagogik tamoyillarga amal qilish taqozo etiladi:

- ilmiylik;
- nazariy ma'lumotlarning amaliyot bilan aloqadorligi;
- til muhitining mavjudligi;
- o'quv ma'lumotlarining hayotiyliigi, ishonchliligi, davriyligi;
- lingvistik qoidalarga amal qilish;
- ta'lim-tarbiya jarayonida bag'rikenglik tamoyillariga tayanish;
- axborot almashish jarayonining erkinligi;
- tushunarlilik, ishonchlilik, soddalik va boshqalardan iborat.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida lingvistik qobiliyatini takomillashtirishning asosiy poydevori ularning metodologik, ijtimoiy-siyosiy, ilmiy-nazariy, ijtimoiy faollik, kasbiy-pedagogik, metodik, texnik-texnologik, kreativlik, kommunikativlik, intellektual-ijodiy jihatdan tayyorgarligiga bog'liq.

Lingvistik kompetentlilikni takomillashtirishda maqsadni to'g'ri qo'yish, ta'lim-tarbiya jarayonini samarali tashkil etishni aniq loyihalashtirish, aytiladigan fikrlarni eshitish va tushunish, suhbatdosh tilida to'g'ri, aniq va ravon muloqot olib borish; fikrlar almashinuvida muloqot madaniyatiga ega bo'lish; natijani doimiy monitoring qilib borish, tashxislash, til o'rganish va o'rgatish texnikasini chuqur bilish, pedagogik jarayonni to'g'ri tashkil etish va boshqarish malakasiga egalik, o'quvchilar uchun lisoniy muhit yarata olish texnikasini bilish bu borada muhim indikatorlar hisoblanadi. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida lingvistik kompetentligini takomillashtirishda darsliklar, o'quv va uslubiy qo'llanmalar, internet manbalari, OAV materiallari, multimediya mahsulotlari, teleanjuman, video anjuman hamda ko'rgazmali materiallarning samaradorligi kattadir.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida lingvistik kompetentlilikni takomillashtirish bilan bir qatorda eshitish, o'qish, yozish, gapirish kabi ko'nikmalarni ham muakammal egallashlari zarur. Bu o'rinda fonetik, leksik, grammatik, lingvistik, pragmatik nazariy bilimlarga ega bo'lish va ularni amaliyotda namoyon etish malaka va ko'nikmalariga ega bo'lish muhim pedagogik talablar hisoblanadi.

Fonetik bilimda tovushlarni farqlash, intonatsiya va tovush ritmidan, ohangidan to'g'ri foydalanish, harflarning talaffuzini fonetik qoidalar asosida amalga oshirish, so'zlarni ifodalashda nutq texnikasiga rioya etish talab etiladi. Shuningdek, gap turlari (darak, so'roq, buyruq gap)ning fonetik talablariga mos

ritm, ohang va intonatsiyadan oqilona foydalanish, eshitish texnikasini bilish, soʻzlashuv jarayonida soʻzlardagi harflar va tovushlar mutanosibligini taʼminlash boʻyicha ogʻzaki mashq qilish malaka va koʻnikmalari shakllantirilishi lozim.

Leksik bilim negizida - soʻzlarning tuzilish qoidalari, mazmunan soʻzlarning ogʻzaki va yozma matnda toʻgʻri yozish, gapirish va oʻz oʻrnida ishlatish, internatsional soʻzlarning ahamiyati kabi tushunchalarning mohiyatini bilishdan iboratdir. Shuningdek, oʻrganiladigan mavzuga oid soʻzlar, iboralarni matnda oʻz oʻrnida ishlata olish hamda toʻgʻri talaffuz etish, oʻzak asosida turli qoʻshimchalar bilan (affiksatsiya yoki soʻzlarning bir-biriga qoʻshilishi) yangi soʻzning yasashiga oid tushunchalarga ega boʻlish nazarda tutiladi[4;87].

Grammatik bilim zamirida soʻz turkumlari, ega va kesim, feʼlning oʻtgan, hozirgi, kelasi zamon shakllari, ularning grammatik xususiyatlari, aniq hamda majhul nisbatlari va sintaksisning asosiy qoidalari haqida malaka va koʻnikmalarga ega boʻlish yotadi[6;65]. Lingivistik bilimda esa sinf jamoasi muhitida, talabani darsdan tashqari boʻsh vaqtida hayotiy, sodda muloqot shakllarini oʻrganishi, tili madaniyati, madaniyatlararo aloqa shakllari, milliy va umuminsoniy qadriyatlari haqida bilim, malaka va koʻnikmaga, tolerantlik tafakkuriga ega boʻlish nazarda tutiladi.

Boshlangʻich sinflarda muloqot qilish negizida gapirish texnikasiga, madaniyatiga ega boʻlish nazarda tutiladi. Gapirish monologik hamda dialogik xarakterda boʻlib, gapirish-monologik kompetensiyasi shakl va mazmunan bir tomonlama xarakterga ega boʻlib, uning talablari boʻlajak oʻqituvchilar boshlangʻich sinf oʻquvchidan oilasi, tugʻilib oʻsgan yeri, qiziqishi, kundalik hayoti, doʻstlari, yil fasllari hamda oʻzini qiziqitirgan boshqa sodda mavzularda qisqa, aniq va savodli gapira olishi, badiiy hamda media matnlarni ifodali oʻqishini muntazam soʻrash kerak boʻladi.

Gapirish kompetensiyasi subyekt-subyekt tarzida namoyon boʻladigan talablardan iborat boʻlib, ular ikkala subyektning bir-biri bilan savol-javobi, maʼlumot berilishi, munozara, fikr almashinuvidan iboratdir. Gapirish kompetensiyada subyekt bilan oʻzaro muloqot madaniyati, tinglash, xulosa chiqarish, oʻzgalar fikrini hurmat qilish va oʻzaro hurmat, oʻz fikri va qarashlarini asosli bayon etish, maʼqullash yoki inkor etish qoidalarga boʻysunish, dialog uchun mikro va makro muhit yaratish, lingivistik qoidalarga ogʻishmay amal qilish, ziddiyatli vaziyat yaratmaslik zarur. Bu oʻrinda adolat, ilmiylik, haqqoniylik, ketma-ketlik, hayotiylik, oʻzaro hurmat, lisoniy madaniyat, erkin fikrlash kabi tamoyillarga amal qilish maqsadga muvofiqdir. Gapirish koʻnikmasida mavzuning aniqligi, ravon til, toʻgʻri ohang va talaffuz, lisoniy qoidalarga rioya etish. Faktlarning ishonchiligi, haqqoniyligi ustuvor ahamiyat kasb etadi. Nutqiy koʻnikmani oʻstirishda salomlashish, oʻzaro tanishish, kundalik hayotdagi yangiliklar haqida maʼlumot berish va olish, tabriklash, voqea-hodisalar haqida oʻzaro fikr almashish uchun mavzularga eʼtibor berish maqsadga muvofiqdir[7;83].

Yozishga oid kompetensiyada husnixat va orfografiya, punktuatsiya va orfografiya, grammatik qoidalarga rioya qilish, matn tuzilishi, yozishda talablarga tayanish taqozo etiladi. Pragmatik kompetensiya ogʻzaki va yozma nutq matnida noaniq, yangi, tushunilishi qiyin boʻlgan soʻz, gap va iboralarni qayta soʻrash vaziyatini hosil qilishdan iboratdir.

Metodist olimi Y.V.Kiselevaning fikriga koʻra, oʻqituvchining birlamchi vazifasi oʻquvchiga motivatsiya berish emas - oʻquvchida toʻgʻri oʻqishi va rivojlanishida nimalar zarur boʻlsa shularni bera olishdan iboratdir-, deya taʼkidlaydi[3;6].

Pedagog va psixolog olimlarning fikrlariga koʻra 2 xil turdagi motivatsiya, yaʼni, “ichki” motivatsiya shaxsda allaqachon mavjud boʻlgan yoki shaxsning berilgan topshiriqqa boʻlgan javobida mavjud boʻladigan motivatsiya va “tashqi” motivatsiya tashqaridan erishilgan yoki tashqi turtkidani yaralgan motivatsiyadir.

Shuningdek motivatsiyaning 4 ta asosiy kategoriyasini aniqlaydilar:

1. Faoliyatning oʻzidagi qiziqishdan kelib chiqadigan holat-ichki motivatsiya.
2. Boshqa odamlarni xursand qiladigan holat yoki vazifa - ijtimoiy motivatsiyadir.

3. Yutuq motivatsiyasi - bunda boshqalar bilan raqobatlashish maqsadida vazifalarni yaxshi bajarish.

4. Ko'makchi motivatsiya - bunda motivatsiya rag'batlantirish yoki jazolash orqali paydo qilinadi[5;38].

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida lingvistik kompetentlikni takomillashtirishda motivatsiyadan unumli foydalanishning ilmiy-metodik tizimi mavjud bo'lib, uni tarkibiy qirralarini quyidagicha ifodalash mumkin. Ushbu tizim zahirida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida lingvistik kompetentlikni takomillashtirish jarayonida:

- o'z ustida ijodiy ishlash qobiliyati rivojlanadi;
- lingvistik bilim saviyasini oshirishga maqsadli yondoshadi;
- xalqaro va mamlakatimizdagi ijtimoiy hayot tajribasini qiyosiy o'rganishga ehtiyoji rivojlanadi;
- tanlagan kasbini chuqur egallash uchun bor qobiliyatini safarbar etadi;
- axborot kommunikatsiya texnologiyasidan unumli foydalanishga ishtiyoqi shakllanadi;
- o'z-o'zini refleksiya qilish, o'z-o'ziga motivatsiya berish borasida bilim, malaka va ko'nikmalarini rivojlantirib boradi;
- bilimlarni o'zlashtirish bosqichlari: idrok, tushunish, fikrlash, umumlashtirish, mustahkamlash, xulosa qilish, tatbiq etish kabi jarayonlarni amalga oshiradi;
- psixologik mashqlar vositasida lingvistik qobiliyatni rivojlantirib borish imkoniyatiga ega boladilar;
- tanlagan kasbiga, mutaxassislik fanlariga nisbatan qiziqishi va ehtiyoji oshadi;
- darsda voqea-hodisalarga haqqoniy baho berishga o'rganadilar;
- milliy an'analar, urf-odatlar, rasm-rusumlar, qadriyatlariga nisbatan yuqori tafakkuri shakllanadi.

Demak, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida mavjud lingvistik kompetentlikni takomillashtirish ularni yetuk va o'z kasbining malakali namoyondalari bo'lib yetishishlari uchun zahiridir. Buning uchun esa ulardan umumkasbiy bilim, lingvistik qobiliyat, kasbiga bo'lgan ishtiyoq, qiziqish, o'z ustida tinimsiz izlanish, mehnat, ijtimoiy lingvistik malaka va ko'nikmalar talab etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: “O'zbekiston”, 2017.

Гулбоев А.Т. Педагогик таъхис воситасида ўқитувчилар малакасини узлуксиз ошириш. Пед. фан. ном. ...дисс. –Т.: 2010, –146 б.

Киселева Ю.В. Совершенствование профессиональной компетенции педагогов-художников в области экспертной оценки детского изобразительного творчества и поддержки детской одаренности // Корпоративный университет. Отдел по подготовке педагогических кадров художественно-эстетического цикла. Ж. М.: 2018.

To'xliyev B., M.Shamsiyeva, T.Ziyadova. “O'zbek tili o'qitish metodikasi” Toshkent. “Yangi asr avlodi” nashriyoti. 2006.

Tolipov O'. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. TToshkent.2010.

Qosimova K., Matchonov S. va b. Ona tili o'qitish metodikasi. Boshlang'ich ta'lim fakulteti talabalari uchun darslik. –T.: Noshir, 2009. –352 b.(92, 352 б)

Hamroyev A.R. Ona tili ta'limida o'quvchilarning ijodiy faoliyatini loyihalashtirish: ped. fan. dok. (DSc) ... diss. – Toshkent, 2020. – 249 b.

OLIIY TA’LIM TASHKILOTLARIDA BO’LAJAK O’QITUVCHILARNING PEDAGOGIK MAHORATINI TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI

Muallif: Kiyamov Nishon Sadikovich ¹

Affilyatsiya: Samarqand davlat universiteti professori, p.f.d. (DSc) ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14437479>

ANNOTATSIYA

Oliy ta’lim tashkilotlarida bo’ljak o’qituvchilarning pedagogik mahoratini takomillashtirish masalalari, shu jumladan, pedagogik mahorat tushunchasi, unga berilgan ta’riflar hamda uning mazmun mohichyati xususida gap boradi.

Kalit so’zlar: pedagogika, mahorat, ta’lim, o’qitish, o’qituvchi, bo’ljak o’qituvchi, takomillashtirish, faoliyat, kasbiy tarbiya.

Pedagogik maqsad o’qitish, tarbiyalash asosida ma’naviy barkamol shahsni shakllantirishni, usul tarbiyalanuvchilar obro’siga, hurmatiga sazovor bo’lishni, pedagogik mehnat ob’ektisifatida - O’qituvchining shahsi (harakteri, irodasi, hulq-odobi, tafakkuri va h.k.) Sub’ekt sifatida tarbiyalanuvchilarga ta’sir ko’rsatishni nazarda tutadi. o’qituvchi o’qituvchilarni borliq bilan tanishatirar ekan, ularga tabiat-jamiyat va tafakkur taraqqiyoti qonuniyatlari haqida tushuncha berar ekan, avvalo mana shu jarayonlarini o’z faoliyatining ob’ektiga aylantiradi. Darhaqiqat, pedagogik faoliyat- bu o’qituvchining o’quvchilarga ta’lim va tarbiya berish, vazifalarini hal qilishga qaratilgan hamda pedagogik ta’sir ko’rsatish vositalari bilan amalga oshiriladigan professional aktivligidir. O’qituvchi mazkur faoliyat jarayonida o’qitadi, yo’l-yo’riqlar ko’rsatadi, tarbiyalaydi, o’quv-tarbiya ishlarini tashkil qiladi, Prezident, hukumat farmoyishlarini targ’ibot qiladi, o’z malakasini oshirish uchun mustaqil bilim olishni rejalashtiradi, oqibat natijada o’zi ham kamol topadi, o’quvchilarni ham kamol toptiradi.

Faoliyat - atrofda olamga nisbatan insonning o’ziga hos aktiv munosabati shakli. odamnimaqsadga muvofiq va qayta o’zgartirish faoliyatning mazmunini tashkil etadi. Har qanday faoliyat maqsad, usul, natija va jarayonlardan iborat. Har qanday faoliyat singari o’qituvchilik faoliyati ham maqsad, usul, vosita, ob’ekt va sub’ekt majmuasidir. Qayd qilib o’tilganlar bevosita va bilvosita pedagogik mahoratni shakllantirish uchun vosita bo’lib xizmat qiladi. Pedagogik faoliyat aniq ko’rinishda bo’lsa o’qituvchi o’qitish, tarbiyalash va shahsiy sifatlarni rivojlantirish vazifalarini aniq hal etishga harakat qiladi. Mazkur jarayonda faoliyat aqliy-ruhiy jihatdan ta’sir ko’rsatish, natijalarni nazorat qilish, tahlil qilish va baholash hamda yangi vazifalarni belgilash uchun tayyorlanish bilan chegaralanadi. Bilimlarni o’zlashtirish natijasida o’quvchi shahsining shakllanishi va rivojlanishi ta’minlanadi. Oqibat-natijada jamiyat talabi va vazifalari bajariladi. Bunday jarayonni tashkil qilish uchun o’qituvchi o’z oldiga turgan jamiyat talabiga molik bo’lgan vazifalarni anglashi, vaziyatni tushunishi, har bir o’quvchining o’zlashtirish jarayonini rivojlantirib, shahs darajasiga ko’tarilish mezonlarini aniq ko’ra bilish imkoniyatiga ega bo’lmog’i darkor. Bu o’qituvchidan katta tajriba va bilim talab etadi. Buning uchun mahorat zarurdir. Pedagogik mahoratni egallagan o’qituvchi ko’p mehnat va kuch sarflab, yaxshi natijalarga erishadi. Yangilikka intilish, ijodkorlik doimo uning hamkori bo’ladi.

Umuman olganda, hozirgi zamon pedagogikasi hamkorlik pedagogikasi bo’lib, u o’quv yurtidagi tarbiyaviy munosabatlarning insonparvarlashuvi va demokratlashuviga yo’naltirilgan. Bunda o’quvchilar

faolligini oshirish, ularni pedagogik jarayonning ishtirokchisiga, o'qituvchining esa uning mehribon ustoziga aylantirish muhimdir. Zero, O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonunda ta'kidlanganidek, ta'lim jarayonining demokrat-lashtirish va insonparvarlashtirish, mamlakatimiz ta'lim tizimini tashkil etishning asosiy printsiplaridan biridir.

Oliy o'quv yurtlarida ixtisos tayyorlash tizimida «Pedagogik mahorat» kursini o'qitish maqsadga muvofiq bo'lib qoldi. «Pedagogika nazariyasi», «Maktabda tarbiyaviy ishlar metodikasi», «Fanlarni o'qitish uslubi», «Pedagogika tarixi» va «Pedagogik amaliyot» bilan bir katorida «Pedagogik mahorat asoslari»ni o'qitish ham bulgusi mutaxassislarni tayyorlashda, o'qituvchining malakasini oshirishda Milliy dasturning vazifalaridan biridir.

«Pedagogik mahorat» kursi o'qituvchilarni ilmiy – metodik va amaliy jixatdan tayyorlashni maksad qilib kuyadi. Uning asosiy yunalishlari : pedagogik ijodkorlik, pedagogik topkirlik, pedagogik muloqot, o'qituvchining professional sifatlari, o'qituvchi nutqi, uning o'quvchiga Har tomonlama ta'sir etish mahorati, pedagogik texnika hamda o'qituvchining tarbiyachilik mahoratidan iborat. O'qituvchi faoliyati o'z xususiyatiga kura ijodiy yunalishga ega. Shunga kura ham yuqorida sanab kursatilgan yunalishlardan tashkari, o'qituvchining o'quvchilarga ta'sir etish yo'llari, usullari, lektorlik san'ati va mahorati kabi masalalarni ham o'z ichiga oladi.

Amaliy darslarda esa o'qituvchi nutqi va fikrlash madaniyati, o'quvchiga pedagogik ta'sir etish usullari, tarbiyachining tashkilotchilik mahorati kabi masalalar urganiladi. Labaratoriya darslarida diqqat, xayolni mustaxkamlash uchun ayrim mashklar bajariladi. Labaratoriya va mustakil ish kismida pedagogik masalalar to'ziladi va uni uni yechish yo'llari o'rganiladi. Pedagogik vaziyat xosil qilinadi va bu vaziyatdan chikib ketish imkoniyatlari izlanadi.

Yuqorida sanab ko'rsatilgan amaliy ishlar o'qituvchining o'quvchilar bilan muomala qila bilish malakasini tarbiyalaydi.

«Pedagogik mahorat» kursining amaliy darslaridan bir qismi maktablarda, litseylarda, kasb – hunar kollejarida tashkil qilinadi va olgan nazariy bilimlarini mustahkamlaydi.

Pedagogik mahorat-bu o'qituvchi-tarbiyachining shunday shahsiy (bolajonligi, hayrihohligi, insonparvarligi, mehribonligi va h.k.) va kasbiy, (bilimdonligi, zukkoligi, fidoiyligi, ijodkorligi, eruditsiyasi va h.k.) fazilatlarini belgilaydigan hususiyatki, u o'z fanini chuqur va atroflicha bilishida, pedagogik-psihologik va metodik tayyorgarligida,___

O'quvchi-yoshlarni o'qitish, tarbiyalash va rivojlantirishning optimal yo'llarini izlab-topib_amaliy faoliyatida_qo'llashida namoyon bo'ladi. Shunday qilib, pedagogik mahorat egasi bo'lish uchun o'qituvchi o'z o'quv predmetini davr talablari asosida bilishi, pedagogika, psixologiya, metodika fanlarini o'zlashtirishi hamda insoniylik va fidoiylilikni o'zida tarkib toptirishga intilishi lozim. Shuni alohida qayd qilib o'tmoq zarurki, o'qituvchilik kasbi murakkab va qiyindir.

Ushbu kasbning qiyin va murakkabligi shu bilan belgilanadiki, u doimo tirik, ongli jonzot bilan muloqotda bo'ladi. Ongli va tirik jonzot esa ham aqliy, ham ruhiy, ham jismoniy jihatdan doimo rivojlanishda bo'ladi.

Shuning uchun o'quvchi bilan doimo muloqotda bo'lish, unga ta'sir ko'rsatish, undan psixologiya, tarbiya nazariyasini mukammal bilishni taqozo qiladi. Bu o'qituvchidan pedagogik-psixologik tayyorgarlikka ega bo'lish lozimligini ta'kidlaydi

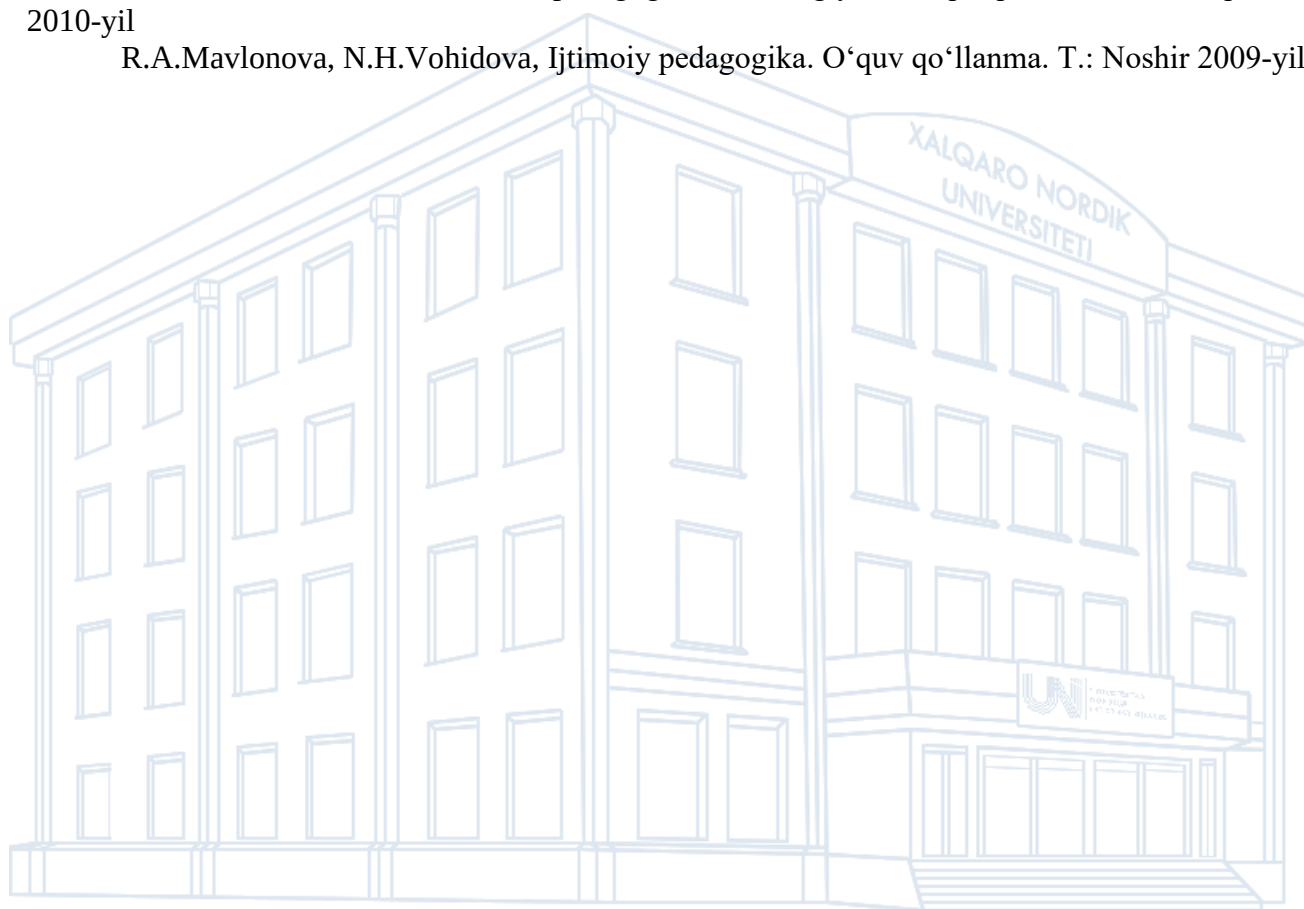
Bu fahm-farosat va bilimlarning chinakam ilmiyligi, tarbiyadagi qiyinchiliklarining engishga qodir bo'lgan nufo'zli rahbarlik bolalar qalbining qandayligini his qilish mahorati, ichki dunyosi nozik va zaif bo'lgan bola shahsiga mohirlik bilan avaylab yondahish, donolik va ijodiy dadillik, ilmiy tahlil, hayol va fantaziyaga bo'lgan qobiliyat mujassamdir.

Pedagogik mahoratga pedagogik bilimlar, fahm-farosat bilan bir qatorda pedagogik texnika sohasidagi malakalar ham kiradi, ular tarbiyaga ozroq kuch sarflab ko'prok natijalarga erishish imkonini beradi.

Har bir mohir pedagogning shunday zarur bo'lgan umumiy pedagogik malakalarni shakllantirish bilan bog'liq bo'lib, mazkur masalalarni hal qilish pedagogdan odatdan tashqari kuch-g'ayratni, qat'iyatni, tirishqoklikni, tadqiqotlarni olib borishga intilishni, yangi vaziyatga, yangi kollektivga kirish qobiliyatini, samimiyatni, to'g'rilik va halollikni, o'tkir aql-idrokni bir vositani boshqasi bilan tekshirib ko'rish malakasini talab qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

- Pedagogy and Practice: Teaching and Learning in Secondary Schools.
R.A.Mavlonova, O.To'rayeva, K.M.Xoliqberdiyev, Pedagogika. Darslik T.: O'qituvchi 2018 yil.
- R.A.Mavlonova, N.H.Vohidova, N.H.Raxmonqulova. Pedagogika nazariyasi va tarixi. Darslik T.: Fan va texnologiyalar. 2010-yil
- K.Xoshimov, S.Ochilov. O'zbek pedagogikasi antologiyasi. O'quv qo'llanma. T.: O'qituvchi 2010-yil
- R.A.Mavlonova, N.H.Vohidova, Ijtimoiy pedagogika. O'quv qo'llanma. T.: Noshir 2009-yil

TALABALARNING IJODIY QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISHDA ARTPEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR POTENSIALIDAN FOYDALANISH

Muallif: Madina Nurullayevna Nasritdinova ¹

Affilyatsiya: Fargʻona davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14437565>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada talabalarning ijodiy qobiliyatlarini shakllantirish va rivojlantirishda artpedagogik texnologiyalarning rolini tadqiq qilish masalalari koʻrib chiqilgan.

Kalit soʻzlar: artpedagogika, ijodiy qobiliyat, kreativlik, talabalar, taʼlim texnologiyalari.

Ijtimoiy hayotda kreativlikning ahamiyati oshib borayotgan bugungi kunda taʼlim tizimida ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish ustuvor vazifalardan biriga aylandi [3. – B.45-67]. Xususan, artpedagogika taʼlim jarayonida talabalarning ijodiy qobiliyatlarini shakllantirish va ularning shaxsiy salohiyatini yuzaga chiqarishda muhim ahamiyatga ega[2]. Maqolaning asosiy maqsadi talabalarning ijodiy qobiliyatlarini artpedagogik texnologiyalar yordamida samarali rivojlantirish boʻyicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqot natijalari artpedagogik texnologiyalar ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etishini koʻrsatdi. Xususan, "Gʻoyalar generatsiyasi" va "Uch I" metodi orqali talabalarning mustaqil fikrlash, tanqidiy yondashuv va innovativ gʻoyalarni ishlab chiqish qobiliyatlari sezilarli darajada oshdi.

Vizual sanʼat elementlari orqali ijodiy fikrlashni rivojlantirish, musiqiy ijodkorlik mashgʻulotlarida kreativlikni shakllantirish, teatr elementlari yordamida talabalarning emotsional intellektini oshirish kabi artpedagogik vositalardan foydalanish mumkin[1].

Artpedagogika vositalari ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishning eng samarali usullaridan biri hisoblanib, "Gʻoyalar generatsiyasi" va "Uch I" metodini joriy qilish orqali ijodiy va tanqidiy fikrlash koʻnikmalarini rivojlantirish imkoni yaratildi.

Tadqiqot natijalari artpedagogik texnologiyalar talabalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda samarali ekanligini isbotladi. Bunda, artpedagogika vositalari nafaqat talabalarning kreativlik darajasini oshirishga, balki ularning shaxsiy salohiyatini toʻliq yuzaga chiqarishga yordam berdi. Quyidagi asosiy xulosalarga kelindi:

Artpedagogika vositalari ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishda innovatsion yechimdir:

Tadqiqot jarayonida talabalarning faol ishtiroki, ularning mustaqil fikrlashga boʻlgan intilishi va yangi gʻoyalarni izlab topish qobiliyati shakllandi. Bu jarayonda vizual sanʼat, musiqa va teatr elementlari kabi artpedagogik texnologiyalar qoʻllanildi. Mazkur usullar ijodiy jarayonning hayajonli va motivatsion muhitini yaratib, talabalarning qiziqishlarini kuchaytirdi.

Artpedagogika jarayonida talabalarning jamoaviy loyihalarda ishtirok etishi ularning ijtimoiy koʻnikmalarini rivojlantirdi. Ular oʻzaro hamkorlik qilishni, umumiy maqsadlarga erishish uchun moslashish va tanqidiy fikr bildirishni oʻrgandilar. Bu nafaqat ijodiy qobiliyatlarga, balki talabalarning shaxsiy rivojlanishiga ham ijobiy taʼsir koʻrsatdi.

Artpedagogik texnologiyalar orqali talabalar nafaqat texnik ko'nikmalarga, balki o'z his-tuyg'ularini boshqarish va atrofdagi insonlarning his-tuyg'ularini tushunish qobiliyatiga ega bo'ldilar. Teatr elementlari, musiqa interpretatsiyalari va ijodiy ijro jarayonida emotsional intellekt mustahkamlandi.

Tavsiyalar:

Pedagoglarni qayta tayyorlash dasturlariga artpedagogika asosidagi innovatsion texnologiyalarni qo'shish zarur. Bu ularning o'quv jarayonida talabalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Oliy ta'lim muassasalarida artpedagogik texnologiyalarni faol joriy qilish uchun maxsus o'quv rejalarini ishlab chiqish zarur. Bunda vizual san'at, musiqa, teatr, va multimedia vositalari ta'lim jarayoniga qo'shilishi kerak.

Talabalar uchun ijodiy maydonchalar, studiyalar va interaktiv loyiha jarayonlarini tashkil etish ularning kreativ fikrlash qobiliyatini yanada rivojlantirishi mumkin.

Artpedagogika vositalarining turli ta'lim darajalaridagi samaradorligini baholash bo'yicha ilmiy tadqiqotlarni yanada chuqurlashtirish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Dewey, J. Art as Experience. New York: Minton, Balch & Company. (1934).

Gardner, H. Multiple Intelligences: New Horizons in Theory and Practice. Basic Books. (2006).

Smith, J. A., & Beatty, J. Creative Pedagogy in Higher Education. Journal of Educational Innovation, 25(3), 45-67. (2018).

Vygotsky, L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press. (1978).

TIJORAT BANKLARIDA IPOTEKA KREDITLASHNING AMALDAGI HOLATI TAHLILI

Muallif: Mardiev Akrom Djumaboevich ¹

Affilyatsiya: Xalqaro Nordik universiteti mustaqil izlanuvchisi ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14437653>

ANNOTATSIYA

Ipoteka kreditlash tizimi tijorat banklarining asosiy moliyaviy xizmatlaridan biri bo‘lib, mamlakat aholisini uy-joyga bo‘lgan ehtiyojlarini qondirishda muhim rol o‘ynaydi. Ushbu maqolada tijorat banklarida ipoteka kreditlash amaliyotining amaldagi holati tahlil qilinadi. Maqolaning asosiy maqsadi O‘zbekiston Respublikasi ipoteka kredit ajratish jarayonida muammolarni aniqlash va bu muammolarni bartaraf etish bo‘yicha takliflar berish hisoblanadi.

Kalit so‘zlar: Ipoteka kreditlari, imtiyozli kreditlar, o‘shish dinamikasi, aholi turmush tarzi.

O‘zbekistonda 2010-2023-yillarda aholi soni 7,7 mln. kishiga ko‘paydi, yiliga o‘rtacha 590 ming kishiga yoki 1,8 foizga ko‘payganligini ko‘rishimiz mumkin. Bu o‘z navbatida uy-joyga bo‘lgan ehtiyojni yanada ortishiga olib keladi. 2000-2023 yillar davomida mamlakatimizda tug‘ilishlar soni o‘limlar sonidan doimiy ravishda ko‘p bo‘lib kelgan, bu aholining tabiiy o‘shishini ko‘rsatadi. Aholining tabiiy o‘zgarishi yillar davomida, ayniqsa so‘ngi yillarda sezilarli darajada oshib bormoqda, bu yosh aholining o‘sayotganidan dalolat beradi. Bunday demografik tendensiya uy-joy bozori uchun ijobiy ko‘rsatkich hisoblanadi, chunki yosh aholi sonini oshishi, ayniqsa birinchi marta uy sotib oluvchilar sonining ko‘payishi oxir-oqibat yangi uy-joylarga bo‘lgan talabni oshiradi.

2010-2023 yillar mobaynida tabiiy o‘shish darajasi bo‘yicha Samarqand (970,9 ming kishi), Qashqadaryo (863,4 ming kishi) va G‘arg‘ona (825,9 ming kishi) viloyatlari eng yuqori ko‘rsatkichlarni qayd etdi. Aholi sonining nisbatan kamligi sababli Navoiy va Sirdaryo viloyatlarida aholining tabiiy o‘shishi nisbatan pastroq (mos ravishda 220,6 ming va 191,7 ming kishi) hisoblanadi. Aholi sonining o‘zgarishiga ta’sir etuvchi omillardan yana biri bu migratsiya ko‘rsatkichidir.

Mamlakatga xorijdan ko‘chib keluvchilar va xorjga ko‘chib ketuvchilar sonining o‘zgarishi ham demografik vaziyatga ta’sir etadi. Migratsiya ko‘rsatkichlarini tahlil qiladigan bo‘lsak, 2010-2023 yillar davomida mamlakatimizga 29,1 ming kishi xorijdan ko‘chib kelgan bo‘lsa, 375,5 ming kishi xorjga ko‘chib ketgan. 2010 yildan beri respublika aholisi migratsiya sababli 1,2 foizga kamaygan bo‘lsada, tabiiy ushish sababli 26,4 foizga ko‘paygan.

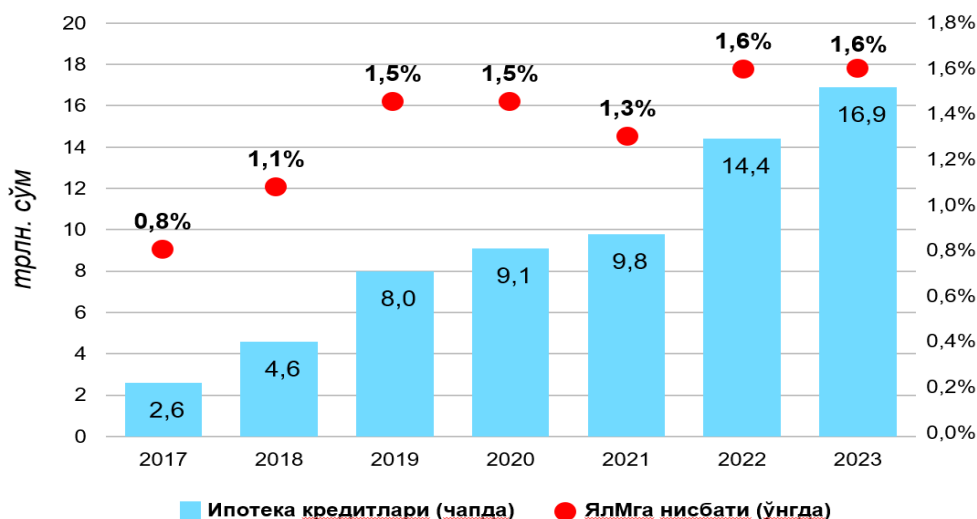
Hisob-kitoblarga ko‘ra, 2024-2040 yillarda O‘zbekiston aholisi yiliga o‘rtacha 1,7 foizga ko‘payib, 2040 yilga borib 48 mln.kishiga yetishi prognoz qilinmoqda. Xususan, 2040 yilda Samarqand va Qashqadaryo viloyatlarida aholi soni 2023 yilga nisbatan 1,5 mln.kishiga ko‘payishi kutilayotgan bo‘lsa, Farg‘ona vodiysi aholisi 14,0 mln.kishiga yetishi prognoz qilinmoqda.

O‘zbekistonda uy-joy sohasidagi islohotlarni samarali tashkil etish, ipoteka krediti bozorini yanada rivojlantirish hamda tijorat banklari tomonidan o‘z mablag‘lari hisobidan ajratilgan ipoteka kreditlarini qayta moliyalashtirish mexanizmlarini amaliyotga keng joriy qilish maqsadida bir qancha ishlar amalga oshirilmoqda.

Jumladan, ipoteka kreditlari, ayniqsa davlat dasturlari doirasida past daromadli oilalar va birinchi marta uy sotib oluvchilar uchun mo‘ljallangan imtiyozli ipoteka kreditlari uy-joyga bo‘lgan talabni

o'shiradi, chunki ushbu kreditlar ko'proq odamlarga uy sotib olish imkonini beradi. Masalan, tijorat banklar tomonidan 2023 yilda 68 395 nafar mijozga 16 850,9 mlrd.so'm hamda joriy yil 6 oy davomida 31 900 nafar mijozga 8 536,3 mlrd.so'm ipoteka kredit mablag'lari ajratilganligini ko'rishimiz mumkin. Past foiz stavkalari yoki davlat tomonidan kafolatlanadigan kreditlar kabi imtiyozlar uy-joyga ega bo'lishni ancha arzon bo'lishini ta'minlaydi.

2017-2023 йилларда ажратилган ипотека кредитлари

Hozirda ipoteka kreditlarini moliyalashtirish Iqtisodiyot va moliya vazirligi mablag'lari, banklarning o'z mablag'lari, davlat budjetidan ajratilgan mablag'lar hamda O'zbekiston Iptekani qayta moliyalashtirish kompaniyasi mablag'lari hisobiga amalga oshirilmoqda. 2023 yilda Iqtisodiyot va moliya vazirligi mablag'lari hisobidan ajratilgan ipoteka kreditlari hajmi 8,66 trln.so'mga yetib, jami ajratilgan kreditlarning 51,4 foizini tashkil etdi. Ushbu ko'rsatkichlar 2022 yilda mos ravishda 8,5 trln.so'm va 59,2 foizni, 2021 yilda 4,85 trln.so'm va 49,5 foizni tashkil etgan edi. Davlat budjetidan ajratilgan mablag'lar hisobidan berilgan ipoteka kreditlari hajmi 2021 yildagi 2,12 trln.so'mdan (21,7 foiz) 2023 yilda 897 mlrd.so'mgacha (5,3 foiz) kamaydi.

Ipoteka kreditlarini moliyalashtirishda banklarning o'z mablag'larining ulushi sezilarli darajada ortib bormoqda. 2021 yilda ushbu ko'rsatkich 8,9 foiz bo'lgan bo'lsa, 2022 yilda 26,3 foiz va 2023 yilda 33,9 foizga yetdi. Bu esa, o'z navbatida, bank sektorining ko'chmas mulk bozorida faolligi va roli yil sayin mustahkamlanib borayotganligini ko'rsatadi. 2023 yilda O'zbekiston Iptekani qayta moliyalashtirish kompaniyasi mablag'laridan berilgan ipoteka kreditlari 1,58 trln.so'mga yetib, jami ipoteka kreditlaridan ulushi 9,4 foizni tashkil yetdi.

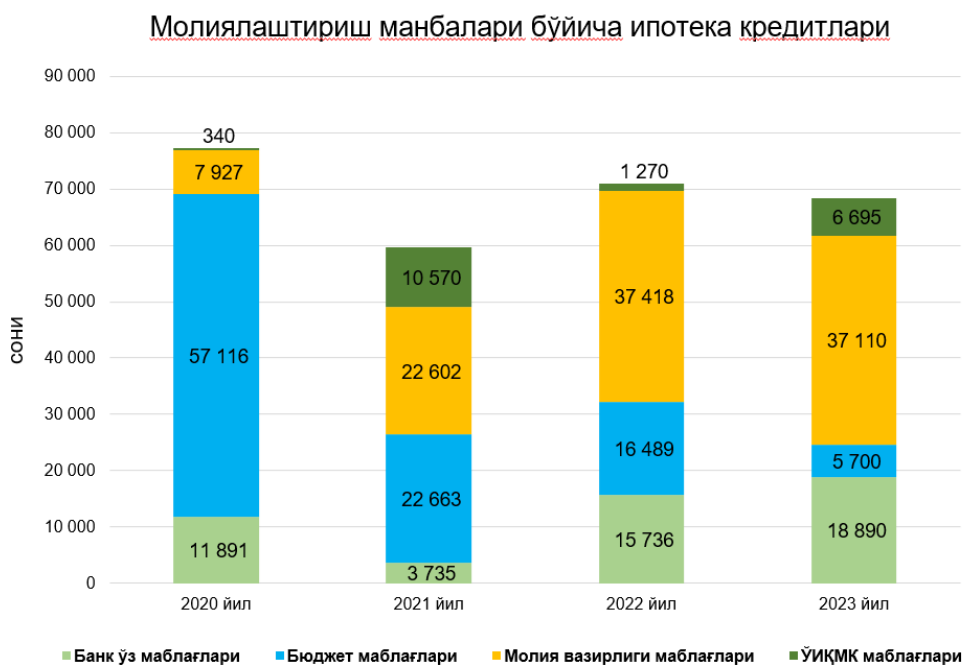
So'nggi yillarda ipoteka kreditlarini moliyalashtirishda tijorat banklarining o'z mablarining ulushi ham sezilarli darajada ortib bormoqda. 2021 yilda banklar o'z mablag'lari hisobidan 867 mlrd.so'm (jami ipoteka kreditlarining 8,9 foizi) miqdorida ipoteka krediti ajratgan bo'lsa, 2022 yilda ushbu ko'rsatkich 3,79 trln.so'm (26,3 foiz), 2023 yilda 5,72 trln.so'mga yetdi. Ushbu raqamlar esa bank sektorining ko'chmas mulk bozorida faolligi va roli yil sayin mustahkamlanib borayotganligini ko'rsatadi.

2023 yilda birlamchi bozorga berilgan ipoteka kreditlari hajmi (9,77 trln.so'm) 2022 yilga (10,78 trln.so'm) nisbatan 9,4 foizga kamaydi.

Ushbu davrda ikkilamchi bozorga berilgan kreditlar hajmi esa 97,3 foizga (3,59 trln.so'mdan 7,08 trln.so'mga) ko'paydi.

2020-2023 yillarda jismoniy shaxslarga respublika bo'yicha jami 276 ming ortiq ipoteka kreditlari ajratildi (2020 yilda - 77 274 ta, 2021 yilda - 59 570 ta, 2022 yilda - 70 913 ta va 2023 yilda – 68 395 ta).

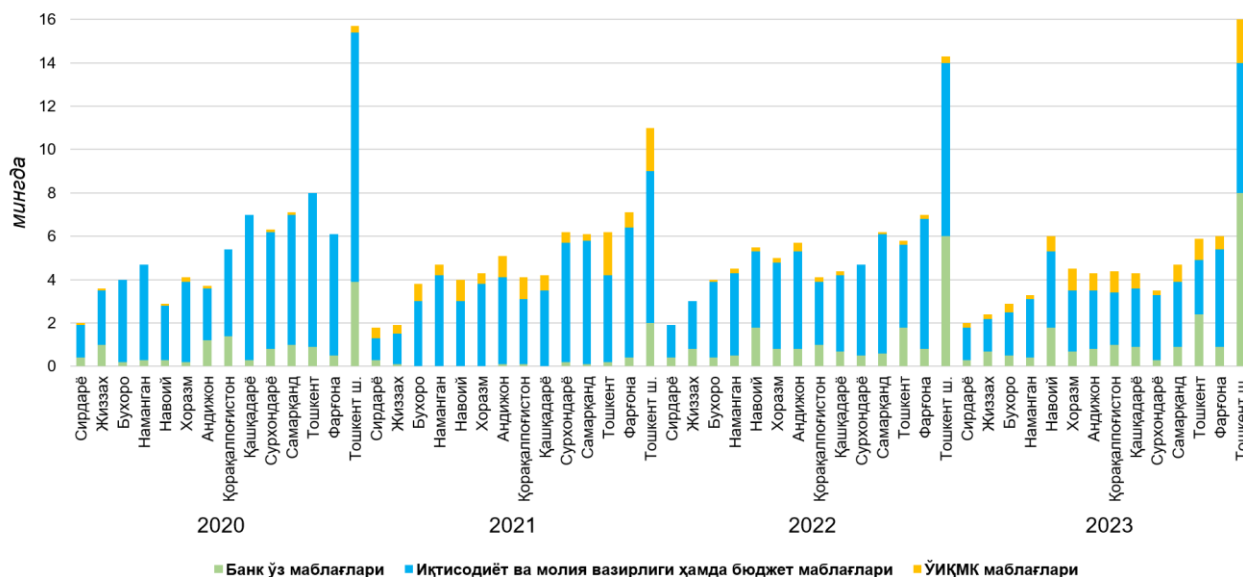
Shuni alohida ta'kidlash kerakki, budget mablag'lari hisobiga berilgan kreditlar soni yildan yilga kamayib borayotgan bo'lsa, Iqtisodiyot va moliya vazirligi mablag'lari hamda banklarning o'z mablag'lari hisobidan berilgan kreditlar soni sezilarli darajada ko'paygan.

Xususan, 2020 yilda jami ajratilgan 77 274 dona ipoteka kreditlarining 10,3 foizi (7 927 ta) Iqtisodiyot va moliya vazirligi mablag'lari hisobiga, 15,4 foizi (11 891) banklarning o'z mablag'lari evaziga berilgan bo'lsa, 2023 yilda ushbu ko'rsatkichlar mos ravishda 54,3 foiz (37 110 ta) va 27,6 foizni (18 890 ta) tashkil qildi. Shuningdek, 2020 yilda ajratilgan ipoteka kreditlarining 0,44 foizi (340 ta) O'zbekiston Ipotekani qayta moliyalashtirish kompaniyasi mablag'lari hisobiga ajratilgan bo'lsa, 2023 yilga kelib ushbu manbalar hisobidan ajratilgan kreditlar ulushi 9,8 foizga (6 695 ta) yetdi. Jami ajratilgan ipoteka kreditlarining hududlar kesimidagi tahlili shuni ko'rsatmoqdagiki, Ipoteka bozorining o'rtacha 20 foizdan ortig'i Toshkent shahri hududiga to'g'ri keladi. Xususan, 2020 yilda jami ajratilgan ipoteka kreditlarining 20,4 foizi (15 744 ta), 2021 yilda 18,0 foizi (10 737 ta), 2022 yilda 20,0 foizi (14 152 ta) va 2023 yilda 22,2 foizi (15 161 ta) Toshkent shahrida uy-joy sotib olish uchun berilgan. Lekin, shu o'rinda aytib o'tish kerakki, Toshkent shahrida berilgan ipoteka kreditlarining katta qismi banklarning o'z mablag'lari hisobidan ipoteka kreditlari hissasiga to'g'ri keladi va ushbu ko'rsatkich yildan yilga oshib bormoqda (2021 yilda – 17,4 foiz, 2022 yilda – 41 foiz, 2023 yilda 49,1 foiz). Qolgan hududlarda ushbu ko'rsatgiz o'rtacha 14,3 foizni tashkil etadi.

Toshkent shahrida tijorat ipoteka kreditlaridan foydalanish darajasining ortib borayotgani ko'plab iqtisodiy, ijtimoiy va bozor omillarining majmuasi bilan bog'liq. Davlat tomonidan taqdim etiladigan imtiyozli kreditlarning cheklanganligi, tijorat banklarining mahsulotlari va marketing strategiyalari, shuningdek shahar demografikasi va iqtisodiy sharoitlari ushbu tendensiyani tushunishda muhim omillar hisoblanadi.

2020-2023 йилларда ажратилган ипотека кредитлари soni

Misol uchun, Toshkent shahrida ko'chmas mulk bozori juda foal va narxlar tez-tez o'zgarib turadi. Bunday sharoitda, sarmoyadorlar va xaridorlar tezroq harakat qilishni va moliyaviy mablag'larni tezroq ta'minlashni istashlari mumkin, bu esa uy-joy sotib olishda tijorat kreditlarini afzal ko'rishga olib kelishi mumkin.

Shudan tashqari, shaharda aholining zichligi yuqori va uy-joyga talab katta. Shuningdek, Toshkentda ish haqi va turmush darajasi mamlakatning boshqa hududlariga qaraganda yuqoriligi fuqarolarga yuqori foiz stavkalari bo'lsa ham, tijorat banklaridan kredit olish imkonini berishi mumkin.

Ikkilamchi bozorga ajratilgan ипотека kreditlarining jami ипотека kreditlaridagi ulushi 2022 yildagi 25,2 foizdan 2023 yilda 41,2 foizga yetdi (2021 yilda – 22,4 foiz). Hududlar kesimida ikkilamchi bozorga berilgan kreditlar sonidagi eng yuqori o'sish Qoraqalpog'iston Respublikasi (101,5 foiz), Toshkent viloyati (82,2 foiz), Samarqand viloyat (71,2 foiz) hamda Toshkent shahrida (69,3 foiz) kuzatildi. 2023 yilda birlamchi bozordan yangi uy-joy sotib olish uchun ajratilgan ипотека kreditlari soni respublika bo'yicha barcha viloyatlarda sezilarli darajada kamaydi, jumladan Toshkent viloyatida 42,1 foizga, Samarqand viloyatida 35,1 foiz, Farg'ona viloyatida 33,8 foizga kamaydi.

Iпотека kreditlari sonining uy-joy oldi-sotdi shartnomalari soniga nisbatan aholi tomonidan ko'chmas mulk sotib olishda ипотека kreditlari yoki o'z mablag'laridan foydalanish darajasini ko'rsatadi.

2020-2023 yillarda jismoniy shaxslarga ajratilgan ипотека kreditlari soni va jismoniy shaxslar tomonidan turar joylarni oldi-sotdi qilish bo'yicha amalga oshirilgannotarial harakatlar soni shuni ko'rsatmoqdaki, Toshkent shahri va Toshkent viloyatida o'rtacha hisobda uy-joy sotib oluvchi har beshinchi kishi ипотека kreditlariga murojaat qilayotgan bo'lsa, Surxondaryo viloyati, Qoraqalpog'iston Respublikasi, Qashqadaryo va Xorazm viloyatlarida esa uy-joy oldi-sotilarining salkam yarmi ипотека kreditlari hisobiga moliyalashtirilmoqda.

Ta'kidlash kerakki, 2020-2023 yillarda uy-joy sotib olishda ипотека kreditining o'rni kamayib bordi. Misol uchun, 2020 yilda Surxondaryo viloyatida ипотека kreditlari sonining uy-joy oldi-sotdilari soniga nisbati 75 foizni tashkil etgan bo'lsa, ushbu ko'rsagich 2021 yilda 48 foizgacha, 2022 yilda 44 foizgacha va 2023 yilda 35 foizgacha kamaydi. Bu esa aholi tomonidan uy-joy sotib olishda moliyalashtirish manbasi sifatida o'z mablag'laridan toboro ko'proq foydalanilayotganidan dalolat beradi.

Tijorat banklarida ipoteka kreditlashning amaldagi holati tahlili keng qamrovli mavzudir. Quyidagi xulosa va takliflar bu jarayonni mustahkamlashda yordam berishi mumkin:

ipoteka kreditlari, ayniqsa davlat dasturlari doirasida past daromadli oilalar va birinchi marta uy sotib oluvchilar uchun mo'ljallangan imtiyozli ipoteka kreditlari uy-joyga bo'lgan talabni sezilarli darajada oshishiga olib kelgan. Imtiyozli ipoteka kreditlari aholining uy sotib olish imkoniyatlarini oshiruvchi asosiy omillardan biri bo'lib qolmoqda. 2017 yilda aholiga ajratilgan ipoteka kreditlari hajmi 2,6 trln.so'mni tashkil yetib, nominal YaIMga nisbatan 0,8 foiz bo'lgan bo'lsa, 2023 yilda ushbu ko'rsatkichlar mos ravishda 16,9 trln.so'm va 1,6 foizga yetdi. Bu yesa

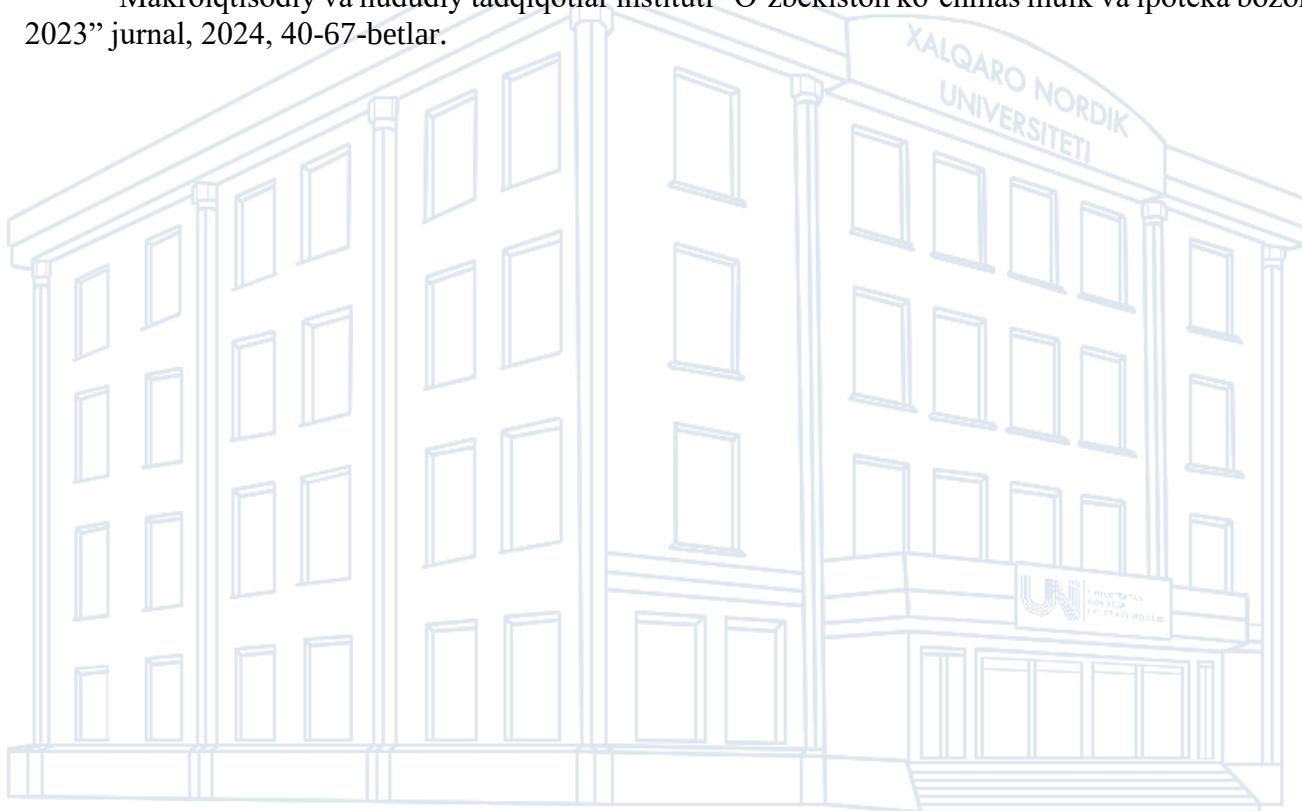
2023 yilda aholiga ajratilgan ipoteka kreditlari hajmi 2017 yilga nisbatan 6,4 barobarga ko'payganligini ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Karimov S. "Ipoteka kreditlash asoslari". Toshkent: "Fan va texnologiya" nashriyoti, 2020.

Ipoteka kreditlashning xalqaro tajribasi va O'zbekistonda joriy etish imkoniyatlari". "Moliyaviy tahlil" jurnali, 2021, №1, 65-80-betlar.

Makroiqtisodiy va hududiy tadqiqotlar instituti "O'zbekiston ko'chmas mulk va ipoteka bozori 2023" jurnal, 2024, 40-67-betlar.

DARSNING SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING AFZALLIKLARI

Muallif: Mingyasharova Sevara Abdulla qizi ¹

Affilyatsiya: Termiz davlat muhandislik va agrotexnologiyalar universiteti o‘qituvchisi ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14437847>

ANNOTATSIYA

Maqolada yosh avlodni zamonaviy bilimlar bilan ta'minlash va jahondagi o'z tengdoshlari bilan raqobatlasha oladigan kuchli bilimlar egasi etish, ta'lim-tarbiya sohasidagi innovatsiyalarni o'qituvchilar o'rtasida rivojlantirishning muhimligi bayon qilinmoqda. O'qituvchilarning innovatsion kompetensiyasini rivojlantirish uchun yangi texnologiyalarni o'rganish, o'quvchilarning kreativligini oshirish, muammolarni echish va ishlab chiqish, so'nggi ma'lumotlarni doimo kuzatish kabi harakatlar qo'llashni tavsiya qiladi.

Kalit so'zlar: kasbiy kompetentlik, innovatsiya, o'qituvchi, kasbiy, zamonaviy, kreativlik, salohiyat, adaptasiya, kompetent, konseptual, bilim, malaka, ko'nikma.

Ta'lim tizimida sodir bo'layotgan o'zgarish va yangilanishlar talabalarga yangi bilim, ko'nikma va malakalarni berish bilan bir qatorda, yoshlarimizning o'ziga va boshqa insonlarga, jamiyatga, davlatga, tabiatga nisbatan o'zgarishini, vatanparvarlik g'oyalarini ongiga va qalbiga singdirishni ham ko'zda tutadi. Demak, oliy ta'lim faoliyati asosan talabalarimizni demokratik jamiyatda mustaqil fikrlaydigan, o'z dunyoqarashiga ega man'aviy komil shaxs bo'lib shakllanishiga qaratilgan bo'lishi lozim.

Kasbiy kompetentlikni oshirishda pedagogik texnologiyaning o'ziga xos xususiyati shundan iboratki, unda o'quv maqsadlariga erishishni kafolatlaydigan o'quv jarayonini loyihalashtiriladi va buning natijasida talabalarning kasbiy faoliyatda yutuqqa erishish ko'rsatkichi oshiriladi. Texnologik yondoshuv, eng avvalo, tasvirlash emas, balki loyihalashtirilgan natijalarni amalga oshirish imkonini beruvchi amaliy ko'rsatmali tuzilmada o'z ifodasini topadi. Maqsadga yo'naltirilganlik, oraliq natijalarni tashxisli tekshirib borish, ta'limni alohida o'qitish lavhalariga ajratish kabi usullar hozirgi kunga kelib qayta-qayta takrorlash mumkin bo'lgan ta'lim texnologiyasi g'oyasida mujassamlangan.

Ta'lim tizimini isloh qilishdagi ilmiy tadqiqotni o'tkazishda quyidagi tadqiqot metodlaridan foydalanildi:

- ilg'or o'qituvchilarning darslarini kuzatish, tajriba orttirish va tahlil qilish;
- professor-o'qituvchilar va talabalar bilan suhbat, anketa so'rovi o'tkazish.

O'qitishning interfaol texnologiyalari – bu ta'lim oluvchilarning o'quv materiallarini o'zlashtirishdagi jarayonlarda faol bilishga oid va amaliy faoliyatga undaydigan texnologiyalardir. O'qituvchilarning bilishga oid faoliyati yangi ma'lumotlarni o'zlashtirishga bo'lgan intilish, qiziqish, shaxsiy va jamoaviy topshiriqlarni bajarishga intilish, atrofdagilarning faoliyatiga intellektual-emotsional javob berishni anglatadi [3.66].

O'qituvchilarning kasbiy kompetentligini tarbiyalashda pedagogik texnologiyalari alohida ahamiyat kasb etadi. Pedagogik texnologiya – o'quv jarayonini harakatlantiruvchi kuch va oldindan belgilab qo'yilgan aniq maqsad yo'lidan o'qituvchining kasbiy faoliyatini yangilovchi va ta'limda yakuniy natijani kafolatlaydigan tadbirlar majmuasi. O'qituvchi faoliyatidagi barcha jarayonlar pedagogik texnologiyalar deyiladi. Yangi pedagogik texnologiyadan kutilgan maqsad nima, uning afzalliklari,

darsning samaradorligini oshirish tamoyillari nimadan iborat degan savolga quyidagicha hosilalar asosida javob berish mumkin [4.143].

Yuqoridagi fikirlarga tayanilgan holda darsning samaradorligini oshirishda pedagogik texnologiyalarning afzalliklarini quyidagi mulohazalarda ko'rishimiz mumkin. Jumladan:

yangi pedagogik texnologiya eng qulay va sodda usul; mustaqil fikrlashni o'rgatadi; ko'p tarmoqli; sodda va oson; esda qolishi kuchli; bilim boyligini oshiradi; vaqtdan yutamiz; qiziqarli o'tadi; darsning samaradorligini oshiradi; dunyoqarashni oshiradi; tafakkurni rivojlantiradi; talabalarni diqqat - e'tiborini tortadi; har bir talaba bilan individual munosabat paydo bo'ladi; xotirani kuchaytiradi; izlanishga Chorlaydi; talabalarni o'z ustida ishlashga da'vat etadi.

Hozirda barcha ta'lim tizimi oldiga qo'yilayotgan talablarga ko'ra bo'lajak kadrlarni kasbiy-kommunikativ faoliyatga tayyorlashni takomillashtirish, ya'ni ularda kasbiy malaka, o'zgaruvchan sharoitga tez moslashish qobiliyati, kommunikativ kompetenlik, o'zining kommunikativ bilimlarini doimiy ravishda to'ldirib borish talab etiladi. Talabalarda kommunikativ bilimlardan ijodiy foydalanish ko'nikmalari rivojlangan bo'lishi lozim. Buning uchun esa oliy ta'lim jarayonidan talabalarni kommunikativ faoliyatga tayyorlab borish, ularda turli kompetentsiyalarni shakllantirish maqsadga muvofiq [5.367]

Zamonaviy ta'lim jarayoni bu talabalarga faqat bilim berish, ularda fikrlash qobiliyatini rivojlantirish, olingan bilimlardan foydalanish bo'yicha o'quv ko'nikmalarini shakllantirishdan iborat bo'lmay, balki ularga mustaqil ravishda kerakli axborotlarni qidirib topish, o'zlashtirish shakllari, usullari, vositalarini o'rgatishdan iborat [1]. Bakalavriat bosqichidagi talabalarda mustaqil bilimlarini zamon talabiga moslashtirib borish, ma'lumotlar oqimi ichidan kerakligini ajratib olish va ma'lumotlarni qayta ishlash, tahlil qilish qobiliyatlarini shakllantirish ularning keyingi bosqichdagi faoliyatlarini amalga oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi [2].

Ta'kidlash joizki, hozirgi kunda talabalarga turli fanlarni o'qitishda kompetentsiyaviy yondashuv keng tatbiq etilmoqda [4]. Shuningdek, ularga fanga oid bilim, ko'nikma, malakalar berishning o'zi etarli emasligi, hosil qilingan bilim, ko'nikma va malakalarni turli vaziyatlarda amaliy qo'llashni shakllantirib borish lozim ekanligi o'z isbotini topdi. Shu sababdan kompetentsiyalarga bo'lgan talab uzluksiz ta'limning barcha bosqichlariga kirib bordi hamda amalda foydalanilmoqda.

Xulosa. Ta'lim va tarbiya masalasi bir necha ming yillik asosga ega bo'lsa-da, zamonaviy axborot almashish vositalari hamda elektron qo'llanmalar ta'lim tizimida keng qo'llanilishi kengayib borishi natijasida, doimiy tarzda zamoviy talablariga moslashib, fan-texnika yutuklariga hamohang ravishda takomillashib boradigan jarayon hisoblanadi [6]. Hozirgi vaqtda innovatsion ta'lim tizimining barpo etilishi, o'quv jarayoniga pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari yutuqlaridan o'z o'rnida va samarali foydalanish bilan chambarchas bog'liq. Bu ayniqsa o'qitish jarayonida pedagogik texnologiyalar, o'qitishni innovatsion metodlar bilan bir qatorda axborot-telekommunikatsiya texnologiyalarga asoslangan o'qitishning yangi shakl, vositalaridan foydalanishga asoslangan. Bugungi kun bo'lajak mutaxassislariga faqatgina tayyor bilimlarni berib qolmay, ularga elektron-axborot hamda raqamli texnologiya manbalaridan foydalanishni o'rgatish, zamonaviy texnologiyalarni ixtiro qilish usullari hamda vositalarini yaratish bugungi kunning muhim masalalardan hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Sh. M. Mirziyoyev Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz 1-jild «O'zbekiston» Toshkent-2020, 12-bet

Muslimov N.A., Urazova M.B., Eshpulatov Sh.N. (2013). Kasb ta'limi o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyasi. - T.: Fan va texnologiya nashriyoti.

Nizomxonov S.A., Madaminov I. Pedagogning kasbiy faoliyatida axborot kommunikativ kompetentlikni oshirish yo'llari. // Zamonaviy ta'lim» jurnali, 2014, №10.

Mingyasharova S.A. “System of development of professional competences of future engineers in an informed educational environment”// Eurasian journal of mathematical theory and computer sciences. –2023y.- 143b.

Mingyasharova S.A., Mamanov J.H. “Bo‘lajak informatika fani o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish” T.: 2023y.-367b.

Mingyasharova S.A. “Oliy ta’lim muassasalarida zamonaviy texnologiyalardan foydalanish jarayonida kasbiy kompetensiyani shakllantirish mexanizmlari” Nukus. 2024y – 183b.

MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTI PEDAGOGLARINING HAMKORLIKDAGI ISH FAOLIYATINI NAZARIY ASOSLARI

Muallif: Shahnozaxon Boymirzayeva Olimjon qizi ¹, Mirzaaxmedova Xonzoda Miraxmad qizi ²

Affilyatsiya: Qo‘qon universiteti o‘qituvchisi ¹, Qo‘qon universiteti talabasi ²

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14437939>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada maktabgacha ta’lim tashkiloti pedagoglarining hamkorlikdagi ish faoliyatini nazariy asoslari, maktabgacha ta’lim tashkiloti pedagoglarining hamkorlikdagi ish shakllari, ularni rivojlantirish usullari, texnologiyalari haqida ma’lumotlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: hamkorlik, ota-onalar yig‘ilishi, pedagog, ustoz-shogirt, metod, pedagogik texnologiya, individual yondashuv.

Maktabgacha ta’lim tizimi – bolalarning ilk ta’lim va tarbiya bosqichi bo‘lib, aynan shu davrda ularning asosiy rivojlanish jarayonlari, o‘quv va ijtimoiy ko‘nikmalari shakllanadi. Maktabgacha ta’lim pedagoglarining hamkorligi esa ta’lim jarayonining sifatini oshirish, yangi pedagogik metodlarni amaliyotga joriy etish va o‘quvchilarning individual ehtiyojlarini yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Pedagoglarning o‘zaro hamkorligi, o‘quvchilarga yuksak sifatli ta’lim berishning poydevorini yaratadi. Ushbu maqolada pedagoglarning hamkorlik ishlari va uning samaradorligi haqida ilmiy nuqtai nazardan bahs yuritiladi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlari mutaxassislarining hamkorlikdagi ish faoliyatini takomillashtirish, maktabgacha yoshdagi bolalarning maktab ta’limiga o‘tishi hamisha uning hayoti, axloqi, qiziqish va munosabatlarida jiddiy o‘zgarishlarni yuzaga chiqaradi. Shuning uchun maktabgacha yoshdagi bolalarni maktabgacha ta’lim tashkilotida yoki oilada maktab ta’limiga tayyorlash, uni murakkab bo‘lmagan bilim, ko‘nikma va malakalar bilan tanishtirish kerak bo‘ladi. Bunday tanishtiruv moslashuv davrining jiddiy qiyinchiliklaridan xalos bo‘lishga yordam beradi.

Maktabgacha ta’lim sog‘lom, har tomonlama yetuk bolalarni tarbiyalash uchun zarur tashkiliy, uslubiy, psixologik, pedagogik shart-sharoit yaratadi, bolalarni maktabda muntazam ravishda ta’lim olishga tayyorlash ota-onalarga yordam beradi. So‘ngi yillarda maktabgacha ta’lim tizimini takomillashtirish, ta’lim tarbiya mazmuni shakli vosita va metodlarini yangilashga alohida e’tibor berilmoqda.

Maktabgacha ta’limda pedagoglarning birgalikda ishlashlari muhim rol o‘ynaydi. Kollektiv o‘qitish, pedagoglarning bir-birining tajribalari bilan tanishishi, yangi pedagogik texnikalarni o‘zlashtirish va o‘z bilimlarini boshqalar bilan baham ko‘rishi ta’limning sifatini oshiradi. Bu, pedagoglarni bir-birini qo‘llab-quvvatlashga va o‘rganishga undaydi.

Pedagogika fanlari doktori N.R. Beshimovanning fikriga ko‘ra “Pedagoglarning bir-birini qo‘llab-quvvatlashi, o‘zaro fikr almashishi va bir-birining tajribasidan o‘rganishi maktabgacha ta’lim tizimining samaradorligini oshiradi.”

Pedagoglar o‘rtasida hamkorlikni mustahkamlash uchun pedagogik jamiyatlar va guruhlar tashkil etilishi tavsiya etiladi. Bu guruhlar pedagoglarning o‘zaro bilim almashishini, bir-birini qo‘llab-quvvatlashini va yangi pedagogik metodlarni ishlab chiqish imkonini beradi. Bunday guruhlar

pedagoglarning professional o'sishiga yordam beradi. A.T. Xushvaqtovaning fikriga ko'ra "Pedagogik jamiyatlar ta'limda innovatsiyalarni rivojlantirish uchun muhimdir. O'qituvchilar o'zaro fikr almashganda, yangi pedagogik metodlar va texnologiyalarni yaratish imkoniyatiga ega bo'ladi."

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida pedagoglarning birgalikda ishlashlari o'zaro tajriba almashish va yangi metodlarni o'rganish imkonini beradi. Pedagoglarning o'z tajribalari bilan bo'lishishlari, bir-biridan o'rganishlari, ta'lim sifatini sezilarli darajada oshiradi. Bir maktabgacha ta'lim tashkilotida har oyda pedagoglar o'rtasida ochiq darslar va seminarlar o'tkazilishi ta'lim jarayoniga yangi, samarali yondoshuvlarni kiritishga yordam beradi. Pedagogik jamiyatlar va guruhlar o'qituvchilarni o'zaro fikr almashishga va yangi pedagogik texnologiyalarni joriy etishga undaydi. Bunday guruhlar orqali pedagoglar o'rtasida o'zaro yordam va o'rganish jarayonlari soddalashadi. Xalqaro tajribada pedagogik guruhlar muntazam ravishda yig'ilishlar o'tkazib, yangi pedagogik metodlarni ishlab chiqish va ulardan amaliyotda foydalanishni ta'minlashmoqda. Pedagoglarning hamkorligi ta'lim jarayonini zamonaviy texnologiyalar bilan boyitishga yordam beradi. Yangi pedagogik texnologiyalarni qo'llash orqali ta'lim jarayonining samaradorligi oshadi. "Interaktiv o'qish" metodologiyasi yordamida pedagoglar o'zaro hamkorlikda bolalar uchun innovatsion o'quv dasturlarini ishlab chiqishmoqda.

Pedagoglarning o'zaro hamkorligi ta'lim jarayonida ta'sirchan rol o'ynaydi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida hamkorlik shakllarini rivojlantirish uchun bir nechta omillarni hisobga olish zarur:

Pedagogik maqsadlarni aniq belgilash: Har bir pedagog o'z vazifalarini aniq belgilab, bir-biriga yordam berishlari zarur.

Resurslar bilan ta'minlash: Pedagoglar o'rtasidagi hamkorlik uchun zarur bo'lgan texnik va moddiy resurslarni ta'minlash muhim ahamiyatga ega.

Boshqaruvning qo'llab-quvvatlashi: Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida pedagoglarning hamkorlik ishlarini rivojlantirish uchun boshqaruvning qo'llab-quvvatlashi va rag'batlantirishlari kerak.

Maktabgacha ta'limda pedagoglarning hamkorligi ta'lim jarayonining sifatini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Kollektiv ish, tajriba almashish, innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo'llash va mutaxassislar bilan hamkorlik qilish bolalar rivojlanishining barcha sohalarini yaxshilashga yordam beradi. Pedagoglarning hamkorligi orqali ta'lim tizimining samaradorligi sezilarli darajada oshadi, bolalarga yanada yaxshiroq ta'lim va tarbiya berish imkoniyatlari yaratiladi.

Pedagoglarning hamkorlik ish shakllari maktabgacha ta'limda ta'lim jarayonini yaxshilash, o'quvchilarning ehtiyojlariga mos keluvchi metodlarni ishlab chiqish va ularning ijtimoiy va intellektual rivojlanishiga xizmat qiladi. Pedagoglarning bir-biriga yordam berish, tajriba almashish, innovatsiyalarni joriy etish kabi omillar samarali ta'lim tizimini yaratish uchun muhimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Beshimova, N. R. (2020). Pedagogik hamkorlik va o'zaro tajriba almashish: nazariy va amaliy jihatlar. Tashkent: Fan.

Xushvaqto'v, A. T. (2021). Maktabgacha ta'limda innovatsion yondoshuvlar. Toshkent: O'zbekiston.

Mamadaliyeva, Sh. A. (2022). Pedagogika va ta'lim: O'quv metodikasi. Tashkent: O'zbekiston.

Karimov, D. S. (2023). Bolalar ta'limidagi o'zaro hamkorlikning rolini tahlil qilish. Tashkent: Ta'lim.

TALABALARNING MUSIQIY-PEDAGOGIK FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISHDA KREATIVLIKNI JORIY ETISH YO‘LLARI

Muallif: Murotova Dilnavoz Uktamovna ¹, Yarashev Jo‘rabek To‘rayevich ²

Affilyatsiya: Buxoro davlat pedagogika instituti magistranti¹, Buxoro davlat pedagogika instituti professori, p.f.f.d. (PhD) ²

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14438015>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada kreativlik, talabalarining kreativlik yo‘llari, kreativ yondashuv asosida o‘qitish, o‘qitish jarayonida talabadan kreativ fikrlashni baholash modeli, kreativlikning foydali jihatlari keng va asosli yoritilgan.

Kalit so‘zlar: o‘qitish, o‘qitish, musiqa, pedagogika, faoliyat, rivojlantirish, kreativ, kreativlik, yo‘l, vosita.

Har bir talabadagi kreativlikning rivojlanishi individual hisoblanadi. Kreativlik rivojlanishining sistemalilik faktori ta’limning ijtimoiylashuvi bo‘lib hisoblanadi. Kreativlikning dastlabki ko‘rinishlari har bir insonga xos. Biroq, u o‘sayotgan, tarbiyalanayotgan, ta’lim olayotgan muhitdagi turli xil ta’qiqlar, sotsial shablonlar ijodiy faoliyatning blokirovka (yopilish)siga olib keladi. Talabada kreativlikning rivojlanishi uchun psixologik bosimlardan ozod qilib, ijobiy turtki berish lozim.

O‘qitish faqat talabalarga bilim berishdan iborat emas, balki talabalarni o‘rganishga qiziqarli va kutilmagam usullar bilan yondashishga o‘rgatishdir. O‘qitishning kreativ yondashuv asosida tashkil etish dars jarayoni samaradorligini kafolatlaydi. Kreativ yondashuv asosida o‘qitish haqidagi fikrlar bayon etiladi.

O‘qitishning birlamchi asosi qiziqarli dars hisoblanadi. O‘qitish, o‘z navbatida, bir butunlik bo‘lib, quyidagi qismlardan tashkil topgan: ta’lim-tarbiya beruvchi; ta’lim-tarbiya oluvchi; dastur va darslik, o‘quv-uslubiy qo‘llanma hamda didaktik materiallar; pedagogik usul va uslublar, o‘qitishning texnik vositalari hisoblanadi.

Har bir ta’lim muassasasida innovatsion hamda kreativ fikrlashga zarurat tug‘diradigan global muammolarni hal qilish uchun innovatsion bilim va yaratuvchanlik qobiliyatiga tobora ehtiyoj sezilmoqda.

O‘qitishning asosiy roli talabalarni jamiyatda muvaffaqiyat qozonishi uchun zarur va kerak bo‘ladigan sifatli ta’lim berish hisoblansa, kreativ fikrlash hozirgi yoshlarning rivojlanishi uchun zarur ehtiyojdir.

O‘qitish jarayonida faqat ijodkor shaxslarni ajratib olish emas, aksincha talabalar g‘oyalarini qidirish, ifodalashda kreativ fikrlash qobiliyatining o‘qitish yondashuvi, ta’lim muassasasi ta’lim tizimining boshqa xususiyatlari bilan qanday bog‘liqligini tavsiflaydi.

Kreativ- o‘zi nima? Creato – lotincha so‘z bo‘lib “yaratuvchanlik”, “ijodkorlik” ma’nolarini anglatadi.

Kreativlik ijodga intilish, hayotga ijodiy yondashish, o‘ziga doimiy tanqidiy nazar solish va tahlil etish deyish mumkin. Hozirgi zamon o‘qituvchisi deb uning fikrlaridagi, alohida faoliyat turidagi ijodiy yondashishi, bilish darajasi deb ta’riflash mumkin. Kreativlik insonda mavjud ma’lumotlarni qayta ishlab chiqarish va ularni cheksiz yangi modelini yaratishga javob beradi.

Kreativ fikrlash nima? Kreativ fikrlash – bu innovatsion va samarali echimlarni topish, yangi bilimlarni egallash, tasavvurni ta'sirchan ifodalashga qaratilgan g'oyalarni ishlab chiqish, baholash va takomillashtirish jarayonida samarali rivojlantirish qobiliyatidir.

Kreativ fikrlash bizga muammolarni hal qilishda noan'anaviy echim topishga yordam beradi. Biroq biz buni tanqidiy fikrlash bilan adashtirib yubormasligimiz, aksincha bizga imkonsiz muammolarni hal qilishda bir-birini to'ldirib turuvchi echimlarni topishda yordam beradigan "aka-ukalar" dek qarashimiz kerak.

O'qitish jarayonida talabadan kreativ fikrlashni baholash modeliga ko'ra ilmiy muammolarni yoki ijtimoiy muammolarni hal qilish, kreativ g'oyalarni yozma yoki vizual ifodalash talab etiladi. O'qitish jarayonida kreativ fikrlashni baholashda turli g'oyalarni ishlab chiqish, kreativ g'oyalarni baholash va takomillashtirish kompetentligiga e'tibor qaratiladi.

Oliy ta'lim muassasasi talabalari o'zlarining kreativ fikrlash qobiliyatlarini qulay muhitda to'la namoyon qilishlari mumkin. Agar talabalarda muvaffaqiyatsizlikka uchrash, qo'rqish hissi mavjud bo'lsa, fikrni noto'g'ri ifodalashdan hadiksirash, tanqidga uchasalar bunday vaziyatda ular kreativ fikrlash ko'nikmalarini samarali shakllantirish yoki rivojlantirish mumkin bo'lmaydi. Talabalarda kreativlikni odonga aylantirish orqaligina kreativ fikrlash ko'nikmasini muvaffaqiyatli shakllantirish mumkin.

Bu jarayonda ular tominidan mavzu mazmunining puxta anglanishi va kreativ fikrlash ko'nikmalarini baholashda qo'llaniladigan metod va vositalar muhim ahamiyat kasb etadi.

Kreativ o'qitish jarayonida o'qituvchilar ushbu omillarni bartaraf etishga e'tibor qaratishlari lozim. Quyidagi omillar kreativlikni rivojlantirishga to'sqinlik qiladi:

- ☐ O'zini tavakkaldan olib qochish;
- ☐ Fikrlash va hatti harakatlarda qo'pollikka yo'l qo'yish;
- ☐ Fantaziya va tasavvurning yuqori baholanmasligi;
- ☐ Boshqalarga tobe bo'lish;
- ☐ Har qanday holatda ham faqat yutuqni o'ylash;

Talabalarni musiqiy-pedagogik faoliyatini rivojlantirishda kreativ fikrlashga o'rgatish, ularda kreativ tafakkurni shakllantira olish uchun avvalo o'qituvchining o'zi kreativ, ijodkor shaxs bo'lishi zarur. Bordi-yu, uning o'zi kreativlik sifatlariga ega bo'lmasa, u holda qanday qilib talabalarni kreativ fikrlashga o'rgata oladi.

Chiqariladigan yagona xulosa quyidagicha: kreativ o'qitish jarayonida o'qituvchining o'zi kreativ, ijodkor bo'lsagina, o'quvchilar ham shunday bo'la oladi.

O'qituvchining ijodkor va kreativ bo'lishi yoki bo'lmasligi emas, balki darslarni ijodkorlik, kreativlik ruhida tashkil etishi, yangi g'oyalarni o'qitish jarayonida sinab ko'rishga intilishi zarur. Ta'lim jarayonida o'qituvchi "kreativlik yo'l xaritasi" ga ko'ra quyidagi to'rtta yo'nalish bo'yicha harakatlanadi va ulardagi harakatlar pedagoglarni kreativligini ifodalovchi belgilar sanaladi:

- 1) Ijodiy fikrlash ko'nikmalarini namoyon etish;
- 2) Talabalarni o'quv fanlarini qiziqish bilan o'zlashtirishlarida rag'batlantiruvchi metod va vositalardan foydalana olish;

- 3) Innovatsion yondashuv va pedagogik masalalarning echimini topishga kreativ yondashuv;
- 4) Kutiladigan natijasi;

Musiqiy – pedagogik faoliyatni rivojlantirishda kreativ potentsialiga ega bo'lishi uchun quyidagilarga e'tiborni qaratish zarur;

- ☐ Tafakkurning tezkorligi;
- ☐ Yangi g'oyalarni yara olish;
- ☐ Bir qolipda fikrlamaslik;
- ☐ O'ziga xoslik;
- ☐ Tashabbuskorlik va noaniqlikka toqat qilish;

□ Zakovatli bo'lish.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, talaba o'z-o'zidan ijodkor bo'lib qolmaydi. Uning ijodkorlik qobiliyati ma'lum vaqt o'z ustida ishlash orqali shakllantiriladi va u asta – sekin takomillashib, rivojlanib boradi. Har qanday mutaxassisda bo'lgani kabi bo'lajak pedagoglarning kreativlik qobiliyatiga ega bo'lishlari uchun talabalik yillarida poydevor qo'yiladi va kasbiy faoliyatni tashkil etishda izchil rivojlantirilib boriladi.

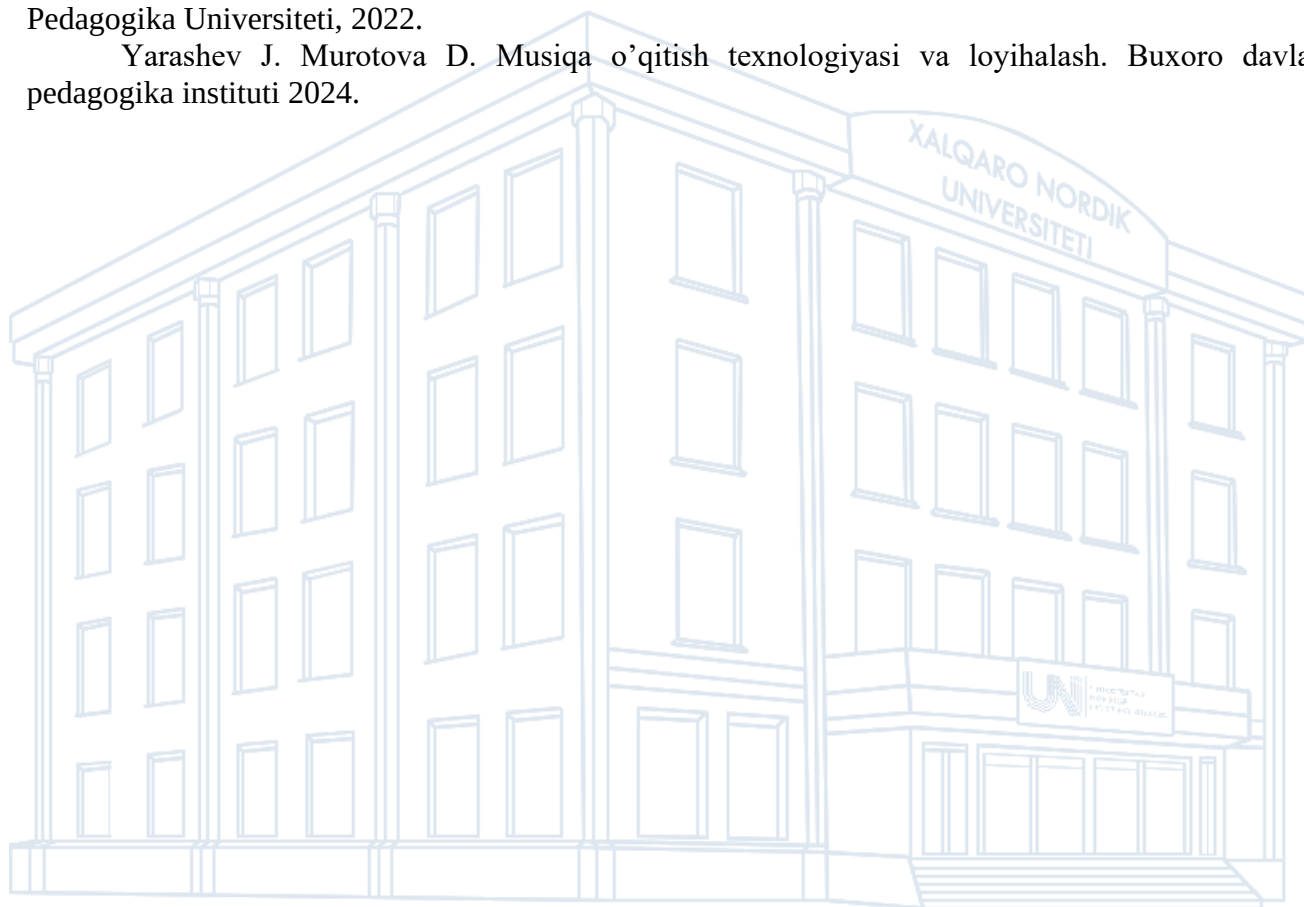
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Hasanboyev J., To'raqulov X., Haydarov M., Hasanboyeva O., Usmanov N. Pedagogika fanidan izohli lug'at. – T.: “Fan va texnologiyalar”, 2009. – 236 – bet.

Abdulkarimov R., Musiqa ta'limida innovatsion pedagogika texnologiyalari. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Pedagogika Instituti, 2019.

Xolmatov A., Ta'lim jarayonida musiqiy loyihalash texnologiyalari. Buxoro: Buxoro Davlat Pedagogika Universiteti, 2022.

Yarashev J. Murotova D. Musiqa o'qitish texnologiyasi va loyihalash. Buxoro davlat pedagogika instituti 2024.

MUSIQA TA’LIMI VA SAN’ATI: GLOBALLASHUV DAVRIDA PEDAGOGIK KADRLAR TAYYORLASHNING DOLZARB MUAMMOLARI VA YECHIMLARI

Muallif: Nadjimova Nigora Abdusolih qizi ¹

Affilyatsiya: O‘zbekiston davlat konservatoriyasi o‘qituvchisi ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14438173>

ANNOTATSIYA

Bugungi globallashuv davrida milliy musiqa va san’atning milliy-ijtimoiy ahamiyati tobora ortib bormoqda. Milliy qadriyatlarni saqlab qolish va yosh avlodga etkazishda musiqa ta’limi alohida rol o‘ynaydi. Bu jarayonda yuqori malakali pedagogik kadrlarni tayyorlash masalasi asosiy o‘rinni egallaydi. Ushbu maqolada zamonaviy globallashuv sharoitida pedagogik kadrlarni tayyorlashdagi asosiy muammo va yechimlar yoritiladi.

Kalit so‘zlar: ta’lim, muammo, ilmiy salohiyati, qobiliyat, milliy qadriyat, pedagog, musiqiy ko‘nikmalar, milliy madaniyat, an’anaviy qadriyatlar, raqamli texnologiyalar.

Globallashuv jarayoni san’at sohasida ijobiy va salbiy ta’sirlarni keltirib chiqarmoqda. Bir tomondan, milliy musiqiy merosni dunyo miqyosida tanitish imkoniyati kengaymoqda, ikkinchi tomondan esa, an’anaviy qadriyatlar va ohanglarning yo‘qolish xavfi mavjud. Shunday sharoitda pedagogik kadrlarning vazifasi nafaqat o‘quvchilarga musiqiy ko‘nikmalarni o‘rgatish, balki milliy madaniyatga hurmat va mehr uyg‘otishdan iboratdir.

Pedagogik kadrlarni tayyorlashda bir necha muammolar mavjud. Bular :

1. Eskirgan ta’lim dasturlari: Ta’lim dasturlari ko‘p hollarda globallashuv talablariga mos emas. An’anaviy musiqa va zamonaviy texnologiyalar o‘rtasidagi uzviylikni ta’minlash uchun yetarli resurs va usullar mavjud emas.

2. Amaliy tajriba yetishmasligi: Kelajakdagi pedagoglarning amaliy tajribasini rivojlantirish uchun zarur sharoitlarning yo‘qligi, xalq musiqasiga oid bilimlarning yetarlicha o‘rgatilmashligi.

3. Raqobatbardosh ko‘nikmalarning kamligi: Pedagoglar xalqaro darajadagi standartlarga mos keladigan bilim va ko‘nikmalarga ega emas. Raqamli texnologiyalardan foydalanish bo‘yicha tajriba yetarli darajada rivojlantirilmagan.

4. Ijtimoiy va iqtisodiy muammolar: Pedagoglarning ijtimoiy mavqei va moliyaviy rag‘batlantirilishi yetarli emasligi, bu esa yoshlarni ushbu soha bo‘yicha faoliyat olib borishga kamroq undamoqda.

Muammolarni bartaraf etish bo‘yicha yechimlar:

1. Ta’lim dasturlarini modernizatsiya qilish: Milliy musiqa va xalq ijodiyotiga oid darslarni kengaytirish, zamonaviy texnologiyalarni ta’lim jarayoniga kiritish. Bu orqali an’anaviy va zamonaviy san’at uyg‘unligini ta’minlash mumkin.

2. Amaliyot va tajriba almashinuvi: Talabalar va pedagoglar uchun xalq musiqasiga oid ijodiy loyihalar va tanlovlar tashkil etish, xalqaro darajadagi musiqiy dasturlar bilan tanishtirish orqali tajriba almashish imkoniyatlarini oshirish.

3. Pedagogik malaka oshirish kurslari: Zamonaviy metodikalar, raqamli texnologiyalar va xalqaro musiqiy standartlar bo‘yicha maxsus malaka oshirish dasturlarini tashkil etish.

4. Ijtimoiy rag‘batlantirish: Pedagoglarning ijtimoiy mavqeini oshirish uchun maxsus mukofotlar joriy etish va ularni moddiy jihatdan qo‘llab-quvvatlash. Bu yosh mutaxassislarni ushbu sohada ishlashga undaydi.

O‘zbek musiqiy pedagogikasi boy tarixiy merosga, rivojlangan an‘analarga va milliy musiqiy uslublarga ega bo‘lib, globallashuv jarayonida xalqaro hamkorlik uchun katta salohiyatni namoyon etmoqda. Xalqaro hamkorlik O‘zbekiston musiqa ta’limini yangi bosqichga olib chiqishda muhim vosita bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

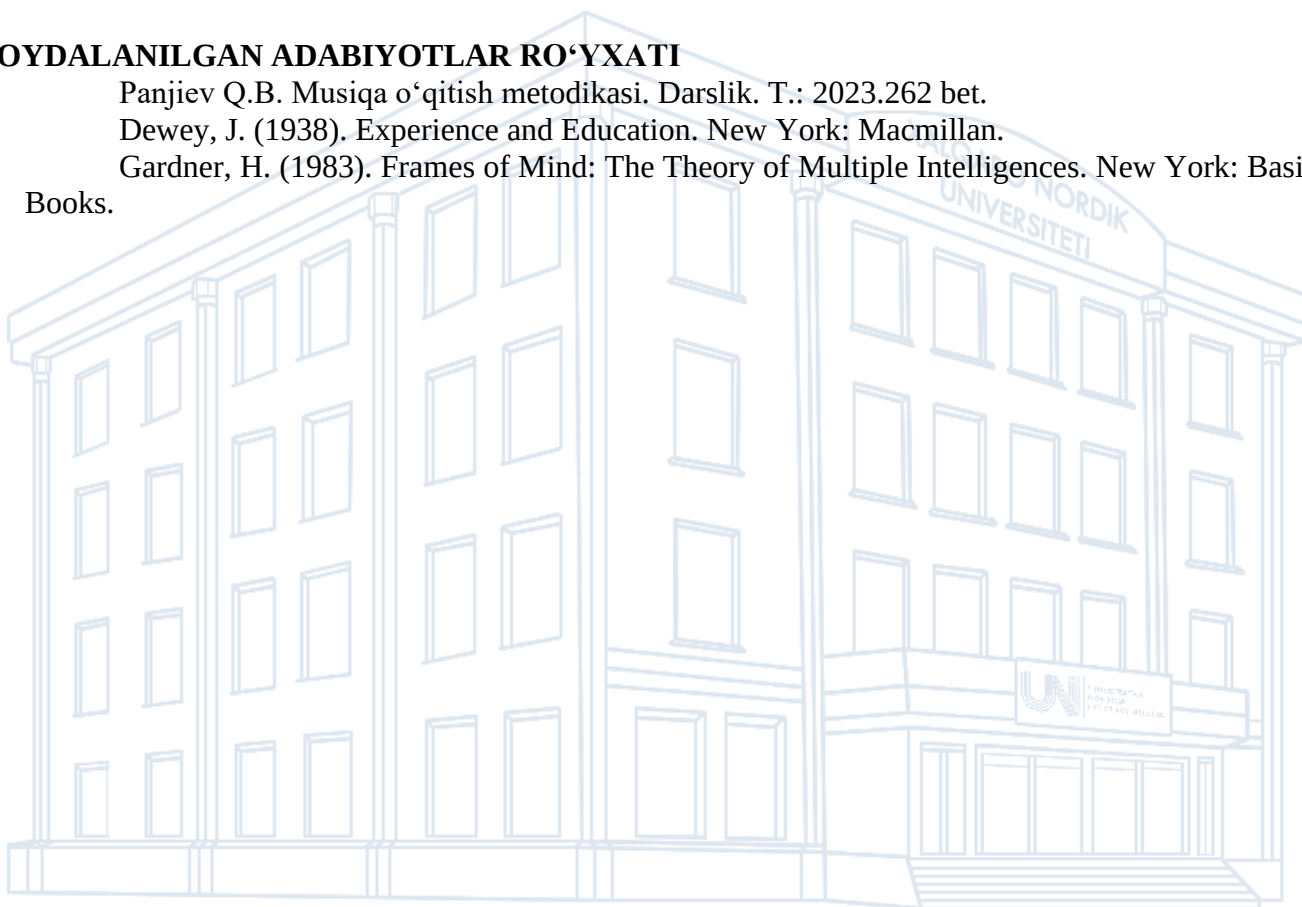
Xulosa qilib aytganda, milliy musiqa va san’atning rivoji globallashuv jarayonida o‘z dolzarbligini yo‘qotmaydi, aksincha, yanada kuchliroq rivojlanadi. Buning uchun musiqa ta’limida malakali pedagogik kadrlar tayyorlash muhim ahamiyat kasb etadi. Ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, xalqaro hamkorlikni kuchaytirish va innovatsiyalarni joriy etish orqali milliy san’atni saqlab qolish va kelajak avlodga etkazish yo‘lidagi qadamlar mustahkamlanadi. Bu jarayon nafaqat musiqa ta’limining, balki umumiy madaniyatning rivojiga hissa qo‘shadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

Panjiev Q.B. Musiqa o‘qitish metodikasi. Darslik. T.: 2023.262 bet.

Dewey, J. (1938). Experience and Education. New York: Macmillan.

Gardner, H. (1983). Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences. New York: Basic Books.

MUTAXASSISLIK HAMDA IXTISOSLIK DARSLARIDA TALABALAR KREATIV KOMPETENTLIGINI SHAKLLANTIRISHGA YO‘NALTIRILGAN PEDAGOGIK JARAYON

Muallif: Namozova Dilorom Tursunovna ¹

Affilyatsiya: FarDU dotsenti ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14438315>

ANNOTATSIYA

Mutaxassislik hamda ixtisoslik darslarida talabalar kreativ kompetentligini shakllantirishga yo‘naltirilgan pedagogik jarayoni muhokama etilgan.

Kalit so‘zlar: kreativ, komponent, jarayon, pedagogika, yo‘naltirilgan, shakllantirish, talaba, faoliyat, kasbiy.

Bo‘lajak musiqa madaniyati o‘qituvchisining kreativ kompetentligini shakllantirishga yo‘naltirilgan pedagogik jarayoni mazmunida pedagogik mahorat o‘ta muhim bo‘lib u o‘z ichiga musiqiy pedagogik ijodkorlikni, o‘quv tarbiyaviy vaziyatlar va muammolarni yechishga qobiliyatli bo‘lishi, pedagogik texnologiya hamda innovatsion ta‘limda kasbiy kompetentlik va kreativlik haqida tushunchaga ega bo‘lishi kabi sifatkarni shakllantirishni qamrab oladi.

Zamonaviy pedagogik ta‘lim tizimining maqsadi, yangi toifaga mansub bo‘lgan musiqa o‘qituvchisining umumiy va kasb kamolotiga erishishdan iborat. Chunki, bilim dargohi musiqa rahbari oldiga uning kasb malakasiga va shaxsiy hislatlariga nisbatan yuqori talablar qo‘ymoqda. Har qanday pedagogik kasbi murakkab va serqirra jarayondir. Shuning uchun bu kasb qaysi sohaga tegishli bo‘lmasin, bo‘lajak musiqa o‘qituvchisi oldiga ko‘pgina talablarni qo‘yadi. Ta‘lim – tarbiyaning barcha sohalarining maqsadi barkamol shaxs tarbiyalashdir. Lekin bu borada ta‘lim muassasalarida estetik turkumga kirvchi fanlar – musiqa, tasviriy va amaliy san‘at, adabiyot va ularning o‘zaro aloqadorligi asosiy rolni o‘ynaydi. Jumladan, ta‘lim muassasalarida musiqa mashg‘ulotlari, musiqa o‘qituvchilari ham maxsus bilimlar, ko‘nikma va malakalar, pedagogik qobiliyat hamda pedagogik mahoratga ega bo‘lishlari lozim. Ma‘lumki, musiqa mashg‘ulotlari to‘rtta musiqiy jarayonni o‘z ichiga oladi:

O‘qituvchi dars jarayonida faol ishtirok etadi. Talabalarga ta‘lim va tarbiya berish, o‘quv-metodik ishlarni olib borish, tashkiliy ishlarda ishtirok etish, ijtimoiy hayotda faol ishtirok etish o‘qituvchi faoliyatining asosiy tomonlari hisoblanadi. Talabalarga bilim berish pedagog faoliyatida muhim o‘rinni egallaydi. Zamon talabiga mos keladigan bilim tizimini talabaga yetkazish, bilim olishga ularni qiziqtirish, bilimlarni o‘zlashtirishda talabaning faolligiga erishish hozirgi kundagi mutahassislik va ixtisoslik fanlarining pedagogik jarayonida talab etilmoqda.

Musiqiy uquv jarayoni juda murakkabdir. Musiqiy bilimlarning cheki yo‘q. Mutahassislik fanlarida talaba va o‘qituvchining pedagogik hamkorlik jarayoni o‘ziga xos xususiyatlarga ega hisoblanib, ularga quyidagilarni o‘z ichiga qamrab oladi:

- bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarining dars davomida befarq bo‘lmaslikka, ijodiy faoliyat orqali ixtisoslik fanini puxta o‘zlashturushiga, ijod etish va izlanishga, mustaqil fikrlashga majbur etishi;
- talabalarni mutahassislik fanlari o‘quv jarayonida bilimga bo‘lgan qiziqishlarini doimiy ravishda bo‘lishini ta‘minlashi;

- talabaning ixtisoslik fanlarida bilimga bo'lgan qiziqishini mustaqil ravishda ijodiy yondoshgan holda kuchaytirishi;

- ustoz va talabaning hamisha hamkorlikdagi faoliyatini tashkillanishi.

Mutaxassislik hamda ixtisoslik darslarida talabalar kreativ kompetentligini shakllantirishga yo'naltirilgan pedagogik jarayonda o'qituvchi va talabaning maqsaddan natijaga erishishida qanday texnologiyani tanlashlari ular ixtiyorida, chunki har ikkala tomonning asosiy maqsadi aniq: natijaga erishishga qaratilgan, bunda talabalarning bilim saviyasi, guruh xarakteri, sharoitga qarab ishlatiladigan texnologiya tanlanadi, masalan, natijaga erishi uchun balkim film, taraqqatma material, chizma va plakatlari, turli adabiyotlar, axborot texnologiyasi kerak bo'lar, bular pedagogik jarayonni tashkil etishga bog'liq.

O'qituvchi bilan bir qatorda o'qitish jarayoni oldindan loyihalashtirish zarur, bu jarayonida o'qituvchi o'quv predmetining o'ziga xos tomonini, joy va sharoitini, talabaning imkoniyati va ehtiyojini hamda hamkorlikdagi faoldiyatini tashkil eta olishini hisobga olishi kerak, shundagina, kerakli kafotlangan natijaga erishish mumkin. Qisqa qilib aytganda, talabani ta'limning markaziga olib chiqish kerak.

O'qituvchi tomonidan har bir mutahassislik darsni yaxlit holatda ko'ra bilish va uni tasavvur etish uchun bo'lajak dars jarayonini loyihalashtirib olish kerak. Bunda o'qituvchiga u tomonidan bo'lajak darsni texnologik xaritasini tuzib olishi katta ahamiyatga egadir, chunki darsning texnologik xaritasi har bir mavzu, har bir dars uchun o'qitilayotgan predmet, fanning xususiyatidan, talabalarning imkoniyati va ehtiyojidan kelib chiqqan holda tuziladi. Bunday texnologik xaritani tuzish oson emas, chunki buning uchun o'qituvchi mutahassislik fanlari qatori pedagogika, psixologiya, xususiy metodika va axborot texnologiyalardan xabardor bo'lishi zarur hisoblanadi. Har bir darsni rang-barang, qiziqarli bo'lishi avvaldan puxta o'ylab tuzilgan darsning loyihalashtirilgan texnologik xaritasiga bog'liq.

Darsning texnologik xaritasini qay ko'rinishda yoki shaklda tuzish, bu o'qituvchining tajribasi, qo'ygan maqsadi va ixtiyoriga bog'liq. Texnologik karta qanday tuzilgan bo'lmasin, unda dars jarayoni yaxlit holda aks etgan bo'lishi hamda aniq belgilangan maqsad, vazifa va kafotlangan natija, dars jarayonini tashkil etishning texnologiyasi to'liq o'z ifodasini topgan bo'lishi kerak. Texnologik kartani tuzilishi o'qituvchini darsni kengaytirilgan konspektini yozishdan xalos etadi, chunki bunday kartada dars jarayonining barcha qirralari o'z aksini topadi.

O'qituvchi tomonidan o'zi o'qitayotgan fanning har bir mavzusi, har bir dars mashg'uloti bo'yicha tuzilgan yuqoridagi kabi texnologik karta unga fanni, predmetini yaxlit holda tasavvur etib yondoshishga, tushunishga (bir semestr, bir o'quv yili bo'yicha), yaxlit o'quv jarayonining boshlanishi, maqsadidan tortib, erishiladigan natijasiga ko'ra olishiga yordam beradi. Ayniqsa, texnologik kartani talabaning imkoniyati, ehtiyojidan kelib chiqqan holda tuzilishi uni shaxs sifatida ta'limning markaziga olib chiqishga o'qitishning samaradorligini oshirishga imkon yaratadi.

O'qitish jarayonida talabalarga shaxs sifatida qaralishi, turli pedagogik texnologiyalar hamda zamonaviy metodlarni qo'llanilishi ularni ijrochilik mahoratlarini oshirishga, mustaqil, erkin fikrlashga, izlanishga, har bir masalaga ijodiy yondoshish, ma'suliyatni sezish, ilmiy tadqiqot ishlarini olib borish, tahlil qilish, mutahassislik fanlari va ilmiy adabiyotlardan unumli foydalanishga; eng asosiysi, o'qishga, fanga, pedagogika va o'zi tanlagan kasbiga bo'lgan qiziqishlarni kuchaytiradi.

Kasbiy faoliyatda bunday natijaga erishish amaliyotda o'quv jarayonida innovatsion va axborot texnologiyalarni qo'llashni ham taqazo etadi. Biz ulardan ba'zilar haqida to'xtalib o'tamiz. "Musika o'qitish texnologiyalari va loyihalash" o'quv qo'llanmamisda atroflicha tushuncha beramiz. Ushbu o'quv qo'llanmada keltirilgan zamonaviy metodlar, yoki o'qitishning samarasini oshirishga yordam beruvchi texnologik treninglar talabalarda ixtisoslik, ijro mahoratini rivojlantirish, mantiqiy, aqliy, ijodiy, tanqidiy, kognitiv, kommunikativ mustaqil fikrlashni shakllantirishga, qobiliyatlarini rivojlantirishga, raqobatbardosh, yetuk mutaxassis bo'lishlariga hamda mutaxassisga kerakli bo'lgan kasbiy fazilatlarini

tarbiyalashga yordam beradi. Bu jarayonga talabanning hayotiy tajribasi, mavjud bilimlari, bayon etilayotgan bilimlar tizimiga, fanga o'qishga munosabati ta'sir etadi. Bu sohada talabalarning imkoniyati bir xil bo'lmaydi. Keng bilimga, boy hayotiy tajribaga ega, o'qish ko'nikmalarini o'zlashtirgan talabalar o'qishda muvaffaqiyat bilan ishlaydi. Bilimlarni o'zlashtirishga talabanning avval o'zlashtirgan ta'limiy ko'nikma va malakalari ta'sir etadi. Psixologlarning ko'rsatishicha bilimlarni o'zlashtirish, bu yangi qabul etilayotgan informatsiyani talabada avval mavjud bo'lgan informatsiyalar tizimiga kiritishdir. Talabada bilimlar qanchalik keng bo'lsa, yangi informatsiyani qabul etishi oson bo'ladi.

Yana shunga e'tibor berish kerakki, o'qituvchi talabadagi yangi o'rganilayotgan mavzuga oid ma'lumotlarni tiklashi, mavzuni o'zlashtirishi uchun asos hosil qilishi zarur. Ayniqsa, yangi mavzuni boshlaganda talabalarni qiziqtiradigan savol qo'yilishi, muammoli vaziyatlar yaratilishi qiziqishni kuchaytiradi. O'qituvchi talabaga ta'lim berishda maksimal foyda keltiradigan ish usullarini qo'llashi kerak.

Psixologik nuqtai nazardan qaraganda talabanning bilish jarayoni sezish, idrok, xotira, tafakkur va hayolni o'z ichiga oladi. Sezish va idrok bilimning dastlabki, eng oddiy bosqichi hisoblanadi. Sezishda tashqi dunyo ta'surotlarining xususiyatlari bosh miyada alohida, alohida aks ettiriladi. Idrokda shu taassurotning yaxlit obrazi bosh miyada hosil bo'ladi.

Idrok sezgiga nisbatan murakkab aks ettirish bosqichi bo'lib, unda odamning yoshi, bilimi, hayotiy tajribasi, nutqi, idrok ob'ektiga munosabati, ruhiy holati va boshqalar ta'sir etadi. Sezgi va idrok asosida odamning ichki dunyosi shakllanib boradi.

Xotira shu sezilgan va idrok etilgan ta'surotlarni bosh miyada saqlab qolishini ta'minlaydi. Tashqi dunyo ta'surotlarini inson ongiga o'rnatish, saqlanishi va keyinchalik qayta tiklanishi xotira hisoblanadi. Xotiraning har bir bosqichiga ta'lim jarayonida katta e'tibor berish kerak. Asosiy e'tiborni esda olib qolish bosqichiga qaratish foydalidir. Chunki, yaxshi esda olib qolingani ta'surot esda uzoq vaqt saqlanib qoladi. Masalan: har bir shaxs hayotida muhim sanalarni-tug'ilgan kunlar, maktabga birinchi borilgan kun, farzand tug'ilishi, mukofot olish va boshqalar doimo aniq eslanadi. Chunki, bunday tantanali (ayrim qayg'uli kunlar) inson shaxsiga kuchli ta'sir etadi va xotiraga qattiq o'rnatilib qoladi.

Xotiraning bu xususiyatidan ta'lim jarayonida foydalanish kerak. O'qituvchiga yetkazilayotgan materialning hayotiy, ilmiy ahamiyati tushuntirilishi, muammoli vaziyatlar yaratilishi, materialni ta'sirchan usullaridan foydalanib o'tilishiga e'tibor berish zarur.

Uzoq vaqt ta'lim jarayonida xotiraga asoslanib bilim berib kelindi. Bunday o'qitishni an'anaviy o'qitish deyilmoqda.

O'qitish jarayonida talabalarga shaxs sifatida qaralishi, turli pedagogik texnologiyalar hamda zamonaviy metodlarni qo'llanilishi ularni ijrochilik mahoratlarini oshishiga, mustaqil, erkin fikrlashga, izlanishga, har bir masalaga ijodiy yondoshish, ma'suliyatni sezish, ilmiy tadqiqot ishlarini olib borish, tahlil qilish, mutahassislik fanlari va ilmiy adabiyotlardan unumli foydalanishga; eng asosiysi, o'qishga, fanga, pedagogika va o'zi tanlagan kasbiga bo'lgan qiziqishlarni kuchaytiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

O'zbekiston Pespublikasining Konstitutsiyasi. – T.: O'zbekiston NMIU, 2017. – 80 b.

O'zbekiston Pespublikasining 2020 yil 23 sentabrdagi "Ta'lim to'g'ricida"gi O'PQ-637-con Qonuni / "Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi", 24.09.2020 y., 03/20/637/1313-con.

"Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi, innovatsiya va integratsiya" fan dastupi. – Toshkent, 2018. – 13 b.

Bolshoy psixologichekiy clovar. – M.: Ppayl-YeVPOZNAK. Pod ped. B.G.Meshepyakova, akad. V.P.Zinchenko. 2003. – 92 c.

FINLANDIYA TA’LIM MO’JIZASI – UZLUKSIZ TA’LIM MISOLIDA...

Muallif: Ne’matjonova Yulduz O’tkir qizi ¹

Affilyatsiya: O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti Maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim fakulteti decani, Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori PhD ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14438413>

Finlyandiya yaqinda nisbatan mustaqil davlatga aylandi, ammo ta’lim sohasida salmoqli muvaffaqiyatlarga erishdi, dunyodagi eng yaxshi tizimlardan birini yaratdi. Uning ta’lim tizimi turli mamlakatlardagi o‘qituvchilar orasida haqiqiy qiziqish uyg‘otadi, mutaxassislar tomonidan muhokama qilinadi va aholining hayratlanishiga sabab bo‘ladi.

Mutaxassislar fikriga ko‘ra, dunyoning eng yaxshi ta’lim tizimi Finlandiyada ekan. Finlandiya Yevropaning rivojlangan mamlakatlaridan biri hisoblanadi. Xo‘sh, dunyoda eng yaxshi hisoblanadigan Finlandiya ta’lim tizimi, boshqalardan nimasi bilan ajralib turadi? Finlandiyada nufuzli yoki oddiy maktab tushunchasi yo‘q. Hamma maktab davlatga tegishli bo‘lib, ular bir xil moliyalanadi va bir xil asbob-uskuna va imkoniyatlarga ega;

- Kichik sinflarda bolalarga uy vazifasi berilmaydi, imtihon topshirmaydi va ularga baho qo‘yilmaydi;

- Fin maktablarida bolalar juda ko‘p insho yozadi: mustaqil ishlash bolaga har bir masala haqida o‘z fikriga ega bo‘lishni va fikrini badiiy tilda izohlashni o‘rgatadi;

- Bir fanni boshqa fanlar o‘rnida chuqurroq o‘rganish ma’qullanmaydi. Masalan finlar matematikani san’atdan ko‘ra chuqurroq o‘rganish kerak deb hisoblamaydi;

- Bir o‘quvchini boshqa o‘quvchi bilan qiyoslash ta’qiqlangan. Nogiron va qobiliyatlari bolalar bir sinfda o‘qishadi;

- Fin maktablari shiori shunday: “Biz bolani yo hayotga tayyorlaymiz, yo – imtihonga. Biz birinchisini tanladik”. Shuning uchun ham fin maktablarida faqat bir marta – o‘quvchi 16 yoshga to‘lganda imtihon topshiriladi;

- Fin maktablarida eng asosiysi — o‘quvchini mustaqil hayotga tayyorlashi, deb hisoblanadi. Shuning uchun ham ularga mustaqil bilim olishni o‘rgatishadi. Bolalar yodlab olingan formulalar o‘rniga, spravochnik, kalkulyator va internetdan foydalanishni o‘rganadi; O‘qituvchilar bir kunda sinf xonasida 4 soat dars beradi va haftaga 2 soat o‘qituvchi malaka oshirishiga sarflanadi;

- Finlandiyada “o‘qituvchi” kasbi – obro‘li kasb hisoblanadi. Oliy ta’lim maskanlarida o‘qituvchi bo‘lib ishlashga juda katta konkurs mavjud;

- Finlandiyada umumiy o‘rta ta’lim – bepul. Buning ichiga bepul tushlik, ekskursiya, maktab avtobuslari va kitoblar kiradi. Ota-onalardan pul yig‘ish ta’qiqlangan;

Finlandiyada til o‘qituvchisi lavozimidagi shaxs fin tili bilan bir qatordafransuz, nemis va ingliz tilida dars berish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Shu bilan bir qatorda, Finlandiyada o‘qituvchilar uch hamkorlik dasturi asosida ish yuritadi;

- Fan bo‘yicha kafedrada muzokaralar o‘tkazadi, bilimlarini mustahkamlaydi.

- Maxsus o‘qituvchi tayyorlash kafedrasida o‘qiydi.

- Universitetning o‘zining shaxsiy maktabi bo‘lib, o‘qituvchilar malaka oshirishga yuboriladi. Maktab o‘qituvchilari yilda 3 marotaba malaka oshirishadi.

Finlandiyada maktablar 1948 – yildan boshlab bepul qilingan, ushbu davrgacha maktablar to‘lov asosida o‘qitilgan. Maktab bilan bir qatorda universitetlar ham ushbu yildan boshlab 18 yoshdan oshgan fin fuqarolari uchun bepul deb e‘lon qilindi. Aynan shu yildan boshlab maktablarning bepulligidan tashqari bepul ovqatlantirish tizimini ham joriy etgan, chunki mamlakatda kambag‘allik bo‘lgan. Boshqa davlat ta‘lim dasturlaridan ajralib turadigan yana bir jihati o‘qituvchilar avtonom, ular tekshirilmaydi hamda nazorat qilinmaydi.

3 tabaqali yordam dasturi: Maktab ichidagi bolalarga yordam bosqichlari

Maxsus yordam

Tezlashtirilgan yordam

Farqlarni o‘rganadi

O‘qituvchi va talaba, o‘quvchi o‘rtasida muloqot demokratiya bo‘lib, o‘qituvchiga sen deb murojaat qiladi. Bundan tashqari, maktablar 9 oylikdan 7 oylikkacha davom etadi.

Maktablar o‘rtasidagi tenglik. Bu shuni anglatadiki, agar institutlar davlat turiga kirsa, unda hammasi bir xilda homiylik qilinadi va “boy” va “kambag‘al” tashkilotlarga sinflar bo‘linmaydi. Finlyandiyada bir muddatgacha ota-onalarga farzand uchun muassasa tanlashni taqiqlovchi qonun mavjud edi. Uni eng yaqin yashash joyiga berish kerak edi. Yaqinda bu ta‘qiqar bekor qilindi, lekin ko‘pchilik ota-onalar o‘z farzandlarini maktabga yaqinlashtirmoqda, chunki ular qulayroq bo‘lgani uchun va ta‘lim darajasi shaharning boshqa uchidan farq qilmaydi. Bu xususiy maktablar yo‘qligini anglatmaydi, lekin ular ko‘pincha talab qilinmaydi. Ular har qanday ixtisoslikda ongli ravishda tilga olinadigan, lingvistik yoki matematik bo‘ladigan bolalar tomonidan talab etiladi.

Ota-onalar o‘rtasidagi tenglik. Barcha ta‘lim muassasalarida bolaning ota-onasining ish joyini aniqlashga imkon beradigan barcha savolnomalar va dasturlar qat‘iyan taqiqlanadi. Ushbu qo‘llanma oxir-oqibatda, talabaga birinchi o‘ringa beriladi .

Finlyandiyadagi maktablarning to‘qson foizdan ko‘prog‘ini hukumat moliyalagan. Ushbu maktablarning barchasi STEMni taklif qilgan va majburiy asosiy ta‘limdan boshlangan. Ammo, agar oldinga borishni istagan o‘quvchi yoki talaba bo‘lsa, u yuqori o‘rta maktab darajasidan boshlaydi. STEM o‘quv dasturlari universitetlarda va professional yo‘naltirilgan politexnika fanlarida ham mavjud. Hamma uchun STEMni o‘rganish imkoniyati mavjud. Hatto kattalar ta‘limi dasturida STEMni o‘rganish mumkin.

Maktablar

ANIQ FANLARGA
IXTISOSLASHTIRILGAN
MAKTABLAR

SPORTNING BIROR
TURIGA IXTISOSLASHTIRILGAN
MAKTABLAR

- ☐ Ko'zi ojizlar maktabi
- ☐ Eshitishi va harakatida nuqsoni borlar maktabi

Maktab ta'lim dasturini tamomlagach o'quvchilar kollej yoki litseyga o'qishga **KIRISH** uchun imtixon topshirishadi.

2001 yil PISA testlarining natijalari e'lon qilinganida finlandiyaliklar o'zlarining ta'lim tizimi butun dunyodagi eng yaxshisi bo'lib chiqqanini bilishgach, rosa hayron bo'lishgan. Amaldagi qisqa o'quv kunlari, kamroq, hajmdagi uy vazifalari, standart testlarning minimum shakllari kabi bir muncha yengil yondashuv orqali qanday qilib a'lo natijalarga erishish mumkinligi ta'lim shaklidagi an'anaviy tasavvurlarni biroz chetlab o'tdi.

Maktab darslari fin yoki shved tillarida o'tiladi. Davlat maktablari bilan birga xususiy maktablar ham bor. 1968-yil qonuniga binoan, yagona umumiy ta'lim tizimiga o'tish 1980-yilda nihoyasiga yetkazildi. Majburiy ta'lim – 9 yillik. Majburiy maktab negizida 3 yillik katta o'rta maktab tashkil etilgan. Davlat, munitsipal va xususiy hunar bilim yurtlari va maktablarida quyi xunar-texnika ta'limi, texnika, pedagog, tijorat institutlarida o'rta maxsus ta'lim beriladi. 22 oliy o'quv yurti, shu jumladan, 11 universitet bor. Yiriklari: Helsinki universiteti (1640), Tamperedagi universitet, Turkudagi Shved universiteti (Abo Akademiya), Tampere, Xelsinki va Lappenranta shaharlaridagi texnika universitetlari. Oliy tijorat maktablari va boshqa mavjud. Bundan tashqari, bir qancha maxsus oliy o'quv yurtlari: Ya. Sibelius nomidagi musiqa akademiyasi, 4 ta chet tillar instituti va boshqa bor. Finlandiyada jami 400 ta ilmiy tadqiqot muassasasi va jamiyat bo'lib, shundan 40 tasi, jumladan, texnika tadqiqotlari markazi (1942), qishloq xo'jaligi ilmiy tadqiqot markazi (1898), sellyuloza qog'oz sanoati markaziy laboratoriya, o'rmon genetikasi (1968) va o'rmon muhofazasi (1972) ilmiy tadqiqot institutlari davlatga qarashli. Oliy o'quv yurtlari huzurida 50 dan ortiq ilmiy tadqiqot instituti va laboratoriya bor.

Mamlakatda faqat Yuvaskula universitetida jismoniy tarbiya fakulteti mavjud bo'lib, bundan tashqari 6 ta yo'nalishni ham qamrab olgan.

- Gumanitar va sotsiologiya fanlari
- Informatsion texnologiyalar
- Pedagogika
- Jismoniy tarbiya
- Matematika
- Iqtisodiyot

Finlandiya universitetlarida dars yakunida talabalarga ssilka yuboriladi va ular o'qituvchi darsiga izoh beradi. Yilda 2 marotaba kafedra mudiri va o'qituvchilar o'rtasida suhbat bo'lib o'tadi va unda sharhlar e'tiborga olinadi.

Talaba bilan doimo hamkorlikda ishlaydigan lavozimlar

- ☐ Ijtimoiy ish xodimi
- ☐ Hamshira
- ☐ Psixolog

Finlandiya universitetlarida dars taqsimoti quyidagilardan iborat:

M'ruza mashg'uloti 300 soat

Asistentga 450 soat

Professor 120 soat

Universitetdagi kafedra mudiri majburiyatlari

Dars taqsimoti

Ishga olish

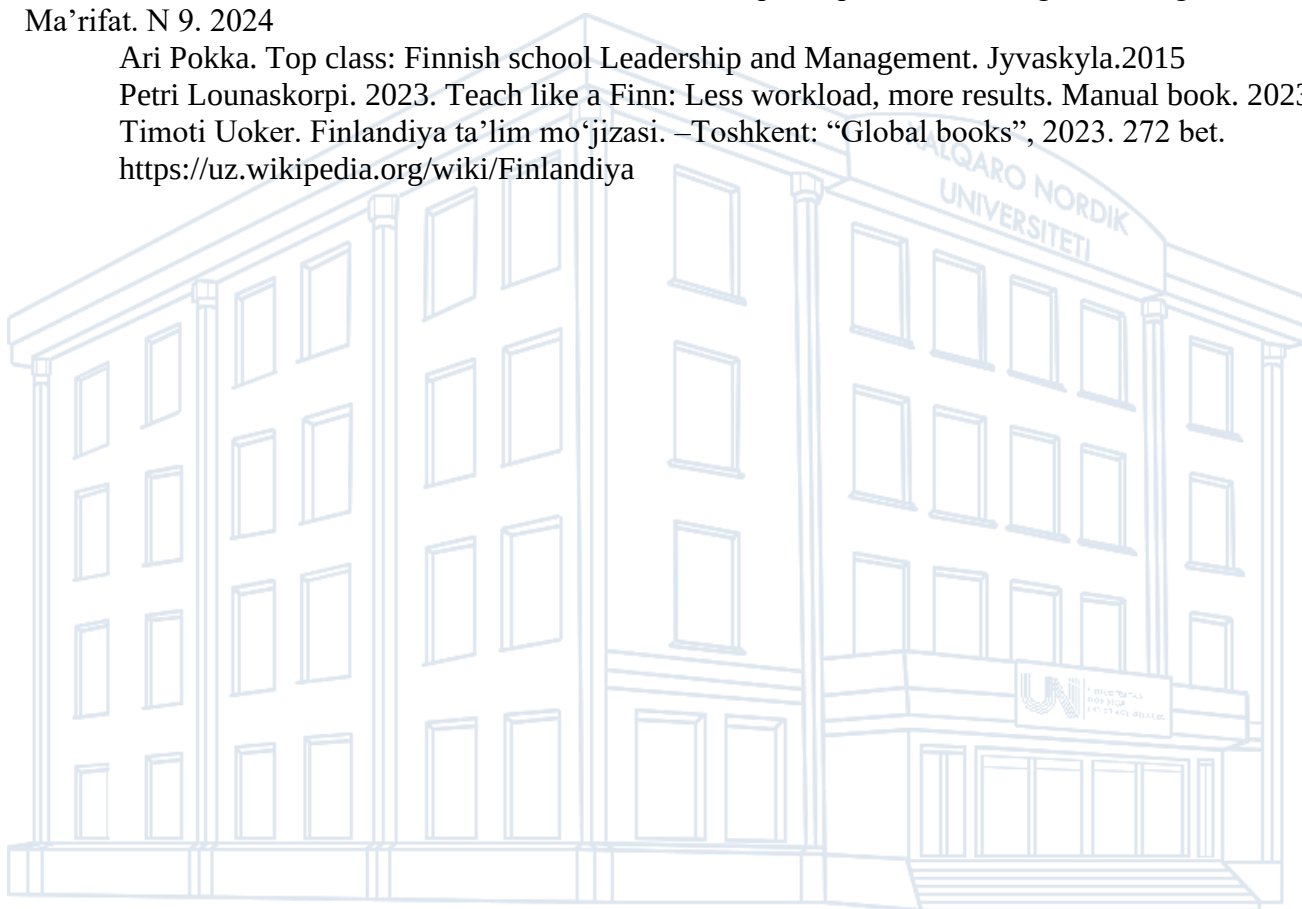
Ishdan bo'shatish

Maxsus guruhlar bilan ishlash

Ma'lumki, Finlandiya Yevropa shimolida joylashgan kichik mamlakat. Katta tabiiy boyliklar, savdo imtiyozlari yoki boshqa sezilarli daromad manbaalariga ega emas. 20- asr boshlarida Finlandiya Yevropaning eng qashshoq mamlakatlaridan biri bo'lgan. O'sha yillarda minglab finlar AQSh, Angliya, Germaniya va Fransiya borib oddiy ishchi sifatida (mehnat migranti) ishlagan. O'sha vaqtlarda amerikada uy xizmatchisini "finka" deb atashgan. Bugungi kunda esa, Finlandiya dunyoning nufuzli tahliliy markazlar fikriga ko'ra, "Dunyoning eng yaxshi mamlakati", "Erkaklar va ayollar huquqlari teng mamlakat", "Dunyoning eng stabil mamlakati", "Dunyoning eng xavfsiz mamlakati", "Dunyoning eng qulay mamlakati" degan nomlariga sazovor bo'lgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

- Alisher Anvarov. Finlandiya ta'lim tizimining asosiy afzalliklari va kamchiliklari. Hidoya.uz
- Abdurahim Nosirov Abdumatalovich. Erkinlik, quvnoqlik va ishonchga asoslangan ta'lim. Ma'rifat. N 9. 2024
- Ari Pokka. Top class: Finnish school Leadership and Management. Jyvaskyla.2015
- Petri Lounaskorpi. 2023. Teach like a Finn: Less workload, more results. Manual book. 2023.
- Timoti Uoker. Finlandiya ta'lim mo'jizasi. –Toshkent: "Global books", 2023. 272 bet.
- <https://uz.wikipedia.org/wiki/Finlandiya>

PEDAGOGIK KADRLAR TAYYORLASH: MUAMMO VA YECHIMLAR

Muallif: Nishonova Jumagul Ibrohimjon qizi ¹

Affilyatsiya: O‘zbekiston davlat san’at va madaniyat instituti tayanch doktoranti ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14438497>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada O‘zbekiston ta’lim tizimida pedagogik kadrlar tayyorlashning mavjud muammolari va ularni hal qilish yo‘llari tahlil qilinadi. Ta’lim tizimida o‘qituvchilarning malakasi, innovatsion metodlarga moslashishi va pedagogik yondashuvlar muhim ahamiyatga ega. Maqolada pedagogik kadrlarni tayyorlashda yuzaga kelayotgan muammolar, yechimlar va xorijiy tajribalar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: Pedagogik kadrlar tayyorlash, innovatsion ta’lim texnologiyalari, malaka oshirish, o‘qituvchi sifatini oshirish, xorijiy tajriba, ta’limda islohotlar, raqamli texnologiyalar.

O‘zbekiston ta’lim tizimida pedagogik kadrlar tayyorlash jarayoni uzoq yillar davomida keng o‘zgarishlar va islohotlar talab etgan soha bo‘lib kelgan. 2017-yilda boshlangan "Yangi O‘zbekiston" taraqqiyot dasturining doirasida ta’lim tizimida sifatni oshirishga katta e’tibor qaratilmoqda. Xususan, o‘qituvchilarni tayyorlash va ularning malakasini oshirishning ahamiyati tobora ortib bormoqda. Biroq, bu jarayonda bir qator muammolar mavjud. O‘zbekistonda o‘qituvchilarning pedagogik malakasi, innovatsion metodlarga moslashuvchanligi va ta’limda yangi texnologiyalardan foydalanish darajasi hali to‘liq rivojlanmagan.

Pedagogik kadrlar tayyorlashda eng katta muammo — o‘qituvchilarning malakasizligi va ularning yangi pedagogik metodlarga moslashmasligidir. 2022-yilgi statistika bo‘yicha, o‘qituvchilarning faqat 45% i zamonaviy pedagogik yondashuvlar va metodlardan foydalanishda yetarlicha tayyorlanmagan. O‘zbekistonning ayrim hududlarida o‘qituvchilarning professional rivojlanishiga qaratilgan amaliy kurslar va treninglar mavjud bo‘lsa-da, ularning samaradorligi ko‘pincha yetarli darajada bo‘lmaydi.

Bundan tashqari, ta’lim sohasida innovatsion texnologiyalarni qo‘llash va masofaviy ta’limni kengaytirish zarurati o‘qituvchilarning malakasini oshirishga yordam beradi. Biroq, ko‘plab ta’lim muassasalarida raqamli texnologiyalarning samarali qo‘llanilishi uchun infratuzilma va o‘qituvchilarni tayyorlashdagi kamchiliklar mavjud.

Yechimlar va takliflar

1. O‘qituvchilarni malaka oshirish tizimini takomillashtirish

O‘qituvchilarni tayyorlashning samarali yo‘llaridan biri — doimiy malaka oshirish kurslarini tashkil etishdir. O‘zbekiston hukumati tomonidan o‘qituvchilarning malakasini oshirish uchun ayrim ta’lim dasturlari ishlab chiqilgan bo‘lsa-da, ularni yanada kengaytirish va sifatni oshirish zarur. Misol uchun, Germaniyada o‘qituvchilar uchun muntazam ravishda malaka oshirish kurslari tashkil etiladi. Bu, o‘z navbatida, o‘qituvchilarni yangi metodologiyalar va pedagogik yondashuvlarni o‘rganishga undaydi.

2. Innovatsion ta’lim texnologiyalaridan foydalanish

Zamonaviy ta’lim texnologiyalari, masofaviy ta’lim platformalari va raqamli resurslar ta’limda yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Yaponiyaning ta’lim tizimida masofaviy ta’lim va onlayn platformalar keng qo‘llaniladi, bu o‘qituvchilarga o‘z bilimlarini yangilash imkonini beradi. O‘zbekiston ta’lim

tizimida ham innovatsion texnologiyalarni joriy etish va o'qituvchilarni ularga o'rgatish muhim ahamiyatga ega.

3. Xorijiy tajribalarni o'rganish va joriy etish

Xorijiy tajriba — o'qituvchilarni tayyorlashda muhim o'ringa ega. Finlyandiya va Shvetsiyada o'qituvchilarni tayyorlashda amalga oshirilgan islohotlar va innovatsion metodlar O'zbekistonda ham o'rganilishi kerak.

Misol uchun, Finlyandiya o'qituvchilarni tayyorlash tizimi faqat bilimni olish emas, balki amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan. Bu tajriba O'zbekiston ta'lim tizimi uchun muhim ko'rsatkich bo'lishi mumkin.

4. Pedagogik jamoalarni tashkil etish

O'qituvchilarni nafaqat individual ravishda, balki jamoaviy tarzda, guruhli treninglar va amaliy mashg'ulotlar orqali rivojlantirish muhimdir. Bu metod o'qituvchilarni bir-biri bilan tajriba almashishga, yangi pedagogik yondashuvlar bilan tanishishga imkon beradi. Misol uchun, Shveytsariya o'qituvchilar guruhlar ta'lim jarayonida o'zaro fikr almashish uchun muntazam ravishda yig'ilishlar o'tkazadilar.

Xulosa. O'zbekiston ta'lim tizimida pedagogik kadrlarni tayyorlashda mavjud muammolarni bartaraf etish uchun bir qator islohotlar amalga oshirilishi kerak. Bu islohotlar o'qituvchilarning malakasini oshirish, innovatsion ta'lim texnologiyalarini joriy etish, xorijiy tajribalarni o'rganish va pedagogik jamoalarni tashkil etish kabi masalalarni o'z ichiga oladi. O'zbekistonning ta'lim tizimini zamonaviy talablar va texnologiyalar bilan moslashtirish, o'qituvchilarning malakasini oshirish va ularning pedagogik yondashuvlarini yangilashning ahamiyati ortib bormoqda. Shunday qilib, pedagogik kadrlar tayyorlashning samaradorligini oshirish uchun zamonaviy usullar va metodlarni qo'llash zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Niyazov, A. (2020). O'zbekiston ta'lim tizimi: muammolar va yechimlar. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi O'qituvchilarni Malaka Oshirish Instituti.

Smith, J., & Lee, A. (2019). Innovative Teaching Methods in Modern Education. London: Oxford University Press.

Kim, H. (2018). Pedagogical Approaches and Teacher Development in Japan. Tokyo: Keio University Press.

Shukurov, F. (2021). Ta'limda islohotlar va pedagogik kadrlarni tayyorlash: O'zbekiston tajribasi. Tashkent: Milliy ta'lim akademiyasi.

MUSIQA IJROCHILIGINING MUSIQIY-HISSIY IFODA VOSITALARI

Muallif: Olimova Fotima Botirovna ¹

Affilyatsiya: Yoshlar muammolarini o’rganish va istiqbolli kadrlarni tayyorlash instituti tayanch doktoranti ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14439859>

ANNOTATSIYA

Hissiy ifoda o’qituvchilar va ta’lim tadqiqotchilarining diqqat markazida bo’lgan bu kognitiv faoliyatning yaxshilanishiga olib kelishi mumkin. Muayyan sozlamalarda, shaxsiy va hissiy tajribalar rivojlanish va ta’lim jarayonlariga qadam bo’lishi mumkin. Tuyg’ular o’quvchilarning o’rganishiga sezilarli ta’sir qiladi va sifatli o’qitishda hal qiluvchi rol o’ynaydi, ta’lim islohoti, o’quvchi va o’qituvchining o’zaro hamkorligi. Musiqa tabiati guruh mashg’ulotlarini muvofiqlashtirishni oshirish uchun ajoyib vositaga aylantiradi.

Kalit so’zlar: hissiyot, musiqa ta’limi, musiqa ijrochiligi, bilish, hissiyot, motivatsiya, his-tuyg’u, biologic; psixo-ijtimoiy; madaniy.

Musiqa ijrochiligining musiqiy-hissiy ifoda vositalari, ijrochilik jarayonida musiqiy hissiyotlarni etkazish va tinglovchilarga ta’sir ko’rsatish uchun muhim ahamiyatga ega. Musiqa ijrochiligi, nafaqat texnik ko’nikmalarni, balki hissiy ifodani ham o’z ichiga oladi. Bu jarayonda bir qator muhim omillar mavjud.

Musiqiy ijro musiqani yaratish, ijro etish va qadrlash orqali hissiyotlarni ifodalash vositasi bo’lib xizmat qiladi. U muloqot, hamkorlik, o’zini namoyon qilish va hissiy tartibga solishni rivojlantiradi, o’quvchilarga qiyinchiliklarni yengishda quvonch va qoniqishni his qilish imkonini beradi, shu bilan shaxsiy o’sish va o’zini o’zi qadrlashni oshiradi.

"Tuyg’u" atamasi ingliz tilida o’tgan yili kiritilgan va XVII-XVIII asrlarda u frantsuzcha so’zdan tarjima qilingan bo’lib, "hissiyot" lekin "bo’lishi mumkin bo’lgan ruhiy holatlar toifasiga" ishora qila boshladi va tizimli ravishda o’rganildi» faqat XIX asr o’rtalarida V.Shuman va K.R.Scherer (2014) fikriga ko’ra, his-tuyg’ular umuman olganda bir qator o’zaro bog’liqliklarni o’z ichiga olgan ko’p qirrali hodisalar sifatida qabul qilinadi. Psixologik jarayonlar esa sub’ektiv tuyg’ularni o’z ichiga oladi. Bular: (affektiv hissiyot komponenti), fiziologik jarayonlar (fiziologik komponent), bilish (kognitiv komponent), motivatsion tendensiyalar (motivatsion), komponent) va ekspressiv hatti-harakatlar (ekspressiv komponent).

Tuyg’ular "ta’sir" ning kengroq sohasiga tegishli bo’lib, ular kayfiyatlar, imtiyozlar va shaxsiy xususiyatlarni ham o’z ichiga oladi.

Tuyg’ular tashqi yoki ichki muhitdagi potentsial muhim voqealarga (sub’ektiv qiyinchiliklar yoki imkoniyatlar) nisbatan qisqa, shiddatli va tez o’zgaruvchan javob bo’lib, odatda ijtimoiy xarakterga ega bo’lib, ular bir qator kichik komponentlarni (kognitiv o’zgarishlar, sub’ektiv his-tuyg’ular, ekspressiv xatti-harakatlar va boshqalar) o’z ichiga oladi.

Psixologik nuqtai nazardan, hissiyot kundalik hayotda birgalikda sodir bo’ladigan his-tuyg’ular, xatti-harakatlar va tana reaksiyalari hodisalarini ko’rsatadigan ilmiy konstruksiyadir. Tuyg’u psixologiyasining vazifasi bu hodisalarni tasvirlash va ularning asosiy jarayonlari nuqtai nazaridan tushuntirishdir.

Olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda tuyg'u ko'pincha keng xilma-xillikni aniqlash uchun ishlatiladi va turli his-tuyg'ularni o'z ichiga oladi, biroq, shu holatlar "o'z-o'zini kontsepsiyasi"ni o'z ichiga olgan kognitiv bo'lmagan konstruksiyalari bo'lib, bu - e'tiqod, motivatsiya va boshqalarda namoyon bo'ladi.

Musika insonni ifoda etishning eng universal vositalaridan biridir va muloqot uni har qanday yoshdagi odamlarning kundalik hayotida topish mumkin bo'lgan butun dunyodagi turli madaniyatdir. Musika tinglash, qo'shiq aytish, musiqa chalish va uni yaratish (tadqiq qilish, bastalash va improvizatsiya qilish) juda juda ko'p odamlar uchun mashhur o'yin-kulgi, lekin uning ta'siri ancha kengroq.

Musiqaning ohang, balandlik va garmoniya kabi turli jihatlari tinglovchilarda turli xil hissiy javoblarni yaratishda qo'llaniladi. Musiqiy ta'lim yordamida, o'quvchilar o'zlarining ijodiy shaxsiyatlarini shakllantirishlari va o'z-o'zini hurmat qilish tuyg'usini boshdan kechirishlari mumkin, bu ularga ko'p shaxsiyat bilan kurashishga imkon beradi.

Xususan, his-tuyg'ularni idrok etish va qo'zg'atishni farqlash kerak. Biz musiqadagi tuyg'uni shunchaki sezishimiz yoki musiqaga javoban hissiyotni his qilishimiz mumkin. Bular asosan alohida psixologik jarayonlar bo'lganligi sababli, biz ushbu farq nuqtai nazaridan umumiy nuqtai nazarimizni tashkil qilamiz. Bundan tashqari, shuni ta'kidlash kerakki, "hissiyot" musiqa tajribasining bir nechta tarkibiy qismlaridan bittasidir.

Ijtimoiy-hissiy qobiliyatlar o'rtasidagi munosabatlarni o'rganuvchi tadqiqotlar va musiqa hissiyotlarni tan olishga, tushunishga qaratilgan his-tuyg'ular va aleksitimiya, his-tuyg'ularni aniqlash va tasvirlash qiyinligi ularni boshqalarga, tuyg'ular tizimli ravishda bilish, motivatsiya, fiziologik o'zgarishlar va o'zaro ta'sir shakllari bilan bog'liq. Musiqiy vazifa bilan bog'liq zavqlanishning muhim tarkibiy qismlarini o'z ichiga olishi mumkin. Topshiriqni bajarishda hayajonlanish, vazifani qiyin deb baholash, fiziologik qo'zg'alishni boshdan kechirish va topshiriq ustida ishlashga undash.

Musiqiy ifoda vaqtidagi nuanslar bilan belgilanadi, musiqiy ijroni beruvchi intensivlik, tembr va balandlik noyob xarakterga ega va uni boshqa ijrolardan ajratib turadi. Tomoshabinlar nuqtai nazaridan, bu ijodiy o'zgarishlar akustik signal sifatida harakat qilishi mumkin bo'lgan musiqachilarning niyatlari va hissiy musiqa fazilatlarini aniqlashlashdir. G'arb klassik musiqasida musiqachilari nota balandligi va davomiyligi bilan kamdan-kam hollarda o'zgaradi. Aksincha, kompozitsiyaning noaniq tomonlarini ta'kidlashdan mikro-vaqt va dinamika kabi tuzilmalar ekspressivlik ta'minlanadi.

Ushbu ijodiy tanlovlar musiqachilarga g'oyalar va niyatlarni tinglovchilarga etkazish imkonini beradi. Ular o'z navbatida bu tanlovlar uslubiy jihatdan tegishli yoki yo'qligi haqida muvaffaqiyatli estetik xulosa chiqaradilar.

Musiqiy ifodani o'rganish psixologik va biologik harakat aspektlarini qamrab olgan. Har xil imo-ishoralar musiqiy g'oyalarni qanday keltirib chiqarishini va tushuntirish uchun nazariy asoslardan foydalanilgan. Ekologik nuqtai nazardan, musiqiy imo-ishoralar odamlar tomonidan idrok etilishi mumkin bo'lgan imkoniyatlarni o'z ichiga oladi.

Vokal musiqasi bu – his-tuyg'ular va kayfiyatni ifodalash usuli bo'lib, ovoz va imo-ishoralar yordamida bajariladi. Agar siz bu imo-ishoralarni mukammal qilishni istasangiz musiqiy asarlarning boyligini namoyish etishingiz zarur. Vokalchilarga nafaqat muayyan qo'shiq va ijro mahoratini egallash, balki hissiy aloqani tushunish ham kerak. Ular ham vokal kuylashga to'g'ri yondashuvni qo'llash va ijro etishga erishish uchun ichkaridan haqiqiy tuyg'ular bilan ishlaydi. Bu "hissiyot bilan har bir asarmi mohirona ijro" etadilar. Qo'shiq aytish va chiqishlarni o'rganish haqida gap ketganda, muayyan qobiliyatlar badiiy bo'lishi mumkin. Bu holat qo'shiq aytish qobiliyati qanday ekanligini ko'rsatadi. Asosan ijrochilar go'zallik haqida o'ylashadi va izlanadilar. Biroq, agar vokalist faqat ovozga, hissiyotga e'tibor beradigan bo'lsa, ifoda va tegishli estetika e'tibordan chetda qoladi. Bastakorlar hayotda duch keladigan narsalarga to'xtalmaydilar va ularning ichki tuyg'ulari taniqli narsalarni yarata olmaydi, vokal musiqiy san'atda hissiy ifodalash istiqbolning kalitidir.

Vokal musiqa o'rtasidagi eng katta farq, instrumental musiqa va musiqaning boshqa shakllari uning matnida yotadi. Inson matnni izohlash uchun ovoz ohang bilan birlashadi. Demak, qo'shiq matni hayot tilining badiiy shakli bo'lib, u o'zida mujassam vokal musiqasining adabiyligi, qo'shiqning muhim qismi sifatida va his-tuyg'ularning bevosita ifodasi bo'lib xizmat qiladi. Qo'shiq o'ziga xos badiiy obrazlar bilan ishlaydi va qo'shiq matnini yaratadi. Unda ritm, urg'u va janrga mos kelishi aks etadi. Faqat jonli til va o'ziga xos tasvirli qo'shiq matnini rag'batlantirishi mumkin.

Tomoshabinlardan boy tasavvur va ularga yordam berish, asarlarning maqsadini tushunish - hissiy ifoda va musiqiy tasvirlar aks etishi ko'rinib turibdi. Shuning uchun qo'shiqchilar dirijyorlik qilishlari, amalga oshiriladigan ishlarni chuqur o'rganish va tahlil qilish, yaratilish fonini to'liq tushunish va bunga bo'lgan his-tuyg'ular bilan u ifodalamoqda.

Qo'shiqning ishlab chiqarish tuyg'usi haqiqiy hayotdan kelib chiqadi. Qo'shiqdagi hamma narsa hayot va biz bilan chambarchas bog'liq Badiiy bezak, shu jumladan ijod, kompozitsiya, amaliyot, dam olish va ular bilan bo'lishish tomoshabinlar uchun murakkab va ijrochilardan bilishni talab qiladi. Yaratish foni haqida, tushunish va ohangni o'zgartirish, turli ritm va ohanglarga ko'ra ranglar va boy tasavvurga asoslangan holda yaratilgan. Muvaffaqiyatli ijrochi yaxshi narsalarga erishish uchun yaxshi madaniyat va san'atga ega bo'lishi kerak. O'z his-tuyg'ularini integratsiyalagan holda qo'shiq kuylangan vaqtda avvalo, tomoshabinning hissiyoti undan oldin uyg'onishini va sezishi lozim. Faqat shu yo'l bilan his-tuyg'ular tomoshabinlar tomonidan harakatga keltirilishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, "hissiyot bilan mohir ijro" bu vokal musiqa ruhidir. Shuning uchun, his-tuyg'ularni qanday integratsiya qilish kerak? - his-tuyg'ularni spektaklni mukammal tarzda integratsiya qilish o'rganishga arziydi. Bu qo'shiqchilardan qo'shiqning o'zidan boshlashni talab qiladi, va o'z tajribasiga tayangan holda chuqur o'rganishni amalga oshiradi.

Musiqa tinglovchilariga ta'sir qiladigan hissiy ta'sir, mutaxassislar tomonidan uzoq vaqt davomida o'rganilgan. Musiqaning hissiy ta'siri – musiqa falsafasi, musiqa sotsiologiyasi, musiqa psixologiyasi, musiqa estetikasi va musiqa pedagogikasi sohasidagi o'ziga xos ilmiy tadqiqotlar mavzularidan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Asta, Rauduvaite., Chjiyun, Yao. (2023). Musiqa ta'limida hissiyotlarning o'rni: nazariy tushunchalar. Sabiedrība, integrācija, izglītība, 1:491-502. DOI: 10.17770/sie2023vol1.7078

Mark, Tompson., Xuan, Ignacio, Mendoza., Jeoff, Luck., Jonna, K., Vuoskoski. (2023).

Musiqiy ijroda tovush va harakat xususiyatlari, idrok etuvchi his-tuyg'ular o'rtasidagi bog'liqlik. Musiqa va fan, DOI: 10.1177/20592043231177871

Aijing, Qiu., Junrong, Ban., Lingbowen, Kong., Rui, Tian., Lei, Zhou. (2018). 12. Skillful Performance with Sentiment Based on Integration of Four Expressions "Lyrics, Melody, Voice and Form". International Journal of Information and Education Technology, DOI: 10.18178/IJiet.2018.8.8.1107

Dowling W. J. The development of music perception and cognition. Foundations of Cognitive Psychology: Core Reading, 2002. p. 481-502

TA’LIMDA MADANIYAT VA SAN’ATNING TUTGAN O’RNI

Muallif: X.A.Qulmatova ¹

Affilyatsiya: “University of economics and pedagogy” Ijtimoiy gumanitar fanlar kafedrası o’qituvchisi ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14439943>

ANNOTATSIYA

Maqolada musiqa va san’at maktablarida tahsil olayotgan yosh o’quvchilar ongiga musiqaning turli janrlari xususan yirik shakldagi asarlarni singdirishning ahamiyati yoritilgan.

Kalit so’zlar: musiqa va san’at, estetik badiiy dunyoqarashi, musiqiy bilimlarni shakllantirish, madaniyat shakli, o’zbek musiqa san’ati.

San’at inson evolyutsiyasining eng muhim bosqichlaridan biridir. San’at odamga dunyoga turli nigoh, turli nuqtai nazardan qarashga yordam beradi. San’at hamisha odamlarga yashiringan qobiliyatlarini rivojlantirishga, mavhum fikrlashni yaxshilashga yordam bergan. Asrlar mobaynida odamlar san’atni tobora ko’proq o’zlashtirishga, uni takomillashtirishga, o’z bilimlarini chuqurlashtirishga harakat qilishdi. San’at – bu bizning tariximiz.

Yosh avlodni har tomonlama yetuk, ma’naviy barkamol, estetik badiiy dunyoqarashi shakllanib, madaniyatli insonlar qilib tariyalash bugungi kunda ta’lim muassasalari oldida turgan dolzarb va muxim masalalardan xisoblanadi.

Bugun xar bir yosh o’qigan romanisiz, yangi filmisiz, teatrd premierasiz, sevimli musiqiy guruhisiz, badiiy ko’rgazmalarsiz o’z hayotini tasavvur qila olmaydi. San’atda odam yangi fikrlar topadi, bilim, hayotiy savollarga javoblar va kundalik shovqin-suron va zavqlanishdan ishonch topa biladi. Haqiqiy san’at asari har doim kitobxonlar, tomoshabinlar, tinglovchilarning fikrlari bilan hamohang bo’ladi.

San’at – eng yuqori shakl estetik faoliyat. San’at asarlari bilan muloqot asosan estetik didni shakllantiradi. Zamonaviy dunyoda san’atning o’rni yuqori, chunki san’at – bu har bir shaxsning dunyoni estetik, ma’naviy egallash qobiliyati bilan bog’liq bo’lgan madaniyat shakli, inson faoliyati natijasi va jarayonidir.

O’zbek xalqining musiqa madaniyati uzoq tarixga ega. Tarixiy taraqqiyot davomida xalq mumtoz musiqasi, an’anaviy kasbiy musiqa, xalq bastakorlik yo’llari, shuningdek folklor-havaskorlik musiqiy merosi singari shaklan va usluban bir-biriga yaqin ijrochilik ko’rinishlari bir-birini to’ldirib kelgan. Ushbu musiqiy merosimiz bugungi kunimizda ham ma’naviy madaniyatimiz bir bo’lagi sifatida namoyon bo’lib kelmoqda.

Mustaqillik sharofati bilan milliy-ma’naviy qadriyatlarimizga, urf-odatlarimizga, ma’naviy boyligimizga bo’lgan e’tibor davlat miqyosiga ko’ tarildi.

Bugungi kunda o’zbek musiqa san’ati nafaqat asl an’anaviy ko’rinishlarida, balki kompozitorlik yo’nalishlarida ham xalqaro miqyosda tobora kengroq tan olinmoqda. Bu ma’noda sof cholg’u musiqasi, xususan uning murakkab sanalmish simfonik ijodiyoti alohida e’tiborga molik. Endilikda respublikamiz kompozitorligi shunchaki xilma – xil musiqa janrlarida yozish va izlanish tajribalaridan iborat bo’lmay, balki noyob an’analariga, mumtoz namunalar xazinasiga ega sermahsul oqimdir. Uni turli yillarda xalqchil kuy ohanglar zaminida yaratilgan noyob va betakror asarlar tashkil etadi. Zero, har qanday

andozada bastalangan musiqaning milliylik, badiiy barkamollik, o'ziga xoslik, mazmundorlik, ta'sirchanlik kabi fazilatlar hamisha qadrlidir.

Yuksak kasb maxorati, teran bilimdonlik, nozik did bilan ko'hna milliy an'analarga tayanib yaratilgan asarlarning umri boqiyiligini birgina o'zbek simfonik musiqasi misolida yaqqol ko'rish mumkin.

30-yillarning ikkinchi yarmida yaratilgan Aleksey Kozlovskiyning ovoz va simfonik orkestriga moslashtirilgan ehtirosli "Tanovar" poemasi, "Lola" syuitasi, Reyngold Glierning "Farg'ona bayrami" shodiyona uvertyrasi tinglovchilarga hamon olam-olam zavq bag'ishlab kelmoqda. Simfonik orkestr ishtirokida ijro etishga mo'ljallangan o'lmas kashfiyot darajasidagi asarlar orasida Mutal Burxonovning yakkaxon, xor va simfonik orkestr uchun "Alisher Navoiyga qasida"si, Muxtor Ashrafiy, Georgiy Mushel, Sulaymon Yudakovlarning qator simfonik asarlari, Doni Zokirovning "Lirik Poema"si, Boris Nadejdinning "Bolalarga" syuitasi, Ikrom Akrafovning "Shoir xotirasiga" poemasi va 19 ta muhtasham simfoniylari, Mirxalil Maxmudovning 3 ta simfoniyasi, Nurilla Zokirov, Mustafo Bafoyev, Rustam Abdullayev, Habibullo Rahimov, Bahrulla Lutfullayev va boshqa ijodkorlarning yutuqlari musiqiy madaniyatimiz ravnaqiga munosib hissa bo'lib qo'shildi. Zaminimizdagi musiqa san'atining rivoji uch ming yilga borib taqaladi.

Bolalar musiqa va san'at maktablarida ta'lim olish hozirgi davrda yuqori baholanmoqda. Ya'ni musiqa san'ati yoshlarning estetik saviyasini oshiribgina qolmay, boladagi musiqiy qobiliyatlarni yuzaga chiqarishga sababchi bo'ladi desak mubolag'a bo'lmaydi.

Musiqa tarbiyasi shaxs sifatida shakllanayotgan bolalarning qalbida milliy ruhni kamol toptirish, ma'naviy va axloqiy madaniyatni, musiqiy didni shakllantirish, musiqiy tasavvurlarini yanada boyitish hamda ularda vatanparlik, insonparvarlik tuyg'ularini, tashabbuskorlik qobiliyatlarini kamol toptirish asosiy maqsadlarimizdan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekitonda musiqa san'atini yanada rivojlantirishni qo'llab-quvatlash va rag'batlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" farmoni, "O'zbekiston ovozi" gazetasi, 1998-yil 21- oktyabr.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Bolalar musiqa va san'at maktablari moddiy-texnik bazasini mustahkamlash va ularni faoliyatini yanada yaxshilash chora-tadbirlari to'g'risida" farmoni. Toshkent, 2009-yil.

A. Jabborov, S. Begmatov – "O'zbek musiqasi tarixi" Toshkent 2018

A.Fitrat "O'zbeklar klassik musiqalarini tarixi", Toshkent, 1928Umumta'lim maktablarining musiqa ta'limi va tarbiyasi Konsepiyasi.: Toshkent, XTV, 1995-yil.

Umumiy o'rta ta'limning musiqa fani bo'yicha DT va o'quv dasturi. (1-7- sahifalar)- Toshkent, Ta'lim taraqqiyoti, 5-7 sonlari, 1999-yil.

AFG‘ON RUBOBI CHOLG‘USINI O‘RGATISH METODIKASI

Muallif: Ro‘zmetov Qadamboy Ollaberganovich ¹

Affilyatsiya: Xorazm viloyati Qo‘shko‘pir tumani 10-son “Bolalar musiqa va san‘at maktabi” o‘qituvchisi ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14440025>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola Afg‘on rubobi cholg‘usini o‘rgatish metodikasini ilmiy-pedagogik jihatdan tahlil qiladi. Afg‘on rubobi Markaziy Osiyo xalqlarining boy musiqa madaniyatining muhim elementi sifatida o‘rganiladi. Maqolada ushbu cholg‘u asbobining tarixiy kelib chiqishi, tuzilishi, ovoz chiqarish texnikasi va o‘quv jarayonida uni o‘rgatishning samarali metodlari yoritilgan. Shuningdek, rubobning yosh musiqachilarda ijro mahoratini rivojlantirishdagi ahamiyati va uni musiqa ta’limida qo‘llashning pedagogik imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi. Ishda innovatsion yondashuvlar va o‘quv dasturlarini takomillashtirish bo‘yicha takliflar ham bayon etiladi.

Kalit so‘zlar: Afg‘on rubobi, musiqa ta’limi, cholg‘u asboblari, pedagogik metodika, ijro mahorati, Markaziy Osiyo musiqasi, innovatsion yondashuvlar, musiqa madaniyati.

Musiqa madaniyati insoniyatning bebaho ma’naviy boyligi bo‘lib, uning asrlar davomida shakllangan turli xil cholg‘u asboblari bu madaniyatning ajralmas qismidir. Afg‘on rubobi ana shunday qadimiy cholg‘u asboblaridan biri bo‘lib, Markaziy Osiyo va uning atrofidagi xalqlarning musiqa madaniyati tarixida alohida o‘rin tutadi. Bu cholg‘u asbobi nafaqat o‘zining noyob ovoz chiqarish imkoniyatlari bilan, balki xalqning o‘ziga xos madaniyati va an‘analarini aks ettiruvchi ifoda vositasi sifatida ham katta ahamiyatga ega.

Bugungi kunda musiqa ta’limida Afg‘on rubobini o‘rgatish masalasi dolzarb bo‘lib, ushbu cholg‘u asbobining ijrochilik texnikasini yosh avlodga o‘rgatish, uning tarixi va madaniy ahamiyatini anglatish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, globallashuv jarayonida milliy cholg‘u asboblarini asrab-avaylash va ularni xalqaro miqyosda targ‘ib qilish orqali milliy madaniyatni boyitish imkoniyatlari kengaymoqda.

Ushbu maqolada Afg‘on rubobining musiqiy-tarixiy ahamiyati, uning ijro texnikasi, o‘quv jarayonida qo‘llaniladigan samarali metodlar va bu jarayonda yuzaga keladigan pedagogik muammolarni hal etish yo‘llari tahlil qilinadi. Shu bilan birga, innovatsion uslublarni joriy etish orqali ushbu cholg‘u asbobini o‘rgatishning dolzarbligi asoslab beriladi.

Afg‘on rubobining paydo bo‘lish tarixi: Afg‘on rubobi Markaziy Osiyo xalqlarining qadimiy musiqa madaniyatiga xos bo‘lgan eng mashhur torli cholg‘u asboblaridan biridir. Uning paydo bo‘lish tarixi uzoq o‘tmishga borib taqaladi va madaniy hamda geografik o‘zaro aloqalarning natijasi sifatida shakllangan. Tadqiqotchilarning fikriga ko‘ra, rubobning ildizlari qadimgi fors va Hindiston madaniyatiga borib taqaladi. Ushbu cholg‘u asbobining zamonaviy shakli esa asosan Afg‘oniston hududida rivojlangan.

Rubob so‘zi qadimgi fors tilidan olingan bo‘lib, u "torli cholg‘u" ma’nosini anglatadi. Qadimgi yozma manbalarda rubobga o‘xshash cholg‘u asboblari haqida miloddan avvalgi zamonlardan boshlab ma’lumotlar uchraydi. Islom madaniyati va fors ta’siri ostida ushbu cholg‘u asbobi yanada takomillashgan va keng tarqalgan. O‘rta asrlarda rubob Markaziy Osiyo, Afg‘oniston va Hindiston mintaqalarida ijrochilik san’atining ajralmas qismi bo‘lib qolgan.

Rubobning zamonaviy shakli XVII–XVIII asrlarda Afgʻoniston hududida shakllangan. Bu davrda u saroy musiqasining muhim elementi sifatida foydalanilgan. Ayniqsa, afgʻon xalqi oʻrtasida rubob xalq qoʻshiqlari va anʻanaviy kuylarni ijro etish uchun asosiy cholgʻu boʻlib xizmat qilgan. Rubobning keng tarqalishi va rivojlanishiga turli musiqiy oqimlar va madaniy aloqalar katta taʼsir koʻrsatgan. Xususan, Hindiston va Markaziy Osiyo musiqasi oʻrtasidagi madaniy bogʻliqlik ushbu cholgʻu asbobining shakllanishida muhim rol oʻynagan.

Rubobning konstruksiyasi va ovoz chiqarish xususiyatlari uning noyobligini taʼminlaydi. Cholgʻu asbobining tuzilishi qadimdan oʻziga xos boʻlib, u koʻpincha tut yoki oʻrik yogʻochidan yasaladi va maxsus teri bilan qoplanadi. Rubobning torlari ipak yoki metall materiallardan tayyorlanadi, bu esa uning musiqiy imkoniyatlarini yanada kengaytiradi.

Hozirgi kunda Afgʻon rubobi nafaqat anʻanaviy musiqa ijrochiligi, balki xalqaro miqyosdagi musiqa sanʼatida ham muhim oʻrin tutadi. Uning oʻziga xos ohangi va ijro texnikasi rubobni milliy musiqa madaniyatining ramziga aylantirgan. Shu sababli, uning tarixini oʻrganish nafaqat musiqa madaniyatining boyligini anglash, balki xalqning madaniy merosini saqlab qolishda ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Afgʻon rubobi va uning ijrochilik sanʼati boʻyicha mavjud ilmiy adabiyotlar tahlili ushbu mavzuning musiqa taʼlimi va ijro mahorati rivojidagi ahamiyatini yoritish imkonini beradi. Tadqiqotlarda rubob cholgʻusining tarixi, konstruksiyasi va ijro texnikasi haqida keng qamrovli maʼlumotlar keltirilgan boʻlib, bu jihatlar taʼlim jarayonida mazkur cholgʻuni oʻrgatishning nazariy va amaliy asoslarini yaratadi. Masalan, D. Sakata va M. Baily kabi tadqiqotchilarning ishlarida Afgʻon rubobining tarixiy kelib chiqishi va u bilan bogʻliq musiqiy anʼanalar batafsil yoritilgan. Ushbu asarlarda rubobning turli madaniyatlararo integratsiyasi va uning Sharq musiqasidagi oʻrniga alohida urgʻu berilgan. Bu rubobning nafaqat Afgʻoniston madaniyatidagi, balki Markaziy Osiyo va Hindiston musiqiy anʼanalaridagi ahamiyatini ochib beradi.

Bundan tashqari, mahalliy va xorijiy tadqiqotlar rubob cholgʻusining ijrochilik texnikasi va oʻquv jarayonida uni oʻrgatishning muhim jihatlariga eʼtibor qaratadi. R. Farhat va J. Blum tomonidan oʻrganilgan ijro texnikasi va pedagogik yondashuvlar rubobni oʻrgatish metodikasini takomillashtirish uchun nazariy asos boʻlib xizmat qiladi. Bu asarlarda rubob cholgʻusining notografik tizimi, kuy tizimlari va musiqiy repertuarlari toʻgʻrisida maʼlumotlar keltirilgan boʻlib, ular oʻquv jarayonida amaliy qoʻllanilishi mumkin. Milliy tadqiqotchilarning ishlarida, xususan, Oʻzbek va Tojik musiqashunosligi boʻyicha manbalarda rubobning Markaziy Osiyo xalqlari musiqa madaniyati bilan uzviy bogʻliqligi tahlil qilingan. Bu adabiyotlar rubob ijrochiligining oʻzbek maqom sanʼati va xalq cholgʻulari bilan aloqalarini ochib beradi.

Shuningdek, musiqa taʼlimida rubobni oʻrgatishning pedagogik metodlari haqida yozilgan ilmiy maqolalar ham mavjud boʻlib, ularda innovatsion texnologiyalardan foydalanish, individual va guruhli taʼlim usullarini joriy etish boʻyicha qimmatli takliflar keltiriladi. Ushbu manbalar rubobni musiqa maktablari va oliy taʼlim muassasalarida samarali oʻrgatish uchun asosiy metodologik yondashuvlarni shakllantirishga yordam beradi.

Umuman olganda, mavjud adabiyotlar Afgʻon rubobi cholgʻusining tarixiy va madaniy ahamiyatini yoritish, uni oʻrgatish metodikasi uchun zarur boʻlgan nazariy va amaliy asoslarni yaratishda katta hissa qoʻshgan. Ammo rubobni oʻrgatishning zamonaviy talablariga mos innovatsion yondashuvlarni rivojlantirish boʻyicha tadqiqotlar yetarli darajada rivojlanmagan boʻlib, bu borada qoʻshimcha ishlarni amalga oshirish zarur.

Afgʻon rubobi cholgʻusini oʻrgatish metodikasini shakllantirishda tarixiy anʼanalar va zamonaviy pedagogik yondashuvlarning uygʻunligi muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotlar shuni koʻrsatadiki, rubob ijrochiligi oʻziga xos texnik murakkabliklarga ega boʻlib, uni oʻrgatishda nazariy bilimlar bilan birga amaliy mashgʻulotlarga ham alohida eʼtibor qaratish zarur. Ushbu asbobni oʻrgatishda ijro

texnikasining asoslarini tushuntirish, kuy tizimlari va maqom strukturalarini o'rgatish o'quvchilarda musiqiy tafakkurni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, an'anaviy uslublar bilan bir qatorda innovatsion ta'lim texnologiyalarini qo'llash rubobni o'rgatishda samarali natijalar beradi. Masalan, videodarslar, interaktiv platformalar va raqamli vositalar yordamida ijrochilik texnikasini mukammallashtirish imkoniyatlari ortmoqda. Ushbu yondashuvlar nafaqat individual ta'limda, balki guruhli mashg'ulotlarda ham muvaffaqiyatli qo'llanilishi mumkin. Muhokama jarayonida rubob cholg'usining tuzilishi va ovoz chiqarish xususiyatlari uning pedagogik imkoniyatlarini kengaytirish omili sifatida baholandi. Rubobning kuy tartiblari va maqomlar bilan bog'liq repertuarining xilma-xilligi o'quvchilarda ijro mahorati va musiqiy didni shakllantirishda katta rol o'ynaydi. Shu bilan birga, ijro texnikasidagi murakkabliklar va bu cholg'uni o'rganish jarayonidagi o'ziga xosliklar o'qituvchilar uchun qo'shimcha metodik vositalar yaratishni talab qiladi.

Shuningdek, Afg'on rubobi musiqasi milliy madaniy meros sifatida yosh avlodning ma'naviy tarbiyasida muhim rol o'ynashi ta'kidlanadi. Uni o'rganish jarayoni nafaqat cholg'u texnikasini egallashni, balki o'quvchilarga milliy musiqa madaniyatini qadrlash ko'nikmasini singdirishni ham o'z ichiga oladi. Biroq, milliy cholg'ularni o'rgatishda mavjud o'quv dasturlari va darsliklarni takomillashtirish zarurligi dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda.

Muhokama davomida rubobni o'rgatishdagi mavjud muammolar ham ko'rib chiqildi. Masalan, maxsus o'quv qo'llanmalarining yetishmasligi va malakali o'qituvchilarning kamligi ta'lim sifatiga ta'sir ko'rsatmoqda. Shu sababli, rubobni o'rgatish bo'yicha ilg'or tajribalarni joriy etish, o'quv qo'llanmalarini yaratish va pedagoglar uchun maxsus treninglar tashkil etish zarurati yuzaga kelmoqda. Afg'on rubobini o'rgatish metodikasini shakllantirishda tarixiy tajriba va zamonaviy pedagogik texnologiyalar uyg'unligini ta'minlash, o'quv dasturlarini takomillashtirish va innovatsion yondashuvlarni joriy etish muhim ahamiyatga ega. Ushbu yondashuvlar rubobni xalqaro miqyosda targ'ib qilish va milliy musiqa madaniyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Afg'on rubobi cholg'usini o'rgatish metodikasi milliy musiqa madaniyatini saqlash va rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ushbu cholg'uni o'rgatish jarayonida an'anaviy ijrochilik uslublari bilan birga zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish samaradorlikni oshiradi. Rubobning o'ziga xos ijro texnikasi, maqom tizimlari va kuy repertuarlarini o'quvchilar bilan ishlash jarayonida qo'llash yosh musiqachilarning ijro mahoratini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Tahlillar jarayonida rubobni o'rgatishdagi asosiy muammolar aniqlanib, ularni hal etish bo'yicha bir qator takliflar ishlab chiqildi. Jumladan, o'quv qo'llanmalarini yaratish, malakali o'qituvchilar tayyorlash va o'quv dasturlarini zamonaviylashtirish zarurligi ta'kidlandi. Shuningdek, innovatsion vositalardan, xususan, videodarslar, interaktiv platformalar va raqamli ta'lim resurslaridan foydalanish rubobni o'rgatish jarayonini yanada samarali qilish imkonini beradi. Ushbu izlanishlar shuni ko'rsatadiki, Afg'on rubobi nafaqat musiqiy cholg'u asbobi sifatida, balki milliy ma'naviyatni tarbiyalash va yosh avlodga madaniy qadriyatlarni singdirish vositasi sifatida ham muhim ahamiyatga ega. Uni o'rgatish orqali nafaqat ijro mahoratini oshirish, balki milliy musiqa merosini asrab-avaylash va xalqaro miqyosda targ'ib qilish imkoniyati ham yaratiladi.

Xulosa qilib aytganda, Afg'on rubobi cholg'usini o'rgatish metodikasi bo'yicha izlanishlarni davom ettirish, mavjud tajribalarni takomillashtirish va ta'lim jarayonida ilg'or yondashuvlarni qo'llash zarur. Bu esa milliy musiqa madaniyatini rivojlantirishga salmoqli hissa qo'shadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Sakata, D. (1983). Music in the Mind: The Concepts of Music and Musician in Afghanistan. Kent State University Press.

Baily, J. (1988). Music of Afghanistan: Professional Musicians in the City of Herat. Cambridge University Press.

Farhat, H. (2004). The Dastgah Concept in Persian Music. Cambridge University Press.

Blum, S. (1980). The Musical Culture of Afghanistan. Harvard University Press.

Rice, T. (2001). Ethnomusicology: A Contemporary Reader. Routledge.

Levin, T. (1996). The Hundred Thousand Fools of God: Musical Travels in Central Asia. Indiana University Press.

Bakhtiar, A. (2015). Traditional Instruments of Afghanistan. Afghan Cultural Heritage Foundation.

Sadoi, R. (2012). Maqom Traditions in Central Asia. UNESCO Publishing.

Nazari, F. (2019). Rubab: The Afghan Lute and Its Cultural Significance. Kabul University Press.

MUSIQA O‘QITUVCHILARINING PEDAGOGIK MAHORATI

Muallif: Rustamova Maxsuma Farxodbek qizi ¹

Affilyatsiya: Andijon davlat pedagogika instituti - Ijtimoiy gumanitar fanlar va san’at fakulteti 2-bosqich talabasi ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14440166>

ANNOTATSIYA

Musiqqa ta’limi bolalar va yoshlarga nafaqat musiqqa madaniyati, balki estetik tarbiya berish jarayonining muhim tarkibiy qismidir. Musiqqa madaniyati o‘qituvchisining pedagogik mahorati – bu nafaqat nazariy bilimlar, balki o‘qituvchilarga musiqqa olamini ochib berish, ularni ijodkorlikka rag‘batlantirish va shu orqali ularning dunyoqarashini kengaytirish san’ati masalalari tahlil etilgan.

Kalit so‘zlar: Kommunikativ ko‘nikmalar, o‘qituvchilarning individual xususiyatlari, musiqiy estetika, texnologiyalar, innovatsion texnologiyalar, zamonaviy o‘quv usullari, pedagogik mahorat, pedagogik innovatsiyalar, interaktiv ta’lim usullari, integratsiya.

Yangi O‘zbekiston jadal rivojlanish va islohotlar davrini boshdan kechirmoqda va buni ta’limdagi islohotlarda o‘z ko‘zlarimiz bilan ko‘rishimiz mumkin. Bunday jarayonda musiqqa ta’limi ham muhim o‘rin tutadi, sababi musiqqa ta’limi o‘zbek musiqqa madaniyatini saqlash, rivojlantirish va targ‘ib qilishga, milliy o‘zlikni yuksaltirishga xizmat qiladi. Muxtaram prezidentimizning 2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasini “Inson qadrini ulug‘lash va faol mahalla yili”da amalga oshirishga oid davlat dasturi ishlab chiqildi. Unga muvofiq yangi o‘quv yilidan o‘quvchi va talabalarning musiqiy bilim va ko‘nikmalarini oshirish, ularning qalbida milliy madaniyatga bo‘lgan muhabbatni shakllantirish, amalga oshirilishi belgilandi.”.

Har bir millatning, xalqning san’atida O‘sha xalqning madaniyati va ma’naviyati o‘z aksini topadi. Shuning uchun ham san’atimizga musiqqa madaniyatimizga ko‘p e’tibor qaratmog‘imiz darkor.

Musiqqa madaniyati o‘qituvchisi o‘qituvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olishi juda muhim ahamiyat kasb etadi. Har bir o‘quvchi o‘z qobiliyatlari, musiqiy estetikasi va didiga ko‘ra farqlanadi. Misol uchun qaysidir o‘quvchining barmoqlari chaqqonligi, uzunligi va yengil harakat qila olishligi fortepiano musiqqa asbobini o‘zlashtirishi boshqa tengdoshlaridan ko‘ra osonroq va tezroq kechishi mumkin. Yoki o‘qaysidir musiqqa asbobi emas balki qo‘shiq kuylash yoki raqs tushish qiziqtirishi mumkin. Musiqqa o‘qituvchisi bu xilma-xillikni hisobga olib, har bir o‘quvchiga individual yondashishi kerak. Ularning qobiliyatlarini rivojlantirish va qo‘llab-quvvatlash orqali musiqqa bo‘lgan qiziqishlarini oshirishi lozim.

O‘qituvchining musiqiy bilim va ko‘nikmalarni yetkazish usullari juda muhim bo‘lgan mahoratlardan biri bo‘lib, musiqqa fani o‘qituvchisi o‘z fanining puxta bilimdoni bo‘lishi zarur. U musiqqa tarixidan boshlab nazariya va amaliyotgacha, barcha bilimlarni o‘qituvchilarga tushunarli, qiziqarli va amaliyotga yo‘naltirilgan tarzda yetkaza olishi muhim. Shu bilan birga, musiqqa o‘qituvchisi yangi texnologiyalar va metodlarni qo‘llagan holda darslarni qiziqarli o‘tkazishi lozim.

Musiqqa o‘qituvchisining boshqa o‘qituvchilardan farqlanib turuvchi jihati bu ilhomlantiruvchi yetakchilikdir. Musiqqa o‘qituvchilari nafaqat ta’lim beruvchi, balki ilhomlantiruvchi bo‘lishlari kerak.

Ular o'quvchilarni ijodkorlikka rag'batlantirish, o'z iqtidorlarini kashf etishlariga yordam berishlari lozim. Bu esa o'qituvchining o'ziga xos pedagogik mahoratidan dalolatdir.

Musiqqa o'qituvchisining pedagogik mahorati uning shaxsiy fazilatlari bilan chambarchas bog'liq. Quyida ushbu fazilatlarning eng muhimlari keltirilgan:

1. Sabrlilik va tushunuvchanlik.

Har bir o'quvchi musiqani turli darajada o'zlashtiradi. Ayrimlari tezda o'rganishi mumkin bo'lsa, boshqa o'quvchilar uchun vaqt talab qilishi mumkin. O'qituvchining sabrli bo'lishi va tushunish qobiliyati bolalarning musiqiy rivojlanishiga katta ta'sir qiladi.

2. Yangi usullarga ochiqlik hislati.

Musiqqa ta'limi sohasida yangi metodlar, texnologiyalar va yondashuvlar doimiy ravishda rivojlanmoqda. O'qituvchi zamonaviy o'quv usullaridan foydalanib, ularni o'quv jarayoniga kiritishi lozim. Aslida nafaqat Musiqqa madaniyati fani o'qituvchisida balki boshqa fan o'qituvchilarida ham yangi usullarga ochiqlik hislati bo'lishi darkor.

3. Kommunikativ ko'nikmalar .

O'qituvchining o'quvchilar, ota-onalar va boshqa ta'lim ishtirokchilari bilan samarali aloqa o'rnatish uning pedagogik mahoratining muhim jihatlaridan biridir. O'zaro hurmat va ishonch asosida qurilgan munosabatlar ta'lim samaradorligini oshiradi.

Musiqqa o'qituvchilari zamonaviy pedagogik texnologiyalardan faol foydalanishlari kerak. Bu o'quvchilarga musiqqa asarlarini chuqurroq o'rganish, ijodiy salohiyatlarini rivojlantirish va amaliy ko'nikmalarni takomillashtirish imkoniyatini beradi.

Ta'lim jarayonida interaktiv ta'lim usullarini qo'llash hozirgi davr va yoshlar talabi bo'lib kelmoqda. Interaktiv texnologiyalar orqali darslarni jonli va qiziqarli o'tkazish mumkin. Masalan, onlayn musiqqa platformalari, raqamli asboblardan va interaktiv ta'lim dasturlaridan foydalanish o'quvchilarning ishtirokini faollashtiradi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak musiqqa o'qituvchisining pedagogik mahorati o'z fani va o'quvchilarining individual xususiyatlarini chuqur anglash bilan belgilanadi. Bu esa o'qituvchining zamonaviy pedagogik yondashuvlardan foydalanishi, sabr-toqatli bo'lishi va ijodiy ruhiyatni oshirishi orqali amalga oshiriladi. Shu mahorat orqali o'qituvchi o'quvchilarga nafaqat musiqiy bilim va ko'nikmalarni, balki san'atga bo'lgan chuqur sevgi va hurmatni singdira oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori "Madaniyat va san'at sohasini yanada rivojlanishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar" to'g'risida 2022 yil 2- fevraldagi qarori .

R. Qodirov " Musiqqa pedagogikasi" uslubiy qo'llanma Toshkent-2018

"Musiqqa madaniyati darslarida raqamlashtirish texnologiyalarning ahamiyati"

MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTI PEDAGOGLARINING KASBIY KOMPETENTLIGINI SHAKILANTIRISH

Muallif: Shahnozaxon Boymirzayeva Olimjon qizi ¹, Akmalidina Madinabonu Dilshodek qizi ²

Affilyatsiya: Qo‘qon universiteti o‘qituvchisi ¹, Qo‘qon universiteti talabasi ²

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14440222>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada MTT tarbiyachilarining kasbiy mahoratlari, mashg‘ulotlarni tashkil etish uchun qanday sharoitlar yaratishlari, faoliyatlarni o‘tkazish metodlari va texnologiyalari haqida ma‘lumotlar berilgan. Tarbiyachik konsepsiyaning maqsad va vazifalari, tarbiyachining bolalarga ta‘lim berish jarayonidagi ijodiy yondashuvi, maktabgacha ta‘lim tashkiloti tarbiyachisining ijtimoiy kompetensiyasi haqida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: maktabgacha ta‘lim, layoqat, qobiliyat, o‘qituvchi, kompetentsiya, kasbiy kompetentsiya, ta‘lim sifati, kasbiy malaka.

“Farzandlarimiz tarbiyasida eng asosiy bo‘g‘in hisoblangan maktabgacha ta‘lim tizimining jamiyatimiz hayotidagi katta o‘rni va ahamiyatini e‘tiborga olib, Maktabgacha ta‘lim vazirligini tashkil etdik. Biz ushbu sohaning moddiy-texnik bazasini mustahkamlashimiz, jumladan, yaqin 3-4 yilda barcha hududlarda minglab yangi bog‘chalar qurishimiz, ta‘lim-tarbiya sifati va darajasini yangi bosqichga ko‘tarishimiz lozim” Shavkat Mirziyoyev

Har bir bola tug‘ilgandan oilada tarbiya oladi. Uch yoshdan maktabgacha ta‘lim muassasasiga boradi. Maktabgacha ta‘lim uzluksiz ta‘lim tizimining birinchi – boshlang‘ich bo‘g‘ini hisoblanadi. Maktabgacha ta‘lim muassasalari “bolalar bog‘chasi” deb ham yuritiladi. Sog‘lom va barkamol bola shaxsini tarbiyalash va maktabga tayyorlashda bolalar bog‘chasining ahamiyati katta. Chunki millatning sog‘lom genofondini tarbiyalash shu tizimdan boshlanadi. Tarbiyachi va uning jamiyatda tutgan o‘rni. Tarbiyachi yosh avlodimizni xalqimizning munosib farzandlari qilib tayyorlashdek muhim, faxrli ish bilan birga mas‘uliyatli vazifani bajaradi. Tarbiyachining siyosiy yetukligi bolalarni tarbiyalash sifati uchun xalq hamda jamiyat oldidagi o‘z mas‘uliyatini anglashga, ta‘lim-tarbiya vazifalarini ijodiy yondashishga, o‘z mahoratini doimo takomillashtirib borish va ishdagi o‘rtoqlarini o‘rishiga yordam beradi. Demak, tarbiyachi avvalo, bilimli bo‘lishi, o‘zi yashab turgan hayot, tabiat va jamiyatning qonuniyatlarini tushunishi, ijtimoiy faol bo‘lishi, umumiy va maktabgacha tarbiya pedagogikasini, bolalar ruhiyati, fiziologiyasi va yosh xususiyatlarini tushunishi kerak.

Ko‘plab pedagog olimlar o‘zlarining tadqiqot ishlarida kompetentlikni pedagogik nuqtai nazardan yanada kengroq sinchiklab o‘rganish imkonini beradigan turli jihatlarini, tarkibiy qismlarini ajratib olganlar va o‘rganib chiqqanlar.

S.E. Shishov tomonidan kompetentlikning quyidagi ta‘riflari keltirilgan:

-O‘qish o‘rganish tufayli egallangan bilimlar, tajriba, qadriyatlar va moyilliklarga asoslangan umumiy layoqatlilik; bilim va vaziyatlar o‘rtasidagi aloqani o‘rnata bilish qobiliyati, muammoga mos keladigan hal etish yo‘lini topish (kompetentlik deb aytish uchun birorbir vaziyatda namoyon etiladigan taqdirdagina joiz bo‘ladi, namoyon etilmagan kompetentlik – kompetentlik emas, yashirin imkoniyatlar bo‘lib qolsa ham katta gap).

V.V.Bashevning fikricha, kompetentliklar–insonning individual qobiliyati bo‘lib, ular shart-sharoitlar o‘zgargan paytda ushbu qobiliyatning boshqa shart-sharoitlarga ko‘cha olishida namoyon bo‘ladi.

N.G.Vigotkovskiyning fikriga ko‘ra, kompetentlik – qo‘yilgan muammolarni hal etishga qaratilgan insonning ichki (bilim, ko‘nikma va malakalari, ma‘naviy sifatleri, psixologik xususiyatlari) va tashqi (moddiytexnik, ijtimoiy) imkoniyatlarini safarbar qila olishga qodirligidir.

Maktabgacha ta‘lim tashkiloti tarbiyachilarda kasbiy kompetentlikni shakllantirish samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi pedagogik shart-sharoitlar majmui aniqlandi. Ko‘zda tutilgan maqsadga erishishda maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida 5-6-yoshli tarbiyalanuvchilar, tarbiyachilar va ota-onalar faoliyatini o‘rganishda pedagogik kuzatish, anketa so‘rovlari va suhbat kabi metodlardan foydalanildi. Bularning barchasi tadqiqotning asosiy yo‘nalishi va dasturini muayyan darajada aniqlash imkonini berdi.

Shakllantiruvchi bosqichda maktabgacha ta‘lim tashkilotida bo‘lajak tarbiyachining kompetentligi tashkil etishda pedagogik texnologiyalar vositasida shakllantirishda mashg‘ulot ishlanmalari, ko‘rgazmali qurollar, tarqatma materiallar na‘munalari tayyorlandi va amaliyotda ulardan foydalanildi. Nazariy tadqiqotlar natijasida aniqlangan ilmiy yechimlar asosida metodik tavsiyalar ishlab chiqildi.

Bo‘lajak tarbiyachining kasbiy kompetentligi, kreativligi va innovatsion faoliyatini tizimli tashkil etishda quyidagilarga ahamiyat berish zarur:

1. Tarbiyachilarning ma‘naviy-axloqiy sifatlarini va xatti-harakatlarini tarbiyalash.
2. Tarbiyachilarning kasbiy mahoratlarini innovatsion pedagogik texnologiyalar vositasida faoliyatlarni tashkil etish, xulq madaniyati va shaxslararo ijobiy munosabatlarni tarbiyalash.
3. Tarbiyachiga jamoada o‘zaro hamkorlikda faoliyatlarini olib borishlari, “Ustoz-shogird” tizimi ijobiy natijalarga olib kelishini metodlar vositasida ularning ongiga singdirish.
4. Xulqdagi salbiy sifatleri barham toptirish.

“Yangi tamoyillar asosida rivojlanayotgan ta‘lim tizimi yosh avlodni barkamol ma‘naviy yetuk inson sifatida shakllantirishga qaratilgandir” deyiladi Kadrlar tayyorlash milliy dasturida. Ana shunday barkamol insonni tarbiyalash, uning ongi, dunyoqarashi, e‘tiqodini o‘stirish, o‘sib kelayotgan yosh avlodni muayyan maqsad yo‘lida har tomonlama kamol toptirish, xulq- atvorini tarkib toptirish maktabgacha ta‘limning dolzarb muammolaridan sanaladi. Ushbu masala tarbiyachining pedagogik mahoratiga ko‘p jihatdan bog‘liq. Shuningdek, bugungi kunda har tomonlama rivojlangan barkamol insonni tarbiyalashning maqsad va vazifalari ma‘naviy boylik, , jismoniy mukammallik, axloqiy poklikni o‘zida mujassamlashtirgan ijtimoiy faollikni tarbiyalashni talab qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

Qodirova F.R., Qayumova N.M., Agzamova M.N. “Maktabgacha pedagogika” Toshkent-2019 –yil,672 b.

Tosheva N.T. “Maktabgacha ta‘lim –tarbiyani tashkil etish” Buxoro-2022-yil,344

Abdurashidov3., A., & Turdaliyeva, N. (2023). Development OF manual work in pre-school education. Science and innovation, 2(B2), 282-286.

Turdaliyeva, N. A. (2024). Maktabgacha yoshdagi bolalar ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishning nazariy asoslari. golden brain, 2(7), 48-52.

PEDAGOGIK KADRLARNI TAYYORLASH: MUAMMOLARI VA YECHIMLARI

Muallif: Shermatova Parvina ¹

Affilyatsiya: Xalqaro Nordik Universiteti “Iqtisodiyot va pedagogika” fakulteti Xorijiy til yo’nalishi 2-XT-23 guruh talabasi ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14440411>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada pedagogik kadrlarni tayyorlash jarayonidagi asosiy muammolar, ularga ta’sir qiluvchi omillar va ularni bartaraf etish yo’llari o’rganilgan.

Kalit so’zlar: Pedagog, interaktiv ta’lim, innovatsion texnologiyalar, metodologik usullar, ta’lim tizimi.

“Kelajak avlodni tarbiyalaydigan, ularga bilim beradigan pedagoglarni tayyorlashga alohida e’tibor qaratishimiz zarur. Bu nafaqat ta’lim tizimining, balki butun jamiyatning yuksalishi uchun poydevor bo’ladi”.

Sh.M.Mirziyoyev

O’zbekiston Respublikasida ta’lim sifatini oshirish, innovatsion metodlarni joriy etish va raqobatbardosh pedagoglarni tayyorlash borasida amalga oshirilayotgan islohotlar, jumladan, Shavkat Mirziyoyevning so’nggi qarorlari asosida olib borilayotgan chora-tadbirlar tahlil qilingan. Maqolada o’qituvchilarning professional kompetensiyasini oshirish, ilg’or xorijiy tajribani o’zlashtirish va ta’lim jarayonida zamonaviy yondashuvlarni qo’llash bo’yicha tavsiyalar berilgan. Tadqiqot natijalari ta’lim tizimini takomillashtirishda amaliy ahamiyatga ega. Jamiyatning rivojlanishi va kelajagi ko’p jihatdan ta’lim sifati va pedagogik kadrlarning malakasiga bog’liq. Ta’lim tizimi muvaffaqiyatli faoliyat ko’rsatishi uchun o’qituvchilar nafaqat o’z fanini mukammal bilishi, balki pedagogik mahoratga, yuqori ma’naviyatga va zamonaviy ta’lim texnologiyalaridan foydalana olish qobiliyatiga ega bo’lishlari zarur. Shu bois pedagogik kadrlarni tayyorlash bugungi kun ta’lim strategiyasining asosiy yo’nalishlaridan biri hisoblanadi.

Pedagogik kadrlarni tayyorlash jarayoni o’qituvchilarning nazariy bilimlari va amaliy ko’nikmalarini shakllantirishga yo’naltirilgan murakkab va izchil tizimdir. Bu jarayonda nafaqat kasbiy bilimlar, balki ta’lim jarayonini boshqarish, o’quvchilarni rivojlantirish va ularda ijodiy fikrlash qobiliyatini shakllantirish muhim ahamiyatga ega.

Mazkur mavzu bugungi global ta’lim muhitida alohida ahamiyat kasb etadi, chunki pedagogik kadrlar tayyorlash sifati jamiyatda bilimli, mas’uliyatli va axloqiy jihatdan yetuk avlodni tarbiyalashda hal qiluvchi rol o’ynaydi. Shu nuqtai nazardan, pedagogik kadrlarni tayyorlashning dolzarb masalalarini o’rganish va ularni hal etish ta’lim tizimini takomillashtirishning muhim sharti bo’lib qoladi.

Bugungi kunda ta’lim tizimi jamiyat rivojining muhim omili sifatida e’tirof etilmoqda. Shu sababli pedagogik kadrlarni tayyorlash jarayonini takomillashtirish dolzarb masala bo’lib qolmoqda. O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev tomonidan ta’lim sifatini oshirish va raqobatbardosh pedagoglarni tayyorlash borasida bir qator islohotlar amalga oshirilmoqda. Ushbu

maqolada pedagogik kadrlarni tayyorlashdagi muammolar, ularning kelib chiqish sabablari va yechim yo'llari muhokama qilinadi.

Pedagogik kadrlarni tayyorlash jarayonida bir qator muammolar mavjud:

1. Ta'lim dasturlarining eskirganligi: Hozirgi kunda ba'zi oliy ta'lim muassasalarida ta'lim dasturlari zamonaviy talab va innovatsion yondashuvlarga mos emas.
2. Amaliyot va nazariya o'rtasidagi tafovut: Talabalar nazariy bilimlarni egallashga ko'proq e'tibor berib, amaliy ko'nikmalarni kamroq rivojlantiradi.
3. O'qituvchilarning til va texnologiya bo'yicha malakasi pastligi: Chet tillari, xususan ingliz tilini bilmaslik xalqaro tajribalarni o'zlashtirish va ilg'or texnologiyalardan foydalanishga to'sqinlik qiladi.
4. Moliyalashtirish va resurslarning yetishmasligi: Ko'plab ta'lim muassasalari zamonaviy jihozlar va o'quv qurollari bilan yetarlicha ta'minlanmagan.

Pedagogik kadrlarni tayyorlash jarayonini yaxshilash uchun quyidagi chora-tadbirlar taklif etiladi:

1. Zamonaviy ta'lim dasturlarini joriy etish: Fan va texnologiyalarning jadal rivojlanishi bilan hamohang bo'lgan o'quv reja va dasturlar ishlab chiqilishi lozim.
2. Amaliy mashg'ulotlarga e'tibor qaratish: Talabalar uchun maktab va boshqa ta'lim muassasalarida amaliy tajriba o'tash imkoniyatlarini kengaytirish kerak.
3. Pedagoglarning malakasini oshirish: Shavkat Mirziyoyevning 2020-yilda qabul qilingan "Chet tillarini o'rganishni kengaytirish chora-tadbirlari" to'g'risidagi qarori doirasida o'qituvchilarni ingliz tilini o'rgatish kurslariga keng jalb etish muhim.
4. Raqamli texnologiyalardan foydalanish: Ta'lim jarayoniga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish o'qitish samaradorligini oshiradi.
5. Moliyaviy va moddiy resurslarni yaxshilash: Ta'lim muassasalarini zamonaviy jihozlar va o'quv materiallari bilan ta'minlash uchun qo'shimcha moliyalashtirish manbalarini jalb qilish zarur.

Pedagogik kadrlarni tayyorlash tizimi zamonaviy ta'lim sifatining asosiy mezonlaridan biri hisoblanadi. Mazkur sohada mavjud muammolarni bartaraf etish va samarali mexanizmlarni joriy etish orqali nafaqat ta'lim jarayonining sifatini oshirish, balki jamiyatning intellektual salohiyatini yangi bosqichga olib chiqish mumkin. O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyev tashabbusi bilan amalga oshirilayotgan islohotlar bu yo'nalishda muhim ahamiyatga ega bo'lib, ular pedagoglarning professional kompetensiyalarini oshirish, xalqaro tajribalarni joriy etish va raqobatbardosh kadrlar tayyorlash uchun zarur bo'lgan sharoitlarni yaratishga qaratilgan. Kelajakda pedagogik kadrlarni tayyorlash tizimini takomillashtirish uchun kompleks yondashuv talab etiladi. Bu jarayonda zamonaviy texnologiyalarni integratsiya qilish, ta'lim dasturlarini doimiy yangilash va o'qituvchilarning malakasini tizimli ravishda oshirish muhim o'rin tutadi. Shuningdek, ta'lim sifatini oshirish uchun davlat tomonidan moliyaviy va ma'muriy qo'llab-quvvatlashni davom ettirish, pedagoglarning ijodiy va ilmiy faoliyatini rag'batlantirish zarur. Natijada, faqatgina milliy emas, balki xalqaro darajada raqobatbardosh ta'lim tizimi shakllantiriladi. Bu esa O'zbekistonning global ta'lim maydonida munosib o'rin egallashini ta'minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Ahmedova N.M. Integrativ yondashuv asosida bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish. 13.00.01 – Pedagogika nazariyasi. Pedagogik ta'limotlar tarixi ixtisosligidan Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori(PhD) dissertatsiyasi. T.: 2020. 159 b.

Pulatova D. R. Intensiv ta'lim texnologiyalari asosida nofilologik ta'lim yo'nalishi talabalarini kommunikativ kompetensiyalarini takomillashtirish. 13.00.01 – Pedagogika nazariyasi. Pedagogik ta'limotlar tarixi ixtisosligidan Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori(PhD) dissertatsiyasi. T.: 2021. 151 b.

MUSIQIY ATAMALAR VA NOMLAR IKKILAMCHI NOMINATSIYA VOSITASI SIFATIDA

Muallif: Sodiqova Sabohat Ilhom qizi ¹

Affilyatsiya: Xalqaro Nordik universiteti Xorijiy til va adabiyoti kafedrası katta o‘qituvchisi¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14440533>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada tilshunoslikdagi ikkilamchi nominatsiya hodisasi boshqa sohalar singari musiqiy terminologiyada ham yaqqol namoyon bo‘lish, dastlab musiqiy elementlar, cholog‘lar yoki tushunchalarni tasvirlash uchun ishlatiladigan atamalar kundalik tilda mavhum yoki majoziy ma‘nolarni bildirish uchun qo‘llanila boshlashi haqidagi ma‘lumotlar keltirib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: nominatsiya, ikkilamchi nominatsiya, musiqiy atama, kontekst.

Tilshunoslikda ikkilamchi nominatsiya so‘z yoki atamaning asl ma‘nosidan chetlashgan holda boshqa narsaga nisbatan qo‘llanilib, odatda metaforik yoki ramziy bog‘lanishga asoslangan hodisani bildiradi. Ikkinchi darajali nomlashda turli sohaga oid so‘zlar semantik ma‘no ko‘chishi orqali nominativ birlikka aylana oladi. Musiqiy atamalar yoki nomlar orasida ham bunday misollar talaygina. Odatda musiqa ichidagi tushunchalar, asboblari yoki elementlarni tavsiflovchi ushbu atamalar mavhum yoki majoziy ma‘nolarni etkazish uchun kundalik tilda qabul qilingan. Bu orqali ular atrofimizdagi dunyoni tasvirlash va talqin qilish uslubimizni boyitib, tildan ijodkorlik bilan va mohirona foydalana olish ko‘nikmasini aks ettiradi. Ikkilamchi nominatsiya jarayoni turli hodisalarni tasvirlash va izohlashning yorqin va ifodali usullarini taqdim etish orqali muloqotni boyitadi. Ushbu maqola ikkinchilamchi nominatsiyaning tildagi rolini tahlil qiladi, bunda hissiyotlar, ijtimoiy dinamika va jismoniy harakatlarni tasvirlash uchun asl kontekstdan ko‘chib o‘tgan musiqiy atamalarga alohida e‘tibor beriladi.

Musiqiy atamalarning o‘ziga xos xususiyatlarini o‘rganishdan oldin, birinchi navbatda, ikkilamchi nominatsiya nimani anglatishini tushunish muhimdir. Nominatsiya tushunchasi XIX asr oxiri – XX – asr o‘rtalarigacha Yevropa taniqli tilshunoslari Ferdinand de Sossyur, Emil Benvenist, Lyudvig Vingenshteyn; XX – asrga kelib rus tilshunos olimlari N.Trubachyov, E.S.Kubryakova, V.N.Teliya va boshqalar tomonidan atroflicha o‘rganilgan. Tadqiqotlar natijalarini umumlashtirib, nominatsiya turlariga asosan birlamchi va ikkilamchi (bilvosita) nominatsiyani, shuningdek, referent va kognitiv nominatsiya turlarini sanab o‘tish mumkin. Mazkur maqola uchun ma‘lumotlar to‘plash jarayonida diqqatimizni tortgan musiqa sohasiga oid atamalarning nomlash jarayonida qo‘llanilishi – ikkilamchi nominatsiya hodisasidir. Bu jarayon so‘z yoki atama tajribaning bir sohasi, masalan, musiqa sohasidan o‘zlashtirilib, boshqa sohada, masalan, his-tuyg‘ular, obyektlar yoki hodisalarni nomlashda qo‘llanilganda namoyon bo‘ladi. Bunday ma‘no ko‘chishi ko‘pincha asl va yangi kontseptsiya o‘rtasidagi umumiy xususiyatlarga asoslanadi. Til kengayishining bu shakli yanada jonli va ifodali muloqot qilish imkonini beradi, chunki u tinglovchi yoki o‘quvchining ikki g‘oya o‘rtasidagi bog‘liqlikni tushunish qobiliyatiga tayanadi.

Murakkab hissiyotlar, ritmlar va tuzilmalar bilan musiqa azaldan majoziy tilning boy manbai bo‘lib kelgan. XVIII – asrdan hozirgi kungacha musiqachilar va bastakorlar ko‘pincha his-tuyg‘ularni, ijtimoiy dinamikani va hatto jismoniy harakatlarni ifodalash uchun terminologiyadan foydalanganlar. Bir paytlar

faqatgina musiqa hodisalariga taalluqli bo'lgan bunday atamalarning aksariyati endi umumiy leksikada o'z aksini topdi. Masalan, ingliz tilidagi harmony, rus tilidagi гармония so'zi musiqa yoqimli tovush chiqarish uchun bir vaqtning o'zida ijro etilgan yoki kuylangan turli xil musiqiy notalarning kombinatsiyasini anglatadi. Kundalik tilda bu atama kelishuv, tinchlik yoki muvozanat metaforasiga aylandi. Masalan, "jamo a hamjihatlikda ishlamoqda" degan jumlaning ingliz tilida "The team is working in harmony" deb aytganda jamo a'zolarining birgalikda yaxshi hamkorlik qilishini, xuddi musiqa asarining uyg'un akkordlari kabi silliq va birgalikda ijobiy natijani keltirib chiqarishini nazarda tutamiz.

Yana bir misol chorus (xor) so'zi musiqiy kontekstda qo'shiqchilar guruhiga yoki qo'shiqning takrorlanadigan qismiga ishora qiladi. Ikkilamchi nominatsiyada bu so'z ko'pincha guruh yoki jamoaviy ovoz takrorlangan harakat yoki fikrda ishtirok etadigan har qanday vaziyatni anglatadi. Misol uchun, inglizca the chorus of protest keng tarqalgan yoki takroriy shikoyatlarga ishora qiladi, bu ko'plab ovozlarning yagona chaqiruvda birlashishi g'oyasini ham anglatishi mumkin. Rezonans so'zi musiqa tovushning ma'lum chastotalar bilan tebranishida kuchayishini anglatadi. Uning musiqiy ildizlaridan tashqari, bu atama biror narsaning hissiy yoki psixologik ta'sirini tasvirlash uchun kengaytirilgan ma'noga ega bo'ldi. Kimgadir "rezonans uyg'otadigan" gap yoki tajriba chuqur emotsional akkordni urib, xuddi jarangdor nota havoda yotganidek, doimiy, chuqur ta'sir uyg'otadi. Musiqiy terminologiyada solo so'zi - bu yakkaxon musiqachi yoki qo'shiqchining odatda o'z iste'dodini namoyish etadigan chiqishi. Ikkilamchi nominatsiya kontekstida solo guruhdan ajralib turadigan individual harakat yoki yutuqni anglatishi mumkin. Misol uchun, biznes yoki sportda kimdir solo yondashuvni qo'llayotgani ta'riflansa, bu ularning birgalikdagi guruh ichida ishlashdan farqli o'laroq, yolg'iz yoki mustaqil ravishda ishlayotganligini anglatadi.

Musiqadagi yana bir atama tonik shkalaning markaziy notasi bo'lib, aniqlik va barqarorlik hissinin ta'minlaydi. Tilda bu atama ko'pincha energiya yoki kuch beradigan narsalarni tasvirlash uchun ishlatiladi. Masalan, "ruh uchun tonik" deganda odamni yoshartiruvchi yoki jonlantiradigan tajriba yoki faoliyat tushuniladi. Musiqiy terminologiyada tez va jonli sur'atni anglatuvchi allegro ham kundalik tilda baquvvat yoki ko'tarinki munosabat yoki harakatni tasvirlash uchun ishlatiladi. Misol uchun, kimdir o'z xatti-harakatlarini allegro deb ta'riflashi mumkin. Bunday ikkinchi darajali nomlash temp kabi musiqiy sifatdan odamning xulq-atvorini tasvirlash uchun qanday foydalanish mumkinligini ta'kidlaydi.

Ikkinchi darajali nomlar sifatida musiqiy atamalarning go'zalligi, ifodalash qiyin bolishi mumkin bo'lgan nozik ma'nolarni etkazish qobiliyatidadir. Musiqaning o'zi chuqur hissiy tajriba bo'lib, nozik his-tuyg'ularni va murakkab kayfiyatni so'zsiz etkazishga qodir. Musiqiy terminologiyani qabul qilish orqali ma'ruzachilar ushbu hissiy chuqurlikka kirishlari va yanada samarali muloqot qilishlari mumkin. Masalan, odamning ovozida skripka ravshanligi borligini aytish nafaqat tiniqlik g'oyasini, balki tinglovchida aks-sado beradigan o'ziga xos, nafis sifatni ham uyg'otadi.

Bundan tashqari, ikkinchi darajali nominatsiyalarda musiqiy atamalardan foydalanish adabiyot, san'at va kundalik suhbatda ijodiy ifodani kuchaytirishi mumkin. Yozuvchilar hayot ritmini, munosabatlar uyg'unligini yoki ziddiyat dissonansini tasvirlash uchun ko'pincha musiqiy metaforalardan foydalanadilar. Bunda ular o'z hikoyalarini boyitadi va o'quvchining tasavvurini o'ziga jalb qiladi, bu ularga dunyoni yanada yaxlit, ko'p hissiyotli tarzda his qilish imkonini beradi.

Xulosa qilib aytganda, musiqiy atamalar ikkinchi darajali nomenklatura uchun kuchli vosita bo'lib xizmat qiladi, odamlarga murakkab g'oyalar va hissiyotlarni musiqaning o'zi uyg'otadigan aniqlik bilan ifodalash imkonini beradi. Garmoniya, tonik, allegro yoki rezonans kabi boshqa atamalar musiqa nazariyasi doirasidan chiqib, kengroq madaniy leksikaga kirib, boy metafora va ma'no qatlamini ta'minladi. Shu tariqa musiqa tili muloqot vositasiga aylanib, mavhum va moddiy, hissiy va aqliy farqni yo'qotadi, suhbatimiz, ijodiy ishimiz chuqurligini, saviyasini oshiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Benveniste, E. (1971). The Nature of Linguistic Sign. In Problems in General Linguistics (pp. 72-78). University of Miami Press, 1971.

Кубрякова Е.С. Теория номинатсии и словообразование // Языковая номинатсия: Виды наименований. – М., 1977.

Sassure, F. de. (1916). Cours de linguistique générale. (English translation: Course in General Linguistics). Edited by Charles Bally and Albert Sechehaye, with the collaboration of Albert Riedlinger. McGraw-Hill, 1959.

Sodiqova S. I. Decoding names: approaches to translating anthroponyms across cultures //International Conference on World Science and Resarch. – 2024. – Т. 1. – №. 1. – С. 43-47

Телия В. Н. Номинатсия // Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: СЭ, 1990.

Trubetzkoy, N.S. Principles of Phonology / Christiane A. M. Baltaxe (translation and foreword). – Berkeley, University of California Press, 1969

PEDAGOGIK KADRLAR TAYYORLASH: MUAMMO VA YECHIMLAR

Muallif: To‘rayeva Sayyora Sattorovna ¹

Affiliatsiya: Surxandaryo viloyat pedagogik mahorat markazi “Ijtimoiy-iqtisodiy fanlar metodikasi” kafedrası katta o‘qituvchisi ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14440627>

ANNOTATSIYA

Maqolada mamlakatimizda sifatli ta'limni ta'minlash uchun malakali pedagog kadrlar zarurligi, O'zbekiston va AQSH pedagog xodimlarning kasb standartlari va zamonaviy o'qituvchilariga qo'yilgan talablar haqida, pedagog kadrlarni tayyorlashdagi yechimlar haqida, XXI asr ko'nikmalari, pedagog faoliyatning taqsimlanishi haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: tarbiya, faoliyat, shakl, metod va vosita, kompetensiya, baholash, kasbiy rivojlanish va hamkorlik, tyutor, edvayzer, fasilitator va moderator.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi Farmonida quyidagi vazifalar belgilangan: “Dunyo miqyosidagi bugungi keskin raqobatga bardosh bera oladigan milliy ta'lim tizimini yo'lga qo'yish, darslik va o'quv qo'llanmalarini zamon talablari asosida takomillashtirish, ularning yangi avlodini yaratish, o'quv dasturlari va standartlarini optimallashtirish” va pedagog xodimlarning kasbiy mahorati va faoliyat samaradorligini muntazam oshirib borish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish, malaka oshirish tizimini “hayot davomida o'qish” tamoyili asosida takomillashtirib borish, ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini yanada rivojlantirish”.

Pedagogik kadrlar tayyorlash, ya'ni o'qituvchilarni tayyorlash jarayoni ta'lim tizimining eng muhim jihatlaridan biridir. O'qituvchi sifatli ta'limning asosiy omili hisoblanadi va kelajak avlodning bilim va ko'nikmalarini shakllantiradi. Lekin bu yo'nalishda bir qancha muammolar mavjud. Quyida pedagogik kadrlar tayyorlashdagi asosiy muammolar va ularning yechimlari haqida batafsil ma'lumot keltiriladi.

Muammo: Nazariy va amaliy bilimlar o'rtasidagi tafovut

Ko'plab pedagogik dasturlar nazariy bilimlarga ko'proq e'tibor qaratib, amaliyotga yetarli darajada ahamiyat bermaydi. Bu esa yangi o'qituvchilarning sinf xonasida haqiqiy vaziyatlarda duch keladigan qiyinchiliklarni hal qilishga tayyor emasligini anglatadi. O'qituvchilar tayyorlashda amaliy mashg'ulotlarni ko'paytirish va real vaziyatlarda tajriba orttirishga imkoniyat yaratish lozim. Talabalarni amaliyotga jalb qilish dasturlari, stajirovkalar, model darslar orqali ularga sinf xonasida to'g'ri qaror qabul qilish ko'nikmalarini o'rgatish mumkin.

Muammo: Zamonaviy pedagogik va texnologik bilimlarning yetishmasligi

Ta'lim texnologiyalari tez rivojlanmoqda, lekin ko'plab o'qituvchi tayyorlash dasturlari ushbu yangiliklarni o'z ichiga olmayapti. Natijada yangi o'qituvchilar zamonaviy texnologiyalar va usullarni qo'llashda qiyinchiliklarga duch kelishadi.

Pedagogik dasturlarga zamonaviy texnologiyalar va raqamli ta'lim vositalarini kiritish, o'qituvchilarga kompyuter savodxonligi va boshqa zamonaviy ko'nikmalarni o'rgatish zarur. Bu borada maxsus seminarlar, kurslar va doimiy malaka oshirish dasturlarini yo'lga qo'yish muhim.

3. Muammo: Tajribali ustozlarning yetishmasligi

Ba'zi hududlarda tajribali va yuqori malakali o'qituvchilarning yetishmasligi yangi pedagoglarni tayyorlashda jiddiy muammolardan biri hisoblanadi.

Yangi o'qituvchilarni tajribali ustozlarga biriktirish tizimini yo'lga qo'yish zarur. "Ustoz-shogird" tizimi orqali yosh o'qituvchilar o'z sohasidagi tajribali pedagoglardan o'rganishlari mumkin. Bundan tashqari, uzoq hududlarda ishlashni tanlagan tajribali o'qituvchilar uchun maxsus rag'batlantirish dasturlarini yaratish mumkin.

4. Muammo: Motivatsiyaning pastligi

Pedagogik kadrlar orasida motivatsiya va ishga qoniqish darajasi past bo'lib, bu o'qituvchilik kasbiga bo'lgan qiziqishni kamaytiradi. Past maosh, mehnat sharoitlarining qiyinligi va kasbiy rivojlanish imkoniyatlarining cheklanganligi buning asosiy sabablaridir. O'qituvchilar uchun yaxshi moliyaviy va ijtimoiy ta'minot tizimini yaratish lozim. Rag'batlantiruvchi dasturlar, kasbiy rivojlanish imkoniyatlari va salomatlik sug'urtasi kabi omillar motivatsiyaning oshirishi mumkin.

5. Muammo: Maxsus ta'lim ehtiyojlariga ega bolalar bilan ishlash ko'nikmalarining yetishmasligi

Ko'pgina o'qituvchilar maxsus ta'lim ehtiyojlariga ega bolalar bilan ishlash bo'yicha maxsus tayyorgarlikdan o'tmagan. Bu esa ta'limning inklyuzivligini ta'minlashga to'sqinlik qiladi.

Pedagogik dasturlarda maxsus ta'lim bo'yicha kurslarni majburiy qilish kerak. Bundan tashqari, inklyuziv ta'limni qo'llab-quvvatlovchi dasturlarni ishlab chiqish, maxsus ehtiyojli bolalar bilan ishlash metodikalari bo'yicha seminarlar o'tkazish lozim.

6. Muammo: Kasbiy rivojlanish va malaka oshirish imkoniyatlarining cheklanganligi

Ko'plab pedagoglar ish faoliyati davomida yangi bilim va ko'nikmalarni egallashda qiyinchiliklarga duch kelishadi. Bu ularning malaka oshirish imkoniyatlari cheklanganligi bilan bog'liq. O'qituvchilar uchun doimiy malaka oshirish dasturlari, treninglar va sertifikatlash kurslarini muntazam ravishda o'tkazish zarur. Online kurslar va vebinarlar orqali ham kasbiy rivojlanish imkoniyatlarini kengaytirish mumkin.

Pedagogik dasturlarda ixtisoslashgan yo'nalishlar, masalan, STEM (fan, texnologiya, muhandislik, matematika) va san'at yo'nalishlarida maxsus tayyorgarlik yetishmaydi. Inson qobiliyatining bugun egallangan sarhadlari hali noma'lum bo'lgan davrlarda, maktabning vazifasi odamlarni savodli qilishdan, ularga bilim berishdan iborat bo'lgan.

Bugun esa har birimiz hayot tarzimiz, ishlashimiz va o'zaro munosabatimizni tubdan o'zgartirgan texnologik inqilob jarayoniga guvoh bo'ldik va bo'lmoqdamiz.. Bu jarayon ko'lami, maqsadi va murakkabligiga ko'ra, insoniyat shu vaqtgacha boshidan o'tkazgan o'zgarishlarga o'xshamaydi. Ta'lim sifatining pasayishiga sabab bo'luvchi asosiy omillardan biri bu kadrlarning yetarlicha tayyorgarlikka ega emasligi; o'qituvchilarni qabul qilishda qat'iy mezonlarning yo'qligi; ko'plab pedagoglar kasbiy rivojlanish va malaka oshirish bo'yicha zarur imkoniyatlardan foydalana olishmaydi; o'qituvchilarning BKM va kompetensiyalarini ta'lim jarayonidagi muvaffaqiyatiga va amaliyotiga qo'llamasligi, bu ta'lim sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi; zamonaviy texnologiyalarni ta'lim jarayoniga joriy etishda pedagogik kadrlar uchun ko'plab maktablarda bu imkoniyatlar yetishmaydi.

O'qituvchilarni qabul qilishda qat'iy mezonlarni joriy etish; ularning malakasini baholash jarayonini oshirish.

Natijada, bugungi o'zgarishlarga moslashish, o'zgarishlarni boshlab berish uchun savodli bo'lishning o'zi kifoya qilmayapti. Bugun zamonaviy o'qituvchilarga quyidagi talablar qo'yilmoqda:

pedagogik jarayonni metodik jihatdan oqilona tashkil etish, ta'lim yoki tarbiyaviy faoliyat shakllarini to'g'ri belgilash, metod va vositalarni maqsadga muvofiq tanlay olish, metodlarni samarali qo'llay olish, vositalarni muvaffaqiyatli qo'llash; axborot muhitida zarur, muhim, kerakli, foydali ma'lumotlarni izlash, yig'ish, saralash, qayta ishlash va ulardan maqsadli, o'rinli, samarali foydalanish; pedagogik faoliyatga nisbatan tanqidiy va ijodiy yondashish, o'zining ijodkorlik malakalariga egaligini

namoyish eta olish; pedagogik jarayonni takomillashtirish, ta'lim sifatini yaxshilash, tarbiya jarayonining samaradorligini oshirishga doir yangi g'oyalarni ilgari surish, ularni amaliyotga muvaffaqiyatli tatbiq etish; bo'shliqlarini aniqlash, fanga oid konferensiyalar va vibenarlarni, darsrtasiyalarni kuzatib borish kabi talablardir.

Har bir pedagog yuqoridagi talablar asosida o'z-o'zini rivojlantirib borsa, kadrlar tayyorlashdagi muammo va yechimlar bosqichma bosqich hal etiladi. Shuningdek boshqa davlatlar kabi O'zbekistonda ham maktaab o'qituvchisining kasb standarti belgilandi.

Siz bu standartlarni bilasizmi?

Umumiy o'rta ta'lim maktab o'qituvchisining 7 ta kasb standarti belgilangan бўлиб, ular quyidagilardir: 1. O'quv jarayonini rejalashtirish; 2. Ta'lim samaradorligini ta'minlash (ta'lim dasturini amalga oshirish); 3. O'zlashtirishni baholash va qayta aloqani taqdim etish; 4. Tarbiyaviy faoliyatni tashkil etish; 5. Xavfsiz rivojlantiruvchi ta'lim muhitini yaratish va ta'minlash. Kasbiy rivojlanish va hamkorlik; 6. O'z-o'zini rivojlantirish va kasbiy o'sish.

7. Hamkasblar va ta'lim oluvchilarning ota-onalari (ularning o'rnini bosuvchi shaxslar) bilan hamkorlik .

Zamonaviy dars tashkil qilishimizda, XXI asr ko'nikmalari ahamiyatgi molikdir. XXI asr ko'nikmalarini egallagan o'quvchi zamon talabidagi barkamol avlod, kelajagimiz quruvchi bo'lib etishadi. XXI asr ko'nikmalari (4K) to'rtta bo'lib ular kommunikativlik, kollobaratsiya, kreativlik va kretik fikrlashlardir. O'zbekistonda o'qituvchi faoliyati o'z mazmun-mohiyati bo'yicha kengaymoqda. Bugun tez tez tyutor, edvayzer, fasilitator va moderator tushunchalari ta'lim tizminiga kirib keldi. Bu vazifalarning taqsimlanishi natijasida ta'lim samaradorligi yana oshishiga olib keladi.

Tyutor - (Tutorem-lotincha) ustoz, murabbiy vazifasini bajaradi. Ba'zi hollarda ma'ruza o'qituvchisi bilan tinglovchi orasidagi bog'lovchi rolini ham bajaradi. Bunda ma'ruzachi tomonidan berilgan bilimlarni keng egallashda maslahatchi va ustoz rolini bajaradi.

Edvayzer - (advisor-fransuzcha —avisenl—o'ylamoql) tinglovchilarning individual holda bitiruv malakaviy ishi, kurs loyihalarini bajarishda maslahatchi rolini bajaradi.

Fasilitator - (ingliz tilida facilitator, lotincha facilis—engil, qulay)- guruhlardagi faoliyat natijasini samarali baholash, muammoning ilmiy yechimini topishga yo'naltirish, guruhdagi kommunikatsiyani rivojlantirish kabi vazifalarni bajaradi.

Moderator - qabul qilingan qoidalarga amal qilishni tekshiradi, tinglovchilarning mustaqil fikrlash va ishlash qobiliyatlarni rivojlantirish, bilish faoliyatini faollashtirishga erdam beradi. Ma'lumotni, seminarini, treninglar va davra suhbatlarini boshqaradi, fikrlarni umumlashtiradi.

Bizning ta'limda ushbu faoliyatlarning hammasini o'qituvchi bajaradi. Zamonaviy ta'limni tashkil etishga qo'yiladigan muhim talablardan biri ortiqcha ruhiy va jismoniy kuch sarf etmay qisqa vaqt ichida yuksak natijalarga erishishdir. Bugunki kunda bir qator mamlakatlarda o'quvchilarning o'quv va ijodiy faolliklarini oshiruvchi hamda ta'lim tarbiya jaraenini samaradorligini kafolatlovchi interfaol metodlarni qo'llash borasida katta tajriba to'plangan bo'lib, ushbu tajriba asoslarini tashkil etuvchi metodlar interfaol metodlar nomi bilan kiritilmoqda. Quyida ta'lim amaliyotida foydalanilaetgan interfaol metodlardan bir nechtasining mohiyati va ulardan foydalanish borasida so'z yuritamiz.

Xulosa qiladigan bo'lsak, pedagogik kadrlar tayyorlash jarayonidagi muammolarni hal etish va ularning yechimlarini amalga oshirish orqali ta'lim sifatini oshirish mumkin. Bu esa kelajak avlod uchun mustahkam ta'lim tizimini yaratishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora tadbirlari to'g'risida"gi PF 6108 –sonli farmoni, 2020- yil 20- noyabr

Prezident Shavkat Mirziyoev. “Bilimli avlod – buyuk kelajakning, tadbirkor xalq – farovon hayotning, do‘stona hamkorlik esa taraqqiyotning kafolatidir” mavzusidagi ma’ruzasi, 2018- yil , 8-dekabr

Umumiy o‘rta ta’lim maktab o‘qituvchisi kasb standarti, Toshkent, 2020

S.Turgunov, B.Daniyarov va bosh.”O‘qituvchilarning kasbiy mahorat va kompetentligini rivojlantirish”, 2012- yil. ”Sano-standart” nashriyoti.

Ishmuhammedov R., Abduqodirov A., Pardaev A., Tarbiyada innovatsion texnologiyalar. T., Iste’dod, 2010 yil

TARBIYA FANINI O‘QITISHDA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR

Muallif: Turayeva Xusnora Ixtiyorovna ¹

Affilyatsiya: Navoiy viloyati pedagogik mahorat markazi tarbiya fani metodisti ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14440713>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada tarbiya tizimidagi zamonaviy yondashuvlar tahlil qilinadi. Tarbiya jarayonida yangi pedagogik metodlar, innovatsion texnologiyalar va o‘quvchilarning shaxsiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash usullari muhokama qilinadi. Mavzuda tarbiya tizimida o‘zgartirishlarni amalga oshirishda o‘qituvchining roli, shuningdek, axborot texnologiyalari va raqamli platformalarning ahamiyati yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Tarbiya tizimi, zamonaviy pedagogika, axborot texnologiyalari, o‘qituvchining roli, shaxsiy rivojlanish.

Tarbiya tizimi har bir jamiyatning kelajagini shakllantiradigan muhim jarayon bo‘lib, u o‘quvchilarni nafaqat bilim, balki ijtimoiy, axloqiy va emotsional jihatdan ham rivojlantiradi. Zamonaviy ta’lim tizimining o‘zgarishi, innovatsion texnologiyalar va yangi pedagogik yondashuvlarning joriy qilinishi tarbiya jarayonini yangilashga bo‘lgan ehtiyojni yuzaga keltirgan. Ushbu maqolada tarbiya tizimidagi zamonaviy yondashuvlar, ularning samaradorligi va ta’lim sifatini yaxshilashdagi o‘rni tahlil qilinadi. Zamonaviy tarbiya tizimida ko‘plab yangiliklar va yondashuvlar mavjud. Ulardan biri — o‘quvchilarning shaxsiy rivojlanishiga qaratilgan individuallashtirilgan pedagogika. Bu yondashuvda o‘quvchi har tomonlama rivojlanishiga imkon beruvchi metodlar, o‘quv jarayonining shaxsiy xususiyatlarga mos ravishda tashkil etilishi asosiy o‘rin tutadi. Bugungi kun o‘quvchi portretida kreativ fikrlash va muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish lozim. Zamonaviy ta’limda kreativ fikrlash va muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilmoqda.

Bugungi kunda muammolarni hal qilish ko‘nikmalarining ahamiyati oshib bormoqda. Muammolarni hal qilish — bu o‘quvchilarning kundalik hayotda uchraydigan qiyinchiliklarga innovatsion va samarali echimlar topish qobiliyatini rivojlantirishdir. Bu ko‘nikmalar o‘quvchilarni mas’uliyatli va mustaqil shaxslar sifatida tarbiyalashga xizmat qiladi. Kreativ fikrlash va muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini o‘qitishda o‘qituvchining roli katta ahamiyatga ega. O‘qituvchi o‘quvchilarni motivatsiya qilish, ijodiy fikrlashga yo‘naltirish, guruhli va mustaqil ishlashni qo‘llab-quvvatlash orqali ularda zamonaviy hayotda muvaffaqiyatli bo‘lish uchun zarur bo‘lgan ko‘nikmalarni shakllantiradi. O‘quvchilarga o‘z fikrlarini erkin ifoda etish, xatolardan o‘rganish va turli yondashuvlarni qo‘llash imkoniyatini yaratish orqali, o‘qituvchi kreativ fikrlash va muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini samarali rivojlantirishi mumkin. Muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini o‘quvchilarda shakllantirishda bir qancha usullar mavjud:

Muammo asosida o‘rganish usuli: O‘quvchilarga amaliy muammolarni hal qilish jarayonida bilim va ko‘nikmalarni o‘rgatadi. O‘quvchilarga real hayotdagi muammolarni taqdim etish, ularni tahlil qilish va samarali echimlar ishlab chiqishga undaydi. Bu metodda o‘quvchilar muammo bilan duch kelgach, kerakli ma’lumotlarni yig‘ish, tahlil qilish va yechim taklif qilishni o‘rganadilar. O‘quvchilarga muammolarni guruhlarda hal qilish imkoniyatini berish, o‘zaro fikr almashish va ko‘plab yondashuvlarni sinab ko‘rish orqali muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini mustahkamlash mumkin.

G'oyalar to'plami: G'oyalar to'plami usuli o'quvchilarga yangi va ijodiy g'oyalar ishlab chiqish, mavjud muammolarga turli echimlar topishga yordam beradi. O'quvchilarga biror muammo yoki vazifa haqida fikr bildirish va ko'plab g'oyalar ishlab chiqishga imkoniyat yaratish, ularni kengaytirilgan fikrlashga undaydi. Bu metod o'quvchilarda ijodiy yondashuvni rivojlantiradi va ular ko'plab echimlarni tahlil qilishni o'rganadilar.

Case study (Holat tahlili): Case study (holat tahlili) metodida o'quvchilarga haqiqiy yoki hayoliy holatlarning tahlilini qilish topshiriladi. O'quvchilar o'zi muammoga duch kelgan shaxs yoki guruhning pozitsiyasidan holatni baholashlari va uni hal qilishning samarali yo'lini topishlari kerak. Bu usul o'quvchilarda tizimli fikrlash, muammolarni tahlil qilish va qarorlar qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Shu bilan birga, case study guruhli ishni ham rag'batlantiradi, bu esa o'quvchilarda ijtimoiy va kommunikativ ko'nikmalarni shakllantiradi.

Rol o'ynash: Role-playing usuli o'quvchilarga turli vaziyatlarda qanday qarorlar qabul qilishlarini o'rgatadi. Bu metodda o'quvchilar turli rollarda (masalan, rahbar, mijoz, jamoa a'zosi va boshqalar) ishtirok etadilar va vaziyatlarni hal qilishda o'z nuqtai nazarlarini bildiradilar. Rol o'ynash o'quvchilarga real hayotdagi muammolarga qanday yondashish, qarorlar qabul qilish va o'zaro muloqot qilishni o'rgatadi.

Fikr almashish va guruhli muammolarni hal qilish: Fikr almashish va guruhli muammolarni hal qilish tarbiya fanlarida muhim o'rin tutadi, chunki ular o'quvchilarga nafaqat bilim, balki ijtimoiy va emotsional ko'nikmalarni ham rivojlantirishga yordam beradi. Tarbiya fanlarida bu jarayonlar o'quvchilarga birgalikda ishlash, fikrlarni erkin ifodalash, o'zaro hurmatga asoslangan muloqot o'rnatish kabi muhim qadriyatlarni o'rgatadi. Fikr almashish jarayoni o'quvchilarga o'z nuqtai nazarini erkin ifodalash va boshqalarning fikrlarini tinglash imkonini beradi. Tarbiya fanlarida bu jarayon quyidagi afzalliklarga ega:

Kognitiv rivojlanish: Fikr almashish o'quvchilarga boshqalarning nuqtai nazarini tushunish, turli qarashlarni baholash va kengroq fikrlashni o'rgatadi. Empatiya va o'zaro hurmat: O'quvchilar bir-birining fikrlarini tinglash va hurmat qilishni o'rganadilar. Bu ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantiradi. Kreativlikni oshirish: Fikr almashish jarayonida yangi g'oyalar, yondashuvlar va yechimlar paydo bo'ladi, bu esa o'quvchilarning ijodiy fikrlashiga yordam beradi.

Guruhli muammolarni hal qilish: Guruhli muammolarni hal qilish o'quvchilarga birgalikda muammolarni hal qilishni o'rgatadi, bu esa o'z-o'zini va guruhni boshqarish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Tarbiya fanlarida guruhli muammolarni hal qilishning afzalliklari quyidagilardan iborat:

Ko'p yo'nalishli fikrlash: Guruhda turli fikrlar mavjud bo'lgani uchun, muammolarni bir nechta nuqtai nazardan ko'rib chiqish mumkin. Bu ko'proq echimlarni ishlab chiqishga yordam beradi.

Mas'uliyatni bo'lishish: Guruh ishlari o'quvchilarni mas'uliyatni bo'lishishga, o'z vazifalarini to'g'ri bajarishga o'rgatadi.

Jamoaviy ishni rivojlantirish: Guruhli muammolarni hal qilish jarayoni jamoaviy ish ko'nikmalarini shakllantiradi, bu esa kelajakda ishlash va hayotdagi turli vaziyatlarni hal qilishda foydalidir.

Konfliktlarni hal qilish: Guruhda ba'zan fikrlar to'qnashishi mumkin, ammo bu jarayonni hal qilish va birgalikda muammolarni yechish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Tarbiya fanlarida fikr almashish va guruhli muammolarni hal qilishni samarali tashkil etish uchun:

Debatlar va munozaralar: O'quvchilarni bahs-munozaralarda ishtirok etishga undash, turli fikrlarni hurmat bilan tinglash va o'z nuqtai nazarini asoslashni o'rgatadi.

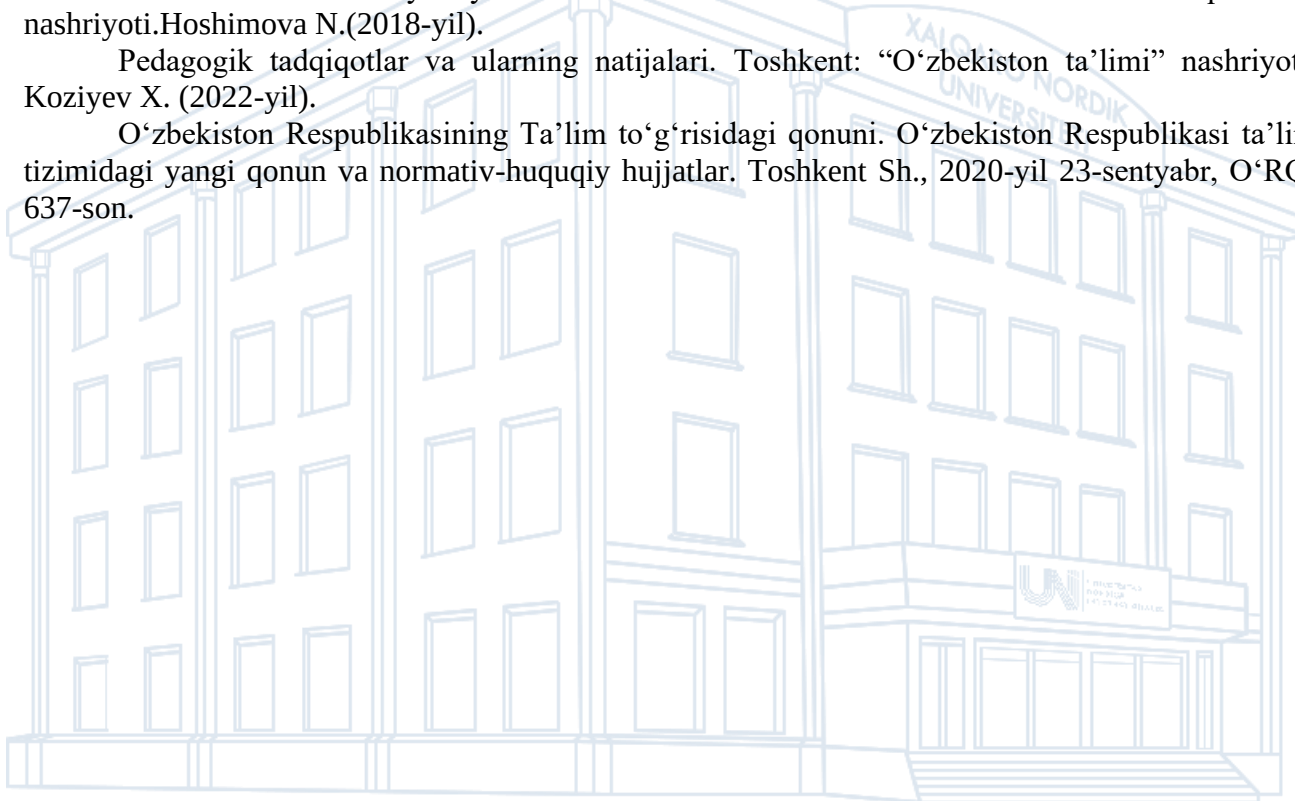
Guruh ishlari: O'quvchilarni guruhga bo'lish va ularga muammolarni hal qilish uchun aniq vazifalar berish. Har bir guruh o'z yechimlarini taqdim etadi va natijalarini **MUHOKAMA** qiladi.

Vazifalar va simulyatsiyalar: O'quvchilarga turli vazifalar yoki simulyatsiyalar berish orqali, ularga turli ijtimoiy va amaliy muammolarni yechish imkoniyatlarini taqdim etish.

Shu tarzda, tarbiya fanlarida fikr almashish va guruhli muammolarni hal qilish o'quvchilarning nafaqat bilim olish, balki ijtimoiy hayotda muvaffaqiyatli bo'lishi uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni rivojlantiradi. Tarbiya fanini o'qitishda zamonaviy yondashuvlar ta'lim jarayonini yanada boyitadi, o'quvchilarning shaxsiy, akademik va ijtimoiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlaydi. O'quvchilarning individual ehtiyojlari va qobiliyatlarini hisobga olgan holda, turli metodlar va vositalar bilan o'qitish samarali bo'ladi. Bu o'quvchilarning o'zlarini erkin ifodalashiga va o'z o'rganish jarayonlariga mas'uliyatli yondashishiga yordam beradi. Zamonaviy yondashuvlar nafaqat akademik, balki ijtimoiy va emotsional rivojlanishga ham alohida e'tibor qaratadi. O'quvchilarni jamoada ishlashga, boshqalar bilan muloqot qilishga, o'z his-tuyg'ularini boshqarishga o'rgatish ularning kelajakdagi muvaffaqiyatiga katta ta'sir ko'rsatadi. Bu yondashuvlar o'quvchilarning kreativ fikrlashini, mas'uliyatini va ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantiradi, shu bilan birga ularni o'zgaruvchan va murakkab dunyoda muvaffaqiyatli bo'lishga tayyorlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

- Tarbiya fanining metodikasi. Toshkent: "Pedagogika" nashriyoti. G'afurov. R. (2016-yil).
Ta'limda zamonaviy yondashuvlar va metodikalar. Toshkent: "O'qituvchi" nashriyoti. Hoshimova N. (2018-yil).
Pedagogik tadqiqotlar va ularning natijalari. Toshkent: "O'zbekiston ta'limi" nashriyoti. Koziyev X. (2022-yil).
O'zbekiston Respublikasining Ta'lim to'g'risidagi qonuni. O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimidagi yangi qonun va normativ-huquqiy hujjatlar. Toshkent Sh., 2020-yil 23-sentyabr, O'RQ-637-son.

MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARIDA BOLALARGA TA’LIM-TARBIYA BERISHDA IJODIY O’YINLARDAN FOYDALANISH

Muallif: Turdaliyeva Nurjahon¹, Mamadjonova Diyoraxon Valijonovna²

Affilyatsiya: Qo‘qon universiteti, “Ta’lim kafedrası” o‘qituvchisi¹, Qo‘qon universiteti maktabgacha ta’lim yo‘nalishi 1/22 guruh talabasi²

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14440818>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalar shaxsiyatini shakllantirishning muhim davr ekanligi, pedagogik faoliyatda ijodiy o‘yinning ahamiyati, ta’lim sifatini oshirishda o‘yinning afzalliklari yoritilgan hamda o‘yin orqali.

Kalit so‘zlar: O‘yin, bola, olimlar, tarbiya jamoa, qobiliyat, ilk yosh, faoliyat, shaxs, pedagog, diqqat, ijtimoiy hayot, rolli o‘yinlar, rivojlantirish.

O‘yin inson o‘zligining namoyon bo‘lishi, uning takomillashuv usulidir. O‘yin kattalar hayotida muayyan o‘rin tutar ekan, u bolalar uchun alohida ahamiyatga egadir. Uni “bolalikning hamrohi” deb atash qabul qilingan. U maktabgacha yoshdagi bolalar hayotining asosiy mazmunini tashkil etadi. Mehnat va ta’lim bilan uzviy aloqada bo‘lgan holda yetakchi faoliyat sifatida namoyon bo‘ladi. Bola shug‘ullanadigan ko‘pchilik jiddiy ishlar o‘yin shaklida bo‘ladi. O‘yinda shaxsdagi barcha mavjud jihatlar ishga tushadi: bola harakat qiladi, gapiradi, idrok etadi, o‘ylaydi. O‘yin tarbiyaning muhim vositasi sifatida namoyon bo‘ladi.

Ilk yoshli bolalar o‘yin faoliyatining birinchi bosqichi tanishtiruvchi o‘yin bo‘lib, u narsa-buyum-o‘yin faoliyatidir. Uning mazmuni qo‘l ishidagi murakkab va nozik harakatlardir. Keyingi bosqich aks ettirish o‘yini hisoblanadi. Bu ilk yoshli bolalar o‘yini psixologik mazmunining rivojlanishida eng yuqori nuqta hisoblanadi. Kattalar ta’lim-tarbiyaviy ishlarini ma’lum izchillik bilan olib borsalar, bu yoshdagi bolalar narsa va buyumlar nomini, nimaga ishlatilishini bilib oladilar va bu yangi bilimlarni o‘z o‘yinlarida qo‘llay boshlaydilar. Bu yoshdagi bolalar o‘yini mazmun jihatidan predmetli faoliyatni aks ettiradi. Birinchi yoshning oxiri va ikkinchi yoshdagi bolalar o‘yinida syujetni aks ettirish yuzaga keladi. Bola qo‘lidagi buyum bilan undan qanday foydalanish kerakligini aks ettiradi. Navbatdagi bosqich rolli o‘yin bo‘lib, unda bolalar o‘zlariga tanish bo‘lgan kattalar mehnati hamda kishilarning ijtimoiy munosabatlarini aks ettiradilar. Bolalar o‘yin faoliyatining bosqichma-bosqich rivojlanishi to‘g‘risidagi ilmiy tasavvurlar har xil yosh guruhlarida bolalarning o‘yin faoliyatiga rahbarlikning aniq sistemali tavsiyalarni ishlab chiqish imkoniyatini yaratdi. Shunday qilib MTTning pedagogik jarayonda o‘yinning tutgan o‘rni juda katta bo‘lib, o‘yindan maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalash va ularga ta’lim berishda keng foydalaniladi. Zero:

- o‘yin bolalarning mustaqil faoliyati bo‘lib, unda bolaning ruhiyati namoyon bo‘ladi;
- o‘yin maktabgacha ta’lim yoshdagi bolalar hayotini tashkil etish shaklidir;
- o‘yin bolalarni har tomonlama tarbiyalash vositalaridan biridir;
- o‘yin bolalarga ta’lim va tarbiya berishning metod va usulidir;
- o‘yin bolalarni o‘quv faoliyatiga tayyorlash vositasidir.

Taniqli pedagog-olimlarning olib borgan tadqiqotlari o‘yinga kompleks rahbarlik qilish orqali bolalarga o‘yinning mazmuni, tashkil etilishi, tuzilishi, bolalarning axloqiy munosabatlari, bolalar

o'yining rivojlanish darajasiga ta'sir etish mumkinligini ko'rsatdi. Bolalar o'yini uning mazmuni, xususiyati, tashkil etilishiga ko'ra xilma-xildir. Ijodiy o'yinlarni bolalar o'zlari o'ylab topishadi. Unda oldindan belgilangan qoidalar bo'lmaydi. O'yin qoidasini bolalar o'zlari o'yin jarayonida belgilashadi. Qoidali o'yinlarning mazmuni va qoidasi kattalar tomonidan belgilanadi. Qoidali o'yinlarga quyidagilar kiradi: didaktiko'yinlar, harakatli o'yinlar, musiqaviy o'yinlar, ermak o'yinlar. Bolalarga ta'lim-tarbiya berish maqsadida kattalarning o'yinni tanlay bilishi, unga to'g'ri rahbarlik qilish "MTT ta'lim va tarbiya dasturda belgilangan vazifalarni muvaffaqiyatli amalga oshirishni ta'minlaydi. O'yin bolalarni rivojlantirish va tarbiyalash vositasidir. Psixologlar o'yinni maktabgacha yosh davrida yetakchi faoliyat deb hisoblaydilar. O'yin tufayli bolaning yuqori rivojlanish bosqichiga o'tishini ta'minlovchi sifatlar shakllanadi, ruhiyatida sezilarli o'zgarishlar yuz beradi. O'yinda bola shaxsining hamma tomoni bir-biriga o'zaro ta'sir etgan holda shakllanadi. O'ynayotgan bolani kuzatayotib uning qiziqishlarini, tevarak-atrof to'g'risidagi tasavvurini, kattalarga, o'rtoqlariga bo'lgan munosabatini bilib olish mumkin. Shaxsdagi biron sifatni tarbiyalash uchun uning boshqa tomonlarini ham rivojlantirish kerak. Masalan, bolaning o'yiniga qiziqishini, tashkilotchilik qobiliyatini rivojlantirish uchun mazmun jihatidan boy o'yinlar yaratilishi kerak. Bolalarning ijodiy o'yinlarini rivojlantirish uchun esa o'z navbatida yaxshi tashkil etilgan bolalar jamoasi zarur bo'ladi.

O'yin bolalarni jismoniy tomondan tarbiyalash sistemasida, MTTning ta'lim-tarbiya ishida, axloqiy, mehnat va estetik tomonlama tarbiyalashda katta o'rin tutadi, O'yinda bola organizmiga xos bo'lgan talabva ehtiyojlar qoniqtiriladi, hayotiy faollik ortadi, bardamlik, tetiklik, quvnoqlik tarbiyalanadi. Shuning uchun ham bolalarni jismoniy tarbiyalash sistemasida o'yin munosib o'rin egallaydi. O'yin ta'lim va mashg'ulotlar bilan, kundalik hayotdagi kuzatishlar bilan uzviy bog'liq bo'lib juda katta ta'lim tarbiyaviy ahamiyatga ega. Ijodiy o'yinlarda muhim bilim egallash jarayoni yuzaga keladi, bu bolaning aqliy kuchini ishga soladi, tafakkurini, xayolini, diqqatini, xotirani faollashtirishni talab qiladi, bola masalalarni mustaqil hal qilishga o'rganadi, o'ylagan narsasini amalga oshirish uchun yaxshiroq va osonroq usul o'ylab topadi, o'z bilimlaridan foydalanish va uni o'z bilan ifodalashga o'rganadi. O'yinda aks ettirilayotgan narsani bilib olishga qiziqish uyg'onadi. Ko'pincha o'yin bolalarga yangi bilim berish va ularning fikrini, bilim doirasini kengaytirish uchun xizma tqiladi. Ijodiy o'yinni tor didaktik maqsadlarga bo'ysundirib bo'lmaydi, bu o'yin yordamida juda katta tarbiyaviy vazifalar hal qilinadi. Qoidali o'yin bolaning sensor rivojlanishini, tafakkur va nutqini, ixtiyorsiz diqqati va xotirasini, har xil harakatlarini muntazam ravishda mashq qildirib borish imkonini beradi. Har bir qoidali o'yin ma'lum didaktik maqsadga ega bo'lib, bolani umumiy rivojlantirishga qaratilgan bo'ladi.

Ta'limning o'yin shaklida bo'lishi muhim ahamiyatga ega bo'lib bolani umumiy rivojlantirishga qaratilgan bo'ladi. Ta'limning o'yin shaklida bo'lishi muhim ahamiyatga ega bo'lib, bolaning yosh xususiyatlariga mos keladi. Qiziqarli o'yin bolaning aqliy faolligini oshiradi, o'yinda bola mashg'ulotdagiga nisbatan murakkabroq masalani hal qilishi mumkin. Bu ta'lim butunlay o'yin shaklida bo'lishi kerak degan gap emas. Ta'lim turli usullar va metodlarni qo'llashni talab etadi. O'yin ta'lim shakllaridan biri bo'lib, boshqa bir metod bilan qo'shibolibborilgandagina yaxshi natija beradi, bular kuzatish, suhbat, o'zlab berish va hokazolar.

Bola o'ynayotib o'z bilimidan foydalanishni, uni har xil sharoitda ishlata bilishni o'rganadi. Ijodiy o'yinlarda bolalarning fantaziyasi buyum yasashi, tajriba qilishiga keng yo'l ochiladi. O'yinda aqliy rivojlanish bilan birga axloqiy sifatlar ham shakllanadi. O'yin jarayonida yuz bergan kechinmalar bola ongida chuqur iz qoldiradi, shuning uchun o'yin bolada yaxshi hislarni, ulug'vor orzular va intilishlarni, sog'lom qiziqishlarni tarbiyalashga yordam beradi. O'yin mustaqil faoliya tbo'lib, bu jarayonda bolalar o'z tengdoshlari bilan aloqa qilishga kirishadilar. Ularni umumiy maqsad, unga erishishdagi umumiy kechinmalar birlashtiradi. Shuning uchun o'yin do'stona munosabatlarni tarbiyalashda, jamoa hayoti malakalarini, tashkilotchilik qobiliyatlarini shakllantirishda muhimdir. Birgalikdagi o'yin bilan birlashgan kichik bolalar jamoasida murakkab munosabatlar vujudga keladi. Tarbiyachining vazifasi har bir bolani

faol o'yinga jalb qilish, bolalar o'rtasida do'stlikka, haqqoniylikka, o'rtoqlarini javobgarligini sezishga asoslangan munosabatlar o'rnatishdan iborat. O'yin mehnat tarbiyasi vazifasini bajarishga ham yordam beradi. Bolalar o'z o'yinlarida har xil kasbdagi kishilarni aks ettiradilar. Bu bilan ular kattalarning harakatlariga taqlid qilib qolmay, shu bilan bir qatorda ularning ishiga, mehnatiga bo'lgan munosabatlarini ham aks ettiradilar.

O'yin bolada ko'pincha mehnat qilish xohishini uyg'otadi, o'yin uchun kerakli narsalarni tayyorlash va yasashga majbur qiladi. O'yinda hozirgi zamon bolalariga xos bo'lgan texnikaga qiziqish paydo bo'ladi va rivojlanadi, bolalar har xil mashinalar yasaydilar va texnik o'yinchoqlar bilan o'ynaydilar.

O'yin estetik tarbiyaning muhim vositasidir. O'yinda ijodiy xayol, fikrlash qobiliyati yuzaga keladi va rivojlanadi. Yaxshi tanlangan o'yinchoq badiiy didni tarbiyalashga yordam beradi. Harakatli o'yinlarda harakatning go'zalligi va maromi bolalarni o'ziga maftun qiladi.

O'yinning katta tarbiyalovchi ahamiyati o'z-o'zidan amalga oshmaydi. O'yin befoyda, hatto zararli bo'lishi, ba'zan yomon hislarni qo'zg'atishi mumkin. Tarbiyachi o'yin yordamida bolalarni har tomonlama rivojlantirish vazifasini amalga oshirish uchun unga muntazam ravishda ta'sir etib borishi zarur. Bu vazifani hal etishda o'yin bolalar bog'chasidagi ta'lim-tarbiyaviy ishning hamma tomonlari bilan bog'langan bo'lishi kerak. O'yinda bolalarning mashg'ulotlarda olgan bilim va malakalari aks etadi va rivojlantiriladi, ular orqali esa bola hayotga o'rgatiladi. Ikkinchi tomondan, o'yinda tarbiyalangan sifatlar faoliyatning boshqa turlariga ko'chiriladi. O'yinning bola tarbiyasidagi asosiy roli bolalar muassasasi hayotini u bilan boyitishni talab etadi. Shuning uchun ham o'yin bolalar hayotining kun tartibiga doimiy qilib kiritilgan. O'yinlar uchun nonushtagacha va undan keyin, mashg'ulotlardan so'ng, sayrlardan so'ng, kechqurun uyga ketishdan oldin vaqt ajratiladi. Ertalab o'ta harakatchanlikni talab qilmaydigan o'yinlar uchun sharoit yaratish maqsadga muvofiqdir. Mazmunan ko'proq didaktik o'yinchoqlar, stol ustida o'ynaladigan stol-bosma o'yinlari, syujetli-rolli o'yinlarni o'ynagan ma'kul.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Xasanova G. Oliy ta'lim muassasalari pedagoglarining kreativ kobiliyatlarini rivojlantirishning mazmuni - Academic research in yeducational sciences, 2021

Norquziyeva M. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida o'yin turlarining mazmuni – Maktabgacha ta'lim jurnali, 2021

Kalendarova Z.K. Maktabgacha yoshdagi bolalarda bilish jarayonining rivojlanishi kompetentsiyalarini shakllantirish. "Maktabgacha ta'lim: xalkaro tajriba va zamonaviy yondashuvlar". – Toshkent, 2021. 27-may. B. – 104 -106 b

Kalendarova Z.K. Методы и методические приемы обучения детей дошкольного возраста математике. Московский области «Государственный гуманитарно-технологический университет»: «Студенческая наука подмосков'ю» материалы международного научного конференции молодых ученых. – Orexovo-Zuevo: Redakcionno-izdatelskiy otdel GGTU, 2018. – S. 221-224.

INTEGRATING TECHNOLOGY INTO ESP CLASSE

Author: Turg'unboyeva Jasmina Ikromjon qizi ¹, Adamboyeva Nafisa Qodirberganovna²

Affiliation: Farg'ona davlat universiteti, Chet tillari fakulteti, Filologiya va tillarni o'qitish (ingliz tili) yo'nalishi talabasi ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14440926>

ABSTRACT

In order to better understand how clickers and English learning applications can improve student engagement and language acquisition, this study examines how technology can be used into English for Specific Purposes (ESP) classrooms. There were two groups in the study: the experimental group and the control group. During the lessons, the experimental group used clickers to get real-time feedback and ask interactive questions. Outside of the classroom, English learning applications were also used to improve listening comprehension, grammar, and vocabulary. The experimental group outperformed the control group in terms of participation, instant comprehension, and retention, according to the results, making it clear that these technologies have the potential to foster a more engaging and encouraging ESP learning environment. In discussing the ramifications of these findings, this paper highlights how well-chosen devices can greatly improve.

Keywords: ESP management systems, virtual simulations, clicker, feedback.

Integrating technology into English for Specific Purposes (ESP) classrooms has become increasingly important in today's schooling. ESP focuses on teaching English in specialized professional or academic settings, such as business, engineering, or medical. As technology alters these disciplines, ESP training must evolve to ensure that students have both language fluency and the digital capabilities needed in their particular sectors.

The incorporation of technology into ESP classrooms promotes personalized learning, increased engagement, and real-world applicability. Learning management systems (e.g., Moodle), video conferencing platforms, and specialist software all provide authentic content and chances for collaborative learning. For example, virtual simulations can immerse medical students in clinical circumstances where they practice medical terminology, whereas business English students can use technologies like Slack or Trello to replicate corporate communication.

The trend toward integrating technology into ESP is consistent with broader educational developments, such as the growth of digital literacy and 21st-century skills. However, issues including accessibility, educator training, and potential overreliance on technology must be addressed. Effective implementation necessitates a combination of technology and conventional teaching techniques, with technological tools serving as facilitators rather than alternatives for meaningful language training.

Because the nature of language varies greatly from context to context, i.e. tourism, commerce, engineering, medical, and so on, the activities and materials used in ESP classes in these specific fields must be carefully chosen while keeping learners' needs and desires in mind. Because of the difficulties involved, ESP teachers attempted to incorporate technology into their classes, and the use of technology eventually influenced ESP teaching. When technology has an impact on all aspects of life, language learning and ESP are no exception. This procedure was unavoidable due to technological improvements and language teachers' desire to completely incorporate computer and mobile phone technology into the

language learning process, as the growth of new technologies and language learning has always kept up. Specifically, using technology into ESP curriculum enables students with several learning opportunities and benefits, ranging from interactive and communicative activities connected to their professions to methods for delivering feedback and self-evaluation in that specific context.

The study used a quasi-experimental research approach to examine the impact of incorporating technology into English for Specific Purposes (ESP) classes. The study compared two groups: an experimental group that used technological tools (such as clickers and English learning software) and a control group that followed a regular ESP curriculum with no technological interventions. Pre-tests and post-tests were used to assess changes in vocabulary acquisition, reading comprehension, and listening abilities in certain areas. The experimental group was exposed to clicker technology and English learning applications to improve their learning experience, whereas the control group relied entirely on traditional textbook and lecture-based approaches.

Clickers, also known as audience response systems, were used in the experimental group to boost student participation in classroom activities. Clickers allowed students to respond in real time to questions posed by teachers, which were then collected and presented. This gave quick feedback, allowing educators to rectify misunderstandings and adjust lessons accordingly. Clickers encourage active learning and increase involvement in large or diverse classrooms. Taking advantage of these benefits, the study used clickers to measure domain-specific vocabulary and understanding. For example, students were questioned on technical words and concepts related to their disciplines, and the aggregated results served as the foundation for class discussions.

Furthermore, clickers helped to promote response anonymity, which reduced performance anxiety and fostered an environment favorable to active involvement (Kay & LeSage 2009). Their usage enabled students to participate without fear of humiliation, which is an important feature in facilitating learning among ESP learners of all levels of competence.

In addition to clickers, the experimental group employed mobile-friendly English learning software. These applications provide a variety of tasks aimed at improving vocabulary, grammar, and listening skills essential to ESP settings. Business students, for example, utilized applications focused on corporate communication, whereas engineering students used apps with technical terminology and listening exercises relevant to their field.

To keep students motivated, the applications included gamified learning elements like quizzes, prizes, and progress monitoring. According to Godwin-Jones (2011), mobile-assisted language learning technologies are successful in increasing learner autonomy and customization. The app exercises were created to supplement classroom learning by reinforcing previously acquired ideas through self-paced, engaging forms.

Each student was given weekly objectives on the applications, such as completing vocabulary modules, practicing listening comprehension, and participating in domain-specific situations. The tracking tools in the applications enabled the teacher to assess student progress and change activities accordingly. For example, app drift analysis found that students did better in vocabulary activities that included visual assistance, which supports Kukulska-Hulme's (2012) results on the multimodal advantages of mobile technology.

The control group got ESP education using typical teaching approaches such as lectures, printed materials, and guided discussions. This group served as a baseline for evaluating the efficacy of technology treatments. This group received no extra technical instruments, such as clickers or applications, which ensured the validity of the comparison results. Data collection was conducted using a mixed-methodologies strategy that included both quantitative and qualitative methods. Pre- and post-tests assessed language ability gains, and paired t-tests were used to examine the significance of differences between the experimental and control groups.

In addition, surveys and semi-structured interviews were used to get student input on their perspectives of utilizing clickers and learning applications. Thematic analysis was used to identify repeating patterns in the qualitative data.

The study emphasizes the transformative influence of incorporating technology into English for Specific Purposes (ESP) lessons, exhibiting increases in student engagement and language competence. The experimental group, which used clickers and English learning apps, regularly outperformed the control group in vocabulary development, reading comprehension, and listening ability. These findings are consistent with earlier research, which indicates that technology-enhanced learning settings promote deeper engagement and improved learning outcomes

English learning applications enhanced these benefits by allowing pupils to practice individually and at their own speed. The gamified components of these applications, such as leaderboards and incentives, were very motivating for students, lending credence to the idea that game-based learning encourages long-term engagement. However, app drift was noted in terms of student demands variety; while certain apps were useful for broad vocabulary and grammar practice, they lacked information suited to specific areas such as medical or engineering.

Another shift developed in how students utilized the applications. While many people completed the required assignments, several experimented with extra elements, such as chat functionality or peer challenges, to improve their collaborative learning experience. This is consistent with the findings of Kukulska-Hulme and Shield (2008), who argue that mobile applications frequently establish informal learning networks that supplement formal education. Integrating collaborative components into app design may consequently increase their usefulness in ESP scenarios.

Despite the favorable findings, the study revealed certain problems. Some students had technological challenges, notably when browsing the applications or finding consistent internet connections, which hampered their learning process. Such problems replicate Stockwell's (2010) views, which underscore the need of eliminating technical hurdles to promote fair access and ongoing involvement. Future interventions might address these concerns by using more user-friendly software and offering orientation sessions to help students become acquainted with the tools.

The study's findings showed that incorporating technology, notably clickers and English learning programs, into ESP lessons greatly improved students' language learning outcomes. Quantitative data analysis from pre- and post-tests revealed that the experimental group outperformed the control group in terms of vocabulary learning, reading comprehension, and listening abilities. Previous research has shown that technology-enhanced learning settings improve information retention and skill development.

Quantitative results show that the experimental group outperformed the control group in all categories. For vocabulary acquisition, the experimental group's mean post-test scores grew by 24%, while the control group's improved by just 11%. Similarly, the experimental group's reading comprehension scores increased by 18%, whereas the control group's gain was just 9%. Listening skills revealed the most significant difference, with the experimental group improving by 30% compared to 10% in the control group. These findings imply that the interactive and self-paced nature of clickers and learning applications played an important role in reinforcing crucial ESP abilities, which supports Dörnyei and Ushioda's (2011) findings on the motivating influence of technology in language acquisition.

Students in the experimental group expressed their enthusiasm for the participatory and engaging nature of the clicker sessions. One student commented, "The instant feedback made it easier to understand mistakes and correct them immediately," which supports the use of clickers to improve formative assessment procedures. Another trend identified in the feedback was students' greater desire to participate in activities that required specialist vocabulary, which was most likely owing to the anonymous response system's nonjudgmental environment. The usage of English learning applications was also praised, notably for their capacity to deliver domain-specific vocabulary training. However, several students

reported a misalignment between key app features and their individual learning requirements, especially in highly specialized disciplines such as medicine or engineering.

Interestingly, certain shifts were found in how pupils engaged with technology. While most students followed the mandated usage of apps and clickers, some experimented with extra app features such as forums and peer-to-peer challenges, which encouraged informal communication outside of the classroom. This unexpected behavior shows that incorporating social and collaborative components into applications might improve learning even more, as argued by Kukulska-Hulme and Traxler (2019) , who advocate for the inclusion of interactive features to boost student involvement.

The transformational potential of incorporating technology into English for Specific Purposes (ESP) instruction is shown by this research. Key language competences, such as vocabulary acquisition, reading comprehension, and listening skills, were significantly improved in the experimental group by using clickers and English learning programs. The effectiveness of interactive and mobile-assisted learning technologies in improving engagement and information retention is demonstrated by these findings, which are consistent with previous research.

The way students modified their use of technology, frequently experimenting with elements not meant for educational reasons, was one noteworthy deviation noted during the study. For example, some students used in-app forums or participated in peer-to-peer challenges, which promoted casual communication outside of the classroom. This lends credence to the expanding understanding that social contact is a crucial element of technology-enhanced language acquisition. Such behavior suggests that in order to further take advantage of this drift and improve learning results, ESP-specific apps with integrated collaborative and interactive elements are required.

Notwithstanding the generally encouraging outcomes, certain difficulties were noted, including the requirement for improved alignment between the app's content and particular ESP areas and technological problems such user interface design and accessibility. These results imply that although technology integration has a lot of promise, careful execution, intuitive design, and contextual relevance are necessary for its success.

To sum up, including clickers and English language learning apps into ESP sessions is a big step in updating language training and catering to students' unique requirements. Future studies should look at the long-term effects of these tools, especially in professional contexts, and how new technologies like artificial intelligence and adaptive learning systems might improve ESP instruction even more. Teachers can guarantee that technology keeps fostering innovation in language learning and better equips students for their specialized professions by tackling these issues and seizing new possibilities.

REFERENCES

- Caldwell, J. E. (2007). Clickers in the large classroom: Current research and best-practice tips. *CBE Life Sciences Education*, 6(1), 9-20.
- Chapelle, C. A. (2003). *English Language Learning and Technology: Lectures on Applied Linguistics in the Age of Information and Communication Technology*. John Benjamins Publishing.
- Dörnyei, Z., & Ushioda, E. (2011). *Teaching and researching motivation*. Routledge.
- Dudeny, G., & Hockly, N. (2012). *How to Teach English with Technology*. Pearson.
- Godwin-Jones, R. (2011). Emerging technologies: Mobile apps for language learning. *Language Learning & Technology*, 15(2), 2-11.
- Hutchinson, T., & Waters, A. (1987). *English for Specific Purposes: A Learning-Centred Approach*. Cambridge University Press.
- Hwang, G. J., Lai, C. L., & Wang, S. Y. (2015). Seamless flipped learning: A mobile technology-enhanced flipped classroom with effective learning strategies. *Journal of Computers in Education*, 2(4), 449-473. <https://doi.org/10.1007/s40692-015-0043-0>

Kay, R. H., & LeSage, A. (2009). Examining the benefits and challenges of using audience response systems: A review of the literature. *Computers & Education*, 53(3), 819-827.
<https://doi.org/10.1016/j.compedu.2009.05.001>

ESTRADA TUSHUNCHASI VA UNING YOSHLAR HAYOTIDAGI O’RNI

Muallif: T.Davlatov ¹

Affilyatsiya: NamDU, San’atshunoslik kafedrası o’qituvchisi¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14441020>

Ma’lumki, jahon xalqlari azaldan bir-birlari bilan siyosiy, ijtimoiy, savdo- sotiq va madaniy aloqada bo’lib kelgan. Har bir xalqning go’zal, mukammal va arziguli an’anasi odati boshqa xalqlar ananalariga o’z ta’sirini ko’rsatgan. Buni biz hozirgi davrimizdagi yoshlarimiz orasida g’arb estrada uslubidagi musiqa janrlarining ommalashgani bilan solishtirsak to’g’ri bo’ladi. Demak, o’tmishdan xalqlarning turli hayotiy tizimlarida boshqa xalq an’analariga o’xshagan jarayon muqarrar ekan. Biz shu omiini kasbiy musiqa san’ati tizimida tasavvur qilishiga harakat qilamiz. Odatda, musiqiy asarning « nomi », «shakli», «tovush- Qatori», «matni» boladi.

Asrlar davomida xalqlarning o’zaro munosabatlarida esa nomlanishlar (iboralar). Asarlarning tuzilish shakllari, so’z tuzilishlari, musiqiy cholg’ularda qiyosiy o’xshatmalar ko’p bo’lgan. Maqomlarning nomlanishida umuman olganda, bu tizim maqomot deiladi. Ammo, Ozarbayjonda niug’om. o’zbek- tojik xalqlarida maqom deb yuritiladi. Ayrim xalqiarda o’zgacha (hindlarda raga; mag’rib. arablarda nuba) nomlanadigan bu musiqa turi kasbiy musiqaning eng yirik shaklidir. Sharq xalqlarining musiqiy cholg’ularida ham juda ko’p o’xshashliklar mavjud.

Jumladan, rubob sozi o’tmishda Sharq xalqlarida «rebaba». «rabab» nomlari bilan keng ommalashgan. Tanbur sozi ham hindlarda — tampus, arablarda tambura, uyg’urlarda - tombur deb vuritilib kelinadi. Urma cholg’ular ko’pgina Sharq xalqlarida daf, daff, dapp, def degan nomlarda uchragani kabi, damli sozlar ham “nay”, “nev”, “ney”, “noy”, “surnay” esa “zurna”, “suma” nomi deb qo’llaniladi. Ushbu jarayon nafaqat ularning nomlarida, balki cholg’u sozlarida ham yaqqol ko’rinib turadi. Shuni alohida ta’kidlashi lozimki, bular Sharq xalqlarining turmush tarzi. e’tqodi. mashg’uloti birligidan kelib chiqqan. Shu bois, Sharq xalqlari an’analarining ko’p jihatlarida biz turli o’xshashliklar borligining guvohi bo’lamiz.

Dastlabki paytlarda uning qo’llanish doirasi nihoyatda keng bo’lganligi bilan tavsiflanadi. Bu xususda O.Bekovning quyidagi fikr-mulohazalari e’tiborlidir: “Yorqinrang-barang, keskin o’zgarishlar asosida tuzilgan, ammo o’zaro bog’lanmagan estrada kontserti amalda barcha badiiy ijodiyotning nazm va musiqadan to tsirkigacha qariyb barcha turlari namunalarini o’z komiga torta olishga “qodir” ekanligini namoyish etdi. Filarmonik kontsert va teatr spektakllaridan farqli o’laroq tomoshabin va artistlar orasidagi o’ziga xos muloqat, yengil bog’liqlik kabi estrada san’ati ijrochilik tabiatining asosiga aylandi. Shu jumladan, tomosha jarayonida tinglovchi bilan doimiy, bevosita bog’liq bo’lish holati o’ziga xos konferans kabi estrada janrining yuzaga chiqishiga ham sabab bo’ldi”.

O’zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori nafaqat estrada qo’shiqchiligi sohasida faoliyat yurituvchi sub’ektlar, balki umuman musiqa san’ati ijrochiligi bilan shug’ullanuvchi guruhlar va yakka shaxslar ijodiy faoliyati uchun keng yo’l ochib berdi va mazkur soha vakillari oldiga tegishli vazifalarni qo’ydi.

Ayniqsa, “san’atkorlarning ijodiy nufuzi, mahorati, professional malakasi, repertuar saviyasi”ga qarab “O’zbeknavo estrada birlashmasi” tomonidan maxsus ruxsatnoma (litsenziya)lar berilishi yo’lga qo’yildi. Bu mazmunan sayoz, badiiy jihatdan zaif qo’shiqlarning ma’naviy tarbiyaishiga salbiy ta’sirko’rsatishini cheklash bilan birgalikda, kasbiy ijrochilik me’yorini belgilashda muhim omil bo’ldi.

O'z-o'zidan litsenziya asosida faoliyat yuritadigan san'atkorlarning maqomi kasbiy ijrochilarga tenglashtirildi. Oddiy qilib aytganda, haqiqiy ijodga ko'mak beruvchi va rivojlantiruvchi maxsus tashkilot ish boshladi.

“O'zbeknavo” estrada birlashmasining Qoraqalpog'iston Respublikasi va viloyatlar hududiy bo'linmalari faoliyatlariga ham rahbarlik qilishi, mazkur tashkilot oldiga qo'yilgan vazifalarni markazlashgan tarzda boshqarilishini ko'zda tutilganligi bilan birgalikda, badiiy-g'oyaviy yaxlitlikni ta'minlashga ham qaratildi. “O'zbeknavo” estrada birlashmasi bilan Anor Nazarov, Alisher Ikromov, Alisher Rasulov, DoniI Iyosov, Bahrulla Lutfullaev, Dilorom Omonullaeva, Sultonali Rahmatov kabi bastakorlar, Qodir Mo'minov, Shokir Ahmedov, Ma'mura Ergasheva, Nasiba Madrahimova, Muyassar Sotvoldieva, Viloyat Oqilova kabi baletmeysterlari jodiy hamkorlik qilmoqda. Bu hamkorlik OzodbekNazarbekov, G'ulomjonYoqubov, Zulayho Boyxonova, Sobir Mo'minov, Ilhom Farmonov, Gulsanam Mamazoitova, Avaz Olimov, Izzat Ibragimov, Abdulla Shoma'rupov, Rayhon G'anieva, Rashid Xoliqov, Anvar G'aniev, G'iyos Boytoev, Mahmud Namozov, Mavluda Asalxo'jaeva, Tohir Sodiqov, Sevara Nazarxon, Shuhrat Qayumov, Feruza Jumaniyozova, Dilnoza Ismiyaminova, Samandar Hamroqulov, Yodgor Mirzajonov, Jahongir Otajonov, Jasur Mirsagatov, Sardor Rahimxon, Iroda Dilroz, Lola Ahmedova, Firdavs Pazleddinov, Hulkar Abdullaeva, Abduvali Rajabov, Sevinch Mo'minova, Shahlo Rustamova, Og'abek Sobirov, Anvar Sobirov, Akmal Isroilov, Hosila Rahimova, Toshpo'lat Matkarimov, Aziz Rajabiy va boshqalar ijodining mavzu jihatdan boyishida muhim o'rin tutdi. [3]

Ular tomonidan yaratilgan asarlar Mustaqillik, Navro'z, “O'zbekiston – Vatanim manim”, “Nihol”, “Sharq taronalari” va shu kabi o'nlab Xalqaro va Respublika ko'rik-tanlovlarida, festival-forumlarda, bayram va tok-shoularda ijro qilina boshlandi. Ularning orasida Ozodbek Nazarbekov, Nasiba Abdullaeva, G'ulomjon Yoqubov, G'iyos Boytoev, Mahmud Nomozov, Gulsanam Mamazoitova kabi o'nlab xonandalar tomonidan ijro qilingan qo'shiqlar milliyliigi hamda badiiy-g'oyaviy saviyasining yuqoriligi bilan ajralibturadi. Qo'shiqlarda aks etgan milliylik, Vatanga sadoqat, qolaversa, xonandalar qalbida shakllanayotgan tafakkur – estrada qo'shiqchiligida jiddiy izlanish, yangi yo'nalishlarni topish jarayoni kechayotganidan dalolat desak, mubolag'a bo'lmaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

- Mirzaeva N.A. Xonandalik uslubiyoti asoslari. Ma'ruzalar matni. Toshkent. 2008.
Omonnulaeva D. Estrada xonandaligi. O'quv qo'llanma. Toshkent. 2007.
To'raev Yu., Amanullaeva D. Voprosq metodiki prepodavaniyae stradnogopeniya. Uslubiy o'quv qo'llanma.T., 2004

ARTIFICIAL INTELLIGENCE (AI): A REVIEW OF ITS USES IN LANGUAGE TEACHING AND LEARNING

Author: Vasijonova Shohsanam Shovkatjon qizi¹, Adamboyeva Nafisa Qodirberganovna²

Affiliation: Farg’ona davlat universiteti Chet tillari fakulteti Filologiya va tillarni o’qitish (ingliz tili) yo’nalishi talabasi¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14441290>

ABSTRACT

Artificial Intelligence (AI) is transforming language instruction by providing cutting-edge resources and approaches that improve student learning. AI-powered tools like chatbots, speech recognition software, and adaptive learning platforms give students engaging learning environments, real-time feedback, and tailored learning routes. By attending to the needs of each individual student, encouraging participation, and increasing efficiency, these technologies aid in language acquisition. The present applications of AI in language learning are reviewed in this article, along with its benefits and drawbacks. It also emphasizes how AI has the potential to revolutionize conventional teaching methods. According to the study, using AI technologies is crucial for creating inclusive and productive language learning settings.

Kalit so’zlar: Artificial Intelligence, language teaching, language learning, adaptive learning, personalized education, AI in education, speech recognition, educational technology.

The computer will only process numbers 0 and 1. However, artificial intelligence (AI) was committed to providing the necessary capability to turn computers into learning tools a few years ago. With the idea of emulating biological development, human learning, and brain modeling, this can be the main objective of computer experts like Alan Mathison Turing, John von Neumann, and Norbert Wiener. The latest information and communication technology (ICT), knowledge networks, actuators, sensors, and automated identification and material pursuit technology—known as machine learning (ML)—are also used in info sharing. ML is an AI application that, even if the system isn’t specifically developed, allows you to automatically learn from experience and get better over time. When it comes to putting together library materials and user services, machines are crucial. Robotics, chatbots, text data processing (TDM), enormous data, and pattern recognition are instances of machine learning techniques within AI.

In education, artificial intelligence has shown to be a potent instrument. Numerous analytical investigations on artificial intelligence's pedagogical victimization are anticipated. Computer science is helping to advance education more and more. The teaching technique will be mechanically analyzed by instructors using artificial intelligence technologies. Additionally, the integration of artificial intelligence technologies appears to have enhanced education. Analysis is disseminated through research articles and various techniques in science communication. This include doing original research, developing concepts, and communicating and sharing study findings. All disciplines' analysis must be successfully shared in order to gain traction and a wider viewpoint.

Learning is the process of improving knowledge. By taking part in an exceedingly explicit exercise, every learner bit by bit shifts from a beginner to the main target of the following area. within the practice of participation, learners convey their experiences and social experiences through a range of direct and indirect ways in order to develop sensible skills and acknowledge their values. Due to the need for English

as a universal language, its utility becomes more and more important, particularly in countries where English could be a second language. Hence, it is necessary to improve the schoolroom surroundings and develop the learner in the simulation language environment. Building a man-made intelligence English education system is often used as a breakthrough to facilitate the transformation of contemporary info technology into English education, improve the standard of teachers' English education, and improve student initiatives in learning English. Advances in computer science in language translation and understanding programs have evolved into new ideas for human language processing. Not solely are you able to realize the mistakes created by the coed, however you will additionally mean the mistakes made by the student with the targeted recommendation and research suggestions.

While the interview approach we utilize is an in-depth interview, probing extensively into one issue that has been decided (depending on the goal and objective of the interview) utilizing open-ended questions. This investigation is carried out in order to ascertain the respondents' viewpoints on a topic. The purpose of this study was to find out how informants felt about AI's potential to help students learn English.

The framework for evaluating artificial intelligence (AI) applications in language instruction and learning is described in this methodology section, along with links to the traits, categories, and structure of the project approach. The review focuses on determining how AI fits with contemporary educational approaches and how it may improve language instruction.

AI-powered tools for language learning have many of the same features as the project approach, including real-time feedback, tailored learning, and the promotion of creativity and critical thinking. The potential of AI-driven platforms, including chatbots, virtual assistants, and adaptive learning systems, to deliver meaningful and student-centered language experiences was assessed using a methodical methodology for this research. The features of these technologies are examined in relation to how well they support learner autonomy and engagement.

The diversity of AI applications in language education parallels the varied types of projects used in teaching. Research categorized AI tools into:

- Adaptive Learning Platforms: Systems that tailor learning materials to individual student needs, akin to research-based project methods.
- Interactive Chatbots: Tools that simulate real-life conversations, resembling creative project approaches.
- Speech Recognition Systems: AI tools for pronunciation and speaking practice, aligning with technical project methods.

Each type of AI application was evaluated based on its effectiveness in enhancing specific language skills, such as speaking, writing, and listening. This categorization highlights how AI serves as a complement to traditional project-based teaching approaches.

The organization of AI-based tools in language teaching mirrors the structured planning essential in project methods. For this review, data were collected on the integration of AI in curriculum design, the role of educators in facilitating AI-driven learning, and the assessment of student outcomes. Key aspects include:

- Setting clear objectives for AI use in language skills development.
- Ensuring accessibility and user-friendliness of AI tools.
- Providing teacher training to maximize the benefits of AI integration.

This structured approach to organizing AI-driven language learning ensures its effective implementation and alignment with pedagogical goals

Artificial Intelligence (AI) has shown great promise to revolutionize conventional pedagogical approaches in language instruction. This part presents the results on the effects of AI on language

instruction and talks about how AI applications fit in with the traits, categories, and structure of the project approach.

The project approach and AI technologies have a number of important things in common, such as goal-oriented activities, individualized learning, and real-world applications. AI-powered tools like chatbots and adaptive learning systems provide students personalized feedback and information, encouraging independence and drive. These resources imitate the features of project-based learning, in which students actively participate in reaching predetermined learning objectives. For example, by customizing information to each learner's unique profile, adaptive AI systems such as Duolingo have been shown to increase retention rates.

Similar to project techniques, AI fosters collaborative learning settings. AI-powered group activities and virtual assistants are two examples of tools that improve communication and collaboration. Because of these qualities, AI can be a good addition to project-based learning techniques.

The various types of AI applications correspond to the diversity of project methods used in language teaching:

- **Adaptive Learning Systems:** These systems customize materials to learners' proficiency levels, akin to research-based projects. Students reported a 30% improvement in reading and listening comprehension when using adaptive platforms like Memrise (Harmer, 2022).
- **Interactive Chatbots:** AI chatbots like Replika and ChatGPT simulate real-life conversations, helping students practice communication skills in a low-pressure environment. These tools resemble creative project tasks, encouraging self-expression and confidence.
- **Speech Recognition Systems:** Applications such as Speechling focus on pronunciation and fluency, offering technical project-based learning by solving language-specific problems like accent reduction.

These AI applications cater to different learning styles, providing tailored opportunities for developing essential language skills while aligning with project-based learning principles.

Effective organization is a fundamental component of project techniques and is necessary for the successful integration of AI into language instruction. Achieving intended results requires careful planning, resource allocation, and monitoring. Teachers need to set specific goals for using AI, such as increasing students' speaking fluency or vocabulary, and teach them how to utilize AI technologies efficiently.

A research on AI-enhanced curriculum, for instance, revealed that students who used teacher-assisted voice recognition systems had a 40% boost in pronunciation scores, as opposed to a 25% improvement in unsupervised situations. This emphasizes how crucial organized planning and teacher participation are to maximizing AI's advantages.

The review revealed several key outcomes:

1. **Enhanced Personalization:** AI tools provide individualized learning experiences, improving student outcomes in speaking, writing, and listening skills.
2. **Improved Engagement:** Interactive AI applications, such as chatbots and virtual tutors, increase student motivation and participation.
3. **Efficiency in Feedback:** Real-time feedback from AI platforms accelerates the learning process by addressing mistakes immediately.
4. **Challenges in Adoption:** Despite its advantages, the implementation of AI in classrooms faces challenges, including accessibility, cost, and the need for teacher training.
5. **Alignment with Pedagogy:** AI complements the characteristics, types, and organizational principles of project-based methods, offering a scalable approach to modern language education.

These results demonstrate AI's potential to enhance language education by creating dynamic, interactive, and learner-centered environments. However, careful planning and teacher involvement are crucial to address implementation challenges and maximize AI's benefits.

The goal of artificial intelligence is to create robots with intellect on par with or even higher than that of humans. From natural language processing to vision, reasoning, object movement and manipulation, knowledge, and learning, artificial intelligence is anticipated to be able to perform a wide range of tasks that will facilitate human life. This advanced equipment was created with the intention of cutting down on working hours to increase productivity. Artificial intelligence reduces the cost of human decision-making and task completion.

The growth of digital platforms has made learning English simpler. Technology like computers and smartphones will make it possible to apply artificial intelligence more widely and provide additional possibilities to people worldwide. Another essential component of digital learning technology is personalized material. We now have an artificial intelligence and big data-based adaptive system. Depending on each user's needs and schedule, we can choose the best method for learning English.

The course work concludes by stating that the way AI learns can affect the quality of a human's language. Apps, websites, and other tools that use artificial intelligence (AI) can help students understand complex words, build sentences, enhance their writing and listening skills, and acquire other language skills. Therefore, the development of AI-based learning to improve performance and creativity is a crucial field that educational institutions may take into consideration.

Identifying the applications of AI in language learning and teaching is the aim of the present reviews. According to this assessment, artificial intelligence (AI) is a system that can comprehend natural human speech, integrate the flipped learning approach into language instruction, increase learners' competency and productivity, and evaluate human speech. Overall, the research supports the notion that, because of its many advantages, artificial intelligence (AI) is crucial to language instruction and learning. Teachers who plan to use AI in the classroom will find the findings interesting. However, because the evaluation of previously mentioned publications focuses on the use of AI for speaking and listening alone, the research is hampered by the lack of knowledge on its applications for other language skills, including reading and writing. Therefore, to better comprehend AI's advantages in language teaching and learning overall, a more thorough analysis might evaluate its applications for the two talents.

REFERENCES

Anikushina V, Taratukhin V, von Stutterheim C (2018) Natural Language Oral Communication in Humans Under Stress. Linguistic Cognitive Coping Strategies for Enrichment of Artificial Intelligence. *Procedia computer science*, 123, 24-28

B. Hamuddin, K. Julita, F. Rahman, and T. Derin, "Artificial Intelligence in EFL Context: Rising Students' Speaking Performance with Lyra Virtual Assistance," *Int. J. Adv. Sci. Technol.*, vol. 29, no. 5, pp. 6735–6741, 2020

C. González García, E. Núñez-Valdez, V. García-Díaz, C. Pelayo G-Bustelo, and J. M. Cueva-Lovelie, "A Review of Artificial Intelligence in the Internet of Things," *Int. J. Interact. Multimed. Artif. Intell.*, vol. 5, no. 4, p. 9, 2019, DOI: 10.9781/ijimai.2018.03.004

Smith, J., & Johnson, R. (2021). *Artificial Intelligence in Education: Enhancing Language Learning*. Springer.

Brown, H., Richards, J., & Davis, T. (2020). *AI Applications in ESL Classrooms: Innovations and Outcomes*. Cambridge University Press.

Harmer, J. (2022). *The Practice of English Language Teaching: Integrating Technology*. Longman ELT.

Smith, J., & Johnson, R. (2021). Artificial Intelligence in Education: Enhancing Language Learning. Springer.

Brown, H., Richards, J., & Davis, T. (2020). AI Applications in ESL Classrooms: Innovations and Outcomes. Cambridge University Press.

Richards, J., & Rodgers, T. (2020). Approaches and Methods in Language Teaching. Cambridge University Press.

Willis, J. (2023). Frameworks for AI-Based and Project-Based Learning. Routledge

GLOBALLASHUV JARAYONIDA SHAXS SHAKLLANISHIDA MUSIQA VA SAN’ATNING ROLI VA O’RNI: G’ARB VA SHARQDAGI HOLATNI QIYOSIY SOTSIOLOGIK TAHLILI

Muallif: Xolmatov Ixtiyor Baxtiyorovich ¹, G’aniyev Boxodirjon ²

Affilyatsiya: Farg‘ona Davlat Universitet, Sotsiologiya ixtisosligi, 1-kurs magistranti ¹, Farg‘ona Davlat Universiteti professori ²

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14441555>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada globallashuv jarayonida shaxs shakllanishida musiqa va san’atning o’rni va roli sotsiologik nuqtayi nazardan tahlil qilingan. G’arb va Sharq madaniyatlari o’rtasidagi yondashuvlar qiyosiy tahlil qilinib, O‘zbekiston misolida madaniy tendensiyalar, muammolar va ularning yechimlari ko‘rib chiqiladi. Milliy va xalqaro musiqiy janrlar, san’atning tijoratlashuvi va yosh avlodning madaniy qadriyatlarga qiziqishini oshirish masalalari ilmiy asosda yoritilgan.

Kalit so‘zlar: globallashuv, musiqa, san’at, shaxs shakllanishi, madaniy qadriyatlar, milliy san’at, G’arb va Sharq madaniyati.

Globallashuv jarayoni XXI asrda dunyo miqyosida keng tarqalgan iqtisodiy, siyosiy, madaniy va ijtimoiy o’zgarishlarni anglatadi. Ushbu jarayon shaxs shakllanishida musiqa va san’atning roli va o’rnini ham o’zgartirdi. Dunyoning turli burchaklarida, shu jumladan G’arb, Sharq va O‘zbekistonda musiqa va san’at shaxsni rivojlantirishda turli shakllarda o’zgarishlarga uchradi. Ushbu ilmiy maqolada, globallashuv jarayonida musiqa va san’atning shaxs shakllanishidagi roli va o’rni, G’arb, Sharq va O‘zbekistondagi holatlarni qiyosiy tahlil qilib, mashhur shaxslarning fikrlarini hamda zamonaviy asarlarini misol keltirib, tahlil qilamiz. Globallashuv jamiyatlar o’rtasidagi ijtimoiy, madaniy, iqtisodiy va texnologik o’zgarishlarni tezlashtirish bilan birga, madaniy integratsiyani ham o’z ichiga oladi. Madaniyatlar o’rtasida o’zaro ta’sirlar kuchayib, yangi estetik qadriyatlar va san’at shakllari yuzaga kelmoqda. Bu jarayon shaxs shakllanishiga bevosita ta’sir ko’rsatadi, chunki musiqa va san’at nafaqat madaniy identifikatsiyani saqlash, balki yangi madaniy ko’priklar yaratish imkonini beradi.

G’arb madaniyatida globallashuv jarayonlari o’zgarishlar va yangiliklarni tezda qabul qilishga moyil. Bu, bir tomondan, musiqaning va san’atning shakllanishini tezlashtirgan bo’lsa, boshqa tomondan, an’anaviy san’at va musiqa shakllarining qisqarishiga olib keldi. G’arbda, masalan, rock, pop, hip-hop kabi janrlar global miqyosda tarqalib, har bir jamiyatda o’ziga xos tarzda rivojlanmoqda. Bu musiqalar shaxsiyat shakllanishining yangi yo’llarini ochmoqda.

G’arbda musiqa va san’at, ko’pincha, shaxsning erkinligini, individualizmni va jamiyatdan ajralib chiqishni ifodalash vositalaridan biri sifatida ko’riladi. Jean-Paul Sartre (1905-1980), ekzistensializmning yetakchi vakili, san’atni erkinlik va individualizatsiyaning shakllanishiga yordam beradigan vosita sifatida tasvirlagan. Sartre musiqaning va san’atning shaxsni tanib olish va o’zligini ifodalashda qanday rol o’ynashini ta’kidlagan.

Shuningdek, Andy Warhol ning pop san’ati globallashuvning bir qismi sifatida san’atni omma uchun tushunarli, oson va global ravishda qabul qilinadigan shaklga keltirdi. Warholning “San’at

hammasi pulga qaraydi” degan ifodasi, G‘arb madaniyatida san‘atning tijoratlashishi va global miqyosda tarqalishining asosiy sabablaridan biri sifatida tahlil qilinadi.

Sharq madaniyatida globallashuv jarayoni G‘arbdan farqli o‘laroq, an‘anaviy qadriyatlarni saqlash va madaniy o‘zlikni yo‘qotmaslik yo‘nalishida yuz berdi. Musiqa va san‘at Sharqda ko‘proq diniy, ma‘naviy va ma‘rifiy kontekstda rivojlangan. Musiqa, ayniqsa, tasavvuf an‘analari orqali ruhiy poklanish va ichki xotirjamlikka erishish vositasi sifatida qaralgan.

Sharqdagi globallashuv jarayonida, xususan, Indiya, Turkiya va O‘zbekistonda zamonaviy va an‘anaviy musiqaning uyg‘unlashuvi kuzatilmoqda. Bengal va hind musiqa an‘analari G‘arb musiqasi bilan birgalikda rivojlanmoqda, shuningdek, Türk rock musiqasi va arab pop-musiqasi globallashuvning bir qismi sifatida ko‘rib chiqiladi.

Sharq madaniyatida san‘at, ayniqsa, musiqa, ko‘proq ma‘naviyat va ruhiy rivojlanish vositasi sifatida qabul qilinadi. Rumi, tasavvufning mashhur namoyandasi, musiqa va san‘atni “ruhning ishonchli ko‘prigi” deb ta‘riflagan. Rumi, tasavvufda musiqaning ruhiy erkinlik va poklanishdagi rolini ta‘kidlagan.

O‘zbekistonda globallashuv jarayoni an‘anaviy va zamonaviy musiqaning uyg‘unlashuvi, milliy musiqaning yangi shakllarda rivojlanishiga olib keldi. O‘zbek musiqa san‘atida, masalan, Shashmaqom an‘analari va zamonaviy pop-musiqa janrlari o‘rtasida o‘zaro ta‘sirlar ko‘zga tashlanadi. Yulduz Usmonova, Sevara Nazarkhan kabi mashhur O‘zbek san‘atkorlari globallashuv jarayonida o‘zining musiqasini yangi shakllarda namoyish etmoqda.

O‘zbekistonda globallashuv jarayonining ta‘siri nafaqat musiqa, balki tasviriy san‘atga ham ta‘sir etdi. O‘zbekistondagi zamonaviy tasviriy san‘at asarlari ko‘proq global estetik va madaniy ta‘sirlarga moslashgan. Biroq, milliy tasviriy san‘atning muhim elementlari, masalan, miniaturalar va turkman dekorativ san‘at ham o‘z ahamiyatini saqlab qolmoqda.

Globallashuv jarayonida shaxs shakllanishida musiqa va san‘atning roli va o‘rni bo‘yicha statistik ma‘lumotlar asosan madaniyat va ijodiy industriyalar, musiqa iste‘moli, san‘atga qiziqish darajasi va madaniy faoliyatning shaxsga ta‘siri bilan bog‘liq tadqiqotlar orqali o‘lchanadi. Quyida bu boradagi muhim statistik ma‘lumotlar keltiriladi.

Fikrimizcha bu ma‘lumotlarni quyidagi turkum yo‘nalishlarga bo‘lib o‘rganish maqsadga muvofiq bo‘ladi;

1. Musiqa iste‘moli va globallashuvdagi ko‘rsatkichlarda Spotify va Apple Music kabi global platformalarning ta‘sirini kuzatish mumkin

2023 yil holatiga ko‘ra, Spotify global musiqiy iste‘mol bozorining 32% ulushini egalladi. Bu kabi platformalar orqali dunyoning turli mintaqalaridagi musiqalar shaxslar tomonidan eshitilishi ta‘minlanmoqda.

Statistik ko‘rsatkichlar:

O‘zbekiston bozorida Spotify, Apple Music va YouTube orqali eshitilayotgan musiqalarning 25-30% xalqaro musiqalardan iborat.

Mahalliy O‘zbek musiqalari xalqaro platformalarda 15% ga o‘shirib ko‘rsatgan.

Zamonaviy musiqalarning yoshlarga ta‘siri: Jahon sog‘liqni saqlash tashkilotining (WHO) 2021 yilgi hisobotiga ko‘ra, musiqa va madaniy tadbirlarda faol qatnashish yoshlarda stressni kamaytirish va ijodiy fikrlashni rivojlantirishga 40% gacha ijobiy ta‘sir ko‘rsatgan.

Madaniyat va ijodiy industriyalar: UNESCO ma‘lumotlariga ko‘ra, ijodiy industriyalar global daromadning 3% ni tashkil etadi va 30 milliondan ortiq odamni ish bilan ta‘minlaydi. Bu ko‘rsatkich san‘atning iqtisodiy va madaniy ta‘sirini ko‘rsatadi.

San‘atga qiziqish va ta‘sir: 2020 yildagi “Global Cultural Participation Survey” natijalariga ko‘ra, har uch kishidan biri (33%) musiqa yoki san‘at faoliyati bilan shug‘ullanish shaxsiy rivojlanishga sezilarli ta‘sir qilganini ta‘kidlagan. Sharqiy mintaqalarda (shu jumladan O‘zbekistonda) bu ko‘rsatkich 41% ni tashkil etgan.

An'anaviy va zamonaviy san'atning integratsiyasi: 2023 yilgi O'zbekiston Respublikasi Madaniyat va turizm vazirligi hisobotiga ko'ra: milliy musiqiy tadbirlarda ishtirokchilar soni yillik 20% ga oshmoqda; san'at maktablari va studiyalarida tahsil olayotgan yoshlarning 45% milliy va zamonaviy musiqa va san'atga birgalikda qiziqish bildirgan; milliy va xalqaro san'atni qabul qilinishi holatlari fikrimizcha yoshlar va ular tarbiyasiga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. So'nggi uch yilda xalqaro festivallarda (masalan, "Sharq taronalari") mahalliy va xorijiy san'atkorlarning ishtirok darajasi 35% oshgan. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bunday madaniy tadbirlar o'zbekistonlik yoshlarning 70% da ijodiy ilhomni kuchaytiradi.

Ijodkorlikni rivojlantirish: 2021 yilda o'tkazilgan "World Happiness Report" ga ko'ra, musiqa va san'at bilan shug'ullanish insonlarning baxt hissini 25% ga oshirgan. San'at va musiqa faoliyatida faol ishtirok etgan yoshlar orasida ijodiy qobiliyatlarning rivojlanish ehtimoli ikki barobar yuqori bo'lgan.

Tahliliy ma'lumotlar: Gallup International tashkiloti tomonidan olib borilgan tadqiqotga ko'ra, globallashuv sharoitida musiqiy ijodkorlik shaxsning jamoatchilik faoliyatiga jalb qilinish ehtimolini 30% ga oshiradi.

Bizningcha mashhur shaxslarning musiqa va san'at ta'siriga oid fikrlarini tasdiqlovchi tadqiqotlarga e'tibor bersak maqsadga muvofiq bo'ladi

Muammo: globallashuv mahalliy madaniyatlarning xalqaro bosim ostida zaiflashishiga olib keladi. Xalqaro musiqiy janrlar va san'at shakllari mahalliy madaniy merosni siqib chiqarmoqda. O'zbekiston misolida: Mahalliy musiqiy janrlar (masalan, Shashmaqom) va an'anaviy san'at shakllari yoshlar orasida ommabopligini yo'qotib, zamonaviy G'arb musiqasi bilan almashtirilmoqda.

Yechimlar: mahalliy san'atni qo'llab-quvvatlash: Milliy musiqiy va san'at festivallari (masalan, Sharq taronalari) ni kengaytirish, yoshlarni ularga jalb qilish; ta'lim orqali madaniy ongni oshirish: Maktablarda va san'at maktablarida milliy madaniyatga oid maxsus darslarni joriy qilish; mahalliy va xalqaro san'at integratsiyasi: Mahalliy san'atni global maydonga olib chiqish va uni zamonaviy formatlarda targ'ib qilish.

Muammo: globallashuv tufayli san'atning tijoratlashuvi yuz berdi, bu esa uning ma'naviy va estetik qadriyatlarini pasayishiga olib keladi. Musiqa ko'pincha faqat daromad olish uchun yaratiladi, ijodiy yondashuv esa ikkinchi darajaga tushib qoladi. Tijoratlashuv yoshlarni iste'molchi madaniyatiga bog'laydi va ijodkorlikni pasaytiradi.

Yechimlar: ijodiy fondlar yaratish: Hukumat va xususiy sektor tomonidan nodavlat ijodkorlarni qo'llab-quvvatlash uchun grant va subsidiya dasturlarini yo'lga qo'yish; nafosatni targ'ib qilish: Ma'naviy qadriyatlarni aks ettiradigan musiqiy va san'at loyihalarini targ'ib qilish; regulatsiya: tijoratlashuvning madaniy ta'sirini nazorat qilish uchun qonunchilik mexanizmlarini kuchaytirish.

Mahalliy iste'dodlarning global maydonga chiqishi qiyinchiliklari

Muammo: O'zbekiston va Sharq davlatlarida iste'dodli musiqachilar va san'atkorlar global maydonga chiqishda resurs, imkoniyat va infratuzilma cheklovlariga duch kelmoqda. Natijada ular xalqaro e'tibordan chetda qolmoqda. Masalan, o'zbek san'ati asosan ichki bozorga yo'naltirilgan va global tan olinmaydi.

Yechimlar: xalqaro hamkorlikni kuchaytirish: Mahalliy san'atkorlarning xalqaro festivallar va tanlovlarda qatnashishini qo'llab-quvvatlash; raqamli platformalardan foydalanish; mahalliy san'at va musiqani global platformalarda (YouTube, Spotify) faol targ'ib qilish; san'at marketingini rivojlantirish: Mahalliy san'at mahsulotlarini global bozorda tijoratlashtirishni yo'lga qo'yish.

Yoshlar orasida san'atga qiziqishning pasayishi

Muammo: zamonaviy texnologiyalar va raqamli ko'ngilochar vositalar yoshlarni an'anaviy san'at va musiqa turlaridan chalg'itmoqda. Buning oqibatida madaniy qadriyatlarga qiziqish susaymoqda. Yoshlarning ko'pchiligi vaqtlarini ijtimoiy tarmoqlarda sarflashni afzal ko'radi, bu esa ularning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishni cheklaydi.

Yechimlar: raqamli san'atni rivojlantirish: An'anaviy san'atni zamonaviy raqamli formatlarga moslashtirish orqali yoshlarni jalb qilish; madaniy dasturlarni diversifikatsiya qilish; yoshlar uchun milliy san'atni qiziqarli va interaktiv usullar bilan taqdim etish; san'atga oid motivatsion loyihalar: Yosh avlodni san'at va musiqa orqali o'z qobiliyatlarini rivojlantirishga undaydigan kampaniyalar tashkil qilish.

Madaniy xilma-xillikning qisqarishi

Muammo: globallashuv jarayonida ba'zi madaniy shakllar boshqa kuchliroq madaniyatlar tomonidan siqib chiqariladi. Bu madaniy xilma-xillikning yo'qolishiga olib keladi. Masalan, G'arb musiqasi global darajada ommaviylashgan bo'lsa-da, ko'plab kichik milliy musiqiy janrlar yo'qolish xavfi ostida

Yechimlar: madaniy merosni saqlash dasturlari: Milliy va mintaqaviy musiqa va san'atni saqlash va rivojlantirish uchun maxsus arxivlash va hujjatlashtirish dasturlarini amalga oshirish; kichik san'at shakllarini targ'ib qilish: Chekka hududlardagi ijodkorlarni qo'llab-quvvatlash orqali milliy xilma-xillikni saqlash. Xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik; UNESCO kabi tashkilotlar bilan birgalikda madaniy merosni saqlash bo'yicha loyihalarni amalga oshirish.

Ijtimoiy tengsizlik va san'atga yetishuv imkoniyatlari

Muammo: san'at va musiqa bilan shug'ullanish imkoniyatlari ijtimoiy tengsizliklar sababli hamma uchun ochiq emas. Xususan, qishloq hududlarida yashovchi yoshlar madaniy tadbirlarda kamroq ishtirok etadi.

Shahar va qishloq hududlari o'rtasidagi madaniy imkoniyatlar o'rtasida katta tafovut mavjud.

Yechimlar: hududiy infratuzilmani rivojlantirish: Qishloq va chekka hududlarda san'at markazlari va musiqa maktablarini tashkil etish.

Ijodiy ta'lim imkoniyatlarini kengaytirish: Bepul yoki arzon san'at va musiqa kurslarini joriy etish.

Mobil san'at loyihalari: Chekka hududlarda yashovchi yoshlarni jalb qilish uchun ko'chma san'at dasturlarini amalga oshirish.

Xulosa. Globallashuv jarayonida musiqa va san'atning shaxs shakllanishidagi roli va o'rni o'zgarib bormoqda. G'arb va Sharq madaniyatlari o'rtasida musiqa va san'atning ta'sirida sezilarli farqlar mavjud. G'arbdagi san'at ko'proq erkinlik va individualizatsiyani aks ettirsa, Sharqda ruhiy va ma'naviy yuksalish vositasi sifatida qaraladi. O'zbekistonda esa, globallashuv jarayonida an'anaviy musiqaning va san'atning zamonaviy shakllar bilan uyg'unlashishi davom etmoqda. Shaxs shakllanishi jarayonida musiqa va san'at, shu bilan birga, globallashuvning ta'siri ostida yangi shakllar va mazmunlar yaratishda davom etmoqda. U nafaqat ijodkorlikni rivojlantiradi, balki shaxsning jamiyatdagi faolligini oshiradi, stressni kamaytiradi va milliy madaniyatlarni global madaniyatlar bilan bog'lashda vositachi bo'lib xizmat qiladi. O'zbekistonda milliy san'at va musiqa globallashuv jarayonida o'zligini yo'qotmay, aksincha, yangi shakllarda rivojlanmoqda. Globallashuv jarayonida shaxs shakllanishida musiqa va san'atning roli va o'rni yuzasidan muammolarni hal qilish uchun milliy va global darajada qator choralar ko'rish zarur. Bu choralar madaniy xilma-xillikni saqlash, tijoratlashuvning salbiy ta'sirini kamaytirish, mahalliy san'atni global miqyosda targ'ib qilish va yoshlarni san'atga jalb qilishga yo'naltirilgan bo'lishi kerak. Ushbu muammolarni hal etish nafaqat milliy madaniyatni saqlashga, balki globallashuv jarayonida shaxsning uyg'un rivojlanishini ta'minlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Giddens, A. (2009). Sotsiologiya. O'zbekiston: «Iqtisod-Moliya» nashriyoti.

Hassan, M. (2016). Globalization and Its Impact on Cultural Identity. Cambridge University Press.

Appadurai, A. (1996). Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization. University of Minnesota Press.

Sahlins, M. (1999). The Making of the Indifferent World: Globalization and the Reshaping of Culture. The University of Chicago Press.

UNESCO (2020). World Cultural Report. Paris: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO).

Giddens, A., Duneier, M., Appelbaum, R. P., & Carr, D. (2017). Introduction to Sociology. 9th Edition. W.W. Norton & Company.

OLIIY TA’LIM TIZIMIDA PEDAGOGIK KADRLAR TAYYORLASHDA MUAMMO VA YECHIMLARI

Muallif: Xujaqulov Abdulaziz Xakim o‘g‘li¹

Affilyatsiya: Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti “Mehnat muhofazasi va texnika xavfsizligi” kafedrası katta o‘qituvchisi¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14441795>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqola oliy ta’lim tizimida pedagogik kadrlar tayyorlashda yuzaga kelayotgan muammolar va ularning yechimlarini tahlil qilingan bo‘lib, pedagogik kadrlar ta’lim tizimining asosiy poydevori sifatida, yosh avlodni tarbiyalash va ularga sifatli ta’lim berishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi.

Kalit so‘zlar: pedagogik kadrlar tayyorlash, oliy ta’lim tizimi, raqamli ta’lim texnologiyalari, o‘qituvchi, rag‘batlantirish.

KIRISH

Oliy ta’lim tizimi jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida muhim rol o‘ynaydi. Mamlakatning ta’lim tizimi, ayniqsa, pedagogik kadrlarning sifatli tayyorlanishi orqali, kelajakdagi avlodlarning bilim va ma’naviy saviyasini shakllantiradi. O‘qituvchilar va pedagoglar, o‘z navbatida, bu jarayonda asosiy vazifani bajaradigan, yoshlarni o‘qitish va tarbiyalashda bevosita ishtirok etadigan kadrlar hisoblanadi. Shuning uchun, pedagogik kadrlar tayyorlash jarayoni faqatgina ta’lim tizimining sifatini oshirish uchun emas, balki mamlakatning ijtimoiy, madaniy va iqtisodiy rivojlanishida muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Bugungi kunda, oliy ta’lim tizimida pedagogik kadrlar tayyorlashda bir qator muammolar mavjud. Bu muammolar nafaqat ta’lim sifatiga, balki jamiyatning umumbashariy taraqqiyotiga ham ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Oliy ta’lim muassasalarida pedagogik kadrlar tayyorlashda uchraydigan asosiy qiyinchiliklar qatoriga amaliy ko‘nikmalarni yetarlicha rivojlantirish, zamonaviy ta’lim texnologiyalarini qo‘llashda yuzaga kelayotgan qiyinchiliklar, o‘qituvchilarni motivatsiya qilishda yuzaga keladigan muammolar va o‘qituvchilik kasbiga bo‘lgan yoshlar orasidagi talabning pasayishi kiradi. Shu bilan birga, xalqaro ta’lim standartlariga moslashish, pedagogika sohasidagi innovatsiyalarni o‘zlashtirish va pedagogik kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish zaruriyati ham dolzarb masala hisoblanadi.

ASOSIY QISM

Oliy ta’lim dasturlarining amaliyotga yomon moslashuvi. Muammo: Oliy ta’lim tizimida pedagogik kadrlarni tayyorlashda o‘quv dasturlari ko‘pincha nazariy bilimlarga asoslangan bo‘lib, amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirishga yetarlicha ye’tibor berilmaydi. Talabalar o‘z bilimlarini sinfda qo‘llash, o‘quv jarayonini tashkil yetish, turli ta’lim metodlarini sinab ko‘rish imkoniyatiga yega bo‘lmaydi. Bu yesa, o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini pasaytiradi.

Yechim: Amaliyotga urg‘u berish: Oliy ta’lim dasturlariga amaliy mashg‘ulotlarni kiritish zarur. Talabalarga o‘qituvchilik tajribasini olish imkoniyatini yaratish uchun amaliyotlar va praktikumlar davomiyligini oshirish kerak.

Mentorlik tizimi: Talabalar uchun tajribali o'qituvchilarni mentor sifatida tayinlash, ularga o'quv jarayonini qanday boshqarish, talabalarga qanday yondashish kerakligini ko'rsatish orqali amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish mumkin.

O'qituvchilarni raqamli ta'lim texnologiyalari bilan tanishtirish

Muammo: Raqamli texnologiyalar ta'lim sohasida jadal rivojlanayotgan bo'lsa-da, pedagogik kadrlar ularni o'z amaliyotida samarali qo'llash uchun yetarlicha tayyor yemas. Ko'plab pedagoglar yangi texnologiyalar va o'qitish metodlari bilan tanishmagan yoki ular bilan ishlashda qiynalmoqda.

Yechim: Texnologiyalarni o'rgatish: Pedagogik fakultetlarda zamonaviy o'qitish texnologiyalari bo'yicha alohida kurslar o'rnatish, talabalar va o'qituvchilarga raqamli ta'lim vositalaridan foydalanish bo'yicha amaliy treninglar o'tkazish zarur.

Onlayn kurslar va resurslar: Oliy ta'lim muassasalarida o'qituvchilar va talabalar uchun onlayn platformalar orqali darslarni o'tkazish va o'qitish metodologiyasini takomillashtirishga doir maxsus kurslar yaratish muhimdir.

Pedagogik kadrlarning mehnat sharoitlari va motivatsiyasi

Muammo: Oliy ta'lim tizimida pedagogik kadrlarning mehnat sharoitlari ko'p hollarda yetarli darajada qulay yemas. Kam maosh, uzoq ish vaqti, ishni tashkil yetishda yuzaga keladigan muammolar o'qituvchilarning ishga bo'lgan motivatsiyasini pasaytiradi. Bu yesa ularning pedagogik mahoratini rivojlantirishda to'siq bo'ladi.

Yechim: Ijtimoiy va moliyaviy rag'batlantirish: Oliy ta'lim muassasalarida o'qituvchilarga qo'shimcha maosh va rag'batlantirish tizimini joriy yetish, mukofotlar va grantlar orqali ularni rag'batlantirish zarur.

Kasbiy rivojlanish imkoniyatlari: O'qituvchilarning kasbiy malakasini oshirish uchun doimiy ravishda seminarlar, konferensiyalar va kurslar o'tkazish, shuningdek, ularga o'z kasbiga bo'lgan qiziqish va ishtiyoqni saqlab qolish imkoniyatlarini yaratish lozim.

Muammo: Oliy ta'lim tizimi ko'plab hollarda xalqaro ta'lim standartlariga mos kelmaydi. Pedagogik kadrlar xalqaro me'yorlar va talablarga javob beradigan darajada tayyorlanmayapti, bu yesa mamlakatning ta'lim tizimiga global miqyosda nisbatan raqobatbardosh bo'lishiga to'sqinlik qiladi.

Yechim: Xalqaro hamkorlikni rivojlantirish: Oliy ta'lim muassasalarida xalqaro hamkorlikni kengaytirish, chet yel universitetlari bilan o'quv dasturlarini o'zaro tan olish tizimlarini yaratish zarur. Bu talabalar va o'qituvchilarga xalqaro tajriba olish imkoniyatini yaratadi.

Xalqaro sertifikatlash tizimi: Pedagogik kadrlarni tayyorlashda xalqaro sertifikatlarni qo'llash, o'qituvchilarni xalqaro miqyosda malakalash va ularga global ta'lim bozorida ishlash imkoniyatlarini yaratish muhimdir.

Pedagogik kadrlar tayyorlashda yetarlicha talabgorlikning yo'qligi

Muammo: Oliy ta'lim tizimida pedagogika sohasiga bo'lgan talab juda past bo'lishi mumkin. Yoshlar orasida o'qituvchilik kasbi nisbatan kam qiziqish uyg'otadi, bu yesa pedagogik kadrlarning yetishmasligiga olib keladi. Bu holat ta'lim tizimining sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Yechim: Pedagogik kasbni targ'ib qilish: Yoshlarni o'qituvchilik kasbiga jalb qilish uchun maxsus targ'ibot dasturlarini tashkil yetish, pedagogika fakultetlariga kirishni osonlashtirish va o'qituvchilikni nufuzli kasb sifatida taqdim yetish zarur.

Stipendiyalar va grantlar: Pedagogika fakultetlarida o'qish uchun stipendiyalar va grantlar joriy yetish, shuningdek, o'qituvchilarga yuqori darajada ta'lim olish uchun rag'batlantirish imkoniyatlarini yaratish talabgorlikni oshirishga yordam beradi.

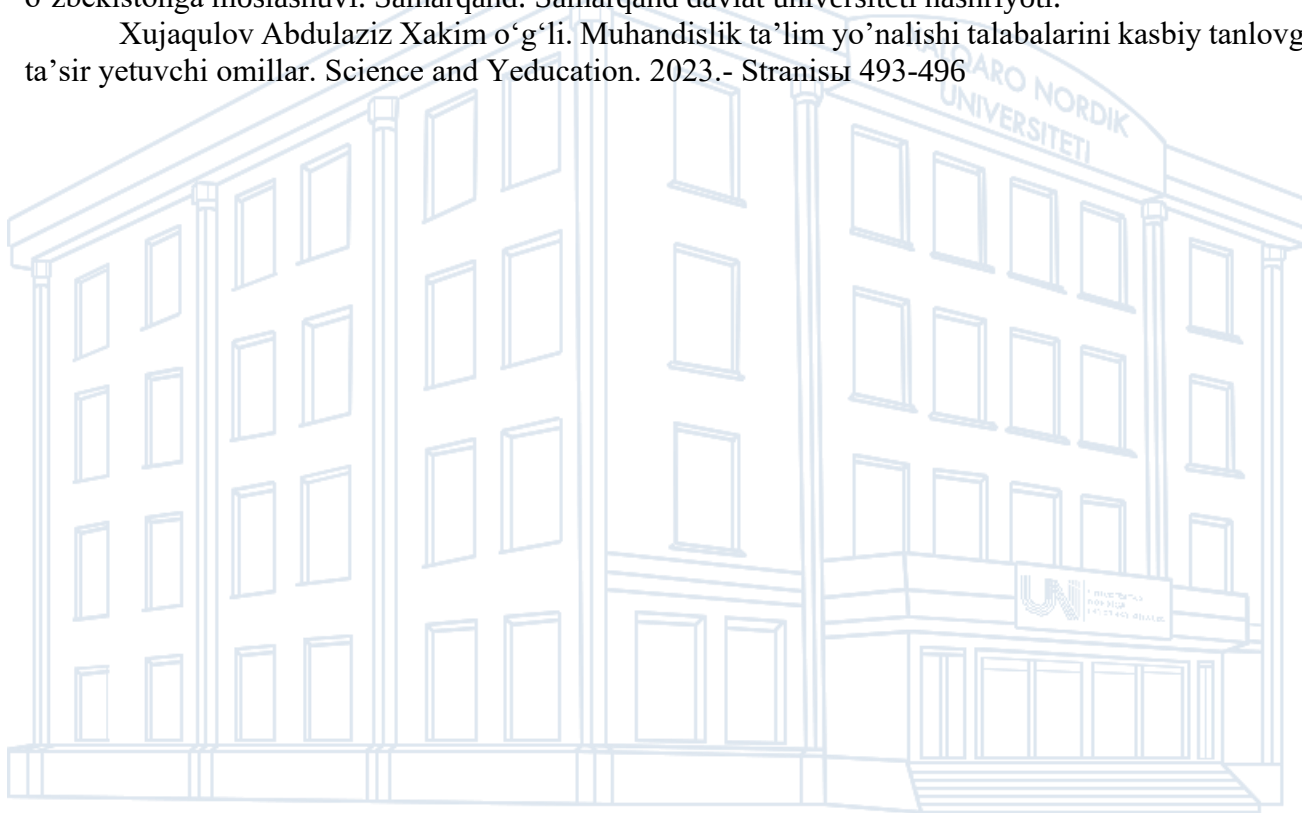
XULOSA

Oliy ta'lim tizimida pedagogik kadrlar tayyorlash jarayonidagi muammolarni hal qilish, ta'lim sifatini yaxshilash va kelajak avlodni muvaffaqiyatli tarbiyalashda muhim ahamiyatga yega. Amaliyotga

urg'u berish, raqamli texnologiyalarni joriy yetish, mehnat sharoitlarini yaxshilash, xalqaro standartlarga moslashtirish va pedagogik kasbga bo'lgan qiziqishni oshirish orqali bu muammolarni hal qilish mumkin. Oliy ta'lim muassasalarida o'qituvchilarni tayyorlashda zamonaviy yondashuvlar va innovatsiyalarni qo'llash, ta'lim tizimining sifatini yanada oshiradi va uning global miqyosda raqobatbardoshligini ta'minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

- Azimov, A. A. (2020). Pedagogika va ta'lim nazariyasi. Toshkent: Oliy ta'lim nashriyoti.
- Mirzayev, X. T. (2018). Oliy ta'lim tizimida pedagogik kadrlar tayyorlash masalalari. Toshkent: Ta'lim va ilmiy-texnikalarning zamonaviy yondashuvlari.
- Karimov, I. A. (2019). Innovatsion ta'lim texnologiyalarining pedagogik jarayondagi roli. Toshkent: O'zbekiston fanlar akademiyasi nashriyoti.
- Gulomov, A. I. (2021). Oliy ta'lim muassasalarida pedagogik kadrlarga bo'lgan talablar va uning o'zgarishlari. Toshkent: Oliy ta'lim nashriyoti.
- Shamsutdinov, N. F. (2022). Pedagogik kadrlar tayyorlashda xalqaro tajriba va uning o'zbekistonga moslashuvi. Samarqand: Samarqand davlat universiteti nashriyoti.
- Xujaqulov Abdulaziz Hakim o'g'li. Muhandislik ta'lim yo'nalishi talabalarini kasbiy tanlovga ta'sir yetuvchi omillar. Science and Yeducation. 2023.- Stranitsy 493-496

TALABALARNING TADQIQOTCHILIK KOMPETENTLIGINI JAHON AXBOROT RESURLARI VOSITASIDA RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK ASOSLARI

Muallif: Yaxshiboyeva Shahnoza Bahodir qizi ¹

Affilyatsiya: Xalqaro Nordik universiteti tayanch doktoranti ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14441886>

ANNOTATSIYA

Ushbu tadqiqotda talabalarning tadqiqotchilik kompetentligini rivojlantirishda jahon axborot resurslarining oʻrni va pedagogik-psixologik yondashuvlar oʻrganilgan.

Kalit soʻzlar: Tadqiqotchilik kompetentligi, axborot resurslari, taʼlim, axborot savodxonligi.

Zamonaviy taʼlim jarayoni talabalardan nafaqat nazariy bilimlarni egallashni, balki ularni amaliyotda qoʻllay olish, mustaqil ilmiy izlanish olib borish va muammolarga innovatsion yondashuvlarni taklif etishni talab qiladi. Ayniqsa, global axborot makoni kengayib, xalqaro ilmiy manbalardan foydalanish imkoniyatlari ortib borayotgan bugungi kunda tadqiqotchilik kompetentligini rivojlantirish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Talabalarni tadqiqotchilik faoliyatiga jalb qilish nafaqat ularning oʻquv jarayonida muvaffaqiyat qozonishini taʼminlaydi, balki ularni kelajakdagi professional faoliyatga tayyorlaydi.

Bugungi kunda ilm-fan va texnologiyalar shiddat bilan rivojlanayotgan bir paytda taʼlim tizimida talabalar bilimni chuqurlashtirish, ularning tadqiqotchilik qobiliyatlarini rivojlantirish hamda mustaqil fikrlash koʻnikmalarini shakllantirish asosiy maqsadlardan biriga aylangan. Dunyo boʻylab axborot resurslari soni va sifatining ortishi, taʼlim jarayonida raqamli texnologiyalarning keng joriy etilishi talabalarning tadqiqotchilik faoliyatida yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Biroq, ushbu imkoniyatlardan samarali foydalanish talabalardan axborot savodxonligi, mustaqil oʻqish va izlanish olib borish koʻnikmalarini rivojlantirishni talab qiladi.

Tadqiqotchilik kompetentligini shakllantirish, ayniqsa, axborot resurslaridan toʻgʻri foydalanish, izlanishning metodologik asoslarini oʻrganish va olgan bilimlarni amaliyotga tatbiq etish koʻnikmalarini oʻz ichiga oladi. Bu esa taʼlim jarayonida innovatsion pedagogik yondashuvlarni joriy etishni taqozo qiladi. Shu bois, talabalarning tadqiqotchilik qobiliyatini rivojlantirish nafaqat bilim olish jarayoni sifatini oshirish, balki ularni jahon ilmiy hamjamiyatiga integratsiya qilish, global miqyosda dolzarb muammolarga yechim izlashda faol qatnashuvchilar sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

Mazkur mavzu boʻyicha tadqiqotlarning dolzarbligi shundaki, bugungi kun talabasi keng qamrovli ilmiy axborotlarni qabul qilish, tahlil qilish va yangi bilim yaratishga qodir boʻlishi kerak. Bu jarayonni amalga oshirishda xalqaro ilmiy axborot bazalaridan, masalan, Google Scholar, Scopus, SpringerLink kabi platformalardan foydalanish katta ahamiyat kasb etadi. Ushbu platformalar orqali talabalar nafaqat oʻz sohalari boʻyicha eng soʻnggi ilmiy yangiliklardan xabardor boʻladi, balki dunyo miqyosidagi ilgʻor tadqiqotchilar bilan oʻzaro tajriba almashish imkoniga ega boʻladi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi talabalarning tadqiqotchilik kompetentligini rivojlantirishning pedagogik va psixologik asoslarini aniqlash, xalqaro axborot resurslaridan foydalanish metodlarini oʻrganish hamda ularning ilmiy-ijodiy qobiliyatlarini oshirishga xizmat qiluvchi innovatsion

texnologiyalarni taqdim etishdan iborat. Shu bilan birga, tadqiqot doirasida talabalarning tadqiqotchilik ko'nikmalarini rivojlantirish jarayonida uchraydigan muammolar va ularning yechimlari tahlil qilinadi.

Ushbu masalalarni yoritish orqali talabalarni yuqori sifatli ilmiy faoliyatga tayyorlash, ularning intellektual salohiyatini oshirish va milliy ta'lim tizimini global tendensiyalarga moslashtirish imkoniyati yaratiladi.

Asosiy qism. Tadqiqotchilik kompetentligini rivojlantirish bugungi kunda oliy ta'lim muassasalarida talabalarning bilim olish jarayonida muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu kompetentlik o'z ichiga axborotni qidirish, tahlil qilish, tadqiqot metodologiyasini qo'llash va olgan natijalarni amaliyotga tatbiq etish ko'nikmalarini oladi. Bu talabalarni nafaqat ilmiy faoliyatda, balki real hayotdagi muammolarni hal etishda samarali ishtirok etuvchi mutaxassislar sifatida shakllantirishga xizmat qiladi. Tadqiqotchilik kompetentligini rivojlantirishda jahon axborot resurslari, ilmiy-texnikaviy yangiliklar va raqamli texnologiyalardan foydalanish alohida o'rin tutadi.

Xalqaro ilmiy ma'lumotlar bazalari va axborot resurslari talabalarning tadqiqotchilik qobiliyatlarini rivojlantirish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Masalan:

- Google Scholar, Scopus va Web of Science kabi platformalar tadqiqotlar uchun eng ishonchli ma'lumotlarni taqdim etadi.

- SpringerLink va Elsevier kabi bazalarda esa so'nggi ilmiy ishlar va maqolalar mavjud bo'lib, ulardan foydalanish orqali talabalar o'z ilmiy tadqiqotlarini yangi darajaga olib chiqishlari mumkin.

Axborot resurslaridan foydalanish jarayonida talabalar axborotni tanlash, uning haqiqiyligini baholash va maqsadga muvofiqligini aniqlash kabi ko'nikmalarni rivojlantiradi. Bu esa ularda ilmiy-ijodiy yondashuvni shakllantiradi.

Shuningdek, tadqiqotchilik kompetentligini shakllantirishda zamonaviy innovatsion ta'lim texnologiyalarini qo'llash muhim ahamiyatga ega. Masalan:

- Interfaol ta'lim metodlari (munozaralar, loyihalar va keys-stadi usullari) talabalar o'rtasida fikrlash va ilmiy bahs yuritish qobiliyatlarini oshiradi.

- Raqamli ta'lim platformalari (MOOC, Coursera, Khan Academy) orqali talabalar xalqaro ilmiy hamjamiyat tajribasini o'rganish imkoniyatiga ega bo'ladi.

- Virtual laboratoriyalar va simulyatsiyalar talabalarga amaliy tajribalarni taklif etib, tadqiqotning nazariy va amaliy jihatlarini uyg'unlashtiradi.

Tadqiqotchilik kompetentligini rivojlantirishda pedagogik va psixologik yondashuvlarning birlashishi muhim hisoblanadi va bunda pedagogik jihatdan, o'qituvchi talabalarni yo'naltiruvchi sifatida faoliyat olib boradi va ularga o'z-o'zini rivojlantirish uchun sharoit yaratadi. Psixologik jihatdan esa, talabalarni rag'batlantirish, ularning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirish va izlanishga qiziqish uyg'otish tadqiqotchilik qobiliyatlarini rivojlantirishda asosiy omillardan hisoblanadi.

Masalan, talabalarni loyihaviy faoliyatlarga jalb qilish orqali ularni jamoaviy tadqiqotlarga tayyorlash va ular o'rtasida ilmiy muhokamalar tashkil etish ijobiy natijalar beradi. Bundan tashqari, individual yondashuv asosida talabalar o'z ehtiyojlari va qiziqishlariga mos tadqiqot yo'nalishlarini tanlash imkoniga ega bo'ladilar.

Tadqiqotchilik kompetentligini rivojlantirish jarayonida talabalar axborot resurslaridan foydalanish bo'yicha tajribaning yetishmasligi, raqamli platformalardan foydalanish uchun texnik ko'nikmalarning pastligi, ilmiy faoliyatga motivatsiyaning yetishmasligi kabi bir qator muammolarga duch kelishlari mumkin.

Ushbu muammolarni hal qilish uchun quyidagi chora-tadbirlar taklif etiladi:

1. Axborot savodxonligini oshirish bo'yicha treninglar tashkil etish.
2. Talabalar uchun ilmiy tadqiqotlar olib borish bo'yicha metodologik qo'llanmalardan foydalanish.

3. Ilmiy-ijodiy faoliyatni rag'batlantirish uchun grant va stipendiyalar tizimini kengaytirish.

Xulosa. Talabalarning tadqiqotchilik kompetentligini rivojlantirish bugungi ta'lim jarayonining ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib, ularni mustaqil izlanishlarga jalb qilish, axborot resurslaridan samarali foydalanish va zamonaviy bilimlarni amaliyotga tatbiq etish imkoniyatlarini kengaytiradi. Jahon axborot resurslari va innovatsion ta'lim texnologiyalaridan foydalanish orqali talabalar nafaqat ilmiy-texnikaviy yangiliklardan xabardor bo'ladi, balki ularni ilmiy faoliyatda qo'llash ko'nikmalariga ega bo'ladi.

Tadqiqot davomida aniqlanganidek, tadqiqotchilik kompetentligini rivojlantirishda quyidagi omillar muhim ahamiyat kasb etadi:

1. Axborot savodxonligini oshirish va xalqaro ilmiy platformalar bilan ishlashni yo'lga qo'yish.
2. Innovatsion ta'lim metodlarini joriy etish, jumladan, interfaol mashg'ulotlar, loyiha asosidagi ta'lim va virtual laboratoriyalardan foydalanish.

3. Talabalarning motivatsiyasini oshirish va ularni psixologik qo'llab-quvvatlash lozim.

Shu bilan birga, tadqiqotchilik kompetentligini rivojlantirish jarayonida mavjud muammolarni bartaraf etish uchun tizimli yondashuvni joriy etish, o'qituvchilarning malakasini oshirish va talabalarni ilmiy faoliyatga jalb etish bo'yicha samarali chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur.

Ushbu tadbirlar talabalarning ilmiy salohiyatini oshirish, ularni xalqaro ilmiy hamjamiyatga integratsiya qilish va jamiyat taraqqiyotiga hissa qo'shuvchi yuqori malakali mutaxassislar sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Abdullaeva, Z. M. (2020). Innovatsion ta'lim texnologiyalari va tadqiqotchilik faoliyati. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti.

Ismoilov, B. A. (2019). Zamonaviy ta'lim texnologiyalarining nazariy asoslari. Samarqand: Samarqand Davlat Universiteti nashriyoti.

Azizov, Sh. T., & Karimov, U. R. (2021). "Ilmiy tadqiqot olib borish ko'nikmalarini rivojlantirishda xalqaro axborot resurslarining o'rni." Oliy ta'lim va ilm-fan jurnalida ilmiy maqola seriyasi, 14(2), 56-65.

Qodirov, T. (2022). Axborot texnologiyalari va ta'lim tizimi. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.

UNESCO (2019). Information and Communication Technology in Education: A Global Perspective. Paris: UNESCO Publishing.

Scopus Database (<https://www.scopus.com>)

Web of Science Platform (<https://www.webofscience.com>)

SpringerLink (<https://link.springer.com>)

Coursera (<https://www.coursera.org>)

Bandura, A. (1997). Self-Efficacy: The Exercise of Control. New York: W. H. Freeman and Company.

MUSIQA TA’LIMI TALABALARIGA INGLIZ TILINI O’QITISHDA MUSIQIY MATERILLARDAN FOYDALANISH

Muallif: Yusupova Mahbuba Rustam qizi ¹

Affilyatsiya: Xalqaro Nordik universiteti o’qituvchisi ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14442009>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada musiqa ta’limi yo’nalishidagi talabalarga ingliz tilini o’qitish jarayonida musiqiy materiallardan foydalanishning pedagogik ahamiyati va samaradorligi tahlil qilingan. Musiqiy materiallar til o’rgatishda motivatsiyani oshiruvchi, o’quvchilarning lisoniy qobiliyatlarini rivojlantiruvchi va o’zlashtirish jarayonini qiziqarli qiluvchi vosita sifatida ko’rib chiqilgan. Shuningdek, maqolada ingliz tilini o’qitishda qo’shiqlar, musiqa janrlari va musiqaga oid matnlardan foydalanish usullari, ularning metodik yondashuvlari, talabalarning til kompetensiyalarini rivojlantirishdagi o’rni ilmiy asoslangan. Tadqiqot natijalari musiqiy materiallarning talabalarning fonetik, grammatika va lug’at boyligini mustahkamlashda muhimligini tasdiqlaydi.

Kalit so’zlar: musiqa ta’limi, ingliz tili o’qitish, musiqiy materiallar, til kompetensiyasi, pedagogik usullar, motivatsiya, qobiliyatlarni rivojlantirish.

KIRISH

Zamonaviy global jarayonlar oliy ta’lim tizimiga til o’rgatishning innovatsion yondashuvlarini joriy etishni talab qilmoqda. Ayniqsa, ingliz tili xalqaro muloqot tili sifatida mustahkam mavqega ega bo’lib, talabalarning kelajakdagi kasbiy faoliyatida muhim vosita sifatida e’tirof etiladi. Musiqa ta’limi sohasida ingliz tilini o’rgatish esa o’ziga xos ahamiyatga ega, chunki bu soha talabalari nafaqat tilni o’zlashtirish, balki musiqiy madaniyat va terminologiyani ham chuqur anglashni talab etadi. Ingliz tilini o’qitish jarayonida musiqiy materiallardan foydalanish pedagogik jarayonni jonlantiruvchi, talabalarning tilga bo’lgan qiziqishini oshiruvchi samarali metodlardan biridir. Qo’shiqlar, musiqaga oid matnlar, musiqa janrlari bilan ishlash nafaqat o’quv jarayonini qiziqarli qiladi, balki tilni o’zlashtirish samaradorligini oshiradi. Ushbu yondashuv, ayniqsa, fonetik ko’nikmalarni rivojlantirishda va lug’at boyligini oshirishda muhim rol o’ynaydi.

Mazkur maqola musiqa ta’limi talabalari uchun ingliz tilini o’rgatishda musiqiy materiallardan foydalanishning usuliy asoslari va pedagogik ahamiyatini yoritishga qaratilgan. Shu bilan birga, musiqiy materiallar yordamida o’quv jarayonini takomillashtirish imkoniyatlari tahlil qilinadi.

METODIKA

Musiqa ta’limi talabalariga ingliz tilini o’rgatishda musiqiy materiallardan foydalanishning metodikasi o’quv jarayonini qiziqarli va samarali tashkil etish uchun bir nechta muhim bosqichlarni o’z ichiga oladi. Bu metodika asosida talabalarning tilga oid qobiliyatlarini rivojlantirish, musiqa orqali madaniy integratsiyani ta’minlash va ingliz tilini o’rganishga bo’lgan motivatsiyani oshirish yotadi.

Darsga tayyorgarlik bosqichida quyidagi ishlar amalga oshiriladi: Materiallarni tanlash: Talabalar darajasi va musiqiy qiziqishlariga mos keluvchi qo’shiqlar, musiqaga oid matnlar va musiqa janrlari tanlanadi. Qo’shiqlarning so’zlari sodda, talaffuzi aniq va ma’nosi o’quv maqsadlariga mos bo’lishi kerak.

Maqsadni belgilash: Har bir musiqiy material til o'rgatishning muayyan jihatlarini rivojlantirishga qaratiladi, masalan, talaffuz, grammatika yoki lug'at boyligini oshirish.

O'qitish uslublari. Fonetik mashqlar: musiqiy material yordamida talabalarga talaffuzni yaxshilash uchun ritmik mashqlar o'tkaziladi. Qo'shiqlarni tinglash va kuylash orqali o'zlashtirish mustahkamlanadi.

Lug'at boyligini rivojlantirish: Qo'shiqlardagi yangi so'z va iboralarni aniqlash, ularning ma'nosini tushuntirish hamda kontekstda qo'llash usullari o'rgatiladi.

Grammatik tahlil: Qo'shiqlardagi grammatik tuzilmalarni tahlil qilish orqali talabalar o'z grammatik bilimlarini chuqurlashtiradi. Misol uchun, qo'shiqlarda ishlatilgan zamon shakllari, ifoda usullari o'rganiladi.

Madaniyatni o'rganish: Qo'shiqlardagi madaniy kontekstni tushuntirish orqali talabalar ingliz tilida so'zlashuvchi mamlakatlarning musiqiy merosi bilan tanishadi.

Interaktiv yondashuvlar. Rolli o'yinlar: Talabalar musiqiy matnlardan foydalangan holda dialoglar tuzadi yoki sahnalashtirilgan chiqishlar tayyorlaydi.

Kreativ topshiriqlar: Talabalarga o'z musiqiy matnlarini yaratish yoki tanlangan qo'shiqlar asosida hikoyalar yozish vazifalari topshiriladi.

Texnologiyalardan foydalanish: Musiqiy materiallarni tinglash va tahlil qilish uchun raqamli platformalardan foydalaniladi.

Baholash bosqichi: talabalar o'zlashtirishini baholash uchun ularning talaffuzi, lug'at boyligi, grammatik bilimlari va madaniy bilimlari asosida maxsus tayyorlangan testlar va amaliy mashqlar o'tkaziladi. Qo'shiqlarni ijro etish va musiqiy matnlarni tahlil qilish orqali talabalar ijodiy yondashuvlari ham baholanadi. Mazkur metodika musiqiy materiallardan didaktik vosita sifatida foydalanib, talabalarining ingliz tilini o'rganishga bo'lgan qiziqishini oshiradi, bilimlarni mustahkamlaydi va o'quv jarayonini jonlantiradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI (SHARHI)

Musika ta'limi talabalariga ingliz tilini o'rgatishda musiqiy materiallardan foydalanish masalasida ilmiy-adabiy manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, musiqiy materiallar ta'lim jarayonini qiziqarli va samarali tashkil etishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu boradagi tadqiqotlar tilni o'qitish jarayonida musika va tilning o'zaro integratsiyasi nafaqat fonetik, leksik va grammatik qobiliyatlarni rivojlantirishga, balki o'quvchilarning umumiy madaniy saviyasini oshirishga xizmat qilishini ta'kidlaydi.

Dunyoning turli mamlakatlarida olib borilgan tadqiqotlar musiqiy materiallar til o'rgatishda muhim didaktik vosita ekanligini ko'rsatadi. Masalan, C. Murphey[2] o'zining qo'shiqlar til o'rganishda qanday samarador ekanligi haqidagi tadqiqotida musiqiy iboralar va ritmik tuzilmalar talabalar xotirasida uzoq vaqt saqlanishini ta'kidlaydi. Shuningdek, E. Ratnawati[4; 120] musiqiy materiallar til o'rganishda madaniy kontekstni chuqurroq anglash imkonini berishini qayd etadi. Musika talaffuz va fonetik ko'nikmalarni rivojlantirishda samarali vosita sifatida keng o'rganilgan. M. Zoltan[5; 245] musika va nutqning ritmik xususiyatlari o'xshashligi sababli musiqiy materiallar orqali talabalar talaffuz va intonatsiyani yaxshilashlari mumkinligini isbotlagan. Shu bilan birga, A. Medina[3; 1] tadqiqotlari musiqiy faoliyatlar orqali talabalar nafaqat aniq talaffuz qilishni, balki so'zlarni hissiy ifoda etishni ham o'rganishini ko'rsatadi.

Musiqiy materiallar orqali talabalar ingliz tilida so'zlashuvchi mamlakatlarning madaniyatiga chuqur kirib boradi. T. Brown[1; 515] madaniy integratsiyani o'rganishda musika va qo'shiqlardan foydalanishni tilga o'rgatishda muhim usul sifatida tavsiya etgan. Shuningdek, musiqiy materiallar xalqaro musiqiy meros va madaniy qadriyatlar bilan tanishtirishda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi. Hozirgi zamonaviy tadqiqotlar musiqiy materiallardan foydalanishda raqamli platformalar va ilovalar qo'llanilishiga alohida e'tibor qaratmoqda. Masalan, G. Stanley[6] musika o'qitishda raqamli

resurslarning qo'llanilishi talabalar uchun yangi imkoniyatlar yaratishini ta'kidlagan. Shu bilan birga, onlayn musiqiy resurslar va ilovalar talabalar mustaqil ta'lim olishida qo'llanilishi mumkin.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, musiqiy materiallardan foydalanish ingliz tilini o'qitish jarayonini samarali tashkil etish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Musiqa yordamida talaffuz, lug'at boyligi, grammatika va madaniy bilimlarni rivojlantirish mumkin. Ushbu yondashuv zamonaviy ta'lim talablariga to'liq javob beradi va talabalarning kasbiy hamda shaxsiy rivojlanishiga xizmat qiladi.

MUHOKAMA

Musiqa ta'limi talabalariga ingliz tilini o'qitishda musiqiy materiallardan foydalanish innovatsion yondashuv sifatida pedagogik jarayonda qator muhim afzalliklarni taqdim etadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, musiqiy materiallardan foydalanish talabalarning motivatsiyasini oshiradi, ularning til o'rganishga bo'lgan qiziqishini kuchaytiradi va o'quv jarayonini qiziqarli qiladi. Ushbu yondashuv nafaqat til qobiliyatlarini rivojlantirish, balki talabalar madaniy saviyasini oshirishda ham muhim rol o'ynaydi. Musiqiy materiallardan foydalanish fonetik ko'nikmalarni shakllantirishda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi. Qo'shiqlarni kuylash va tinglash orqali talabalar talaffuzni yaxshilash bilan birga, nutq intonatsiyasi va urg'ularni tabiiy tarzda o'zlashtiradi. Tadqiqotda aniqlanganidek, musiqiy matnlar talabalarning yangi lug'atlarni o'rganish va grammatik konstruktsiyalarni anglash imkoniyatlarini kengaytiradi. Talabalar ingliz tilida so'zlashuvchi mamlakatlarning musiqiy merosi bilan tanishar ekan, ular o'zaro madaniy muloqot qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Qo'shiqlar va musiqiy janrlar nafaqat tilni o'rganish, balki xalq madaniyati va qadriyatlarini anglashda ham muhim vosita hisoblanadi. Ushbu yondashuv talabalar o'rtasida madaniyatlararo kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi.

Muhokama jarayonida aniqlanganidek, musiqiy materiallardan foydalanish ingliz tilini o'qitishda talabalar qobiliyatlarini rivojlantirish uchun samarali metod hisoblanadi. Ushbu yondashuvning metodik jihatlarini yanada takomillashtirish orqali musiqa ta'limi talabalariga chet tilini o'rgatish samaradorligini oshirish mumkin.

XULOSA

Musiqa ta'limi talabalariga ingliz tilini o'rgatishda musiqiy materiallardan foydalanish pedagogik jarayonni qiziqarli, samarali va mazmunli tashkil etish imkonini beradi. Ushbu yondashuv talabalar motivatsiyasini oshiradi, ularning fonetik, leksik va grammatik qobiliyatlarini rivojlantiradi, shuningdek, ingliz tilida so'zlashuvchi mamlakatlarning madaniy merosini anglash imkonini beradi. Tadqiqot davomida musiqiy materiallarning talaffuzni yaxshilash, yangi lug'atlarni o'zlashtirish va grammatik tuzilmalarni o'rganishdagi samaradorligi isbotlandi. Musiqiy materiallar orqali madaniyatlararo muloqot ko'nikmalarini shakllantirish, talabalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish hamda o'quv jarayonini emotsional jihatdan boyitish mumkin. Shu bilan birga, ushbu yondashuvni muvaffaqiyatli qo'llash uchun musiqiy materiallarning to'g'ri tanlanishi va o'qituvchilarning metodik malakasi muhim ahamiyat kasb etadi.

Ushbu maqola natijalari musiqiy ta'lim sohasida ingliz tilini o'qitish jarayonini takomillashtirishga qaratilgan metodik yondashuvlarni yanada rivojlantirish uchun ilmiy-amaliy asos yaratadi. Bu esa o'z navbatida, talabalarning kasbiy va shaxsiy rivojlanishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Brown, T. (2010). Music as a cultural mediator in language education. *Journal of Intercultural Studies*, 31(5), 515-529.

Murphey, C. (1992). *Music and Song*. Oxford: Oxford University Press.

Medina, S. L. (1993). The effects of music on second language vocabulary acquisition. *National Network for Early Language Learning*, 6(3), 1-8.

Ratnawati, E. (2020). The use of songs in teaching English pronunciation to EFL students. *Journal of English Teaching*, 6(2), 120-130.

Zoltán, M. (2002). Music and language: A shared framework for rhythm and expression. *Language Teaching Research*, 6(3), 245-260.

Stanley, G. (2013). *Digital tools for teaching and learning English through music*. London: Macmillan Education.

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA O‘ZLASHTIRISH FAOLIYATINI TA’MINLASHNING USTUVOR VAZIFALARI

Muallif: Z.T.Xasanova ¹

Affilyatsiya: Navoiy innovatsiyalar universiteti, Sho‘rchi filiali, Oliy toifali o‘qituvchi- defektolog ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14442111>

ANNOTATSIIYA

Mazkur maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘zlashtirish faoliyatining ustivor vazifalari tahlil etilgan.

Kalit so‘zlar: sinf, boshlang‘ich sinf, ta’lim, o‘quvchi, faoliyat, sabab, tahlil, maktab, aqliy tarbiya.

Bugungi kunda xalq talim tizimi, o‘quv- tarbiya jarayoni o‘z taraqqiyotining shunday ma’suliyatli davrga kirdiki, endilikda bu ishni nazariy qurollanib yuksak pedagogik mahorat bilan amalga oshirish kerak bo‘ladi. Bu vazifalarni amalga oshirish uchun har bir pedagog o‘z ishining obyekti bo‘lgan bolaning aqliy va jismoniy qobiliyatini, yashash muhitini atroflicha bilish talab qilinadi. Har bir o‘quvchining fanlarni yaxshi o‘zlashtirishi uchun normal aqliy taraqqiyot, jismoniy barkamolligi va boshqa shart-sharoitlar muhim ahamiyatga egadir. Jumladan, bolaning aqliy va axloqiy taraqqiyoti nasliy qobiliyati natijasiga ko‘p jihatdan bog‘liq.

Bolaning normal o‘sishi uchun quyidagi shart- sharoitlar bo‘lishi lozim:

1. Bosh miya yarim sharining normal ishlashi;

- sezgi organlarimiz orqali keladigan impluslarni markaziy asab tizimi tahlil etib, tegishli javoblarni vujudga keltiradi. Agar bosh miya sharlari jarohatlansa yoki kuchli shamollab kasallikka chalinsa, normal psixik taraqqiyot buziladi, miyada murakkab nerb aloqalari va murakkab psixik jarayonni umumshtirish va tushunish qobiliyati buziladi. Miya faoliyatining og‘ir kasallanishi va murakkab nerb jarayoning buzilishi aqliy zaiflikning fiziologik manbai xisoblanadi.

2. Bolaning normal jismoniy o‘sishi ba nerb jarayonlarining normal tonusi;

- agar nerv tonuslari shamollasa yoki jarohatlanish natijasida buzilish ro‘y bersa, nerb faoliyatida tormozlanish va ko‘zlanish jarayonlari bo‘lmaydi.

Bunday bolalar tez achchiqlanadi, tajang, har bir tasirga ters va qo‘pol javob beradigan bo‘lib, bunday bolalar aqliy taraqqiyotda tengdoshlaridan orqada qola boshlaydi, natijada o‘zlashtirishmaydiganlar qatoridan joy oladi. Ular bilan maxsus davolash, sog‘lomlashtirish va tarbiyaviy tadbirlarni amalga oshirishi bazilarini esa davolash sog‘lomlashtirish muassasalariga yuborish lozim.

3. Bolaning tashqi dunyo aloqasini tamillovchi sezgi organlarining saqlanishi;

- o‘z-o‘zidan malumki, ko‘rish va eshitish kamchiligi, zehni pastlikka olib kelmasa ham, nutqiy taraqqiyotning boshlang‘ich davrida chala eshitadigan bolalar o‘qish faoliyatining dastlabki davridanoq orqada qola boshlaydilar.

4. Bolalarning bog‘cha, maktab va uyda davomli va izchil o‘qitilishi;

- masalan, bolaning to‘g‘ri yozishga o‘rgatish uchun so‘zni tahlil qilish, tovushlarni sintez qilishga o‘rgatiladi. Shunday qilinsa, savodli yozish malakasi shakllanib boradi. Matematik amallarni o‘rgatishda bazi bolalar amallarni bajarishga qiynaladilar tengdoshlari og‘zaki bajaradigan amallarni u barmoq yoki qo‘l bilan bajaradi. Bunday bolalarga o‘qituvchi tomonidan o‘z vaqtida va sistemali yordam ko‘rsatilmasa, ular o‘z tengdoshlaridan taraqqiyotda ham, fan mavzularini o‘zlashtirishda ham orqada

qolishlari mumkin. O'zlashtirmaslikning sabablarini bilish, ayniqsa 1- sinf o'zlashtirmaslik sabablarini aniqlash bolaning kelajak taqdiri, o'qiyotgan sinf va maktabning obroyi, o'qituvchining shu sinfda namunali ijodiy ishlar olib borishi uchun katta ahamiyatga egadir. Zehni past bolalarning o'zlashtirmaslik sabablarini to'g'ri aniqlab, to'g'ri pedagogik tavsifnoma yozib, uni saralash komissiyalariga taqdim etish uchun o'qituvchidan bu haqda tushunchaga ega bo'lish talab etiladi. Agar zehni pastligi natijasida o'zlashtirmayotgan o'quvchi haqida noto'g'ri xulosa chiqarish natijasida aqli zaif bolalarni umumtalim maktablarda o'qitish, oshna-og'aynigarchilik yo'li bilan sinfdan-sinfga ko'chirish xollari hozir ham davom etib turibdi.

Shuni alohida ta'kidlash joizki umum ta'lim maktab o'quvchilarining fanlarni o'zlashtirmaslik sabablarini to'g'ri aniqlab, to'g'ri pedagogik tavsifnoma yozish va uni saralash kamissiyasiga taqdim etish uchun o'qituvchilar bu xaqda yetarli tushunchaga ega bo'lishlari kerak. Shu nuqtai nazardan ham Pedagogika Universitet va institutlararida Pedagogika, Psixologiya, Boshlangich ta'lim, Musiqqa ta'limi va Maktabgacha ta'lim yo'nalishlarida Maxsus pedagogika va Logopediya fanlarini ukuv rejaga kiritib, o'tilishini qayta yo'lga kuyish zarur deb hisoblayman. Negaki barcha pedogog kadrlar o'quvchilarda uchrab turadigan nuqsonlarni vaktida aniqlab korreksiya kilish ishlarini to'g'gri yo'lga kuygan bo'lar edi.

Pedagogika yo'nalishni bitiruvchi bulajak pedagoglarimiz o'quvchilarning fanlarning o'zlashtirmaslik sabablarini aniqlab o'z vaktida amaliy yordam kursatsalar ularning har tomonlama yetuk komil inson bo'lib voyaga yetishlariga zamin yaratilgan bo'lur edi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Asta, Rauduvaite., Chjiyun, Yao. (2023). Musiqqa ta'limida hissiyotlarning o'rni: nazariy tushunchalar. Sabiedrība, integrācija, izglītība, 1:491-502. DOI: 10.17770/sie2023vol1.7078

Mark, Tompson., Xuan, Ignacio, Mendoza., Jeoff, Luck., Jonna, K., Vuoskoski. (2023).

Musiqiy ijroda tovush va harakat xususiyatlari, idrok etuvchi his-tuyg'ular o'rtasidagi bog'liqlik. Musiqqa va fan, DOI: 10.1177/20592043231177871

Aijing, Qiu., Junrong, Ban., Lingbowen, Kong., Rui, Tian., Lei, Zhou. (2018). 12. Skillful Performance with Sentiment Based on Integration of Four Expressions "Lyrics, Melody, Voice and Form". International Journal of Information and Education Technology, DOI: 10.18178/IJiet.2018.8.8.1107

CHET TILI DARSLARIDA O‘QUVCHILARDA IJTIMOIIYLASHUV KO‘NIKMASINI SHAKLLANTIRISHNING AHAMIYATI

Muallif: Zaylobidinova Munira G‘ulomovna¹, Shermuhammadov Bahodirjon Shermuhammadovich²

Affilyatsiya: Farg‘ona davlat universiteti, PhD doktoranti¹, Pedagogika fanlari doktori, professor²

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14442247>

ANNOTATSIYA

Bugungi kunda chet tillari darslarini samarali tashkillash uchun ijtimoiylashuv ya’ni hayotiy ko‘nikmalarini qo‘llab dars o‘tish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ijtimoiylashuv jarayoni o‘quvchilar orasida hamkorlikni shakllantirish, o‘zaro muloqot va fikr almashtirish imkoniyatlarini oshirish, bir biriga yordam berish va bir maqsad sari harakat qilishni o‘rgatadi. Quyidagi maqolada bunday yondashuvni o‘quvchilarning mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishiga, ularga til o‘rganish jarayonida yangi bilim-ko‘nikmalarini kashf qilish afzalliklari haqida fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar: ijtimoiylashuv, hayotiy ko‘nikma, hamkorlikni shakllantirish, guruhlariga bo‘lib ishlash, kompetensiya.

Hozirgi zamon ta’limi nafaqat o‘quvchilarning bilim olishini, balki ularning ijtimoiylashuv jarayonini takomillashishini ham talab qiladi. Akbarovning ta’kidlashicha ijtimoiylashuv jarayonining asosiy mazmunini “Shaxsning muayyan bir jamiyatdagi ijtimoiy shart-sharoitlarga moslashuvi va o‘zini alohida olingan shaxs sifatida tasavvur qilishi” ya’ni “individuallashuvi” tashkil qiladi [1]. Shuningdek, Ismoilova (2024) ijtimoiylashuv atamasi fanlararo bo‘lib, turli sohalarida turlicha ma’noda qo‘llaniladi deydi [2]. Chet tilini o‘rgatish metodikasida ijtimoiylashuv atamasini hayotiy ko‘nikmalarni qo‘llab dars o‘tish ya’ni guruhlarda ishlash va o‘quvchilar orasida hamkorlikni shakllantirish ma’nosida ishlatamiz.

Hozirda hech kimga sir emas chet tillarini bilishga yurtimizda alohida e’tibor qaratilgan. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Chet tillarni o‘rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2012-yil 10-dekabrda PQ-1875-son qarori [5], O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil, 19- maydagi “O‘zbekiston Respublikasida xorijiy tillarni o‘rganishni ommalashtirish faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori [3], O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 19-yanvar 2022 yildagi “Xorijiy tillarni o‘rganishni takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” gi 34-son qarori [4] va boshqa ta’limga doir qarorlarda ko‘rinib turibdiki, yurtimizda chet tillarini o‘rganish muhim siyosiy jarayonga aylangan. Shunday ekan, tabiiyki, chet tillarini o‘rgatish mexanizmi ham an’anaviy usuldan voz kechib yangicha usullarni qamrab olishi kerak. Yangicha usul deganimizda, hozirda ko‘plab rivojlangan mamlakatlarda katta e’tibor berilayotgan “ijtimoiylashuv” ya’ni hayotiy ko‘nikmalarni qo‘llab dars o‘tishni nazarda tutmoqdamiz. Bunda o‘quvchilar orasida hamkorlikni kuchaytirish va guruhlarda ishlash kabi ko‘nikmalar, ayniqsa chet tillari darslarida alohida ahamiyatga ega.

Zaylobidinovaning (2024) ijtimoiy tadqiqoti o‘quvchilarda tanqidiy fikrlash (8%) va muammolarni yechish (16%) ko‘nikmalariga nisbatan hamkorlik (46%) va guruhda ishlash (37%) kompetensiyalari ko‘proq shakllanganligini aniqladi [6]. U guruhlarda ishlash va hamkorlik o‘quvchilarga chet tilida muloqot qilish imkoniyatini yaratib uyatchan va passiv o‘quvchini faollashtiradi deb ta’kidlaydi. Darhaqiqat, o‘quvchilar guruhda ishlaganda har bir o‘quvchi o‘z fikrini ifodalashga-kommunikatsiya,

o'zgalarning fikrlarini tinglashga-faol eshitish kabi boshqa ko'nikmalarni ham shakllanishiga sababchi bo'ladi. Masalan, o'quvchilarni guruhlariga bo'lib, ularga dolzarb mavzuda munozara qilish yoki guruh loyihalarda qatnashish imkoniyati berilsa, an'anaviy darslarga nisbatan o'quvchilar ancha faol bo'lishi kuzatildi. Bundan tashqari, guruhlarda ishlash va hamkorlik o'quvchilarning o'zaro mas'uliyatni bo'lish hisini oshiradi. Guruhdagi vazifalar va rollarni taqsimlash orqali har bir o'quvchi muayyan vazifaga mas'ul bo'lib, jamoaning umumiy muvaffaqiyati uchun o'z hissasini qo'shishga harakat qiladi. Bu orqali o'quvchilar mustaqil bo'lishni va o'z vazifalarini aniq bajarishni o'rganadilar. Masalan, guruhdagi bir o'quvchi rahbarlik qilishni, ikkinchisi yozuv yoki matnni tayyorlashni, uchinchisi esa taqdimotni amalga oshirishni o'z zimmasiga oladi. Shu tariqa, ular o'z faoliyatlari uchun javobgarlikni his qilishadi va o'z ishining natijasini guruhning umumiy maqsadlariga qanday ta'sir qilishini anglaydilar.

Guruhda ishlash vaqtida o'quvchilar o'rganish jarayonining faol ishtirokchilariga aylanadilar ya'ni ular diqqat markazda bo'ladilar. Bu jarayonda ular faqat bilimlarni o'zlashtirib qolmay, balki o'z fikrlarini ifodalash, boshqalarning fikrlarini tinglash va ularni to'g'ri tushunish qobiliyatini rivojlantiradilar. Chet tili darslarida bu usul o'quvchilarni tilga chuqurroq sho'ng'ishiga, jummalarni to'g'ri tuzish, talaffuzni yaxshilash va haqiqiy hayotiy vaziyatlarda tilni ishlatish imkoniyatini yaratadi.

O'quvchilarda hamkorlikni va guruhda ishlashni shakllantirish bosqichlari

O'quvchilarda hamkorlikni va guruhda ishlashni shakllantirish bosqichlari O'quvchilarda hamkorlikni shakllantirish jarayoni bir necha bosqichda amalga oshiriladi. Har bir bosqich o'quvchilarni birgalikda ishlashga, o'zaro tushunishni shakllantirishga va bir-birini qo'llab-quvvatlashga yordam beradi.

Guruhlarni to'g'ri tashkil etish va rollarni ta'minlash.

O'quvchilarni guruhlariga bo'lishda ularning bilim darajasi va hayotiy ko'nikmalarini qay darajada rivojlanganligiga e'tibor qaratish kerak. Guruh ichida rollar aniqlanishi kerak – masalan, sardor, yozuvchi, taqdimotchi, savol beruvchi kabi. Rollarning taqsimlanishi o'quvchilarga o'z mas'uliyatini his etishga yordam beradi va har bir o'quvchining dars jarayonida faol ishtirok etishini ta'minlaydi.

Guruhda hamkorlik muhitini yaratish.

O'quvchilar birgalikda ishlashlari zavqli bo'lishi uchun qulay va ochiq muhit yaratish zarur. O'qituvchi guruhlariga topshiriqlarni taqdim etib, har bir o'quvchining fikriga qiziqish bildirish orqali ularning faoliyatini rag'batlantirishi kerak. Bu bosqichda o'quvchilarning har biri o'z fikrini erkin bildiradi oladilar va guruhdagi boshqa a'zolari qo'llab quvvatlashni o'rganadilar.

Jamoaviy topshiriqlar tanlash.

Darsda ko'riladigan topshiriqlar o'quvchilarning ham til o'rganish jarayonini, ham jamoaviy ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishi kerak. Misol uchun, guruhlararo munozara, rolli o'yinlar, mavzuga oid vaziyatli topshiriqlar o'quvchilarda faqat lug'at va grammatikani o'rganish emas, balki haqiqiy hayotiy vaziyatlarda muloqot qilish ko'nikmasini ham rivojlantiradi. Masalan, "restoranda ovqat buyurtma qilish", "yangi do'stlar bilan tanishish" kabi haqiqiy vaziyatlarga mos topshiriqlar orqali o'quvchilar o'rganayotgan chet tilini amalda qo'llash imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Refleksiya va tahlil

Dars yakunida guruhlarining faoliyatini tahlil qilish muhim. Har bir o'quvchi o'z rolini qay darajada bajarganini, guruhning umumiy muvaffaqiyatiga qanday hissa qo'shganini tahlil qiladi. Bu orqali ular kelajakda o'zlarining xatolaridan saboq olish va yanada samarali ishlash uchun tajriba orttiradilar. Tahlil jarayonida o'quvchilar o'z yutuqlari va kamchiliklarini ochiq **MUHOKAMA** qilib guruhda shaffoflik muhitini yaratadilar.

Chet tili darslarida guruhda ishlash va hamkorlikning ahamiyati

Jamoadi va hamkorlikda ishlash yordamida o'quvchilar mustaqil qarorlar qabul qilishni, muammolarni birgalikda hal qilishni va o'zaro yordam ko'rsatishni o'rganadilar. Chet tili darslarida bu yondashuv nafaqat til o'rganishga, balki o'quvchilar o'rtasidagi do'stlik, muloqot va bir-birlarini

tushunish qobiliyatlarini rivojlantirishga ham yordam beradi. Bu esa ularning kelajakdagi ijtimoiy, kasbiy va professional muvaffaqiyatlarga erishishga ko'mak bo'ladi. Bundan tashqari, guruh va hamkorlikda ishlash o'quvchilarning tilga bo'lgan qiziqishini kuchaytiradi va o'rganayotgan chet tilini kundalik hayotda faolroq qo'llashga undaydi. Guruhda ishlash jarayonida o'quvchilar darsdagi bilimlarni haqiqiy vaziyatda qo'llash imkoniyatini qo'lga kiritadilar. Misol uchun, guruhli munozaralar, rolli o'yinlar va vaziyatli mashqlar yordamida til o'rganuvchilar haqiqiy hayotiy muloqot qilish tajribasini orttiradilar. Bu esa o'quvchilarni tilni amalda ishlatishga, grammatika va talaffuzni yaxshilashga yordam beradi.

Guruhda ishlash jarayonida o'quvchilarda o'zaro mas'uliyatni taqsimlash, jamoa bilan birgalikda maqsadga erishish va bir-birini qo'llab-quvvatlash ko'nikmalari rivojlanadi. Guruhdagi har bir qatnashchi o'zining muayyan vazifasiga ega bo'lib, umumiy maqsadga erishish uchun birgalikda ishlaydilar. Masalan, kimdir jamoa sardori bo'ladi, boshqalar yozuv yoki taqdimot tayyorlashni o'z zimmasiga oladi. Bu jarayon o'quvchilarda mas'uliyat tuyg'usini shakllantiradi va liderlik ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Xulosa. O'quvchilarda guruh va hamkorlik ishlash ko'nikmalarini shakllantirish chet tili darslarini yanada interaktiv va samarali bosqichga olib chiqadi. Bu metod orqali o'quvchilar o'z bilim va ko'nikmalarini mustahkamlaydilar, o'zlariga bo'lgan ishonchni oshiradilar va o'rganayotgan tilni amalda qo'llash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Shu tariqa, guruh va hamkorlikda ishlash usuli nafaqat til o'rganishda, balki o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishida ham muhim o'rin tutadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Akbarov S. Shaxs ijtimoiylashuv jarayonining psixologik tavsifi.

Ismoilova, S. V., Shivoqova, R. O., Amonov, A., Maxkamova, X., Tadjiboyeva, M., & Yulchiyeva, R. (2024). SHAXSNING IJTIMOIYLASHUVI VA IJTIMOY MUNOSABATLARNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI. 2024, Academic research in educational sciences, (1), 266-271.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Xorijiy tillarni o'rganishni takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" gi qarori. (Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 20.01.2022 y., 09/22/34/0048-son; 20.10.2022 y., 09/22/612/0949-son)

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston-2030 strategiyasi" to'g'risidagi Farmoni. Xalq so'zi. 12. 09. 2023. № 190. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022–2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni. // Yangi O'zbekiston. № 22. 02.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Chet tillarni o'rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2012-yil 10-dekabrda PQ-1875-son qarori.

Zaylobidinova M.G. "Nodavlat ta'lim muassasalarida ta'lim oluvchilarning ta'limni modernizatsiyalash orqali hayotiy ko'nikmalarini oshirish", 2024, FDU-ilmiy habarlar.

BO‘LAJAK MUSIQA MADANIYATI FANI O‘QITUVCHILARINING KASB FAOLIYATIGA TAYYORLASH MASALALARI

Muallif: B. Mustafayev ¹

Affilyatsiya: Buxoro davlat universiteti “Musika ijrochiligi va madaniyat” kafedrası professori ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14442370>

ANNOTATSIYA

Maqolada bo‘lajak musiqa madaniyati fani o‘qituvchilarini kasb faoliyatiga tayyorlashning mazmun-mohiyati, imkoniyatlari, o‘qituvchining kasbiy professiogrammasi xususida mulohazalar yuritiladi.

Kalit so‘zlar: musiqa, ta’lim, shaxs, kasb, mahorat, muammo, musiqa, tarbiya, o‘qituvchi, kompetentlik, ijodiy yondashuv, pedagogik texnologiya.

Musiqa san’ati va ta’lim-tarbiyasining shaxs kamolotidagi o‘rni va ahamiyati nihoyatda katta. Zero, ushbu sohada kadrlarni tayyorlash, ta’lim sifatini takomillashtirish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biridir. Shu bois, mamlakatimiz ijtimoiy-madaniy rivojlanishiga munosib hissa qo‘sha oladigan oliy malakali mutaxassislar, pedagog kadrlar tayyorlash ishiga e’tibor va talab yanada kuchaytirildi.

Bo‘lajak musiqa ta’limi mutaxassislarini kasbiy faoliyatga tayyorlash - bu muttasil ijodiy jarayon bo‘lib, shaxsni ma’naviy rivojlantirishga qaratiladi.

2020-yil 27-fevraldagi pedagogik ta’lim sohasini yanada rivojlantirishga doir PQ- 4623-sonli qaror asosida oliy pedagogik ta’lim tizimida mutaxassis-o‘qituvchilar tayyorlash ishi yanada takomillashtirildi [1]. Qarorga binoan, maktabda amaliy fanlarni o‘qitilishiga e’tibor kuchaytirilib, jumladan musiqa ta’limi bakalavrlarini tayyorlash ishlariga faol kirishildi.

Ta’limda nazariya bilan amaliyotni bog‘liqligini ta’minlash maqsadida 1-kursdan boshlab talabalar darslarining haftada 2 kunini maktablarda o‘qitilishi belgilanganligi ham - maktab ta’limida musiqiy-ma’rifiy ishlarni yanada rivojlantirishga yordam beradi. Bu orqali ham talabaning, ham musiqa o‘qituvchisi, ham oliygoh muallimining hamkorlik faoliyatida kasbiy mahorati oshishi inobatga olindi.

Yana bir muhim Davlat hujjati “Madaniyat va san’at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 2-fevral PQ 112-sonli Qaroriga asosan musiqa o‘qituvchilari kasbiy mahoratini oshirish maqsadida endilikda kamida 3 ta milliy cholg‘u sozida ijro malakalarini o‘zlashtirish vazifa qilib qo‘yildi [2].

Musiqa ta’limi mutaxassislarining kasbiy faoliyatining muvaffaqiyatida pedagogik texnologiyalar alohida o‘rin egallaydi. Ilg‘or pedagogik texnologiyalarni ijodiy o‘zlashtirib, ulardan amalda unumli foydalanishni tabiiyki, malakali pedagoglarga amalga oshira olishadi. Ammo, o‘qituvchining pedagogik texnologiyalarni bilishi va ularni qo‘llay olish ko‘nikmalariga ega bo‘lishi hali mutaxassisni pedagogik mahoratli, degan e’tirofga loyiqqligini bildirmaydi. Kompetentli musiqa o‘qituvchisining uslubiy-ijodiy faoliyatining muvaffaqiyati, aynan uning pedagogik texnologiyalarga o‘ziga xos kasbiy yondashuvi hamda undan kutiladigan natijaga bog‘liqdir.

Bo‘lajak musiqa muallimining kreativligi, didaktik vaziyatlarda mustaqil harakat qilishi va o‘z faoliyatini pedagogik-psixologik, musiqiy-metodik bilimlarga asoslangan holda amalga oshirishida namoyon bo‘ladi. Bunda, albatta “... o‘quv dasturlari shaxsni har tomonlama kamol toptirishga, ta’lim

oluvchilarga bilim, malaka, ko'nikmalarni, saviyani shakllantirishda va ularning qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan bo'lishi kerak" ligini ham alohida e'tirof etish muhimdir [3.20].

Musika o'qituvchisining innovatsion faoliyati o'quvchilarning musiqiy faoliyatlarda mustaqilligi, musika san'atiga qiziquvchanligini oshirish, ularda musiqiy-ijodiy tafakkurni rivojlantirish, musiqani tinglash, idrok va tahlil etish ko'nikmasini shakllantirishda xizmat qilishi lozim. Shundagina pedagog o'z salohiyatiga ishonib, o'quvchilarning turli musiqiy-pedagogik faoliyatlarda o'zlarini ko'rsata olishlariga, qobiliyatlarini namoyon etishlariga ko'maklasha oladi.

Albatta, bugungi kunda musika ta'limida o'z ishiga ijodiy yondashadigan ilg'or, o'zlarining tajribalari ega musiqachi-pedagoglar ko'p. Biroq, mavjud pedagogik tajribalarni o'zlashtirish, takomillashtirish hamda ijodiy yo'naltirishga ayrim o'qituvchilarning intilishi sustligini ham ta'kidlash o'rinli. Ba'zi hollarda buni musika madaniyati fani o'qituvchilarining ta'lim jarayonidagi faoliyatida, malaka oshirish o'quvlarida ishtirok etishi, topshiriqlarni bajarishi darajalaridan ham kuzatish mumkin.

Musiqiy-pedagogik faoliyatlarda tarbiyaning muayyan shakli, vosita va usullarini tanlay olish, ularning samaradorligini oldindan ko'ra olish, ularni ta'lim-tarbiya maqsadlariga yo'naltira bilish – musika o'qituvchisi kasbiy mahoratning muhim qismi hisoblanadi. Zero, mutaxassis mahorati uning kasbiy faoliyatida namoyon bo'lib turadi.

Har bir o'quvchi o'ziga xos xulq-atvor va xarakterga ega. Shuningdek ularning musiqiy iqtidori, pedagogik-psixologik tayyorgarlik darajasi turlicha. Bo'lajak pedagog ta'lim-tarbiya berishda ularning o'ziga xos xususiyatlarini bilish ko'nikmalariga ega bo'lishi lozim. Shu bois, musiqiy-pedagogik faoliyatga tayyorlanayotgan talabalardan bo'lajak kasbiga xos bo'lgan barcha sifatlarni yaxshi egallagan bo'lishi talab etiladi. Buning uchun musika-pedagogika oliy o'quv yurtlariga talabalarni tanlab olishda, ularning pedagogik layoqatiga qay darajada egaligini va bo'lajak kasbiga qiziqishini aniqlash lozim bo'ladi.

Ayni davrda oliy ta'lim sabog'ini olayotgan talabalar kasbiy bilim va mahoratni egallagach, istiqboldagi kasbiy faoliyatlari davomida muayyan muvaffaqiyatlarga erishish imkoniyatlariga ega. Bo'lajak musika madaniyati ta'limi o'qituvchilaridan ta'lim-tarbiya jarayonining didaktik-psixologik asoslarini bilishi barobarida musiqiy faoliyatlar jarayonida pedagogik boshqaruvni aniq tasavvur qilish va o'quvchilarning musiqiy qobiliyatlarini kengaytirish pedagogik shart-sharoitlari va usullarini puxta egallash talab qilinadi.

Zamonaviy musika o'qituvchisi - yuksak madaniyatli, o'z kasbiga cheksiz sadoqatli, ilg'or pedagogik tafakkur sohibi bo'lmog'i lozimligi e'tirof etilmoqda. Zero, musika madaniyati fani o'qituvchisi kasbining o'ziga xos xususiyatlari qatorida "o'zini uzluksiz kasbiy va madaniy rivojlantirish qobiliyatiga ega bo'lishi shartligi, musika, nafosat (estetika), pedagogika va psixologiya-fiziologiya fanlaridan, xususan musiqani o'qitish uslubiyotidan kompleks tarzda chuqur bilim hamda malakalar egasi bo'lmog'i darkor" ligi ta'kidlanadi [4]. Uning ilmiy tafakkur egasi, ilg'or tajribalar o'rganishi, izlanuvchan va ijodkor bo'lib, musika o'qitishning yangi shakl va usullarini kashf etishga intilmog'i lozimligi talab etiladi.

Shuningdek, o'qituvchi musika ta'lim-tarbiyasi mazmunini boshqa fanlar mazmuni va kundalik hayot bilan bog'lab, boyitib olib borishi ham nihoyatda muhimdir. Bunday ko'rsatgichga erishish uchun musika o'qituvchilarining mutaxassislik bo'yicha ma'lumoti, kasbiy tayyorgarlik darajasi alohida ahamiyat kasb etadi. Biroq, rasmiy tahliliy ma'lumotlarda ko'ra umumta'lim maktablardagi musika o'qituvchilarning 21 foizi o'rta maxsus ma'lumotga ega ekanligi, ba'zilarining cholg'u sozini chalish ko'nikmasi yo'qligi, musika o'qituvchilarni uchun amaliy malaka oshirish tizimi mavjud emasligi, bu borada maktabdan tashqari ta'lim muassasalari, bolalar musika va san'at maktablari bilan hamkorlik yo'lga qo'yilmaganligi e'tirof etiladi.

Bugungi kunda maktablarda musika sabog'i sifat-samaradorligini oshirish bo'yicha qator chora-tadbirlar aniqlanib, ularni amalga oshirishga kirishilgan. Xususan, musika madaniyati fani

o'qituvchilarining bilim darajasi va kasbiy mahorati baholanib, malaka oshirish tizimi yo'lga qo'yilishi, o'qituvchilarga toifalar berishning yangi tartibi joriy qilinishi, sohani o'quv-uslubiy ta'minotini amalga oshirish belgilangan.

Xullas, musiqa ta'limi mutaxassislarini kasbiy faoliyatga tayyorlash muhim jarayon bo'lib, kelajakda ushbu sohaning takomillashuvini va istiqbolini ta'minlash, uning samaradorligini oshirishga e'tiborni kuchaytirish hozirgi kunning dolzarb muammosi sifatida tan olinmoqda. Bu esa bo'lajak musiqa ta'limi mutaxassisidan yuksak kasbiy mahorat, shaxsiy ijobiy sifatlar hamda musiqiy ta'lim-tarbiya jarayoniga nisbatan yangicha ijodiy yondashuvni talab etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

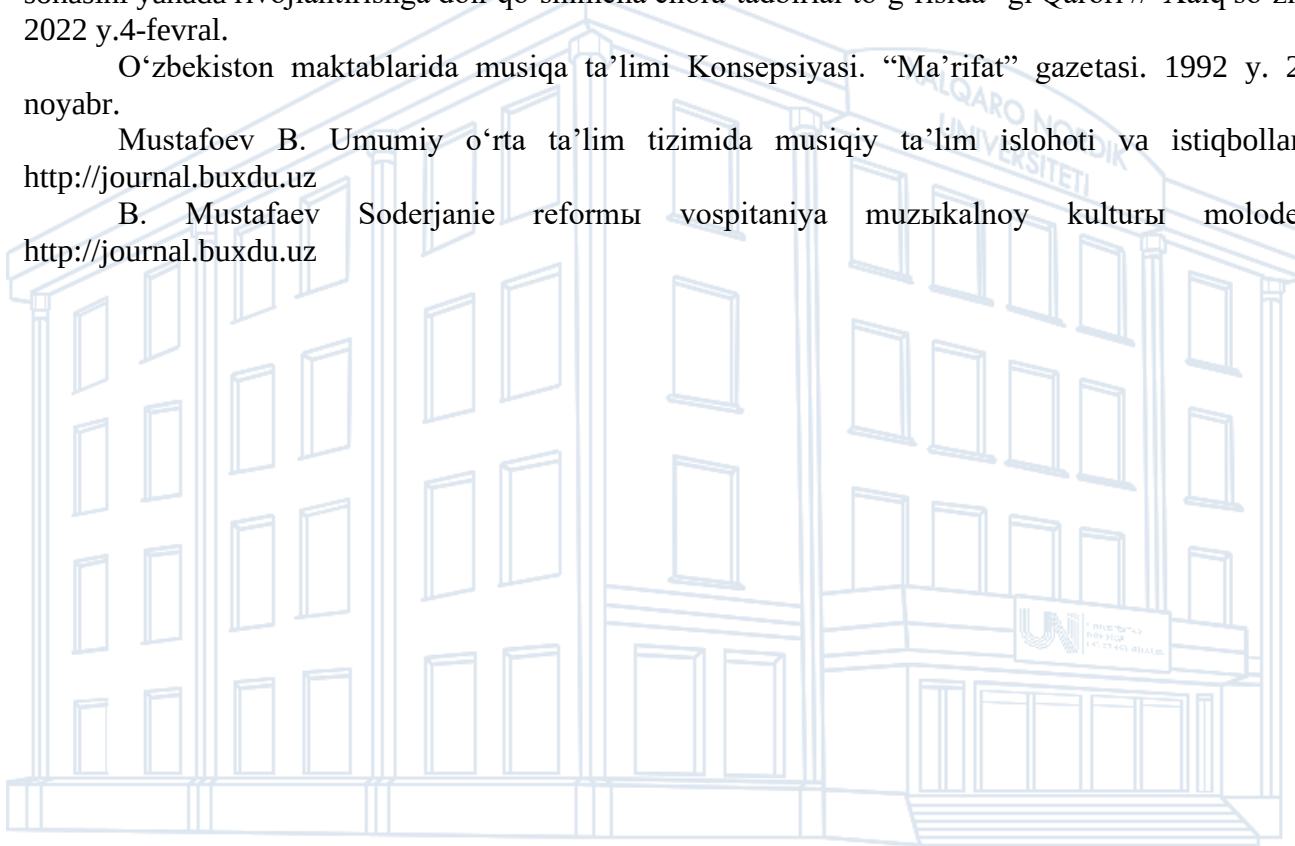
O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 27 fevraldagi PQ 4623-sonli "Pedagogik ta'lim sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" Qarori. // "Xalq so'zi". 2020 y. 28-fevral.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 2-fevral PQ 112-sonli "Madaniyat va san'at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" gi Qarori // "Xalq so'zi". 2022 y.4-fevral.

O'zbekiston maktablarida musiqa ta'limi Konsepsiyasi. "Ma'rifat" gazetasi. 1992 y. 25 noyabr.

Mustafоеv B. Umumiy o'rta ta'lim tizimida musiqiy ta'lim islohoti va istiqbollari. <http://journal.buxdu.uz>

B. Mustafaeв Soderjanie reformы vospitaniya muzыkalnoy kul'tury molodeji <http://journal.buxdu.uz>

ИСКУССТВО-ОДИН ИЗ СОЦИОКУЛЬТУРНЫХ ФАКТОРОВ В ПОВЫШЕНИИ ЭСТЕТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ МОЛОДЁЖИ

Автор: Джалалова Нигора Хусановна¹

Аффилиация: Ферганский государственный университет Преподаватель кафедры «Музыкальное образование и культура»¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14442485>

АННОТАЦИЯ

В данной тезис-статье рассматривается значение искусства, которое является одним из социокультурных факторов в повышении эстетического мышления молодежи. Объясняется, что искусство является одним из видов социокультурных технологий. Также научно анализируется, что музыка, театр, кино, танец, изобразительное искусства и т.д. входят в жанры искусства.

Ключевые слова: социокультурные факторы, искусство, музыка, театр, кино, танец, изобразительное искусство.

Искусство – это все красивые и уникальные вещи, созданные людьми. Искусство имеет множество направлений и является частью человеческой культуры. Искусство: включает изобразительное искусство, танец и хореографию, театр, музыку и тому подобное. С древних времен люди пытались описать и передать свои чувства в форме изобразительного искусства, архитектуры, танца, театра и музыки. В современном быстро меняющемся мире искусство имеет важное значение, поскольку оно развивает чувство самосознания. Также искусство ярко выражает общество и его проблемы, показывает ценности времени и становится основой новой эстетики и направлений. Искусство стремится к красоте, существующей независимо от уровня полезности. Искусство позволяет нам воспринимать мир без посредничества словесных форм (рассмотрение картинок, прослушивание музыки, вдохновение).

Искусство влияет на развитие молодежи и ее культуры, участвует в ее жизни, помогает, способствует формированию нравственных и эстетических качеств. Также искусство помогает раскрыть внутренний мир человека, развить эстетическое восприятие, индивидуальность, насладиться красотой и вдохновением. Кроме того, искусство помогает людям выражать свои чувства, управлять ими, находить красоту и гармонию в жизни. Произведения искусства – это эстетическое выражение мира окружающего человека. Искусство помогает познавать окружающий мир. Люди могут не задумываться о важности искусства в жизни. Но оно может влиять на переживания, эмоции и даже вдохновлять. Иногда искусство объединяет людей по интересам и помогает им развиваться, обогащая жизнь людей различными выражениями и идеями. Исследования ученых показали, что люди, регулярно занимающиеся творчеством, более устойчивы к стрессу, быстрее адаптируются к новым ситуациям и решают проблемы. доказали свою способность находить новые способы ведения дел. С философской точки зрения искусство — это особый вид духовного и практического освоения действительности по законам красоты.

Философия искусства является частью философии культуры, ее характерной особенностью является эстетика, и она составляет основу и сущность философии искусства. Основная задача искусства – влиять на сознание людей и помогать духовному развитию человека. Немецкий

театральный деятель Бертольд Брехт очень красиво сказал: «Все виды искусства служат величайшему искусству – искусству жить на земле». Вопросы искусства, его существования, сущности можно рассматривать как особый тип мышления в рамках эстетики философии. Философия искусства ставит вопрос о соотношении искусства и философии. Немецкий философ М. Хайдеггер – крупнейший мыслитель XX века, в своих взглядах оценивающий искусство как «спаситель» нашего утомленного мышления [1]. Философия искусства включает в себя эстетику. Сторонники сухого закона в своих исследованиях размышляли философски и говорили, что каждый вид искусства раскрывает не только чисто эстетические задачи, но и задачи, выходящие за рамки эстетики. Таким образом, это стало философией, они доказали, что искусство может размышлять об источнике творения или существования, ставить вопросы, связанные с философией.

О значении искусства в жизни общества свидетельствуют также решения и указы Президента Узбекистана Ш. Мирзиёева, направленные на развитие искусства и культуры [2]. В том числе: совершенствование деятельности музеев и театров, охрана материального культурного наследия и археологических объектов, создание благоприятных условий для деятельности учреждений культуры и искусства, театров, музеев, художественных коллективов, центров культуры и общественного отдыха, парков культуры и отдыха путем создания, дальнейшего развитие искусства узбекского национального танца и хореографии, регулярное привлечение молодежи в театры и музеи, на концерты, знакомство с лучшими образцами узбекской и мировой культуры. Разработка программы мероприятий, направленных на дальнейшее повышение духовно-этического, эстетического вкуса и культурного уровня, в том числе: совершенствование деятельности музеев и театров, охрана материального культурного наследия и археологических объектов, учреждений культуры и искусства, театров, музеев. искусство создание благоприятных условий для деятельности громад, культурно-общественных домов отдыха, культурно-оздоровительных парков, дальнейшее развитие искусства узбекского национального танца и хореографии, молодежь в театрах и музеях, концерты разработка программы мер, направленных на дальнейшее повышение их духовно-этического, эстетического вкуса и культурного уровня путем регулярного привлечения их к своим выступлениям, ознакомления с лучшими образцами узбекской и мировой культуры.

Также, Президент выдвинул важные инициативы в сфере духовности и просветительства по 9 направлениям, в которых Президент подчеркнул следующее: открытие духовно-просветительских центров, развитие театрального искусства; создать единый культурный центр со сценическим залом, библиотекой, кинозалом и клубными помещениями, создать школы, продолжающие такие традиции, как макам, большое пение, бакшейк, атлас и адас, гончарное и ювелирное дело; поддерживается развитие музыкального и танцевального искусства; принятие семилетней программы совершенствования деятельности музеев; развитие кино, изобразительного и прикладного искусства и культуры чтения; создание портала «Узбекская культура» и развитие интернет-литературы [4].

В Указе Президента о мерах по дальнейшему повышению роли и влияния культуры и искусства в жизни общества также говорится о реставрации музеев и предметов искусства с точки зрения культуры и искусства, об организации проведения Международной арт-конференции «Статус», Международного фестиваля искусства дарения, Международного музыкального фестиваля «Шарк тароналари», Международного фольклорного фестиваля «Великий шелковый путь», Международного фестиваля «Магия танца», развивать уникальные образцы и традиции узбекского классического и народного искусства [5].

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ЛИТЕРАТУР

Хайдеггер, М. Исток художественного творения. — М.: Академический проект, 2008. — ISBN 978-5-8291-1040-6.

Sh.Mirziyoyev.22.12.2023. Respublika Ma'naviyat va ma'rifat kengashining kengaytirilgan yig'ilishi.

Sh.Mirziyoyev.28.05.2020 . Madaniyat va san'at sohasining jamiyat hayotidagi o'rni va ta'sirini yana-da oshirish chora-tadbirlari to'g'risida.

ОСОБЕННОСТИ ИНФИНИТИВА В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Автор: Калонova Зилола Аминовна¹

Аффилиация: Преподаватель русского языка кафедры «Иностранных языков» Международного университета Нордик¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14442586>

АННОТАЦИЯ

В работе исследованию инфинитива, как зависимого, так и независимого, его морфологических особенностей и синтаксической роли в предложении посвящено немало работ, и это обусловлено тем, что, «инфинитив, в силу своей способности сочетаться со многими грамматическими категориями, выражать модальные и экспрессивные значения и выполнять различную синтаксическую роль в предложении, имеет большое значение в современном русском литературном языке» [Метлина 1953, С. 2]. Лингвисты отмечают необычность инфинитива на фоне других глагольных форм. Так, О.С. Ахманова подчеркивает, что неопределенная форма глагола, хотя и входит в состав глагольной парадигмы на равных правах со всеми другими формами, всегда выступает как наиболее «лексически свободная» форма, как наиболее «чистый» представитель лексического значения [Ахманова 1957, С. 108]. При изучении инфинитива возникает целый комплекс вопросов, касающихся его происхождения, сущности, его места в системе частей речи, синтаксической функции в предложении, конструктивных возможностей и сочетаемости с другими частями речи. Вопрос о происхождении инфинитива интересовал многих лингвистов.

Ключевые слова: работа, исследование, инфинитив, зависимый, морфологический.

Доказано, что инфинитив представляет собой форму дательного или местного падежа имени существительного с отвлеченным значением, а суффикс инфинитива -ти представляет собой окончание соответствующей падежной формы имени существительного с основой на */. Однако интересующий нас обстоятельственный инфинитив цели восходит не к древнему инфинитиву, а к другой глагольной форме - супину, достигательному наклонению, «форме, параллельной инфинитиву», по определению Л.А. Булаховского [Булаховский 1950, С. 202]. Именно данная форма употреблялась при глаголах движения для обозначения цели. Древний супин происходил из винительного падежа отглагольного существительного и поэтому имел не именное, а отглагольное управление и сочетался с существительными не в винительном, а в родительном падеже. Постепенно, как отмечает И.Я. Сахаров, «супин растворился в инфинитиве на основе общности их синтаксических функций, первоначально реализовывавшихся при разных глаголах. Утрата четких границ между группой глаголов, с которыми сочетался инфинитив цели, и группой, с которой был соотносителен супин, привела к смешению употребления и форм инфинитива и супина. Будучи функционально более богатым, инфинитив поглотил супин» [Сахаров 1962, С. 74-75].

Изучение супина имеет давнюю традицию. Еще А.Х. Востоков исследовал супин и называл его особым видом неопределенного наклонения - инфинитива. Он писал: «Неопределенное наклонение в древнем славянском языке принимало двоякое окончание, смотря по сопровождающим оное личным глаголам. Когда личный глагол (изъявительного или повелительного наклонения) означает намерение или мысленное устремление к делу, начатие или прекращение оного, одним словом, нахождение дела под рукою, прикосновение к оному,

умственное или физическое, тогда неопределенное наклонение имело употребительное и в позднейшем языке окончание -ти, -щи (в русском изменившееся на -ть, -чь). Когда же личный глагол означает шествие, течение, послание, пускание, ведение на какое-либо дело, одним словом, достижение к оному, тогда неопределенное наклонение оканчивалось на -ть, -щъ» [Востоков, 1820]. Именно окончания -ть, -щъ соответствовали в древнерусском языке особой глагольной форме - супину, который «был именно выразителем финальных отношений и являлся в зависимости преимущественно от глаголов, означающих движение» [Востоков 1833, С. 392]. Характеризуя язык «Остромирова Евангеля», Востоков определяет назначение в языке супина и указывает, после каких глаголов он мог употребляться, особо останавливаясь на различии между супином и инфинитивом. Он предлагает называть инфинитив «неопределенным присущего или подручного действия (то есть действия, находящегося под рукою или подлежащего совершению), или короче, неопределенным совершительным» [Востоков 1820, С. 28], а супин - неопределенным достигательным [там же, С. 28].

Постепенно с развитием языка стала происходить замена супина на -ть формой инфинитива на -ть в связи с тем, что ограниченное назначение супина постепенно растворилось в более разнообразных функциях инфинитива; к тому же для выражения цели при глаголах движения супин употреблялся не исключительно, а наряду с формой на -ть. Как отмечает Л.А. Булаховский, «исчезать супины начинают в русском, по свидетельству памятников, уже с XI века (Остромирово Евангеле), но даже в грамотах они еще встречаются до XIV века» [Булаховский 1950, С. 202].

Рассуждения о достигательном наклонении (супине) находим и у Ф.И. Буслаева, который также отмечает, что оно очень рано стало заменяться неопределенным наклонением, то есть инфинитивом, о котором лингвист писал: «Употребление неопределенного наклонения развивается в языках с течением времени в ущерб другим формам глагола. Таким образом, вместе с утратой флексий и господством отвлеченного выражения, в новейших языках возникает естественная потребность в неизменяемой и отвлеченной форме неопределенного наклонения» [Буслаев 1881, С. 28].

В связи с тем, что супин растворился в инфинитиве, целевые функции супина при глаголах движения также стал выполнять инфинитив, что еще более выделило и без того оригинальную глагольную форму. Еще М.В. Ломоносов отмечал ее индивидуальность, рассматривая ее в своей «Грамматике» как отдельное, особое, неокончателное наклонение: «Наклонения суть три: изъявительное, повелительное, неокончателное: писать, принести, читать» [Ломоносов 1755, пар. 262].

На особенности функционирования в высказывании зависимого инфинитива одним из первых обращает внимание А.А. Потебня. В его трудах находим рассуждения о специфическом дне зависимого инфинитива синтаксической функции, которой ученый отводит «роль второстепенного сказуемого (при субъектном значении инфинитива) и второстепенного в области дополнения сказуемого - в объектном значении его» [Потебня 1958, С. 341].

В.А. Богородицкий так же, как и Потебня, различает субъективный (хочу, желаю) и объективный (прошу, заставляя) инфинитивы, но синтаксическую роль инфинитивных форм в предложении он не обсуждает [см.: Богородицкий 1904, С. 169].

Д.Н. Овсяннико-Куликовский считает, что инфинитив является только сказуемым, потому что он не может обозначать предмета, быть в предложении объектом, а, следовательно, и дополнением: «Раз мы приняли, что инфинитив есть глагол, то этим самым признали его способность, его призвание быть сказуемым» [Овсяннико-Куликовский 1912а, С. 89].

Проблема синтаксического функционирования инфинитива в дальнейшем рассматривалась неоднократно [см.: Бадалбейли 1975, Белевицкая-Хализева 1959, Богданов 1980, Бондаренко 1979, 1981, Бондаренко 1988, Брицын 1990, Виноградов 1950, 1975а, 1975б, Воинова 1966, Дибров 1959.

Из трудов А.А. Шахматова по современному русскому языку 1952, Лекант 1976, Малаховский 1924, Метлина 1953, Моисеев 1952, Москвин 1993, Петерсон 1923, 1941, Сахаров 1962, Тимофеев 1950, Чиликина 1965, Чыонг 1978 и др.]. Многие лингвисты уделяли внимание зависимому положению инфинитива. А.М. Пешковский, рассуждая о зависимом инфинитиве при глаголах любой семантики, предлагает называть его второстепенным (зависимым) сказуемым [Пешковский 1939, С. 312-315]. А.А. Шахматов также интересуется функцией зависимого инфинитива в предложении. Он дает инфинитиву наименование дополнительного глагольного члена. Характеризуя конкретные случаи употребления «дополнительного глагольного члена», он указывает на специфические особенности его функционирования: «Мы различаем употребление инфинитива после глаголов переходных (на месте прямого дополнения) и употребление инфинитива после глаголов непереходных. В последней функции инфинитива выделяется его употребление после глаголов движения: инфинитив восходит здесь к достигаемому наклонению (супину)» [Шахматов 1941, С. 462]. Вслед за Потебней Шахматов различает субъективное употребление инфинитива (инфинитив вызывает представление о производителе действия) и объективное (инфинитив имеет значение объекта).

В последующем лингвисты также по-разному оценивали возможности инфинитива выполнять в предложении различные синтаксические функции. Однако большинство признает за инфинитивом способность выступать в роли всех членов предложения. Исследователи учитывают, как происхождение инфинитива, так и его нынешнюю морфологическую принадлежность, отмечая, что «глагольный характер инфинитива выражается в том, что он может быть компонентом сложных глагольных или именных сказуемых, а именной характер - в том, что он способен выполнять функции несогласованного определения, обстоятельства цели и т.д.; то есть функции, которые обычно выполняют существительные». В работах, посвященных анализу общей специфики синтаксической роли инфинитива, его функции делятся на зависимые и независимые. При этом «независимыми считаются функции подлежащего и сказуемого двусоставного предложения, и вершины односоставного, а зависимые именуют терминами второстепенных членов: определения, дополнения, обстоятельства».

На наш взгляд, невозможно говорить о полном тождестве инфинитивных синтаксических конструкций (имеющих значение, в частности, обстоятельства и дополнения) и синонимичных им именных, где в роли второстепенных членов выступают существительные, местоимения и наречия. Этим, очевидно, следует объяснять достаточно узкие, по сравнению с именами, возможности функционирования инфинитива в роли дополнения или обстоятельства. В частности, при выражении инфинитивом обстоятельственных отношений речь идет лишь о целевой семантике инфинитива, хотя иногда в подобных сочетаниях он может указывать на направление действия и иметь, следовательно, локальное значение [см. об этом: Ермакова 1955, Сахаров 1962].

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ЛИТЕРАТУР

Метлина 1953 - Метлина Н.А. Независимый и зависимый инфинитив и его синтаксическая роль в предложении современного русского литературного языка: Дис. ...канд. филол. наук. – М., 1953 – С. 2.

Ахманова 1957 – Ахманова О.С. Очерки по общей и русской физиологии. – М., 1957 – С. 108.

Булаховский 1950 – Булаховский Л.А. Исторический комментарий к русскому литературному языку. – Киев, 1950 – С. 202

Сахаров 1962 – Сахаров И.Я. Инфинитив как обстоятельство (к постановке вопроса) // Вопросы современного исторического синтаксиса русского языка: Ученые записки ЛГПУ им. Герцена – Т. 225. – Л., 1962 – С. 74-75.

Востоков 1833 – Востоков А.Х. Русская грамматика, - Петербург, 1973 – С. 392

Востоков 1820 – Востоков А.Х. Рассуждение о славянском языке // Труды общества любителей российской словесности. – Спб, 1820 – С. 28

Буслаев 1881 – Буслаев Ф.И. Опыт исторической грамматики русского языка – М., 1881 – С. 28

Овсянико-Куликовский 1912а – Овсянико-Куликовский Д.Н. Практический курс синтаксиса русского языка. – М., 1912 – С. 89.

Бадалбейли 1975 – Бадалбейли Р.Ш. Глагольно-инфинитивные сочетания в современном русском языке: Дис., ...канд. филол. наук. – Баку, 1975

Пешковский 1939 – Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении. – М., 1939 – С. 312-315.

Шахматов 1941 – Шахматов А.А. Синтаксис русского языка. – Л., 1941 – С. 462.

РОЛЬ ДИДАКТИЧЕСКИХ ИГР ПРИ ИЗУЧЕНИИ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ

Автор: Камолова Мадина Ильхомовна¹, Ткачёва Анастасия Александровна²

Аффилиация: магистрант СамГИИЯ¹, доцент СамГИИЯ, к.ф.н.²

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14442679>

АННОТАЦИЯ

Научная статья исследует роль дидактических игр при изучении иностранных языков. В статье рассматривается теоретический фундамент использования игр в образовательном процессе, а также представлены практические рекомендации и результаты исследования, подтверждающие эффективность данного метода. Данная научная статья обосновывает и исследует роль дидактических игр в образовательном процессе.

Ключевые слова: дидактические игры, лингвистика, методы, эффективность игр, образовательный процесс.

Цель статьи заключается в рассмотрении игры в качестве деятельности, направленной на улучшение взаимоотношений между людьми, на то, чтобы сделать их более дружелюбными или для релаксации, что, собственно, и входит в функции игры.

Игры представляют собой набор инструментов и приемов, обогащающих мотивацию учащихся. Их педагогический вклад трансформирует идеи и концепции, формируя деятельность, позволяющую развивать обучение с помощью дидактических средств, включающих игровые инструменты.

К основным видам дидактических игр относятся интеллектуальные, подвижные и смешанные игры. Эти игры помогают участникам развивать умственно-физические, морально-психологические, эстетические, художественно-предпринимательские, трудовые и другие навыки. В процессе обучения используются преимущественно дидактические игры, показывающие мотивацию учащихся к обучению и их склонность к профессии, повышающей их способности и интересы в различных направлениях. Дидактические игры делятся на теоретические, практические, физические, ролевые и другие виды. В настоящее время компьютерные дидактические игры используются очень часто и занимают особую позицию в обучении.

Согласно теории общих игр, при классификации всех существующих видов игр их используют как конструктивные, дидактические, спортивно-военные игры с функциональной тематикой. Среди них особое место занимают дидактические игры благодаря возможности реализации обучающих задач. Игры являются основной формой деятельности детей дошкольного возраста, учеников и студентов. Это стало основой для проведения исследований педагогов и психологов по изучению и дальнейшему повышению воспитательной ценности игр в этом возрасте. В результате в начале 60-х годов прошлого века деловые игры стали использовать в США, а затем и в других странах Запада. Исследователи деловых игр подчеркнули, что этот метод является одним из наиболее эффективных и экономически выгодных образовательных методов.

Так, например, мозговой штурм — еще один вид дидактических игр — впервые был предложен в 1939 году А.Ф. Осборном. Этот метод называется банком идей [1.с. 26-27]

Доказано, что дидактическая игра - это не просто игра, она включает в себя цели, стратегии и определенное время, в течение которого учащиеся могут научиться играть, стратегии. Так у учащихся развивается способность к языку, поскольку они погружаются в мир общения в увлекательной форме, что с течением времени позволяет им развивать языковые навыки. Игра - это вход в мир воображения. Играя, человек переживает моменты волшебства и тайны. Когда человек играет, он имеет в своем распоряжении все возможности удивлять, фантазировать, исследовать, использовать иллюзию, утверждая, что игра тесно связана с волшебством. [2.с.10]

Дидактические игры не только способствует приобретению знаний и выработке умений, но и способствует достижению предметной мотивации. [3.с. 266-267]

Для изучения любого иностранного языка первым делом надо определить время для занятия и срок. После идти к этой цели. Настоящее время для изучения языков много материалов, но выбрать одно что-то стало глобальной проблемой многих. Не все изучающие понимают, что главная суть не в материале, а в его подаче. Вот именно в таких случаях использование дидактических игр не заставит ждать результата, так как интенсивное занятие и ещё использование игр и программу как iSpring QuizMaker помогут быстрее добиться цели.

Основные требования к учебной игре можно выразить в следующем [4.с.126]

- основывается на свободном творчестве и самостоятельной деятельности обучающихся;
- вызывает у них положительные эмоции;
- включает соревновательный элемент между командами или отдельными участниками;
- включает в себя следующие этапы: мотивационный (создание игровой ситуации), ориентационный (постановка целей игры), содержательно-операционный (правила игры, игровые действия), ценностно-волевой (игровое состояние), оценочный (результат игры).

Стоит отметить, что эффективными игры будут только в случае их подготовленности (что включает также необходимость апробации на ряде групп, систематическом дополнении и изменении предполагаемого материала и проблем, обновлении и актуализации). Кроме того, успешность применения данного метода обучения для решения образовательных проблем зависит и от системности проведения игр в рамках изучения дисциплины.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ЛИТЕРАТУР

- Blasco, M. (2006). Abriendo el Juego. El juego es una experiencia humana y humanizadora. Filiberto López Gabriel, “Juego didáctico y desarrollo del lenguaje” enero de 2014
- Ибрагимова, М. Ш. Роль дидактической игры в преподавании русского языка / М. Ш. Ибрагимова, Ф. Ф. Фазлиддинова. — Текст: непосредственный // Молодой ученый. — 2020. — № 30 (320). — С. 266-267. — URL: <https://moluch.ru/archive/320/72880/> (дата обращения: 07.11.2023).
- Арстанов М. Ж., Хайдаров Ж. С. Принципы игровой деятельности // Современная высшая школа. — 1982. — № 1. — С. 126

АДАМНЫҢ ЖЕКЕ БАСЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫНДА ШЫҒАРМАШЫЛЫҚТЫҢ АЛАТЫН ОРНЫ

Muallif: Джамашова Г.А. ¹, Барахова Р.К. ², Арипбаева Л.Ш. ³, Мурзабаева М.А. ⁴

Affilyatsiya: Шымкент университеті, Қазақстан Республикасы, Шымкент қ. ^{1,2}

М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Қазақстан Республикасы, Шымкент қ. ³,
Орта Азия инновациялық университеті. Қазақстан Республикасы, Шымкент қ. ⁴

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14442819>

Қазіргі қоғам жеке адамнан прогрессивті ойлай алатын белсенді әрекетті, жан-жақты болуды талап етеді. Өйткені адамның қоғамда алатын орны, қазіргісі, болашағы үнемі толғандыратын мәселелер қатарына жатады. Бұл қоғамның дамуымен тікелей байланысты. Қазақстан Республикасында орта білімді дамыту тұжырымдамасы білім беру мекемелерінің ең негізгі мақсаты: дүниетанымдық, құзырлық, шығармашылық деп атап көрсетеді. Қоғамда “орындаушы” адамнан гөрі “шығармашыл” адамға деген сұраныстың көп екендігін қазіргі өмір талабы дәлелдеп отыр.

“Шығармашылық” сөзінің төркіні “шығару”, “ойлап табу” дегенге саяды. Демек жаңа нәрсе ойлап табу, сол арқылы жетістікке қол жеткізу деп түсіну керек. Философиялық сөздікте “шығармашылық-қайталанбайтын, тарихи қоғамдық мәні бар, жоғары сападағы жаңалық ашатын іс-әрекет” деп түсіндіріледі.

Шығармашылық қабілет бүкіл тіршілік көзі. Адам баласының сөйлей бастаған кезінен бастап бүгінгі күнге дейінгі жеткен жетістіктері шығармашылықтың нәтижесі.

Баланың шығармашылық қабілетін дамытудың жолдарын, құралдарын анықтау психология мен педагогика ғылымдарында өте ертеден зерттеліп келеді. Шығармашылық әлемдік мәдениеттің барлық дәуіріндегі ойшылдардың назарында болғандығын “шығармашылық теориясын” жасауға деген көптеген ізденістерден байқауға болады. Сондықтан шығармашылық педагогикасының негізгі мақсаты – бүгінгі күн талаптарынан туындаған, озық қоғамға лайықты жаңа сапа, рухани сана қалыптастыру және дамытуда тың жолдар мен соны шешімдер іздестіру болып табылады.

Көтеріліп отырған мәселе туралы жазылған ойлар, тұжырымдамалар, көзқарастар, еңбектер баршылық. Бұл ежелден-ақ ұлы ойшылдарымыз: Жүсіп Баласағұн, әл-Фараби, Абайды ерекше толғандырған. Сондықтан ұлы ойшылдар өз еңбектерінде адамның жеке басын, дарындылығын, шығармашылық қабілеттерін дамытуды үнемі көтеріп отырған.

И.И.Павловтың жоғарғы жүйке жүйесінің типтері туралы ілімінде адам қабілетінің өзіндік ерекшеліктеріне байланысты екендігі айтылады.

Көрнекті педагогтар К.Д.Ушинский, Ы.Алтынсарин, А.С.Макаренконың шығармаларында қабілеттерді дамытудың жолдары қарастырылса, оқушы шығармашылығына бағыт-бағдар беруді ең алғаш білім мазмұнына енгізген Мағжан Жұмабаев болатын.

Кеңестік психологтар мен ғалымдар Л.С.Выготский, С.Л.Рубинштейн, А.Г.Ананьев, А.Н.Леонтьев, В.В.Давыдов, Л.В.Занков, В.А.Крутецкий, Б.М.Тепловтың өз республикамыздағы көрнекті ғалымдар Т.Тәжібаев, М.М.Мұханов, Ж.М.Әбділдин, Қ.Б.Жарықбаев, Т.С.Сабыровтың еңбектерін жеке тұлғаны дамыту мәселесінің теориясы және практикасының алтын қоры деп білеміз.

Шығармашылық қабілет жайындағы жазылған ойларды, тұжырымдама-ларды, еңбектерді талдай келе, адам бойындағы табиғи мүмкіндіктер болады, олар тек белгілі бір әлеуметтік жағдайларда байқалып, әрі қарай дамиды, әр адам басқа адамнан табиғи психологиялық жағынан ерекшеленеді деген қорытындыға келеміз.

Оқушылардың шығармашылық қабілетін танып білу, дамыту үшін:

1) балалардың қабілет деңгейі, құрылымы әр алуан болатынын ескеру керек, оны анықтауға психологиялық тестілер, зерттеу, бақылау, дамыту жұмыстары көмектеседі;

2) әр адамда қабілеттің бірнеше түрі болатынын ескере отырып, баланың жетекші қабілетін анықтап, арнаулы жаттығу жұмыстарын жүргізе білген жөн.

Қазіргі кезеңдегі қоғамның жедел дамуы ғылым мен техниканың да-муымен байланысты болса, ал болашақта ғылым мен техниканы, өндірісті дамытатын бүгінгі мектеп оқушылары. Сондықтан, мектеп оқушылары үлкен жауапкершілік пен білімдарлықты қажет етеді. Оқушылардың өз-өзіне сенімін арттыру, олардың шығармашылығын дамыту, өтілетін сабақтың оқу-материалын терең ұғына білуге баулу - мұғалімнің педагогикалық шеберлігіне де байланысты.

Осы талаптардың орынды атқарылуында ғана оқушыда шығармашылық қабілет дами түсіп, оқушының оқуға, білімге деген құштарлығы дамып отырады. Оқушы құлшынысын ұдайы дамытып әрбір өтетін сабағын жаңаша ұйымдастырып біліп, оқытудың озық әдіс-тәсілдерін қолдана білгенде ғана оқушының шығармашылық қабілеті дами түседі.

Мұғалім өзінің сабағын шығармашылықпен ұйымдастырып, өтілетін сабақтары оқушыларды шығармашылыққа ұмтылуын тудыратындай сұрақтар қамтылып өтілуі тиіс. Мұғалім өтілетін сабақтың тақырыбына сәйкес алдын ала жоспарланған сұрақтармен оқушы ынтасын, зейінін, ой-қиялын дамытуға сеп-тігін тигізетіндей болуы керек. Олай болса өтілетін сабақтарда тапсырмалар-дың жауабын табуда, орындауда қойылған сұрақтарға жауабын беруде ой таласын жасау, танымдық ойындар ұйымдастыру т.б.

Ұстаз еңбегі оқушы білімімен өлшенеді десек, ұстаз еңбегінің күрделілігі әрбір оқушы жүрегіне жол таба білуінде. Әрбір баланың бойындағы қабілетті дамыту арқылы өзін, өмірді, әлемді танып білуге, қоғам алдындағы жауапкер-шілік қасиеттерін сезіндіре білуінде жатыр.

Ол үшін ұстаз бойында мынадай қасиеттер болуы керек: мұғалім өз шә-кіртінің басқаға ұқсамайтын қасиеттерін аша білуі; мұғалім, ой-өрісі кең, жан-жақты білімдар, өз мамандығының шебері болуы керек; мұғалім үздіксіз өз білімін шыңдай түсуі қажет.

Ал ұстаз шәкіртінен мына төмендегідей қасиеттерді күте білуі керек: оқушы ой-жүйесі өзінің біліміне берік болуы тиіс; оқушыда сабаққа деген құлшыныс тұрақты болғаны жөн; оқушы білімі, талғамы, барлық пәнге дұрыс көзқараста болған жөн; оқушы білімінің тереңдігі пән аралас байланысты болғаны тиімді.

Шығармашылық дегеніміз – адамның өмір шындығында өзін-өзі тануға ұмтылуы, ізденуі. Ұзақ жылдар бойы шығармашылық барлық адамның қо-лынан келе бермейді деп қарастырылып келсе, қазіргі ғылым жетістіктері бо-йынша белгілі бір шарттар орындалған жағдайда кез-келген баланы шығарма-шылыққа бейімдеуге болатыны көп айтылуда. Кез келген баланың қандай да бір нәрсеге бейімі болады. Бейімдік оянып келе жатқан қабілеттің алғашқы белгісі.

Оқушының өз болмысын тануға көмектесіп, қабілетін ояту, жаңа рухани күш беру білімнің ең маңызды мақсаты болып табылады. Оқушыларды шығармашылық жұмысқа баулып, олардың белсенділіктерін, қызығушылығын арттыра түсу үшін, шығармашылық қабілеттерін сабақта және сабақтан тыс уақытта дамытуда әр түрлі әдіс-тәсілдерді қолдануға болады. Олар мынадай: тақырыпты мазмұнына қарай жинақтау; арнаулы бір тақырыпта пікірталас тудыру; логикалық ойлауын дамытатын ойындармен берілген тапсырмаларды шешу (анаграмма, сөзжұмбақ, құрастырмалы ойындар, т.б.); белірген тапсыр-маны түрлендіру бағытындағы жұмыс (кері есеп құрастыру, мәтін мазмұнын өңдеу, шығарма, шағын әңгіме мәтінін құру, және т.б.); әңгіменің

ұқсастығын салыс-тыру, бөліктерге бөлу, ат қойғызу; қиялдау арқылы сурет салғызу, рөлге бөліп оқыту; ұнатқан кейіпкеріне мінездеме беру; ой шапшандығын, сөз байлығын дамытуда өлең шумақтарын құрастыру; мәтін, ертегі, әңгімені өз бетінше аяқтау;

Ал сабақтан тыс уақытта оқушылардың шығармашылық қабілетін дамытудың жұмыс түрлері: мұражайға апару, әр түрлі кездесулер өткізу, әр түрлі тақырыптарда пікірталастар өткізіп, алған әсерлері бойынша шығарма жазу, балаларға арналған журнал жаздырып оны сабақ кезінде үнемі пайдалану, әрбір оқылып отырған шығармалардың авторлары туралы толық мағлұмат жинау, реферат жазу. Осындай жұмыстарды үнемі жүргізу оқушыларды шығарма-шылыққа баулуға, шәкірт бойындағы қабілет көзін ашып, тілін байыптауға, қиялын ұштауға, өз бетінше ізденуге зор әсерін тигізеді.

Сонымен, бала бойындағы дарындылықты тану, оның шығармашылық қабілетін дамыту біздің қазіргі тандағы негізгі міндеттеріміздің бірі. Өйткені, егемен еліміздің дүние жүзі елдерімен терезесі тең болуы үшін оның негізгі тұтқасын ұстайтын, дүние әлемін шарлайтын біздің дарынды да қабілетті ұландарымыз. Халқымыз “Басында бұлағы бар өзен ұзақ ағады” - деп бекер айтпаған.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

Қазтуғанова А.Ж. «Ұлы даланың көне сарындары». – Алматы; «Brand Book», 2019. – 752 б.

Орлова А.О., Кушаков А.Н., Зорин В.В., Худатова З.А. Музыкальное искусство в структуре современных образовательных технологий. // Сфера знаний в вопросах культуры, науки и образования: Сборник научных трудов. – Казань, 2018. – с.37-40.

Торопова А.В. Музыкальная психология музыкального образования // Учеб-ник. – Москва, 2018.

Керімбаева М.С. «Ұлттық мәдениетті қалыптастырудағы мектептің қызметі». Астана, 2008 ж.

Балабеков Е. Қазақтың музыкалық фольклоры: Оқу құралы. – Алматы, 2006. – 157 б.

Қасқабасов С. «Қазақ музыкасының антологиясы» 5 том., 2010.

Заволжанская И.Ю. Обучение игре по слуху как проблема музыкальной педагогики: история и современность. Управление социально-экономическими системами; проблемы, закономерности, перспективы. Монография. – Пенза, 2017. – с.229-237.

Күзембаева С., Егінбаева Т. Қазақ музыкасы тарихынан лекциялар. –Алматы, «Таймас» баспа үйі, 2005.

Ташкенбаева С. Эстетикалық тәрбиенің мәні мен мағынасы. – Алматы, 2005.

Құрманбекова Ж. Эстетикалық тәрбие берудің кейбір жолдары. – Алматы, 2007.

Қазақ өнерінің тарихы. 3-томдық. (Орта ғасырлар дәуірі. 2-ші том) – Алматы, Өнер, 2007. - 392 б.

Аринова Г.К. Жаңа мектепте тәрбие жұмысын ұйымдастырудың кейбір мәселелері. «Жаңа мектеп» №2, 2010.

Әбенбаев С. «Тәрбие теориясы мен әдістемесі», Алматы, 2004.

Бонфельд М.Ш. – «Введение в музыкознание», Москва, 2001.

Губашева С.Г. «Тәрбие жұмысының әдістемесі», Алматы, 2004.

ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ В РАЗВИТИИ МОЛОДЕЖИ ЧЕРЕЗ МУЗЫКОТЕРАПИЮ: НОВЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Автор: Нажметдинова М.М.¹

Аффилиация: Fergana State University r.Fergana, Republic Uzbekistan ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14442955>

АННОТАЦИЯ

Искусственный интеллект (ИИ) активно внедряется в различные области, включая здравоохранение, образование и психологическую помощь. Одной из перспективных сфер является использование ИИ в музыкотерапии, что открывает новые возможности для развития молодежи.

Ключевые слова: искусственный интеллект, музыкотерапия, молодежь, психоэмоциональное здоровье, персонализация терапии, стресс, депрессия, инновации в психотерапии, новые технологии в здравоохранении.

В последние годы искусственный интеллект (ИИ) находит все большее применение в различных сферах жизни, включая образование, здравоохранение и психологическую помощь. Одной из интересных и перспективных областей является использование ИИ в музыкотерапии, особенно в работе с молодежью. Музыкотерапия уже давно зарекомендовала себя как эффективный метод лечения и поддержания психоэмоционального состояния, а технологии ИИ открывают новые возможности для ее развития.

Потенциал ИИ в музыкотерапии. ИИ позволяет значительно улучшить процессы диагностики и индивидуализации лечения в музыкотерапии. Использование алгоритмов для анализа музыкальных предпочтений и эмоциональных реакций на музыку может значительно повысить эффективность терапии, особенно в контексте молодежной аудитории.

Преимущества ИИ в музыкотерапии:

анализ эмоциональных реакций: С помощью алгоритмов машинного обучения можно отслеживать и анализировать эмоциональные реакции пациента на музыку в реальном времени. Это позволяет более точно подбирать музыкальные композиции, способствующие улучшению состояния;

персонализация подхода: ИИ может учитывать индивидуальные предпочтения и особенности личности, что делает терапию более целенаправленной. Программы, работающие на базе ИИ, могут анализировать поведение и предпочтения молодого человека, а затем адаптировать музыкальные сессии, чтобы они максимально соответствовали его потребностям.

Интерактивные музыкальные сессии: Использование виртуальных инструментов и музыки, создаваемой в реальном времени, помогает вовлечь молодежь в терапевтический процесс. Это может включать как активное создание музыки с использованием синтезаторов, так и пассивное восприятие заранее выбранных музыкальных произведений.

Анализ и коррекция психоэмоционального состояния: ИИ способен мониторить и помогать в отслеживании психоэмоционального состояния участников. Системы могут определять уровень стресса, тревоги или депрессии и предлагать адаптивные изменения в музыкальных сессиях для улучшения самочувствия.

Новые возможности для молодежи. Для молодежи, особенно в условиях современного мира с его быстрыми темпами жизни, стресса и психологического давления, музыкотерапия, поддерживаемая ИИ, может стать важным инструментом для самовыражения, самопознания и психоэмоциональной стабилизации.

Развитие креативных навыков: ИИ может использоваться для создания музыкальных приложений, которые не только позволяют молодежи расслабляться, но и развивают их музыкальные способности. Виртуальные инструменты и системы, которые помогают создавать музыку, могут быть полезными для самовыражения.

Предотвращение психологических расстройств: Вмешательство ИИ в начальной стадии стресса или депрессии может помочь предотвратить развитие более серьезных психологических расстройств. Алгоритмы ИИ могут на ранних этапах определить признаки стресса и предложить соответствующие музыкальные решения.

Доступность и удобство: Благодаря использованию мобильных приложений и онлайн-платформ, молодежь может получить доступ к музыкотерапии в любой момент, что особенно важно в условиях ограниченного доступа к традиционным психологическим услугам.

Перспективы и вызовы. Несмотря на обещающие возможности ИИ в музыкотерапии, существует несколько вызовов и ограничений, с которыми сталкивается эта технология:

Этические вопросы: Использование ИИ в терапии связано с вопросами конфиденциальности данных и моральной ответственности за предлагаемые рекомендации. Как будут защищены личные данные молодежи, кто несет ответственность за результаты терапии, и насколько могут быть точными рекомендации ИИ — эти вопросы требуют решения.

Ограниченность интерпретации эмоций: Несмотря на достижения в области анализа эмоций, ИИ пока не может полностью точно интерпретировать все нюансы человеческого эмоционального состояния. Психологические реакции могут быть сложными и многослойными, и искусственный интеллект пока не способен учитывать все факторы.

Необходимость профессионального вмешательства: ИИ может стать полезным инструментом в музыкотерапии, но он не должен заменять профессиональных музыкотерапевтов или психологов. Важно, чтобы специалисты продолжали оказывать поддержку и направлять процесс, особенно в сложных и запущенных случаях.

Заключение. Интеграция ИИ в музыкотерапию представляет собой многообещающее направление, которое может радикально изменить подходы к лечению и психоэмоциональной поддержке молодежи. Новые возможности, открытые технологиями, позволяют значительно улучшить персонализированный подход, повысить доступность терапии и развить креативные способности молодежи. Тем не менее, важно учитывать этические, психологические и технологические вызовы, чтобы ИИ в музыкотерапии стал эффективным и безопасным инструментом.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ЛИТЕРАТУР

Koch S. (2019). The role of music therapy in emotional development. New York: Springer. Это издание рассматривает влияние музыкотерапии на эмоциональное развитие и изучает роль новых технологий, в том числе искусственного интеллекта, в этой области.

Brown S., & Volz, M. (2021). Artificial intelligence in music therapy: New directions. Journal of Music Therapy, 58(3), 234-250. Статья посвящена возможностям искусственного интеллекта в музыкотерапии, с акцентом на использование ИИ для создания персонализированных программ терапии для молодежи.

Thompson M. (2020). AI and creativity: Enhancing music therapy through artificial intelligence. Music & AI, 11(2), 145-161. В данной работе рассматриваются методы

использования искусственного интеллекта для развития творческих способностей в музыкотерапии, а также влияние ИИ на креативность молодежи.

SHASHMAQOM VA AN’ANAVIY IJROCHILIK MADANIYATI

Muallif: O. Amonov ¹

Affilyatsiya: Buxoro psixologiya va xorijiy tillar instituti “Musika ta’limi va san’at” mutaxassisligi I-bosqich magistranti ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14443393>

ANNOTATSIYA

Maqolada milliy musiqa san’atimiz, Shashmaqomning tuzilishi, an’anaviy ijrochilikdagi o’rni, uning tarbiyaviy imkoniyatlari va ijroviy xususiyatlari to’g’risida mulohazalar yuritiladi.

Kalit so’zlar: milliy maqom, o’zlikni anglash, estetik did, ashula va cholg’u bo’limi, musiqiy an’ana, ijrochilik uslubi, musiqiy tayyorgarlik, musiqiy turkumlar.

Milliy ma’naviyatimiz, an’anaviy ijrochilik rivojlanishida milliy maqom alohida ahamiyatga ega. Zero, u milliy musiqa san’atining eng qadimiy va takrorlanmas asarlari sifatida xalq ommasiga keng tarqalgan, uning madaniy hayotida chuqur singib ketgan. Davrlar o’tishi, jamiyat rivojlanishi bilan ushbu san’at turiga, uning an’analariga, ijrochilik xususiyatlariga bo’lgan munosabat, qiziqish hamda e’tibor kuchayib borgan.

Ayniqsa, Mustaqillik yillarida o’zbek milliy maqom san’atining noyob namunalarini o’zlashtirish, ijrochiligini yanada takomillashtirish, keng targ’ib etish, uni asrab avaylash va rivojlantirish, ayniqsa yosh avlod qalbida milliy mumtoz san’atimizga hurmat va e’tibor tuyg’ularini kamol toptirishda O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 17-noyabrdagi “O’zbek milliy maqom san’atini yanada rivojlantirish chora tadbirlari to’g’risida” gi PQ-3391-sonli Qaror muhim ahamiyatga ega bo’ldi. Qarorda “Xalqimiz, xususan yosh avlodni maqom san’ati bilan keng tanishtirish orqali ularda milliy o’zlikni anglash tuyg’usi yuksak badiiy-estetik did va tafakkurni kamol toptirish” vazifasi qo’yildi [1].

“Shashmakom” XVIII asr o’rtalarida Buxoroda saroy kasbiy musiqachilari va musiqashunos olimlari tomonidan Olti maqomdan iborat turkum tarzida ifoda topganligi uchun “Buxoro Shashmakomi”, deb yuritiladi. U professional musiqa namunasi bo’lib, yirik xajmga ega, murakkab tuzilishli, umumiy soni 250 dan ziyod ashula, cholg’u asarlarni o’z ichiga olgan tizimli musiqiy majmuadir [2.248].

Maqomlarning cholg’u bo’limlarida bir xil nom bilan ataladigan cholg’u qismlari bo’lib, ularning ohanglari turlicha bo’lsa-da, doyra usullari bir hildir. Ular Tasnif, Tarje’, Gardun, Muhammad va Saqil nomlari bilan mashhurdir

Buxoro «Shashmaqom»i “Buzruk”, “Rost”, “Navo”, “Dugoh”, “Segoh”, “Iroq” maqomlari o’zining nasr va mushkilot qismlari bilan rivojlangan bo’lsa, Farg’onaning “Chor maqom”i (To’rt maqom), “Dugoh Husayniy” ning yettita yo’li, “Chorgoh”ning oltita ijrochilik yo’li, “Shaxnozi Gulyor”ning oltita ijrochilik yo’li hamda “Bayot” yo’llarining savti va taronalari bilan jilolanib, ijrosi mukammalashib bordi.

Xorazm maqomlarida ham yuqorida ta’kidlangan olti maqom ijrosini alohida uslubiy va o’ziga xos yo’nalishini kuzatish mumkin. Bunda faqat keyinchalik yettinchi maqom sifatida chertim yo’lidagi “Panjgoh” maqomi kiritilgan. Shuning uchun avlod - avlodga o’tib kelgan bebaho musiqiy boyligimiz sanalmish Buxoro, Xorazm va Farg’ona, Toshkent maqomlari, betakror ashula va katta ashulalar singari durdonalar bizga berilgan ulug’ ma’naviy ne’mat sifatida qadrlanadi.

“Buxoro Shashmaqomi” ni idrok etish, o‘rganish, undan zavq, ruhiy kuch-quvvat olish asrlar davomida “ustoz-shogird” an‘anasi asosida amalga oshirib kelingan. Maqom tarixiga oid adabiyotlarda “Makom va maqom yo‘lidagi asarlarni ta‘lim tizimiga kiritish masalasi, ayniqsa jadidlarning diqqat markazida bo‘lgan. Musiqiy - ma‘rifiy faoliyatning namunasi sifatida Abdurauf Fitrat 1921-yil 10-avgustda Buxoro hukumati farmoni bilan 1-Sharq musiqa maktabini tashkil etdi. Bu maktabda bolalarning musiqiy ta‘limi saboklari og‘zaki musiqa-pedagogikasiga mansub-an‘anaviy uslubda olib borilar edi. Musiqa maktabida Ota Jalol, Ota G‘iyos, Domla Halim Ibodov, Usto Shodi, Xoji Abdurahmon kabi ustozlar makom va maqom yo‘lidagi kuy-ashulalarni, ularning usullarini yosh talabalarga o‘rgatishgan.

Millatparvar ajdodlarimiz sa‘y-harakati tufayli milliy maqom san‘atimiz o‘zligini saqlab qoldi, sayqallandi, takomillashib, milliy va umumbashariy qadriyat sifatida o‘z o‘rniga ega bo‘ldi. Asrlar davomida an‘anaviy ijrochilik, san‘ati va madaniyati o‘z milliy yo‘nalishini saqlab qoldi. Bunda atoqli san‘at darg‘alarining mehnati beqiyosdir. Bu haqda turli risola va maqolalar yozilgan, ularning ijodi ilmiy tadqiqot obyekti sifatida maxsus o‘rganilgan. Bunday ishlar yosh avlod ma‘naviy kamolotini o‘ylab qilinayotgan xayrli ishlardan bo‘lib, yoshlarimizni ma‘naviy merosimizni qadrlashga, undan saboq olishga undaydi.

Xullas, “Shashmaqom” an‘anaviy ijrochilik madaniyatining rivoj topishida, ustoz-shogirdlik qadriyatlari asosida ilmu-amaliyotini o‘rganish borasida asrlar davomida maxsus shug‘ullanuvchi mukammal kasbiy musiqa maktablari shakllangan, rivojlangan hamda takomillashib kelgan. Bugungi kunda esa yoshlarimiz xalqni an‘anaviy ijrochilik namunalaridan bahramand etish, ustoz-shogird qadriyatlarini zamonaviy yondashuvlar asosida yanada rivojlantirish muhim vazifalardan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 17-noyabrda “O‘zbekiston milliy maqom san‘atini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” PQ - 3391-sonli qarori “Xalq so‘zi”. 2017. - 18-noyabr.

To‘raev F. Mutribot qalbidan uchgan navolar.-Toshkent. “Navro‘z” nashriyoti 2018.- B 248-249.

Mustafoev B.I. “Buxoro shashmaqomi”—ulkan ma‘naviy xazina:
http://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/8210/5223

Mustafoyev B.I Milliy maqom san'ati ta'limi va ijrochiligida “ustoz–shogird” an'analari.
http://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/12262/7972.

BO‘LAJAK TASVIRIY SAN’AT O‘QITUVCHILARINI KASBIY TAYYORLASHDA INSHOOATLARDAGI TASVIRIY SAN’AT ASARLARIDAN FOYDALANISH USULLARI

Muallif: Rizamuxamedov Raximjon Zakirovich ¹

Affilyatsiya: Kamoliddin Behzod nomidagi Milliy rassomlik va dizayn instituti dotsenti, O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan yoshlar murabbiysi ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14443569>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada bo‘lajak tasviriy san’at o‘qituvchilarini kasbiy tayyorlashda inshooatlardagi tasviriy san’at asarlaridan foydalanish usullarining o‘ziga xos xususiyatlar tahlil etilgan.

Kalit so‘zlar: tasviriy san’at, grafika, qalamtasvir, rangtasvir, kompozitsiya, qadriyatlar, manzara, rassom.

Toshkentda metro kurilishi 1974-1975 yillarda katta quvonchli voqea bo‘lgan edi. Birinchi yo‘nalish hozirgi Buyuk Ipak Yo‘li – Chilonzor yo‘nalishlari orasida, ikkinchi yo‘nalish esa bir oz keyinroq bunyod etildi. Metro bekatlarida tarixiy asarlar bilan boyitish rassomlarga ko‘rsatma berildi. O‘sha davrlarda juda ko‘p O‘zbekistonda taniqli rassomlar o‘zlarining eskizlari bilan qatnashdilar. Olib kelingan va tasiya etilgan eskizlarni va hatto tayyor tasviriy san’at asarlarini “Metroqurilish” tashkilotida tashkil etilgan ijodiy ishlar guruhi ko‘rib berar edi. O‘zbekiston rassomlar uyushmasi va arxitektorlar hamkorligida Toshkent metrosini bezash ishlari samarali tashkil etildi.

Ikkinchi yo‘nalish “Beruniy” metrosi talabar shaxarchasi va temir yo‘l vokzali orqali mashinistlar bekatlari birlashtirdi. O‘sha paytlar besh yillik reja asosida har bir amalga oshiriladigan ishlar belgilanib, olib borilar edi. O‘sha davrlar sho‘rolar partiyasining o‘n oltinchi se‘zdida belgilangan din va diniy xurofat yillari bo‘lgan. Buni haqiqiy “diniy qatag‘on” yillari deb atash mumkin. 1978-1985 yillarda hatto o‘z ota-onasini janazaga borsa, partiyadan uni o‘chirish avjiga chiqqan bir tutqinli yillar edi. Kimdir to‘n (chopon), duppi kiyib, belini bog‘lab, qiyliq bog‘lab marakaga borsa ishdan haydalar edi. Massijlar, kabristonlarni ma‘lum vaqtdan keyin buzish odat tusiga kirgan bir davlar har bir gazeta yoki OAV bir chetiga “Din xalq uchun afyundir” degan shior tantanali ravishda yozib qo‘yilar edi.

Shunday bir davrlarda Respublikada taniqli bo‘lgan, iqtidorli, salohiyatli bo‘lgan juda ko‘p odamlar “nishonda” turar edi. Turli xil uydirmali gaplar bilan yoki “dinni, urf-odat, qadriyat, marosim va an‘analarni”ni ro‘kach ishdan olib tashlash avziga chiqqan bir paytlar edi. Bu siyosat tasviriy, amaliy, mahobatli san’at adabiyot va hatto musiqa ham senzura nazoratidi bo‘lgan bir davrlarda o‘zbek tasiriy san’ati yo‘lboshchilaridan sanalgan, atoqli rassom Chingiz Axmarovni ham chetlab o‘tmadi.

O‘sha davrlar siyosati go‘yo “do‘ppi tor kelsa, boshni olib kelish” zamoni zayli sifatida o‘zbek xalqining bir qator ulug‘ rassomlarini ijodiy faoliyatiga u yoki bu ma’noda o‘zining salbiy tasirini ko‘rsatib qolmasdan chetlab o‘tmasdi. Ilmiy va ijodiy ishlar mavzulari “markaz” bilan kelishilgan holda bajarilar edi. Oddiy katologni chiqarish uchun “Moskva” ruxsatisiz amalga oshirishning mutloqo iloji yo‘q bo‘lgan davr bo‘lib, o‘zbek xalqining ijodiy faoliyati uchun “qora, taqib zamon” sifatida hozir o‘sha mudhish kunlarda yashagan odamlarning qalbida muhirlanib qolgan. Hatto o‘sha davrlar o‘zbek adabiy tili asoschisi, she‘riyat mulku sultoni hisoblangan Alisher Navoiy ijodiga ham katta manaviy ziyon yetkazdi desam ayni haqiqat bo‘ladi.

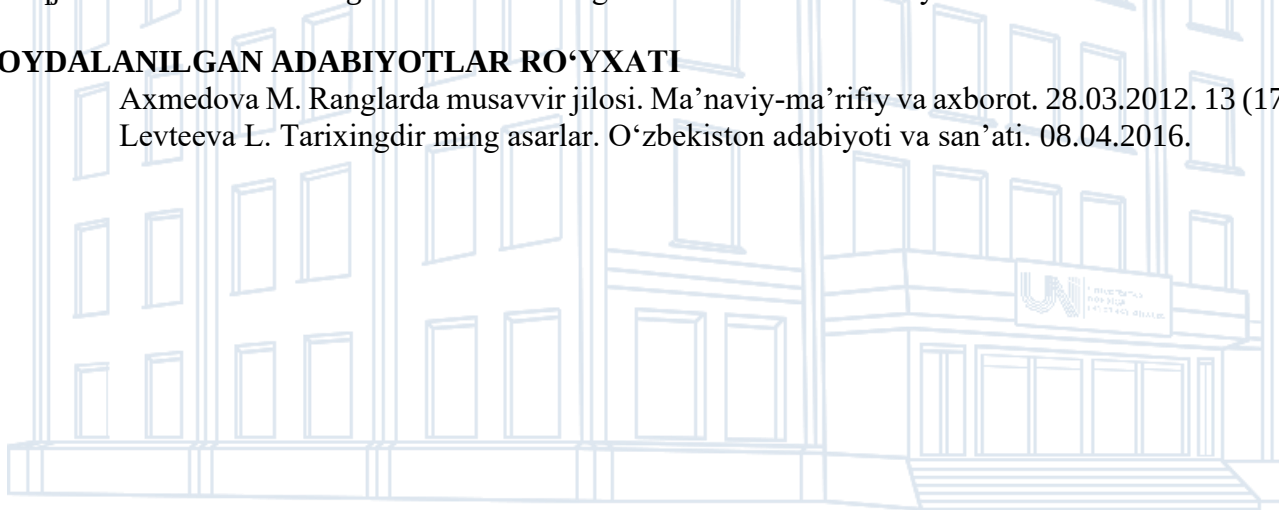
O'sha davrlar O'zbekiston poytaxti Toshkent shahrida qurilgan metro bekatlarini jihozlash masalasi kunning asosiy vazifasi sifatida hammaning diqqat e'tiborida edi. O'zbekiston yo'nalishida Alisher Navoiy bekatini badiiy bezash bo'yicha O'zbekiston xalq rassomi Chingiz Axmarov zimmasida bo'lib, undagi badiiy bezak va tasviriy san'at asarlari aynan rassom Chingiz Axmarov tomonidan eskizlari tayyorlangan. Biz o'sha paytda talaba edik. Ustoz 1946 yil Toshkentdagi Alisher Navoiy opera - balet teatirini bezagan, V.I.Shusuv arxitektor xurmatiga sazovor bo'lgan rassom edilar. Ustozni xar bir asarlarini shogirdlar o'nlab o'quvchilar kuzatar edi. Ular orasida Temir Saydullaev, Sodiq Raxmonov va boshqa rassomlar bor edi. Xuddi shu ulug' rassomlar qatorida men ham Alisher Navoiy ijodini o'rganish yillar edi. Bu mavzu meni ham aynan 1968 yillarda o'z sehriga qamrab olgan edi.

Hozir metroda yurgan xar bir kishi nega Alisher Navoiyning beshta shox asari "hamsa" - "Farxod-Shirin", "Layli-Majnun", "Saddiy Iskandariy", "Sabbayi Sayyor" borligi, biroq, "Hayratul – Abror" 5-asari yo'qligidan hayron bo'lishi tabiiy.

"Hayratul Abror" ya'ni, "Yaxshilar xayrati" o'rniga "chiroyli gul" li keramik panno qo'yilgan, sabab nima degan savol meni qiziqtiradi. Endi Alisher Navoiy "Xayratul Abror" asari ichiga kirsak, u 20 ta hikoyadan iborat bo'lib, u insonni aloh bilan bog'laydi. O'qib chiqsak insonniyani yetuk inson xakida ekan. "Xotomtoy hikoyasi" bu xalollik haqida insoni alloh oldidagi burch va vazifalari haqida Navoiy haqida boylik to'g'risida inson ongiga ta'sir qiluvchi asar ekan. Navsini tiygan alloxni tanishidir, Iskandar dunyoni zabt etadiyu qo'lini bo'sh qilib ketadi. Kabi chuqur millatga xos bo'lgan fikrlar yig'indisidir. Usha paytdagi markazdan kelgan 7-8 kishilik komissiyasi bo'larga yoqmadi, semmetriyani, biri iqtisodiy mablag'larni o'ylab qisqartirildi va hozirgacha ular ko'rsatgandek bo'lib turibdi. Chingiz Axmarovga talabalar, shogirtlar savoliga ana joy bor, go'lni urnigay oki yoniga kimgan kasb etsa bir qo'l chizibqo'yar deb qo'yar edilar. By ustoz so'zlariga xozir O'zbekiston Respublikasida xizmat kursatgan madaniyat xodimi Temir aka Sadullaev va O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan Yoshlar murabbiysi Sodiqjon Raxmonovlar ham guvoxdir. Bu sizlarga xozir mana salkam 45 yil bo'ldi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Axmedova M. Ranglarda musavvir jilosi. Ma'naviy-ma'rifiy va axborot. 28.03.2012. 13 (176).
Levtееva L. Tarixingdir ming asarlar. O'zbekiston adabiyoti va san'ati. 08.04.2016.

ПАРАДИГМА ОБРАЗОВАНИЯ НА ПРОТЯЖЕНИИ ВСЕЙ ЖИЗНИ КАК КОНЦЕПТ ИНФОРМАЦИОННОГО ОБЩЕСТВА

Автор: Халикова Мохира Кундибаевна¹

Аффилиация: директор национального центра обучения педагогов новым методикам г. Ташкента, доктор философии (PhD), и.о. профессора¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14443795>

АННОТАЦИЯ

Данное исследование посвящено анализу базовых концептов современного общества, оценке ключевых тенденций социальной динамики, пониманию потребностей личности и организации системы образования, и на основе данных, определению парадигмальной стратегии “образования на протяжении всей жизни”.

Ключевые слова: lifelong learning, VUCA-мир, информационное общество, парадигма, soft skills, метакомпетенции.

Learn like you are going to live forever.
Otto fon Bismark

ВВЕДЕНИЕ

Глобальная социальная трансформация и цифровая экономика определила тектонику парадигмы образования на протяжении всей жизни, требуя постоянного обновления структуры знаний, консистентной подготовки личности, формирования мотивации к саморазвитию. Исходя из данного положения, анализ закономерностей развития, оценка основных маркеров и тенденций, понимание потребностей личности и организации социальных институтов, в частности, системы образования, является важной составляющей исследований по менеджменту, социологии, педагогике, андрагогике. На основе набора данных и глобальных изменений цивилизации можно определить направления новых вызовов человечеству и выработать мейнстрим-направления образовательной стратегии.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

В условиях цифровой цивилизации, экспоненциальных процессов образование играет ведущую роль, поскольку формирует систему ценностей и принципы, формирующие морально-гуманитарную составляющую процессов инновационного развития. Научный ландшафт мировой экономики сформирован такими феноменами, как экспоненциальное развитие, искусственный интеллект, Интернет, цифровые технологии, нанотехнологии, блокчейн, 3D-технологии, генная инженерия, квантовые компьютеры. Для изучения, восприятия, понимания и анализа многомерной природы современности исследователи пользуются интерпретациями «VUCA-мир», «неопределенность», «период разнообразия». Неспособность предсказать изменения создают новые проблемы и вызовы для общества и личности.

Как правило, конкурентоспособность экономики стран определяется, прежде всего, конкурентоспособностью и эффективностью системы образования. Именно в период

формирования техногенного общества образование становится фактором развития человечества, а традиционные факторы производства, такие как капитал и труд, теряют свое значение.

АНАЛИЗ СУЩЕСТВУЮЩИХ МЕТОДОЛОГИЧЕСКИХ ПОДХОДОВ

Стремление к созданию универсальных моделей научных явлений и событий характерно для любой систематизированной области знаний. Такие теоретики, как Томас Кун [5], Карл Поппер [17], Имре Лакатос [6], Ибн Халдун [3], Поль Фейерабенд [13] предполагают, что существуют этапы революционного пересмотра идей и концепций научной динамики. Понятие «парадигма» (греч. *paradeigma* — образец, пример) было введено в философию представителем немецкого позитивизма, австрийским социологом Густавом фон Бергманом с целью описания некоторых общих принципов и стандартов методологического исследования.

В педагогике проблема научных парадигм изучено многими исследователями, как Б. Корнетов [4], С. Северин [11], М. Халикова [9]. Обобщая научное мировоззрение и конкретные позиции по проблеме и исходя из точки зрения автора, можно сказать, что «педагогическая парадигма» – это концептуальные особенности образования на определенном этапе развития (научно-философские, теоретико-методологические принципы образования, категориальный аппарат, основные принципы, образовательные цели, образовательные инструменты, содержание (семантика) образования, иерархия отношений между учителем и учеником, таксономия, подходы, педагогические идеалы, ценностная (онтологическая, аксиологическая) система, понятия и представления об образовании, образовательные технологии, педагогический феномен образования, определяющий менеджмент).

Образование XXI века требует комплексной теоретической концепции, инновационного подхода и методологии, соответствующих реалиям информационного века, при сохранении гуманистических идеалов, ценностей и методических традиций. Образование призвано решить проблемы устойчивого развития в меняющейся среде – готовность к угрозам, управление рисками, местные и глобальные интересы, социальное сотрудничество, демократизация общества, активное участие граждан в общественной жизни, развитие человеческих ресурсов, новые условия организации труда, проявления творческого и профессионального потенциала личности, управление конфликтами, гендерное равенство, обучение совместной жизни, межкультурный диалог и эффективное сотрудничество для человеческого развития и т.д.

В этом контексте парадигма образования на протяжении всей жизни является одним из главных факторов решения задач XXI века. Данная парадигма как квинтэссенция существующих детерминант и универсальный комплекс непрерывных знаний, обеспечивающих способность человека функционировать в условиях информационного общества и меняющегося ВУКА-мира, эффективная модель формирования личностных, творческих, профессиональных компетенций, а также процесс непрерывного приобретения и развития знаний и умений личности, позволяет обеспечить непрерывное развитие знаний и умений человека, его гибкость во времени и пространстве, многообразие, охват широких слоев населения, эффективное выполнение своей социальной роли в обществе.

Цифровые технологии меняют концептуальный характер мира, стратегию личности, образ мышления, формируя новую политическую, экономическую, социокультурную реальность, поток информации становится неотъемлемой частью общественной жизни. Соответственно меняется познавательный вектор человека, мировоззрение, понимание, когнитивное восприятие. При характеристике современного поколения используются такие предикаты, как *alpha-generation*, *millennials* (миллениалы), *centennials*, *Y-поколение*, *homeland generation*, виртуальное поколение, эхо-бумеры. Согласно поколенческой теории, описанной исследователями Нэйлом Хоу и Уильямом Штраусом, поколения меняются каждые 20-23 года, а социальное поколение

состоит из определенной группы индивидов, обладающих следующими общими критериями: возраст, переживание примерно одних и тех же исторических событий, идентичные убеждения, общие модели поведения и чувство принадлежности к определенному времени [15]. В условиях линейного развития социализация поколений традиционно рассматривается как процесс, неразрывно связанный с усвоением опыта старшего поколения. Американский антрополог, социолог и этнопсихолог Маргарет Мид (Margaret Mead), изучавшая социализацию детей, живущих на Полинезийских островах, утверждает: «Веками дети учились у своих родителей, и это был естественный способ социализации, если вы были хорошим ребенком, вам следовало бы извлечь уроки из опыта ваших предков» [8].

ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКАЯ ЧАСТЬ

Как все эти изменения повлияют на общественную жизнь, особенно на систему образования? Существует множество современных теорий, разработанных и выдвинутых педагогами, андрагогами, социологами, психологами, философами, экономистами, культурологами для объяснения современной объективной реальности и ее социокультурного статуса.

В XX веке стали широко развиваться теории, отражающие социальную значимость научно-технического прогресса в современном мире. В этих теориях достижения науки и техники рассматриваются как факторы, вызывающие коренные изменения в обществе независимо от социально-экономических условий жизни. Исследователи считают, что человечество вступило в новую эру, в которой ведущую роль играют информация, знание и научный прогресс (Ф. Махлуп, Ф. Уэбстер, Й. Масуда). Современное общество в контексте научных позиций называют постмодернистским, постиндустриальным, посткапиталистическим, кибер-обществом, информационным, знаниевым.

В западной науке термины «индустрия знаний» и «информационное общество» были впервые использованы американским экономистом Фрицем Махлупом (нем. Fritz Machlup) в работе «Производство и применение знаний в Соединенных Штатах» [7]. Один из основоположников менеджмента Питер Друкер (Peter Drucker) сыграл ключевую роль в развитии теории общества знаний. Он ввел в научный обиход термины knowledge society и knowledge economy. Друкер поднимает необходимость нового подхода к образованию в новую эпоху развития, насущность непрерывного образования [2]. К примеру, «моральный износ» знаний в течение 5-10 лет обуславливает потребность подготовки профессиональных кадров на курсах переподготовки.

Вопрос о детерминантности смены образовательной парадигмы от технологических процессов послужил объектом крупных социологических исследований. Австрийский социолог, политолог Йозеф Шумпетер (Joseph Alois Schumpeter) отмечает дискретность стадий инновационного развития [1]. Шумпетер назвал это «волной инноваций».

Известно, что уровни образования являются величиной переменной и зависят от динамики развития науки, фундаментальных достижений научно-теоретического знания и являются определением, отражающим развитие науки. Если 70-80 лет назад достаточно было приобретать профессиональную информацию в процессе проведения эмпирического опыта, то сейчас, исходя из новых требований технически и социально меняющейся среды, происходит постоянное обновление, освоение и подтверждение профессиональных знаний, умений и компетенций. стали условием профессионального успеха. Закон «профессионального выживания», как и другие социальные законы всеобщего образования, относится к категории эмпирических законов. Данный закон работает как практико-ориентированная модель социальной политики, обеспечивающая продолжение образования, важного фактора поддержания социального статуса,

научно-технического потенциала страны на региональном уровне. Непрерывное образование основано на постулате о том, что «школа – не единственное место обучения». Парадигма lifelong learning, связанная с глобальными особенностями XXI века служит развитию знаний и компетенций, необходимых для подготовки человека к изменениям и адаптация к изменениям на рынке труда, что является основой признания ее важности [10]. По мнению исследователей, Lifelong learning открывает широкие возможности для реализации образования на протяжении всей жизни и профессионального потенциала личности [11]. В условиях цифровизации приоритетными являются задачи защиты гуманистических идей, социального интеллекта, формирование чувства ответственности за свои поступки и решения. В связи с этим актуально звучат гуманистические идеи В. Вернадского, В. Бехтерева, А. Маслоу, К. Робинсон, Н. Хомского, акцентирующие внимание на вопросах глобального значения, устойчивого развития, экологии человека, этике профессиональной деятельности.

ВЫВОДЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

Парадигма непрерывного обучения опирается на гуманистический императив понимания человека как постоянно развивающегося субъекта. Это развитие характеризуется наличием определенной социальной и личностной потребности в периодическом возвращении личности к образовательному процессу. В контексте данной концепции образовательная траектория не является условной, она предполагает индивидуальную познавательную деятельность человека, образование осуществляется за счет избирательности, мотивов, потребностей и активности человека в информационно-образовательном поле.

В дискурсе обновленной «цифровой экономики» Узбекистана выдвигаются следующие предложения по созданию системы непрерывного образования:

- создание непрерывной образовательной инфраструктуры на всех этапах образовательной траектории (профориентация, бакалавриат, магистратура, докторантура, повышение квалификации, профессиональная переподготовка);
- создание современной материально-технологической и ресурсной базы модели непрерывного обучения;
- совершенствование системы прогнозирования потребности в специалистах, проведение точного количественного, форсайт-анализа потребности в кадрах;
- создание инновационной бизнес-культурной среды, создание высокотехнологичных производств, лабораторий, научных и образовательных центров;
- формирование матрицы профессиональных компетенций по различным направлениям;
- расширение возможностей корпоративного образования;
- совершенствование структурной и технологической базы образования взрослых.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ЛИТЕРАТУР

Блауг М. Шумпетер, Йозеф А. // 100 великих экономистов до Кейнса. — СПб.: Экономикс, 2008. — С. 333. — 352 с. — (Библиотека «Экономической школы», вып. 42). ISBN 978-5-903816-01-9.

Друкер П. Эпоха разрыва: Ориентиры для меняющегося общества. М.: Изд. дом “Вильямс”, 2007. - 336 с.

Ибн Халдун. Ал-Мукаддима. [http://www.muslimphilosophy.com/ik /Muqaddimah/ Table_of_Contents.htm](http://www.muslimphilosophy.com/ik/Muqaddimah/Table_of_Contents.htm). (мурожаат санаси: 29.10. 2022 й.).

Корнетов, Г. Б. Парадигмы новых моделей образовательного процесса [Текст] / Г. Б. Корнетов // Педагогика. - 1999. - № 3. - С. 43-49.

Кун, Т. Структура научных революций. М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. 365 с. С. 13.

Лакатос, И. Фальсификация и методология научно-исследовательских программ. - М.: Медиум, 1995. – 236.

Махлуп Ф. Производство и распространение знаний в США. М.: Прогресс, 1966. 462 с. - 77 стр.

Мид М. Культура и преемственность. Исследование конфликта между поколениями// Мид М. Культура и мир детства. М.: Наука, 1988. С 322-357.

Моҳира Холикова. XXI аср ахборот-таълим муҳитини ташкил этишнинг парадигмал аспектлари. / Замонавий таълим. Илмий-услубий журнал. №5(102) 2021. - 3-8 б. ISSN 2181-6514.

М.Халикова. Ҳаёт давомида таълим парадигмаси ахборот жамиятининг муҳим детерминанти сифатида / Журнал социальных исследований, Том 6 № 1 (2023). 22-30 с.

Северин С. Н. Парадигмальные трансформации в науке в контексте постнеклассической культуры // Лингвокультурное образование в системе вузовской подготовки специалиста. 2016. т. 1. № 1 (9). с. 90-100.

Уэбстер Ф. Теории информационного общества. М.: Аспект Пресс, 2004. - 400 с.

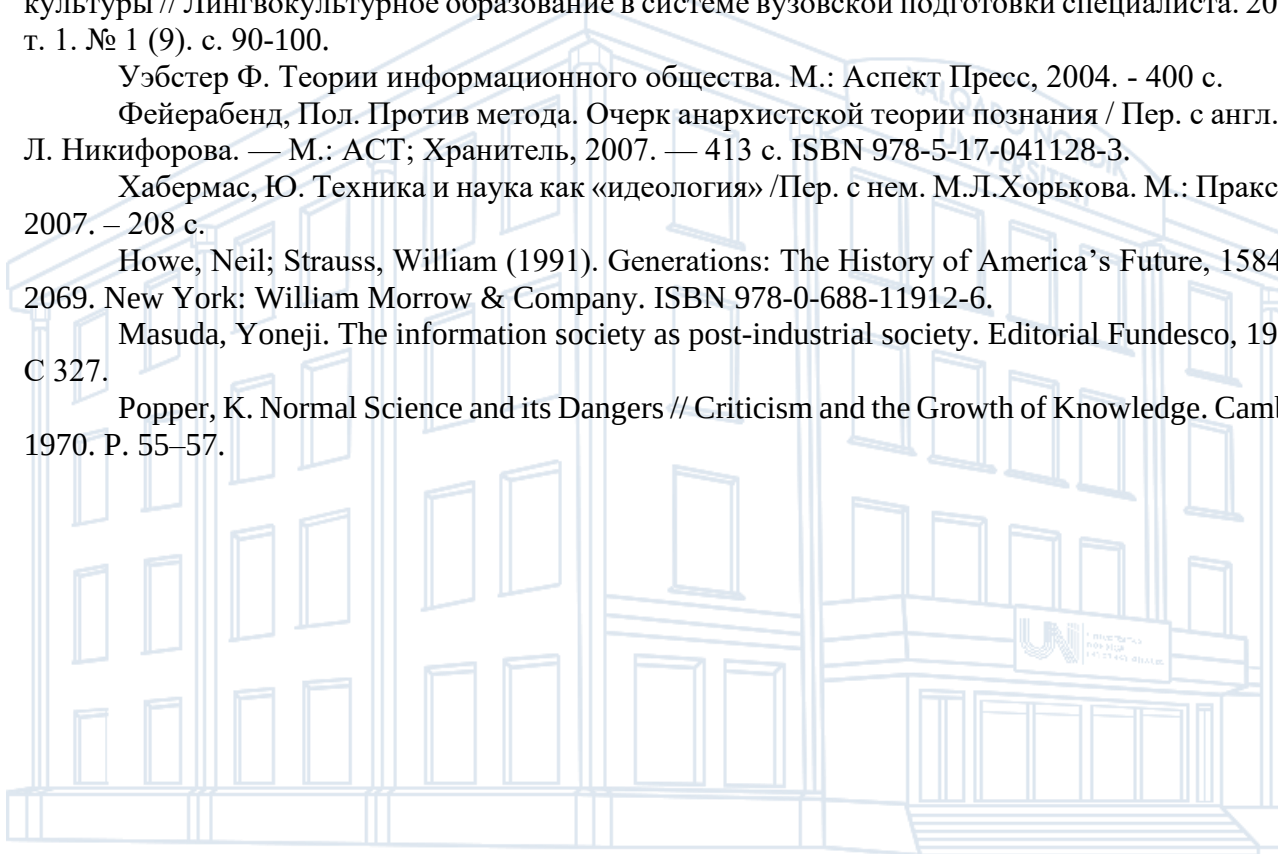
Фейерабенд, Пол. Против метода. Очерк анархистской теории познания / Пер. с англ. А. Л. Никифорова. — М.: АСТ; Хранитель, 2007. — 413 с. ISBN 978-5-17-041128-3.

Хабермас, Ю. Техника и наука как «идеология» /Пер. с нем. М.Л.Хорькова. М.: Праксис, 2007. – 208 с.

Howe, Neil; Strauss, William (1991). Generations: The History of America's Future, 1584 to 2069. New York: William Morrow & Company. ISBN 978-0-688-11912-6.

Masuda, Yoneji. The information society as post-industrial society. Editorial Fundesco, 1984. С 327.

Popper, K. Normal Science and its Dangers // Criticism and the Growth of Knowledge. Cambr., 1970. P. 55–57.

IV SHO‘BA: Ijrochilik an‘analari: muammo va yechimlar

CHANG CHOLG’U IJROCHILIGINING TA’LIM JARAYONIDAGI MEZONLARI

Muallif: Abdunazarova Diyora ¹, Axadjon Mamadaliyev ²

Affilyatsiya: O‘zbekiston davlat konservatoriyasi “Cholg’u ijrochiligi” fakulteti, “Xalq cholg’ulari” ta’lim yo‘nalishi II bosqich talabasi ¹, O‘zDK “Xalq cholg’ularida ijrochilik” kafedrasida dotsenti, Turon Fanlar Akademiyasi faxriy professori ²

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14464907>

ANNOTATSIYA

O‘zbekiston musiqa san’atining hozirgi rivojlanish bosqichida cholg’u ijrochiligi muhim o‘rin tutadi. Shu sababli musiqa ta’limi jarayonida bo‘ljak sozandalarning ijrochilik mahorati talab darajasida shakllantirish dolzarb vazifalardan hisoblanadi. Maqolada san’atning naqadar nafisligi, mashaqqatli kasb ekanligi, uning mashaqqati va yuksalishi haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: san’at, madaniyat, ta’lim, musiqa, ijro, tasvir, nota savodxonligi, chang, sozanda.

Dunyoda o‘z milliy musiqasiga ega bo‘lmagan, bironta xalq bo‘lmaganidek qadimda barcha xalqlar musiqa va musiqa asboblarning kelib chiqishini osmon ruhlar dunyosi bilan bog‘laganlar. Shu sababli ertaklarda sehrli nay chalinishi bilan hamma beixtiyor o‘yinga tushib ketadi. Afsonalarda aytilishicha, yoqimli ohang jo‘rligida aytilganda mo‘jizaviy holatlar ro‘y beradi.

Ayrim manbalarda qayd etilishicha va tasviriy san’at yodgorliklarida tasvirlanishicha xalq musiqa me‘rosimiz keng tarqalibgina qolmay, balki ancha rivojlanganligi ham ma‘lum bo‘lmoqda. Sharq olimlarining nazariy qarashlari, mavjud ijrochilik san’ati tajribasi asosida shakllanib bo‘lib, ular o‘z risolalarida musiqaning jamiyatda tutgan o‘rni va ahamiyati haqida atroflicha ma‘lumot berganlar. Shu boisdan ijrochilik san’atida aynan sozandalarning o‘z tarixi va o‘rni beqiyosdir. Bugungi kunda yoshlar tomonidan nota savodxonligi boshlang‘ich musiqa ta’limi – bolalar musiqa va san’at maktablarida o‘zlashtirilmoqda. Lekin, o‘rta maxsus va oliy musiqa ta’limi jarayonida bo‘ljak sozandalarning nota savodxonligi ko‘nikma va malaka darajasiga ko‘tarilishi kerak. Misol uchun chang cholg’u ijrochiligi bo‘yicha nota savodxonligi nazariy va amaliy jihatdan uyg‘un o‘zlashtirilishi taqozo etiladi. Buning uchun bo‘ljak sozandalarga nota savodxonligiga doir manbalar va adabiyotlarni izchil o‘qib borish tavsiya etiladi. Yozma manbalarga ko‘ra XV, XVII asrlardan boshlab “chang” sozi musiqa hayotimizda ma‘lum o‘rin egallay boshlangan.

Chang cholg’usi qachon ixtiro qilinganligi to‘g‘risida aniq ma‘lumotlar mavjud emas. Lekin arxeologik qazilmalardan topilgan yodgorliklarda tasvirlangan arfa (chang), bu cholg’uning qadimiyligidan dalolat beradi. Ularga ko‘ra bu soz dastlab kichik hajmda tirnab chalinadigan cholg’u bo‘lib bu o‘zining jarangdorligi va tovush tarovatining boyligi bilan ajralib turgan. Ushbu cholg’u arab musiqasida “Qonun”, Eronda “Santur”, o‘zbek va tojik an‘analariida “chang” deb nomlangan [1]. Chang cholg’usining imkoniyati keng. Unda nafaqat o‘zbek milliy musiqalarini, balki, jahon kompozitorlarining asarlarini mohironalik bilan ijro etish mumkin. Uzoq yillar davomida chang cholg’usining vatani Misr hisoblangan va u qadimgi yodgorliklarda o‘z aksini topgan. Chang cholg’usining besh xili, ya‘ni uchta burchakli va ikkita yoysimon ko‘rinishlari mavjud ekanligi mutaxassislar tomonidan isbotlab berilgan. O‘rta maxsus va Oliy ta’lim jarayonida sozandalarning ijro mahoratini kutilgan darajada shakllantirishning ikkinchi mezonlari asarlarni chuqur o‘zlashishidir. Hozirgi kunda masalan, chang

cholg'usi uchun quyidagi asarlar turlari mavjud: 1) xalq kuylari; 2) kompazitorlar asarlari; 3) mumtoz kuylari; 4) chang cholg'usi uchun moslashtirilgan asarlar. Bo'lajak sozandalar ularni yetarli darajada o'zlashtirishi kerak. Aslida asarlar sozandaning butun faoliyati davomida o'zlashtirib boriladi. Biroq, musiqa ta'limi jarayonida o'zlashtirilgan asarlar sozanda uchun toshga o'yilgan naqshdek bo'ladi. Chunki asarlar bevosita ustoz ko'magi va yordamida o'zlashtiriladi. Chang asr-asrlardan o'zbek xalqiga ma'daniy xizmat qilib kelayotganligi milliy musiqa cholg'ularidan biri hisoblanadi. Chang so'zi yaqqol namoyondalari Ahmad Odilov, Fozil Xarratov, Rustam Negmatov va vatanimizdagi birinchi ayol changchi Fazilat Shukurovalar ham changning yillar davomida shakllanishiga o'z hissasini qo'shganlar. Musiqaning o'ziga xos sehrli ohangrabosi bor deyishadi. U har bir qalbni allalaydi, o'ziga jalb etadi. O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan madaniyat xodimi, mahoratli sozanda Fazilat Shukurova musiqaning faqat yurak torlari sadosi deb emas, balki butun umrining mazmuni deb biladi. U respublikamizda tanilgan birinchi ayol changchi hisoblanadi.

Chang cholg'usi haqida O'rta asr allomalarining musiqiy risolalarida ma'lumotlar berilgan. Jumladan, musiqashunoslik fanining asoschisi Abu Nasr Muhammad al-Forobiyning yozishicha bu cholg'u Samarqandlik Xulays ibn Axvas tomonidan So'g'dda ixtiro etilgan bo'lib so'ngra Bag'dodda va boshqa mamlakatlarda tarqalgan [2].

O'rta maxsus va oliy ta'limi jarayonida bo'lajak sozandalarning ijro mahoratini shakllantirishning bir necha mezonlari mavjud. Bu mezonning talab va takliflar majmui tashkil qiladi. Shu jihatdan o'rta maxsus va oliy musiqa ta'lim jarayonida chang cholg'u ijrochiligi bo'yicha bo'lajak sozandalarning ijro mahoratini shakllantirish mezonlari quyidagicha belgilash mumkin:

- nota savodiga ega bo'lish;
- asarlarni chuqur o'zlashtirish;
- izchil mashq;
- sahna madaniyatiga rioya qilish.

Insonni ichki dunyosini, ruhiyatini ochib beradigan mayin va shirali milliy musiqiy ohanglar, san'at ustalari, yosh adabiyotxonlar tomonidan Alisher Navoiy, Bobur, Mashrab, Ogahiy, Uvaysiy, Nodira, Cho'lpon, Usmon Nosir, Oybek kabi bir qancha adiblarning badiiyat mazmunlari yoki diniy-tarbiyaviy manbalar bozorlardagi yoki mahalla guzaridagi radiouzellar orqali, metro va korxonalarda jarangdor ovozda yangrab tursa eshituvchilarga albatta hush yoqadi.

Ayrim manbalarda va tasviriy san'at yodgorliklarida tasvirlanishicha xalq musiqa merosimiz keng tarqalibgina qolmay, balki ancha rivojlanganligi ham ma'lum bo'lmoqda. Sharq olimlarining nazariy qarashlari, mavjud ijodkorlik san'ati tajribasi asosida shakllanib borib, ular o'z risolalarida musiqaning jamiyatda tutgan o'rni va ahamiyati haqida atroflicha ma'lumot berganlar. Shu boisdan ijrochilik san'atida aynan sozandalarning o'z tarixi va o'rni beqiyosdir.

Forobiy shaxodat berishicha, chang ochiq torlarning tebranishi orqali ohang hosil qiluvchi musiqa cholg'ulari turkumiga kiradi. O'sha davrdagi changning 15 tori bo'lgan, ular diatonik sozlangan va ikki oktava oralig'iga teng tovushqatorga ega bo'lgan. Risolada ta'riflanishicha barcha cholg'ular ashula, raqs, yakkanavoz va ansambl ijrochiligiga jo'r bo'lishida foydalanilgan. Chang cholg'usi xalq va milliy cholg'ularimiz ichida qadimiy va navqiron cholg'ulardan hisoblanadi. Chang cholg'u ijrochiligi nazariyasi va amaliyotida mashhur san'atkor Darvesh Ali Changiy Buxoriyning qarashlari ham muhim o'rin tutadi. Uning aytishicha, Chang 26 torli bo'lib, uning 7 pardasi Shashmaqomning har bir maqomi ijrosi uchun mo'ljallangan, ammo chinakam chang ijrochisi bo'lish uchun 12 maqomda musiqa ijro eta olishi kerak bo'lgan.

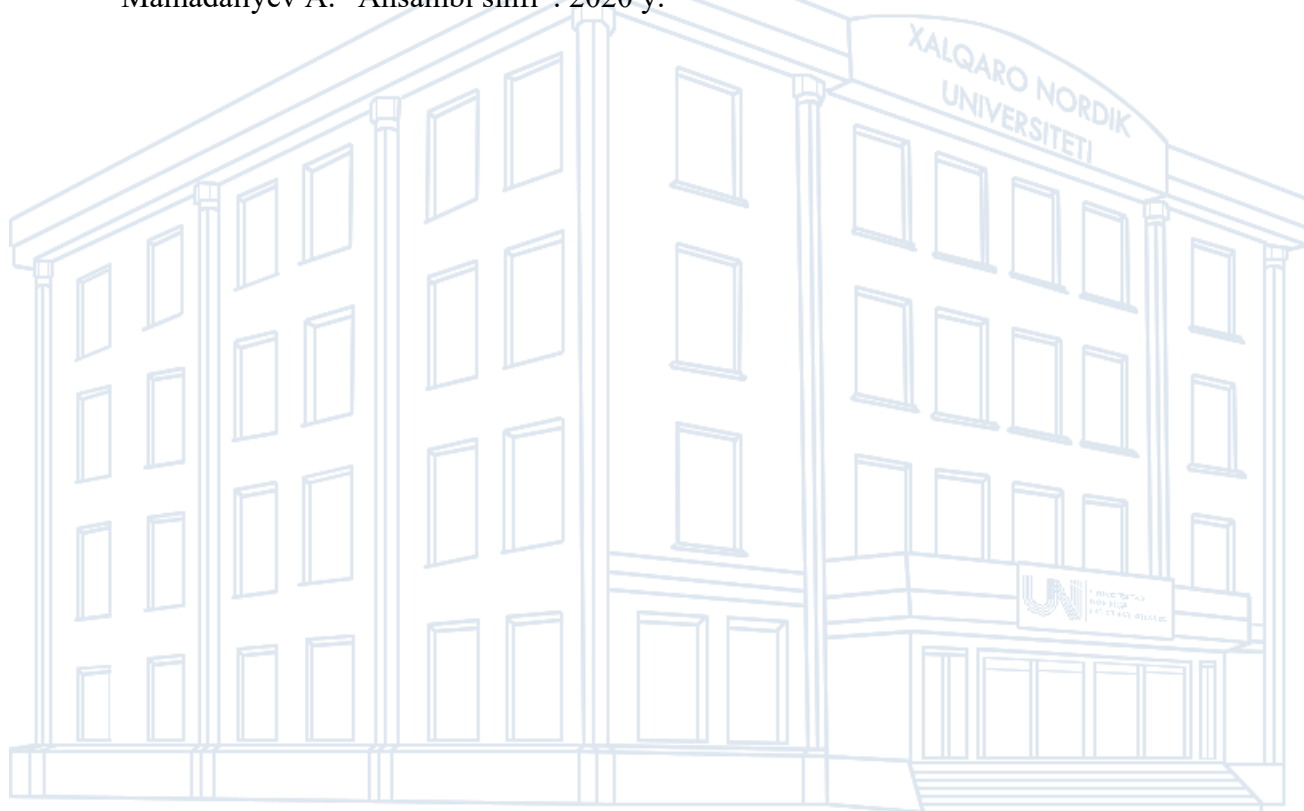
Chang eng ko'p tarqalgan cholg'u sifatida ko'plab adabiy manbalarda qayd etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Xaydarova R. "An'anaviy cholg'u ijrochiligi". 2021 y.

Odilov A. "O'zbek xalq cholg'ularida ijrochilik tarixi". 1995 y.

Mamadaliyev A. "Ansambl sinfi". 2020 y.

DUTORDA IJRO QILISH TEXNIKALARI ORQALI ARUZ METRORITMIK QONUNLARINI O’RGANISH HAQIDA

Muallif: Abdurashidova Dilrabo Abduvaliyevna ¹

Affilyatsiya: “Maqom cholg’u ijrochiligi” kafedrası o’qituvchisi, Yunus Rajabiy nomidagi O’zbek milliy musiqa san’ati instituti¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14465069>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada dutor chalish usullaridan foydalangan holda aruz metroritmikasi qonunlarini o’rganish uchun empirik usul qo’llaniladi. Hozirgi zamon musiqashunosligida birinchi marta she’rning metroritmikasi cholg’u asbobining zarbli kombinatsiyalari bilan bog’liq holda o’rganiladi. Ma’lum bo’lishicha, atoninning metroritmikasi va bo’g’in tizimi dutor zarblari bilan mahorat bilan o’zlashtiriladi. Vofir, komil, ramal, hazaj, rajaz, mutadorik va mutaforib - aruz she’riy tizimining invariant metroritmik tuzilmalari dutor so’zi ijrochilari tomonidan oson ijro etilishi, ko’rsatilishi va o’rganilishi aniqlandi.

Kalit so’zlar: Aruz, metroritm qonunlari, zarblar, chalish usullari, o’rganish usuli, dutor.

Aruz she’riy tizimi musiqa va adabiyot sohasidagi ko’plab olimlarning e’tiborini tortadi. Va bu tabiiydir, chunki musiqa, she’riyat va raqs dastlab sinkretik hodisaga tegishli edi. Ular doimo birgalikda, o’zaro bog’liqlikda ko’rib chiqilgan. Ularni birlashtirgan tamoyil esa RITM! Sharqda she’rga musiqiy, musiqaga esa she’riy deb qaralishi bejiz emas. Aynan ritmik prinsipi ularni birlashtirib, birgalikda uyg’un kelishi uchun sharoit yaratadi.

Bu haqda mashhur musiqashunos O.Matyoqubov shunday yozadi: “Ritm musiqani adabiyot hamda san’atning boshqa turlari bilan birlashtiradigan tamoyildir. Bu gaplar musiqa va she’riyatga taalluqlidir, chunki, sinkretik hodisa deb hisoblangan kvantitativ ritmikasi haqida gap ketganda, ham musiqa, ham she’riyat qonunlari bir biri bilan uyg’unlashadi” [8, 66].

Aruz she’riy tizimi Shashmaqom mumtoz musiqasining ko’plab mashhur olimlari va tadqiqotchilari e’tiborida bo’lib kelgan. Bularga A. Fitrat, S. Ayniy, I. Rajabov, F. Karomatov, O. Matyoqubov va boshqalar kiradi. Olimlar asarlarida bu mavzu maxsus tadqiqot mavzusi emas edi. Ammo, Shashmaqom turkumining u yoki bu bo’limida qo’llanilgan she’riy o’lchovlarini aniqlashda alohida e’tibor berishgan.

Olimlar, asosan, o’zbek qo’shiqchilik merosidagi ritm masalalari, Shashmaqom turkumining vokal qismlarida usulning ritmik formulasi va kuy ritmi o’rtasidagi munosabatni ko’rib chiqdilar. Bu yerda musiqa va she’riyat o’rtasidagi bog’liqlik qonuniyatlarini aniqlashda katta hajmdagi ishlar qilingan. Biroq, aruz she’riy tizimining o’zi yoki uning ritmik asoslari maxsus tadqiqot mavzusi emas edi.

L.Jo’raevaning “Alisher Navoiy va musiqa san’ati” [7] nomli tadqiqot ishida ham qayd etib o’tish lozim. Bunda tadqiqotchi musiqa va she’riyat o’rtasidagi bog’liqlikka, Alisher Navoiy g’azallarining musiqada, xususan, Shashmaqom klassik an’anasida qo’llanilishiga e’tibor qaratgan. Dissertatsiyaning “Ilovalar” bo’limida Alisher Navoiy she’riyatidan Shashmaqom turkumining turli bo’lim va usullarida qo’llanilgan she’riy o’lchovlar jadvali keltirilgan [7, 137-154 b.]. Bu yerda ham aruz she’riy tizimi tadqiqot markazi sifatida o’rganilmagan.

Endi A.Abdurashidovning “Омузиши авзони шеър ва музики (Аруз ва музики)” (She’r va musiqa ritmikasin o’rganish (Aruz va musiqa)) asarini qayd etsak. Asar aruz she’riy tizimining maxsus ritmikasin o’rganishga bag’ishlangan. Olim birinchi marta she’r ritmikasin musiqiy metroritm bilan bog’liq holda ko’rib chiqadi va ular o’zaro chambarchas bog’liq degan xulosaga keladi: aruz she’riy tizimining asosiy qismi (asli) ritmi ikki turdagi musiqiy o’lchovda - 7/8 va 2/4 (yoki 4/8), hosilasi esa (far’i) faqat bitta o’lchovda 6/8 tuziladi [1, 23-25 b.; 2, 62 b., 3, 19-22 b., 4, 28-38 b.].

Ushbu maqolaning maqsadi aruz metroritmikasining faqat 7/8 va 2/4 o’lchovlarida tuzilgan asosiy qismini (asli) ko’rib chiqishdir. Quyidagi ishda aruz she’riy tizimining metroritmik qonunlarini amaliy jihatdan – dutor chalish orqali o’rganish va o’zlashtirishga harakat qilingan. Shunday qilib, vazifalarga quyidagilar kiradi:

1) Vofir, komil, ramal, hazaj, rajaz, mutadorik va mutaforib kabi aruz she’riy tizimiga tegishli asosiy qismining (asli) faol ritmik davrlari dutorda ijro qilish texnikasi bilan qanday aytiladi va o’zlashtiriladi?

Tadqiqot mavzusining ilmiy yangiligi savolning tuzilishi va uni o’rganish usulining o’zidayoq ko’rinadi. Hozirgi tojik va o’zbek musiqashunosligida birinchi marta she’r ritmikasi (she’riy tuzilma) amaliy yo’l bilan – dutor zarblari orqali o’rganiladi va o’zlashtiriladi. Tanlangan tadqiqot uslubi she’riyat va musiqa ritmini o’rganish mavzusiga empirik tomondan qarash va ilmiy-amaliy muammolarni og’zaki hal etish imkonini beradi, deb hisoblaydi muallif. Zero, bu bizning azaliy an’anamizning ustuvor yo’nalishi va afzalligidir: bir tomondan, tovush balandligi asoslarini cholg’u asbobi shkalasida ko’rib chiqish hamda ijrochining chap qo’li barmoqlari holatidan kelib chiqqan holda ohang asoslarini ko’rib chiqish. Ikkinchi tomondan, ritmik tizimni musiqa asbobini ijro etish madaniyati bilan bog’liq holda - ijrochining o’ng qo’lining ritmik zarblari bilan birgalikda o’rganish. Agar, an’anaga ko’ra, tovush balandligi asoslarini cholg’u shkalasi belgilasa, ritmik tizimni musiqa cholg’usi torlarida ijro etiladigan zarblar (chertish - niqra) aks ettiradi.

Mashhur olim musiqashunos T.Janizade musiqiy cholg’uning musiqa ritmlarini (iqo’) belgilash va tasvirlashdagi o’rni haqida shunday yozadi: “Musika ritmlarini tasvirlash va tasniflash yo’llarini izlashda musiqa mutaxassislari boshidanoq zarbli cholg’u asboblarda emas, balki torli cholg’u chalish amaliyotiga tayanganlar va u mohiyatan al-’ud "zarbli" asbob edi” [6, 360 b.]. Ya’ni, cholg’u asbobi dastlab musiqiy va she’riy ritmik tuzilmalarni malakali tasvirlash va bilishning asosiy vositasi bo’lgan.

Dutor chalish texnikasidan foydalangan holda aruz she’riy ritmikasin o’rganish g’oyasi muallif tomonidan Maqom akademiyasining “Aruz va musiqa” sinfida, o’qituvchi A.Abdurashidov bilan mashg’ulotlar paytida paydo bo’lgan. Muallif dastlab tajriba tariqasida o’zining dutorda ijro etishi misolida aruz she’riy ritmikasin turlarini o’rgangan. Natijada, ushbu aruz metroritmik qonunlarini amaliy o’zlashtirish uslubi she’r ritmikasin bilishda, musiqiy va she’riy ijodiyotning boshqa jihatlarini ham bilishda qo’llash istiqboliga ega bo’lishi mumkin, degan xulosaga keldim.

A.Abdurashidov usuliga ko’ra Aruz she’riy ritmikasin o’ziga xos xususiyatlarini o’rganar ekanmiz, avvalo, olim kvantitativ she’riy ritmikasin musiqiy metroritm bilan bog’liq holda ko’rib chiqishini qayd etamiz. Shu bilan birga, qisqa va uzun bo’g’inlarning almashinishi bilan aniqlanadigan kvantitativ she’riy ritmikasi olim tomonidan urg’usiz deb belgilanadi. Biroq, olim ularni tuzilish tartibini musiqiy metroritm qonunlari bilan bog’laydi. Shunday qilib, A.Abdurashidov takt tizimining ikki o’lchovi va ritmik formula turlari (usul) asosida vofir, komil, ramal, hazaj, rajaz, mutadorik va mutaforib deb nomlanuvchi ritmik she’riy tuzilmalarni belgilaydi. Ritm turlarining dastlabki beshtasi 7/8 o’lchovida, qolgan ikkitasi esa 2/4 o’lchovida tuzilgan (1-rasmga qarang). Asliy bo’limining aruz she’riy ritmikasi dutor ijro qilish texnikasi bilan qanday aytilishi va o’zlashtirilishini ko’rib chiqamiz:

Darhol ta’kidlaymizki, dutordagi tovushlar o’ng qo’l barmoqlarini torlarga urish orqali hosil bo’ladi. Ma’lumki, ular bir tomondan, funksiyalari bo’yicha - asosiy-yordamchi (faol-passiv) va boshqa

berishda hamda bu bilan zamonaviy musiqa ilmi sharoitida musiqiy va she'riy ritmlarning amaliy rivojlanishini tushunishga tuzatishlar kiritish.

Aruz she'riy ritmikasini amaliy o'rganish va o'zlashtirish dutor chalish usullari orqali oson qo'llaniladi.

Tadqiqot natijalari tojik va o'zbek milliy musiqa san'atini rivojlantirish uchun foydali bo'lishi va keyinchalik maxsus musiqa ta'limi tizimida qo'llanilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Abdurashidov A. Омузиши авзони шеър ва мусики (Аруз ва мусики) (She'r va musiqa ritmikasini o'rganish (Aruz va musiqa)). O'quv qo'llanma, 2-nashr, to'g'irlangan — Dushanbe: Kontakt, — 2002. — 52 b. (tojik tilida)

Abdurashidov A. Ташккули авзони рубой дар матни адвори зарбии мусикӣ (Musiqiy ritmik davrlar kontekstida ruboiy she'riy tuzilmasining shakllanishi) // Фалак ва масъалаҳои таърихӣ-назариявии мусикии тоҷик, Dushanbe, «Adib», 2009 — 60-97 b.

Abdurashidov A. Фарҳанги тафсирии истилоҳоти Шашмақом. (Shashmaqom atamalarining izohli lug'ati) — Dushanbe: «Adib», 2016. — 400 b.

Abdurashidov A. Aruz va musiqa: Shashmaqom mumtoz musiqaning ritmikasini o'rganish va o'rgatishning yangi usuli haqida // “Mug'om olami” VI Xalqaro musiqa festivali doirasida bo'lib o'tgan ilmiy simpozium materiallari, Baku, 20-22 iyun 2023 yil — 28-38 b.

Abdurashidova D. О функции пальцев правой руки и приеме их применения на дутаре (O'ng qo'l barmoqlarining vazifasi va ularni dutorda ishlatish haqida). // «Музыковедение» ilmiy jurnali, № 5. — Moskva, 2023 — 20-24 b.

Djanizade T. Природа исламской музыкальной ритмики ика' // Музыка в контексте ислама: традиции Ирана: сб. статей // (Iqo' islom musiqiy ritmikasining tabiati // Islom kontekstida musiqa: Eron an'analari: maqolalar to'plami) Ислам и музыка (Islom va musiqa). 1-nashr / forschadan tarjima.: В.Норик, И.Гибадуллин, Н.Тарик. — М.: MChJ «Sadra», 2019. — 324–398 b.

Djuraeva L.Sh. Alisher Navoiy va musiqa san'ati. San'atshunoslik fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. — Toshkent, 2021. — 159 b.

Matyoqubov O. Фараби об основах музыки Востока (Forobiy Sharq musiqasi asoslari haqida) — Toshkent: FAN, 1986. — 88 b.

KOMPOZITOR DILOROM OMONULLAYEVANING “YOMG’IR” QO‘SHIG’I ESTRADA XONANDA VA GURUHLARI IJROSIDA

Muallif: Ataboyeva Nigina Davlatjon qizi ¹, Professor M. Bafoyev ²

Affilyatsiya: O‘zbekiston davlat Konservatoriyasi “Kompozitorlik va cholg‘ulashtirish” kafedrasida 1-kurs bakalavr talabasi ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14465174>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada o‘zbek estrada san’atining shakllanishi, estrada rivoji uchun ijod qilgan shaxslar, Dilorom Darvinovna Omonullayevaning “Yomg‘ir” qo‘shig‘i taxlil haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: estrada, Botir Zokirov, “Yalla” guruhi, shedevr, “Ko‘k choy” guruhi.

XIX asr oxiri XX asr boshlarida o‘zbek musiqa madaniyatida misli ko‘rilmagan o‘zgarishlar yuz berdi. Jumladan, professional musiqaning murakkab Yevropa janrlari bo‘lmish opera, balet, vokal-simfonik musiqa yo‘nalishlari, estrada musiqasi, pop-musiqa, rok-musiqa, rep-musiqa amaliyotga kirib keldi. O‘zbek estrada san’atining ilk ko‘rinishlaridan biri 1927-yil Ali Ardobus (Ibrohim)ning tashabbusi bilan bo‘ladi. Ma’lumotlarga ko‘ra Samarqand shahrida yosh havaskorlar tomonidan tuzilgan “Ko‘k ko‘ylaklar” ansambli birinchilardan bo‘lib o‘z konsertlariga “Estrada konserti” deb nom berganlar. Aytish joizki, tinimsiz izlanishlar natijasida o‘zbek milliy estrada musiqasi yaxlit ijod tizimi va janr sifatida tarkib topdi. Bundan tashqari Botir Zokirov va Luiza Zokirovalarning xizmatlari beqiyosdir. Shuningdek, Ye.Shiryayev tashabbusi bilan tashkil topgan Farrux Zokirov boshchiligidagi “Yalla” guruhi. “Yalla” ansambli 1975-yilda “O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan” unvoniga sazovor bo‘lgan. Ijro etgan asarlari “Toshkentim onam”, “Maftun bo‘ldim”, “Go‘zal qiz”, “Muhabbat”, “Ra‘no”, “Seni eslayman”, “Majnun to‘l”, “Sen bo‘lmasang yonimda”, “Shahrisabz”. Bu ro‘yxatdagi she‘rlar uzoq davom etadi. Bu asarlar koloritlili, milliy ohanglarning mohirona qo‘llanilganligi bilan muhim ahamiyatlidir. Hattoki hozirgi kunda ham bunday shedevr asarlar xalqimiz tomonidan sevib tinglanadi, ijro qilinadi va davlat tadbirlarida ijro etilishi o‘lmas asarlar ekanligidan dalolat beradi.

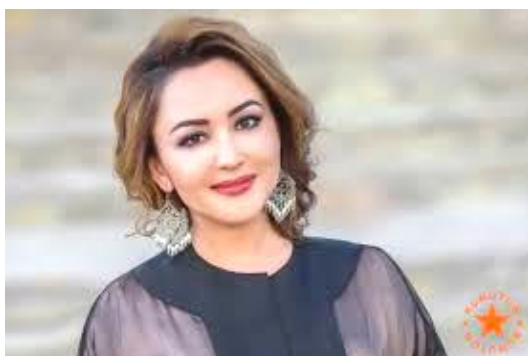
Hozirgi kunda ham faoliyat olib borayotgan estrada san’atining yorqin namoyondalaridan biri professor, kompozitor, “Do‘stlik” ordeni sohibasi, O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan madaniyat xodimi Dilorom Omonullayeva Darvinovna. O‘zbekiston davlat Konservatoriyasida “Kompozitorlik va cholg‘ulashtirish” bo‘limida Professor Rumil Vildanov va Boris Zeydman qo‘li ostida tahsil olgan. Dilorom Omonullayeva 1997-yikdan buyon Samarqandda har ikki yilda o‘tkaziladigan xalqaro “Sharq taronalari” musiqa festivali madhiyasining muallifi hisoblanadi va bu madhiyaning matn muallifi Usmon Azimdir. Bundan tashqari Dilorom Omonullayeva xalqimizning sevimli shoiri, dramaturg, yozuvchi, tarjimon, xalq artisti Usmon Azim bilan o‘lmas asarlarni hamkorlikda yaratganlar. Binobarin, “Yomg‘ir”, “Dunyolarga alishmasman”, “Bu dunyo sendan ham mendan ham qolar”, “Sen ketarsan”, “Sen eding”, “Bermayman” xalqimizning sevimli qo‘shiqlari bo‘lib ulgurdi. Iste‘dodli shoir Usmon Azim qalamiga mansub “Kuzgi bog‘”, “Saratoning samovatida”, “Sohilini qayraydi dengiz”, “Men senga osmonni keltirdim, sevgim”, “Bolalikdan 3 xotira”, “Endi bizga sevgi xatarlidir” o‘zbek adabiyotidagi eng mashhur asarlaridandir. Dilorom Omonullayeva qo‘shiqlari ko‘pgina estrada xonandalari va ansanblari tomonidan turli xil talqin va cover usullarida ijro qilinmoqda. Ular orasidan barchaga mashhur bo‘lgan

“Yomg’ir” qo’shig’ini turli jamoalar va yakka xonandalari ijro variantlarini o’xshash va farqli tomonlarini birgalikda ko’rib chiqamiz.

“Yomg’ir” qo’shig’i birinchilardan bo’lib Kumush Qodirovna Razzoqova tomonidan ijro qilingan. Kumush Razzoqova Soprano ovozi sohibasi bo’lib, uning ovozi iliq, mayin, yoqimli tembrga ega. Ushbu xonanda o’rta va yuqori registrlarda ta’sirchan ifodali tovushlarga ega ekanligi bilan boshqa xonandalardan ajralib turadi. Kumush Razzoqova ijrosidagi “Yomg’ir” qo’shig’i badiiy va aranjirovka tomonidan yetukligi muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu qo’shiqni bunday mashhurlikka erishishiga sabachilaridan biri professional aranjirovkadir. Aranjirovkadagi ovozlar ustida mukammal ishlagan shaxs prodyuser va kompozitor Vladimir Vasileyevich Baramikov. U sezilarli darajada kompyuter ovozlari va sintetik tovushlardan keng ko’lamda foydalangan, tovushlar ohanglari shunday mohirona tanlaganki, tabiat va fazoviy ohanglar ijro davomida vokalistga bamisoli qanot baxsh etadi.

Kumush Razzoqovadan so’ng ushbu asar Yulduz Turdiyeva uslubida o’zgacha namoyon bo’lgan. Yulduz Turdiyevaning ovozi tiniq, to’liq va kuchli yangrashi bilan e’tiborlidir. Kumush Razzoqova va Yulduz Turdiyeva ijrosidagi “Yomg’ir” qo’shig’ining bir-biridan farqi aranjirovkasidadir. Yulduz Turdiyeva ijrosidagi aranjirovka qismida buben cholg’usi ritmni ifodalashda ustuvorlik qilishini ko’rishimiz mumkin.

Diqqatga sazovorligi shundaki, ushu qo'shiq yakkaxon xonandalar tashqari estrada va jazz guruhlari tomonidan cover variantida ijro qilingan deb bimalol aytishimiz mumkin. Misol tariqasida "Ko'k choy" jamaosining ijro talqini yuqoridagi fikrimizga isbot bo'ladi. Bu cover variant hozirgi kunda jonli ijro videolari ijtimoiy tarmoqlarda keng tarqalgan. Asosiy g'oyadan kelib chiqib qaraydigan bo'lsak, melodik va garmonik yo'llarida bosqichma-bosqich jazzlashtirish harakatlarini qo'llanilganligini kuzatish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, Dilorom Darvinovna Omonullayevaning ushbu "Yomg'ir" qo'shig'i ko'plab estrada ijrochilariga ilhom manbai bo'lib xizmat qilmoqda. Bu esa ushbu qo'shiqni turli xil ranglarda ommaga taqdim etilishini ta'minlaydi. Albatta, bu kabi o'zgarishlar chog'ida badiiy ma'nodan uzoqlashish holatlari kuzatilganligi sababli, qo'shiqning asl holati buzilishi mumkin. Lekin, harakat bor joyda o'sish bo'lganidek, qo'shiq o'zining yangi ranglarini va yorqin tomonlarini kashf etadi. So'zim so'ngida estrada san'ati ijodkorlari ahliga ulkan omad va zafarlar tilab qolaman.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Umarov M. Estrada va ommaviy tomoshalar tarixi. Toshkent-2009;
Jabborov A. O'zbekiston kompozitorlari, bastakorlari va musiqashunoslari. Toshkent-2018;
Abdullayeva O. Cholg'ushunoslik. Toshkent-2018;

IJROCHILIK AN’ANALARI: MUAMMO VA YECHIMLARI

Muallif: Axmatov Shaxzod Akramovich ¹

Affilyatsiya: Xalqaro Nordik universiteti “Musika ta’limi va san’ati” yo’nalishi magistratura 1-bosqich talabasi ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14465257>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada ijrochilik an’analari rivojlanishida duch kelinayotgan muammolar va ularni hal etish yo’llari tahlil qilinadi. Xususan, an’anaviy musiqiy merosning yo’qolish xavfi, ustoz-shogird tizimining zaiflashishi, madaniy infratuzilmaning yetarli darajada rivojlanmaganligi, zamonaviy texnologiyalardan foydalanishdagi qiyinchiliklar hamda tijoratlashtirish va ijodiy erkinlik o’rtasidagi muvozanat masalalari yoritib berilgan.

Kalit so’zlar: Ijrochilik an’analari, milliy musiqiy meros, ustoz-shogird tizimi, texnologiyalar, madaniy infratuzilma, an’anaviy musiqiy ijod, yosh avlod, musiqiy targ’ibot, innovatsion yechimlar.

Ijrochilik an’analari har bir millatning madaniy boyligining ajralmas qismi bo’lib, ularning rivoji jamiyatning umumiy estetik darajasini belgilaydi. O’zbekistonda xalq ijodiyoti, an’anaviy musiqiy yo’nalishlar, maqom san’ati va zamonaviy ijrochilik bir-biri bilan uzviy bog’liq. Ammo globalizatsiya, texnologiyalar taraqqiyoti va ijtimoiy o’zgarishlar bu an’anaviy yo’nalishlarning saqlanishi va rivojlanishida bir qator muammolarni keltirib chiqarmoqda. Ushbu maqolada ijrochilik an’analari bilan bog’liq dolzarb muammolar va ularning yechimlariga yondashuvlar tahlil qilinadi.

Ijrochilik an’alarining dolzarb muammolari

1. An’anaviy ijrochilikning ahamiyatini yo’qotishi

Zamonaviy musiqiy yo’nalishlarning kuchayishi va g’arb madaniyatining keng targ’ib qilinishi natijasida an’anaviy ijrochilik yoshlar orasida yetarlicha qiziqish uyg’otmayapti. Ko’plab milliy yo’nalishlar unutilib bormoqda.

2. Ustoz-shogird an’anasining zaiflashishi

Ustoz-shogird an’ansi asrlar davomida ijrochilik san’atining uzviy qismi bo’lib kelgan. Ammo bugungi kunda bu tizimni qo’llab-quvvatlashga yetarlicha e’tibor qaratilmayapti, bu esa tajriba va bilimlarning keyingi avlodga yetib borishida qiyinchiliklarni keltirib chiqarmoqda.

3. Madaniy infratuzilmaning yetarlicha rivojlanmaganligi

Ijrochilik san’atining rivoji uchun mos sharoitlar va infratuzilma yetarli emas. Ko’plab hududiy musiqiy markazlar va madaniyat uylari yetarlicha faoliyat olib bormayapti.

4. Ijodiy erkinlik va tijoratlashtirish o’rtasidagi muvozanat

Bugungi kunda ijrochilar ko’pincha tijorat yo’nalishlariga e’tibor qaratishadi, bu esa ijodiy erkinlik va san’atga bo’lgan sadoqatga salbiy ta’sir ko’rsatadi.

5. Zamonaviy texnologiyalar bilan uyg’unlik yetishmasligi

Texnologiyalarning rivojlanishi ijrochilikka yangi imkoniyatlar yaratgan bo’lsa-da, ko’plab an’anaviy ijrochilar bu texnologiyalarni o’zlashtirishda qiyinchiliklarga duch kelmoqda.

Ijrochilik an’alarini rivojlantirish bo’yicha yechimlar

1. An’anaviy ijrochilikni targ’ib qilish

- Milliy musiqiy an'analarning ommaviy axborot vositalarida va ijtimoiy tarmoqlarda targ'ibotini kuchaytirish zarur.

- Maktab va oliy o'quv muassasalarida an'anaviy ijrochilik yo'nalishlarini tanishtirish va rivojlantirish bo'yicha maxsus dasturlar ishlab chiqish lozim.

- An'anaviy ijrochilik festivallari, ko'rgazmalar va konsertlarni ko'paytirish.

2. Ustoz-shogird tizimini qayta tiklash va rivojlantirish

- Milliy ustoz-shogird an'anasini qo'llab-quvvatlash uchun davlat dasturlarini yaratish.

- Yosh iste'dodlarni aniqlash va ularga mahoratli ustozlar bilan ishlash imkoniyatini yaratish.

- Ma'naviy va moddiy rag'batlantirish orqali ustozlarning ijtimoiy mavqeini oshirish.

3. Madaniy infratuzilmani rivojlantirish

- Hududiy madaniyat uylari va ijod markazlarini yangilash va jihozlash.

- Musiqa maktablari va konservatoriyalarda an'anaviy ijrochilik yo'nalishlariga alohida e'tibor qaratish.

- Hududiy va xalqaro miqyosdagi musiqiy aloqalarni rivojlantirish.

4. Ijodiy erkinlikni qo'llab-quvvatlash

- Ijrochilarni tijorat sohasidan uzoqlashtirmasdan, ularning ijodiy izlanishlari va milliy an'analarni rivojlantirishini qo'llab-quvvatlash uchun grant va stipendiyalar ajratish.

- Ijodiy eksperimentlar uchun sharoit yaratish va yangi yo'nalishlarni qo'llab-quvvatlash.

5. Texnologiyalarni joriy etish

- An'anaviy musiqani targ'ib qilish uchun raqamli platformalar va internet tarmoqlaridan keng foydalanish.

- Virtual darsliklar, interaktiv musiqa o'rgatuvchi dasturlar va mobil ilovalarni ishlab chiqish.

- Raqamlashtirish texnologiyalari yordamida an'anaviy musiqiy merosni saqlash.

Ijrochilik an'analari madaniyatimizning muhim bo'lagi sifatida o'z o'rnini saqlab qolishi va yangi avlodga yetkazilishi zarur. Ushbu maqsadga erishish uchun davlat siyosati, ilmiy-tadqiqot ishlari, ijodiy loyihalar va texnologiyalarni uyg'unlashtirgan holda faoliyat yuritish talab etiladi. Milliy musiqiy merosning o'ziga xosligini saqlab qolish va zamonaviy talablarga moslashtirish orqali ijrochilik san'ati nafaqat mahalliy, balki xalqaro maydonda ham rivojlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Karimov, I. A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. Toshkent: Ma'naviyat, 2008.

Abduqodirov, A. O'zbek xalq musiqasi tarixi. Toshkent: Fan, 2015.

Alimova, N. N. O'zbek milliy musiqa san'ati va uning rivojlanishi. Toshkent: Sharq nashriyoti, 2018.

Mirzaev, M. An'anaviy o'zbek musiqasi va zamonaviy tendensiyalar. Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2020.

Abdullayev, R. Maqom san'ati: tarix va istiqbol. Toshkent: Yangi asr avlodi, 2019.

Ashrafi, S. Xalq ijodiyoti va uning yoshlar tarbiyasidagi roli. Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2017.

UNESCO. Intangible Cultural Heritage: Traditional Uzbek Music. [Internet manbasi], 2023.

Xudoyberganov, J. Zamonaviy texnologiyalarning milliy musiqaga ta'siri. Toshkent: Ilm va Fan, 2021.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarorlari. Milliy madaniyatni rivojlantirish bo'yicha davlat dasturi. Toshkent, 2020.

Ahmadaliyev, O. Musiqiy ta'limda an'anaviy san'atning o'rni. Toshkent: O'qituvchi, 2016.

BOLALARNING IJROCHILIK KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING O’RNI

Muallif: Baxtiyarova Duriya Berdiyarovna ¹, Rejemetova N.I. ²

Affilyatsiya: Nizomiy nomidagi TDPU Musiqa ta’limi va san’at yo’nalishi 1-kurs magistratura talabasi ¹, dotsent ²

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14465340>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning ijrochilik kompetensiyalarini rivojlantirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalar bayon qilingan. Musiqa mashg’ulotlarida bolalarning umumiy kompetensiyalar va pedagogik texnologiyalar borasida fikrlar keltirilgan.

Kalit so’zlar: Zamonaviy pedagogik texnologiyalar, ijrochilik kompetensiyasi, ta’lim va tarbiya, me’yoriy-huquqiy hujjatlar, kompetensiyaviy yondashuv, umumiy kompetensiya.

Bugungi kunda bolalarning ijrochilik kompetensiyalarini rivojlantirishda pedagogik texnologiya mavzusining dolzarbligi va unga talab Vatanimiz maktabgacha ta’lim tizimining real ehtiyojlari va pedagogik boylik, madaniy-tarixiy me’rosni nazariy anglash zarurati bilan oila va pedagoglarimiz tomonidan unga bo’lgan qiziqishning pasayib borishi; falsafiy, san’atshunoslik va pedagogik tadqiqotlari bolalarda pedagogik etikani tarbiyalash go’zallikni sevish, musiqa tinglash, musiqiy cholg’ularni chalish, qo’shiq aytish, raqsga tushishga o’rgatishda qo’llanishi kerak bo’lgan zamonaviy pedagogik texnologiyalar bo’yicha metodik ishlanmalar kamligi, xalq musiqasining maktabgacha yoshdagi bolalarning musiqiy qobiliyatlarini rivojlantirish vositasi sifatidagi potensial imkoniyatlari bilan ularni amalga oshirish nazariyasi va amaliyotining yetarlicha ishlanmaganligi o’rtasidagi ziddiyatlar bilan belgilanadi.

Respublikamizda 2019-yil 8-maydagi PQ-4312-son "O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish" kontseptsiyasini ishlab chiqildi. Kontsepsiya O‘zbekiston Respublikasida maktabgacha ta’limni rivojlantirishning maqsadlari, vazifalari, ustuvor yo’nalishlari, o’rta va uzoq muddatli istiqboldagi bosqichlarini belgilaydi hamda maktabgacha ta’lim sohasini rivojlantirishga yo’naltirilgan dasturlar va kompleks chora-tadbirlarni ishlab chiqish uchun asos bo’ladi [1]

Ushbu vazifalarni amalga oshirishda maktabgacha ta’lim tashkilotlarida yosh avlodning aqliy-intellektual, estetik, jismoniy, ma’naviy salohiyatini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlarni takomillashtirish alohida dolzarblik kasb etmoqda. Bu kontsepsiya, bu vazifalar zamonaviy pedagogik texnologiyalar mavzusining yechimi bo’lishi mumkin. Shu jihatdan olganda, maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ta’lim sifatini ta’minlashda zamonaviy yondashuvlar, boshqaruv, innovatsiya va axborot texnologiyalarini ta’lim-tarbiya jarayoniga joriy etishda rahbarlik layoqatini oshirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Hozirgi davr ta’lim taraqqiyoti yangi yo’nalish - innovatsion pedagogikani maydonga olib chiqdi. "Innovatsion pedagogika" termini va unga xos bo’lgan tadqiqotlar G’arbiy Yevropa va AQShda 60-yillarda paydo bo’ldi. Yangilik kiritishning sotsial-psixologik aspekti amerikalik innovatik E.Rodgers tomonidan ishlab chiqilgan. U yangilik kiritish jarayoni qatnashchilarining toifa(tip)lari tasnifini, uning yangilikka bo’lgan munosabatini, uni idrok qilishga shayligini tadqiq etadi. Texnologiya grekcha so’z

bo'lib, "texnos"-san'at, mahorat, "logos"-ta'limot degan ma'nolarni bildiradi. Pedagogik texnologiya tushunchasining shakllanishi va rivojlanishi tarixida turli qarashlar mavjud bo'lgan: u texnik vositalar haqidagi ta'limot deb, hamda o'qitish jarayonini loyihalashtirilgan holda izchil va muntazam tashkil etish deb talqin qilingan. Hozir pedagogik texnologiyalarning bir qancha ta'riflari mavjud. Pedagogik texnologiya—ta'lim va tarbiya jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash, texnologik yondashuv asosida ta'lim va tarbiya jarayonining samaradorligini oshirish muammolarini o'rganadi. Pedagogik texnologiya ta'lim – tarbiya jarayonini yuksak mahorat san'at bilan boshqarishdir. Pedagogik texnologiya – texnologiyaga nisbatan tor tushuncha bo'lib-unda faqat ta'lim-tarbiyaning nazariy va amaliy asoslarini mahorat, san'at bilan o'rganish. Pedagogik texnologiyalar pedagogik jarayonning ijtimoiy maqsadga yo'naltirilgan usul, shakl va uyushmalar yigindisiga asoslangan loyihadir. Shuningdek, pedagogik texnologiyalar-pedagogik jarayonni yangicha qurish boshqarish tashkil etishning mexanizmidir.

Pedagogik texnologiyaning quyidagi asosiy tushunchalari mavjud:

1. Texnologiya – biror ishda mahoratda, jarayonda qo'llaniladigan yo'llar, usullar majmuasi.
2. Pedagogik texnologiya – pedagogik va texnologik yondashuvlar integrasiyasidir.
3. Pedagogik loyihalash – yaratilgan modelni dastlabki va yakuniy ko'rinishda ishlab chiqish va uni amaliy qo'llash darajasiga yetkazishdan iborat.
4. Pedagogik tizim –bir biribilan o'zaro bog'langan mo'ayyan munosabatda bo'lgan elementlar bilan tasvirlangan yahlit ta'lim tizimidir.
5. Pedagogik innovasiya – pedagogik jarayonga yangilik kiritish
6. Pedagogik jarayon – Ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchi orasidagi ta'limiy va tarbiyaviy munisabatlar tizimi.

Yangi texnologiyalar katta ta'lim imkoniyatlarini ochdi. Ro'y berayotgan sifat o'zgarishlar shuni ko'rsatadiki, odat bo'lgan tushuntirishda "o'rgatish" jarayonlari o'qituvchilarning kasbiy imkoniyatlari chegarasidan tashqari chiqib keta boshladi. Vujudga kelgan yangi texnik, axborot, bosma, eshitish va ko'rgazma vositalari o'ziga xos tarzda yangi metodikalar bilan ta'lim jarayoniga ko'pgina yangiliklar kiritib, uning ajratilmas qismi bo'lib qolmoqda. Bu esa, o'z navbatida, o'qituvchi va o'quvchining pedagogik tafakkuriga o'z ta'sirini ko'rsatmoqda. Texnologiyani bunday tavsif qilish ta'lim jarayonidagi barcha tuzuvchilar orasidagi uzviy bog'lanishning muhimligini, pedagog va o'quvchining o'zaro hamkorligini ko'rsatadi. o'quvchi passiv ta'lim ob'yektidan faol shaxs ta'lim va tarbiya subyektiga aylanadi va aktiv subyekt sifatida o'qituvchi bilan bu jarayonda qatnashadi, mustaqil bilim olishga intiladi [2].

Pedagog o'z -o'zini va o'z imkoniyatlarini yaxshi bilishi kerak; «BBB» usuli. O'tilgan mavzuni mustahkamlash. «FSMU» usuli. O'tilgan mavzuni umumlashtirish. Pedagogik texnologiyalarni mukammal bilishimiz va ulardan amaliyotda maromiga yetkazib qo'llay olishimiz juda muhim. Masalan, bolalar individual psixologik xususiyatlariga ko'ra har xil bo'ladi, lekin ta'lim-tarbiya bitta dastur asosida olib boriladi, bitta dastur asosida olib borilar ekan deb, hamma boladan bir xil natijani talab qilishimiz to'g'ri emas, qaysidir bola ba'zi narsalarni oldinroq o'rgansa, ba'zilar keyinroq o'rganadi, kimdir amaliy bajarib tez o'rgansa, kimdir boshqaning bajarganini ko'rib tez o'rganib oladi. [3].

Maktabgacha yoshdagi bolalarga ta'lim bilan birgalikda tarbiyani yaxlit holda olib borishda kompetensiyaviy yondashuv o'sib borayotgan bola shaxsini hayotga tayyorlash, unda hayotiy muhim masalalarni hal qilish uchun zarur.

Kompetensiya bu bolaning bilim, ko'nikma, malaka va qadriyatlari majmuidir. Boshlang'ich kompetensiyalar, rivojlanish sohasidan qat'iy nazar, bola shaxsi shakllanishi uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Maktabgacha yoshdagi (6-7 yosh) bolaning umumiy muhim kompetensiyalari:

kommunikativ kompetensiya – muloqot vositalaridan turli vaziyatlarda foydalana bilish ko'nikmasi;

o'yin kompetensiyasi – bolaning o'yin jarayoni va uni tashkil qilishda tajriba, bilim va ko'nikmalardan ijodiy foydalanishi. O'quv tarbiyaviy faoliyat uchun asos hisoblanadi;

Ijtimoiy kompetensiya – hayotiy vaziyatlarda kattalar va tengdoshlar bilan muloqotda axloq qoidalari va me'yorlariga rioya qilgan holda o'zini tutish mahorati;

Bilish kompetensiyasi – atrofdagi olamni ongli ravishda idrok qilishva olingan bilim, ko'nikma, malaka va qadriyatlardan o'quv va amaliy vazifalarni hal qilish uchun foydalanish [1]

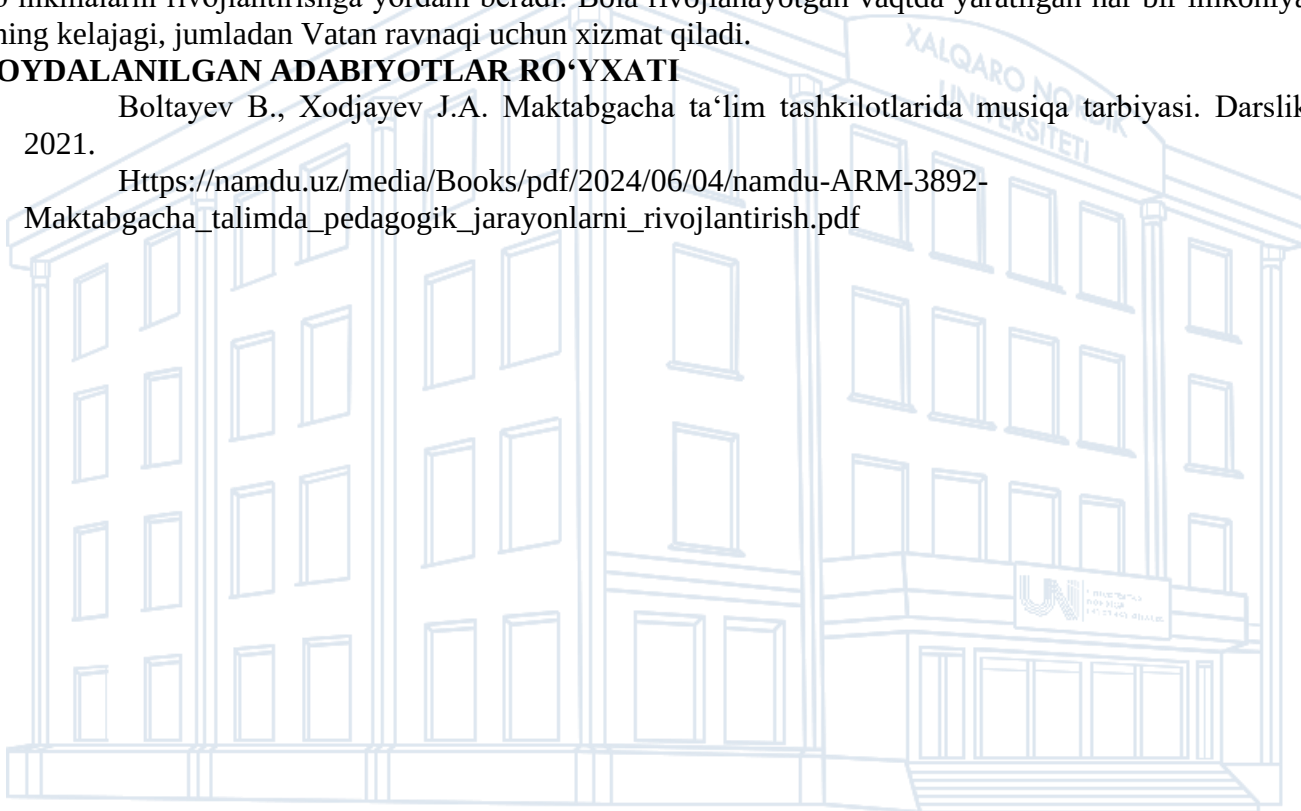
Ushbu kompetensiyalar qatoriga musiqa mashg'ulotlari uchun muhim bo'lgan yana bir kompetensiya ya'ni - ijrochilik kompetensiyasini kiritsak ham mubolag'a bo'lmaydi.

Pedagogik texnologiyalarda didaktik o'yinlar texnologiyalari bolalar faoliyatini faollashtirish va jadallashtirishga asoslangan. Ular bolalar shaxsidagi ijodiy imkoniyatlarni ro'yobga chiqarish va rivojlantirishning amaliy yechimlarini aniqlash va amalga oshirishda katta ahamiyatga ega. Didaktik o'yinlarning asosiy turlari: intellektual (aqliy) va harakatli hamda aralash o'yinlardan iborat. Bu o'yinlar ishtiroklarida aqliy, jismoniy, axloqiy, psixologik, estetik, badiy, tadbirkorlik, mehnat va boshqa ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi. Bola rivojlanayotgan vaqtda yaratilgan har bir imkoniyat uning kelajagi, jumladan Vatan ravnaqi uchun xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Boltayev B., Xodjaye J.A. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida musiqa tarbiyasi. Darslik. 2021.

https://namdu.uz/media/Books/pdf/2024/06/04/namdu-ARM-3892-Maktabgacha_talimda_pedagogik_jarayonlarni_rivojlantirish.pdf

DUTOR IJROCHILIGI ORQALI O‘QUVCHILARDA O‘ZBEK XALQ MUSIQA MEROSIGA QIZIQISHLARINI OSHIRISH

Muallif: Baxtiyorova Umida Musurmon qizi ¹

Affilyatsiya: Navoiy Davlat pedagogika instituti San’atshunoslik fakulteti, Musiqa ta’limi va san’at mutaxassisligi 1-bosqich magistranti ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14465430>

O‘zbek xalqi qadimiy boy musiqiy merosga ega bo‘lib, bunda o‘zbek xalq musiqa cholg‘u asboblari katta ahamiyat kasb etadi. Ma’lumki, xalqning milliy cholg‘ulari millatning ma’naviy va marifiy boyligidir. Jahon madaniyati va san’ati taraqqiyotida turkiy xalqlar, jumladan, o‘zbek xalqi tomonidan yaratilgan boy musiqiy merosning butunjahon hamjamiyati tomonidan ehtirol qilinishing o‘zi o‘tmish tariximiz, bugungi hayotimizga berilgan munosib bahodir. Shu nuqtai nazardan O‘zbek xalqining mumtoz musiqiy yodgorliklaridan biri bo‘lgan Dutor cholg‘usidagi xalq va maqomlarini tadqiq etishi muhim ahamiyatga ega. Chunki, har bir xalq o‘z milliy merosi, davrlar osha yuzaga kelgan milliy qadriyatlarini milliy ohanglar orqali tarannum etuvchi va xalqning ma’naviyatiga asoslanib yaratilgan amaliy san’at na’munalari orqali ularga mos keluvchi musiqiy cholg‘u asboblari egadirlar.

Mamlakatimizda Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev tashabbusi bilan barcha sohada hayotga tatbiq etilayotgan istiqbolli loyihalar, amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli ishlar xalqimizning nafaqat turmush tarzi balki, dunyoqarashini ham o‘zgartirmoqda. Prezident Shavkat Mirziyoyev aytganlaridek: “Adabiyot va san’at, madaniyatni rivojlantirish va xalqimiz ma’naviy olamini yuksaltirishning mustahkam poydevori”. Shuningdek, madaniyat va san’at rivojiga, ijod ahliga ko‘rsatilayotgan yuksak e’tibor misolida ham bunday ezgu jarayonlarni ko‘rish mumkin. So‘nggi ikki yilda mazkur sohaga oid 20ga yaqin Farmon va qarorlar qabul qilindi. Ular ijrosidan sa’y-harakatlar olib borilmoqda. Mazkur soha bo‘yicha mana shunday istiqbolli islohatlar amalga oshirilishiga qaramasdan u bilan bog‘liq bo‘lgan bir qancha muommolar, jumladan, insonlar orasida milliy musiqamiz va san’atimiz haqida yetarlicha bilimga ega bo‘lmaslik kabi muommolar mavjud ekanligi ushbu sohada tadqiqotlar zaruriyatini vujudga keltiradi.

Tarixdan ham ma’lumki, o‘zbek madaniyati va san’ati rang-barang tarzda o‘ziga xos shakllanib, asrlar osha rivojlanib kelgan. Sharq allomalari Safiuddin Urmaviy musiqiy risolasida, Amuliy “Musiqa risolasi”da, Al-Farobiyning “Katta musiqa kitobi”da, Ahmadiyning “Sozlar munozarasi” asarida, Zaynullobiddin Husayniyning “Risola dar bayoni qonuni va amaliy musiqiy” risolasida, Abdurahmon Jomiy “Musiqa risola”sida, Darvesh Ali Changiy “Musiqa risola”lasida, Abdulqodir Marog‘iy “Jami al-alhon fi-ilm al-musiqa” risolalarida, o‘z davrini musiqiy cholg‘ularning tasnifotini bayon etib, o‘rganib tadqiq etish masalalarining turli tomonlariga to‘xtalib, fikr-mulohazalarini bildirib o‘tganlar. Shuningdek, al-Farobiy, Abdurahmon Jomiy, Amuliy, Darvesh Ali Changiy, Abdurauf Fitrat, Viktor Belyaevlar o‘z musiqiy risolalarida cholg‘u sozlariga katta e’tibor bilan yondashib, insoniyat hayotida tutgan o‘rni, falsafiy xususiyatlari va tafsilotini yoritib berganlar.

Asrlar o‘tishi, davrlar almashinuvi, jamiyat taraqqiyoti mezonida cholg‘u sozlar ham hamnafas rivojlanib, zamonga mos takomillashib, mukammallashib borgan. Takomillashish jarayonida esa cholg‘ularning shakl va ovoz mezonlarini boyitish katta ahamiyat kasb etgan. Negaki, chiroyli cholg‘u go‘zal tarannumga ega ekan u xalqning ma’naviy boyligi ekanligini e’tirof etish lozimdir.

O‘zbek xalq cholg‘u asboblariidan hisoblanmish dator boshqa ko‘plab musiqiy cholg‘ularimiz orasida eng qadimiylaridan biri bo‘libgina qolmay, mungli ovozi hamda insoniyat ruhiga moyilligi-yu,

qalbg'a oro beradigan kuy, ohang taratishi bilan ajralib turadi. O'rta Osiyo xalqlarining dutor va dutorsimon (turkman dutorlari, qozoq va qirg'iz do'mbiralari) cholg'ularining zamini bir ekanligi, ushbu xalqlarning ma'naviy ildizlari birligidan dalolatdir. Zero barmoqlarning sehrli mayin harakatlari orqali torlar aynan qalb nidosi sifatida ohang taratadi. Xalq orasida dutor "dilkash cholg'u" nomini olgan. Unda ijro etilgan har qanday kuy-ohang qalb torlarini tebratadi. Chunki bu nola qalb istagan ohangdir. [4]. Shu sababdan ham ushbu cholg'uimiz xotin-qizlar qo'lida hasrat quroli, ko'ngil oshnosidir.

Bugungi kunda o'quvchi yoshlarga musiqa va musiqa cholg'ularini o'rgatish bilan bir qatorda, yosh avlodni musiqiy olamini boyitish, go'zallikka undash, yoshlarning musiqiy-estetik didini yuksaltirish, ularning ma'naviyatini oshirish, musiqaning sehrli kuchini his ettira oluvchi mohir cholg'u ijrochisi sifatida tarbiyalash musiqashunoslarning asosiy maqsadi bo'lib kelmoqda. Musiqa san'atining rivojlanishi, dunyo xalqlari musiqachilari, bastakorlari va musiqashunoslari o'zaro muloqotlarining kuchayishi natijasida ijrochilikning ham yangi-yangi ufqlari ochilib, cholg'u ijrochiligi sinflarida, cholg'u sirlarini o'rgatish kundan-kun rivojlanib, takomillashib bormoqda. Shuningdek, dutori ijro etish uslublari ham takomillashib, murakkablashib bormoqda. 1969-yili M.A.Asilov va F.N.Vasilyevlar tomonidan dutor darsligi dastlab bosmadan chiqdi va 1977-yilga kelib bu darslik takomillashtirilib qayta nashr qilindi. Bugungi kunda o'zbek musiqa san'atida dutor ommaviy cholg'u ekanligi va uni o'rganuvchi o'quvchilar soni tobora ortib borayotganligi, shu bilan bir qatorda hukumatimizning musiqa san'atiga, yoshlar tarbiyasiga e'tibori kuchayganligi tufayli musiqiy darslik va o'quv qo'llanmalarga ehtiyoj yanada kuchaydi. [3].

Dutor nafaqat bzing yurtimizda balki, O'rta Osiyo xalqlarida ham, xususan tojik, uyg'ur, qoraqalpoq, turkman kabi qardosh xalqlarda ham keng tarqalgan. Dutor cholg'usining takomillashtirilishi(rekonstruksiya qilinishi) natijasida dutor prima, dutor sekunda, dutor alt, dutor tenor, dutor bas va dutor kontrabas kabi dutor turlari vujudga keldi. Bulardan dutor alt, dutor bas va dutor kontrabaslar o'zbek xalq cholg'ulari orkestrlari tarkibidan doimiy o'rin egalladi.

Dutor milliy cholg'u asbobida milliy kuylar bilan bir qatorda, barcha chet el kompozitorlari tomonidan yaratilgan murakkab asarlarni ham mohirona ijro etish mumkin. O'zbekistonda taniqli sozandalardan G'ulom Qo'chqorov, Orif Qosimov, Hamidulla Nurmatov, Turg'un Alimatov, Abdusamad Ilyosov, Faxridin Sodiqov, Boqijon Rahimjonov, Habibullo Rahimov, Oydin Abdullaev, Abdurahim Hamidov, Ro'zibibi Hojiyeva, Iqbol Toshpo'latova, Sulton Qosimov, Malika Ziyayeva, Gulchehra Muhammedova, Shavkat Rahimov, Shuhrat Razzoqov singari mohir sozandalar dutor ijrochiligini yanada takomillashishiga katta hissa qo'shdilar. O'quvchining dutor cholg'usida asarlarni o'rganishi va ijro etishi uchun o'z ustida ishlashi va tinimsiz mehnat qilishi zarur bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

- Petrosyans A. I. "Cholg'ushunoslik". 3-nashri Toshkent – 1990 y.
Rasultoyev J. K. "O'zbek dutor ijrochiligi". Toshkent – 1997 y.
Hojiyeva R. "Dutor taronalari". Toshkent – 2007 y.
Omonqulova Sh. N. "Cholg'u ijrochiligi". Samarqand – 2020 y.

MUSIQA TA’LIMI YO’NALISHIDA TAHSIL OLAYOTGAN TALABALARNING MUSTAQIL TA’LIMINI TASHKIL ETISHGA INNAVATSION YONDASHUV

Muallif: Bobokulova Mohinur Jamshid qizi ¹

Affilyatsiya: Navoiy davlat universiteti musiqa ta’limi yo’nalishi ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14465561>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada musiqa ta’limi yo’nalishida tahsil olayotgan talabalarning mustaqil ta’limini tashkil etishga innovatsion yondashuv borasidagi fikrlar muhokama etilgan.

Kalit so’zlar: musiqa, musiqiy ta’lim, tahlil, talaba, o’qitsh, didaktika, yondashuv, innovatsiya.

Insonning qalbi ruhiy dunyosi tafakkuri uning kamolotini yuksaltirishda musiqaning o’rni beqiyos. Har tomonlama rivojlangan jismonan va aqlan yetuk shaxsni tarbiyalash bugungi globallashuv jarayonida o’ta dolzarb masalalardan hisoblanadi. Musiqa ta’limida tahsil olayotgan har bir talabaning mustaqil ravishda, yangi innovatsialar bilan birgalikda ta’limini yuksaltirish o’ta muhim masaladir. Yillar osha insonlarning tafakkuri va ularning fikr doiralari kengayganligi, dunyoqarashlarida zamonga mos o’zgarishlar ijobiy tomonga o’zgarganligini inobatga olgan holda, musiqa va uni o’rganishda zamonaviy metodlardan foydalanish davr talabiga aylanib bormoqda.

Butun jahon, ilmiy tadqiqot markazlarida musiqa ta’limini tashkillashtirishga innAvatsion yondashuv masalasida tadqiqotlar olib borilmoqda. Xususan, Xitoyning Shangrao Universitetida “Innovative teaching approaches and student motivation in music education” bo’yicha ilmiy izlanishlar olib borilmoqda.

So’nggi yillarda mustaqil ta’limga innovatsion yondashuvning rivoji uchun yurtimizda qator yangiliklar va qulayliklar yaratilmoqda. Talabalarning darsdan tashqari o’qib o’rganishlari uchun 24/7 kutubxonalar tashkil etildi. Internetdan to’g’ri va maqsadli yo’lda foydalanishlari uchun juda ko’p qulayliklar yaratildi. Tabiiyki bu yo’l bilan talaba yoshlarni mustaqil ravishda o’z o’zini ilm-fan rivoji uchun band qilish va yangi tadqiqotlar ustida izlanishlar sonini oshishiga erishilmoqda.

Garchi mazkur sohada bir qancha istiqbolli islohotlar amalga oshirilishiga qaramasdan, yurtimizda bu sohani yanada rivojlantirishda turli xil muommolar ham mavjud. Masalan, musiqa yo’nalishida tahsil olayotgan talabalar uchun, o’quv binosida qo’shimcha qulayliklarga ega bo’lgan xonalar va cholg’u asboblarning sonining ba’zi o’quv dargohlarida yetarli emasligi. Talabalar bilan mashhur musiqashunos olimlarning uchrashuv kechalarini tez tez tashkillashtirish kerakligi. Iqtidorli talabalarni saralab olgan holatda chet el kompozitor va musiqashunoslarining konsertlariga yuborish ularning metodlarini ko’rib tahlil qilishlariga sharoitlar yaratilishi, shuningdek, ko’pgina talabalarning mustaqil o’qish qobiliyatining pastligi, hamda so’nggi yillardagi mustaqil ta’lim usullarini tushunmasliklari bu sohaning muammolaridir.

Musiqa ta’limida tahsil olayotgan talabalarning mustaqil ta’limini innavatsion tashkil etish, ularning ijodiy va kasbiy mahoratlarini rivojlantirishda ahamiyatlidir. Talabaga mustaqil ish qilishida ko’makchi bo’ladigan ustoz unga vazifa va topshiriqlar berishidan tashqari yo’nalishini to’g’ri tanlashi kerak. Shundagina talaba mustaqil ishni bajarishda qiyinchiliklarga uchramaydi.

Institutlarda mustaqil ta’limni rivojlantirishning asosiy maqsadi, talabani o’z o’zini boshqarish qobiliyatini tashkillashtirish tengdoshlari bilan hamkorlikda yangi g’oyalarni kashf etishlari kelajakda

kasbini yetuk mutaxassisi bo'lib yetishishlaridir. Bundan tashqari, har semestr yakunida o'tilgan fanni qay darajada o'rganilganligi talabani mustaqil ishlari orqali baholanadi. Tabiiyki, bu jarayonda o'qituvchi talabani mustaqil olib borgan ishiga ijodiy yondashishini, doimiy ravishda oshib borishini, hamda tanlangan mustaqil ishlarga amaliy tajribalar va ilmiy tadqiqotning umumiy elementlarini qo'shib borishi kerakligini o'rgatishi lozim. Bunda eng muhim jihat shundaki, talabani mustaqil bilim olishiga e'tiborni kuchaytirish hisoblanadi. O'qituvchi doimiy mustaqil ishlarni boshqarishi, uni tashkillashtirishda o'zboshimchliklarga yo'l qo'ymasligi, belgilangan nazorat tizmini amalda qo'llashi, talabalarga ta'limning barcha bosqichlarida yordam berishi kerak.

Musiq ta'limida mustaqil ta'limni rivojlantirishning samarali usullariga konstruktiv va iskala asosidagi ta'lim, heutagogik yondashuvlar, ijodiy va tanqidiy fikrlash faoliyati, talabalarning avtonomiyasini rag'batlantirish, hamda tajribaviy va ijtimoiy o'rganishni rag'batlantiradigan amaliy qo'llanmalar kiradi. Bu ko'rsatma va qo'llanmalar mustaqil ta'lim olishda talabani ta'lim jarayonini tekshirish, ya'ni o'zining zaif yoki iqtidorli tomonlarini ko'rishni, maqsadlarini aniqlashni, hamkor tomonlar bilan ishlashni, yangiliklar yaratishni o'rgatadi. O'z o'rnida, mustaqil ta'limning asosiy komponentlari quyidagilarni tashkil etadi:

1. Tajriba va so'rovga asoslanga ta'lim. Bunda, o'qituvchilar malakasini oshirish, tajribalar o'rganish, talabalarning kasbiy sifatlarini oshirish kabilar kiradi.

2. Ijodiy va tuzilgan mustaqil ish. Musiq o'quvchilarining mustaqil ishida mustaqillik va ijodiy yetuklikni rivojlantirish. Bunda, musiqiy asarlarining badiiy tahliliga e'tibor qaratiladi.

3. Konteks va professional integratsia: asosan ta'limdagi faoliyatni professional faoliyatga aylantirish. talabalarni turli xil musiqiy ansambllar hamda professional ta'limga jalb etish. Bunda professional integratsialashgan shaxsni rivojlantirish asosiy qoida hisoblanadi.

4. Masofaviy ta'lim va o'z o'zini tashkil etish. Bunda, o'zini o'zi tarbiyalash tartibga solish hamda o'zini boshqarish nazorat qilish yetakchi o'rinda turadi.

5. Jamg'arma sifatidagi hamkorlikdagi tadqiqotlar. Hamkorlikdagi tadqiqotlar kelajakdagi shaxsiy tadqiqot ko'nikmalarini rivojlantirib beradi, keyingi tadqiqot ishlariga ishonch va tayyorgarlik hissini oshirib beradi.

Musiq talabalari uchun yuqorida sanab o'tilgan mustaqil ta'lim olishdagi yo'l yo'riq va ko'rsatmalar ularning mustaqil ish qilishlarida poydevor bo'lib xizmat qiladi.

Musiq san'ati va uni o'rganish, musiq san'ati yo'nalishi talabalarining birinchi o'rindagi vazifalari hisoblanadi. Musiqamizni jahon miqyosida tanitish uni o'rganish, san'atimizga go'zallik va nafosat urug'larini ekish yoshlarimiz qo'lida. Shunday ekan, zamon bilan hamnafas holda, innovatsion metodlar yordamida, darsdan tashqari mustaqil ravishda o'z ustida ko'proq ishlashlari, jahon va milliy musiqamizga nazar solgan holatda dunyoni lol qoldiradigan darajada yangiliklar yaratish, albatta hozirgi yoshlarimizning eng asosiy vazifalari bo'lib hisoblanishi kerak.

Institutlarda talaba va ustoz o'rtasidagi hamkorliklarni kuchaytirib, talabalarning badiiy va ijodiy san'atlarini rivojlanishi uchun shart va sharoitlar yaratib berilgan. Albatta, bunday sharoitlardan talabalar to'laqonli ravishda foydalanishlari va kelajaklari uchun katta qadam qo'yishlari maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Sukmayad Yu., Sella F., Hi Midyanti. "Ta'lim va fan jurnali", 2022 yil 14- iyun

Li. Cheng, Paulina. "Britaniya musiq ta'lim jurnali". 2022 yil.

Sharipova G. M. "Musiq metodikasi". O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2012 yil.

TALABALARNI JO’RSIZ ASARLAR BILAN ISHLASHGA O’RGATISHNING O’ZIGA XOS METODIK IMKONIYATLARI

Muallif: Boliyev Uchqun Ismatovich ¹

Affilyatsiya: O’zbekiston-Finlandiya pedagogika institut “Musika ta’limi” kafedrası v.v.b dotsenti ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14465655>

ANNOTATSIYA

Talabalarni jo’rsiz asarlar bilan ishlashga o’rgatishning o’ziga xos metodik imkoniyatlari keng yoritilgan. Shu bilan birga bo’lajak musiqa o’qituvchilari bu faoliyatda xorda kuylashning eng muhim omillari, ya’ni vokal xor malakalarini egallash bilan bir qatorda o’zlari ham xor jamoasi bilan ishlashga tayyorlanib borishlari metodik jihatdan ochib berilgan.

Kalit so’zlar: musiqa darsi, xor bo’lib kuylash, o’quvchilar, xor rahbari, xor ijrochiligi malakalari, jo’rsiz asar, “Qora soch” asari.

Oliy pedagogik ta’limning musiqa ixtisosligidagi amaliy ijrochilik bilan bog’liq fanlar (vokal ijrochiligi, dirijorlik, cholg’u ijrochiligi xor va xorshunoslik asoslari) o’quv mashg’ulotlarining o’ziga xos muhim xususiyatlaridan biri shundaki, darslarda talabalarni fan bo’yicha maxsus bilim, ko’nikma va malakalarni egallashga yo’naltirilgan vazifalardan tashqari ularni amaliy faoliyatda mustaqil qo’llay olish, ya’ni ijodiy ijrochilik malakalarini egallashlari ham talab etiladi. Bu ayniqsa talabalarni maktab faoliyatiga eng muhim bo’lgan xor ijrochiligiga ko’proq talluqlidir. Musika darslarida xor bo’lib kuylash eng yetakchi va darsning asosiy qismini tashkil etuvchi, o’quvchilarni yalpi qamrab oladigan faoliyat hisoblanadi. Bundan tashqari bu ancha murakkab jarayon bo’lib, xor rahbarida ko’p qirrali bilim, tajriba, malakalarni talab qiladi. Shuning uchun ham talabalarni manba faoliyatiga tayyorlashda ularni xor dirijori, xor rahbari sifatidagi musiqiy-nazariy va amliy ijrochiligiga unung pedagogik tayyorgarligiga jiddiy va ustuvor ahamiyat berish lozim bo’ladi. Bizga ma’lumki umumta’lim maktablari musiqa darslarida har bir sinf alohida xor jamoasi hisoblandi. Shu bilan birga o’quvchilar xorini turli ko’rik tanlovlar, bayram konsertlariga, sinf konsertlariga tayyorlashga musiqiy ta’lim va tarbiyaning uzviy tarkibiy qismi kirish vazifasini qo’yadi. Shuning uchun musiqa o’qituvchisi sinfda xor rahbari sifatida o’quvchilarni 1-sinf dan boshlab vokal xor malakalarini egallab borishlariga yaxshi soz, sof intonatsiya badiiy ansambl, vokal tovush hosil qilish, tovushni qo’llash, musiqalarini tushunib va emotsional ta’sirchan ijro etishga ko’p ovozli hamda jo’rli va jo’rsiz qo’shiq aytish malakalarini egallab olishga o’rgatib borish kerak bo’ladi.

Xor ijrochiligida “jo’rsiz” kuylash o’zining yuqori vokal-xor, dirijorlik va xor bilan ishlash bo’yicha yuqori darajadagi bilim, ko’nikma va malakalarni talab qilish bilan ajralib turadi. Xor ijrochiligini sanati, ayniqsa xor-dirijorligi pedagogikasi va metodikasi bo’yicha tadqiqotlar olib borgan pedagog olimlarning qayt etishlaricha jo’rsiz kuylashga erishish uchun xor jamoasining eng avvalo bir ovozli – sof unison kuylash, so’ngra ikki ovozli kuylash, ko’p ovozli kuylash bosqichlarini o’tashi lozim. Bu bosqichlarni muvaffaqiyatli o’tamasdan turib, a’kapella kuylashga kirishish ko’zlangan maqsadga erishish imkonini bermaydi. Xor san’atining o’ziga xos spetsifik xususiyatlari ham shuni taqazo qiladi. Zero, bir ovozli kuylash davrida ishtirokchilarning(maktabda o’quvchilar, xor tugaraklari, havaskorlik jamoalarida, xonandalar) xor bo’lib kuylashning eng muhim elementlarini egallashlariga erishiladi. Bu o’rinda musiqani eshitish, musiqaga sozlanish, ansambllikni his etish, vokal tovush hosil qilish, nafas

olish uni to'g'ri sarflash, sof intonatsiyaga, diksiya talaffuziga erishish, dirijorlik ishoralariga amal qilib kuylashlari nazarda tutilmoqda.

Umumta'lim maktablarida birinchi sinfdan o'quvchilarni xor bo'lib qo'shiq kuylashga o'rgatish, o'quvchilarni keyingi bosqichlarida ko'povozli va jo'rsiz kuylash malakalarini egallashlarida katta ahamiyatga egadir. Bir ovozli sof unison kuylashga erishish jarayonida ikki ovozlilikni his etish qobiliyatlari rivojlantiriladi. Kuylarga jo'r bo'lish, o'quvchilar kuylayotganda o'qituvchining ikkinchi ovoz bo'lib qo'shilishi, unisondagi kuylarni (qo'shiq ovoz yo'lini) cholg'u asbobida so'ng fortepianoda chalib solishtirib ko'rish o'quvchilarda garmonik uquvni rivojlantirishga sharoit yaratadi. Shuning uchun bo'lg'usi musiqa o'qituvchilarini maktab amaliyotiga tayyorlashda ularni qo'shiq o'rgatish ya'ni xor bilan ishlash metodikasini yaxshi o'zlashtirishlariga e'tibor qaratish zarur. Bunda talabalarni xor jamoasi bilan ishlash, xorga qo'shiq o'rgatishning dastlabki uslublarini egallashlari haqida jiddiy o'ylashga to'g'ri keladi. Xorga qo'shiq o'rgatish jarayoniga talabani tayyorlashning eng avvalo xor bilan ishlashning tayanch nuqtalarini belgilab olish va shu asosda ish tutishga o'rgatish metodik jihatdan to'g'ri va qulay hisoblanadi. Bunda eng avvalo o'quvchilarni kuylanayotgan asarga qiziqtirish lozim. Masalan birinchi sinf o'quvchilari bilan ishlashda shini unutmazlik kerakki, o'quvchilar doira, nog'ora, karnay kabi milliy cholg'u asboblarga bajonidil taqlid qiladilar. Ikki ovozli elementlarga o'tishda xorning jo'r bo'luvchi ovozlari guruhida "bum, ba-ka-bak", "trak, ta-ka-tum, tum", "g'a-ta, g'a-ta-g'u" kabi tovush taqlidlarda kvarta, kvinta, sekunda intervallari harakatida ijro etilishi yaxshi natija beradi.

Bo'lajak musiqa o'qituvchilarini "dirijorlik" darslarida duet bo'lib kuylashga o'rgatish, ton berishga o'rgatish, ton berilgandan so'ng asarni har bir partiyasiga yoddan kuylab dirijorlik qilishi, asar partiturasini yoddan chalishi, partituraning cholib istalgan partiyani kuylashga erishish, asarni vertikal akkord tizilmasini kuylay olishi bo'yicha beriladigan topshiriqlar eng samarali usullardir.

Melodik partiyani ma'lum bir bo'g'in, harflarda ("zuv", "da", "de", "do", "du" ular "za", "zu", "ze", "zi", "zo" yoki "lya", "mi", "du" kabi bo'lishi mumkin) kuylash yoki bir guruh (partiya) kuyni so'zlar bilan ikkinchi partiya kuyni og'izni yumib kuylashi ham xor amaliyotida sinalgan usullardandir.

Vokal-xor mashqlari kuylashda tersiyali ikki ovozli mashqlar kuylash ham ijobiy samaradorlikka ega sanaladi. Masalan, do major gammasini yuqori va pastki tersiyada kuylash mumkin va bunday mashqlarni bema'lol talabalarga tavsiya etish mumkin. Ayrim garmonik uyg'unlashuvlarda to'xtash ularning sadolanishi va partiyalar bir-birini eshitishi tersiyali ikki ovozli qo'shiqlarni o'rganishda esa qo'shiqning garmonik eng yorqin joylarida to'xtab diqqat bilan tinglash kabilar foydali usullardir.

Tersiyali ikki ovozlilikning kuy yo'llari cholg'u tayanchga ega bo'lib, dadilroq ijro etiladi. Shuning uchun o'qituvchi jo'rovozga alohida e'tibor berishi lozim.

Ko'povozli asarlar kuylashda tersiyali ikki ovoz kuylanadigan jo'rsiz usul bajarilayotgan parallel harakat uni o'zlashtirishini yengillashtiradi, lad turg'unligini his etish tuyg'usini kuchaytiradi.

Oliy ta'lim tahsili davrida talabalarga bunday mashq va topshiriqlarni "mustaqil ish" sifatida berish, talaba tomonidan ularni talab darajasida o'zlashtirilib borilishini nazorat qilish ularni jo'rsiz asarlar kuylash va jo'rsiz asarlar bilan ishlash malakalarini shakllantirishda samarali natija beradi. Shu o'rinda biz bir qator mashq va qo'shiqlarni o'rganishda qo'llanishi mumkin bo'lgan ish usullari va mazmuni haqida to'xtalib o'tishni lozim topdik. O'ylaymizki bunday ish tutish shakl va uslublari ham bo'lajak musiqa o'qituvchilarini jo'rsiz asarlar bilan ishlash amaliyotiga tayyorlashda qo'l keladi.

Asarlarni jo'rsiz shaklda shu tariqa o'rganish alohida partiyalarni o'rganishga bir muncha qulaylik tug'diradi. Chunki xor-dirijorining o'zi barcha partiyalardagi kuyni (qo'shiq ohang yo'lini) yoddan o'zlashtirmasdan, hamohanglikda aytmaydan (bir partiyani chalib, ikkinchi partiyani ovozda kuylab, yoki butun partituraning cholib, istalgan bir partiyani kuylash) uni xorga o'rgataolmasligi, ya'ni xor ijrosida kutilgan natijaga erishaolmasligi mumkin.

Xor bilan jo'rsiz asarni o'rganishga kirishishda avvalo asosiy partiyani (ovozni) xorga eshittirish so'ngra o'rganishni boshlash qolgan ovozlarni o'rganishni ancha yengillashtiradi. Chunki havaskor xor

xonandalari (tajribali xonandalar ham) asosiy kuyni yaxshi anglamasdan, o'z partiyalaridagi kuyni hamohanglikda aytishga qiynaladilar. Ular uchun asosiy kuyni eshitib, o'z kuylarini aytishi partiyalarni bir-biriga moslashtiradi, shunda partiyalar bir butunlikda yangraydi. Asosiy kuy xonandalarga kuylash, eshitish va nazorat qilib borish imkonini beradi. Aksincha tajribasizlik xorda avval asosiy (yuqoridagi) kuy birinchi ovozda o'rgatilsa, uni boshqa ovozda ijrochilar ham eshitib, o'z partiyalardagi kuyni aytishda noaniqlikka yo'l qo'yishlari mumkin. Shuning uchun har bir jo'rsiz asarni o'rganish va xorga o'rgatishda uning melodik intonatsion tuzulishiga qarab ish tutish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Asarni "ton" berish yo'li bilan "jo'rsiz" o'rgatishning o'z afzalliklari bor. Bunda dastlab fortepiano jo'rlicida dirijor kuyni chalib o'zi kuylaydi, so'ngra uni xor partiyasidagi xonandalar birgalikda kuylashadi. Shundan so'ng butun partitura chalinadi, xonandalar o'z partiyalari kuyini kuylashadi. Keying bosqichda fortepiano "ton" beriladi (boshlang'ich tovush) xonandalar dirijorlik boshqaruvida kuyni jo'rsiz kuylashadi. Ikkinchi partiya bilan ham xuddi shu tarzda ish olib boriladi va ikki partiya qo'shib kuylaniladi. Bunda dirijor har bir partiya ijrosini diqqat bilan eshitib, kuzatib, xatolarni bartaraf etib boradi. Xor partiyalari bilan bunday ishlashda xonandalar kuyni taz va aniq o'rganadilar. Alohida-alohida ishlashda xonandalar ovozining bir tekisligiga, yaxshi ansamblga, sozga, sof intonatsiya, aniq so'z talaffuziga erishish mumkin.

Asar bilan ishlashda ayrim murakkab jummlarni qaytaravermaslik, balki shunga mos mashqlarda foydalanish yaxshi natija beradi. Masalan, eslab qolish qiyin interval (sakrashlar) uchrasa, o'sha interval tovushlarini yuqoridan pastga yoki pastdan yuqoriga qarab "solfedjio" qilish va alohida takrorlash yo'li bilan eslab qolish mumkin. B.Umidjonov qayta ishlagan o'zbek xalq qo'shig'i "Qora soch" asari bunga misol bo'la oladi.

Xor asari bilan ishlashning barcha shakllarida bo'lgani kabi asar texnik jihatdan o'rganilgandan so'ng xor rahbari boshchiligida uning badiiy ijrosi ustida ishlashga kirishiladi. Bunda asarning badiiy g'oyasini ochish, obrazlari, xarakteri va ijro uslubi (stil) ustida ish olib boriladi. Har bir kichik yoki katta jumlar ma'lum notalar yig'indisidan iborat. Ana shu jumlar ritm va talaffuz jihardan xonandalarga tanishligini hisobga olib, uni jumlash, ya'ni har kichik musiqiy bo'lakchalarni ijro qilishga o'tiladi. Musiqaviy iboralar boshlanish, yuqori (avj) va oxirgi qismlardan iboratligi uchun ularning so'z va musiqa, logik urg'ularini bilib ijro qilinadi. Har bir musiqaviy jumla o'rtasida ovoz sal kuchayib oxiri esa yumshoqroq ijro qilinishi darkor. Ovozni kuchaytirish (o'rta qismda) va kuchsizlantirish (oxirida) natijasida ifodali ijroga erishiladi. Har bir musiqiy jumla bir maromda kuylamay balki, ohanglardan foydalanish va ifodali ijroga erishish lozim. Asarni jumlalarga ajrata olish katta mahoratdir.

Umuman olganda ko'p ovoqli va jo'rsir asarlar bilan ishlashning xilma-xil uslublari mavjud. Lekin shunga alohida ahamiyat berish lozimki, xususan jo'rsiz asarlar bilan ishlashda asarning asosiy kuyi (melodiya) ni yaxshi sezmasdan (idrok qilmasdan) ikkinchi ovozni o'rganish qiyin va noto'g'ri bo'ladi. Shuning uchun ham jo'rsiz asarlar bilan ishlashda o'rganishni birinchi ovoz (melodiya) bilan boshlash to'g'riroq bo'ladi. Qolgan partiyalar qo'shiqning asosiy kuyini yaxshi anglab olganlaridan so'ng, o'z ovoz partiyalarini o'rganishlari oson kechadi.

Shunday qilib xor ijrochiligida jo'rsiz asarlar kuylash, jo'rsiz asarlarni xorga o'rgatish, ya'ni jo'rsiz asarlar bilan ishlash mahoratiga ega bo'lish musiqa san'atining ajoyib namunalari bilan tanishib borish, ko'p ovoqli va jo'rsiz asarlar musiqasi go'zalligini tushunish, qadrlash va sevishga o'rgatadi. Chunki deyarli barcha xalqlar xor madaniyatida xalq qo'shiqlarini "jo'rsiz" (a'kapella) uslubiga moslashtirilgan, qayta ishlangan namunalari yetakchi o'rin tutadi. Xalq xorlarining (bunday xorlar asosan xalq qo'shiqlari va ular asosida yaratilgan asarlarni kuylash va targ'ib qilishini asosiy maqsad qilib olgan bo'ladi) asosiy repertuari unga mansub xalq qo'shiqlaridan iboratdir. Shunday ekan bo'lg'usi musiqa o'qituvchilarini maktab ashulachiligiga tayyorlashda ularni 1-bosqichdan boshlab "jo'rsiz" (ikki ovoqli va ko'p ovoqli) asarlar bilan ishlashga tayyorlab borish eng muhim pedagogik maqsadlar qatoridan o'rin olishi kerak bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

N.Qoziyev. Xor dirijorligi xrestomatiyasi. I-qism. –T.: G'G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1975yil.

B.Umidjonov. Jo'rsiz xorlar. –T.: G'G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1976yil.

Qudratov I. Talabalar va bolalar ashula va xor jamoalarini tashkil qilish va ishlash metodikasi. –Toshkent, Fan va texnologiyalar nashriyoti 2006y.

Qahharov N.V. Vokal asoslari. O'quv qo'llanma. T.: Iqtisod-moliya. 2008. 314 b.

I.Qudratov. An'anaviy xonandalik. Darslik Samarqand 2022-y

Sh.Omanqulova. Umumta'lim maktablari musiqa darslarida folklor qo'shiqlarini o'rgatish orqali o'quvchilarni milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalash. O'zDSMI xabarlar ilmiy-metodik jurnal 2024/4(31) 62-bet.

D.Samatova. Umumta'lim maktablarida sinfdan tashqari musiqa mashg'ulotlari orqali o'quvchilarni estetik tarbiyalash. O'zDSMI xabarlar, ilmiy-metodik jurnal 2024/4(31) 65-bet.

O‘ZBEKISTONDA ZAMONAVIY MUSIQA SAN’ATI IJROCHILIGI

Muallif: D. Xamdamova ¹

Affilyatsiya: NamDU San’atshunoslik kafedrası dotsenti ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14465853>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada o‘zbek zamonaviy musiqasi hisoblangan estrada cholg‘u ijrochiligi, estrada xonandaligi ijrochiligining rivojlanishi taraqqiyoti bo‘yicha ma‘lumotlar keltirib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: estrada, zamonaviy musiqasi, cholg‘u, xonandalik, ijrochilik, san’at.

O‘tgan asrning 70-yillariga kelib qo‘shiqchiligidimizning va musiqa madaniyatimizning yangi yo‘nalishi, ya‘ni estrada janri tarkib topdi. Bu esa san’atimizda yangilik deb qabul qilindi. O‘zbek estradasining dastlabki qaldirg‘ochlari yetishib chiqdi. B.Zokirov, L.Zokirova, K.Jalilova, B.Mavlonov, N.Zokirov, R.Sharipova, Yu.To‘raev, S.Raximov, A.Ioshpe singari estrada xonandolari shular jumlasidandir.

Yuqorida tilga olingan kompozitor va xonandalar o‘zbek estradasining maktabini yaratdilar. Estrada qo‘shiqlari teleradio dasturlari, kino va saxnaviy asarlar, kontsertlar orqali ommalashdi va o‘zining muxlislariga ega bo‘ldi. Xatto xalqaro sahnalarda ham o‘rnini topib oldi.

Mashhur estrada qo‘shiqchisi, o‘zbek estradasining so‘nmas yulduzi Botir Zokirovning jaxon sahnalaridagi muvaffaqiyati o‘zbek estrada san’atini jahonga tanitdi. Uning o‘z ona tili bilan bir qatorda turli tillarda aytgan qo‘shiqlari estradamiz jaxon saxnasiga chiqib olishida ko‘prik bo‘lib xizmat qildi.

Keyingi yillarda estrada ijrochilik san’atimiz yangi bosqichga ko‘tarildi. Ayniqsa, 2020 yilda “O‘zbek navo” gastrol-kontsert birlashmasining tashkil etilishi, qo‘shiqlar bayramining o‘tkazilishi, “O‘zbekistonda estrada san’atini yanada rivojlantirish to‘g‘risida”gi Prezident farmonlari bu borada yuksalish yulini belgilab berdi.

«Ofarin», «Ona zamin yulduzlari», «Nihol» sovrinlari ta‘sis etildi. Yangi-yangi ijrochilar kashf etildi. Estrada jamoalari, guruxlari, alohida ijrochi yoshlar xalqaro festivallarda, tanlov va kontsertlarda muvaffakiyatga erisha boshladilar. O‘zbek estradasining Farrux Zokirov va “Yalla”vokal – cholg‘u ansambli, Mansur Toshmatov, Fulomjon Yokubov, Nasiba Abdullaeva singari ustoz ijrochilari ketidan yangi avlod estrada vakillari barakali ijod qilmoqdalar. Yulduz Usmonova, Kozim Qayumov, Kumush Razzoqova, Nuriddin Xaydarov, Ravshan Nomozov, Azim Mullaxonov, Fiyos Boytoev, Mavluda Asalxo‘jaeva, Yulduz Abdullaeva, Mardon Mavlonov, Sofiya Saftarova, Saloxiddin Azizboev, Mohira Asadova, Ozoda Nursaidova Gulbaxor Sulaymonova singari xonandalar shular jumlasidandir.

Hozirgi zamonaviy o‘zbek estrada san’atining yorqin yulduzi bulmish Yulduz Usmonovanning ijodi taxsinga sazovordir. Uning ijrosidagi o‘nlab qo‘shiqlar xalqimizning, ayniqsa, yoshlarning sevimli qo‘shiqlariga aylanib ketdi. Ayniqsa, “Xalqim”, “Xalq bo‘l, elim”, “Xech kimga bermaymiz seni, O‘zbekiston!”, “Dunyo” singari qo‘shiqlari mustaqillik yillarining eng yaxshi qo‘shiqlari deb tan olindi. Uning xorijiy davlatlardagi gastrol-kontsertchi kishlari natijasida chet ellarda ham muxlislarining ortib borayotganligi fikrimiz dalilidir.[2]

Hozirda faoliyat ko‘rsatayotgan yosh estrada guruxlari va xonandalarining ijodlari ham barakali bo‘lmoqda. Rashid Xoliqov, Nilufar Raxmatova, Ilxom Farmonov, Sevara Nazaxon, Shaxlo Rustamova,

Doston Ubaydullaev, Anvar Sanaev, Abdulaziz Karim, Toxir Sodiqov, Dilfuza Raximova, Anvar Faniev, Abdulla qurbonov, Nodir Lutfullaev singari unlab yosh umidli estrada xonandalari ijodi bunga misol bula oladi.

Mustaqillik yillarida bolalar musiqiy estrada janri ham yangicha ko'zgu bilan namoyon bo'ldi. Bu sohada Nadim Norxo'jaev, Avaz Mansurov, Dilorom Omonullaeva, Ali-sheer Rasulov singari kompozitorlar faol ijodiy mehnat qilmoqdalar.

"Turkiston farzandimiz", "Soglom avlod", "Xumo qushim", "Ramazon", "Ok terak-mi, ko'k terak", "Istiqlolim", "O'zim aylanay" singari qo'shiqlar misol bo'la oladi.

Bugungi kunda Sarvar Qoziev va "Kars" guruxi, "Toshkent", "Manzur", Muhammadjon Ro'zimuhammedov va "Sho fayz", Doniyor Mamedov va "Bayram", Abdulla Shomagrupov va "Nola", Rashid Xolikov va "SHazzod", Sevara Nazarxon va "Sideriz", Tohir Sodiqov va "Bolalar", "Xo'ja", "Toj", "Setora" singari guruxlar hozirgi davr yoshlar estrada musiqasining asosiy bo'g'inini tashkil etadi.

Albatta, bugungi kundagi estradamiz yutuqlari bilan bir qatorda kamchiliklarini aytib utish joizdir. Chunki bu xaqda juda ko'p fikrlar bildirilmoqda. Televideniya deb atlar u yushtirilmoqda, matbuotda chiqishlar qilinmoqda.

Bu borada o'ttiz yildan oshiq davrdan buyon barakali ijod kilib kelayotgan Farrux Zokirov xabarligidagi xizmat kursatgan "Yalla" ansamblini misol qilish mumkin. Bu ansambl o'zining xalq ona ijrosi bilan bugungi kunda ham estafetani qullarida maxkam ushlab turibdi, bugungi kunning talabiga javob bermokda.

Hozirda turk, eron, arab, frantsuz, ingliz, nemis estrada musiqasidan foydalanib, o'zbekcha so'z qo'yib aytilayotgan qo'shiqlar ko'payib bormoqda. Bu albatta, achinarli xoldir. Yana bir tomoni, disket musiqasidagi ohanglar usuliga o'lchab, sayoz so'zlardan tashkil topgan, muallifi noma'lum she'rlardan ham foydalanilmoqda [3].

Bu albatta, qo'shiq saviyasiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Natijada yuzlab esda qolmaydigan bir martalik yoki mavsumiy qo'shiqlar ko'payib bormoqda. Yana shuni aytib o'tish lozimki, milliy estrada ruhida qo'shiqlar ijrosiga qo'lurishda an'anaviy qo'shiqlarni va xalqimizning sevimli qo'shiqlarini, xalq bastakorligining, mashhur qo'shiqlarini estrada yo'liga solib, buzilgan xolda ijro etishlar ham uchramoqda. Agar xalqona ijro uslublariga tayanib, har biri jroni yaxshi uzlashtirib, ana shu ijrodan leytmotiv singari foydalanilsa, maqsadga muvofiq bo'lurdi. Ushbu fikrlarni amalga oshirishda iestrada xonandalarining o'zlariga xavola etamiz.

Shu o'rinda horij tajribalariga e'tibor berish o'rinlidir. Polyak pedagoglari, bolalarning musiqali salohiyatini ijodiy tafakkurini kuchaytiradigan ijodiy amaliyotga alohida e'tibor beradilar.

Polyak maktablari zamonaviy musiqiy tarbiya darslarida musiqa bilan tasviriyl san'atlarning uyg'unlashuviga e'tibor beriladi. Shu maqsadda darslarda musiqa va tasviriyl san'atning uyg'unlashgan shakllari, shu jumladan, audiovisual jihozlari yordamida kino, televidenie kabi turlari qo'llaniladi.

Evropa, Amerika va Osiyo mamlakatlaridagi zamonaviy musiqiy tarbiyani amalga oshirishda Estrada, ya'ni zamonaviy musiqaning shakl va tizimlarini tahlil qilib, ham ijobiy, ham salbiy tomonlari haqida xulosa chiqarish mumkin.

Ijobiy tomonlardan quyidagilarni ko'rsatish mumkin: musiqa materialining asosi sifatida xalq musiqasidan keng foydalanish; musiqa o'quvi, ritm, xotirani rivojlantirish, musiqa savodxonligini oshirish yuzasidan ommabop usullarni tadbiiq etish, musiqa o'qituvchilarining pedagogik tarbiyasiga jiddiy e'tibor berish, o'qituvchilar musiqiy tayyorgarligining maqsadga muvofiq usullarini kidirib topish, ta'limda texnik vositalaridan keng miqyosdan foydalanish [6].

Xorijdagi zamonaviy musiqiy tarbiya sohasidagi salbiy holatlar, ziddiyatlar, asosan, musiqa o'qituvchilarning tayyorlash jarayonida, shuningdek, umumta'lim maktablarda yagona o'quv rejalari va dasturlarining yo'qligida namoyon bo'lmoqda.

Jahon zamonaviy musiqiy tarbiya tizimi bugun izlanishlar bosqichidadir. Unda mavjud bo'lgan turli maqsad va vazifalariga qaramasdan zamonaviy musiqiy tarbiyaning umumiy tomonlarini ham ko'rsatish mumkinki — uning asosini ijodiy va asosan jamoaviy (ommaviy) musiqa ijrosi tashkil qilish kerak.

Bolalar zamonaviy musiqiy tarbiyaning eng yangi usullari bilan tanishish, tajriba almashish, uchrashuv, seminar, anjumanlar, bolalar xor jamoalari ko'riklarini o'tkazish va boshqa chora- tadbirlar bolalar musiqa ta'limi va tarbiyasi sohasida jadal rivojlanishga olib boradi.

Hozirda, ISME dan tashqari, konservatoriya va musiqa akademiyalarining Yevropa Assotsiatsiyasi va Umumjahon xor federatsiyasi tashkil qilingan. Ushbu xalqaro tashkilotlar faoliyatida qatnashish yurtimizning musiqa pedagogikasi, zamonaviy musiqiy tarbiya nazariyasi va amaliyotining bundan keyinga rivojlanishi va mukammallashuvi uchun zarur bo'lgan ilg'or uslubiyotning egallashda muhim o'rin tutadi.

Musiqa sanati umumxalq sanati ga aylanib bolalar bog'chasi, musiqa maktablari, o'rta umummaktablar, o'quvchilar saroyi, madaniyat uylari, yoshlar ijodiy uylarida keng qo'llanib kelinmoqda.

Chet el klassik kompozitorlar hamda qardosh xalqlar kompozitorlari bilan bir qatorda O'zbekiston kompozitorlari va astakorlarining yuksak badiiy qiymatga ega bo'lgan asarlarini ijro etish uchun ham keng imkoniyatlar yaratildi. Jumladan,

1. O'quvchining qaysi musiqa cholg'usiga moyilligini, uquvini, individual suhbatlashgan holda bilib olish lozim. Turli sabablarga ko'ra, hatto birinchi kus talabalari ham aqliy o'sish darajasi, musiqaga qiziqishlari, qobiliyatlari va ruhiy kayfiyatlari bilan bir-biridan farq qiladilar.

2. Cholg'ularning qaysi turi bo'lmasin, torli cholg'umi, puflab chalinadiganmi yoki urib chalinuvchi milliy cholg'ularmi, o'qituvchi-ustoz birinchi darsdan boshlab uquvchiga cholg'ularning paydo bo'lish tarixi, diapazoni, ijro imkoniyatlari darajasi, shtrix (zarblar) haqida tushuncha berishi lozim. Musiqa cholg'usida ijro etishdagi holati (postanovka) ga etibor berib, kuzatish vaqtida kamchiliklarni o'z vaqtida tuzatish ishlarini amalga oshirish zarur.

3. O'qituvchi uquvchining barmoq harakati, applikatura qoidalarini, o'ng va chap qo'l harakati mutanosibligiga erishish, qo'l muskullari faoliyatiga alohida ahamiyat berish muhim o'rin tutadi. Masalan, g'ijjak, qashqar rubobi, dutor, nay, chang va boshqa musiqa cholg'ularining ijrosida o'qituvchi uquvchidan barmoqlar harakatida erkin, muskullarni zo'riqtirmasdan ijro etishni shakllantirishi talab etiladi. Muskul zo'riqqanda qashqar rubobi ijrosida ovoz titrab, yoqimsiz eshitiladi hamda qo'llar tez charchaydi; chang ijrosida esa ovoz quruq va baland eshitiladi; g'ijjakda ovoz g'ijillab, notekis eshitiladi. Applikatura qoidalariga rioya etib, erkin, ijro holatini to'g'ri egallasa, muskullar charchamaydi, ijrochi o'zini erkin tutib, asar xarakterini, mohiyati va mazmunini to'g'ri tushungan holda ijro etishga erishadi. Bu bilan cholg'uda badiiy ijro etish malakalarini puxta egallashga asosiy va muhim zamin tayyorlagan bo'ladi.

4. O'qituvchi-ustoz uquvchiga ijro etilayotgan musiqa asarining g'oyasi, uning mazmunini atroflicha tushuntirishi, musiqa asarining xarakteri, tempi, shakli, tuzilishi, janri, nyuansi, ansambl (fortepiano yoki orkestr jo'rliqida bo'lsa), muallif to'g'risida ma'lumotlar berishi ijroning muvaffaqiyatli chiqishiga xizmat qiladi. Aks xolda ijrochi asarning xarakteri va mazmunini to'liq yoritmaydi. Bunday ijro tinglovchining qalbiga yetib bormaydi, qilingan mehnat zoe ketganligini anglatadi.

5. Estrada musiqa asarlari "raqs", "marsh" yoki "qo'shiq"mi qanday sur'at (temp)da yozilgan bo'lmasin, asar bilan tanishganda uning og'ir, vazmin sur'atda o'rgangandan keyingina uning o'z (tempi) sur'ati va badiiy ijrosi ustida ishlashga kirishish kerak bo'ladi. Bularga musiqa asarining dinamik belgilari, musiqaviy urg'ulari, qochirim, nola va asarda uchraydigan har xil bezaklar, uslub va usullar (shtrixlar)dan iborat bo'lishi mumkin. Bazan talabalar musiqa asarining boshidan oxirigacha bir xil dinamik ko'rinishda ijro etadilar. Badiiylikka erishish uchun musiqiy mashqlarni qayta-qayta takrorlash o'quvchi saviyasini

mustahkamlaydi, o'rganganlari ongida muhrlanib qoladi. Shuning uchun mashg'ulotlarning dastlabki davridan to'g'ri bajarishga o'rgatish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Mirziyoev Sh.M. Madaniyat va san'at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risidagi Qarori.

Sadirov J.S., Qahhorov N.B., Abdurashidova N.A. "Qo'shiqlar hrestomatiyasi". Toshkent: TDPU. 1996. Aden G. "Xrestomatiya vokalno-pedagogicheskogo repertuara (dlyabariton i basa). M. 1966.

Umarov M. Estrada va ommaviy tomoshalar tarixi. Darslik. Toshkent. Yangi avlod asri. 2009.

Qahharov N.V. Vokal asoslari. O'quv qo'llanma. Toshkent. Iqtisod-moliya. 2008.

Mirzaeva N.A. Xonandalik uslubi asoslari. Ma'ruzalar matni. Toshkent. 2008. 48 b.

O‘ZBEK XALQ MUSIQIY CHOLG‘ULARINING TARIXIY TARAQQIYOTI VA ULARNING SHAKLLANISH JARAYONI

Muallif: D. Jo‘rayeva ¹

Affilyatsiya: NamDU San‘atshunoslik kafedrası o‘qituvchisi ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14465939>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada milliy qadriyatlarga munosabat, uni yanada rivojlantirish, kelgusi avlodlarga yetkazish, asrlar davomida shakllanib kelgan xalq musiga merosiga vorislik qilish tuyg‘usini vujudga keltirish hamda musiqa ta’limi va musiqa pedagogikasi oldida turgan ayrim dolzarb muammolar haqida ma’lumotlar keltirib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: musiqa, cholg‘u, cholg‘u ijrochiligi, musiqiy meros, pedagogika, musiqa pedagogikasi, tuyg‘u, ta’lim.

Muhtaram Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoev Madaniyat va san‘at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risidagi Qarorida “umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida milliy musiqa cholg‘ularidan kamida bittasida kuy ijro etish mahorati o‘rgatiladi hamda bu haqda ularning ta’lim to‘g‘risidagi hujjatiga (shahodatnoma) tegishli qayd kiritiladi” [1]. Prezidentimiz O‘zbekistonda bundan buyon umumiy o‘rta ta’lim maktabini bitirayotgan barcha o‘quvchilar biror musiqa asbobini chalishni bilishi kerak va bu ularning shahodatnomasida qayd etiladi. Bu haqda Prezident Shavkat Mirziyoyev 2020 yil 27 iyun kuni Namangan viloyati faollari bilan o‘tkazgan yig‘ilishida gapirgan. Davlat rahbarining fikricha, ashula eshitib bajarilgan ishda 10 baravar baraka bo‘ladi.

Inson kamolotida, uning professional va axloqiy qiyofasini to‘g‘ri shakllanishida musiqadan foydalanish ko‘zlangan natijalarga olib kelishi bugungi kunda sir emas. Har qanday san‘atkor ham maktabda musiqa darslarini olib bora olmaydi. “Musika yo‘nalishi” vakillari o‘z kasbiga, o‘rganuvchilarga mehr qo‘ygan yuksak madaniyatli, keng dunyoqarashga ega bo‘lgan shaxs bo‘lmog‘i lozim. U pedagogika, psixologiya, bolalar fiziologiyasi, etika va estetika nazariyasi, musiqa nazariyasining amaliy sohalar, musiqa o‘qitish metodikasi fanlaridan chukur bilimga ega bo‘lishi zarur. “Cholg‘u San‘ati” sozandalar musiqa san‘atining nazariy va amaliy sohalaridan yetarli darajada bilim, ko‘nikma va tajribaga ega bo‘lishi, u – cholg‘uchi sozanda, xonanda, xor dirijori, jo‘mavoz, musiqa nazariyasi va amaliyoti kabi bilimlar egasi sifatida faoliyat yuritishi lozim. “Cholg‘u san‘ati” o‘qituvchisining ijodkorligi shundaki, u dars davomida ssenariy muallifi, uning ijrochisi va rejissiyori sifatida ish tutadi. Shu bois “Cholg‘u ijrochilik” darsini yirik bir asarga tenglashtirish mumkin.

Tarixdan ma’lumki, o‘zbek xalq cholg‘ulari rang-barang tarzda, oziga xos shakllardan va musiqaning barcha tarmoqlariga mos ravishda shakllanib, asrlar osha rivoj topib kelgan. Buyuk allomalarimiz Abu Nasr Farobiy (IX asr) o‘zining “Katta musiqa kitobi”da, Safiuddin Urmaviy (XII asr) Musiqiy risolasida, Abdulqodir Marog‘iy (XIV asr) “Jami al-alhon fi-ilm al-musiqiy” risolasida, Ahmadiy (XIV asr) “Sozlar munozarasi” asarida, Zaynullobiddin Husayniy (XV asr) “Risola dar bayoni qonuni va amali musiqiy” risolasida, Abdurahmon Jomiy (XV asr), Amuliy (XVI), Darvesh Ali Changiy (XVII) musiqiy risolalarida musiqiy cholg‘ularni o‘rganib, tadqiq etish masalalarini turli tomonlariga to‘xtalib, o‘z davrining musiqiy cholg‘ulari tasnifotini bayon etganlar.

O'tmishning zabardast shoirlari o'z asarlarida musiqiy cholg'ular nomlari va ularning mohir ijrochilarini qayd etishda cholg'ularga murojaat etganlar. Ayniqsa, o'z ijodi bilan ma'rifat darajasiga erishgan buyuk mutafakkir shoir Alisher Navoiy hazratlari musiqa ilmining eng nafosatli va mumtoz tarmoqlariga urg'u berib o'tganlarini ul zotning asarlaridan bilib olish mumkin. XX asrga kelib Eyxgorn, Abdurauf Fitrat, Viktor Belyayev kabi olimlar musiqiy cholg'ular va ularda ijrochilik masalalarini o'rganish xususida samarali harakatlarni amalga oshirganlar. Tarixiy qo'lyozmalar, adabiy asarlar va musiqiy risolalarda O'rta Osiyo xalqlari cholg'u ijrochiligi amaliyotida vujudga kelgan cholg'ularning nomlari o'z ifodasini topgan.

Musiqiy risolalarda esa cholg'ularga tegishli (shakl, tuzilish, torlar nisbati, sozgarlik mezonlari, cholg'ular tayyorlashda ishlatiladigan daraxtlar va materiallar haqida malumotlar keltirilgan. Ularda torli cholg'ulardan: Borbad, Ud, Rud, Qo'biz, G'ijjak, Navha, Nuzxa, Qonun, Chang, Rubob, Tanbur, Dutor; Damli cholg'ulardan: Ruhafzo, Shammoma, Organun, Sibizg'i, Nayi anbon, Chag'ona, Bulamon, Surnay, Nay, Qoshnay, Karnay; Urma zarbli cholg'ulardan: Daf, Doira, Nog'ora, Safoil kabilar to'g'risida turli darajadagi ma'lumotlar keltirilgan.

Xalqimizning did va madaniyati, san'atga bo'lgan talabi va ehtiyoji kun sayin yuksalib bormoqda. Chunki san'at inson ruhiyatining tarbiyalovchisidir. Ayniqsa, o'zbek milliy san'ati har qanday ko'ngilni zabt etishi, ayni haqiqat, milliy maqom san'atimiz buning yorqin namunasidir.

O'zbek xalq cholg'ularini o'zlashtirishning an'anaviy uslublari - musiqa asarlarini ijro etish boy og'zaki an'analarga asoslangan bo'lib, ustoz-murabbiy kuyni o'z shogirdiga og'zaki uzatish, ya'ni cholg'uda bevosita ijro etib berish yo'li bilan yetkazish, shogird esa uni deyarli yodlab olishi orqali olib borilgan. Shu bois xalq sozandalari orasidagi ustoz-shogirdlik an'analari yoshlarga musiqa ijrochiligini o'rgatish usullari sifatida mohir cholg'uchilarning shakllanishiga katta imkon yaratgan. «Shashmaqom» bilimdonlari Ota Jaloliddin Nosirov (1845 - 1928), Ota G'iyos Abdug'aniev (1859 -1927), shuningdek, o'zbek va tojik xalq musiqasi ijrochilari tanbur va dutor ijrochiligi hamda xonandalik va o'zbek bastakorlik san'ati rivojiga salmoqli hissa qo'shib kelganlar. Biri biridan o'rgangan, biri biriga o'rgatgan usta san'atkorlar ijro siru sehlrlaridan bir-birlarini bahramand etishgan. Yillar o'tib xalq cholg'ularida ijrochilik san'ati zamon talabiga ko'ra yangi yo'nalish bo'yicha rivojlandi. Natijada O'zbekistan Respublikasining musiqiy ijrochilik san'atida yangi avlod ustalarining shakllanishiga zamin yaratildi.

Yuksak ma'naviyat va barkamollik sari yetaklashda tarbiyaning ko'plab omil va vositalari qatorida musiqa alohida o'rin egallaydi. Musiqa o'z tabiati bilan o'zgacha bir olam. Mo'jizakor tovushlar, maftunkor kuylar, ajib tuyg'ular, g'aroyib hissiy kechinmalar ana shu musiqaga xos. Musiqa va qo'shiq jo'shqin hissiyotlar va rang-barang hayot taassurotlarining kuchli tug'yoni bilan tug'iladi. U dillardan - tillarga, tillardan yana dillarga orombahsh harorat bo'lib quyiladi. So'z va kuyning bunday g'aroyib ta'siri qalblarda yuksaklik, poklik va ezgulik hislarini uyg'otadi, ijod rivojiga turtki beradi, ong va tafakkur o'sishiga ko'maklashadi, o'zini chuqurroq anglashga, hayotni kengroq tushunishga yordam beradi. Bu holat o'z navbatida har bir ustoz murabbiy uchun katta tarbiyaviy ishlarini amalga oshirish imkonini yaratadi.

Cholg'u ijrochiligining o'rni Tarbiya vositasi sifatida cholg'u ijrochiligining an'analari qadim davrlarga borib taqaladi. Xalqimizning voqealarga boy bo'lgan butun tarixi qo'shiq va cholg'ularda kuy bilan bog'langan va unda o'z aksini topgan. Qo'shiqda va ayniqsa, cholg'u ijrochilardagi asarda umuman bir tomondan insonni jonlantiruvchi va botinan harakatga soluvchi sifatlar bo'lsa, boshqa tomondan mehnatni tashkil qilishga, birdamlik bilan biror maqsadga erishishga undovchi xislatlar bor [5].

Shuning uchun mehnat ahli ish jarayonida ish kuchini birlashtirish uchun qo'shiqlardan keng ko'lamda foydalanadilar, ana shuning uchun ham musiqiy guruhlarda qo'shiqni joriy qilish talab etiladi. U bir qancha alohida tuyg'uni yagona kuchli tuyg'uga birlashtiradi va bir qancha qalbni yagona, teran his qiluvchi qalbg'a aylantiradi, ko'pchilikning kuchi bilan bilim olish mashaqqatlari ustidan g'alaba qozonishi bu juda muhim. Bu mulohazalardan quyidagicha mulohaza qilish mumkin: talabalarda

vatanparvarlik, insonparvarlik tuyg'ulari va jamoa bo'lib birlashish kabi xislatlarini tarbiyalashda vokal ijrochiligi juda katta ahamiyatga ega.

Cholg'u san'ati bir tomondan ijrochilikning eng ommoviy shakli bo'lsa, boshqa tomondan aksariyat xislatlari bilan o'ziga xos individual xarakterga ega. Ijrochilik mahorati, soz chalish usuli, repertuari, chlg'u o'qituvchisining qobiliyati kabi individual xarakterdagi xislatlar cholg'u jamoasining ijodiy "qiyofa"sini boshqasidan ajratib turadi. Cholg'u ijrochiligidan asosiy vazifasi o'zbek, rus va chet el klassik asarlarining eng yaxshi namunalarini ijro etish va targ'ib qilishdan iborat. Bu asarlar ijrochining mohir uslubiga to'g'ri keladi va bu cholg'u ijrochilari maktabi hisoblanadi. Asarlar cholg'u o'qituvchisining boshchiligidan va fortepiano jo'rligida ijro etiladi.

Cholg'u san'ati aslida professional san'atni oziqlantirib turadigan hayotbaxsh manbalardan biridir. Shuning uchun ham cholg'u san'ati yuksak darajaga ko'tarilgan joyda professional san'at kadrlari ham ko'p etishib chiqqan bo'ladi. Chunki cholg'u san'ati o'zining eng yaxshi vakillarini professional san'atga uzatib, uning safini boyitib turadi. Cholg'u san'ati professional san'at talantlarining sarchashmasi, aniqrog'i buyuk san'at dargohiga olib o'tadigan o'ziga xos bir ko'prikdir. Cholg'u san'ati yillar o'tishi bilan har jihatdan o'sadi va takomillashadi. Cholg'u san'atining tuman, viloyat, respublika miqyosidagi ko'rik va tanlovlari o'tkazilib kelinayotgan estetik tarbiya sohasidagi ishlarning anchagina jo'nashib ketishiga amaliy yordam berdi.

Kuy taralsa, olam uzra ohanglar oqadi va ular sizni shirin hislarga oshno etadi. Shu vaqtga qadar odamzod aqlu zakovati ila bir qancha musiqa cholg'ularini yaratdi: dutor, nay, chang, rubob, tanbur, g'ijjak, kabi sozlarning har biridan o'ziga xos kuy taraladi, kuyni esa bastakor yaratadi. Musiqa, xaqiqatdan ham juda katta ta'sir kuchiga ega bo'lgan san'at turidir. Ijodkorlar ilohiy bir qonuniyat asosida tovushlar vositasi bilan badiiy obrazlar yaratadilarki, inson ichki dunyosi, tug'yonlarini tugal, mukammal asarlarida mujassam bo'ladi, uning kuchi insoniyatni, ayniqsa, yosh avlodni tarbiyalashda muhim ahamiyatga ega ekanligini tan olmay ilojimiz yo'q. Kundalik hayotimizda musiqa charchaganda charchoqni chiqaradigan, siqilganda dillarning chigimini yozadigan sherik bo'la oladi. Musiqa insonni sehlraydi, ezgulikka, mehr shavqat, shirin orzularga undaydi, yomon yo'ldan qaytaradi, o'ylatadi, yig'latadi, kuldiradi. Musiqa inson hayotiga ko'makdosh, hamrox, musiqani yorug'likka, yonib turgan chiroqlarga o'xshatish joiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Sh.M.Mirziyoev Madaniyat va san'at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risidagi Qarori

O'zbekiston Prezidentining O'zbekiston yoshlari forumida so'zlagan nutqi . 2017 y

Rahimov Sh., Lutfullayev A. "Cholg'ushunoslik" T.: 2010y.

AN’ANAVIY IJROCHILIK USLUBLARINI ZAMONAVIY TALQIN QILISH MASALALARI

Muallif: Esanova Xurshida O‘ralbek qizi ¹

Affilyatsiya: Guliston Davlat Pedagogika instituti Ijtimoiy-gumanitar fanlar fakulteti “Musika ta’limi” ta’limi yo‘nalishi 3-kurs talabasi ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14466015>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada o‘tmish bastakorlari o‘zbek mumtoz musiqasining maqom va maqom yo‘llariga xos musiqiy namunalarni yaratib, doimo musiqa merosini, yangi-yangi kuy va ashulalar bilan to‘ldirib, boyitib kelganliklari, har bir davrda, o‘z zamonasini kuylagan, jozibali go‘zal kuy- ashulalar dunyoga kelgani, ularni ijro etgan xonanda-yu sozandalar ham mashxur bo‘lganlari, hamda an’anaviy ijrochilik uslublarni zamonaviy talqin qilish masalari haqida fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar: nazzora qil, ey sabo, guluzorim qani, kezarman, qadimgi ushshoq.

Ma’lumki XX asrning birinchi yarmida bastakorlik ijodida zamonaga mos yangi yo‘nalishdagi kuy va ashulalar yaratishga juda katta e’tibor qaratildi. To‘xtasin Jalilov, Yunus Rajabiy, Imomjon Ikromov, Faxriddin Sodiqov, Muhammadjon Mirzayev kabi bastakorlar ijodi bunga yorqin misol bo‘la oladi. Ijrochilik jarayonida esa Faxriddin Sodiqov, Rihs Rajabiy, Turg’un Alimatov, Saidjon Kalonov, Mahmudjon Muxammedov, Komiljon Jabborov va G‘anijon Toshmatov, kabi bir qator moxir sozandalar va Jo‘raxon Sultonov, Ma‘murjon Uzoqov, Komiljon Otaniyozov, Fattoxxon Mamadaliyev, Ochilxon Otaxonov, Orifxon Xotamov, Rasulqori Mamadaliyev, Ortiqxo‘ja Imomxo‘jayev, Saodat Qobulova kabi betakror xonandalar yetishib chiqqan va ular doimo el ardog‘ida bo‘lganlar.

Tadqiqot jarayonida ilmiy bilishning mantiqiylik, obyektivlik va deduktiv usullaridan foydalanildi. Insoniyat taraqqiyotida musiqa san’atining ahamiyati obyektiv ochib berildi. Madina Nasretdinova, Dilshod Toshaliyev, Durdona Raimjon qizi Murodovlarning “An’anaviy ijrochilik san’atining hozirgi davr muammolari” nomli maqolasi metodologik manba bo‘lib belgilandi.

Yangi asrning ilk yillarida an’anaviy musiqa san’atimiz rivojlanmagan deyolmaymiz, lekin ayrim jihatlarga e’tibor berish lozimki, bular musiqa merosimizning uch yo‘nalishini tahlil qilib ko‘rilganda yaqqol seziladi. Ya’ni xonandalik, sozandalik va bastakorlik. Musika san’atining ijrochilik mezoni ijro amaliyotida sezilarli darajada rivoj topayotganligini kuzatish mumkin. Birinchidan: yosh avlodni an’anaviy ijroga bo‘lgan qiziqishi ortdi. Hozirgi “ommaviy madaniyat”ning yoshlar o‘rtasida o‘ziga hos ta’siri ketayotgan bir paytda, yoshlar orasida an’anaviy musiqani maromiga yetkazib ijro etadigan yosh avlod vakillari shakllandi va ular o‘z faoliyatlari bilan xalqimizga xizmat qilib kelmoqdalar. O‘tmish ustozlarning xonandalik an’analari, chiroyli tik ovoz, ma’noli va bilimli talqin bilan amalioyotda o‘zlarini namoyon etib kelganlar. Hoji Abdulaziz Abdurasulov, Domla Halim Ibodov, Xojixon Boltayev, Mulla To‘ychi Toshmammedov, Jo‘raxon Sultonov, Ma‘murjon Uzoqov kabi ustoz san’atkorlar ijro an’analari, mumtoz xonandalik an’analari namunasi sifatida bizning avlodga yetib kelgan. Hozirgi yoshlar ham ushbu san’atni qizg‘in holda o‘zlashtirishlari quvonarli hol. Ayniqsa, yoshlarning mukammal ovoz talqini va mumtoz musiqiy merosni ustozona shaklda talqin etayotganliklari va bunga katta ahamiyat berayotganliklari e’tirofga loyiq. Bularning natijasi ham iqtidorli xonandalar misolida namoyondir. Bir

qarashda an'anaviy ijrochilik san'ati bir meyorda qadam tashlab, rivojlanib bormoqda desak ham bo'ladi. Lekin, mumtoz musiqaning shakllanish jarayonidagi tamoyillar, qoidalar uning rivojiga o'z ta'sirini ko'rsatishi kerak. Merosni amaliy o'zlashtirish va ijodiy yondoshish yaxshi an'ana, lekin buning o'zi yetarli emas.

Chunki o'tmish ustozlari o'zlarining ijrochilik yutuqlari bilan birga musiqiy merosni teran anglab, diniy-falsafiy tahlil eta olganlarlar. Buning natijasida ijro namunalari tinglovchiga ta'sirli yetib borishi va musiqiy savodxonlik yuqori darajada rivojlanib borishiga erishganlar. Ijod, zamonni aks ettiruvchi mezon hisoblanadi. Har bir zamonda musiqiy meros o'ziga hos zamonaviy asarlar bilan boyib kelgan. Ana shu yaratilgan asarlar shu zamonni kuylagan. Bunday musiqalarni shu zamonning moxir sozanda va xonandalari yaratganlar. Musiqiy savodi yuqori, bilimli, musiqa fani bilan bir qatorda tarix va adabiyotni chuqur egallagan ustozlarning o'z zamonasi uchun ijod etgan namunalari ham shunga yarasha o'lmas navolarga aylangan. Demak, an'anaviy xonandalik san'ati rivoji nafaqat musiqiy merosni zamon talabida ijro etish balki talqin qila olish, ya'ni tushunish va tushuntirib bera olish bilan rivojlanadi.

Buning uchun musiqiy merosni o'rganish bilan birga yangi namunalarni yaratishda nazariy bilimlarga tayanish, saviyasi baland, chuqur ma'noga ega, falsafiy negizli asarlar ijod etish lozimdir. Oldingi avlod ijodiga nazar solsak To'xtasin Jalilov, Komiljon Jabborov, G'anjion Toshmatov, Nabijon Hasanov, Imomjon Ikromov, Muhammadjon Mirzayev, Jo'raxon Sultonov, Doni Zokirov, Fattoxxon Mamadaliyev, Orifxon Xotamov kabi yetuk sozanda va xonandalar bastakorlik amallari bilan yangi asarlar yaratganlar. "Etmasmidim", "Nazzora qil", "Yolg'iz", "Ey Sabo", "Guluzorim qani?", "Kezarman", "Qadimgi ushshoq", "Dardu-dilim", "Qoshi yo sinmu deyin" va boshqalar. Bu ro'yxatni yana davom ettirish mumkin. Bular o'z zamonasining shoh asarlaridir. Bu musiqiy namunalar nafaqat xonandalar tomonidan balki, barcha cholg'u sozlarda, orkestr va turli ansambllar talqinida sadolangani barchaga ma'lum. Ularni har bir ijro namunasi o'ziga hos jozibada yangrashi, asarni yangi qirralarini ochib beradi. Shu o'rinda aytish mumkinki mumtoz musiqa namunalari nafaqat milliy cholg'u sozlarida balki sharq mamlakatlari musiqa asboblari va jahon estrada cholg'ularida ham professional (buzmasdan) ijro etishni qo'llab-quvvatlash sohaning rivoji uchun xizmat qiladi.

Hozirgi davrda biz uchun bir maktab hisoblanmish Shavkat Mirzayev, O'lmas Rasulov, Abduhoshim Ismoilov, Abdulahad Abdurashidov, Mahmudjon Tojiboyev, Mashrab Ermatov va Erkin Ro'zimatov ijodiy faoliyatlari ham har tomonlama ibratlidir. Ularni samarali faoliyatlariga hurmatni saqlagan holda shuni aytish kerakki, baribir zamonani to'laqonli ifodalovchi, tinglovchini tafakkurga chorlovchi kuylar yoki ashulalar yetishmayotgandek. Yaratilayotgan asarlar ko'p lekin, mumtozona darajaga munosib ijod mahsullari juda kam. Shularni inobatga olib, o'zbek musiqasining bugungi kundagi to'laqonli rivoji uchun nimalarga e'tibor berish lozim? Yosh ilmiy izlanuvchi sifatida mulohazalarimiz quyidagicha: Musiqiy merosni zamonga mos, texnika davri bilan hamomang talqin qilish, rivojlantirish; Adabiyotning nazm qonuniyatlarini yaxshi o'zlashtirib, ijodda qo'llash. Falsafiy tafakkurni badiiy ijodga singdirish; Teatr, kino va ommaviy tadbirlarda Mumtoz musiqa namunalari qo'llash; Milliy musiqamizni dunyoga tanitishning eng maqbul yo'li albatta sifatli kinofilmlar suratga olib, ularni ovozlashtirishda mumtoz musiqamizdan foydalanish.

Yoshlarimiz musiqiy merosimizni amaliy ijro namunalari o'zlashtirayotganliklari quvonarli hol. Maqsadimiz musiqiy savodli, ijro etayotgan asarini tub mohiyatini anglay oladigan va tinglovchiga yetkazib beradigan ijrochilar ko'paysin. Xalqaro festivallar va kino filmlarda yangraydigan milliy musiqamizdan butun dunyo xabar topsin, bahramand bo'lsin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Durdona, M. (2021, May). About dutor and his performance. In Archive of Conferences (Vol. 25, No. 1, pp. 29-31).

Murodova, D. (2021). Scientific And Theoretical Aspects of Musical Thinking. Zien Journal of Social Sciences and Humanities, 1(1), 196-199.

Nasritdinova, M., & Khokimova, K. (2021, October). Language is The mirror of the nation. In Archive of Conferences (pp. 92-94).

Nurmamatovich, D. S. (2022). The Role of Modern Technologies in the Learning Process. Journal of Ethics and Diversity in International Communication, 1(8), 6-9.

Nurullayevna, N. M., & Muhlisa, T. (2021, December). Some problems and shortcomings in the higher education system. In Archive of Conferences (pp. 61-62).

FOLKLOR MUSIQASI ASOSIDA BOLALARNI KOGNITIV MUSIQIY QOBILIYATINI SHAKLLANTIRISH

Muallif: Eshboboyeva Diyora A’zam qizi ¹

Affilyatsiya: “Musika ta’limi” yo’nalishi 2-kurs 201-guruh talabasi ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14466083>

ANNOTATSIYA

Maqolada maktabgacha ta’lim va tarbiya olti yoshdan yetti yoshgacha bo’lgan bolalarni boshlang’ich ta’limga bir yillik majburiy tayyorlashda folklor musiqasining ahamiyati, ularning kognitiv musiqiy qobiliyatini shakllantirish haqida so’z boradi.

Kalit so’zlar: folklor, kognitiv, xalq og’zaki ijodi, integratsiya, maktabgacha ta’lim.

Maktabgacha ta’lim uzluksiz ta’limning boshlang’ich bo’g’ini hisoblanadi. U bolaning sog’lom va rivojlangan shaxs bo’lib shakllanishini ta’minlab, o’qishga bo’lgan ishtiyoqini uyg’otib, tizimli o’qitishga tayyorlab boradi. 6-7 yoshgacha bo’lgan maktabgacha ta’lim davlat va nodavlat bolalar maktabgacha ta’lim muassasalarida va oilada amalga oshiriladi. Bu to’g’risida O’zbekiston Respublikasining 23-sentabr 2020 yildagi O’RQ-637-son, 2- bo’lim, 8-moddasida shunday deyiladi: “Maktabgacha ta’lim va tarbiya bolalarni o’qitish va tarbiyalashga, ularni intellektual, ma’naviy-axloqiy, etik, estetik va jismoniy jihatdan rivojlantirishga, shuningdek bolalarni umumiy o’rta ta’limga tayyorlashga qaratilgan ta’lim turidir.

Maktabgacha ta’lim va tarbiya olti yoshdan yetti yoshgacha bo’lgan bolalarni boshlang’ich ta’limga bir yillik majburiy tayyorlashni ham nazarda tutadi. Maktabgacha ta’lim va tarbiyani tashkil etish tartibi ushbu qonun, shuningdek “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to’g’risida”gi O’zbekiston Respublikasi Qonuni bilan belgilanadi.”

O’zbekiston Respublikasining “Ta’lim to’g’risida” Qonunida belgilab berilgan vazifalardan kelib chiqib, bolalarni har tomonlama kamol topdirish, ularni ma’naviy ongini yuksaltirish, badiiy, estetik, musiqiy tarbiya berishda ularning qiziqish, imkoniyat va qobiliyatlarni hisobga olgan holda musiqa mashg’ulotlarni tashkillashtirish muhim ahamiyatga ega. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalar folklorining ahamiyati beqiyosdir. Folklor nafaqat madaniy meros, balki bolalarning axloqiy tarbiyasiga ijobiy ta’sir ko’rsatadigan boy manbaadir.

O’zbek xalq og’zaki ijodi namunalarida bolaning dunyoqarashi, ma’naviy qadriyatlari va ijtimoiy xulq-atvori shakllanadi. Bolalar folkloridagi ertaklar, qo’shiqlar, topishmoqlar va o’yinlar orqali axloqiy tarbiyaning asosiy tamoyillari singdiriladi. Ushbu elementlar bolaning kognitiv musiqiy qobiliyatini shakllantirish, muloqot madaniyatini va jamoada o’z o’rnini topishga yordam beradi. Bolalar folklori orqali ularga ezgulik, mehr-oqibat, halollik, mehnatsevarlik kabi fazilatlar singdiriladi. Shu sababli, maktabgacha ta’limda bolalar folklorini qo’llashning dolzarbligi va uni o’quv jarayoniga integratsiya qilishning usullari bugungi kunda katta ahamiyat kasb etadi. Shunday ekan, folklor musiqasi asosida bolalarni kognitiv musiqiy qobiliyatini shakllantirish, uning pedagogik imkoniyatlari va amaliyotdagi qo’llanilishi muhim masaladir.

Xalq tomonidan yaratilib, og’izdan-og’izga, avlodlardan-avlodga o’tib kelgan badiiy asarlar xalq og’zaki ijodi yoki folklor (ingl. “folk” - xalq, “loro”- donolik, ya’ni xalq donoligi, donishmandligi)

deb yuritiladi. Folklorga quyidagi janrlar kiradi: qo'shiqlar, maqol, matal, afsona, rivoyat, asotir, ertak, latifa, lof, lapar, termalar, askiya, doston, tez aytish, masal, alia, yor-yorlar, kelin salomlar, topishmoq, naqlar, hikmatlar, pandnomalar, aforizmlar va boshqalar.

Xalq og'zaki ijodining yuqorida sanab o'tilgan barcha janrlarida yosh avlodni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash yo'llari, tarbiya usullari, mehr, muhabbat, saxiylik, olijanoblik, qadr, vafo, sadoqat, yaxshilik, oqibatlilik, mehnatsevarlik, kasbhunarga muhabbat, halollik, adolat, insof, andishalilik, insonparvarlik, kabi xislatlar ulug'lanadi, yomonlik, bevafolik, baxillik, xasislik, qo'rqqoqlik, nomussizlik, manmanlik, kaltabinlik, xushomadgo'ylik, andishasizlik, ochko'zlik, mas'uliyatsizlik, farosatsizlik kabi illatlar qoralanadi. Shu o'rinda folklor namunalari odob-axloq, ta'lim-tarbiya borasida o'ta hayotiy, xalqchil va ibratlilikini, shu bois uning umumbashariy ahamiyatga molik ekanligini ta'kidlashimiz joiz.

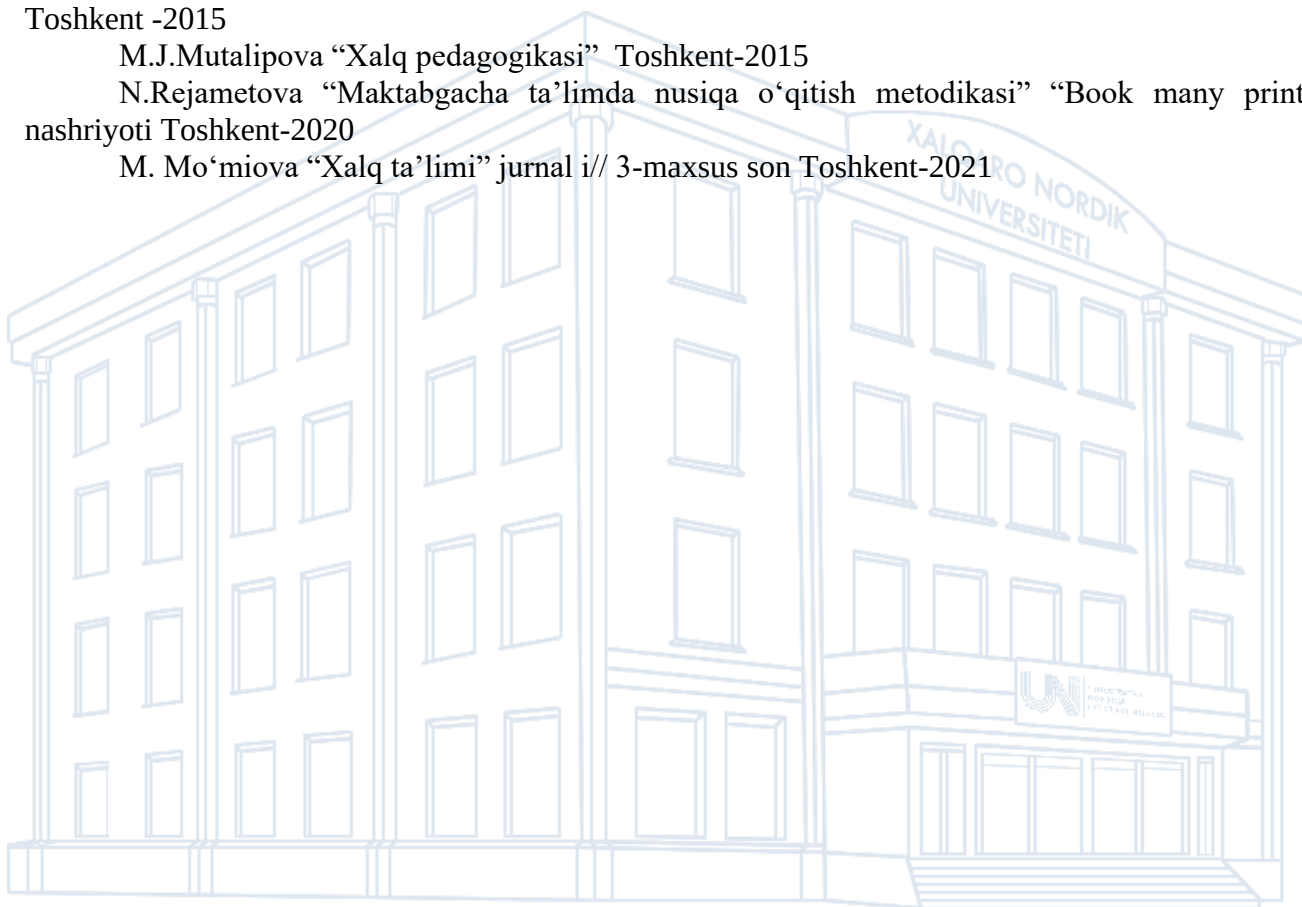
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Nosirova Hurmatoy Namozboy qizi, Eurasian journal of technology and innovation // Toshkent -2015

M.J.Mutalipova "Xalq pedagogikasi" Toshkent-2015

N.Rejametova "Maktabgacha ta'limda nusiqa o'qitish metodikasi" "Book many print" nashriyoti Toshkent-2020

M. Mo'miova "Xalq ta'limi" jurnal i// 3-maxsus son Toshkent-2021

INSON TOMONIDAN IDROK ETILADIGAN MUSIQA VA RITMNING PSIXOFIZIOLOGIK ASOSLARI

Muallif: Lutfullaeva Nigora ¹

Affilyatsiya: Xalqaro Nordik universiteti Psixologiya va maktabgacha ta'lim kafedrası dotsenti, psixol.f.n. ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14466160>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada musiqa va ritmning fiziologik asoslari, psixologik talqini hamda inson hayotidagi o'rni xususida so'z boradi. Xususan, musiqa eshitish a'zosi tomonidan ilg'ab olinishi, tovush chastotasi va tovush amplitudasiga sezgirligi, inson 16 Gs dan 20000 Gs chastotali diapazondagi tovushlarni o'zaro farqlash qobiliyatiga ega ekanligi hamda miyada 2 ta: nazorat va diqqat bilan hamda tasavvur va fikrning yerkin "harakati" bilan bog'liq tarmoq mavjudligi to'g'risida fikrlar bayon etiladi.

Kalit so'zlar: musiqa, ritm, tebranish, chastota, amplituda, gers (Gs), chastotalar, miya, neyronlar.

Bugungi kunda O'zbekistonda musiqa san'ati va madaniyatini yanada rivojlantirish uchun yangi imkoniyatlar yaratilmokda. Musiqa madaniyatining turli yo'nalishlari bo'yicha yosh iste'dodlarni izlab topish, ularning ijodiy faoliyatini yuksaltirish yuzasidan gamxurlik qkilih muhim ahamiyatga molik vazifalardan biriga aylandi. "...Xalqimizning ma'naviy saviyasini oshirish, yosh avlodni yuksak insoniy goyalar, ona Vatanga mehr va sadoqat ruhida tarbiyalash, milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida kamol toptirishda musiqa san'atining o'rni va ahamiyati beqiyosdir". Zero, o'tmishdagi musiqiy ijrochilik an'alarini tiklash, zamonaviy sharoitlarda saqlab qolish, o'zbek milliy musiqiy asarlari va sozlarini xorijiy mamlakatlarda namoyish etish, musiqa ta'limida yangi an'alarini tarkib toptirish, xalq ma'naviy merosini asrab-avaylash va kelgusi avlodlarga yetkazish, jamiyat hayotida musiqa madaniyatining tutgan o'rnini tahlil etish dolzarb vazifa hisoblanadi.

Musiqa (yun. mousiche — muzalar san'ati) - inson hissiy kechinmalari, fikrlari, tasavvur doirasini musiqiy tovush (ton, nag'ma)lar izchilligi yoki majmui vositasida aks ettiruvchi sanat turidir. Uning mazmuni o'zgaruvchan ruhiy holatlarni ifodalovchi muayyan musiqiy badiiy obrazlardan iborat. Musiqa insonning turli kayfiyatlari (ko'tarinkilik, shodlik, zavqlanish, mushohadalik, g'amginlik, xavf-qo'rquv va b.)ni o'zida mujassamlashtiradi. Bundan tashqari, musiqa shaxsning irodaviy sifatlari (qat'iyatlik, intiluvchanlik, o'ychanlik, vazminlik va b.)ni, uning tabiati (mijozi)ni ham yorqin aks ettiradi.

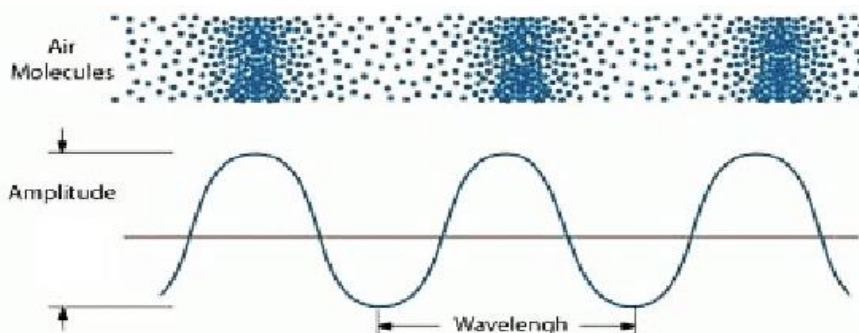
Musiqa inson ruhiyatiga qanday ta'sir qiladi va uni idrok yetish va yaratish jarayonida qanday psixologik jarayonlar sodir bo'ladi? Bu savollarga javob berish uchun inson psixofiziologiyasiga nazar solaylik.

Musiqa bizning psixikamiz va hissiy holatimizga chuqur ta'sir ko'rsatadigan noyob qobiliyatga yega. Yaratilganidan beri musiqa insoniyatga hamroh bo'lib, unga hissiy darajada kuchli ta'sir ko'rsatmoqda. Musiqa psixologiyasi sohasidagi tadqiqotlar musiqa bizga qanday ta'sir qilishini va uni idrok yetish va yaratish jarayonida qanday psixologik jarayonlar sodir bo'lishini chuqurroq tushunishga imkon beradi.

Musiqa insonda quvonch va zavqdan qayg'u va tashvishgacha bo'lgan turli xil his-tuyg'ularni uyg'otar ekan, hissiy reaksiyalar musiqa, ritm, temp, uyg'unlik va intonatsiya kabi musiqiy

yelementlarning murakkab o'zaro ta'siriga asoslanadi. Bunda musiqaning turli janrlari turli xil hissiy javoblarni uyg'otishi bilan, har bir kishi musiqiy didda o'z afzalliklariga yega bo'ladi.

Musiqi odatda eshitish a'zosi tomonidan ilg'ab olinadi. Eshitish a'zosi odamga olis va yaqinda kechayotgan tovush jarayonlarini his qilishga va lozim bo'lsa mos ravishda javob qaytarishga imkon beradi. Bundan tashqari eshituv analizatori gapirish orqali odamlarning biri-biri bilan o'zaro muloqot qilish uchun zaruriy shartlardan biri hisoblanadi. Tabiatda tovush (akustika) deb nomlanuvchi fizik jarayon doimo kechib turadi va odamning qulogi tovushning 2 xil xususiyatini – tovush chastotasi va tovush amplitudasini sezadi. Tovushlar harakatlanayotgan, to'g'rirog'i tebranayotgan yoki titrayotgan jismlar tomonidan hosil qilinadi. Tebranayotgan jismlarni devor soatining mayatnikiga o'xshatishimiz mumkin. Bir marta to'liq tebranish uchun ketgan vaqtga tebranish davri (T) deyiladi. Mayatniksimon tebranishi tufayli jism atrofidagi muhitda, havoda davriy qaytalanuvchi zichlashgan va siyraklashgan qatlamlar paydo bo'ladi (1-rasmga qarang).

1-rasm. Tovush to'liqlarining havoda tarqalish chizmasi.

Bu esa tovush to'liqlari sifatida havo, suv yoxud qattik jismlarda turli tezliklarda atrof- muhitga tarqaladi. Tovush to'liqlarining bir xil o'xshash zichlashgan va siyraklashgan qatlamlariga faza deyiladi. Bir xil fazalar orasidagi masofa to'liq uzunligi (λ) deyiladi. Fazalar bir biridan ancha uzoqda bo'lganligi past tovushlarning to'liq uzunliklari katta bo'ladi. Yuqori tovushlarning fazalari bir-biriga yaqin bo'lib ularning to'liq uzunliklari qisqa bo'ladi. Eshitish fiziologiyasida faza va to'liq uzunligining ahamiyati katta. Masalan: qisqa to'liqli yuqori tovushlar labirint suyuqligi (perilimfa) ning chig'anoq asosida joylashgan qisqa ustunini tebratadi, uzun to'liqli past tovushlar esa chig'anoq cho'qqisigacha yetib boradi. Bu hol zamonaviy eshitish nazariyasini tushuntirish uchun muhim.

Miyada 2 ta tarmoq mavjud: ulardan biri nazorat va diqqat bilan bog'liq. Biz idrok yetish qiyin bo'lgan ma'lumotlarni olganimizda u faol bo'ladi. Boshqa tarmoq tasavvur va fikrning yerkin "harakati" bilan bog'liq. Miyaning ushbu tarmog'i faollashtirilganda, diqqat konsentratsiyasi uchun mas'ul bo'lgan joylari bo'shashadi. Pit Xayn daniyalik nazariyotchi fizik, u ham rassom, o'yin ishlab chiqaruvchisi, mebel va dasturxon dizaynerlari va shoir bo'lgan. Shu nuqtai nazardan, u chap yarim sharmi yoki o'ng yarim sharmi - bu munozarali nuqta deya fikr bildiradi. Inson miyasi musiqani ikkala yarim shar bilan bir vaqtda qabul qiladi: chap yarim shar ritmni, o'ng yarim shar yesa tembr va ohangni sezadi. Ritm tanaga yeng kuchli ta'sir ko'rsatadi. Musiqiy kompozitsiyalarning ritmlari sekundiga 2,2 dan 4 tebranishgacha, bu nafas olish va yurak urish chastotasiga juda yaqin. Musiqi tinglayotgan inson tanasi go'yo unga moslashadi. Natijada kayfiyat ko'tariladi, ishlash yaxshilanadi, og'riq sezuvchanligi pasayadi, uyqu normallasadi, barqaror yurak urishi va nafas olish tiklanadi.

So'nggi tadqiqotlarga ko'ra, hayot davomida odamlarda yangi miya hujayralari paydo bo'ladi. Asosan, bu jarayon ikki zonada sodir bo'ladi: qorinchalar deb ataladigan tabiiy bo'shliqlar atrofida va o'rganish va yodlash uchun muhim bo'lgan gippokampusda. Musiqi miyadagi kulrang moddalarning

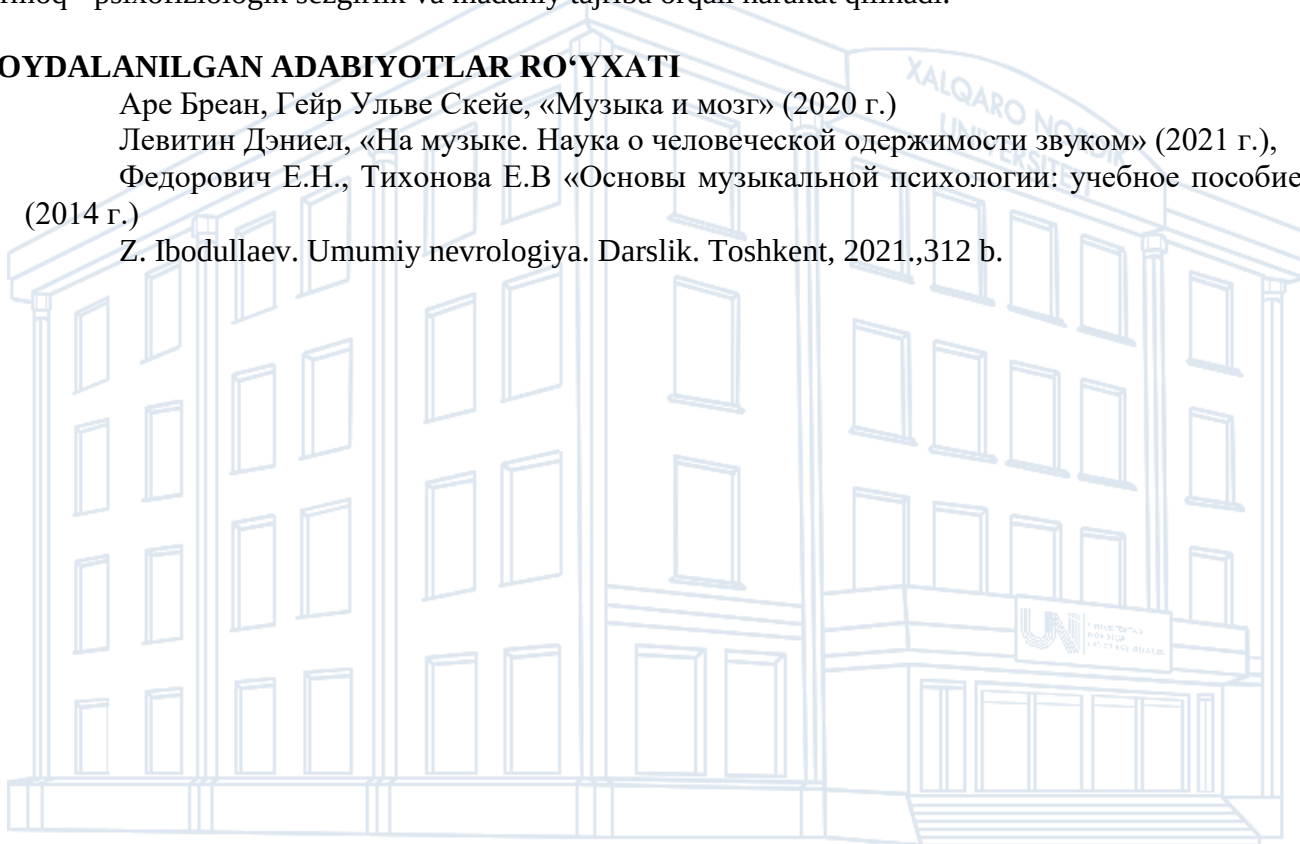
miqdori va sifatini o'zgartirishi, dopaminerjik neurotransmissiya, motor faolligi, o'rganish va xotiraga bog'liq bo'lgan genlarni faollashtirishi ilmiy jihatdan aniqlangan.

Zamonaviy tadqiqotlar musiqa chalishni biladigan odamning xayotda imkoniyatlari kengligi ifodalangan, ya'ni har qanday cholg'u asboblari chalish miyani faollashtiradi, ijrochining jismoniy va ruhiy salomatligini mustahkamlaydi. Musiqa chalish jarayoni qon bosimini normallantiradi, stressni kamaytiradi va asab tizimini tinchlantiradi. Bunda, organ tovushlari umurtqa pog'onasidagi energiya oqimlarini normallantiradi va miya faoliyatini stimullashtiradi. Puflovchi asboblari bronxlarni tozalaydi va nafas olish tizimining faoliyatini yaxshilaydi, shuningdek, qon aylanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. O'z navbatida, zarbli asboblarni jigar va qon aylanish tizimini davolaydi.

Demak, musiqa, nutq va tovush kabi, biologik va ijtimoiy sohalarning o'zaro ta'siri mahsuli, inson taraqqiyotining zarur va ajralmas yelementidir. Biroq, bu hodisa sezilarli individual va madaniy o'zgaruvchanlikka yega. Musiqa ikkita tarmoq orqali harakat qilishni ko'rdik: birinchisi fiziologik, ya'ni tabiiydir. Ikkinchisi madaniy (madaniyat hissiy standartlar, musiqiy belgilar va b.q.). Shuning uchun musiqiylik aqliy hodisa va musiqani idrok yetish va tajribaning funksional organi sifatida ham ikkita tarmoq - psixofiziologik sezgirlik va madaniy tajriba orqali harakat qilinadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

- Аре Бреан, Гейр Ульве Скейе, «Музыка и мозг» (2020 г.)
Левитин Дэниел, «На музыке. Наука о человеческой одержимости звуком» (2021 г.),
Федорович Е.Н., Тихонова Е.В «Основы музыкальной психологии: учебное пособие» (2014 г.)
Z. Ibodullaev. Umumiy nevrologiya. Darslik. Toshkent, 2021., 312 b.

“MUSIQA MADANIYATI” FANINING O’QUVCHI YOSHLARLARNI TARBIYALASHDAGI O’RNI

Muallif: Mamajonov Ulug’bek Maxammattolibovich ¹

Affilyatsiya: Andijon davlat pedagogika instituti Tasviriy san’at va musiqa ta’limi kafedrasida dotsenti ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14466184>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Musiqa madaniyati fani bizning hayotimizda tutgan o’rni ahamiyati, kelib chiqish tarixi va shu bilan birgalikda yoshlarni musiqaga bo’lgan qiziqishlari, vatanga muhabbat ruhida tarbiyalashda musiqa madaniyati fanining o’rni va ahamiyati borasida so’z boradi.

Kalit so’zlar: Maqom, musiqa, san’at, folklor, xalq qo’shiqlari, cholg’u ijrochiligi, estetik, kuy, ohang, ritm, garmoniya, madaniyat, kadrlar tayyorlash.

Mamlakatimizning ma’naviy yuksalishi ko’p jihatdan milliy qadriyatlarimizni qayta tiklashni chuqur anglash, qalb bilan his etgan holda keng ko’lamda targ’ibot qilish, yoshlarni vatanga muhabbat ruhida tarbiyalash va shu bilan birga “Musiqa madaniyati” fanining hayotimizdagi o’rni, ahamiyati haqida tushuncha berish, eng muhimi yoshlarni musiqaga muhabbatini uyg’otish, ularning bilim salohiyatini to’g’ri yo’lga solish bizning muhim vazifalarimizdan biri hisoblanadi. Bu borada musiqiy qadriyatlarimiz alohida o’rin tutadi. Ayniqsa, o’zbek xalqi musiqasida mansub turfa shaklli kuy-qo’shiqlariyu, ustoz san’atkorlar ijodi bo’lmish maqomlar xalqimizning chinakam bebaho ma’naviy boyliklarini tashkil etadi. Zamon musiqiy na’munalarida avlod-ajdodlarimizning qalb qo’rida saqlangan ezgu-niyyatlari, orzu-umidlari, nozik hissiy kechinmalari va umumman borliq haqidagi falsafiy mushohadalari o’zining yorqin ifodasini topgan. Shu bois, milliy kuy-taronalarni tinglar ekanmiz ulardan tarannum etilgan “Asrlar ovozi”, dilrabo ohanglarda mujassam etilgan nozik va yuksak insoniy his tug’ular qalbimizni hayajonga soladi va ayni vaqtda ota-bobolarimizdan meros qolib kelayotgan badiiy an’alarimizni qadrlashga undaydi. Ijtimoiy hayotimizning barcha sohaları, jumladan uzluksiz ta’lim tizimining turli bosqichlarida amalga oshirilayotgan tub islohotlar yetuk malakali mutassis kadrlar tayyorlashda xalqaro andozalar talablariga javob beruvchi pedagog kadrlar tayyorlash vazifalari bilan chambarchas bog’liq. Vaholanki, ta’limning asosiy maqsadi –mustaqil va ijodiy fikrlovchi, yuksak ma’naviyat va madaniyatli, umumiy o’rta ta’lim maktablari uchun har tomonlama rivojlangan, kasbiy-metodik tayyorgarlikka ega bo’lajak musiqa o’qituvchi shaxsini tarbiyalash har-bir xalq va davlatning eng muhim vazifalaridan biridir.

Maktabgacha ta’lim tarbiyalanuvchilari, umumiy o’rta ta’lim maktablari o’quvchilarini barkamol shaxs sifatida har tomonlama rivojlantirish, ularda ma’naviy madaniyatning muhim tarkibiy qismi bo’lgan musiqani shakllantirishning dasuriy vazifalarini ro’yobga chiqaruvchi o’qituvchidan o’ziga xos kasbiy-pedagogik va metodik tayyorgarlik, yuksak ijrochilik mahorati va kasbiy pedagogik bilimlar talab etiladi.

O’quvchi yoshlar qalbida nafosat, go’zallik, yuksak estetik his-tuyg’ularni, ijobiy qobiliyatlarni shakllantirish omili bo’lgan musiqa san’ati, musiqa mashg’ulotlarining barcha ta’limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi imkoniyatlaridan unumli foydalanish, ushbu jarayonni davlat ta’lim standartlari darajasida tashkil etish musiqa o’qituvchisidan yetarli darajada kasbiy tayyorgarlikni talab etadi. Umumiy va kasbiy kompetensiya talablariga javob bera oladigan bunday musiqa o’qituvchisi pedagogika oliy

ta'lim muassasalarining "Musika ta'limi" yo'nalishi bakalavr kadrlarini tayyorlash bilan amalga oshiriladi.

Oliy ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, uni rivojlangan davlatlar darajasiga olib chiqish, bo'lajak pedagog kadrlarni tayyorlashning sifat va samaradorligini oshirish, o'quv tarbiya jarayonini ilg'or xorijiy tajribalar asosida tashkil etish mamlakatimizda olib borilayotgan davlat siyosatining strategik yo'nalishlaridan biridir.

Bola tarbiyasi va unga murabbiylik, ustozlik qilish sohasida xalqimiz ulkan tajribaga ega. Milliy tarbiyamiz tarixida insoniy go'zallik va komillik g'oyasini Al-Beruniy, Ibn- Sino, Ahmad Yassaviy, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur, Jaloliddin Rumiy singari buyuk olimlarimiz ilgari surgan va minglab shogirdlari qalbiga muhirlab ketgan.

Millatimizning ma'naviy yuksalishi ko'p jihatdan milliy qadriyatlarimizning qayta tiklanishni chuqur anglash, qalb bilan his egan holda keng ko'lamda targ'ibot qilish va eng muhimi yosh avlodni tarbiyalash izchillikni taqozo etadi. Bu borada musiqiy qadriyatlarimiz alohida o'rin tutadi. Ayniqsa, o'zbek xalqi musiqasiga mansub turfa shakilli kuy-qo'shiqlariyu, ustoz san'atkorlar ijodi bo'lmish maqomlar xalqimizning chinakam bebaho ma'naviy boyliklarini ashkil etadi. Zamon musiqiy na'munalarida avlod ajdodlarimizning qalb qo'rida saqlangan ezgu-niyyatlari, orzu-umidlari, nozik hissiy kechinmalari va umuman borliq haqidagi falsafiy mushohadalari o'zining yorqin ifodasini topgan. Shu bois, milliy kuy-taronalarni tinglar ekanmiz ulardan tarannum etilgan "Asrlar ovozi" dilrabo ohanglarda mujassam etilgan nozik va yuksak insoniy his tuyg'ular qalbimizni hayajonga soladi va ayni vaqtda otabobolarimizdan meros qolib kelayotgan badiiy an'alarimizni qadrlashga undaydi.

Ta'lim tizimini tubdan isloh qilish, har tomonlama yetuk, boy, aqliy poklik va jismoniy barqarorlikni mujassamlashirgan komil insonni tarbiyalab yetishtirish maqsad qilib qo'yiladi. Ana shu tarixiy vazifalarni hal qilishni asosiy omili murakkab va ko'p qirrali kompleks tarbiya tizimidan iborat. Milliy musiqamiz, madaniyatimizni har qachongidan chuqurroq va aroflicha o'rganib, uni o'sib kelayotgan yosh avlodga yekazish va targ'ib qilish biz ijodkorlar oldida turgan dolzarb masalalardan biridir.

Musika mazmuni – bu hayot taassurotlari, tovushlar orqali ifodalangan fikr va xis-tuyg'ulardir. Mazmunning tovush orqali bayon etilishi – musiqaning ifoda vositalarini o'zaro bog'lovchi muayyan qoidalarga bo'ysunadi. Bu qoidalar xalq va klassik musiqaning asrlar davomida vujudga kelgan tajribasi najasida paydo bo'ldi.

Insonning ruhiy olami, nozik his-tuyg'ulari, ichki kechinmalari ijtimoiy faoliyatini boshqarish muhim ahamiyatga ega. Barkamol ruhiy ko'tarinkilik, ajib his tuyg'ularni mutanosiblashtirishda milliy musiqamiz, jumladan: maqom, san'atimizning o'rni beqiyos va ulkandir. Ajdodlarimiz asrlar davomida musiqamizning qudratiga tahsinlar o'qiganlar va shu bilan birgalikda o'z munosabatlarida, mehnat faoliyalarida, ijtimoiy hayotida undan baxramand bo'lganlar.

Musiqiy jihatdan savodga ega bo'lish o'zining aniq maqsad va vazifalariga ega. Buni amalga oshirishda mavjud milliy uslublar muayyan yo'nalishni belgiladi. Musiqani o'zlashtirish, tinglash, ijro etish va undan hayotda foydalanish. Manfaatlar insoniy madaniylik bilan uyg'unlashib ketadi. Xalqimiz yaratgan durdonalaridan biri hisoblangan maqomlar tarbiyada, mehnatda va ijtimoiy munosabatda ma'lum darajada o'z ifodasini topadi. Murg'ak go'dakdan tortib, to nuroniy qariyalargacha san'at nematlaridan bahramand bo'ladi. Ertangi kunning yanada porloq bo'lishi uchun kurashadi.

Musika mamlakatimizda katta tarbiyaviy imkoniyatga ega bo'lgan mustaqil sohadir. Endilikda muhtaram prezidentimiz Shavkat Miramanovich Mirziyayev tomonidan olib borilayotgan islohotlar tufayli musiqaning jozibali husnkor ko'lami, uning mavqei yanada kengayadi, jamiyatda utgan o'rni mustahkamlanadi. O'quv tarbiya jarayonida musika yosh avlodga axloqiy-estetik tarbiya berishni asosi bo'lib hisoblanadi. Ta'lim jarayonining bir qator jadallashuvi va samaradorligi yanada oshadi.

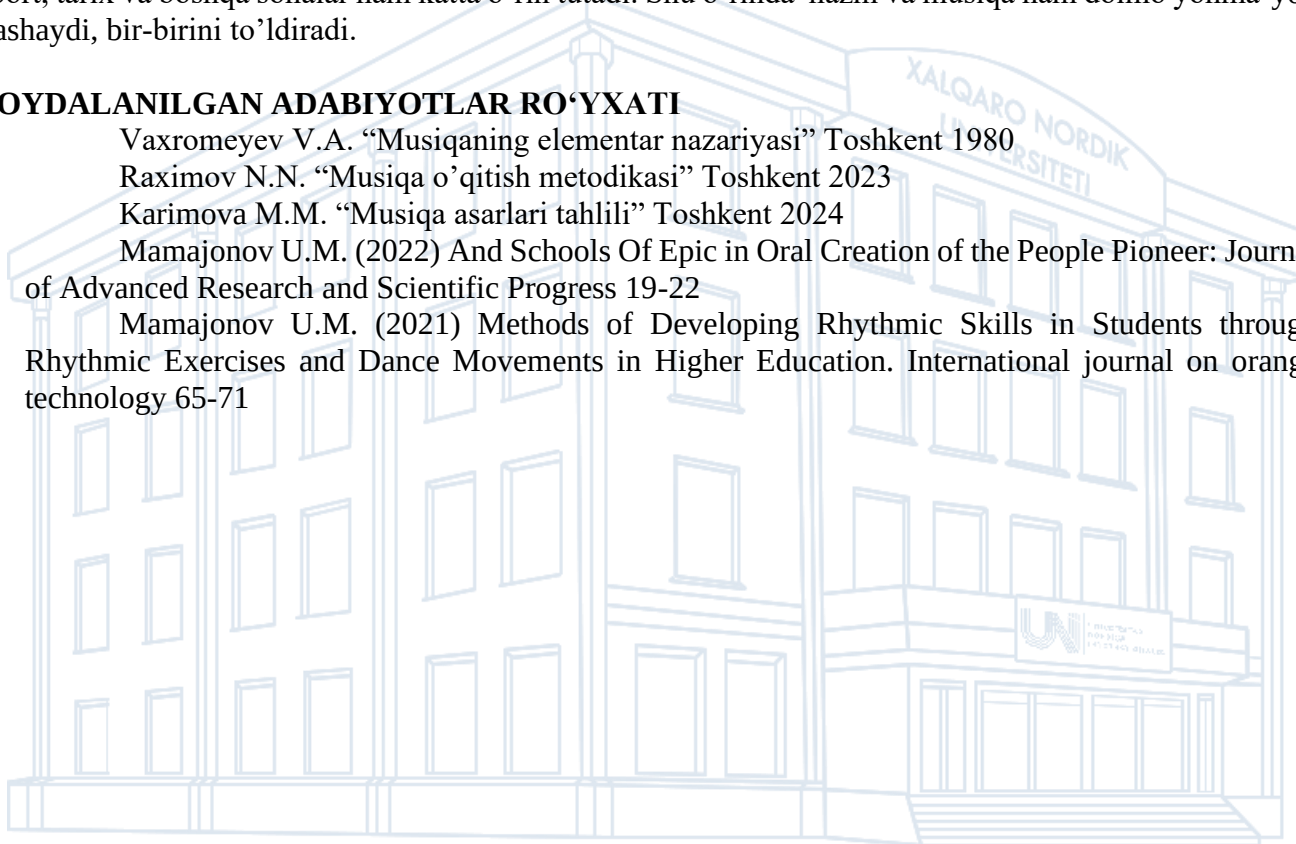
O'zbek xalqining musiqasi ko'p asrlik tariga ega. O'zbek xalqi ajdodlarining musiqasi toki X- XI asrlargacha ular bilan birga yashagan qardosh xalqlar ijodi bilan chambarchas bog'liqdir. Shu davrdan boshlab bu xalqlar yaratgan musiqiy meros keyinchalik musiqaning shakllanishida umumiy asos bo'lib xizmat qildi. Musiqaning insonga ta'siri va uning tarbiyaviy ahamiyati haqida eramizdan oldingi IV asrdayoq grek faylasufi Platon shunday degan edi:

Jamiki san'at asarlari singari musiqa san'ati ham insonni yuksak ma'naviy qadriyatlar sari yetaklaydi, yoshligidanoq ajib ohang va tovush tovlanishlari bilan tanishtiradi. Bola hali qo'liga qalam ushlashni, o'qib, chizishni bimagani yoshidayoq ma'lum darajada musiqa eshitish va his qilishni o'rganadi. Ko'pincha shu dastlabki taassurotlar kishilarda musiqaga bo'lgan munosabatlarning shakllanishida muhim ro'l o'ynashi mumkin. Shuning uchun umumiy ta'lim va hunar maktablarini isloh qilishning asosiy yo'nalishlarida musiqa va umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'quv-tarbiya ishlarini tubdan o'zgartirish masalalari ham olg'a surilgan.

Musiqa avvalo bolalarning estetik dunyoqarashini tarbiyalaydi, san'at asarini his etish, ularga o'z munosabatini bildirish kabi fazilatlarni uyg'otadi. Albatta ushbu fazilatlarni kamol toptirishda adabiyot, sport, tarix va boshqa sohalar ham katta o'rin tutadi. Shu o'rinda nazm va musiqa ham doimo yonma-yon yashaydi, bir-birini to'ldiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

- Vaxromeyev V.A. "Musiqaning elementar nazariyasi" Toshkent 1980
Raximov N.N. "Musiqaga o'qitish metodikasi" Toshkent 2023
Karimova M.M. "Musiqaga asarlari tahlili" Toshkent 2024
Mamajonov U.M. (2022) And Schools Of Epic in Oral Creation of the People Pioneer: Journal of Advanced Research and Scientific Progress 19-22
Mamajonov U.M. (2021) Methods of Developing Rhythmic Skills in Students through Rhythmic Exercises and Dance Movements in Higher Education. International journal on orange technology 65-71

CHANG OVOZI SEHRINING SOHIBASI USTOZ FAZILAT SHUKUROVANING IJODIY FAOLIYATIGA BIR NAZAR

Muallif: Mehrangiz Narzullayeva¹, Axadjon Mamadaliyev²

Affilyatsiya: O‘zbekiston davlat konservatoriyasi “Sholg‘u ijrochiligi” yo‘nalishi 1-bosqich talabasi¹,
O‘zDK “Xalq cholg‘ularida ijrochilik” kafedrasida dotsenti, Turon Fanlar Akademiyasi faxriy professori²

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14466282>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada chang cholg‘usi tarixi, uning ijrochilik an‘alari, ovoz akustikasi va cholg‘i tarkibidagi elementlari haqida ma‘lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: chang, ijrochilik, o‘zbek cholg‘ulari, mualliflar, bastakor, xalq, orkestr.

Chang bu shunday sozki, uning ovoz tarovati insonni o‘ziga rom qiladi, ohangi esa qalbini eritib yuboradi. Chang ko‘p torli tirnama, urma o‘zbek cholg‘usidir. Hozirgi kunda changning 75 ta tori bo‘lib diapazoni kichik oktava soldan 3-oktava sol diezgacha oraliqni tashkil etadi. Har bir orkestr va ansamblarda chang sozi muhim o‘rin egallaydi. Zero, musiqashunos iqtidorli sozanda Darvesh Ali Changiy o‘z risolalarida changni “sozlar kelinchagi” deb atagan. Chang nafaqat o‘zbek xalq cholg‘usi, balki Tojikistonda ham mavjud. Boshqa ko‘plab xalqlarning changsimon cholg‘ulari mavjud. Jumladan: Simbal (Vengriya, Polsha, Ukraina, Belarus xalqlari cholg‘usi); Santur (Eron, Kavkaz orti xalqlarida uchraydigan cholg‘u); Gusli (Rus xalq cholg‘usi); Kokli (Latish xalq cholg‘usi); Kanteli, kankles (Litva xalq cholg‘usi); Kannel (Estoniya xalq cholg‘usi); Koto (Yaponiya xalq cholg‘usi); Yochin, Yatag (Buryatiya xalq cholg‘usi) [1].

Chang qachon ixtiro qilingani noma‘lum, ammo arxeologik topilmalarida tasvirlangan arfa (chang), bu cholg‘uning qadimiyligidan bayon qiladi. Qadimda chang arfasimon bo‘lgan va keyinchalik takomillashtirilgan.

O‘zbekistonda ko‘plab ustoz-san‘atkorlar ushbu chang cholg‘usi ustida ijodiy faoliyat yuritishgan. Shunday ustozlardan biri mohir sozanda, o‘qituvchi, dirijor, birinchi changchi ayol, O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan madaniyat xodimi, dotsent, konservatoriya faxriy professori Fazilat Shukurovadir. Fazilat Shukurova 1946-yilda Samarqand viloyatining Kattaqo‘rg‘on tumani Payshanba qishlog‘ida tavallud topgan. Uning otasi Shukurullo Abdullayev musiqa san‘atining bilimdoni bo‘lib, puflama cholg‘u ijrochisi bo‘lgan. Bobosi esa mashhur xalq tabibi bo‘lgan va shu sababli qiz tarbiyasiga alohida e‘tibor qaratgan. Onasi o‘ta mehnatkash, irodali, sezgir ayol bo‘lgan va shu hislatlarini qiziga meros qilib qoldirgan.

Fazilat Shukurova boshlang‘ich musiqa ta‘limini Samarqand bilim yurtida olgan. 1960-1961-yillarda iqtidorli yoshlarni izlab topish maqsadida Toshkent davlat konservatoriya rektori, bastakor, professor Muxtor Ashrafiy boshchiligidagi ijodiy jamoa Samarqandga keladi. Ushbu tashrifdan maqsad respublika professional musiqa ta‘limini rivojlantirish uchun milliy kadrlarni jalb etish edi va bu maqsadga erishilgan holda poytaxtga bir guruhlar taklif qilinadi. Ular orasida 14 yoshli Fazilat Shukurova ham bor edi. Muxtor Ashrafiyning o‘zi uni konservatoriyaning tayyorgarlik kurslariga olib boradi. Fazilat Shukurova keying ta‘lim ya‘ni orkestr, ansambl, yakkanavoz, fortepiano bilan doira jo‘rligida ijrochilik

sirlarini O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan artist Fozil Xarratovdan o'rganadi. Chang yo'nalishini F.M.Xarratov va A.O.Odilov, dirijorlik yo'nalishini esa F.V.Nazarovlar rahbarligi asosida tahsil oladi [2].

1962-1967 yillar orasida “chang” hamda “orkestr dirijorligi” mutaxassisligini yuqori baholar bilan tamomlab, M.Qori Yoqibov nomidagi O'zbek davlat filarmoniyasiga yakka changchi-sozanda lavozimiga ishga qabul qilinadi va turli xil gastrol safarlarida bo'ladi. Xususan: Vengriya, Polsha, Molgoliya, Finlandiya, Suriya, Mali, Germaniya, Hindiston. Xamdo'stlik mamlakatlar: Rossiya, Ukraina, Tojikiston, Ozarbayjon, Qirg'iziston, Belorussiya, Estoniya va boshqa mamlakatlar bunga misol bo'la oladi. Bundan tashqari yakka changda asarlar ijro etib, radio fonotekasiga yozdirib boradi. Orkestr bilan birga I.Zinovichning “Beloruscha raqsi”, Y.Bramsning “Vengercha raqsi”, D.Zokirov tomonidan yaratilgan chang va orkestr uchun o'zbek xalq kuyi “Ishonma” hind kuylari asosida “Shomiri” asari va bir qancha xalq kuylarini yozishga muvaffaq bo'ladi.

Kompozitor O'zbekiston xalq artisti Ibrohim Xamrayev o'zining chang va orkestr uchun yozgan 1-konsertini Fazilat Shukurovaga bag'ishlab yozadi [3]. Mohir sozanda bu konsertni meyoriga yetkazib ijro etadi va asar magnit tasmaga yozib olinadi. Yuqori salohiyatga ega, o'z kasbining ustasi Fazilat Shukurova ijrochilik jarayonida zamonaviy va an'anaviy musiqa ijrochilik san'atini birdek namoyish eta oldi. U nafaqat mohir sozanda, balki tajribali ustoz, yaxshi pedagog ham hisoblanib, bu borada ham ko'p muvaffaqiyatlarga erishgan. U 1980-yildan beri konservatoriyada dirijorlikdan talabalarga saboq bergan va konsert-ijrochilik faoliyatini ham olib borgan. 1988-yilda changchi, dirijor, professor Rustam Ne'matov bilan birgalikda mumtoz kuylardan tashkil topgan “Yangra sozim” to'plamini yaratishdi, “O'zbekiston adabiyoti va san'ati”, “Kompozitorlarning e'tibori nega kam”, “Ustozni eslab”, “Xarratovlar sulolasi” nomli bir qancha maqolalarini yozdilar. Fazilat Shukurova 40 yildan ko'proq vaqt mobaynida “Xalq cholg'ulari ijrochilik” kafedrasida ustozlik qilganlar va hozirgi kungacha o'z bilimlarini biz talabalarga darig' tutmay o'rgatib kelmoqdalar. Biz ustozimiz Fazilat Shukurovani chang sozini mahorat bilan ijro eta olgan, o'z kasbini sevgan serqirra ijodkor, elparvar inson deb atasak mubolag'a bo'lmaydi. Shu tufayli ham ustozimizning bilimlarini, ijodiy yo'llarini o'rganish biz yoshlarning asosiy vazifalarimizdan biridir. Zero, biz ham ustozimizga, opalarimizga mos izdosh bo'lmog'imiz darkor.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

- Haydarova Rozaxon. “An'anaviy cholg'u ijrochiligi” o'quv-qo'llanma. 2021 yil.
Mamadaliyev Axadjon. “Fazilat Shukurova 1-changchi ayol”. // “Ijrochilik san'atida zamonaviy muammolar” nomli Respublika ilmiy-amaliy konferensiyalar to'plami. 2015 yil.
Muallifning Fazilat Shukurova bilan bo'lgan suhbatidan. 12.11.2024 yil.

HAVASKORLIK MUSIQA IJROCHILIGI JAMOASIDAGI O‘QUV-IJODIY ISHLAR SAMARADORLIGINI OSHIRISH

Muallif: Muhammadiyev Muslimbek Rustam o‘g‘li ¹

Affilyatsiya: Namangan davlat universiteti San‘atshunoslik kafedrası stajyor-o‘qituvchisi¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14466363>

ANNOTATSIYA

Havaskorlik musiqa ijrochiligi jamoasidagi o‘quv-ijodiy ishlarni rejalashtirish va tashkil etish rahbardan yetarli darajada bilim, ko‘nikma hamda tashkilotchilik jihatlarni namoyon qilishni talab etib, ushbu maqolada havaskorlik musiqa ijrochiligi jamoasidagi o‘quv-ijodiy ishlar, ularni tashkil qilishdagi o‘ziga xosliklar haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: musiqa ijrochiligi, ijodiy ishlar, ansambl, mashg‘ulot jarayoni, ijro qobiliyati.

Bugungi kunda shaxs kamolotida musiqa, jismoniy tarbiya va harbiy vatanparvarlik fanlarining o‘rni beqiyos bo‘lib, maktablarda ta‘lim-tarbiya sifatini oshirishda ushbu fanlarni o‘qitishni takomillashtirish hamon dolzarb bo‘lib qolmoqda [1]. Badiiy jamoalarning amaliy faoliyati shuni ko‘rsatadiki, xonandaning musiqiy asarni ijro etishdagi ishtiroki, mashg‘ulotlarda muntazam qatnashishi, konsertlardagi chiqishi bilan o‘z-o‘zidan axloqiy va estetik madaniyat hosil bo‘lib qolmaydi. Ushbu jarayonda musiqa ijrochiligi jamoasi a‘zolari o‘quv va tarbiyaviy ishlar mobaynida tizimli ravishda o‘zlarining ko‘nikma va qobiliyatlarini rivojlantirishlari, san‘at borasidagi bilimlarini kengaytirishlari lozim. Jamoadagi ishtirokchilar qo‘shiq aytishni, cholg‘uda ijro etishni, raqs tushishni o‘rganadilar. Ammo, o‘quv-tarbiyaviy ishlar tashkil etilmasa, bu ularning odob-axloqiga ta‘sir qilishi mumkin. Bu holat jamoadagi ishtirokchilarning umumiy rivojlanishi va tarbiyasiga, axloqiy madaniyati va o‘zini tutishiga yetarlicha e‘tibor berilmaganligini anglatadi [2].

Havaskorlik musiqa ijrochiligi o‘z faoliyatini ma‘lum bir cholg‘u chalishni yoki qo‘shiqlar kuylashni o‘rganishdan boshlaydi. Bu o‘quvchidan katta sabr-toqat, chidamlilik talab qiladi. Bu holat havaskor musiqa ijrochisi o‘quv jarayoni vaqtining cheklanganligi bilan yanada murakkablashadi. Havaskorlik musiqa ijrochiligini o‘rganish uchun belgilangan muddat musiqa maktabi yoki musiqa to‘garaklaridagi kabi 5-8 yil emas, balki 5-6 oydan bir yilgacha muddatni tashkil etishi mumkin. Bu havaskor ijrochining qobiliyati va asarni qanchalik tez o‘zlashtirishiga bog‘liq.

Havaskorlik musiqa ijrochiligi o‘quv jarayonini to‘g‘ri tashkil etish uchun o‘qituvchi musiqa ijrochiligini o‘rgatishda kam vaqt va kuch sarflagan holda maksimal samaradorlikni ta‘minlaydigan metodikani bilishi kerak. Yangi tashkil etilgan havaskorlik musiqa ijrochiligini o‘rgatishda uchta asosiy shakldan foydalanadi: individual, kichik guruh va jamoaviy. Havaskor musiqa ijrochiligini tashkil etishning o‘ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqqan holda, bir vaqtning o‘zida 15-20 kishini musiqa ijrochisi sifatida tayyorlash zarur bo‘lganda, kichik guruhli mashg‘ulotlar shakli eng qulay va asoslidir. Musiqiy ta‘lim muassasalaridan farqli o‘laroq, havaskorlik musiqa ijrochiligi rahbariga vaqt yetishmasligi sababli mashg‘ulotlarni yakka shaklda tashkil etish hamda har bir o‘quvchi bilan alohida va ishlash imkoniyatiga ega emas. U jamoani birma-bir yig‘ishga va ular bilan mashg‘ulotlar o‘tkazishga majbur. Shu bilan birga, 2-3 guruh bir-biriga yaqin joylashgan turli xonalarda shug‘ullanishi mumkin. Har bir guruh asar ijrosi yuzasidan ma‘lum bir topshiriqni oladi va uni o‘qituvchining nazorati ostida bajaradi.

Cholg' u guruhlarini tuzishda orkestr a'zolarining qobiliyati, individual farqlarini hisobga olish kerak. Ularning barchasi ham berilgan vazifani bir xil darajada tez o'zlashtira olishmaydi. Shuning uchun mashg'ulot jarayonida har bir ishtirokchini tayyorlashda ularning ijro paytidagi zaif tomonlarga e'tibor qaratish va shunga qarab tegishli o'quv adabiyotlari va vositalarini tanlash muhim jihat hisoblanadi [3]. Birinchi yilda vazifalarni imkon qadar xilma-xiligini ta'minlash maqsadga muvofiqdir. Ushbu davr sozandalarning mashg'ulotlarga nisbatan psixologik tarafdin tayyorligi va munosabati nuqtai nazaridan murakkab hisoblanadi. Bir yarim soatdan ikki soatgacha mashq qilish paytida bir xil texnikani, tovushni, zarbni va boshqa jihtlarni ishlash sozandani zeriktiradi. Shuning uchun cholg'uga qo'l va barmoqlarni qo'yish, to'g'ri moslashishni rivojlantirish, ijro texnikasini o'zlashtirish bilan bir qatorda, musiqiy savodxonlikni o'rganish, kichik kuylarni yodlash kabi nazariy bilimlarni egallash ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bu jamoa a'zolarining cholg' u ijrochiligiga va mashg'ulotlarga bo'lgan qiziqishini yuqori bo'lishini ta'minlaydi. Ijro qobiliyati jihatdan orqada qolayotgan jamoa a'zolari bilan alohida ishlash zarur. Guruhli mashg'ulotlar jarayonida ularning xatolarini tuzatish qiyin. Asar ijrosini o'zlashtirishda qiynalayotgan sozandalar bilan yakka mashg'ulotlar tashkil etish ularga vazifani tezroq o'zlashtirish va bu orqali orkestrning umumiy darajasiga yetib olish imkoniyatini beradi. Havaskorlik jamoasida vazifalarni yaxshi o'zlashtirayotgan orkestr ijrochilariga mashqlar, etyudlarni o'rganish uchun berilishi mumkin [4].

Vazifalarni yaxshi o'zlashtirayotgan ijrochilar bilan yakka mashg'ulotlar o'tkazish ularning ijrochi sifatida tezroq shakllanishiga yordam beradi. Cholg' u ijrochiligini o'rganish bilan bog'liq boshlang'ich mashg'ulotlar 40-50 daqiqadan oshmasligi lozim. Mashg'ulotning keyingi bosqichlarida vaqt me'yorlarini oshirgan holda nota savodxonligi va dirijorning qo'l harakatlarini o'rganishga qaratilishi maqsadga muvofiq.

Cholg' u ijrochiligini puxta egallab, zarur nazariy bilimlarga ega bo'lgandan so'ng orkestr bilan mashg'ulot o'tkazish mumkin. O'tilgan mavzularni yanada mustahkamroq o'zlashtirish, mashg'ulot paytida olingan nazariy bilim, ijro texnikasini mustahkamlash, asar partiyalarini yaxshiroq yodlash uchun rahbar uyga vazifa berishingiz mumkin. Biroq, ular maktabdagidek xarakter kasb etmasligi kerak. Ya'ni ularga majburiy tekshirish va baho qo'yish kabi jihatlar qo'shilishi kerak emas. Aksariyat ishtirokchilar dastlab cholg' u ijro qilish murakkab jarayon ekanligini yetarlicha his qilmaydilar. Ularning fikricha, cholg' u ijrochiligini o'zlashtirish qiyin emasdek tuyuladi. Keyinchalik, ular cholg'uni o'zlashtira boshlaganlarida, orkestrda mashq qilishga keskin, salbiy munosabat paydo bo'lishi mumkin. Bunday holda, ishtirokchilar o'zlarining qobiliyatlariga bo'lgan ishonchni yo'qotishi, ular o'zlarida cholg' u ijrochiligini o'zlashtira olmaslik hissini tuyishlari mumkin. Shu bois, havaskor cholg' u jamoasi rahbari sozandalarning kichik yutuqlarini ham yuksak darajada e'tirof etishi, ularni har tomonlama qo'llab-quvvatlashi, bu orqali ularning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirishi kerak. Ammo bu erda bitta qoidaga qat'iy rioya qilish kerak: agar ishtirokchi cholg' u ijro etishning asosiy jihatlarini kerakli darajada o'zlashtirmagan bo'lsa, u holda mustaqil ishlash jarayonida muhim jihatlariga e'tibor qaratmagan hisoblanadi.

Orkestrda jamoaviy ijro etishning muhim sharti - bu sozandalar tomonidan butun orkestr uchun notani to'g'ri o'qish qobiliyatini o'zlashtirishdir. Orkestrning dastlabki mashg'uloti paytida tanlangan asar notasini birinchi marta o'qishda jamoaning barcha a'zolari birdek o'qiy oladigan tempda ijro qilish zarur. Bunda [5]:

- partiyadagi notaning cholg'uda joylashgan joyini topish;
- notaning davomiyligini, sadolanishi va unga mos shtrix tanlash;
- dirijorning harakatlarini kuzatish va talablarini bajarish kabi jihatlarni hisobga olish kerak.

Asar ijrosi paytida bunday ma'lumotlarni darhol anglab yetish va unga munosabat bildirish uchun sozandaga mustahkam bilim, ko'nikmaga ega bo'lishi talab etiladi.

Ularning jamlanishi uzoq muddatli jarayon bo'lib, mashg'ulotlarning muntazamligi, izchilligi va mohirona tashkil etilishini talab qiladi. Nota o'qishni eng oddiy repertuarlardan boshlash kerak. Masalan, mashhur xalq kuylari, fortepiano klavirlarining sodda ko'rinishlari, murakkab bo'lmagan musiqiy kalitlarda yozilgan va musiqiy belgilari kam bo'lgan asarlar shular jumlasidandir. Mazkur asarlar asosan sekin tempda yozilgan bo'lishi maqsadga muvofiq. Notalarni tezroq o'qish uchun jamoa a'zolariga partiyani vizual ravishda tahlil qilish, asarning o'lchovini, ritmini hisobga olgan holda, eng qiyin joylarni belgilashga undash, barmoqlarning joylashuvini tuzish (applikatura) va notalarni baland ovoz bilan sanab ijro qilish uchun bir necha daqiqa vaqt berish foydalidir. Orkestr a'zolari notani o'qish ko'nikmalarini yanada rivojlantirish uchun asarlarni xarakter, temp, dinamika jihatidan asta-sekin murakkablashtirib borish mumkin. Har mashg'ulotda 15-20 daqiqa davomida notani o'qish bilan shug'ullanish kerak. Jamoa ijodiy faoliyatining taqdiri ko'p jihatdan ushbu ko'nikmalarni egallash tezligiga bog'liq. Asarni o'rganishdan tortib, uni ijro etishga qadar bo'lgan butun jarayon nota matnini to'g'ri o'qish va tezkor tahlil qobiliyati bilan bog'liq. Bu jihat o'z navbatida, jamoaning muvaffaqiyati, repertuarning yangilanishi va kengayishi, uning turli madaniy tadbirlardagi ishtiroki, konsertlar uchun juda muhim bo'lgan va ohir-oqibat tomoshabinlar tomonidan tan olishini ta'minlaydigan jihat hisoblanadi [6].

Ushbu tadqiqot davomida sohaga doir O'zbekiston Respublikasi Prezidenti farmonlari, adabiyotlar, soha olimlarining ilmiy tadqiqot ishlari bilan tanishib chiqdim va quyidagi xulosaga keldim. Yosh avlodga ham mumtoz, ham zamonaviy milliy madaniyatning eng yaxshi namunalaridan bahra olishga darsdan tashqari to'garak mashg'ulotlarida e'tibor qaratish katta ahamiyatga ega. O'zbekistonda musiqa san'ati, tasviriy va amaliy san'at sohalarida katta muvaffaqiyatlarga erishilganligi tasodif emas. Bu san'at turlari chet elda ham e'tirof etilgan. Milliy va jahon madaniyatining eng yaxshi namunalarini targ'ib qilish va ommalashtirish yosh avlodni ma'naviy tarbiyalashning muhim jihati sifatida qaralishi lozim. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining musiqiy to'garaklarida mashg'ulotlarni tashkil etish, sinfdan tashqari ta'lim-tarbiya ishlarini tizimlashtirish, eng ko'p qo'llaniladigan xor shakllari (jamo bo'lib kuylash) bilan ishlash, dramatik to'garak, xalq cholg'u asboblari to'garagi, raqs to'garagi, vokal va folklor to'garaklarini shakllantirish va ular faoliyatini tartibga solishda ushbu maqola muayyan darajada xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 02.02.2022 yildagi "Madaniyat va san'at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" PQ-112-sonli qarori.

Akbarov A. "Musiqa lug'ati" – Toshkent: "O'qituvchi" nashriyoti, 1997-yil.

Kargin A. "Работы с самодеятельным оркестром русских народных инструментов". – Moskva: "Musiqa" nashriyoti, 1984-yil.

Toshmatov E. "Dirijorlik" darslik. – Toshkent: "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati" nashriyoti, 2008-yil.

Toshmatov O', Beknazarov X. "Cholg'ushunoslik" darslik. – Toshkent: "Turon-Iqbol" nashriyoti, 2018-yil.

Toshmatov O', Turatov S. "Ko'hna cholg'ular ijrochiligi" o'quv qo'llanma. – Toshkent: "Tafakkur" nashriyoti, 2016-yil.

O‘ZBEK KOMPOZITORLARI HAMDA BASTAKORLARINING FOLKLOR ANSAMBLARI VA BOSHQA IJODIY GURUHLARI UCHUN MOSLASHTIRILGAN ASARLARI

Muallif: Munisa Adhamova ¹

Affilyatsiya: Toshkent shahar Madaniyat boshqarmasi Madaniy faoliyatini rivojlantirish va xalq ijodiyoti
sho‘basida bosh mutaxassis ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14466437>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada o‘zbek xalq musiqa madaniy merosining o‘rni va ahamiyati, folklor qo‘shiqlarini ko‘p ovozli ijroga moslashtirish va zamonaviylashtirish hamda bastakor va kompozitorlarning folklor san‘ati sohasidagi ijodi xususida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: Folklor, san‘at, kompozitor, qo‘shiq, ko‘p ovozlilik, ijro, musiqa, janr.

Xalqimizning milliy-ma‘naviy merosini musiqa san‘atisiz tasavvur etib bo‘lmaydi. Azal-azaldan ajdodlarimiz tomonidan yaratilib, qadriyatlar sifatida shakllanib kelinayotgan milliy urf-odatlarimiz, an‘anaviy tarzda avlodlardan avlodlarga o‘tib, xalqimizning buyuk ma‘naviy dunyosini namoyon etib kelmoqda. Xalq musiqa ijodiyoti, musiqa sohasidagi yozma manbalar, bastakorlik san‘ati, kasbiy musiqa ijodiyoti bunga yorqin misoldir. Chunonchi, bu jarayon musiqa san‘atining barcha kasbiylik ahamiyatiga ega bo‘lgan tarmoqlari uchun asos bo‘lib xizmat qilib kelmoqda. Mustaqillik sharofati bilan barcha sohalar kabi milliy musiqa san‘ati ham nazariy hamda amaliy jihatdan keng o‘rganilib, har tomonlama ravnaq topib kelayotganligi sir emas. Buning asosiy sabablaridan biri respublikamizda xalqimiz o‘tmishini o‘rganishga, buyuk allomalar yaratgan ilmiy merosni idrok etishga, sohaning amaliyotini o‘zlashtirish bilan birga nazariy mezonlaridan bilim olishga katta e‘tibor qaratilayotganligidir.

Asosiy maqsad ham yoshlarimizni komil inson sifatida tarbiyalash, hech kimdan kam bo‘lmagan barkamol avlodni tarbiyalashdan iboratdir. Zero, “Vatanimizning kelajagi, xalqimizning ertangi kuni, mamlakatimizning jahon hamjamiyatidagi obro‘-e‘tibori avvalambor farzandlarimizning unib-o‘sib, ulg‘ayib, qanday inson bo‘lib hayotga kirib borishiga bog‘liq”. Darhaqiqat, san‘at millatning ma‘naviy boyligi, hayotining ko‘zgusidir. San‘atlar ichida musiqa xalqqa tez yetib boradigan, keng ommalashgan turi hisoblanadi. Musiqa san‘ati o‘zining qadimiyligi, janrlarga boyligi, mazmun-mohiyatan keng qamrovliligi, ommabopligi bilan jamiyat turmush hayotining ajralmas qismiga aylanib ulgurgan. Musiqa san‘atining muhim tarmog‘i musiqa ijodiyoti va ijrochiligidir. Musiqiy namunalar yaratilish va ijro etish kabi mezonlarni o‘z ichiga oladi.

Bastakorlik ijodining nazariy va amaliy ildizlari haqida ko‘plab olimlarning ilmiy izlanishlari, ushbu soha tushunchasi hamda qarashlarni kengaytirishga qaratilgan. Shulardan Al-Kindiy, Al-Forobiy, Ibn Sino, Abdurahmon Jomiy, Darvesh Ali Changiy kabi allomalar hamda zamonamizning musiqashunos olimlari I. Rajabov, F. Karomatli, T. Vizgo, M. Ahmedov, K. Olimboyeva, A. Jabborov, T. G‘ofurbekov, O. Matyoqubov, R. Abdullayev, R. Yunusov, A. Nazarov kabilarning ilmiy-tadqiqot ishlarini keltirish lozimdir. Hozirgi davrga kelib, o‘zbek an‘anaviy musiqa ijrochiligi har tomonlama mukammal, teran mazmunli, an‘ana va zamonga mos sayqal topayotganiga guvoh bo‘lamiz. Bu, albatta, mustaqillik davrida milliy musiqa ijodiyoti va ijrochiliga bo‘lgan e‘tiborning yuksakligidir. An‘anani saqlab, davom ettirish

uchun davr yoshlari mohir ijrochi bo'lishlari barobarida, kelgusida shu sohaning yetuk mutaxassisi, kamolotga yetaklovchi o'qituvchisi, ya'ni har tomonlama bilimdon ustoz sifatida kamolga yetishishlari lozim. Ma'lumki, XX asr musiqa ijodiyoti yangi oqimlar bilan boyidi.

O'zbekiston musiqa madaniyati tarkibida Yevropadan ko'p ovoqli kompozitorlik ijodi va ijrochiligi kirib keldi, musiqa ta'limida va 6 ijodda ustuvor yo'nalish sifatida unga katta e'tibor qaratildi. Uzoq o'tmishli, muayyan shakl tarkibiga ega bo'lgan va ajdodlardan avlodlarga o'tib kelayotgan an'anaviy bastakorlik ijodiyoti nazardan chetda qoldi. Shunday bo'lsa-da, bastakorlik ijodiyoti o'ziga xos tarzda davom ettirilganligi hamda zamonga mos yaratilgan asarlar o'zining shakl-u shamoyilini asragan holda, ammo uslub jihatidan davrga moslashganligini kuzatish mumkin. Bastakorlarning yangi avlodi, o'tmish ijodkorlar an'analari davom ettirgan holda o'ziga xos uslublarni yaratdilar. Ijod etilgan asarlar ham xalqonaligi, an'anaviyligi va zamonaviyligi bilan ijro amaliyotida ommalashib, rivojlandi. Ijodiyotda janrlilik xususiyat kengaydi. Qolaversa, bastakorlik ijodiyoti an'anasi zamonaviy musiqa ijodiyoti bilan boyiganligini e'tirof etish mumkin.

O'zbek kompozitorlik ijodiyotining negizida ham bastakorlik an'analari, tafakkuri va musiqa merosiga bo'lgan munosabatlari o'z aksini topganligi bunga sababdir. Oxirgi chorak asr xalq musiqa ijodiyotida o'ziga xos davr bo'ldi. Bastakorlik ijodiyotida ushbu davrni qayta tiklanish sinovi desa bo'ladi. Chunki bastakorlikda turli uslublarning jonlanishi va ularning ichida an'anaga xos uslubning afzalligi isbotini topayotgandek. Bular, asosan, kuylarni qayta ishlash, nag'ma pardozlikka (aranjirovka), taqlid va ko'chirmachilikka e'tibor kuchaygan jabhaga taalluqlidir. Mumtoz musiqaga bo'lgan e'tiborning tiklanishi va qayta inobatga olinishi, ommaviy musiqa madaniyatining kirib kelishi va taqlidchilikning kuchayishi, ularga ergashish va badihago'ylikka berilib ketishlik o'z natijasini ko'rsatdi. Oqibatda, o'zbek bastakorligining azaliy an'analari, ustoz-shogird saboqlarining asosiligi, tarix davomida shakllangan bastakorlik ijodiyoti hamda ta'limi amaliyotda o'z ijobatini topdi.

Mustaqillik davrida esa, ana shu barcha tarixiy jarayon, ijrochilik amaliyotining bosqichlari, bastakorlik ijodiyotining uslub, yo'nalish va namoyandalar faoliyatini teran o'rganish imkoniyatlari 7 yaratilmoqda. Bu imkoniyatlar ta'lim jarayoniga joriy etilgan, yoshlarning bu boradagi ma'naviy dunyosini rivojlantiradi. Kelajakda milliy musiqa merosimizning rivoji, bastakorlik ijodiyotining kamoloti xalqimizning qadriyatlariga xos, an'analarga mos, zamon talabidagi jihatlar bilan sug'orilgan holda rivoj topishi begumondir.

O'zbek xalq musiqa merosi xazinasida kattalar bilan kichik yoshdagi bolalar ma'naviy dunyosini o'zida uyg'unlashtirgan bolalar folklor musiqa asarlari, bolalar qo'shiqlari ham muhim o'rin tutadi. Bunday qo'shiqlar o'zida bolalar hayoti, ruhiyati, bolalarga xos turli o'yinlar, aytishuvlar, hayvonot va o'simliklar tabiat hodisalari bilan bog'liq holatlarni o'ziga xos ifoda etishi bilan ajralib turadi. Bolalar qo'shiqlari ham xalq musiqasining ommaviy turlari singari badiiy va g'oyaviy mazmunga ega bo'lib, matni sodda, nihoyatda ixcham, o'yin-raqsop xarakterga egaligi bilan o'ziga xoslik kasb etadi. Bunday qo'shiqlar bolalarning ruhiy, aqliy dunyoqarashiga mos soddaligi, ko'proq harakatli o'yinlar bilan ijro etilishi, kuylashga osonligi va bolalar diqqatini o'ziga tez jalb qilish xususiyati tufayli ulardan ta'lim-tarbiya tizimida keng foydalanish uchun qulaylik tug'diradi. Shuning uchun ham umumta'lim maktablarining boshlang'ich sinflaridan o'quvchilarda milliy musiqa namunalari havas va ishtiyoq uyg'otish, xalq musiqasini o'rganishda ularning g'oyaviy-badiiy mazmunini anglash, idrok qilish va ularga tavsif bera olishga o'rgatish, shu asosda musiqaning jiddiy va murakkab turlariga ham ijobiy va ijodiy munosabatni shakllantirish bugungi kunda musiqa ta'limi va tarbiyasi uchun mas'ul tarbiyachi-pedagoglar oldidagi dolzarb vazifalardandir. Umumta'lim maktablarining boshlang'ich sinflarida bolalar tafakkuriga xos, ko'proq o'yin bilan bog'liq folklor qo'shiqlar, kuy va yengil aytimlarni o'rgatish musiqa ta'limining milliy asosini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Demak, musiqa darslarida xalqimizning milliy musiqa merosi tarkibidagi bolalar folklor qo'shiqlaridan maqsadga muvofiq holda foydalanish, ularni ijro etish uslublarni e'tiborga olgan holda tatbiq etish har bir musiqa o'qituvchisidan o'ziga xos

pedagogik yondashuv, bilim va mahoratni talab qiladi. Shu bois biz ham musiqa darslarida bolalar folklor qo'shiqlarini o'rganishning ayrim jihatlariga ilmiy-ijodiy nuqtayi-nazardan yondashish va uning milliy musiqiy ta'lim samaradorligini ta'minlashdagi imkoniyatlariga to'xtalib o'tishga harakat qildik.

1. Milliy musiqiy qadriyatlar, xalq musiqasining ommaviy janrlari tarkibidagi bolalar folklor qo'shiqlarini ta'lim-tarbiya jarayoniga keng tadbiiq etish, shu orqali o'sib kelayotgan yosh avlodni milliy qadriyatlarimizni teran his qiluvchi, xalq musiqasiga hurmat, uni sevish, qadrlash orqali ong, milliy nafosat ruhida tarbiyalash ishlarini eng avvalo pedagog kadrlarni tayyorlovchi pedagogika oliy o'quv yurtlarida yaxshi yo'lga qo'yish kerak.

2. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida musiqa san'atining milliy va ommaviy turlari bo'yicha badiiy havaskorlik to'garaklarini tashkil etishga e'tiborni kuchaytirish lozim.

3. Xalq qo'shiqlari, bolalar folklor qo'shiqlari maqsadli ravishda o'yin-raqs, harakatlari va milliy cholg'ular jo'rligida, bolalar ijodiy jamoalari ijrosidagi video yozuvlarni chiqarish va barcha maktablarni ta'minlash;

4. "Musiqiy ta'lim" yo'nalishi bo'yicha pedagog-kadrlar tayyorlaydigan o'rta maxsus va oily ta'lim tizimida xalq musiqasi, an'anaviy va folklor qo'shiqlari bo'yicha maxsus kurs, tanlov fanlari, qo'shimcha mutaxassislik fanlarini tashkil etish;

5. Xalq musiqa janrlari bo'yicha folklor ansambllari faoliyatiga va ularning ijodini targ'ib qilishga, jamoalarni respublika, viloyat va tumanlar miqyosidagi ko'rik-tanlovlarni o'tqazib turish.

Xullas, bolalar folklor qo'shiqlari orqali o'quvchi-yoshlarning musiqiy madaniyatini, ma'naviy va badiiy estetik tarbiyalashning pedagogik va metodik tizimini yaratish, bugungi kungacha to'plangan mavjud tajribalarni o'rganish, turli viloyatlarda faoliyat yuritayotgan folklor-etnografik ansambllar faoliyatini o'rganish, ular repertuaridagi bolalar folkloriga tegishli namunalarni to'plash, umumlashtirish va ta'lim jarayoniga tatbiq etish orqali musiqiy ta'limning milliy asoslarini mustahkamlashga erishish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Mirziyoyev Sh.M. "Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz". – T., O'zbekiston, 2017-yil.

Panjiyev Q. va boshqalar "Musiqqa to'garaklarini tashkil etish metodikasi". T.: - B. 80. 2020.

O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni 2020 yil 23 sentyabrdagi O'RQ-637-son bilan tasdiqlangan.

Panjiyev Q.B. "O'qituvchi-yoshlarni darsdan tashqari vaqtlarini to'g'ri tashkil etishning muhim sharti besh tashabbus". Toshkent davlat pedagogika univesiteti Ilmiy axborotlari jurnali. 87-94 b.

Do'stmuhammedova G.D. "Musiqqa to'garaklarini tashkil etish" O'quv qo'llanma. Toshkent 2024. 178 bet.

MUSIQIY RITM VA TASVIRIY SAN’AT: SINESTEZIYA FENOMENI

Muallif: N.E.Axmedova¹

Affilyatsiya: Xalqaro Nordik universiteti Psixologiya va maktabgacha ta’lim kafedrası o’qituvchisi¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14466563>

ANNOTATSIYA

Maqola musiqa va tasviriy san’atning birlashgan holda inson hissiy va ijodiy rivojlanishiga qanday ta’sir ko’rsatishini estetik jihatdan yoritib beradi. Zamonaviy dunyoda san’at ta’limi nafaqat estetik va madaniy bilimlarni, balki ijodkorlikni rivojlantirish va muhim hayotiy ko’nikmalarni shakllantirish vositasi sifatida qaralmoqda. STEAM (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics) modeli orqali musiqa va tasviriy san’atni uyg’unlashtirish, bolalarning ijodiy fikrlashini va hissiy idrokini rivojlantirishda muhim rol o’ynashi borasida ham maqolada fikrlar izoh etilgan.

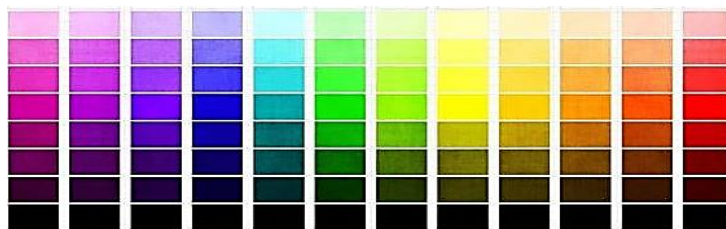
Kalit so’zlar: musiqa va tasviriy san’at, ijodiy fikrlash, STEAM modeli, rang va musiqa uyg’unligi, estetik did, bolalar ijodi.

Zamonaviy dunyoda san’at ta’limi nafaqat estetik va madaniy bilimlarni, balki ijodkorlikni rivojlantirish va muhim hayotiy ko’nikmalarni shakllantirish vositasi sifatida ham qaralmoqda. Ta’lim texnologiyalari – bu o’quv jarayonini yanada samarali tashkil etish, balki qobiliyatlarni rivojlantirish va bilimlarni o’zlashtirishni kuchaytirish uchun foydalaniladigan uslub, vosita va texnologiyalar majmuasidir. Ular nafaqat bilim darajani oshirishga, balki ijodiy, analitik va texnik ko’nikmalarini shakllantirishga yordam beradi. Raqamli platformalar, masalan, Adobe Photoshop yoki GarageBand orqali bolalar ranglar va ohanglar bilan ijodiy ishlashni, 3D modellashirish texnologiyalari yordamida san’at asarlarini hajmli formatda yaratishni o’rganadilar. San’at ta’limidagi texnologiyalar STEAM konsepsiyasini amalga oshirishning muhim qismi hisoblanadi. Musiqa va tasviriy san’at insonda go’zallikni idrok etish, uni qadrlash va anglash ko’nikmasini rivojlantirishda asosiy vositalardan biri deb hisoblash mumkin. STEAM texnologiyasi ushbu jarayonni boyitib, musiqa va san’atning rang-barangligi orqali bolalarning ijodiy fikrlashini va hissiy idrokini shakllantirish imkonini beradi. Estetik did nafaqat san’at asarlarini tushunish va qadrlashda, balki kundalik hayotda nafislikka intilish va atrof-muhitni go’zallik bilan idrok qilishda muhim ahamiyatga ega. STEAM (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics) – bu fan, texnologiya, muhandislik, san’at va matematikani o’z ichiga olgan kross-disiplinar ta’lim modeli bo’lib, zamonaviy ta’lim tizimida ijodiy va analitik fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan.

Yorug’likning tabiatida fotonlar deb ataluvchi zarralar elektromagnit to’lqinlar g’ilofida harakat qilganidek, musiqiy ohanglar ham akustik to’lqinlar sifatida tarqaladi. Ob’ektga yorug’lik tushganda, uchta hodisadan biri yuz beradi: yorug’lik so’riladi va issiqlik energiyasiga aylanishi mumkin (bu xuddi musiqaning past notalarda «yutilishi» kabi); yorug’lik ob’ekt orqali o’tishi mumkin (musiqadagi yumshoq tonlarning oqib o’tishiga o’xshash); yoki u nurni qaytarib aks ettirishi mumkin (musiqadagi aks-sado kabi).

Shunday qilib, ranglarning yorug'lik bilan munosabatlari musiqadagi tovush va ovoz uyg'unligini ifodalashga xizmat qiladi. Rang va musiqa uyg'unligi ijodkorlar uchun yangi ifoda imkoniyatlarini ochib beradi va inson hissiy dunyosini boyitadi (1-rasmga qarang).

1-рasm. Xramatik rang tuslari

Rang va musiqa insonning estetik dunyosini shakllantiruvchi asosiy vositalardir. Ular go'zallikni his qilish va uni qadrlash qobiliyatini rivojlantiradi. Ranglarning spektri va musiqiy ohanglar orqali inson hissiyotlarini ifoda etishi, ularning bir-biri bilan uyg'unligi estetik didni boyitadi. Ayniqsa, bolalar uchun musiqaning ritmi va ranglarning intensivligi ularning hissiy dunyosiga ta'sir ko'rsatib, ijodiy salohiyatni rivojlantiradi. Ayniqsa bolalarning tasavvurlarini kengaytirish va hissiy idroklarini boyitishda ranglar va musiqa uyg'unligi katta ahamiyatga ega. Ranglarning yorqinligi yoki yumshoqligi bolalar ongiga chuqur ta'sir ko'rsatib, ularni yangi g'oyalar yaratishga undaydi. Musiqaning ohanglari esa bolaning ichki dunyosini boyitib, o'z his-tuyg'ularini o'rganishga va ifodalashga yordam beradi. Shu sababli, rang va musiqaning estetik tarbiyadagi ahamiyatini e'tiborsiz qoldirib bo'lmaydi.

Rang va musiqa uyg'unligi inson hissiyotlarini boshqarish va yo'naltirish vositasi sifatida xizmat qiladi. Har bir rang va ohang o'ziga xos hissiy ta'sirga ega:

- Qizil rang – energiya va jo'shqinlikni ifodalaydi, musiqada bu tez ritm va yuqori dinamik ohanglar bilan uyg'unlashadi.
- Moviy rang – osoyishtalik va mulohazani aks ettiradi, bu yumshoq va sokin musiqiy kompozitsiyalarni eslatadi.
- Sariq rang – ilqlik va quvnoqlikni bildiradi, bu esa yorqin ohangli va ko'tarinki musiqaga mos keladi.
- Yashil rang – tabiatning uyg'unligi va tinchlikni ifodalaydi, musiqada bu muvozanatli va ritmik kompozitsiyalar bilan uyg'unlashadi.

Rang va musiqa birgalikda ishlatilganda, ular insonning nafaqat hissiyotlariga, balki ichki ruhiyatiga ham ta'sir ko'rsatadi. Bu esa stressni kamaytirish, ijodiy fikrlashni rag'batlantirish va hayotiy motivatsiyani oshirishda foydali bo'ladi. Ijodiy jarayonda rang va musiqaning uyg'unligini birlashtirish yangi ifoda vositalarini ochadi. Rassomlar musiqadan ilhomlanib, ohanglarni ranglar orqali aks ettirishi mumkin, xuddi shuningdek, musiqachilar rang-barang tasvirlardan ilhom olib, kompozitsiyalar yaratishi mumkin.

San'at va musiqa birlashmasi orqali yaratilgan asarlar tomoshabin va tinglovchiga yanada chuqurroq hissiy tajriba beradi. Masalan:

- Rang-barang animatsiyalar musiqiy ritmlarni aks ettiradi.
- Musiqiy spektakllar uchun dekoratsiyalar rang va ohanglarning uyg'unligini namoyon qiladi.
- Raqamli san'atda musiqiy ma'lumotlar rangli grafikaga aylantiriladi.

Ta'lim jarayonida musiqa va ranglarning uyg'unligi bolalarning estetik qobiliyatlarini rivojlantirish uchun muhimdir. Ranglarni musiqiy ohanglar bilan uyg'unlashtirish bolalarda o'z hissiyotlarini ifoda qilish, ijodkorlikni rivojlantirish va go'zallikni qadrlash ko'nikmasini shakllantiradi. Misol uchun:

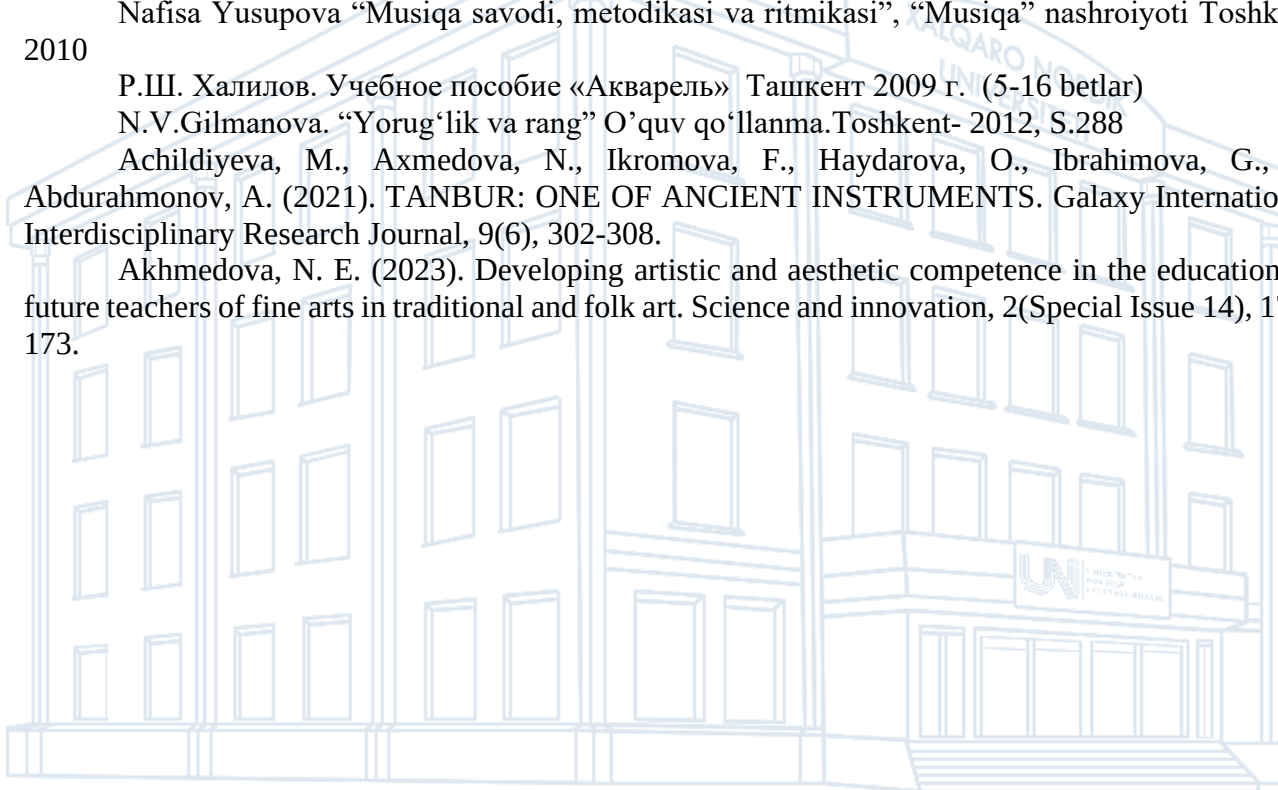
- Bolalarga musiqa tinglash orqali o'z his-tuyg'ularini qog'ozga ranglar orqali aks ettirish taklif qilinadi.
- Ranglar va musiqadan foydalanib, ijodiy loyihalar yaratiladi.

- O'yin shaklida musiqa va ranglarni uyg'unlashtirish orqali bolalarning idroki va hissiy qabul qilish qobiliyatlari rivojlantiriladi.

Rang va musiqa insonning estetik dunyosini shakllantiruvchi eng muhim vositalardan bo'lib, ular hissiyotlarni boshqarish, ijodiy fikrlashni rag'batlantirish va ma'naviy boylikni rivojlantirishda beqiyos ahamiyatga ega. Ularning uyg'unligi inson qalbida ijodiy ilhom va hissiy uyg'unlikni uyg'otadi. Bu uyg'unlik bolalar ijodini rivojlantirishda, ularning hissiy idrokini kengaytirishda va o'z dunyoqarashini shakllantirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Rang va musiqa nafaqat ijodiy jarayonlarni boyitadi, balki ta'limning yangi metodlarini ishlab chiqishda, bolalar va kattalarda ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishda ham yangi imkoniyatlar yaratadi. STEAM konsepsiyasi doirasida rang va musiqaning uyg'unligi nafaqat san'at asarlarining qimmatini oshiradi, balki zamonaviy ta'lim jarayoniga estetik va hissiy zavq olib kiradi. Shu sababli, bu ikki san'at turining uyg'unligi nafaqat ijodkorlar uchun, balki butun insoniyat uchun cheksiz ilhom va imkoniyat manbai hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

- Ikrom Akbarov "Musika lug'ati" Toshkent. "G'afur G'ulom" 1987
Ф.Караматов "Узбекские народные инструменты" Г.Гуляма 1979
Nafisa Yusupova "Musika savodi, metodikasi va ritmikasi", "Musika" nashroiyoiti Toshkent 2010
Р.Ш. Халилов. Учебное пособие «Акварель» Ташкент 2009 г. (5-16 betlar)
N.V.Gilmanova. "Yorug'lik va rang" O'quv qo'llanma. Toshkent- 2012, S.288
Achilidiyeva, M., Axmedova, N., Ikromova, F., Haydarova, O., Ibrahimova, G., & Abdurahmonov, A. (2021). TANBUR: ONE OF ANCIENT INSTRUMENTS. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 9(6), 302-308.
Akhmedova, N. E. (2023). Developing artistic and aesthetic competence in the education of future teachers of fine arts in traditional and folk art. Science and innovation, 2(Special Issue 14), 170-173.

MUSIQA DARSLARIDA O‘QUVCHILARNING CHOLG‘U IJROCHILIGI MALAKALARINI SHAKLLANTIRISH

Muallif: Nishonova Shahzoda Murodjon qizi ¹

Affilyatsiya: Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, Musiqa ta’limi va san’at mutaxassisligi magistranti ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14466643>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada maktab o‘quvchilarining cholg‘u ijro mahoratini shakllantirish mazmuni va uning pedagogik muammolari yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: Musiqa o‘qituvchisi, kasbiy mahorat, barkamol avlod, ma’naviyat, musiqa madaniyati, pedagogika, psixologiya, kasbiy metodika, pedagogik mahorat.

Prezidentimiz tashabbusi bilan eng avvalo ta’lim tizimini isloh qilish, uni yangicha, rivojlangan mamlakatlarning ilg‘or tajribalari va milliy madaniy meros asosida shakllantirishga alohida e’tibor qaratildi. “Ta’lim to‘g‘risida”gi yangi qonun mazmunida ham ta’limni milliy madaniy meros negizida barpo etishga urg‘u berilganki, milliy madaniy meros namunalarini mazmunida aks etgan g‘oyalar yosh avlodni barkamol shaxs sifatida tarbiyalashda ularda milliy ong, milliy nafosat, milliy madaniyat ruhida va estetik tafakkurini tarbiyalashda muhim rol o‘ynaydi. Shu bois ham musiqa ta’limining mazmunida milliy madaniy meros tizimida salmoqli mavqega ega bo‘lgan cholg‘u ijrochiligi negizida shakllantirishga e’tibor kuchaydi. Shuningdek zamonaviy kompazitorlik ijod mahsuli bo‘lgan cholg‘u sozlari uchun yaratilgan asarlari orqali o‘quvchilarni estetik tafakkurini tarbiyalash bir vaqtning o‘zida o‘quvchilarning badiiy didini shakllantirishga xizmat qiladi.

Maktab o‘quvchilarini madaniy va ma’naviy merosimiz xazinasida muhim o‘rin tutuvchi qo‘shiq va kuylarimiz, durdona asarlarimiz bilan tanishtirib borish, ijro etish, ularni kelgusida jamiyatimizning barkamol insonlari, kelajakni yaratuvchilari bo‘lib yetishishlarida bebaho omil bo‘lib xizmat qiladi [4]. Cholg‘u ijrochiligi haqidagi nazariy va amaliy tushunchalar, ijro uslublari, ijrochilik maktablari, mashhur ijrochilari, asarlarning g‘oyaviy mazmuni, ulardagi badiiy estetik g‘oyalarni, asarni mahorat bilan ijro etish orqali o‘quvchilarga yetkazish bilan ta’lim va tarbiya mazmunini yanada samarali bo‘lishini ta’minlash masalalari alohida ahamiyatga ega bo‘lib, aynan shuning uchun ham o‘quvchilarning ijrochilik malakalarini, ijro mahoratlarini shakllantirish ahamiyati katta o‘qituvchining yana bir muhim vazifasi o‘quvchilarda musiqa mashg‘ulotlariga qiziqishini o‘z ijrosida musiqani obrazli va badiiy govdalantirishga ishtiyoq va intilishni tarbiyalashi zarur [2]. Ijrochilik ko‘nikma va malakalar zahirasiga ega bo‘lgan o‘quvchilarda musiqiy ijrochilik malakalarini shakllanganligini ta’minlash imkoniyati vujudga keladi.

O‘quvchilarda ijrochilik malakalarini qay darajada shakllanganligi quyidagi mezonlar asosida aniqlanadi. Bu mezonlar o‘quvchilarning ijrochilik malakalarini shakllanganlik darajasini aniqlashda yordam beradi. Ushbu mezonlar quyidagicha:

- o‘quvchilarni musiqa asarini tinglash va ijro etish, ular haqida ko‘proq bilishga bo‘lgan qiziqishlari va ishtiyoqlarini kuchayganligi;

- darsda o'rganilgan kuy janri, tuzilishi, ijro uslublari, mualliflari, g'oyaviybadiiy mazmuni haqidagi tasavvur va tushunchalari kengayganligi;

- musiqa asar xarakteri, ifoda vositalari, musiqiy-badiiy obrazlar mohiyatini anglash, his qilish, asar haqidagi o'z ta'surotlarini so'zlab berish iqtidorlarini oshganligi;

- asar badiiy mazmunini anglash, tushunish, asardagi obrazlilikni o'zining shaxsiy ijrosida gavdalandirish mahoratini o'sganligi;

- asarlarda eng nozik, hayajonli o'rinlar, qochirimlar, nolalar, o'ziga xosligi, mavjud murakkabliklarni his etishi, dinamik belgilarni aniq ifoda eta olishlari;

- o'zining va sinf jamoasi ijrosini baholay olishi va unga naqadar to'g'ri va ijodiy yondoshish malakasini rivojlanganligi.

Mazkur ko'nikma va malakalarni to'g'ri shakllantirish musiqa darslarini izchillik, tizimlilik, davomiylik, ilmiylik tamoyillariga asoslanganligi, o'qituvchining pedagogik mahorati va ilg'or tajribalardan unumli foydalanishga ko'p jihatdan bog'liq bo'ladi.

Har bir o'qituvchi, pedagog o'quvchilarda estetik jihatdan qadrlil bo'lgan asarlarni idrok qilish, baholash va yaratish qobiliyatini rivojlantirishga, e'tirof etib o'tilgan mezonlarga tayangan holda ularni musiqiyestetik tafakkurini shakllantirib borishga intilib ish tutish lozim [3].

Xulosa. Musiqa ta'limini amalga oshirishda, o'quvchilarda musiqa ilmiga qiziqish uyg'otish muhim hisoblanadi. Musiqiy asarlarni ijro etish alohida ahamiyat kasb etadi. Sababi bunday asarlarni, tinglagan, kuylarni cholg'u asbobida o'z ijrolarida aks ettirgan o'quvchida musiqa san'atiga mehr, uni o'rganishga astoydil ishtiyoq paydo bo'ladi. Shuning uchun ham o'quvchilarda ijrochilik malakalarini shakllantirish ko'p ma'noda muhimdir. Bunda cholg'u ijrochiligi eng kerakli vosita sanaladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. T., Ma'naviyat, 2008, 176-b.

Асафьев Б. В. Музыкальная форма как процесс. Л.: Госуд. муз. изд., 1971г. с 372

Soirova D. Musiqa o'qitish nazariyasi va metodikasi. T., 2009. 225-b.

Маҳкамова, Ш. Р. (2020). МУСИҚА ИЛМИ ВА ИСЛОМ ДИНИ: ТАЛҚИН МУАММОСИ. Academic Research in Educational Sciences, 1 (3), 1331-1334.

Қораев, С. Б. (2020). Професионал таълимда ўқув амалиётларини ташкил этишнинг ўзига хос хусусиятлари.

TA'LIMNING DASTLABKI BOSQICHIDA BOLANING MUSIQIY RIVOJLANISHI, BOLALAR BILAN BIRINCHI DARSLARNING ASOSIY MAZMUNI

Muallif: Nurboyeva Mahliyo Amaliddinovna ¹

Affilyatsiya: Toshkent davlat pedagogika universiteti Musiqiy ta'lim yo'nalishi 2-bosqich magistranti ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14466730>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilari bilan musiqiy cholg'ularini o'rganish uchun ilk qadam “Musika madaniyati” darslarining o'ziga hosligi, Ta'limning dastlabki bosqichida bolaning musiqiy rivojlanishi, bolalar bilan birinchi darslarning asosiy mazmuni haqida ma'lumotlar keltirilgan. Musika madaniyati darslari o'quvchilarda musiqani idrok etish malakalarini o'stirish, unga emotsional munosabatni shakllantirishdan iborat.

Kalit so'zlar: Musiqiy qobiliyat, Kognitiv, optimistik, temperament, animatsion filmlar, individual, amaliy va nazariy bilimlar, intellectual.

Boshlang'ich sinf o'quvchilariga Fortepiano cholg'usini chalishni o'rgatish ko'p kuch talab qiladigan ko'p qirrali va juda murakkab jarayondir. O'ylaymanki, ta'limning boshlang'ich davri o'qituvchi faoliyatidagi eng muhim va qiyin bosqich, bu farzandlarimizni keyingi rivojlanishiga asos bo'ladi. Boshlang'ich ta'limning vazifasi bolani musika olami, uning ifodalash vositalari va instrumental timsoli bilan ushbu yosh uchun qulay, badiiy va qiziqarli shaklda tanishtirishdir. Ta'limning dastlabki yillaridanoq, o'quvchi keng profilli musiqachi, ijodiy - eshitish, pianistik, kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirishni o'qitish usullari va didaktik texnikasining yagona tizimida moslashuvchan tarzda birlashtira oladigan o'qituvchiga ehtiyoj seziladi. O'qituvchining mashaqqatli ishida zarur bo'lgan barcha fazilatlarini sanab o'tish qiyin. Bolalar o'qituvchisi turli xil iste'dodlarga ega bo'lishi kerak, u ko'p narsani bilishi va qila olishi kerak; Biroq, undan talab qilinadigan eng muhim narsa bu bolalarga cheksiz muhabbatdir. Bolalar bilan ishlash faqat o'qituvchi bolalar psixologiyasining chuqur bilimiga tayanib, bolalik xususiyatlarini tushunsa, muvaffaqiyatli bo'lishi mumkin. O'qituvchiga qo'yiladigan asosiy talablardan biri - o'quvchiga nisbatan beqiyos xushmuomalalik va mutlaq hurmatdir. Haqiqiy ustoz, eng avvalo, haqiqiy do'st, suhbatdosh va maslahatchidir. O'qituvchi va talaba o'rtasidagi to'liq o'zaro tushunish asosidagina yuqori natijalarga erishish mumkin.

O'quvchi bilan darsga oldindan tayyorgarlik ko'rilib, ish rejasini o'ylab ko'rish, o'rganish uchun aniq materialni tanlash maqsadga muvofiq. Darslar tashkiliy, qiziqarli va hayajonli bo'lishini ta'minlash o'qituvchi uchun muhim. Men birinchi darslarimni turli xil o'yinlar tarzda o'tkazaman. Bolaning e'tiborini bir o'yindan boshqasiga o'tkazish darslarda ajralmas daqiqani vujudga keltiradi. Bu esa o'quvchining charchamasligini, qiziqish va istak bilan o'qishini ta'minlaydi. O'z his-tuyg'ularingizni bolaga yuklash emas, balki u bilan birga yaratish muhimdir. O'qituvchining kayfiyati har doim talabaga uzatiladi, shuning uchun o'qituvchining shaxsiy hayotida nima bo'lishidan qat'i nazar, u sinfga do'stona tabassum bilan kirishi, optimistik bo'lishi va o'quvchiga ijodiy kuchini "yuqtirishi" shart. Yana bir muhim talab - o'quvchilarning ota-onalari bilan doimiy hamkorlik. Pedagogik takt nafaqat bolalarni, balki ota-onalarni ham mag'lub etadi. Ular bolaga psixologik xavfsizlik tuyg'usini beradi, shuning uchun o'quvchi bilan birinchi darslarda ota-onalari hozir bo'lishlari tavsiya etiladi deb o'ylayman. Ota-onalar o'qituvchiga

o'quvchining yanada aniq va to'liq tasavvurini yaratishga yordam beradi. Buning yordamida siz bolangiz bilan aloqani tezroq topishingiz mumkin.

Sinfimga qadam qo'ygan har bir yangi o'quvchi o'ziga xos olam, o'ziga xos xususiyatlar, xarakter, temperament, hali ishga solinmagan salohiyat va qobiliyatga ega shaxs bo'lib, ularni ochib berish albatta menga bog'liq deb o'ylayman. Bu davrda alohida sezgirlik, chidamlilik va bu bolaning ichki dunyosi va manfaatlarini tushunish qobiliyatini namoyon etish kerak. Bola uchun musiqa uyda, bolalar bog'chasida kuylangan, musiqiy ertak va animatsion filmlarda eshitilgan sevimli qo'shiqlari tasvirida qoladi. Shuning uchun ham hech qanday holatda o'qituvchi o'zining birinchi darslarini notalar, mashqlar va barmoqlar bilan tanishtirish bilan boshlamasligi kerak. Men birinchi mashg'ulotlarni o'yinli mashg'ulotlarga aylantirishga harakat qilaman - o'yinlar: biz qo'shiq aytamiz, zarba beramiz, qarsak chalamiz. O'yin shaklida berilgan o'quv materialini idrok etish osonroq, o'ziga jalb qiladi va o'zingiz biror narsa qilish, eslash, takrorlash - ya'ni o'rganish istagini uyg'otadi. Bunday vaziyatda bola osonroq "ochiladi" va biz bir-birimizni yaxshiroq bilib olishimiz oson kechadi.

Musiqiy qobiliyatlar - bu shaxsning individual xususiyatlari (musiqa sohasidagi odamning tabiiy iste'dodi), shu bilan belgilanuvchi musiqiy tinglash, ritm hissi, musiqiy xotira kabi mezonlar, hissiy sezgirlik, musiqiy fikrlash va tasavvurlardir. Musiqiy qobiliyatlar musiqiy faoliyat orqali rivojlanadi. Barcha bolalarda musiqiy qobiliyatlar turlicha namoyon bo'ladi. Bazi bolalarda mashg'ulotning ilk bosqichidan musiqiy qobiliyatlarning uchta asosiy turi: ritm, eshitish, xotira juda aniq namoyon bo'ladi, tez va oson rivojlanadi. Bu bolalarning musiqiy qobiliyatini ko'rsatadi. Musiqiy qobiliyatlarga bag'ishlangan asarlar orasida B.M. Teplova "Musiqiy qobiliyatlar psixologiyasi" kitobi alohida o'rin tutadi.

Pianino chalishni o'rganish nafaqat amaliy, nazariy va intellektual bilimlarni egallashni, balki musiqiy qobiliyatlarni rivojlantirishni ham o'z ichiga oladi: o'quvchilarda musiqiylik. Musiqiylik - bu o'quvchilarning turli xil musiqiy faoliyat turlarida o'zini faol namoyon etishiga imkon beradigan qobiliyatlar yig'indisi sifatida aniqlanadi. Musiqani tushunish, qo'shiq aytish va ifodali harakat qilish, musiqiy ijod bilan shug'ullanish qobiliyati. Musiqiy qobiliyat musiqa mazmunini his qilish qobiliyati bilan birgalikda musiqiylikni tashkil qiladi. Musiqachi o'qituvchi ikki omil - musiqa va o'quvchining shaxsiyati, uning xususiyatlari, intilishlari va qobiliyatlari bilan shug'ullanishi kerak.

Boshlang'ich sinf o'qituvchisining ishi, albatta, oson emas va o'qituvchiga qo'yiladigan talablar haqiqatan ham juda qattiq. Ammo bu ishning mukofoti nihoyatda yuqori. Biz bolalarga musiqaning sirli va ajoyib olamini ochamiz, ularni sehrli tovushlar olami bilan tanishtiramiz va shu bilan haqiqiy, barkamol odamlarning tug'ilishiga yordam beramiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Mirziyoyev Sh. "Erkin va farovon, Demokratik (O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz" 2016-yil.

Soipova D. musiqiy ba musiqiy-nazariy bilimlarni o'zlashtirish jarayonini takomillashtirish - Toshkent, fan va texnologiyalar markazi nashriyoti, 2005 YIL

Ho'jayeva M. "Umumta'lim maktablarida musiqa o'qitish metodikasi" O'z.D.K.tahrir-nashriyot bo'limi. Toshkent., 2008-yil.

CHANG CHOLG’USIDA IJRO ETISHNING METODIK KO’NIKMALARI

Muallif: Qodirberganova Dilrabo San’atovna ¹, Omanqulova Shohida Nematillo qizi ²

Affilyatsiya: O’zbekiston-Finlandiya pedagogika institute “Musika ta’limi va san’at” yo’nalishi magistranti ¹, O’zbekiston-Finlandiya pedagogika institute “Musika ta’limi” kafedrasida dotsenti ²

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14466979>

ANNOTATSIYA

Maqolada milliy cholg’ularimizdan “chang” cholg’u sozining ijro imkoniyatlari, takomillashishi, shtrixlari, mashhur ijrochilari keng yoritilgan. Chang cholg’usining ijrochilikdagi metodik imkoniyatlari keltirib o’tilgan va pedagogik jihatdan ochib berilgan.

Kalit so’zlar: chang, ijro imkoniyatlari, o’zbek xalq cholg’ulari, mahoratli ijrochilar, ixtisoslashtirilgan san’at maktabi, o’quvchilar.

Jahonda turli xil millatlar, turli xil urf-odatlar shu jumladan o’sha davlatlarning milliy musiqa san’atlari, ko’ngil torlarini jumbushga keltiradigan sehirli ohanglari va milliy cholg’u asboblari mavjud. Shu jumladan “o’zbek” xalqining ham o’ziga xos milliy cholg’u sozlari bo’lib ularning sehirli ohanglari hozirgi kunga qadar butun dunyo ahlining hayratiga sazovor bo’lib kelmoqda. O’zbek xalq cholg’u asboblarning o’ziga xos ovoz sehri mavjud, misol tariqasida milliy cholg’ularimizdan biri “Chang” cholg’u soziga to’xtalib o’tadigan bo’lsak hattoki uzoq o’tmishda ham “chang” cholg’u sozining sehirli ovozi insonlarning ko’nglidan chuqur joy egallagan. Hattoki Alisher Navoiy bobomiz ham o’zlarining “Sab’ai Sayyor” asarida “chang” cholg’u soziga quyidagicha ta’rif berganlar.

Sar qad olsa erdi maydin kom
Nastarinni chu aylabon gulfon
Chang olib torini tuzor edi
Lek jon rishtasin uzor edi!
Demagil chang, soliqni ham qad
Chang qadrlar bila bo’lib ham qad i
Bo’libon suluqdin muhbir,
Bosh qo’yilikda bo’lmog’i zokir.

Ko’hna Buxoroda yaratilgan Darvesh Ali Changiyning (XVII asr) musiqa san’atiga bag’ishlangan risolasida Markaziy Osiyoning yirik shaharlarida mavjud bo’lgan cholg’ular hamda mohir soz ijrochilari haqida nodir ma’lumotlar berilgan.

Risolada chang cholg’ulari homiysi –Zuhroga bag’ishlangan va 14 bosqichli chang cholg’usi ta’riflangan. Bu xildagi chang cholg’usining bir nusxasi bizgacha yetib kelib Toshkent shahrida faoliyat ko’rsatib kelayotgan xalq cholg’ulari muzeyida saqlanib kelmoqda [1]

XIX asrning ikkinchi yarmi XX arning boshlarida barcha o’zbek xalq cholg’ulari qatori chang cholg’usi ham musiqiy ijrochilik amaliyotida keng qo’llanila boshladi.

Uztoz shogirt an’analari natijasida mohir chang cholg’uchilari yetishib chiqqan davr ham bo’lgan. Marg’ilonlik Usta Olim Komilov, Namanganlik Usta Ro’zimat Isamatov, Xorazmlik Matyusuf Xarratov, Toshkentlik Faxriddin Sodiqov shular jumlasidan.[2]

Xorazmda mashhur xalq sozandasi, bastakor Matyusuf Xarratov chang takomillashtirish ustida sabot bilan ishlashadi. Izlanishlar natijasida Matyusuf Xarratov sozandalar Faxriddin Sodiqov, Fozil Xarratov va Axmadjon Odilovlar bilan hamkorlikda changning yuqori pardalarini qo'shimcha torlar va xaraklar hisobiga kengaytiradi.

Chang cholg'usining yangi nusxalarini yaratish Sa'natshunoslik instituti tasarrufidagi musiqa ustaxonasining ustalari: U.Zufarov, Z.Zokirov, S.Y.Dedenkolarning zimmalariga yuklanadi. Yangi nusxadagi chang taniqli ijrochi hamda tatqiqotchi –Ashot Ivanovich Petrosiyans tashabbusi bilan Toshkent musiqa bilim yurtida va u rahbarlik qilayotgan O'zbekiston Davlat Filarmoniyasining o'zbek xalq cholg'ulari orkestrida sinaladi va ma'qullandi (1943 y.).[3] Natijada chang cholg'usi ta'lim tizimiga kiritilgan.

Shoakbar Shoakramov, Abdusamat Ilyosov, Ashraf Ashrapov, Muxammadjon Rasulov va Axmad Odilovlar o'quv dargohida ta'lim olgan birinchi ijrochilardan bo'lishadi. A.I.Petrosiyans rahbarligi ostida bir guruh soz ustalari va sozandalar: Usta Usmon Zufarov, S.Y Dedenko, M.Xarratov, A.Odilov, F.Xarratov chang cholg'usini yanada takomillashtirishga erishadilar. Uning tovushqator tizimi asosiga xramatik tovushqator, ya'ni o'n ikki bosqichli ravon oraliqlarga bo'lingan tovushqator qabul qilinadi.[4]

Takomillashtirish natijasida chang cholg'u sozi kichik oktava Sol notasidan uchinchi oktava Sol# notasigacha keltiriladi. Keyinchalik ijro jarayonidagi tiniqlikni saqlash uchun chang asbobiga tepki (pedal) qo'yiladi.

Ilmiy izlanishlar natijasida chang cholg'u sozining oilasi yaratiladi. Chang- prima Chang-pikkolo Chang-tennor Chang-bas. Bu cholg'u asboblarda yuqori, o'rta va past registrlarda ijro etish mumkin. Chang asboblarning har birining o'ziga xos ovoz imkoniyatlari va o'ziga xos jarangdorliklari mavjud.

Chang cholg'u sozining aynan o'ziga tegishli ijro imkoniyatlari (shtrixlari) mavjud. Pizz col legno - (pizz.col.legno) chopning orqa yassi qismi bilan tirnab (chertib) chalish. Pizzicato (pizz)- qo'l barmoqlari bilan chang torlarini mayin chertib chalish.

Col legno (Cho'p tarak) cho'pning orqa yassi tarafi bilan torlarni chiqqilatib urib chalish. Stakkato con surdino (bo'g'mali)- chang cholg'usida surdino shtrixi ham mavjud bunda ijrochi bir qo'li bilan notani urib bir qo'lining barmog'i bilan jaranglayotgan notani so'ndiradi, bu bo'g'ib chalish ham deyiladi.

Stakatto (kalta urma zarba) Chang tayoqcharini torlarga urib, yengil uzib-uzib sakratma tovush hosil qilish.

Tremolo (rez) chang cho'plari yordamida birin ketinlikdagi tez- tez almashtirib urib chalish, shu holatni chang cho'pining orqa yassi tomoni bilan ham ijro etish mumkin.

Legato (bog'lama). Tovushlarni birin tekis ulab, tayoqchalar bilan torlardan torlarga uzluksiz mayin o'tib yoqimli ijro etish.

Vibrato (tebrama) Cho'p chertmak uslubini qo'llaganda ijro etilayotgan notaning yon qatoridagi nota ustiga bosib tebratiladi o'shanda vibrato hosil bo'ladi.

Glissando (tayoqchalarni sirg'atish) bu ijro usuli cho'pning orqa yassi qismi bilan birinchi notadan ikkinchi notagacha, pastdan yuqoriga sirg'atib ijro etiladi.

Chang cholg'u sozining o'ziga xos murakkabliklari bo'lib, har qanday musiqachi ham chang cholg'usini osonlik bilan o'zlashtira olmaydi. Buning uchun ijrochidan o'ta sabrli bo'lish, ko'proq mehnat qilish, iqtidori bo'lishi lozim. Insondagi bu fazilat va qobilyatlar nafaqat chang cholg'u sozini ijro etishda, balki san'atning barcha turlarilarida zarur va lozim.

Mukammal qobilyat aynan san'at xalqining orasida tutgan o'rni beqiyos chunki san'at sohasi tushunishdan ko'ra ko'proq his qilishni ta'lab etadi, shuning uchun yuqtirilgan qobilyat bo'lsa san'atkor har tomonlama gullab yashnaydi.

Yana xalqimizda bir gap bu "qondan –qonga" o'tadi, degan gapning zamirida ham juda chuqur ma'no yotibdi.

Aynan shunday misollarni ixtisoslashtirilgan san'at maktabtblar misolida oladigan bo'lsak, ixtisoslashtirilgan san'at maktabi o'quvchilarining juda ko'pchiligi bu dargohga kelishga qadar ularning musiqa ko'nikmalari yetarlicha bo'lib ular bilan darslar olib borish va ixtisoslashtirilgan san'at maktabi ta'lablarini bajarish anchayin oson.

Faqatgina o'quvchi bunda hozirgi zamonaviy sozni aniq ko'rsatadigan qurilmalar "Tuner" dan foydalanmay, fortepiano asbobining oldida o'tirib bitta-bitta notalarni eshitib chang sozi torlarini shu notalarga moslab sozlasa o'quvchining eshitish qobiliyati yanada oshadi.

Ikkinchidan – tog'ri o'tirish (pastanovka) qoidasi birinchi o'rinda turadi.

To'g'ri o'tirish va to'g'ri tayoqchalarni to'g'ri ushlab chalib, kistlarni to'g'ri ochishni shakillantirish muhimdir. To'g'ri ijroni shakillantirish cholg'uchiga butun umr xizmat qiladi ya'ni boshida to'g'ri shakillantirilgan ijro holati (pastanovka) ijrochining ijodiy hayot yo'lining parvozini belgilab beradi.

Uchinchidan - o'quvchilarning nazariy bilimlari a'lo darajasida bo'lishi lozim. Misol uchun nota o'qish savodi, musiqa nazariyasi, garmoniya, solfedjo, dirijorlik yana bir qancha fanlarni mutaxassislik cholg'usi bilan bir qatorda olib borilishi maqsadga muvofiq.

To'rtinchidan – gammalarni to'g'ri ijro etish ham o'quvchining ijro mahoratini o'sishiga olib keladi. O'quvchilar ko'proq xramatik tovush qatorli gammalar va mashqlar ijro etishni tavsiya etgan bo'lardim, sababi sozandaning qo'llalari chang sozining torlar orasidagi oraliq masofani yaxshi biladi va qo'llarda ijroga nisbatan ko'nikma hosil bo'ladi, shunda ijrochining ijrosida "falsh" notalar deyarli uchramaydi.

Gammalarni chalishda xilma-xillikga amal qilish yaxshi foyda beradi. Chang cholg'u sozining ustini mato bilan notalarni quloq yordamida eshitib chalish xam juda katta samara beradi. Ijrochining parvozi zamirida katta mehnat yotadi. Shu sababli barcha san'at olami vakillari mehnat qilishdan tolmaydilar zero professional ijrochilik uchun tinmay harakatda bo'lish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

O'zbekiston Respublikasi oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining o'rta maxsus kasb-hunar ta'limi markazi faoliyatini takomillashtirish to'g'risida" 2018 yil 3-fevralidagi PQ 3504- sonli qaror. Lex.uz

O'zbekiston Respublikasining Prezidentining qarori 02.02.2022 yildagi PQ-112-son. (Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 03.02.2022y. 07/22/0099-son).

A.Lutfullayev. Chang va fortepiano uchun asarlar to'plami. O'zbekiston Davlat Konservatoriyasi.

A.Lutfullayev. O'zbekiston musiqa san'ati ustalari Axmadjon Odilov ijodkorlik va ichrochilik bisotidan. O'zbekiston Davlat Konservatoriyasi.

A.I.Petrosians. O'zbek xalq cholg'ulari. Toshkent, 2000 yil.

R.Qodirov. Musiqa pedagogikasi. Toshkent, 2014 yil

NEW METHODS OF TECHNICAL TRAINING OF STUDENTS IN THE GENERAL PIANO CLASS (ETUDES)

Author: Rakhimova Nigina Kakhramonjonovna ¹

Affiliation: Senior teacher of the department “Composition, Bastakors and General Piano” Uzbek National Music Art Institute named after Yunus Rajabi ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14467071>

ABSTRACT

The goals and objectives lie in the contradictions between the technical classics of artistic forms of piano (including children’s piano) literature and the insufficient level of technical training of students. The goal is to transfer to students a complex of performing skills and abilities, to teach them the technical techniques necessary for the professional performance of highly artistic works of piano literature. Increase the level of their professional and technical training. Teaching students the ability to hear and evaluate their performance, feeling the relationship between real sound and musical-auditory perceptions.

Keywords: etudes, piano, technique, performance.

XX age for uzbek music became very singular and seminal age. Since, as us known, on this has affected all that us surrounded, this and social life, this and home life, this and happened to histories, this and shaping the new thinking mankind. A composer is a composer of music who can combine different directions, styles and techniques in his works. The Uzbek school of composition developed during the Soviet era and developed rapidly. The 20th century became a very unique and fruitful century for Uzbek music. Because, as we know, everything that surrounded us influenced this, this is social life, this is everyday life, these are the stories that happened, this is the formation of a new way of thinking of humanity. What was happening around us undoubtedly showed its reflection in different types of art, including music [7: 48].

A large repertoire is used in the learning process. Throughout the entire period of study, pupils’ study and perform works from the children’s repertoire, as well as plays, polyphonic works, large forms, ensembles, etudes. This article discusses the problem of increasing the level of technical training of students in musical performing activities when working on instructional sketches. This problem is relevant because students with different levels of training are studying. It is the study and performance of etudes of varying degrees of difficulty that is an important pedagogical condition for effectively increasing the level of technical training of students, which is necessary in the future for the high-quality performance of highly artistic musical works of different styles and genres. Work on cantilena, like work on all other types of technique, requires consistency and constancy [3, p. 2].

Pianist and teacher, professor E. J. Lieberman wrote about the relationship between musical and technical tasks in pianistic work: “When they talk about piano technique, they mean the sum of skills, ISSN 2410-6070 INNOVATIVE SCIENCE No. 10 / 2018 ~ 75 ~ skills, techniques of playing the piano, with the help of which the pianist achieves the desired artistic and sound result. Technology cannot exist outside the musical task.” [1, p. 7] And further: “Thus, if technique is the sum of means that make it possible to convey musical content, then any technical work must be preceded by work on understanding this content... The performer must imagine with his inner ear what he will strive for, he must, as it were,

“see” the work as a whole and in detail, feel, understand its stylistic features, character, tempo, etc.... he must have a musical ideal behind him” [1, p. 8]

The outstanding pianist Joseph Hoffman wrote about the need for the performer to have musical and auditory ideas: “When learning a new piece, it is imperative that a completely clear sound picture develops in the mind before mechanical work begins.” [2, p. 57] Teacher-pianist, professor of the Department of Piano Methods of the Russian Academy of Music named after. Gnessinykh, Berta Lvovna Kremenstein, wrote in her book about the relationship, the interaction of clearly hearing one’s performance and the internal musical representation that exists in the mind of the player: “It is known that the attitude of a gifted person to music is characterized by emotional fullness and the desire to hear the work and each of its elements in a certain way.” sound, in the corresponding performing embodiment. He imagines tempo, rhythmic organization, phrasing, and timbre coloring.

By achieving the fulfillment of his intentions, hearing the real (and not apparent) sound and being satisfied with the result of his work, the performer feels an upsurge of creative forces... this increases the overall musical tone of the performance, contributes to the development of the student’s emotionality: his feeling of music becomes brighter and deeper... Internal hearing also becomes clearer, executive intentions acquire greater certainty. Thus, listening to one’s playing enriches and deepens not only the actual sound of the work, but also the performer’s understanding of the musical image, awakens the imagination, sharpens the work of feelings and mind, gives rise to initiative...

Major composers of the past and present have created a huge number of instructional studies on a variety of types of piano technique: scales, arpeggios, double notes, chords, passages, octaves, trills, rehearsals. Let's name such famous composers as K. Czerny, M. Clementi, L. Schitte, I.B. Kramer, M. Moszkowski, J. Duvernoy, F. Lecoupe, E.F. Gnesina, A. Gedike, A. Nikolaev, K.A. Löschgorn, A. Lemoine, E.B. Kobylansky, G. Behrens, S.L. Ganon, S. Geller, I.N. Gummel, A. Bertini, G. Schmidt, etc. In the process of working on etudes, students develop a sense of contact with the keyboard, coordination, finger motor skills, the ability to play with a free hand, a sense of rhythm and harmonic hearing, pianistic endurance, precision of movements, evenness in the execution of passages, as well as the ability to listen to themselves as if from the outside. It should be noted that it is the well-known simplicity of these works - and relatively easy instructional etudes were most often created for one type of piano technique, for one pianistic technique, less often for two types - that stimulates the student’s ability to master this type of technology quite quickly and successfully.

When working on sketches, students also improve their volitional qualities - the desire to overcome technical difficulties, determination. If at the beginning of such work students often experience uncertainty in their performing abilities, as well as sometimes some disappointment associated with the well-known monotony of the musical material, then later, in the process of hard and productive work, these feelings are replaced by joy from the playing skills acquired under the guidance of the teacher.

Improving pianistic techniques, “when the etude begins to work out and everything comes out,” and the student feels able to study and perform more complex highly artistic works, he develops professional passion and faith in his strengths and abilities. Of course, this does not happen immediately, but very gradually, differently for different students, which is associated with their different levels of preparation. An experienced and sensitive teacher should come to the student’s aid here both in matters of choosing the appropriate repertoire of a certain degree of difficulty, choosing a study for a certain type of technique, and in methodological terms.

When the teacher’s advice, demonstrations, and all kinds of instructions - from fingering, articulation, dynamic, pedalization, and ending with ways of learning etudes and their fragments or sections, working on the evenness of sound, ultimately lead to positive, productive results, they show the student directions, in which he must work for, the ideal to which he must strive. The requirements for students when performing instructional etudes primarily consist of evenness of sound in time and dynamic

evenness, when intonating passages the performer feels modal inclinations from unstable sounds to stable ones, while using crescendo and diminuendo. The character and texture of a given etude can also suggest the choice of sound color, its timbre, and the associated articulation - legato, non legato, staccato, portamento, and so on.

You should practice etudes during rehearsal at a slow pace, controlling the accuracy of the strike and rebound of your fingers. When switching to a fast tempo, students often have a problem that some notes are not played and “disappear.” This happens because each sound is played at a fast tempo until the previous key is fully raised, using the double rehearsal mechanics of the piano. The piano does not have a double rehearsal. Therefore, on a piano it is necessary to require good adjustment of the auslaizer - a mechanical element that turns off the spiller and still ensures the possibility of performing a rehearsal on the piano without a double rehearsal mechanism.

Many teachers recommend learning octave passages separately with the first finger, or separately with the fifth finger, while the hand remains aimed at the octave. These exercises ensure that your fingers hit the octaves accurately. The hands must be free, which requires special attention. Wrist movements are also necessary when learning octave passages. It is useful to develop the hand when playing octaves with an exaggerated movement, when the hand is to a certain extent isolated from the entire hand. With such exercises, hand mobility develops.

All the above methods of working on etudes, with systematic work, guide students on the right path to mastering various types of piano technique, which are necessary in the future for the performance of highly artistic works, masterpieces of piano literature.

REFERENCES

Liberman E.J. Work on piano technique, Gnesin Russian Academy of Music, ed. Figaro Center, M. 1996.

Hoffman. Piano playing. Answers to questions about piano playing, M. 1961.

Rakhimova N.K. The importance of teaching cantilena in the piano classes, “Проблемы современной науки и образования”, M. 2022

Ibragimova, S. Problems of piano performance technique. International Bulletin of Engineering and Technology, T. 2024.

Makharov N.T. The image of Alisher Navoi in the works of Uzbek composers. “Проблемы современной науки и образования”, M. 2021.

Rajabova, D.A. On the early period of teaching students to play on the piano instrument. International Journal on Integrated Education. 2021.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA GENDER IDENTIFIKATSIYASINI SHAKLLANTIRISHDA MUSIQANING AHAMIYATI

Muallif: Razzoqova Maxliyoxon Qosimjonovna ¹

Affilyatsiya: Xalqaro Nordik universiteti katta o'qituvchisi ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14504808>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotida musiqiy bilimlar orqali bolalar o'z jinsga bog'liq bo'lgan dastlabki qarashlarini shakllantirishdagi ahamiyatining muhimlik darajasi, jinsiy stereotiplarning musiqa orqali singdirilishi va musiqa bolalarning jinsiy identifikatiga ta'siri haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: musiqa, stereotip, identifikator, gender, maktabgacha ta'lim tizimi.

KIRISH

Musiqa san'ati shunday san'at turiki, u insonlarni tuyg'ulari, kechinmalari, emotsional hissiyotlari orqali birlashtiradi. Ular orasidagi aloqa vositasiga aylanadi. Bir kompozitor tomonidan yaratilgan musiqa boshqa insonlar qalbida turli-tuman tuyg'u va kechinmalar uyg'otishining o'zini mo'jiza deya olishimiz mumkin.

Maktabgacha yoshdagi bolalar hayotida musiqa o'ziga xos o'ringa ega. Musiqa, qo'shiqlar va raqs orqali bolalar nafaqat o'z his-tuyg'ularini ifodalashni, balki gender rollarini ham anglashga o'rganadilar. Shu sababdan, musiqa bolalarning gender identifikatsiyasini shakllantirishda muhim ta'sir kuchiga ega bo'lib, ular orasida erkak va ayol rollarini tan olish, hurmat qilish va o'z o'rmini anglash jarayonida yordam beradi. usiqaning estetik tarbiyadagi roli ham beqiyosdir.

ASOSIY QISM

Maktabgacha yoshdagi bolalarda gender identifikatsiyasi jarayoni juda murakkab va nozik hisoblanadi. Ushbu yoshda bolalar o'zlarini va atrofdagi insonlarni jinsiy belgilariga ko'ra tan olishga, jinsiy rollarni anglashga intiladilar. Ular jamiyatda mavjud bo'lgan gender stereotiplarini o'rganadilar va o'zlari uchun mos bo'lgan gender rolini aniqlay boshlaydilar. Aynan shu jarayonda musiqa bolalarning fikrlash, his qilish va o'ziga ishonch hosil qilishlariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Musiqa va raqsdan ba'zi harakatlar va obrazlar orqali gender rollari namoyon bo'ladi. Masalan, qo'shiqlar matni, raqslarda ifodalangan harakatlar va musiqaning o'zi erkak va ayol rollariga xos xususiyatlarni o'z ichiga olishi mumkin. Qo'shiqlar orqali bolalar o'ziga xos qahramonlarni tasavvur qilib, o'z jinsiy rolini anglashga harakat qiladi. Shu yo'l bilan, ular o'zlariga xos sifatlar va xulq-atvorlarni rivojlantirishda yordam beradi. Masalan, qahramonlikka oid bo'lgan qo'shiqlar o'g'il bolalarga jasorat va kuch sifatlarini tasavvur qilishga yordam bersa, qiz bolalar esa mehribonlik, hamdardlik sifatlarini tushunib boradilar. Shu tarzda, musiqa ularning gender roli to'g'risida turli tasavvurlarni shakllantiradi va ularni o'zlariga mos va to'g'ri keladigan jihatlarni o'rganishni boshlaydilar.

Musiqa san'ati bolalarning his-tuyg'ularini ifodalash va o'zligini anglashda katta yordam beradi. Har xil musiqa turlari bolalarning o'ziga xos his-tuyg'ularini uyg'otib, ularni o'z jinsiga xos rolni qabul qilish va hurmat qilishni o'rgatadi. Misol uchun, romantik va sokin musiqa bolalarda mehr-muhabbat va

qayg'urishni kuchaytirs, jo'shqin va hayajonli musiqa esa shijoat va kuch hislarini rivojlantirishi mumkin. Bolalar bu hislarni o'z genderlari bilan bog'lash orqali gender identifikatsiyasini kuchaytiradilar.

Musiqa orqali gender stereotiplar mustahkamlanishi yoki aksincha holat bilan, bartaraf etilishi mumkin. Musiqiy faoliyatlar orqali bolalar o'zlariga xos sifatlarni rivojlantirishi mumkin, ammo bu yerda tanlanadigan qo'shiqlar va ularning mazmuni muhim o'rin tutadi. Masalan, bolalar uchun ijobiy, sog'lom gender tasavvurlarni shakllantiradigan qo'shiqlar ularga ham erkaklar, ham ayollar o'ziga xos, kuchli va mehribon bo'lishi mumkinligini tushuntiradi. Shu yo'l bilan ular nafaqat o'z jinsini hurmat qilishni, balki qarama-qarshi jinsga ham hurmat bilan munosabatda bo'lishni o'rganadilar.

Musiqa bolalarda o'zlarini qabul qilish, jismoniy va emotsional jihatdan o'ziga bo'lgan ishonch va hurmat shakllanishida yordamchi vosita bo'lib xizmat qiladi. Jinsiy rol va identifikatsiya bilan bog'liq musiqiy mashg'ulotlar orqali ular o'z tanasi, qiyofasi va shaxsiyati haqida ijobiy tasavvurlar hosil qiladi. Shu bilan birga, ular boshqa insonlar bilan o'zaro muloqot qilishda va ularning gender roli va his-tuyg'ulariga hurmat bilan munosabatda bo'lishni o'rganadilar. Musiqa jamoaviy faoliyat bo'lganligi sababli, bolalar qo'shiqlar va raqslar orqali o'z yaqinlari va do'stlari bilan birga ijro etishga o'rganadilar. Bu esa ularning ijtimoiy munosabatlar, hamkorlik qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Bu jarayonda bolalar bir-biriga mehr ko'rsatadi, hamjihatlikda faoliyat olib boradi va ijtimoiy jarayonlarda gender rollarini tushunishga imkon yaratadi.

Maktabgacha ta'lim tizimidagi tarbiyalash muammolarini hal qilish, asosan, bolalar umumiy tajribalar bilan qamrab olingan jamoaviy qo'shiq, raqs, o'yinlar orqali yordam beradi. Qo'shiq kuylash ishtirokchilardan birlashgan sa'y-harakatlarni talab qiladi. Umumiy tajribalar individual rivojlanish uchun qulay zamin yaratadi. Masalan, umumiy ishtiyoq, ijro quvonchi, qo'rqqoq va qat'iysiz bolalarni faollashtiradi. Bunday bolaga o'z o'rtoqlariga yordam berishni taklif qilish mumkin, shu bilan kamtarlikni rivojlantiradi va shu bilan birga individual qobiliyatlarni rivojlantiradi. Musiqa mashg'ulotlari maktabgacha yoshdagi bolaning xatti-harakatlarining umumiy madaniyatiga ta'sir qiladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha yoshdagi bolalarda gender identifikatsiyasini shakllantirish jarayoni murakkab va muhim ahamiyatga ega bo'lib, bu jarayonda musiqa san'ati o'ta zarur vosita sifatida namoyon bo'ladi. Musiqa nafaqat bolalarning emotsional va ijodiy rivojlanishiga, balki ularning jinsiy rollarni anglash, mustahkamlash va gender stereotiplarni tushunishiga yordam beradi. Bolalar musiqiy faoliyat orqali nafaqat o'z his-tuyg'ularini ifoda etadi, balki o'z jinsiga xos xulq-atvorni shakllantiradi, jamiyatdagi gender rollariga hurmat bilan qarashni o'rganadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

- Yusupova N. "Musiqa savodi metodikasi va ritmika." Toshkent: Musiqa, 2010. Darslik.
- Sodiqova Sh.A. "Maktabgacha pedagogika." Toshkent: Tafakkur Bo'stoni, 2013. Darslik.
- Mamadaliyev Zokirjon. "4-5 yoshli bolalar uchun o'zbek milliy raqs elementlari turlarini ochib berish." Jizzax davlat pedagogika instituti, 2020.
- Asqarova Dilafuz. "Maktabgacha yoshdagi bolalarda va oilada gender xususiyatlarini shakllantirish omillari." Zenodo, 2022.
- О.П.Радынова, А.И.Катинене, М.Л.Палавандишвили. Музыкальное воспитание дошкольников. Учебное пособие - Москва, 1998 г.

CHOLG’U IJROCHILIK AN’ANALARINING DOLZARB MUAMMOLARI

Muallif: Ro‘zmetov Zurriyotjon Ismoilovich ¹

Affilyatsiya: Urganch davlat universiteti o‘qituvchisi ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14467282>

ANNOTATSIYA

Mazkur ilmiy maqolada cholg’u ijrochilik an’analari va ularning dolzarb muammolari tahlil etilgan. Cholg’u musiqasi, o’ziga xos ijro texnikalari, o’tkir ifoda va milliy musiqiy merosni saqlashda katta ahamiyatga ega bo’lgan san’at turi sifatida ajralib turadi. Ushbu maqolada cholg’u ijrochilik an’analari tarixiy jihatdan qanday shakllanganligi, zamonaviy ijtimoiy-siyosiy sharoitda yuzaga kelgan muammolar, yosh ijrochilarning ta’lim olishdagi qiyinchiliklari va musiqiy madaniyatni rivojlantirish yo’llari yoritilgan. Maqolada, shuningdek, cholg’u musiqasining o’ziga xosliklari, o’zgarishlar, va globalizatsiya jarayonining ta’siri ham ko’rib chiqiladi. Maqola, cholg’u musiqasining o’tmishdagi an’alarini saqlash, yangi avlodni tarbiyalash va ijrochilik madaniyatini rivojlantirish masalalariga e’tibor qaratadi.

Kalit so’zlar: cholg’u ijrochilik, musiqiy an’ana, ijro texnikalari, madaniyat, milliy musiqiy meros, musiqiy ta’lim, globalizatsiya, ijro madaniyati, yangi avlod, musiqiy rivojlanish.

KIRISH

Musika san’ati shunday san’at turiki, u insonlarni tuyg’ulari, kechinmalari, emotsional hissiyotlari orqali birlashtiradi. Ular orasidagi aloqa vositasiga aylanadi. Bir kompozitor tomonidan yaratilgan musika boshqa insonlar qalbida turli-tuman tuyg’u va kechinmalar uyg’otishining o’zini mo’jiza deya olishimiz mumkin.

Maktabgacha yoshdagi bolalar hayotida musika o’ziga xos o’ringa ega. Musika, qo’shiqlar va raqs orqali bolalar nafaqat o’z his-tuyg’ularini ifodalashni, balki gender rollarini ham anglashga o’rganadilar. Shu sababdan, musika bolalarning gender identifikatsiyasini shakllantirishda muhim ta’sir kuchiga ega bo’lib, ular orasida erkak va ayol rollarini tan olish, hurmat qilish va o’z o’rmini anglash jarayonida yordam beradi. usiqaning estetik tarbiyadagi roli ham beqiyosdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Cholg’u ijrochilik an’analari va ularning dolzarb muammolariga oid adabiyotlar tahlili, ushbu sohadagi ilmiy izlanishlar va amaliy tadqiqotlarning rivojlanishiga katta hissa qo’shgan. Musiqashunoslik va madaniyatshunoslik fanlari doirasida cholg’u ijrochilikka oid bir qator ilmiy asarlar, monografiyalar, maqolalar va dissertatsiyalar mavjud bo’lib, ular musiqaning nazariy asoslari, ijro texnikasi, tarixi va jamiyatdagi o’rni bilan bog’liq muhim masalalarni ko’rib chiqadi. Quyida ba’zi asosiy ilmiy tadqiqotlar va ularning tahlili keltirilgan.

Cholg’u musiqasi va uning tarixiy rivojlanishi.

Birinchi navbatda, cholg’u musiqasining tarixiy asoslari va uning o’zgarish jarayonlari haqida yozilgan ishlarga to’xtalish zarur. Masalan, Nodira Tursunova[3] (2015) tomonidan yozilgan "O‘zbekiston cholg’u musiqasining rivojlanish tarixi" asarida, cholg’u musiqasining o’ziga xos xususiyatlari, uning shakllanishi va taraqqiyotiga ta’sir ko’rsatuvchi omillar tahlil qilingan. Muallif, o’z asarida, cholg’u musiqasining o’ziga xos ijro uslublari va texnikasini o’rgatishning ahamiyatini

ko'rsatadi, shuningdek, milliy musiqaning saqlanishi va yangilanishidagi muhim masalalarni ko'rib chiqadi.

Cholg'u musiqasining ijro texnikasi.

Ijro texnikasining rivojlanishi va uning zamonaviy o'zgarishlariga oid izlanishlar ham muhim ahamiyatga ega. Zokir Xodjayevning "Cholg'u musiqasi va ijro texnikasi" (2018) nomli monografiyasida[5] cholg'u musiqasining ijro texnikasidagi asosiy yondashuvlar, notalar va musiqiy asarlar orqali ifodalangan mazmun va hissiyotlar haqida so'z boradi. Xodjayev, cholg'u musiqasining nafaqat texnik jihatdan, balki estetik va madaniy ahamiyatini ham ta'kidlaydi. U, shuningdek, cholg'u ijrochiligining zamonaviy uslublari va usullarini yoritadi, ular orasida xalq musiqa an'alariga asoslangan ijro texnikasining o'zgarishi masalalari muhim o'rin tutadi.

Cholg'u ijrochiligi va yosh avlod.

Yosh ijrochilarni tarbiyalash va ularning cholg'u musiqasiga bo'lgan qiziqishini oshirish masalalari haqida so'nggi yillarda bir qator ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilgan. Shodmonova Gulbahorning "Yosh ijrochilarning cholg'u musiqasiga bo'lgan munosabati" (2020) nomli tadqiqotida[6], yoshlar orasida cholg'u musiqasiga qiziqishni oshirish, musiqiy ta'lim tizimini takomillashtirish va zamonaviy talablarga mos ijro uslublari o'rgatish masalalari o'rganilgan. Tadqiqotda, ayniqsa, yoshlarni musiqaga jalb etishda eng yaxshi metodik yondashuvlar va dolzarb muammolar ko'rib chiqiladi.

Globalizatsiya va cholg'u musiqasi.

Globalizatsiya jarayonlari cholg'u musiqasining rivojlanishiga ham o'z ta'sirini ko'rsatmoqda. Dilorom Abduvokovaning "Cholg'u musiqasi va globalizatsiya: o'zgarishlar va istiqbollar" (2022) nomli maqolasida globalizatsiya jarayonining cholg'u musiqasiga ta'siri tahlil etilgan. Abduvokova[2], musiqaning xalqaro miqyosda integratsiyalashuvi va uning global madaniyatga qo'shgan hissasi haqida fikr yuritadi. Maqolada, ayniqsa, yosh ijrochilarni xalqaro musiqiy maydonga tayyorlash, yangi texnologiyalardan foydalanish, va an'anaviy ijro usullarini modernizatsiya qilish zarurati alohida ta'kidlanadi.

Musiqiy ta'lim va cholg'u ijrochilik.

Cholg'u musiqasining ijrochilik an'analari bilan tanishish, yoshlarni ta'lim bilan ta'minlash muammolari ham ilmiy tadqiqotlarning dolzarb yo'nalishlaridan biridir. Dilbar To'rayevaning "Cholg'u musiqasi ta'limi: dolzarb muammolar va yechimlar"[4] (2021) asarida, musiqiy ta'lim tizimining sifatini oshirish, cholg'u ijrochiligi bo'yicha o'quv dasturlarining takomillashuvi va zamonaviy pedagogik yondashuvlar yoritilgan. U, shuningdek, musiqiy ta'lim jarayonida yangi metod va texnologiyalarni joriy qilish zarurligini ta'kidlaydi.

Cholg'u musiqasi va uning ijro an'analari haqidagi ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ushbu soha nafaqat musiqiy san'atning o'ziga xosligi bilan, balki madaniy va ijtimoiy rivojlanish jarayonlarida ham muhim rol o'ynaydi. Biroq, zamonaviy sharoitda globalizatsiya, texnologik o'zgarishlar va yangi avlodning ehtiyojlari cholg'u musiqasining o'ziga xos xususiyatlarini saqlab qolish, rivojlantirish va yosh ijrochilarni tayyorlash masalalarini yangi bosqichga olib chiqdi. Shuning uchun, ilmiy-tadqiqot ishlarida cholg'u musiqasining zamonaviy muammolariga e'tibor qaratish va yangi yondashuvlarni ishlab chiqish zaruriyati doimo dolzarb bo'lib qolmoqda.

MUHOKAMA

Cholg'u musiqasi va uning ijro an'analari haqida olib borilgan ilmiy tadqiqotlar, nafaqat o'ziga xos ijro texnikalarini va uslublari o'rgatish, balki milliy musiqiy merosni saqlash va rivojlantirish masalalarini ham dolzarb qiladi. Maqolada ko'rib chiqilgan adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, cholg'u musiqasi jamiyatda nafaqat estetik, balki madaniy identifikatsiya va milliy qadriyatlarni saqlashning muhim vositasi sifatida qaraladi. Biroq, zamonaviy davrda cholg'u musiqasi o'zining an'anaviy shaklini

saqlash bilan birga, globalizatsiya va texnologik yangiliklar ta'sirida o'zgarishlar va yangilanishlarni ham boshdan kechirmoqda.

Cholg'u musiqasining saqlanishi va rivojlanishi. Cholg'u musiqasi, uning an'analari va ijro texnikalari tarixiy jarayonlarda rivojlanib, bugungi kunda globalizatsiya jarayonlari bilan o'zaro ta'sirga kirgan. Shu nuqtai nazardan, tadqiqotlar global madaniyatga integratsiyalashuvning ijobiy va salbiy tomonlarini tahlil etadi. Global musiqiy tendentsiyalar va texnologiyalar, ayniqsa, yosh ijrochilarning ta'limi va musiqaga bo'lgan munosabatini o'zgartirgan. Bu, bir tomondan, yangi imkoniyatlar va yondashuvlarni ochsa, boshqa tomondan, milliy musiqaning an'analari, ifodali xususiyatlari va ijro madaniyatini yo'qotish xavfini tug'diradi.

Yosh avlod va musiqiy ta'lim. Yosh ijrochilarni cholg'u musiqasiga jalb qilish, ularning ijro madaniyatini rivojlantirish, ta'lim tizimining sifatini oshirish masalalari dolzarb. Adabiyotlarda yoshlar orasida cholg'u musiqasiga bo'lgan qiziqish va ularga mos ta'lim metodlarining yetishmasligi haqida ko'plab fikrlar mavjud. O'quv dasturlarini modernizatsiya qilish, yangi pedagogik yondashuvlarni ishlab chiqish va texnologiyalarni qo'llash zarurligi ko'rsatilgan. Shu bilan birga, yosh ijrochilarni milliy musiqaga oid ijro uslublarini o'rgatish va ularga ifodali musiqiy tafakkur berish, faqat nazariy bilimlar bilan cheklanmasdan, amaliyotda ijro etishning o'zi ham muhim ahamiyatga ega. Bu jarayonni samarali tashkil qilish uchun malakali pedagoglar va tajribali ijrochilarni jalb etish, ularning tajribalaridan foydalanish lozim.

Globalizatsiya va musiqaning o'zgarishi. Cholg'u musiqasining global maydonda rivojlanishi va uning boshqa musiqiy janrlar bilan integratsiyalashuvi, albatta, o'ziga xos o'zgarishlarni yuzaga keltiradi. Globalizatsiya ta'siri ostida, cholg'u musiqasi modernizatsiya qilinmoqda, yangi texnologiyalardan foydalanish, musiqa asarlarini yozish va ijro etishda yangi usullar qo'llanilmoqda. Shuningdek, chet eldagi musiqiy ta'sirlar va turli janrlarning cholg'u musiqasiga kirib kelishi, uning strukturaviy va ijro uslublariga ta'sir qilmoqda. Biroq, bu jarayonlarning musiqaning milliy va madaniy qiymatini saqlashga salbiy ta'sir ko'rsatmasligi uchun ehtiyotkorlik bilan yondashish zarur.

Ijro texnikasidagi o'zgarishlar. Cholg'u ijrochiligidagi texnik o'zgarishlar va yangi yondashuvlar ham katta muhokama mavzusidir. Texnologiyaning rivojlanishi, musiqiy asarlarni yozib olish va tahrirlash imkoniyatlari ijrochilikda yangi imkoniyatlarni yaratmoqda. Biroq, bu jarayonning salbiy ta'siri ham bor. Ba'zi tadqiqotchilar, musiqiy asarlarning "sun'iy" tarzda o'zgartirilishi, asarlarning tabiiy ijrosining yo'qolishi va ijrochilik an'analari xususiyatlarining yo'qolishi haqida xavotir bildirmoqda. Shuning uchun, texnologik yangiliklarni to'g'ri va me'yorida qo'llash, uning ijro madaniyatiga ta'sirini nazorat qilish zarur.

Cholg'u musiqasi va madaniyatni saqlash. Cholg'u musiqasining rivojlanishi jarayonida, uning madaniy ahamiyatini saqlash ham dolzarb masala sifatida qolmoqda. Musiqa, bir tomondan, estetik tajriba bo'lsa, boshqa tomondan, xalqning tarixiy va madaniy yodgorligi sifatida muhim ahamiyatga ega. Shu sababli, cholg'u musiqasini rivojlantirishda, uning tarixiy va madaniy qadriyatlarini saqlashga alohida e'tibor qaratish lozim. Bu jarayonni o'rganish, musiqaning milliy shakllarini modernizatsiya qilish va unga zamonaviy talablarga mos yondashuvlarni ishlab chiqish zarurati mavjud. Faqatgina musiqaning estetik jihatlarini rivojlantirish emas, balki uning xalqning madaniy merosi sifatida o'z rolini saqlab qolishi ham muhimdir.

Cholg'u ijrochilik an'analari, uning zamonaviy sharoitdagi o'zgarishlari va rivojlanishining asosiy muammolari alohida e'tibor talab qiladi. Ushbu tahlillar shuni ko'rsatadiki, cholg'u musiqasining saqlanishi va rivojlanishi uchun zamonaviy pedagogik yondashuvlar, texnologik yangiliklarni oqilona qo'llash, va globalizatsiya jarayoniga moslashish muhimdir. Shuningdek, musiqiy ta'lim tizimini takomillashtirish, yosh ijrochilarni milliy musiqaning an'analari bilan tanishtirish va ular orqali yangi ijro madaniyatini rivojlantirishga katta e'tibor qaratish zarur. Bu masalalar faqat musiqashunoslar uchun emas,

balki butun jamiyat uchun muhim ahamiyatga ega bo'lib, milliy musiqiy merosni saqlash va uni yangi avlodlarga yetkazish nuqtai nazaridan hal qiluvchi o'rin tutadi.

XULOSA

Cholg'u musiqasi va uning ijro an'analari zamonaviy jamiyatda o'zining ahamiyatini yo'qotmagan, aksincha, yangi sharoitlarda yangi chaqiriqlarga duch kelmoqda. Ushbu ilmiy ishda cholg'u musiqasining tarixiy rivojlanishi, ijro texnikalari, globalizatsiyaning ta'siri, yosh avlodni musiqiy ta'lim bilan ta'minlash va ijro madaniyatining rivojlanishi masalalari yoritildi. Tahlil qilingan adabiyotlar va tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, cholg'u musiqasi nafaqat milliy madaniyatning ajralmas qismi, balki jamiyatning ma'naviy rivojlanishida muhim rol o'ynaydi.

Zamonaviy davrda, globalizatsiya va texnologik rivojlanishning ta'siri ostida, cholg'u musiqasi yangi shakllar va uslublarni qabul qilmoqda. Biroq, bu o'zgarishlar an'anaviy ijro texnikasining yo'qolishiga yoki aralashishiga olib kelishi mumkin. Shuning uchun, cholg'u musiqasining saqlanishi va rivojlanishida milliy musiqiy merosni qadrlash va uni zamonaviy talablarga moslashtirish muhimdir.

Yosh ijrochilarni musiqiy ta'lim bilan ta'minlash, yangi pedagogik yondashuvlarni qo'llash va ijro madaniyatini rivojlantirish masalalari ham bugungi kunda dolzarb bo'lib qolmoqda. Ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, musiqaning estetik va texnik jihatlarini mukammal ravishda o'rgatish, cholg'u musiqasini yangi avlod uchun tushunarli va qiziqarli qilish zarur. Bu jarayon faqat musiqaning o'zini rivojlantirish uchun emas, balki milliy identifikatsiyani saqlash, xalqning madaniy qadriyatlarini yosh avlodga yetkazish uchun ham zarurdir.

Shunday qilib, cholg'u musiqasining rivojlanishi va uning ijro an'analari o'rtasidagi uyg'unlikni ta'minlash uchun ilmiy-tadqiqot ishlarida an'anaviy va zamonaviy yondashuvlarni muvozanatlash, yangi texnologiyalarni oqilona qo'llash va musiqiy ta'lim tizimini takomillashtirish zarurdir. Bu o'zgarishlar musiqaning milliy va madaniy qadriyatlarini saqlashga, uning global miqyosda hurmatli o'rin egallashiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

- Abdukarimova, S. (2017). Cholg'u musiqasining madaniy ahamiyati. Music Studies, 5(2), 11-18.
- Abduvokova, D. (2022). Cholg'u musiqasi va globalizatsiya: o'zgarishlar va istiqbollar. Tashkent: Science and Culture Publishing.
- Tursunova, N. (2015). O'zbekiston cholg'u musiqasining rivojlanish tarixi. Tashkent: Musiqa nashriyoti.
- To'rayeva, D. (2021). Cholg'u musiqasi ta'limi: dolzarb muammolar va echimlar. Journal of Music Education, 2(4), 34-40.
- Xodjayev, Z. (2018). Cholg'u musiqasi va ijro texnikasi. Tashkent: Fan va texnologiya.
- Shodmonova, G. (2020). Yosh ijrochilarning cholg'u musiqasiga bo'lgan munosabati. Journal of Music and Culture, 3(1), 45-58.

MUSIQANING INSON HAYOTIDA TUTGAN O’RNI

Muallif: Ruziyeva Nodirabegim Hayotovna ¹, Muxamedov To’lqinjon Djurayevich ²

Affilyatsiya: Buxoro davlat universiteti San’atshunoslik va pedagogika fakulteti Madaniyatshunoslik y o’nalishi 1-bosqich talabasi ¹, Buxoro davlat universiteti San’atshunoslik va pedagogika fakulteti ²

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14467464>

ANNOTATSIYA

Maqolada musiqaning inson salomatligi, tarbiyasi va ruhiyatidagi o’rni, ahamiyati, shuningdek Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyevning musiqiy ta’limning rivojlanirish xususidagi qarorlari haqida so’z borgan.

Kalit so’zlar: Sharq taronalari, musiqa, nota, ovoz, festival, Buyuk ipak yo’li, Lazgi.

KIRISH

O’zbek xalqining boy va qadimiy musiqa san’ati har doim Sharq xalqlari madaniyati orasida alohida o’rin tutib kelgan. Uning bu mavqei xalq ijodiyoti bilan uzviy bog’langanligi sababli hozirgi zamonda ham tobora oshib bormoqda. Jamiyatning butun ma’naviy madaniyatining bir qismi bo’lgan musiqa madaniyati o’zining kelib chiqishi, g’oyaviy mohiyati, tuzilishi, faoliyat usullari va shakllariga ko’ra ijtimoiydir. U mustaqil hodisa sifatida jamiyat taraqqiyotining ma’lum bir bosqichida - odamlarning amaliy ijtimoiy-sog’lom faoliyati asosida ibtidoiy jamoa tuzumining emirilishi davrida vujudga keladi.

ASOSIY QISM

Musiqa san’ati o’zining jozibadorligi, serqirraligi teran va falsafiy mazmunga egaligi bilan ajralib turadi. Millat ma’naviyatining muhim bo’g’ini sifatida musiqa san’ati jamiyatda o’zining funksiyasi va tegishli vazifalariga ham egadir. Ayniqsa, musiqiy madaniyatning ma’naviy hayotda o’ziga xos o’ringa egaligini e’tirof etish bilan birgalikda uning inson ruhiyati, yashash va yasharish bilan bo’g’liq tuyg’ulari, bugungi kundan rozilik va kelajakka teran nazar bilan qarash bilan bo’g’liq kayfiyatlarni vujudga keltirishda ham muhim amaliy funksiyalarni bajaradi. Musiqa madaniyati tabiatan ma’naviy moddiydir. Uning asosiy mazmunini musiqiy obrazlar va ommaviy musiqiy ongning boshqa hodisalari ya’ni qiziqishlar, ideallar, me’yorlar, qarashlar, didlarni tashkil etadi. Ammo ularning barchasi jamiyatda faoliyat yuritishi uchun musiqaning o’zini, unga munosabatni, uni aks ettirish va tushunishni fiksatsiyasining turli shakllarida refiksiyalangan bo’lishi kerak. Bundan tashqari, ushbu madaniyatning moddiy tashuvchilari orasida musiqa asboblari, musiqani tarqatishning barcha turdagi texnik vositalari, u ijro etiladigan binolar va boshqalar kiradi.

Musiqa madaniyatida ma’lum darajada an’anaviylik bilan obyektiv va subyektiv tomonlarni ajratish mumkin. Jamiyatning musiqaga bo’lgan ehtiyojlari, ularni qondirish vositalari va usullari obyektivdir. Qolgan hodisalar, birinchi navbatda, musiqachilar va tinglovchilar faoliyatini boshqaradigan qiziqishlar, qarashlar va didlar subyektiv tomonni tashkil qiladi. Bu ikkala tomon ham bir-biri bilan chambarchas bog’liqdir. Jamiyatning musiqiy madaniyati musiqa va uning ijtimoiy faoliyatining birligidir. Bu murakkab tizim bo’ib, u quyidagilarni o’z ichiga oladi:

- 1) muayyan jamiyatda yaratilgan yoki saqlanib qolgan musiqiy qadriyatlar;
- 2) musiqa qadriyatlarini yaratish, saqlash, ko’paytirish, tarqatish, idrok etish va ulardan foydalanish bo’yicha faoliyatning barcha turlari;

3) barcha subyektlar faoliyatning ushbu turidan, uning muvaffaqiyatini ta'minlaydigan bilim, ko'nikma va boshqa fazilatlar bilan birga;

4) barcha muassasalar va ijtimoiy muassasalar, shuningdek, ushbu faoliyatga xizmat ko'rsatadigan asbob va jihozlar.

O'z navbatida, musiqa madaniyati yuqori darajadagi tizimlarga nisbatan quyi tizim sifatida ishlaydi. Mamlakatimiz hududida ming yilliklar davomida sayqallanib kelayotgan milliy musiqa san'ati, badiiy madaniyati, estetik qadriyatlari va mumtoz san'atining barcha ko'rinishlari inson va jamiyat ma'naviy takomilining negizi bo'lib kelgan.

Shavkat Mirziyoyev Prezident lavozimini egallagan ilk kunlardan boshlab, mamlakatda madaniyat va san'at sohasini inqirozdan olib chiqish masalasiga jiddiy e'tibor qaratdi. O'zbekiston Respublikasi prezidenti Shavkat Mirziyoyev 26-avgust kuni "Sharq taronalari" XIII xalqaro musiqa festivalining ochilish marosimida qatnashdi. "Sharq taronalari" festivalini o'tkazilish tartibini ishlab chiqdi. U "Sharq taronalari" festivalining tarixi va an'alarini, Sharqning boy va rang-barang musiqiy madaniyatiga doir ma'lumotlarni o'zida mujassam etadigan alohida ensiklopediya va uning virtual shakli — ko'p tarmoqli axborot platformasini yaratishni taklif qildi. Qomusni tayyorlash, jahonning turli muzey va kutubxonalari, arxiv va fondlarida tarqoq holda saqlanayotgan ma'lumotlarni to'plash, ularning yagona bazasini yaratish va kelajak avlodlarga etkazishda ishtirok etishga chaqirdi. XIII xalqaro musiqa festivali ana shu qadriyatlarni yanada yuksaltirishni maqsad qilgan. Uning ta'kidlashicha, pandemiya tufayli yuzaga kelgan besh yillik tanaffusdan so'ng o'tayotgan festivalini san'atkorlar ham, muxlislar ham sog'ingan. Prezident "Sharq taronalari" mohiyatan "Jahon taronalari" festivaliga aylanganini aytdi. "Bu haqiqatni birinchi festivalda 31 ta mamlakat vakillari qatnashgan bo'lsa, bu yil barcha qit'alardagi 80 ga yaqin davlatdan 400 nafardan ziyod san'atkor va olimlar ishtirok etayotgani ham tasdiqlaydi", — deb ta'kidlab o'tdi.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev O'zbekistonda "Sharq taronalari" anjumani bilan birga, xalqaro maqom san'ati, baxshichilik san'ati, hunarmandchilik festivallari, folklor va raqs san'ati bo'yicha "Buyuk ipak yo'li", "Lazgi" xalqaro festivallari, Toshkent xalqaro kinofestivali singari yirik madaniy tadbirlar muntazam o'tkazib kelinayotganiga alohida urg'u berdi. Prezident jamiyatlar ichida ma'naviy tanazzul ildiz otayotgan notinch va tahlikali zamonda azaliy qadriyatlarni, odamiylik qiyofasini saqlab qolish tobora mushkul bo'lib borayotganini bildirdi. "Ayniqsa, muqaddas musulmon dinining gumanistik mohiyatini ochib berish, islom avvalo ezgulik, tinchlik, ilm-ma'rifat va madaniyat ta'limoti ekanini yana bir bor ta'kidlash, islomofobiya ko'rinishlariga barham berishga qaratilgan sa'y-harakatlar nihoyatda dolzarbdir",—deya nutq s o'zladi.

XULOSA

Musiqa bilan hayotimiz yorqin va jozibalidir. Musiqasiz hayotimizni tasavvur eta olmaymiz, chunki musiqa hayotimizning ajralmas qismidek bo'lib qolgan usiz hayot go'yo g'amgin va mayusdek bo'lib qoladi. Musiqa bu o'zgacha tuyg'uki uni faqat his qilishingiz mumkin. Qayerda bo'lmaylik musiqa tinglash ehtiyoji bizni chul g'ab oladi. Ko'cha- ko'yda, to'y-u tomoshalarda va konsertlarda musiqani tinglashimiz mumkin. Musiqa sohasida ta'lim olayotgan har bir sozanda, xonanda va ijodkorlar o'z musiqa an'alarini bilib olishlari va kelgusida yangi avlodga saboq berishlari kerak. Ana shunda yangi avlod san'atni rivojlanishiga o'z hissalarini qo'shishlari mumkin bo'lar edi. Musiqa insonni dunyoqarashini, saviyasini oshirishda ko'maklashadi. Hozirgi vaqtga kelib musiqaga bo'lgan ehtiyoj ortgani bois, turli tadbirlar, teatr va zallarda musiqa ijro etilmoqda. Bu xalqning kayfiyatiga ijobiy tasir etibgina qolmay ularga ma'naviy ozuqa beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Paluaniyazov, Miyrbek. "Musiqqa madaniyati darslarida il g'or pedagogik texnologiyalarni qo'llash mazmuni." Science and Education 2.9 (2021): 364-368

Paluaniyazov, Miyrbek. "The importance of the following exercises in developing efficiency in the performance on notes." Интернайка 5-2 (2021): 87-89.

Paluaniyazov, Miyrbek. "Yoshlarga musiqaviy tarbiyasida pedagoglarning usullari." Oriental Art and Culture 3.2 (2022): 883-888.

Yuldasheva, Zuxra. "Milliy va zamonaviy musiqqa sanatining turfa va rangbarang uslubi." Miasto Przyszłości 39 (2023): 256-259

БЎЛАЖАК МУСИҚА ЎҚИТУВЧИЛАРИНИНГ БАДИИЙ-ИЖОДИЙ ҚОБИЛИЯТЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ МУАММОЛАР

Muallif: Saddinov Alisher Atadjanovich ¹

Affilyatsiya: мустақил тадқиқотчи ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14467784>

ANNOTATSIIYA

Мазкур мақолада бўлажак мусиқа ўқитувчиларининг бадиий-ижодий қобилиятларини ривожлантириш муаммолар ва уларнинг ечимлари юзасидан айрим таҳлилий маълумотлар келтириб ўтилган.

Kalit so'zlar: ўқитувчи, мусиқа, ижрочи, ижод, бадиий ижод, қобилият, ривожлантириш, касбий, ижодкорлик.

Бўлажак мусиқа ўқитувчиларининг бадиий-ижодий қобилиятларини ривожлантириш жараёнларини таснифлаш тизимида кўра, санъатнинг барчаси вақтли, майдонли ва вақт-майдонли турларга бўлинади. Вақтли санъатга мусиқа, чолғу, хонандалик, нутқ санъати (оғзаки ва ёзма); майдонли санъатга тасвирий расм, графика, ҳайкалтарошлик, бадиий фото, архитектура, амалий санъат, дизайн; вақт-майдонли санъатга рақс, сахна санъати, кино, бадиий телевидение киради. Ушбу муаммога чуқурлашмасдан, факатгина ушбу тасниф доирасида санъатни намоён этувчи бадиий воситачилар – актёр, мусиқа (чолғу, хонанда) ижрочиси ва муаллиф (бастакор, драматург) ва унинг “реципиентлари” ўртасидаги ўзаро боғлиқлик, алоқалар нақадар муҳим эканлиги ва уларнинг барчаси бадиий ижод жараёнини ташкил этиш лозимлигини таъкидлаш kifoya.

Ижрочининг шахсияти қанчалик таниқли ва истеъдодли бўлса, мусикий санъатнинг тингловчиларга ижодий таъсири шунчалик кучли бўлади. Бунда бастакорнинг мусиқа асарини яратишдаги ғояси, истеъдоди, бадиий ижодкорлигининг моҳиятини ижро этилган композицияларнинг талқини боғлиқ бўлиб, ундаги ғоя ва маъзмун шунчалик ёрқин ва ўзига хослиги шахснинг бадиий - ижодий қобилиятлари шунчалик аниқ ва қизғин намоён бўлади. Аслида, мусиқа санъати билан муваффақиятли шуғулланиш ижодий, самарали ёндашувсиз, бадиий ва ижодий қобилиятсиз мумкин эмас. Акс ҳолда, бундай фаолият, гарчи у мусикий (демак бадиий) соҳада амалга оширилса-да, унда репродуктив фаолият сифатида ижодий асос мавжуд бўлмайди.

Бўлажак мусиқа ўқитувчиларининг бадиий-ижодий қобилиятларини ривожлантириш муаммосининг генезисини ҳисобга олган ҳолда, умумант педагогика соҳасида бўлажак мусиқа ўқитувчиларининг санъат соҳасидаги иқтидорининг ўзига хослигини тўғри пайқаш муаммо эмас. Бўлажак мусиқа ўқитувчиларига берилган бадиий ва ижодий иқтидорини келиб чиқишини ҳақиқий омиллар билан изоҳлай олмай, улар уни ўта сезгир ижод манбаи, ўзига хос ўз касбини сир-асрорларини билиш борасида “ақлдан озиш” билан боғлашди. Шундай қилиб, кўплаб одамлар онгида ҳали тўлиқ тушуниб етилмаган муаммони кўриб чиқишда идеалистик тенденция пайдо бўлди.

Бугунги педагогик таълим шарт-шароитларида илмий ва бадиий ижод ўртасидаги асосий фарқларни бу дунёни англашнинг турли шакллари ва усуллари деб ҳисоблаш мумкин, бироқ, бўлажак мусиқа ўқитувчиси учун дунё таълими ва тарбия масалаларига ҳиссий муносабат ўта

муҳим, онгли равишда индивидуал назарга катта эътибор қаратилади, чунки бўлажак мусиқа ўқитувчиларининг бадиий-ижодий қобилиятларини ривожлантиришнинг педагогик аспекти шахсий, субъектив муносабати, унинг саъй-ҳаракатлари асарни чинакам бадиий қилади, бўлажак ўқитувчи учун бу ҳиссий реакциялар даражаси пастлиги, индивидуал муносабат эмас, воқеалар ёки воқелик ҳодисаларини объектив умумлаштирилган баҳолашнинг устунлиги зарурият ҳисобланади.

Муסיқий ижро санъатнинг “динамик” турларига киради ва гарчи у бастакорнинг фаолияти билан боғлиқ бўлган иккинчи даражали нисбатан мустақил бадиий фаолият сифатида белгиланган бўлса-да, лекин ижрочининг шахсий, субъектив муносабати зарурлиги бу фаолиятни чинакам бадиий- ижодий қилади.

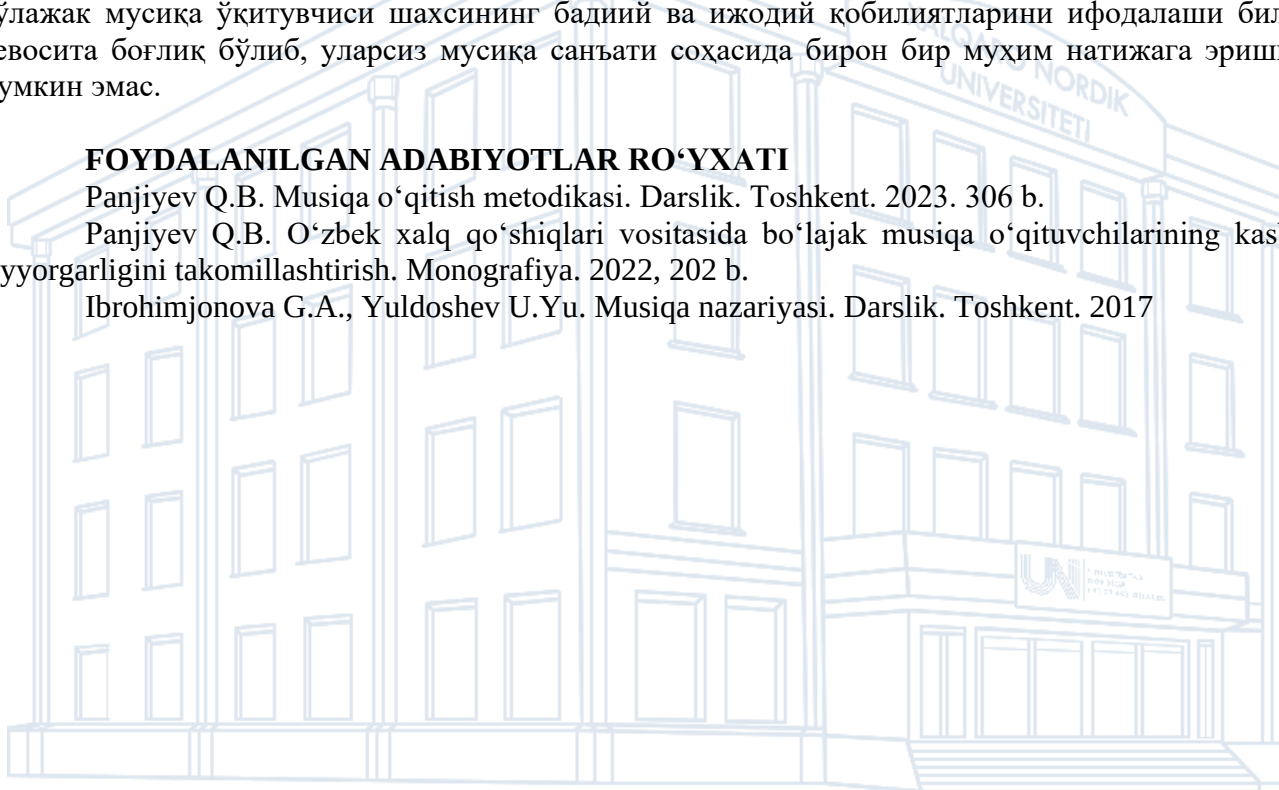
Бўлажак мусиқа ўқитувчиларининг бадиий-ижодий қобилиятларини ривожлантиришнинг педагогик аспекти нуқтаи назаридан қараганда бадиий-ижрочилик, артистлик фаолияти табиатан ва ички моҳиятида ижодий деб белгилаш учун зарур бўлган деярли барча таркибий қисмларни ўз ичига олади; унинг барча атрибутлари ва педагогик асослари бундан далолат беради. Ушбу фаолиятнинг натижаси – янги муסיқий матнлар, янги талқиндаги муסיқий ғояларни яратиш ва ижро этилиши ҳисобланади. Муסיқий-назарий фанлар дарс машғулотларининг муваффақияти бўлажак мусиқа ўқитувчиси шахсининг бадиий ва ижодий қобилиятларини ифодалаши билан бевосита боғлиқ бўлиб, уларсиз мусиқа санъати соҳасида бирон бир муҳим натижага эришиш мумкин эмас.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

Panjiyev Q.B. Musiqa o‘qitish metodikasi. Darslik. Toshkent. 2023. 306 b.

Panjiyev Q.B. O‘zbek xalq qo‘shiqlari vositasida bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarining kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish. Monografiya. 2022, 202 b.

Ibrohimjonova G.A., Yuldoshev U.Yu. Musiqa nazariyasi. Darslik. Toshkent. 2017

TALABALARDA NOTA O’QISH MALAKASINI RIVOJLANTIRISH ORQALI BADIY-ESTETIK IJROCHILIKKA ERISHISH

Muallif: Samatova Dilnoza Salaidinovna ¹, Omanqulova Shohida Nematillo qizi ²

Affilyatsiya: O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika institute “Musika ta’limi” kafedrası katta o‘qituvchisi ¹, O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika institute “Musika ta’limi” kafedrası dotsenti ²

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14467918>

ANNOTATSIYA

Maqolada cholg‘u ijrochiligi darslarida talabalarida nota o‘qish malakasini rivojlantirish orqali badiiy estetik ijrochilikka erishish mazmuni ochib berilgan. Shu bilan birga talabalarni cholg‘u ijrochilik darslarida musiqiy ritm, eslab qolish va eshitish qobiliyati orqali badiiy-estetik tafakkurini rivojlantirishning tashkiliy pedagogik shakl va metodlari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: nota, nota o‘qish, notaga qarab ijro etish, ijrochilik malakalari, cholg‘u ijrochiligi, estetik tafakkur, shakl, metod, tarbiyaviy ishlar, musiqiy ritm, eslab qolish va eshitish qobiliyati.

Notaga qarab ijro qilish murakkab jarayon bo‘lib, u maxsus mashqlar yordamida o‘zlashtiriladi. Notaga qarab ijro etish jarayonini kuzatadigan bo‘lsak, unda qo‘yidagi qismlarni ko‘rishimiz mumkin: nota ko‘rinishining talaba ongiga etib borishi; talaba ongida qanday harakatni amalga oshirish kerakligining aniqlanishi kerakli harakatlar yordamida berilgan notaning ijro etilishi. Notaga qarab ijro etish jarayonining qanchalik tez sodir bo‘lishi nota ko‘rinishini qabul qilib (anglab), kerakli harakatni amalga oshirish tezligiga bog‘liq. Agar jarayonining biror qismi yaxshi ishlamasa, notaga qarab ijro etishda ko‘zlangan natijaga erishish qiyin bo‘ladi. Notaga qarab ijro etishning murakkab taraflaridan biri shuki, musiqa asarining bir qismi ijro etilayotganda cholg‘uchi keyingi qismini ko‘rib, uning ijrosiga tayyorgarlik ko‘rishga tayyorlanadi. Tajribasiz talabalar ko‘p holda buning uddasidan chiqa olmaydilar natijada, ularning ijrolari uzilib qoladi. Diqqat-e’tiborni bir maqsadga qarata bilish notaga qarab ijro etishning muvaffaqiyatli o‘zlashtirilishini ta’minlaydigan omillardan biridir. Notaga qarab ijro etish qobiliyatini rivojlantirishda quyidagi amaliy mashqlar yordam berishi mumkin; eng oddiy musiqa, boshlang‘ich taktning birinchi yarmi ijro etilayotganda talaba o‘z e’tiborini shu taktning ikkinchi yarmiga qaratadi. Xuddi shu usul asarning keyingi taktlarini ijro etishda ham qo‘llanadi.

Mashg‘ulotlar yordamida talabaga berilayotgan vazifa asta - sekin murakkablashtiriladi, lekin bu vazifa talabaning imkoniyatlari darajasida bo‘lishi kerak. Sozandada notaga qarab ijro eta olish qobiliyatini rivojlantirish muammosi va uni hal etishga qaratilgan ko‘rsatmalar musiqa pedagogikasida alohida o‘rin tutadi.

Ko‘zga ko‘ringan ijrochi - o‘qituvchilarning fikricha, notaga qarab ijro etish sozandaning kundalik mashg‘ulotlari qatoridan o‘rin olishi shart. Talaba muntazam ravishda notaga qarab ijro etish bilan shug‘ullangan taqdirda turli davrga oid bo‘lgan rang barang musiqa asarlari bilan tanishadi. Notaga qarab ijro etilayotgan musiqa asarlarining hammasi ham kelajakda talaba tarafidan yod olinishi shart emas, balki ular talabaning fikrlash, yangilik ochish va yangi, o‘ziga ma’lum bo‘lmagan taassurotlar bilan tanishish ehtiyojini qondirish uchun ijro etiladi. Notaga qarab ijro etayotgan sozandaning fikrlashi birmuncha faollashadi, uning musiqiy qo‘llanmalarni qabul qilib olishi ma’lum darajada o‘tkirlashadi. Shu bilan birga talaba notaga qarab ijro etayotgan musiqa asariga butun vujudi bilan beriladi va uning his-tuyg‘ulari

ham bu jarayonda bevosita ishtirok etadi. Bundan kelib chiqadiki, notaga qarab ijro etish mashg'ulotlari ijrochi repertuar, uning nazariy va amaliy bilimlarini boyitibgina qolmasdan, balki umuman musiqiy fikrlash jarayonining sifatini yaxshilaydi. Notaga qarab ijro etish talabaning umumiy musiqiy rivojlanishida eng samarali yo'llardan biridir.

Cholg'u ijrochiligi ta'limi o'z oldiga talabaning umumiy musiqiy qobiliyatini, professionalligini rivojlantirishni assosiy maqsad qilib qo'yar ekan, shubha yo'qki, notaga qarab ijro etish ana shu maqsadning amalga oshishida asosiy va maxsus vosita vazifasini bajaradi. Notaga qarab ijro etishning muhimligi tan olingan holda, amalda unga ba'zan keraklicha e'tibor berilmaydi. Albatta, notaga qarab ijro etishga qancha ko'p vaqt sarflansa, bu o'z navbatida, ma'lum ijobiy natija berishi mumkin. Lekin bu jarayonni tashkil qilishda ongli nazorat yo'lga qo'yilishi lozim. Tajribadan ma'lumki, sozandaning notaga qarab ijro etish qobiliyati qanchalik rivojlangan bo'lsa, uning ichki eshitish qobiliyati ham shunchalik rivojlangan bo'ladi. Ya'ni bunday sozanda nota belgilariga ko'zi tushishi bilanoq shu tovushni ijrosiz eshita oladi. Demak, sozandadagi «ko'rish orqali eshitish» qobiliyati qanchalik rivojlangan bo'lsa, uning notaga qarab ijro eta olishi ham shunchalik sifatli bo'ladi.

Tajribadan ma'lumki, musiqa asarini tinglashdan ko'ra uni ijro etish vaqtida eslab qolish osonroq ko'chadi. Sozandaning ijro harakati ham uning musiqiy xotirasini rivojlantirishga va mustahkamlashga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shunday qilib, musiqa qo'llanmalarini eslab qolishda yagona ko'rsatma berib bo'lmazligiga va bu ishga har xil yondashish mumkinligiga ishonch hosil qildik. Eslab qolishni qaysi yo'l bilan amalga oshirish hal qiluvchi ahamyatga ega emas. Hamma gap musiqani eslab qolish ishining mazmuni, xarakteri va uslubidadir. Tushunib yod olingan materialning sifati anglamasdan yod olingan materialning sifatiga qaraganda ancha ustun bo'ladi. Xuddi shu qonuniyatni musiqa ijrochiligi sohasida ham ko'rishimiz mumkin. Agar talabaga ma'lum mantiqiy tartibda joylashgan tovush qatorini yodlash uchun berilsa, u vazifani unchalik qiynalmasdan bajarishi mumkin. Keyin esa shu tovush qatorning mantiqiy tartibini buzib qaytadan berilsa, talabaning bu tovushlari yig'indisini yodlashi ancha qiyin bo'ladi. Shunday qilib, musiqa asarini chuqurroq tushunish, uning badiiy mohiyatini, shaklini, xullas, asar muallifi nima demoqchi ekanligini to'laroq anglash musiqa asarini yodda mustahkam saqlanib qolishining asosiy shartlaridan biridir. Albatta, mohir sozandalarning kundalik mashg'ulotlarida ma'lum bir parchani o'n (xatto yuz) martalab takrorlash hollarini kuzatamiz. Lekin bunday takrorlashlar biri ikkinchisining aynan nusxasi bo'lmasdan, balki har bir takrorlash o'ziga xos badiiy yoki texnik izlanish bilan ajralib turadi. Mohir sozandalarning takroriy mashqlari ma'lum darajada ijodiy harakatga ega va har bir takrorlashda bu mashqlar o'zining sifati bo'yicha yangi pog'onaga ko'tarilib boradi. Cholg'u ijrochiligi sohasida natija inson faolligi, ongli mehnati va faoliyatning maqsadga qaratilganligiga bog'liqdir. Musiqa ijrochiligiga o'rgatish musiqa xotirasini rivojlantirish uchun zamin yaratadi. Musiqa xotirasini mustahkamlash ustida talabaning muntazam ishlashi xotiraning takomillashishini ta'minlaydi. Yirik musiqa asarlari yod olishda umumiydan xususiyya qarab xarakat qilish kerakligini ko'plab mashxur cholg'uchi - o'qituvchilar aytib o'tishgan. Boshqacha aytganda, musiqa asarining umumiy shakli va ma'nosini anglab olgandan so'ng alohida qismlarni o'zlashtirishga kirishish kerak. Bunday qismlarni o'zlashtirishga kirish kerak. Bunday qismlar nisbatan tugallangan va mustaqil bo'lishi zarur. Ijrochilik bo'yicha qiyin bo'lgan qismlarga ko'proq vaqt va e'tibor berish kerak bo'ladi.

Yod olish uchun ajratib olinayotgan qismlar o'zining hajmi jihatidan juda katta bo'lmazligi zarur. Ijrochilik va pedagogik tajriba ko'rsatadiki, asarni yod olishda undagi «ma'nodor» xarakterli o'rinlarga tayanish yaxshi natija berishi mumkin. Shuningdek, musiqiy fikr (faza)ning boshlanishi va tugashini aniqlab olish, o'ziga xos bezakli o'rinlarga e'tibor berish ham mustahkam yod olishga yordam beradi. Talabalarning ba'zilarida ko'rib eslab qolish qobiliyati rivojlangan bo'lsa, boshqalarda eshitib yodda saqlab qolish qobiliyati ustun turadi. Bu ikki salohiyat bir maromda rivojlangan talabalarni ham ko'rish mumkin. Asarni yod olishda qaysi usuldan foydalanishdan qat'iy nazar, muhimi, xotirada mustahkam saqlanib qolishidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

- Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. –Toshkent.: O'zbekiston. 2021.–464 b.
Qudratov I. Odilov A. «Cholg'u asboblari i jrochilik ko'nikma va malakalarni shakllantirish», Uslubiy qo'llanma., SamDU., 2015 yil.
Akbarov I. “Musiqalug'ati”, Toshkent «O'qituvchi».. 1997 yil.
Raximov Sh, Yusupov S. “Cholgu i jrochiligi”. T., 2012 yil
Samatova D. “Cholg'u i jrochiligi” (rubob sinfi) Samarqand 2023 yil

BO’LAJAK MUSIQA TA’LIMI O’QITUVCHILARINING IJROCHILIK KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Muallif: Sh.N.Omanqulova ¹, D.S.Samatova ²

Affilyatsiya: O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti “Musika ta’limi” kafedrasida dotsenti ¹,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti “Musika ta’limi” kafedrasida katta o‘qituvchisi ²

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14468021>

ANNOTATSIYA

Bo‘lajak musiqa ta’limi o‘qituvchisining raqobatbardoshligini rivojlantirish zaruriyati, ish bilan bandligi, olingan bilimlarining sifati, ularning harakatchanligini oshirish, musiqa pedagogik ta’lim strukturasi va mazmunini ijrochilik kompetensiyalari bilan mukammallashtirishni talab qiladi. Bugungi kunda musiqa ta’limiga cholg‘uchilikni jadal joriy etish, san’at va ta’limning turli sohalarida bilimlarini rivojlantirish, o‘zlarining professional faoliyatida fanlararo aloqalarini o‘rnatish ayniqsa muhim. Shu ma’noda, pedagogik madaniyati va mahoratiga ega, ayniqsa musiqa cholg‘ularida mahorat bilan ijro eta oladigan, dars sifatini ijrochilik asosida boyita oladigan bo‘lajak musiqa o‘qituvchilariga talab kattaligini inobatga olgan holda maqolada mazkur fikrlar bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: bo‘lajak musiqa o‘qituvchilari, dutor cholg‘usi, ijrochilik kompetensiyalari, dutor, musiqa merosi, “Ustoz-shogird” an’anasi, repertuar tanlash.

Yurtimiz madaniyati taraqqiyotida xalqning boy ma’naviy salohiyati va umuminsoniy qadriyatlarga hamda hozirgi zamon musiqa san’ati madaniyati ilmiy rivojlanish texnik bazasi va texnologiyasining so‘ngi yutuqlariga asoslangan mukammal ta’lim tizimini barpo etish dolzarb ahamiyatga ega.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Madaniyat va san’at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” gi PQ-112 Qarori hamda mazkur faoliyatga tegishli boshqa me’yoriy-huquqiy hujjatlarning qabul qilinishi oliy ta’lim muassasalari oldiga qator muhim vazifalarni qo‘yadi va pedagogik kadrlar tayyorlash masalasiga davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishi sifatida e’tibor qaratilayotganidan dalolat beradi. Zamonaviy ijtimoiy-madaniy sharoitlarda musiqa ta’limi o‘qituvchisining kasbiy faoliyati ijtimoiy va ta’lim funksiyalarining murakkabligi tufayli yangi mazmun bilan to‘ldirilmoqda. Bugungi kunda tor doiradagi yangi mutaxassis emas, balki malakali, pedagogik madaniyati, boy shaxsiy va ijodiy salohiyatiga ega bo‘lgan o‘qituvchini sifat jihatidan yangi shakllangan musiqa ta’limi o‘qituvchisini tayyorlash muammosi ayniqsa dolzarbdir. Uning faoliyati samaradorligini faqat yuqori darajadagi kasbiy va pedagogik mahorat bilan ta’minlash mumkin.

Dutor yasaliishi jihatdan ikki qismdan iborat (dasta va kosa) bo‘lib, bularni birlashtiruvchi qismini «Bug‘iz» deb ataladi. Dutorning kosasi o‘yma va qovurg‘achalarning birlashganidan yasaliishi mumkin. «O‘yma dutor» Samarqand, Xorazm, Tojikiston va Turkmanistonda qo‘llanilib, bir bo‘lak tut yog‘ochidan o‘yib ishlanadi. Qobirg‘ali dutor ham tut yog‘ochidan ishlanib, 8-10 bo‘lak yupqa taxtachani egib birlashtiriladi. Kosa ustiga yopishtiriladigan qopqoq ham tut yog‘ochidan tayyorlanadi. Odatda dutor yasaladigan tut yog‘ochi soyada quritiladi. Dutorning umumiy uzunligi 1200-1300 mm, ayrim joylarda esa 750-800 mm ni tashkil etadi. Dutorning quyidagi turlari mavjud. Dutor prima, dutor sekunda, dutor-bas, dutor – kontrabas kabi turlari mavjud[13].

Dutor cholg'usining yana bir muhim jihati shundaki, bu sozda yakka ijro qilinganda o'ng qo'ldagi zarblarning "usul beruvchi" vazifasini bajarishi aksariyat hollarda doirasiz yakka ijro qilinishiga sabab bo'ladi.

O'zbek an'anaviy musiqa ijrochiligida keng tarqalgan ijro amaliyotida tanbur, rubob, dutor, g'ijjak, chang, nay, surnay, qonun, doira kabi har tomonlama takomillashgan cholg'ular mavjud. Cholg'ularning takomillashuvi ularning ovozigacha, ovoz diapazoniga, shakllariga ta'sir ko'rsatgan. Dutor cholg'usi manbalarda yozilishicha deyarli o'zgarmagan. Qadimda dutor cholg'usi asosan ayollar tomonidan ijro qilingan va ijro amaliyotida keng ommalashgan. Shu bois bo'lsa kerak, dutor sozining mayin va xonaki ovozga egaligi bizgacha o'zgarmastan yetib kelgan.

Cholg'u ijrochiligi (dutor) sinfida talabalar ijrochilik uchun yozilgan oddiy va murakkab tempdagi asarlarini ijro qilish malakalarini egallashi, zamonaviy musiqa ijrochilik vositalarini yaxshi bilishi, dutor ijrochiligi ustida muntazam mustaqil mashq qilishi, professor-o'qituvchilarining dutor ijrochiligini mukammal egallashlari uchun beradigan yo'l-yo'riq va ko'rsatmalariga amal qilishi talab etiladi.

Dutor cholg'usi, ijro apparati, tovush chiqarish san'ati, aplikatura, uslub, janr, musiqa obrazi, pozitsiya (ko'rinish), ifodali ijro vositalari, gamma, uchtovushliklar, etyud va texnik mahorati, shtrixlar kabi ijrochilik kompetensiyalarini o'zida takomillashtiradi.

Dutor ijrochiligi kompetensiyalarini egallashda quyidagilarga alohida e'tibor qaratish maqsadga muvofiq.

1. Nazariy va amaliy bilimlarning uyg'un holda qo'llanilishi
2. Oddiy, teskari, terma kabi zarblarni ijro texnikasini mukammallashtirish
3. Nota. Temp. Aplikatura ustida ishlash
4. O'ng va chap qo'lning mutanosibligi
5. Gamma, etyudlar chalib ijrochilik texnikasini oshirish
6. Asarda dinamik belgilarni qo'llash
7. Milliy bezak va melizmlar ustida ishlash
8. Asarning badiiy mazmunini aks ettirgan holda ijro etish.

Asrlar davomida rivojlanib ustozdan – shogirdga, avloddan-avlodga o'tib kelgan dutor cholg'uchiligi an'anasi turli ijrochilik uslublarini shakllantirdi. Ular o'zlarida shakl tuzilishining lad, intonatsiya, usul va boshqa tamoyillarini aks ettiribgina qolmasdan, sozandaning ijro davomidagi butun ijodi va holatini ham namoyon etadi. Shu bois aplikatura, bezak, badiha va xalq sozandalari tomonidan tarixan ishlab chiqilgan kompozitsiyaning o'ziga xos majmui bo'lgan ijro usullari xususiyatlariga doir masalalarni umumlashtirish asosiy vazifalarimizdan etib belgilanadi.

Bundan tashqari, dutorda boshqa cholg'ular uchun yozilgan asarlarni ijro etishda mavjud bo'lgan aplikatura hamma vaqt to'g'ri kelavermaydi. Shuning uchun qulay aplikaturani tanlashda o'qituvchining to'g'ri ko'rsatmalari katta ahamiyatga egadir. Dutor ijrochisi (barcha cholg'ular singari) o'z repertuariga turli davrga mansub bo'lgan musiqa asarlarini kiritishi maqsadga muvofiq. Repertuar tanlashning bu prinsipini qo'llash rang - barang musiqa materiallari bilan yaqindan tanishishda va talabaning dunyoqarashini boyitishda o'zining ijobiy ta'sirini ko'rsatadi.

Dutor ijrochisining taxminiy repertuar rejasini keltiramiz;

O'zbek xalq kuylari.

O'zbek kompozitorlarining asarlari.

Qardosh xalqlar kompozitorlarining asarlari.

Yevropa klassik kompozitorlarining asarlari.

Shuningdek, dutor ijrochisining o'quv repertuariga ikki-uchta turli xarakterdagi etyudlar, gammalar va mashqlar kiritiladi. Musiqa asarining badiiy va texnik ko'rsatkichlari dutor cholg'usining ijro imkoniyatlariga mos tushishi repertuar tanlashda hal qiluvchi omillar sirasiga kiradi.

Ijro paytida o'ng va chap qo'l harakatining mutanosibligiga erishish ijro sifati uchun katta ahamiyatga egadir. Cholg'uda ijroni o'zlashtirishning dastlabki bosqichida o'ng va chap qo'llar holati ularning asosiy harakatlarini alohida o'rganish va o'rgatish maqsadga muvofiq bo'lsa, keyinchalik ikkala qo'l harakatining bir-biriga mutanosabligi asosida ish olib boriladi. Dutorchi musiqa asarini ijro etish paytida ikkala qo'l harakatiga bir xil e'tibor berishi kerak. Agar bu paytda sozanda e'tiborni bir qo'lga qaratib, ikkinchisini nazoratdan chiqarib qo'ysa ijro kamchilikdan xoli bo'lmaydi. Bunday paytda uchraydigan kamchiliklardan biri ijrochi chap qo'l barmoq almashinuvining o'ng qo'l tovush hosil qilish harakati bilan mutanosibligini buzishidir. Masalan, birinchi tovush ijro etilgandan so'ng, ikkinchi tovush o'ng qo'l yordamida chalinadi-yu lekin chap qo'lning barmog'i kerakli paytda ko'rsatilgan pardani bosishga ulgurmaydi. Natijada, tovush umumiy eshitilmaydi yoki bo'g'i jarangsiz bo'ladi. Gohida esa buning aksi ham bo'lishi mumkin. Yana bir kamchilik, pardadan pardaga o'tib ijro etishda qo'llar harakatining nomutanosibligidir. Bunda chap qo'lning barmoqlari bir pardadan boshqa pardaga o'tish vaqtida ulgursa, o'ng qo'l harakatni vaqtida bajara olmaydi. O'ng va chap qo'l mutanosibligini amalga oshirish uchun gammalarni ko'proq ijro etish maqsadga muvofiq.

Dutor ijrochiligi qadimdan "Ustoz shogird" an'analari tayanib kelgan. Oliy o'quv yurtlarida cholg'ularni o'rganish yakka tartibda amalga oshirilib, tasdiqlangan fan dasturlari asosida ta'lim berib kelinadi. Sababi, har bir talaba qobiliyatiga, iqtidoriga qarab ularga alohida yondoshish talab qilinadi. Dastlabki ijrochilik kompetensiyalariga musiqa maktablarining cholg'u ijrochiligi sinfida ega bo'lib keladilar. Bu xususda o'qituvchi har bir talabani bilim saviyasini va ijro mahoratini o'zlashtirishini nazorat etishi lozim. So'ngra, uning ijodiy rivojlanish qobiliyatini hisobga olib saboq rejasini tuzadi. Oliy ta'lim tizimida musiqa ta'limini (dutor ijrochiligi) o'zlashtirish jarayonida bir qator amaliy va texnikaviy jihatlariga asoslanishi taqozo etiladi. Buni biz avvalo ustoz va shogird an'analari va pedagogik texnologiyalarga asoslangan amaliy-ijrochilik darslarida ko'ramiz. Shu bilan birga: har bir talaba ijrochilik faoliyati davomida quyidagi o'zlashtirish omillariga alohida e'tibor berishlari talab etiladi[12].

- a) tanlangan dasturni ustozlar ijrolaridan magnit tasmlari orqali eshitib borish;
- b) musiqiy asarni albatta yod olish;
- v) nota yozuvlarini ravon, aniq va erkin ijro etish;
- g) asar magnit tasmlarida mavjud bo'lsa, nota yozuvi bilan taqqoslash;
- d) asar ijrosiga ijodiy yondoshish.

Qayd etish lozimki, o'z o'rnida dastlabki asar ijrosi o'qituvchi tomonidan ijro etilishi, ta'lim talablaridan biri ekanligini e'tirof etish lozimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

- Rasultoyev J. «O'zbek dator ijrochiligi» -T. «O'qituvchi». 1997.
- Ziyayeva M. "Dutor" -T. 2008.
- Toshpo'latova I. An'anaviy dator ijrochiligi. -T., 2017
- Toshpo'latova I. "Dutor taronalari" T., 2010.

XONANDA OVOZI BILAN BOG’LIQ MUAMMOLAR VA YECHIMLAR

Muallif: Suhrob Jumayev ¹

Affilyatsiya: Yunus Rajabiy nomidagi O‘zbek milliy musiqa san’ati instituti “Maqom xonandaligi” kafedrası “Ovozni yo‘lga qo‘yish” fani o‘qituvchisi, tayanch doktorant ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14468188>

ANNOTATSIYA

Maqolada bugungi kundagi xonandalar oldida turgan asosiy vazifalar sanab o‘tiladi. Bunda mutatsiya, ovoz diapazoni haqida so‘z boradi. Xonanda kunlik e‘tibor berishi kerak bo‘lgan jihatlar sanab o‘tiladi. Asarning mazmunini anglagan holatda ijrochilik faoliyatini olib borish muhimligi aytib o‘tiladi.

Kalit so‘zlar: Ovozning rastalanishi, mutatsiya, ovoz diapazoni, intonatsiya, affekt.

Yoshligidan xonandalik san’atini tanlaganlar oldida doimo bir sinov davri turadi. Ovozning rastalanishi. “Ma’lumki, ovozning “rasta” bo‘lishi deb ataladigan mazkur palla qizlarda, asosan, 13 yoshdan 15 yoshgacha, o‘g‘il bolalarda esa 15–18 yoshlar orasida ro‘y beradi. Bu muddat ichida ovoz kuchsiz, bo‘g‘iq, ko‘pincha, hatto butunlay jarangsiz holatga tushib qoladi”. Rastalanish (ovozda) aynan mutatsiya demakdir. Mutatsiya esa balog‘at yoshidagi bolalar ovozining ma’lum davrda o‘zgarib borishini bildiradi. Ushbu davrda xonanda tarbiyasi bilan shug‘ullanayotgan ustoz juda ehtiyotkorlik bilan dars jarayonini olib borishi kerak bo‘ladi. Bunda u dars vaqtida xonandaning ovoz diapazonidagi o‘rta pog‘onalar ustida ko‘proq ishlashi kerak bo‘ladi. Ovoz diapazonining yuqori pog‘onalarida esa kamroq ishlaganlari ma’qul. Ovoz diapazoni xonandaning ijrochilik imkoniyatini belgilab beruvchi eng asosiy jihatlardan biridir. Uni kengaytirish maqsadida yosh ijrochini yuqori pog‘onalarda ko‘p kuylatish to‘g‘ri bo‘lmaydi. Ovoz paychalari bilan muammo yuzaga kelganda, uning yechimini topish ham murakkabdir. Shu sababli ustoz xonandani sinchkovlik bilan kuzatib borishi kerak.

Xonandalar bilan bog‘liq yana bir masalalardan biri sifatida asar ijrosida musiqiy soflikning buzilishini keltirishimiz mumkin. Bunda ijrochi asarning notalarini o‘zi bilmagan holatda buzib kuylashi, tonda turish vaqtida xatolarga yo‘l qo‘yishi mumkin. Bu esa albatta tinglovchi tomonidan yaxshi qabul qilinmaydi. Bunday xatolarga yo‘l qo‘yilishiga quyidagi holatlar sabab bo‘lishi mumkin:

xonandaning yaxshi hordiq olmaganligi. Yetarlicha uyqu bo‘lmasligi. Xonandalar uchun uyquning me’yorda bo‘lishi juda muhimdir;

ovqatlanish tartibining buzilishi. Chunki hazm qilish tizimining bir me’yorda ishlashi xonanda bo‘lmagan har bir kishi uchun ham muhimdir. Bu holat yuqoridagi uyqu masalasi bilan o‘zaro bog‘liq. Uyquning buzilishi ushbu holatga ham o‘z ta’sirini ko‘rsatadi;

xonanda salomatligidagi kamchiliklar. Eng asosiylaridan biri bo‘lgan ushbu holatda xonanda bemalol asar ijro qilishda qiynaladi. Shamollash, bosh og‘rig‘i, o‘pka bilan bog‘liq muammolar shular jumlasidandir.

Kayfiyatning salbiy holatda bo‘lishi. Bu holat esa xonandani butunlay asar ijro etolmaydigan vaziyatga olib kelishi mumkin.

Agar xonanda quyidagi sanab o‘tilganlarda ijobiy holatda bo‘lsa, o‘ziga talabchan bo‘lsa, albatta yaxshi natijalarga erishadi. Bu tavsiyalar dars jarayonida ham ko‘p bora ta’kidlanadi. Asar intonatsiyasi buzilishining oldini olish uchun ham ushbu holatlarda ehtiyotkor bo‘lish kerakdir. “Intonatsiya (lot. intono

– qattiq aytaman) – keng ma’noda: badiiy obrazni musiqa tovushlari bilan to’g’ri ifoda etish. Tor ma’noda: 1. Musiqa tovushlari harakatida yuqorigi tovushlar munosabati. 2. Musiqadagi baland-past tovushlarning to’g’ri (aniq) ijro qilinishi. Ayniqsa, ashula aytganda yoki pardasiz cholg’u asboblari (torli-kamonchali asboblari) ijrosida tovushlarning “sof” (aniq) yo “nosof” (noaniq) eshinishi. Intonatsiya tovush balandligining to’g’ri yo noto’g’ri ijro etilishini bildiradi”.

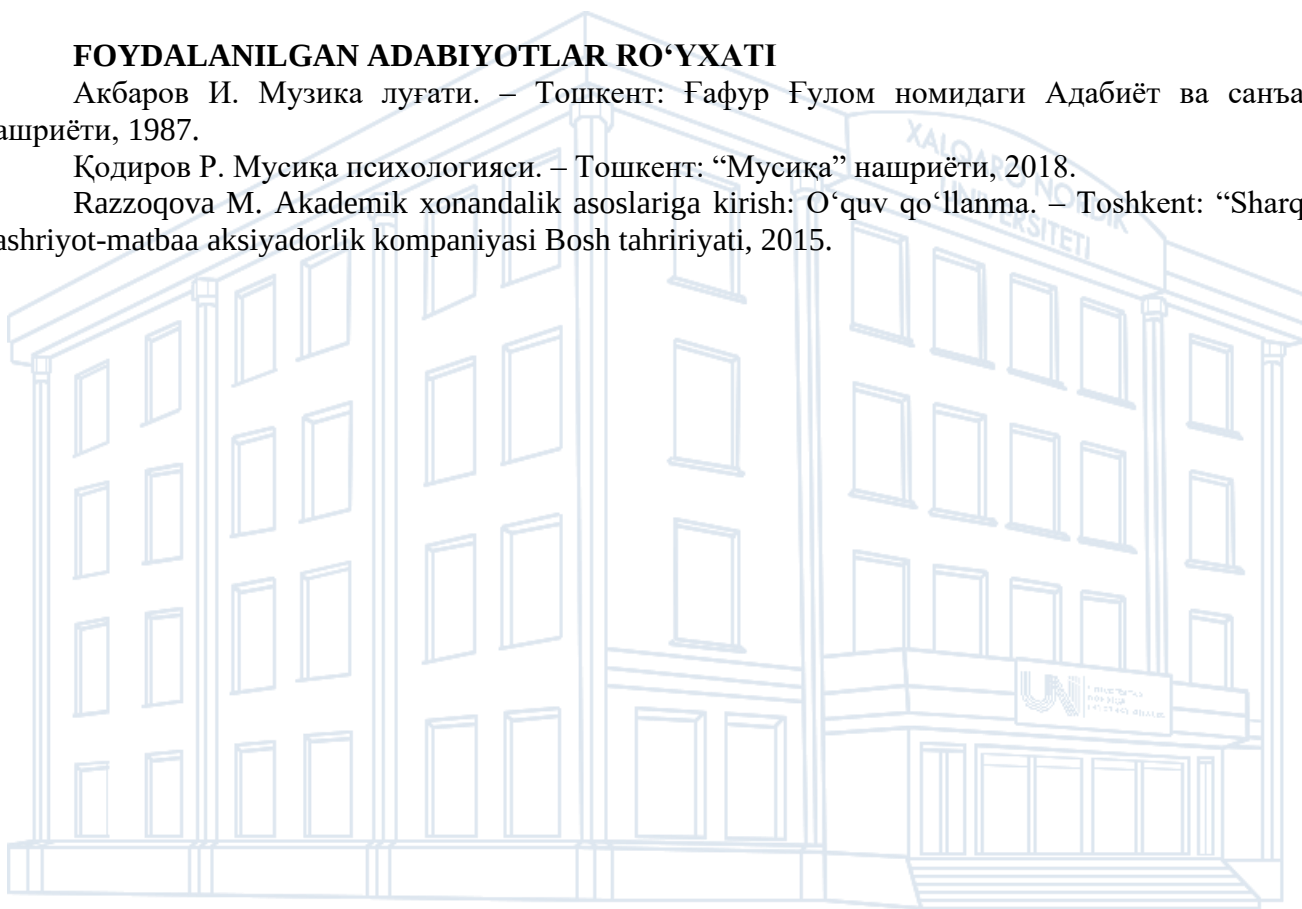
Xonanda oldida turgan yana bir masalalardan biri sifatida asarning matni va xonandaning unga bo’lgan munosabatini ham aytishimiz mumkin. Chunki asarning ma’nosini anglagan holda ijro etish har bir xonandani yuksakka ko’taradi. Badiiy adabiyotlar bilan muntazam qiziqish professionallikka olib boradi. Asar ijrosi esa ta’sirliroq bo’ladi. “J.Xerris she’riy matn musiqiy affektga yo’nalish berib, uning kuchi va ta’sirini oshirishi haqidagi fikrni ham o’rtaga tashlaydi: “Musiqa va she’riyat hech qachon alohida-alohida holda ular birlashganda erishiladigan affektni berolmaydi””. Bunda affekt so’zi jo’shqin emotsiyalarni bildiradi. Asarning ichki dunyosini to’liq ochib bera olgan xonanda xalq orasida katta e’tibor qozonadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

Акбаров И. Музыка лугати. – Тошкент: Фафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1987.

Қодиров Р. Музыка психологияси. – Тошкент: “Мусика” нашриёти, 2018.

Razzoqova M. Akademik xonandalik asoslariga kirish: O’quv qo’llanma. – Toshkent: “Sharq” nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi Bosh tahririyati, 2015.

BO‘LAJAK MUSIQA O‘QITUVCHISINING ETNOPEDAGOGIK MADANIYATINING O‘QUV-METODIK FAOLIYATGA DOIR KOMPONENTI

Muallif: To‘xtasinov Abror Rustamovich ¹

Affilyatsiya: Namangan davlat universiteti tayanch doktoranti ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14468392>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining etnopedagogik madaniyatining o‘quv-metodik faoliyatga doir komponenti masalalari tahlil etilgan.

Kalit so‘zlar: musiqa, o‘qituvchi, etnopedagogik madaniyat, metodika, komponent, madaniyat, uzluksizlik, muntazamlilik.

Bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining etnopedagogik madaniyatining shakl, mazmun, vosita va usullarni mantiqiy ketma-ketlikda qo‘llashni ifodalaydigan tushuncha [1] sifatida berilgan tarifidan kelib chiqib qaralganda, uning pog‘onaviylik xususiyati, tizimning jarayonni to‘liq qamrab olishi, asosida talabalarning etnopedagogik madaniyati yuzasidan axborotlar bilan ishlash kompetentsiyasini rivojlantirishga imkoniyat yaratishi ko‘rsatildi. Ma‘lumki har qanday ko‘nikmalar unga imkon beruvchi sharoitdagina shakllanadi. Kompetentsiyalarni shakllantiruvchi va uni mustahkam ko‘rinishga olib keluvchi omil bu – tayanch kompetentsiyalarni takomillashtirish jarayonining uzluksiz, tizimli tashkil etilishi hisoblanadi. Bu muntazamlilikni, davomiylikni anglatib, etnopedagogik madaniyatni takomillashtirishda ta‘lim va tarbiya jarayonining bir butunligini, ko‘zlangan maqsadlar sari ketma-ketlikni, muntazamlilikni ta‘minlashga xizmat qiladi [3].

Modelning muhim tarkibiy birligi bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining etnopedagogik madaniyatini takomillashtirish metodikasiga qaratilgan o‘qitish usullari to‘plamidir. Pedagogika fanida “ta‘lim usuli” tushunchasiga turli xil ta‘riflar berilgan, ammo ko‘pchilik tadqiqotchilar o‘z ta‘riflarida ta‘lim faoliyatini tashkil etish usuli sifatida tushunishdan boshlaydilar. O‘qitish metodini ta‘lim muammolarini hal etishga qaratilgan o‘qituvchi va talabalarning birgalikdagi faoliyatining tartiblangan usuli sifatida talqin qilish maqsadga muvofiq. O‘qitish usullarini tanlashda uning maqsadi va mazmunini o‘zlashtirish yo‘li va prognoz qilinayotgan jarayon sub’ektlarining o‘zaro ta‘sir xarakterini boshqaradi. Bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining etnopedagogik madaniyatini takomillashtirishni paydo bo‘lgan hodisa sifatida tushunib, o‘qitish usullari, bir tomondan, talabalarda mavjud bo‘lgan umumkasbiy, etnopedagogik va maxsus xarakterdagi bilim, ko‘nikma va ko‘nikmalarning funktsional imkoniyatlarini rag‘batlantirishga qaratilgan bo‘lib, yangilarini olish va ularni amaliyotda qo‘llashni osonlashtiradi. Shunday qilib, oliy ta‘limda an‘anaviy o‘qitish usullari (tushuntirish va illyustrativ, reproduktiv, muammoli taqdimot, qisman izlash, tadqiqot), kontekstli ta‘lim usullari (ishbilarmonlik, aholining etno tarkibi, xususiyatlari, urf-odat va an‘analari, loyiha usuli) va musiqa pedagogikasi usullarini (o‘qitish usullari, ijodiy topshiriqlar, musiqa haqida mulohaza yuritish, musiqa asarini tahlil qilishning pedagogik asoslari usuli, ijro etish metodlari, musiqiy savodxonligi usullari, tinglab kuylash, tinglab topish va boshqalar).

Bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining etnopedagogik madaniyati murakkab, ko‘p o‘lchovli, dinamik tizim bo‘lib, uning o‘ziga xos xususiyati umuminsoniy, ya‘ni umuman musiqa ta‘limi bakalavriat ta‘limi yo‘nalishi talabasining etnopedagogik madaniyati va bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining pedagogik faoliyatining musiqiy tomoni bilan bog‘liq bo‘lgan o‘ziga xos organik birikmasi bilan belgilandi. Tadqiqot

jarayonida takomillashtirilgan model bo'lajak musiqa o'qituvchisining etnopedagogik madaniyatining asosiy tarkibiy qismlari etnopedagogik ong, etnopedagogik fikrlash va etnopedagogik faoliyati asosi sifatida asoslandi. Ular gumanistik, shaxsiy, epistemologik, amaliy va baholovchi funktsional komponentlar tufayli rivojlanishi aniqlandi.

Bo'lajak musiqa o'qituvchisining etnopedagogik madaniyatini takomillashtirish metodikasi, uning rivojlanishining uch darajasi (yuqori, o'rta, past) bilan belgilandi. Ushbu darajalarning har birining mazmuni musiqa o'qituvchisining etnopedagogik madaniyati tarkibiy qismlari (etnopedagogik ong, etnopedagogik fikrlash, etnopedagogik faoliyat) ning takomillashtirishga bog'liq. Bo'lajak musiqa o'qituvchilarining etnopedagogik madaniyatini takomillashtirish mezonlari – bu o'zbek xalq musiqa pedagogikasiga qiziqish borligi, bo'lajak musiqa o'qituvchilarining o'zbek xalq musiqasi asarlariga hissiy sezgirliigi, folklor manbalarini o'rganishga bo'lgan e'tijoj haqida gapirishga imkon beradigan xususiyatdir; xabardorlik-shaxsning etnik kelib chiqishi to'g'risida xabardorlik darajasi, o'zbek xalq pedagogikasining tarbiyaviy mohiyatini tushunish; fikrlash yo'nalishi-etnopedagogik bilimlar darajasining xarakteristikasi, shaxsiy pozitsiyalarini saqlab qolish va amalga oshirish qobiliyati, bo'lajak musiqa o'qituvchisining ijodiy qobiliyatlari; faollashtirish – mintaqaviy etnopedagogik madaniyati va umuman o'zbek xalq pedagogikasi asarlariga murojaat qilish chastotasining tavsifi, shuningdek, mustaqil etnopedagogik faoliyat ko'nikmalarini shakllantirish darajasi bilan bog'liqligi aniqlandi. Bo'lajak musiqa o'qituvchisining etnopedagogik madaniyatini takomillashtirish metodikasi samaradorligi quyidagi shartlar bilan ta'minlandi: fanlararo integratsiya tamoyilini amalga oshirish; shaxsga yo'naltirilgan pedagogik vaziyatlardan foydalangan 'olda etnopedagogik tarkib materialida talabalarning shaxsiy ma'nolarini aktuallashtirish; musiqa ta'limi bakalavrita ta'lim yo'nalishi talabalarining nazariy va amaliy tayyorgarligi o'rtasidagi munosabatlarga rioya qilish; xalq musiqiy va pedagogik an'alarining mintaqaviy o'ziga xos xususiyatlaridan foydalanish shular jumlasidandir [2].

Bo'lajak musiqa o'qituvchilarining cholg'u va ijrochilik mashg'ulotlari jarayonida kasbiy madaniyatini shakllantirishning boshlang'ich holati va dinamikasini diagnostika qilish uchun talabalarning kasbiy madaniyati tarkibiy qismlarining shakllanishini har tomonlama baholashni ta'minlaydigan diagnostika to'plami yaratildi.

Bo'lajak musiqa o'qituvchisining etnopedagogik madaniyatini rivojlantirish yuzasidan ayrim xulosalarni bayon etamiz:

bo'lajak musiqa o'qituvchilarining etnopedagogik madaniyatini takomillashtirish metodikasi uchun ijrochilik mashg'ulotlari ushbu jarayonning sabab-oqibat munosabatlarini aks ettiruvchi tarkibiy va funktsional modelni ishlab chiqishni belgiladi;

model maqsadining mantiqiy asosi ijtimoiy faol, yuqori professional, ijodiy yo'naltirilgan bo'lajak musiqa o'qituvchisini tayyorlashning ijtimoiy buyurtmasi va bu tartibning umumlashtirilgan semantik xarakteristikasi bakalavriat talabasining kasbiy va etnopedagogik madaniyati bo'lib, u qiymatga yo'naltirilgan, ijodiy, samarali kasbiy va pedagogik faoliyatga bog'liq;

modellashtirilgan jarayonning maqsadga muvofiqligi va samaradorligi model bloklari o'rtasida - taxminiy - maqsadli, nazariy - uslubiy, pedagogik shartlar, mazmun - protsessual va mezon-baholash munosabatlarining mavjudligi bilan belgilandi;

bo'lajak musiqa o'qituvchilarining etnopedagogik madaniyatini takomillashtirish metodikasi talabalarning ijrochilik hamda musiqiy-nazariy savodxonligi mashg'ulotlarining saviyasidan foydalanish ushbu jarayonning sabab-oqibat munosabatlarini aks ettiruvchi tarkibiy va funktsional modelni ishlab chiqishni belgilaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Panjiyev Q.B. O'zbek xalq qo'shiqlari vositasida bo'lajak musiqa o'qituvchilarining kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish.

Prigov N. I. Izbranniye pedagogicheskiye sochineniya. M. 1985.

Ploxova M. G. Istoriya pedagogiki: uchebnoye posobiye. M. 1998.

Petrushin. V. I. Muzikalnaya psixologiya. Moskva 1994. St. 304.

Rajabov I. Maqomlar masalasiga doir. O'zadabiynashr. Toshkent.1963.B.304.

UMUMTA’LIM MAKTABI O’QUVCHILARIDA MILLIY MUSIQA CHOLG’ULARIDA IJRO ETISH MAHORATINI SHAKLLANTIRISH

Muallif: Toshtemirov Qobuljon Qubbijonovich ¹

Affilyatsiya: Andijon davlat pedagogika instituti dotsent vazifasini bajaruvchisi ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14468460>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada uzluksiz ta’limda musiqa ta’limining muammolari, ularni bartaraf etish zarurati, o’quvchilarda milliy musiqa cholg’u asboblari kuy ijro etishni o’rganishning dolzarbligi va foydali jihatlari, hulosalar va tavsiyalar berilgan.

Kalit soʻzlar: ta’lim, maktab, san’at, musiqa, cholg’u, qashqar rubob, ijrochilik, to’garak.

“Musika insonni yaxshilikka etaklaydi”. Demak musiqa san’ati bilan bevosita va bilvosita shug’ullanib doimiy aloqada bo’lgan shaxslar jamiyat uchun foydali, ijtimoiy hayotda o’z o’rniga ega bo’la oladigan dunyo qarashi keng, ma’naviy sog’lom, ruhan tetik barkamol inson bo’lib etishadi.

Tarixdan ma’lumki zaminimiz madaniyat o’chog’i, ilm – fan rivoj topgan makon sifatida jahonga ma’lum va mashhurdir. Bu zamindan yetishib chiqqan buyuk alloma bobolarimiz jahon fani, me’morchiligi, adabiyot va san’ati rivojiga ulkan hissa qo’shganlar. Musika san’ati rivojida ham ularning o’rni beqiyos.

Hozirgi kunda uzluksiz ta’limda o’quvchilarni bilimini, intellektual salohiyatini rivojlantirishning bir qancha uslublari mavjud. Shu qatorda musiqa ta’limining o’rni alohida ahamiyatga molik. Bunda o’quvchilarni milliy musiqa cholg’ularida ijrochilik mahoratlarini o’zlashtirishi, kelajakda yuksak marallarni egallashiga ko’mak bo’ladi.

O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 2 fevraldagi PQ-112 son qarori ijrosini ta’minlashga xizmat qiladi. Unda “umumiy o’rta ta’lim muassasalarida: o’quvchilarga milliy musiqa cholg’ularidan (dutor, do’mra, doira, tanbur, rubob, g’jjak, nay) kamida bittasida kuy ijro etish ko’nikmalari o’rgatiladi hamda bu haqda ularning ta’lim to’g’risidagi hujjatiga (shahodatnoma) tegishli qayd kiritiladi;

musika fani uchun haftasiga belgilangan bir o’quv soati hamda unga qo’shimcha ravishda har hafta milliy musiqa cholg’ularida kuy ijro etish amaliy to’garaklari va fakultativ darslari o’tkaziladi;” - deb belgilangan.

Umumiy o’rta ta’lim maktabi o’quvchilarini milliy – ahloqiy qadriyatlar ruhida tarbiyalashning muhim vositalaridan biri sifatida ularni har taraflama yetuk, estetik badiiy did sohibi bo’lib yetishishida milliy musiqa merosining cholg’uchilik san’ati orqali tanishtirib borish va ularda milliy cholg’u asboblari ijrochilik mahoratlarini shakllantirish, rivojlantirish alohida ahamiyat kasb etadi. Umumta’lim maktabi o’quvchilarini kreativlik darajasini kengaytirish, intellektual qobiliyatini yuqori pog’onalarda bo’lishini, ayniqsa kasbga tayyorlanishida “Musika madaniyati” darslari va to’garaklarining ahamiyati juda katta. Bunda musiqa cholg’u asbobida ijrochilik mahoratini o’zlashtirish o’quvchidan (o’rganuvchidan) juda katta sabr toqat, matonat talab etilishi nazarda tutiladi. Bu o’z o’rnida, o’quvchilarni kelajakdagi qizishlaridan kelib chiqib egallashi lozim bo’lgan mutaxassislik sohasida

uchraydigan qiyinchiliklarga, duch kelishi mumkin bo'lgan turli hil muammolarga to'g'ri va aniq yechim topa oladigan teran fikrli yetuk kadr bo'lib yetishishiga juda katta ko'mak beradi.

Biror bir musiqa cholg'usini avvalam bor o'quvchilarga o'rgatishda, o'qituvchidan juda katta pedagogik mahorat va kasbga bo'lgan fidoiylilik talab etiladi. Chunki o'quvchilarni cholg'u ijrochiligiga qiziqtirishda, ularda dastlabki ijrochilik malakalarini shakllantirishda "igna bilan – quduq qazishdek" murakkablik namoyon bo'ladi.

Muammo shunda-ki: bugungi kunda ayrim maktabgacha ta'lim muassasalari va umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'tkaziladigan turli manaviy – ma'rifiy tadbirlar nazarimda hisobot uchun o'tkazilayotgandek. Sababi uning mazmun – mohiyati keyingi o'ringa o'tib, yaltiroq ko'rinishlar oldingi safda namoyon bo'lmoqda. Bunday muammoni o'z vaqtida to'g'rilamas ekanmiz, oqibatda o'quvchi yoshlarni jahon mumtoz musiqasi va milliy musiqiy merosimizni anglay olmasligiga yo'l qo'ygan bo'lamiz. Buning oqibatida o'quvchi yoshlar "ommaviy madaniyat" deb ataluvchi yot g'oya ta'siriga tushib qolishi hech gap emas.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2018 yil Xalqaro maqom festivalining ochilish marosimidagi nutqida - "Maqom ohanglari, maqom ruhi va falsafasi har bir inson qalbidan, avvalo, unib – o'sib kelayotgan yosh avlodimizning ongi va yuragidan chuqur joy olishi uchun bor imkoniyatlarimizni safarbar etishimiz zarur" – deya juda ham muhim fikrni aytib o'tgan. Darhaqiqat biz ushbu yo'riqnomaga erishish uchun eng avvalo uzliksiz ta'limning quyi pog'onasidan boshlab islohotlarni to'g'ri yo'lga qo'yishimiz kerak. Masalan: Rivojlangan xorijiy mamlakatlar tajribasida maktabgacha ta'lim muassasalari ta'lim va tarbiya mamuznida akmeologik (insonni o'z taraqqiyoti dinamikasida, takomili hamda hayot faoliyatining turli bosqichlarida o'zidagi eng kuchli qobiliyatlarini namoyon qilishining kompleks masalalari) yondashish orqali tarbiyalanuvchining qaysi kasbga bo'lgan qiziqish va uning imkoniyatlarini kuzatib, induvidual monitoringini shakllantirib borishini kuzatishimiz mumkin. Buni rivojlantirishda musiqa san'ati cholg'u ijrochiligining o'ziga hos jihatlaridan biri – miya faoliyati boshqaruvini boshqa ijobiy yuqori darajaga olib chiqishiga yordam berishdir. Vaholang – ki, oqibatda aqliy rivojlanish harakat yo'nalishlari paydo bo'ladi. Musiqiy cholg'ularda ijro etish yosh jihatidan qat'iy nazar, ijrochining miya faoliyati o'zida bir qator turli vazifalarni teng bir vaqtda boshqaradi. Bular: o'ng va chap qo'l harakatlari, asar ritmi, dinamikasi, tempi, musiqiy eshitish kabilar. Navbatdagi bosqich umumiy o'rta ta'lim maktabining boshlang'ich sinf "Musika" fani darsliklarini kuzatadigan bo'lsak faqatgina qo'shiq kuylash, musiqa alifbosi haqida, cholg'u asboblari tanishtirishga e'tibor qaratilgan. Bu yaxshi, lekin ushbu darsliklarga milliy musiqa cholg'u asboblari nafaqat tanishtirish bilan cheklanmasdan, balki ularda kuy ijro etish malakalarini ham shakllantirishga metodik ko'rsatmalar berilishi kerak.

Kun chiqar mamlakat hisoblanmish Yaponiyaning ta'lim jarayonlarini kuzatar ekanmiz, maktabda musiqa darsini olib borilishi va sifatiga alohida e'tibor qaratiladi. Yuqorida aytib o'tilganidek, musiqa asbobida o'zi sevgan kuyni ijro etishni o'rganish davomida, o'quvchida kreativ fikrlash, ijodkorlik kabi qobiliyatlar rivojlanadi. Bu esa o'z navbatida, o'quvchilarni boshqa fanlarni ham yaxshi o'zlashtirishlariga o'z tasirini ko'rsatadi.

Muhtasar qilib aytganda bolalarni kelajagini yorqin qilishda musiqa cholg'ularini o'rganish muhimligi bugungi kunda o'z so'zini aytmoqda.

Umumiy ta'lim maktablarida fan to'garaklari qatorida "Cholg'u ijrochiligi" to'garagini ham tashkil etish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. "Sinfdan tashqari musiqiy tarbiyaning asosiy maqsadi o'quvchilarni iloji boricha ko'proq ommaviy va to'garak ishlariga jaib etib, ularni dunyo qarashini har tomonlama rivojlantirish,

badiiy didini o'stirish, tabiatga, ona-Vatanga bo'lgan mehr muhabbatini oshirishdir." O'quvchilarni "Cholg'u ijrochiligi" to'garagiga jalb qilishda ko'p taraflama hamkorlik yo'lga qo'yilishi kerak. Bunda o'quvchilarning ota-onalari bilan tushintirish ishlari olib borilishi va ular bilan doimiy

hamkorlik aloqalarini yo'lga qo'yish, maktab ma'muriyati tomonidan to'garak tashkil etilishiga ko'mak berilishi, sinf rahbarlar bilan doimiy aloqada bo'lish, maktabning Yo.I.B.D.O'. bilan to'garak ishlarini **MUHOKAMA** va maslahat ishlarini doimiy amalga oshirish kerak. Bundan tashqari to'garak rahbaridan cholg'u asbobida kuylarni mohirona ijro etish malakalariga ega bo'lishi talab etiladi.

Milliy musiqa cholg'ularidan maktab o'quvchilariga yaxshi tanish bo'lgani bu – Qashqar rubobidir. O'quvchilar bu musiqiy cholg'uni aksariyat hollarda “dutor”, “rubob” deb nomlaydilar. O'quvchilarga cholg'u asbobini tanishtirishda uning kelib chiqish tarixi va nazariyasi haqidagi ma'lumotlarni berib o'tish lozim. “Qashqar rubobi –XI asr saroy musiqachisi Abu Bakr Rubobiy haqida yozigan she'riy asarda rubob to'g'risida ayrim misralar keltirilgan. Shundan bilishimiz mumkinki rubob qadimiy cholg'u hisoblanadi”. O'sh davr ruboblari hozirgi biz qo'llayotgan qashqar rubobi ko'rinishidan keskin farq qilgan. Lekin negizi bir-biri bilan bog'liqdir. Qadimiy ruboblar besh torli bo'lgan. To'rtta simi ipakdan, bittasi esa kumushdan bo'lgan.” Birinchi o'zbek professori, tarixchi, yozuvchi, tarjimon Abdurauf Fitrat o'zining “O'zbek klassik musiqasi va uning tarixi” nomli kitobida rubob haqida quyidagi ma'lumotlarni keltirib o'tgan: “Yozuvchisi ma'lum bo'lmagan bir “musiqiy tarixcha”sida rubobning sulton Muhammad Xorazmshoh tomonidan Xorazmda paydo bo'lgani yoziladi. Biroq yigirmanchi yillarda Hindistondan keltirganim “Sorang” ismli bir cholg'uning rubobg'a juda o'hshashlig'i meni shoshirgan edi. So'ngralari qo'limg'a tushgan Darvesh Aliy “Risolayi musiqiy”sida bu cholg'uning Balhda yasalgani, Muhammad Xorazmshoh zamonida Xorazmda rivoj topgani ko'rsatiladi.” Shu bilan birga ushbu kitobda muallif o'zbek milliy musiqa cholg'u asboblari haqida ilmiy tarixiy ma'lumotlar keltirib o'tgan.

Umumiy ta'lim maktabi o'quvchilarini cholg'u ijrochiligiga qiziqtirishda o'zlashtirishi boshqa cholg'u asboblariga nisbatan osonroq'i bu-qashqar rubobi. Qashqar rubobi o'zining jarangdor tembiiri bilan ajralib turadi. O'quvchilar chalishni o'rganish paytida quyidagi ko'nimalarni egallaydilar. Dastlab, o'ng qo'lda nohun (mediator) ushlash, chap qo'l barmoqlari bilan tovush pardalarini bosishni, cholg'u asbobini to'g'ri ushlashni o'rganadilar. Shu bilan birgalikda musiqa savodhonligini ham paralel ravishda rivojlantirib boradi.

Cholg'u ijrochiligi uchun bir qancha o'quv adabiyotlari, darlik va o'quv qo'llanmalar mavjud. Masalan: H.Nurmatov, R.Nosirov, Sh.Rahimov, T.Parpiyevlar kabi va boshqa ko'plab mualliflarni aytish mumkin. Ammo bu kabi adabiyot, darslik, o'quv qo'llanmalarda o'quvchilar uchun cholg'u ijrochiligini o'rganish metodikasi yorqin ochib berilmaganini kuzatish mumki.

Taklif va hulosalar. Eng avvalo uzluksiz ta'limning quyi pog'onasida bolalar uchun milliy musiqa cholg'u asboblarini ijro etishga oid multimediya materiallari, metodik ko'rsarmalar berilgan, ko'rgazmali tarqatma materiallarga boy, qiziqarli o'quv – amaliy dasturlarni tayyorlash kerak. Maktabgacha ta'lim muassalarida milliy musiqa namunalaridan foydalangan holda dars va tadbirlarni tayyorlash, o'tkazishni yo'lga qo'yish kerak.

Umumta'lim maktablarida musiqa darsi haftasiga bir soat etib belgilangan. O'quvchilar “Musiqa ta'limi”ni yaxshiroq o'zlashtirishlari uchun haftadagi dars soatini ko'paytirish kerak. Umumta'lim maktablarida musiqa darslari 1-7 sinflarda o'tiladi. Bu fan uchun juda kam. 8-11 sinflarda kuylash uchun emas, musiqa cholg'u asboblarini ijro etishni o'rgatishga mo'ljallangan dars va to'garaklarni tashkil etish kerak. O'quvchilarni rag'batlantirish, mashg'ulotlar davomida olgan bilimlarini mustahkamlash uchun umumta'lim maktabi o'quvchilari o'rtasida konkurslar tashkil etish tavsiya etiladi.

Hulosa qilib aytganda mamlakatimizda yoshlarga keng imkoniyatlar yaratib berilmoqda. Ushbu imkoniyatlardan unumli foydalangan holda ularga zamonaviy bilimlar berib, jahon ta'lim standartlari talablariga javob beraoladigan har taraflama yetuk kadrlar etib tayyorlash lozim. Iqtidorli ijodkor o'quvchilarni aniqlashda musiqa darslari va to'garaklarini o'rnini muhim hisoblab individual bilimlar monitoringini tashkil etish kerak.

CHOLG’U IJROCHILARINING KASBIY MAHORATINI OSHIRISHDA MUSIQIY- NAZARIY FANLARNING O’RNI

Muallif: Turatov Javohir G’anisherovich ¹

Affilyatsiya: O’zbekiston davlat san’at va madaniyat instituti “Cholg’u ijrochiligi” kafedrası o’qituvchisi ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14468546>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada cholg’u ijrochilarining kasbiy mahoratini oshirishda musiqiy-nazariy fanlarning ahamiyati o’rganib chiqilib, hozirgi kunda musiqaga ixtisoslashtirilgan ta’lim muassasalarida tahsil olayotgan cholg’u ijrochiligi ta’lim yo’nalishida tahsil olayotgan o’quvchilarining bir qator kamchiliklari yoritib berildi.

Kalit so’zlar: Madaniyat va san’at, sharq allomalari, cholg’u ijrochiligi, dars mashg’ulotlari, musiqa nazariyasi, ritm, temp, dinamika, artikulyasiya, garmoniya, ijro texnikasi.

Mustaqilligimizning ilk yillaridanoq barcha sohalar singari madaniyat va san’at sohasi ham yildan-yilga ravnaq topib bormoqda. So’nggi yillarda madaniyat va san’at ta’limida ko’plab yangi ta’lim muassasalari, yangi yo’nalishlar va ixtisosliklar ochilib soha mutaxassislari ko’lami kengayishda davom etmoqda. Xususan, yurtimiz tarixi, urf-odatlar, xalqimizga xos bo’lgan milliylik ruhini o’zida aks ettirib turuvchi xalq ijodiyoti, ya’ni, folklor, an’anaviy ijrochilik va qo’shiqchilik, xalq cholg’ulari ijrochiligi kabi san’at turlariga bo’layotgan e’tibor sohaga doir bir qator o’zgarishlarga misol bo’la oladi.

Ammo yaratilayotgan sharoit va imkoniyatlardan qay darajada foydalana olayapmiz degan savol bugungi kunda dolzarb bo’lib bormoqda. Oliy va o’rta maxsus ta’lim tizimida cholg’u ijrochiligi yo’nalishi bo’yicha ta’lim oluvchilarning soni yil sayin oshib borayotgani ayni haqiqat. Lekin ba’zi ta’lim oluvchilarning va yetishib chiqayotgan ayrim mutaxassislarning bilim nuqta’i nazaridan kamchiliklari yetarlicha. Nota savodhonligi, musiqiy-nazariy fanlarning to’liq o’zlashtirilmaganligi hamda ijro uslublarning bo’lajak o’qituvchi nomiga mos darajada emasligi, agarda yuqoridagi kamchiliklar bartaraf etilmasa kelgusida yetishib chiqajak yosh cholg’u ijrochilarining nomutaxassis holiga kelishiga sabab bo’lishi mumkin.

Cholg’u ijrochiligi yo’nalishida o’qitish dars mashg’ulotlari shakllarining ko’p qirraliligi bilan ajralib turadi. Yakka dars, ansambl, orkestr, dirijorlik, cholg’ushunoslik, xalq cholg’ularini o’rganish, cholg’ulashtirish shular jumlasidan. Sanab o’tilgan dars shakllari bo’yicha talabalarning dars mashg’ulotlarini puxta egallashlarida musiqiy nazariy fanlarning o’rni muhim sanaladi. Mutaxassislik fanlarining har biri musiqiy-nazariy fanlar bilan chambarchas bog’liq tarzda olib boriladi. Faqatgina cholg’u ijrochiligi emas balki musiqa ijrochiligi bilan bog’liq barcha san’at yo’nalishlarida ta’lim beruvchi va ta’lim oluvchilar ohang, ritm xususiyatlari, garmoniya, polifoniya va uning qismlari, tuzilishi, musiqiy asarning mazmuni, musiqiy xarakter va obraz tushunchasi, musiqiy tasvirlarni yoritish olish va asosiysi ijro texnikasiga ega bo’lishi lozim.

Musiqa ijrochiligi hamda musiqa ilmi haqida so’z borar ekan avvalo, Abu Nasr Farobiy, Abu Ali ibn Sino, Muso al-Xorazmiy, Sayfiuddin al-Urmaviy, Abdulqodir Marog’iy, Alisher Navoiy, Abdurahmon Jomiy kabi sharq allomalarining musiqaga oid risolalari hamda asarlari haqida aytib o’tish

joiz. Ularning musiqa ilmiga oid asarlari va risolalarida sharq musiqa nazariyasining ilk negizlari namoyon bo'ladi.

Musiqa nazariyasi – musiqashunoslikning bir qismi bo'lib, etimologik jihatdan musiqani tafakkur qilish ma'nosida tushuniladi. Nazariya (ta'limot, qoidalar majmui) – voqelik qonuniyatlari va undagi muhim aloqalar haqida butun tasavvur beradigan bilim shakli. Nazariya hamma vaqt amaliyot bilan uzviy bog'liq bo'ladi va shundagina u harakat va rivojlanishning quroliga aylanadi. Musiqa nazariyasi musiqa ijrochilarining mukammal ijrosi uchun zarur bo'lgan barcha qonun qoida va tushunchalar ta'limoti hisoblanadi. Nota cho'zimplari, tonalliklar, alteratsiya belgilari, ritm, temp, dinamika, artikulyasiya, lad va nota yozuvini o'qish va ijro qilish davomida muhim bo'lgan belgi hamda tushunchalar musiqa asari ijrosi davomida professionalizmlikni ta'minlaydi. Xalq ijodiyoti yo'nalishida tahsil olayotgan ayrim talabalar, ayniqsa, an'anaviy ijrochilar va folklor yo'nalishida tahsil oluvchilarda musiqa nazariyasi bilimlarini egallash bo'yicha qator kamchiliklar mavjud.

Musiqiy ijro davomida eng oddiy tushuncha ritm hamda temp tushunchalari mavjud. Ular eng oddiy ammo eng asosiy tushunchalardan hisoblanadi. Aynan ushbu ikki tushuncha musiqa ijrochisining mahorati va qobiliyatini belgilab berish imkoniyatiga ega ekanligi shubhasiz. Ritm tushunchasi yunon tilidan olingan bo'lib "rhythmos" oqim, marom degan ma'nolarni anglatadi. Musiqiy ritm – bu metr hissalarini o'zaro uyushib kelishi va ularning izchilligidir. Ritm musiqiy ifoda vositalaridan biri bo'lib, kuy tuzilishida muhim ahamiyat kasb etadi. Tovushlarning o'zaro metrik jihatidan to'g'ri taqsimlanishi natijasida ritmning ravonligi ta'minlanadi.

Har bir kuchli va kuchsiz hissalarining o'zaro bir maromda kelishi ritmning asosiy mezonidir. Temp esa musiqa asarining belgilangan ijro sur'atini va tezligini ifodalaydi. Temp o'z o'rnida vazmin (largo, lento, adagio, grave va boshqalar), o'rtacha (andante, andantino, moderato, allegretto va boshqalar) va tez (allegro, vivo, vivace, presto, prestissimo va boshqalar) kabi turlarga bo'linadi. Musiqiy asar davomida belgilangan tempni bir maromda his qilish va ijro vaqtida uni qo'llay olish ijrochining qobiliyati va musiqiy savodini belgilab beradi. Ushbu ikki musiqiy tushuncha musiqa va san'at maktablarining boshlang'ich mavzulari hisoblanadi. Ammo, hozirgi kunda hatto oliygoh talabasi darajasidagi musiqa ijrochilarida ham ritm va tempni his qilish qobiliyatlari rivojlanmaganligi, ritm va tempning bir maromda emasligi va shu kabi muammolar ko'zga tashlanadi. Musiqa va san'at maktablarida cholg'u ijrochiligi bo'yicha kirish imtihonlarida o'quvchining muayyan tempni his qila olishi birinchi navbatta tekshirilishi ham bejiz emas. Shu bilan birga musiqaning inson ongi va ruhiyatiga ta'sir etishida musiqa asarida qo'llanilgan dinamika, artikulyasiya va garmoniya ham muhim hisoblanadi.

Dinamika – musiqiy asarning nota yozuvida va uni bevosita ijro etishda tovushlar sadolanishining baland yoki pastligi va o'zgaruvchanligi, musiqiy ifodaning muhim vositalaridan biri bo'lib, xalq ijodiyoti hamda akademik ijrochilikda qadimdan qo'llanib kelingan. Ushbu atama ilk bor amaliyotda shvetsariyalik musiqa o'qituvchisi X.Negeli tomonidan joriy etilgan. Dinamika kuchli (forte, fortissimi, metsoforte), kuchsiz (piano, metsopiano, pionissimo), o'zgaruvchan (crescendo, diminuendo va boshqalar) turlari mavjud. Musiqiy asar ijrosi davomida ijrochi dinamik belgilarni to'g'ri qo'llay olishi asar mazmunini tovushlarning baland yoki pastligi orqali ifodalab berishda xizmat qiladi. Asar xarakterini ijro uslublari orqali ifodalashda artikulyasiya belgilari, shtrixlar hamda "ornamental" usullar, bezak kabilar keng qo'llaniladi. Musiqiy asar xarakter jihatdan tinglovchiga ma'lum bir fikrni tasvirlaydi, fikr esa albatta iboralardan iborat, iboralar o'z navbatida so'zlarda qo'llanilgan artikulyasiya orqali hosil bo'ladi.

Artikulyasiya – lotincha "artikuo" so'zidan olingan bo'lib, bog'inlamoq, qismlarga bo'lib ijro qilmoq ma'nolarini anglatadi. Artikulyasiyaning ligato, stakkato, markato, portamento, spikato va boshqa turlari mavjud bo'lib, musiqa asari ijrosida juda muhim belgilardan biri hisoblanadi. Bu borada nems kompozitori Teodor Vimayer shunday deydi! – "Ibora bu og'zaki nutqdagi tinish belgilariga o'xshaydi, artikulyasiya esa alohida so'zlarning talaffuzi kabi. Ibora ichida so'zlar bog'lanmasi uchun artikulyasiya zarur". Darhaqiqat, musiqa ham badiiy asar singari ma'lum bir fikrni eshituvchiga yetkazib

berishni maqsad qiladi. Fikrning tinglovchiga to'g'ri va o'z mazmuniga mos tarzda yetib borishida musiqa ijrochisining artikulyasiya belgilarini o'zlashtirganlik darajasi muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Har bir musiqa ijrochisi xonanda, cholg'u yoki vokal ijrochisi bo'lishidan qat'iy nazar, ijro qilinayotgan asar mazmunini tahlil qila olish, asar ichidagi asosiy motivni his qila olish va qo'llanilgan garmoniyalarni idrok qilish orqali asar kim tomonidan, kimga qarata, qay maqsadda yo'naltirilganligini tushuna olishi lozim. Ana shundagina mukammal ijroga erishish mumkin bo'ladi. Mukammal ijroning hosil bo'lishida albatta musiqiy asar davomida qo'llanilgan garmoniyalarni his qila olish hamda unga monand tarzda ijro etish musiqachidan a'lo darajadagi nazariy bilimlarni talab qiladi.

Garmoniya (yunoncha "harmonia" – bog'lanish, mutanosiblik) – bu ko'p ovozli musiqaning asosiy ifoda vositalaridan biridir. Bunda asar mazmuni kuy rivoji bilangina emas, balki unga hamohang bo'lgan turli akkordlarning almashinuvi yordamida ifodalanadi. Garmoniya muayyan lad va tonallikka oid akkordlarning sadolanish xususiyatlariga hamda ularning musiqa jarayonidagi turg'unligi yoki beqarorligiga asoslanadi. Odatda bosh melodiya yuqori ovozda bayon etilib, qolgan ovozlarda unga uzviy bog'liq bo'lgan kuy parchalari ham ma'lum garmoniya majmuini tashkil etishi mumkin. Garmoniya musiqa nazariyasidan keyingi bosqichda o'tiladigan fan sifatida musiqa musiqaga ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalari fan dasturiga kiritilgan. Bundan ko'zlangan maqsad ham aynan musiqa ijrochiligida ijro qilinayotgan asarga tahliliy yondashuvni shakllantirish va ijrochida garmoniya va sola uyg'unligini his qilish ko'nikmasini hosil qilish hisoblanadi. Umuman olganda musiqa ijrochiligi ta'limida musiqiy-nazariy fanlarning o'tilishi ijrochida musiqa va uning tarkibiy qismlari, uning tahlili va ijro uslublari bo'yicha mukammal tushunchalarga ega bo'lishi hamda musiqiy-nazariy fanlarni amaliyot bilan bog'lash ko'nikmalarini hosil qiladi va ularning barchasi yakka dars mashg'ulotlarining samarali va mazmunli o'tishiga hissa qo'shadi.

Xulosa qilib aytganda, musiqa ham badiiy asar singari inson tarbiyasi va psixologiyasini ijobiy yo'nalishga o'zgartirishda yordam beradi. Badiiy asarda harflar musiqada esa notalar ma'lum bir fikrni tinglovchiga yetqazish uchun xizmat qiladi. Har bir musiqiy asar negizida bir inson, millat yoki jamiyatning tarixi yashirin va u insonga tarbiyaviy ozuqa berish maqsadida bizga taqdim etiladi. Ijro qilinayotgan musiqiy asar xarakteridagi ma'no va mazmunni to'liq anglagan holda ijro qilish musiqa ijrochilarining asosiy vazifasi hisoblanadi, shunday ekan mutaxassislik fanlari bo'yicha imtixonlar jarayonida har bir ijro qilingan musiqa asarining tahlili, xarakteri va asar davomida uchraydigan atamalar yuzasidan savol va topshiriqlar berilishi talabalar o'rtasida har bir asarni mukammal o'rganishga bo'lgan xohishni uyg'otadi va shu tariqa ijrochilarda nazariy bilimlar darajasi kengayib boraveradi. Musiqiy-nazariy fanlar musiqa ijrochilariga o'z ijro mahoratini oshirishlarida, xalqaro va respublika ko'rik-tanlovlarida ham g'alaba qozonishi, shu bilan birga kasbiy tayyorgarligining oshishida asosiy omil bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

- Sposobin I.V – Elementar musiqa nazariyasi. 1951-y.
- Shodmonov Nafas-Xoja Abdulqodir Marog'iy.- Toshkent, 2000-y.
- Bershadskaya T.S – Musiqa nazariyasi. 2003-y.
- Keldish Yu.V – Musiqa ensiklopediyasi. 1973-y.
- O'zbekiston milliy ensiklopediyasi 1-jild T.2000-y.
- O.Ibrohimov – A.Navoiyning samo falsafasi. Maqola.

AKADEMIK VOKAL OVOZI VA U BILAN ISHLASH

Muallif: Umarova Zarnigor Rahmonali qizi ¹

Affilyatsiya: Xalqaro Nordik universiteti “Musika ta’limi va san’at” yo’nalishi 1-kurs magistranti ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14468794>

ANNOTATSIYA

Har bir insonni ovoz ohangi nafisligi hamda so’zni chiroyli talafuz etilishi inson kayfiyatiga ta’siri etadi va uni madaniy-ma’naviy tomonlarga rivojlantirishga xizmat qiladi. Mazkur maqola akademik vokal ovozi va u bilan ishlash uslublariga bag’ishlangan.

Kalit so’zlar: Akademik vokal, alt, medzo, ovoz tembri, stakato, artikulyatsiya.

Opera yani akademik vokal ijrochiligi bu egallanishi bir muncha murakkab bo’lgan kattabir janr xisoblanadi. Bu janr bizga 1936 yilda Muhtor ashrafiy hamda sergey vaselenkoning Bo’ron operasi bilan kirib keldi. Avvalida opera asarlari to’liq yopiq ovozda ijro etilmadi. Chunki O’zbekistonda hali bu janrning malakali ustalari yo’q edi. O’pera asarlari akademik yoqiq ovozda kuylanadi. Keyinchalik Rossiya va Italiya davlatlarida kadrlar o’qitilib, bu soha rivojlana boshladi. Hozirga qadar bu sohaning sir asrorlari o’rganilib kelinmoqda.

Vokal ijrochigidagi ayol va erkak ovozlari o’rganib chiqamiz.

Ayol ovozlari: Alt, Medzo soprano, Soprano.

Soprano ovozi uchga bolinadi: Dramatik soprano, Lirik soprano,

Lirik koloraturo soprano.

Erkak ovozlari: Bas, Bariton, Tenor.

Tenor ovozlari esa ikkiga ya’ni dramatik tenor va lirik tenorlarga bo’linadi.

Biz yuqorida akademik ovozlarni bo’linishini ko’rib chiqdik. Ijrochiga asar tanlash jarayonida biz avvalo talabaning ovozini aniqlab olib ovozga mos asar tanlab olishimiz zarur.

Ijro paytidagi eng asosiy qoidalar;

Diqqatni jamlash,

To’g’ri nafas olish,

Ritmni his etish,

Harflarni to’g’ri talafuz etish,

Ushbu qoidalar ijrodagi yengillikni va ohanglarni jarangdorligini taminlaydi. Saxnada turib mikrofonsiz asar kuylangan taqdirda ham sahnada o’tirgan oxirgi tomoshabingacha yetib boradi. Akademik vokal ovozi yopiq yig’ilgan jozibali ovozdir. Biz bu ovozda kuylangan asarlarni tingalaganimizda uning jozibasi insonni beixtiyor hayolot olamiga yetaklaydi. Ovozning go’zal tebranishi huddiki insonning asab tolalarini erkalab tichlantiradi, ruhiy olami tetiklanadi. Hozirda opera teatrlari avvalgidek bosh emas, odamlarning tinglash va san’atni qabul qilish madaniyati sezilarli darajada rivojlangan.

Ovozni yo’lga qo’yish ya’ni tarbiyalashda ayniqsa balog’at yoshidagi xonandalarda ehtiyotkorlik bilan professional yondoshish kerak. Bu davr o’tish davri bolib, organizmda turli o’zgarishlar payti xisoblanadi. Bu payt ovoz bilan juda ehtiyotkorona ishlash kerak. 16-22 yoshlar oralig’i va 16-24 yoshlar oralig’i bo’lishi mumkin. Insonni ovoz apparati murakkab bir musiqa asbobi desak ham

bo'ladi. Tembrning nozikligi hissiyotlarga boy nafis ohangni ifodalashda boshqa musiqa asboblardan farq qiladi. Deylik talaba 20 yoshda. Birinchi navbatta uning ovoz imkoniyatini aniqlab olamiz.

Fortepiano jo'rligida kuylashni to'g'ri qoidalarini o'rganib borish barobarida raspevka qilishni o'rganamiz; og'izni yumib jag'ni tushirgan holda, og'izni ichki holati dumaloq sharcha shaklida shu barobarida diafragma to'g'ri nafas olish kerak. Nafasni ayol xonandalar diafragmada yani qovurg'ani tagida oladilar erkak xonandalar esa qoringa nafasni oladilar. Nafas olish jarayonida juda extiyotkorlik bilan, ovoz chiqarmasdan 1 va 2-sekund oralilig'ida diafragma yoki qoringa tez stakatodek nafas olish eng to'g'ri usuldir. Kuylashdan oldin raspevka qilish va nafas olish mashqlari haqida bizda yetarli bilimlar shakllangan bo'lishi shart. Buni bilmagan ijrochining ovozi o'ta kuchli bo'lgan taqdirda xam u ijro jarayonida turli qiyinchiliklarga uchrashi mumkin.

Asar tanlashda ovoz imkoniyatini xisobga olgan holda yondoshamiz. Kuylash paytidagi kerakli joyda to'g'ri nafas olish juda muhim xisoblanib, ijrichining ovozini to'g'ri yo'naltiradi va bora bora ovozning yanada shakllanishiga yordam beradi. Belgilangan nuqtada to'g'ri nafas olmaslik esa yuqori pardalarda qiyinchilik tug'diradi. Har bir sohada nazariy bilimlar o'rganilishi lozim va bu jarayonda o'qituvchining ishtiroki muhim ahamiyatga ega. Nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llash orqali biz ko'zlangan natijalarga erishishimiz mumkin.

Talafuz va nutqni ustida ishlab har bir harf ravon chiqishiga erishish mumkin. Artikulyatsiya bu muayan bir tovushni xosil qilishda nutq mushaklarini xarakati xisoblanadi. Artikulyatsiyaning asosiy ikkita turi mavjud bo'lib, ular legato va stakkato. Stakkatoda ovoz uzib uzib kuylanadi. Legatoda o'zaro ovozlar bir biriga bo'lanib ijro etiladi. Undan tashqari paramento hamda glissando kabi artikulyatsiya ifodalari mavjud. Kuylaganda, gapirganda, ovoz ohangining qay darajada tebranayotganligiga etiborli bo'lish aslo foydadan holi bo'lmaydi. Asar ijrosida so'z birinchi o'rinda turadi. Har bir so'z tasir kuchiga ega. So'zni insonning ruhiy holatiga tasiri o'ta muhimdir. Hattoki so'zdagi har bir harflarning chiroyli jarangi, suhbat paytidagi ohangning ohista yoqimlilik ham suhbatning davomiyligini taminlaydi va o'zining chiroyli natijasini ko'asatadi. So'z va ohangni bir butun deb baralla aytishni istar edim. So'zlar chiroyli bo'lib undagi ohang yoqimsiz bo'lsa bu suxbatdoshni, uni eshitib turgan barcha tinglovchilarni diqqatini o'ziga jalb eta olmaydi.

1- Og'iz yopiq bo'lgan holatda mi-re, mi-re, do, bu mashq ovozni asta qizdirib navbatdagi ovoz mashqiga tayarlab beradi; [Ushbu mashqni sibilus programmasida ishlab maqolaga ilova qildim]

2- Do, re, mi, fa, sol, fa, mi, re, do, biz bu mashq orqali kuylovchining talafuzlarini yo'lga solib boramiz.

3- A, o, o', u, shu unli harflar ishlirokida ligato raspevkasi bilan ishlaymiz.

4- ya-a-a-a-a, bu stakato mashqi deb nomlanadi. Yuqoridagi mashqlarda ovoz qizib kuylashga tayyor bo'la boshlaydi.

Artikulyatsiya

Ovoz qizib olgach biz vokalizlardan foydalanamiz. boshlanishiga APT vokalizlaridan foydalansak boladi sababi APTning vokalizlari deyarli xamma

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Panjiyev Q, Salimova D. Vokal va zamonaviy musiqa. Ўқув қўлланма. Т.: 2019, 274 б.

Vokal asoslari. O'quv qo'llanma. 2008.

Picasso P. (1921). "Uch musiqachi". New York: Zamonaviy San'at Muzeyi.

Qodirov R. Musiqa pedagogikasi. Toshkent, 2014 yil

SAMARQAND DOSTONCHILIK MAKTABINING TARIXIY SHAKLLANISHI VA BAXSHI IJROCHILIGI AN’ALARINING TUTGAN O’RNI

Muallif: Annakulova Dildora Baymurotovna¹

Affilyatsiya: Guliston davlat universiteti “An’anaviy xonandalik va xalq cholg’ulari” kafedrası o’qituvchisi¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14468858>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada Samarqand dostonchilik maktabining tarixiy shakllanishi va unda baxshi ijrochiligi an’alarining tutgan o’rni haqida ma’lumotlar keltirib o’tilgan.

Kalit so’zlar: doston, baxshi, ijrochilik, an’ana, asar, tarixiylik, an’ana, an’anaviylik.

Xalqimizning turmush tarzini yuksalishida xalq og’zaki ijodining ahamiyati katta bo’lib, asrlar davomida boy ma’naviy e’tiqodga ega meros to’planib, yosh avlod tarbiyasiga munosib hissa qo’shib kelmoqda. Xalq og’zaki ijodining muhim yo’nalishi bo’lgan dostonlar juda chuqur tarixiy ildizlarga ega bo’lib, uzoq asrlar davomida yaratilib kelingan va turli ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarda kuylangan. Ilk dostonlar Yunonistonda paydo bo’ldi, ularda afsonaviy qahramonlarning jasorati, xudolarning karomati haqida kuylangan. Gomerning “Iliada”, “Odissey”, Abulqosim Firdavsiyning “Shohnoma” Aligeri Dante (Dante Alighieri 1265–1321) ning “Ilohiy komediya” (1307– 1321 yillar oralig’ida yozilib, 1472 yili nashr etilgan va uch qismdan iborat: birinchisi “Do’zax”, ikkinchisi “Poklanish”, ya’ni “A’rof” ham deyiladi, bu do’zax bilan jannat oralig’i, bilish va yaxshilik hamdir, uchinchi “Jannat”) asarlari doston janrining qadimgi namunalaridir. Dostonlar, o’z mohiyatiga ko’ra, qahramonlik (“Alpomish”, “Farhod va Shirin”), sarguzasht detektiv (“Sab’al sayyor»), ishqiy-romantik (“Tohir va Zuhra”, “Layli va Majnun”), jangnoma (“Yusuf va Ahmad”, “Saddi Iskandariy”), tarixiy-memuar (“Shayboniynoma”, “Jizzax qo’zg’oloni”), falsafiy (“Hayrat ul-abror”), fantastik - allegorik (“Lison uttayr”), didatik (“Qutadg’u bilig”) turga bo’linadi. Qahramonlik dostonlarida xalq, jamiyat takdiri tasvirlansa, ishqiy-romantik dostonlarda oshiq-ma’shuqlarning sarguzashti bosh o’rinda turadi. Tarixiy-memuar yoxud tarixiy-biografik dostonlarda biror tarixiy shaxslar ramziylashtirilib, bo’rttirib tasvirlanadi. Umuman, dostonlarda ideallashtirish, mubolag’ali tasvir ustun bo’ladi, ularda turli afsonalar, asotirlar, hikoyatlar, dev, pari, Xizr, ajdar, ajabtovur otlar (“Alpomish”dagi Boychibor), sehr-jodu ko’p ishtirok etadi.

Xalq dostonlari baxshi, dostonchi va xalq shoirlari tomonidan dutor, do’mbira va boshqa xalq cholg’u asboblari jo’rligida ijro etiladi. Folklordagi dostonlar bilan yozma adabiyotdagi dostonlar shakl-shamoyili jihatidan bir xil ko’rinishda bo’lsa-da, yozma adabiyotdagi dostonlar yozuvchining dunyoni o’ziga xos tarzda idrok etishi, baholashi va o’z fikr-g’oyalari, orzu-armonlarini ifodalash tarzi, usuli, uslubida farqlanadi. Garchand, Navoiyning aksar dostonlari, jumladan, “Layli va Majnun”, “Saddi Iskandariy” asarlari asosida folklor mavzui turgan bo’lsa-da, shoir ularni o’z estetik qarashlari va badiiy niyatidan kelib chiqib, tubdan qayta yaratgan. Dostonlar mazmunan qahramonlik, jangnoma, tarixiy, romantik, maishiy turmush yo’nalishlarida bo’lgan. Dostonlarni ijro etishda baxshi shoirlar muhim o’rin tutgan. Baxshi so’zining ma’nosi mo’g’ulcha va buryatcha baxsha, bag’sha – ustod, ma’rifatchi; sanskritcha bhikshu – qalandar, darvesh degan ma’noni beradi deb izohlanadi. O’zbekistonda qo’shiq va dostonlarni yoddan kuylovchi, aytuvchi, avlodan- avlodga etkazuvchi san’atkor. Baxshi so’zi ba’zan

shaman ma'nosida ham qo'llanadi, umuman, dostonchilar, doston aytuvchilarni esa yuzboshi, soqi, sannovchi, jirov deb ataydilar. Baxshilar, asosan, ikki toifaga –ijrochi va ijodkor baxshilarga bo'linadi. Ijrochi baxshilar, asosan, ustozdan o'rgangan dostonlarni juz'iy o'zgarishlar bilan aynan kuylasalar, ijodkor baxshilar og'zaki epik an'ana asosida yangi dostonlar ham yaratadilar. Bunday baxshilar shoir baxshilar deb ham yuritiladi, masalan Ergash shoir, Fozil shoir, Po'ltan shoir, Abdulla shoir, Xidir shoir va boshqalar. Baxshilar doston va qo'shiqlarni qo'biz, do'mbira, dutor kabi sozlar jo'rligida kuylaydi. Xorazm baxshilari dostonlarni asosan, dutor, qisman tor bilan ijro etadilar, ularga g'ijjak va bo'lamonda sozchilar jo'r bo'ladi. Doston kuylash, shogird etishtirishda qat'iy tartib, qonun-qoidalariga rioya qilinadi. Mo'g'ullar istilosi davrida budda dinidagi qalandarlarni, uyg'ur alifbosi asosida turli hujjatlar tuzuvchi idora xodimlarini, mo'g'ullarda jarrohlarni, Chig'atoy ulusi, Oltin O'rda, Qozon va Qrim xonliklarida kotiblarni, Bobiriylar davlatidagi harbiy qismlarning hisob-kitob ishlarini olib boruvchi va ularga maosh to'lovchi yirik amaldorlarni, Buxoro amirligida ma'muriy binolar qurishda mablag' (sarf-xarajat) hisobini olib boruvchi kishilarni, turkmanlarda urug' oqsoqollarini ham baxshilar deb ataganlar.

Baxshilik san'ati markazi O'zbek folklorshunosligida Boysun, Bulung'ur, Nurota, Narpay, Qo'rg'on, Xorazm, Shahrisabz, Sherobod, Chiroqchi kabi yirik dostonchilik maktablaridan tashqari, Qamay, Piskent, Qulbuqon, o'zbek-laqay va boshqa shunday markazlar ham ma'lum. Ular repertuarlari, uslubi, ma'lum ijod tamoyili va ijro usullariga ko'ra bir-biridan ajralib turadi. Qahramonlik dostonlarida xalqning o'z erki bosqinchilarga qarshi mardonavor kurashlari aks ettirilgan, shunday qahramonlik dostonlaridan biri "Alpomish" dostoni edi.

Xalqning sevimli qahramonlaridan biri Go'ro'g'lining jasorati haqidagi turkum dostonlar o'zbek, tojik, qozoq, turkman, qoraqalpoq, tatar, ozarbayjon, gruzin, turk xalqlari orasida keng tarqalgan. Jangnoma dostonlarda asar qahramonlarining tarixiy va afsonaviy urushlarlardagi jasorati tasvirlangan. "Jangnomai Abo Muslim", "Jangnomai Amir Xamza", Firdavsiyning "Shohnoma" asari, "Jangnomai Jamshid", "Xushang", "To'maris" kabilar shular jumlasidan edi. Baxshilar repertuarlarida o'tmishda bo'lib o'tgan voqea va xodisalar, tarixiy shaxslar faoliyati asosida yaratilgan dostonlar ham bo'lib, ularda tarixiy haqiqat bilan afsona, voqelik manba bilan badiiy to'qima chatishib ketgan. XX asr boshlarida tarixiy mavzularda yaratilgan "Jizzax qo'zg'oloni" va "Mardikor" kabi dostonlarda 1916 yilda butun Turkistonni qamrab olgan xalq qo'zg'olonlari voqealari o'z aksini topgan edi. O'zbek xalq dostonlarining eng katta qismini romantik dostonlar tashkil qilgan. Ularning syujetlari nihoyatda o'xshash bo'lib, odatda qahramon go'zal qizga oshiq bo'lib safarga otlanadi, ajoyib-g'aroyib hodisalarni boshidan kechiradi, qiyinchiliklarni engib, o'z maqsadiga erishadi. "Kuntug'mish" kabi sevgi mojarolari, sarguzashtli voqealar shunday dostonlar sirasiga kirgan. "Soxibqiron", "Orzugul", "Erali bilan Sherali" dostonlarida xalqning maishiy turmushi bilan bog'liq voqealar aks etgan. Dostonlar orasida mumtoz poeziya namunalari xalq og'zaki ijodida qayta ishlanishi natijasida yuzaga kelgan, yozma adabiy manbaga ega bo'lgan, ya'ni yozma adabiyot ta'sirida yaratilgan kitobiy dostonlar ham bo'lgan. Alisher Navoiy asarlari asosida yaratilgan "Farhod va Shirin", "Layli va Majnun", "Bahrom va Gulandom" dostonlari, "Yusuf va Zulayxo" "Rustami Doston", "Malikai Dilorom" kabi dostonlar shular jumlasidan edi. Dostonchilik Surxondaryo va Qashqadaryo vohalarida, Xorazmda hamda Samarqand viloyatida keng rivojlangan. Bu davrda doston kuylovchi baxshilar repertuarida 150 dan ortiq xalq dostonlari bo'lgan. Xalq orasida Yo'ldoshbulbul, Ergash Jumanbulbul o'g'li, Fozil Yo'ldosh o'g'li, Ilo'ltan, Islom shoir, Berdi baxshi, Bola baxshi, Ahmad baxshi kabi doston kuylovchilar mashhur edi. Favqulodda xotira qudratiga ega bo'lgan Po'ltan shoir etmishdan ortiq dostonni yoddan bilgan. Har bir doston ikki-uch ming satrdan tortib, o'n-o'n besh, hatto yigirma ming misragacha she'rni o'z ichiga olganligi xalq baxshilarining katta salohiyatga, kuchli xotiraga, yod olish va esda saqlash qobiliyatiga, ijod qilish qudratiga ega bo'lganligidan dalolat berar edi. Fozil Yo'ldosh o'g'li 60 ta, Ergash Jumanbulbul o'g'li 50 ta dostonni yoddan ayta olganlar, baxshilarning ba'zilar faqat doston aytsa, ba'zilar o'zlari ham dostonlar to'qiganlar.

Doston eshitish uchun maxsus kechalar uyushtirilgan, to'y-hashamlar ham baxshilarsiz o'tmagan, tinglovchilar baxshini to'rga o'tqazib, uni diqqat bilan tinglaganlar. Iqtidorli dostonchilar ikki-uch kecha mobaynida doston kuylay olganlar, chunki dostonlarning hajmi ham ikki-uch kecha muttasil ijro etishni taqozo etgan. Baxshilardan Shernazar Berdinazar o'g'li etti kecha davomida doston ayta olgan. Dostonchilik kechalarga tashrif buyurgan baxshilar o'z iqtidorlari, so'zga chechanligi, soz chalishdagi mahorati bilan o'zaro bellashganlar. Mintaqada o'ziga xos an'analarga ega bo'lgan dostonchilik maktablari shakllangan. Ayniqsa Bulung'ur, Narpay, Qo'rg'on, Xorazm, Shahrisabz, Ilkerobod kabi yirik dostonchilik maktablari mashhur bo'lgan. Ular repertuarlari, uslubi, ma'lum ijod tamoyili va ijro usullariga ko'ra bir-biridan ajralib turgan.

Xalq baxshilari ijodini o'rganish ular ijro etgan dostonlar orasida diniy mavzudagi asarlar ham mavjudligini tasdiqlaydi. Bunday baxshilar mustaqillik yillarimizgacha yashirin tarzda doston aytishga majbur bo'lganlar. Mustabid tuzumidagi turli tazyiqlar baxshilar sonining nisbatan kamayib ketishiga olib keldi. Ular doston aytishdan tashqari duoxonlik bilan ham shug'ullanganlar. Shunday qilib, xalq dostonlari alohida mahorat bilan kuylangan markazlar shu hudud nomi bilan maktab sifatida atalgan. Hozirgi kunda o'zbek folklorshunosligida Bulung'ur, Qo'rg'on, Shahrisabz, Qamay, Sherobod, janubiy Tojikiston, Xorazm kabi poetik dostonchilik maktablari-baxshilik san'atining ajoyib markazlari aniqlangan.

Shulardan Fozil Yo'ldosh o'g'li mansub bo'lgan Bulung'ir dostonchilik maktabida ko'proq qahramonlik dostonlari badiiy jihatdan mukammal tarzda kuylangan. Bir necha versiya, o'nlab variantlar yaratilgan "Alpomish" qahramonlik dostonining Qo'ng'iro't versiyasidagi eng oliy va badiiy barkamol namuna sifatida Fozil Yo'ldosh o'g'li variantining qabul qilinishi bejiz emas. Professor Hodi Zarifov qayd etgan Amin baxshi ham shu maktab vakili edi. Bu maktab shuhratiga qadimda Muhammad shoir, Sultonmurod Suyar, Rahimbulbul kabi baxshilar o'z ijodlari va ijrolari bilan munosib hissa qo'shganlar. Ular "Alpomish", "Oysuluv", "Hasanxon", "Chambil qamali" kabi dostonlarni alohida mahorat bilan ijro etganlar.

Samarqand dostonchiligida nom taratgan yana bir maktab Qo'rg'on dostonchiligi deb ataladi. Ergash shoirlarning ajdod va avlodlari shu maktab vakillari hisoblanadi. Avvalgi sahifalarda qayd etilganidek, bu maktab sohiblari dostonlarni muhabbatli qilib aytganlar. Qo'rg'on maktabida boshqalardan farqli o'laroq Sulton kampir, Tilla kampir ismli ayollar ham baxshilik san'atini egallaganlar. Ulardan tashqari, Yodgor, Bo'ron baxshi, Jassoq baxshi, Po'ltan shoirilar ijodi shu maktabda shakllangan usul bilan rivojlangan. "Go'ro'g'lining tug'ilishi", "Ravshan", "Kuntug'mish", "Dalli" dostonlarni ijro etish aynan shu maktab vakillariga xos edi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Alaviya M. "O'zbek xalq marosim qo'shiqlari" – T.: Fan, 1974.

Zarofov X. T. K izucheniya uzbekskogo narodnogo eposa. G'G'Voprosov, 1960.;

Yormatov I. Folklorizmlarning tipologik xususiyatlari. G'G' O'zbek tili va adabiyoti. – Toshkent, 1982. № 2.

Folklor an'analari haqida mulohazalar. G'G' O'zbek tili va adabiyoti. – Toshkent, 1968. № 6. izucheniya eposa narodov SSSR. – M., 1958.

VOKAL IJROCHILIGIDA ASARLAR TAHLILI

Muallif: Axmedova Charos Ilxamovna ¹

Affilyatsiya: Xalqaro Nordik universiteti Musiqa ta’limi kafedorasi katta o’qituvchisi ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14469336>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada vokal ijrochiligi asarlar tahlili, analiz, sentez tushunchalari, janr, kuy-ohang va uning ayrim xususiyatlari haqida so’z boradi.

Kalit so’zlar: kuy, ohang, vokal asari, tahlil, analiz, sentez, janr, badiiy obraz.

Musiqa asarlari tahlili o’zining keng qamrovligi, murakkabligi bilan musiqa ta’limi bakalavrit ta’lim yo’nalishida muhim fanlardan biri hisoblanadi. Bu fan o’zining tarkibida vokal musiqa asarlarining turli xususiyatlarini, uning mazmunini, ifodalash notalarini hamda shakllantirish jihatlarini qamrab oladi. O’z navbatida bu jihatlar uning janrlari, uslublari haqida so’z yuritishga imkon beradi.

Vokal san’atida musiqiy asarlar tahlilining asosiy maqsad va vazifalari talabalarda vokal asarlarining har tomonlama chuqur o’rganishni, uni mazmuni, shakl jihatidan bir-biri bilan qanday bog’liqligini ko’rsatib berishdan iborat. Shu o’rinda biz musiqa asarlarida keng qo’llaniladigan analiz iborasiga izoh berib o’tishni joiz deb hisoblaymiz. Analiz so’zi (tahlil) yunoncha so’zdan olingan bo’lib, ajratish, bo’linish - ma’nolarini anglatadi. Qadim zamonlardan tortib kishilar dunyoni bilish jarayonida ishlatadigan, o’zaro chambarchas bog’langan tekshirish usullaridan biri sifatid ijtimoiy hayotda keng qo’llab kelgan. Analiz fikran yoki amalda narsa va hodisani tarkibiy bo’laklarga bo’linishdan iboratdir. Inson atrofni o’rab turgan ob’ektiv borliq murakkab va turi bilan birga aniq narsalar, hodisalardan iborat. Ular xilma-xil xususiyat va sifatlarga ega. Shu murakkab, char turli narsa va hodisalarni o’rganish va bilish, ular to’g’risidagi tushunchalarimizni chuq o’zlashtirish uchun shu narsa va hodisalarni tarkibiy qismlarga ajratish lozim.

Musiqa san’atida analiz (tahlil) fani musiqiy asarni ilmiy tadqiqot qilib, uning uslubini shakllantirish, musiqiy tizimi, shuningdek, har bir elementiing rolini va ularning musika mazmuni bilan o’zaro uzviyligini o’rgatadi. Tahlil tadqiqotiing uslubi sifatida butun birlikni bo’laklarga bo’lib, uning tizimidagi elementlarni alohida o’rganib chiqishni asosiy maqsad qilib belgilaydi.

Musiqiy asarlarni tahlil janrida musiqaning turli qirralarini yaxshi bilish kerak bo’ladi. Bu borada ta’lim fani “Musiqa tarixi”, “Garmoniya”, “Polifoniya”, ayniqsa “Musiqa shakli” fanlari bilan juda yaqindan bog’liqdir. Tahlil qilinayotgan asarning janrini, uslubini yaxshi bilish bilan bir qatorda ushbu asarning yaratilish tarixini, kompozitorning shu davrda qanday sharoitda yashaganligini, zamonni shart-sharoitlari qanday ahvolda ekanligini bilish ham muxim ahamiyat kasb etadi.

Musiqiy asarlar fanining murakkabligi uning ikkilamchiligidandir.

Musiqiy asarlar tahlili nafahat turli hildagi qonunlar bilan bog’liq shuningdek, u hissiy, pedagogik masalalarini ham o’z ichiga oladi. Tahlil musiqani chuqur o’rganadim musiqa esa o’z navbatida o’ta murakkab sanat turidir. Shuning uchun ham bu san’at turini turli hildagi mutaxassislar o’rganadi: musiqa san’ati fanining (umumiy qoidalari), hissiy fanining (emotsioial xarakterlari), musiqiy fanining (mavzularning ziddiyatligi), shuning bilan birga musiqa tarixiy faktlar (kuy, ritm, garmoniya, ovozlarning past-balandligini o’zaro bog’liqligi) ob’ekta bo’lib hizmat qiladi.

O'zimizni o'rab turgan atrof muhitni turlicha ko'rishimiz mumkin. Bular turli fanlarda - fan va san'atda birikib ketishi mumkin. Fan dunyoni turli tomonlarini o'rganadi va ularni ilmiy terminlar va formulalar orqali shakllanadi. Agar fan o'zining bilimlarini forsuldalar orqali isbotlab bersa, san'atdagi voqeliklarni badiiy obrazlar orqali tasvirlab beradi.

Badiiy obraz bu – hayotda uchraydigan ma'lum bir kishining hayot faoliyati bilan bog'liq bo'lgan munosabatlar tushuniladi. Musiqaning boshka san'at turlari bilan umumiyligi shundan iboratki musiqa vaqtda yashaydi va asosan tovushlardan iborat bo'ladi. U badiiy obrazni musiqiy ohanglar asosida ifodalaydi. Shulardan kelib chiqib musika san'atini avvalambor vaqt asosida o'lchash bilan o'rganib chiqish maqsadga muvofiq bo'ladi. Buning asosiy sababi musiqa yakunlanguncha vaqt o'tishi va bu davr mobaynida musiqani tushinish mumkin bo'ladi.

Umumiy san'at qonuniyatini o'rganishda, musiqada janr va uslub muhim ahamiyat kasb etadi. Janrda musiqiy tilning asosiy elementlari mavjuddir, Musiqada janr deb uning bir turiga oid bo'lgan umumlashmasiga aytiladi.

Janr so'zi fransuz tilidan tarjima hilganda "ko'rinish", "tur" ma'nolarini bildiradi. Musiqiy janrlar – bu musiqaning turlari, ko'rinishlari bo'lib, turli xildagi funksiyalarni bajaradi.

Uslub tushunchasi musiqaning ma'lum tarixiy ijtimoiy sharoitida vujudga kelib, rivojlanishi bilan bog'liqdir. Har bir davrning o'ziga yarasha mavzulari, musiqiy asarlari yaratiladi va faqat shu davrgagina mansub bo'ladi. Bu borada uslub musiqaning barcha ifoda vositalari bilan juda mustahkam bog'liqlikka egadir. O'tgan asrlarda vujudga kelgan ba'zi bir janrlar, keyingi asrlarda o'zgaradi, yangilanadi va x.k. Uslub nafaqat musiqa bilan bog'liq bo'lgan atama, shu bilan birga bu tushunchani hayotdagi boshqa sozlarda ham ko'rishimiz mumkin va ularni musiqa bilan bevosita bog'lash imkoniga egadirmiz.

Kuy - ohang, ya'ni bir ovoz bilan ifoda etilgan musiqiy fikr musiqaning eng muhim ifoda vositasi hisoblanadi. Kuyda u yoki bu fikrning xarakterli belgilari odatda hammadan ko'ra ravshanroq namoyon bo'ladi. Kuy voqea – xodisalarni musiqiy tovushlar asosida bayon eta oladi.

Ko'proq yoki kamroq darajada tugallikka ega bo'lgan yoki juda bo'lmaganda, uning xarakteriga qiyofasiga ega bo'lgunga qadar rivojlanuvchi musiqiy fikr musiqiy mavzu (tema) dsb ataladi, kuy baland - past tovushlar (intervallar)ning birin-ketin izchil kelishi hamda ritmning o'zaro aloqasidan paydo bo'ladi. Avvalo, bu yerda harakat yo'nalishi muhim ahamiyatga egadir. Deyarli har qanday kuy to'lkimsimondir, ya'ni u yuqori va pastga tomon harakatlarning izchil yo'nalishidan iborat bo'lib, bir-birini to'ldirib, muvozanatga solib turadi. Bunda ancha keng intervallar ko'pincha ancha tor intervallar bilan tez-tez o'rin almashib turadi, bir tomonga yo'naltirilgan mayin harakatdan keyin kuyda qarama - qarshi tomonga sakrash hosil bo'lishi asosida shovqinli bo'lgan ohangli xodisadir va aksincha, sakrash harakati qarama-qarshi tomonga yo'naltirilgan mayin harakatlar bilan to'ldirib boriladi. Ba'zan kuyda sakrashning o'zi qarama-qarshi tomonga yo'naltirilgan sakrash bilan almashinadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

- Qahharov N.V. Vokal asoslari. O'quv qo'llanma. Toshkent. Iqtisod-moliya. 2008. 314 b.
- Umarov M. Estrada va ommaviy tomoshalar tarixi. Darslik. Toshkent. Yangi avlod asri. 2009. 304 b.
- Mirzaeva N.A. Xonandalik uslubiyoti asoslari. Ma'ruzalar matni. Toshkent. 2008. 48 b.
- Omonnulaeva D. Estrada xonandaligi. O'quv qo'llanma. Toshkent. 2007. 110 b.
- Cathrine Sadolin. Complete vocal technique. 2012. www.Completevocalinstitute.com
- American popular music. Larri Star & Christopher Waterman. Oxford Universite Press. Inc. 2007.

O‘ZBEK FOLKLORI, BOLALAR MUSIQA SAN’ATI VA QO‘SHIQ IJROCHILIGINING NAZARIY ASOSLARI

Muallif: Qobilova Dilovar Davron qizi ¹

Affilyatsiya: mustaqil izlanuvchi ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14469438>

ANNOTATSIYA

O‘zbek xalq og‘zaki ijodiy merosi, jahon xalqlari folklor san’atining ajralmas qismi hisoblanadi. Jumladan, o‘zbek bolalar musiqa san’ati, xalq og‘zaki ijodiy merosining tarkibiy qismi sifatida shakllanib, rivojlangan. Xalq og‘zaki ijodida, elimizning uzoq yillik tarixi, orzu-istaklari va donishmandligi aks etadi. Kattalar folkloridagi qo‘shiq, ertak va topishmoq kabilar, topishmoq, tez aytish va sanamachiq kabi ko‘p janrlar, bolalarga moslashtirilgan holda yaratilgan bo‘ladi.

Kalit so‘zlar: Bolalar qo‘shiqchiligi, bolalar musiqasi, musiqa san’ati, cholg‘u ijrochiligi, doston, ertak, topishmoq, tez aytish, og‘zaki ijod, bolalar folklori, mehnat qo‘shiqlari, vatanparvarlik, axloq-odob, insoniylik.

Bolalik, sehrli olam, beg‘ubor onlar, bokira tuyg‘ular va ma’sum chog‘lar, inson kelajagiga zamin yaratuvchi, poydevor qo‘yuvchi davr. Bolalikni yuksak iste’dod egalari uchun ilhom manbaidir. Inson kamolot pallasida ham bolalikdan ruhlanib yashaydi. Har bir ota-ona farzandining go‘daklikdan aqliy va jismoniy jihatdan barkamol bo‘lib voyaga yetishishini istaydi. Go‘daklik chog‘idan alla, ertak va xalq qo‘shiqlarini tinglab, asarlardagi mavjud obraz va timsollar ta’siridan bolada tasavvur, tafakkur va dunyoqarash shakllanadi. Badiiy asar ta’sirida, so‘zga bo‘lgan e’tibor ortib, bola nutqida poetik jihatdan takomilga yetkazishga qiziqish paydo bo‘ladi.

Chunki, bolalar musiqa san’ati va qo‘shiqchiligini rivojlantirishda musiqiy pedagogika alohida ahamiyat kasb etib, avvalo, bolaning ruhiy olami(psixologiyasi)ni tushunish, bola dunyosini chuqur tushunish lozim bo‘ladi. Inson ruhiyatida o‘z-o‘zini anglash davri aynan bolalikda kashf etilishi ham turli xalqlarda turli davrlarda kechdi. Negaki, bolalik insondagi bebaho ichki olam sifatida, beg‘uborligu ajoyibotlari bilan kattalarni o‘ziga rom etuvchi davr ekani, kattalik davri esa, xuddi eng samimiy va bolalarcha beg‘uborlik tark etilgan jarayon sifatida anglay boshlanishi uchun jamiyat ma’naviy ongida yangilanish joiz edi. Har bir mamlakatda bolalar tarbiyasiga oid, ularga bag‘ishlangan yoxud maxsus yaratilgan ijod namunalari u haqdagi istilohlarni ham vujudga keltiradi.

Alisher Navoiyning badiiy ijod, she’riyatga qiziqishi g‘oyat erta, go‘daklikdan uyg‘ongan, otasi G‘iyosidin, tog‘asi Mirsaid- Kobuliy, Muhammad Ali- G‘aribiy o‘z davrining yetuk shoiri edilar. Alisher Navoiylar honadonida Xirotlilik shoirilar tez-tez to‘planishib, mushoira qilishar, adabiyot va san’at haqida suhbatlashar edilar. Ushbu adabiy muhit sabab, unda bolaligidayoq adabiyotga zo‘r havas uyg‘otgan edi. Shu boisdan u, sharq adabiyotini bolalikdan qunt bilan o‘rgandi.

“Alisher Navoiy 10-12 yoshidan she’r yoza boshlagan, tarixchi Xondamir-ning yozishicha, yosh Alisherning iste’dodidan mamnun bo‘lgan mavlono Lutfiy, uning: Orazin yopqoch, ko‘zumdan sochilur har lahza yosh,

Bo‘ylakim, paydo bo‘lur yulduz, nihon bo‘lg‘ach quyosh. Matla’li g‘azalini tinglab: “Agar muyassar bo‘lsa edi, o‘zimning o‘n-o‘n ikki ming forsiy va turkiy baytimni shu g‘azalga almashtirardim...” degan, Alisher Navoiy 15 yoshida shoir sifatida keng tanilgan”. Bu kabi xodisa

nafaqat Alisher Navoiyning hayotida o'chmas iz qoldirgan balki, tarixda bu kabi voqealar ko'plab ro'y bergan edi. Barcha davr, makon va zamonda yosh avlodning dunyoqarashi, tafakkuri, o'y kechinmalari, orzu-istaklari va voqelikka estetik munosabati o'z ifodasini topadi. Ularning aksariyati yozuvchilar (kattalar) tomonidan yaratilsa-da, voqelik bolalar dunyoqarashi nuqtai nazaridan talqin va tadqiq etiladi, bolalar tilidan hikoya qilinib, baholanadi. Rus adabiyotining asoschisi Aleksandr Sergeevich Pushkinda nafis so'z, she'riyatga yuksak mehr-muhabbatning paydo bulishida rus xalq qo'shiqlari hamda ertaklarini yuksak bilimdoni bo'lgan enagasi Arina Rodionovnaning ta'siri ayniqsa, kuchli bo'lgan edi. Rus xalq og'zaki ijodi namunalariga qiziqish natijasida Pushkinning "Pop va uning xizmatkori Balda haqida ertak", "Shoh Sulton haqida ertak", "Baliqchi va baliq haqida ertak" va "Oltin xo'rozcha haqida ertak" singari folklor motivlari bilan sug'orilgan asarlari maydonga keldi va bu asarlar Pushkin ijodidagi xalqchilikning yanada oshishiga sababchi bo'ldi.

Shu sabab, Pushkin ijodida polifonik tasvir usulining shunday yo'llarini topdiki, ular voqelikni keng qamrab olish, muhim hayotiy muammolarni tasvir doirasiga olib kirish, epik va lirik ibtidolarni uzviylashtirish imkonini berdi. Natijada asarda Pushkin yashagan davrning muhim masalalari o'z in'ikosini topdi, o'sha davrda keng tarqalgan kishilar xarakteri tarixiy, ijtimoiy va maishiy sharoit fonida zo'r mahorat bilan tasvir etildi.

Chindan ham bolalarni ustoz darajasida anglamoq-bu, avvalo, ularga yuksak ehtirom ko'rgazmoq, ularning ruhiyatiga hos qiziqish, intilishlari va hodisalarga nisbatan munosabatlarini, quvonch, tashvish hamda iztirob-larini sinchkovlik bilan o'rganmoq, ayni zamonda, shu jarayonni bolalarcha his etish, idrok qilish asosida ular uslubiga muvofiqlashtirish, badiiyat sintezidan o'tkazish bu ijodkorlikdir.

Binobarin, xuddi shu xususiyatlarni o'zida namoyon qila oladigan o'zbek bolalar musiqa san'ati va qo'shiqchiligi XX asrning 60-70-yillarida to'liq shakllanib, umumadabiyotning alohida tarmog'i sifatida maxsus yo'nalish kasb etdi.

Bolalar musiqa san'ati va qo'shiqchiligi har jihatdan badiiy ijod, bolalar adabiyoti bilan bog'liq bo'lib, adabiyot esa tarbiya quroli sifatida kichkintoylarga bilim berish, ya'ni ma'rifiy-tarbiyaviy vazifani ham bajaradi. Bolaning kiziqishlari doirasini kengaytiradi, garchi u "kattalar" – ijod ahli tomonidan yaratilsa-da, bolalar olamini aynan-o'zligicha, faqat bolalargagina xos nuqtai nazardan badiiy tadqiq qiladi. To'g'ri, inson ulg'aygani sari o'z bolaligidan yiroqlashadi, bolalik tabiatidagi xususiyatlarni yo'qota boradi. Biroq, bolalar shoiri bundan mustasno; u inson sifatida har qancha ulg'aymasin, baribir, bolalik tabiatini saqlab qolmog'i, uni tobora teranlashtirmog'i, bolalarcha sinchkov va qiziqsinuvchi bo'lib, ular ko'ngliga yo'l topmog'i, ruhiy dunyosiga kira bilmog'i shart.

Shu sababli, o'zbek folklorshunosligining asoschisi Hodi Zarifovdan nima uchun bolalar folklorini tadqiq etmasligi sababini so'rab, qiziqishganda "Bolalar folklorini tadqiq etish uchun bolalarni sevishtirish o'zi kamlik qiladi. Bolalarning turfa rang va beg'ubor olami, bolalarga xos soda, ammo nozik tuyg'uni sezmay turib, ijod qilmayman" –deya javob bergan ekan.

Bolalar musiqa san'ati va qo'shiqchiligi sohasida ijod qiluvchi pedagog avvalo, asar syujetning qiziqarliligi bolaga haqiqatan zavq bag'ishlaydi. Biroq, zamondosh kichkintoylar uchun buning o'zi yetarli emas. Shiddat bilan rivojlanayotgan zamon aravasida ketayotgan yosh avlod uchun o'tkir mazmun va g'oya ham zarur. Tasavvurga boy, teran ruhiy holat va falsafiylik, musiqa san'ati va qo'shiqchilikka qiziqqan yoshlar idrokini boyitishga xizmat qiladi.

Bolalarga musiqiy bilimlarni o'qitish, o'zlashtirish uchun mukammal o'ylangan va tizimli tarzda o'rgatilishi muhim ahamiyatga ega. O'zlash-tirilishi lozim bo'lgan bilim, musiqa savodi soddadan murakkabga qarab yo'naltirilgan bo'lishi, bilimlar aniq tizimga solingan bo'lmog'i kerak. Yangi o'zlashtirilgan tushuncha va bilimlar asta-sekin kengaytirilib, chuqurlashtirib boriladi. Chunki, musiqiy bilimlarni o'zlashtirish bolalarda nafaqat ijodiy ko'nikma, malaka balki, o'zlariga ishonch paydo qiladi. Bolaning ruhini ko'tarib, musiqaga bo'lgan qiziqishlarini orttiradi. Musiqani idrok etish murg'ak qalb

egasini hayotiy bo'lgani qiziqishini ortirib, tajribasini boyitadi, real voqealarni badiiy his etib, bilish, fikrlash qobiliyatini o'stiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

O'zbekiston Respublikasi oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining o'rta maxsus kasb-hunar ta'limi markazi faoliyatini takomillashtirish to'g'risida" 2018 yil 3-fevralidagi PQ 3504- sonli qaror. Lex.uz

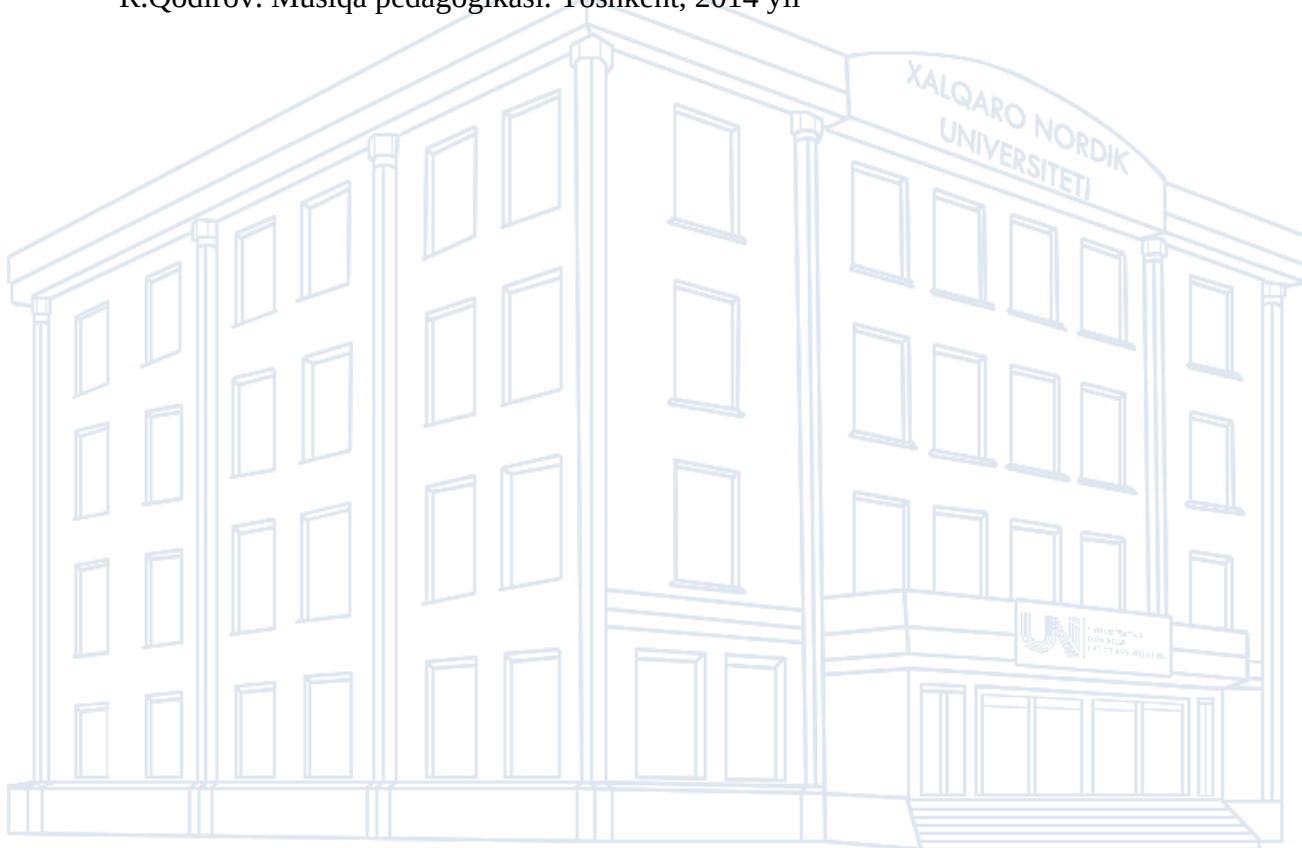
O'zbekiston Respublikasining Prezidentining qarori 02.02.2022 yildagi PQ-112-son. (Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 03.02.2022y. 07/22/0099-son).

A.Lutfullayev. Chang va fortepiano uchun asarlar to'plami. O'zbekiston Davlat Konservatoriyasi.

A.Lutfullayev. O'zbekiston musiqa san'ati ustalari Axmadjon Odilov ijodkorlik va ichrochilik bisotidan. O'zbekiston Davlat Konservatoriyasi.

A.I.Petrosians. O'zbek xalq cholg'ulari. Toshkent, 2000 yil.

R.Qodirov. Musiqa pedagogikasi. Toshkent, 2014 yil

INTERPRETATSIYA – MUSIQA ASARNI QAYTA YARATISH

Muallif: M. M. Karimova ¹

Affilyatsiya: Andijon davlat pedagogika institute, Tasviriyy san’a va Musiqa ta’limi kafedrası dotsenti ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14469520>

ANNOTATSIYA

Maqolada “interpretatsiya” tushuncha mazmun-mohiyati ochib berilishi bilan birga o‘zbek xalq cholg‘u asboblari uchun asarlarni Interpretatsiya-talqin qilishning o‘ziga xos xususiyatlari, talabalarning barqaror Interpretatsiya-talqin qilish ko‘nikmalarini shakllantirish bosqichlari ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: interpretatsiya, postulat, gipostaz, agogika, kompozitsion, ekspressiv, dekodlash, temperatsiya, tirnoqlar.

Ma’lumki, “Interpretatsiya-talqin” tushunchasi san’atning barcha turlari, shu jumladan musiqa uchun ustuvor yo‘nalishlardan biridir. Ijodning har bir sohasida o‘ziga xos xususiyatlarga va semantik tarkibga ega ekanligini tan olish mumkin emas. Paradoksal ravishda, ilmiy foydalanishda, “Interpretatsiya-talqin” atamasining keng qo‘llanilishiga qaramay, uning oshkor etilishi maxsus nazariy asosga ega emas edi, garchi ba’zi fikrlar:

“Davlatning kuchi to‘g‘ridan-to‘g‘ri unda qanday musiqa yangrashiga bog‘liq” (Aflotun [3]).

“Iste’dodlarni yaratish mumkin emas, lekin madaniyatni yaratish mumkin, ya’ni ular o‘sadigan va gullab-yashnaydigan tuproq” (G. Neygauz) [2].

“Milliy va jahon madaniyatining eng yaxshi namunalarini keng targ‘ib qilish va ommalashtirish yosh avlod va yoshlarning ma’naviy tarbiyasiga asos bo‘lishi kerak” (Sh.M.Mirziyayev) [1].

O‘zbekiston xalqi turli mamlakatlar va Millatlar madaniyati, turli davr va uslublarni o‘rganish uchun ochiq. Bu uning ma’naviy kuchi va bitmas-tuganmas boyligi, taraqqiyot manbai va tarixiy o‘ziga xosligidir.

Misollar sifatida biz ma’lumotnomalardan bir nechta iqtiboslarni keltiramiz. Shunday qilib, "Chet el atamaları lug‘atida [4] biz o‘qiymiz: “Interpretatsiya-talqin” lotincha interhretatio – vositachilik, talqin qilish, biror narsaning ma’nosi, ma’nosini tushuntirish”; T. Krutyaeva, N. Molokova, A. Stupel [5] tomonidan yozilgan “xorijiy musiqiy atamalar lug‘ati”da juda qisqacha tushuntirish berilgan; “Interpretatsiya – talqin”. Musiqaga nisbatan aniq ta’rif o‘zbek musiqashunos I. Akbarovning “Musiqa lug‘ati” [6]: interpretatsion tushuntirish, talqinlash, musiqa asarining ijodiy ijro etilishdagi talqin. O‘zbek tiliga tarjima qilinganda bu: “talqin – ijro etilayotgan musiqiy asarni tushuntirish, talqin qilish, ijodiy talqin qilish”. Nihoyat, “Musiqa ensiklopediyasi” da [7] biz bunday batafsil tavsifni topamiz: “Interpretatsiya – musiqiy asarni ijro etish jarayonida badiiy talqin qilish, ijro san’atining ifodali va texnik vositalari bilan musiqaning mafkuraviy – ma’juziy mazmunini ochib berish”. Ko‘rinib turibdiki, berilgan tushuntirishlar umumiy fikrga ega bo‘lsa-da, to‘liq javob bermaydi. Shunga qaramay, ularni tizimlashtirishga urinishda ba’zi umumiy jihatlar e’tiborga olinadi, ya’ni:

- Interpretatsiya – bu g‘oyaviy-majuziy mazmun, asarning maqsadini tushuntirish;
- Bu ijro etish, ijro etish jarayonida tug‘iladi;
- Badiiy tushunish omili uning uchun majburiydir.

Ushbu postulatlar har biri mustaqil mantiqiy fikrlash zanjiriga aylantirilishi mumkin. Shuni esda tutish kerakki, musiqa san'ati kontekstida Interpretatsiya – talqin qilish, masalan, aytib o'tilgan omillarga qo'shimcha ravishda, uchta mustaqil gipostaz mavjudligini anglatadi: bastakor – ijrochi – tinglovchi, ularning har biri, o'z navbatida, u yoki bu darajada Interpretatsiya-talqin qilish sifatida ishlaydi. Darhaqiqat, agar bastakor atrofda voqelikni boshqarishni musiqiy notada belgilangan tovushlar orqali Interpretatsiya-talqin qilsa, u holda ijrochi o'z Interpretatsiya-talqinini, o'qilgan matnni musiqiy obrazlar va ovoz yoki asbobda takrorlangan hissiy qator shaklida Interpretatsiya-talqin qilishni taklif qiladi, shundan so'ng tomoshabinlar (har biri alohida) eshitganlarini tushunadi, sharhlaydi va o'z munosabatini bildiradi (qabul qilish yoki rad etish) sodir bo'layotgan narsalarga. Boshqacha qilib aytganda, ushbu jarayon ishtirokchilarining har birining mavjudligi o'zaro bog'liqdir.

Biz tanlagan mavzu kontekstida biz sharhlash masalasining amaliy tomoniga e'tibor qaratishni taklif qilamiz, ya'ni:

* o'quv jarayonida Interpretatsiya-talqinni yaratish harakati bormi?

* talabalarning barqaror Interpretatsiya-talqin qilish ko'nikmalarini shakllantirish bosqichlari qanday?

* o'zbek xalq cholg'u asboblari uchun asarlarni Interpretatsiya-talqin qilishning o'ziga xos xususiyatlari nimada?

Birinchidan, biz ta'kidlaymizki, o'quv jarayonida oliy musiqiy ta'lim tizimi, boshqa har qanday ijro faoliyatida (konsert, uy musiqasi) bo'lgani kabi, albatta, to'liq Interpretatsiya-talqinni yaratish mumkin. Biroq, muayyan shartlarga rioya qilish kerak. Ular orasida talabalarga boshlang'ich musiqiy materialni o'qish bo'yicha kasbiy ko'nikmalarni o'rgatish, ijro etishning yuqori texnik darajasiga erishish (asbob, ovozga ega bo'lish), keng badiiy dunyoqarash va estetik didni tarbiyalash. Aftidan, talaba ushbu fazilatlarni topishi va tarbiyalashi o'qituvchi va talaba o'rtasidagi mashg'ulotlarning eng yuqori maqsadiga ega. Shuni ham ta'kidlaymizki, sanab o'tilgan talablar o'zbek xalq cholg'u asboblari o'qitish uchun ayniqsa dolzarbdir, chunki boshqa mutaxassisliklar (masalan, Yevropa yo'nalishi) bo'yicha dastlabki asosiy tayyorgarlik allaqachon mavjuddir.

“O'zbek xalq cholg'u asboblari” mutaxassisligi bo'yicha sinfda o'qitish jarayoniga shakllantirilgan vazifalarni loyihalashtirishga harakat qilaylik. Bizning sa'y-harakatlarimiz unchalik qiyin bo'lmaydi, chunki Andijon davlat pedagogika instituti Musiqa ta'limi yo'nalishi professor-o'qituvchilari tomonidan yaratilgan uslubiy adabiyotlarda aniq yoritish va ishlanmalar olingan. Shunday qilib, bakalavriat talabalari asosiy ma'lumot nuqtasi bo'lib xizmat qiladi va o'qitish bosqichlari quyidagi havolalar shaklida tavsiflanishi mumkin:

1-bosqich. Temp ko'rsatkichlari, dinamik ko'rsatkichlar, ritmik tashkil etish, barmoqlar, agogika va boshqa xususiyatlar kabi tafsilotlarga e'tibor berib, talabani musiqiy matnni to'g'ri o'rganishga va ko'paytirishga o'rgatish;

2-bosqich. Ijro etishning texnik erkinligini o'zlashtirish, ansamblida muvozanatga erishish, sherikni (konsertmeyster)ni eshitish va o'zingizni tinglash qobiliyati;

3-bosqich. Asarning shakllantiruvchi va kompozitsion qonuniyatlarini tushunish;

4-bosqich. Asarning badiiy niyatini yaxlit organizm sifatida tushunish;

5-bosqich. Shaxsiy Interpretatsiya-talqinni, uning ijro uslubini izlash.

Talabani tayyorgarlik darajasiga, uning asosiy bilimlari darajasiga, iqtidor darajasiga qarab, o'qituvchi vazifalarni bajarish uchun turli vaqt ajratishga majbur bo'lishi aniq. Shuning uchun murabbiy har bir talaba uchun individual ish rejasini ishlab chiqadi. Va agar ba'zi talabalar uchun va ular, qoida tariqasida, ko'pchilikni tashkil qilsalar, mashg'ulotlar faqat "asoslarni" o'zlashtirish bilan cheklanadi, boshqalari uchun va bu ayniqsa iqtidorli yosh musiqachilarning oz sonli guruhi, ijodiy bosqichga o'tish (4 va 5-bosqichlar) juda tez sodir bo'ladi va “o'qituvchi-talaba” (“Ustoz-shogird”) izlashga imkon beradi, yaratish, xayol qilish, yangicha tushunish uchun samaralidir. Boshqacha qilib

aytganda, agar birinchi holda talabalarning ijrosi odatda "vakolatli, barkamol, porlashsiz, ammo sezilarli noto'g'ri hisob-kitoblarsiz" deb ta'riflansa, ikkinchi holda, ijro yanada yorqinroq bo'ladi va o'ziga xos, qiziqish bilan.

Asarlarni o'qitishning dastlabki uch bosqichi (matn, texnik, kompozitsion) darajasida takrorlash umuman yaxshi natijalarni namoyish etadi, ammo bu holda Interpretatsiya-talqin haqida gapirishning hojati yo'q, chunki bu faqat uning boshlanishidir. Ushbu bosqichda bo'lgan talaba hali mustaqillikni namoyon eta olmasligini hisobga olib, Musiqa ta'limi kafedrasida o'qituvchilari tomonidan yaratilgan o'quv-uslubiy adabiyotlarning asosiy qismi. Unga u yoki bu texnikani o'zlashtirishga, texnik ko'nikmalarni mustahkamlashga va mos yozuvlar talablariga yaqinlashishga yordam beradi. Xususan, masalan, professorlar Ashurov Ma'rufjon, Ergashev Murodjon, dotsentlar Botirova Xilolaxon, Ziyovutdinova Zulfiyaxon, Raimova Dilfuzaxon va o'qituvchi Bozorov Mirzoxidlar tomonidan yaratilgan ushbu adabiyot toifasiga tegishli o'yin maktablari, o'quv qo'llanmalari, uslubiy tavsiyalar fundamental tushunchalar va bilimlarni o'zlashtirish uchun namuna sifatida keltirilishi mumkin.

O'qitishning keyingi bosqichi – bu ma'lum bir ijro erkinligini bosqichma-bosqich egallash, o'z-o'zidan paydo bo'lgan musiqiylik va texnik jihozlarni namoyish etishga urinish. Ba'zi mualliflar tomonidan tayyorlangan yosh musiqachining texnik apparatini mustahkamlash uchun mo'ljallangan tarozilar, etyudlar va mashqlar talabalarga ushbu sohada ilgarilashga va hatto konsert sahnasida muvaffaqiyatli ishtirok etishga yordam beradi. Biroq, ushbu fazilatlarining mavjudligini Interpretatsiya-talqinning mavjudligi omillari deb hisoblash hali ham mumkin emas, chunki bu erda ijro etishning badiiy tomoni fonda qoladi. Interpretatsiya-talqin qilish yondashuviga yanada "o'tish" uchun keyingi bosqichga o'tish talab etiladi. Uning tarkibiy qismlari bir vaqtning o'zida bilimlarning tarixiy va nazariy ufqlarini kengaytirish, bir tomondan umumiy madaniyat ufqlari chegaralarini kengaytirish va tafsilotlar bo'yicha ehtiyotkorlik bilan ishlash: tovush, intonatsiya, iboralar, pedal, asbobga teginish uslubi va boshqalar. Aynan shu bosqichdan boshlab, aslida, Interpretatsiya-talqinni izlash ustida ish boshlanadi-san'atning buyuk siri, unda yagonadir, chunki har bir yangi asar o'z ish uslubini, badiiy va ekspressiv vositalarning boshqa tanlovini va Interpretatsiya-talqinning boshqa uslubini belgilaydi.

Shunga qaramay, professor-o'qituvchilarning yangi avlodining o'quv-uslubiy adabiyotlari asar ustida ishlashda kompleks yondashuvi (asarni Interpretatsiya-talqin qilish bilan bog'liq deyarli barcha masalalar, ya'ni muallif haqida tarixiy ma'lumot, terminologiyani dekodlash, shakl, badiiy xususiyatlar va boshqalar haqidagi nazariy bilimlar bo'yicha ma'lumotlarni o'z ichiga olgani)ga asoslanganligini tan olish kerak. Adabiyotlar to'g'ri yo'nalishdagi harakatning muhim bosqichlarini taklif qiladi, yosh musiqachida asar ustida mustaqil ishlash ko'nikmalari, uslub hissi va ijro etishning badiiy ishonchligi kabi fazilatlarini tarbiyalashga yordam beradi. Albatta, bu kasbiy ko'nikmalarning barchasi tajribali yosh musiqachiga keladi va mashaqqatli mehnatni talab qiladi.

Binobarin, badiiy mazmunli Interpretatsiya-talqinni yaratish uchun bilim va ko'nikmalarning butun arsenali talab qilinadi, ularning eng muhimi o'z ustida tinimsiz ishlash, tezkor natijalar bilan tinchlanmaslik, yuqori darajada eshitish tajribasiga ega bo'lish, individual badiiy didni shakllantirishdir. Asosiy ijro mahorati, iste'dodni tan olish va ochib berishning samarali usuli, uni g'ayrat, ijodiy misol va boshqa qobiliyatlar bilan yuqtirish, ko'p jihatdan talabaning o'zini takomillashtirishga faol intilishi, uning ishlashi va fidoyiligi sharti bilan o'quv muvaffaqiyatini ta'minlashga qodir. Boshqacha qilib aytganda, talaba va ustozning bir – biriga qarshi o'zaro harakati, o'qituvchining tajribasiga hamkorlik va ishonch, talabaning fikrlash mustaqilligi ko'nikmalarini shakllantirish, oxir-oqibat, xar tomonlama rivojlangan musiqachini tarbiyalashga imkon beradi.

Yana bir muhim masala – o'zbek xalq cholg'u asboblari uchun asarlarni Interpretatsiya-talqin qilishning o'ziga xos xususiyati: o'ziga xoslik bormi?, uning chipi nima?.

Xalq cholg'u asboblari uchun ijro etishning ushbu jihatlari tushunib, shuni esda tutish kerakki, tarixiy jihatdan o'zbek xalq cholg'u asboblari uchun asarlar repertuarida bir nechta qatlamlar mavjud.

Bular, boshqa asboblarda uchun yozilgan jahon klassikasi, ko'pincha Yevropa yo'nalishi, XX – XXI asrlarda yozilgan O'zbekiston va boshqa milliy respublikalar va mamlakatlar bastakorlarining asl asarlari, o'zbek xalq musiqasi og'zaki an'ana. Bu erda Interpretatsiya-talqin bilan bog'liq masalalar maxsus tushuntirishlarni, asosiy manbani Interpretatsiya-talqin qilishda yondashuvning nozik tomonlarini, milliy rangning o'ziga xos xususiyatlarini anglashni talab qiladi. Darhaqiqat, Interpretatsiya-talqinning yangi instrumental versiyasini yaratishda asl tovushni e'tiborsiz qoldirib bo'lmaydi, shuni tushunish kerakki, o'zbek xalq cholg'u asboblari uchun tarjimada jahon musiqiy mumtoz madaniyati qatlami ma'naviy boyitish va tarbiyaviy-ma'rifiy vazifalarni bajaradigan ijodiy jarayondir. Bu o'zbek milliy auditoriyasini milliy cholg'u asboblari va milliy tafakkur orqali dunyo xalqlarining musiqasiga jalb etishning muhim omilidir. Boshqa tomondan, e'tibor uchun bir xil darajada muhim jihat – bu o'zbek musiqasining og'zaki an'analarni zamonaviy o'zbek cholg'ularida temperatsiyali tizim bilan ijro etish, bu boshqa mamlakatlar tinglovchilariga o'zbek musiqalarining go'zalligi va o'ziga xosligini Evropa qulog'iga tanish bo'lgan temperatsiyali tizim orqali tushunishga imkon beradi. Tarix shuni isbotladiki, ushbu yo'nalishdagi tajribalar allaqachon o'zaro ta'sir va o'zaro yordamining ajoyib natijalarini bergan.

Interpretatsiya-talqinning o'ziga xos xususiyatlariga kelsak, yosh musiqachilarga tegishli rangni yaratish, talqinning “haqiqiyliigi” ga erishish, milliy musiqaga xos bo'lgan intonatsiya, ovoz chiqarish xususiyatlarini hisobga olish va ijro etishni milliy uslubga yaqinlashtirish tavsiya etiladi. Ushbu muammolarni ustoz – o'qituvchi bilan bevosita aloqada bo'lish, shuningdek, milliy madaniyat an'analarga faol kirib borish va jahon musiqa tsivilizatsiyasi tomonidan to'plangan tarixiy tajribani o'rganish orqali hal qilish mumkin. O'quvchilarda Interpretatsiya-talqin qilish ko'nikmalarini tarbiyalashning muhim bo'lgan usullaridan biri o'quv adabiyotining tubdan yangi dizaynida, xususan, matnga rasm, grafik, vizual va she'riy qatorlar, Diskografiya va boshqa vositalarni kiritishda ko'rinadi. Andijon davlat pedagogika instituti “Musika ta'limi” kafedrasining tajribasi uning istiqboli va imkoniyatining yorqin dalilidir.

Xulosa qilib aytganda, men sizning e'tiboringizni bir nechta tirnoqlarga qaratmoqchiman, bu bizning fikrimizcha, bizning nutqimizda ko'tarilgan asosiy muammolarning mohiyatini tushunish uchun o'ziga xos kalit bo'lib xizmat qilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Mirziyoyev Sh.M. “Sessiyadagi so'zi”.

Нейгауз Г. Г. «Об искусстве фортепианной игры. Записки педагога». Первое издание — М. 1959 год.

Платон или Афлотун “Полное собрание сочинений в одном томе”

[A complete collection of works in one volume]. Москва, “Альфа-книга”, 2016.

«Словарь иностранных терминов. М., 1988.

Крутыеа Т., Н.Молокова, А.Ступель «Словарь иностранных музыкальных терминов». Л., 1974.

Акбаров И. «Музыка луғати». Тошкент, 1987.

«Музыкальная энциклопедия». т.2. М., 1974.

DUTOR CHOLG’USI IJROCHISINING KASBIY FAZILATLARINI TAKOMILLASHTIRISH MUAMMOLARI

Muallif: Mavjuda Nazarova ¹

Affilyatsiya: Xalqaro Nordik universiteti “Musika ta’limi va san’at” magistratura mutaxassisligi magistranti ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14469585>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada o‘zbek xalqining dutor cholg‘usi ijrochilarining kasbiy fazilarlarini takomillashtirishning ilmiy nazariy jihatlarini hususida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: dutor, cholg‘u, ijrochi, fazilat, kasbiy, muammo, takomillashtirish, tamoyil, pedagogika, musiqa ta’limi.

Bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining dutorda cholg‘u ijrochiligini takomillashtirish musiqa pedagogikasi fanining barcha sohalar uchun musiqa va san’at ta’limi uchun ham alohida ahamiyatga ega. Cholg‘u ijrochisining dunyoqarashi, kasbiy va pedagogik g‘oyalari va tamoyillari uning yetakchiligini belgilaydi. Bo‘lajak o‘qituvchi – shaxsining dunyoqarash ongining yadrosi bag‘rikenglik bo‘lishi kerak, bu musiqa o‘qituvchisi va talaba o‘rtasida o‘zaro tushunishni o‘rnatish uchun zarur shart sifatida qaraladi.

“Bag‘rikenglik – o‘qituvchining har kimga nisbatan bag‘rikengligini ifoda etuvchi tuyg‘u. Bu tuyg‘u “boshqasi” tomonidan “boshqacha” namoyon bo‘lishi va birinchi navbatda uning dunyoqarashi, e‘tiqodi, yo‘nalishini belgilab berishi mumkin. Musiqaning axloqiy funksiyasi dunyoqarash bilan chambarchas bog‘liq. An‘anaviy nuqtai nazardan musiqa, milliy cholg‘u, milliy cholg‘uda ijrochilik, uning qadriyatlarini insonga ta’sir qiladi, uni axloqiy jihatdan tarbiyalaydi. Musiqaga xos bo‘lgan “infeksiya va taklif” mexanizmlari tufayli, musiqa haqiqatan ham odamga, uning ma’naviy dunyosiga bevosita ta’sir qiladi, to‘g‘ridan-to‘g‘ri tarbiyaviy ta’siri ham bo‘lishim mumkin. Dutor milliy cholg‘usida ijro etilgan kuy, ohang yoki musiqa insoning axloqiy fazilatlarini inson qalbiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri o‘tkaza olishi ham mumkin. Bunda talabalar shu mavzudagi asarlarni ko‘proq o‘rganishlari, ijro etishlari va o‘z ustilarida muntazam ishlashlarini talab etadi. Qachonki, toza, sifatli, yoqimli ijro odamlarni axloqiy jihatdan yaxshiroq qilishga undaydi. Qachonki, u milliy ohang koloritlari bilan sug‘orilgan bo‘lsa. Ularni madaniy ongi va tafakkurini rivojlantiradi, madaniylashtirishga ko‘maklashadi, inson hissiy moyillikdan ko‘ra aql kuchi bilan ko‘proq boshqariladi, yovuzlikka qarshi kurashda uning aqliy kuchlari jahldor bo‘ladi va shu bilan u o‘zini bizdan yashiringan eng yuqori maqsadga erishishga undaydi.

Dutor cholg‘u ijrochiligining axloqiy funksiyasi yonida (“kasbiy” va estetik “go‘zallik” qiymati turadi. Estetik va axloqiy nisbatlarga qarashda ikkita tendensiya ma’lum. Birinchisi, qadimgi falsafadan kelib chiqqan holda, go‘zal va axloqiy birlikni, musiqa va san’atning axloqiy ta’sir qilish majburiyatlarini talab qildi. Ikkinchisi, XIX-XX-asrlar san’atiga xos bo‘lib, endi bu tushunchalar ba’zan ularni qarama-qarshi qo‘yadi va chiroyli tashqi shakl shafqatsiz ichki mohiyatni o‘z ichiga olishi mumkin.

Dutor cholg‘usi vositasida ijrochilik an‘analarini rivojlantirishda musiqaning estetik vazifasi uyg‘unlik, uchta qiymat tomonining: mazmun, shakl, ifoda vositalarining birligini kuzatish mumkin. Ijrochining musiqiy-majoziy aks ettirishining mohiyati va o‘ziga xos xususiyatlarini eng yetarli darajada bilish faqat musiqiy estetika bilan ta’minlanishi mumkin.

Musiqaning boshqa muhim funksiyalari qatorida san'atning asosiy qiymati go'zallik haqida o'ylashda bo'lgani uchun, bu yerdan tarbiyada musiqiy va estetik zavq vazifasini e'tiborsiz qoldirmaslik kerak. Shuning uchun musiqiy san'atni insonning ijtimoiy-ma'naviy voqelikni yaxlit (hissiy – intellektual) bilishi deb ta'riflash mumkin. XX asr ta'lim integratsiyasini rivojlantirish jarayoni, bizning nuqtai nazarimizdan, ikkita vektorga yo'naltirilgan: vertikal va gorizontal. Bunday tizim tarkibiy qismlari o'rtasida bog'lovchi funktsiyani bajaradi va shu bilan uning butunligi, barqarorligini, uning tizimli va dinamikasini aniqlaydi, vertikal vektorni anglatadi. Musiqa pedagogika ta'limining yagona tizimida o'quv jarayoni va uning natijalarini ta'minlaydigan muhim tizimlashtiruvchi omil uning uzluksizligidir. Uzluksiz ta'lim tizimini rivojlantirish tajribasi va istiqbollarini ko'rib chiqishga bag'ishlangan mintaqaviy ta'lim siyosatini amalga oshirish jarayonida ta'limning haqiqiy uzluksizligi va uzluksizligini ta'minlaydigan bir qator yo'nalishlar ishlab chiqilganligi aytilgan. Mazkur ta'limning barcha darajalari mavjudligini va fuqarolarning ularni olish huquqining amalda tengligini ta'minlash, "maktabdan tashqari ta'lim" muammosini bartaraf etish, ta'lim muassasalarining yangi tashkiliy shakllarini yaratish, ko'p bosqichli ta'lim tuzilmalarini birlashtirish, ta'lim dasturlarining uzluksizligi va izchilligi, mutaxassislarni ko'p bosqichli tayyorlash va boshqalarni nazarda tutadi.

Musiqiy ta'lim tizimining bugungi kundagi holati va rivojlanish yo'nalishini tahlil qilish bo'lajak musiqa o'qituvchilarini o'qitish va tarbiyalashda bir qator muammolarni hal etishni shakllantirishning dolzarbligini ko'rsatadi. Uni hal qilishning ustuvor yo'nalishlaridan biri – uzluksiz ta'limning me'yoriy-huquqiy asoslari va ilmiy-uslubiy bazasini mustahkamlash, cholg'u ijrochiligi ta'limi sohasidagi idoralararo muvofiqlashtirishni mustahkamlash, ta'lim faoliyatini samarali monitoring qilish, ushbu masala bo'yicha loyihalar va tadqiqotlarni qo'llab-quvvatlashdir. Ya'ni, uzluksiz ta'lim jarayonida yaxlitlik muammolarini hal qilishga qaratilgan tizimni shakllantiruvchi omillardir.

Uzluksiz ta'lim o'quv jarayonining bir tarkibiy qismidan boshqasiga bog'liqligidir. Uzluksizlik, ko'rib chiqilayotgan komponentlar o'rtasidagi o'zaro ta'sir har ikki tomonga yo'naltirilgan universal aloqa shaklidir. Ta'lim tizimining turli bosqichlari o'rtasidagi munosabatini ta'minlovchi omil sifatida uzluksizlik nuqtai nazarni ko'zdan qochirmaslik kerak. Cholg'u ijrochiligida albatta uzluksizlik jarayoni bo'lishi shart.

Bo'lajak musiqa o'qituvchisining bosqichma-bosqich o'quv dasturlarini o'zlashtirishdagi tayyorgarligi bosqichlari o'rtasidagi bog'liqlikni ta'minlaydigan asos sifatida talqin etiladi. Oliy ta'lim muassasalari musiqa ta'limi yo'nalishida dutor cholg'u ijrochiligida kasbiy bilim va ko'nikmalarga asoslanib, ushbu bilim va ko'nikmalarni amaliy faoliyatda yanada takomillashtirish uchun asos yaratadi. Shuning uchun uzluksizlik pedagogik jarayonning uzluksizligi va yaxlitligini ta'minlash zarurati o'rtasidagi ziddiyatni bartaraf etishga qaratilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Panjiyev Q.B. O'zbek xalq musiqa ijodi. O'quv qo'llanma. T.: 2022, 274 B.

Isayeva N. "Cholg'u ijrochiligi"(Dutor). O'quv qo'llanma. Toshkent 2023. 140 b.

AFG‘ON RUBOBI VOSITASIDA BO‘LAJAK MUSIQA O‘QITUVCHILARINING IJROCHILIK KOMPETENSIYASINI MODELLASHTIRISH

Muallif: Ro‘zimurodov Ilyos Azamat o‘g‘li ¹

Affilyatsiya: Xalqaro Nordik universiteti “Musika ta’limi” katta o‘qituvchisi ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14469679>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolda afg‘on rubobi vositasida bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarining ijrochilik kompetensiyasini takomillashtirish jarayonini modellashtirish mexanizmlari bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: afg‘on rubob, model, modellashtirish, ijrochilik, konsepsiya, tadqiqot, o‘qituvchi, bo‘lajak musiqa o‘qituvchisi.

Afg‘on rubobi vositasida bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarining ijrochilik kompetensiyasini takomillashtirish modelini ishlab chiqish jarayonida nazariy bilimning asosiy kategoriyalaridan biri va jarayon hamda hodisalarni bilvosita o‘rganish usuli modellashtirish bo‘lib, unda nazariy darajada har xil turdagi ramziy, mavhum modellar, belgilangan mezon va darajalarda ularni tahliliy natijalari asosida ko‘rib chiqildi [5].

Tadqiqot ishida modellashtirish odatda tizimli tadqiqot usuli sifatida qaraldi va uning natijasida yaratilgan model ta’limni boshqarish maqsadlarini hal qilishga xizmat qildi.

Lotincha toeNish so‘zi o‘lchov, tasvir, usul va boshqalarni anglatadi. Olimlarning fikriga ko‘ra, model - bu maqsadning timsoli va amalga oshirilishi, model ob‘ektlar haqida yangi ma’lumotlar berishga qodir, model bilimga erishib bo‘lmaydigan munosabatlarni boshqa usullar bilan aniqlash va o‘rganish imkonini beradi, model o‘rganish ob‘ektlarining umumlashtirilgan tavsifi, maqsadli amalga oshirish uchun standart sifatida ishlaydi [4].

Xorijiy olimlardan V.A. Stoff modelning quyidagi xususiyatlarini ajratib ko‘rsatadi. Ya’ni: u aqliy ifodalangan yoki moddiy jihatdan amalga oshiriladigan tizimdir; u o‘rganilayotgan ob‘ektni takrorlaydi yoki ko‘rsatadi; ob‘ektlarni almashtirishga qodir; uni o‘rganish ob‘ekt haqida yangi ma’lumotlarni beradi [3]. MDH davlatlari olimlaridan A.I. Uyomov modelning quyidagi umumlashgan tavsiflarini beradi: model yakka holda mavjud bo‘lolmaydi, chunki, u doimo bilish jarayonida o‘rnini bosadigan moddiy yoki ideal asl tizim bilan bog‘lanadi; model nafaqat asl nusxaga o‘xshash, balki undan farqli bo‘lishi kerak va model asl nusxaning undan foydalanuvchi uchun muhim bo‘lgan xususiyatlari va munosabatlarini aks ettiradi; model, albatta, maqsadga ega [1].

Odatda gumanitar fanlarda ko‘pincha mazmunli modellar qo‘llaniladi. Biz modelning o‘ziga xos xususiyatlariga ega bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining afg‘on rubobida cholg‘u ijro etish kompetensiyasini takomillashtirishning mazmunli modelini ishlab chiqishga harakat qilib ko‘rdik [3]. Bunday jarayonda ijtimoiy gumanitar fanlar sohasida ijtimoiy-pedagogik modellashtirish texnologiyasidan foydalanish mumkinligini qayd etamiz. Ijtimoiy-pedagogik modellashtirishda o‘rganilayotgan va o‘zgartirilgan ob‘ekt uch o‘zgarish bosqichidan o‘tadi.

Modelni takomillashtirish bosqichi, biz tomonimizdan olib borilgan tadqiqot natijalariga ko‘ra, modelni o‘zgartirish amalga oshiriladigan asosiy xususiyatlar yoki jarayonlar, tuzilma yoki funksiyalarni tanlash bilan bog‘liq. Shu bilan birga, ijtimoiy-pedagogik ob‘ektning eng muhim belgilari va

xususiyatlarini tanladi. Bu esa, go'yo boshqalar tadqiqotchining ko'rish maydonidan tashqarida bo'lib tuyuladigan holatlarga mos keldi.

Afg'on rubobi vositasida bo'lajak musiqa o'qituvchilarining ijrochilik kompetensiyasini takomillashtirish modelni yaratish bosqichi ijtimoiy-pedagogik modelning tanlangan xususiyatlarini aniq, tanlangan, qat'iy ijtimoiy-pedagogik sharoitlarga nisbatan o'zgartirishni o'z ichiga oladi. Tadqiqot jarayonida turli xil sharoitlarni saralab, uning modelda sodir bo'lgan o'zgarishlarni o'rgandik va ayrim tuzatishlar qilish lozimligini aniqlashga muvofiq bo'ldik; ijtimoiy-pedagogik sharoitlar va natijalar munosabatini ochib beradi; natijalar va modelga ta'sir qilish usullari o'rtasidagi eng maqbul munosabatni belgilaydi. Bu yerda olingan natijalarning eng maqbul variantlarini tanlash amalga oshiriladi.

Uchinchi bosqich - ijtimoiy-pedagogik modelning olingan natijalarini ob'ektga o'tkazish. Model asosida ishlab chiqilgan ushbu ob'ektning o'zgartirish bo'yicha tavsiyalar to'plami amalga ijtimoiy-pedagogik amaliyot ob'ektiga nisbatan amalga oshiriladi. Bu, albatta, modelni takomillashtirishda birinchi bosqichda tuzilgan soddalashtirishlarni hisobga oladi. Afg'on rubobi vositasida bo'lajak musiqa o'qituvchilarining ijrochilik kompetensiyasini takomillashtirish modelini ishlab chiqishda ushbu bosqichlar biz tomonidan hisobga olinadi.

Ijtimoiy-pedagogik modellashtirish texnologiyasi ko'p jihatdan texnik tizimlarni loyihalash texnologiyasiga o'xshaydi [7]. Texnik tizimlarni loyihalash texnologiyasining birinchi bosqichi tizim tahlilidir. Ushbu bosqichni tashkil etuvchi harakatlar o'rganish ob'ektini o'rganishga qaratilgan va ko'rib chiqilayotgan jarayonning kognitiv modelini olish bilan yakunlanadi. Ushbu bosqichdagi faoliyatning asosiy mazmuni: afg'on rubobi vositasida bo'lajak musiqa o'qituvchilarining ijrochilik kompetensiyasini takomillashtirish tizimini atrof-muhitdan ajratish; uning faoliyatining yangi istiqbollari belgilovchi maqsad va vazifalarni takomillashtirish; tizimni komponentlar majmui sifatida ifodalash; har birini va ular orasidagi aloqalarni tekshirish.

Ikkinchi bosqich – bu modelning sintezi. U uslubiy qoidalarni tanlashdan iborat bo'lib, buning natijasida modelni loyihalash jarayoni zarur birlik va yaxlitlikka, alohida tarkibiy qismlarning munosabatlarini rasmiylashtirishga va tarkibiy qismlardan ishlab chiqilgan jarayonning yaxlit modeliga izchil o'tishga erishadi. Ko'rib chiqilayotgan jarayonning modeli mavjud bo'lganda bosqich tugaydi.

Uchinchi bosqich – modelning tizimga muvofiqligini tekshirish. Ushbu jarayon modelni yaratishning barcha bosqichlariga hamroh bo'ladi. Bosqichning asosiy maqsadi biz ko'rsatgan samarali faoliyat ko'rsatish shartlarida ko'rib chiqilayotgan jarayonni tavsiflashning zaruriy to'g'riligiga erishish ma'nosida model va o'rganilayotgan tizimning adekvatligini ta'minlashdir.

Bizning tadqiqotimizda ushbu bosqich pedagogik shartlar majmuasini amalga oshirishda tuzilgan modelni eksperimental tekshirish bilan bog'liq bo'ladi. Texnik va ijtimoiy-pedagogik tizimlarni modellashtirishga yondashuvlar bir-biriga zid emasligini ko'ramiz. Bo'lajak musiqa o'qituvchisining musiqiy va ijro mahoratini takomillashtirish modelini ishlab chiqishda biz quyidagi mantiqqa bo'ysundik: 1) modellashtirilgan tizimning chegaralarini aniqlash; 2) modelni loyihalash maqsadini, uning loyihalashtirilgan jarayonning maqsadi va vazifalari bilan bog'liqligini aniqlash; 3) ko'rib chiqilayotgan jarayonning sub'ektlarini aniqlash; 4) bo'lajak musiqa o'qituvchisining musiqiy va ijrochilik kompetensiyasi tizimining mazmun-faoliyat komponentini aniqlash; 5) tamoyillarni asoslash, musiqiy va ijrochilik kompetensiyasini takomillashtirish usullari va usullarini aniqlash (tashkiliy-texnologik komponent); 6) ushbu modelni amalga oshirishda erishiladigan asosiy natijani aniqlash, uni diagnostika qilish texnologiyasi va vositalarini asoslash (baholovchi va samarali komponent); 7) ishlab chiqilgan modelning maqsadiga erishish uchun zarur bo'lgan pedagogik shartlarni ajratib ko'rsatish.

Ma'no bo'yicha chegaralarni tanlash tartibi modellashtirish ob'ekti va predmetini tanlash bilan mos keladi. Bizda modellashtirish ob'ekti musiqa ta'limi bakalavriat ta'lim yo'nalishi talabalarining kasbiy tayyorgarligi bo'lsa, predmeti pedagogika musiqa ta'limi bakalavriat ta'lim yo'nalishi musiqa bo'limi talabalarida afg'on rubobi bo'yicha musiqiy va ijrochilik kompetensiyasini takomillashtirish hisoblanadi.

Biz talabalarda musiqiy va ijrochilik kompetensiyasini takomillashtirish jarayonini pedagogika musiqa ta'limi bakalavriat ta'limining "Musika ta'limi" yo'nalishi ixtisosligi bo'yicha ta'lim dasturini amalga oshirish bo'yicha o'quv tizimiga mustaqil bo'g'in (quyi tizim) sifatida kiritilgan tizim sifatida qaraymiz. Boshqacha aytganda, kasbiy tayyorgarlik tizimida.

Afg'on rubobi vositasida bo'lajak musiqa o'qituvchilarining ijrochilik kompetensiyasini takomillashtirish jarayoni bo'lajak musiqa o'qituvchisining musiqiy va ijro mahoratini takomillashtirish modelini loyihalashda biz tizimli tahlilning eng muhim tamoyiliga amal qildik, ya'ni har qanday ob'ektni qurish maqsadni aniqlash va takomillashtirishdan boshlanadi. Uning ta'rifi modelni loyihalashda muhim nuqta hisoblanadi, chunki u boshqa komponentlarga nisbatan boshqaruv instansiyasi sifatida ishlaydi. Bundan tashqari, maqsadli komponent nafaqat tizimni nazorat qiladi, balki uning tarkibiy qismlarining mazmunli rivojlanishida biz loyihalashtirayotgan tizimni aniq tushunish - biz intilayotgan natija uchun hal qiluvchi omil bo'lib xizmat qiladi, rivojlanish va avlod o'rtasidagi aloqalarni aniqlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

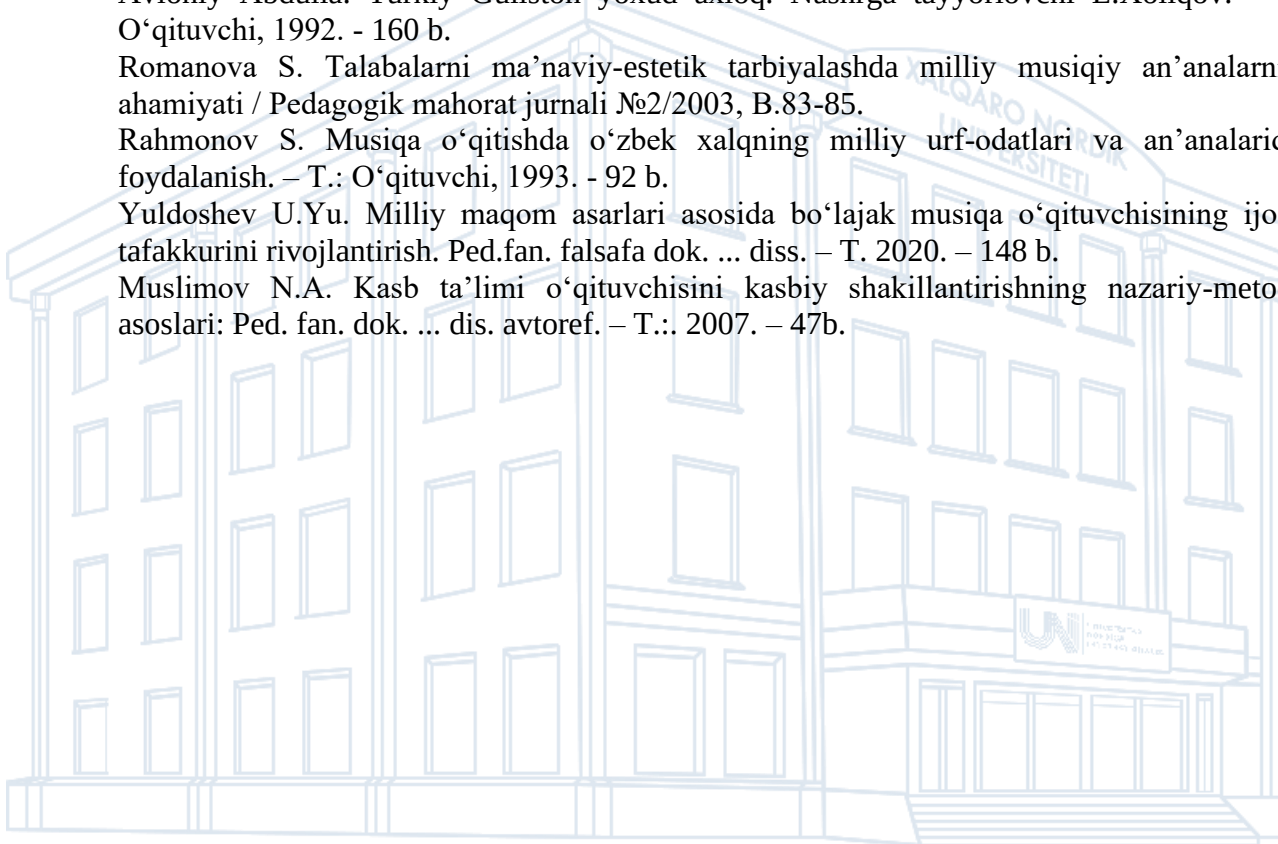
Avloniy Abdulla. Turkiy Guliston yoxud axloq. Nashrga tayyorlovchi L.Xoliqov. – T.: O'qituvchi, 1992. - 160 b.

Romanova S. Talabalarni ma'naviy-estetik tarbiyalashda milliy musiqiy an'analarning ahamiyati / Pedagogik mahorat jurnali №2/2003, B.83-85.

Rahmonov S. Musika o'qitishda o'zbek xalqning milliy urf-odatlar va an'alaridan foydalanish. – T.: O'qituvchi, 1993. - 92 b.

Yuldoshev U.Yu. Milliy maqom asarlari asosida bo'lajak musiqa o'qituvchisining ijodiy tafakkurini rivojlantirish. Ped.fan. falsafa dok. ... diss. – T. 2020. – 148 b.

Muslimov N.A. Kasb ta'limi o'qituvchisini kasbiy shakillantirishning nazariy-metodik asoslari: Ped. fan. dok. ... dis. avtoref. – T.: 2007. – 47b.

XALQ CHOLG‘ULARIDA IJROCHILIK AN’ANALARINI SHAKLLANISH JARAYONLARI

Muallif: Xurramov Ulug‘bek ¹

Affilyatsiya: Termiz davlat pedagogika instituti Musiqa ta’limi katta o‘qituvchisi ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14469775>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada o‘zbek xalq cholg‘ulari ijrochiligi an‘analarini shakllanish jarayonlari va tarixiy shart sharoitlari izohlangan.

Kalit so‘zlar: cholg‘u, ijrochilik, an‘ana, xalq, aholi, urf-odat, qadriyat, mahalla, ijod.

O‘zbek xalq cholg‘ulari ijrochilik an‘analari o‘zi kabi tarixan boy va rang-barangdir. O‘rta osiyo xalqlari hayotida tarixiy rivojlanish taxminan bizning eramizgacha bo‘lgan birinchi ming yillikdan shakllana boshlangan. O‘rta osiyo xalqlari va ular olib boradigan faoliyat va hayoti to‘g‘risida Sharq xalqlari yodgorligi “Avesto” kitobida batafsil yoritib berilgan. Ayniqsa, unda xalq poetik va musiqa san‘atining mushtarakligi va shu asosda yaratilgan musiqiy-poetik asarlar, O‘rta osiyo xalqlarining turmush tarzi, ijtimoiy- siyosiy jarayonlar, aholining urf-odat, an‘ana va qadriyatlari, turli tuman baryram, tadbir va marosimlari, to‘y-tomosha va boshqalar arxeologik yodgorliklarda, turli qazilma-ishlari natijasida topilgan ashyolarda o‘z aksini topgan. Aholining o‘troqlashib, oila, ovul, maxalla va boshqa jamoalarni tashkil etishi, davrlar osha aholining ijtimoiylashuvi va turli sinfiy jamiyatga o‘tilishi, asta-sekinlik bilan davlat birlashuvini paydo bo‘lishi aholining og‘izdan-og‘izga o‘tib kelayotgan turli epik qo‘shiqlar mazmuniga singanlishi, arxeologik topilmalarda aks etganligi fikrimiz dalilidir.

O‘rta Osiyo xalqlarining ozodlik uchun mardonavor kurashlari, bu yo‘lda o‘z jonini qurbon qilgan cho‘pon shiroqning jasorati tarixda o‘z aksini topgan. Shuningdek, sharq xalqlarining bebaho asari Firdavsiyning “Shohnoma” asari, jumladan, qahramonlar Rustam, Suxrob, Siyovushlarning jasorati, go‘zallik ramzi bo‘lmish malika Taxminaning muhabbati va boshqa qahramonlar to‘g‘risida afsonalar yaratildi.

Tarixiy manba hisoblanmish “Avesto”da aholining turli marosimlarda jamoa bo‘lib, olovga sig‘inib, uning atrofida qo‘shiq aytib, raqsga tushishi ko‘rsatilgan. XII-XV asr mutafakkirlarining aytishlaricha, O‘rta Osiyo xalqlarining asosiy bayrami hisoblangan “Navro‘z”da o‘tkaziladigan marosim va urf-odatlarida turli yegulik, tansiq taomlar tayyorlashi, musiqiy cholg‘ularda kuy-qo‘shiqlar ijro etib, raqsga tushishini aks ettirilishi bu xudud xalqlarining musiqaga bo‘lgan munosabati yaqqol ko‘rsatilgan. Oddiy xalqning musiqaga bo‘lgan munosabati, keyinchalik musiqaning rivojlanishi, ilmiy-nazariy tadqiqotlar natijasida asrlar davomida o‘z aksini topdi. Muhammad Nishopuriy (“Musiqa haqida risola”), Safiuddin Urmaviy (“Risolatush-sharafiya”), Qutbiddin Sheroziy (“Durat-ut toj-li g‘urra yat-diboj”), Mahmud Omuliy (“Nafos-ul-funon”, “Li-arois-ulyunon”), Mirsaid Alin Jurjoni (“Maholid-ul-ulum”), Abdulqodir Marog‘iy (“Maqosid-ul-alxon”), Abdurahmon Jomiy (“Musiqa haqida risola”), Al-Forobiy (“Kitob-ul musiqa ul-kabir”), Ibn Sino (“Donishnoma”), Kamoliddin Binoiy (“Musiqa haqida risola”), Mahmud Husayniy (“Musiqaning ilmiy va amaliy qonuni”), Najmiddin Kavkabi (“Musiqa haqida risolalar”), shuningdek, Darvesh ali Changiy va boshqalar tomonidan yaratilgan risolalarda qadimgi

O'rta Osiyoda mavjud bo'lgan musiqiy cholg'ular va aholi orasida sevib ijro etilgan aytimlar xususida qimmatli ma'lumotlar berilgan.

O'zbek musiqiy merosi turli cholg'ularga boy va ularning har biri o'ziga xos tarixiy rivojlanish hamda takomillashish jarayonlaridan o'tgan. Cholg'ularning kelib chiqishi, ishlatilishi va o'zaro muvofiqlashuvi masalalari bilan maxsus organologiya fani shug'ullanadi. Darhaqiqat, qaysi cholg'u asbobi bo'lmasin, mohiyatan musiqa san'atini takomillashtirishga, kuy, qo'shiq, ashula va raqslarning jozibasini oshirishga qaratilgandir.

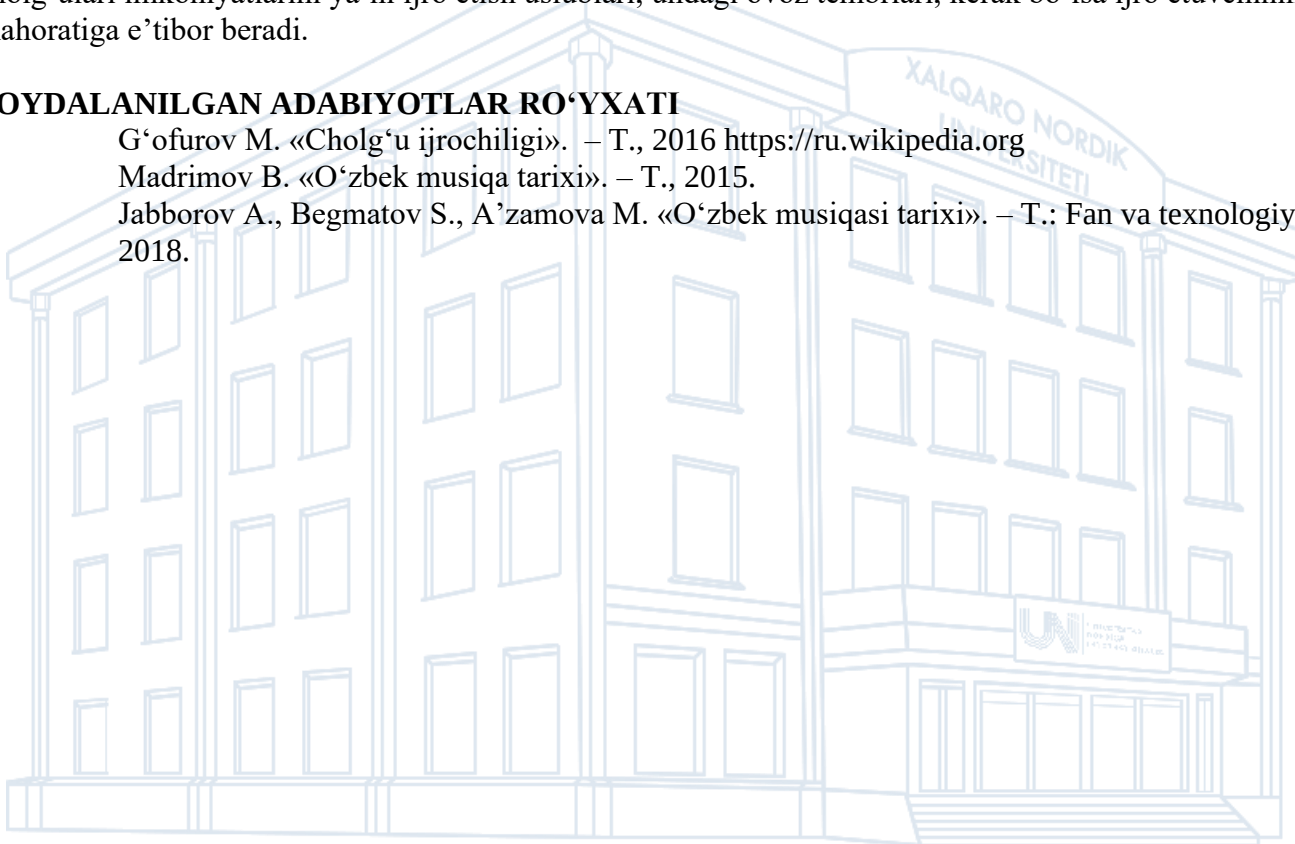
Cholg'ularning umumiy ko'rinishi, parda tuzilishi va tembr-akustik xususiyatlarining shakllanishi sozandalarning kasbkor qurollarini o'zlariga moslashtirish yo'lidagi izlanish va intilishlarining samarasidir. Mana shu jarayon yurtimizda badiiy havaskorlik jamoalarning tashkil topishi, maxsus musiqa o'quv maskanlarning ochilishi hamda, mazkur o'quv bilim yurtlarida professional cholg'u ijrochilik maktablarini tashkil etish bilan bog'liqdir. Professional cholg'u ijrochiligi maktablarini amaliyotda qaror toptirishda kamopozitorlik ijodidan keng foydalanish asosiy omil bo'lib xizmat qildi. Xususan kompozitorlar har bir cholg'u uchun yaratadigan asarlari ustida ishlar ekan ayniqsa o'zbek xalq cholg'ulari imkoniyatlarini ya'ni ijro etish uslublari, undagi ovoz temblari, kerak bo'lsa ijro etuvchining mahoratiga e'tibor beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

G'ofurov M. «Cholg'u ijrochiligi». – T., 2016 <https://ru.wikipedia.org>

Madrimov B. «O'zbek musiqa tarixi». – T., 2015.

Jabborov A., Begmatov S., A'zamova M. «O'zbek musiqasi tarixi». – T.: Fan va texnologiya, 2018.

V SHO‘BA: Pedagogik kadrlar tayyorlash: muammo va yechimlar

PEDAGOG KADRLAR TAYORLASHDA CHET TILINI O’QITISH/O’RGATISH TEXNOLOGIYALARI XUSUSIDA

Muallif: Atadjanova Shaxnoza Atabaevna ¹

Affilyatsiya: Nizomiy nomli TDPU professori, ped.fan.dokt (DSc) ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14504606>

Yangi O’zbekistonni jahon hamjamiyatida munosib o’rinlarni egallashlarida yoshlarni o’rni muhim ahamiyat kasb etadi. Chet til bunday ishlarni amalga oshirishda eng muhim omillardan biri hisoblanadi. Chet tilni o’zlashtirish orqali o’zga davlat tilini, madaniyatini o’rganibgina qolmay, o’zlari tanlagan yo’nalishlari boyicha ham malakaga ega bo’lish imkoniyati ham kattadir. Shunga binoan bugungi mutaxassis birorta chet tilni mukammal egallagan bo’lishi talab etilmoqda. Chet til bo’lajak mutaxassislarni kasbga tayyorlash tizimida muhim tarkibiy qismlardan biri maqomini egalladi va oliy ta’lim muassasasi bitiruvchisining umumiy madaniyatini rivojlantirishda, kamida 2 ta chet tilini egallashni taqozo etadi [1].

Har qanday maqsad ehtiyoj tufayli paydo bo’ladi. Shaxsiy shijoat tashqi ijtimoiy, shu jumladan maqsadga yo’naltirilgan ta’lim -tarbiya muhitlarining ta’siri ostida kichadi. Xususan, chet til ta’limi jarayonida talabalarning kasbiy malakalarini rivojlantirishda fan o’qituvchisidan mohirlik talab etiladi. Oliy ta’lim o’qituvchisining faoliyati shaxsni tarbiyalash jarayonida ta’lim-tarbiya olish sharoitlarini yaratish, uning ehtiyojlarini qondirish va qobiliyatlarini rivojlantirishga yo’naltirilgan bo’lishi lozim.

Kasbga yo’naltirish- jamiyat ehtiyojidan kelib chiqqan holda tehsil oluvchiga ma’lum bir kasb-hunar o’rgatishning ta’limiy -ma’rifiy jarayoni bo’lib hisoblanadi.

Chet tilda nutqiy ko’nikma va malakalar shakllantiriladi. Chet til o’quv predmetini o’rganish shu til yordamida axborot olish va boshqalarga etkazish ma’nosini bildiradi. O’zlashtirilgan axborotlar talabalarning bilim saviyalarini yanada oshirishdan tashqari ularning kasbiy malakalarini shakllantirishga hamda rivojlantirishga ham xizmat qiladi.

Ma’lumki, mashq ta’limda ko’nikma va malakalar hosil qilishda muhim o’rin tutadi. Bir qator tadqiqotchilar fransuz tilini o’rgatishda mashqlarning o’rni beqiyos ekanligini ta’kidlaydilar. Mashqning samarali bo’lishi uchun unga ongli yondashish, sharoitni inobatga olish hamda yo’l qo’yilgan xato va kamchiliklarni anglash va tuzatish kerak bo’ladi. Chet til o’qitish-o’rganishning eng asosiy usullaridan biri og’zaki va yozma mashqlar bajarishdir. Mashq deganda, til hodisalariga oid bilimlarni egallash, leksik, grammatik, talaffuz ko’nikmalarini shakllantirish va ularni nutq vaziyatida to’g’ri qo’llash tushuniladi. Kasbiy malakalarni shakllantirishda hamda rivojlantirishda u yoki bu usulni qo’llash darsning maqsadiga, o’quv materialining mazmuniga, talabalarning yosh xususiyatlari, ta’lim bosqichi va tayyorgarlik darajasiga bog’liq. Mashqlar talaffuz, leksik, grammatik, gapirish, tinglab tushunish, fikrni yozma bayon qilishga o’rgatuvchi turlarga bo’linadi. Bugungi kunda chet til o’qitishda/o’rgatishda SEFR dasturi talablariga ko’ra tinglab tushunishga, o’qishga, yozuvga va gapirishga alohida ahamiyat berilgan. Demak, mashq o’qitish usulining eng muhim tarkibiy qismi bo’lib, busiz nutqiy ko’nikmalarining shakllanishi mumkin emas. Bu borada pedagogik texnologiyaga tayangan holda fransuz tili darsini tashkillashtirish o’ta dolzarb masaladir deb hisoblaymiz.

Chet til ta’limi jarayonida talabalarga tilni o’zlashtirishga yaqindan yordam berishga xizmat qiladigan qator innovatsion texnologiyadan foydalanish ta’lim samaradorligiga olib keluvchi muhim

omillardan biridir. Tajribamizga ko'ra ,bunday usullaridan biri talabalarga o'zlari o'rganib kelayotgan davlatning mashhur kompozitorlari , xonandalarining kuy va qo'shiqlarini birgalikda o'rganib borilishidir. Shuningdek fransuz shoirlarinig sherlarini ham o'z o'rnida o'rganib borishlari ularning tilga bo'lgan motivatsiyasini oshishiga sabab bo'ladi. Chunki yaxshi ashula yoki sher har qanday inson qalbida mehr,muhabbat tuyg'usini uyg'otishi tabiiydir. Biz ta'lim jarayonida talabalarga fransuz yozuvchi shoirlarinig she'rlari va ashulalarini o'rgatib boramiz.Natijada ularda tilga nisbatan qiziqishlari oshishi hamda ta'lim samaradorligiga olib keluvchi muhim omillardan ,texnologiyalardan ekanligini ko'p yillik tajribamizdan kuzatib kelmoqdamiz. Masalan : Fransuz tilidagi ashulani tinglang va kuylang. Ecoute et chante.

SALUT

Salut, c'est encore moi

Salut, comment tu vas?

Le temps ma paru tres long

Loin dela maison

J'ai pensai à toi

Tajribaga ko'ra ,talaba fransuz qo'shiqchisi Djo Dassin qo'shig'ini o'rganish natijasida ularni so'z boyligi hamda tilga bo'lgan motivatsiyasi ham oshishi ma'lum bo'ldi. Aslida ashula miyaning ishlash qobiliyatini faollashtiradi. Bunday texnologiya nafaqat talabaning dunyoqarashini kengaytirishga xizmat qiladi balki tinglab tushunishni o'rganish, leksik-grammatik materialni eslab qolish, talaffuzni egallashda yaxshi samara beradi. Qo'shiq,tilni o'rganishga to'g'ri talaffuz qilishga yaqindan yordam beradi. Qo'shiq orqali talabaning yangi so'zlarni eslab qolishini va so'z boyligini oshishiga omil bo'lib xizmat qiladi. Ularning og'zaki nutqini rivojlanishiga yaqindan yordam beradi.

Talabalar mazkur mashqni bajarish davomida umumiy qobiliyatga xos bo'lgan idrok, xotira, tasavvur, tafakkur, nutq, iroda va hissiyotga oid xususiyatlar va maxsus qobiliyat sifatida mavjud ijtimoiy sharoitdagi o'ziga xos shakllardan foydalandilar.

Bundan shunday hulosaga kilishimiz mumkinki, har qanday maqsadga erishishimizda xususan chet tilni amaliy o'rganish uchun mashqlar tizimidan foydalanish biz ko'zlagan maqsadga erishishimizda samara beradi. Kuzatishlarga ko'ra, ona tilida nutqi rivojlanmagan talabalar chet tilni yaxshi o'zlashtira olmaydilar. Til materiali asosida nutq faoliyati amalga oshiriladi, ya'ni ko'nikma va malakalar hosil qilinadi. Xususan, talabaning nutqi, idroki va tafakkuri kabi psixik jarayonlar o'zaro uzviy shakllanadi. So'z va nutq tafakkurning eng asosiy qurolidir. Chet (fransuz) til ta'limi jarayonida shaxsning aqliy faoliyatida nutqiy tafakkur hal qiluvchi ro'l o'ynaydi. Nutqni mashq qilish chet til nutqini shakllantirish va o'stirishda katta rol o'ynovchi faktor- bu tilni "his etish" yoki " tushunib yetish" ni takomillashtirishga erishishga yo'l ochadi. Talabalarga chet til o'qitish o'rgatishda psixologik -pedagogik shart –sharoitlar emotsional ta'sir ko'rsatadi, chunki "hissiyotga bizning idrokimizning yaqqolligi va mukammalligi bog'liq bo'ladi, ular eslab qolish tezligi va puxtaligiga ta'sir ko'rsatadi "hissiyot tafakkur protsesslarini ixtiyorsiz aktivlashtaradi, kuchaytiradi yoki aksincha susaytiradi" deb ta'kidlaydi J.J.Jalolov (4).

Tilni his etish ilgari egallangan malakalar, bilim va tajriba natijasi sifatida tushunaladigan til instruksiyali formada namoyon bo'ladi.Tilni his etish nutqni idrok etishni,tushunishni va shu tilda gapirishni yengillashtiradi.Til bilimiga murojaat qilmasdan mazkur nutq situatsiyasiga monand til vositalarini reflektor tezlikda tanlash (topish)ga imkon beradi. Demak, o'rganilayotgan tilda kasbga yo'naltirilgan nutq malakalarini shakllantirish uchun talabada tegishli bilim va tilni alohida his etish asosida paydo bo'lgan ma'lum ko'nikmalar bo'lishi shart. Tillarni ongli o'rganishni nutq mashqlarini kunda bajarish bilan qo'shib olib borilgandagina yetarli samaradorlikka erishiladi. Modomiki nofilologik oliy ta'lim muassasalari tlabalarning kasbiy malakalarini rivojlantirishda chet til muhim vosita vazifasini

o'tar ekan, natijada bo'lajak sohalari bo'yicha o'rganilayotgan chet tilda muloqot qila olish malakalarini egallashlari talab etiladi.

K.G.Markvardning fikricha, "Ta'lim jarayoni fikrlash va malaka hosil qilishga yo'naltirilgan bo'lishi lozim, faqat ana shundagina yaxshi natijalarga erishish mumkin" (2). Biz ham K.G.Markvardning fikriga qoshilgan holda ,chet til o'qitish jarayonida talabalarning refleksif kompetensiyasini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Refleksif kompetentlik kasbga oid vaziyatlarga to'liq **KIRISH**ish va va "moslashish ", muammoli masalalarni hal qilish ,bo'lajak mutaxassislarni yangicha fikrlash faoliyatiga jalb qilish uchun shart -sharoitlarni vujudga keltiradi. Bu esa bo'lajak kadrlarni etuk mutaxassis bo'lib etishishlarida asosiy omil bo'lib xizmat qiladi.

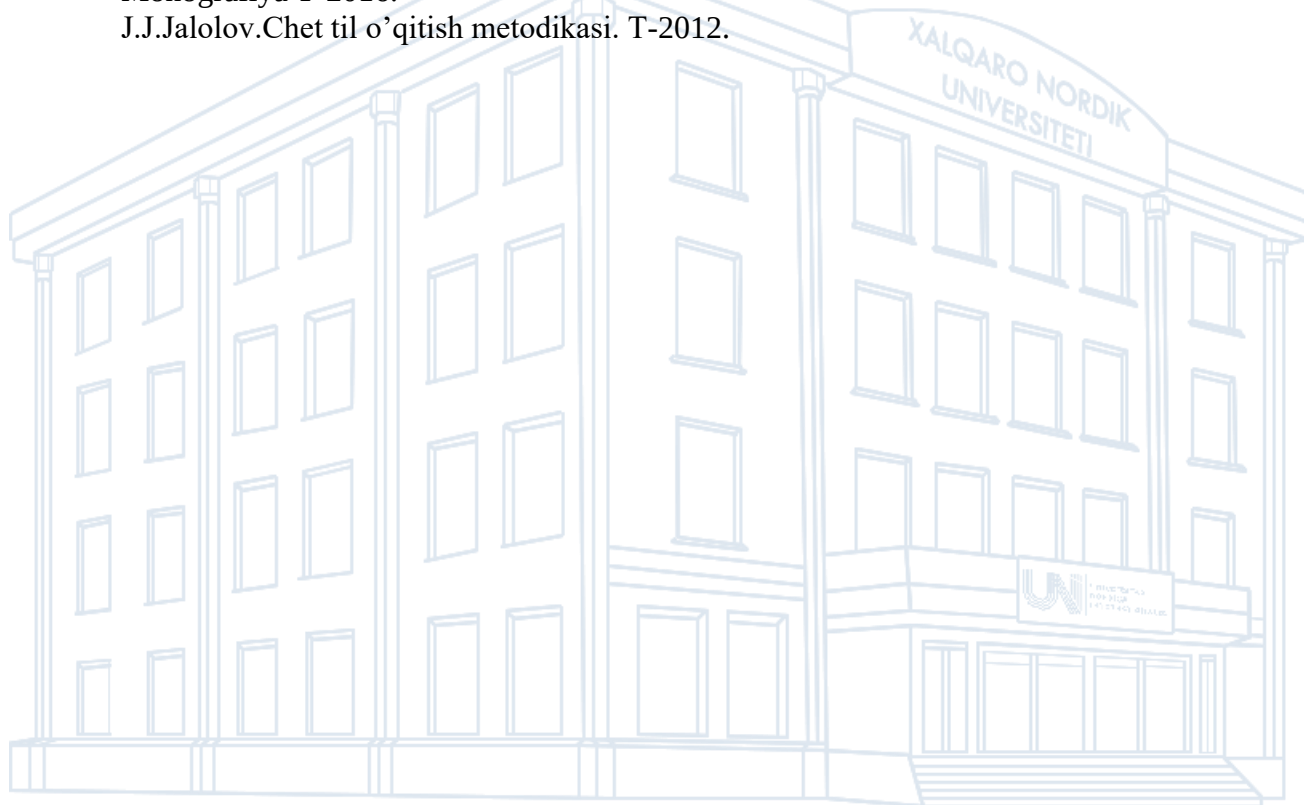
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning 2017 yil 22dekabrdagi Oliy majlisi murojaatnomasi//Pravda vostoka., 2017 yil 23 dekabr. -№ 248(28706) –B.2.

K.G.Markvard Initial Teacher Training in Universities of England. – London, 1988–250 p.

Atadjanova Sh.A.Chet til ta'limida talabalar kasbiy malakasini shakllantirish metodikasi. Monografiya T-2016.

J.J.Jalolov.Chet til o'qitish metodikasi. T-2012.

COMMUNICATIVE APPROACH IN TEACHING A FOREIGN LANGUAGE

Author: Dilshod Nasriddinov ¹

Affiliation: Doctor of Philosophy (PhD) in Philological. sciences, docent, Head of Foreign Language and Literature Department - Nordic International University ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14504905>

ABSTRACT

This article is devoted to nontraditional methods of teaching a foreign language, specifically the use of communicative situations in English classes. The communicative approach is based on the assertion that to master a foreign language, students must know not only linguistic forms but also be able to use them for real communication. This approach is a necessary, well-thought-out methodology, the purpose of which is to form foreign language communication skills.

Keywords: communicative competence, grammatical competence, clichéd phrases, communicative approach, language forms.

The communicative approach to teaching foreign languages (Communicative language teaching) is an approach aimed at developing students' semantic perception and understanding of foreign speech and also mastery of language material for constructing speech utterances. The communicative approach to teaching foreign languages is, first of all, designed to teach students to freely navigate a foreign language environment and also be able to respond adequately in various language situations.

A communicative approach to teaching a foreign language for the first time arose in the 70s due to the work of experts from the Council of Europe. Since then, this approach has become widespread worldwide and one of the main methods of teaching foreign languages. [2, c. 223]. Perhaps many teachers have difficulty defining the communicative approach. What exactly is meant by a communicative approach? Learning to talk, lack of grammar training, or classes in which the emphasis is placed on using open one's discussions? To better understand what a communicative approach is, it is worth considering the principles accompanying it. [3, c. 640].

Basic Principles of Communicative Approach in a Generalized Form submitted in this way:

1. In the course of study, students are included in the knowledge of the environment peace.
2. Students are asked to express their own opinions and feelings and share their experiences.
3. Students are responsible for the outcomes of their studies and develop their views to learn.

4. The role of the teacher is different, depending on the tasks at each stage. The main objective of education is communicative competence among students. The term's meaning will be clearer and more understandable than grammatical competence. [4, c. 208].

Grammatical competence is the ability to construct correctly phrases and sentences, to use and harmonize times, to know parts of speech, and to know how proposals are arranged. Grammatical competence is usually the focus of many training manuals, which provide certain grammar rules and exercises for the work and consolidation of these rules. Grammatical competence is undoubtedly an important but not the only aspect of language learning. A person who has fully mastered all the grammar rules and can make proposals can find difficulties in real communication in a foreign language. That is, a person will be deficient in communicative competence [5, p. 223].

Communicative competence may include knowledge of how to use language for various purposes and functions, knowledge of how to change language depending on a communicative situation, and the participants themselves (e.g., knowledge of the differences between formal and written language); skills of creating and reading and understanding of texts of different types and character (e.g., stories, interviews, dialogue, reports); and the ability to maintain conversation even with limited lexical and grammatical bases. The first place in the popularity ranking of methods is actively pursued by a communicative approach, which, as its name suggests, is aimed at communication. This technique works great in Europe and the United States. The Communicative method, as already in its name, is directed precisely to communicate. Of the four whales that hold any language training (reading, letter, speaking, and hearing), the latter is given increased attention to the latter. You will not hear particularly complex syntax structures or serious vocabulary in classes [6, p. 276]. The oral speech of any competent person is quite strong and differs from written.

The Communicative Method is primarily intended to relieve fear of communication. A person with a standard set of grammar structures and a vocabulary of 600 to 1,000 words will easily find a common language in the country. However, there is also a negotiable medal side: clichéd phrases and poor vocabulary. The Oxford and Cambridge approaches to language are the basis for work most courses have a communicative methodology integrated with some traditional teaching elements. The main objective of this methodology is to teach the student to speak fluently first and then to think about it. It is also important that there are no mechanical reproductive exercises: they are in play situations, working with a partner, assignments for error, comparisons, and comparisons, which involve not only memory but also logic, the ability to think analytically and figuratively.

The whole set of techniques helps create an English-speaking environment where students should “function”: read, communicate, participate in role-playing games, express their thoughts, and draw conclusions. Oxford and Cambridge courses are focused not only on language knowledge but also on the student's creativity and overall horizons. The language is very closely intertwined with the cultural characteristics of the country, consequently, courses necessarily include the country-specific aspect. The British consider it necessary to allow a person to navigate easily in a multicultural world, and this is easily done by such a powerful unifying factor as English. We have not yet overcome isolation so much as to understand the importance and inevitable need for this aspect. The Communicative approach is based on the claim that students must know not only language forms but also be able to use them for real communication. This approach is a necessary, well-thought-out methodology, the purpose of which is to develop the skills of foreign-language communication [7, p. 159].

The exercises and assignments used by the teacher in the class must conform with these principles and, therefore, the entire communicative approach: - Projects; - Communication games; - Communication exercises; - Theatricalization and discussions. If you go back to the problem of organizing the course, this can be easily done by the example of a textbook of English file, which is one of the leading places in the rankings of Russian courses. This is a course (or an English study system) specially designed by London Methodists John and Liz Soares for youth and adults. Each of the five levels (Elementary, Pre Intermediate, Intermediate, Upper-Intermediate) has its own “methodical kit,” which includes a textbook, a book for students and teachers, and audio tapes, and can be mastered within about 120 academic hours. Each practice consists of several sections. The first is usually devoted to the development of spoken skills and analysis of some grammatical designs, the execution of written communication practice, the discussion of certain topics in pairs, the practice of dialogue based on suggested tips, listening to audio tapes, as well as the consolidation and repetition of material that has been traced in previous classes. The second session aims to develop language skills (skills development): “tight” vocabulary through oral and written exercises. Next, work on text (small numbered paragraphs for English textbooks), and reading is also diverse (scan reading, reading for gist, summary reading, etc.).

Work on text is usually preceded by working in pairs, in small groups, answering questions, and filling out tables. This is a good guide to the student to the perception of subsequent information, and encourages reading interest [8, p. 240]. The class usually completes the audio part, which is also preceded by various exercises that make it easier to take on the new material. The distinctive feature of the English file course is the study of grammar at two levels: first, in the context of the lesson and then more fully in the student's workbook (self-study and revision exercises); it is also summarized at the end of the textbook in a special app. If the class time was long, it could be called communicative. Although the teacher's speech is reduced, several nonverbal means can be used to save time in class. The teacher shows gestures to complete the task or explain the word's meaning. For example, Hand drop-down - sit down, on the contrary - get up, hand applied to the ear - Listen, drop class - all to the whole, cotton - all to the side - wave your finger - you are wrong, affirmative nod - you are right. All of the methods and techniques described above are certainly the result traced in monitoring the quality of knowledge. The findings indicate the effectiveness of the communicative approach and the need to be implemented everywhere in English-speaking audiences [9, p. 67].

The teacher, in the communication approach, usually acts as an assistant, friend, or counselor. The focus is on group training. The task of the teacher and the students is to learn to work together and to move away from individualized training. The student learns to listen to his companions, to talk and to discuss in the group, and to work on projects with other members of the group. The student focuses more on his teammates than his teacher as a model. Each stage starts with the organizational moment. Any questions that will be of interest to students can be raised. "You might ask, "What did you have for breakfast?" If you write on board 3, or 4 words on a specific topic, what you can talk about, develop it. In developing the topic, students not only tune into English but also gain new lexical units. During the main part of the class, either a new grammar material or a text should be provided, and a survey and consolidation of the material should be conducted.

Grammatical phenomena should be viewed not only as a form but also as a communication function. An explanation of the communicative function must be given the basic concept of its meaning [10, p. 204]. For example, The Present Simple Tense is a lesson for regular or permanent action. If students have a certain grammar knowledge, time functions should be compared. For example, The Present Simple Tense is the facts; The Present Progressive Tense is the process. To consolidate grammar material, the teacher uses various training exercises (drills) that must be personalized and communicative. So, if we summarize, or in English, British techniques have several distinctive features. Most are developed by integrating traditional and modern teaching methods [11, p. 184]. Differentiation by age groups and multi-level approach enables the development of an individual human personality and affects its outlook, values, self-identification, and ability to think. Simply put, the now-popular approach is at the forefront of the popular individual approach. All British methods aim to develop four language skills: reading, writing, speaking, and auditing. The use of audio, video, and interactive resources is greatly emphasized. Due to the variety of methodological techniques, several of which one of the leading places is in language technology, British courses contribute to the skills that a person needs in modern business life (the ability to report, present, correspond, etc.). The indisputable "pros" of British developers are authentic material-based courses, great attention to stylistics, and the desire to teach "situational" and "live" English through "living" examples of semi-real characters [12, pp. 138]. Some (but not all) methods are well-systematized. Perhaps British techniques are the best option for those who want to study "real English" or have a narrowly specific purpose of linguistic training.

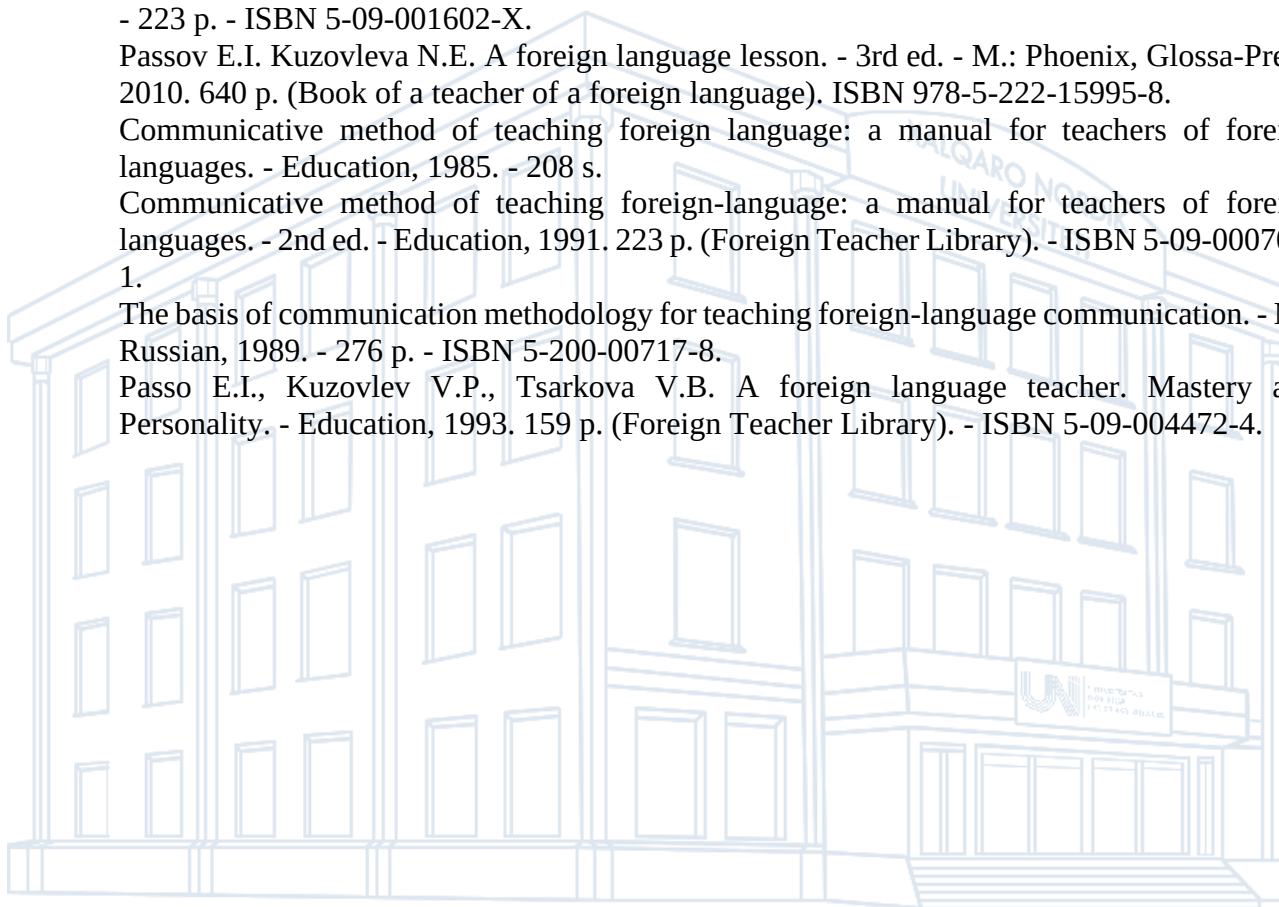
The communicative approach to teaching a foreign language emphasizes interaction as the primary means and goal of learning. By focusing on real-life communication, this method equips learners with practical language skills that go beyond grammatical accuracy to include fluency, context-appropriate usage, and confidence in social interactions. Its learner-centered framework fosters active participation,

collaboration, and problem-solving, making language acquisition more engaging and dynamic. Furthermore, the communicative approach addresses the diverse needs of learners by incorporating authentic materials, meaningful activities, and cultural nuances, ensuring that language learning remains relevant and applicable. While challenges such as balancing fluency and accuracy or addressing varying proficiency levels exist, these can be mitigated with thoughtful lesson planning and teacher training.

In conclusion, the communicative approach is not just a method but a philosophy that views language as a tool for meaningful human interaction. Its adaptability and effectiveness make it a cornerstone of modern foreign language pedagogy, offering learners a pathway to becoming competent and confident global communicators.

REFERENCES

- A foreign language lesson at school. - Mn. : People & s Asseta, 1982.
- A foreign language lesson in secondary school. - 2nd ed., J. and supplement. - Education, 1988. - 223 p. - ISBN 5-09-001602-X.
- Passov E.I. Kuzovleva N.E. A foreign language lesson. - 3rd ed. - M.: Phoenix, Glossa-Press, 2010. 640 p. (Book of a teacher of a foreign language). ISBN 978-5-222-15995-8.
- Communicative method of teaching foreign language: a manual for teachers of foreign languages. - Education, 1985. - 208 s.
- Communicative method of teaching foreign-language: a manual for teachers of foreign languages. - 2nd ed. - Education, 1991. 223 p. (Foreign Teacher Library). - ISBN 5-09-000707-1.
- The basis of communication methodology for teaching foreign-language communication. - M.: Russian, 1989. - 276 p. - ISBN 5-200-00717-8.
- Passo E.I., Kuzovlev V.P., Tsarkova V.B. A foreign language teacher. Mastery and Personality. - Education, 1993. 159 p. (Foreign Teacher Library). - ISBN 5-09-004472-4.

ENHANCING ENGLISH VOCABULARY ACQUISITION AMONG UZBEK STUDENTS THROUGH SONG-BASED LEARNING

Author: Dinora Sodiqova Ilhom qizi ¹

Affiliation: Senior teacher, Department of Foreign language and Literature, Nordic International University, Tashkent, Uzbekistan ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14504939>

ABSTRACT

This thesis explores the effectiveness of using songs as a pedagogical tool to teach English vocabulary to Uzbek students. The study examines the cognitive, emotional, and social benefits of incorporating music into language learning, while also considering the unique linguistic and cultural context of Uzbekistan. Through qualitative and quantitative research methods, this work aims to provide insights into how song-based learning can enhance vocabulary retention, pronunciation, and overall language proficiency among Uzbek learners of English.

Keywords: vocabulary acquisition, song-based learning, engagement, retention, cultural notes, specific strategies.

This study is significant for several reasons. First, it addresses a critical gap in the literature regarding innovative vocabulary teaching methods in the context of Uzbek language education. By exploring the use of songs, the study contributes to the understanding of how music can enhance language learning. Second, the findings may inform educators and curriculum developers about effective strategies for teaching English vocabulary, potentially leading to improved student outcomes. Besides, it discusses various theoretical frameworks that support the integration of music into language teaching, such as Howard Gardner's Multiple Intelligences Theory, which posits that musical intelligence is a key component of human capability. The review also highlights studies that have demonstrated the effectiveness of song-based learning in various cultural contexts, setting the stage for its application in Uzbekistan. Finally, this research has the potential to foster a greater appreciation for the role of culture and creativity in language education, encouraging a more holistic approach to teaching English in Uzbekistan.

The purpose of this study is to investigate the effectiveness of using songs to teach English vocabulary to Uzbek students. Specifically, the study aims to:

1. Assess the impact of song-based learning on vocabulary retention among Uzbek learners.
2. Evaluate students' attitudes towards learning vocabulary through songs.

3. Identify specific strategies and types of songs that are most effective in enhancing vocabulary acquisition.

Vocabulary is a fundamental component of language learning and communication. It serves as the building block for expressing thoughts, ideas, and emotions. Vocabulary knowledge is critical for reading comprehension, writing proficiency, and overall language fluency. In the context of learning English, a rich vocabulary allows learners to engage more fully with the language, facilitating better understanding and expression.

Research has shown that vocabulary acquisition is closely linked to academic success and effective communication skills (Grabe & Stoller, 2002). For Uzbek students learning English, building a robust vocabulary is essential not only for academic achievement but also for future career opportunities in a

globalized world. However, traditional methods of vocabulary instruction often rely on rote memorization, which can lead to disengagement and limited retention. This highlights the need for innovative approaches, such as song-based learning, to enhance vocabulary acquisition in a more engaging and meaningful way.

Music has long been recognized as a powerful tool in education, offering various cognitive, emotional, and social benefits. Research indicates that music can enhance memory, improve attention, and foster creativity (Hallam, 2010). In the context of language learning, music provides a multisensory experience that can facilitate vocabulary acquisition through rhythm, melody, and repetition.

Songs can create an enjoyable learning environment, reducing anxiety and increasing motivation among students (Gottfried, 2007). The emotional connection that music evokes can also aid in memory retention, as learners are more likely to remember words and phrases that are associated with positive feelings. Furthermore, songs often contain contextualized language, allowing learners to see vocabulary in action and understand its usage in real-life situations. This makes music an effective medium for teaching vocabulary, particularly for learners who may struggle with traditional instructional methods.

Several theoretical frameworks support the integration of music into language learning. Howard Gardner's Theory of Multiple Intelligences (2011) posits that individuals possess different types of intelligences, including musical intelligence. This theory suggests that incorporating music into education can cater to diverse learning styles and enhance overall learning outcomes. For Uzbek students, many of whom may have strong musical inclinations, song-based learning can tap into their innate abilities and foster a deeper understanding of vocabulary.

Constructivist learning theory, championed by scholars such as Piaget and Vygotsky, emphasizes the active role of learners in constructing knowledge through experience and interaction (Brusilovsky & Millán, 2007). Song-based learning aligns with constructivist principles by encouraging students to engage with the language actively. Through singing, discussing lyrics, and participating in activities related to songs, learners can construct meaning and develop a deeper understanding of vocabulary in context.

A growing body of research supports the effectiveness of music in language acquisition. For instance, a study by Murphey (1992) found that using songs in language classrooms significantly improved vocabulary retention among learners. Similarly, a study by Hwang and Wu (2014) demonstrated that integrating music into vocabulary instruction led to higher levels of engagement and motivation among students.

Cultural Considerations in Teaching English in Uzbekistan

When implementing song-based learning in Uzbekistan, it is essential to consider the cultural context. Uzbekistan has a rich musical heritage, with traditional music playing a significant role in the country's identity. Incorporating local music and culturally relevant songs can enhance student engagement and make learning more relatable.

Moreover, the choice of songs should be sensitive to the cultural values and norms of Uzbek society. Educators should select songs that promote positive themes and avoid content that may be inappropriate or misaligned with local customs. By bridging the gap between English language learning and Uzbek culture, educators can create a more inclusive and effective learning environment.

Finally, applying songs in both English and Uzbek teaching contexts can significantly enhance language acquisition and engagement among students. In the English language classroom, educators can select songs with clear, relatable lyrics that introduce new vocabulary and grammar structures, facilitating interactive activities such as lyric analysis, fill-in-the-blank exercises, and group discussions. This approach not only aids vocabulary retention but also improves listening skills and cultural understanding. In the Uzbek teaching context, integrating local music or popular international songs can create a familiar and enjoyable atmosphere, allowing students to connect emotionally with the material. Teachers can

encourage students to translate lyrics, discuss themes, or even compose their own verses, fostering creativity and a deeper appreciation for both languages. By leveraging the universal appeal of music, educators can create a dynamic and inclusive learning environment that caters to diverse learning styles, ultimately enriching the language learning experience for students in both contexts.

To evaluate the effectiveness of song-based learning, vocabulary assessments were conducted before and after the intervention. The experimental group participated in a pre-test assessing their knowledge of target vocabulary, followed by a series of song-based learning sessions over four weeks. A post-test was administered to measure any improvements in vocabulary acquisition.

This thesis posits that teaching English vocabulary through songs offers a dynamic and effective approach to language acquisition for Uzbek students. By leveraging the motivational and cognitive benefits of music, educators can create a more engaging and culturally relevant learning experience that enhances vocabulary retention and overall language proficiency. The study not only contributes to the field of language education but also provides practical strategies for teachers seeking to innovate their instructional methods in the context of Uzbekistan's unique educational landscape.

The findings from this study provide compelling evidence supporting the use of song-based learning as an effective method for enhancing English vocabulary acquisition among Uzbek students. The positive attitudes expressed by participants, as evidenced by the survey results, indicate that students find this approach enjoyable and engaging. This aligns with existing literature that emphasizes the motivational benefits of incorporating music.

REFERENCES

- Brusilovsky P., Millán, E. (2007). User Models for Adaptive Hypermedia and Adaptive Educational Systems. In P. Brusilovsky, A. Kobsa, & W. Nejdl (Eds.), *The Adaptive Web* (pp. 3-53). Berlin: Springer-Verlag. http://dx.doi.org/10.1007/978-3-540-72079-9_1
- Ismailov J. (2019). The Role of Music in Uzbek Culture and Its Implications for Language Learning. *Journal of Language and Cultural Education*, 7(1), 22-30
- Hallam S. (2010). The Power of Music: Its Impact on the Intellectual, Social and Personal Development of Children and Young People. *International Journal of Music Education*, 28(3), 269-289
- Hwang G. J., Wu, P. H., & Chen, C. C. (2012b). An online game approach for improving students' learning performance in web-based problem-solving activities. *Computers and Education*, 59(4), 1246–1256.
- Gardner H. (1983). *Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences*. Basic Books
- Gottfried T. L. (2007). Music and language learning. *Language experience in second language speech learning*, 221-237.

BOSHLANG’ICH SINFLARDA DIDAKTIK O’YINLARNING MAZMUNI VA ULARDAN FOYDALANISH METODIKASI

Muallif: G.Siddiqova¹, Murodov Jasurbek Temur o’g’li²

Affilyatsiya: JDPU katta o’qituvchisi¹, JDPU Pedagogika-psixologiya yo’nalishi 3-kurs talabasi²

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14504962>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada bolalarning savod chiqarish davridan to-boshlang’ich sinf o’quvchilik davrida o’rganilgan bilimlarni o’zlashtirishda didaktik o’yinlarning ahamiyati va ta’lim jarayonidagi o’rni to’g’risida fikr yuritilgan.

Kalit so’zlar: Ta’lim, ta’lim jarayoni, didaktika, didaktik topshiriq, o’yin.

Ta’lim jarayoni tez va shiddatli yangiliklar bilan boyitilib, o’sish va rivojlanish jadal ketayotgan bir paytda o’quvchi yoshlarni bilimga qiziqtirish va ularni dars jarayoniga jalb qilish nihoyatda mushkul vazifaga aylanib bormoqda. Maktabga ilk qadam qo’ygan bola ongida bilimga bo’lgan chanqoqlik, yangicha tassavur va o’qish-yozishga bo’lgan qiziqish uning sirli bir olamga yetaklab kiradi go’yo. Ammo bu o’quvchilarni savod chiqarish vaqtida bilim olishga bo’lgan ishtiyoqlarini so’ndirmasdan, charchoq xissi va murakkab vaziyatlardan chiqarib olish uchun ta’lim jarayonida qo’llanilishi lozim bo’lgan didaktik o’yinlarning o’rni beqiyos. Ta’lim jarayonida didaktik o’yinlar mazmuni va ahamiyatini chuqur va aniqroq tasavvur qilish maqsadida biz bu maqolada ta’lim, o’yin, didaktik topshiriq, o’yin topshiriqlari singari tushunchalarning ta’rifi va ularning ma’nosini ochib berishga to’xtalib o’tmoqchimiz.

Ta’lim – oquvchilarga ko’nikma va malakalar berishning, bu bilim, ko’nikma va malakalarni o’quvchilar o’qib olishi, egallab olishi va ularni mustahkamlab olishining rejali jarayonidir. Ular xotirasining boyishi, ular nutqi va tafakkurining o’sish, turli xil metod va usullar yordamida sodir bo’ladigan vaziyatdir. O’yin – bolalarning ongi, qalbiga yo’l toppish usulidir.

Ta’lim jarayoni – bola singib ketgan faoliyatdir, ularning bu faoliyati, o’yin turlariga qarab, obyektiv voqelikni, hayotni muayyan darajada o’zida aks ettiradi. O’yin sinfda o’tilgan o’quv faoliyatining ma’lum darajada davomi va mustahkamlanishidir. Tajribada shu narsa isbotlanganki, o’yin kichik maktab yoshidagi o’quvchi bolalarning zarur hayotiy ehtiyojidir.

Didaktik o’yin – ta’lim beruvchi usul bo’ib, bu usul muayyan ta’limiy maqsadlarga erishuvga, ya’ni o’tilgan o’quv materialini aniqlashga, mustahkamlashga va uni chuqurlashtirishga qaratilgan bo’ladi. Har bir didaktik o’yinni o’tkazishda muayyan bir vazifa maqsad qilib olinadi. Masalan, “Issiq kartoshka” o’yiniga qo’yiladigan didaktik topshiriq bolalarning oldingi darslarda tanishgan arifmetik amallar haqidagi tushunchalarini, hisoblash malakalarini mustahkamlashdan iborat. Didaktik topshiriq darsga qo’yiladigan umumiy maqsadning bir qismini tashkil qiladi. Har bir didaktik o’yinning ham har qanday o’yindagi singari qoidalari bo’adi. O’sha qoidalariga amal qilinmasa, o’yinning o’yin sifatidagi ahamiyati, binobarin, o’yinning ta’lim-tarbiyaviy va psixologik ahamiyati yo’qoladi. O’yin qoidalari o’yin topshirig’iga kiritiladi. O’yin topshirig’i – o’qituvchining bolalarga o’yinning qanday o’ynalishini, kim g’olibligini aniqlashdan iborat. “Jimjitlik” o’yinida bolalarga beriladigan topshiriq o’qituvchi rasmda ko’rsatgan buymlar miqdorini sanab, son natijasini topishdir. O’yin qoidasi ovoz chiqarmasdan rasmda ko’rsatilgan buyumlar miqdoriga mos keluvchi son yozilgan kartochkani ko’rsatishni talab etadi.

“Qaysi biri qo‘shildi” o‘yini. Didaktik topshiriq: son qatori haqidagi tushunchani mustahkamlash. O‘yin topshirig‘i: oldin turgan bolalarni sanab chiqib, yana qancha qo‘shilganini aytib berish. O‘yin tasviri: bir necha bola bir qatorga turadi. Qolgan bolalar ularni sanab chiqishadi. O‘qituvchi imo–ishorasi berishi bilan o‘tirgan o‘quvchilar ko‘zlarini yumadilar. O‘qituvchi ovoz chiqarmasdan yana bir o‘quvchini doskaga chaqirib, saflanganlar qatoriga turg‘azib qo‘yadi. U “Mumkin” degandan so‘ng o‘quvchilar ko‘zlarini ochib, nechanchi (“beshinchi”, keyin “oltinchi” va hokazo) kelib 19 qo‘shilganini aytib berishadi. Bu o‘yin “Ketgan kim?” o‘yiniga qaraganda anchagina yengil. Uni dastlabki kunlarda o‘tkazish mumkin. Bunday o‘yinlar turli usullarda o‘tkaziladi. Chunonchi: “Qaysi o‘yinchoq yashirib qo‘yildi”, “Qaysi o‘yinchoq qo‘shib qo‘yildi” va hokazo. Bolalarda noto‘g‘ri tushuncha hosil bo‘ib qolmasligi uchun bir xil buyumlardan foydalanish kerak. Chunki o‘yinchoqlar har xil bo‘gan taqdirda bolalar to‘g‘ri javob berolmay, “beshinchi” deyish o‘rniga “o‘yinchoq” yoki “kubik” deb yuborishlari mumkin va hokazo.

“Sanayver” turidagi o‘yinlar ham shu guruhga kiradi. Bolalarni doskaga chiqarish va safga tizib qo‘yish, keyinchalik esa to‘g‘ridan–tog‘ri qatorma–qator sanatish mumkin. Quyidagi didaktik materiallardan foydalaniladi: suratlar, jadvallar, abak (sanoq asbobi), o‘yinchoqlar, cho‘tlar, cho‘plar, qo‘da yasalgan qog‘oz buyumlar, sxemalar, sanoq materiallari va geometrik shakllar solingan qutichalar va boshqa narsalar. Boshlang‘ich sinf matematika darslarida qo‘laniladigan o‘yinlar nomi: “Sanayver”, “Ko‘rganni eslab qol”, “Biz kamayib qoldik”, “Kim ketdi (takrorlash)”, “Nima oz”, “O‘rnini top” kabi o‘yinlardan foydalanish mumkin. Yuqorida keltirib o‘tilgan didaktik o‘yinlardan boshlang‘ich sinflarda foydalanish mumkin.

Xulosa o‘rnida shuni aytish lozimki, ta‘lim jarayonida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari boshlang‘ich ta‘lim didaktikasining samaradorligiga erishish ko‘nikmasini egallashi taqozo etiladi. Buning uchun talabalar quyidagilarga amal qilishi kerak: - boshlang‘ich ta‘lim didaktikasi bo‘yicha bilimlarni egallash; - boshlang‘ich ta‘lim didaktikasiga doir qo‘shimcha adabietlarni o‘qish; - “Boshlang‘ich ta‘lim” jurnali va “Ma‘rifat” gazetalarini bilan muntazam tanishib borish; - Ustozlardan boshlang‘ich ta‘lim didaktikasiga doir maslahatlar olish.

Bunday bilimlarni egallab borish har bir o‘qituvchining kasbiy faoliyatida samarali ta‘sir ko‘rsatadi, o‘z ustuda ishlashga undaydi. Darslarni sifatli va qiziqarli bo‘lisini kafolatlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

- Jabborova O., Umarova Z., Babaxodjaeva L. Boshlang‘ich ta‘lim pedagogikasi, innovatsiya va integratsiya. – Toshkent. 2021.
- Jabborova O. Boshlang‘ich ta‘lim metodikasining yangi nazariy masalalari. – Toshkent. 2022.
- Mardonov Sh. Pedagogika fanidan o‘qitishning elektron-modulli didaktik ta‘minotini ishlab chiqish texnologiyasi. – Toshkent. 2021.
- Mardonov Sh., Jabborova O. Boshlang‘ich ta‘limda asosiy tushunchalar. XXI asr ta‘lim tizimida innovatsion va integratsion yondashuvlar. Jizzax. 2021.
- Zufarov Sh. Pedagogik innovatika. – Toshkent. 2012.
- Saidahmedov N. Yangi pedagogik texnologiyalar. – Toshkent. 2015

INTEGRATSIYALASHGAN MUSIQA MASHG’ULOTLARIDA MULTIMEDIA TEXNOLOGIYALARINING AHAMIYATI

Muallif: Hamrayeva Umida Shonazarovna ¹

Affilyatsiya: O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika institute “Musika ta’limi” kafedrasasi asestenti ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14504991>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqoladi integratsiyalashgan musiqa mashg’ulotlarida multimedia texnologiyalarining ahamiyati xususida ayrim mulohazalar bayoni keltirilgan.

Kalit so‘zlar: integratsiya, multimedia, texnologiya, musiqa, pedagogika, ta’lim, onlayn, muxokama, mashg’ulot.

Maktabgacha ta’lim davri bolaning ongi va tafakkuri endi shakllanib kelayotgan davr hisoblanadi. Shuning uchun, musiqa rahbari mashg’ulotlar jarayonida bolalarda yoshiga mos va ularga tushunarli mazmunda musiqa asarlari go’zalligini his qilish, mazmunini tushunish, Vatanga muxabbat hissi, milliy g’ururini shakllantirish, yorqin ifoda vositalarini farqlash, musiqa asarining 2-3 qismli shaklini mustaqil farqlay olish kabi layoqatlarni tarkib topdirmog’i lozim [4, 125].

Keyingi vaqtlarda maktabgacha talim tashkilotlarida musiqa mashgulotlarini amalga oshirishda integrallashgan talim metodlaridan foydalanish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Sababi, bolada onavatanga muhabbat, insoniy fazilatlarni shakllantirish musiqa mashgulotlarining asosiy maqsadi sanaladi. Shu manoda musiqa sanatin o’rganish bo’yicha integrallashgan mashg’ulotlar keng rasm bo’lishi qonuniy tus oldi. Integrallashgan estetik shakl musiqa mashgulotlarida, san’at predmetlarini integratstiyalashi, bolalarni sanat predmetlarni o’qitishning muqobil tizimi, ekanligini takidlash imkonini beradi.

Integratsiya – o’qituvchining turli fanlar bo’yicha kuzatishlari va xulosalarni tasdiqlab yoki chuqurlashtirib beruvchi yangi dalillarni topib berish manbaidir. Ular faoliyatning turli shakllari almashib turishi orqali o’quvchilar charchashi va asabiylashishining oldini oladi.

Bugungi kunda maktabgacha ta’lim tizimida talimiy va tarbiyaviy mashgulotlarni integratsiyalash to’g’risida ko’p so’z yuritilmoqda. Olimlar va amaliyotchi tarbiyachilar bolalarda qanday qilib dunyo to’g’risida yaxlit tushuncha hosil qilish va turli fanlar bo’yicha bilimlarni yaqinlashtirish uchun bir butun dasturni tuzish to’g’risida bosh qotirishyapti. Integratsiyalashgan mashgulotdan kutiladigan maqsad faqat ma’lum bilimlarni egallashga emas, balki tasvirli fikrlashni rivojlantirishga qaratiladi. Olamning umumiy ko’rinishi tovushlar, tasvirlar, ranglar orqali tanishtiriladi, bola esa ham dunyoni, ham o’zini o’rganuvchi, tekshiruvchi o’ringa qo’yadi [1, 70b.].

Asosiy bilimlarni o’zlashtirish va olamdagi bor narsalarning qonuniyatlarini tushunishda predmetlar ichidagi va predmetlar aro aloqalarini o’rnatish talimga integratsiyalashga yondoshuvning metodik asosidir. Bunga turli mashgulotlarga tushunchalarga ko’p marotaba qaytishi, ularni chuqurlashtirish va boyitish, shu yoshga tushunarli bo’lgan muhim belgilarni aniqlash orqali erishish mumkin. Shunday qilib yaxshi shakllangan tuzilish va o’tkazish tartibiga ega bo’lgan, tarkibiga shu o’quv predmetiga tegishli bo’lgan tushunchalar guruhi kiritilgan har qanday mashgulot integratsiyaga asos qilib olinishi mumkin. Lekin integratsiyalangan mashgulotga boshqa mashgulot, boshqa o’quv predmetlari bilan bog’liq tushunchalar tahlil qilishning natijalari kiritiladi. Masalan, «tabiat», «suvlar», «gozallik»,

kabi tushunchalar tabiatshunoslik, musiqa, tasviriy sanat mashg'ulotlarida ko'rib chiqiladi. Tushunchalarning tahlil qilish boshqa o'quv mashg'ulotlarida o'zlashtirilgan bilimlarga murojaat qilinadigan darslar integratsiyalangan hisoblanadi. Musiqa mashg'ulotlari ijodiy, erkin bo'lishi bilan birga, yaxlit, mantiqan ketma-ket, o'ziga xos o'tish metodikasiga ega bo'ladi.

Albatta bunday mashg'ulotlarni olib borish musiqa rahbaridan yuksak mahoratni, boshqaruvchanlikni talab etadi. Integratsion mashg'ulotlarda bola jimgina tomoshabin bo'lib o'tirmaydi. U mashg'ulot jarayonida faol va izchil qatnashadi. Aynan shunday mashg'ulotlarda bolalarda badiiy tafakkur va tasavvur rivojlanadi, estetik xissiyotlari tarbiyalanadi.

Hozirgi kunda barcha ta'lim muassasalari, shu jumladan maktabgacha ta'lim muassasalari zamonaviy kompyuter va axborot texnologiyalari vositalari bilan jihozlanmoqda. Maktabgacha ta'lim muassasalarida ta'lim-tarbiya jarayonida yangi kompyuter va axborot-kommunikatsion texnologiyalar vositalarining joriy etilishi, pedagog-tarbiyachilarning axborot texnologiyalari vositalaridan foydalanish malaka va ko'nikmalarini shakllantirish bilan birga, ularning integratsiyangan mashg'ulotni tashkil etish jarayonidagi maqsadi, vazifalari va tutgan o'rnini o'zgartiradi.

Maktabgacha ta'lim muassasalari tarbiyalanuvchilariga ta'lim berishda axborot texnologiyalaridan foydalanish murakkab masala hisoblanib, ko'plab bahs-munozaralarga sabab bo'lmoqda. Lekin shunga karamay, maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalash va ularning har tomonlama yetuk inson bo'lib rivojlanishida integratsiyalangan mashg'ulotlarda kompyuter texnologiyalari vositalaridan foydalanish o'zining ijobiy samarasini bermoqda.

Bugungi kunda maktabgacha ta'lim muassasalarida tarbiyalanuvchilarning badiiy-musiqiy faoliyatini, matnlarni o'qish, rasmlarni ko'rish va ajrata bilish tasavvurlarini kengaytirish kompyuterli o'yin dasturlari orqali fikrlash va mustaqil qarorlar qabul qilish bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirishda axborot texnologiyalaridan keng foydalanilmoqda. Bu borada maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishi uchun mo'ljallangan kompyuterli o'yin dasturlarining ta'lim jarayonida o'z samarali jihatlariga jiddiy yondashuv va e'tibor kerak bo'ladi.

Integratsiyalangan musiqa mashg'ulotlari shunday tashkil etilishi kerakki, multimedia texnologiyalarini musiqa mashg'ulotlarida qo'llash, unda bajariladigan har bir harakat bolalar tomonidan to'g'ri qabul qilinishi, bajarilishi va tasavvur etilishi lozim. multimedia dasturidagi har bir harakatni bola tushuna olishi, uni qanday bajarish kerakligini o'ylash va amalga oshirish imkoniyatiga ega bo'lishi lozim. Multimedia atamasining lug'aviy ma'nosi ikkita so'z yig'indisidan tashkil topgan bo'lib, multi-ko'p, media-muhit ma'nosini anglatadi. Atama ilmiy va o'quv adabiyotlarida «ko'p vositalilik», «multimedia muhiti» «ko'p qatlamli muhit», «ma'lumot tashuvchi vosita» kabi talqin qilinib kelinmoqda.

Hozirgi davrda multimedia atamasi ko'p qirrali bo'lib, turli hil tushunchalarni ifodalashga tatbiq etib kelinmoqda. Masalan, multimedia texnologiyasi; multimedia mahsuloti; multimediali kompyuter; multimedia dasturi va boshqalar shular jumlasidandir.

Multimedia bu maxsus texnologiya bo'lib, dasturiy va texnik moddiy ta'minot asosida kompyuterda bir vaqtning o'zida matnli, tasviriy axborotni tovushli va harakatli holda ifodalash imkoniyatidir.

Belgilangan maqsad asosida o'tkaziladigan didaktik jarayon rejalashtirilganda uni amalga oshirish osonlashadi. Binobarin, musiqa rahbarining musiqa mashg'ulotlari xaritasini tuzib olishi katta ahamiyatga egadir, chunki mashg'ulotning texnologik xaritasida, har bir mavzu tarbiyalanuvchining imkoniyati va ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda tuziladi.

Mashg'ulotning texnologik xaritasini qay ko'rinishda yoki shaklda tuzish, bu musiqa rahbarining tajribasi, qo'ygan maqsadi va imkoniyatlariga bog'liqdir.

Musiqa rahbari katta hamda maktabga tayyorlov guruhi tarbiyalanuvchilari bilan integratsiyalangan musiqa mashg'ulotlari jarayonida qo'llashi mumkin bo'lgan ba'zi bir treninglarni

keltirib o'tamiz. Masalan: "Tinglaymiz va tahlil qilamiz" metodi; "notali oyinlar" metodi; "ovozidan top" metodi; "tarmoqlar" metodi; "interviyu" texnologiyasi; "multimedia" texnologiyasi va boshqalar.

Albatta, tarbiyalanuvchilarda musiqa nisbatan motiv hosil qilishda didaktik o'ynlarning o'rni beqiyosdir. Bolalarda o'yinsiz tom ma'nodagi aqliy rivojlanish bo'lishi mumkin emas. O'yin ularda bilimga ishtiyoq va qiziqishni uyg'otadigan uchqundir. Ushbu didaktik oyinlarni biz multimedia texnologiyasi orqali integratsiyalangan musiqa mashg'ulotlarida qollashning nazariy va amaliy mazmunini yoritishga harakat qilamiz.

"Multimedia" texnologiyasi uchun o'yin g'oyasi va vazifalari muhim ahamiyatga ega. Biz misol tariqasida "ovozidan top" didaktik o'yini keltirib o'tishimiz mumkin.

"Ovozidan top" didaktik o'yini.

O'yin mavzusi. Xalq cholg'ulari nomlari va turlarini multimedia texnologiyasi orqali ovozi eshitish va tasvirini korib aytish.

O'yin maqsadi: Bu o'yinda integratsiyalangan musiqa mashg'ulotining asosini tashkil etuvchi musiqa sanatining turli sohalarini qamrab olgan jihatlari orqali tarbiyalanuvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyati; tinglash madaniyati, nutq hamda xotirasi; musiqiy savodi, tez va to'g'ri javob berish malakasi shakllanadi hamda rivojlanadi.

O'yinning borishi: Musiqa rahbari musiqa cholg'ularining turlari asosida multimedia texnologiyasi orqali texnik vositalarda tarbiyalanuvchilarga qoyib beradi. Mashg'ulot dasturiga joylashtirilgan har bir cholg'ular musiqa rahbari tomonidan birma-bir tariflab otiladi. Shundan song tarbiyalanuvchilar musiqa cholg'ularidan yandrayotgan ohang orqali ularni qaysi cholg'u ekanini nomlarini aytadilar. Eng ko'p to'g'ri javob topgan bola g'olib sanaladi. Bu o'yinni o'tkazish tarbiyalanuvchilarga musiqa cholg'ulari haqidagi dastlabki ma'lumotlar berish jarayonini yengillashtiradi. Bundan tashqari ularning so'z boyligi ortib, ularda hozirjavoblik, ziyraklik, ijodkorlik kabi sifatlar shakllanadi.

Albatta, bu o'yinda tarbiyalanuvchilarning savollarga aniq javob berishi, musiqa rahbarining musiqa cholg'ulari hamda ularning turlari haqida mashg'ulotlar davomida berib borgan saboqlariga bog'liq.

"Multimedia" texnologiyasida quyidagilar berilishi mumkin:

1- Ekranda qaysi cholg'ularning tasvirini kordingiz va ovozi tingladingiz, ularning nomlarini bilasizmi?

Javob: tanbur, rubob, gitara, fortepiano, doira, chang, g'ijjak...

2 – Ekranda puflab chalinadigan cholg'ularning qaysilarini kordingiz ularni ovozidan farqlay olasizmi, nomlarini sanab oting?

Javob: surnay, karnay, nay, qo'shnay.....

3 – Ekranda zarbli (urib chalinadigan) cholg'ularni qaysilarini kordingiz nomlarini aytgiz?

Javob. Doira, nog'ora, chang...

Agarda bolalar orasidan tasvirda korgan cholg'u asboblari nomini ayta olmasa, yoki ovozidan farqlay olmasa, savollarga to'g'ri javob topa olmasa, musiqa rahbari o'sha bolalar bilan alohida shug'ullanib, ularning cholg'ular borasidagi bilimlarini rivojlantiradi.

Shuni xulosa qilib aytishimiz mumkinki, maktabgacha ta'lim dargohlarida musiqa mashg'ulotlari samaradorligini oshirish uchun integratsiyalangan multimedia mashg'ulotlaridan unumli foydalanish tarbiyalanuvchilarning musiqiy savodxonlik darajalarini o'stiribgina qolmay, balki musiqa o'qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini ham shakllantiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Mavlonova R. A. Boshlang'ich talimning integratsiyalashgan pedagogikasi (metodik qo'llanma). - T.: 2005.

Aripov M. Informatika va axborot texnologiyasi asoslari. - T.:Universitet, 2001.

Adilova S. Multimedia va ularni ta'lim jarayonida qo'llash. T.: TDPU, 2001. № 2. -B. 20-21
Bolajon tayanch dasturi (Takomillashtirilgan "Maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga
qo'yiladigan Davlat talablari" asosida ishlab chiqilgan) Nashr uchun mas'ul: O'zbekiston
Respublikasi Xalq ta'limi vaziri A. M. Marahimov –Toshkent: 2010. 132 b.

ONA ALLASI-FAZILATLI JAMIYAT BARPO ETISHNING MA’NAVIY OMILI SIFATIDA

Muallif: Imyamin Kirgizov ¹

Affilyatsiya: Fargʻona davlat universiteti dotsenti ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14505017>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada milliy qoʻshiq janri sifatida allaning bola tarbiyasidagi oʻrni, ijtimoiy munosabatlar va jamiyatdagi insoniy qadriyatlarining mustahkamlanishiga xizmat qilishi, qolaversa, allaning turli madaniyatlardagi oʻrni, ijro uslublari, tarixiy mohiyati va qadimdan bugungi kungacha saqlanib qolgan anʼanalari keng yoritilgan. Shuningdek, allaning ijtimoiy tarbiya, maʼnaviy boylik va ijodiy ilhom manbai sifatidagi roli ham tahlil qilingan.

Kalit soʻzlar: Alla, beshik qoʻshigʻi, bolalar uxlashi, oila, mehr-muhabbat, tinchlik, xavfsizlik, xalq ogʻzaki ijodi, ijro uslubi, anʼanaviy qoʻshiqlar, oʻzbek xalq ijodi, milliy urf-odatlar, turk davlatlari, toʻy marosimlari, "Yor-yor" qoʻshiqlari, etnik madaniyat.

Alla— bu uning ijodiy faoliyatda qoʻllagan usullar va yondashuvlar majmuasidir. Uning innovatsionlik metodologiyasi yangilikka intilish va standart yondashuvlardan chetga chiqishni oʻz ichiga oladi, bu esa uning asarlarida yaqqol namoyon boʻladi va fazilatli jamiyat barpo etishning maʼnaviy omili sifatida insonlar oʻrtasidagi axloqiy va maʼnaviy qadriyatlarining mustahkamlangan, adolat, gumanizm, birdamlik va falsafiy nuqtai nazardan oʻzgalarga namuna boʻlish maqsadidagi jamiyatni barpo etish bilan bogʻliqdir.

Har bir ona allasi insonlar oʻrtasidagi munosabatlar, ularning oʻzaro hurmat, adolat va tinchlik asosida tashkil etilgan jamiyatni qurishga koʻmaklashadi. Chunki, ona allasi qadimda turk davlatlarida maʼnaviy omil tarzida insonlarni jasoratga undagan. Masalan, Alpomish afsonasida, yigitlar kabila uchun tiriklik va tuzumning asosini tashkil qilgan. Ular juda kuchli, chuqur bilimga ega boʻlishgan va oʻz xalqlarini dushmanlardan qutqargan.

Alla (beshik qoʻshigʻi) xalq ogʻzaki ijodi namunalaridan biri boʻlib, oʻziga xos qoʻshiqlar va soʻzlar bilan bolalarni uxlatish maqsadida kuylanadi. Uning mazmuni asrlar davomida xalqning eng muhim qadriyatlaridan biri boʻlgan va baʼzan ortiqcha bezakli soʻzlar va ohanglar orqali oiladagi farzandga nisbatan mehr-muhabbat, gʻamxoʻrlik, tinchlik va xavfsizlik hissini yoʻqotmay turishga harakat qilgan.

Bu qoʻshiqlar esa yosh ona yoki qoʻshiqchi tomonidan, bolaning uyqusini yuksaltirish, ovoz va uning ohanglari bilan qiziqishini targʻib qilish maqsadida ijro etiladi. Alla asosan bolani chiroyli, yumshoq va tinchlik bilan uxlatishga qaratilgan boʻlib, unda koʻpincha yotgan bolaga mehr va shodlik izhori bilan tolagʻon ohanglar ishlatiladi. Shunday qilib, beshik qoʻshigʻi nafaqat uyqudek muhim jarayonda, balki oiladagi mehrni, ilohiy shodlikni ham ifoda etadi.

Koʻpincha Allaga havola etilgan soʻzlar va fikrlar shuningdek, milliy urf-odatlar, tabiat tasvirlari va bolaning yangidan dunyoga kelishi kabi mavzularni oʻz ichiga oladi. Misol uchun, koʻpincha qoʻshiqlarda "kechiraman, tinch uyquda boʻl" kabi soʻzlar yorqin ishlatiladi. Shu bilan birga, beshik qoʻshigʻida bolani "yoʻrgaklash", "beshikka solish" yoki "uygʻongan bolani yechib olish" kabi jarayonlar ham aksentga olinadi, va har bir bosqichda qoʻshiqlar bolaning ehtiyojlari va xolislik bilan bayon etiladi. Bu borada Zumradxon Astanovaning alla sheʼri diqqatga loyiqdir.

Alla
Seni asta tebratgayman, allayo alla,
Alla aytib uxlatgayman allayo alla.
Borim qo‘shiq kilib aytib allayo alla
Ilmu odob o‘rgatgayman allayo alla.

Baxtli zamon farzandisan allayo alla,
Shukronalik payvandisan allayo alla.
Bag‘rim butun sening bilan allayo alla.
Duolar ijobadisan allayo alla.

Otang davlat yumushida allayo alla
Elu yurtning tashvishida allayo alla
Otang kabi oqil bo‘lgin allayo alla
Saxovatli har ishida allayo alla.

Onang kabi mehribon bo‘l Allayo allaa
Zukko dono saramjon bo‘l Allayo alla
Yurt koriga yaraguvchi allayo alla
El suygan komil inson bo‘l allayo alla.

Baxtli ona allasi bu allayo alla,
Hamroh bo‘lsin shirin uyqu allayo alla.
G‘am ko‘rmasin hech bir ona allayo alla,
Shunday alla aytsin mangu allayo alla

Bu so‘zlarda bolani tinchlantirish orqali ilmu odob o‘rgatish, shukronalikka undash, otasi kabi saxovatli bo‘lishga motivatsiya mujassamdir. Aytish mumkinki, alla" qo‘shiqlari milliy musiqa hamda she‘riyatning boyligi bilan farq qiladi.

“Alla”ga yuksak baho berib e’tirof etgan qomusiy olim Abu Ali ibn Sinoning “Alla”ga oid mulohazalari janrning kelib chiqishini belgilashda g‘oyat qimmatlidir: “Bolani mijozini kuchaytirmoq uchun unga ikki narsani qo‘llamoq kerak. Biri bolani sekin-sekin tebratish, ikkinchisi, uni uxlatish uchun odat bo‘lib qolgan musiqa va allalashdir. Shu ikkisini qabo‘l qilish miqdoriga qarab, bolaning tanasi bilan badan tarbiyasiga va ruhi bilan musiqaga bo‘lgan iste’dodi hosil qilinadi”. [2.B.10.] Navoiy ham Farhodning beshikdagi ahvolini shunday tasvirlaydi: Arusi charx tun kun doya kirdor, Bo‘lib har tavrai holidin xabardor. Beshik davrida chiniyu xitoyi Bo‘lib yuz no‘sh lab doston saroyi. Ko‘zining nozi eldin eltib uyqu, Anga uyqu keturmakka navogo‘. Navoiy “Alla” aytuvchini “navogo” deya ta’riflaydi [2. B.11].

Jahondagi har bir xalqning o‘z tilida kuylab kelgan “Alla”lari bor. “Alla” ruslarda “bayki” yoki “bayushki”, turkmanlarda “huvdilar”, ozarbayjonlarda “lay-lay”, tatarlarda “alli-balli”, qoraqalpoqlarda “heyya-heyya”, turklarda “ninni”, forslarda “lolo”, nemislarda “wiegelielied”, fransuzlarda “bekceuse”, o‘zbek va tojiklarda “alla” va “allo” atamallari bilan mashhurdir” [2. – B.9.].

F.Abdurahmonova. “Alla” – folklor janri sifatida tebratish sur‘atiga mos ravishda ijro etiladi. Matni, asosan, to‘rtliklik; ijro uslubi erkin, badihago‘y. “Alla” onaning bolaga bo‘lgan mehr-muhabbati, umid va orzulari, yaxshi niyat va tilaklarini anglatish bilan birga ruhiy kechinmalarini ham ifodalaydi. Shu bois ba’zi “Alla” namunalari yig‘i ohanglariga yaqin bo‘ladi” [4. – B.228]. O‘zbek tilining izohli lug‘atida esa, “Alla” – go‘dakni uxlatishda yakkaxon usulida aytiladigan qo‘shiq” [4. – B.71.]. deya izoh berilgan.

“O‘zbekistonning ba’zi hududlarida “Alla” nomi bilan aytiladigan marosim qo‘shiqlari ham mavjud. Macalan, Buxoro viloyati Olot va Qorako‘l tumanlari hamda Xorazmda dafn marosimi jarayonida navbat bilan ayollar (yoki maxsus chaqirilgan allachi-go‘yanda, xalfa) tomonidan badiha uslubida aytilgan qo‘shiqlar ham “Alla” deb nomlangan [5. – B.228].

O‘zbek xalq qo‘shiqlarida, faqatgina “Yor-yor” hamda “Alla”larga asosiy matndan keyin Navoiy aytganidek, “radif” o‘rnida, ya’ni kichik naqorat sifatida barcha “Yoryor”larda, “alla”larda esa barcha aytiladigan “Alla”larda qo‘llanilib kelinadi. Agar “Yor-yor” va “Alla” radifi olib tashlanar ekan, ular o‘z ko‘rinishi hamda o‘ziga xos xususiyatini o‘zgartiradi. Ammo shunday “Yor-yor” va “Alla”lar borki, ular “Yor-yor” hamda “Alla” radifisiz ham o‘z ko‘rinishini o‘zgartirmaydi.

Senga quydim yaxshi ot, alla,

Yaxshi niyatdur murod, alla.

Yurtu elga suyansang, alla,

Senga bo‘lg‘usi qanot, alla [3. – B.143].

An’anaviy “Alla” qo‘shiqlari xususiyatlaridan o‘zbek bastakorlari (T. Jalilov, Yu. Rajabiy, F. Sodiqov) va kompozitorlari (A. Muhamedov, I.Akbarov, S.Yudakov) ijodiy foydalanishgan [2. – B.228].

“Alla”larning yaratuvchisi ham kuylovchisi ham onalardir. Ammo ba’zi hududlardan folklorshunos olimlarimiz tomonidan, bobolar va otalar tomonidan kuylagan “Alla”lar ham yozib olingan. “Huya” – bu O‘zbekistonning janubiy viloyatlarida otalarning bolalarni erkalatish uchun aytgan qo‘shiqlaridir. “Alla”dan farqli tomoni uni faqat erkaklar ijro etadi. “Huya” aytish an’anasi bugungi kungacha yaxshi saqlanib kelinyapti” [4. – B.48].

Yuragimning dardlari, alla,

Qizil gulday, qatma-qat, alla,

Yurakkinam o‘tiga, alla,

Do‘zax o‘ti mos faqat, alla[1. – B.147].

. Bundan tashqari, “nikoh to‘yining ertasiga ertalab, “Alla bolam” marosimi o‘tkaziladi. Kelin tomonlik ayollar kelinni o‘rtaga o‘tkazib, ikkita butun nonni bitta qilib (nasibasi but bo‘lishi uchun) tishlatadilar va “Alla bolam” qo‘shig‘ini aytadilar. Bu marosim yoshlar tez orada farzand ko‘rishlari uchun o‘tkaziladi”[5. – B.47].

Alla bilan muomalada bo‘lganimizda esa ruhiyatimizda muayyan hissiy o‘zgarishlarni sezamiz. Shu tufayli alla odamda inson iqtidori, mahorati, aqli, zakovati, o‘ziga xos kashfiyoti bilan mazkur asarga nisbatan hayrat, qoyil qolish tuyg‘usini uyg‘otadi. Aynan shu fazilati bilan alla ruhiyatimizni boshqaradi va umuminsoniy muammolarning aks etishiga mutlaqo salbiy ta’sir ko‘rsatmaydi. Chunki yer kurrasining turli mintaqalarida yashaydigan, turli dinlarga ishonuvchi xalqlarning hayotiy munosabatlarida mushtarak nuqtalar juda ko‘p. Har bir millatda Vatan, xalq, ota-ona, aka-uka, opa-singil, o‘gay ota, o‘gay ona, ustoz, shogird kabi tushunchalar bor. Odamlar o‘rtasidagi munosabatlarning asosini adolat, andisha, haqiqat kabi tushunchalar belgilaydi. Shuning uchun onalar allarida mazmunida dunyodagi juda ko‘p millatlarda uchraydigan jitmioiy hikmatlar bor. Ma’lum bo‘ladiki, allaning bosh qahramoni, avvalo, inson hisoblanadi. Shu bois allani tinglaganimizda biz o‘zimizning hayotimiz haqida mushohada yuritishga, tasvirlanayotgan voqealarni mavjud maishiy muhit bilan qiyoslashga o‘rganamiz, har biridan foydali maslahat olishga, intilimizga motivatsiya olamiz. Ota-ona borki, farzandining tinch va osuda Vatanda sog‘lom o‘sib-ulg‘ayishi, zamonaviy ilm-fan va kasb-hunarlarini egallab, oilasiga, yurtiga tayanch bo‘lishini istaydi.

Xulosa qilib aytganda, azaldan xalqimizning ilmu fan, ijodu mehnatga rag‘bati baland bo‘lib, o‘zining yuksak ma’naviyati, imon-e’tiqodi, milliy g‘ururi hamda umuminsoniy qadriyatlarga yo‘g‘rilgan go‘zal odob-axloqi bilan hamisha ibrat bo‘lgan. Shunday ekan, beg‘ubor va muhtasham orzu-umidli yoshlarimiz yaratilayotgan sharoit va imkoniyatlardan o‘z vaqtida oqilona foydalanib, Vatanimiz ravnaqi, xalqimiz yuksalishiga hissa qo‘shadigan farzandlar bo‘lishiga ishonamiz.

Shu nuqtai nazardan alla kuylovchi onalarga tavsiyalarimiz inson – tiriklik mohiyati, olam gultoji dunyoda har bir narsaning o‘zagi, mag‘zi ekanligini quyidagi tamoyillar asosida:

yaratuvchanlik; mustahkam iroda; din-u diyonati; mehr-oqibat; sharmu hayo; boshqalarga xolis yordamga kelish; boshiga g‘am tushganda sabr qilish; o‘zga shodligiga sherik bo‘lishga shoshiling.

Darhaqiqat, bu dunyo faqat tog‘u-toshlar, qiru dalalar, bepoyon cho‘lu saholardan tashkil topib, ularning bunyodkori odamzod yaratilmaganida olam bunchalar go‘zal, hayot bunchalar zavqli, mazmundor bo‘lmas edi. Zotan, inson – dunyo mohiyatining durdonasi, ma’nolar mahzani, pokiza qalb va muloyim tiynat sohibi, xushxulqlik egasi, bani basharni ezgulikka yetaklaydigan zot. Shu bilan birga, odamzod butun borliqni qirg‘inbarot urushlar maydoniga aylantirish qudratiga ham ega. Shu boisdan insoniyat hamisha ta’limga muhtoj, tarbiyaga muhtoj. Ziyoli, ma’rifatli kishigina hayot zavqini tuyadi, tiriklik mohiyatini anglaydi. Kamol topib, yuksalib boraveradi. Aksincha, kishining baxtsizligi uning tarbiyasizligi va ilmsizligidadir. Tarbiyasiz kishi sharmu hayosiz bo‘lib voyaga yetishi, shubhasiz. Hayosiz kishida esa e’tiqod sust, xiyonatga moyillik tuyg‘usi kuchli bo‘ladi. Tarbiyasiz jamiyatda axloqi mayib kishilar ko‘payib, muqaddas qadriyatlar zavol topadi. Halol-harom aralashib, odamiylikning mazmun-mohiyatiga putur yeta boshlaydi. Oqibatda, bu jamiyat tanazzulga yuz tutadi. Umuman, tarbiyadan asosiy maqsad olam mohiyatini tushuntirish orqali kishilar o‘rtasida axloq-odobni targ‘ib etish, hurmat-izzat, mehr-oqibat rishtalarini mustahkamlash sanaladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

Alaviya. M. Oq olma, qizil olma. O‘zbek xalq qo‘shiqlari. O‘zbek xalq ijodi. Ko‘p tomlik. – Toshkent: Adabiyot va san’at. 1972. – 231.b. B.147.

Alla-yo alla. O‘zbek xalq allalari. To‘plovchi va nashrga tayyorlovchi: O. Safarov. –Toshkent: O‘qituvchi. 1999. – 160 b.B. 9-10-11-13-137.

Gulyor. Farg‘ona xalq qo‘shiqlari. To‘plovchi: H. Razzoqov. –Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi badiiy adabiyot nashriyoti. 1967. – 249 b. B. 143.

Jo‘raev M., Xudoyqulova L. Marosimnoma. –Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston milliy kutubxonasi. 2008. – 172 b. B.160.

Nishonova O. Etnik madaniyat va marosimlar. Ma‘ruzalar to‘plami. –Toshkent: 2009. – 87 b. B. 47.

MUSIQA O‘QITISH JARAYONIDA QO‘LLANILADIGAN USLUBLAR VA VOSITALAR

Muallif: Karimova Nozik Juraevna ¹

Affilyatsiya: Alfraganus universiteti Pedagogika fakulteti “Pedagogika va psixologiya” magistratura mutaxassisichligi 2-kurs magistranti ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14506125>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada Respublika oliy ta’lim tashkilotlarida tyutorlik faoliyatining mazmuni, shakli tashkil etishning pedagogik imkoniyatlari va mexanizmlari xususida fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar: pedagogika, psixologiya, tyutor, tyutorlik, bilim, ko‘nikma, faoliyat, pedagogik, imkoniyatlar.

KIRISH

Respublika oliy ta’lim tizimini takomillashtirishda, uning iqtisodiyot tarmoq sohalari uchun malakali kadrlar tayyorlashning istiqbolli rejalarini amalga oshirishning barqaror taraqqiyotini ta’minlaydigan asosiy omil sifatida e’tirof etiladi. Qolaversa, dunyoning aksariyat mamlakatlari tomonidan qabul qilingan XXI asrning 30-yilgacha belgilangan xalqaro ta’lim kontsepsiyasida “Bilimning mustahkam poydevoriga ega bo‘lish ijodiy va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish hamkorlik qobiliyatlari va qiziqishlarini kuchaytirish” dolzarb vazifa sifatida qayd etilgan. Bu esa ta’lim tizimida jumladan, pedagogika va psixologiya ta’limi va tarbiyasini olib borishda ilg‘or ta’lim texnologiyalari va uslublaridan foydalanishni taqazo etadi.

MUAMMONING MEDOLOGIK ASOSI

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son Farmoni, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim jarayonini tashkil etish bilan bog‘liq tizimni takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2020-yil 31-dekabrda 824-son hamda “Respublika oliy ta’lim muassasalarida talabalarni turar joy bilan qamrab olish darajasini oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2021-yil 9-sentabrda 563-son qarorlarida belgilangan vazifalarni amalga oshirish tartibi va yo‘nalishlarini belgilab beradi.

O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasida ustuvor vazifalar belgilab berilgan¹. Oxirgi uch-to‘rt yilda O‘zbekiston Respublikasining ta’lim tizimida juda katta ijodiy o‘zgarishlar yuz berdi. Bu o‘zgarishlar shaxsan Davlat rahbarining say’-haraktari asosida oid borildi. Natijada bir qancha me’yoriy-huquqiy hujjatlar qabul qilinib, pirovard natijada ta’lim tizimi bir qator isloh qilindi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevralda PF- 4947-sonli Farmoni bilan tasdiqlangan “2017-2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar Strategiyasi”da milliy kadrlarning raqobatbardoshligi va umumjahon amaliyotiga asoslangan oliy ta’lim milliy tizimining sifati oshish belgilab qo‘yilgan.

Oliy ta’lim tizimida tyutorlik faoliyatini pedagogik imkoniyatlari texnologiyalarini joriy etish tadqiqotlarida boshqarish uzluksiz ta’lim tizimining turli bosqichlarida faoliyat yuritayotgan muassasalar faoliyatini samarali boshqarish yo‘llari tashkiliy texnologik asoslarini tahliliy o‘rganishga e’tibor

qaratgan. Oliy ta'limda o'quv jarayoni kredit-modul tizimiga o'tkazish, qator oliy ta'lim muassasalarini o'zini o'zi moliyaviy ta'minlashga o'tkazish, ta'lim sohasini to'liq raqamlashtirish, davlat-hususi sheriklik mexanizmlarini ta'lim sohasiga ham keng tatbiq etish masalalari shu kunning dolzarb masalalari ekanligi ta'kidlab o'tilgan.

Mamlakat ta'lim tizimining reproduktiv holatdan uzluksiz rivojlanuvchi, ochiq holatga o'tishi hamda ta'lim oluvchilarni o'z ta'limiy va ijtimoiy-madaniy manfaatlarini yuzaga chiqarishga yo'naltirish jarayonlari ta'lim tizimi bosh sub'ektlari – ta'lim oluvchilar va o'qituvchilarning o'z faoliyatiga munosabatini o'zgartirish zarurligini taqozo etadi. Bu holat kredit ta'lim tizimi bo'yicha ta'lim jarayonini tashkil qilishga to'la mos keladi.

O'zbekiston Respublikasining ta'lim sohasining darajalari, bosqichlari, akademik darajalarini aniq baholashga imkon beradi va ularni shaffof, tashhislanadigan va tan olinadigan holatga keltiradi. Bu esa jahon ta'lim muhitiga qo'shilishning bosh shartlaridan biri hisoblanadi.

Akademik kreditning joriy qilinishi o'quv rejalarini pedagogik imkoniyatlari, integrallashgan o'quv kurslari, qo'shma ta'lim dasturlarini yaratish orqali oliy ta'lim tizimini yangicha tashkil qilish uchun asos bo'ladi va jahon bozorida bizning ta'limimiz va mutaxassislarimizning raqobatbardoshligini ta'minlaydi.

Ta'kidlab o'tilganidek, Bolonya deklaratsiyasini kiritishni ikki bosqichli oliy ta'limni joriy qilishni ko'zda tutadi, bunda birinchi bosqich

– talabalarning ishlab chiqarish ehtiyojlariga mos ijrochilik malakalarini o'zlashtirishiga, ikkinchisi esa – ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishga yo'naltirilgan va uchinchi ularning faoliyatini nazorat qilish va boshqarishda tyutorlik faoliyatidan foydalanish malakali kadrlar tayyorlash ta'lim tizimi uchun o'ta muhimdir.

Shular bilan bir qatorda oliy ta'limga qarashlarda "teaching" formatidan "learning" formatiga tomon o'zgarishlar sodir bo'lmoqda, ya'ni talabani "o'qitish" emas, balki talaba "o'qishi" kerak degan g'oya ustuvor bo'lmoqda. Bu g'oyaga ko'ra inson butun umri davomida o'qiydi, talaba fanga oid bilim, ko'nikma va malakalarni mustaqil tarzda o'zlashtiradi, o'qituvchining xususan tyuterning vazifasi esa – talabani shaxsiy qiziqishlaridan kelib chiqqan holda zarur yordamlarni ko'rsatishdir.

Milliy ta'lim dasturlarining xalqaro tan olinishini, talabalarning va professor-o'qituvchilarning mobilligini ta'minlash, shuningdek, ta'lim sifatini oshirish hamda oliy va oliy ta'limdan keyingi ta'limning barcha bosqichlarda uzviylikni ta'minlash maqsadida mutaxassislarni tayyorlashning uch pog'onali "bakalavr – magistr – doktor" tuzilmasi yagona kredit ta'lim tizimi bo'yicha ikkita bosqichda amalga oshiriladi: oliy ta'lim (bakalavr-magistr) va oliy ta'limdan keyingi ta'lim (doktor).

Shunday qilib, oliy va oliy ta'limdan keyingi ta'lim bosqichlarini modernizatsiya qilish ta'lim jarayonining tuzilmasi, mazmuni va tashkil qilinishiga o'z ta'sirini ko'rsatadi. Bunda, birinchidan, mutaxassislar tayyorlashning uch pog'onali "bakalavr – magistr – doktor" tuzilmasiga o'tiladi, ikkinchidan, o'rta ta'limdan keyin ikki bosqichli (oliy – oliy ta'limdan keyingi) tuzilma saqlanib qoladi, uchinchi, kredit ta'lim tizimi qo'llaniladi. Bu ikkila holat ham ta'lim mazmunida sezilarli darajada aks etadi. Ushbu aks ettirishning mazkur jarayonda oliy ta'limning asosiy vazifalari sifatida quyidagilardan iborat bo'ladi:

keng fundamental bilimlarga ega, tashabbuskor, mehnat va texnologiyalar bozorining o'zgaruvchan talablariga moslashuvchan yangi shakldagi mutaxassislar tayyorlanadi;

oliy ta'lim tizimini demokratlashtirish orqali sifatli ta'lim xizmatlarini taqdim etishga bo'lgan qiziqishini oshirish;

alohida oliy o'quv yurtlarini xalqaro akkreditatsiyadan o'tishga tayyorlash, elita oliy o'quv yurtlarini rivojlantirish uchun sharoit yaratish;

oliy o'quv yurtlarini boshqarishning yangi tamoyillari va amaliyotini shakllantirish, strategik rejalashtirish tizimini joriy etish va oliy o'quv yurtlarining avtonomligini oshirish;

talabalarning sifatli ta'lim olishga bo'lgan huquqlarini mustahkamlash, sifatli ta'lim xizmatlari taqdim etish uchun rahbarlarning mas'uliyatini belgilovchi mexanizmlarini ishlab chiqish va joriy etish.

XULOSA

Ushbu topshiriqlarni oliy ta'lim muassasalarining boshqarish tizimini yanada pedagogik imkoniyatlari sharoitlarida jamoatchilik nazorati, keng akademik imtiyozlar berish, hamda o'quv jarayonini talabalarning qiziqishlarini inobatga olgan tarzda tashkil etish texnologiyasini pedagogik imkoniyatlari va o'qituvchilar orasida raqobat muhitini yaratish, talabalarni nazorat qilish va ularni malakali kadrlar bo'lib yetishishlari uchun tyutorlik faoliyatini keng yo'lga qo'yish va pedagogik imkoniyatlari orqali amalga oshirish mumkin.

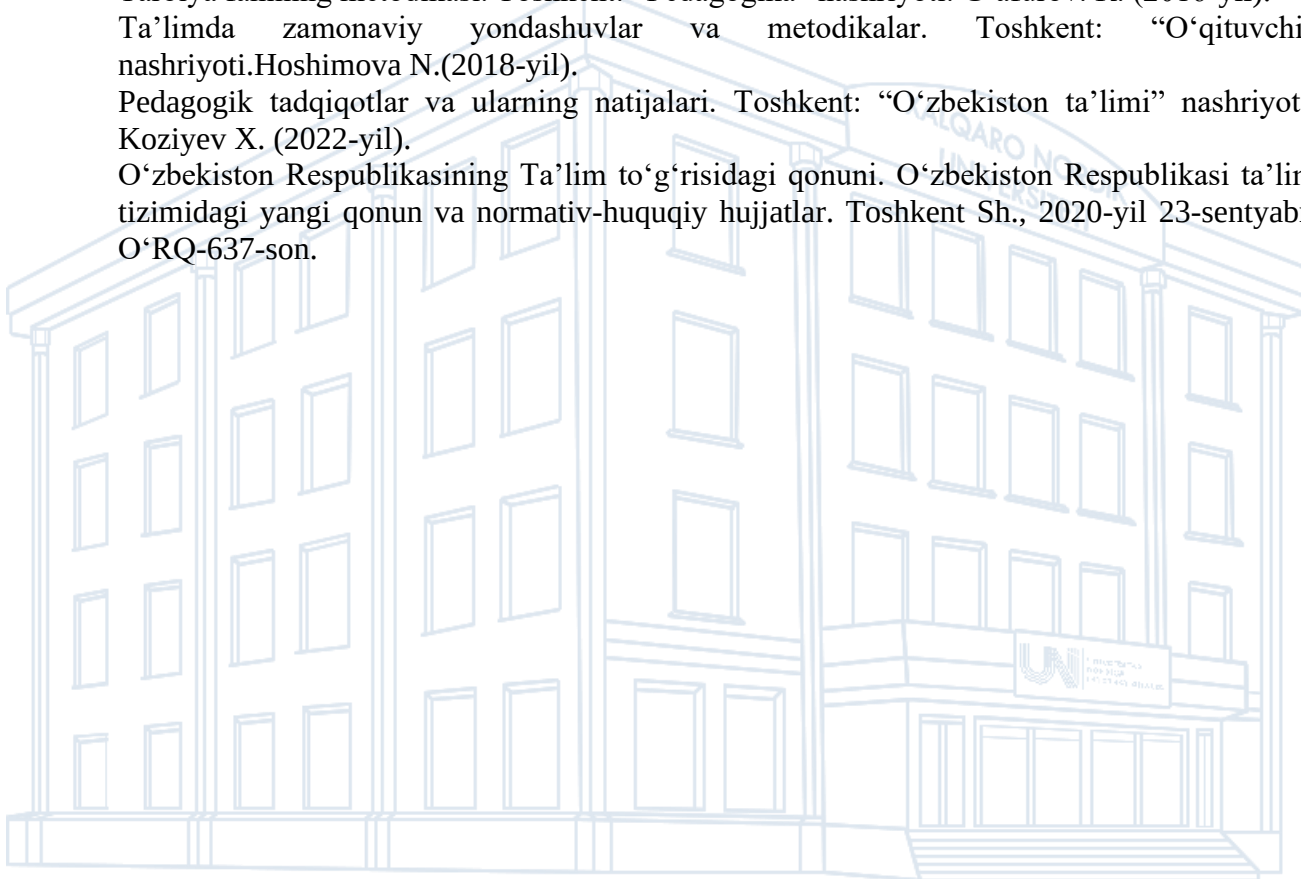
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Tarbiya fanining metodikasi. Toshkent: "Pedagogika" nashriyoti. G'afurov. R. (2016-yil).

Ta'limda zamonaviy yondashuvlar va metodikalar. Toshkent: "O'qituvchi" nashriyoti. Hoshimova N. (2018-yil).

Pedagogik tadqiqotlar va ularning natijalari. Toshkent: "O'zbekiston ta'limi" nashriyoti. Koziyev X. (2022-yil).

O'zbekiston Respublikasining Ta'lim to'g'risidagi qonuni. O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimidagi yangi qonun va normativ-huquqiy hujjatlar. Toshkent Sh., 2020-yil 23-sentyabr, O'RQ-637-son.

INTEGRATING TECHNOLOGY INTO ESP CLASSE

Authors: Vasijonova Shohsanam Shovkatjon qizi ¹, Adamboyeva Nafisa Qodirberganovna ²

Affiliation: Farg’ona davlat universiteti, Chet tillari fakulteti, Filologiya va tillarni o’qitish (ingliz tili) yo’nalishi talabasi ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14512252>

ABSTRACT

Artificial Intelligence (AI) is transforming language instruction by providing cutting-edge resources and approaches that improve student learning. AI-powered tools like chatbots, speech recognition software, and adaptive learning platforms give students engaging learning environments, real-time feedback, and tailored learning routes. By attending to the needs of each individual student, encouraging participation, and increasing efficiency, these technologies aid in language acquisition. The present applications of AI in language learning are reviewed in this article, along with its benefits and drawbacks. It also emphasizes how AI has the potential to revolutionize conventional teaching methods. According to the study, using AI technologies is crucial for creating inclusive and productive language learning settings.

Keywords: Artificial Intelligence, language teaching, language learning, adaptive learning, personalized education, AI in education, speech recognition, educational technology.

INTRODUCTION

The computer will only process numbers 0 and 1. However, artificial intelligence (AI) was committed to providing the necessary capability to turn computers into learning tools a few years ago. With the idea of emulating biological development, human learning, and brain modeling, this can be the main objective of computer experts like Alan Mathison Turing, John von Neumann, and Norbert Wiener. The latest information and communication technology (ICT), knowledge networks, actuators, sensors, and automated identification and material pursuit technology—known as machine learning (ML)—are also used in info sharing. ML is an AI application that, even if the system isn’t specifically developed, allows you to automatically learn from experience and get better over time. When it comes to putting together library materials and user services, machines are crucial. Robotics, chatbots, text data processing (TDM), enormous data, and pattern recognition are instances of machine learning techniques within AI.²

In education, artificial intelligence has shown to be a potent instrument. Numerous analytical investigations on artificial intelligence's pedagogical victimization are anticipated. Computer science is helping to advance education more and more. The teaching technique will be mechanically analyzed by instructors using artificial intelligence technologies. Additionally, the integration of artificial intelligence technologies appears to have enhanced education. Analysis is disseminated through research articles and various techniques in science communication. This include doing original research, developing concepts, and communicating and sharing study findings. All disciplines' analysis must be successfully shared in order to gain traction and a wider viewpoint.

² Anikushina V, Taratukhin V, von Stutterheim C (2018) Natural Language Oral Communication in Humans Under Stress. Linguistic Cognitive Coping Strategies for Enrichment of Artificial Intelligence. Procedia computer science, 123, 24-28

Learning is the process of improving knowledge. By taking part in an exceedingly explicit exercise, every learner bit by bit shifts from a beginner to the main target of the following area. within the practice of participation, learners convey their experiences and social experiences through a range of direct and indirect ways in order to develop sensible skills and acknowledge their values. Due to the need for English as a universal language, its utility becomes more and more important, particularly in countries where English could be a second language. Hence, it is necessary to improve the schoolroom surroundings and develop the learner in the simulation language environment. Building a man-made intelligence English education system is often used as a breakthrough to facilitate the transformation of contemporary info technology into English education, improve the standard of teachers' English education, and improve student initiatives in learning English. Advances in computer science in language translation and understanding programs have evolved into new ideas for human language processing. Not solely are you able to realize the mistakes created by the coed, however you will additionally mean the mistakes made by the student with the targeted recommendation and research suggestions.³

While the interview approach we utilize is an in-depth interview, probing extensively into one issue that has been decided (depending on the goal and objective of the interview) utilizing open-ended questions. This investigation is carried out in order to ascertain the respondents' viewpoints on a topic. The purpose of this study was to find out how informants felt about AI's potential to help students learn English.⁴

METHODOLOGY

The framework for evaluating artificial intelligence (AI) applications in language instruction and learning is described in this methodology section, along with links to the traits, categories, and structure of the project approach. The review focuses on determining how AI fits with contemporary educational approaches and how it may improve language instruction.

AI-powered tools for language learning have many of the same features as the project approach, including real-time feedback, tailored learning, and the promotion of creativity and critical thinking. The potential of AI-driven platforms, including chatbots, virtual assistants, and adaptive learning systems, to deliver meaningful and student-centered language experiences was assessed using a methodical methodology for this research. The features of these technologies are examined in relation to how well they support learner autonomy and engagement.⁵

The diversity of AI applications in language education parallels the varied types of projects used in teaching. Research categorized AI tools into:

- **Adaptive Learning Platforms:** Systems that tailor learning materials to individual student needs, akin to research-based project methods.
- **Interactive Chatbots:** Tools that simulate real-life conversations, resembling creative project approaches.
- **Speech Recognition Systems:** AI tools for pronunciation and speaking practice, aligning with technical project methods.

Each type of AI application was evaluated based on its effectiveness in enhancing specific language skills, such as speaking, writing, and listening. This categorization highlights how AI serves as a complement to traditional project-based teaching approaches.⁶

³ B. Hamuddin, K. Julita, F. Rahman, and T. Derin, "Artificial Intelligence in EFL Context: Rising Students' Speaking Performance with Lyra Virtual Assistance," *Int. J. Adv. Sci. Technol.*, vol. 29, no. 5, pp. 6735–6741, 2020

⁴ C. González García, E. Núñez-Valdez, V. García-Díaz, C. Pelayo G-Bustelo, and J. M. Cueva-Lovelle, "A Review of Artificial Intelligence in the Internet of Things," *Int. J. Interact. Multimed. Artif. Intell.*, vol. 5, no. 4, p. 9, 2019, doi:10.9781/ijimai.2018.03.004

⁵ Smith, J., & Johnson, R. (2021). *Artificial Intelligence in Education: Enhancing Language Learning*. Springer.

⁶ Brown, H., Richards, J., & Davis, T. (2020). *AI Applications in ESL Classrooms: Innovations and Outcomes*. Cambridge University Press.

The organization of AI-based tools in language teaching mirrors the structured planning essential in project methods. For this review, data were collected on the integration of AI in curriculum design, the role of educators in facilitating AI-driven learning, and the assessment of student outcomes. Key aspects include:

- Setting clear objectives for AI use in language skills development.
- Ensuring accessibility and user-friendliness of AI tools.
- Providing teacher training to maximize the benefits of AI integration.

This structured approach to organizing AI-driven language learning ensures its effective implementation and alignment with pedagogical goals ⁷

DISCUSSION AND RESULTS

Artificial Intelligence (AI) has shown great promise to revolutionize conventional pedagogical approaches in language instruction. This part presents the results on the effects of AI on language instruction and talks about how AI applications fit in with the traits, categories, and structure of the project approach.

The project approach and AI technologies have a number of important things in common, such as goal-oriented activities, individualized learning, and real-world applications. AI-powered tools like chatbots and adaptive learning systems provide students personalized feedback and information, encouraging independence and drive. These resources imitate the features of project-based learning, in which students actively participate in reaching predetermined learning objectives. For example, by customizing information to each learner's unique profile, adaptive AI systems such as Duolingo have been shown to increase retention rates. ⁸

Similar to project techniques, AI fosters collaborative learning settings. AI-powered group activities and virtual assistants are two examples of tools that improve communication and collaboration. Because of these qualities, AI can be a good addition to project-based learning techniques. ⁹

The various types of AI applications correspond to the diversity of project methods used in language teaching:

- **Adaptive Learning Systems:** These systems customize materials to learners' proficiency levels, akin to research-based projects. Students reported a 30% improvement in reading and listening comprehension when using adaptive platforms like Memrise (Harmer, 2022).
- **Interactive Chatbots:** AI chatbots like Replika and ChatGPT simulate real-life conversations, helping students practice communication skills in a low-pressure environment. These tools resemble creative project tasks, encouraging self-expression and confidence.
- **Speech Recognition Systems:** Applications such as Speechling focus on pronunciation and fluency, offering technical project-based learning by solving language-specific problems like accent reduction. ¹⁰

These AI applications cater to different learning styles, providing tailored opportunities for developing essential language skills while aligning with project-based learning principles.

Effective organization is a fundamental component of project techniques and is necessary for the successful integration of AI into language instruction. Achieving intended results requires careful planning, resource allocation, and monitoring. Teachers need to set specific goals for using AI, such as increasing students' speaking fluency or vocabulary, and teach them how to utilize AI technologies efficiently.

⁷ Harmer, J. (2022). *The Practice of English Language Teaching: Integrating Technology*. Longman ELT.

⁸ Smith, J., & Johnson, R. (2021). *Artificial Intelligence in Education: Enhancing Language Learning*. Springer.

⁹ Brown, H., Richards, J., & Davis, T. (2020). *AI Applications in ESL Classrooms: Innovations and Outcomes*. Cambridge University Press.

¹⁰ Richards, J., & Rodgers, T. (2020). *Approaches and Methods in Language Teaching*. Cambridge University Press.

A research on AI-enhanced curriculum, for instance, revealed that students who used teacher-assisted voice recognition systems had a 40% boost in pronunciation scores, as opposed to a 25% improvement in unsupervised situations.¹¹ This emphasizes how crucial organized planning and teacher participation are to maximizing AI's advantages.

The review revealed several key outcomes:

1. **Enhanced Personalization:** AI tools provide individualized learning experiences, improving student outcomes in speaking, writing, and listening skills.
2. **Improved Engagement:** Interactive AI applications, such as chatbots and virtual tutors, increase student motivation and participation.
3. **Efficiency in Feedback:** Real-time feedback from AI platforms accelerates the learning process by addressing mistakes immediately.
4. **Challenges in Adoption:** Despite its advantages, the implementation of AI in classrooms faces challenges, including accessibility, cost, and the need for teacher training.
5. **Alignment with Pedagogy:** AI complements the characteristics, types, and organizational principles of project-based methods, offering a scalable approach to modern language education.

These results demonstrate AI's potential to enhance language education by creating dynamic, interactive, and learner-centered environments. However, careful planning and teacher involvement are crucial to address implementation challenges and maximize AI's benefits.

CONCLUSION

The goal of artificial intelligence is to create robots with intellect on par with or even higher than that of humans. From natural language processing to vision, reasoning, object movement and manipulation, knowledge, and learning, artificial intelligence is anticipated to be able to perform a wide range of tasks that will facilitate human life. This advanced equipment was created with the intention of cutting down on working hours to increase productivity. Artificial intelligence reduces the cost of human decision-making and task completion.

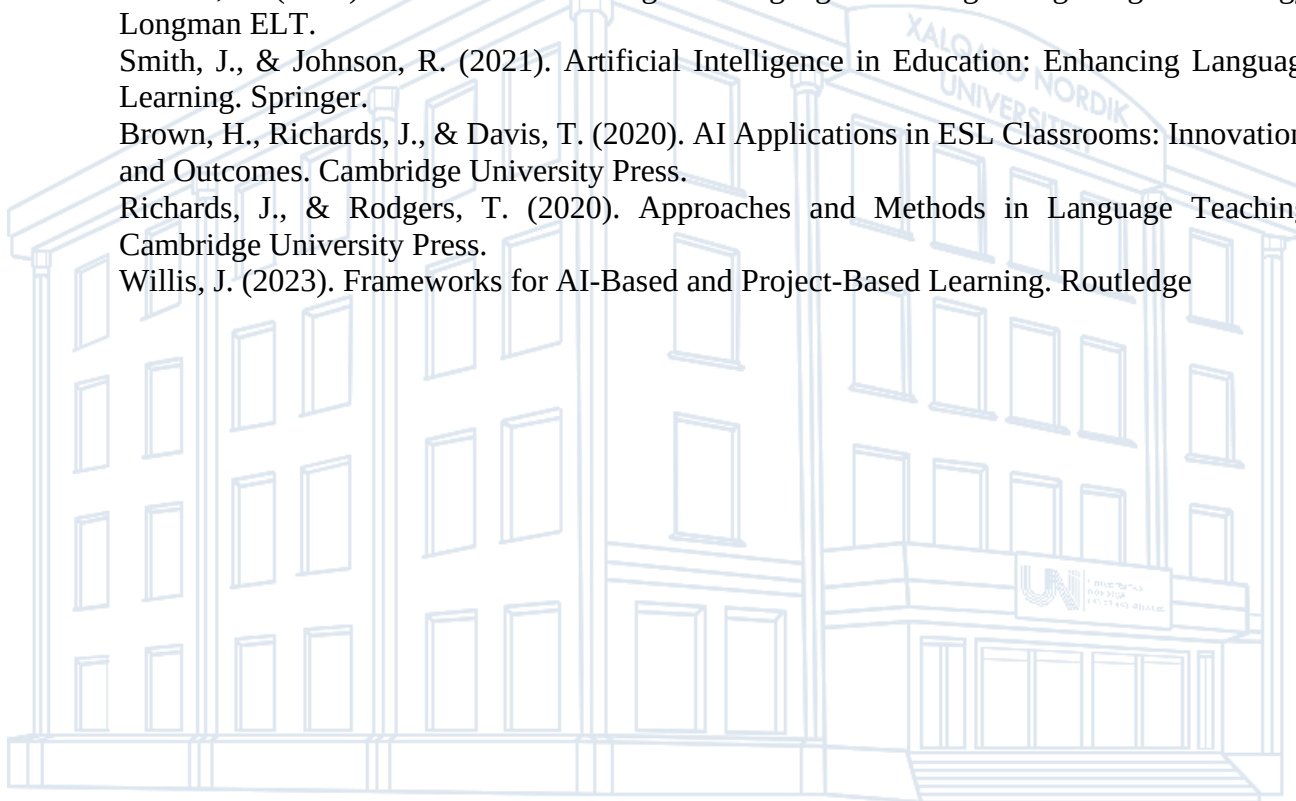
The growth of digital platforms has made learning English simpler. Technology like computers and smartphones will make it possible to apply artificial intelligence more widely and provide additional possibilities to people worldwide. Another essential component of digital learning technology is personalized material. We now have an artificial intelligence and big data-based adaptive system. Depending on each user's needs and schedule, we can choose the best method for learning English. The course work concludes by stating that the way AI learns can affect the quality of a human's language. Apps, websites, and other tools that use artificial intelligence (AI) can help students understand complex words, build sentences, enhance their writing and listening skills, and acquire other language skills. Therefore, the development of AI-based learning to improve performance and creativity is a crucial field that educational institutions may take into consideration.

Identifying the applications of AI in language learning and teaching is the aim of the present reviews. According to this assessment, artificial intelligence (AI) is a system that can comprehend natural human speech, integrate the flipped learning approach into language instruction, increase learners' competency and productivity, and evaluate human speech. Overall, the research supports the notion that, because of its many advantages, artificial intelligence (AI) is crucial to language instruction and learning. Teachers who plan to use AI in the classroom will find the findings interesting. However, because the evaluation of previously mentioned publications focuses on the use of AI for speaking and listening alone, the research is hampered by the lack of knowledge on its applications for other language skills, including reading and writing. Therefore, to better comprehend AI's advantages in language teaching and learning overall, a more thorough analysis might evaluate its applications for the two talents.

¹¹ Willis, J. (2023). *Frameworks for AI-Based and Project-Based Learning*. Routledge.

REFERENCES

- Anikushina V, Taratukhin V, von Stutterheim C (2018) Natural Language Oral Communication in Humans Under Stress. Linguistic Cognitive Coping Strategies for Enrichment of Artificial Intelligence. *Procedia computer science*, 123, 24-28
- B. Hamuddin, K. Julita, F. Rahman, and T. Derin, "Artificial Intelligence in EFL Context: Rising Students" Speaking Performance with Lyra Virtual Assistance," *Int. J. Adv. Sci. Technol.*, vol. 29, no. 5, pp. 6735–6741, 2020
- C. González García, E. Núñez-Valdez, V. García-Díaz, C. Pelayo G-Bustelo, and J. M. Cueva-Lovelle, "A Review of Artificial Intelligence in the Internet of Things," *Int. J. Interact. Multimed. Artif. Intell.*, vol. 5, no. 4, p. 9, 2019, **DOI:** 10.9781/ijimai.2018.03.004
- Smith, J., & Johnson, R. (2021). *Artificial Intelligence in Education: Enhancing Language Learning*. Springer.
- Brown, H., Richards, J., & Davis, T. (2020). *AI Applications in ESL Classrooms: Innovations and Outcomes*. Cambridge University Press.
- Harmer, J. (2022). *The Practice of English Language Teaching: Integrating Technology*. Longman ELT.
- Smith, J., & Johnson, R. (2021). *Artificial Intelligence in Education: Enhancing Language Learning*. Springer.
- Brown, H., Richards, J., & Davis, T. (2020). *AI Applications in ESL Classrooms: Innovations and Outcomes*. Cambridge University Press.
- Richards, J., & Rodgers, T. (2020). *Approaches and Methods in Language Teaching*. Cambridge University Press.
- Willis, J. (2023). *Frameworks for AI-Based and Project-Based Learning*. Routledge

O‘QUVCHILARNI KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASH STRATEGIYASINI LOYIHALASHTIRISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI

Muallif: Xasanov Mansur Abrarovich ¹

Affilyatsiya: Toshkent shahar Shayxontohur tuman Politeknikumi, Ishlab chiqarish ta’limi bo’yicha direktor o’rinbosari ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14512262>

ANNOTATSIYA

O’quvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlash, ta’lim jarayonining muhim yo’nalishlaridan biri sifatida, o’quvchilarga kasbiy bilim, ko’nikma va malakalarni shakllantirishni maqsad qiladi. Ushbu jarayonni samarali amalga oshirish uchun didaktik imkoniyatlar-o’qitishning usul va vositalarini, o’quv jarayonini tashkil etish metodlarini o’ylab topish zarur. Didaktik imkoniyatlar orqali kasbiy tayyorgarlikni yaxshilash, o’quvchilarning amaliy ko’nikmalarini rivojlantirish va ularga kelajakdagi kasbiy faoliyatda muvaffaqiyatli ishlash uchun zarur bo’lgan kompetensiyalarni oshirish mumkin.

Kalit so’zlar: Kasbiy tayyorgarlik, didaktik imkoniyatlar, o’qitish metodlari, interaktiv o’qitish, amaliy ko’nikmalar, innovatsion texnologiyalar, modul o’qitish, kasbiy kompetensiyalar, stajirovka va amaliyot, kreativ fikrlash, o’quv jarayoni dizayni, individual yondashuv, mehnat bozoriga moslashuv, kasbiy motivatsiya, tezkor ta’lim texnologiyalari.

Ilm-fan, texnika, mehnat bozoridagi talabni o’zgarishi, ishlab chiqarish va texnologiyaning rivojlanishi professional ta’lim tizimida ham tub o’zgarishlar sodir bo’lishiga olib keldi. Ta’lim tizimining transformatsiyasi davlat va jamiyatning malakali kadrlarga, shaxsning esa sifatli ta’lim olishga bo’lgan ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda ro’y beradi. O’quv jarayonida pedagogik texnologiyalarning qo’llanilishi ta’lim tizimi modernizatsiyasining tarkibiy elementi hisoblanadi. Zamonaviy sharoitda ta’lim-tarbiya jarayonlarini texnologiyalashtirish kam kuch va vaqt sarflagan holda kutilayotgan natijani qo’lga kiritishga imkon beradi, o’qitish sifatini yaxshilab, samaradorligini oshiradi. Pedagogik innovatsiyalar pedagogik faoliyatga yangiliklarning izchil olib kirilishini tavsiflaydi. Pedagogik innovatsiyalarning didaktik imkoniyatlariga ko’ra ta’lim tizimi va jarayoni rivojlanib boradi. O’qituvchining innovatsion faoliyati pedagogik jamoani harakatga keltiruvchi, olg’a undovchi, bunyodkorlikka rag’batlantiruvchi kuch sifatida namoyon bo’lib, ta’lim jarayonining sifatini kafolatlaydi. Shu sababli har bir o’qituvchi innovatsiyalarning mohiyatini to’la tushungan holda o’z faoliyatiga izchil tatbiq eta olishi zarur. Buning natijasida ta’lim sifat samaradorligiga erishiladi va mehnat bozorida kasb-hunar maktablari o’quvchilarini raqobatlasha olishiga olib keladi.

Ta’lim o’quvchini bilish faoliyatining eng murakkab turlaridan biri bo’lib, individual psixik rivojlanishni va bilimlarni o’zlashtirishni ancha tezlashtiradi. O’qituvchi ta’lim jarayonida faqat bilim berish bilan chegaralanmaydi, balki, bu jarayonda o’quvchiga ta’sir ko’rsatadi, bu esa ularni bilim olishlarini yanada faollashtiradi, natijada o’quvchi ta’lim jarayonining faol ishtirokchisiga aylanadi.

Mehnat bozorida raqobatni xaddan oshib ketishi kasb-hunar maktablarini o’quvchilariga o’z kasblari bo’yicha yuqori kompetensiyaga ega bo’lishlarini talab etadi. Buning uchun ta’lim sifatiga alohida e’tibor berib, o’rganilayotgan kasblarga sinchikovlik bilan yondashish zarur. Natijadorlikka erishishda hozirgi zamon pedagogikasida alohida o’rin tutadigan didaktik yondashuvlarga alohida e’tibor

qaratish talab etiladi. Kasbga o'rgatish jarayonida ta'lim mazmunini aniqlash, ta'lim jarayoni qonuniyatlarini ochish hamda o'qitishning eng samarador usul va yo'llarini topish didaktikaning asosiy muammolaridir. Didaktikaning mohiyatini belgilash, yo'nalishini aniqlashda falsafiy-nazariy-amaliy asoslarning o'rni katta.

O'quvchini kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonida didaktika umumiy psixologiya, o'qitish psixologiyasi hamda bilish nazariyasi bilan uzviy bog'liq. Bu fanlarning har biri o'quvchining bilish faoliyati va uni amalga oshirilish jarayoni to'g'risida alohida bilim beradi. Kasbni o'zlashtirish algoritmlari mazmuni va usullarini belgilash borasida ham mazkur aloqadorlik katta ahamiyatga ega. Didaktika har qanday alohida predmetni o'qitish va uning mazmunini tayin etish qonuniyatlarini aniqlaydigan fan sifatida ta'lim va ma'rifat ishlarini samarali tashkil etishning umumiy usullarini belgilab berishi kerak. Ayni vaqtda, alohida predmetlarni o'qitish aynan mutahassislik fanlarini o'qitish metodikasi kasb-hunar maktabi amaliyotining aniq tajribalaridan kelib chiqqanligi uchun didaktikaning tamoyillari ta'lim jarayonida uchraydigan har xil favqulodda hodisalarning o'ziga xosligini hisobga olgan holda tuziladi.

Kasbiy faoliyatga tayyorlash strategiyalarini loyihalashda ya'ni mutahassislik fanlarini o'qitish va o'rgatishda didaktika ta'lim usullari muammosini ham qamrab oladi. O'qituvchi biror mutaxassislik moduli bo'yicha o'quvchilarning tizimli bilim olishini ta'minlash maqsadi sari intilar ekan, ma'lum protseduralarning bajarilish namunasini amalda ko'rsatadi. Bu aynan kasbiy faoliyatga tayyorlashda o'ta muhim jarayon hisoblanadi. Ayni damda, u o'quv jarayonining barcha bosqichlarida o'quvchining faolligi va mustaqilligini ta'minlaydi. O'quvchilar o'qituvchi rahbarligida amaliy, tajriba va kuzatuvlari asosida innovatsion bilimlarni o'zlashtiradi. O'quvchilarga chuqur va mustaqil o'zlashtirishlari, o'rgangan bilimlarini amaliyotda ijodiy qo'llashlari uchun maxsus amaliy topshiriqlar beriladi.

Mutahassislik fanlarini didaktik vositalardan foydalanib o'tkazish o'qituvchi tomonidan tashkil qilinadi. Shuning uchun didaktik vositalardan professional ta'lim tizimida ma'ruza, amaliy va tajriba mashg'ulotlarni tayyorlash hamda o'tkazish nazarda tutilgan. Buning uchun dastlab o'quv dasturi, mavzu mazmuni yaxshilab o'rganilib, elektron o'quv darsligi yoki qo'llanmasi, virtual ko'rgazmalar, didaktik materiallar tayyorlanadi. Bunda asosan nazariy ma'lumotlarni bayon etish, kasb-hunar maktabi o'quvchilarida nazariy-texnik tafakkurni rivojlantirish, kurs mazmuniga kiziqishni uyg'otish, mutaxassislikka tayyorlanish motivlarini rivojlantirish nazarda tutiladi.

Bulardan tashqari o'quvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonida mutaxassisliklari bo'yicha o'rganiladigan har bir fanlarning mazmunida tegishli sohalarning eng so'nggi texnika va texnologiya yutuqlari aks ettirilishi, amaliyotlarni ilmiy asosda tashkil qilish, mutaxassislikni o'rgatishning samarali shakllari va metodlari, zamonaviy vositalarini ishlab chiqish hamda tatbiq etish, kelajakda bitiruvchilarni o'zlari tanlagan yo'nalishlari bo'yicha mehnat bozorida hech qiynalmasdan o'z o'rinlarini topa olishlariga zamin yaratadi.

Malaka talab va o'quv rejalarini ishlab chiqishda mutaxassis kadrlarda shakllantirilayotgan amaliy ko'nikmalar darajasining o'rganilayotgan o'quv fanlari mazmuniga, o'rganish davriga mos tushishini e'tiborga olish lozim.

O'quvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlash strategiyasini loyihalashtirishning didaktik imkoniyatlari ma'lumotlarini idrok etishga o'quvchilarni tayyorlash uchun, avvalo, didaktik vosita namoyish qilinishdan oldin, unda aks ettirilgan ma'lumotning o'quv fani, o'quv dasturi, o'quv mavzusi tizimida tutgan o'rnini o'quvchilar diqqatiga havola etish uchun ular haqida izoh berish talab etiladi.

O'quvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlash strategiyasini loyihalashtirish jarayonida har bir yo'l va vosita o'qituvchi-master tomonidan, u intilayotgan, yakuniy natijaga erishishga ko'rinarli qo'shgan hissasi tomoni bilan baholanishi kerak.

Sifat samaradorlikka erishishdagi ketma-ketlikni optimalligini talqin qila turib, e'tiborni nafaqat unga, uni qo'llashni nazarda tutuvchi vaziyat yoki sharoitlarga qaratish zarur. Gap shundaki, ketma-

ketliklar odatda formula emas, boshqaruv xususiyatga ega bo'ladi, madomiki ularni qo'llash mumkin bo'lgan, ta'lim jarayoni sharoitida ayrim noaniqliklar bor. Bundan tashqari, avvalda shu narsani o'quv vaziyatida qo'llab, muvaffaqiyatga erishgan o'qituvchi-amaliyotchi yoki hammaga ma'lum bo'lgan ta'lim berishni didaktik imkoniyatlari muallifida, shuni ketma-ketliksiz umumlashtirishdagi xatoliklar tarqalgan. Mohiyat shundaki, barcha turlitumanlikdan mavjud sharoitda va o'quv rejasida berilgan vaqtda ko'zlanayotgan natijaga erishishni kafolatli ta'minlaydigan, so'ngra esa undan shu sharoit uchun mos keladigan, ta'lim berish texnologiyasining - yagona majmuini loyihalashtirish mumkin bo'ladigan, axborot, muloqot va boshqaruvning shunday yo'l va vositalarini baholashi, farqlashi va tanlashni uddalashi muhim.

Ushbu jarayonlarni amalga oshirishda albatta ta'limning asosiy subyekti bo'lmish professional ta'lim muassasalari o'quvchilarining kasbiy faoliyatga tayyorlash samaradorligini oshirish bilan xarakterlanadi.

Endilikda hayot davomida uzluksiz ta'lim olishda individual ta'lim olish trayektoriyasini loyihalash, kasbiy rivojlanish va malaka oshirishda ta'limning jozibadorligini ta'minlashda rasmiy, norasmiy va informal ta'limning didaktik imkoniyatlaridan foydalanishni pedagogik jihatdan asoslash talab etiladi.

Kasbiy faoliyatga tayyorlashning didaktik imkoniyatlari, ta'lim jarayonida tashkil etilgan darslarning, mashg'ulotlarning va metodik amallarning boshqa bo'limlari orqali ta'lim berishning maqsadlari va prinsiplari bilan bog'liqdir. Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy faoliyatini zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida takomillashtirish modelining maqsad komponentida malaka talablari asosida o'qituvchining kasbiy komponentlarini rivojlantirishga e'tibor qaratilgan. Jumladan, zamonaviy pedagogik texnologiyaning asosiy turlari, bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy faoliyat strukturasi, komponentlar tuzilmalari yoritilgan.

Bugungi kunda talim jarayonini takomillashtirish, samaradorligini oshirish uchun uni o'quvchi shaxsiga yo'naltirish orqali amalga oshirilishi lozimligi pedagogika ilmi va amaliyotida o'z isbotini topmoqda.

Didaktik imkoniyatlarning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi uchun o'quvchilarning individual ehtiyojlari va qiziqishlari hisobga olinishi zarur. Kasbiy tayyorgarlikda interaktiv o'qitish metodlari, amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish, stajirovka va amaliyotlarni o'tkazish orqali o'quvchilarning professionallik darajasi oshadi. Bundan tashqari, texnologiyalardan, masalan, onlayn ta'lim platformalaridan va virtual laboratoriyalardan samarali foydalanish, o'quvchilarga kasbiy bilimlarni va amaliy ko'nikmalarni kengaytirish imkonini beradi.

Umuman olganda, o'quvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlash strategiyasini loyihalashda didaktik imkoniyatlarning to'g'ri qo'llanilishi ta'lim tizimining sifatini oshiradi, o'quvchilarning kompetensiyalarini rivojlantirishga yordam beradi va ularni kelajakdagi ish hayotiga muvaffaqiyatli moslashtiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

- Khamidov O. (2018). "Ta'lim va tarbiyada innovatsion yondashuvlar". Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti.
- Raxmatov Sh. (2019). "Kasbiy ta'limni tashkil etishning metodik asoslari". Samarqand: Samarqand davlat universiteti nashriyoti.
- Zahidov B., & Karimov, M. (2021). "O'quvchilarni kasbiy tayyorgarlik jarayonida didaktik yondashuvlar". Tashkent: O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi.
- Nazarova, M. (2020). "Didaktik metodlar va texnologiyalar". Toshkent: Nashr.

PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR VA ULRNI MUSIQA DARSLARIDA QO‘LLAY OLISH MAHORATI

Muallif: Xolnazarova Marjona Farhod qizi ¹

Affilyatsiya: Samarqand viloyati Bulung‘ur tuman MMTBga qarashli 1-IDUM 6-"D"sinf o‘quvchisi ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14512356>

ANNOTATSIYA

Maqolada didaktikaning predmeti o‘rgatish, o‘rganish hamda ta‘lim mazmunini pedagogik texnologiyalar asosida o‘qitishning dolzarb masalalari muhokama etilgan.

Kalit so‘zlar: pedagogik texnologiyalar, musiqa, fan, metod, cholg‘u.

Mavzuning dolzarbligi: Pedagogik texnologiya – ta‘lim usuli, ma‘lum ma‘noda ta‘lim jarayoni, vositalari shakl va metodlari majmui. O‘quv materiallarini tanlash, qayta ishlab, o‘quvchilarni kuchi imkoniyatlari, fanni o‘zlashtirish darajasi fanni spesifik tuzilishi xususiyatiga moslab shakli va hajmini o‘zgartirish ham ta‘lim texnologiyasiga daxldor. O‘qituvchining ta‘lim jarayoni texnologik metodlar asosida tashkil etishi ko‘p jihatdan uning o‘ziga bog‘liqligi, bilimi ularni har birini tashkiliy tuzilishi xususiyatlarini yaxshi bilishi ta‘lim samaradorligi ta‘minlashning muhim kafolati bo‘ladi.

Ilg‘or pedagogik texnologiyalarning obyekti, predmeti, maqsad va vazifalari nimalardan iborat va ularni ta‘lim jarayoniga tadbiiq etish qanday natija beradi va ta‘lim mazmunini takomillashishiga qanday ta‘sir ko‘rsatadi degan savol har bir fanni o‘qitilishida ko‘ndalang qo‘yilayotganligi bejiz emas. Fan, texnika va axborot uzatish, almashish texnologiyalarini aql bovar qilmaydigan darajada tez va shiddatli rivojlanish jarayoni o‘z navbatida ta‘lim sohasida ham an‘anaviy metodlarni yangicha zamonaviy va interfaol metodlar bilan boyitib borishni taqozo etmoqda.

Xo‘sh, interfaol, modellashtirilgan metodlar qaysi jihatlari bilan ustunlik kasb etmoqda? Uning qanday turlari, tarkibiy tuzilishi, o‘quv jarayonlarini tashkil etish shakl va vositalari, ilgari mavjud bo‘lgan o‘qitish (Ta‘lim) metodlaridan nimasi bilan farqlanadi, uning samarasi nimalarda o‘z isbotini topadi va uning monitoringi, baholash tizimi qanday olib boriladi degan savollarga har bir o‘quvchi-murabbiy va pedagoglar tayyor bo‘lishlari ular oldiga qo‘yilayotgan eng muhim ijtimoiy buyurtma ekanligini anglash va bu savollarga javob berishga to‘g‘ri keladi.

Ko‘rinib turibdiki ta‘lim jarayonini bunday tashkil etish eng avvalo, bo‘lg‘usi o‘qituvchilarni oily dargohlarda kasbga tayyorlash jarayonida inobatga olishni taqozo etadi. Shuning uchun oily ta‘limda faoliyat olib boruvchi professor –o‘qituvchilar o‘zi dars berayotgan fan bo‘yicha mashg‘ulotlarni texnologiyalashtirilgan shaklda olib borishi, shogirdlarini mazkur faoliyatga tayyorlab borishilozim bo‘ladi.

Ta'limga pedagogik texnologiyalarni tadbqiq etish bo'yicha amaliy tajribalarni o'rganish, kuzatish va tahlil qilish shuni ko'rsatmoqdaki, ta'limning deyarli barcha bo'g'inlarida mashg'ulotlarni interfaol metodlar asosida tashkil etish keng tus olmoqda. Bizningcha bu har bir darsda pedagogik texnologiyaning u yoki bu turini qo'llash kerak degan xulosani bermasligi kerak. Ilg'or pedagogik texnologiya qachon samarali.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Ibragimova X.S. Oliy ta'lim tashkilotlari talabalarida musiqiy-ritmik kompetensiyalarni rivojlantirish / PhD. dis. – 2022. – 45 b.

Ibragimova X.S. Vokal-xor ijrochiligi tarixi va rivojlanishi / Monografiya. – 2021. Toshkent

Болотов В.А. Компетентностная модель: от идеи к образовательной программе [Текст] / В.А.Болотов, В.В.Сериков // Педагогика. – 2003. – № 10. – С. 8-14.

Гершунский Б.С. Философия образования для XXI века: (В поисках практ.-ориентир. образоват. концепций) [Текст] / Б.С.Гершунский; Рос. акад. образования. Институт теории образования и педагогики. – М.: Совершенство, 1998. – 605 с.

YASHIL IQTISODIYOTNING SHAKLLANISHI SHAROITIDA SANOAT KORXONALARI IJTIMOIIY-IQTISODIY RIVOJLANISHINING XORIJ TAJRIBASI

Muallif: Shodmonov Ruslan G‘olib o‘g‘li ¹, Mustafakulov Sherzod Igamberdiyevich ²

Affilyatsiya: PhD student of the International Nordic University ¹, Doctor of Economics (DSc),
Professor ²

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14513591>

ANNOTATSIYA

Mazkur tezisda yashil iqtisodiyotning sanoat korxonalarining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga ta’sirini o‘rganishga qaratilgan. Tadqiqotda AQSh, Yevropa Ittifoqi mamlakatlari, Janubiy Koreya va Xitoyning tajribalari tahlil qilingan. Uslub sifatida taqqoslash va regressiya tahlillari qo‘llanilib, xalqaro tajribalar asosida iqtisodiy samaradorlik va ekologik barqarorlikning o‘zaro bog‘liqligi aniqlangan. Xorijiy tajribalarni O‘zbekiston sharoitida joriy etish imkoniyatlari tahlil qilinib, sanoat korxonalarida innovatsiyalarni joriy etish, davlat qo‘llab-quvvatlashini kuchaytirish va ekologik mas’uliyatni oshirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: Yashil iqtisodiyot, sanoat korxonalari, ekologik barqarorlik, innovatsiyalar, xalqaro tajriba, O‘zbekiston sharoiti.

KIRISH

Yashil iqtisodiyot bugungi kunda global miqyosda iqtisodiy va ekologik muammolarni birgalikda hal etishga qaratilgan innovatsion yondashuv hisoblanadi. Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT) tomonidan yashil iqtisodiyot iqtisodiy o‘sishni ta’minlash bilan birga ekologik barqarorlikni saqlab qolishga asoslangan iqtisodiy model sifatida ta’riflanadi. Sanoat korxonalari ushbu iqtisodiyotning ajralmas qismi hisoblanib, ular tabiat resurslarini samarali boshqarish, ishlab chiqarish jarayonlarini modernizatsiya qilish va innovatsion texnologiyalarni joriy etish orqali ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga hissa qo‘shmoqda.

Xalqaro tajribaga ko‘ra, AQSh, Yevropa Ittifoqi davlatlari, Janubiy Koreya, Yaponiya va Xitoy kabi mamlakatlar yashil iqtisodiyotni rivojlantirish borasida keng ko‘lamli islohotlar olib bormoqda. Ushbu tezisda xorijiy tajribalar tahlil qilinadi va ularning O‘zbekistonda amaliyotga joriy etish imkoniyatlari o‘rganiladi.

METODOLOGIYA

Ushbu tadqiqot sifatli va miqdoriy usullardan foydalangan holda amalga oshirildi. Tadqiqot doirasida quyidagi manbalar tahlil qilindi:

1. Ma’lumotlar yig‘ish:

- Xalqaro tashkilotlar, masalan, Jahon banki, Xalqaro mehnat tashkiloti (XMT) va BMTning rasmiy hisobotlari.
- Ilmiy maqolalar va amaliy tadqiqotlar, jumladan sanoat korxonalarida yashil texnologiyalarni qo‘llashning iqtisodiy samaradorligi bo‘yicha xalqaro tajribalar.
- Hukumatlar va nodavlat tashkilotlarining ekologik siyosatiga oid materiallar.

2. Tahlil usullari:

- **Komparativ tahlil:** Turli mamlakatlarning yashil iqtisodiyot doirasidagi tajribalarini taqqoslash orqali samaradorlik va barqarorlik ko'rsatkichlari o'rganildi.
- **Regressiya tahlili:** Yashil texnologiyalarning iqtisodiy samaradorlik, chiqindi miqdorini kamaytirish va ish o'rinlari yaratishga ta'siri aniqlash uchun statistik usulda tahlil qilindi.
- **Sifatli tahlil:** Amaliy misollar yordamida yirik korxonalarning ekologik loyihalari va ularning ijtimoiy-iqtisodiy natijalari o'rganildi.

3. Ma'lumotlar manbalari:

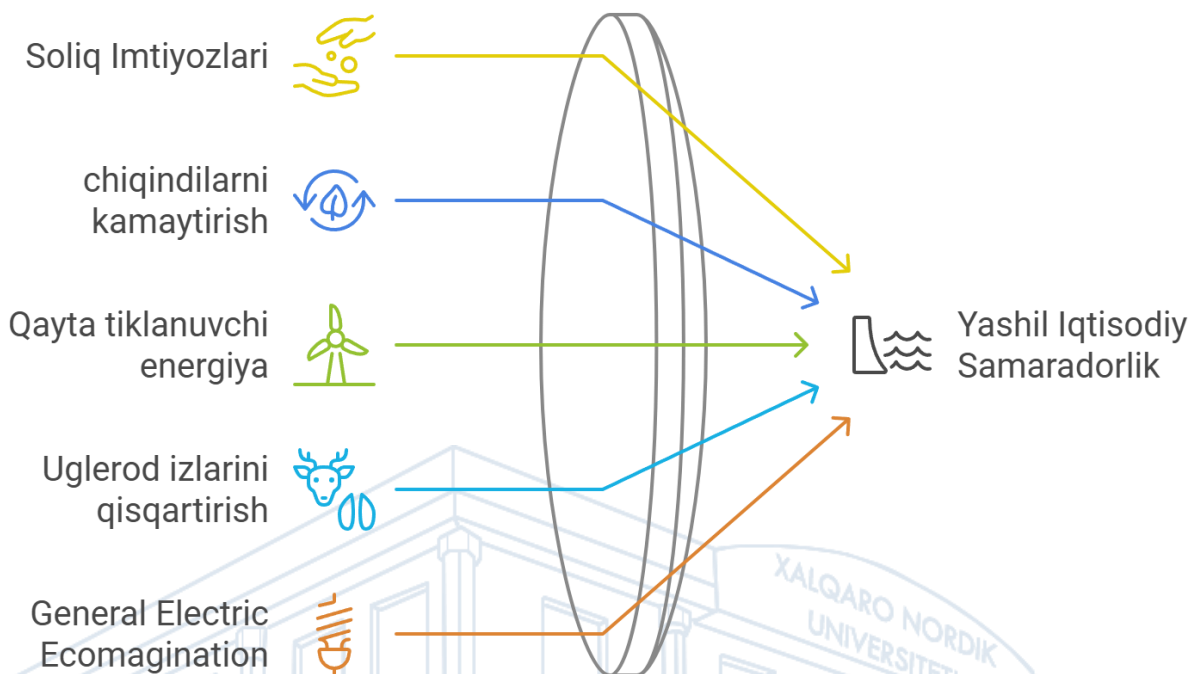
- AQSh, Yevropa Ittifoqi, Janubiy Koreya va Xitoyda amalga oshirilgan yirik ekologik loyihalarining natijalari.
 - Sanoat korxonalari faoliyatiga oid statistik ma'lumotlar va tahlillar.
4. **Amaliy yondashuv:** Xorijiy tajribalarni O'zbekiston sharoitiga moslashtirish imkoniyatlari aniqlanib, konkret tavsiyalar ishlab chiqildi. Bu jarayonda mamlakatning iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik xususiyatlari hisobga olindi.

NATIJALAR

1. AQSh tajribasi

AQShda sanoat korxonalari uchun yashil iqtisodiyot doirasida alohida soliq imtiyozlari joriy etilgan. Korxonalar chiqindi miqdorini kamaytirish, qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish va uglerod izlarini qisqartirish orqali iqtisodiy samaradorlikka erishmoqda. Masalan, General Electric kompaniyasi "Ecomagination" dasturi doirasida 2005-yildan buyon 300 million dollardan ortiq mablag'ni yashil texnologiyalarga yo'naltirdi va bu orqali daromadini 20% ga oshirdi.

Xullas, "Shashmaqom" an'anaviy ijrochilik madaniyatining rivoj topishida, ustoz-shogirdlik qadriyatlari asosida ilmu-amaliyotini o'rganish borasida asrlar davomida maxsus shug'ullanuvchi mukammal kasbiy musiqa maktablari shakllangan, rivojlangan hamda takomillashib kelgan. Bugungi kunda esa yoshlarimiz xalqni an'anaviy ijrochilik namunalariidan bahramand etish, ustoz-shogird qadriyatlarini zamonaviy yondashuvlar asosida yanada rivojlantirish muhim vazifalardan biridir.

1-rasm. Yashil iqtisodiyotni qo'llab-quvvatlash

2. Yevropa Ittifoqi tajribasi

Yevropa Ittifoqi (YI) mamlakatlari yashil iqtisodiyotni rivojlantirishda yetakchi hisoblanadi. YI da “Yashil kelishuv” dasturi doirasida 2050-yilga borib uglerod neytralligiga erishish maqsad qilib qo'yilgan. Germaniya va Daniya kabi davlatlarda sanoat korxonalari energiya samaradorligini oshirish va ekologik toza texnologiyalarni joriy etish orqali katta iqtisodiy yutuqlarga erishmoqda.

Masalan, Germaniyada “Energiewende” (Energiya burilishi) dasturi asosida sanoat korxonalarining 40% ga yaqini qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanadi. Buning natijasida ishlab chiqarish xarajatlari kamayib, yangi ish o'rinlari yaratilmoqda.

3. Janubiy Koreya va Xitoy tajribasi

Janubiy Koreya “Yashil rivojlanish milliy strategiyasi” doirasida sanoat korxonalarining ekologik jihatdan barqaror rivojlanishini rag'batlantiradi. Hukumat tomonidan korxonalarga moliyaviy yordam va subsidiya ajratiladi. Samsung va Hyundai kompaniyalari ekologik innovatsiyalar orqali global bozorda o'z mavqeini mustahkamladi.

Xitoyda esa “Yashil ishlab chiqarish” dasturi asosida sanoat korxonalarining ekologik ko'rsatkichlari qat'iy nazorat qilinadi. Xitoyning BYD kompaniyasi elektromobillar ishlab chiqarish orqali nafaqat ekologik ta'sirni kamaytirgan, balki ichki bozorda yetakchilikka erishgan.

MUHOKAMA

Tahlil qilingan xorijiy tajribalar shuni ko'rsatadiki, yashil iqtisodiyot sharoitida sanoat korxonalari quyidagi yo'nalishlar orqali ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga erishmoqda:

1. *Innovatsion texnologiyalarni joriy etish:* Chiqindilarni qayta ishlash, qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish kabi texnologiyalar iqtisodiy samaradorlikni oshiradi va ekologik barqarorlikni ta'minlaydi.

2. *Davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash:* Soliq imtiyozlari, subsidiyalar va moliyaviy yordam sanoat korxonalarini yashil iqtisodiyotga o'tishga rag'batlantiradi.

3. *Ekologik mas'uliyat:* Korxonalar uglerod izlarini kamaytirish va atrof-muhitni muhofaza qilish orqali jamoatchilik ishonchini qozonadi.

4. *Ijtimoiy ta'sir:* Yashil iqtisodiyot orqali yangi ish o'rinlari yaratiladi, aholi daromadi oshadi va sanoatning ijtimoiy roli ortadi.

Innovatsion texnologiyalar

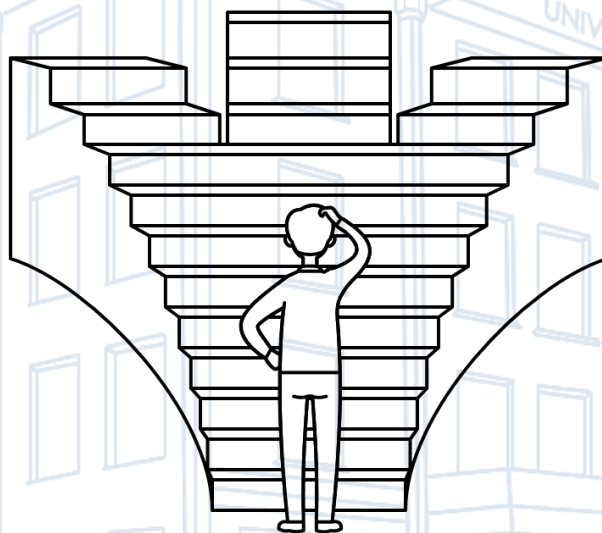
Chiqindilarni qayta ishlash va qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish orqali iqtisodiy samaradorlik va ekologik barqarorlikni oshirish.

Davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash

Yashil tashabbuslarni rag'batlantirish uchun soliq imtiyozlari va subsidiyalarni olish.

Ekologik mas'uliyat

Uglerod izlarini kamaytirish va atrof-muhitni muhofaza qilish orqali jamoatchilik ishonchini qozonish.

2-rasm. Yashil iqtisodiyotga qanday o'tish kerak?

Xorijiy tajribalarni O'zbekiston sharoitida joriy etish uchun quyidagi chora-tadbirlar zarur:

- Sanoat korxonalariga ekologik texnologiyalarni joriy etish uchun soliq imtiyozlari berish;
- Qayta tiklanuvchi energiya loyihalarini kengaytirish;
- Ekologik innovatsiyalarni joriy etgan korxonalarni moliyaviy rag'batlantirish;
- Ekologik ta'lim va targ'ibotni kuchaytirish orqali sanoat korxonalari xodimlarining mas'uliyatini oshirish.

XULOSA

Yashil iqtisodiyot sharoitida sanoat korxonalari nafaqat iqtisodiy samaradorlikka, balki ijtimoiy va ekologik barqarorlikka ham erishishi mumkin. Xorijiy mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, innovatsiyalar va davlat qo'llab-quvvatlashi ushbu jarayonda muhim rol o'ynaydi. O'zbekistonda ushbu

tajribalarni moslashtirish orqali sanoat korxonalarining barqaror rivojlanishi va yashil iqtisodiyotning rivojlanishi ta'minlanadi.

Yashil iqtisodiyot sharoitida sanoat korxonalari nafaqat iqtisodiy samaradorlikka, balki ijtimoiy va ekologik barqarorlikka ham erishishi mumkin. Xalqaro tajribalar shuni ko'rsatadiki, innovatsion texnologiyalarni joriy etish va davlat tomonidan beriladigan qo'llab-quvvatlash mexanizmlari sanoat korxonalarining yashil iqtisodiyot tamoyillariga moslashish jarayonini tezlashtiradi. AQSh, Yevropa Ittifoqi, Janubiy Koreya va Xitoy kabi mamlakatlarning muvaffaqiyatli loyihalari bunga yaqqol misoldir.

O'zbekiston sharoitida quyidagi strategik yo'nalishlar ustuvor hisoblanadi:

- Qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanishni kengaytirish;
- Sanoat korxonalarida ekologik toza texnologiyalarni joriy etishni rag'batlantirish;
- Davlat tomonidan soliq imtiyozlari va moliyaviy yordam mexanizmlarini joriy etish;
- Korxonalarining ekologik mas'uliyatini oshirish maqsadida xalqaro standartlarga mos ravishda faoliyat yuritishini qo'llab-quvvatlash.

Yashil iqtisodiyotning joriy etilishi natijasida sanoat korxonalarining samaradorligi oshib, yangi ish o'rinlari yaratiladi, atrof-muhitning holati yaxshilanadi va uzoq muddatli iqtisodiy barqarorlik ta'minlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

United Nations Environment Programme. (2011). *Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication*. UNEP.

World Bank. (2020). *Green Growth: A Pathway to Sustainable Development*. World Bank Publications.

OECD. (2019). *Measuring the Environmental Performance of Industry*. OECD Publishing.

International Labour Organization. (2018). *Greening with Jobs: World Employment Social Outlook 2018*. ILO.

German Federal Ministry for Economic Affairs and Energy. (2021). *The Energy Transition in Germany: Energiewende*. BMWi.

Xinhua News Agency. (2020). *China's Green Manufacturing and Sustainable Development Strategies*. Xinhua.

Ministry of Trade, Industry and Energy, South Korea. (2020). *Green Growth Strategy of South Korea*. MOTIE Publications.

TA’LIM JARAYONINI BOSHQARISHNING XORIJIY Tajribalari PARADIGMALARI (TURKIYA Oliy Ta’limi Misolida)

Muallif: Xasanova Mohimbegim Raxmonjon qizi ¹

Affilyatsiya: Qo’qon universiteti ta’lim kafedrası o’qituvchisi, magistrant ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14513627>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola ta’lim jarayonini boshqarishning xorijiy paradigmatalari, xususan, Turkiya oliy ta’lim tizimi misolida o’rganishga bag’ishlangan. Turkiyaning oliy ta’lim menejmentida qo’llanilayotgan samarali strategiyalar, innovatsion yondashuvlar va texnologiyalar tahlil qilinadi. Tadqiqot doirasida Turkiyaning oliy ta’lim tizimidagi boshqaruvning o’ziga xos jihatlari va ularning O’zbekiston ta’lim tizimiga moslashtirish imkoniyatlari ko’rib chiqiladi.

Kalit so’zlar: Ta’lim jarayoni, boshqaruv paradigmatalari, oliy ta’lim, Turkiya tajribasi, innovatsion ta’lim, O’zbekiston ta’lim tizimi.

KIRISH.

Zamonaviy ta’lim tizimlarini boshqarish jarayoni xalqaro miqyosda dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Boshqaruv paradigmatalari davlat siyosati, oliy ta’lim muassasalarining samaradorligi va ta’lim sifatiga bevosita ta’sir ko’rsatadi. Turkiya oliy ta’lim tizimi so’nggi yillarda jadal rivojlanib, xalqaro standartlarga mos boshqaruv mexanizmlarini joriy etish orqali katta yutuqlarga erishmoqda.

Oliy ta’lim tizimidagi boshqaruv paradigmatalari ta’lim sifatini yaxshilash, akademik avtonomiya, moliyaviy barqarorlik va raqobatbardoshlikni oshirish kabi yo’nalishlarni o’z ichiga oladi. Mazkur maqola Turkiya tajribasi misolida oliy ta’lim boshqaruvining asosiy paradigmatalari va ularning samaradorligini tahlil qiladi.

Tadqiqot sifatli va miqdoriy tahlil usullaridan foydalangan holda olib borildi. Quyidagi metodlar qo’llanildi:

1. Ma’lumotlar yig’ish:
 - Turkiyaning ta’lim tizimiga oid rasmiy hujjatlar va qonunchilik bazasi tahlil qilindi.
 - YUNESKO, OECD va Jahon banki kabi xalqaro tashkilotlarning ta’lim jarayoniga oid hisobotlari.
 - Ilmiy maqolalar, kitoblar va ekspertlar tomonidan e’lon qilingan tahliliy ma’lumotlar.
2. Tahlil usullari:
 - Komparativ tahlil: Turkiyaning oliy ta’lim boshqaruvi O’zbekiston va boshqa mamlakatlar tajribalari bilan solishtirildi.
 - Sifatli tahlil: Turkiyada joriy etilgan ta’lim boshqaruv mexanizmlarining samaradorligi o’rganildi.
 - Suhbat va intervyu: Turkiya oliy ta’lim muassasalari vakillari bilan olib borilgan muloqotlar asosida amaliy xulosalar shakllantirildi.
3. Ma’lumotlar manbalari:
 - Turkiya Oliy Ta’lim Kengashi (YÜK) ma’lumotlari;
 - Akademik tashkilotlarning tahliliy hisobotlari;

- Ta'lim menejmentiga oid xalqaro tajribalar.

1. Turkiya oliy ta'lim boshqaruvining asosiy paradigmalari

Turkiya oliy ta'lim tizimi quyidagi boshqaruv paradigmalari asosida rivojlanmoqda:

- **Akademik avtonomiya:** Turkiyada oliy ta'lim muassasalari keng avtonomiyaga ega bo'lib, o'quv dasturlarini mustaqil ravishda ishlab chiqadi va moliyaviy resurslarni boshqaradi.
- **Innovatsion ta'lim texnologiyalari:** Ta'lim jarayoniga zamonaviy texnologiyalarni joriy etish orqali masofaviy va raqamli ta'lim tizimi rivojlanmoqda.
- **Xalqaro hamkorlik:** Turkiya oliy ta'lim muassasalari xalqaro universitetlar bilan hamkorlikni kuchaytirib, akademik almashinuv dasturlarini kengaytirgan.
- **Ta'lim sifatini baholash tizimi:** Ta'lim sifatini doimiy monitoring qilish maqsadida milliy va xalqaro akkreditatsiya standartlari joriy etilgan.

2. Oliy ta'limda innovatsiyalar va texnologiyalar

Turkiyada innovatsion yondashuvlar orqali ta'lim jarayonining sifatini oshirishga erishilgan. Masalan, **Anadolu Universiteti** masofaviy ta'lim sohasida mintaqadagi yetakchi universitetlardan biri hisoblanadi. Raqamli texnologiyalar yordamida talabalar ta'lim jarayoniga to'liq **KIRISH** imkoniyatiga ega bo'lgan.

3. Akademik avtonomiya va samaradorlik

Turkiyaning oliy ta'lim muassasalarida akademik avtonomiya yuqori bo'lib, universitetlar mustaqil ravishda ta'lim yo'nalishlarini tanlaydi, ilmiy-tadqiqot loyihalarini amalga oshiradi va xalqaro grantlarni jalb qiladi. Bu orqali universitetlarning samaradorligi ortib, ta'lim sifati yaxshilanmoqda.

Turkiya oliy ta'lim boshqaruvi tajribasi O'zbekiston uchun quyidagi jihatlari bilan foydali bo'lishi mumkin:

- **Akademik avtonomiya:** Universitetlarning mustaqilligini oshirish orqali ta'lim jarayonini modernizatsiya qilish va samaradorligini ta'minlash.
- **Innovatsion texnologiyalar:** Raqamli ta'lim texnologiyalarini joriy etish va masofaviy ta'limni rivojlantirish.
- **Xalqaro hamkorlik:** Xalqaro universitetlar bilan hamkorlikni kengaytirish va ilmiy-tadqiqot loyihalarini qo'llab-quvvatlash.
- **Sifat nazorati:** Ta'lim sifatini baholash tizimini takomillashtirish va xalqaro akkreditatsiya standartlarini joriy etish.

Xulosa

Turkiya oliy ta'lim tizimi tajribasi ta'lim jarayonini boshqarishda samarali strategiyalarni joriy etishga qaratilgan. Akademik avtonomiya, innovatsion texnologiyalar va xalqaro hamkorlik kabi boshqaruv paradigmalari ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi. O'zbekiston oliy ta'lim tizimi uchun Turkiya tajribasini moslashtirish orqali ta'lim samaradorligini oshirish, innovatsiyalarni keng joriy etish va xalqaro miqyosdagi raqobatbardosh kadrlar tayyorlash imkoniyati mavjud.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

- OECD. (2019). *Higher Education Management: Trends and Practices*. OECD Publishing.
- Turkish Council of Higher Education (YÜK). (2020). *Annual Report on Higher Education in Turkey*. YÜK Publications.
- UNESCO. (2021). *Education for Sustainable Development: A Comparative Study*. UNESCO.

World Bank. (2020). *Turkey's Higher Education Reform: Lessons and Opportunities*. World Bank Publications.

Anadolu University. (2020). *Distance Education in Turkey: Innovations and Challenges*. Anadolu University Press.

Altıntaş, N., & Kaya, H. (2021). *The Role of Academic Autonomy in Higher Education: The Turkish Experience*. *Journal of Higher Education Studies*, 12(3), 45-58.

Tinalı, M. (2018). *Innovative Approaches in Turkish Higher Education: A Case Study*. *Higher Education Review*, 10(2), 76-90.

Xamidullayeva, M., & Shodmonov, R. (2024). MAXSUS PEDAGOGIKA VA UNING BOLIMLARI. *Nordic_Press*, 3(0003).

Maxmudaliyeva, M., & Shodmonov, R. (2024). XALQARO GRANTLAR YUTISH VA ULARNING AHAMIYATI. *Nordic_Press*, 3(0003).

ДУХОВНОЕ НАСЛЕДИЕ УЗБЕКИСТАНА И ВОПРОСЫ РЕПЕРТУАРА

Автор: Бахтияр Азимов ¹

Аффилиация: кандидат пед.наук, доцент ГКУз ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14542856>

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются вопросы формирования знаний, навыков и умений музыканта – исполнителя. Вопросы воспитания – патриотического, нравственного, духовного, что определяет выбор репертуара.

Ключевые слова: духовное наследие, воспитание, навыки, умения, знания, репертуар.

Из истории известно, что духовное становление является одним из важнейших факторов развития общества. Инструментальная музыка нашей страны в этом процессе занимает важное место и в наши дни. Особое значение приобретает профессиональная музыка узбекской народной и устной традиции. Духовное наследие узбекского народа - неиссякаемая сокровищница. Потому что искусство приобщает человеческую душу к красоте, способствует развитию тонких чувств, обогащает ее духовный мир. Узбекский народ – нация, внесшая большой вклад в мировое историческое развитие своей древней наукой, литературой, искусством, культурой. Музыка, наряду с другими искусствами, занимает важное место в развитии нашей национальной духовности. Национальное музыкальное искусство - одно из древнейших и широко распространенных среди народных масс средств, глубоко укоренившихся в его образе жизни. Музыка отражает действительность. Только нация, обладающая высокой духовностью, уважением к нашему национальному музыкальному наследию, основанному на национальных и общечеловеческих ценностях, опирающаяся на них, на общечеловеческий, универсальный этикет, умеющая применять достижения науки, просвещения в своей практической деятельности, может уверенно идти в будущее, добиваться положительных результатов. Духовность и духовные богатства, ценности являются бесценным сокровищем и источником развития государства, народа, нации, общества, отдельных личностей.

Духовная атмосфера в учебном заведении, научный потенциал профессорско-преподавательского состава, духовное мировоззрение играют важную роль в становлении молодых людей, в воспитании их зрелыми, гармоничными, инициативными, самоотверженными людьми. А получение высшего образования - одно из величайших достижений в жизни человека. Достижение звания студента - большое испытание для молодых людей, которые только что стали взрослыми, постоянно находятся на попечении родителей. А знания, полученные в высшем учебном заведении, сопровождают человека на протяжении всей его жизни. Чтобы стать хорошим профессионалом, необходимы талант, интерес к получению знаний и усилия в этом направлении. Молодые люди, получающие образование в учебном заведении, особенно те, кто выбрал путь служения искусству, должны овладеть навыками правильной организации самостоятельной работы во внеурочное время. По этой причине одним из основных критериев формирования репертуара является деятельность с учетом психофизиологических возможностей молодых исполнителей-музыкантов. Его соблюдение обеспечивает развитие коллектива, развитие навыка исполнительства, его закрепления, что закладывает фундамент умений и знаний. Однако этот

принцип не должен ограничивать дирижёра. Желательно руководствоваться возможностями исполнителей и их интересами, создавая в коллективе творческую атмосферу. При формировании репертуара художественного коллектива руководитель-дирижёр должен прежде всего обращать внимание на идейно-художественное содержание произведения, соответствие его восприятию и исполнительским возможностям.

Знания. Что касается интересов молодежи, то их нужно будет не только учитывать, но и управлять ими. В настоящее время дети в возрасте 7-10 лет более дифференцированы, чем их сверстники 10-15 лет назад. Сегодня их интересы больше связаны с научно-техническим прогрессом. Городские дети гораздо реже соприкасаются с природой и фауной окружающего мира. Именно природа воспитывает в человеке такие важные качества, как доброта, мужественность, искренность, сострадание. Важно не забывать о них при выборе репертуара и обязательно включать в него произведения, воспевающие природу и «братьев наших меньших». Когда репертуар по вышеупомянутой теме активно и сознательно осваивается, он может оказать глубокое и серьезное влияние на образование молодежи.

Каждый экзамен начинается с азов. Музыка тоже имеет свою азбуку, но она составлена только из 7 нот. Но при освоении мастерства необходимо обрести целый комплекс знаний, умений, навыков. Не заостряя внимания на некоторых проблемах, мы фокусируем наш взгляд на теме и вопросах репертуара, знаниях, ощущениях и чувствах индивида. Потому что они играют важную роль в развитии нашего искусства и в образовании. Например, репертуар — это самое важное и главенствующее дело творческого коллектива, его лицо, визитная карточка. Еще не прослушав коллектива, наблюдая за его репертуаром, в какой-то степени можно четко судить о его творческом облике, его эстетической и моральной точках зрения, возможностях исполнения, теме репертуара, знаниях. Наше внимание заострено на проблеме восприятия. Потому что это занимает важное место в развитии, обучении учащихся и студентов. Например, репертуар – важная задача творческого коллектива, его визитная карточка.

Хорошо подобранный, высокохудожественный репертуар обеспечивает творческую активную жизнь коллектива, постоянно совершенствуя исполнительское мастерство каждого музыканта. Однако репертуар, составленный случайно, в конечном счете, приводит к распаду музыкального сообщества. Особенно в период, когда коллектив только зарождается, руководитель обязан всячески тщательно продумывать репертуарную политику. Репертуар должен обеспечивать музыкальное развитие каждого участника, повышать его музыкальную культуру, влиять на его нравственное и эстетическое воспитание, формировать его вкусы и взгляды, укреплять в нем чувство любви к своей родине и народу, учить его чувствовать ответственность перед коллективом и своими товарищами. Народная инструментальная культура интенсивно развивается, обретает новые формы, отвечая на духовные запросы общества. Она является духовным индикатором нашей жизни и приобретает всю большую значимость, как искусство истинное, глубоко содержательное и художественно ценное.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ЛИТЕРАТУР

Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикасида миллий маданиятни янада ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида. (“Об утверждении концепции дальнейшего развития национальной культуры в Республике Узбекистан”) ПК-4038 (2018 йил 28 ноябрь).

В.К.Белобородова, Ю.Б.Алиев “Музыкальное восприятие школьников”
М. 2004

Б.Азимов “Баркамол авлод тарбиясида мусиқа ижрочилиги санъати” (“Место искусства музыкального исполнительства в воспитании гармоничного поколения”) в

сборнике статей Республиканской научно-практической конференции на тему: “Активизация деятельности молодёжи в исполнительстве на народных музыкальных инструментах”, Т. 2016 г.

IBRATNING TURKISTONDA KADRLAR TAYYORLASHGA QO’SHEGAN HISSASI: IJTIMOIIY-FALSAFIY TAHLIL

Muallif: Isaqova Zamiraxon Ruhitdinovna ¹, Abdullaxo‘jayev Adxamxo‘ja Isaxo‘ja o‘g‘li ²

Affilyatsiya: falsafa fanlari doktori (DSc), professor Namangan davlat universiteti ¹, tadqiqotchi, Qo‘qon universiteti ²

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14542870>

ANNOTATSIYA

Is‘hoqxon To‘ra Ibratning Turkistondagi kadrlar tayyorlashga qo‘shgan hissassi ijtimoiy-falsafiy jihatdan katta ahamiyatga ega. Jadid harakatining bir vakili sifatida, u maktablar islohoti va kadrlar tayyorlash masalasiga katta e‘tibor bergan. Uning faoliyati va ilmiy yondashuvlari, ayniqsa, Turkistonning ta‘lim tizimida yangi yondashuvlarni joriy etishga qaratilgan edi.

Kalit so‘zlar: maktab, islohot, tarbiya, kadr.

Maktab asl-ma‘naviyat va ma‘rifat o‘chog‘i sanaladi. Uning islohi har zamon va makonda ilmni rag‘bati va holisona baholanishi bilan belgilanib kelinadi. Jumladan, millat oydinlari bo‘lgan jadid ziyolilarining milliy kadrlar tayyorlash borasida olib borgan ibratli faoliyati bugun barchamizga namuna o‘rnak o‘laroq keltirib kelinmoqda. Muammo ta‘limdami, uni yetkazishda mavjud resurslarni kamligidami, yoki asl mohiyatan muammoli jarayon pedagoglarimizda yetishmayotgan zamonaviy va ksabiy malaka va mahoratdamiz degan savollar qarshisida bosh qotayotgan bir davrda biz jadidlar falsafasi millatni yuksalishining asosiy fundamental omil o‘laroq keltirishni o‘rinli deb topdik. Is‘hoqxon To‘ra dastlab Turkistonda 1886-yilda qaytadan yangi bepul maktab ochgan. Uning maktabi "usuli qadim" ("usuli tahajji"), ya‘ni hijo usuliga asoslangan maktabdan farq qilgan. "Usuli jadid demak yangi qoida, yangi tartib demakdur desak, hama qabulga olmagan edilar. Gardishi ovon va xohishi zamon ila o‘zi-o‘zicha joriy bo‘lib ketti. Avvalgi vaqtdagi mahalla maktabida banda o‘zum necha yilda uch adad muallimda o‘qib oxiri savodim chiqmay, keyin o‘z uyimizda joriy qizlar maktabida, volidai marhumamda o‘qub, savod chiqordim. Ikki sana qiblagohimda husnixat mashq etdum. Boqing, mahalla maktabida usuli qadimda yetti yil umrni zoyi‘ etub, o‘quv-yozuvni bilgon edum. Mana emdi banda o‘zum usuli savtiyani(ng) avlodi islomg‘a yordamini ko‘rub, o‘z masjidimizg‘a maktab ochdim. Bir sanada ko‘b yoshlar, hattoki katta yoshga kirgan tujjorlardan o‘qub, xat-savodini chiqorub, ma‘ishat va tijoratlarida osonliklar mushohada qildilar. Mana zamonni(ng) mezoni vazn bo‘ldi. Har zamon (ning) o‘ziga qarab, ilmu hunar kasbi dardor"¹²

Is‘hoqxon To‘ra yangi maktabga tovush (savtiya) usulini tatbiq qilib, bir muddat "usuli saytiya"ni eski usul tarafdorlaridan himoya qilgan. Shunga qaramay, yangi maktab faoliyati uzoq davom etmagan. Johil va mutaassib kishilar yangi maktabni "kofirlar maktabi" deb e‘lon qilib, bolalarni maktabdan qaytarishga, general-gubernator gumashtalari yordamida yangi maktabni yoptirishga muvaffaq bo‘lishgan.

Ilm-fanda yaratilgan har bir ilg‘or yangilikdan xalqni bahramand etishni maqsad qilgan Is‘hoqxon To‘ra 1908 yilda "Fotografiyai Is‘hoqiya"nomli rasmxona ochgan, Namanganning bir asr avvalgi qiyofasi

¹² Is‘hoqxon To‘ra Ibrat. Mezon uz-zamon/ Is‘hoqxon To‘ra Ibrat. Tanlangan asarlar. 176-bet

qanday bo'lgani, ota-bobolarning turmush tarzlari, urf-odatlarini, kiyinish madaniyati haqida hikoya qiluvchi suratlar, noyob tarixiy lavhalar shu kunlarga yetib kelgan.

Taqdir zarbalariga metin iroda bilan qarshi turgan Ishoq-xon To'ra ta'qib va tuhmatlarga e'tibor bermay, qiyin sharoitda ham ma'rifatparvarlik faoliyatini davom ettirgan. Is'hoqxon Ibrat komil inson sifatida "...dunyoning sonsiz mehnat va anduhlarindin va guruhi kajraftor ta'nalarindin bir zarra qadar o'lsa-da, maluliyat hosil etmadi"¹³, 1907 yilda Ibrat To'ra yana maktabdorlik faoliyatini yo'lga qo'yib, o'z uyida "savtiya" usuliga asoslangan yangi maktab ochgan. Maktabda ilk bor 30 nafar qishloq bolalari ta'lim olishgan. Is'hoqxon To'ra o'qish-o'qitish tizimini o'zi tuzgan dastur asosida olib borib, haftalik dars jadvalini joriy qilgan hamda mashg'ulotlar qatoriga badantarbiya darsini ham kiritgan. Badantarbiya darsi "Is'hoqiya bog'i" da o'tkazilgan.

Maktab yorug' derazali katta xonaga joylashgan bo'lib, o'quvchilar yangi o'quv qurollari - parta, stol-stul, darsliklar, qora taxta (doska), daftar bilan bepul ta'minlangan. Maktabda Is'hoqxon To'ra bilan birga ko'plab ustozlar faoliyat olib borishgan. Husayn Makeev¹⁴ va uning rafiqasi Fotima Makeeva¹⁵ o'quvchilarga rus tilidan saboq berishgan.

Is'hoqxon Ibrat Husayn Makeevning pedagogik faoliyatini yuqori baholagan: "Qozon tarafidan bir muallim jalb edub, maktab qilib berdim. Maktabning qushodig'a (tashkil bo'lganiga) uch oy bo'lg'ani yo'q, yigirmadan ziyoda kichik bolalar, o'n beshta odamlar "alif nima?" degan. savolina "kaltak" deb javob beruvchilar tamom savodi chiqib, har narsani yozadurgan bo'ldilar"¹⁶.

Is'hoqxon To'ra bolalarni maktabdan bezdiruvchi, ularda muallimga nisbatan hurmat-ehtirom o'miga nafrat uyg'otuvchi tan jazosi (kaltaklash, quloq cho'zish, jismoniy qiynoqqa solish, qo'lini ko'targizib, burchakka turg'izib qo'yishiga qarshi chiqqan. Uning nazarida maktabda ham, oilada ham bolalarni kaltaklab tarbiyalash noto'g'ri va natijasiz usuldiki, ta'lim- tarbiya sohasida kutilgan natijaga erishish uchun avvalo, millatning ongi va tafakkurini o'zgartirish lozimdir.

Is'hoqxon To'ra maktabni kengaytirish, zarur o'quv qurollar bilan ta'minlash, o'qitish saviyasini yuqori ko'tarish maqsadida boshqa yangi maktablar faoliyatini o'rgangan, lozim bo'lsa fikr-mulohazalari bilan o'rtoqlashgan. Imtihon olish tizimini ham yangicha usulda tashkil etgan.

Munavvarqorining taklifiga binoan bir necha marta Toshkentga borib, imtihonda qatnashgan. Munavvarqori 1907 yilda Is'hoqxon To'ra ga taklif xati bilan murojaat qilgan: "Hurmatlu Is'hoqxon hoji janoblarning

1907-yil may oyindan e'tiboran Toshkentda Tarnovboshi mahallasida "Xoniya" maktabinda talabalarni yillik imtihonlari boshlanur. Siz hurmatludan rijo qilurmizki, tavobeingizda bo'lg'on usuli jadidiya maktablari mudirlari ila imtihon majlislarina tashrif qilsangiz, muallim va shogirdlar sizdin mamnun bo'lur edilar. Muhibingiz Munavvarqori. 15 mart 1907 yil". Is'hoqxon To'ra Toshkentga Husayn Makeev, Mulla Iskandar domia Abduvohob o'g'li bilan borib, u yerdagi "usuli savtiya" hamda "usuli qadim" maktablari faoliyati bilan tanishgan. Bu boradagi o'y-fikrlarini "Turkiston viloyatining gazetisi" da chop etilgan dolzarb mavzudagi maqolalarida bayon etgan. Madaniyat va ma'rifatga oshno qalb egasi Is'hoqxon Ibrat shaxsidagi namunali jihatlardan biri uning xorij mamlakatlaridan esdalik uchun olib kelgan antiqa osori atiqalardir¹⁷. Jumladan, Ishoqxon To'ra Makka ziyoratidan olib kelgan buyumlari

¹³ Haqso'z. Xo'qand, Ibrohim Davromn/Turkiston viloyatining gazetisi. 1908. 56 son/ Is'hoqxon To'ra Ibrat. Tanlangan asarlar. 158-bet.

¹⁴ **Makers Husayn Saratov guberniyasi, Xvalinsk uyedi, Yangi Kulatka** qishlog'ida tug'ilgan, 1901 yilda Turkiston o'lkasi o'quv yurtlari bosh inspektori Keneriskiyning ruhsati bilan Yangi Marg' ilonda ochilgan maktabda ishlagan 1917 yildan boshlab To'raqo'rg'onidagi bosmasona hamda yangi maktabda ish faoliyatini davom ettirgan. "Farg'ona sahifari", "Ichchilar qalqoni" nomli gazetalarni tashkil etishda faollik ko'rsatgan. 1937 yili xalq dushmani sifatida qatag'on qurboni bo'lgan.

¹⁵ Makeeva Fotima-avval To'raqo'rg'onida, so'ng Namanganda 1919 yilda ilk bor ochilgan o'zbek xotin-qizlari maktabida o'qituvchilik qilgan. Ayollar o'rtasida savodsizlikni tugatish, parandji tashlash ("Hujum") harakatida faol ishtirok etgan.

¹⁶ Ibrat Eski maktablar xususida // Turkiston viloyatining gazetisi 1907 yil. № 72/ Is'hoqxon To'ra Ibrat. Tanlangan asarlar. 155-bet.

¹⁷ Ishoqxon To'ra xorij safaridan olib kelgan buyumlarning aksariyati uning farzandlari, qarindosh-urug' lari, do'stlari va yaqinlari qo'lida saqlanib kelinmoqda.

ichida noyob uzuk bo'lib, urukning ko'zini yorug'likka tutib, uzuk ko'ziga diqqat bilan qaralsa, muhtasham Ka'ba surati namoyon bo'ladi. Uzukning ko'zi juda kichkina bo'lsa ham, suratni bir necha yuz barobar kattalashtirib aks ettiradi. Uzuk Ibrat To'ra ning qizlariga meros qolgan. Hozirda uzuk Is'hoqxon To'ra ning Vaqqosxon ismli nevara kuyovlarining shaxsiy mulki hisoblanadi¹⁸.

Ibrat To'ra ning uyida maxfiy g'aladon bo'lib, 1937 yil 14 mart tunidagi tintuvda uning siri ochilmagan va Is'hoqxon To'ra qalamiga mansub bir qator bitiklar, jumladan, "Tarixi Farg'ona" asarining qo'lyozmasi saqlanib qolgan. Ibrat To'ra ning nabirasi Jamilaxon Nizomova bilan suhbatimizda uning onasi Zarifaxon (Is'hoqxon To'ra Ibratning qizi) arab yozuvidagi "Farg'ona tarixi"ni avval lotin, so'ng krill yozuviga ko'chirgani¹⁹, bu ashyolar Ibrat To'ra ning avlodlari qo'lida ekanini ta'kidladi. Is'hoqxon To'ra inqilobga qadar va sho'rolar davrida yigirma yildan ortiq (1897-1924 yy.) To'ra qo'rg'on va Xonobod qishloqlarida qozi lavozimida ishlagan. Faoliyati davomida xalq manfaatini ko'zlab, halollik, to'g'rilik va adolat bilan ish olib borgan. Is'hoqxon To'ra "usuli savtiya" maktablarini darsliklar va o'quv qo'llanmalari bilan ta'minlash ishida ham bosh qosh bo'lib, "Matbaai Ishoqiya"da darslik va o'quv qo'llanmalar nashr ettirgan. Is'hoqxon To'ra xalqni ilm-ma'rifatga targ'ib etish bilan bir ga ularni mozorlarga sig'inish, folbinlarga borish, muqaddas qadamjoylarda "is" chiqarish kabi xurofot va bid'atdan qaytargan. Is'hoqxon To'ra tabiatan ochiqko'ngil va mehmondo'st bo'lgan. Namanganga kelgan ilmi irfon ahli va adabiyot ixlosmandlari Is'hoqxon To'ra ning uyiga kelishgan. Uning hovlisida ekilgan to'rt tup archa o'rtasidagi peshtoq va ustunlar bilan bezatilgan ravoq hamisha mehmonlar bilan gavjum bo'lgan.

1897-yilning yoz faslida qo'qonlik shoir va mutafakkir Muhammad Aminxo'ja Muqimiy Gulboqqa tashrif buyurgan. Gulboqqa kiraverishda Ovro'pa usulida qurilgan arkni ko'rgan Muqimiy hayratlanib, Is'hoqxon To'ra ning bunyodkorlik ishlariga tahsinlar aytgan. Bir piyola choy va diltortar suhbatdan so'ng gulbog'ni aylangan Muqimiyning hayrati o'n chandon oshgan. Marmardan yasalgan favvoraga "girdak", ya'ni charspalak yordamida suv kelib, yuqoriga otilgan va go'zal manzara hosil qilgan. Favvora yonidagi ikki qavatli Ovropa usulida qurilgan mehmonxonaning atrofi xorijdan keltirilgan anvoyi gullar, manzarali daraxtlar bilan o'ralgan. Favvoraning bir tarafidagi tennis o'ynaladigan ayvon Muqimiy yonida ham hayratga solgan. Ibrat To'ra xalq turmush tarzi va madaniyatini yanada yuksaltirish uchun kelajakda amalga oshiradigan ezgu maqsadlari haqida so'zlab bergan. Go'zal manzaradan ilhomlangan Muqimiy Ibrat To'ra bilan she'rxonlik qilishgan. Ibrat To'ra Muqimiyga "Ilmi Ibrat" nomli she'rlar to'plami hamda "Lug'ati sitta al-sina" nomli asari qo'lyozmalarini ko'rsatgan.

Is'hoqxon To'ra ma'rifatparvarlik, millat va Vatan taqdiri. g'oyalari mujassam bo'lgan maqolalar yozib, xalqni jaholat, turg'unlik va g'aflatdan ma'nan uyg'otishga, ilm-ma'rifat va hunar egallashga, dunyoning ilg'or mamlakatlari taraqqiyotiga yetib olishga chorlagan. Serqirra ijodkorning jo'shqin faoliyati 1937-yil yanvarigacha davom etgan. 1937-yil 7-yanvarda Is'hoqxon To'ra ni qamoqqa olishga, lavozimi bekor qilinib, mol-mulkini musodara qilishga buyruq berilgan. Ibrat To'ra xonadonidagi qo'lyozma va toshbosma kitoblar to'rtta qanor qopga joylanib, olib ketilgan. Uy-joylari musodara qilinib, kimoshdi savdosida sotib yuborilgan. Oilasi va farzandlari uch sotixdan iborat quruq yerga chiqarib qo'yilgan. Andijon turmasiga olib ketilgan Is'hoqxon To'ra ikki oy davomida tuz tolmay, muttasil ro'za tutgan. Sud jarayonlari tugamay, 75 yoshida qamoqda vafot etgan. Zulm va zo'ravonlikka qurilgan mustabid, beshafqat tuzum davrida o'zligini, millat qadr-qimmatini teran anglagan, ijtimoiy-siyosiy ongi yuksak, ma'rifat va ma'naviyat yo'lida fi-doyilik ko'rsatgan yurt ma'rifatparvarlarining jasadlari tepalik va jarliklarda nom-nishonsiz qolib ketgan.

Is'hoqxon To'ra Ibratning qabri ham qayerda ekani hozirga qadar noma'lum. Shunga qaramay, Ibrat To'ra ning avlodlari Andijon paxta zavodi yonidagi qabristondan otalarining xokini olib kelib,

¹⁸ Z.Isaqova.Is'hoqxon To'ra Ibrat.G'.G'.Toshkent-2018,145-bet

¹⁹ Z.Isaqova.Is'hoqxon To'ra Ibrat.G'.G'.Toshkent-2018,146-bet

Namangan tumani Mullakuding qishlog'ida Ibrat To'ra ning ajdodlari yotgan qabristondagi ramziy qabrga ko'mishgan²⁰.

1959yil 2-oktyabrda Andijon viloyat prokuraturasining 3336-sonli hujjatiga ko'ra, umrini ma'rifat va ezgulikka bag'ishlagan Is'hoqxon To'ra aybsiz deb topilib, to'la oqlangan.

Shuningdek Ibrat domla 1902-yil dekabrda Anmijonda sodir bo'lgan zilzila haqida she'r yozib, zilzilaning sababini mamlakatda halollik va barakaning yo'qolishi, zulm, kizb va kufrning ko'payishi, fitna-fasod va ig'vo, adolatsizlikning avj olganligidan deb izohlab, talofatni bartaraf etish uchun birlashish, jipslashish, to'g'ri yo'ldan yurish lozimligini ta'kidlagan.

1913 yil yozida Toshkent arxeologiya jamiyati Axxi tarixiga bag'ishlagan ilmiy anjuman uyushtirgan. Is'hoqxon To'ra "Farg'ona oblastidagi qadimiy Axxi shahrining tarixi" nomli ma'ruza bilan ishtirok etgan. Anjuman materiallari vaqtli matbuotda muntazam yoritib borilgan. Is'hoqxon Ibrat Axxi shahrining paydo bo'lishi, shahristonga aylanishi, vayron bo'lishi, keyingi holati haqida mulohaza yuritishda qimmatli manbalar hamda arxeologik topilmalarga asoslangan. Is'hoqxon To'ra Yoqut Hamaviy hamda Zahiriddin Muhammad Boburning asarlariga tayanib, Axxi shahrining qadimiy shahar ekani, uning tarixini yozish lozimligini ta'kidlagan "Farg'ona oblastida qadimgi zamonlarda poytaxt bo'lub turgan Axxi yoki Axxiket degan katta shahar bo'lgan ekan. Bul kunlarda mazkur shaharning o'mi va asorati yaxshi ma'lumdur. Chunonchi, Namangan uyezdig'a tobe xuddi Namangan shahridin o'n besh chaqirim masofada Axxi bo'lustida daryo labida bir necha qishloqdin iboratdur. Bul xususda tavorix kitoblardin mazkur Axxikat xususida xabar olib, tavorix uchun biror risola tasnif qilmoq lozimdur"²¹. Is'hoqxon To'ra Axxi haqida: "Axxikat Movarounnahrda Farg'ona doxilida bir qasaba o'lub, Sayhun daryosining shimol tarafidagi qasabalarining biri Axxidur. Kitoblarda bitadurlar, chunkim Asiriddin shoirni Asiriddin Axxikatiy derlar. Farg'onada Andijondin so'ngra mundin ulug'roq qasaba yo'qdur. Andijondin g'arb tarafida to'qquz tosh yo'ldur. Umar Shayx Mirzo muni poytaxt qildi. Bir-ikki martaba tashqariroqdin yana jarlar soldi. Farg'onada muncha berk qo'rg'on yo'qdur"²² deb ta'riflagan.

XULOSA qilib aytganda, maktab, har doim, nafaqat ilm-fan o'chog'i, balki milliy ma'naviyatning saqlovchisi va yuksaltiruvchisi sifatida qaralgan. Turkistonning jadid harakati, jumladan, Is'hoqxon To'ra Ibratning kadrlar tayyorlashga bo'lgan hissasi o'ta muhim ahamiyatga ega. Is'hoqxon To'ra, jadid ma'rifatparvarlari bilan birgalikda, millatni taraqqiy ettirish uchun zamonaviy ta'lim tizimi yaratishga va uni joriy qilishga intilgan. Uning maktab islohoti, o'qitishning sifatini oshirishga qaratilgan harakatlari bugungi kunda ham o'rnak sifatida ko'rilmogda. Is'hoqxon To'ra, maktabni faqat bilim beruvchi muassasa sifatida emas, balki milliy kadrlar tayyorlovchi poydevor sifatida ko'rgan. U maktab islohoti orqali, eng avvalo, jamiyatni yuksaltirishni ko'zlagan. Bu jarayonda, u ilm-fan va ma'naviyatni uyg'unlashtirishga harakat qilgan. Jadidlarning asosiy g'oyasi, maktabda yangi yondashuvni tatbiq etish edi. Is'hoqxon To'ra maktablarni faqat ilmiy bilim berish o'chog'i emas, balki yoshlarni ma'naviy jihatdan shakllantiradigan joy deb bilgan. Ibratning islohotlari asosan ikki yo'nalishda namoyon bo'lgan. Birinchisi, o'qituvchilarning malakasini oshirish, ikkinchisi esa, yangi pedagogik usullarni tatbiq etish edi. U "usuli jadid" maktablarini ochish orqali, eski usullarni yangilashga va zamon talablariga javob beradigan ta'lim tizimini yaratishga harakat qildi. Bu maktablarda rus tili va dunyoviy fanlar, xususan, matematika va tarix kabi fanlar ham o'qitilardi, bu esa o'quvchilarning zamonaviy dunyoqarashni shakllantirishiga yordam berdi. Is'hoqxon To'ra yangi maktablar yaratish bilan birga, o'quv jarayonini yanada samarali qilish uchun zaruriy o'quv qurollarini taqdim etdi. Ularning boshida yangi ta'lim dasturlari, darsliklar, darsliklar va o'quv qo'llanmalarini nashr etish masalasi turardi. 1907-yilda u "Matbaai Is'hoqiya"ni tashkil etib, o'quv materiallarini ishlab chiqishga e'tibor qaratdi. Shuningdek, yangi maktablarda fizika va san'at kabi

²⁰Z. Isaqova. Is'hoqxon To'ra Ibrat. G'. G'. Toshkent-2018, 145-bet

²¹Is'hoqxon To'ra Ibrat. Istoriya dnevnego Axxi v Ferganskoy oblasti (Farg'ona oblastidagi qadimiy Axxi shahrining tarixi) Turkiston viloyatining № 48. 1913 yil 23 iyun/ Is'hoqxon To'ra Ibrat. Tanlangan asarlar 144-145-betlar.

²²Is'hoqxon To'ra Ibrat. Istoriya dnevnego Axxi v Ferganskoy oblasti (Farg'ona oblastidagi qadimiy Axxi shahrining tarixi) Turkiston viloyatining № 48. 1913 yil 23 iyun/ Is'hoqxon To'ra Ibrat. Tanlangan asarlar 145-bet.

fanlarni ham o'qitishga harakat qilindi. Ibrat o'quvchilarga nafaqat ilm, balki hunar va jismoniy tarbiya berishga alohida e'tibor qaratdi.

IBRAT - HAQIQIY IBRAT MAKTABI

Muallif: Abdullaxo‘jayev Adxamxo‘ja Isaxo‘ja o‘g‘li ¹

Affilyatsiya: Tadqiqotchi, Qo‘qon universiteti ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14542876>

ANNOTATSIYA

Is’hoqxon To‘ra Ibratning ta’lim sohasidagi faoliyati maktab islohotlariga, ilm-fan va ma’naviyatni uyg‘unlashtirishga qaratilgan. U o‘quvchilarga ilm, axloq va madaniyatni o‘rgatib, milliy kadrlar tayyorlashga hissa qo‘shgan. Ta’limda yangiliklar tatbiq etish va pedagogik usullarni rivojlantirishga intilgan.

Kalit so‘zlar: ta’lim islohoti, ilm-fan va ma’naviyat, pedagogik usullar, milliy kadrlar tayyorlash.

O‘rta Osiyo jadidlarining otasi Behbudiy: “Dunyo imoratlari ichida eng ulug‘i-maktabdir”²³ – deydi. Maktabning islohi tabiiyki, jadid ma’rifatparvari Ibrat faoliyatida yaqqol ko‘zga tashlanadi. Is’hoqxon To‘ra Ibrat jahon ilmi va madaniyati mahsuli bo‘lgan har qanday ilg‘or yangilikni qabul qilibgina qolmay, ularni millat hayotiga faol tatbiq etishga intilganki, uning yaratuvchilik va bunyodkorlik ishlari tahsinga sazovordir. Chor hukumati mustamlakachilik siyosatining avjiga chiqishi mahalliy aholi o‘rtasida rus tiliga bo‘lgan ehtiyojni oshirgan. Rus-tuzem, “usuli saviiya” maktablari o‘lkaning katta shaharlarida, hattoki qishloqlarda ham ochilgan. Bu maktablarda dunyoviy fanlar, ona tili bilan bir qatorda rus tili ham o‘qitilgan. Zamon talablarini yaxshi tushungan ilg‘or fikrli kishilar farzandlarini yangi maktablarga yuborganlar. 1907 yilda “Turkiston viloyatining gazetisi”da eski maktab tarafdori toshkentlik maktabdor Mulla Hasanxo‘ja eshon bilan Is’hoqxon To‘ra o‘rtasida munozara bo‘lgan. Mulla Hasanxo‘ja eshon eski maktablardagi o‘qitish uslubini yoqlab, yengil isloh qilishni taklif etgan bo‘lsa, Is’hoqxon To‘ra eski maktablarni tubdan isloh qilish, uning o‘rnida zamon talablariga javob beradigan maktablar ochish tarafdori bo‘lgan. Is’hoqxon To‘ra “Eski maktablar xususida” nomli maqolasida Mulla Hasanxo‘ja kabi maktabdorlardan ranjib “Muallim bechora aziz farzandlarimizni kaltak, qamchi yo‘q bahoasi-la, besh-o‘n sanalar osmonga qaratib, “Alif bezavar, alif bazavar”, deb shovqin qildirib qildirib, bir harf ham o‘quv yozuv bildirmayincha umrlarini barbod qilib yotmoqqa taqviyatgina bo‘ladur” deydi va “bolalarni eski maktablar va jamoalarg‘a taqsim qilib, kelish-ketish, kaltak va qamchi masalalarin isloh qilmoq kerak”ligi, lekin o‘qitiladigan kitobu domialar bor ekan. bu masala ming marta isloh etilsa ham behuda ekani, eski maktablar yangi usul o‘qituvchilari bilan ta’minlansagina, isloh qilinishini yoqlab, “... bolalarni eski maktablar ila jamoalarg‘a taqsim qilib, kelish-ketish, kaltak ila qamchi masalalarini isloh qilmoqda, albatta, lozimdur. Lekin o‘qulajak kitoblar-mazkur eski hashorot uyalari bo‘lg‘ondin bu masalalar ming martabalar isloh etilsa-da bekor, behudadur. Biz ko‘zumiz ila tajriba qilib, bul o‘qitishga tamom ixlos qildik”²⁴ deb ta’kidlagan.

Is’hoqxon To‘ra 1908 yil 2 martda Sohibqiron Amir Temur qurdirgan me’moriy obidalarni ta’mirlashga bag‘ishlangan maqola yozib, moddiy-madaniy boyliklarni saqlab qolish uchun amalga oshiriladigan ishlarni sanab o‘tgan. Jumladan, Amir Temur vaqf qilgan o‘n ikki ariqning kimda ekanini topish, himmatli ma’rifatparvarlardan mta’mirga mablag‘ ajratishga hukumatdan ijozat olish, vaqflarni

²³ <https://tma.uz/2019/08/24/dunyo-imoratlari-ichida-eng-ulug-i-maktabdir/>

²⁴ Ibrat. Eski maktablar xususida // Turkiston viloyatining gazetisi, 1907 yil. № 72/ Ibrat. Tanlangan asarlar. 155-bet.

to'plab, hukumatdan ta'mirlash uchun qaror chiqartirish, ta'mirlash uchun joylarda xayriya sandiqlari yoki bankda hukumat muhrlagan ro'yxat asosida hidoya to'planib, hidoya daftari tutish, "sulton avlodlari bilan maslahatlashib, keyin hukumatdan hidoya yig'ish haqida. tartiblik daftar tutish uchun ruxsat olish"²⁵ kabilardir. Umrini ma'rifatga bag'ishlagan Is'hoqxon To'ra ning mam-lakatning tarixiy me'moriy obidalariga munosabati uning Vatanning bir qarich tuprog'i uchun ham jonini jabborga beradigan chinakam fidoyi inson ekanini ko'rsatadi.

Is'hoqxon To'ra ning 1910 yilda saylovlar munosabati bilan yozilgan "Po povodu viborov doljnostnix tuzemsev v Namangane" nomli maqolasida tuzumning illatlari, saylov o'tkazish jarayonidagi nayranglar, soxtakorlik, poraxo'rlik, shuningdek, mas'uliyatli lavozimlarga nopok va badadoq kishilarning saylangani, "har yerda bo'lgan saylovlar xususidagi betartibliklar va befikrliklar millatga oshno kishilarni nihoyatda g'ussa va andisha"²⁶ga solgani, chor hukumatining qozi, ellikboshi, mingboshi saylovlari qonun-qoidalarini nomuvofiqligi, ular xalqni talash, poraxo'rlik va zo'ravonlikni bilishlari, xalqning "polojenie"lardan norozi ekani, xalqning taqdiri laganbardor, qabih, johil, nafsining quli bo'lgan odamlarga topshirilishi jiddiy tanqid qilingan "Polojeniyada 223-bobida zikr qilingandurki, e'tibori bor, yetti kundan ziyoda hibs bo'lmagan, o'ttuz so'mdan ziyoda ishtrat' to'lamagan, yoshi yigirma beshdan past emas odam (qozi) bo'lar ekan. Olim yo' omi, ahmoq yo' dono kishi, yo' shariat biladurgan va yoki nizom biladurgan demagan... savodi bo'lmasa ham, milliy sharorati bo'lsa ham, milliy polojeniyada ilmi kifoya qiladurg'on ham deb yozilmagandur... Ko'rasiz, kimlarni (ng) qo'llariga bu katta shariat hukmini topshiradurlar. Fikr-andisha qiladurgan kishi yo'q. Andisha qiladurgan odamni odam ham hisob qilmaydilar... Polojeniya bobig'a muvofiqlikboshi degan kimgaki shat ko'b xushsa ani yozar ekan. Na qilsunlar, bu xil qilsalar polojeniya muvofiq. Polojeniyada shariat biladurgan mulladan degan emas ekan. Ularga kim va nima bo'lishi ham darkor emas ekan"²⁷.

Gazeta idorasi maqolaga e'tiroz bildirib, quyidagi javobni ilova qilgan: "Polojeniyada xalq orasida obro' va e'tibori bor odam bo'lsun, degan, albatta. Mingboshilikka mingboshi bo'l moqlikka munosib obro'si bo'lib va qozilikka qozi bo'lmoqg'a layoqat va munosiblik obro' bo'lmoq lozimdir Polojeniya mulohaza qilmoq kerak. (Idora)"²⁸.

Is'hoqxon To'ra 1912 yilda "Otkritiye Kokand-Naman-ganskoy jeleznoy dorogi"²⁹ nomli maqola yozib, temir yo'l ochilishini Namangan ijtimoiy hayotidagi unutilmas voqea sifatida tasvirlagan. Jumladan, Xo'jandda poyezdni obdon yasatib, lentalar kesilgani, haqlariga duo qilib, qarsaklar bilan kuzatib qolingani, poyezd Namanganga yetib kelganda umrida poyezdni ko'rmagan odamlarning hayratlari, poyezdni ko'rish uchun 30000 ga yaqin odam yig'ilgani, politsiya xalqni mashaqqat bilan tarqatgani, vokzal yaqinida ziyofat uyushtirilgani, musiqa jo'r bo'lgani, mushakbozlik, rasmchilar tasvirni olib turishgani va boshqa holatlar haqida sabar berilgan bo'lib, bayramona ruhiyatli xalqning yangi texnologiyaga ijobiy munosabati teran ifodalangan: "Ushbu 7 iyulda Namangan otash aroba yo'li bitib, oni ochilganligig'a shukrona bayrami bo'lubdur... o'shal asnoda fotograflar va ham alohida chaqirilgan kinimotograf o'shal yerda hozir bo'lub, tasvirlarini olib turibdur. Ul poyez Chust istansiyasig'a rasmi yurishda yurub borib, andin keyin Sirdaryog'a ko'p xarajatlar bilan bino qilgan yog'och ko'frikdin o'tub, Namangang'a kelgandin keyin istansag'a nihoyatda ko'p sardiylar yig'ilib, atrofdin, qishloqlardin

²⁵ Is'hoqxon To'ra Ibrat. Redaksiyaga xat // Turkiston viloyatining gazet. 1908 yil 13 yanvar. № 4

²⁶ Is'hoqxon To'ra Ibrat. Po povodu viborov doljnostnis tuzemsev Namangane Turkiston viloyatining gazet. 1910 yil 21 mart/Ishoqxon To'ra Ibrat. Tanlangan asarlar. 151-bet.

²⁷ Is'hoqxon To'ra Ibrat. Po povodu viborov doljnostnis tuzemsev Namangane Turkiston viloyatining gazet. 1910 yil 21 mart/Ishoqxon To'ra Ibrat. Tanlangan asarlar. 152-bet.

²⁸ Is'hoqxon To'ra Ibrat. Po povodu viborov doljnostnis tuzemsev Namangane Turkiston viloyatining gazet. 1910 yil 21 mart/Ishoqxon To'ra Ibrat. Tanlangan asarlar. 152-bet.

²⁹ Is'hoqxon To'ra Ibrat.. Otkritiye Kokand-Namanganskoy jeleznoy dorogi // Turkiston viloyatining gazet. №54. 1912 yil 15 iyul Tanlangan asarlar. 149-150-betlar

umrida otash arobani ko'rmagan odamlar kelib, ul otash arobani birinchi marotaba ko'rub hayron qolib, poyez kelayotgan vaqtda oq sallalik odamlar adadi nihoyatda ko'b-25000-30000ga yetibdur³⁰.

“Namanganda yangi madrasa”³¹ nomli maqolada XX asr boshlarida Namanganda ilm-fan va maorif masalalari tahlil etilgan. 1913 yilda Namangan shahrining markazida Qirg'izboy Mashrabboy o'g'lining mablag'i hisobiga "Mulla Qirg'iz madrasasi bunyod etilgan. Maqolada madrasaning tuzilishi, joylashishi, sarflangan mablag', vaqf mulklari, hujralar haqida aniq ma'lumotlar keltirilgan. Bundan taraqqiyparvar mulkdor ulamolar nafaqat maktablar ochish, kitob chop etish, balki o'z hisobidan masjid, madrasa qurish, mablag' bilan ta'minlashda ham ilg'or bo'lishganini ko'rish mumkin.

“Millatni kim isloh etar?” nomli maqolada Is'hoqxon To'ra musulmonlar orasida xilof ishlar ko'paygani, xalqning axloq- odobi kundan kunga o'zgarib ketayotgani, pand-nasihat kor qilmayotgani, imomlar arabiy lisonda so'zlagan so'zlarini o'zla ridan boshja, omi odamlar to'liq tushunmasligi, masjidlarda xalq tili bilan tushunarli va'z qilinishi lozimligi, imomlar xalqning bilmaganini bildirishlari, shu tufayli ikki dunyo sa odatiga erishuvlari, xalq oldida hurmatlari zivoda bo'lishi, va'z nasihatlar ommaga yetib borishi millatning ma'naviy bemorligiga davo bo'lishi, Samarqanddagi imomlardan birining masjidlarda xalq tili bilan va'z qilayotgani, bu ommaga ijobiy ta'sir etib, kishilar o'rtasida xilof ishlarga barham berilayotgani, bunday ulamolar ko'payishi millat islohi uchun zarurligini ta'kidlagan: “ulamo g'ayrat etganda millat, albatta, isloh topur”³².

Is'hoqxon To'ra “Pismo iz Tyurvakurgana” maqolasida millatni jabolatga mudrayotgan illatlarni ro'y-rost tanqid qilib, buning sababi behisob, befikr va madaniyatsizlik, beparvolik, erinchoqlik ekani, zamonga muvofiq ilm olish o'miga bid'at, maishat, lash-lushlarga berilish, diniy bilimlarni o'rganish o'rniga mozorlarga sig'inish, topgan-tutganini to'y-hashamga sarflash, pand-nasihat o'rmiga gapvozlik qilish, shuningdek, ayollarning xurofot ichida qolib, beandisha, betartib, johil ekanliklari, farzandiga ozroq pul bergan otani o'ldirishdan toymasligidan “O'zidan chiqqan baloga, qayg'a borsun davog'a” deb norozilik bildirib, “zamona turmaydur, asr va vaqt tor ketar, ilmsiz, axloqsiz qolur, harakat darkor, ijti hod darkor Hayotni sizga bog'lab bergani yo'q. Mamot hozirdur, voqif bo'ling, amal qiling, ish qiling, yo'l toping, ilm o'qung” deb sitob qilgan. Zero, Is'hoqxon Ibratning bu sitobi bugungi kun yoshlari uchun ham taalluqlidir.

1914-yilda Is'hoqxon To'ra Ibrat Toshkentga, Xadradagi ikki sinfli rus-tuzem maktabida rus tilidan o'tkaziladigan bitiruv imtihonida qatnashish uchun taklif qilingan. Is'hoqxon To'ra poyezdda ketayotib, mamlakatdagi yangilanish va o'zgarishlar haqida mulohaza yuritib, ilm-ma'rifat borasida ham amalga oshirilishi kerak bo'lgan ishlarni rejalashtiradi: “... bizni xalq ham shoyad bu ilmlardin bahra olsalar edi deb. Toshkand borguncha fikrimda edi. Toshkand borganda, kunduzlar bog' sayohatlarida, kechalarda tomoshaxonalarda hikoyat kitoblaridin o'tkan voqealarning hikoyasini suratda o'zini kilib, sinimotugraf tomoshasida bo'ladurgon tomoshalarni mushohada qilib ko'rub, bormoq-kelmoqda o'turub bormoq uchun qilingan ko'nka elektriylarni va kechalarda yoqmaklik uchun yog'siz va o'tsiz yonadurgon elektriya chirog'larni ko'rub, ahlimiz bundan man- faat olganlaridin boshqa Ovro'po ilmiga ham o'rgansalar edi”³³. Imtihondan olgan taassurotlari uning “Toshkent safarindagi ma'lumotlarim nomli maqola yozilishiga sabab bo'lgan. Is'hoqxon To'ra “Toshkandni Xadra mavze'ida bo'ladurg'on dvuklassnoy shko'lda imtihon vaqti ekan. Imtihonda bizni musulmoniya bolalari ham yaxshi, durust rusiya zabonini raso va yaxshi so'zlamogga qodir bo'lub, yaxshi imtihon berganlari shodlanturdi... yana bir necha yillarda bu yozilmuss ilm va kasbi kamolotlaridin ham hissalarini olmoqqa iste'dodlari

³⁰ Is'hoqxon To'ra Ibrat.. Otkritiye Kokand-Namanganskoy jeleznyay dorogi // Turkiston viloyatining gazet. №54. 1912 yil 15 iyul Tanlangan asarlar. 149-150-betlar

³¹ Is'hoqxon To'ra Ibrat. Novaya madrasa goroda Namangan // Turkiston viloyatining gazet, 1913 yil 28 aprel

³² Is'hoqxon Ibrat Millatni kim isloh etar? // Oyna jurnali, 1914 12-son 274-275-betlar/Ishoqxon To'ra Ibrat. Tanlangan asarlar. 157-bet.

³³ Is'hoqxon Ibrat. Toshkent safarindagi ma'lumotlarini // Turkiston viloyatining gaasti. Ne 48. 1914 yil 12 aprel/Ishoqxon To'ra Ibrat. Tanlangan asarlar. 153-bet

bo'lg'udek ekan"³⁴ deb, mamlakatdagi ijtimoiy-madaniy sohalardagi rivoj lanish, Toshkent shahridagi madaniy taraqqiyot hamda ma- orifdagi o'zgarishlarni ijobiy baholagan. Is'hoqxon To'ra, o'zining pedagogik faoliyatida, yoshlarni doimiy ravishda yangi bilimlar va ko'nikmalar bilan ta'minlashni maqsad qilgan. U maktabda o'qish va yozishni o'rgatish jarayonida kattalar hamda bolalar orasidagi tafovutni kamaytirishga harakat qilgan. Afsuski, ularning faoliyati faqat muddatli bo'lib, yangi maktablar mutaassiblar va mutlaq hokimiyatning qarshiligiga duch kelgan. Bundan tashqari, Is'hoqxon To'ra yangi pedagogik usullarning rivojlanishiga yordam bergan bo'lsa-da, uni amalga oshirishdagi qiyinchiliklarni ham juda yaxshi anglagan. U maktablarni faqat ma'naviy va ilmiy tomondan rivojlantirishni emas, balki zamonaviy me'yorlar asosida qayta qurishni ham istagan. Yangi maktabda, o'qituvchilar bolalarni kaltaklash, jismoniy jazolar bilan tarbiyalashga qarshi chiqdi va o'qitishning yanada insonparvar shakllarini qo'llashni taklif qildi. Ibratning ta'lim sohasidagi yuksalishi faqat akademik sohada emas, balki milliy madaniyatni yuksaltirishga ham aloqador edi.

U o'z maktablarida faqat ilm-fan o'rgatibgina qolmasdan, o'quvchilarga Vatanparvarlik va madaniyatga hurmatni ham asirlagan. U xalqni jaholatdan xalos qilish, ilmga intilish va barcha ijtimoiy sohalarda yangiliklarni tatbiq etishga undagan. Ibratning ta'limga qo'shgan hissasi, asosan, maktablarni yangilash va ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan. U faqat o'quvchilarga ilm beribgina qolmagan, balki, ular uchun tarbiya, axloq va madaniyat asoslarini ham taqdim etgan. Shuningdek, Is'hoqxon To'ra o'quvchilarni faqat nazariy bilimlar bilan ta'minlamay, ularning jismoniy tarbiyasiga ham katta ahamiyat bergan. Is'hoqxon To'ra Ibratning ta'lim sohasidagi faoliyati nafaqat o'sha davrning o'zida, balki bugungi kunda ham ta'lim islohotlari, kadrlar tayyorlash va jamiyatni yuksaltirish borasida o'rnak sifatida ko'riladi. Uning faoliyati, asosan, ilm-fan va ma'naviyatni uyg'unlashtirishga qaratilgan bo'lib, maktabni milliy kadrlar tayyorlash markazi deb bilgan.

³⁴Is'hoqxon Ibrat. Toshkent safaridagi ma' lumotlarini // Turkiston viloyatining gaasti. Ne 48. 1914 yil 12 aprel/Ishoqxon To'ra Ibrat. Tanlangan asarlar. 153-bet.

UMUMTA’LIM MAKTEBLARIDA TASVIRIY SAN’AT FANIDAN TO’GARAK MASHG’ULOTLARINI TASHKIL ETISHNING AHAMIYATI

Muallif: Xudoyberdiyev Doniyor ¹

Affiliatsiya: CHDPU 1-kurs talabasi ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14542879>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada umumta’lim maktablarida tasviriy san’at to’garaklarida o’quvchilarning ijodiy, ijtimoiy, emotsional va intellektual rivojlanishiga ta’siri tahlil qilinadi. Maqolada tasviriy san’at to’garaklari o’quvchilarga rang, ko’rinish, kompozitsiya kabi san’at asoslarini o’rganishga, o’z ijodiy g’oyalarini ifodalashga, o’zaro munosabatlarni rivojlantirishga, o’z hissiyotlarini ifoda etishga va interdiskiplinar yondashuv orqali umumiy bilim doirasini kengaytirishga yordam berishi ta’kidlanadi.

Kalit so’zlar: maktab, ta’lim, o’qitish, tasviriy san’at, san’at, rasm, to’garak, mashg’ulot, kompozitsiya.

Bugun O’zbekiston Respublikasida har bir yangilanayotgan sohalaridagi ijobiy o’zgarishlar qatorida ta’lim tizimida ham tub islohotlar amalga oshirilmoqda. Ta’lim-tarbiya tizimi mutlaqo o’zgardi. Yangi avlodni yangicha ruhda tarbiyalash, yangicha yashashga, ish yuritishga o’rgatish zarurligi Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev tomonidan asoslab berildi. Masalan: O’zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan ilgari surilgan 5 muhim tashabbus doirasida yosh avlodni ma’daniyat, san’at bilan uzviy bog’liqligini isbotladi.

Birinchi tashabbus yoshlarning musiqa, rassomlik, adabiyot, teatr va san’atning boshqa turlariga qiziqishlarini oshirishga, iste’dodini yuzaga chiqarishga xizmat qiladi. Yurtboshimiz ta’kidlagandek “Xalqimizning rivojlanish darajasi avvalo milliy madaniyatimizga qarab baholanadi. Shu ma’noda, madaniyat – bu xalqimiz, jamiyatimiz qiyofasidir. Biz O’zbekistonning yangi qiyofasini yaratishga kirishgan ekanmiz, buni avvalo milliy madaniyatimizni rivojlantirishimizdan boshlashimiz lozim. Mamlakatimizda madaniyat va san’at taraqqiy etmasa, jamiyat rivojlanmaydi”³⁵ Shu bois ham barcha maktab va ta’lim dargohlarida to’garak faoliyatiga e’tibor yanada ortdi.

Umum ta’lim maktablarida tasviriy san’at va to’garak mashg’ulotlarining ahamiyati shundaki umumiy o’rta ta’lim maktablarida to’garaklarining maqsad va vazifalari asosan bolalarning badiiy-ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish, ularni qat’iy reja asosida muntazam olib borilishi talab etiladi.

To’garaklar har bir maktabda san’atning turlari, guruhlar bo’yicha bitta yoki bir nechta bo’lishi mumkin. Umumiy o’rta ta’lim maktablarida to’garak rahbarining asosiy e’tibori quyidagilarga qaratiladi:

Tasviriy yoki amaliy san’at to’garaklariga qiziqishi va qobiliyati bor o’quvchilar qabul qilinadi hamda har bir guruhda ularning soni 10-15 tadan oshmasligi lozim. Aks holda ular bilan olib boriladigan ishlarning sifati pasayib ketadi. To’garakda bolalarning qiziqishi, idroki, tasviriy malakalari, ijodiy qobiliyatlari o’rganilib va ma’lum vaqt mobaynida sinovdan o’tkazilib, qabul qilinadi.

To’garaklarda tasviriy va amaliy san’at ta’limi mazmuni alohida e’tiborga loyiq. Ta’lim mazmunining to’g’ri belgilanishi to’garak ishini muvaffaqiyotini ta’minlaydi. Shuning uchun rahbar mavjud dasturlarni o’rganib chiqishi va shu asosda o’zining mahalliy sharoitlari, bolalarning tayyorgarligi va imkoniyatlari, moddiy-texnikaviy asosning mavjudligiga qarab ta’lim mazmuniga oid o’z rejasini

³⁵ <https://uza.uz/oz/posts/prezident-madaniyat-va-san-at-sohasi-rahbarlari-bilan-yig-il-25-12-2017>

ishlab chiqadi. To'garaklar tasviriy va amaliy san'atning qaysi turi yoki janri yuzasidan bo'lishligidan qat'iy nazar, u amaliy va nazariy qismlardan tashkil topadi.

Tasviriy san'atdan sinfdan tashqari ishlar umumiy o'rta ta'lim tizimida muhim o'rinni egallaydi. Ular tasviriy va amaliy san'at, me'morchilik kabi san'at turlari bo'yicha amalga oshiriladi. Bular sinfdan tashqari ishlar, to'garaklardagi mashg'ulotlar, uchrashuv, ko'rgazma, tanlov, san'at kechalari kabi qator yo'nalishlarda o'tkaziladi va ular o'quvchilarni badiiy-ijodiy ehtiyojlarini qondirish va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish, ulardagi individuallik va iste'dodni ro'yobga chiqarishga xizmat qiladi. Shu bilan birga u yoshlarning badiiy va estetik fikr doirasini kengaytiradi.

To'garaklar san'atning u yoki bu turi yoki janri asosida ham tashkil etilishi mumkin. Bu to'garaklarning turlari ularga ajratilgan soatlar hajmi va ta'lim mazmuni bolalarning istaklari va maktab imkoniyatlari, bolalarning yoshlik xususiyatlaridan kelib chiqib belgilanadi.

Tasviriy san'at to'garaklari umumta'lim maktablarida ta'lim-tarbiya jarayonining ajralmas qismi hisoblanadi. Ushbu mashg'ulotlar o'quvchilarning kreativ fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda, estetik sezgi va ijodiy yondashuvlarini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Maqolaning maqsadi tasviriy san'at to'garaklarining ahamiyatini ochib berish, ularning o'quvchilar shaxsini shakllantirishdagi roli va ta'sirini tahlil qilishdan iborat.

Tasviriy san'at to'garaklari o'quvchilarga rang, ko'rinish, kompozitsiya kabi san'at asoslarini o'rganishda yordam beradi. Bu jarayon nazariy bilimlar bilan bir qatorda amaliy ko'nikmalarni ham o'z ichiga oladi. O'quvchilar o'z ijodiy g'oyalarini ifodalash imkoniyatiga ega bo'lishadi, bu esa ularning o'z-o'zini anglash va ifoda etish qobiliyatini rivojlantiradi.

Tasviriy san'at to'garaklari o'quvchilarning ijtimoiy va emosional rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Ular o'zaro munosabatlarni rivojlantirish, jamoa bo'lib ishlash va o'z fikrini bayon etish ko'nikmalarini shakllantiradilar. Ayniqsa, san'at orqali o'z hissiyotlarini ifoda eta olish, o'zini erkin his qilish va stressdan qutilish jarayonida katta yordam beradi.

Tasviriy san'at orqali ta'lim jarayonida interdiskiplinar yondashuvni qo'llash mumkin. Masalan, rasmda geometrik shakllar yoki ranglar nazariyasi o'qitilsa, badiiy adabiyot yoki tarix darslari bilan bog'liq holda mavzular ochilishi mumkin. Bunday yondashuv o'quvchilarning umumiy bilim doirasini kengaytiradi va ularni yanada qiziqtiradi.

Tasviriy san'at mashg'ulotlari ijodkorlikni rivojlantiradi. O'quvchilar ranglar, shakllar va kompozitsiyalar mavjudligini his qilish va o'z ijodiy imkoniyatlarini sinab ko'rish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu jarayon, shuningdek, innovatsion fikrlash qobiliyatini rag'batlantiradi. San'at asarlarini yaratish jarayonida o'quvchilar muammolarni hal etish, yangi g'oyalar yaratish va yangi yondashuvlar qo'llash ko'nikmalarini rivojlantiradilar.

Tasviriy san'at to'garaklari orqali o'quvchilar estetik did va san'atni qadrlash qobiliyatini shakllantiradilar. Bu, o'z navbatida, ularning san'atga nisbatan hayajon va qiziqishini oshiradi, bu esa mustaqil ravishda san'at asarlarini ko'rgazmalarini tashkil etish va baholash qobiliyatlariga olib keladi.

Maqolamizning mohiyati shundaki, umum ta'lim maktablarida to'garak faoliyatlarini yanada takomillashdan iborat. Shu sababdan ham maktablarda to'garak faoliyatini kengaytirish va takomillastirish zarur. San'at bolalarning ruhiy ma'naviy olamini tarbiyalaydi va ulardagi turli hil negativ agressiv holatlardan saqlaydi. bola o'zida kechayotgan ruhiy holatlarni o'z asarida namayon etadi. Bu asarlardan foydalanib maktab psixiloglari ularni holatini biolib oladi. Hamda ularning kreativ fikrlashga, vatanga bo'lgan muhabbat hisiniyanada rivojlantirishga yordam beradi. Muhtaram Prtezidentimiz Shavkat Mirziyoyev takidlaganidek: "Adabiyot, san'at va madaniyat yashasa, millat va xalq, butun insoniyat bezavol yashaydi"³⁶.

Umumta'lim maktablarida tasviriy san'at to'garaklari nafaqat ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish, balki ijtimoiy, emosional va intellektual rivojlanishda ham muhim ahamiyatga ega. Ular o'quvchilarga

³⁶ <https://xabar.uz/uz/madaniyat/shavkat-mirziyoyev-adabiyot-sanat-va>

yangi g'oyalarni yaratish, o'z hissiyotlarini ifodalash va san'at orqali o'zlarini anglash imkoniyatini beradi. Shuning uchun, tasviriy san'at to'garaklari umumta'lim tizimida alohida e'tiborni talab qiladi va o'quvchilarning shaxs sifatida rivojlanishida muhim rol o'ynaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 07.02.2017 yildagi PF-4947-son. <https://lex.uz/docs/-3107036>.

Ankabaev Raxim Turg'unovich. [Tasviriy sanat tugaraklarida ukuvchilarga zomin manzarasini chizish orkali yestetik madaniyatini rivojlantirish metodikasi](#). Academic research in educational sciences, 2020, 385-390.

Salavatovna M. G. (2023). Umumtali muassasalarida to'garak mashg'ulotlarini tashkillash yuzasidan metodik tavsiya. *So'ngi ilmiy tadqiqotlar nazariyasi*, 6(9), 55-58.

Sa'diyev S. (2024). Darsdan tashqari to'garak mashg'ulotlarida o'quvchilarni tasviriy savodxonlikka oid ko'nikmalarini rivojlantirish pedagogik muammo sifatida. *Molodaye uchenye*, 2(5), 65-67.

KASBIGA SODIQ USTOZGA EHTIROM

Muallif: Gulniso Toxtaovunova ¹

Affilyatsiya: O‘zDK huzuridagi Botir Zokirov nomidagi Milliy estrada instituti Iqtidorli talabalarning ilmiy tadqiqot faoliyatini tashkil etish bo‘limi muhandisi ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14542894>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Toshkent shahrida tavallud topib, ko‘p yillik mehnat faoliyatini ustozlik, o‘qituvchilikka bag‘ishlab kelayotgan pedagogika fanlari nomzodi, dotsent, “Faxriy professor”, 50 yillik o‘qituvchilik faoliyati davomida 100 dan ortiq yuqori malakali shogirdlar tarbiyalagan, o‘z ishining fidoyisi Baxtiyor Azimov haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: Musiqa, ta’lim, ijod, tarbiya, pedagogika, madaniyat.

So‘zim avvalida shuni aytishni istardim: bilim hamma eshiklarning kaliti, muvaffaqiyatning asosidir. Hozirgi kunda yurtimizda ta’limga juda katta e’tibor qaratilmoqda va bularning barchasi barkamol avlodni, tayyorlashga qaratilgan. Zamon shiddat bilan rivojlanib bormoqda va ulkan marralarni zabt etishda ta’limning o‘rni beqiyos. Bunda biz fidoyi va o‘z ishining ustasi bo‘lgan ustozlarimizga suyanamiz.

Joriy yil 1 oktyabrda ustoz-murabbiylar kunini ko‘tarinki ruhda nishonladik, ustozlarimizga tahsinlar aytdik, ularga minnatdor ekanligimizni bildirdik. Shundan ruhlanib, ustoz haqida maqola yozishni ahd qildim. San’at – millatning ma’naviy mulki. Inson kamolotida musiqaning o‘rni va ahamiyati katta ekanligi mutaxassis-olimlar tomonidan isbotlangan. Ayniqsa, milliy ohanglarga yo‘g‘rilgan musiqaning kishilarni bir maqsad yo‘lida jipslashtirish, ularni bunyodkorlik, ijodkorlik, go‘zallik sari ilhomlantirishi sir emas. Bu borada O‘zbekiston davlat konservatoriyasi jamoasi qator yangiliklarni hayotga joriy etishga bel bog‘lagan. Ayniqsa rektorimiz O‘zbekiston xalq artisti Kamoliddin Turdimuratovich Urinboev rahbarlik qilgan davrda sezilarli darajada ijobiy o‘zgarishlar, turli davlat ijodiy guruhlari bilan hamkorlik, madaniy aloqalar, turli madaniy tadbirlar o‘tkazish jonlandi. Masalan: O‘zDK 85 yilligi, O‘zbekiston davlat konservatoriyasi tarixi saxifalari bo‘yicha nashr etilgan to‘plamlar, o‘quv qo‘llanma-darsliklar nashr etish ancha jonlandi. Bu ishda jamoa professor-o‘qituvchilari o‘z hissalarini qo‘shib kelmoqdalar. Bunday ishlarda faol qatnashib kelayotgan tajribali ustozlardan biri haqida so‘z yuritmoqchimiz. O‘zimizda va undan tashqarida yakuniy davlat attestatsiyasini o‘tkazishda raislik va a‘zolik, festival va seminarlarda ishtirok, ochiq darslarda ekspertlik sifatida kuzatish va boshqa tadbirlarni aytib o‘tish mumkin. Bunda keksa avlod ustozlar o‘z tajribalari bilan o‘rtoqlashishlari, talabalarda kasblariga bo‘lgan muhabbatni uyg‘otish, yosh o‘qituvchilarga darslarda ijobiy muhit yarata olish, musiqiy ijrochilikni ta’lim-tarbiya bilan uyg‘unlikda olib borish, musiqa madaniyati va san’atining o‘rni haqidagi maslahatlarini ijobiy baholash mumkin.

Tanishning pedagogika fanlari nomzodi, dotsent, “Faxriy professor”, “Madaniyat va san’at fidokori”

Baxtiyor Azimov.

Inson kamolotida ustozning, bergan o‘g‘itlarining o‘rni alohida. B.Azimov dastlabki ta’limni Glier nomidagi musiqa maktabi (hozirgi ixtisoslashtirilgan musiqa maktabi)da oldi (1957-1963). O‘lmas Akbarov, Farrux Mirusmonov kabi tajribali ustozlar unga musiqa ilmidan saboq berdilar, hayotga

tayyorladilar. Ushbu maktabni bitirganlar orasida taniqli san'atkorlar, ustoz-o'qituvchilar ko'pchilikni tashkil etadi, ular sizga ma'lum.

Keyinchalik o'qishni Toshkent davlat konservatoriyasi (hozirgi O'zbekiston davlat konservatoriyasi)da professor, davlat mukofoti sovrindori A.I.Petrosyans va dotsent V.Ya.Borisenkolar rahbarligida davom ettirdi (1963-1971). O'qish orasida 3 yil harbiy xizmatni ham o'tadi (1964-1967). O'qishni tugatib (1971) T.Jalilov nomidagi "Xalq cholg'ulari orkestri" da sozandalik bilan bir qatorda o'qituvchilikni ham uyg'unlikda olib bordi. Avval Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika instituti (hozirgi universitet) da o'qituvchilikdan boshlab (1968), turli lavozimlarda faoliyat yuritdi (kafedra mudiri, fakultet dekani), keyinchalik ilmiy izlanish bilan shug'ullanib – **"Xalq musiqasi vositasida yoshlarni axloqiy tarbiyalash"** mavzusida nomzodlik dissertatsiyasini muvaffaqiyatli yoqladi (1991). Uning izlanishi, yoshlar tarbiyasiga bo'lgan e'tibori, faolligi Respublika Xalq ta'limi vazirligi nazariga tushdi. Uni Yu.Rajabiy nomidagi musiqa pedagogika bilim yurtiga rahbarlik lavozimiga tayinladilar (1992-1994). Bu yerda ham yoshlarni musiqa san'ati bilan tanishtirish, o'zbek milliy cholg'ularini targ'ib qilish, ijrochilik mahoratlarini oshirishga katta e'tibor berdi. Turli jamoalar bilan ijodiy uchrashuvlar, suhbatlar, konsertlar, bilim yurti talabalarining hisobot konsertlarini tashkil etishda faollik ko'rsatdi. Natijada bilim yurti o'quvchi-yoshlari turli tanlov-ko'riklarda ishtirok etishga muvaffaq bo'ldi. Uning mehnatlari zoe ketmadi, "Xalq ta'limi a'lochisi" (1986) nishondori, "Mehnat faxriysi" (1988) bo'ldi. O'zi o'qigan Glier nomidagi ixtisoslashgan musiqa akademik litseyiga ustози F.Mirusmonov taklifi bilan ishga keldi (1998). Bu yerda ham o'quvchilarga ta'lim-tarbiya berish, o'quvchilarning musiqiy ijrochiliklarini oshirish, ijodkorliklarini shakllantirishga urg'u berdi. Bo'lim o'qituvchilari bilan hamnafas, hamfikir, uyushqoqlik bilan faoliyat yuritishga, sinf konsertlarini o'tkazishga erishdi. Uning o'quvchilari o'qishni konservatoriyada davom ettirib, oliy ma'lumotli sozanda bo'lganlari bor (Umar Shamsiev, Shavkat Berdiev va boshqalar). Bo'limning 50 yilligi va bo'lim rahbari F.Mirusmonovning 70 yilligini ko'tarinki ruhda o'tkazishda faol tashkilotchilardan bo'ldi (2002). Shundan so'ng u Abdulla Qodiriy nomidagi Toshkent Davlat madaniyat institutiga kafedra mudiri lavozimiga taklif etildi. Yangi joyda talabalar bilan yana qizg'in ish olib bordi. Talabalarni ijodkorlikka, ilmiy izlanishga da'vat etdi. Kafedra professor-o'qituvchilarini ham jipslashtirish, o'z tajribalarini o'rtoqlashish borasida Respublika va Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyalar o'tkazishda yetakchilik qildi, ilmiy konferensiyalar va festivallarda o'z ma'ruzalari bilan qatnashib keldi. Uning muharrirligida Ilmiy to'plamlar, darslik, o'quv qo'llanmalar nashr ettirildi. Talabalar orkestri va ansambli turli festival-tanlovlar ishtirokchisiga aylandi (2002-2012). **"Navro'z sadolari"** ko'p ovozlik ansambl va orkestrlar festivalida muntazam ishtirok etishga erishildi.

50 yillik o'qituvchilik faoliyati davomida 100 dan ortiq yuqori malakali shogirdlarni tarbiyaladi. Uning sinfini bitirgan talabalar hozirgi kunda Respublikamizning turli viloyatlarida ijodiy jamoalar rahbari, sozanda, o'qituvchi sifatida ko'p ovoqli musiqa ijrochiligini targ'ib etib, yoshlarga saboq berib kelmoqdalar. B.Azimov doimo izlanishda, yangilik tarafdori, oliy ta'lim talabalariga javob beradigan yangi zamonaviy texnologiyalardan xabardor, uni ta'lim jarayoniga joriy etishda o'rnak bo'larli darajada. Uning rahbarligi davrida bir necha kafedra a'zolari professor, dotsent unvonlariga ega bo'ldilar. Ilmiy rahbarligida magistrlik, bakalavr darajasini olgan talabalar talaygina. O'z mustaqil fikri, sermahsul ishlash qobiliyatiga ega, tabiatan qiziquvchan, ustoz Baxtiyor Azimov zamonamiz ijodiy amaliyotining vazifalari bilan bog'liq muammolar ustida izlanish olib bormoqda. U "Dirijyorlik amaliyoti" darsligi, "Xalq cholg'ulari orkestri partiturasini o'qish kursi", "Maxsus cholg'u" o'quv qo'llanmalari, 70 dan ortiq qator ilmiy-uslubiy maqolalar muallifi. 20 dan ortiq darslik va o'quv qo'llanmalarga mas'ul muharrirlik qilgan, taqrizlar yozgan. Ilm o'rganish niyatida yo'lga chiqqan kimsaning qadamini Alloh yengil qiladi. (Hadisdan).

Talabalar orkestri, ansambli bilan o'quvchi-yoshlar orasida suhbatlari konsertlar, bolalar va qariyalar uyida xayriya konsertlari, Toshkent davlat pedagogika universiteti hamda Bolalar musiqa maktablarida

ijodiy uchrashuvlar o'tkazib keladi. "Soz sadosi" radio eshittirishida qiziqarli suhbatlar bilan qatnashib keldi. Turli tanlovlarda Hay'at a'zosi sifatida ham faoliyat ko'rsatadi.

O'z ishinings fidoiysi, tinimsiz izlanishlar olib borayotgan Baxtiyor Azimov 2012 yildan O'zbekiston davlat konservatoriyasi "**Xalq cholg'ularida ijrochilik**" kafedrasida ustozlik faoliyatini davom ettirdi. Bu yerda ham yoshlarga ta'lim-tarbiya berish jarayonida faollik ko'rsatib, o'z tajribasini jamoa bilan hamkorlikda olib bordi. Tajribali ustoz bu yerda ham dolzarb masalalar "**Cholg'u ijrochiligi muammolari**" ga bag'ishlangan (2015-2019 yillar) Respublika, xalqaro anjumanlar o'tkazishda faollik ko'rsatdi, to'plamlar tayyorlashda mas'ul muharrir sifatida va maqolalar bilan ishtirok etdi. Maktabgacha ta'lim muassasalari rahbar va mutaxassislarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish instituti taklifiga binoan "**Maktabgacha va musiqiy ta'lim**" kafedrasida 2020 yilda samarali ish faoliyati va tajribalarini o'quv jarayoniga tatbiq etish borasida yosh o'qituvchilarga namuna bo'lib faoliyat yuritdi.

Ishga jiddiy munosabati, mehnatsevarliligi hamda o'ziga nisbatan talabchanligi bilan jamoada obro'-e'tibor qozongan ustozimizni yana O'zDK yangi tashkil etilgan "**Musiqiy pedagogika**" kafedrasiga

taklif etildi. Hozirgi kungacha shu kafedrada samarali faoliyat yuritib, o'zining ko'p yillik tajribasi bilan o'rtoqlashmoqda. Ular rahbarligida bitiruvchi talabalar BMIning muvaffaqiyatli yoqlab o'zlarining ijrochilik va nazariy bilimlarini namoyish etishga erishmoqdalar. Shulardan biri men ham shu ustoz rahbarligida oliy dargohni tamomladim, olgan bilimlarimni yosh avlodga ta'lim-tarbiya, cholg'u ijrochiligini egallashlariga qaratib kelmoqdaman. O'quvchilarim orasida yutuqlarga erishganlari ham bor. Men ham ustozimizdan faxrlanib, ularga o'xshashini, olgan bilimimni ayamay yoshlarga ulashishni, zamon talabiga mos mutaxassislarini tayyorlashni maqsad qilganman. Ustozning kamtarligi, hozirjavobliligi, tajribasi, bilimi bilan bizdek yoshlarga namuna bo'lishdek fazilatlarini bizlarni yanada faol bo'lishga, mas'uliyat, zamon talabiga javob bera oladigan ustoz darajasiga yetish uchun tinmay mehnat qilish, izlanishni taqozo etadi. O'zbek musiqa san'ati va madaniyati rivojiga o'zining ilmiy - amaliy faoliyati bilan samarali hissa qo'shib kelayotgan Baxtiyor Azimov joriy yil 80 yoshni qarshiladi, shu munosabat bilan "**Nuroniy jamg'armasi**" tomonidan "**Mehnat faxriysi**" I darajali ko'krak nishoni bilan taqdirlandi.

Ustoz hali ham navqiron yoshlardek mehnat qiladi, shunday ustozlarni ko'rib, ulardan o'rnak olib, zamon talabiga mos mutaxassislar tayyorlashga bor bilimimizni beramiz. Biz shogirdlar nomidan ustozga uzoq umr, sihat-salomatlik, omadlar, yangi yutuqlar, shogirdlar tayyorlash etishda charchamaslik, kuch-quvvat tilaymiz, shunday ustozlar qatorimizda doim bor bo'lsin deymiz. Har bir o'quv dargohida fidoi, o'z kasbini sevuvchi, katta tajribaga ega bo'lgan ustozlar bor. Ulardan ibrat, namuna olib o'qishni tugatib, kelgusi faoliyatlarida ularning ijobiy qirralarini davom ettirish, o'z sohalari bo'yicha muntazam

izlanishlar olib borib tajribalarini orttirish, shogirdlariga yetkazish hozirgi zamonda ham dolzarb masala hisoblanadi. Kasbiga sodiq ustozlar bor ekan, shu soha mutaxassislarini tayyorlash ishlari zamon talabi darajasida bo'lishiga shubha yo'q. Biz ham ustozimizga taqlid qilib, ulardan namuna olib faoliyatimizda qo'llashga, yoshlar orasida joriy etishga harakat qilmoqdamiz.

BO’LAJAK TARBİYACHILARNING SHAXSINI SHAKLLANTIRISHDA REFLEKSIV QOBILIYATNING O’RNI VA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING AHAMIYATI

Muallif: Ixtiyorova O’g’iloy ¹

Affiliatsiya: Yangi asr nodavlat universiteti “Maktab va maktabgacha ta’lim” kafedrası o’qituvchisi ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14557254>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada bo’lajak tarbiyachilarning shaxsini shakllantirishda refleksiv qobiliyatning o’rni va raqamli texnologiyalarning ahamiyati yoritilgan.

Kalit so’zlar: pedagog, ta’lim, refleksiya, bola, ustoz, mahorat, texnologiya, individuallik, model, kommunikativ, o’z o’zini anglash, shaxs, muloqot, o’zini rivojlantirish.

Barchamizga ma’lumki, kelajagimiz poydevori bilim dargohlarida yaratiladi, boshqacha aytganda, xalqimizning ertangi kuni qanday bo’lishi farzandlarimizning bugun qanday ta’lim-tarbiya olishiga bog’liq. Buning uchun har qaysi ota-ona, ustoz va murabbiy har bir bola timsolida avvalo shaxsni ko’rishi zarur. Ana shu oddiy talabdan kelib chiqqan holda, farzandlarimizni mustaqil va keng fikrlash qobiliyatiga ega bo’lgan, ongli yashaydigan komil insonlar etib voyaga yetkazish – ta’lim-tarbiya sohasida fidokorona mehnat qilayotgan o’qituvchilarning va pedagog xodimlarning asosiy maqsadi va vazifasi bo’lishi kerak.

Bu ulkan javobgarlik hissi o’qituvchilarda pedagogik mahorat qirralarining turli jarayonlarini hozirgi zamon talablari darajasida takomillashtirishni talab etadi va bu albatta bo’lajak tarbiyachilarni ham o’z nazaridan chetda qoldirmaydi. So’nggi yillarda pedagog va psixolog olimlar o’qituvchilarning pedagogik faoliyatida fikrlash hamda analitik qobiliyatlarni rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etishini ta’kidlamodalar. Bu qobiliyatlar asosini esa, o’qituvchining kasbiy refleksiyasi tashkil etadi. Refleksiya - «har tomonlama barkamol rivojlangan insonning o’z xatti - harakatlari va ularning qonuniyatlarni anglashga qaratilgan nazariy faoliyat shaklidir; inson ma’naviy dunyosining o’ziga xos yashirin hislatlarini ochib beradigan o’z-o’zini bilishga va anglashga qaratilgan faoliyatdir». Bu jarayonlarni bo’lajak tarbiyachilarda ham shakllantirish juda muhim ahamiyat kasb etadi.

Pedagoglarning refleksiv individualligi modelini yaratishni hozirgi kunda ko’plab olimlar taklif qilmoqdalar. Ma’lum pedagogik - psixologik sharoitlarda bo’lajak tarbiyachining shaxsiy kasbiy o’z - o’zini o’rganishini talqin qilishi boshlang’ich nazariy asos va jadval vazifasini o’taydi. Bo’lajak tarbiyachining professional refleksiyasini oliy ta’lim muassasalari ta’lim-tarbiya jarayonini individualizatsiyalashtirish asosida rivojlantirish mumkin. Kommunikativ va shaxsiy refleksiyani o’rgangan V.A-Krivosheevning ta’kidlashicha, o’qituvchi o’z faoliyatida pedagogik mahoratni o’zlashtirgani sari hamkasblari va o’quvchilar u haqida nima o’ylashlarini ancha yaxshi tushuna boshlaydi, chuqur o’zlashtirilgan bilim va pedagogik mahorat tufayli o’qituvchi o’z-o’zini baholashga kirishadi va bu jarayonda o’z o’zini anglab yetadi.

Turli fanlarni o’rganishga qaratilgan tadqiqotlarni tahlil qilish mulohaza yuritish jihatlarini, ularda o’z o’zini shakllantirilganlarini ko’rsatadi aks ettirishning ta’riflari amalda juda kichik emas bir-biriga teng, lekin ba’zida bir-biriga zid keladi, chunki ular turli xil uslubiy yo’nalishlardan kelib chiqadi (B.G. Ananyev, P.P. Blonskiy, L.S. Vygotskiy, S.J. Rubinshteyn, A.N. Leontyev va boshqalar) Mualliflar

birinchi navbatda psixologik bilimlarning nazariy darajasi inson psixikasini tashkil etish va rivojlantirishning tushuntirish tamoyillari haqida mulohaza yuritishgan va eng avvalo, uning eng yuqori shakli - o'z-o'zini anglash deb hisoblashgan. Hozirgi vaqtda "aks ettirish" tushunchasi tushuntirish sifatida ishlatiladigan turli xil hodisalar va faktlar psixologik mazmunni ochib berish printsipi eksperimental tadqiqotlardan olingan.

Psixologik o'rganishning o'ziga xos mavzulari: fikrlash, xotira, shaxs ongi, muloqot va boshqalar B.V. Zeigarnik shizofreniyadagi motivatsion fikrlash buzilishlarini tushuntirish, ushbu patologiyaning rivojlanishida vositachilik va o'z-o'zini tartibga solish, "o'z-o'zini anglash" bilan bog'liq inson o'z qadrimatini aks ettirish imkoniyati bilan buzilishlarning ahamiyatini qayd etadi. Muloqotni harakatlanuvchi, rivojlanayotgan tizim sifatida tavsiflovchi B.F. Lomovning ta'kidlashicha, uning muhim jihatlari empatiya va fikrlashdir. Turli xillarga nisbatan aks ettirishning integrativ funktsiyasi psixologik mavzular va amaliyot sohaslarini ta'kidlaydi A.M. Matyushkinning fikricha : fikrlashni o'rganish - muloqot, o'yin, o'rganish, shaxsning kasbiy faoliyatining tuzilishi va shakllanish shartlarini o'rganish barcha hayotiy vaziyatlarga kiritilgan fikrlash, ya'ni o'z-o'zini tartibga solishning refleksiv mexanizmlariga ruxsat beradi.

Refleksiv qobiliyatlar - bu, asosan, o'z-o'zini rivojlantirish, o'z-o'zini tuzatish, ta'sir qilish uchun sharoitlarni ta'minlash umuman shaxsning rivojlanishi va uning dunyo bilan munosabatlari haqidagi fikrlarini shakllanishidir.

Darhaqiqat, shuni ham ta'kidlashimiz joizki, bo'lajak tarbiyachilarning shaxsini shakllantirish uchun raqamli texnologiyalarning ham o'rni beqiyosdir. Barchamizga ma'lumki, hozirgi kunning talabi ham bu texnika texnologiyani yaxshi o'rganish va ularni yanada rivojlantirishdir. Zamonaviy axborot texnologiyalari o'z navbatida talabalarning mustaqil ta'lim olishiga ham kata ta'sirini o'tkazadi.

Shunday qilib, aks ettirishning o'ziga xosligi birinchi navbatda - bu o'zingizga tashqi tomondan qarashning bir usuli ya'ni o'zini tashqi tomondan kuzatib, anglab yetishi hisoblanadi. Bunday o'z-o'zini kuzatish modellari juda boshqacha bo'lishi mumkin, masalan, siz o'zingizning fikringizni o'zingizga qaratishingiz mumkin va o'zingizni ob'ekt sifatida kuzatishga harakat qilinadi. Bunday aks ettirish introspektiviyaga yaqin bo'lib, ba'zan noto'g'ri bo'ladi aks ettirishning o'ziga xos xususiyatlarini tushunishga yoki undan farqlashga harakat qiladi. Mulohaza o'z-o'zini anglashning bir usuli bo'lishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

2019 yil 11 iyundagi 487-sonli "Maktabgacha ta'lim tizimiga ilg'or axborot va pedagogika texnologiyalarini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida" gi qarori

2019-yil 8-maydagi PQ-4312-sonli "O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi qarori,

Pedagogik mahorat. Darslik / A. A. Xoliqov; 0 6zR Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. - T.: «IQTISOD-MOLIYA», 2011, -289-298 b.

Safaev N.S., Mirashirova N.A., Odilova N.G. "Umumiy psixologiya nazariyasi va amaliyoti", -T.:2013

Цахаева А.А., Аминова Д.К., Аминов У.К. Рефлексивное я как адаптационный потенциал профессионального развития личности будущего психолога // Успехи современной науки и образования. 2016. Т.3. № 4. С. 6-9

“LAZGI, MUHABBAT VA QALB KUYCHISI”

Muallif: Zoir O’roqov ¹

Affilyatsiya: Xalqaro Nordik Universiteti, “Musika va san’at” ta’lim yo’nalishi 1 kurs magistranti ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14608844>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada o’zbek milliy raqs san’atining ritmik jihaddan tez, qadim tarixga borib taqaluvchi, YUNESKOning nomoddiy madaniy merosiga kirgan hamda bugungi kunda uning nomini butun dunyoga tanitish va targ’ib qilish maqsadida “Lazgi-muhabbat va qalb raqsi” deb nomlangan balet hamda lazgi tarixi haqida so’z boradi.

Kalit so’zlar: lazgi, balet, baletmeyst, ijod, temporitm, jo’shqinlik, muhabbat, qalb, raqs.

San’at insoniyat ma’naviy madaniyatining tarkibiy qismi, dunyoni ma’naviy anglashning maxsus turidir. “San’at” keng ma’noda, badiiy qadriyatlar, ularni yaratish (badiiy ijod qilish) va iste’mol (badiiy idrok etish) jarayonlarini qamrab oladi. San’at hozirgi davrga qadar insoniyat taraqqiyoti bilan bog’liq holda rivojlanib kelgan. “San’at” tushunchasi insonning go’zallik qonuniyatlari asosida borliqni badiiy o’zlashtirish (va o’zgartirish)ga qaratilgan yaratuvchilik faoliyati, hamda uning natijasi sifatida vujudga kelgan jami narsalar tushuniladi, ya’ni, go’zallik qonunlari asosida mahorat va did bilan yaratilgan narsalarning hammasi san’atga aloqadordir.

San’atning ikki turi farqlanadi: amaliy va badiiy (nafis). Amaliy san’at turlariga kulolchilik, naqqoshlik, kashtachilik, zardo’zlik, libos yaratish kabi sohalar kirsa, badiiy san’at turlariga rassomlik, musiqa, haykaltaroshlik, kino, teatr, badiiy adabiyot kabilar mansub. Shuningdek, ifodali va tasviriy san’at turlari farqlanadi. Ba’zi san’at turlari tasvirlasa, boshqalari ifodalaydi. Aytaylik, musiqa-ifoda san’at kompozitor ohanglar orqali kechinmalarni ifodalaydi va shu ohanglar ruhiyatimizda muayyan bir kayfiyat hosil qiladi. Rassomlik bilan haykaltaroshlik tasviriy san’at turlari bo’lib, unda biror manzara, holat musavvir qalbini junbishga keltirib, qalbida muayyan kechinmalarni qo’zg’atadi va musavvir o’sha manzarani rang-tasvirga muhrlaydi. Shu tariqa san’at asarlari ruhiyatimizga oziq beradi. San’atning ta’siri inson uchun estetik zavq-shavq manbai; inson hayotiga go’zallik baxsh etadi; odamlarda voqelikka nisbatan hissiy munosabatni shakllantiradi. Hayotni kuzatish, o’rganish va bilish vositasi hamdir. Hayotni inson orzu qilgan tomonga o’zgartirishda yordam beradi. Tarbiya vositasi sifatida xizmat qiladi. Hayotdagi go’zallikdan ilhomlanishga, yomonlikdan nafratlanishga chorlaydi. Odamlar orasidagi ma’naviy ko’prik, muloqot vositasi bo’lib, odamlarning badiiy-estetik didini tarbiyalaydi, ularda ma’lum dunyoqarashni shakllantiradi. San’at jamiyat ma’naviy hayotining boshqa hodisalari (fan, mafkura, axloq) ma’lum darajada bog’liqdir. San’atning maqsadi dunyoni badiiy o’zlashtirish, odamga lazzat baxsh eta oladigan, uni ma’naviy boyita oladigan asarlar yaratish yo’li bilan kishilarning estetik ehtiyojlarini qondirishdan iborat. Inson san’atdan estetik zavq, bitmas-tuganmas ijodiy kuch-qudrat oladi va shu ma’noda san’at ma’naviy yuksalishning eng ta’sirchan quroliga aylanadi, biroq eng ahamiyatli jihati shundaki, u inson salomatligiga ijobiy ta’sir ko’rsatadi.

O’zbek xalq raqs san’ati uzoq tarixiy taraqqiyot yo’lini bosib o’tdi. Ijodkor xalqimiz tomonidan yillar osha yaratilgan raqslar milliy raqs san’atining noyob durdonalari sanalib kelmoqda. O’zbek raqs daholari yaratgan g’oyaviy-badiiy jihatdan yuksak mumtoz raqslar xalqimizni asrlar davomida

insonparvarlik, ona Vatanga muhabbat, jasorat, fidokorlik, kurashchanlik, go'zal xulq ruhida tarbiyalashga yaqindan yordam berib kelmoqda. Kelajak avlodni voyaga yetkazish, xalq orasida haqiqiy insoniylik munosabatlarini shakllantirishda o'zbek xalqining merosi bo'lgan bugungi kunda muhim estetik tarbiya vositasi sifatida xizmat qilmoqda. Inson tarbiyasi estetik, ahloqiy-madaniy tarbiya sohalari bilan uzviy bog'liqdir. O'zbek raqs me'rosini o'zlaridan oldingi avlodlardan qabul qilib, uni o'nlab yillar va asrlar mobaynida ko'z qorachig'idek saqlab kelgan ko'pgina ijrochilarning nomlari ma'lum. Raqs san'ati asoschilari Yusufjon qiziq Shakarjonov, Ahmadjon Umurzoqov, Usta Olim Komilov, aka Buxor, Qimmatxon Sultonova, Sharofat To'rayeva, Tamaraxonim kabi XIX asr oxiri XX asr boshlarida yashab o'tgan o'nlab taniqli raqs ustalarining nomlari mashhur.

Raqs san'at turlari ichida o'ziga xos mazmun va chuqur ma'noga egaligi bilan ajralib turadigan, xalq qalbiga yaqin beqiyos tur borki, u ham bo'lsa betakror raqs san'atidir. Nafaqat O'zbekistonda, balki butun O'rta Osiyo xalqlari orasida raqs san'atining gulto'ji hisoblanmish lazgi raqsi xalqimizning qadim tarixini, boy madaniyati va ma'naviyatini ko'rsata oladigan go'zal san'at turi hisoblanadi. Lazgi raqsining payda bo'lish tarixi, rivojlanib sayqal topishi va taraqqiyot yo'lini o'rganish uzoq yillar davomida san'atshunoslik ilmining muhim yo'nalishi sifatida e'tirof etilib, davr va zamon o'tsahamki o'z dolzarbligini yo'qotmagan. Shuningdek, lazgining orginal ijro uslublari, jozibadorligi, mazmun-mohiyati bilan farqlanadigan turlari mavjud. Uning ochilmagan sirlari bir talay. Lazgi o'z eliga, o'z beshigiga ega va u mangu'likka daxldordir. Xorazm san'ati va madaniyati to'g'risida, xususan lazgi san'ati haqida ilk ma'lumotlar va mantiqiy xulosalarni olishimiz mumkin bo'lgan dastlabki asarlar - Gerodotning "Tarix", Zardushtiylikning muqaddas kitobi "Avesto", Abu Rayhon Beruniyning "Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar" va Mahmud Zamaxshariyning "Muqaddimat ul-ada" asarlari ko'plab olimlarning ilmiy ishlari uchun foydali manbalar hisoblanadi. Shuningdek, S.P.Tolstovning "Qadimgi Xorazm", "Qadimgi Xorazm madaniyatini izlab", Iso Jabborovning "Ko'hna xarobalar siri", T.Qilichevning "Xorazm xalq teatri", V.I.Abdiyevning "Qadimgi sharq tarixi", M.Rahmonovning "O'zbek teatrining tarixi" va Xorazm Ma'mun akademiyasi arxivlarida saqlanayotgan qo'lyozmalari ham katta ahamiyatga ega. Xususan, "Avesto", Gerodotning "Tarix" va Beruniyning "Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar" asarlarida raqslarning kelib chiqish va shakllanishini bevosita ibtidoiy davrdagi ov jarayonlariga, xalqlar o'rtasidagi an'ana va urf-odatlariga bog'lagan holda ma'lumotlar keltirilgan. Sovet Ittifoqi davrida lazgining shakllanishiga oid ilmiy tadqiqotlar olib borilishiga O'zbekiston xalq artisti, taniqli ustoz baletmeysterlar Tamaraxonim va Gavhar Rahimova, shu bilan birga Anash Cho'loq, Raviya Otajonovalarning lazgini sahna raqsiga aylantirilishidagi sa'yharakatlari asos bo'lgan. Bugungi kunda xorazm raqs maktabi jumladan lazgi 2019 yilning 12 dekabr kuni Kolumbiyaning Bogota shahridan "Xorazm raqsi — lazgi" nomzodnomasi YuNESKO representativ RO'YXATiga kiritildi. Shundan so'ng esa O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 28.09.2020 yildagi PQ-4843-sonli "Lazgi" xalqaro raqs festivalini tashkil etish va o'tkazish to'g'risida qarori imzolandi. Buning barchasi esa qadimiy tarixga ega lazgi raqs san'atining dunyoga yuz tutishi uchun bir zamin yaratilishi edi.

2021-yil 5-sentyabr. Shu sana Alisher Navoiy nomidagi davlat Akademik katta teatrida "Lazgi — muhabbat va qalb raqsi" nomli balet ilk marta namoyish etilgan kun sifatida muhrlanib qoldi. Bu premyera YuNESKO homiyligida bo'lib o'tdi hamda professional hamjamiyatning yuksak e'tirofi va bahosiga sazovor bo'ldi. Ushbu modern janrida sahnalashtirilgan spektakl Berlin milliy opera va balet maktabi bitiruvchisi, Dortmund teatri bosh baletmeysteri NRW Juniorballet Dortmund rahbari, balet bosh xoreografi Raul Raymondo Rebek tomonidan sahnalashtirildi. To'rt sahna ko'rinishidan iborat librettoning birinchi fasli "Ipak yo'li vohasi" deb nomlangan. Rejissyor "Lazgi" ning o'tmishi va an'alarini bir ayol timsolida mujassam etadi hamda uni "Qalb" deb ataydi. Raqs va madaniyatga bo'lgan muhabbat tarixining bardavomligi, asrlar sinoviga bardosh berib bugungi kungacha yetib kelgan noyob qadriyatlari insoniyatni hamon hayratga soladi. Buyuk Ipak yo'lida tug'ilgan bu Muhabbat bir tomondan ikki qalbning sevgi qissasi bo'lsa, boshqa tarafdin raqs va musiqaga bo'lgan samoviy ishqidir.

Mazkur balet spektakl juda ko'p ijodiy safarlarda bo'ldi jumladan Birinchi bekat - Dubai Opera. Dubayda «Expo-2020» butunjahon ko'rgazmasi doirasida unda so'nggi yillarda mamlakat ilmiy va iqtisodiy yutuqlari, madaniy merosi va sayyohlik salohiyati, shuningdek, Yangi O'zbekistonni rivojlantirish rejasi, investitsiya imkoniyatlari keng xalqaro jamoatchilikka namoyish etilayotgan O'zbekiston Milliy paviloni o'z ishini amalga oshirmoqda edi. Dubaydagi butunjahon ko'rgazmasi faoliyati davomida Madaniyat va san'atni rivojlantirish jamg'armasi O'zbekiston Milliy paviloni bilan hamkorlikda mamlakat madaniy va sayyohlik salohiyatini xalqaro maydonda ilgari surishga qaratilgan qator tadbirlarni taqdim etdi. Navbatida, xalqaro auditoriyaga o'zbek xalqining asl an'analari namoyish etgan Xorazm raqsining mutlaqo yangi talqini taqdim etildi. "Lazgi – muhabbat va qalb raqsi" baletining sahnalashtirilishi O'zbekiston baletini yangi bosqichga olib chiqdi va ilk bor dunyo bo'ylab sayohatini boshladi. Birinchi marta O'zbekistonning eng mashhur raqslaridan biri, madaniy meros va tarixi "Dubai Opera" ko'p formatli san'at markazi sahnasida namoyish etildi. Shundan so'ng spektakl Buyuk Britaniya, Rossiya Federatsiyasi, Xitoy Xalq Respublikasi, Turkiya, Fransiya, Ozarbayjon kabi mamlakatlarda ijodiy safarlarda bo'lib o'zbek milliy musiqa va raqs san'atini keng yoyib, dunyo xalqlari o'rtasida milliy san'atimizga bo'lgan qiziqishni uyg'otib kelmoqda.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak bugun qilinayotgan ishlarning barchasi millatimizning turmush-tarzi, hayoti, rivojlanish jarayonlarini aks ettirgan ushbu spektakl bizning kimligimizni va shonli tariximizni tarannum etmoqda. Shunday ekan "Lazgi" raqsini bezavol kelajak avlodga yetkazish siz-u bizning burchimizdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Avdeyeva L.A. Ozbek Milliy raqsi tarixidan. –Toshkent: Mukarrama Turg'unboeva nomidagi "O'zbekraqs" milliy raqs birlashmasi, 2001-y.

Avdeyeva L.A. Mukarrama Turg'unboevaning raqsi. –Toshkent: G'ofur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1989-y.

Avdeyeva L.A. "Tansevalnoye iskusstvo Uzbekistana". –Tashkent: Gosudarstvennoye izdatelstvo xudojestvennoy literaturi Uzbekskoy SSR, 1966 g. 4. Karimova R. Ferganskiy tanes (metodicheskoye posobiye). -Tashkent: Izdatelstvo literaturi iskusstva imeni Gafura Gulyama, 1973 g.

Karimova R. Xarezmskiy tanes. –Tashkent: Izdatelstvo literaturi iskusstva imeni Gafura Gulyama, 1975 g.

O’ZBEK MUSIQASINI BIR BUTUN VOQE’LIK SIFATIDA, KUY VA QO’SHIQLAR

Muallif: Kuychieva Zamira Unarovna ¹

Affilyatsiya: Guliston davlat universiteti “An’anaviy xonandalik va xalq cholg’ulari” kafedrası dotsent v.b. ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14608873>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada necha zamonlardan meros an ‘ana ustoz – shogird an ‘analari asosida musiqa savodini shakllantirish hamda ushbu jarayonda yangi texnologiyalarni ishlab chiqish qolaversa mavjud pedagogik texnologiyalar asosida ta ‘lim jarayonlarini olib borish haqida so ‘z boradi. Millat nomi, barhayot kuy va ashulalari hamda ularning ilmiy asoslarini ifodalovchi “o’zbek musiqasi” so’z birikmasini ustuvor tushuncha sifatida sarlavhaga chiqarilishining o’zi zamon talabi va ijtimoiy ehtiyojlar nishonasidir. Maqolada musiqiy pedagogika tushunchasiga ya ‘ni musiqa o ‘qituvchisining ijodiy faoliyati talabalar bilan ishlash jarayonlarida pedagogic yondashuvlariga ham alohida urg’u beriladi.

Kalit so‘zlar: ustoz – shogird, o’zbek musiqasi, qadriyat, musiqashunos, mutaorifiylik, mumtoz, tambur chizg’ilari.

Millat nomi, barhayot kuy va ashulalari hamda ularning ilmiy asoslarini ifodalovchi “o’zbek musiqasi” so’z birikmasini ustuvor tushuncha sifatida sarlavhaga chiqarilishining o’zi zamon talabi va ijtimoiy ehtiyojlar nishonasidir. Darhaqiqat, O’zbekiston azaldan jahonshumul musiqiy qadriyatlar diyori: bu zaminda asrlar davomida shakllangan mushtarak xalq ijodiyoti, shuningdek, turli navlardagi ma’muliy hamda mumtoz kuy va ashulalar, doston yo’llari, butun boshli maqom majmualari o’zbek musiqasining amaldagi urf-odatlarini sifatida yashab kelmoqda, allomalari bunyod etgan risolalar va nota yozuvlarining ilmiy salohiyati bugungi kunda ham hayrat uyg’otmoqda^[1]

Mo’tabar musiqiy merosimiz qadimiy namunalarining mualliflari noma’lum bo’lsa-da, ular o’ziga xos barqaror asos – matn tarzida millat xotirasida yashab kelmoqda. Belgili maqom yo’llari Rost, Navo, Ushshoq va boshqalar, “Feruz”, “Tanovar”, “Munojot” kabi son-sanoqsiz kuylar asrlar osha go’yo xatga bitilgan matndek ohorini yo’qotmadi. Bu mumtoz asarlarning kuy, vazn va shakl asoslarining puxta ishlanganligi shubha tug’dirmaydi. Vaholanki, ular muayyan musiqiy asar (tasnifot-kompozitsiya) sifatida qachonlardir va qaysidir etuk musannif (kompozitor so’zining ma’nodoshi) tomonidan yaratilgan, albatta^[2]. Bu meros o’zining yuksak badiiy hamda ijtimoiy ahamiyati tufayli avloddan-avlodga o’tib, umumxalq mulki va ma’naviy ozuqasiga aylanib ketgan. Jonli musiqiy qadriyatlarimizning hayotbaxsh kuchi ham shunda.

Demak, muallifisizlik yoki xatga yozilmaslik musiqiy merosimiz namunalarining kamchiligi emas, aksincha, yashash tarzi. Shunga e’tiboran, bunday asarlarning ulkan va salobatli bir qismiga nisbatan mumtoz yoki klassik degan sifatlar ishlatilishi tabiiydir. So’nggi paytlarda musiqiy istilohda merosimizning izchil ravishda mo’tabar odatga aylangan mazkur qatlamini mutaorif (urf etilgan) deyishlik qaytadan rasm bo’lmoqda^[3].

Mumtoz musiqaga mutaoriflik nisbatini berish endi paydo bo’lgan tushuncha emas. Forobiy “Katta musiqa kitobi”ning kirish qismida musiqiy asarlarning eshituvchilar orasida qaror topishida ma’rifiy urf-odatlarining ahamiyatini alohida qayd etadi. Odat tarzida shakllanadigan nafs (his-tuyg’ular) va uning go’zal suvrat (shakl)laridan biri bo’lmish musiqiy va malaka (san’at)larni Forobiy “amaliy musiqiy

san'at" deydi. "Ravshan bo'ldiki, musiqa san'atining ba'zi asoslari urf-odatdagi [mutaorifiy] ilmlardan, ba'zisi esa tabiiy [fizika, akustika] fandan, ba'zisi esa handasa [geometriya] san'atidan, ba'zisi adad [arifmetika] va ba'zisi amaliy musiqa san'atidan olinadi. Ammo, biz [aytib] bergan narsa urf-odat asoslari va nazariy ilmlardan olingani mana shundan ko'proqdir"^[4].

Temuriylar davrida Samarqand va Hirotida yashab ijod etgan buyuk musiqiyshunos Xo'ja Abdulqodir Marog'iy (1354–1435) esa o'zining "Maqosid-ul-alhon" asarida mumtoz musiqiy mabda (sarchashma)larni xuddi shunday hisob, handasa kabi riyoziy yoki tabiat ilmlaridan boshlanadigan hamda mutaorifiy amallardan hosil bo'ladiganga ajratadi^[5]. Barhayot navolar, jonli udumlar bo'lib bizgacha etib kelayotgan musiqiy merosimiz aynan shu mutaorifiy toifaga mansubdir.

Mutaorifiylik (traditsiya) shunchaki o'z-o'zidan avloddan-avlodga o'tib boradigan odat emas. Musiqiydek hayotbaxsh san'atda, mutaorifiylik doim ma'lum qonuniyatlar asosida kechadigan ijod (yaratuvchanlik) jarayoni. Ehtiyoj (qonun-qoidalar) va ijod (yaratuvchanlik, doimiy yangilanish) mushtarakligi esa, erkinlikda yashaydigan jonli musiqiy jarayonning poydevoridir. Shunga ko'ra, o'zbek musiqasini bir butun voqe'lik sifatida idroklash uchun negizidagi qonun-qoidalar tizimi hamda ularning amaldagi yangilanish (rivojlanish) jarayonini atroflicha tasavvur etmog'imiz lozim. Bu jonli jarayonning hayotda qoldirgan iz, o'tmish tarixini aniq hujjat va faktlar asosida o'rganish maqsadga muvofiq. Bizning sohada esa, bunday ishonchli dalil va birlamchi manba – bu asrlar davomida muntazam ravishda merosga aylanib boradigan jonli jarayonning o'zi va unda sayqal topib, milliy qadriyat sifatida barqarorlashgan badiiy ijod namunalaridir.

Demak, mutaoriflik – o'z-o'zidan quvvat olib, oldinga intilib boradigan uzluksiz oqim. Uning o'zida o'tmish vabugungi kun muvaqqat (vaqtda kechadigan) bir butun jarayon tarzida mujassamlashadi. Jonli jarayon izini notaga olingan matn shaklida yozish, barqaror ichki qonun- qoidalarini esa, tushuncha, atama va yaxlit nazariyalar sifatida ifodalash mumkin. Uzluksiz jarayonda kechadigan musiqiy asar tarixini matn suratida tasavvur etish imkoniyatini beruvchi nota yozuvining ilk namunasi bizda tanbur chizg'ilari matni shaklida XIX asrning so'nggi choragida joriy etildi.

Qirq olti yildan ziyod (1864–1910) hukumat tepasida turgan shoir, bastakor va musiqiyshunos Muhammad Rahimxon Feruz (1846–1910) homiyligi va rahnamoligida Xorazm Olti yarim maqomi bir butun majmua sifatida xatga tushirildi. XX asrning 20-yillariga kelib noyob iste'dod sohibi, zakiy shoir, sozanda va musiqiyshunos, qo'li gul san'atkor Muhammad Komil Devoniy (1887–1938) o'z salafllari ishini davom ettirib, xuddi shu nota yozuvi vositasida Xorazm mumtoz musiqasining qadimiyroq qatlami bo'lmish dutor maqomlarining etti turkumini kuy va so'z matnlari bilan Olti yarim maqom (Tanbur maqomlari)ga qo'shib yozib oldi. Xorazm musiqashunoslarining juda katta tarixiy va ilmiy ahamiyatga ega bo'lgan bu topig'i o'zbek musiqasi tarixining zarhal sahifalaridan biridir.

Tanbur chizg'ilari kashf etilganidan 40 yil keyin, Buxoroda hali maqom pirlari Ota Jalol (1845–1928) va Ota G'iyos (1859–1927)lar hayot paytida ma'rifatparvar davlat arbobi, adib va alloma Abdurauf Fitrat (1886–1938) qo'shishi bilan o'z davrining etuk musiqachi-etnografi Viktor Aleksandrovich Uspenskiy (1879–1949) Shashmaqom majmuasining asosiy (ya'ni Fitrat "sho"bachalar" va keyingi tadqiqotchilar "ikkinchi guruh sho"balari" deydigan ma'muliy qatlamidan tashqari) qismini takt tizimidagi evropacha nota yozuvida xatga tushirdi.

XX asr o'rtalariga kelib O'zbekiston va Tojikistonda Shashmaqomning milliy shakllari joriy etilishi munosabati bilan ularni davlat siyosatiga ko'ra rasmiylashtirish maqsadida tegishli nota va so'z matnlari ham yaratildi. Shu alfozda tojikistonlik ustozlar Boboq ul Fayzullaev (1894–1964), Shonazar Sohibov (1903–1972), Fazliddin Shahobov (1911–1974)lar ishlagan 5 jildlik "Shashmakom" Moskvada nashr etildi^[6]. Unga muvoziy ravishda O'zbekistonda Yunus Rajabiy (1896–1977) yozuvidagi "O'zbek xalq musiqasi" to'plamining 1-5 kitoblari va 6 jildlik "Shashmaqom" yuzaga keldi^[7].

Mustaqillik davriga kelib, zamon ehtiyojlari kesimida maqomshunoslik borasida jiddiy izlanishlarga yo'l ochildi. Zamonaviy ilmlarga tayangan yangi avlod vakillari maydonga chiqqa boshladi.

Shular qatorida navqiron maqom ustози Rustam Boltaev va musiqashunos Botir Rahimovlarning nomlarini qayd etish mumkin. Ular Xorazm tanbur chizg'ilari ustida uzoq yillar ilmiy va ijodiy izlanishlar olib borib, mazkur yozuvlardagi nota matnlarini zamonaviy takt tizimiga o'g'irishga va ijrolarini tiklashga muvassar bo'ldilar^[8].

Tanbur chizg'ilarining qaytadan kashf qilinishi zamonaviy o'zbek maqomshunosligining yangi bosqichga ko'tarilib borayotgani dalilidir. O'z vaqtida ulug' ustozlar qo'li bilan bitilgan mo'tabar nota yozuvlarining keng ilmiy muomalaga joriy etilishi umumbashariy miqyosga molik tadbir. Vaholanki, u bir vaqtlar deyarli uzilish arafasiga etib qolgan jonli udumlarning vorisiylik rishtalarini tiklashdagi amaliy ahamiyati bilan bir qatorda, o'tmishning buyuk musiqiyshunoslaridan meros qolgan ilmiy yutuqlarni zamonaviy fan taraqqiyoti xizmatiga jalb etish imkoniyatini ham tug'diradi.

Mazkur munosabat bilan bir narsaga alohida e'tibor berish zarur. Gap shundaki, tobora puxtalashib borayotgan xat va ovoz yozuvlarining yuzaga kelishi va meros namunalari notaga yozish, jonli musiqiy jarayonning asliyatiga zid emas. Nota to'plamlarining paydo bo'lishi milliy musiqiy merosning "og'zakilik" (notasizlik) mohiyatini o'zgartirmaydi. Uning bisotidagi ijodiy erkinlikni ham inkor etmaydi. Aksincha, sozanda vujudidagi boyliklarni uzoq muddat avlodlar xotirasida saqlanishida yordamchi vosita bo'lib xizmat qiladi. Boshqa tarafdin, jonli jarayon ijod mahsuli bo'lgan nodir asarlarning mag'zini bo'lg'usi avlodlarga etkazishga da'vat qiladi. Shu bilan birga ulug' san'atkorlar ijod mahsullarining tarixda koldirgan izlarini aks ettiruvchi ishonchli hujjat bo'lib ham xizmat etadi. Ma'lumki, XIV–XV asrlarda Markaziy Osiyoda qad ko'targan o'zbek tilidagi adabiyot "chig'atoy adabiyoti" nomi bilan tarixga kirgan. Husayn Boyqaro, Alisher Navoiy, Zahiriddin Boburlar ushbu adabiyotning buyuk namoyandalaridir. Uning bilan muvoziy rivojlangan musiqiy ham xuddi shunday ahamiyatga molikdir. Keyingi asrlarda bizning zaminda qaror topgan mumtoz musiqiy tizimning o'q tomiri ham aynan shu "oltin davr"dan oziqa oladi. Demak, Alisher Navoiy davridagi "ilmi advor" bilan bugungi kundagi maqomot navlari orasida bevosita vorisiylik rishtalari mavjud deyishimizga katta asos bor.

Mazkur musiqiy va adabiy yuksalish davrida Hirotida Jomiy va Navoiylar davrasida tarbiya topgan va "zamonasining Marog'iysi" deb shuhrat qozongan zabardast musiqiyshunoslardan biri Mavlono Najmiddin Kavkabiyydir (1533 yili vafot etgan). Hirot vayron etilganidan keyin Buxoroga qaytgach, bu azim shaharda ajoyib bir maktab yaratdi. Qisqasi, Buxoro go'zal san'atlar, hususan, musiqa borasida Hirot "oltin davri"ning vorisi bo'lib maydonga chiqdi. Bu jarayonni meros vorisiyligidagi ahamiyati o'ta muhimdir. Zero, Buxoro zamonasining yirik davlatlaridan biri sifatida Temuriylar davrida yuzaga kelgan yuksak madaniyat, jumladan, uning musiqiy udumlarini o'ziga singdirishda va keyingi yirik san'at o'chog'lariga, jumladan, Boburiylar saltanatiga eltishda vositachi bo'lib xizmat qildi.

Buxoro musiqiyshunoslik ilmi borasidagi Najmiddin Kavkabiyy, Darvish Ali Changiy (XVI asrning ikkinchi yarmi – XVII asr boshlari) kabi namoyandalari bilan butun islom dunyosiga dong taratdi. Bu allomalar, Forobiydan boshlangan buyuk musiqashunoslar salafining so'nggi vakillari bo'lib tarixga muhrlandi. Sharq musiqashunoslik ilmining tadrijiy taraqqiyotini bu allomalarning merosidan tashqarida tasavvur etish qiyin.

XVII asr o'rtalarida Buxoroda nafis san'atlar inqirozga yuz tuta boshlaganda, Kavkabiyy va Darvish Ali maktabi vakillari Hindistonga, Boburiylar saroyiga talpindilar. Lekin qanday bo'lmasin, yuksak musiqiy madaniyat birdaniga so'nib ketmadi. Balki ichga bekingan botiniy salohiyat bo'lib, o'z vaqti-soatini poyladi. Bu musiqiy qudrat XVIII asr o'rtalariga kelib "Shashmaqom" bayrog'i ostida yana zohir bo'la boshladi. Aslida ildizlari moziyga tutash Shashmaqom udumlari shu qadar poydor va teran bo'lib chiqdiki, u butun mintaqaga katta ta'sir o'tkazdi.

Mazkur ijod to'loqida XIX asr boshlarida Xorazm musiqashunos va sozandalari Shashmaqomning o'zga tarixiy sharoitlardagi yangi navi "Olti yarim maqom" majmuasini ishladilar. Sal keyinroq Qo'qonda Amir Umarxon saroyining sozandalari 18 yil Urganchda yashab musiqiy tarbiyat topgan Qashqarlik Ustoz Xudoyberdi boshchiligidagi Shashmaqomning sarahborlardan tashqaridagi nasr va sho'bachalar guruhiga

monand qilib, boshqa bir majmua yarata boshladilar. Endilikda u “Farg’ona-Toshkent maqom yo’llari” nomi bilan yuritilmoqda. So’ngra, XX asr o’rtalarida davr ijtimoiy ehtiyojlari taqozosi bilan yangi tarixiy sharoitlarga moslangan “Tojik Shashmaqomi” va “O’zbek Shashmaqomi” yuzaga keldi. Bugungi kunda ularning barchasi, ya’ni Buxoro Shashmaqomi, Xorazm maqomlari, Farg’ona-Toshkent maqom yo’llari, tojik Shashmaqomi va o’zbek Shashmaqomi yagona maqomot nav tizimini tashkil etadi va o’zining ichki va tashqi sifatlari bilan oldingi “ilmi advor” ta’limotining davomchisi bo’lib maydonga chiqadi. Ana shu maqomot tizimining besh navidan to’rttasi O’zbekiston zaminida yashab kelmoqda.

Shunday qilib, maqomot navlarining o’zagi – Shashmaqom tamoyillari muomalaga joriy etilishi bilan Markaziy Osiyo musiqiy tafakkuri tarixida yangi davr boshlanadi. Ilmi advor ta’limoti hukm surgan davrlarda o’ziga xos nazariy qarashlar hamda iboralar tizimi yuzaga kelib, u Safiuddin Urmaviy, Abdulqodir Marg’iy va Abdurahmon Jomiy risolalarida aksini topgan edi. Kavkabiy va Darvish Ali zamonlarida amaliy bilimlar oldinga chiqa boshladi. Va nihoyat, Shashmaqom zohir bo’lgan paytga kelib, mutaorifiylik va uning yo’ldoshi bo’lgan “amaliy ilmlar” (yoki “og’zaki nazariya”) to’la-to’kis ustuvorlik kasb etdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

- Karimov I.A. Biz kelajagimizni o’z qo’limiz bilan quramiz. T., “O’zbekiston”, 1992.
Maxmudov T. Mustakillik va ma’naviyat. T., “Shark”, 2001.
Mualliflar guruxi. Madaniyatshunoslik. Farg’ona, 1997.
B.Axmedov. Amir Temur. T., 1994.
I.Rajabov. Maqom asoslari. T., 1992.
Musiqi ijodiyoti masalalari. Maqolalar to’plami. T. “Yangi asr avlodi”. 2002.
Cathrine Sadolin. Complete vocal technique. 2012. www.completevocalinstitute.com
Larri Star & Christopher Waterman. American popular music. Oxford University Press. Inc. 2007.
Ergash Ochilov. Umrboqiy qo’shiqlar. Toshkent. “Sharq” nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati. Toshkent-2013 yil.
Sokin Sh. Etti muloqot (Ortiq Otajonov bilan kechki suhbatlar) – Toshkent: “O’zbekiston”, 1994. 18 bet.

OVOZ REGISTRRLARI HAQIDA MA’LUMOTLAR

Muallif: Ochilov Ulug’bek Musurmonqulovich ¹

Affilyatsiya: Termiz davlat pedagogika instituti o’qituvchisi ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14608914>

ANNOTATSIYA

Vokal maktabining eng yaxshi natijalaridan biri – bu o’z-o’zini eshitish va nazorat qilish orqali sodir bo’ladi. Birinchi mashqlardan o’z ovozi eshitishga o’rganish, uni yaxshi bo’lmagan holda ham qabul qila olish, shuningdek uni xuddi o’simlik singari o’stirish, saqlash, sevish orqali ovoz jaranglaydi va ravshanlashadi. Mashqlarni birinchi notalar nomi bilan kuylashdan boshlash kerak, lekin u barcha vokal talablariga javob berishi dardkor.

Kalit so’zlar: vokal, ovoz, registr, opera, medium, sof, forte, piano, tembr, kantilena, mikst, akustika, falset, obertonlar, legato, sof.

Garsianing klassik aniqlashi bo’yicha: Registr tushunchasida bir qator ketma-ket va bir turdagi ovozlar tushuniladi, bir mexanizm ichki tuzilishi harakati orqali ishlab chiqiladi. Ikkinchi turdagi tovush tashkil qilish usuli ham mavjud bo’lib: **ko’krakli va falsetli (fistula)dir.**

1. **Ko’krakli** – ovoz teshigini batamom tutashuvi bo’lib, bog’lamlar o’zining butun kuchi bilan tebranadi va xiqildoq bu erda past, quyi joylashadi. Akustika tomonidan kuzatilganda tovushning katta boyligi bu uning kuchidir,

2. **Falsetli** – ovoz teshigini, tirqishini butunlay yarim tutashuvi hisoblanib, bog’lamlarning faqatgina chetlarini tebratadi. Akustika tomonidan tovush obertonlar sababli keskin farq qiladi, ko’krakka nisbatan musaffo, asl falset professional opera ijrochisi registrdek hisobga kirmaydi.

Ko’krak registri uchga bo’linadi: ko’krak, medium (mikst), boshli bo’ladi. Erkaklarda u ikkita – ko’krak va bosh; ayollarda uchta – ko’krak, bosh, mikst.

Mikst – bu ko’krak ijrosidan boshga bir xil me’yorda o’tishi, bunda bog’lamlar yumilishi o’rta joylashuvini egallaydi. Mikstda ko’kraklar va bosh rezonatorlari ham ishlaydi. Bu ishda mikst ustidan eshitish nazorati juda muhim va his tuyg’ularni qidirishdagi qulaylik bo’lib ham xizmat qiladi. Ijrochi siniq notalardan qochishi kerak. Yaxshi nafas olishni ovoz orqali nazorat qilib to’g’rilab va zo’rg’a bilinayotgan unli tovushni, uning tubanlik mohiyatini o’zgarganligini, unlining yopinchig’i deyiladi. Shuning uchun ochilish va yopilish tovushlari atamaları bordir.

Yopilgan tovush – bu tembr bo’yicha ko’proq yaxlitlab yuqori va pastki rezonatorlarning maksimal qo’llanilganligidir. Va bir vaqtda tayanch hissini saqlashdir. Vokal ijrosida tovush yopilishi (berkitilishi) oson ishlaydi, halqum me’yorda kengayadi, xiqildoq esa o’zining me’yoriy holatidan pastga tushadi. Tovushni to’g’rilash juda yuqori va pastki notalar orqali o’z vaqtida sodir bo’ladi. Ochiq (sof) tembrdan haddan tashqari foydalanish boshlang’ich o’qitish davrida tovushlarni noto’g’ri shakllanishiga olib keladi. Bu juda ko’plab ovozlarni muddatidan oldin yo’q bo’lishini asosiy sabablaridan biridir. Ayniqsa erkaklarning

yuqori ovozi ochiq tembrda ijro qilishi zararlidir. Ayol ijrochilarning ochiq tovushda haddan tashqari foydalanishi, ularda har xil nuqsonlar paydo bo'lishiga va ovozni tez eskirishiga, buzilishiga olib keladi. Ushbu vazifani yodda saqlash uchun qo'shiq aytishni endigan boshlaganlar nimani unutmasligi kerak?

1.Ovoz tembrini o'rta tonlarda tuzatish, uning chiroyliligi, yopilgan va ochilmagan hamda sof bo'lishi mumkin emas.

2.O'rta registrning tonini bir tekis to'g'ri o'tishini kuzatish, o'z o'ziga ovozi sinishiga, o'zgarishiga yo'l qo'ymaslik bu ko'krak va bosh ijrodagi tovushining aralashuvini ta'minlaydi.

3.Tovushning "rang" erkin va jarangdor bo'lishini kuzatish tuban va bo'g'iq, xunuk va eshitilmaydigan qiladi. Garsia aytganidek tovushda quyidagilar bo'lishi kerak:

- past (quyi) xiqildoq;
- tilning qoshiqsifat shakli;
- yuqori yumshoq tanglay.

Vokal mashqlari bilan shug'ullanish bo'yicha bir qancha maslahatlar oldik:

1-mashq – tabiiy, butun, hech qanday kuchlanishsiz, unilarni o'zgartirmasdan bir xil kuchda ijro qilish kerak. Glinka ko'rsatmasi: "Mashqlarda tovushni kuch ishlatmasdan cho'zish. Endi boshlayotganlar uchun mashq juda oddiy, ritmik, tor intervallarda va kvinta oralig'ida bo'lishi kerak".

Vokal ijrochilari qo'shiq aytish uchun birinchi navbatda nafasni to'g'ri olishdan boshlash kerak deyishadi. Vokal o'qituvchilari ijroda «A» tovushini ishlatishdan boshlashni tavsiya qilganlar. Chunki bu unlida ajoyiblik ko'proqdir. Xiqildoq tinch, pastda joylashgan bo'ladi, halqum ochilgan, kengaygan va yumshoq tanglay ko'tarilgan bo'ladi. Ko'pincha o'quvchilarga «A» tovushini aytish qiyin, «O» yoki «U» unisi esa engilroq bo'lib tuyuladi. Pedagog Vitt maslahati bo'yicha: "Yaxshi shakllanadigan va yaxshi jaranglaydigan unini toppish qulaydir". Glinka buni shunday atagan: "Oldin engil bo'ladigan tovushlarni aytish kerak". Albatta keyingi mashqlarda barcha unilardan foydalanish kerak. Ijro matnidagi unli va undosh tovushlarni navbatma-navbat kelishida tovush bir tekis, iloji boricha chiroyli bo'lishi kerak. Tovush tekisligi musiqali interval, to'xtalishlarni engilishiga, unli va undoshlarni o'zgarishiga tobe bo'lmasligi kerak. Barcha unilar bitta vokal shakliga ega bo'lishi kerak. Undoshlar va unli tovushlarni, ularni vokal chizig'idan chiqarib tashlamasligi, ular engil va aniq talaffuzda bo'lishi hamda unilar oqimini bo'lmasligi kerak. Ovozni to'xtamasdan chiroyli va tekis jaranglashi ijroning asoslaridan biridir. Bunga chiroyli nafas olish jarayonlari va tovush hajmi mukammalligi orqali erishiladi. **Nafas olish** - bu pedalni bosish, tovushlarni birgalikda bog'laydigan barcha mashqlarni LEGATOdan tashqari ijro qilish demakdir. **Kantilena** - nafas olganda bir notadan ikkinchi notaga hech qanday silkinishsiz, to'xtamasdan bir tekis o'tishni bildiradi. Buni taqinchoq bilan tenglashtirish mumkin, ya'ni bir ipga birin-ketin durlarni o'tkazishdir yoki skripkachining skripka chalishidek, kamonchani simlar oralab bir tekis ravon kelishidir. LEGATO va KANTILEKS ustida ishlashdan oldin oddiy asar va mashqlarni tinch tempda ijro qilish kerak. M.Garsia tovush tekisligi LEGATO haqida shunday deydi: "Bir bo'g'indan ikkinchisiga o'tayotganda, bir notadan ikkinchisiga o'tishda ovozi silkinishsiz va bo'shashtirmasdan aytish kerak. Xuddi barcha qurilmalar faqat bir tekis va davom etadigan tovushdan tashkil topsin. Barcha notalarni bir tembrda qat'iy saqlash kerak. Tembr tekisligi xiqildoqning bir nusxali ishlashidan vujudga keladi". FORTE va PIANO ijrosiga ko'ra pedagog Vitt maslahat beradi: "Ijroni o'rganayotganlar shuni unutmasligi lozimki, ovoz kuchi uni boshqarishda oson oldinga o'tadi. Yaxshi ijro etish uchun ijrochi o'z ovozi kuch bilan itarmasdan, balki o'stirishi kerak".

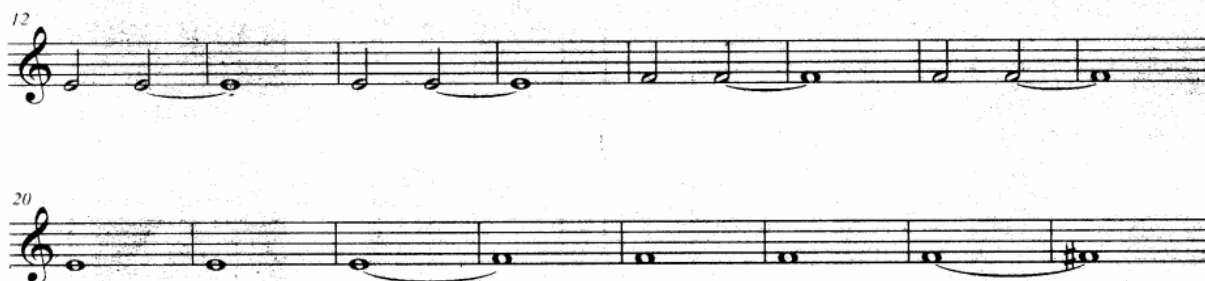
Vokal maktabining eng yaxshi natijalaridan biri – bu o'z-o'zini eshitish va nazorat qilish orqali sodir bo'ladi. Birinchi mashqlardan o'z ovozi eshitishga o'rganish, uni yaxshi bo'lmagan holda ham qabul qila olish, shuningdek uni xuddi o'simlik singari o'stirish, saqlash, sevish orqali ovoz jaranglaydi

va ravshanlashadi. Mashqlarni birinchi notalar nomi bilan kuylashdan boshlash kerak, lekin u barcha vokal talablariga javob berishi darkor:

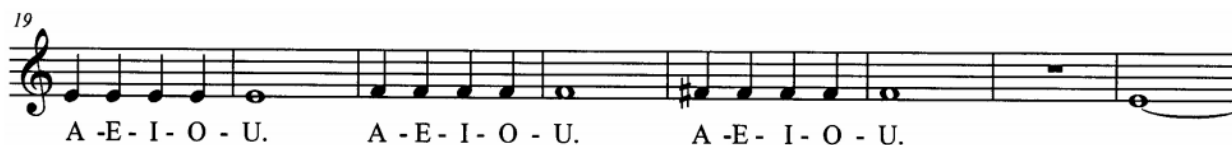
1.O'zini o'qishga bo'lgan qiziqishini, jismoniy va psixologik tayyogarliligini tekshirishi kerak. Bo'g'inlarni aytamiz: «VA», «MA» yoki «DA». O'zingizga qulay bo'lgan bir tovushni olib nafas chiqqunicha ushlashingiz kerak (nafasni oxirigacha siqib chiqarmang). Tovush kuchsiz bo'lgunicha nafas berishni kuchaytiring, tovush chiroyli va tekisligini kuzating. Nafas olganda charchamang, bo'lmasa tovush qaltiraydi, bu mashq ijro nafasini his qilishga yordam beradi.

2.Birinchi notadan oldin unlini FORTE keyin PIANODA ayting. Diqqat: nafas uzatilishida tovush sifati va tekisligini nazorat qiling. Nafas tekis, faol, silkinishsiz uzatiladi. Ijro vaqtida gavgani to'g'ri holatda bo'lishini kuzating.

3.Bitta notada hamma unilarni shoshilmasdan bitta nafasda ayting (A, E, I,O, U - A, O, E, I, U). Tovush sifatini va uning tekisligini nazorat qiling, bunda unilar ketma-ketligi o'z-o'zidan ko'rsatilmagan. Bu unilar tartibi tovush artikulyatsiyasining tekisligini, me'yoriyligini, qulayligini ta'minlaydi, faqatgina «A» tovushida xiqildoq qisilganligidan tashqari holatlarda. Bunday holatda qulay unidan boshlash zarur, chunki mana shu qiyinchiliklarga ko'ra ko'pgina pedagoglar sol'fedjioni ijro qilishga qat'iy qarshidirlar. Ayniqsa bu boshlang'ich o'rganish davrida sodir bo'ladi, chunki ijrochining diqqati boshqa yo'lga qaratilgan bo'ladi va bu tovush sifatida namoyon bo'ladi.

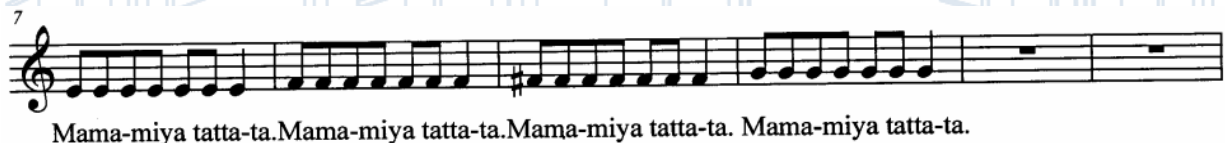
4. Marash «M» tovushini qo‘shib aytish kerak, til ildizi to‘g‘ri joylashganiga ko‘nikish uchun og‘izni ochish, lablarni yumshoq birlashtirish (yopish) va «M» tovushini uzoq cho‘zib aytish, lablar tepasida qitiqlash va titrash bo‘lishiga olib keladi. Agar til ildizlari ko‘tarilgan bo‘lsa, bu tuyg‘u bo‘lmaydi.

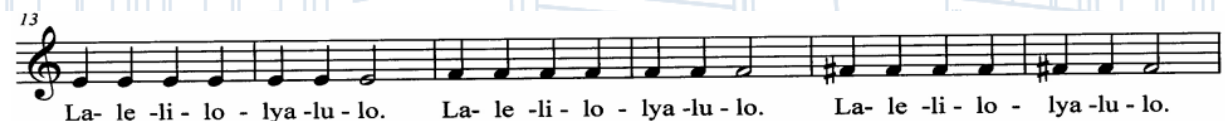
5. Ijroda birinchi notali bo‘g‘imlarida «MA-ME-MI-MO-MU» (shoshilmasdan, osoyishta kuylang), «M» eng birinchi tovush, marash sifatida talaffuz qilinadi. Xuddi oldingi mashqlardagidek, keyingi unli tovush xuddi shu erga, ya‘ni tepa tishlarga, shu kenglik va aylanalik darajasida og‘izning tabiiy bo‘lishini, xiqildoqning ozod bo‘lishini, nafasni o‘tkazuvchan bo‘lishini kuzating. Mashq tayanchini his qilishga yordam beradigan tovushni oldinga suradi.

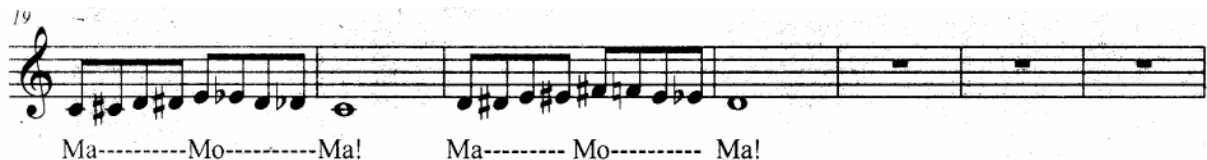
6. Garsia va Lamperti mashqlarida boshlovchilar uchun bitta notada shunday so‘zlarni aytish lozim «Mama - Miya», «Tatta - ta» va hakoza.

7. Boshlovchilar uchun «L» undoshi juda yaxshidir. Bitta notada yoki kichkina tor intervallarda bo‘g‘inlarni ayting: «LA-LE-LI-LO-LYA-LU-LO».

8. Uncha qiyin bo‘lmagan xromatik ijroni qulay bo‘g‘inda ayting (diopozon, kvinta, tertsiya), oldin barcha bo‘g‘inlarni har bir notada talaffuz qiling, aniq ravshanlikni ishlab chiqishlik uchun faqat bitta notada bo‘g‘inni talaffuz qiling, keyingilari esa unilalarda sodir bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Erkin Rahimov Vokal O'quv-metodik qo'llanma Toshkent – 2010

Xuramov U. B. K. Musiqa asarlaridagi davriya turlari //Oriental Art and Culture. – 2022. – T. 3. – №. 4. – C. 198-204.

Xuramov U. B. K. Vena klassik maktabi yetakchisi Gaydnning ijodiga bir nazar //Oriental Art and Culture. – 2023. – T. 4. – №. 5. – C. 200-207.

Karimjonovich K. U. The importance of teaching music theory in music education //Academia Repository. – 2023. – T. 4. – №. 9. – C. 4-12.

Xuramov U. B. K. Yosh musiqachi o'quvchilarda maqom va uning usullari haqidagi bilimlarni shakllantirish ne chog'li ahamiyatli //World of Philology. – 2023. – T. 2. – №. 4. – C. 25-33.

BO‘LAJAK MUSIQA O‘QITUVCHILARINING DOYRA IJROCHILIGI MALAKALARINI TAKOMILLASHTIRISH TAMOYILLARI

Muallif: Qobilqoriyev Qudratilla Baxtiyor o‘g‘li ¹

Affilyatsiya: O‘zDSMI “Cholg‘u ijrochiligi” kafedrası katta o‘qituvchisi, CHDPU mustaqil izlanuvchisi
¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14608938>

ANNOTATSIYA

Musiqa pedagogikasining ijrochilik sohasida urma zarbli cholg‘ular muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda doyra ijrochiligi malakalarini takomillashtirish, bu boradagi kamchiliklarni o‘rganish yo‘lidagi har bir qadam uni chuqurroq tushunish bilan birga bu yo‘nalishda hal qilinishi lozim bo‘lgan muammolarni ilmiy jihatdan tadqiq etishni talab etadi.

Kalit so‘zlar: musiqa pedagogikasi, doyra ijrochiligi, ritm, ijrochilik malakalari, ijro texnikasi.

Doyra ijrochiligining kasbiy faoliyatida intonatsion-eshituv faoliyati ritmik qoliplarning bir-biriga qanday mos kelishi, ular qanday musiqiy-vaqt munosabatlariga kirganligi va nihoyat, qanday emotsional-semantik “bo‘yoq”ni o‘z ichiga olganligini his qilish orqali namoyon bo‘ladi. Oldinga qarab shuni ta’kidlaymizki, bunday doyra ijrochiligi malakalari-eshitish sezgirligini rivojlantirish, doyra ijrochiligi metodik malakalari faoliyatida faol bo‘lish uchun urma zarbli cholg‘ularini ijro etishni o‘rganayotgan o‘quvchidan alohida harakat talab etiladi. Shu bilan birga, biz o‘rnatishga muvaffaq bo‘lganimizdek, yetakchi o‘rinni darslarni o‘tkazishning ijodiy usullari egallaydi. Masalan: bir xil doyra ritmik ijrochiligi malakalarini ijro etishning hissiy-majoziy tabiatidagi o‘zgaruvchanlik; berilgan ritmga adekvat topish, ritmik ibora va og‘zaki analoglarning boshqa qurilishi va boshqalar.

Urma zarbli cholg‘ular ijrochiligini o‘rganish asosan amaliy faoliyat jarayonida amalga oshiriladi. Biroq, bu oliy kasbiy pedagogik ta’lim sharoitida boshqa musiqiy-nazariy fanlarida qo‘yiladigan barcha talablarni ushbu o‘quv jarayonida hisobga olish zarurati muhimligini ko‘rsatadi. Tadqiqotimizda qo‘yilgan maqsad va vazifalardan kelib chiqib, ushbu malakali mutaxassis kadrlarni tayyorlashning musiqiy-nazariy va musiqiy-ijroiya sohalarini uyg‘unlashtirish jarayonida aynan cholg‘u ijrochiligi faning dolzarb masalalariga alohida e’tibor qaratish lozimligini ko‘rsatdi. Shunga ko‘ra, bo‘ljak musiqa o‘qituvchilarning doyra ijrochiligi malakalarini o‘rgatish jarayoni o‘zining tabiati va yo‘nalishiga ko‘ra, qiziqarli doimiy badiiy izlanish, mavzu xususiyatlarini oladi [1].

Musiqa ijrochiligi bilan bog‘liq kasbiy xususiyatlar kasb etgan “doyra ijrochiligi malakalari” kabi musiqiy hodisalarni tor funksional tushunish, unda barcha kategoriyalar bilan eshitiladi. Biroq, ushbu hodisalarni talqin qilishda musiqadagi ritmning intonatsion va ekspressiv funksiyasini chuqurroq tushunishga imkon beradigan yana bir ma’no paydo bo‘ldi. Bu doyra ijrochiligi metodik malakalari, aniq urma zarbli cholg‘ularda musiqa yaratishning mohiyatini tashkil etadi). Ushbu san’atning o‘ziga xos xususiyatlariga muvofiq, zarbli cholg‘ularda ijrochining badiiy va intonatsion faoliyatining xususiyatlarini tushunish lozim bo‘ladi. Bu yerda biz birinchi navbatda, MDH olimlaridan B.V.Asafevning musiqani (va shunga mos ravishda musiqiy ijro etishni) doyra ijrochiligi malakalari qilinadigan ma’no san’ati sifatida belgilaydigan kontsepsiyasi haqida so‘z yuritishga imkon beradi. Cholg‘u ijrochisi hisoblangan bo‘ljak musiqa o‘qituvchisi, o‘zining konsepsiyasi prizmasi orqali doyra

ijrochiligi malakalari, ijro doyra ijrochiligi malakalari haqidagi an'anaviy tushunchalar bilan cheklanmagan holda, musiqiy cholg'ularning intonatsion xususiyatlariga, umuman cholg'u va ijrochilik madaniyatiga qarashni kengaytiradi. Tadqiqotlarda doyra ijrochiligi malakalari mutlaqo barcha musiqa cholg'ulariga xos degan fikr aniq ifodalangan, garchi u har bir holatda o'ziga xos tarzda namoyon bo'lsada, cholg'uda yangrayotgan musiqiy sadolar kasbiy xususiyatlarni o'zida namayon etish bilan bir qatorda pedagogik komponentlarni his etishga yordam beradi [2].

Yuqorida keltirilgan dastlabki ko'rsatmalarni umumlashtirib, doyra ijrochiligi malakalari san'atini musiqaning semantik tarkibini badiiy va ijro etuvchi vositalar majmuasi orqali ochish jarayoni sifatida o'zlashtirish turli mutaxassisliklar, ijrochilar, shu jumladan zarbli cholg'u ijrochilarini kasbiy o'qitishning muhim va dolzarb vazifasi ekanligini ishonch bilan ta'kidlash mumkin.

Doyrada (shuningdek, boshqa urma zarbli cholg'ularida ham bo'lishi mumkin) ijrochining ijodiy amaliyotidagi cholg'u ijrochiligining metodik malakalarining o'ziga xosligi, birinchi navbatda, ushbu cholg'uga qaratilgan "musiqa"ning o'ziga xos xususiyatlari bilan belgilanadi. Tadqiqot jarayonida ularni ikki turga ajratgan holda o'rgandik. Ular: 1) doyra uchun maxsus yaratilgan kompozitsiyalar (yakkaxon yoki boshqasi bilan ansambl, orkestrda) va 2) bu cholg'u boshqalar bilan birga "o'zbek xalq cholg'ulari orkestri", "ansambl" rolini bajaradigan kompozitsiyalar uchun.

Miqdoriy jihatdan, birinchidan, mustaqil cholg'u sifatida doyra bugungi kunda ham alohida hollarda ham har qanday konsert dasturi ushbu cholg'usiz o'tishi juda mushkul. Ushbu cholg'uning o'ziga xos "nutqi" metr-ritmik, baland ovoz nisbatlariga emas, balki o'ziga xos badiiy va semantik ekspressivlik tizimiga egaligidadir. Shuni ta'kidlash kerakki, biz doyra uchun yozilgan yoki musiqaning hissiy va obrazli mazmunini amalga oshirishda uning faol "ishtirokini" o'z ichiga olgan kompozitsiyalarning musiqiy matni haqida gapirmayapmiz. Zero, metroritmik munosabatlarning grafik (notatsiya) qayd etilishi, obrazli qilib aytganda, ijro davomida metroritmni to'ldiradigan jonli, badiiy va mazmunli ma'nodan ancha uzoqdir. U yoki bu kompozitsiyadagi doyra ritmik ijrochiligi o'zining ijrochilik metodik malakalariga ega, nihoyatda qadimiy va tarixiy cholg'u sifatida e'tirof etiladi. Ritm haqida ham shunday deyish mumkin: uning yozilishi hodisaning badiiy mohiyatini emas, balki shaklni beradi. Metroritmik nisbatlarning emotsional, badiiy va semantik mohiyatini ochib berish, doyra chalayotgan musiqa ijrochisining intonatsion faoliyatining yetakchi vazifalaridan biridir [2].

Doyrada ijro etiladigan asarlardagi integral dramaturgiya haqida gap borganda, davr va boshqa tarkibiy komponentlarida turli ijrochilik kasblaridagi musiqa ijrochilari (Usta Olim Komilov, To'ychi Inog'omov, G'ofur Azimov, G'ofur Inog'omov, G'ofur Solihov, Ubaydulla Xo'jayev, Qahramon Dadayev, Dilmurod Islomov, Xolmurod Islomov, Elmurod Islomov, Ma'rufjon Azimov, Abbos Qosimov, Dilshod Yo'ldoshev) tomonidan intonatsion (bu holda ritm-doyra ijrochiligi malakalari) "nuqtalar"ni topish zarurligi muhokama qilindi. Ularning fikriga ko'ra, doyradagi kompozitsion asarning moslashuvchanligi va ifoda kuchi har doim to'g'ri topilgan ovoz balandligi dinamikasiga, to'g'ri tanlangan tempga va aniq belgilangan artikulyatsiyaga bog'liq. Bu yerda biz turli yo'llar bilan hamma narsani mantiqiy to'g'rilik xususiyatiga yondashishimiz kerak bo'ladi [1].

Bo'lajak musiqa o'qituvchilarining doyra ijrochiligi malakalarini amalga oshirish jarayonida ijrochi, go'yo, bastakor tomonidan ma'lum bir kombinatsiyada foydalangan individual badiiy ifoda vositalarini qayta ko'rib chiqadi, ularning kommunikativ imkoniyatlarini aniqlaydi va eng muhimi, ularni ruhiy energiya bilan to'ldiradi. O'rganilayotgan jarayonning "yadrosi" ular o'z iste'dodlarining kuchi bilan amalga oshirilgan holda, ichkaridan, yorug'lik berishlarida, unga o'z qalblaridan butunlay yangi hissiyotlar dunyosini qo'yishlarida, shu bilan birga, eng yuqori darajadagi maqsadda va hatto bu obyektivlik qanchalik kuchli bo'lsa, shunda u musiqani amalga oshirishda har safar yangilik shunchalik ko'p bo'ladi [3].

Doyra ijrochiligining metodik malakalaridagi badiiy tamoyil, birinchi navbatda, yorqin hissiy, shaxsiy xarakterga ega bo'lgan musiqa tajribasi bilan bog'liq. Musiqani tinglash, eshitish, uni boshdan

kechirish, unda ishtirok etish, keng ma'noni anglatadi va sheriklik, ishtirok etish – bu shaxs ma'lum bir ijtimoiy madaniy sohada o'rganadigan xatti-harakatlarida uni namoyon qilish bilan bog'liq bo'lgan jarayondir [5]. Aynan musiqa tajribasi musiqiylikning asosiy ko'rsatkichi sifatida e'tirof etilgan ba'zi mazmunning ifodasidir. Musiqaning o'ziga xos tuyg'usi, unga hissiy va estetik singdirish musiqa ijrochisiga uni “ifodali nutq” sifatida, aynan inson tabiatini o'zida mujassam etgan ruhiy hodisa sifatida egallashga imkon beradi.

Doyra ijrochiligi metodik malakalarining o'ziga xos mohiyatini o'rganishdagi eng muhim uslubiy ko'rsatmalar, mahalliy musiqashunoslik tomonidan jadal rivojlantirilayotgan musiqaning kommunikativ funksiyasining nazariy asoslari bir qator o'rganilganligiga qaramay, uning mohiyati musiqiy asarning badiiy muloqotga qaratilganligi bilan bog'liq. Musiqaning badiiy aloqa tizimiga yo'naltirilganligi, uning markaziy elementi – badiiy idrok kommunikativ funksiya tushunchasi bilan umumlashtiriladi.

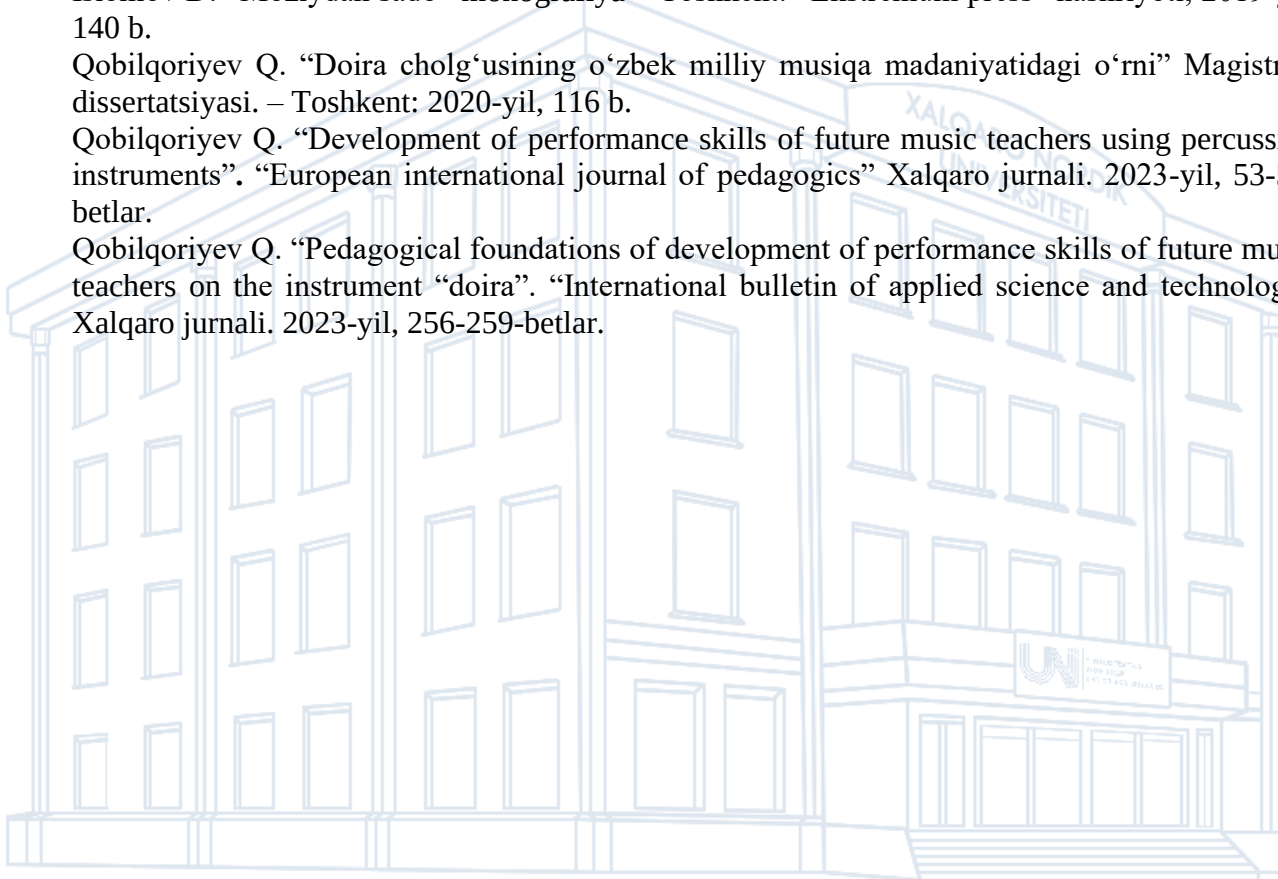
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Islomov D. “Moziydan sado” monografiya – Toshkent: “Ekstremum press” nashriyoti, 2019-yil, 140 b.

Qobilqoriyev Q. “Doira cholg'usining o'zbek milliy musiqa madaniyatidagi o'rni” Magistrlik dissertatsiyasi. – Toshkent: 2020-yil, 116 b.

Qobilqoriyev Q. “Development of performance skills of future music teachers using percussion instruments”. “European international journal of pedagogics” Xalqaro jurnali. 2023-yil, 53-56-betlar.

Qobilqoriyev Q. “Pedagogical foundations of development of performance skills of future music teachers on the instrument “doira”. “International bulletin of applied science and technology” Xalqaro jurnali. 2023-yil, 256-259-betlar.

A LOOK AT THE HISTORY OF UZBEK NATIONAL MUSICAL INSTRUMENTS. RECOMMENDATIONS FROM TEACHERS TO STUDENTS OF INSTRUMENT PERFORMANCE

Author: Khomidov Zakir Djurakulovich ¹

Affiliation: Head teacher, Gulistan state university ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14608972>

ABSTRACT

In this article, the Uzbek cultural heritage is rich in musical instruments, and each of them has a long history, structural development and technical improvement, and it is of particular importance, and according to performance criteria, Uzbek folk instruments are divided into two groups. All traditional folk instruments are included in the first group.

Keywords: Uzbek national musical instruments, musicology, cultural heritage, traditions, teacher-student.

The reforms carried out by the government of our country, in particular, decisions and orders aimed at further improving the musical education system, raising the spiritual world and cultural level of the young generation growing up in our country is a necessary condition for our youth to widely enjoy the high examples of national and world music culture. - creation of conditions and further development of musical education based on this, the tasks to be carried out on the improvement of personnel training system in this regard are indicated. The good work done in the field of music instills in children a love for music and art, and forms their knowledge, skills and abilities, such as musical performance, as well as the development of the personality of the student based on the art of music. It implements spiritual and moral culture, education of national pride and patriotism, develops creative skills, sophistication and artistic taste, expands the level of thinking and has a strong influence on the development of our modern generation in the spirit of high spirituality. In this respect, the performance of the world's classical music heritage on folk instruments expands the knowledge, thinking, and outlook of the Uzbek musician. It affects the wide range and high level of his performance skills. It is well-known that as the musical culture of X alq grows, the musical instruments gradually become richer : due to the construction of some words, they have been preserved for centuries and have survived to us. Some of them have reached the "primitive" form, while others are of the high period improved according to requirements. This art of performance on national musical instruments has developed over the centuries, passed orally from one performer to another, and has reached us . also developed and passed from teacher to student and influenced the establishment of classical forms of national musical instruments. National instrument tools, especially in the 20s and 30s of the XX century improved fast. This phenomenon occurred in Uzbekistan in two directions. One direction was implemented by masters of folk instruments. "The designer's thinking is aimed at improving and enhancing the sound qualities of the instrument, while keeping some typical structural features such as the soundbar, as well as the position of the strings, fret joints, etc., completely intact."³⁷

³⁷ History of Uzbek national instrumental music. Anvar Leviev Tashkent 2015

This is how the folk masters have perfected the national musical instruments to play the tunes of the oral tradition. Second direction — national instrument instruments « chromatic " Temperature " is the idea of improvement. This is the direction written in tradition the tunes execution reaches for people instrument tools scientific basically improvement according to scientific research experience in his laboratory done increased. Experience laboratory there is has been in years this on the ground national 14 of the words more type improved and they are basically whole groups organize from 50 more new words it was created that their many of them kindred spirit words is. Experience laboratory drawings according to in the factory prepared refined instrument from tools in our republic, from him professional music outside in colleges, special study in their countries, artistic lust in teams in practice was used.

The Uzbek cultural heritage is rich in musical instruments, and each of them has a long history, structural development, and technical improvement. According to performance criteria, Uzbek folk instruments are divided into two groups. The first group includes all traditional folk instruments. The second group includes improved, i.e. reconstructed (reconstructed) instruments in connection with the cultural development of the 20th century. Musical instruments included in the composition of traditional folk instruments include tanbur, dutor, sato, rubob, oud, flute, trumpet, koshnay, trumpet, gijjak, chang, ganon, doyra, drum. Words used in folk art include changkobiz, sibizgi, safoil. Reworked instruments include samples of rubob, gizjak, dutor, and chang terms reworked according to the criteria of soprano, alto, tenor, and bass voices of music. The performance of traditional musical instruments has been formed in the practice of folk performance since ancient times, and it has been a tradition to use them in various forms and compositions. First of all, each of the traditional instruments has a high professional level of individuality. In the practice of folk performance, appropriate performance opportunities, conditions and performance methods have arisen. Centuries-old performance practice required the instruments to be performed in groups. According to this, the musicians have been using the instruments in practice, forming group compositions within the limits of their types and sound capabilities.

Information about the definition of musical instruments, their structural aspects, names, and performers begins to be covered mainly in literary works and musical treatises since the Middle Ages. So, by the Middle Ages, folk musical instruments, which have been formed and perfected since ancient times, found their place in performance practice. At the same time, he won the attention of not only the people, but also scientists. This process is described by O. Matyogubov in the book "Maqamot" as follows: "At the root of such superficial interest in musical instruments lies the scientific understanding that musical instruments are an objective reflection of performance activities. According to Farobi, the formation of musical instruments occurs first of all in practice. Their timbral-acoustic characteristics, the pitch and sound lines, are formed and improved during the direct performance.

The information on the study of folk instruments is reflected in the scientific researches of the above-mentioned scientists. Also "Uzbek musical instruments" by V. Belyaev, "History of musical culture" by R. Gruber, "On the issue of status" by I. Rajabov, "Uzbek musical instruments" by A. Karamatov, "Music of Uzbek instruments" by T. Vizgo Musical instruments of Central Asia", A. Petrosyans' "Instrumental studies" A. Odilov's "History of performance on Uzbek folk instruments" textbook A. Lutfullaev and T. Solomonova "Uzbek folk "musical instruments" instructional manual "Catalog of the Museum of Musical Instruments" by A. Tashmatova, "History of performing arts of Uzbek folk instruments" instructional manual by A. Lutfullaev, S. Saidi's study guide "Percussion instruments in the culture of Central Asia" is dedicated to the study of folk instruments. The above manuals and textbooks are useful today in studying the field of musical performance.

Musical performance is rapidly developing. It is no secret that the performance of folk instruments is rising to new levels. Even in the remotest regions of our republic, modern music and art schools that meet all requirements and can meet world standards have been built, and their material and technical base has been reconstructed anew.

This will definitely have a positive effect on the education system. It's no secret that in recent years, the number of students who have connected their lives with music is increasing day by day. These young people are receiving education from qualified pedagogues. Our government by created such conditions day by day his own the fruit giving is coming to this in our win and international in the category being conducted let's see of contests results testimony gives _ Of course, doubt no, it's like that under conditions sprout growing up youth, our country name their own arts with whole to the world famous to do able specialists being they are enough.

Todays to the day come Uzbek people instruments the world knows. Own from himself to this how has been achieved said question appear it happens _ achievements own from himself appear that it was no _ To these achievements of Uzbekistan selfless composers and of musicians a lot yearly their work _ research as a result has been achieved let's say error it won't be. This has been achieved achievements protect avayash, him more improvement we young people holy it is our duty. Because he is Uzbek people of instruments magical the tones whole to the world broadcast our is our duty.

Current in the day there is musical education system: children music and art schools, Republic specialized music schools, and higher education institutions performers-composers, perfect knowledge to get for main the ground is considered Instrument performance art regularly respectively developed and polished going creative process is this of the system all stages young musician theoretical and practical knowledge enough level in itself form take and knowledge skills complete strengthening opportunities have will be That's it to say must be a student higher to education has been in institutions occupied skills his in the future will receive knowledge for foundation to be service to do need _ In this in music elementary to concepts have to be it is necessary Initial in classes to the student instrument about common information from given then , on the instrument execution position (postanovka), arrange from physiology come came out without right formation to the road is placed . The student's body , hands , fingers length (and etc.) get of the teacher in charge of his own on time attention not to give in in the future serious to defects take to come reason to be can _ Uzbekistan state in the conservatory rubob prima class according to lesson transition in the process observations that's it showed that the student from the first days of study starting from his own knowledge and skills demonstration does since , his execution in the situation some disadvantages obvious to the eye thrown away Performance reach during the musician 's left hand fingers free movement to do for left hand first of the situation right to be provide need "An instrument performance " class national musical our values deep study , national people tunes separately high with artistic taste execution reach qualifications to improve separately attention is given Pedagogical in terms of take looking after musical instrument performance to the individual directed education as manifestation will be This is education own to the point according to education of the process complete development in the eye holds And this education It is certainly known when it is being designed one education of the student identity not , first of all , in the future specialty activity with depends reading from the goals come came out without approach mean holds.

REFERENCES

- H.Nurmatov "Uzbek folk music" teacher T.1998
- O. Fayziev and U. Mirzaev « Rubob taronalari » T.1999
- B. Rakhimjonov - Dutorchilar ensemble T. 2002.
- R. Hamrokulov - Rubab taronas collection . Samarkand.- 2003
- H. Nurmatov frown boss taronalari . TG'. Ghulam publishing house 1989.

PEDAGOK KADRLAR TAYORLASHDA CHET TIL O’QITISH/O’RGATISH TEXNOLOGIYALARI XUSUSIDA

Muallif: Atadjanova Sh.A ¹

Affilyatsiya: Nizomiy nomli TDPU, Ped.fan.dokt (DSc), dotsent ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14609087>

Yangi O’zbekistonni jahon hamjamiyatida munosib o’rinlarni egallashlarida yoshlarni o’rni muhim ahamiyat kasb etadi. Chet til bunday ishlarni amalga oshirishda eng muhim omillardan biri hisoblanadi. Chet tilni o’zlashtirish orqali o’zga davlat tilini, madaniyatini o’rganibgina qolmay, o’zlari tanlagan yo’nalishlari boyicha ham malakaga ega bo’lish imkoniyati ham kattadir. Shunga binoan bugungi mutaxassis birorta chet tilni mukammal egallagan bo’lishi talab etilmoqda. Chet til bo’lajak mutaxassislarni kasbga tayyorlash tizimida muhim tarkibiy qismlardan biri maqomini egalladi va oliy ta’lim muassasasi bitiruvchisining umumiy madaniyatini rivojlantirishda, kamida 2 ta chet tilini egallashni taqozo etadi [1].

Har qanday maqsad ehtiyoj tufayli paydo bo’ladi. Shaxsiy shijoat tashqi ijtimoiy, shu jumladan maqsadga yo’naltirilgan ta’lim -tarbiya muhitlarining ta’siri ostida kichadi. Xususan, chet til ta’limi jarayonida talabalarning kasbiy malakalarini rivojlantirishda fan o’qituvchisidan mohirlik talab etiladi. Oliy ta’lim o’qituvchisining faoliyati shaxsni tarbiyalash jarayonida ta’lim-tarbiya olish sharoitlarini yaratish, uning ehtiyojlarini qondirish va qobiliyatlarini rivojlantirishga yo’naltirilgan bo’lishi lozim.

Kasbga yo’naltirish- jamiyat ehtiyojidan kelib chiqqan holda tehsil oluvchiga ma’lum bir kasb-hunar o’rgatishning ta’limiy -ma’rifiy jarayoni bo’lib hisoblanadi.

Chet tilda nutqiy ko’nikma va malakalar shakllantiriladi. Chet til o’quv predmetini o’rganish shu til yordamida axborot olish va boshqalarga etkazish ma’nosini bildiradi. O’zlashtirilgan axborotlar talabalarning bilim saviyalarini yanada oshirishdan tashqari ularning kasbiy malakalarini shakllantirishga hamda rivojlantirishga ham xizmat qiladi.

Ma’lumki, mashq ta’limda ko’nikma va malakalar hosil qilishda muhim o’rin tutadi. Bir qator tadqiqotchilar fransuz tilini o’rgatishda mashqlarning o’rni beqiyos ekanligini ta’kidlaydilar. Mashqning samarali bo’lishi uchun unga ongli yondashish, sharoitni inobatga olish hamda yo’l qo’yilgan xato va kamchiliklarni anglash va tuzatish kerak bo’ladi. Chet til o’qitish-o’rganishning eng asosiy usullaridan biri og’zaki va yozma mashqlar bajarishdir. Mashq deganda, til hodisalariga oid bilimlarni egallash, leksik, grammatik, talaffuz ko’nikmalarini shakllantirish va ularni nutq vaziyatida to’g’ri qo’llash tushuniladi. Kasbiy malakalarni shakllantirishda hamda rivojlantirishda u yoki bu usulni qo’llash darsning maqsadiga, o’quv materialining mazmuniga, talabalarning yosh xususiyatlari, ta’lim bosqichi va tayyorgarlik darajasiga bog’liq. Mashqlar talaffuz, leksik, grammatik, gapirish, tinglab tushunish, fikrni yozma bayon qilishga o’rgatuvchi turlarga bo’linadi. Bugungi kunda chet til o’qitishda/o’rgatishda CEFR dasturi talablariga ko’ra tinglab tushunishga, o’qishga, yozuvga va gapirishga alohida ahamiyat berilgan. Demak, mashq o’qitish usulining eng muhim tarkibiy qismi bo’lib, busiz nutqiy ko’nikmalarining shakllanishi mumkin emas. Bu borada pedagogik texnologiyaga tayangan holda fransuz tili darsini tashkillashtirish o’ta dolzarb masaladir deb hisoblaymiz.

Chet til ta’limi jarayonida talabalarga tilni o’zlashtirishga yaqindan yordam berishga xizmat qiladigan qator innovatsion texnologiyadan foydalanish ta’lim samaradorligiga olib keluvchi muhim

omillardan biridir. Tajribamizga ko'ra ,bunday usullaridan biri talabalarga o'zlari o'rganib kelayotgan davlatning mashhur kompozitorlari , xonandalarining kuy va qo'shiqlarini birgalikda o'rganib borilishidir. Shuningdek fransuz shoirlarinig sherlarini ham o'z o'rnida o'rganib borishlari ularning tilga bo'lgan motivatsiyasini oshishiga sabab bo'ladi. Chunki yaxshi ashula yoki sher har qanday inson qalbida mehr,muhabbat tuyg'usini uyg'otishi tabiiydir. Biz ta'lim jarayonida talabalarga fransuz yozuvchi shoirlarinig she'rlari va ashulalarini o'rgatib boramiz.Natijada ularda tilga nisbatan qiziqishlari oshishi hamda ta'lim samaradorligiga olib keluvchi muhim omillardan ,texnologiyalardan ekanligini ko'p yillik tajribamizdan kuzatib kelmoqdamiz. Masalan : Fransuz tilidagi ashulani tinglang va kuylang. Ecoute et chante.

SALUT

Salut, c'est encore moi
Salut, comment tu vas?
Le temps ma paru tres long
Loin dela maison
J'ai pensai à toi

Tajribaga ko'ra ,talaba fransuz qo'shiqchisi Djo Dassin qo'shig'ini o'rganish natijasida ularni so'z boyligi hamda tilga bo'lgan motivatsiyasi ham oshishi ma'lum bo'ldi. Aslida ashula miyaning ishlash qobiliyatini faollashtiradi. Bunday texnologiya nafaqat talabaning dunyoqarashini kengaytirishga xizmat qiladi balki tinglab tushunishni o'rganish, leksik-grammatik materialni eslab qolish, talaffuzni egallashda yaxshi samara beradi. Qo'shiq,tilni o'rganishga to'g'ri talaffuz qilishga yaqindan yordam beradi. Qo'shiq orqali talabaning yangi so'zlarni eslab qolishini va so'z boyligini oshishiga omil bo'lib xizmat qiladi. Ularning og'zaki nutqini rivojlanishiga yaqindan yordam beradi.

Talabalar mazkur mashqni bajarish davomida umumiy qobiliyatga xos bo'lgan idrok, xotira, tasavvur, tafakkur, nutq, iroda va hissiyotga oid xususiyatlar va maxsus qobiliyat sifatida mavjud ijtimoiy sharoitdagi o'ziga xos shakllardan foydalandilar.

Bundan shunday hulosaga kilishimiz mumkinki, har qanday maqsadga erishishimizda xususan chet tilni amaliy o'rganish uchun mashqlar tizimidan foydalanish biz ko'zlagan maqsadga erishishimizda samara beradi. Kuzatishlarga ko'ra, ona tilida nutqi rivojlanmagan talabalar chet tilni yaxshi o'zlashtira olmaydilar. Til materiali asosida nutq faoliyati amalga oshiriladi, ya'ni ko'nikma va malakalar hosil qilinadi. Xususan, talabaning nutqi, idroki va tafakkuri kabi psixik jarayonlar o'zaro uzviy shakllanadi. So'z va nutq tafakkurning eng asosiy qurolidir. Chet (fransuz) til ta'limi jarayonida shaxsning aqliy faoliyatida nutqiy tafakkur hal qiluvchi ro'l o'ynaydi. Nutqni mashq qilish chet til nutqini shakllantirish va o'stirishda katta rol o'ynovchi faktor- bu tilni "his etish" yoki " tushunib yetish" ni takomillashtirishga erishishga yo'l ochadi. Talabalarga chet til o'qitish o'rgatishda psixologik -pedagogik shart –sharoitlar emotsional ta'sir ko'rsatadi, chunki "hissiyotga bizning idrokimizning yaqqolligi va mukammalligi bog'liq bo'ladi, ular eslab qolish tezligi va puxtaligiga ta'sir ko'rsatadi "hissiyot tafakkur protsesslarini ixtiyorsiz aktivlashtiradi, kuchaytiradi yoki aksincha susaytiradi" deb ta'kidlaydi J.J.Jalolov (4).

Tilni his etish ilgari egallangan malakalar, bilim va tajriba natijasi sifatida tushunaladigan til instruksiyali formada namoyon bo'ladi.Tilni his etish nutqni idrok etishni,tushunishni va shu tilda gapirishni yengillashtiradi.Til bilimiga murojaat qilmasdan mazkur nutq situatsiyasiga monand til vositalarini reflektor tezlikda tanlash (topish)ga imkon beradi. Demak, o'rganilayotgan tilda kasbga yo'naltirilgan nutq malakalarini shakllantirish uchun talabada tegishli bilim va tilni alohida his etish asosida paydo bo'lgan ma'lum ko'nikmalar bo'lishi shart. Tillarni ongli o'rganishni nutq mashqlarini kunda bajarish bilan qo'shib olib borilgandagina yetarli samaradorlikka erishiladi. Modomiki nofilologik oliy ta'lim muassasalari tlabalarning kasbiy malakalarini rivojlantirishda chet til muhim vosita vazifasini

o'tar ekan, natijada bo'lajak sohalari bo'yicha o'rganilayotgan chet tilda muloqot qila olish malakalarini egallashlari talab etiladi.

K.Г. Markvardning fikricha, "Ta'lim jarayoni fikrlash va malaka hosil qilishga yo'naltirilgan bo'lishi lozim, faqat ana shundagina yaxshi natijalarga erishish mumkin" (2). Biz ham K.Г. Markvardning fikriga qoshilgan holda, chet til o'qitish jarayonida talabalarning refleksif kompetensiyasini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Refleksif kompetentlik kasbga oid vaziyatlarga to'liq kirishish va ba "moslashish", muammoli masalalarni hal qilish, bo'lajak mutaxassislarni yangicha fikrlash faoliyatiga jalb qilish uchun shart-sharoitlarni vujudga keltiradi. Bu esa bo'lajak kadrlarni etuk mutaxassis bo'lib etishishlarida asosiy omil bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyevning 2017 yil 22 dekabrda Oliy majlisi murojaatnomasi // Pravda vostoka., 2017 yil 23 dekabr. - № 248(28706) – B.2.

K.Г. Markvard Initial Teacher Training in Universities of England. – London, 1988–250 p.

Atadjanova Sh. A. Чет тил таълимида талабалар касбий малакасини шакллантириш методикаси. Монография Т-2016.

J. J. Jalolov. Chet til o'qitish metodikasi. T-2012.

BUXORO SHASHMAQOMI NASHRLARINING TA’LIM TIZIMIDAGI AHAMIYATI XUSUSIDA

Muallif: G‘anijon Xudoyev ¹

Affilyatsiya: O‘zbekiston davlat san’at va madaniyat instituti “San’atshunoslik va madaniyatshunoslik” kafedrası professori v.b., san’atshunoslik fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14613629>

Mazkur maqolada nomoddiy madaniy merosning ko‘hna namunasi, o‘zbek va tojik xalqlarining mumtoz merosi – Buxoro Shashmaqomi turkum namunalarining birinchi guruh sho‘balarida keluvchi taronalar borasida turli yillarda chop etilgan Shashmaqom nashrlari xususida qiyosiy fikr-mulohazalar yuritiladi. Shuningdek, maqomlarning musiqa ta’limi tizimidagi “Ustoz-shogird” merosi o‘laroq o‘rganilishi xususida ilmiy muhohasa qilinadi.

Yangi O‘zbekistonda olib borilayotgan tub islohotlar natijasida respublikamizning barcha hududlarida maqom va xalq musiqasini chuqur o‘rganish va tadqiq qilishga qaratilgan bir qator Davlat ahamiyatiga molik farmon va qarorlar ishlab chiqildi-ki, bu, sohaning har bir olim-u, musiqa ijrochisini to‘lqinlantirmay qo‘ymaydi...

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2023-yil 11-sentabrdagi O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning “O‘zbekiston – 2030 Strategiyasi” to‘g‘risidagi PF-158-sonli Farmonining 1-ilovasi 41- va 42-bandlarida keltirilgan “O‘zbek milliy san’atini targ‘ib qilish orqali mamlakatimizning turistik salohiyatini oshirish” hamda “Madaniy merosni muhofaza qilish, ilmiy o‘rganish va ommalashtirish bilan bog‘liq faoliyatni yanada takomillashtirish”dagi maqsad va vazifalarni belgilab berishda hamda bu maqsad yo‘lida og‘ishmay amalga oshirish borasida muhim ahamiyat kasb etdi.

Xususan, 2017-yil 17-noyabrdagi “O‘zbek milliy maqom san’atini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-3391-sonli Qarori hamda 2023-yil 30-avgustdagi “O‘zbek milliy maqom san’atini yanada rivojlantirish va soha vakillari faoliyatini qo‘llab-quvvatlash choralari to‘g‘risida”gi PQ-289-sonli Qarorlarida “O‘zbekistonda maqom san’atini yanada rivojlantirish, bu borada shakllangan ijro va ijodiy maktablari va an‘analarni, buyuk bastakorlar, hofiz va sozandalar merosini chuqur ilmiy asosda o‘rganish va qayta tiklash”, shuningdek, “mumtoz musiqa merosimiz namunalarini notaga olish, mavjud yozuvlarni takomillashtirish va amaliyotga joriy etish, maqom san’atining ijtimoiy-tarixiy ildizlari, ilmiy-nazariy negizlari, milliy va umumbashariy qadriyatlar bilan bog‘liq jihatlarini yurtimiz olimlari va chet ellik mutaxassislar ishtirokida chuqur o‘rganib, yangi ilmiy tadqiqotlar yaratish” kabi bandlariga muvofiq, shuningdek, “Mumtoz musiqa merosiga oid ilmiy maqolalar chop etish, izlanishlar olib borish, kitoblar va to‘plamlar yaratish” hamda “Ustoz-shogird” an‘analarini davom ettirish” kabi bandlarida ko‘rsatilgan topshiriqlarning ijrosini ta‘minlash asnosida mamlakatimizda va mamlakatimizdan tashqarida turli yillarda chop etilgan Shashmaqom turkum nashrlarini ilmiy-amaliy, nazariy hamda qiyosiy o‘rganishni taqozo etadi.

Shu munosabat bilan respublikamizda hamda respublikamizdan tashqarida turli yillarda, turli zamon va makon ta’siri ostida chop etilgan Buxoro Shashmaqomi turkum nashrlarining ayrim namunalarini qiyosiy o‘rganishga jazm qildik.

XX asrning 20-yillarida o‘zbek jadid maktabi namoyondalaridan, yosh buxoroliklar milliy harakati asoschisi, millatparvar, ma’rifatparvar Davlat arbobi, professor Abdurauf Fitratning tashabbusi hamda

sobiq sho'ro davridagi O'zbekistonning ilk rahbari Fayzulla Xo'jayevning homiyligi ostida asrlar davomida "Ustoz-shogird" an'anasi o'laroq og'izdan-og'izga ko'chib kelgan, o'zbek va tojik xalqlarining mumtoz maqom namunalari sanalmish Buxoro Shashmaqomi ilk bor zamonaviy nota yo'llariga ko'chirilganligi, barcha san'atshunoslar, xususan maqom ilmi ahliga yaxshi ma'lum. Bunda musiqashunos, etnograf olim V.Uspenskiyning aynan XX asrning 20-yillarigacha Buxoro amirligi saroyida faoliyat olib borgan Ota Jaloliddin Nazirov hamda Ota G'iyos Abdug'ani singari maqomdon ustozlardan ashula va cholg'u yo'llari ijrosini fonograf yordamida yozib olib ilk bor zamonaviy nota yo'llariga muhrlaganligi bilan yuksak qiymatga ega bo'ldi³⁸. Sho'ro tuzumining turli siyosiy qarashlari sababli ashula yo'llarining she'riy matnlari tushirib qoldirilib faqatgina ohang (musiqasi) yo'nalishi saqlab qolinganligi ham mazkur nota nashrining nufuzini aslo yo'qotmaydi!

XX asrning 50-yillaridan boshlab esa turkiyzabon, forsiyzabon mumtoz shoirlarning sara g'azallariga moslab, har bir maqom ohanglarini mumtoz aruz vaznida yozilgan g'azallariga zargarona xoslab akademik Yunus Rajabiy Buxoro Shashmaqomini notaga olganligi³⁹, 60-70-yillarda esa Buxoro Shashmaqomining har bir turkumi (Buzruk, Rost, Navo, Dugoh, Segoh, Iroq)ni alohida-alohida jildlarda qayta chop etganligi⁴⁰, jonkuyar maqomdon va maqomxon Yunus Rajabiyning mumtoz ohanglarimizni, xususan, Buxoro Shashmaqomining kelajak avlodga yetib kelishidagi xizmatlari bugungi ma'naviy yuksalayotgan o'zbek xalqi uchun yuksak ahamiyat kasb etdi.

Akademik Yunus Rajabiyning maqom ijrochiligida yuksak mahorat egasiga aylanishi bejizga emas, albatta. Yunus Rajabiy Shashmaqom ashula yo'llarini maqomxon Ota Jalol Nosirovdan qunt bilan o'rgangan bo'lsa, cholg'u yo'llarini mohir tanbursoz Ota G'iyos Abdug'aniyevdan o'zlashtirganligi xususida quyidagi iqtibosga e'tibor qaratamiz:

Buxoro Shashmaqomi nasr (ashula) yo'llarining mohir bilimdoni Ota Jalol Nosirov 1927-28-yillarda "O'zbekistonning o'sha davrdagi poytaxti Samarqand shahriga borib, musiqa va xoreografiya institutida ishlaydi va Muxtor Ashrafiy, Mutavakkil Burxonov, Yunus Rajabiy, Tolibjon Sodiqov, Usta Shodi Azizov, Shohnazar Sohibov, Boboqul Fayzullayevlarga ustozlik qiladi"⁴¹. Buxoro Shashmaqomi mushkilot (cholg'u) yo'llarini tanburda zo'r mahorat bilan ijro etuvchi Ota G'iyos Abdug'aniyev Buxoro "Amirlik hukmronligidan so'ng o'tgan asrning 20-yillaridan Buxoroda ochilgan Sharq musiqa maktabida murabbiylik qiladi. Bu yerda u yosh shogirdlarga saboq berib, ularga Shashmaqom mushkilotlarini o'ziga xos usullar bilan ijro etishni mukammal o'rgatadi. 1927-yildan boshlab esa, Samarqandda ochilgan musiqa va xoreografiya institutida faoliyat ko'rsatib iste'dodli san'atkorlar Muxtor Ashrafiy, Mutavakkil Burxonov, Yunus Rajabiy, Shohnazar Sohibov, Fazliddin Shahobovlarga tanburnavozlikdan saboq beradi" (*To'rayev F. Buxoro Shashmaqomi tarixidan... – T., 104-105-b.*).

Shu o'rinda, O'zbekistonda ilk bor faoliyatini boshlagan Samarqand musiqa va xoreografiya instituti hamda Buxoro Sharq musiqa maktabi xususida ikki og'iz so'z:

Fayzulla Xo'jayevning tashabbusi bilan 1921-yil Buxoroda ilk bor Sharq musiqa maktabi o'z faoliyatini boshlaydi. Bu yerda ustoz maqomdon hofizu, bastakorlar tomonidan iste'dodli yoshlarga Buxoro Shashmaqomining cholg'u ashula yo'llari mukammal o'rgatilishi yo'lga qo'yiladi.

1928-yil Samarqandda musiqaga ixtisoslashgan oliy o'quv yurti Nikolay Mironov rahbarligida Samarqand musiqa va xoreografiya ilmiy tadqiqot instituti o'z faoliyatni boshlaydi. Bu yerda Yevropa va o'zbek musiqasi cholg'ularida talabalarni o'qitish, raqsga o'rgatish hamda o'zbek mumtoz musiqa merosini o'rganish va notaga olish ishlari jadal olib boriladi.

³⁸ Успенский В.А. Шесть музыкальных поэм /Маком. Шашмақом /Бузрук, Рост, Наво, Дугох, Сегох, Ирок / Под редакцией А.Фитрата и Н.Миронова. – Старая Бухара: изд-е народного назарата просвещения БухРеспублики. 1924.

³⁹ O'zbek xalq muzikasi (Buxoro maqomlari). V tom. / To'plovchi va notaga oluvchi Y.Rajabiy, I.A.Akbarov tahriri ostida. – T.: Badiiy adabiyot nashr., 1959.

⁴⁰ Shashmaqom. I-VI jildlar (Buzruk, Rost, Navo, Dugoh, Segoh, Iroq). /Yozib oluvchi Yu.Rajabiy, F.Karomatov tahriri ostida. – T.: Badiiy adabiyot nashriyoti, 1966-1975.

⁴¹ (*To'rayev F. Buxoro Shashmaqomi tarixidan... – T.: Musiqi nashr., 2011. 104-105-b*)

Yuqoridagi fikrimizni davom ettiramiz.

O‘z davrida XX asrning 50-yillaridan boshlab qo‘shni Tojikiston Respublikasida ham Shashmaqomni yozib olish ishlari Shashmaqom ustozlari tahsilini olgan Boboqul Fayzullayev, Shohnazar Sohibov va Fazliddin Shahobovlarning ijro talqinlariga tayanib notaga olish ishlari ham boshlab yuborilgan edi⁴².

Shuningdek, yurtimizda so‘nggi yillarda Shashmaqomni qayta nashr ettirish bo‘yicha ham bir qator urinishlar bo‘ldi-ki (*O‘zbek maqomlari (Shashmaqom). / ilmiy muharrir R.Abdullayev. [Loyiha kordinatorlari Hasan Rajabiy, Rustam Abdullayev]. – T.: YUNESKO, 2007.*), biroq mazkur nashr 2011-yil 14-sentabr O‘zRFA San’atshunoslik institutida bo‘lib o‘tgan respublika ilmiy-nazariy konferensiyasida sohaning yetuk olimlari (R.Yunusov, O.Ibrohimov) va maqomchi ustoz san’atkorlari (O‘.Rasulov) tomonidan jiddiy e‘tirozlarga sabab bo‘ldi. Keyinchalik mazkur nashr xususida musiqashunos-maqomshunos olim, professor Ravshan Yunusovning “Shashmaqomning nota saboqlari” nomli tanqidiy maqolasi ham e‘lon qilindi (*Shashmaqomning nota saboqlari // “O‘zDSMI xabarlar” jurnali. 2017. № 2. – T., – B.47-53.*).

Xorijiy mamlakatlarda ham Buxoro Shashmaqomini nashr ettirish ishlari amalga oshirilgan (*Jung A. Der Shashmaqom aus Bukhara. Überliefert von den alten Meistern notiert von Ari Babakxanov. Verlag Hans Shiler. – Berlin. i. Auflage 2010.*), biroq, bu nashrlar ham nashriyot standartlariga nomuvofiqligi, undagi nota manbalari qo‘lyozma holda chop etilganligi bois yangi adabiyotlarga bo‘lgan talab va ehtiyojlarni qondirish bo‘yicha mavjud muammolar yana ochiqlicha qoldi.

Jumladan qo‘shni Tojikiston Respublikasida ham Buxoro Shashmaqomini qayta nashr ettirish ishlari amalga oshirildi. Bu ishni Muxtor Ashrafiy nomidagi Toshkent davlat konservatoriyasi (hozirgi O‘zDK) bitiruvchisi, tojikistonlik sozanda, san’atshunoslik fanlari nomzodi Abduvali Abdurashidov 2016 yilda Shashmaqomning olti jildini qayta tartiblashtirib Tojikistonda chop ettirdi⁴³.

Shu munosabat bilan bizda turli yillarda chop etilgan bu, nomoddiy madaniy meros namunasi – Buxoro Shashmaqomi turkum nashrlarini qiyosiy o‘rganish ishtiyoqi paydo bo‘ldi. Mazkur jarayonda chop etilgan nashrlardagi quyidagicha son miqdor tafovutlarga duch kelganimiz diqqatni o‘ziga jalb etdi.

Viktor Uspenskiy tomonidan Ota Jalol Nazirov hamda Ota G‘iyos Abdug‘aniyevlar ijrosidan yozib olingan va 1924-yilda nashr ettirilgan “Shest muzikalnix poem (Makom)” nota to‘plamining Dugoh turkumidagi Saraxbor sho‘basida sakkizta tarona keltirilgan bo‘lsa; 1959-yildagi Shashmaqomning Tojikiston variantidagi Saraxbori Dugohda 9 ta tarona, 1972-yilda akademik Yunus Rajabiy notaga olgan Buxoro Shashmaqomining 4-jilddagi Saraxbori Dugohda oltita tarona, 2010-yil Ari Boboxonov ijrosida nashr yuzini ko‘rgan Buxoro Shashmaqomidagi Saraxbori Dugoh sho‘basida ham sakkizta tarona, shu jumladan 2016-yilda tojikistonlik Abduvali Abdurashidov tomonidan tartiblashtirilgan⁴⁴ Shashmaqomdagi Saraxbori Dugoh sho‘basida yettita tarona borligini ko‘ramiz.

O‘rganishlarni davom ettirib, Buxoro Shashmaqomining birinchi jilddagi Saraxbori Buzrukda oltita tarona kelsa⁴⁵, Viktor Uspenskiy nashridagi Buzruk turkumi Saraxbor sho‘basida esa beshta tarona keltirilgan⁴⁶. Shu jumladan, Shashmaqom birinchi jilddagi Talqini Uzzolda bitta tarona kelsa (*Yunus Rajabiy nashri, Buzruk maqomi, 70-72-b.*), 1924-yil nashrdagi Talqini Uzzol sho‘basida ikkita tarona berilganligini guvohi bo‘lamiz (*Uspenskiy nashri, Buzruk maqomi, 14-b.*). Shashmaqom sho‘balaridagi bu kabi son miqdor tafovutlarni deyarli barcha sho‘balarda uchratish mumkin. Bundanda katta

⁴² (*Шашмаком. 1-6 том. [Бузрук, Рост, Наво, Дугох, Сегох, Ирок]. Составители: Б.Файзуллаев, Ш.Сохибов, Ф.Шахобов; под редакцией проф. В.М.Беляева. – М.: Гос. муз.изд-во, 1950-1967.*)

⁴³ *Shashmaqom. Чилд. I-VI (Rost, Navo, Buzurg, Dugoh, Segoh, Iroq). /muallif va murattib Abduvali Abdurashidov. – Dushanbe: Adib. 2016.*

⁴⁴ *Shashmaqom. Чилд. IV (Dugoh). /muallif va murattib Abduvali Abdurashidov. – Dushanbe: Adib. 2016.*

⁴⁵ *Shashmaqom. I tom (Buzruk maqomi) / Yozib oluvchi Yunus Rajabiy. F.Karomatov tahriri ostida. – T.: Badiiy adabiyot nashriyoti, 1966. 62-64-b.*

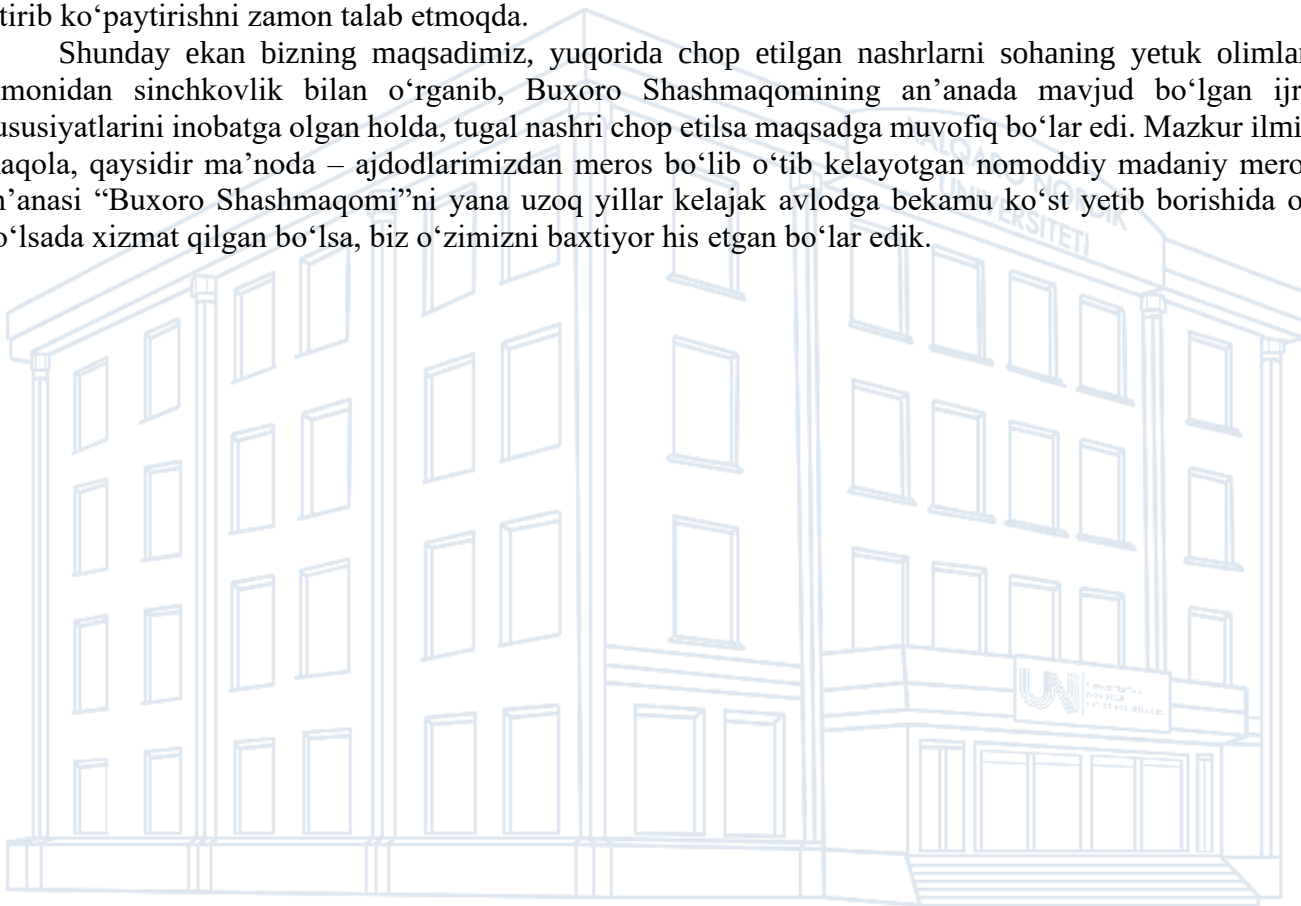
⁴⁶ *Успенский В.А. Шесть музыкальных поэм /Маком. Шашмаком /Бузрук /Под редакцией А.Фитрата и Н.Миронова. – Старая Бухара: изд-е народного назарата просвещения БухРеспублики. 1924. – 10-12 с.*

o'zgarishlarni ikkinchi guruh sho'balarida ko'rish mumkin, biroq biz faqatgina Shashmaqom birinchi guruh sho'balari tahlili bilan cheklandik.

Shu munosabat bilan Buxoro Shashmaqomining zamonaviy nota yo'llariga tushirib boshlanganidan toki bugungi kunga qadar bo'lgan O'zbekistonda va xorijdagi barcha Buxoro Shashmaqomi nashrlarining son miqdordagi tahlilini ko'zdan kechirish maqsadida qiyosiy nazardan o'tkazishni davom ettirib jadval tarzida berganimizda juda katta o'zgarishlarga guvoh bo'ldik (batafsil ma'lumotni 2024-yil 27-aprel kuni O'zMMSida bo'lib o'tgan I Xalqaro konferensiyadagi ma'ruzamizni olib qarang).

Biz bu maqolamizda o'zbek-tojik xalqlarining nomoddiy madaniy boyligi sanalmish Buxoro Shashmaqomining turli yillarda chop etilgan turkum nashrlarining faqatgina birinchi guruh sho'balarida keluvchi taronalarning son miqdorinigina qiyosiy o'rganishga urinish qildik, xolos. Uning so'z-ohang tuzilishi, kuy, ritm va usul ko'rinishi, jumladan, turkumlar tartiboti, shuningdek, an'anadagi ijro holati kabi ijrochilik xususiyatlarini qiyosiy tahlil qilish hamda hozirgi kunda ko'p sonli auditoriyalarda yangi avlod nashriyot xizmatlaridan foydalangan holda Buxoro Shashmaqomi turkum asarlarini qayta nashr ettirib ko'paytirishni zamon talab etmoqda.

Shunday ekan bizning maqsadimiz, yuqorida chop etilgan nashrlarni sohaning yetuk olimlari tomonidan sinchkovlik bilan o'rganib, Buxoro Shashmaqomining an'anada mavjud bo'lgan ijro xususiyatlarini inobatga olgan holda, tugal nashri chop etilsa maqsadga muvofiq bo'lar edi. Mazkur ilmiy maqola, qaysidir ma'noda – ajdodlarimizdan meros bo'lib o'tib kelayotgan nomoddiy madaniy meros an'anasi "Buxoro Shashmaqomi"ni yana uzoq yillar kelajak avlodga bekamu ko'st yetib borishida oz bo'lsada xizmat qilgan bo'lsa, biz o'zimizni baxtiyor his etgan bo'lar edik.

BOSHLANG’ICH SINF O’QUVCHILARNING MUSIQIY IQTIDORINI RIVOJLANTIRISH MAZMUNI

Muallif: Romanova Sanobar Erejepovna ¹

Affilyatsiya: Ajiniyoz nomidagi NDPI Musiqa ta’limi kafedrası docenti, p.f.n. ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14614796>

ANNOTATSIYA

Maqola mazmuni musiqiy ta’limda va davlat ta’lim standartining joriy etilishi, milliy musiqiy merosidan to’laonli foydalanishda milliy musiqa asboblari maktab o’quvchilarini ijro qilish ko’nikmalarini shakllantirish, musiqa ta’limini sifatini yaxshilashda o’quvchilarni musiqa savodxonligini oshirish masalalari bayon qilingan.

Kalit so’zlar: musiqiy faoliyat, san’at, istedadli yosh ijodkorlar, musiqa asbobi, milliy meros, to’garak ishlari, ijodiy qobiliyat

Musiqa ta’limi o’zgacha bir ko’rinmas tarbiya uslubida tarbiyaviy hususiyatlariga ega bo’lgan san’at darsi hisoblanadi va u boshqa fanlar bilan uzviy bog’liq. Musiqiy ta’limda va davlat ta’lim standartining joriy etilishi milliy musiqiy merosidan to’laonli foydalanish imkonini beradi. Musiqa darslari olib boriladigan sinfxonani yaxshi texnik qurollar, ko’rsatma qurollar va kerakli materiallar bilan jihozlangan bo’lishi ulkan ahamiyat kasb etadi. Texnika apparatlari, metodik ko’rsatma qurollar, musiqa asboblari, fortepiano, milliy cholg’u asboblari, yangi dastur asosida tarxatma materiallar, plokatlari, qalam, kley, flipchertlar, flomasterlar, rangli borlar va boshqa kerakli jihozlarning etarli bo’lishi bolalarni darsga qiziqishini oshirib kelgusi darsni ishtiyok bilan kutishi maqsadimizni amalga oshirishiga yordam beradi.

O’quvchi yoki talabalarning musiqiy madaniyati va savodxonligini yuksaltirishga estetik didi, dunyoqarashini kengaytirishga va musiqani xis qilishga qaratilgan amaliy mashg’ulotlar o’tkazishga musiqa o’qituvchisi pedagogika mahorat bilan, o’z ustida tinimsiz ishlab tarbiyalab kelayotgan o’quvchilarini chin dildan sevish, to’g’ri voyaga etkazishi bugungi kun talabidir.

Shu bilan birga o’quvchilarning musiqa darsidagi harakatlarini rag’batlantirish, darsdan tashqari to’garak ishlarida ham bolalarga yuqorida aytilgan tavsiyalarga asosanib, repertuarlar tizimiga milliy qo’shiqlar, kuylar, vatanparvarlik to’g’risida, milliy mafkura asosidagi ashulalar, ko’ngilli-sho’x raqs va ashulalarga e’tibor berishimiz kerak. To’garak ishlarida, maktab dasturida bolalar tarbiyasida ham katta ahamiyatli. Shuningdek, musiqa darslarining barcha ishlarining maqsadi va mazmuni darsning mavzularini ochib, turmush bilan bog’lab, darsning barcha bo’laklarini bir-biri bilan bog’liqli etib olib borishni talab etiladi.

Musiqa darslari quyidagi fpetsifik mazmuni bilan boshqa darslardan ajralib turadi:

1.Musiqa savodi va ijrosiga ton, turli vokal-xor tashkillari, musiqa tinglash, bolalar cholg’u asbobida chalishlari, ritmik xarakterlarni bajarish kabi elementlaridan turadi.

2.Musiqa boshqa san’at turlaridan o’zining tushuntirish bo’laklari, «tili»bilan ajralib turadi. Yuqorida san’at turlarini ko’rish va eshitish orqali tushunsak, musiqani faqat diqqat bilan tinglabgina tushunsa bo’ladi. Shuning uchun ko’zi ojiz insonlarning ko’pchiligi musiqa san’atiga qiziqadilar, shu kasbni tanlashadilar.

3. Musiqa aniq vaqt o'ldhami bilan bog'liqli san'at turi. Shuning uchun, ijro etilayotgan musiqa tempiga sozlanib, uning har bir elementini diqqat bilan eshitmasak, asarni eshita va tushuna olmaymiz. Klassik asarni qayta-qayta eshitganda uning yangi qirralarini va badiiyligini his etamiz[1.I].

4. Musiqa o'quvchilarga, ayniqsa boshlang'ich sinf o'quvchilariga faol emotsional ta'sir ko'rsatib, quvvat beradi, hislarini uyg'otadi. Yaxshi mazmunga ega bolalar uchun qiziqarli bo'lgan darsdan bolalar dam olib, badiiylilik tomondan quvonib, ma'naviy oziq va zavq oladi.

Musiqa darsi o'zining faol psixologik ta'siri orqali bosh fanlardan farq etadi. Shuning uchun ham musiqa darsi boshqa fanlar bilan ham bog'liqdir.

Badiiy hunar, rassomlik, adabiyot, matematika, fizika, tarix, astronomiya kabi fanlar musiqa darsini hayot bilan bog'lab mazmunli darsni olib borishda yordam beradi.

Musiqa fani o'zining aralash dars turi bilan ham o'zgacha bo'lib, uning shakli uch asosiy turdan iborat musiqa tinglash, musiqa savodi va qo'shiq aytishdan turadi.

Boshlang'ich sinflarda dars shakli besh xildan iborat bo'ladi: Bular, asosiy ko'pchilik bo'lib ashula aytish, musiqa savodi, musiqa tinglash bo'lib musiqiy ritmik xarakterlarni bajarish ular uchun zarur hisoblanadi. Shuningdek ular ritmik harakatlar bilan aytilayotgan qo'shiqqa hamohang cholg'u asbobida jo'r bo'lishga o'rgatish ma'qul. Sababi mamlakatimizda bu chora tadbirlari jadal tus olib bormoqda.

Shu dars asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarida, eng dastlab musiqaga a'lo qiziqishlari, musiqiy tushunchalarining hosil etish va kerakli va zarur tajribalarni hosil etish asosiy vazifa qilib qo'yiladi. Bu yoshdagi o'quvchilarning diqqat e'tibori uncha rivojlanmagan, o'yinqaroq, chaqqon bo'lishadilar. Ularning psixologik qiyofasidan, kayfiyatidan kelib chiqib, ularga quvonchli, sho'x ohangdagi kuylarni eshittirish, aytirish, raqsga tushirish, ritmik xarakterlarni bajartirish va qo'shiq ohangiga to'g'ri tusha bilish majburiyatini his eta oldirishga o'rgatiladi. Shundan keyin ham o'quvchilar darsga qiziqib bilim egallashga xarakter qilishadi. Ularga darsda bir xillik emas, balki har bir dars shakllari mazmuni almashinib turishi maqsadga muvofiqdir. Shu bilan birga musiqa haqida yangi tushunchalar paydo bo'lib, musiqani sifatli o'rganishga, o'zlashtirishga qishi oshadi. Buning samarasida ijro etganda va boshqa amaliy ishlarni bajarishda faollik, mazmundorlik va gavdalanish singari mazmunlar asta aniqlanib boriladi.

Darsning kalendar tematik rejasi, dastur asosida musiqa turmushiga qarab tuzilsa dars doimo ovozlarni sozlash, musiqa tinglashdan boshlanishi shart emas. Darsning tuzilish shakli standart mavzuli tizimda, balki mavzuli rejadagi asarlarni o'zlashtirish uchun musiqa ishlarini qaysi turidan boshlab, qaysi turidan tugasa ham bolalarni musiqaga va dars mazmuniga ko'proq qiziqitira olish va pedagogik maqsadga samarali erishish mumkinchiligiga erishish kerak.

Demak, darsda bajariladigan har bir musiqiy ish turi darsning ajralmas bir bo'lagi bo'lib, aniq pedagogik maqsadga qaratilishi lozim. Natijada bolalarda musiqa tuyg'usini shakllantirish, musiqani san'at sifatida estetik tomonini tushunishga tayyorlash nazarda tutiladi.

Boshlang'ich sinflarda tarbiyaning pedagogik va psixologik ahamiyati maktablarda barcha fanlar qatorida o'z o'rniga ega. Ayniqsa, musiqa fanining ahamiyati beqiyos. Ularning fikrlari, tuyg'ulari oddiy, ko'rganlarini takrorlovchi bo'lishlari sababli ularga to'g'ri ulgi bo'lishga xarakter qilmoq kerak.

Bolalar yoshiga xos qo'shiq va kuylar dasturda kam bo'lsa yoki murakkab bo'lsa, qo'shiqni bo'limlarga bo'lib, quyidagicha dars o'tishi maqsadga muvofiq, bular:

- qo'shiq matnin mazmunini tushuntirib berish;
- musiqani oddiyroq qilib ijro etib eshittirish orqali musiqa mazmunini matn mazmuni bilan moslashtirib bolalarga tushuntirish;
- dinamik belgilarni o'rgatish, qo'shiq ahamiyatiga ta'sirini tushuntirish;
- bolalarni qiziqitirib, birgalikda to'g'ri dam olib, qo'shiqni birgalikda aytishga xarakter etish;
- qo'shiqni ritmik xarakterlar bilan o'rganish;

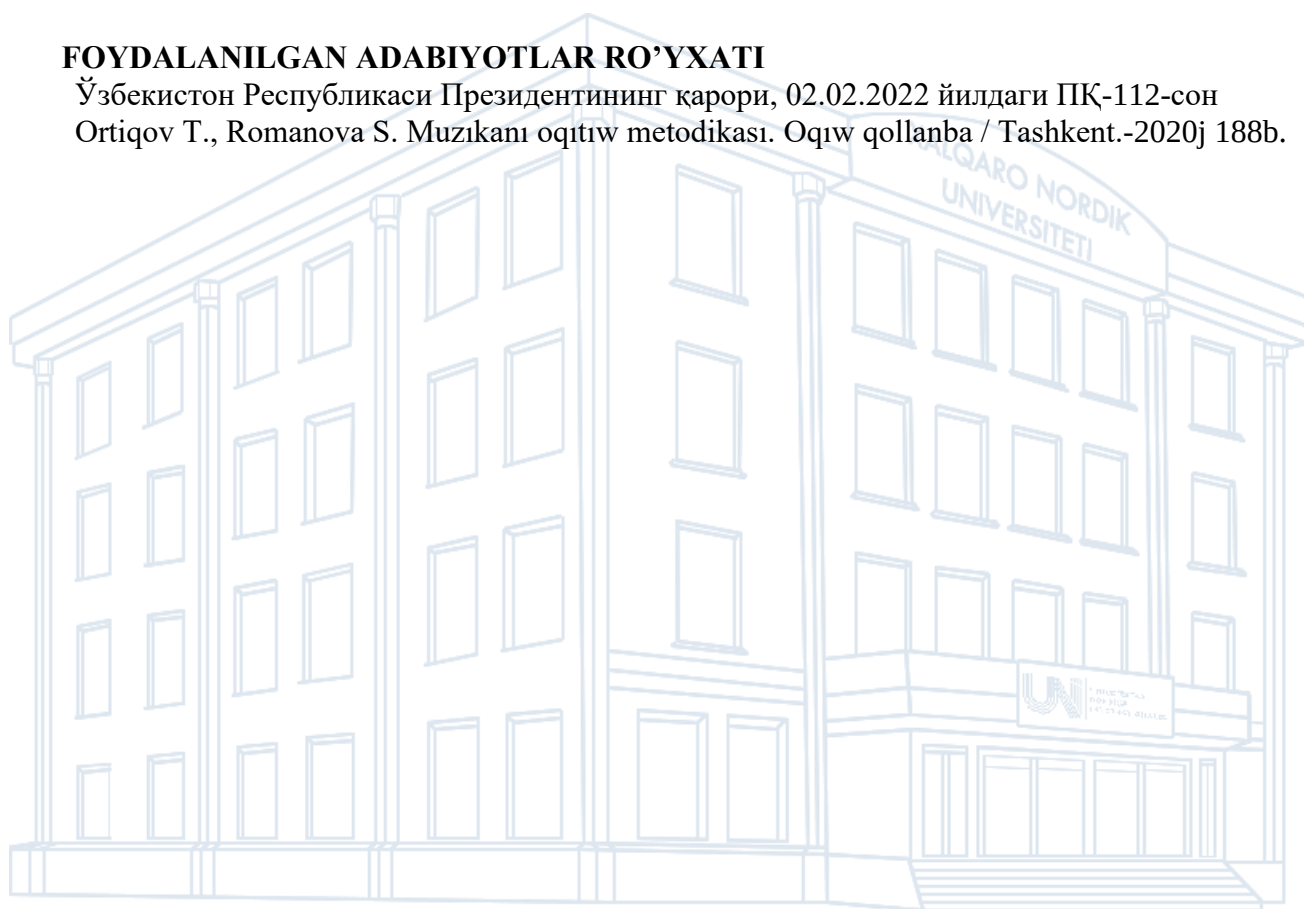
-kuyni 3-5 takt bo'lsa ham cholg'u asbobida chalish[1.II].

Shu bilan birga bolalarning xarakterlarini rag'batlantirish, darsdan tashqari to'garak ishlarida ham bolalarga yuqorida aytilgan tavsiyalarga asoslanib, repertuarlar tizimiga milliy qo'shiqlar, kuylar, Ona Vatan to'g'risida, milliy ideologiya asosidagi ashulalar, ko'ngilli-sho'x raqs va ashulalarga e'tibor berishimiz kerak. To'garak ishlarida, maktab dasturida bolalar tarbiyasida ham katta ahamiyatli. Shuningdek texnik xarakterli musiqalarga bolalar gimnastika xarakterlarini ishlashi, ularning sog'ligiga yaxshi ta'sir etadi va bolalar boshqa fanlar bilan musiqa ta'limining bog'liqligini anglaydilar, ularda o'ylash, fikr yuritish sezimlarini shakllantirib boradi.

Shuningdek o'quvchilarning musiqiy iqtidorini rivojlantirish, musiqa san'atiga mehr va ishtiyoqni oshirish, musiqa san'atiga qiziquvchi o'quvchilarning iqtidorini rivojlantirish uchun zaruriy shart-sharoitlar yaratib berish, ularning badiiy ehtiyojlarini qondirish musiqiy ta'lim-tarbiyaning asosini tashkil etadi. Shu bilan bir qatorda, o'quvchilarning kichik yoshdagiligidan qat'iy nazar, ularni jahon xalqlarining durdona asarlari bilan ham tanishtirib turish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарори, 02.02.2022 йилдаги ПҚ-112-сон
Ortiqov T., Romanova S. Muzikanı oqıtıw metodıkası. Oqıw qollanba / Tashkent.-2020j 188b.

ИНТЕГРИРОВАНИЕ НАЧАЛЬНОГО МУЗЫКАЛЬНОГО ВОСПИТАНИЯ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ ПРОЦЕСС ДЛЯ УЧАЩИХСЯ С ОСОБЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ В ОБУЧЕНИИ

Автор: Сейтмамбетова С.И. ¹

Аффилиация: преподаватель теоретических дисциплин ДШМИ №18 г. Ташкент ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14614842>

АННОТАЦИЯ

Освещена актуальность интегрирования начального музыкального обучения детей с особыми потребностями в общий образовательный процесс для их дальнейшей адаптации и социализации.

Ключевые слова: специальные образовательные учреждения, слабослышащие дети, музыкальное образование, игровая деятельность.

Дети с различными видами нарушений в развитии – это составная часть любой нации, требующая пристального внимания со стороны государства. Отношение нации к детям с особыми потребностями – показатель нравственного здоровья и духовности общества. В Республике Узбекистан государственная система социальной поддержки детей и молодежи с особыми потребностями стремится к обеспечению их защищённости. В нашей стране уделяется большое внимание развитию специальных учреждений, где обучаются дети с ограниченными возможностями. Большая часть специализированных образовательных учреждений сгруппирована в городе Ташкент. Это понятно. Потому что Ташкент является крупнейшим городом в Республике и Центрально-Азиатского региона, ему в большей степени присущи все проявления урбанизации. Как столичный город, Ташкент сконцентрировал технологии, кадровый потенциал, что позволяет эффективно решать обсуждаемые проблемы. Современная стратегия обеспечения детей специальным образованием связана с развитием учреждений для обучения детей с проблемами в развитии. Одна из глобальных проблем – развитие интегрированного образования детей с ограниченными возможностями. Тому имеется ряд объективных и субъективных причин.

В Республике Узбекистан уделяется большое внимание развитию специальных учреждений, где обучаются дети с ограниченными возможностями. Это специализированные детские сады, школы и школы-интернаты для слабовидящих, слабослышащих детей, а также детей с нарушениями речи, опорно-двигательного аппарата и задержкой психического развития и др.

В мировой практике установлено, что не все виды искусства доступны глухим и слабослышащим детям. Так, сильно затруднено влияние музыки на глухих учащихся. А слабослышащие воспринимают ее частично и не полноценно. В результате систематической работы над эстетическим развитием слабослышащего ребенка, педагоги обратили внимание на положительное влияние музыки на уроках ритмики и на праздниках. Слабослышащий ребенок учится выделять музыку из всех получаемых впечатлений, отличает от шума, сосредотачивает на ней свое внимание, оживляется, прислушивается. Восприятие музыки характеризуется эмоциональной отзывчивостью слабослышащего ребенка на нее и способствует развитию памяти, внимания, помогает преодолению излишней застенчивости, скованности.

А раскованность и непринужденность, приобретаемые слабослышащими детьми при выполнении ритмических движений телом под музыку, оказывают положительное влияние и на двигательные свойства речевых органов. Во второй половине двадцатого века в обучении слабослышащих детей музыке уже был опыт сотрудничества детских музыкальных школ и специализированных школ-интернатов. Но это так и осталось на уровне эксперимента. В 2022 году Детской школой музыки и искусств №18 города Ташкента начата работа по обучению слабослышащих детей игре на музыкальных инструментах: дойре и фортепиано, а также теоретическим предметам, которые предусмотрены Программой начального музыкального образования. Наши педагоги приезжают в Специализированную школу-интернат №102 для слабослышащих детей города Ташкента. Налажены тесный контакт и сотрудничество с педагогами-воспитателями-дефектологами, руководством школы-интерната. Учебный процесс основан на обучении, развитии и воспитании учащихся на примерах классической музыки, музыкального фольклора.

Важное значение познавательной деятельности таких детей имеет игра. Поэтому широко применяется метод игровой учебной работы как способ усваивания новых знаний. Игровая деятельность глухого ребенка значительно отличается от игровой деятельности слышащего. Обучение должно способствовать развитию самостоятельной игровой деятельности, которая предполагает наличие наибольшего количества наглядных пособий: мультимедийных средств визуализации (интерактивные панели, сенсорные доски, смарт-телевизоры, проекторы). Развитие остаточного слуха обеспечивает более полное и точное восприятие окружающей речи, помогает воспринимать музыку, пение, то есть наиболее полно эстетически развиваться ребенку. Облегчается ориентировка в быту. Дети не только воспринимают звуки окружающего мира, но и учатся адекватно реагировать на них, локализовать нахождение источника звука. В результате систематической работы слуховое восприятие детей значительно улучшается, особенно это эффективно при использовании индивидуальных слуховых аппаратов.

Концепция реформы во всех сферах образования предполагает изменения, в том числе и в области духовно-нравственного и эстетического воспитания учащихся. Сколь значительными будут эти изменения, покажет время. Однако сейчас, когда воспитательная работа строится по-новому, необходимо обратить особое внимание на бережное и заботливое сохранение всего лучшего, чем располагает учебно-воспитательная практика.

Главное, что отличает передовую практику обучения и воспитания сегодня – это усиление исследовательского элемента педагогической деятельности: более пристальное внимание педагогов к изучению личности учащихся, к анализу достижений и просчетов в собственной работе и глубокому осмыслению своих профессиональных возможностей для осуществления воспитания на уровне современных требований.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ЛИТЕРАТУР

Закон РУз "Об образовании" 1997г.

Постановление Кабинета министров РУз N638 от 12.10.2021 "Об утверждении нормативно-правовых актов, касающихся обучения детей с особыми образовательными потребностями.

Л.Выготский "Проблемы дефектологии." М., 1995

Р.Кадыров "Музыкальная педагогика". Т , 2009